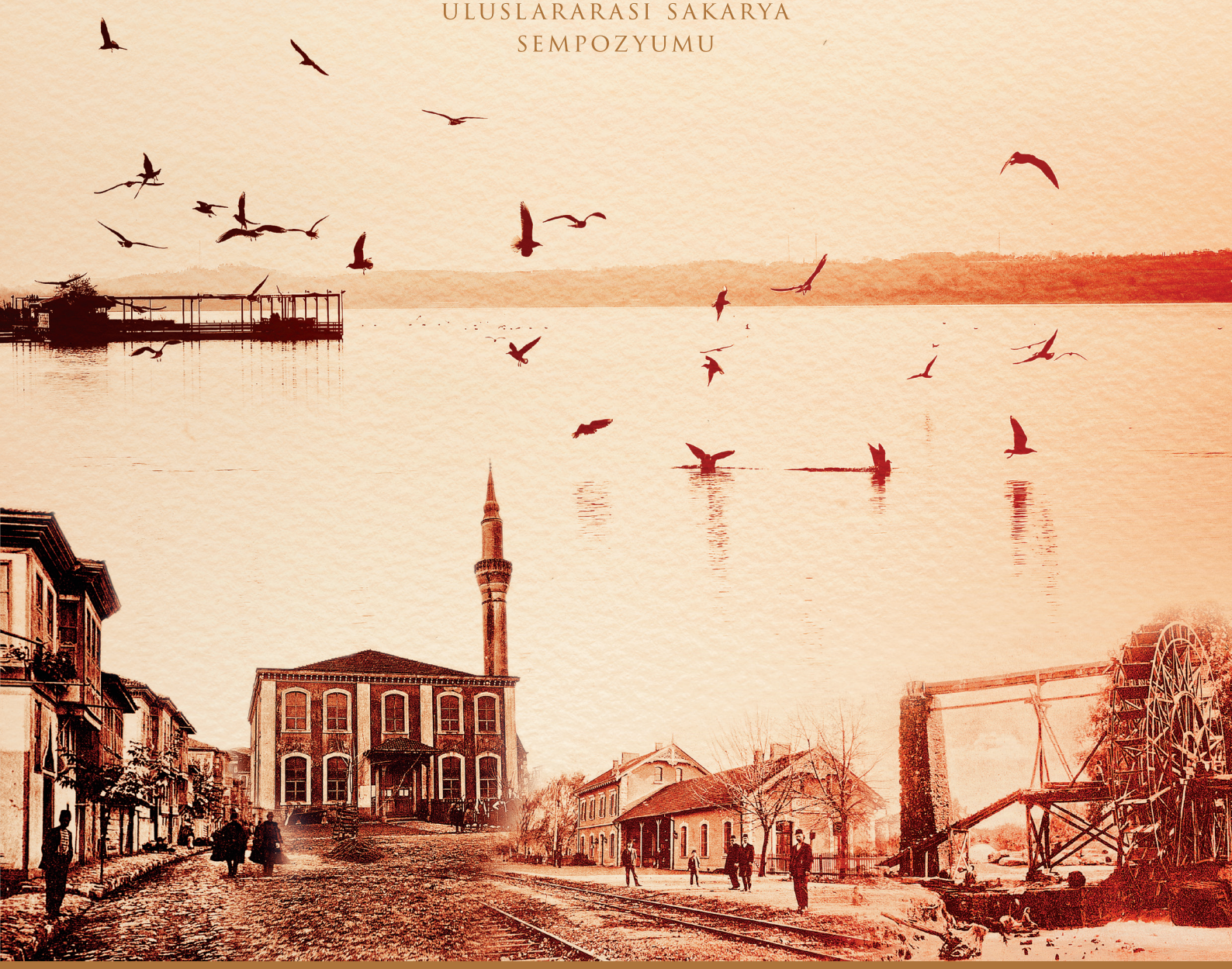
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
SAKARYA

TARİH / KÜLTÜR / TOPLUM

ULUSLARARASI SAKARYA
SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER

EDİTÖRLER
MEHMET YAŞAR ERTAŞ
MÜKERREM BEDİZEL AYDIN
ARİF BİLGİN

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ SAKARYA KİTAPLIĞI
SAKARYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ 2000

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
SAKARYA

TARİH / KÜLTÜR / TOPLUM

ULUSLARARASI SAKARYA
SEMPOZYUMU

23-25 KASIM 2017

BİLDİRİLER

Editörler
Mehmet Yaşar Ertaş
Mükerrem Bedizel Aydın
Arif Bilgin

Sakarya Büyükşehir Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı
Sakarya Kitaplığı / Yayın No: 41

Düzenleme Kurulu Adına
İbrahim Aktürk
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı
Fuat Aydın
OSAMER Müdürü

Editörler
Mehmet Yaşar Ertaş
Mükerrem Bedizel Aydın
Arif Bilgin

Grafik Tasarım / İç Düzen
Mücahit Kofoğlu

Baskı
Burak Ofset

ISBN
978-605-9978-12-5

Birinci Basım
Kasım 2018, Adapazarı

İletişim
Web: www.sakarya.bel.tr
E-Posta: kultur.sanat@sakarya.bel.tr
Twitter: @sakaryakultur

İçindekiler

Sunuş 9

Önsöz 11

Antik Dönemde Sakarya 13

- **Mustafa Adak**, Roma Dönemi'nde Sakarya 15
- **Elif Akgün Kaya**, Antik Kaynaklar ve Epigrafik Belgeler Işığında Sakarya ve Çevresinden Bilinen Sofist, Retor ve Filozoflar 27
- **Maya Vassileva**, Old Phrygian Inscriptions from Bithynia: Evidence for Cultural Interactions 35

Bizans Döneminde Sakarya 45

- **Cüneyt Güneş**, Erken Bizans Dönemi Optimaton (Bithynia) Bölgesinin İdarî ve Askerî Yönetimine Dair Bazı Tespitler 47
- **Antonios Vratimos**, The Role of Nikephoros Botaneiates in the Battle of the Sangarios River (1074 A.D.) 57
- **Murat Keçiş**, Georgios Pakhimeris'te XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bizans-Selçuklu Hududu: Sakarya Savunma Hattı 63

Erken Osmanlı Döneminde Sakarya 73

- **Hakan Yılmaz**, Çağdaş Kaynak ve Belgeler Işığında Sakarya'nın Fethi ve Fethin Bilinmeyen Târihi 75
- **Enver Konukçu**, XVI. Yüzyıla Kadar Akyazı ve Çevresi 131
- **Neslican Akman**, Osmanlı Erken Döneminde Sakarya ve Çevresinde Faaliyet Gösteren Dervişler 151

Antik Dönemden Osmanlı'ya Sakarya Nehri: Coğrafya, Ulaşım ve Ticaret 161

- **Muzaffer Demir**, Antik Kaynaklar Işığında Sangarios (Sakarya) Nehri ve Vadisi 163
- **Efdâl Hardal**, Antik Dönemde Sakarya Nehri ve Mermer Ticareti 179
- **Kerim İlker Bulunur**, 16. Yüzyılda Sakarya Nehri'nde Gemi İnşa Faaliyetleri ve Sakarya Bölgesinin Tersane-i Âmire'ye Katkıları 193
- **Mehmet Yaşar Ertaş-Ümmügülsüm Kaygusuz**, Rekabet ve İhtirasın Gölgesinde Başarısız Bir Kanal Projesi: 1591'de Koca Sinan Paşa'nın Sakarya Nehri'ni Marmara'ya Bağlama Teşebbüsü 203

Osmanlı Dönemi'nde Sakarya'da Sosyal ve İktisadi Yapı 233

- **Çiğdem Gürsoy**, 16. Yüzyıl Şer'iyye Sicilleri Kapsamında Sakarya ve Çevresi: Bir İktisat Tarihi İncelemesi 235
- **Hasan Hüseyin Adalıoğlu-Nizamettin Arslan**, Osmanlı Devri Para Vakıflarına Üç Örnek: Sakarya Geyve'ye Bağlı Nuri Osmaniye, Şerefiye, İlimbey Köyleri 243
- **Kenan Göçer**, Şark Ticaret Yıllıklarına Göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adapazarı'ndaki İşletmecilerin Değişimi 251

19. Yüzyılda Sakarya'da İdari ve Sosyal Gelişmeler 269

- **Turgut Subaşı-Oğuzhan Kır**, Karasu Ayânları ve Faaliyetleri 271
- **Fahri Yetim**, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Adapazarı ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları ve Asayiş Sorunları 281
- **Nursal Kumaş**, 1890-1910 Döneminde Adapazarı'nda Görülen Bulaşıcı Hastalıklar ve Merkezi-Yerel Yönetimlerin Aldığı Tedbirler 291

Sakarya'da Bayındırlık ve Eğitim 301

- **Özge Kurşun**, II. Abdülhamid Dönemi'nde Adapazarı'nda Gayrimüslim ve Yabancı Okulları 303
- **Hatip Yıldız**, Osmanlı Yenileşme Döneminde Adapazarı'nda Açılan Müslüman Rüşdiye Mekteblerinin Durumu 309
- **Erol Karcı**, II. Meşrutiyet Hükümetleri Döneminde Adapazarı Kazası'ndaki Bayındırlık Hizmetleri (1908-1914) 327
- **Zeynel Özlü-Enver Demir**, 1334 (1918) Tarihli Adapazarı Devlet Ormanları Bilimsel İşletme Planına Göre Hendek Nahiyesi Ormanlarının Tanıtımı ve Sınıflandırılması 337

Cumhuriyet Dönemi Sakarya'sında Siyaset ve Yönetim 351

- **Sinan Kıyanç**, Sakarya'nın Genel Seçim Sonuçları (1957-1999) 353
- **Bilal Tunç**, Mahalli Basına Göre 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Sakarya'daki Yansımaları 379

Cumhuriyet Dönemi Sakarya'sında Basın ve Toplum 393

- **Enis Şahin**, Sakarya Basını Üzerine Bazı Mülahazalar 395
- **Yasin Kayış**, Ragıp Kemal Cantürk'ün Gezi Yazılarında Sakarya Yöresi 409
- **İsmet Türkmen-Betül Karcı**, Adapazarı Halkevi'nin Kuruluş Süreci ve Sakarya Dergisi 421
- **Kenan Olgun**, Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi'nin Faaliyetleri (1934-1951) 433

I. Dünya Harbi'nden II. Dünya Harbi'ne: Savaş Yıllarında Sakarya 445

- **Hande Konca**, Milli Savunma Bakanlığı Kayıtlarına Göre 1. Dünya Savaşı'nda Sakaryalı Şehitler ve İlçelere Göre Analiz 447
- **Zekeriya Türkmen**, Yunan İşgali Döneminde Adapazarı Kazası (26 Mart-21 Haziran 1921) 459
- **Resül Narin**, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adapazarı Ticari Hayatına Dair Tespitler 477
- **Fahri Sakal**, CHP Teftiş Raporlarına Göre İkinci Dünya Harbi Yıllarında Sakarya'nın Sosyo-Ekonomik Durumu 499

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sakarya'da Nüfus 517

- **Aysun Sarıbey Haykıran-Uğur Avcı**, 1841 Nüfus Sayımında Karasu Kazası 519
- **İlyas Topçu**, TÜİK Verilerine Göre Cumhuriyet Dönemi Adapazarı'nın Nüfus Yapısı 553

19. ve 20. Yüzyıl Başlarında Sakarya'ya Göç: Muhacirler ve Mübadiller 567

- **Cengiz Keskin**, Adapazarı'nın Yarım Asırlık Göç Serüveni ve Yaşanan Sorunlar (1850-1900) 569
- **Tamer Güven**, 19. Yüzyılda Sakarya Adapazarı'na Yerleşen Bosnalı Muhacirler ile İlgili İstatistikî Bilgiler 579
- **Cem Karakılıç**, Tasfiye Talepnamelerine Göre Sakarya Mübadilleri (Tarihsel, Kimliksel ve İstatistiksel Bir Analiz) 589

Sakarya'da Göç ve Sosyal Yapı 623

- **D. Ali Arslan- Gülten Arslan-Mustafa Çağlayandereli-Ahmet Çağrıcı**, Dünden Bugüne Sakarya'da Göçün Sosyolojik Tahlili 625
- **Ali Arslan**, Sakarya'da Bir Muhacir Köyü: Uzunçınar ve Demografik Yapıdaki Değişim 643
- **Sima Nart-Hasan Tutar**, Kültür Aktarımında Toplumsal Hafızanın Rolü: Bıçkıdere Köyü Örneği 667

Sakarya'da Toplumsal Hareketlilik ve Değişim 677

- **Mustafa Kemal Şan-Handan Akyiğit**, Sakarya'da Yaşayan Farklı Etno-Kültürel Gruplarda Birlikte Yaşama Kültürü ve Aidiyet-Mekân İlişkisi 679
- **Yusuf Genç**, Sakarya'da Yaşayan Etnik Gruplar ve Sosyal Uyum 685
- **Adem Uğur-Özge Alev Sönmez Çalış-Bünyamin Yasin Çakmak**, Sanayi Sitesinde Çalışan Göçmen Çocukların Sorunları: Sakarya Örneği 695
- **Adem Uğur-Özge Alev Sönmez Çalış-Büşra Yiğit**, Yerel Yönetimlerin Göçmenlere Yönelik Uygulamaları: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Örneği 705

Sakarya'da Edebiyat, Sanat ve Mimari 719

- **Dilara Uslu**, Sakarya Şehir Tarihi Hakkında Yazılmış Eserlerin İncelenmesi 721
- **Könül Hacıyeva**, Sakarya ile İlgili Bir Söylencenin 16. Yüzyıl Türk Şiirindeki Yansımaları Hakkında 731

- **Ercan Yılmaz**, Sait Faik'in Sakarya Hikâyelerinde İki Şiirsel İzlek: 'Yaşama Azabı' ve 'Yaşama Sevinci' 739
- **Muharrem Dayanç**, Turgut Uyar'in İki Şiirinde/Treninde Sapanca Geyve Kardeşliği 745
- **Şahru Pilten Ufuk**, Sakarya Türkülerinin Toplum Dil Bilimi Açısından İncelenmesi 757
- **Sertan Demir**, Sakarya Türk Halk Müziği Üzerine Bir Değerlendirme ve Tarihi Hikâyesiyle Bir Sakarya Türküsü 769
- **Feyzan Göher Vural-Timur Vural**, Sakarya Türkülerinde Konular, Kıyafetler, Aksesuarlar ve Sakarya Türkülerinin Yapısal Özellikleri 777
- **Lütfi Şeyban**, Osmanlı Kitâbelerinin Sakarya Tarihine Katkıları 783
- **Lütfi Şeyban-Metehan Coşkun-Hilal Değirmenci-Şule Koç**, Bir Yerel Tarih Kaynağı Olarak Serdivan Aşağıdereköy Osmanlı Mezar Taşları 791

Sakarya'da Gündelik Hayat ve Maddi Kültür 813

- **Ayşe Yılmaz**, Fotoğraflarla Eski ve Yeni Sakarya 815
- **Deniz Beyaz**, Sakarya'nın Modern Çağ Efsanesi: Tatangalar 825
- **Nuray Demirel Akgül**, Sakarya Geleneksel Kadın Giysileri Analizi 833
- **Sibel Algül-Kadriye Didem Atiş**, Taraklı Bez Dokumalarında Görülen Motiflerin Batı Karadeniz ve Çevresindeki Yayılımı 849

Sakaryalı Değerler: Sanatkârlar ve Sporcular 861

- **Selma Göktürk Çetinkaya-Elif Sucuoğlu**, Sakarya Musiki Derneği ve Sakarya'nın Yetiştirdiği Bir Değer: Ziya Taşkent 863
- **Elif Mamur Yılmaz-Selahattin Yılmaz**, Şadan Bezeyiş'in Yaşamı ve Türk Resim Sanatının Görsel Diline Katkıda Bulunan Önemli Eserleri 875
- **Selahattin Yılmaz-Elif Mamur Yılmaz**, Ressam Balkan Naci İstimyeli'nin Sanat Anlayışı 883
- **Özlem Taşkıran**, Sakaryalı Milli Güreşçi Mithat Bayrak'ın Spordaki Başarılarının Basına Yansıması 895

Sunuş

Zeki Toçoğlu
Sakarya Büyükşehir Belediye Başkanı

Sevgili Hemşerilerim;

Sakarya'yı çok yönlü tanımak ve tanıtmak maksadıyla, Sakarya Üniversitesi OSAMER (Osmanlı Araştırmaları Merkezi)'in akademik katkılarıyla gerçekleştirdiğimiz "Uluslararası Geçmişten Günümüze Sakarya Sempozyumu" bu alanda önemli bir çalışma olarak yerini aldı. Sakaryamız çok kültürlü birlikteliğini tarihten günümüze kadar barış ve huzur içerisinde sürdürmüş; tarihi, edebi, kültürel, sanatsal ve sosyal mirasını gün geçtikçe zenginleştirmiştir. Bu sempozyum vesilesiyle de Sakarya birçok yönüyle ele alınmış, kıymetli akademisyen ve araştırmacılarımızın katkılarıyla sunulan tebliğlerle "tarih, kültür, toplum" ekseninde yeniden bir şehir hafızası inşa etmiştir.

Bilge Mimar Turgut Cansever'in ifadesiyle "Bir şehri imar ederken, nesli de ihya etmeyi" unutmadan, yapılan bu çalışmalarla gelecek nesillere şehrimizin hafızasını kazandırmayı hedeflemekteyiz. Nitelikli araştırmaların sonucunda Sakarya'da edebiyat, mimari, folklor, tarih, ekonomi, göçler, dinî inançlar gibi zengin bir birikimi halkımızın istifadesine sunmaktan ayrıca kıvanç duymaktayız.

Yazılarını bizimle paylaşan değerli akademisyenlerimizi ve araştırmacılarımızı ayrıca tebrik ediyor, sempozyumun gerçekleşmesi ve bu kitabın yayımlanması için emeği geçenlere şükranlarımı sunuyorum.

Sevgi ve saygılarımla.

Önsöz

Sakarya ve çevresi, eskiçağlardan bu yana İznik, İzmit, Bursa ve İstanbul gibi büyük şehirlerin hinterlandında önemli bir bölgedir. İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan ana yolun geçiş güzergâhında oluşu, Sakarya Nehri'nin sağladığı avantajlar, zirai alanların bolluğu, zengin ormanlar ve su kaynakları yöreye, tarih boyunca büyük bir değer kazandırmıştır.

Roma ve Osmanlılar döneminde, iktisadi ve siyasi büyük projelerin parçası olan Sakarya esas büyümeyi imparatorluğun son dönemleri ve Cumhuriyet döneminde yaşamış, mütevazı bir yerleşimden büyük bir kente dönüşmüştür. Sakarya'daki büyüme, ekonomik kalkınmanın yanı sıra esas itibariyle aldığı göçlerle alakalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması üzerine Kafkasya'dan Kırım'a, Bosna'dan Yunanistan'a kadar kaybedilen topraklardaki müslüman nüfusun Anadolu'daki en önemli sığınaklarından biri Sakarya yöresi olmuştur. Göçmenlerle şehre taşınan geniş bir coğrafyanın hafızası ve kültürel zenginlik, şehrin en önemli birikimi olmuş ve Sakarya, farklı kültürleri uyum ve barış içinde harmanlamış örnek bir şehir vasfını kazanmıştır. Bu sebeple Sakarya'nın tarihi yalnızca bir şehrin tarihi değil, aynı zamanda uzak veya yakın coğrafyalardan şehre göç etmiş insanların, toplulukların, şehirlerin, kültürlerin ve inançların da tarihidir. Keza Sakarya'nın tarihi küçük bir şehrin tarihi değil, bu şehri insanıyla ve hafızasıyla besleyen büyük bir coğrafyanın tarihidir.

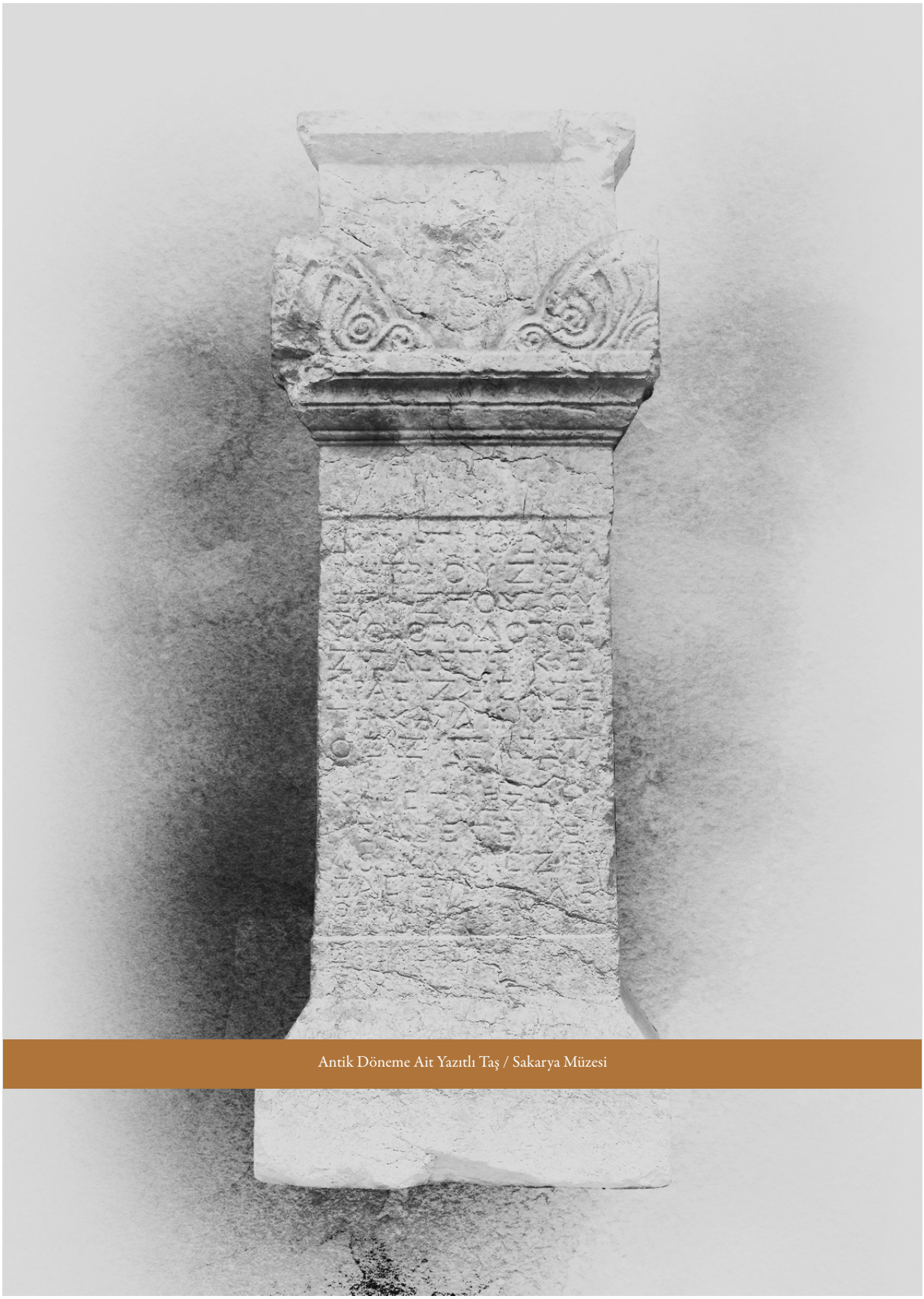
Bütün bu özelliklerine rağmen bölge; tarihî, dinî, edebî, siyasî, iktisadî ve sosyal yönleri ile şimdiye kadar yeterince araştırılmamış ve hakkında somut veriler ortaya konulmamıştır. Şehrin kimliğini tanımlamak, kent bilincini geliştirmek ve şehrin geleceğiyle ilgili sağlıklı bir vizyon oluşturmak için Sakarya'nın tarihî ve kültürel birikimi üzerine çok yönlü çalışmaların ve geniş katılımlı toplantıların yapılması gerekmektedir. Sakarya Büyükşehir Belediyesi ve Sakarya Üniversitesi başta olmak üzere, muhtelif kurumların yayımladıkları çalışmalar, akademik incelemeler, üniversitelerde yapılan tezler ve popüler nitelikteki araştırmalar Sakarya'nın tarihsel hafızası açısından önemli bir birikim hâsıl etmeye başlamıştır. Ancak bu çalışmalar, yeterli değildir; çok daha nitelikli ve geniş kapsamlı araştırmaların artarak devam etmesi elzemdir.

Bu bağlamda Sakarya Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın ev sahipliğinde ve Sakarya Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Merkezi'nin (OSAMER) akademik katkıları ile "Uluslararası Geçmişten Günümüze Sakarya Sempozyumu (Tarih-Kültür-Toplum)" tertip edilmesi gündeme gelmiştir. 23-25 Kasım 2017 tarihinde düzenlenen sempozyumda yurt içi ve yurt dışından katılan bilim insanlarınca antik dönemden günümüze kadar Sakarya ve çevresindeki gelişmeler, Sakarya'da gündelik yaşam; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki idari, siyasi ve iktisadî gelişmeler, imar faaliyetleri, sanat ve mimari, edebiyat, folklor, göçler, toplumsal yapı ve değişim gibi konular hakkında çok sayıda tebliğ sunulmuştur.

Sempozyumda sunulan tebliğler, editoryal kontrolden geçirilerek, yoğun bir mesai ile iki ciltlik kitap haline getirildi. Bu kitabın, Sakarya'nın ihmal edilmiş tarihinin açığa çıkarılmasına, şehir kimliğinin tarihsel birikime dayanarak inşasına, şehrin tarihi ve kültürel dokusunun tespitine, her geçen gün yok olmaya yüz tutan değerlerin kayda geçirilmesine vesile olmasını ve bundan sonra yapılacak çalışmalara rehberlik etmesini umuyoruz.

Sempozyumun tertibi ve kitabın hazırlanması çok sayıda kişinin katkısı ile gerçekleştirildi. Bu hususta sempozyumu sahiplenen ve himaye eden Sakarya Büyükşehir Belediye Başkanı Zeki Toçoğlu'na müteşekkiriz. Sempozyumun yükünü üstlenen ve gerçekleştirilmesini sağlayan Sakarya Üniversitesi OSAMER müdürü Prof. Dr. Fuat Aydın'a, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı İbrahim Aktürk'e, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Şube Müdürü Adem Turan'a, Dr. Öğretim Üyesi Kerim İlker Bulunur'a, Doç. Dr. Fatih Bozkurt'a, Sempozyum Düzenleme Kurulu ve Bilim Kurulu üyelerine, sempozyum sekreterleri Arş. Gör. Burak Çıtır, Arş. Gör. Burhan Çağlar ve Arş. Gör. Gülistan Ünal'a teşekkür ederiz. Ayrıca sempozyum organizasyonu ve kitapların hazırlanma sürecinde büyük bir özveriyle çalışan Mücahit Kofoğlu, Serkan Akdeniz, Talip Avcı ve Arş. Gör. Hâcer Kılıçaslan'a hassaten teşekkür ediyoruz.

EDİTÖRLER

Antik Döneme Ait Yazıtlı Taş / Sakarya Müzesi

Antik Dönemde Sakarya

Roma Dönemi'nde Sakarya

MUSTAFA ADAK
Prof. Dr. / Akdeniz Üniversitesi, madak@akdeniz.edu.tr

İlkçağ'da günümüz Sakarya il sınırlarını kapsayan bölgede *polis* niteliği taşıyan bağımsız kent yerleşimleri oluşmamıştır. Bu durum ilk bakışta şaşırtıcıdır. Çünkü bir taraftan Sakarya İli Bitinya Bölgesi'nin tam merkezinde yer alırken, diğer taraftan ortasından birçok açıdan önemli Sakarya Nehri geçmektedir. Ancak daha önemli stratejik konuma sahip Nikomedeia, Nikaia ve de Prusias kentleri bu coğrafyanın dışında kurulmuşlar ve bu kentlerin arasında kalan Aşağı Sakarya Bölgesi adı geçen kentlerin egemenliğine dâhil edilmiştir.

Küçük yerleşimleri barındıran Adapazarı Ovası Roma İmparatorluk Dönemi'nde büyük olasılıkla tümüyle Nikomedeia kentinin himayesindeydi. Bitinya'nın bu metropolü ile daha az öneme sahip doğu komşusu Prusias ad Hypium arasındaki sınırı Hendek'in kuzeyinde denize doğru uzanan Çamdağ'ın oluşturduğunu tahmin ediyorum.[1] Bazı araştırmacılar Yaşlı Plinius'ın verdiği bilgilere dayanarak Nikomedeia'nın doğu sınırını Sapanca Gölü'nde veya Sakarya Nehri'nde sonlandırarak Adapazarı Ovası'nın tamamen Prusias'a ait olduğunu kabul etmektedir.[2] Ancak Plinius'un verdiği bilgi daha farklı yorumlanmalıdır. Bu yazarın ifadesine göre Lacus Sunenensis (Sapanca Gölü) gerçekten Nikomedeia kentinin sınır bölgesinde ("in Nicomedensium finibus") bulunmaktaydı. Ancak Plinius bu tanımlamayla Nikomedeia'nın doğu sınırından ziyade güney sınırını kastetmiş olmalıdır. Sapanca Gölü'nün hemen güneyinde yükselen Samanlıdağ (Sophon; 1602 m) Nikomedeia ile Nikaia arasında doğal bir sınır oluşturmaktaydı.[3] Sapanca Gölü bu yüksek dağa olan yakınlığından dolayı Boane Limne ve Sunonensis Lacus adlarının yanı sıra Sophon adı altında da anılmıştır.[4] Nikaia'nın egemenlik alanının ise doğuda Mudurnu'ya kadar uzandığı kesindir (bk. dn. 6). Buna paralel olarak Nikaia'nın büyük rakibi ve Bitinya'nın önde gelen metropolü olan Nikomedeia'nın da doğuya Hendek civarına kadar uzanması beklenmelidir. Kaldı ki Kaynarca civarında bulunan ve birkaçı aşağıda tanıtılacak olan bazı yazıtlar bu bölgenin Nikomedeia'nın egemenlik sahasında bulunduğunu kanıtlar niteliktedir. Sangarios Nehri denize kadar ulaşan uzun yolculuğunun son aşamasında Nikomedeia'nın egemenlik sahasından geçtiği için kentin bazı vatandaşlarına bu önemli nehrin adı verilmiştir.[5]

[1] Adak-Akyürek Şahin 2005, 134vd.
[2] Plin., nat. hist. 10, 41: "Est in Nicomedensium finibus amplissimus lacus". Ameling (I. Prusias, s. 5) Adapazarı Ovası'nı Prusias kentine dahil etmektedir. Fernoux (2004, 134) Sangarios Nehri'nin Nikomedeia ile Prusias arasındaki sınırı oluşturduğunu varsaymaktadır.
[3] Sophon Dağı ve çevresinin coğrafyası hakkında bk. Foss 1990, 167vdd.
[4] Finley 1974, 127; Foss 1990, 168; Foss 1996, 11.
[5] Bk. TAM IV 148; Cremer 1992, 126 NS 10; krş. LGPN VA, 396 s.v. Σαγγάριος.

Geyve Boğazı'nın güneyinde kalan Geyve, Pamukova ve Taraklı bölgeleri ise Nikaia kentine aitti. Nikaia'nın egemenlik sahasının doğuda Mudurnu yakınlarına ulaştığı yazıtlar sayesinde tespit edilmişir.[6] Bölgenin sık bir yerleşim ağına sahip olmasına rağmen burada da büyük yerleşimler oluşmamıştır.[7] Sapanca Gölü'nün güneyinden Akyazı'ya kadar uzanan Samanlıdağ (Sophon) silsilesi Nikomedeia ile Nikaia arasında doğal sınır oluşturmaktaydı.

Arkeolojik ve epigrafik bulgulara bakılırsa Sakarya'nın Antik Dönemde Nikomedeia'nın egemenlik sahasına ait kısımlarında yerleşim yoğunluğunun çok daha düşük olduğu görülmektedir. Bu da şaşırtıcı bir durumdur, çünkü Nikomedeia'dan doğuya uzanan bir anayol bu bölgeden geçmekteydi. Bu doğu-batı ana güzergâhının askeri amaçla da kullanıldığı Nikomedeia ve Prusias kentlerinde ele geçen birçok yazıttan anlaşılmaktadır. Bu kentlerin soyluları ordularıyla beraber Part cephesine giden veya oradan geri dönen imparatorlara refakat etmiş olmakla övünmektedirler.[8] Buradan da anlaşılıyor ki tayin edilen bazı saygın vatandaşlar imparatoru ve ordusunu sınırda karşılamak için görevlendiriliyorlardı. Bu soylular imparator ve ordusuna komşu kent sınırına kadar refakat ediyorlar, imparatorun ihtiyaçlarını gideriyorlar ve de orduya erzak temini için pazar yerleri kuruyorlardı. Dolayısıyla bu ana güzergâh üzerinde çeşitli istasyonların ve pazar yerlerinin bulunması doğaldır. Ancak bu ana yol üzerinde olduğu bilinen Plateas ve Demetriu gibi pazar işlevini de görmüş olan ana istasyonların yeri bile henüz saptanamamıştır. Tabula Peutingeriana, Plateas'ı Nikomedeia'nın 24 mil (yaklaşık 36 km) doğusunda vermektedir (Harita 2). Bu da Çark Suyu'nun üzerine kurulan Beşköprü veya Dörtyol civarına tekabül etmektedir.[9] Plateas olasılıkla Sakarya Nehri'nin geçildiği noktada kurulmuş bir yerleşim yeriydi. Aynı haritada Prusias istikametinde Nikomedeia'dan 42 mil uzaklıkta Demetriu yerleşimi gösterilmektedir. Verilen mesafe dikkate alındığında Demetriu Hendek yakınlarında hala Sakarya il sınırları içerisinde aranmalıdır.

Bu ana güzergâh üzerinde yer alan, Adapazarı'na en yakın ve görece önemli yerleşim Tarseia adıyla da bilinen Tarsos'tur (Küçük Tersiye/Küçük Esence). Kentin erken dönem adının Tarsos olduğunu bir yerel tarihçi olan Demosthenes'in verdiği bilgilerden çıkarabiliriz.[10] 19. yy.'ın sonlarında bölgeyi ziyaret eden von Diest ve von der Goltz Küçük Tersiye yakınında Şıra Tepe'de sur kalıntıları ve büyük bir sarnıçın varlığı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca köyde çok miktarda mimari öğe görüşmüş; ayrıca tepenin güneyinde büyük taşlarla döşenmiş antik bir yolun varlığı not edilmiştir.[11] 1958 yılında Küçük Tersiye yakınlarında altın diadem parçaları, gümüş kül kabı, gümüş eşyalar, seramik ve metal kaplar gibi oldukça değerli buluntulara sahip Geç Hellenistik Döneme ait bir tümülüs açılmıştır.[12] Tarseia yer ismi Tersiye haliyle 20. yy.'a kadar varlığını sürdürmüştür. Bu isme dair en erken belge Tersiye'den yaklaşık 14 km güneybatıda Adliye Köyü yakınlarında bulunan Mokazis'in mezar stelidir. İÖ 2. yy.'a tarihlenen mezar şiirinde bu Bitinyalı soylunun ölümünden sonra Tarseia Daimon'u olarak memleketini savunacağı belirtilmiştir.[13] Olasılıkla Tarseia'nın arazileri güneybatıda Adliye Köyü'ne kadar uzanmaktaydı ve Mokazis'in o civarda arazileri bulunmaktaydı. Bu soylunun mezarı üç yol ağzı olarak ifade edilen bir yol kavşağının yanında yer almaktaydı. Bu kavşak muhtemelen Sakarya Nehri'nin geçildiği noktaya yakın bir yerde bulunmaktaydı. Adliye Köyü'nün kuzeyinde Karaabdiler'de, bugünkü Toyota Fabrikası'nın güneydoğu ucunda Sakarya üzerine inşa edilmiş bir taş köprünün izleri mevcuttur.[14]

---

[6] Krş. Şahin, I.Nikaia II.1, 19; Marek 1997, 81; Fernoux 2004, 135.

[7] Krş. Waelkens 1986, 39: "In diesem ganzen Gebiet gab es nie richtige Städte, nur Dörfer und Marktstädte".

[8] Belgeler: Schwarz-Stauner 2007, 1-35; Nikomedeia için bk. Adak-Stauner 2013, 152.

[9] Tab. Peut. IX 2-3 (batıdan doğuya): Nicomedia-XXIIII-Lateas-XVIII-Demetriu-XIII-Dusepro. Krş. Geogr. Rav. 31 Peutingeriana'da geçen Laetas'ın doğru şekli Ravenna Coğrafyacısı'nda anılan Plateas olmalıdır. Dusepro (Düzce) orada Druso prosipeo şeklinde geçmektedir. Beşköprü ve Karaabdiler köprüleri için bk.Şahin 1999, 643-658; Belke 2010, 89-99.

[10] Steph. Byz., s.v. Ταρσός·ἔστιδὲκαὶ Ταρσὸςἄλλητῆς Βιθυνίας. τὸἐθνικὸνταύτης Τάρσιοςκαὶ Ταρσία. Δημοσθένηςἐνδευτέρῳ Βιθυνιακῶν Τάρσειαν διὰτῆςειδιφ θόγγουτὴνπόλινοἶδε. τὸἐθνικὸν Τάρσειος. Krş. Foss 1990, 180vdd.

[11] Von der Goltz1896, 390-392; von Diest1898, 65vd. Tarsia'nın Tersiye civarındaki Ak Ova ile özdeş olduğuna dair krş. Foss 1990, 180vdd.; Yıldırım 2004, 97.

[12] Fıratlı 1960, 22-25.

[13] Rumscheid-Held1994, 89-106; Blümel-Merkelbach 1995, 67-69; SGO II, 213 vd.; SEG 44, 1010; Fernoux 2004, 100vd.

[14] Şahin 1999, 649 vd.; Belke 2010, 93.

Helenistik Dönem'e ait başka büyük bir stel Akyazı'nın yaklaşık 3 km güneyinde, Karaçalılık Mahallesi'nde bulunup müzeye getirilmiştir. Üzerinde bir veda sahnesi ile süvarinin betimlendiği bu stel Roma Dönemi'nde üzerineyeni isimler ilave edilerek tekrar kullanılmıştır.[15] Yine Akyazı'nın yaklaşık 8 km güneyinde, Taşburun Mahallesi'nde Roma Dönemi'na ait bir lahit burada bir küçük yerleşimin varlığına işaret etmektedir. Lahtin üzerinde bir tabula ansatanın içine işlenmiş olan yazıt, mezar sahibi Asklepiodote'nin sadece bir ay evli kaldıktan sonra onbeş yaşında hayata gözlerini yumduğunu dile getirmektedir.[16] Son yıllarda yine Akyazı civarında iki mezar yazıtı daha müzeye getirilmiştir. İkisi de mezar odalarına ait lentolar üzerine işlenmiştir. Mezarlarn biri Grylos ("domuz yavrusu") ve Philomene çiftine, diğeri ise Theomnestos ve yakınlarına aitti.[17] Akyazı yöresindeki bu isimler Yunanca ağırlıklı olup, başka yörelerden bildiğimiz yerli Trak veya Frig isimleri belgelenmemiştir.

Adapazarı'na en yakın köy yerleşimlerinden biri 1999 depreminden sonra bazı resmi kurumların taşındığı Karaman yakınlarında yer almaktaydı. Karaman Ocağı'ndan müzeye getirilen bir mermer kraterin üst kısmındabu Antik Dönem kırsal yerleşiminin isminin ilk üç harfi SAU olarak yer almaktadır (Resim 1). Köyün sosyal hayatına ışık tutan yazıtta Rufina'nın köyüne yaptığı bir bağış dile getirilmektedir: *Hayırlı Uğurlu Olsun! Ben Khrestos kızı Aurelia Rufina, köyüm Sau... için (bu) krateri yaptırdım."* Aurelia Rufina'nın panayırlarda kullanılmak üzere köyü Sau... için sunduğu krater, ortak şarap tüketiminin dini bayramlarda ne kadar önemli olduğunu yansıtmaktadır. Nikomedeia territoryumunda ele geçen başka yazıtlardan, *oinoposion* sırasında köy sakinleri tarafından tüketilen şarabın zorunlu olarak zenginler tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.[18]

Daha kuzeye gidildiğinde Kaynarca civarında da bazı köy yerleşimlerinin varlığını kanıtlayan yazıtlar mevcuttur. Kaynarca yöresinin arkeolojisi günümüze kadar tam bir muamma idi. Eski bir kaymakamın 1980li yılların başında civar köylerden toplattığı mimari parçalarla üzerinde yazıtların bulunduğu bir düzüne sunak ve lahid fragmanı yardımıyla bölgenin dini, idari ve sosyokültürel yapısı hakkında bazı sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu yazıtlar uzun süre bilim dünyasının ilgisinden uzak kaldıktan sonra Adapazarı Müzesi'nden alınan izin ile 2017 yılında tarafımdan incelenmiş ve yayımlanmıştır. Bu yazıtlardan bazıları Kaynarca ve çevresinin Roma Dönemi'nde Nikomedeia kentinin himayesinde bulunduğuna dair somut bilgiler sunmaktadır. İki yazıtta kentin Anatanrıçası Demeter ile kızı Persophone için sunulan adaklar söz konusudur.[19] Başka bir yazıt Timokrates Neos'un Helios'la özdeşleştirilmiş önemli bir yerel tanrı olan Preietos'un heykeliyle birlikte Hiera phyle'sine ve tanrılara adağını içermektedir.[20] Hiera phylesi'nin Nikomedeia'ya ait olduğunu bu kentte bulunan başka bir yazıttan bilmekteyiz.[21] Oniki phylesinin tamamı belirlenmiş olan Prusias kentinde ise bu adı taşıyan bir phyle yoktu.[22] Preietos ise yine sadece Nikomedeia ve egemenlik alanında tapınım gören yerel bir tanrıdır.[23] Bu önemli yerel tanrının ikonografyası Deli Mahmutlar ve Davulcular'da ele geçen sunaklardan bilinmektedir. Tanrı bu sunaklarda sağ elinde mızrak tutan bir savaşçı olarak betimlenmiştir.[24] Preietos, Timokrates'in yaptırdığı heykelde de aynı tarzda betimlenmiş olmalıdır. Tanrının tıpkı Demeter gibi ürünlerin yetişmesinden sorumlu olduğu (εὐκαρπία)ve bu yöndeki ihsanı için de bir bayram ile onurlandırıldığı İ.S.147 yılında Gündoğdu yakınlarında dikilen bir adaktan (SEG 36, 1155) bilinmektedir. Adı Plinius (nat. hist. XXXI 23) ve Lukianos (de salt. 21) tarafından da anılan tanrıyı Arrianus "Bithyniaka" adlı eserinde tarıma sunduğu katkılarından dolayı Helios ile özleştirmiştir.[25] Kocaeli Müzesi'nde korunan yayımsız bir adak yazıtında Preietos Frig tanrısı Men/Meis tarafından "büyük tanrı" (μέγαςθεός) ve "kardeş" (ἀδελφός) olarak tanımlanmakta-

[15] Adak-Akyürek Şahin 2005, 138vd. no. 4: "Koilios bu mezarı ebeveynleri Pollion ve Titha ve kardeşleri Pollion ve Publius için (dikti)".
[16] Adak 2017, 59 no. 11.
[17] Adak 2017, 59 vd.no. 12-13.
[18] Belgeler: Anagnostakis-Boulay 2016, 27.
[19] Adak 2017, 50-52 no. 1-2.
[20] Adak 2017, 52 vd.no. 3.
[21] TAM IV 258; krş. J. ve L. Robert, BE 1974, 573; Fernoux 2004, 66; Kunnert 2012, 75.
[22] Fernaux 2004, 65; Kunnert 2012, 84-89.
[23] Öztürk 2016, 62vd.
[24] TAM IV 74 ve 77; Resimler: Dörner 1941, levha 23vd. no. 39, 1 ve 41; Öztürk 2016, 76.
[25] FGrHist 156 F23: Οὕτω καὶ ὁ Πρίηπος οὐ μόνον ἐν τῷ ε' λέγεται ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ᾱ Πρίαπος καὶ διὰ τοῦ ε' δὲ Πρίεπος παρὰ Ἀρριανῷ ἐν Βιθυνιακοῖς, παρ' ᾧ καὶ εἰς ἥλιον ἀλληγορεῖται ὁ Πρίεπος διὰ τὸ γόνιμον.

dır. Preietos'un adının hem Nikomedeia takviminin dokuzuncu ayına hem de Astakos Körfezi'nde konumlanan önemli bir yerleşime (Karamürsel) verilmesi tanrının bu metropol için ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır.[26]

Kaynarca civarında bulunan mezar yazıtlarının birinde mezar sahibi Pollion'un Nikomedeia'dadanışma meclisi üyesi olduğu ve Nikomedeai'nın Karadeniz kıyısındaki en önemli liman yerleşimi Kalpe'de gerçekleşen imar faliyetlerine katkı sunduğu belirtilmiştir.[27] Khrestina adında bir kadın tarafından kendisi ve ailesi için yaptırılan bir lahdin üzerindeki bir başka yazıtta ise bu lahde verilecek zararlarda cezanın Pouropaina Köyü'ne ödeneceği belirtilmiştir (Resim 2).[28] İsmi burada ilk kez belgelenen bu köyün lahdin bulunduğu Sucaflı civarında, Kaynarca'nın yaklaşık 7 km güneydoğusunda lokalize edilmesi gerekmektedir.

Adapazarı'na yakın iki köy ismi dahayayımlı yazıtlar aracılığıyla bilinmektedir. Bunlardan ilki olan Prindea, Sapanca Gölü'nün kuzeyinde Eşme Ahmediye'de (eski adı Hamidiye; şimdi Kocaeli sınırları içerisinde) bulunan 126 yılına ait bir yazıtta geçmektedir (TAM IV 23). Kassa isimli (Κασσηνῶν κώμη) diğer köy ise Sapanca'da bulunan bir mezar yazıtında belgelenmiştir (TAM IV 177).

Adapazarı'na yakın yukarıda andığımız köylerden biri emekli asker Puplius Alfius'un memleketiydi. Bu emekli askerin İmparator Tiberius ve Zeus Soter'e adadığı stel müzede korunan en önemli tarihi belgelerden birini taşımaktadır (Resim 3). Yazıttan Puplius Alfius'un 25 yıl gibi uzun bir süre Suriye'de Altıncı Ferrata Lejyonu'nda askerlik yaptıktan sonra memleketine geri döndüğünü ve orada hayat boyu bir rahiplik görevi üstlendiğini öğrenmekteyiz. Bu emekli asker köyünün selameti için İmparator Tiberius'a ve Kurtarıcı Zeus'a olasılıkla bir kartal heykeli adamıştır.[29] Bu emekli askerin masraflı bir görev olan rahipliği hayat boyu üstlenmiş olması onun oldukça varlıklı biri olduğuna işaret etmektedir. Benzer içerikli başka steller Bitinya kökenli birçok askerin Roma ordusundaki hizmet sürelerinin sonunda iyi bir servetle memleketlerinde yeni bir başlangıç yaptıklarını kanıtlar durumdadır.[30] Nikaia kentinin doğu bölgesinde Mudurnu'ya bağlı Hüsamettindere civarında bulunan bir stelde Tmateanoi sakinleri Yüzbaşı Cassius Longinus'u köye yaptığı hayırseverliklerinden dolayı onurlandırmışlardır. Yazıtta sunulan açıklama oldukça dikkat çekicidir, çünkü orada dünyanın kuruluşundan beri hiç kimsenin cömertlik konusunda bu Yüzbaşı ile yarışamayacağı belirtilmiştir.[31] Memleketlerine geri dönen ordu mensuplarının cömertliği yine Nikaia'ya bağlı Bilecik Ahmetler'de bulunan başka bir onurlandırma yazıtına konu olmuştur. Almanya'da Bonn civarında Birinci Minerva Lejyonu'nda yüzbaşılık görevini tamamlayan Flavius Iulianus memleketine geri döndükten sonra Dablenoi ve Pronneatai sakinlerine belli sayıda öküz bağışlamış ve böylece bu köy sakinlerinin saygısını kazanmıştır. Yazıtta Iulianus'un bu davranışıyla babası ve yine orduda görev yapmış olan amcalarının izinden giderek hayırseverlik konusunda onlardan geri kalmadığı belirtilmektedir (I. Nikaia 1551).

Bu ordu mensupları birikimlerini genelde arazilere yatırmaktaydılar. Bölgemizde birçok yazıtta büyük arazileri işleten kâhyalar anılmaktadır.[32] Adapazarı'na en yakın belge Sapanca'nınYanık Köyün'de ele geçmiş kâhya Phillys'in mezar stelidir: "*Marcus Iunius Faustinus'un kâhyası 50 yıl yaşayan Phillys; Sağlıcakla!"*[33] Bir Roma vatandaşı olan Marcus Iunius Faustinus Sapanca Gölü'nün güney kısmında büyük arazi sahibi olmalıdır. Müzede Pamukova Cambazkaya'dan getirilmiş başka bir mezar steli yine bir kâhya'ya aittir: "*Euangelos'un 21 yıl yaşayan kâhyası Quirinus;*

[26] Preietos'a sunulan adaklar için bk: TAM IV 74-78; SEG 36, 1155; tanrı hakkında bk. Dörner 1941, 37-40; Dörner, Preietos, RE XXII.2, 1954, 1832-1835; Robert 1979, 232; Merkelbach 1986, 5-6; Öztürk 2016, 61-82, 62vd.
[27] Adak 2017, 54-56no. 6.
[28] Adak 2017, 53 vd.no. 4.
[29] Adak-Akyürek Şahin 2005, 135 no. 1: "İmparator Kaisar Tiberius'a, Puplius Alfius, 6. Sidera (Ferrata) Lejyonu'nun emekli askeri (ve) köyün hayat boyu rahibi, (ve) Kurtarıcı Zeus'a köyün selameti için bir kartal sundu."
[30] Roma ordusunda hizmet eden Bitinya kökenli askerler için bk. Adak-Stauner 2006, 168-171.
[31] Marek1997, 81-82 no. 1.
[32] Büyük çiftlikler ve kâhyalar: Fernoux 2004, 239vdd. 245vdd. Nikaia'dan bilinen oikonomos'lar için bk. I.Nikaia 192, 196, 205, 753, 1057, 1201, 1292, 1336, 1413, 1466; Çokbankir 2010, 330-331 no. 6; 336-337 nr. 12. Oikonomissa için bk. I.Nikaia 1062, 1466.
[33] Adak-Akyürek Şahin 2005, 139 vd.no. 5.

Sağlıcakla!"[34] Her iki kâhya da büyük olasılıkla köle kökenliydi ve bu sebepten dolayı mezar taşlarına babalarının isimleri yerine patronlarının isimleri yazılmıştır. Aynı durum Geyve İlçesi, Akdoğan Köyü'nde bulunan bir mezar stelinde isimleri geçen Kallikarpos ve Spendusa çifti için de geçerlidir. Bu stelde kocasının yanı sıra Spendusa'nın da kâhyalık yaptığı belirtilmiştir.[35] Marcus Iunius Faustinus gibi bazı büyük arazi sahiplerinin Roma vatandaşı olduğunu görüyoruz. Geyve'nin güneyindeUmurbey'de bulunan bir sunaktan ötürü bu civarda aranması gereken Kizoura Köyü yakınında M. Scribonius Capetolinus'un arazilerinin bulunduğunu öğreniyoruz. Söz konusu yazıttasunağı bu zengin Romalının kâhyası Arkhelas'ın Kurtarıcı Zeus'a "*hemefendilerinin hem kendisinin hem de Kizoura halkının selameti için adak olarak"* diktiği belirtilmiştir.[36]

Bölgemizde yer alan bu arazilerde hangi ürünlerin yetiştirildiği sorusuna bazı yazıtlar ve edebi kaynaklar sayesinde cevap bulabiliyoruz. Ünlü hekim Galenus Nikaia, Prusa ve Klaudiupolis civarında yetişen *zeopyron* adında bir buğday türünü övmektedir.[37] Önemli bir gelir kaynağı olan zeytincilik özellikle Geyve Boğazı'nın güneyinde Nikaia teritoryumunda geniş çapta yapılıyordu. Aurelius Victor İmparator Marcus Aurelius'un Nikaia kentinden özel zeytinyağı vergisi talep ettiğini belirtmektedir.[38] Bağcılık ile ilgili elimizde çeşitli bilgiler vardır. Bu bilgilerden bölgede geniş çapta şarap üretiminin yapıldığı ve bu amaç için bazı özel üzüm türlerinin yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

Bölge *anadendras* adını taşıyan ve yaklaşık beş metre yükseklikte asmalarda yetiştirilen üzümleriyle ünlüydü. En ünlü üzüm cinsi üstün kalitesinden dolayı birçok antik yazar tarafından anılan ve adını Napoli körfezindeki Aminaea kentinden alan Aminnios'tu. *Bithynos Aminaios* adı altında geniş çapta pazarlanan bu üzümün özellikle Boane (Sapanca) ve de Adapazarı Ovası'nda (Tarseia) yetiştirildiği Geoponika adlı eserde belirtilmiştir.[39] *Ophorike* adıyla bilinen diğer bir üzüm cinsi Bitinya'da kiraz ağaçlarında yetiştirilmekteydi.[40] Ayrıca *dendrogalenos* şarabının yapımında kullanılan *Mersites*, [41] *Aminnios'a* çok benzeyen *Drosallis*, *Leuke, Leukothrakia* ve de *bolene* adlı üzüm türleri bölgede yetişmekteydi.[42] Prusalı ünlü hatip Dio Khrysostomos kendi arazilerinde de üzüm yetiştirildiğini bildirmektedir.

Bağcılığa ışık tutan yeni bir yazıt Geyve'ye bağlı Epçeler Köyü'nden kısa bir süre önce müzeye getirilmiştir (Resim 4). Bir lento üzerinde yer alan oldukça aşınmış bu yazıta göre, Aurelius Nikomedianos Nikomedes yaptırdığı mezarının önünde yıllık bir gül bayramı (rosalia) düzenlenmesine hizmet etmesi için bir vakıf kurmuştur. Bir Roma geleneği olan gül bayramı İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'ya da yayılmış ve Bitinya Bölgesi'nde sıkça uygulanmıştır. Nikomedes her yıl mezarının güllerle süslenmesi ve mezarının önünde kendisinin ve ailesinin anısına tüm köy sakinlerine bir ziyafet verilmesi için bir finans kaynağı yaratmıştır. Bu amaçla mezar sahibi bayramın finans gelirlerini sağlayabilmek için, Geoupenanoi Köyü'ne üç adet arazi bırakmıştır. Bunlardan ikisi üzüm bağlarından müteşekkil olup, diğeri ise boş bir arazidir.[43] Bu bilgilerden, Antik Dönemde Kabia'nın (Geyve) kuzeyinde, Sangarios'un doğu yamacındaki tepelik arazinin bağ olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Keresteciliğin de önemli bir geçim kaynağı olduğuna dair veriler mevcuttur. Zengin orman alanlarıyla donatılmış Bitinya Yarımadası konut ve gemicilik sektörüne önemli katkılar sunmaktaydı. Bölgede yetişen çam ağaçlarının

[34] Adak-Akyürek Şahin 2005, 140 no. 6.
[35] Öztürk- Kılıç-Aslan 2012, 105 no. 7.
[36] Şahin 1984, 106 no. 1.
[37] Galen, De alimentorum facultatibus I 13 (VI 515, 520 Kühn); krş. Guinea Díaz 1997, 134.
[38] Aur. Victor, De Caesaribus 41, 19-20.Bölgedeki zeytin üretimi için bk. Mitchell 2005, 88-90 (harita).
[39] Geoponica ed. Beckh (1895), s. 104; krş.s. 141-142; ayrıntılı bilgi için bk. Anagnostakis 2008, 39; Anagnostakis-Boulay 2016, 30-35.
[40] Geoponica s. 105.
[41] Geoponica s. 125vd.
[42] Geoponica s. 141 vd.; üzüm cinsleri ve ağaçlarda yetiştirme uygulaması için bk. Anagnostakis 2008, 39vdd. 63vdd.
[43] Adak-Öztürk 2017, 44-48: "(Ben), Aur (relius) Nikomedianos Nikomedes, bu mezar odasını kendi (m), eşim ve çocuklarım ve de beslemem Eutykhes için yaptırdı (m). Başka birisi mezar odasını açmaya girişirse kutsal İmparator Kasası'na 20.000 Denarii ve de Geupeanoslular'ın Köyü'ne 40.000 Denarii ceza ödemek zorundadır. Kendisi köyüne Rosalia Bayramı için gelir sağlayacak olan, ikisi bağla donatılmış birisi ise boş olan üç adet arazi bağışladı. Hiç kimse bu arazileri başka bir amaç için kullanmaya yetkili değildir."

gemi yapımında kullanıldığı Yaşlı Plinius tarafından aktarılmıştır (nat. hist. XVI 197). Louis Robert Nikomedeia ve Sapanca bölgelerinde kereste kullanımı/ticareti ve bu sekröre bağlı meslekler ile ilgili bilgeleri değerlendirmiştir.[44] Nikomedeia civarında bulunan mezar stellerinde kerestecilikle ilgili ksyloglyphos, ksyloergos ve skhedionautes gibi meslek isimleri geçmektedir. Skhedionautes sallarla kereste nakleden birine verilen meslek adıdır. Bölgede kesilen tomrukların büyük sallar aracılığı ile Sapanca Gölü ve Sakarya Nehri'nde nakledildiği bilinmektedir. Genç Plinius Bitinya'da valilik yaptığı yıllarda Sapanca Gölü üzerinden kerestenin yanı sıra mermer, tarım ürünleri ve başka ticari malların gemiler aracılığıyla gölün batısına ve oradan kara yoluyla Nikomedeia Körfezine nakledildiğine şahit olmuştur.[45] Kendisinin önerdiği Sapanca Gölünü bir kanal aracılığı ile İzmit Körfezi'yle birleştirme projesi tarihin hiçbir evresinde gerçekleştirilememiştir.

Tarım ve kırsal hayat Nikaia kentine ait Geyve, Pamukova ve Taraklı bölgelerinde ele geçen mezar stellerine yansımıştır. Burada ele geçen kapı biçimli Roma Dönemi mezar stellerinde sık sık karşımıza çıkan pulluk, çapa, yün sepeti, iğ ve öreke gibi aletler mezar sahiplerinin çiftçilik ile uğraştıklarını göstermektedir. Stellerin yanı sıra sunaklar ve phalloslar da mezar taşı olarak kullanım görmüştür.

Bu köylülerin yaşadıkları kırsal yerleşimlerden günümüze pek fazla mimari iz kalmamıştır. Ancak bazı yerleşimlerin oldukça zengin bir mimari dokuya sahip olduklarını tahmin edebiliriz. Bu durum örneğin Paşalar Kalesi'nde gözlenebilmektedir. Pamuk Ova'nın güneybatı kenarında yer alan bir Roma yerleşiminden Orta Bizans Dönemi'nde binlerce mimari öğe Paşalar Kalesi'ne taşınarak orada uzun ve girintili batı duvarın onarımında kullanılmıştır (Resim 5). Bu malzemenin arasında çok sayıda blok taşın yanı sıra sunaklar, keykel kaideleri, mezar stelleri, sütun tamburları ve yivli sütün parçaları vardır.[46]

Bölgenin karmaşık bir etnik yapıya sahip olduğu yazıtlarda geçen şahıs isimleri, tanrı epitethetonları ve de toponymlerden anlaşılmaktadır. Bitinyalıların Trakya'dan göç etmiş olmaları antik yazarların bölge sakinleri için verdikleri "Bithynoi Thrakes" gibi hibrid tanımlamalardan anlaşılmaktadır. Antik yazarlar Thraklar ve Bitinyalılar arasındaki kültür ve dil akrabalığının farkındaydılar. Thrak isimleri hem Nikomedeia'nın hem de Nikaia'nın egemenlik sahasında Roma Dönemi'nde de yoğun bir şekilde canlı kalmıştır. Thrak isimlerinin özellikle kırsal kesim tarafından sık kullanıldığı belgelenmiştir.[47]

Ayrıca Nikaia'nın doğu kesimlerinde (Geyve, Pamukova, Taraklı ve Göynük civarlarında) Frig etkisi de tespit edilebilmektedir. Bu kültürel etki özellikle Frig tarzında işlenen kapı stellerin yanı sıra yazıtlarda yer alan şahıs ve tanrı isimlerinden anlaşılmaktadır. Roma Dönemi'nde de "Phrygia Epiktetos" adı altında bilinen bu bölge oldukça geç bir zamanda (İ.Ö. 200 civarında) Bitinya Krallığı'nın himayesine girmiş ve Frig kökenli halk kesimleri bu bölgede yaşamaya devam etmiştir.[48] Roma Dönemi için bu bölgede Frig ve Thrak-Bitinyalı karmaşık bir halkın yaşadığını kabul edebiliriz. Ancak bu dönemde Yunan kültürü ön plana çıkmıştır. Bu kültürün kimlik olarak ta benimsenmesi örneğin Bitinya Birliği'nin kendine verdiği "Hellen Birliği" adından anlaşılmaktadır.[49]

[44] Robert 1978, 413-428.
[45] Plinius, ep. X 41.
[46] Paşalar: Foss 1990, 170 vd.; Yıldırım 2004, 46-67; Belke 2013, 98.
[47] Corsten 2006, 85vdd.; Corsten2007, 121vdd.
[48] Şahin 1986, 129vdd.
[49] Bk. I.Prusias no. 3, 9, 10, 51. Marek 2003, 66.

Kısaltmalar

FGrHist	F. Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker, Berlin 1923vdd.; Leiden 1939vdd.
I.Nikaia	S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia), Bonn 1979-1987 (IK 9-10.3).
I.Prusias	W. Ameling, Die Inschriften von Prusias ad Hypium, Bonn 1985 (IK 27).
LGPN	A Lexicon of Greek Personal Names, Oxford 1987vdd.
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum, Leiden 1923vdd., Alphen 1979-80, Amsterdam 1982vdd.
SGO	R. Merkelbach-J. Stauber, Steinepigramme aus dem griechischen Osten I-V, Stuttgart-Leipzig, Münih-Leipzig 1998-2004.
TAM IV	F. K. Dörner, Tituli Asiae Minoris collecti et editi auspiciis Academiae Litterarum Austriacae. Volumen IV. Tituli Bithyniae linguis Graeca et Latina conscripti. Fasciculus I, Viyana 1978.

Kaynakça

Adak, M. Weitere epigraphische Denkmäler im Museum von Adapazarı, Philia 3, 2017, 49-68.

Adak, M, N. E. Akyürek-Şahin, Katalog der Inschriften im Museum von Adapazarı, Gephyra 2, 2005, 133-172.

Adak, M, H. S. Öztürk, Eine neue ῥοδισμός-Inschrift aus dem Hinterland von Nikaia, Philia 3, 2017, 44-48.

Adak, M, K. Stauner, Zur Stellung von Armeeangehörigen in ihren Heimatstädten. Der Fall M. Aur. Antoninus aus Prusias ad Hypium, Gephyra 3, 2006, 141-178.

Adak, M, K. Stauner, Eine Honoratiorenfamilie aus Nikomedeia Nikomedeia, Gephyra 10, 2013, 147-155.

Anagnostakis, I. Βυζαντινός οινικός πολιτισμός. Το παράδειγμα της Βιθυνίας, Atina 2008.

Anagnostakis, I, T. Boulay, Les grands vignobles bithyniens aux époques romaine et protobyzantine, şurada: F. Lerouxel-A.-V. Pont (ed.), Propriétaires et citoyens dans l'Orient romain, Bordeaux 2016, 25-49.

Belke, K. Justinians Brücke über den Sangarios, şurada: S. Doğan-M. Kadiroğlu (ed.), Bizans ve Çevre Kültürler. Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken'e Armağan, İstanbul 2010, 89-99.

Belke, K. Bithynien. Historische und geographische Beobachtungen zu einer Provinz in Byzantinischer Zeit, şurada: E. Winter-K. Zimmermann (ed.), Neue Funde und Forschungen in Bithynien, Bonn 2013, 83-110 (AMS 69).

Blümel, W, R. Merkelbach, Grabepigramm auf Mokazis, Epigraphica Anatolica 25, 1995, 67-69.

Cremer, M. Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien 2. Bithynien, Bonn 1992 (Asia Minor Studien 4.2).

Corsten, Th. The Role and Status of the Indigenous Population in Bithynia, şurada: T. Bekker-Nielsen (ed.), Rome and the Black Sea Region. Domination, Romanisation, Resistance, Aarhus 2006, 85-93.

Corsten, Th. Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia, şurada: E. Matthews (ed.), Old and New Worlds of Greek Onomastics, Oxford 2007, 121-133.

Çokbankir, N. Modrena ve Nikaia Teritoryumundan Yeni Yazıtlar, Olba 18, 2010, 323-345.

Dörner, F. K. Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, Berlin 1941 (Istanbuler Forschungen 14).

Fernoux, H.-L. Notables et élites des cités de Bithynie aux époques hellénistique et romaine (iiie siècle av. J.-C.-iiie siècle ap. J.-C.). Essai d'histoire sociale, Lyon 2004.

Finley, M. I. The Ancient Economy, Berkeley 1974.

Fıratlı, N. Adapazarı-Tersiye Köyü Tümülüsü, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 9, 1960, 22-25.

Foss, C. Byzantine Malagina and the Lower Sangarius, Anatolian Studies 40, 1990, 161-183.

Foss, C. Survey of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia, Londra 1996.

Díaz, P. Guinea. Nicea. Cuidad Y Territorio en la Bitinia Romana, Huelva 1997.

Kunnert, U. Bürger unter sich. Phylen in den Städten des kaiserzeitlichen Ostens, Basel 2012.

Marek, C. Grab-, Ehren und Weihinschriften aus der Gegend von Modrene (Mudurnu) in Bithynien, Epigraphica Anatolica 28, 1997, 81-84.

Marek, Chr. Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens, Mainz 2003.

Merkelbach, R. Ein Fest des Gottes Prietos, Epigraphica Anatolica 7, 1986, 5-6.

Mitchell, S. Olive Cultivation in the Economy of Roman Asia Minor, şurada: S. Mitchell-C. Kastari (ed.), Patterns in the Economy of Roman Asia Minor, Swansea 2005, 83-113.

Öztürk, B. Karamürsel'de (Bithynia) Bir Antik Kıyı Yerleşimi: Prainetos/Preietos, şurada: Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Kocaeli 2016, 61-82.

Öztürk, H. S, S. Kılıç-Aslan. Nikaia'dan Yeni Yazıtlar II, Gephyra 9, 2012, 101-110.

Robert, L. Documents d'Asie Mineure, BCH 102, 1978, 395-543.

Robert, L. Sur un mois du calendrier bithynien, Αρχαιολογικήεφημερίς 118, 1979, 231-236.

Rumscheid F, W. Held. Erinnerungen an Mokazis. Eine neugefundene Stockwerkstele aus dem bithynischen Tarsos, Istanbuler Mitteilungen 44, 1994, 89-106

Şahin, S. TAM IV 1 Nr. 57 und 160 stammen nicht aus "Bey-Köy" bei Nikomedeia, sondern aus Umurbey bei Nikaia, Epigraphica Anatolica 3, 1984, 105-107.

Şahin, S. Studien über die Probleme der historischen Geographie des nordwestlichen Kleinasiens I-II, Epigraphica Anatolica 7, 1986, 125-167.

Şahin, S. Wasserbauten Justinians am unteren Sangarios in Bithynien, şurada: XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Atti II (Roma, 18-24 settembre 1997), Roma 1999, 643-658.

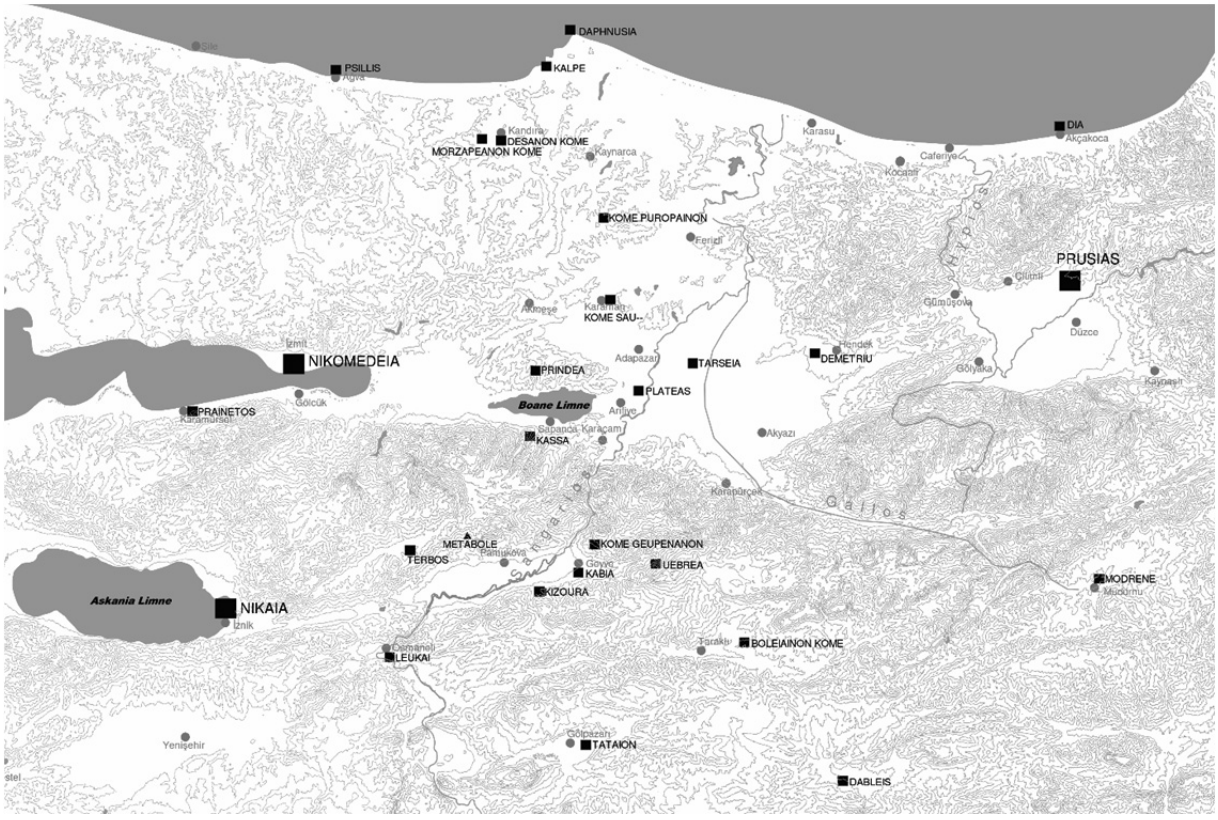
Schwarz H, K. Stauner. Die Parapompé des Kaisers und seines Heeres im nordwestlichen Kleinasien, Gephyra 4, 2007, 1-35.

Von der Goltz, C. Anatolische Ausflüge, Berlin 1896.

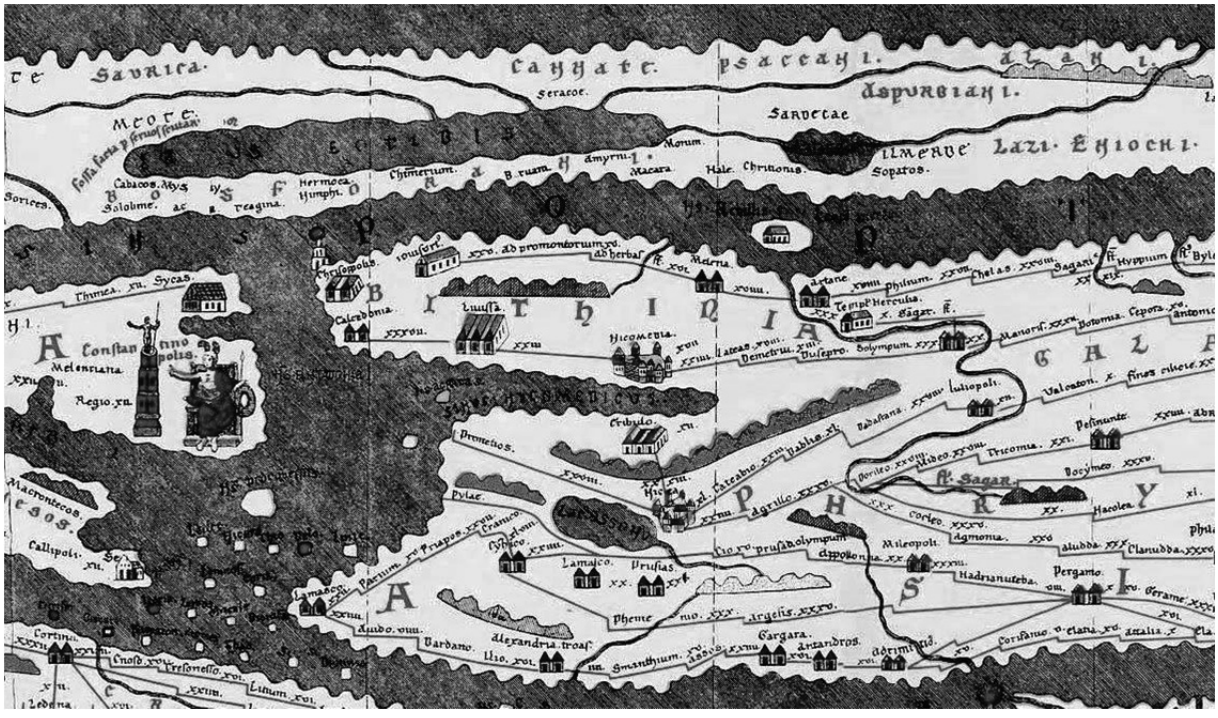
Von Diest, W. Von Tilsit nach Angora. Forschungsreise zweier preußischen Stabsoffiziere im Frühjahr 1896, Gotha 1898 (Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft 125).

Waelkens, M. Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür, Mainz 1986.

F. Yıldırım, Sakarya Kaleleri, Adapazarı 2004.

Harita 1: Bölgenin Roma Dönemi Yerleşim Haritası

Harita 2: Tabula Peutingeriana'da Bitinya ve Civarı

Resim 1: Dionysos Betimli Şarap Krateri (Adapazarı Müzesi)

Resim 2: Kaynarca Yakınlarında Pouropaina Köyü'nden Khrestina'nın Mezar Yazıtı

Resim 3: Emekli Asker P. Alfius'un İmparator Tiberius ve Zeus Soter'e Adağı (Adapazarı Müzesi)

Resim 4: Nikomedianos'un Vaziyetnamesini İçeren Mezar Yazıtı (Adapazarı Müzesi)

Resim 5: Paşalar Kalesi'nde Kullanılmış Roma Dönemi Taş Eserler

Antik Kaynaklar ve Epigrafik Belgeler Işığında Sakarya ve Çevresinden Bilinen Sofist, Retor ve Filozoflar

ELİF AKGÜN KAYA
Dr. Öğretim Üyesi / Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, eakgun@mehmetakif.edu.tr

Antikçağda, Hellence Agrilion (Αγρίλιον) ve Latince *Agrilium* olarak adlandırılan Adapazarı/Sakarya, Bithynia Bölgesi'nde yer almaktadır. Coğrafyacı Ptolemaios (XII. 118), Agrilion'un Nikaia ile Dorylaion arasında bir kent olduğunu belirtmektedir. Bithynia'nın sınırları tam olarak bilinmemekle birlikte, Strabon doğuda Paphlagonialılar, Mariandialılar ve Epiktetoslar; kuzeyde Sangarios (Sakarya) Irmağı'nın döküldüğü yerden Byzantion (İstanbul) ile Khalkhedon (Kadıköy) Denizi'nin ağzına kadar Pontos Denizi; batıda Propontis, güneye doğru Mysia ve Hellespontos Phrygia'sı olarak da adlandırılan Phrygia Epiktetos ile sınır oluşturduğunu belirtmektedir.[1]

Bithynia, Zipoites tarafından Bithynia Krallığı kurulana kadar (MÖ. 297) sırasıyla Lydia, Med ve Pers hâkimiyeti altına girmiştir. MÖ. 74 yılında ise Bithynia Kralı IV. Nikomedes'in krallığını Roma'ya miras bırakmasıyla Roma İmparatorluğu'nun yönetimine dâhil edilmiş ve MÖ. 63 yılında Pompeius'un düzenlemeleriyle Bithynia-Pontus Eyaleti oluşturulmuştur. Bithynia Eyaleti sınırları içinde yer alan Sakarya'nın büyük bir çoğunluğu, eyaletin başkenti Nikomedeia ile diğer önemli kenti Nikaia kentlerinin territoryumunda yer almaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde bölgenin en önemli bu iki kenti arasında büyük ve en önde olma bakımından bir rekabet söz konusu olmuştur. Bu rekabet kentsel gelişim açısından iyi sonuçlar doğurmuştur. Çünkü epigrafik belgeler ve antik kaynaklar Nikomedeia ve Nikaia'nın dönemin kültürel faaliyetlerine ev sahipliği yapmış olduğunu göstermektedir. Her iki kentin birçok sofist, retor ve filozof yetiştirdiğine; ayrıca eğitim almak için birçok kişinin bu bölgeye geldiğine; bunun yanı sıra bölgenin sofist ve retorlarının başka kentlerde onurlandırıldıklarına tanıklık edilmektedir. Bu çalışmanın temel konusu da epigrafik malzeme ve antik kaynaklar aracılığıyla Nikomedeia ve Nikaialı olduğu tespit edilen MS. I.-III. yüzyıllar arasında yaşamış sofist, retor ve filozofların tanıtılması üzerine odaklanmaktadır.

[1] Strab. 14.4.1.

MS. III. yüzyıla tarihlenen Nikomedeia'da (Kandıra Güğüşler Köyü-İzmit) ele geçen bir yazıttan Aurelius Demetrios'un filozof ve *bouleutes* olduğu öğrenilmektedir.[2] Demetrios yazıtı heykelle birlikte tanrı Zeus'a adamıştır. Yazıtta Zeus için kullanılan "evrenin babası (τοῦ κόσμου πατήρ)"[3] ifadesi onun felsefi görüşlerini yansıtmaktadır. Zeus'u evrenin yaratıcısı olarak düşünmektedir. Stoacıların, Zeus'u evrenin ruhu olarak görmeleri düşüncesi ile de örtüşmektedir. Bu noktadan hareketle de Demetrios'un Stoacı öğretiyi benimsediği düşünülebilir. Keza bu yüzyılda Stoacılık Anadolu'da yaygın bir felsefi düşüncedir.[4]

MS. II. yüzyıla tarihlenen Ostia'da ele geçen bir mezar yazıtında sofist Publius Aelius Samios Isokrates anılmaktadır.[5] Yazıttan Isokrates'ın hem Nikomedeia hem de Ephesos kentinin yurttaşı olduğu öğrenilmektedir. Büyük ihtimalle Isokrates Nikomedeia'da doğmuş, kariyerine burada başlamış ve daha sonra Ephesos'a, oradan da Roma'ya gitmiştir. Yazıtın Ostia'da dikilmiş olması da Isokrates'in Roma'ya gidip kamusal konuşmalar yaptığını ve orada sofisttik eğitim vermiş olabileceğini düşündürtmektedir.[6] Yazıtta Isokrates'in mezarının Ostia'da olduğu da belirtilmektedir.

Atina'da ele geçen ve MS. II. yüzyıla (Hadrianus Dönemi ya da daha geç dönem) tarihlendirilen bir yazıtta Publius Aelius Kleisthenes'in Nikomedeialı ve retor olduğu tespit edilmektedir. Yazıttan ayrıca Publius Aelius Kleisthenes'in 28 yıl yaşadığı öğrenilmektedir.[7] Büyük ihtimalle Kleisthenes Atina'da eğitim için bulunuyorken ölmüş olmalıdır.

Nikomedeialı olduğu öğrenilen diğer bir sofistte Kyrinos'tur. Philostratos, Kyrinos'un ne çok seçkin ne de tamamen bilinmeyen bir aileden geldiğini ve dinleyicilerinin dikkatini çekme konusunda doğal bir yeteneğe sahip olduğunu aktarmaktadır. Özellikle mahkeme davalarında çok başarılı olduğu için imparator tarafından *advocatus fisci*[8] (hazine avukatlığı) göreviyle görevlendirilmiştir. Bu görevi İmparator Septimius Severus (MS. 193-211) döneminde yerine getirmiş olmalıdır.[9] Kyrinos, hatırı sayılır derecede güç elde etmesine rağmen hiçbir zaman agresif ve küstah davranışlarda bulunmamıştır. Elde ettiği güç ve para karakterinde bir değişmeye yol açmamış, para heveslisi, açgözlü bir kişiye dönüşmesine de neden olmamıştır. Asia'daki soruşturmacılar, davalarda olması gerekenden daha hoşgörülü davrandığı için onu hatalı bulduklarında, "Benim sizin acımasızlığınızı benimsememdense sizin benim hoşgörümü benimsemeniz çok daha iyi olur" yanıtını vererek ılımlı kişiliğini göstermiştir. Görevliler küçük bir kenti on binlerce drakhme ödemesi için zorladıklarında, Kyrinos bu duruma karşı çıkmış ve kenti bu parayı ödemekten kurtarmıştır. Bu olay karşısında da görevliler "Bu durum imparatorun kulağına gittiği zaman, ünün çok artacak." şeklinde Kyrinos'u uyardıklarında, o da aynen şu şekilde cevap vermiştir: "Belki sizin için bu uygun olabilir; ama benin için bir kenti perişan ederek ödüller kazanmak uygun değildir." Akrabaları, oğlu öldüğünde onu teselli etmeye çalıştıkları zaman, "Eğer şimdi değilse, ne zaman kendime bir adam olduğumu kanıtlamalıyım?" şeklinde cevap vererek ölüm karşısında güçlü bir tutum sergilemiştir. Tüm bu olaylar Kyrinos'un karakterinin ne kadar güçlü ve düzgün olduğunu göstermektedir. Philostratos, Kyrinos'un Tyroslu Hadrianos'un öğrencisi olduğunu aktarmaktadır. Büyük ihti-

---

[2] SEG 32, 1255; EA 5 (1985), 110, no. 14; Şahin-Sayar 1982, 43-44, no. 1: Ζηνὶ τοῦδε τοῦ κόσμου | |πατρί· Αὐρ. Δημήτριος | φιλόσοφος καὶ βουλευτής

[3] Krş. Plat. *Tim*. 28c.

[4] Didyma'da ele geçen yazıtta, filozof Aelius Aelianus'un stoacı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yazıttan Aelianus'un birçok şehirde meclis üyeliği yaptığı ve vatandaşlıkla onurlandırılmış olduğu yer almaktadır. Bkz. Rehm 1958, 207, no. 310. MS II. yy. tarihlenen, *Prusa ad Olympum*? kentinde ele geçen başka bir yazıtta filozof Avianius Bassus Polyainos stoacı (στωϊκὸν φιλόσοφον) olarak anılmaktadır. Bkz. Mendel 1909, no. 49; Şahin 1977, 257. Seleukeia'da ele geçen başka bir yazıtta da filozof Meleargos'un stoacı olduğu saptanmaktadır. Bkz. Heberdey-Wilhelm 1896, 102, 180.

[5] SEG 13, 472; SEG 30, 1178; Özlem-Aytaçlar 2006, 93, no. 19: Θ (εοῖς) Κ (αταχθονίοις) | Π (όπλιος) Αἴλιος Σαμιος | Ἰσοκράτης | Νικομηδεὺς καὶ Ἐφέ|σιος σοφιστὴς ἐνθά|δε κεῖται. Ἄρατος μου|σικὸς τῷ πάτρωνι | καὶ θρέψαντι | μνήμης χάριν | Εὐτυχεῖτε.

[6] Kaster 1988, 254; Puech 2002, 447, no. 236; Fernoux 2004, 492-493; Janiszewski-Stebnicka-Szabat 2015, 325, no. 920.

[7] IG III, 1438; IG II^2 10007; SEG 47, 1642; Reynolds 1997, 131, no. 5; Puech 2002, 176, no. 66; Janiszewski-Stebnicka-Szabat 2015, 201, no. 575: Π. Αἴλιος | Κλεισθένης | Νεικομηδεὺς | ῥήτωρ ἐτῶν κη.

[8] A*dvocatus fisci* görevine ilk atama İmparator Hadrianus tarafından yapılmıştır. Bu kişi *fiscus*'un ya da imparatorluk hazinesinin çıkarının gözetilmesinden sorumludur. Bu görev *equester* sınıf *cursus honorum*'un ilk basamağıdır. Bkz. *Hist. Aug. Hadr.* 20.6. Ayrıca bkz. Smith 1875, 18; Berger 1953, 352.

[9] Philostr. *VS* 621. Ayrıca bk. Suda κ 2765 s.v <Κυρῖνος=Quirinus/Kyrinos>; Bowersock 1969, 21-22; Brunt 1994, 26; Fernoux 2004, 425-426; Janiszewski, Stebnicka-Szabat 2015, 207.

malle MS. 160/170'li yıllarda Ephesos'ta onunla birlikte çalışmış olmalıdır. Ayrıca Philostratos, yetmiş yaşında hayatının sona erdiğini ve mezarının da ana vatanında olduğunu belirtmektedir.

Nikomedeialı olduğu öğrenilen diğer bir kişi de Alkimos'tur. Libanius'un eserlerinde adı geçen Alkimos, Libanius'un çağdaşı ve arkadaşıdır. Libanius onun Nikomedeia'dan geldiğini belirtmektedir. Libanius, Alkimos'u tarif ederken tanrı oğlu gibi olduğunu aktarmaktadır. MS. 340/350'li yıllar arasında Nikomedeia'da okul açmış ve retorik üzerine eğitim vermiştir. MS. 355 yılında kısa bir süreliğine Roma'da kalmıştır. MS. 356 yılında imparatora gönderilen resmi bir heyet içinde yer almış olmalıdır. MS. 357 yılında Bithynia'ya dönmüştür. İmparator Iulianus zamanında MS. 362/363 yılında Antiokheia'daki imparatorluk mahkemesine katılmıştır.[10]

Libanius'un Mektuplar'ından (*Epistulae*) öğrenilen diğer bir sofist ise Nikomedeialı Basileios'tur. Basileios, Libanius ve Alkimos'un ortak arkadaşıdır. Alkimos'un yokluğunda onun yerine okulunda ders vermiştir. Büyük ihtimalle de Basileios, Alkimos'un öğrencisi ve halefi olmuştur. Libanius *Epistulae* 501'de Basileios ile geçirdiği zamanları özlediğinden bahsetmektedir. Alkimos'un çocukların eğitimini ona bırakıp Roma'ya gittiğini aktarmaktadır.[11]

Suda Nikomedeialı, Epiktetosçu filozof Arrianos'tan bahsetmektedir. Arrianos, MS. 108'li yıllarda Nikopolis'te Stoacı Epiktetos'un öğrencisi olmuştur. Onun sayesinde Epiktetos'la ilgili bilgiler öğrenilmektedir. Ayrıca Arrianos'un yeni Ksenophon olarak adlandırıldığı; imparatorlar Hadrianus, Marcus Aurelius ve Antoninus yönetimi zamanında Roma'da bulunduğu; onurlar elde ettiği hatta eğitiminin mükemmelliği sayesinde *consul* bile olduğu; pek çok kitap yazmış olduğu Suda'dan öğrenilen diğer bilgilerdir.[12] Bunların dışında Suda, Nikomedeia'dan bahsettiği kısımda Arrianos'un Nikomedeia vatandaşı ve oldukça ünlü bir retor olduğunu belirtmektedir.[13] Atina'da ele geçen, MS. 145/180 yılları arasına tarihlen yazıtta ise *hypatos* (*consul*) ve *filozof* olarak anılmaktadır.[14] Bowersock, Korintos'ta ele geçen ve Hadrianus Dönemine tarihlenen bir yazıtta onurlandırılan kişinin, yazıtta ismi geçen Lucius Gellius Menandros'tan dolayı Arrianos olduğunu ileri sürmektedir.[15] Arrianos, Söylevler'inden birini Lucius Gellius Menandros'a adamıştır.[16]

Arrianos, elit bir aileden gelen biri olarak zamanın en iyi eğitimini almış, dönemin önemli kişilerinin öğrencisi olmuş ve pek çok kitap yazmıştır. Tüm bu eğitim faaliyetlerinin yanı sıra kamusal hizmetlere de kayıtsız kalmayarak oldukça önemli görevlerin sorumluluğunu almıştır. İmparator Hadrianus tarafından *senator* olarak atanmış, MS. 132 yılında *consul suffectus* olmuş, daha sonradan Kappadokia'nın *legatus*'luğunu üstlenmiştir. Bu görevden sonra yaşamak için Atina'ya gitmiş ve MS. 145/146 yılında *arkhon*'luk yapmıştır. Nikomedeia'da Demeter ve Persephone'nin rahipliğini de yerine getirdiği söylenmektedir. Onun İmparator Marcus Aurelius'un yönetimi zamanında öldüğü ileri sürülmektedir.[17]

Suda aracılığıyla sofist olduğu ve Nikomedeia'da ders verdiği öğrenilen diğer bir kişi de Basilikos'tur. Suda, Gadaralı sofist Apsines'ten bahsettiği bölümde, onun önce Smyrna'da Lykialı Herakleides'in, sonra da Nikomedeia'da Basili-

---

[10] Lib. *Epist*. 375, 397, 501, 587, 598, 802; *Or*. 1.68.

[11] Lib. *Epist*. 501, 647.

[12] Suda α 3868 *s.v* <Ἀρριανός=Arrianos>: Ἀρριανός, Νικομηδεὺς, φιλόσοφος Ἐπικτήτειος, ὁ ἐπικληθεὶς νέος Ξενοφῶν. ἦν δὲ ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ Μάρκου καὶ Ἀντωνίνου τῶν βασιλέων, καὶ ἀξιωμάτων μεταλαβὼν καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ ὑπατεῦσαι, καθά φησιν Ἑλικώνιος, διὰ τὴν τῆς παιδείας δεξιότητα. ἔγραψε δὲ βιβλία παμπληθῆ.

[13] Suda ν 400 *s.v* <Νικομήδεια=Nikomedeia>: ...ἦν δὲ τῆς Νικομηδείας πολίτης ὁ περιώνυμος ῥήτωρ Ἀρριανός.

[14] SEG 30, 159: Α (ὕλον) Φλ (ἄβιον) Ἀρριανὸ[ν] | ὑπατικὸν φιλό[σο]|φο[ν]. Krş. SEG 31, 176: Λ. Φλ. Ἀρριανὸ [ν Παιανιέα] | ὑπατικὸν φιλό [σοφον Στωϊκόν] | Φο [— — — —].

[15] Bowersock 1967, 279-280; Corinth 8, 3, 124; SEG 31, 285: [φιλ]όσοφ[ον (?) | [πρεσ]βευτὴν [Αὐτοκράτορος] | Καί[σα]ρος Τραια[νοῦ Ἀδρ]ι[ανοῦ] | [Σ]εβα[σ]τοῦ, ἀντιστ [ράτηγ]ον [τῆς] | ἐπαρχ[είας τῆς Καππαδ]οκ[ίας. Λ.] | [Γ]έλλιος Μ[ένανδρος καὶ Λ. Γέλλιος] | [Ἰο]ῦστος υ (ἱὸς) το[ῦ Γελλίου Μενάνδρου] | εὐεργ[εσίας ἕνεκεν].

[16] Arr. *Epist*. 1.1: Ἀρριανὸς Λουκίῳ Γελλίῳ χαίρειν. Ayrıca bkz. AE 1968, no. 473.

[17] Bosworth 1993, 226-275; Stadter 1980; Syme 1982, 181-211.

kos'un öğrencisi olduğunu aktarmaktadır.[18] Basilikos'un kendisinden bahsettiği kısımda da sofist olduğunu ve birçok kitap yazdığını belirtmektedir.[19] Suda'nın verdiği bilgilerden Basilikos'un sofist olduğu öğrenilmekte, ayrıca Apsines'in Nikomedeia'da Basilikos'un öğrencisi olduğunu yazması, Basilikos'un Nikomedeia'da retorik okulu açtığını göstermektedir. Basilikos'un, Herakleides'in çağdaşı olduğu düşünülünce, İS. II.-III. yüzyıllar arasında bu okulda eğitim faaliyetlerinde bulunmuş olmalıdır.

Ephesos'ta ele geçen ve MS. II. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta Atinalı sofist Soteros onurlandırılmaktadır.[20] Yazıt meclisin kararı ve öğrencilerin katkıları ile dikilmiştir. Yazıtta Soteros'un on öğrencisinin adı zikredilmektedir. Bu on kişi arasında Nikaialı Aurelius Attalos'un da ismi anılmaktadır. Anlaşılan Aurelius Attalos zamanın eğitim anlayışına uygun olarak sofistik eğitim almak için dönemin en önemli eğitim merkezlerinden biri olan Ephesos'a gitmiş ve oranın en ünlü sofistinin derslerine katılıp öğrencisi olmuştur.

Nikaia'da (Ahmetbeyler/Göynük) ele geçen ve MS. II/III. yılla tarihlenen bir mezar yazıtında Longinus isimli bir sofist anılmaktadır. Yazıttan Longinus'un işinde iyi bir insan, sofist ve retor olduğu, ayrıca pek çok *euergetes*'liği yaptığı öğrenilmektedir. Yazıtta Longinus'un bahtının da açık olduğunun özellikle belirtilmesi, iyi bir hayat yaşadığını düşündürtmektedir.[21]

MS. II/III. yüzyıla tarihlenen, Thessalonike'de ele geçen bir mezar yazıtında tam ismi okunamayan; ancak Arkhepolis/Arkhemoros olarak ismi tamamlanan kişinin aslen Bithynialı ve baba vatanının da Nikaia olup atasıyla aynı isimleri paylaşan sofist ve retor olduğu belirtilmiştir.[22] Yazıttan bu kişinin 30'lu yaşlarında öldüğü anlaşılmaktadır. Yaşından dolayı retorik eğitimi için Thessalonike'de bulunuyor olamaz; [23] ancak yazıttan, Arkhepolis/Arkhemoros'un geçici bir süre için mi Thessalonike'de bulunduğu ya da orada mı yaşadığı anlaşılmamaktadır.

MS. II/III. yüzyıla tarihlenen Nikaia'da (Örencik/Geyve/Sakarya) ele geçen bir yazıttan Tanrıların Kralı Zeus'a sunağı hatip (?) Euandros'un adadığı öğrenilmektedir. Yazıtın bir kısmı eksik olduğu için daha fazla bilgi edinilememektedir.[24]

Plutarkhos'un *De defectu oraculorum* adlı eserinden Aimilianos isimli bir retor öğrenilmektedir. Plutarkhos, Prusialı tarihçi Philippos'un Tiberius zamanında yıldızı parlayan öğretmeni grammatikçi Epitheres'ten bahsederken, Epitheres'i retor Aimilianos'un babası olarak tanıtmaktadır.[25] Ayrıca Plutarkhos, Philippos'un dinleyicileri arasında Aimilianos'u dinlemiş olanların da bulunduğunu aktarmaktadır.[26] Byzantionlu Stephanos da Epitheres'le ilgili bilgi verirken onun Nikaia vatandaşı ve *grammatikos* olduğunu belirtmektedir.[27] Eusebius da, Epitheres ve Aimilianos'la

---

[18] Suda α 4735 *s.v* <Ἀψίνης=Apsines>: Ἀψίνης, Γαδαρεὺς, σοφιστὴς, σπαρεὶς, ὡς λόγος, ἐκ Πανός: μαθητεύσας δὲ ἐν Σμύρνῃ Ἡρακλείδῃ τῷ Λυκίῳ, εἶτα Βασιλικῷ ἐν Νικομηδείᾳ, ἐσοφίστευσεν Ἀθήνησι, βασιλεύοντος Μαξιμιανοῦ, ὑπατικοῦ λαβὼν ἀξίωμα.

[19] Suda β 159 *s.v* <Βασιλικός=Basilikos>: Βασιλικός, σοφιστής. Περὶ τῶν διὰ τῶν λέξεων σχημάτων, Περὶ ῥητορικῆς παρασκευῆς ἤτοι περὶ ἀσκήσεως, Περὶ μεταποιήσεως: καὶ ἄλλα τινά.

[20] CIG 2988; Le Bas-Waddington 1870, 52, no. 158; Keil 1953, 15-16; Kaibel 1978, 534, no. 877a; Flaceliére 1949, 472; I. Ephesos V, 1548; Puech 2002, 455, no. 243; Özlem-Aytaçlar 2006, 92, no. 17. Yazıtta Soteros'un Atina'dan Ephesos'a geldiği ve meclis kararıyla iki kez önde gelen sofist olarak onurlandırılmış olduğu belirtilmektedir. Ayrıca erdemli yaşamı ve hitabetteki mükemmelliğinin karşılığı olarak 10.000 *drahmi* ile ödüllendirilmiştir.

[21] I.İznik 1491; PIR^2 A 730; SEG 28, 1022: [ῥήτ]ωρ, σοφιστὴς ἐνθάδε τέθαπτε ἀνὴρ | [σὺ δ' οὐκ] ὀκνήσεις ἐντυχεῖν βωμῷ, ξένε | [αἰ]νῶν τὰς πράξις Λονγείνου εὐδαίμονος | [φωτ]ὸς φερίστου καὶ πολλῶν εὐεργέτου.

[22] IG X, 2, 512; Puech 2002, 130, no. 34: Βειθυν[ὸς τὸ γένος] | ῥήτωρ σοφὸ[ς ἐνθάδε] | κεῖται | Ἀρχέ[πολις {Ἀρχέμ[ορος]?}*vac.*] | γενέτῃ ταὐτὸ λαχὼν | ὄνομα. ἦν δ' αὐτῷ Νείκαια | πάτρη, μῆκος δ' ἐνιαυτῶν | οὐ μακρόν, ἐν τρισσαῖς | κάτθανε γὰρ δεκάσιν. | τῷ δὲ Κυήτος τύμβον | ἐδείματο καὶ καθύπερθεν | στήλ{λ}ην λαϊνέην, vac. | ἣ τάδε πᾶσι λέγω.

[23] Janiszewski-Stebnicka-Szabat 2015, 49, no. 139.

[24] Mendel 1900, 417-418, no. 117; SEG 30, 1428; Puech 2002, 240, no, 109, str. 1-7: [ἀγα]θῇ [τύ]χ[ῃ]·| Ζηνὶ θεῶν βα|σιλῆϊ κα[θ]εί|δρυσε βωμὸν | ὁ ῥή[τωρ (?)] Εὔαν|δρος δη[.]ονο|ς ὤλβισεν αὐτοῦ.

[25] Plut. *De def. or.* 419B3. Ayrıca bkz. Bowersock 1965, 269.

[26] Plut. *De def. or.* 419E1.

[27] Steph. Byz. *Eth.* 475.2.

ilgili olarak Plutarkhos'la aynı bilgileri vermektedir.[28] Tüm bu verilerden hareketle Aimilianos, eğitimli bir babanın oğlu olarak döneminin en iyi eğitimini almış olmalıdır.

MS II. yüzyıla tarihlenen, Nikaia'da Askania (İznik Gölü) kıyısında bir zamanlar görkemli bir obelisk'in üzerinde duran mezar şiirinde Sakerdos ve karısı Severa anılmaktadır.[29] Yazıtta yer alan "τὸν φρενὸς ἢ γλώσσας ἄκρα λαχόντα γέρα (aklı ve konuşması için en büyük hediyeleri elde eden)" ifadesi onun bir retor olduğunu düşündürtmektedir. Yazıt Sakerdos'un toplumsal statüsüyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Sakerdos, Helios'un rahipliği, *hierophantes*'lik ve imparator kültünün rahipliği (*arkhiereus*) gibi önemli görevleri üstlenmiştir.[30] Ayrıca kent depremden (MS. 120) zarar gördüğünde kentin yeniden inşa edilmesi için imparatora gönderilen heyet içinde bulunmuştur. Yazıtta yer alan τὸν πάτραν ἐριποῦσαν ἀπὸ χθονὸς ὑψώσαντα (Harabe/yıkım içindeki kenti ayağa kaldıran) ifadesi, onun elçilik görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş olduğunu göstermektedir. Yazıtta Attika'da öldüğü ve küllerinin kenti Nikaia'ya getirildiği yer almaktadır. Ayrıca yazıtta Hellen kentlerinin her birinin Sakerdos'a saygı duyduğu da belirtilmektedir. S. Şahin, Hadrianus Dönemi'nde yaşayan Sakerdos'un, Nikaia'yı temsilen Panhellen bayramlarına katılmak üzere Atina'ya gittiğini ve orada öldüğünü ileri sürmektedir.[31]

Sonuç olarak, antik kaynaklar ve epigrafik malzeme aracılığıyla MS. I.-III. yüzyıllar arasında Nikomedeia ve Nikaia kentlerinin birçok sofist, retor ve filozof yetiştirdiği, aynı zamanda bu kentlerin dönemin önemli eğitim merkezleri olduğu tespit edilmektedir. Antik kaynaklar bu dönemde sofist-retorların gelip bu merkezlerde eğitim faaliyetlerinde bulunduklarını göstermektedir. Neapolisli Andromakhos, İmparator Diocletianus zamanında Nikomedeia'da eğitim faaliyetlerinde bulunarak pek çok öğrenci yetiştirmiştir.[32] İmparator Iulianus'un öğretmeni sofist Constantinopolisli Hekebolios, imparatorla birlikte Nikomedeia'ya gelmiş ve burada okul açarak öğrenci yetiştirmiştir.[33] Döneminin iyi eğitimini almak isteyen pek çok genç de önemli sofist, filozof ve retorların burada açtığı okullara gelip sofistik, retorik ve gramer gibi çağın gerektirdiği eğitimi edinmişlerdir. Nikomedeia ve Nikaia kentlerinin dönemin entelektüel çalışmalarına ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Nikomedeia ve Nikaia olduğu tespit edilen sofist, retor ve filozofların başka kentlere gidip oralarda eğitim faaliyetlerinde bulundukları da görülmektedir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Arr. *Epist*. (=Lucius Flavius Arrianus Ksenophon, *Epistula ad Lucium Gellium*/ Ἀρριανοῦ πρὸς Γελλίον ἐπιστολή)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epistula ad Lucium Gellium*, *Flavii Arriani quae exstant omnia*, vol. 2. Ed. A. G. Roos-G. Wirth, Leipzig 1968.

Eus. *Pr. Ev*. (=Eusebius, *Praeparatio evangelica*/Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Praeparatio Evangelica*, Eusebius Werke, Band 8: Die Praeparatio evangelica. Ed. K. Mras, Berlin 1954-1956.

Hist. Aug. Hadr. (=*Historia Augusta Colloquium*)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Scriptores Historiae Augustae*, *Aelii Spartiani De Vita Hadriani*, vol. 1. Ed. E. Hohl, 1965.

[28] Eus. *Pr. Ev*. 5.17.5.3.
[29] I.İznik 89; Nyquist 2014, 12.
[30] Bowie 2016, 16-21.
[31] I.İznik 89; Şahin 1987, 370-371.
[32] Suda α 2185 *s.v* <Ἀνδρόμαχος=Andromakhos>.
[33] Suda ε 431 *s.v* <Ἑκηβόλιος=Hekebolios>; Sokr. *HE*. III. 1-23; Lib. *Or*. 18.

Scriptores Historiae Augustae. Ed. D. Magie, (Loeb Classical Library vol. I), London 1921.

Lib. *Epist.* (=Libanius, *Epistulae*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epistulae* 1-1544, *Libanii opera*, vols. 10-11. Ed. R. Foerster, Leipzig 1921-1922.

Lib. *Or.* (=Libanius, *Orationes*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Orationes* 1-64, *Libanii opera*, vols. 1-4. Ed. R. Foerster, Leipzig 1903-1908.

Philostr. *VS* (=Lucius Flavius Philostratos, *Vitae Sophistarum*/βίοι σοφιστῶν)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: Philostratos, *Vitae sophistarum*. Ed. C. L. Kayser. Leipzig 1871.

Philostratus-Eunapius, Lives of the Sophists. Ed. W. C. Wright. Cambridge 1961.

Plat. *Tim.* (=Platon *Timaeus*/Τίμαιος)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Timaeus*, *Platonis opera*, vol. 4. Ed. J. Burnet, Oxford 1968.

Plut. *De def. or.* (=Plutarkhos, *De defectu oraculorum*/περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *De defectu oraculorum* (409e-438d), *Plutarchi moralia*, vol. 3. Ed. W. Sieveking, Leipzig 1972.

Ptolemaios (=Claudius Ptolemaios, *Geographia*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Geographia* (lib. 4-8), *Claudii Ptolemaei geographia*, vols. 1-2. Ed. C.F.A. Nobbe, Leipzig 1843-1845.

Sokr. *HE.* (=Sokrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica*/Ἐκκλησιαστική Ἱστορία)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historia ecclesiastica*, Socrates' ecclesiastical history, 2nd. Ed. W. Bright, Oxford 1893.

Steph. Byz. *Eth.* (=Stephanos Byzantios, *Ethnika*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Stephan von Byzanz, *Ethnika*. Ed. A. Meineke, Berlin 1849.

Strab. (=Strabon, *Geographika*/Γεωγραφικά)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Strabonis Geographica*. Ed. A. Meineke, Leipzig 1877.

Suda (=Suda/Suidas, *Suidae Lexicon*/Λεξικόν)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Suda-Suidas, *Suidae Lexicon*, vols. I-IV. Ed. A. Adler, Leipzig-Teubner 1928-1971.

Araştırma Eserleri

Berger, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelpihia 1953.

Bosworth, A B. "Arrian and Rome." *ANRW II*, 34. 1 (1993): 226-275.

Bowersock, G. W. "Some Persons in Plutarch's Moralia." *The Classical Quarterly*, 15/2 (1965): 267-270.

Bowersock, G. W. "A New Inscription of Arrian." *GRBS* 8 (1967): 279-280.

Bowersock, G. W. *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford 1969.

Bowie, E. "Doing Doric." *Dialect, Diction, and Style in Greek Literary and Inscribed Epigram*, edited by E. Sistakou and A. Rengakos, Berlin/Boston: Walter de Gruyter 2016, p. 3-22.

Brunt, P. A. "The Bubble of the Second Sophistic." *BICS*, 39, 1994, 25-54.

CIG, *Corpus inscriptionum graecarum*. Berlin 1828-1877.

Corinth 8, 3, *The Inscriptions 1926-1950*, edited J. H. Kent, Princeton 1966.

EA, *L'Année épigraphique.* 1888-.

Fernoux, H. L. *Notables et élites des cités de Bithynie aux époques hellénistique et romaine*. Lyon 2004.

Flaceliére R. "Inscriptions de Delphes de l'epoque imperiale." *BCH*, 73, 1949, 464-475.

Heberdey, R. and Wilhelm, A. *Reisen in Kilikien*. *Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 44, 6*. Vienna 1896.

I.Ephesos, *Ephesos Inscriptions, Texts and List*, edited by D. F. McCabe, Princeton 1991.

I.İznik, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia),* edited by S. Şahin, Bonn 1979, 1981-1982.

IG, *Inscriptiones Graecae*. Berlin 1877-.

P. Janiszewski P. and Stebnicka, K. and Szabat, E. *Prosopography of Greek Rhetors and Sophists of the Roman Empire*. Oxford 2015.

Kaibel, G. *Epigrammata Graeca ex lapidibus conlecta*. Berlin 1878.

Kaster, R. A. *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*. London 1988.

Keil, J. "Vertreter de zweiten Sophistik in Ephesos." *JÖAI*, 40, 1953, 5-26.

Le Bas, P. and Waddington, W. H. *Voyage Archéologique en Gréce et en Asie Mineure*. Paris 1870.

Mendel, G. "Inscriptions de Bithynie." *BCH*, 24, 1900, 361-426.

Mendel, G. "Catalogue des Monuments Grecques, Romains et Byzantins du Musée Imperial Ottoman de Brousse." *BCH*, 33, 1909, 245-435.

Nyquist, A. *The Solitary Obelisk-The Significance of Cult in Hierapolis of Phrygia*. Universitetet I Oslo 2014.

Özlem Aytaçlar, P. *Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu'da Entelektüeller*. İstanbul 2006.

PIR, *Prosopographia Imperii Romani.* Berlin 1897-2015.

Puech, B. *Orateurs et Sophistes Grecs Dans Les Inscriptions D'époque Impériale*. Paris 2002.

Rehm, R. *Didyma II: Die Inschriften*. Berlin 1958.

Reynolds, J. "Five Smyrnaean Inscriptions Rescued from the English Channel." *EA*, 29, 1997, 129-133.

Smith, W. *A dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London 1875.

Stadter, P. A. *Arrian of Nicomedia*. USA 1980.

Syme, R. "The career of Arrian." *HSCPh*, 86, 1982, 181-211.

Şahin, S. "Ein Stein aus Hadrianoi in Mysien in Bursa." *ZPE*, 24, 1977, 257-258.

Şahin, S. Nikaia II, 1 Ci. K. 10, 1. Bonn 1981.

Şahin, S. "Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih." V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Kültür Turizm Bakanlığı, Ankara 1987, 369-374.

Şahin, S. and M. H. Sayar, "Fünf Inschriften aus dem Gebiet des Golfes von Nikomedeia." *ZPE*, 47 (1982): 43-50.

SEG, *Supplementum Epigraphicum Graecum*. 1923-.

Old Phrygian Inscriptions from Bithynia: Evidence for Cultural Interactions

MAYA VASSILEVA
Assoc. Prof. Dr. / New Bulgarian University, lavagetas@hotmail.com

Abstract: Recently published text in Phrygian prompted a new evaluation of the Old Phrygian inscriptions found in the territory of future Bithynia. They yielded some of the longest Phrygian texts. However, they display a number of peculiarities discussed in the present paper. Most of them are of a later date (5th-4th centuries BC) than those discovered in Phrygia proper.

The material presented here reveals the complex influences and mutual interactions which occurred in Bithynia before the creation of the Bithynian kingdom, mainly under the Persian rule (possibly earlier as well). Phrygian-speaking people can be detected together with Greeks, Persians and Thracian Bithynians, all of which left their mark in the culture of the region.

As is well-known, the region of present-day Sakarya was known as Bithynia in antiquity. Since Herodotus' account (7.75) the Bithynians have been considered of Thracian origin by the ancient authors, although the date of their arrival in Asia Minor remains unknown.[1] Recent studies in Thracian onomastics have interpreted the name of Bithynians as "those from the other side" (with numerous parallels in Thracian personal names, such as *Beithys, Bithys*, etc.)[2] which would perfectly reflect their location in relation to the *Thynoi*, the Thracian tribe that lived on the European continent across the Sea of Marmara.

[1] See for example Corsten 2007, 121-122.
[2] Dimitrov2005; 2009, 45-47, 49, 123-124.

However, as the name of the modern city and of the nearby river Sakarya - ancient Sangarius, shows, the area had a Phrygian past as well. Although the region was off the Phrygian heartland, a couple of Old Phrygian inscriptions were found there. The present paper focuses on the cultural interactions occurring in Sakarya/Bithynia in the mid-first millennium BC as evidenced by the Phrygian texts and monuments. Northwestern Anatolia and the Propontis zone offer unique examples of cultural hybridization due to the mutual influences experienced by indigenous Anatolian population, Persians and Greeks.

Near the village of Germanos/Soğukçam (25 km south of Göynük) two of the longest Old Phrygian inscriptions were found (B-01. I: 9 lines, 230 letters, and B-01.II).[3] These are rock-cut inscriptions as most of the Old Phrygian texts. The first one is notable for mentioning one of the Phrygian Mother Goddess' epithets, *Kubeleya*, [4] which was turned into a theonym, Kybele, by the Greeks. The uncertain word division and a number of unknown letter sequences/words make understanding the text very difficult.[5] However, a few things about its nature are more or less clear: like the majority of the Old Phrygian inscriptions, this is also a dedicatory one.

The first inscription, known since 1966,[6] is carved on an almost vertical plane of a cone-shaped rock outcrop, crowned by a small triangular niche. A small natural cave exists at the foot of the rock. The niche is framed by incised lines forming something like a (door)frame. Two lines cross each other on top of the niche and end in curves, thus imitating a "horn"-like acroterion.[7] Triangular niches are not common in Phrygian Highlands, unlike the type of acroterion, much more elaborately produced, which can be seen on a number of impressive Phrygian rock-cut façades. This monument reveals much less attention in shaping architectural elements in the rock compared to other well-known Phrygian cult places. The area where the inscription is carved seems to be previously trimmed and smoothed to accommodate the text. A rock-cut platform is noticed at ground level.

Fig.1a. The Germanos/Soğukçam inscription (B-01.I). **Fig.1b.** Detail. (Photo: the author)

The second inscription, recently published (B-01.II),[8] is situated 250 m away from the first one, below another conical ridge. It is arranged on an almost horizontal surface of two rock pieces severed by a deep crack (fissure) and

[3] Brixhe, Lejeune 1984, B-01, 62-68; Brixhe, Vottero 2016.
[4] Mentioned once more in the form *Kubileya* in W-04: Brixhe, Lejeune 1984, 45-47.
[5] See Lubotsky 1993.
[6] See Brixhe, Vottero 2016, 131.
[7] Berndt-Ersöz 2006, 132, Cat. No. 40, 239-240.
[8] Brixhe, Vottero 2016.

overhanging a gorge. The careful survey of the immediate area suggests that this position of the rocks might be due to seismic activity in the past (when?) and the rock sections could have slid down from a higher location.[9] Now the monument faces northwest, i.e. in the opposite direction of the first Germanos inscription, whose orientation is southeast. There is no place where a viewer can stand and read the text; even its investigation was a dangerous undertaking. Due to this situation the inscription itself was much more exposed to weather conditions and is in a worse shape than the first one. It is understandable why C. Brixhe does not offer reading or drawing of the entire text.

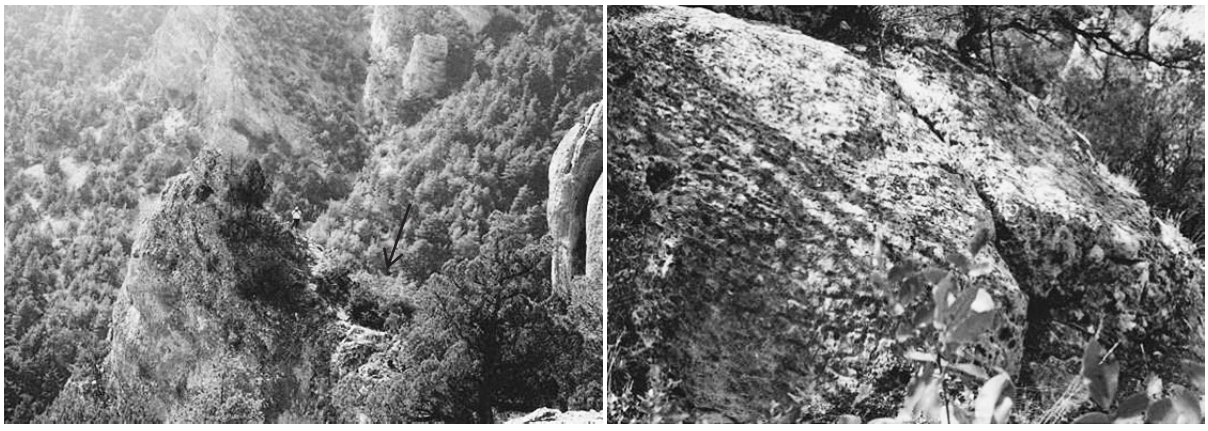

Fig.2a. Location of B-01.II. (Photo: the author) **Fig.2b.** The Phrygian Inscription B-01.II.

Returning to the Old Phrygian texts on these monuments: they are very similar in way of writing (sinistroverse, i.e. written from left to right), in the shape of letters and in the lack of word-division vertical dots. They also seem alike in contents. Both inscriptions begin with one and the same phrase: *sibevdos*. Despite the poor condition of Germanos II a few more words mentioned in Germanos I can be distinguished. *Kavarmoyo/kavarmoyun*in I (line 2 and 7) and *-avarmoyo*[-?, thus possibly *kavarmoyo-* in II as well. The meaning of the word remains obscure, except that it is an adjective, whether related to the monument or not.[10]

As mentioned above, B-01.I is a dedicatory inscription because of the presence of the 3rd person singular aorist of the verb: *edaes*in line 2, meaning "put, dedicate". Similar form of a verb of unknown meaning appears in B-01.II: *epares*. There is at least one occurrence of the relative pronoun *yos* in Germanos I and possibly one in II, [11] which suggest malediction formulae against a potential violator of the monument. These are rare in Old Phrygian texts but obligatory on the New Phrygian grave stones.

Among the badly damaged signs of the newly published text, C. Brixhe managed to distinguish the following sequence: *-rkubel (e*?)- which could have been *mata]rkubel[e-*?, or *Matar Kubeleya*.[12] So, this text seems also to be related to the cult of the Phrygian Mother Goddess. However, as B-01.I shows, the dedication was not to the goddess as her name and epithets are in nominative case. *Kubeleya* is followed by another epithet, *Ibeya*, also in nominative. Whether it is related to an Anatolian (Lydian) toponym, as considered by V. E. Orel, remains hypothetical.[13] Divine epithets might have been derived from local place names, possibly important in cult, but could also have been associated with Goddess' functions or capacities.

[9] Brixhe, Vottero 2016, 139.
[10] Understood as adjective "(related to) altar, sanctuary, sacrificial" by Orel 1997, 140, 435.
[11] Brixhe, Vottero 2016, 136-137.
[12] Brixhe, Vottero 2016, 137.
[13] Orel 1997, 141.

Next word in line 3 of B-01. I is *duman*, accusative of *duma-*, which has long been interpreted as "religious assembly".[14] This was probably the source of the Greek loan word δοῦμος used in similar sense as I have discussed in more detail elsewhere.[15] On a stone inscription from Gordion we find *dumeyay*, a feminine adjective in dative derived from *duma-*.[16] Thus, one can assume that the goddess could have received epithets connected with a religious association and her probable patronage over it.

The contents of both inscriptions remain elusive. However, the supposed presence of curse formulae (as well as the length of the inscriptions) suggests more diverse texts than simple dedications. An evocation of the goddess or a request (prayer?) for her protection could cautiously be presumed. Some kind of activities related to a religious community can also be hypothesized.

Recently presented etymological considerations on *bevdos* found in the first lines of both inscriptions lead to an abstract (?) or more concrete meaning of the word. These are due mainly to comparisons with glosses preserved in Greek poets and writers.[17] It will not be a surprise to find a Phrygian loan word in Greek (like the above mentioned δοῦμος) whose original meaning escapes us. Yet, if we follow the common practice of the Old Phrygian dedicatory inscriptions, we will see that the name of the dedicator usually stands at or near the beginning of the text. So, the assumption of L. S. Bayun and V. E. Orel that *Bevdos* is a personal name seems more probable.[18] Then, he would have been the commissioner and dedicator of the monument(s), possibly of higher (religious) office.

Six more stone inscriptions were found in Bithynia. B-03 is part of a rectangular shallow basin on which short and long side walls the Old Phrygian inscription is placed.[19] One can read *evteveyay*, a feminine adjective in dative, possibly an epithet of the goddess. The masculine form of the adjective, again in dative, *evtevey*, can be seen in the third line.[20] The relative pronoun *yos* is also well discernable. The preserved piece was obviously part of a bigger monument, whose function and date are unknown.

B-02 is a tall rectangular stele bearing the image of a horseman in relief. The text is badly damaged and nothing specifically can be said about it.[21] It was announced as "Graeco-Persian" stele but most of the characteristic features of these monuments are absent here.

B-05, from Vezirhan (not far from Bilecik) is a similar tall stele but with rounded top and edges.[22] It shows in relief a hunting horseman helped by a dog. Above him the silhouette scene of a funeral banquet typical of the "Graeco-Persian" stelae is depicted, and on top - a peculiar image of what is interpreted as the goddess with two birds. The monument contains a Phrygian and a Greek inscription. The latter provides more light on the nature of the monument - a dedication to a sanctuary.[23] It seems that the goddess is assimilated with Artemis as an indigenous genitive form *artimitos* is attested in the Phrygian part, with parallels in other Anatolian languages.[24] The commissioner of the Greek text bears a Greek name, Kallias, but a local, unattested so far, patronym *Abiktou* (gen.) follows it.[25]

[14] Bayun, Orel 1988, 187; Orel 1997, 141.
[15] Vassileva 1998.
[16] Brixhe, Lejeune 1984, G-01a, 83.
[17] Brixhe, Vottero 2016, 134-135.
[18] Bayun, Orel 1988, 186; Orel 1997, 139.
[19] Brixhe, Lejeune 1984, 70-71, from the village of Fıranlar.
[20] Bayun, Orel 1988, 190; Orel 1997, 149, interpreted as "just, benevolent".
[21] Brixhe, Lejeune 1984, 68-69, from the village of Afşarıevvel (kaza of Gerede).
[22] Neumann 1997; Brixhe 2004, 42-67.
[23] Brixhe 2004, 67.
[24] Brixhe 2004, 55-56.
[25] Brixhe 2004, 65-66.

The Phrygian inscription is dated to the end of the 5th century BC, while the Greek one was probably added later, thus at the end of the same century.[26]

A marble stele, bearing silhouette images of a lion attacking a stag and (probably) a smaller figure of a deer on the upper part originates from Üyücek.[27] Seven lines are inscribed below. As the stele is built into a wall of a village house the text is badly damaged and poorly understood. It is not clear whether it is a dedication or an epitaph. It is provisionally dated to the 5th-4th century BC.

Daskyleion, a site almost on the southern shore of Propontis and the seat of the Persian satraps, yielded two Old Phrygian inscriptions. One (B-06) is a stone slab reused as a threshold of a 4th century BC corbel-vaulted tomb.[28] The inscription is damaged and a part of it is probably missing. Again, the only certainly read word is the relative pronoun *yos*. It is tentatively dated to the 6th century BC but nothing more specific can be said about its contents and date. It however displays some graphic peculiarities (see below).

B-07 is the so-called "Manes stele", an epitaph.[29] The Old Phrygian text is placed below a classical silhouette scene of a funerary banquet of a "Graeco-Persian" stele. There are a number of such stelae found in Daskyleion and its vicinity, but this is the only one bearing an Old Phrygian inscription. All the rest that were inscribed have texts in Aramaic. Manes is a popular name in Anatolian onomastics, considered either Lydian or Phrygian. It also appears on a cylinder seal (from the market of antiquities, from Persia).[30]

The above presented inscriptions from Bithynia and its immediate vicinity display several peculiarities compared to those from the Phrygian heartland. First of all they are of later date, mostly from the 5th and 4th centuries BC. Beside the Germanos/Soğukçam inscriptions, all of them are on stone slabs. The great majority of Old Phrygian inscriptions are provided by the Phrygian Highlands, belonging to open-air sanctuaries of *Matar* (*Kybeleya*/Kybele), thus dedicatory and rock-cut; inscribed stone slabs were used much rarely. Probably the date of the Bithynian texts determines their nature and material on which they were executed. From Phrygia proper we almost do not have funerary inscriptions, while here we have several. The number will increase if we include the texts registered under West Phrygia (some of them also of later date). The presence of the relative pronoun *yos* in five of the eight inscriptions considered here, which suggests a curse formula, is also instructive. The malediction texts against any violator of the monument are typical of the Neo Phrygian funerary inscriptions. In the Bithynian case they might have been addressed to disturbance of another kinds of monuments (the stele from Vezirhan, B-05, possible sanctuary, sacred place) as well.

Formally, in graphics, Old Phrygian inscriptions from Bithynia also reveal some irregularities. All but one (B-02) are written from left to right, a trait much rarely observed in the texts from other Phrygian areas. In the inscriptions on the impressive Phrygian rock-cut façades word division by three or four vertically arranged dots was regularly used. In the above texts space between words was applied instead; two dots were only occasionally applied together with the spacing.

[26] Brixhe, Vottero 2016, 67
[27] Brixhe 2004, B-04, 32-42.
[28] Bakır, Gusmani 1991; Brixhe 2004, 68-73.
[29] Gusmani, Polat 1999; Brixhe 2004, 73-85.
[30] Brixhe 2004, Dd 103, 126-127.

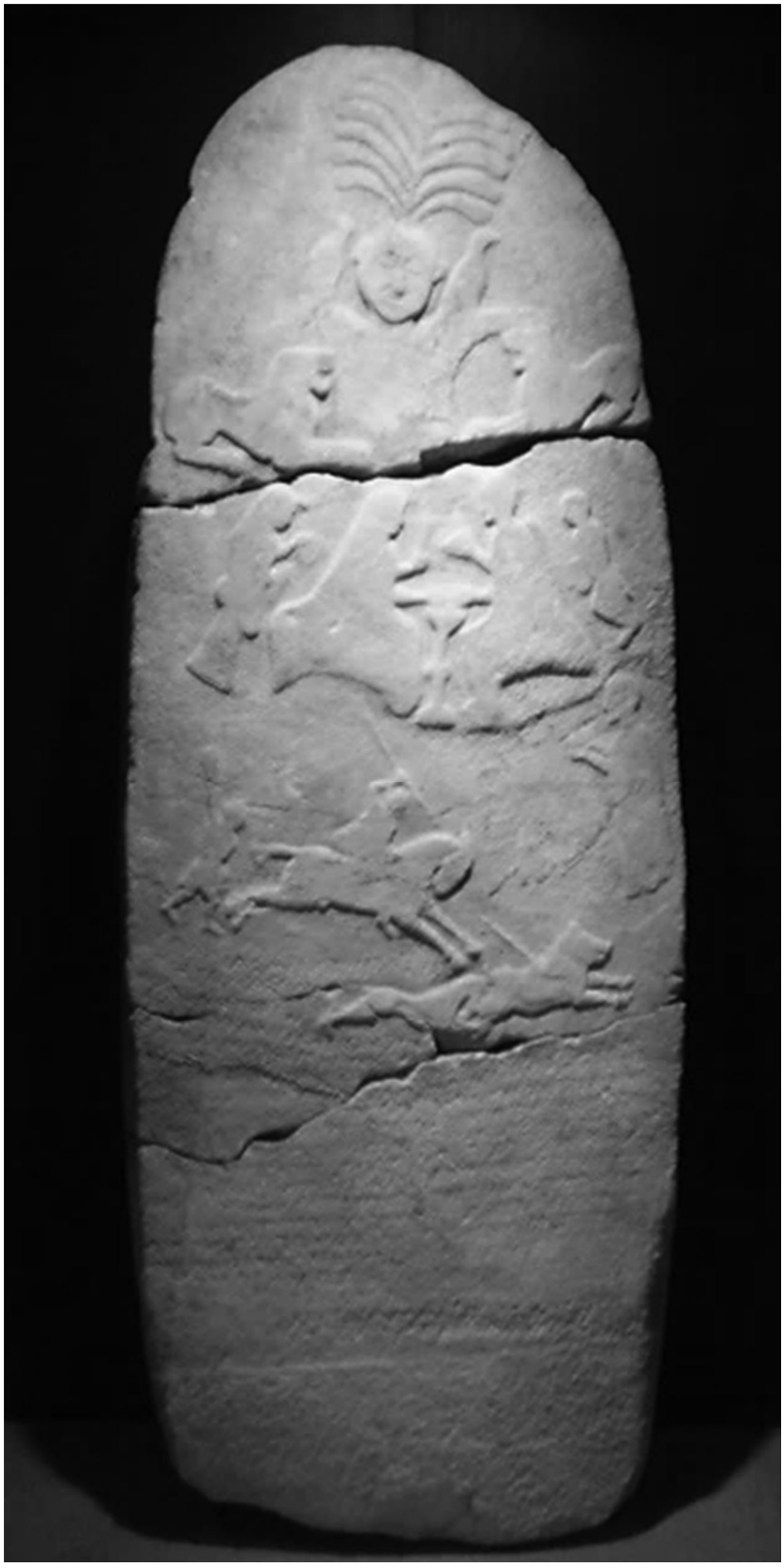

Fig.3. The Vezirhan Stele (B-05) (Photo: the author)

Finally, peculiar signs were used for S and Y. Those for the former even made some scholars employ two different letters with diacritics when transliterating them.[31] I would only note that the sign for Y on the above mentioned reused stone at Daskyleion is X. Similar usage can be noticed in the Sitovo rock-cut inscription from Thrace, in the Rhodope Mountains, which some scholars interpreted as a Phrygian text, but is still poorly understood.[32] C. Brixhe relates this modification of the letter to the Aramaic *yod* which was widely attested in this period.[33]

Returning to the Germanos/Soğukçam monument: it has little to do with the remarkable rock-cut façades or sanctuaries in Phrygia proper, or even with the smaller reliefs of the goddess carved in the rocks. There is no architectural frame of the niche imitating an entrance to a gable-roofed building. The only feature that connects it to the Phrygian façades is the clumsy attempt at rendering a doorframe by incised lines and anacroterion by the two crossed curved lines. Triangular niches were uncommon at Phrygian rock-cut sites. Triangular or elongated trapezoid niches are more popular in southeastern Thrace, especially in the Eastern Rhodope Mountains. The general outlook of the Germanos/Soğukçam sacred place reminds more of the simpler Thracian rock-cut or mountainous sanctuaries. Small caves or man-made cave-like cavities exist in the rocks on which niches or other carvings were made in the Eastern Rhodopes.[34] The area between the two rocks bearing the inscriptions (B-01.I and II) is flat and would have offered space for gathering of people and for performing cultic activities. Such flattened areas or platforms exist in a number of Thracian sacred places, often bordered by two or more rock outcrops. The very similar contents of the two texts (as far as can be understood!) suggest recurrent activities dedicated to the Mother-Goddess. We do not have such rock-cut inscriptions in Thrace to reveal the deity (or deities) the Thracian monuments were dedicated to. However, the prevalence of female divine images, mainly on Thracian toreutics, suggests a similar situation of worshipping a great goddess.

In the Vezirhan inscription Artemis is mentioned (*artimitos* in gen.). In the earliest Greek literary texts on Kybele she is mentioned together with Bendis, a Thracian goddess (Hipponax, fr. 127 West). Later lexicographers added Artemis to this line (Hesychius s.v. Κυβήβη). Bendis is most often assimilated/associated with Artemis and depicted like the Greek goddess huntress.[35] Consequently, scholars accept the similar nature of the three goddesses: Kybele, Bendis and Artemis.

Two of the Bithynian stelae with Old Phrygian inscriptions display images of horsemen. B-02 is classified under "Graeco-Persian" monuments, but the horseman is depicted in a slow ride and in a relaxed posture, not unlike the reliefs of the Greek heroisized dead. He is not a hunter as is common on the above mentioned monuments. The second one, that on the Vezirhanstele, on the contrary, is portrayed in a hunting scene: a wild boar hunt. He is attacking the animal with his spear, and an arrow (or another spear?) had already hit the boar. A dog is chasing the animal from behind. Behind the rider is another human figure who is possibly helping him (a servant?). The scene is popular on Achaemenid seals, where the hunter is represented both on foot and on horseback.[36] Quite a close parallel is provided by the images on the stele from Cavuşköy.[37] The hunting scene is very similar, comprises almost exactly the same group of humans and animals, only the images are rendered more to the conventions of Greek classical art.

On the other hand, the depiction on the Cavuşköy slab finds almost an exact parallel in the painted boar hunt scene on the Çan sarcophagus, found in the Troad and dated to the 4th century BC.[38] The arrangement of the hun-

[31] See the tables and commentaries in Brixhe 2004, 27-28, fig. 2 and 3.
[32] Bayun, Orel 1991.
[33] Brixhe 2004, 30.
[34] See for example: Nekhrizov et al. 2012, 220-222.
[35] Gočeva, Popov, 1986, 95.
[36] Boardman 2000, 172, figs. 5.38-39.
[37] Sevinç et al. 2001, 398, Fig. 17 and 399.
[38] Sevinç et al. 2001.

ting scenes on the sarcophagus on their turn has already been compared to the wall paintings in the Alexandrovo domed tomb, southeastern Bulgaria (Eastern Rhodope Mountains), also of a 4th-century BC date.[39] The difference in the meaning of the boar hunt and thus in its representation in Greece and in Achaemenid Persia has been discussed elsewhere.[40]

Thracian nobles were regularly depicted as horsemen in the 5th- 4th centuries BC toreutics: on gold signet rings, on silver vessels, appliques, [41] as well as in painting. Wild boar hunt is very popular in Thracian art, always performed on horseback.[42] The scenes known so far show the boar already wounded by a spear, while attacked by the rider. Even a bleeding wound on the neck of the animal is indicated on the life size bronze statue of a boar, found in the Maltepe tumulus near Mezek (on the Bulgarian-Turkish border, now in the Istanbul Archaeological museum).

Evidence suggests that influences of the Persian idiom (or of the so-called "Graeco-Persian" monuments) of expressing elite status were experienced both in Thrace and in Bithynia in the 5th-4th centuries BC, as well as further west (in Mysia and the Troad). The relative closeness of the find spots of the above mentioned monuments to Daskyleion, the satrap seat, naturally facilitated the process. Presence of Old Phrygian inscriptions in the area contributed to the multifaceted interfaces.

The Old Phrygian inscriptions found in Bithynia are on monuments of a 5th-4th centuries BC date which possibly defines their nature: stone slabs rather than rock-cut ones. If we add the Old Phrygian texts found in western Anatolia, the nature of the monuments would demonstrate even further diversity. One of them, discovered not far from Afyon and from ancient Dokymeion, is the longest Old Phrygian inscription so far and displays peculiarities which give ground for speaking about "Middle Phrygian" language.[43] Besides using the classical Greek alphabet the names of the commissioner and of the beneficiary are Greek. Maybe more missing links between the Old and New Phrygian inscriptions, the latter only funerary, might be found in Bythinia and western Asia Minor in the future.

The dating of the rock-cut monuments is very difficult and one cannot possibly suggest a secure date for the Germanos/Soğukçam sacred place.[44] Its more modest outlook is not necessarily defined by a later date; it could have been due to the different location and other factors and influences. More humble monuments can exist simultaneously with impressive rock-cut façades or other exquisitely made carvings.

The material presented here reveals the complex influences and mutual interactions which occurred in Bithynia before the creation of the Bithynian kingdom, mainly under the Persian rule (possibly earlier as well). Phrygian-speaking people can be detected together with Greeks, Persians and Thracian Bithynians, all of which left their mark in the culture of the region.

Bibliography

Bakır, T., Gusmani, R. "Eine neue phrygische In schriftaus Daskyleion", *Epigraphica Anatolica* 18, 1991, 157-164.

Bayun, L.S., V. E. Orel, "Langue phrygienne en tant que source historique. I.", Revue d'histoire ancienne (Moscou). 1988.1, 173-200.

Bayun, L.S., V. E. Orel, "The Inscription from Sitovo", *Orpheus* 1, 1991, 144-148.

[39] Kitov 2001; Vassileva 2008, 40-43.
[40] Vassileva 2008, 43.
[41] For example: Marazov 1998, 164-169, Nos. 93-100, 180, Nos. 111-114.
[42] On a silver gilt belt from the village of Lovets: Marazov 1998, 175, No. 105; on a silver gilt jug from the Rogozen treasure: Marazov 1996, 160-164, No. 159, on a gold signet-ring from the Peychova tumulus in Starosel: Kitov 2005, 35, fig. 38.
[43] Brixhe 2004, W-11, 7-26.
[44] Lubotsky (1993, 96) suggested a relatively late date.

Berndt-Ersöz, S. *Phrygian Rock-Cut Shrines. Structure, Function, and Cult Practice*, Leiden, Boston 2006.

Boardman, J. *Persia and the West*, London 2000.

Brixhe, C. "Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes. Supplément II." *Kadmos* 43, 2004, 1-130.

Brixhe, C., M. Lejeune, *Inscriptions paléo-phrygiennes,* T. 1-2, Paris 1984.

Brixhe, C., G. Vottéro." Germanos/Sogukçam: nouvelle inscription paléo-phrygienne dans une aire cultuelle remarquable", *Kadmos* 55.1/2, 2016, 131-146.

Corsten, T. "Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia." In Matthews, E. (ed.), *Old and New Worlds in Greek Onomastics*, Oxford 2007, 121-133.

Dimitrov, P. "The Thracians and Their Neighbors." *Thracia XVI. In honorem X congressus Studiorum Thracicorum,* Sofia 2005, 59-65.

Dimitrov, P. *Thracian Language and Greek and Thracian Epigraphy*, Cambridge 2009.

Gočeva, Z., D. Popov, "Bendis", In: *Lexicon Iconographicum Mithologiae Classicae*. Vol. III. 1. Zurich und München 1986, 95-97.

Gusmani, R., G. Polat, "Manes in Daskyleion", *Kadmos* 38, 1999, 137-162.

Kitov, G. "A Newly Found Thracian Tomb with Frescoes", *Archaeologia Bulgarica*, 5 (2), 2001, 15-29.

Kitov, G. *The Valley of the Thracian Rulers*, Varna 2005.

Lubotsky, A. "Word Boundaries in the Old Phrygian Germanos Inscription." *Epigraphica Anatolica*, 21, 1993, 93-98.

Marazov, I. (ed), *Ancient Gold. The Wealth of the Thracians,* New York 1998.

Marazov, I. *The Rogozen Treasure,* Sofia 1996.

Nekhrizov, G., L. E. Roller, Vassileva, M, J. Tzvetkova, and N. Kecheva, "Gluhhite Kamani: Old Questions and New Approaches", *Thracia* XX, 2012, 215-233.

Neumann, G. "Die zwei Inschriften auf der Stele von Vezirhan." Gusmani, R., Salvini, M. and Vannicelli, P. (eds.) *Frigi e frigo*. Roma 1997, 13-32.

Orel, V. *The Language of Phrygians. Description and Analysis*, New York 1997.

Sevinç, N., R. Körpe, M. Tombul, C. B. Rose, D. Strahan, H. Kiesewetter and J. Wallrodt, "A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan", *Studia Troica*, 11, 2001, 383-420.

Vassileva, M. "Achaemenid Interfaces: Thracian and Anatolian representations of elite status." In: *International Congress of Classical Archaeology. Meetings Between Cultures in the Ancient Mediterranean. Bollettino di Archeologia On line*. Roma 2008, 37-46.
http://www.bollettinodiarcheologiaonline.beniculturali.it/bao_document/articoli/4_Vassileva_paper.pdf

Vassileva, M. "Zeus Bennios. A Few More Notes", *Archaeologia Bulgarica* II.2, 1998. 52-56.

Bizans Dönemine Ait Bir Sikke

Bizans Döneminde Sakarya

Erken Bizans Dönemi Optimaton (Bithynia) Bölgesinin İdarî ve Askerî Yönetimine Dair Bazı Tespitler

CÜNEYT GÜNEŞ
Arş. Gör. / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, cuneytgunes@mu.edu.tr

TARİHİ

VI. ve VII. yüzyıllar, Doğu Roma İmparatorluğu [Bizans] sınırlarının, özellikle kuzeyden Slav ve Avar; Güneydoğudan Sasani ve Sasani Devleti'nin yıkılmasından sonra da Müslüman Arapların saldırılarına maruz kaldığı yüzyıllardır. Bu saldırıların, açık bir şekilde imparatorluğun ordusunda birtakım sıkıntılar ortaya çıkardığı aşikârdır. Geç Roma İmparatorluğu'nda ordu, iki ana birlikten oluşmaktadır. Bunlar, sınır bölgelerinde kurulmuş olan sabit ve her türlü saldırıya açık bulunan ve sınırların güvenliğini sağlayan *limes*[1] ve başşehrin yanı sıra özellikle İmparatorun güvenliğinden sorumlu olan *comitatensis* birlikleridir.[2] Merkezdeki *comitatensis* birliklerinden ziyade sınırlardaki, özelliklede Anadolu'nun güneydoğusundaki *limes*teki birliklerin, 602'den 626'ya kadar Sasanilerle gerçekleştirilen savaşlarda kısmen başarılı oldukları görülür. Kısmî başarılarına rağmen erken İslâm fetihleriyle bu birliklerin yetersizliği ortaya çıkmıştır.[3]

[1] Bu sınır askerî garnizonları, IV. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar özellikle Balkanlarda, Germenler tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucu ciddi anlamda tahribata uğramıştır. Nitekim bunun sonucunda sınır güvenliğini artık eskisi kadar koruyamayan *limitanei*'ler, VI. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalkmaya başlamıştır. Bkz. A. Kazhdan, "Limitanei", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, Oxford 1991, s. 1230; Bu konu ve tartışmaları hakkında geniş bilgi almak için bk. Benjamin Isaac, "The Meaning of the Terms Limes and Limitanei", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 78, 1988, s. 125-147; Bu garnizonların sadece kuzeyden gelen Germen saldırılarına karşı değil aynı zamanda güneyden gelen Sasani saldırılarına karşı da özellikle Arabistan yarımadası, Güney Suriye ve Filistin bölgelerinde de kurulduğunu görüyoruz. Bk. G. W. Bowersock, "Limes Arabicus", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 80, 1976, s. 219-229; David F. Graf, "The Saracens and the Defense of the Arabian Frontier", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 229, Şubat 1978, s. 1-26; Philip Mayerson, "Saracens and Limes", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 262, Mayıs 1986, s. 35-47; Irfan Shahîd, *Byzantium and the Sixty Century*, Vol. I, Dumbarton Oaks 1995, s. 55-56.

[2] J. Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204,* UCL Press, London 1999, s. 108.

[3] İmparator Herakleios tahta geçtikten (610-641) kısa bir süre sonra Müslüman akınlarına karşı koymak için hem doğu hem de batıda yeni birlikler

İmparatorluğun İslâm devleti ile girişmiş olduğu Yermük Savaşı [20 Ağustos 636] ve yenilgisinden sonra Filistin, Suriye, Mezopotamya bölgelerinde bulunan imparatorluğa ait *magister militum per Orientem* [Doğu Orduları Komutanlığı] birliklerinin kısa zaman içerisinde Toros Dağlarının kuzeybatı bölgesine ve *magister militum per Armeniam* [Armenia Orduları Komutanlığı] birliklerinin de Yukarı Fırat Nehri'nin kuzeyine ve batısına, yani Anadolu'nun içlerinde, güvenli görülen bölgelere kaydırıldıkları görülmektedir.[4] Dolayısıyla Sasani saldırılarında doğal bir sınır hattı oluşturan Tigris [Dicle] ve Euphrates [Fırat] nehirleri boyunca devam eden eski sınır hattı, önemini kaybetmiş ve bu birlikler, daha dağlık ve ulaşımı zor olan Toros ve Anti-Toros sıradağlarının batısına ve kuzeyine konuşlandırılmışlardır.[5] Nitekim VII. yüzyılın ikinci yarısı ve VIII. yüzyılın başlarında bu sıradağları da içine alan Kilikya coğrafyasının, Emevilerin hâkimiyeti altına girmesiyle bu coğrafya, Bizans-İslâm devletleri arasında X. yüzyılın ortalarına kadar doğal bir sınır teşkil etmiştir.[6]

VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Müslüman Arapların her yaz aylarında düzenlemiş olduğu akınların, Anadolu'daki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için imparatorluğun *thema*[7] olarak adlandırılan idarî, askerî ve iktisadî temelli bir sistem kurduğu görülmektedir.[8] Bu sistem çerçevesinde Bizans Anadolusunda kurulan ilk themaların Anatolikon, Armeniakon, deniz theması Karabisianon, Thrakesion ve Opsikion themaları olduğu görülmektedir. Nitekim Müslüman Araplara karşı mücadele etmek için diğer themalarda da olduğu gibi başlarında birer patrikios ve strategos'un bulunduğu Anatolikon ve Armeniakon themaları; İmparatorluk başşehrine yakın askerî eyalet olarak "Tanrı tarafından korunan imparatorluk Opsikion'u" tabiri kullanılan Opsikion theması; Özellikle kuzeyden gelen Slav ve güneyden Müslüman Arapların tehditlerine karşı Anadolu'nun batısında Thrakesion theması; Anadolu'nun güney ve güneybatı kıyılarını Müslüman Araplardan korumak için Karabisianon theması kurulmuştur.[9] Nitekim Müslüman Arap saldırıları dolayısıyla Bithynia birlikleri de Konstantinopolis'i korumak amacıyla kuzeybatı Anadolu'ya kaydırılmıştır.

Bizans themalarının idarî ve askerî bakımdan en güçlüsü olan Anatolikon theması ve birlikleri, 681'de İmparator IV. Konstantinos (668-685)'a; 717'de de İmparator III. Theodosios (715-717)'a karşı isyan etmişlerdir ki güçsüzlüğünün farkında olan III. Theodosios, kendisinden önce imparatorluk yapan II. Anastasios (713-715) tarafından Anatolikon themasının strategosluğunda görevlendirilen ve bu themanın ciddi bir desteğini alan Germanikeialı [Maraş] Strategos Leo'nun[10] başşehre hareketi sonrasında tahtından feragat etmiştir. Nitekim VII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren artık Opsikion themasından ziyade Strategos Leo dolayısıyla merkezî yönetime siyasî ve askerî baskının, Anatolikon themasından gelmeye başladığını tespit edebiliriz. Bu çerçevede, III. Theodosios'un tahta çıkmasından sonra Strategos Leo, İmparator kızıyla evlendirme sözü verdiği ve muhtemelen İmparator II. Anastasios tarafından Armeniakon themasının strategosluğuna atanan ve aynı zamanda bir ikonsever olan Artabastos ile işbir-

---

oluşturmuştur. Herakleios, özellikle atlı ve okçu birliklerini yeniden düzenledi. Kendisinin de askerî bir karakterinin olmasından dolayı birliklerine yeni talimler ve taktikler uygulattı. Onun döneminde yapılan idarî, askerî, siyasî ve ekonomik reformlarla imparatorluk toparlanmaya çalışıldı. Bk. Andreas N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, Trans. Marc Ogilvie-Grant, Amsterdam 1968, s. 129-131.

[4] John Haldon, *The Empire That Would Not Die*, Harvard University Press 2016, s. 268-269.

[5] Askerî birlikler için geçilmesi oldukça zor olmasına rağmen bu sınır hattının, hem kuzeyi hem de güneyi oldukça geniş ve verimli ovalara sahiptir. Bu coğrafyada, aynı zamanda Antikçağdan itibaren orduların, kuzey ile güney güzergâhlarını belirledikleri ve geçiş yaptıkları dolayısıyla imparatorluğa miras kalan stratejik kleisouraların ve askerî yolların olduğu da belirtilmelidir. Bk. Asa Eger, *The Spacaes Between the Teeth*: *A Gazetteer of Towns on the Islamic-Byzantine Frontier*, İstanbul 2012, s. 4.

[6] J. F. Haldon-H. Kennedy, "The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands", *Zbornik Radova*, 19, 1980, s. 83-84.

[7] Grekçede tekili, *τό θέμα/thema*; çoğulu *τα θέματα/themata*'dır. Bk. H. G. Liddell-R. Scott, "θέμα", *Greek-English Lexicon*, New York 1883, s. 665.

[8] Thema, kısaca, idarî ve askerî gücü bir arada tutan *Στρατηγος/Strategos*'un yönetimi altında Erken ve Orta Bizans döneminin idarî ve askerî yönetim birimini karşılamaktadır. Bk. A. Pertusi, "Nuova ipotesi sull'origine dei "Temi" bizantini", *Aeum*, 28, 1954, s. 128; Walter E. Kaegi, "Some Reconsiderations on the Themes (Seventh-Ninth Centuries)", *JÖB*, XVI, s. 52; J. D. Howard-Johnston, "Thema", in Maistor, *Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Ed. A. Moffatt, Canberra 1984, s. 189-191; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 90, 99.

[9] Heinrich Gelzer, Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung, Leipzig 1973, s. 10.

[10] III. Leo'nun kökeni hakkında bkz. Stephen Gero, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III*, Louvain 1973, s. 1-13.

liği yapmıştır.[11] Bu işbirliği, anlaşılan Anadolu'nun iki büyük theması olan Anatolikon ve Armeniakon thema strategoslarının, merkezî yönetimi ele geçirmeye aynı zamanda merkezi yönetim üzerindeki Opsikion themasının siyasî ve askerî gücünü kırmaya tam anlamıyla karar verdiklerini göstermektedir. Artabastos'un ikonsever bir strategos ve komes olması, onun yönetmiş olduğu Armeniakon ve Opsikion thema birliklerinin de ideolojik olarak ikonsever olmasına neden olmuştur. Nitekim bir müddet sonra, V. Konstantinos'u destekleyen Anatolikon theması ve birliklerinin de ikonkırıcılığı desteklemeleri, Anadolu themalarının ikonsever ve ikonkırıcı olarak ikiye bölünmeleri, özellikle de üç büyük Anatolikon, Opsikion ve Armenikon themaları arasında ciddi problemlerin çıkmasına neden olmuştur.[12]

Anatolikon Strategos'u olan Leo, 717'de imparatorluk yönetimine karşı bir isyana girişmiş ve bu isyan sonucunda İmparator III. Leo (717-741) olarak tahta çıkmıştır. Tahta çıktıktan sonra III. Leo, sözünü tutarak kızı Anna'yı Armeniakon strategos'u Artabasdos ile evlendirmiştir. Bu evliliğin imparatorluk yönetimi ve geleceği açısından bazı olumsuz sonuçlarının olacağı aşikârdır. Şöyle ki, iktidarda gözü olduğu bir müddet sonraki girişimlerinden anlaşılacak olan Artabasdos, İmparator III. Leo'nun kızı aracılığıyla ailevî bir bağ kurmuş ve kendisini iktidarda söz sahibi olabilecek bir kişi olarak görmüştür. Nitekim kendisinden önceki Opsikion themasının merkezî yönetimine askerî müdahaleleri ve bu müdahalelerin sonuçlarını ortadan kaldırma düşünülerek hem *kouropalates* hem de Armeniakon strategos'u olan Artabasdos, İmparator III. Leo tarafından aynı zamanda Opsikion *komes*i olarak atanmıştır. Böylece themaların yönetim tarihinde başka hiçbir strategos'un sahip olamadığı unvanlara sahip olan Artabasdos, aynı zamanda iki büyük themanın yöneticisi olarak ciddi bir askerî güce sahip olmuştur.

Nitekim İmparator III. Leo'nun ölümünden sonra yerine oğlu V. Konstantinos (741-775), imparatorluk görevini üstlenmiştir. V. Konstantinos, tahta çıkar çıkmaz askerî gücünün farkında olan ve imparatorluk tahtına oturmak isteyen *kouropalates*, Armeniakon strategos'u ve Opsikion *komes*'i Artabasdos'un ciddi bir isyan girişimiyle karşılaşmıştır.[13] Bu isyan sırasında aynı zamanda ikonsever olan Artabasdos'u tahmin edileceği üzere idare ettiği Opsikon ve Armeniakon thema birlikleri; İmparator V. Konstantinos'u ise ikonakırıcı Anatolikon ve Thrakesion birlikleri desteklemiştir. Dolayısıyla bu isyan, aynı zamanda ikonsever ve ikonkırıcı birliklerin karşı karşıya geldiği ve mücadele ettikleri bir girişim de olmuştur. Bu isyan 743 yılında Anatolikon ve Thrakesion thema birliklerinin desteğiyle V. Konstantinos tarafından bastırılmıştır.[14]

Bu isyan sonrasında İmparator V. Konstantinos'un ilk icraatı, merkezî yönetim için bir tehdit olan ve çıkan isyanda, merkezî yönetimin yanında olmayıp isyancı Artabasdos'u destekleyen Opsikion themasını idarî ve askerî anlamda bölmek ve merkezî yönetimi koruyan bir imparatorluk birliği yani *tagma*sı oluşturmak oldu. Nitekim onun bu icraatı, daha sonra tahta çıkacak olan imparatorlar tarafından örnek alınmış ve thema destekli bir isyanının çıkmaması ve geniş themaların, idarî ve askerî anlamda daha kolay idare edilmesinin yolu açılmıştır. Böylece ihtiyaçlara ve

---

[11] Theop. A.M. 6207; PmbZ Artabasdos *(#632);* Eleonora Kountoura-Galake, "Θεμα Αρμενιακων", *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.),* Αθήνα 1998, s. 119.

[12] Anadolu themalarının bu dönemde ikonkırıcı ya da ikonsever olup olmadığına dair makale çalışmasında Kaegi, bu konu hakkında herhangi bir tarihî kanıt bulunmadığını esasında konunun oldukça karışık olduğunu belirtmektedir. Bk. W. Kaegi, "The Byzantine Armies and Iconoclasm", *Byzantinoslavica*, XXVII, Prague 1966, s. 48-49, 70; Burada thema birliklerinin ikonkırıcı olup olmaması, yanında yer aldıkları imparatorun ya da strategosun ideolojik düşüncesiyle ilgili olduğu vurgulanmalıdır. Çünkü ordu, özünde imparatorun ya da kendisini idare eden yöneticisinin ideolojisini uygulayan bir kurum olarak tanımlanmalıdır. Bu konu hakkında imparatorluk dâhilinde J. Haldon kapsamlı ve ilgi çekici bir makale kaleme almıştır. Bk. J. F. Haldon, "Ideology and Social Change in the Seventh Century Military Discontent as a Barometer", *Klio*, 68, 1986, s. 139-190; Bunun en net örneği, Ağustos 786'da ikonla ibadeti yeniden canlandırmak amacıyla yapılan VII. Ökümenik Konsilin, İmparator VI. Konstantinos'u destekleyen ikonoklast merkezî tagma birlikleri tarafından dağıtılması hadisesidir. Bu hadiseden sonra İmparatoriçe Eirene, İmparatorluk askerî savunmasını zayıflatmak pahasına da olsa bu konsili dağıtan merkezî tagma birliğini lağvetti ve onların yerine ikonoklasm hakkında hiçbir fikri olmayan ancak ikonseverliği yani İmparatoriçe Eirene'nin ideolojisini destekleyecek ve koruyacak olan Slavlardan bir birlik oluşturdu. Bk. James A. Arvites, "Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolusu'nun Savunması", *İÜEF Tarih Dergisi*, Çev. Murat Keçiş-Cüneyt Güneş, S. 64, 2016/2, İstanbul, s. 134-35; André Grabar, "Resim Düşmanlığı", *Sanat Dünyamız Bizans Özel Sayısı*, Çev. Sema Rifat, S. 69-70, İstanbul 1998, s. 231-233.

[13] Theop. A. M. 6233.

[14] Theop. A. M. 6234.

çeşitli sebeplerle birlikte Anadolu'nun bütün bölgeleri, X. yüzyılda dâhil birçok küçük thema yönetimine bölündü. Bu durum, hem büyük themaların idarî ve askerî yönetim coğrafyalarının hem de askerî birlik sayılarının düşmesine dolayısıyla imparatorluğun Anadolu'yu daha stratejik ve küçük thema birlikleriyle yönetmesine neden olmuştur.

Bahsettiğimiz üzere hem imparatorluğun hem de kendi geleceğini güvence altına almak isteyen İmparator V. Konstantinos, thema sistemi dâhilinde ilk idarî ve askerî bölünmeyi Opsikion themasıyla gerçekleştirmiş ve bu thema, Boukellarion ve Optimaton adında iki themaya bölünmüştür.[15] Bunlardan birincisi, Honorias ve Galatia I bölgelerini kapsayan ve strategosunun merkezi Ankyra [Ankara] olan Boukellarion; Kuzeybatı Bithynia'da strategosunun merkezi Nikomedia [İzmit] olan bölgede ise Optimaton theması kurulmuştur.

Coğrafyası ve Sınırları

Kurulduğu dönem itibariyle Optimaton, themalar arasında idarî ve askerî yönetim coğrafyası en küçük ancak konumu itibariyle en stratejik olan themadır. Bahsettiğimiz üzere bu themanın coğrafyası, kabaca Bithynia eyaletinin kuzey bölümünü kapsamaktadır. Dolayısıyla thema, kuzeyde Karadeniz, batıda İmparatorluk başkenti Konstantinopolis, doğuda Boukellarion ve güneyde ise Opsikion theması ile sınırdır.

Erken dönem Arap coğrafyacılarından olan İbn Hurdazbih (820-912), diğer *thema* bölgeleri hakkında bilgi verdiği gibi bu *thema* hakkında da kısa ancak değerli bir bilgi vermektedir:

"*Nahiyye-i Uftâ-Mati* [Optimaton Bölgesi]*: Göz ve Kulak anlamına gelmektedir ve bu nahiyyede, üç kale mevcuttur ve Nikumudiyye* [Nikomedia/İzmit] *bugün yıkık durumdadır ve onda bir şehir vardır.*"[16]

Hem imparatorluk themaları hem de Anadolu'nun tarihî coğrafyası hakkında kıymetli bilgiler edindiğimiz Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenetos (913-959)'un *de thematibus* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre, "*Optimaton theması, Sangarios Nehriyle sınırdır ve bu nehirde görülmeye değer olan bir köprü* [Zampos/Beşköprü] *vardır ki bu köprü, İmparator Iustinianos tarafından yaptırılmıştır.*"[17] Konstantinos Porphyrogenetos'un bahsetmiş olduğu bu köprüde, Konstantinopolis'ten gelen ana güzergâh yolu ikiye ayrılır ve birisi Boukellarion themasından kuzeye Paphlagonia bölgesine; diğeri ise güneye Anatolikon themasına ulaşır. Dolayısıyla bu bilgiden de anlaşılacağı üzere Sangarios [Sakarya] Nehri, Optimaton coğrafyasının, Boukellarion ile olan doğu sınırını oluşturmaktadır. Dolayısıyla geniş bir alanı çevreleyen Sangarios, doğudan gelecek olan tehlikelere karşı doğal bir savunma hattı oluşturmuştur ki kaynaktaki bilgiden anlaşılan, Nikomedia [İzmit]'nın doğusunda yani Sangarios hattında oluşturulan bir müstahkem hattından bahsedilmemektedir. Dolayısıyla İmparatorluk yönetiminin, saldırılara karşı koyması bakımından Sangarios'un hem coğrafî hem de stratejik konumuna güvendiği aşikârdır.

Nitekim Konstantinos Porphyrogenetos bilginin devamında *thema* dahilinde beş şehrin adını vermektedir ki bunlar kaynaktaki ifadeyle, birinci Eski Nikomedia [İzmit] metropolisi/başşehir[18], ikinci Helenopolis [Drepanon/Hersek], üçüncü Prainetos [Karamürsel], dördüncü Astakos [Baş İskele], beşinci Parthenopolis [Bartın?]'tir.[19] Konstantinos Porphyrogenetos'un son olarak saymış olduğu Parthenopolis, günümüzde Bartın olarak bilinen yerle-

[15] T. Lounghis, "Θεμα Οψίκιον", *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Ερευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.),* Αθήνα 1998, s. 165.

[16] İbn Hordadbeh, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Ed. Hüseyn Karaçanlu, Tahran 1370, s. 82.

[17] Konst. Porph. *de them*. V. 17-19; Bu eserinde Konst. Porph., köprü kitabesinin, I. Iustinianos döneminin ünlü şair ve tarihçisi Agathias'ta geçen Grekçe epigramını da vermektedir. Bk. Konst. Porph. *de them*. V. 20-26; İmparator I. Iustinianos'un yaptırmış olduğu bu köprüden birçok Geç Antikçağ ve Bizans dönemi kaynağı bahsetmektedir. Bu konu hakkında bkz. Sencer Şahin, "Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", *Eskiçağ Yazıları 4 (Akron 6)*, Çev. N. E. Akyürek Şahin, Ed. N. E. Akyürek Şahin vd., İstanbul 2013, s. 1-30.

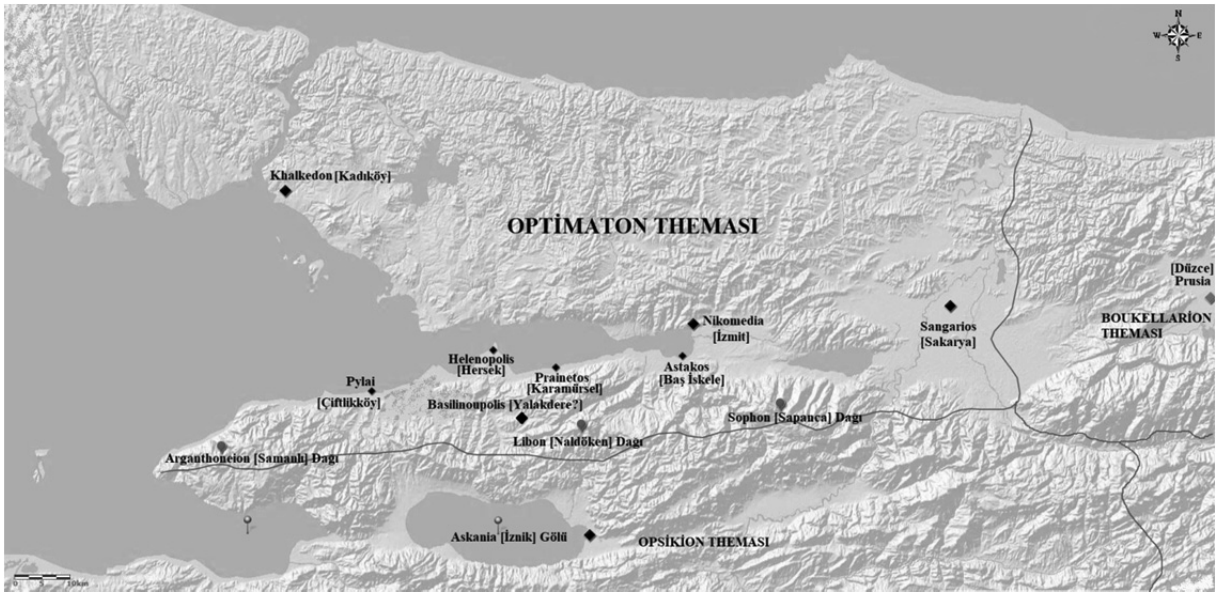
[18] Nikomedia aynı zamanda bir başpiskoposluk statüsündedir. Bk. Notit. 1.12; Preiser-Kapeller, *Der Episkopat im späten Byzanz*, s. 324.

[19] Konst. Porph. *de them*. V. 15-17.

şim yeri midir yoksa Optimaton theması sınırları içinde yer tespiti yapılamayan bir yerleşim yeri midir burası tam olarak net değildir. Nitekim oldukça küçük bir coğrafyanın idare edildiği Optimaton themasının, oldukça doğuya Parthenopolis yani Bartın'a[20] kadar ulaşmış olması imkân dâhilinde görülmemektedir. Eğer thema doğu sınırı, Sangarios Nehrinden daha doğuya uzanıyorsa kaynağımızda, Parthenopolis'ten önce Prusias ad Hypium [Düzce] yerleşiminden bahsedilmesi daha imkan dahilinde görünmektedir. Ancak kaynağımızda, bu yerleşim yeri de kaydedilmemiştir. Dolayısıyla Parthenopolis'in, Optimaton sınırları içerisinde tespitini yapamamakla birlikte idarî ve askerî coğrafyasının, günümüzdeki Parthenopolis [Bartın]'a ulaşmış olması ihtimal dahilinde görülmemektedir.

VII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar imparatorluk topraklarında bulunan metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposlukları hakkında önemli bilgiler edindiğimiz ve başşehir Konstantinopolis'te kaydedilen "*Notitiae Episcopatuum*" yani "Kilise Kayıtlarında", Bithynia bölgesi özelinde Khalkedon [Kadıköy], Nikomedia [İzmit] ve Nikeia [İznik] olmak üzere üç metropolislik kaydedilmektedir.[21] Dolayısıyla Khalkedon ve Nikomedia metropolitlikleri, Optimaton thema coğrafyası sınırlarında içerisinde kalıp Nikeia metropolitliği ise Opsikion theması sınırları içerisindeydi. Bu kayıtlarda, Bithynia genelinde üç metropolitliğin kaydedilmesi, bu coğrafyanın dinî öneminin yanı sıra idarî ve askerî önemini de göstermektedir.

Thema kuzeyde Karadeniz, doğuda Boukellarion theması ve güneyde ise Opsikion theması ile sınırdır. Opsikion ile olan güney sınırını, muhtemelen Kianos Sinus yani Gemlik Körfezinin kuzeyindeki Antikçağdaki adı Arganthoneion [Samanlı Dağı]'dan başlayarak doğuya doğru adları Libon [Naldöken Dağı] ve Sophon [Sapanca Dağı] olan dağlar oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu doğal sınır hattı, aynı zamanda iki themanın da merkezleri olan Nikeia ve Nikomedia'nın ortasından keserek batıdan doğuya doğru uzanmaktaydı ve imparatorluk donanması için oldukça önemli olan Pylai[22] limanı, Optimaton sınırları içerisinde kalmaktaydı.

Optimaton Thema İdarî ve Askerî Coğrafyası

[20] Hakkında bkz. Fatma Bağdatlı Çam, "Antik Dönemde Bartın/Parthenia", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Belge ve Fotoğraflarla Bartın*, Ed. Mustafa Hizmetli, Bartın 2014, s. 28-47.
[21] Notit. 1.12-14; Notit. 2.7-9; Notit. 3.13, 15, 17; Notit. 4. 12-14; Notit. 5.7-9; Notit. 7.7-9 Notit. 8.7-9; Notit. 11.7-9; Notit. 12.7-9.
[22] Yalova/Çiftlikköy.

Optimaton Bölgesinin İdarî ve Askerî Yönetimi

Merkezî yönetim üzerindeki siyasî ve askerî baskılarından dolayı İmparator V. Konstantinos, özellikle de kendisine karşı Opsikion komes'i Artabasdos'un girişmiş olduğu başarısız isyan girişiminden sonra hem kendi iktidarını hem de başkent Konstantinopolis'i siyasî ve askerî baskılardan korumak için çareyi Opsikion themasını bölmekte buldu. Hem *strategos* hem de *komes* olan Artabasdos'un, İmparator V. Konstantinos'un üzerinde ciddi bir endişe ve korku yarattığı açıktır. Bölünme sonucunda Opsikion themasından, Boukellarion ve Optimaton thema idarî ve askerî bölgeleri oluşturuldu.

Adını VI. yüzyıldaki süvari birliğinden alan *Optimates*'i İmparator, bölgeye otlaklarının ve su kaynaklarının bol olmasından dolayı merkezî-elit *tagma* süvari birliklerini yerleştirmiştir. Böylece İmparator, başkentin hemen yakınındaki Opsikion themasını, merkezî yönetim için bir tehdit olmaktan çıkartmış ve bölgeye güvenebileceği birlikler yerleştirerek Optimaton birliklerini, Opsikion'a karşı bir denge unsuru olarak kullanmıştır.

VIII. yüzyılın ortasına kadar Anadolu themaları arasında idarî, askerî ve coğrafî olarak en küçük bölgeyi idare ettiği anlaşılan bu themanın, hem Anatolikon hem de Armeniakon themalarına destek vermek amacıyla sefere katıldığı görülmektedir. Nitekim bir müddet sonra bu birlik, ikmal birliği haline getirilerek sefere katıldığı zaman diğer birliklerle ilerleyip ordunun ikmali, binek hayvanları ve silahlarını sağlamaktan sorumluydu.23 Dolayısıyla sefere hazırlığın ikinci başlangıç noktasını, başşehir Konstantinopolis'ten sonra Optimaton coğrafyası oluşturmaktaydı. Nitekim Optimaton coğrafyası, başşehir Konstantinopolis'e çok yakın olması, süvarilerin ve piyadelerin ihtiyaç duyabileceği teçhizatlarının ya da gereksinimlerinin hem Konstantinopolis'ten hem de civar yerleşimlerden hızlı bir şekilde ve kolayca tedarik edilebilmesini sağlamaktaydı.

Bilindiği üzere imparatorluk tarihi boyunca Bithynia, Küçük Asya'nın iç bölgeleri ile Konstantinopolis arasında her daim sınır bölgesi olmuştur. Çünkü bu bölge coğrafî konumu itibariyle deniz kıyısında, Konstantinopolis'in karşısında siyasî, dinî ve ticarî özellikleri ön planda bulunan bir coğrafyaydı. Bunların yanı sıra bu birliğin ikmal birliğine çevrilmesinde bölgenin, zengin ve verimli bir coğrafyaya sahip olmasının payı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu coğrafya, Konstantinopolis'e yakınlığı nedeniyle imparator ailesiyle, idarî ve askerî yöneticilerin mülk ve malikânelerinin bulunduğu bir coğrafyaydı.[24]

Thema sistemi dâhilinde görmüş olduğumuz thema askerlerinden ziyade Optimaton themasının, İmparator V. Konstantinos tarafından merkezî-elit bir *tagma* birliği olarak teşkil edilmiş olduğu ve yöneticisine, diğer thema yöneticilerine verilen *strategos* unvanı değil *domestikos* unvanı verildiği anlaşılmaktadır.[25] Nitekim kaynaklarımızda *Optimaton Domestikos*luğu olarak geçen bölgeye *tagma* birliklerinin yerleştirilmesinin nedeni, bölgenin coğrafî olarak Konstantinopolis'e yakın ve Anadolu'dan imparatorluk merkezini tehdit edebilecek olan herhangi bir tehdide karşı imparatora bağlı, güçlü ve savaşmayı bilen teçhizatlı askerlerin yerleştirilmek istenmesi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İmparator V. Konstantinos, hem imparatorluğunu hem başşehri güvence altında tutmak için bu şekilde bir yönetime ihtiyaç duymuştur.

Optimaton themasının idarî ve askerî yönetimi kaynaklarımızdan, 842-3 yılına tarihlendirilen *Takt. Usp.*'de, *Optimaton Domestikosu*[26]; 899 yılına tarihlendirilen *Klet. Phil.*'da, aynı şekilde *Optimaton Domestikosu*, *Optimaton Domestikosu ve Prokonsül Patriği*, *Optimaton Domestikosu ve Protospathariosu*, *Optimaton Topoteretesi ve Spathakandi-*

[23] Michael Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, İstanbul 2016, s. 112.
[24] Charles Texier, *Bithynia*, haz. Raif Kaplanoğlu, İstanbul 1997, s. 22.
[25] John Haldon, *Byzantine Praetorians*, Bonn 1984, s. 199.
[26] *Takt. Usp. Les Listes,* s. 53.

datosu, *Optimaton Komesleri*, *Optimaton Khartoulariosu*[27]; 934-44 yıllarına tarihlendirilen *Takt. Beneš.*'te, *Optimaton Strategosu ve Protospathariosu*[28]; 971-75 yıllarına tarihlendirilen *Takt. de L'Esc.*' de, *Optimaton Domestikosu*[29] ve X. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Konst. Porph.'un *de caer.* adlı eserinde *Thema Domestikos'u*[30] şeklinde geçmektedir.

Bu bilgiler çerçevesinde anlaşılan bölge, genel olarak *Optimaton Domestikos*luğu olarak geçmekle birlikte bu themayı yöneten kişi, diğer themalarda olduğu gibi *strategos* unvanıyla değil *domestikos* unvanıyla anılmaktadır. Themanın "domestikosu", diğer thema strategoslarının idarî ve askerî mevkii olarak astı konumundadır.[31] Nitekim Oikonomides, imparatorluk ordusunun sefere hazırlıkları sırasında birliklerin ihtiyaç duyduğu katırların toplanmasının bu themanın ve yöneticisinin sorumluluğunda olduğunu belirtmektedir.[32] Bu konu hakkında Haldon da, V. Konstantinos'tan sonra siyasî olaylarından dolayı Optimaton themasının öneminin düşürüldüğünü ancak coğrafî konumundan dolayı bölgenin esasında sefer sırasında ordu için gerekli olan lojistik malzemelerin toplanması, yük katarı haline getirilmesi ve merkezî *tagma* birliğine destek olması noktasında başrol oynayacak konuma getirildiğini ifade etmektedir.[33] Dolayısıyla Konstantinopolis'ten imparatorluğun doğu ya da güney bölgelerine ulaşılmasının başlangıç noktası, bu thema olduğu ve buradaki yolların kesintisiz bir şekilde işlemesi gerektiği düşünülmelidir.

Tespit edilebilenlere göre kurulduğu VIII. yüzyılın ortalarından XI. yüzyıla kadar Optimaton themasını, 18 *domestikos* idare etmiştir.[34] Optimaton themasının 773 ve 809'da asker sayısı 2.000; 840 ve 899'da ise 4.000'dir. 840 yılı itibariyle askerî ve idarî yönetici sayısı toplamda 4.125 kişidir ve *Optimaton Domestikos*'u bu yıl itibariyle 12 libre yani 864 nomisma roga [yıllık maaş] almaktadır.[35]

899 yılı tarihli kaynağımız Philotheos'un vermiş olduğu bilgiye göre, Optimaton tagmasında yönetici *domestikos*; *topoteretes*[36], *khartoularios*[37], *kont*, *kentarkhos*[38] ve *protokankellarios*la[39] birlikte toplamda altı görevli listelenmiştir.[40] Nitekim onun vermiş olduğu liste dâhilinde 899 yılı itibariyle *Optimaton Domestikos*luğunda görev yapanlar üsttenastta doğru ve *thema*daki toplam görevli sayısı aşağıdaki gibidir:

---

[27] Phil. *Klet. Les Listes*, s. 103, 141, 145, 151, 157; Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Vol. I/2, No. 2624.
[28] *Takt. Beneš. Les Listes,* s. 249.
[29] *Takt. de L'Esc. Les Listes,* s. 271.
[30] Konst. Porph. *de caer.* II.44.5.
[31] A. Kazhdan, "Domestikon ton Optimaton", *ODB*, I, s. 647.
[32] Oikonomides, *Les Listes*, s. 339.
[33] Haldon, Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204, s. 158.
[34] T. Lounghis, "Θεμα Ὀπτιματων", *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.),* Αθήνα 1998, s. 425-427.
[35] Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army*, Stanford University Press 1995, s. 67, 122, 134.
[36] Hem *thema* hem de merkezî *tagma* birliklerinde karşılaştığımız üst düzey askerî yönetici. Hakkında bkz. A. Kazhdan, "Topoteretes", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 2095-96.
[37] Hem merkezde hem de thema bölgelerinde malî konulardan sorumlu olan görevli. Bk. A. Kazhdan, "Chartoularios", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford 1991, s. 416.
[38] Her bir 100 asker için atanan askerî yönetici.
[39] Çeşitli idarî görevleri, özellikle de malî konuları yerine getiren memurların yöneticisi. Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s. 102.
[40] Phil. *Klet. Les Listes*, s. 119.

Domestikos	1
Topoteretes	2
Khartoularios	1
Kont	20
Kentarkhos	100
Protokankellarios	1
Toplam Kişi	125
Tagma Asker Sayısı	4.000[41]

Sonuç

Hem kendi merkezî yönetimini isyanlara karşı korumak hem de Opsikion themasına karşı bir denge unsuru oluşturmak için İmparator V. Konstantinos'un kurmuş olduğu Optimaton theması, VIII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar sadece imparatorluğun değil Anadolu'nun idarî ve askerî tarihi için de önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin stratejik öneminden dolayı da hem İmparator V. Konstantinos'tan sonra başa gelen imparatorlar hem de themanın yöneticileri olan *domestikos*lar, başşehir Konstantinopolis'e yakın olmasından dolayı Optimaton coğrafyasına ve *thema*sına idarî ve askerî anlamda ciddi önem vermişlerdir. Nitekim bahsetmiş olduğumuz bu idarî ve askerî bölge, birliklerin gündelik ihtiyaçlarının yanı sıra ordunun yeniden düzenlenmesi özellikle lojistik ve teçhizat ihtiyaçlarının karşılanmasının merkez üssü olarak görünmektedir. Bu durum, hem doğudan hem de batıdan kaydırılan birliklere sıradan bir coğrafyada değil birliklerin gereksinimlerini karşılayabileceği yeni yaşam/garnizon alanlarının kurulmasını da sağlamıştır.

Kaynakça

İbn Hordadbeh (=İbn Hordadbeh, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Ed. Hüseyn Karaçanlu, Tahran 1370.

Phil. (= Philotheos, *Kletorologion*)

Klet. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siécles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 65-235.

Konst. Porph. (=Konstantinus Porphyrogenitus, *De thematibus et De administrando imperio*)

de them. Kullanılan Metin ve Çeviri: *De thematibus et De administrando imperio*, Ed. I. Bekker, Bonn 1840; *De thematibus*, Ed. A. Pertusi, Città del *Vaticano* 1952.

de caer. (=Konstantinus Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, Ed. J.J.J. Reiskii, Vol. I-II, Bonnae 1829; *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*: *Introduction, Edition, Translation and Commentary*, Ed. John F. Haldon, Wien 1990.

Notit. (=*Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae*)

[41] Haldon, Byzantine Praetorians, s. 199.

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Texte Critique, Introduction et Notes par Jean Darrouzés, Paris 1981.

PmbZ (=*Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit*)

Artabasdos *(#632)*

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit*, Ed. R. Johannes Lilie vd. Vol. I, New York 1999.

Takt. Beneš. (=*Taktikon Beneševič*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siécles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 237-253.

Takt. Usp. (=*Taktikon Uspensky*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siécles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 41-63.

Theop. (=Theophanis Confessor, *Chronographia*)

Khr. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Chronographia*, Ed. Ioannıs Classeni, Bonnae 1839; *Chronographia*, Trans. Cyril Mango-Roger Scott, Oxford 1997.

Araştırma Eserleri

Arvites, A. James, "Eirene'nin Saltanatı Döneminde Bizans Anadolusu'nun Savunması", *İÜEF Tarih Dergisi*, Çev. Murat Keçiş-Cüneyt Güneş, S. 64, 2016/2, İstanbul, s. 125-140.

Bowersock, W., "Limes Arabicus", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 80, 1976, s. 219-229; David F. Graf, "The Saracens and the Defense of the Arabian Frontier", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 229, Şubat 1978, s. 1-26.

Çam Bağdatlı, Fatma, "Antik Dönemde Bartın/Parthenia", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Belge ve Fotoğraflarla Bartın*, Ed. Mustafa Hizmetli, Bartın 2014, s. 28-47.

Decker, Michael, *Bizans Savaş Sanatı*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, İstanbul 2016.

Eger, Asa, *The Spacaes Between the Teeth*: *A Gazetteer of Towns on the Islamic-Byzantine Frontier*, İstanbul 2012.

Gelzer, Heinrich, Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung, Leipzig 1899.

Gero, Stephen Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III, Louvain 1973.

Grabar, André, "Resim Düşmanlığı", *Sanat Dünyamız Bizans Özel Sayısı*, Çev. Sema Rifat, S. 69-70, İstanbul 1998, s. 229-241.

Haldon, J., *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, UCL Press, London 1999.

___, *The Empire That Would Not Die*, Harvard University Press 2016.

___, Ideology and Social Change in the Seventh Century Military Discontent as a Barometer", *Klio*, 68, 1986, s. 139-190.

___, *Byzantine Praetorians*, Bonn 1984.

Haldon, F. John-Kennedy, H., "The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands", *Zbornik Radova*, 19, 1980, s. 79-116.

Hewsen, H. Robert, *The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhacʿoycʿ). The Long and the Short Recensions*, Wiesbaden 1992.

Howard-Johnston, D. J., "Thema", in Maistor, *Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Ed. A. Moffatt, Canberra 1984, s. 189-196.

Isaac, Benjamin, "The Meaning of the Terms Limes and Limitanei", *JRS*, Vol. 78, 1988, s. 125-147.

Kaegi, E. Walter, "Some Reconsiderations on the Themes (Seventh-Ninth Centuries)", *JÖB*, XVI, 1967, s. 39-53.

___, "The Byzantine Armies and Iconoclasm", *Byzantinoslavica*, XXVII, Prague 1966, s. 48-70.

Kapeller-Preiser Johannes, *Der Episkopat im späten Byzanz*, Verlag 2008.

Kazhdan, A., "Limitanei", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, Oxford 1991, s. 1230.

___, "Domestikon ton Optimaton", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford 1991, s. 647.

___, "Topoteretes", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 2095-96.

___, "Chartoularios", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Oxford 1991, s. 416.

Kountoura-Galake, Eleonora, "Θεμα Αρμενιακων", *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.),* Αθήνα 1998, s. 113-161; 373-278.

Liddell, G. H.-Scott, R., "θέμα", *Greek-English Lexicon*, New York 1883, s. 665.

Mayerson, Philip, "Saracens and Limes", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 262, Mayıs 1986, s. 35-47.

Lounghis, T., "Θεμα Οψίκιον", *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.),* Αθήνα 1998, s. 163-200.

___, "Θεμα Ὀπτιματων", *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.),* Αθήνα 1998, s. 425-430.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011.

Pertusi, A., "Nuova ipotesi sull'origine dei "Temi" bizantini", *Aeum*, 28, 1954, s. 126-150.

Shahid, Irfan *Byzantium and the Sixty Century*, Vol. I, Dumbarton Oaks 1995.

Stratos, N. Andreas, *Byzantium in the Seventh Century*, Vol. I: 602-634, Trans. Marc Ogilvie-Grant, Amsterdam 1968.

Şahin, Sencer "Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", *Eskiçağ Yazıları 4 (Akron 6)*, Çev. N. E. Akyürek Şahin, Ed. N. E. Akyürek Şahin vd., İstanbul 2013, s. 1-30.

Texier, Charles *Bithynia*, haz. Raif Kaplanoğlu, İstanbul 1997.

Zacos, G.-Veglery, A., *Byzantine Lead Seals*, Vol. I, Part:2, Basel 1972.

The Role of Nikephoros Botaneiates in the Battle of the Sangarios River (1074 A.D.)

ANTONIOS VRATIMOS
Assist. Prof. / Sakarya University, vratimos@sakarya.edu.tr

The severe defeat of the Byzantines at Mantzikert in 1071 A.D. brought to the throne Michael VII Doukas, the nephew of the *kaisar* John Doukas who is presented by the sources as the ringleader of the plot against the emperor Romanos Diogenes.[1] The chaotic situation that followed this debacle would seal the fate of the empire. In the years 1071-1078, the reign of Michael Doukas faced eleven rebellions, mutinies, and acts of defiance[2] that led to the further weakening of the armed forces and to the contraction of the imperial boundaries. This was the result of the quick expansion of the Seljuk Turks who poured over Anatolia with no opposition. This study discusses the rebellion instigated by the Frankish leader Roussel de Bailleul at Caesarea (mod. Kayseri)[3] in winter of 1073/1074. In particular, it focuses on the role that Nikephoros Botaneiates, the future emperor, played in the irksome defeat of the imperial army at the Sangarios River. The two principal sources of this battle are the eleventh-century military judge, Michael Attaleiates, and the twelfth-century high-ranking officer and statesman, Nikephoros Bryennios. However, there are great difficulties in perceiving all phases of the event of concern to us here due to that the two historians provide us with contradictory information. Though we luck concrete evidence to give a definite answer, the available material inclines us to infer that Botaneiates' withdrawal from the battlefield was likely a deliberate act of betrayal.

[1] See, *Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτση (Ioannes Skylitzes Continuatus),* ed. Eudoxos Th. Tsolakis, Thessaloniki 1968, (hereafter, Skylitzes Cont.), p. 124.12-15; and *Miguel Ataliates Historia*, ed.-tr. Inmaculada Pérez Martín (Nueva Roma 15), Madrid 2002, (hereafter, Attaleiates), p. 77. 11-13. The pagination of the classical edition of Immanuel Bekker and Wladimir Brunet de Presle will be offered in parenthesis: *Michaelis Attaliotae Historia*, Bonn 1853, pp. 101.21-102.1. The translation of all passages from Greek is my own.

[2] Jean-Claude Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1990, pp. 76-85.

[3] According to Attaleiates, p. 135.22 (Bonn, p. 183.12), Roussel began his rebellion at Ikonion.

The unceasing attacks of Roussel on the regions of Galatia and Lykaonia - the northern and southern parts of the central Anatolian plateau - alerted Nikephoritzes, the scheming eunuch serving in the palace as *logothetes tou dromou*,[4] who exploited this opportunity to stop the *kaisar*'s influence on the state affairs. He, thus, convinced the emperor to send John Doukas against Roussel. John, after his unsuccessful effort to be replaced by Andronikos (his elder son), was left with no alternative but to take up the leadership role and to prepare the campaign against the rebel.[5] Botaneiates, as Attaleiates claims, followed as co-commander of the imperial forces, [6] but Bryennios simply presents him as leader of the rearguard.[7] The *kaisar* arrived with his forces at the military basis of Dorylaion (mod. Eskişehir), [8] and from there he advanced to the bridge of Zompe that lies over the Sangarios River, 60 miles southwest of Ankara.[9] On being informed about Roussel's presence on the opposite side of the bridge, John Doukas tried to negotiate peace, but his efforts did not meet with success. Attaleiates pins the blame on the emissary whose aim, he asserts, was to diminish and humiliate Roussel.[10] The collision, therefore, became inevitable and the two opponents lined up facing each other. The Franks - divided into two main groups - amounted to no less than 400 cavalrymen.[11] Yet, no numerical information is provided about the imperial forces. We know from Bryennios that the *kaisar* with the Varangian guard occupied the centre of the battle formation; his son Andronikos was in charge of the left wing; the western mercenaries with their leader, named Papas, were positioned in the right wing; while Botaneiates in the rear had been assigned the command of the Phrygian, Lykaonian, and Thrakesian armies.[12] The battle was fought in summer of 1074.[13] It began when the *kaisar* attempted to cross over the Sangarios River and make a frontal attack against the rebel. And this is how the incident is narrated in the *Historia* of Attaleiates:

"His fellow general (he was the *kouropalates* Nikephoros Botaneiates, a man of note whose military nobility emerged from his ancestral past, surpassing and excelling everybody in strength and courage, and [also a man] very famous over the entire East for the grandeur of his family and the abundance of wealth) advised him not to cross the river, but to wait for the remaining army. Then he could either soften the barbarian with promises before the crossing [of the river]; or he (Roussel) would cross by the bridge and fall in [a surprise attack] whilst unprepared; or he (the *kaisar*) could attack him with greater readiness after the arrival of the rest of the army. Without paying regard to this excellent advice, he (the *kaisar*) crossed the river arduously due to the bridge's slippery [surface], and immediately, although being confused, marched against [the enemy]. After deploying his troops against the enemy, he thought that he subdued and routed them, but met with a battle tougher than he expected. For Roussel, falling on him with the select troops, defeated him by open force and captured him with his very own hands. The rest of the army scattered and fled in disgrace. And this is the way Roussel prevailed in the fights".[14]

---

[4] For the functions of this office, see Alexander Kazhdan, "Logothetes tou Dromou", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vols. 3, New York and Oxford 1991, pp. 2:1247-1248.

[5] *Nicéphore Bryennios Histoire,* ed.-tr. Paul Gautier (CFHB 9), Brussels 1975, (hereafter quoted as Bryennios), pp. 167.3-169.2.

[6] Attaleiates, p. 137.11-12 (Bonn, p. 185.15-16).

[7] Bryennios, p. 169.15-16.

[8] On the military bases of the Byzantine army, see John B. Bury, "The Ἄπληκτα of Asia Minor", *Byzantis*, 2 (1911/1912), pp. 216-224. Dorylaion is considered to be the mustering point of the Thrakesian and Opsikian troops or of the Thrakesians only. See the discussion of Georgios Kolias, "Περὶ ἀπλήκτου", *Epeteris Hetairias Byzantinon Spoudon*, 17 (1941), p. 153; George Huxley, "A List of ἄπληκτα", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 16 (1975), pp. 90, 92.

[9] William M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890, p. 197 and map. Sigfús Blöndal, *The Varangians of Byzantium*, tr. Benedikt S. Benedikz, Cambridge 1978, p. 115, note 1, is of the opinion that the bridge was probably at the Lake Sophon (mod. Sapanca).

[10] It is only Attaleiates, p. 137.1-8 (Bonn, p. 185.3-12) and his editor Skylitzes Cont., p. 158.7-11, who mention negotiations for peace arrangements.

[11] Attaleiates, p. 135.21-22 (Bonn, p. 183.11-12); Skylitzes Cont., p. 157.6-7. Yet, the possibility that Roussel had received reinforcements of Franks before he arrived at the Sangarios River should not be discounted. This can be inferred from the account of Attaleiates, pp. 136.26-137.1 (Bonn, p. 185.2-3) who says that the Frankish leader had come directly from the theme of Armeniakon without stopping, even for sleep. On the establishment of the Franks in Armeniakon during the eleventh century see Paul Magdalino, "The Byzantine Army and the Land: From *Stratiotikon Ktema* to Military *Pronoia*" in Byzantium at War (9th-12th c.), ed. Kostas Tsiknakis, Athens 1997, pp. 27-32.

[12] Bryennios, p. 169.10-18.

[13] On the date, see Kalliopi A. Bourdara, *Καθοσίωσις καί Τυραννίς κατά τούς μέσους Βυζαντινούς χρόνους, 1056-1081*, Athens 1984, p. 43. The same opinion has been also voiced by Demetrios Polemis, "Notes on Eleventh-Century Chronology (1059-1081)", *Byzantinische Zeitschrift*, 58 (1965), p. 67.

[14] Attaleiates, p. 137.11-25 (Bonn, pp. 185.14-186.12), "συνεβούλευε δ' ὁ συστράτηγος, ἦν δ' οὗτος Νικηφόρος κουροπαλάτης ὁ Βοτανειάτης, ἀνὴρ ἐξ

It is striking to note that the advice of Botaneiates to the *kaisar* is missing not only in Bryennios' *Hyle Historias*, but also in the chronicle of Attaleiates' editor, the Continuator of Skylitzes. Apart from this, Bryennios offers a different version of the event in question:

"When they (i.e. the two armies) were not that far from each other, the mercenaries and the foes already started to converse with one another; and all the men around the mercenary Papas immediately went over to the foes; and, fighting side by side, they both attempted to encircle the men of the *kaisar*, while Roussel, who had [with him] the select forces ... since the barbarians (i.e. the Varangian guard) held up the attack, a severe fight with many casualties on both sides occurred; and after the lances of both [opponents] broke in pieces, they [went on] killing each other in fighting hand to hand with naked swords".[15]

According to Attaleiates' account, the defeat of the imperial forces is ascribed exclusively to the strategic and tactical mistakes of John Doukas, because he did not wait first for the arrival of the whole army, and presumably because he did not allow his troops to rest after crossing with difficulty the slippery bridge.[16] Then, the author closes the battle description with a reference to Botaneiates' fate by saying that, "*the aforementioned fellow general, with fearless and undaunted spirit, returned with his troops to his own place and his quarters*".[17] It would be of some interest to see what Bryennios has to say on this matter:

"But while these [events] were taking place, the man (i.e. Botaneiates) who had been entrusted with the rearguard, ought to have helped when noticing that the mercenaries had gone over to the enemy and that they were rushing to encircle the phalanx under the command of the *kaisar*. But after collecting his forces, he withdrew, though he was a man with courage bold, as he had shown in many instances. The barbarians (i.e. the Franks) grasped this opportunity and encircled the *kaisar*'s men at ease. By hitting and being hit, the barbarians (i.e. the Varangians) of him withheld [the attack] for some time. Soon, they were embarrassed by seeing others of the enemy to fall on them from the front and others to come from the rear; but the *kaisar*, remaining fearless, boosted their morale. Then, as long as they had strength, they wholly withheld [the attack]; but when a certain portion of them had been subdued and was no more able to drive back the attackers, while most of them had been killed and the *kaisar* - who had not at all set out to flee - was led into captivity, then the ones around Andronikos, being outnumbered by the enemy, turn-ed to flight".[18]

ἐνδόξων γενόμενος καὶ προγονικὴν ἔχων τὴν στρατιωτικὴν γενναιότητα καὶ κατὰ χέρα καὶ φρένα πάντων ὑπερφέρων καὶ ὑπερκείμενος καὶ γένους λαμπρότητι καὶ περιουσίας ὀλβιότητι κατὰ πᾶσαν Ἀνατολὴν τυγχάνων ἐπισημότατος, μὴ διαβῆναι τὸν ποταμὸν, ἀλλὰ περιμεῖναι καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ στρατοῦ καὶ ἢ καταμαλάξαι τὸν βάρβαρον ὑποσχέσεσιν ἐκ τῆς ὑπερθέσεως ἢ περαιούμενον ἐκ τῆς γεφύρας δέξασθαι ἀπαράσκευον ἢ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ ἐπιλοίπου στρατεύματος μετὰ πλείονος τούτῳ τῆς παρασκευῆς ἐπελθεῖν. Ὁ δὲ παρακούσας τῆς ἀρίστης ταυτησὶ συμβουλῆς καὶ τὸν ποταμὸν διαβὰς ἐπιπόνως διὰ τὸ τῆς γεφύρας εὐόλισθον, πολέμῳ παραυτίκα τεθορυβημένος προσέπταισε καὶ τὰς παρατάξεις ἀντιτάξας τοῖς ἐναντίοις καὶ δόξας αὐτοὺς καταπονῆσαι καὶ τρέψαι, μάχῃ καρτερωτέρᾳ παρὰ δόξαν ἐνέπεσεν· ὁ γὰρ Ῥουσέλιος μετὰ τῶν ἐπιλέκτων αὐτῷ ἐπελθὼν, κατὰ κράτος τούτον νικᾷ καὶ ταῖς ἰδίαις χερσὶν αἰχμάλωτον τίθησι, τὸ δὲ λοιπὸν τοῦ στρατοῦ διασκεδασθὲν, πρὸς φυγὴν αἰσχρῶς ὥρμησε. Καὶ οὕτω τῶν ἀγώνων ἐκράτησεν ὁ Ῥουσέλιος".

[15] Bryennios, pp. 169.21-171.2, "Ἐπεὶ δ' οὐ πόρρω ἀλλήλων ἦσαν, ἤδη οἵ τε μισθοφόροι καὶ οἱ πολέμιοι ὁμιλεῖν πρὸς ἀλλήλους ἤρχοντο καὶ εὐθὺς προσκεχώρηκεν ἅπαν τὸ περὶ τὸν Πάπαν μισθοφόρον τοῖς πολεμίοις καὶ ξυνασπίσαντες ἄμφω ἐπειρῶντο κυκλοῦν τοὺς περὶ τὸν καίσαρα καὶ ὁ Οὐρσέλιος δὲ <τὸ> ἐπίλεκτον ἔχων τῆς φάλαγγος ... ὑποστάντων τῶν βαρβάρων τὴν ἔφοδον, γέγονε μάχη καρτερὰ καὶ πίπτουσι συχνοὶ ἑκατέρωθεν· τῶν δὲ δοράτων ἀμφοτέρων θραυσθέντων, τὰ ξίφη γυμνώσαντες ἀγχεμάχως ἀλλήλους ἐτίτρωσκον".

[16] The importance of proper rest before battles is highlighted in the military manuals, *The Taktika of Leo VI*, ed.-tr. George T. Dennis, Washington, D.C. 2010, p. 332, par. 71.502-505; and *Κεκαυμένος Στρατηγικόν*, tr. Dimitris Tsoungarakis, Athens 1996, pp. 90-94, par. 27.

[17] Attaleiates, p. 137.25-27 (Bonn, p. 186.10-12), "τοῦ δηλωθέντος συστρατήγου ἀτρέστῳ καὶ ἀκαταπλήκτῳ φρονήματι μετὰ τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἐπανελθόντος εἰς τὴν ἰδίαν κατοικίαν καὶ ἔπαυλιν".

[18] Bryennios, p. 171.3-15, "Ἀλλ' ἐν ὅσῳ ταῦτα ἐπράττετο, ὁ τὴν οὐραγίαν πεπιστευμένος τοὺς μισθοφόρους θεώμενος τοῖς πολεμίοις προσχωρήσαντας καὶ σπεύδοντας τὴν φάλαγγα κυκλοῦν ἧς κατῆρχεν ὁ καῖσαρ, δέον βοηθεῖν, ὁ δὲ τὰς δυνάμεις ἀναλαβὼν ὑπεχώρει, καίτοι ἀνὴρ ὢν ἀνδρεῖος, ὡς ἐν πολ-λοῖς δέδειχεν. Οἱ βάρβαροι δὲ ἀδείας δραξάμενοι ἐκύκλουν ἀδεῶς τοὺς περὶ τὸν καίσαρα· τὸ δὲ περὶ αὐτὸν βάρβαρον μέχρι μέν τινος ἔμεινε βάλλον τε καὶ βαλλόμενον· ἐπεὶ δ' εἶδε τῶν πολεμίων τοὺς μὲν κατὰ στόμα ἀπαντῶντας, τοὺς δὲ κατὰ νώτου γενομένους, ἀπορίᾳ ἤδη συνείχετο· ἀλλ' ὁ καῖσαρ ἀτρέμας ἑστὼς ἐπερρώννυε τὰ φρονήματα τούτων. Ἕως μὲν οὖν ἰσχὺς αὐτοῖς, ὅλως ἔμενον· ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν καταπεπόνητο καὶ οὐκέθ' οἷοί τε ἦσαν τοὺς βάλλοντας ἀμύνασθαι, αὐτῶν δὲ τὸ πλεῖστον διεφθάρη καὶ ὁ καῖσαρ μηδόλως πρὸς φυγὴν ἐξορμήσας ἑάλω, ἤδη δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ὑπὸ τῶν πολεμίων πλεονεκτούμενοι ἐτράπησαν πρὸς

Bryennios has made his point clearly: it is not the strategy of the *kaisar* or the defection of the Franks that decided the outcome of the battle, but the withdrawal of Botaneiates who ought to have helped the Varangian guard. In the previous passage, we read that the joined Franks were still trying to envelop the Varangians around the *kaisar*, but were met with a strong resistance. The task was eventually accomplished only when Botaneiates took his troops away from the battlefield. This implies an act of betrayal. Yet, no reasons are offered. It has been maintained that Bryennios' work is a family and dynastic propaganda,[19] since he wrote it at the request of the empress Irene Doukaina, the wife of Alexios Komnenos. One may, therefore, suspect that his aim is to exonerate John Doukas from the defeat of the imperial army. However, it is questionable why Bryennios does not do that by attributing the outcome of the battle to only the defection of the Franks, but goes further to also involve Botaneiates, who was elevated to the throne after he revolted - in October 1077 - against Michael VII Doukas. Attaleiates, on the contrary, is favourably disposed towards Botaneiates and devotes his work to him. And this may perfectly explain why he completely omits to refer to what part his "hero" played in the development of the battle. Yet, there is an important detail in the *Historia* which strengthens the suspicion that Botaneiates was a traitor: the author is telling about the unsuccessful effort of Roussel to escape from prison and join Botaneiates who was at Lampe.[20] It is worthy to say that many of his compatriots had sided with Bryennios when he rose in revolt against the government of Michael Doukas.[21] Although the sources remain silent, Roussel's intention to join Botaneiates instead of Bryennios implies an earlier personal contact and mutual trust between the two men.

Finally we have the account of the Continuator of Skylitzes who says about it: "*Having crossed the river with the main body of the army, the kaisar and his fellow general, Nikephoros Botaneiates, immediately fell on Roussel. Being unable to repel the Frankish attack, the entire Roman army fled, while the kaisar was captured with many others. Only Botaneiates and some more escaped*".[22] The Continuator gives an abridged summary of Attaleiates' account, but an interesting detail is found in it: the usage of the verb "*προσέβαλε*" (fell on) in singular form, although the subjects of the sentence are two: the *kaisar* and Botaneiates. In the critical apparatus of the text, the correction from "*προσέβαλε*" to its plural form "*προσέβαλον*" is detected in only one out of six manuscripts: the codex Marcianus which is dated in 1283.[23] If the usage of the singular verb is not a misspelling or a copying mistake, then we can infer that the *kouropalates* left purposefully John Doukas exposed to the Frankish attacks, despite that the Byzantine military manuals stipulate that the rearguard must follow the front line at a distance of a bowshot.[24]

To recap: the battle of the Sangarios River is important especially for the roles that Roussel de Bailleul, [25] John Doukas,[26] and Nikephoros Botaneiates played in the outcome of it. This paper reviews the case of Botaneiates who is

---

τὸ φεύγειν".

[19] Speros Vryonis, Jr., "The Greek and Arabic Sources on the Battle of Mantzikert, 1071 A.D." in *Byzantine Studies: Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*, ed. Speros Vryonis, Jr., New Rochelle 1992, p. 131.

[20] Attaleiates, p. 182.16-19 (Bonn, pp. 252.23-253.3). Polemis Ioannis (tr.), *Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, Ἱστορία*, Athens 1997, p. 437, note 368, places the event at around the end of 1077. This detail is repeated by Skylitzes Cont., p. 175.8-10, who does not share Attaleiates' enthusiasm for Botaneiates. (Telemachos Lounghis, *Η ιδεολογία της Βυζαντινής ιστοριογραφίας*, Athens 1993, pp. 170-171; Apostolos Karpozilos, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, vols. 4, Athens 2009, p. 3:320).

[21] Attaleiates, p. 175.20-22 (Bonn, p. 242.18-21). Also Skylitzes Cont., 172.25-27. There is much debate in scholarly milieus about the exact date of Bryennios' revolt. For example, Bourdara, *Ibid*., p. 52, and Cheynet, *Ibid*., p. 83 place the event in November of 1077, while Ioannes Karayiannopoulos, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους*, vols. 3, Thessaloniki 1993, p. 2:590, towards the beginning of the same year.

[22] Skylitzes Cont., p. 158.12-17, "Διαβὰς οὖν τὸν ποταμὸν ὁ καῖσαρ καὶ ὁ συστράτηγος αὐτοῦ Νικηφόρος ὁ Βοτανειάτης μετὰ τῆς λοιπῆς πληθύος αὐτίκα πρὸς πόλεμον τῷ Ῥουσελίῳ προσέβαλε. Μὴ ἐνεγκόντων δὲ τῶν Ῥωμαίων τὴν τῶν Φράγκων ἐπίθεσιν φυγὴ γίνεται παντὸς τοῦ στρατοῦ, καὶ ἁλώσιμος ὁ καῖσαρ τῷ Ῥουσελίῳ καθίσταται καὶ ἄλλοι πολλοί, τοῦ Βοτανειάτου μόνου φυγόντος σὺν ὀλίγοις τισίν".

[23] On the codex Marcianus, see Tsolakis' introduction to the text of Skylitzes Cont., pp. 34-38

[24] This is according to the *Praecepta militaria* which is attributed to Nikephoros Phokas (see Eric Mcgeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington, D.C. 1995, p. 42, par. 5.67-69).

[25] The sources do not make clear at all whether the Latin chieftain had claims to the throne at that moment in time. However, Jonathan Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium" in *Anlgo-Norman Studies: Proceedings of the XV Battle Conference and of the XI Colloquio Medievale of the officina di Studi Medievali, 1992*, ed. Marjorie Chibnall, Boydell & Brewer 1993, p. 300, speculates, rather convincingly, that the answer is

the most enigmatic of the three. It is argued that Bryennios made use of a written text - it is not survived today-that gives the history of the 1070s from the *kaisar*'s perspective;[27] hence, the author offers a more balanced account than that of Attaleiates who appears not to be well aware of what precisely happened on that day at the bridge of Zompe. It is quite evident that his narrative is centred around Botaneiates who is highly praised for his strategic mind. In that sense, we would probably not go far wrong if we guessed that his writings of the battle incorporate falsified or fabricated elements. His vindication of Botaneiates seems to be one of them. Bryennios, on the contrary, markedly points out him - and not Papas, though the fighting skills of the Franks are well known - as the major responsible of the imperial defeat. And the details found in the *Historia* of Attaleiates and in the chronicle of the Continuator of Skylitzes seem to reinforce this impression and incline towards confirming the testimony of Bryennios.

Bibliography

Blöndal Sigfús, *The Varangians of Byzantium*, tr. Benedikt S. Benedikz, Cambridge 1978.

Bruent de Psesle Wladimir and Immanuel Bekker (eds), *Michaelis Attaliotae Historia*, Bonn 1853.

Bourdara Kalliopi A., *Καθοσίωσις καί Τυραννίς κατά τούς μέσους Βυζαντινούς χρόνους, 1056-1081*, Athens 1984.

Bury John B., "The Ἄπληκτα of Asia Minor", *Byzantis*, 2 (1911/1912), pp. 216-224.

Cheynet Jean-Claude, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1990.

Dennis George T. (ed.-tr.-comm.), *The Taktika of Leo VI*, Washington, D.C. 2010.

Duyé Nicoletta, "Un haut fonctionnaire byzantin du XIe siècle: Basile Malésès", *Revue des études byzantines*, 30 (1972), pp. 167-178.

Gautier Paul (ed.-intro.-notes-tr.), *Nicéphore Bryennios Histoire,* (CFHB 9), Brussels 1975.

Huxley George, "A List of ἄπληκτα", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 16 (1975), pp. 88-93.

Karayiannopoulos Ioannis E., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους*, vols. 3, Thessaloniki 1993.

Karpozilos Apostolos, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, vols. 4, Athens 2009.

Kazhdan Alexander (ed.), "Logothetes tou Dromou", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vols. 3, New York and Oxford 1991.

Kolias Georgios, "Περὶ ἀπλήκτου", *Epeteris Hetairias Byzantinon Spoudon*, 17 (1941), pp. 143-184.

Leveniotis Georgios A., Το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού Ουρσελίου (Ursel de Bailleul) στην Μικρά Ασία (1073-1076), Thessaloniki 2004.

Lounghis Telemachos, Η ιδεολογία της Βυζαντινής ιστοριογραφίας, Athens 1993.

Magdalino Paul, "The Byzantine Army and the Land: From *Stratiotikon Ktema* to Military *Pronoia*" in Byzantium at War (9th-12th c.), ed. Kostas Tsiknakis, Athens 1997, pp. 15-36.

probably "yes". Cf. Alicia J. Simpson, "Three Sources of Military Unrest in Eleventh Century Asia Minor: the Norman Chieftains Hervé Frankopoulos, Robert Crispin, and Roussel de Bailleul", *Mésogeios,* 9-10 (2000), p. 195.

[26] As regards John Doukas' proclamation as co-emperor by Roussel himself, Demetrios Polemis, *The Doukai. A Contibution to Byzantine Prosopography*, London 1968, p. 38, assumes that this could not be against his own will. Nicoletta Duyé, "Un haut fonctionnaire byzantin du XIe siècle: Basile Malésès", *Revue des études byzantines*, 30 (1972), p. 177, treats the *kaisar*'s role in the battle of the Sangarios with great suspicion; yet, she has found little support with this theory. Cf. Georgios Leveniotis, *Το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού Ουρσελίου (Ursel de Bailleul) στην Μικρά Ασία (1073-1076)*, Thessaloniki 2004, p. 128.

[27] Leonora Neville, Heroes and Romans in Twelfth-Century Byzantium. The Material for History of Nikephoros Bryennios, Cambridge 2012, p. 50. Also, idem, "A History of the Caesar John Doukas in Nikephoros Bryennios' Material for History?", Byzantine and Modern Greek Studies, 32/2 (2008), pp. 184-185.

Mcgeer Eric, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, (Dumbarton Oaks Studies 33), Washington, D.C. 1995.

Neville Leonora, "A History of the Caesar John Doukas in Nikephoros Bryennios' *Material for History*?", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 32/2 (2008), pp. 168-188.

Neville Leonora, Heroes and Romans in Twelfth-Century Byzantium. The Material for History of Nikephoros Bryennios, Cambridge 2012.

Pérez-Martín Inmaculada, *Miguel Ataliates, Historia,* (Nueva Roma 15), Madrid 2002.

Polemis Demetrios, "Notes on Eleventh-Century Chronology (1059-1081)", *Byzantinische Zeitschrift*, 58 (1965), pp. 60-76.

Demetrios Polemis, The Doukai. A Contibution to Byzantine Prosopography, London 1968.

Polemis Ioannis (tr.), *Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, Ἱστορία*, Athens 1997.

Ramsay William M., The Historical Geography of Asia Minor, London 1890.

Shepard Jonathan, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium" in Anlgo-Nor-man Studies: Proceedings of the XV Battle Conference and of the XI Colloquio Medievale of the officina di Studi Medievali, 1992, ed. Marjorie Chibnall, Boydell & Brewer 1993, pp. 275-305.

Simpson Alicia J., "Three Sources of Military Unrest in Eleventh Century Asia Minor: the Norman Chieftains Hervé Frankopoulos, Robert Crispin, and Roussel de Bailleul", *Mésogeios,* 9-10 (2000), pp. 181-207.

Tsolakis Eudoxos Th. (ed.), *Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτση (Ioannes Skylitzes Continuatus),* Thessaloniki 1968.

Tsoungarakis Dimitris (tr.), *Κεκαυμένος Στρατηγικόν*, Athens 1996.

Vryonis Speros, Jr., "The Greek and Arabic Sources on the Battle of Mantzikert, 1071 A.D." in *Byzantine Studies: Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*, ed. Speros Vryonis, Jr., New Rochelle 1992, 96-103.

Georgios Pakhimeris'te XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bizans-Selçuklu Hududu: Sakarya Savunma Hattı

MURAT KEÇİŞ
Doç. Dr. / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, muratkecis@mu.edu.tr

Ortaçağ Türk Tarihinin kaynakları içerisinde Bizans tarih yazarlarının önemi çok iyi bilinmesine rağmen, bu kaynak grubunun kendine has bazı problemleri sebebiyle yeterince incelenmemiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinin bizzat görgü şahidi olan Bizans tarih yazarı ve protonotarios gibi İmparatorluk içerisinde çok önemli bir pozisyonda bulunan Konstantinopolisli Georgios Pakhimeris'in (Γεώργιος Παχυμέρης Κωνσταντινουπολίτης) 13 kitaptan müteşekkil Singraphikon Historikon (Συγγαφικῶν Ἱστοριών=Relations Historiques [Fransızca]=Tarih Yazıları) adlı eseri dönemin tarihini açıklamada son derece önemli bir yere sahiptir. Georgios Akropolitis'in Tarih'inin devamı niteliğinde olan eser, 1255 ile 1308 yılları arasını kapsamaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'den bahseden ilk tarihçi olması eseri, Türk tarihi açısından daha önemli hale getirmektedir. XIII. yüzyılda Bizans'ın doğu sınırının savunmasında, tıpkı Menderes Nehri gibi, Sakarya boyları da tarihi ve stratejik bir öneme sahiptir. Bu savunma hattının nasıl çöktüğünü, kaynağımız sayesinde inşa edebilmek mümkündür. Bugüne kadar sadece Fransızcaya tamamı ve İngilizceye ilk iki kitabı çevrilen Pakhimeris'in eseri bu savunma hattının nasıl çöktüğünü ve dönemin Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos'un (1259-1282) bu hattı tahkim etmek için aldığı tedbirleri ve bu tedbirlerin neden işe yaramadığı detaylı bir çalışmanın konusu olmamıştır. Özellikle metnin Yunancasının son derece ağdalı olması bu işi zorlaştıran faktörlerin başında gelmektedir.[1] Bu zorluğuna rağmen

[1] Pakhimeris'in sadece Grekçesi zor değildir. XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında meydana gelen pek çok dinî ihtilaf hakkındaki bahisleri kaynağımızın anlaşılması için de bir engel teşkil etmektedir. Aya Sofya kilisesinin bir mensubu olarak, -klasik bir tarih yazan ilk din adamı Diyakoz Leon'dan beri- Arseniosçu hizbe ve Kiliseler Birliği tartışmalarına en etkin bir biçimde dâhil olan kişileri bizzat tanıyordu. Pakhimeris'in bu konudaki bahisleri karmaşıktır. Eser, bu açıdan pek çok kişi adı ve ikincil derecede ayrıntıları içerir. Yazarımız arka plânda olup bitenleri açıklamaya çalıştığından kronolojik olarak düzensizdir. Dolayısıyla anlatı biçimi, Akropolites'ten çok daha karmaşıktır. XIII. Yüzyıl Bizans Tarih Yazıcılığı geleneği ve Akropolites ile Pakhimeris'in karşılaştırması hakkında bkz. Juliana Ruth Macrides, "The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing", C. Dendrinos, J.

kaynağımız, Sakarya hattında Bizans ile yaşanan mücadelelerin çoğuna bizzat ya kendinin tanık olması ya da tanık olanların anlattığı ve diğer şahitlerin de doğruladığı canlı bir üslupla tasvir etmesi sebebiyle oldukça mühimdir. İznik'te doğmuş, yirmili yaşlarına kadar bu şehirde yaşamış, daha sonra İstanbul'un Bizans tarafından Latinlerden geri alınması üzerine başkente gelip yerleşmiş bir tarihçi olarak Pakhimeris'in kayıtları XIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Sakarya boylarının tarihine ışık tutmaktadır. Pakhimeris sayesinde bölgenin askeri örgütlenmesi hakkında bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır.

Kendini kutsal olarak gördüğü "gerçeği" araştırmaya[2] adamış tarihçimizin eserinden yola çıkarak, bildirimizde Bizans İmparatorluğu'nun Türk ilerleyişine karşısında Sakarya Nehri boyunca uzanan savunma hattının nasıl ve neden çöktüğünü ele almayı amaçlamaktayız. Bu savunma hattının çökmesinde sel gibi doğal bir afetin yanı sıra İmparator VIII. Mikhail Palaiologos'un savunma kalelerinde görevli askerlerin vergi muafiyetlerini kaldırması ve savunma sisteminin yeniden yapılandırılması maksadıyla tanzim edilen "Pronoia" kurumunu etkisiz hale getirmesi gibi yanlış politikalarının rolü üzerindeki tartışmalar ele alınacaktır. İmparator VIII. Mikhail, Sakarya hattının önemini bilmesine rağmen, neden bölgedeki Pronoia sahiplerinin elinden ayrıcalıklarını almak ve bu mal, mülk sahibi zengin kişilere askerlik hizmetini zorunlu kılmak gibi yanlış tedbirler alarak bu hattın çökmesine sebep olmuştur? Ya da Pronoia sistemi ne tür problemleri barındırıyordu ki İmparator bu uygulamadan vazgeçmiştir? Yoksa bölgenin savunma hattını güçlendirmesi için görevlendirilen Khadinos'un yanlış yönlendirmesi mi bu başarısızlığın sorumlusudur? Bildirimizde, özellikle bu savunma hattının oluşturulması ve çökmesi problemlerine bölgenin tarihi coğrafyasını çok iyi bilen Pakhimeris'in anlatısını esas alarak cevaplar bulmaya çalışacağız. Bütün bu sorulara dönemin görgü şahidinin kaleminden vereceği cevaplarla, yaklaşık bir asırdır tartışılmakta olan Osmanlı Devleti'nin kuruluş sorunun çözümüne dair küçük de olsa bir katkı yapmayı hedeflemekteyiz.

Pakhimeris'in hayatı hakkındaki sınırlı bilgileri Singraphikon Historikon (Συγγαφικῶν Ἱστοριών=Relations Historiques [Fransızca]=Tarih Yazıları) adlı eserinden öğrenmekteyiz. Bu bilgiler ne kadar az ve kısıtlı olsa da eserin önemini anlamada o derece önemli bir yere sahiptir. Eserinde bizzat kendisinin bahsettiğine göre, 1241/1242 yılında Nikaia'da (İznik) doğmuş ve burada büyümüştür. 1261 yılında Konstantinopolis Latinlerden geri alındıktan sonra 20'li yaşlarında Konstantinopolis'e gelmiş ve kendisini kilisenin hizmetine adamıştır. Kilise tarafından Protekdikos (πρωτέκδικος)[3] rütbesine getirilmiş ve aynı zamanda sarayda da itibarı artmaya başlamış ve dikaiofilakos rütbesiyle onurlandırılmıştır.[4] Öncelikle "Georgios Pakhimeris nasıl bir eser yazdı?", "Ona ne kadar güvenebiliriz?" sorularına cevap aramamız gerekmektedir. Eserinin girişinde kendisinin Nikaia'da doğup büyüdüğünü ve daha sonra 1261 yılında Konstantinopolis'in tekrar Romalıların hizmetine girdikten sonra aldığı unvanlardan bahsettikten sonra bu eseri neden yazdığını çok mükemmel bir şekilde açıklamıştır:

"... sık sık gerçekleşen döngüsel değişimlerle doğasında her şeyi saklamak olan zamanın, bilgenin de söylediği gibi "var olan yok olur" gerçeğiyle olayları küçültüp önemsizleştirerek yok etmesine engel olmaktı. Bu sebeple bunları

Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin, ed. Porphyrogenito: *Esssays on History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, London 2002, s. 63-76.

[2] "...Birçok insanın söyleyebileceği gibi, gerçek tarihin özüdür; gerçeklik sanatı kaçınılmaz bir kutsallıktır ve kim gerçeğe batıl karıştırırsa açıkça günahkârdır." Georgii Pachymeris, De Michaele et Andronico Palaeologis, ed. Immanuel Bekkerus, Volumen Prius, Bonnae 1835, s. 12; Georges Pachymérès, Relations Historiques, ed. Albert Failler, trad. V. Laurent Paris I. Livres I-III, Paris 1984, s. 22-23; Nathan Ioannes Cassidy, A *Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History 2004, s. 1. II. Andronikos döneminin ilk yarısını kapsayan (1282-1307) VII-XIII. kitapların kısa versiyonu Albert Failler tarafından yayımlanmıştır. *La Version brève des Relations Historiques de Georges Pachymérès*, II. Livres VII-XIII, Edition du texte grec et commentaire par Albert Failler, Paris 2002.

[3] Bizans İmparatorluğu'nda bu unvana ilk kez VII. yüzyılın ikinci yarısında rastlanmaktadır. XII.-XV. yüzyıl kaynaklarına göre; borçları sebebiyle, haklı ya da haksız olarak birini öldüren veyahut köle olarak Aya Sofya'ya sığınan kişileri önce koruma altına alıp daha sonra onları dinleyerek günahlarından arınmaları için ceza veren kimselere verilen unvandır. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Ed. Alexander P. Kazhdan, Vol. III, Oxford 1991, s.1742-43.

[4] Pakhimeris'in hayatı hakkında S. Lampakes tarafından bir monografi hazırlanmasına rağmen bu esere ulaşamadık. S. Lampakes, *Georgios Pachymeris, Protekdikos and Dikaiophylax: An Introductory Essay*, Atina 2004. Levent Kayapınar, "Georgios Pachymeres", *DİA*, C. XXXIV (2007), s. 139-140.

ileten kişi gerçeğin batıldan daha az olduğuna kanaat etmemeli. Gerçek, birçok insanın söyleyebileceği gibi, tarihin özüdür; gerçeklik sanatı kaçınılmaz bir kutsallıktır ve kim gerçeğe batıl karıştırırsa açıkça günahkârdır.

Dinleyiciyi eğlendirmek için, kötü olayları fazlasıyla yerip başarıları aşırı şekilde överek gerçekleri abartmak bana göre değildir. Dünyanın herhangi bir yerinde olan bir olayı nakletmek mümkün olduğundan beri, olayları çarpıtarak aktarmaktansa, sessiz kalıp hiç aktarmamayı yeğlerim. İnsanların duymayıp öğrenmemesi, tarihle uyuşmayan şeyleri öğrenmesinden iyidir; çünkü ilkinde çok da suçlanamayacak bir çeşit cahillik, diğerinde ise bir şey bilmeyip bildiğini zanneden kişinin kat kat fazla cahilliği söz konusudur ki bence bundan daha kötü bir şey yoktur."[5]

Pakhimeris, gençliğinden itibaren saray ve kilise içerisinde önemli mevkilere getirilmiş, döneminin en itibar gören simalarından biri olmuştur. GeorgiosAkropolitis'in öğrencisi olmasının yanında güçlü bir hatiptir aynı zamanda. Pakhimeris, Bizans tarih yazıcılığı içerisinde oldukça farklı bir yere sahiptir. "Lectiordifficilior, Lectiomelior= En güç metin en iyisidir." Latince sözün ifade ettiği gibi Pakhimeris de metnini en iyi metin olması için ağdalı bir dille yazmıştır. Konstantinopolisli Pakhimeris; Homeros, Pindar, Platon, Strabon ve Sofokles gibi saygın antik yazarların sıkı bir takipçisidir. Eserinde klasik antik kaynaklara birçok atıf yaptığı gibi, mitolojik kavramları da zaman zaman kullanmaktadır. Tarih yazarımız eserinde antik dünyaya karşı duyduğu hayranlığı göstermek için öyle yoğun bir gayret içerisindedir ki, Bizanslıların kullandığı güneş takvimi yerine, Atinalıların kullandığı ay takvimini esas alır. Antik şiirlerde oldukça nadir rastlanan terimleri kullanarak eserini mümkün mertebe anlaşılmaz kılmak eğilimindedir. Eserin dili ve üslubu üzerinde antik etkiyi bütün ağırlığıyla görebilmekteyiz. Teknik terimleri ve özel isimleri kullanırken de çoğunlukla antik kavramlara başvurur. Eserini XIII. yüzyılın sonlarında kaleme almaya başladığı tahmin edilmektedir. Hocası Akropolitis'in eserinin devamı niteliğindeki Pakhimeris'in muazzam eseri, Bizans İmparatorları VIII. Mikhael'in (1259-1282) ve II. Andronikos'un (1282-1328) 1308 yılına kadarki dönemlerini anlatmaktadır.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından 1310 yılına kadar yaşanan Bizans-Türk ilişkilerinin en güvenilir kaynağı olan Pakhimeris'in çalışması imparatorun dini faaliyetleri hakkında çok şey anlatırken, askeri seferleri hakkında daha az bilgiler verir. Pakhimeris bir din adamı olmasına ve dinî ihtilafların yanı sıra kehanetler, rüyalar, doğal afetler gibi pek çok şeyi Tanrı'nın işaretleri olarak yorumlamasına rağmen, görgü tanıklığına bağlılığı ile sebep ve sonuç tahlilleri onu bütün klasik tarihçiler arasında istisnai bir yere koymaktadır. Gerçekten de, Tarih'ini Bizans'ın Anadolu'daki hâkimiyetinin çöküşünün nedenlerine dair bir tartışma ile açar.

Anlattıkları basitçe geçmişten alınan hikâye ya da söylentiler olmayıp ya çoğuna bizzat kendisi tanıklık etmiş ya da tanık olanların anlattığı ve diğer şahitlerin de bunları doğruladığı olaylardır. "Gerçek, eserini oluştururken anlatacağı bilgilerin doğru olması konusunda çok uğraşmış ve bunu şöyle dile getirmiştir: birçok insanın söyleyebileceği gibi, tarihin özüdür; gerçeklik sanatı kaçınılmaz bir kutsallıktır ve kim gerçeğe batıl karıştırırsa açıkça günahkârdır." diyerek bize tarihin özünün doğru ve gerçek bilgilere dayandığını bir kez daha ispatlamaktadır. Yazar kendisinden önceki dönemlere pek fazla değinmemiştir. Bunun sebebini ise şu sözlerle açıklamaktadır; "Hükümdarlıkları boyunca gerçekleşmiş birçok başarılı olayı anlatmaya hevesli olsam bile, hangi olayın ne gibi sebeplerden dolayı gerçekleştiğini bilmiyorum ve anlatacaklarım kesin bilgilerin ötesinde tahminler olacaktır" diyerek hem kendisinden önceki olayları anlatmamasının sebebini açıklamış hem de doğru bilginin önemine bir kez daha vurgu yapmıştır. Eserinde tarihsel kronolojiye sadık kalmaya çalışmıştır. Yine de bazı konularda tarihsel ifadelerinin irdelenmesi gerekmektedir. Eserinde Türkleri (Selçukluları) Persliler olarak belirtmiş ve Selçukluların İmparatorluğun Doğu sınırlarındaki ilerleyişini dikkatli bir şekilde anlatmıştır. Yine Moğollardan Tokharioiler diyerek bahsetmiş, Moğolların Selçukluların topraklarını işgallerine yüzeysel olarak değinmiştir. Pakhimeris eserinde Selçukluları büyük bir tehdit olarak ifade etmiş, İmparatorluğun Doğuda sürekli Selçuklularla uğraşması neticesinde özellikle Batı sınırlarını ve diğer bölgelerini ihmal ettiğini, bu durumunda İmparatorlukta istikrarsızlığa neden olduğunu ifade etmiştir. Pak-

[5] Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis, ed. Immanuel Bekkerus*, s. 12; Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, ed. Albert Faillers. 22-23; Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of Book One and BookTwo of the Historia of Georgios Pachymeres*, s. 1.

himeris, Türkleri kendilerinden aşağı görmüş, Mikhail Palaiologos'un Selçuklulara kaçışını utanç verici bir durum olarak nitelendirmiştir. Bu ifadesi bile bizlere Pakhimeris'in gözünde Türklerin yerini göstermeye yetmektedir. Mikhail Palaiologos'un geri dönme çabalarına ve İmparatorun onu affetmesine ise "bağışlanamayacak suçlar işlediğini ifade eden Palaiologos'a saygınlığını iade etti" diyerek bu kaçışın bağışlanamayacak kadar ağır bir suç olduğuna vurgu yapmıştır.

Buraya kadar Pakhimeris'in tarihçiliği üzerinde durduktan sonra, şimdi de bildirimizin esas konusunu teşkil eden Sakarya savunma hattının nasıl çöktüğünü kaynağımızdan takip etmeye çalışalım. 1303 yılı sonu ile 1304 yılı başlarında Bizans İmparatorluğu'nun Menderes ve Sakarya nehirleri boyundaki sınır hattı çökmek üzereydi. Selçuklu merkezi otoritesinin dağılması ile yeni ortaya çıkan Anadolu Beylikleri bu iki nehir hattını geçerek Bizans'ın verimli arazilerine doğru akın ettiler. Sakarya hattında Bizans savunma hattı nasıl çöktü? Pakhimeres I. Kitabın 3. Bölümüne "Eskiler Sınırları Nasıl Berkittiler" şeklinde başlamaktadır.[6] İmparatorluk Doğudan Türkler Batıdan ise İtalyanlar tarafından sıkıştırılmaktaydı. Her iki taraftan da kuşatılmış İmparatorluk adeta "nefes alamaz" bir duruma düşmüştür. Bizans İmparatorluğu'nun sınır hatlarını savunmada önemli bir husus olan Pronoia sisteminden neden vazgeçtiklerini Pakhimeris, İmparatorluğun değişim sürecine girdiğini ve "Eparkhos" görevine getirilen Khadinos'un bu işten sorumlu olduğu şeklinde iddia etmektedir. İmparator Mikhail Palaiologos'un aynı zamanda başdanışmanı da olan Khadinos, bölgenin zenginlerine askerlik hizmetini zorunlu kılarak bölgeden uzaklaştırdı. Mallarına da el koydurttu. Bu beklenmedik olay, savunma hattının güvenliğini sağlayan adamlar için cesaret kırıcı bir durum meydana getirdi. Bizans İmparatorluğu neden bu şekilde sınırların güvenliğini zayıflatacak bir iş yaptı? Tabii burada Bizans'ın hem Batıda Pakhimeris'in deyimiyle İtalyanlar (Ἰτάλοι) Doğuda ise Persler (Πέρσοι) olarak isimlendirdiği Selçukluların sıkıştırması ile karşı karşıya kalmıştı. Doğal olarak kendilerini iki düşman arasında sıkışmış olarak bulmuştu.

Bizans İmparatorluğu ile Türkler arasındaki sınır doğuda Sakarya, güneyde ise Menderes Irmağı'ydı. 1261 öncesinde bu sınır, aileleri kendi arazilerini ekip biçen akritai (uç savunucuları) denen yerli askerler, sınır boylarında konuşlandırılmış sınır koruma birliklerince iyi savunulmaktaydı. Bu birlikler için, İmparator İoannes Vatatzes'in onlara güvendiği ve sürgündeki imparatorluğu iyi korusunlar diye onları ödüllendirdiği eski şaşalı günlerin anıları hala canlıydı. Bunlar tahtı zorla ele geçirmiş Mikhail Palaiologos'tan ziyade onun soyundan gelenlere bağlıydılar. Dolayısıyla savunmayı sağlayan bu kişiler, Konstantinopolis'in maaşlarını kesmeleri sonucu şikâyet etmeye başlamışlardır. Bizans Anadolu'sunun savunması, devlet merkezinin Nikaia'dan Konstantinopolis'e taşınmasını izleyen ekonomik ve toplumsal yapı değişikliğinden de etkilenmişti. İmparator VIII. Mikhail kendisini tahta çıkarmasına yardımcı olan, Nikaia'daki aristokrat ailelerin çıkarlarından yana tutum izlemeyi siyaset açısından uygun saydı. Bitinya bölgesindeki ve Menderes Vadisindeki büyük toprak sahiplerine, keza büyük manastırlara vergi muafiyeti tanıdı. Konstantinopolis'e yerleştikten sonra İmparator VIII. Mikhail, bu aristokrat ailelere askerlik hizmeti açısından ya da kendi mülklerine ilişkin vergi ödemeleri gerektiğini sürekli anımsatmıştır. Artmakta olan mali yükü köylülere ve bağımsızlığını elinde tutmaya çalışan küçük mülk sahiplerinin taşımak zorunda kalmıştır. Devlet giderlerine de katkı yapabilmek için ödemek zorunda kaldıkları verginin çoğunun Konstantinopolis'te ve İmparatorluğun Batı sınırında beliren tehlikeleri savuşturabilmek amacıyla kullanılmış olması ciddi problemlere sebep oldu. Eski Nikaia İmparatorluğunun serveti böylece bir azınlığın elinde toplandı. Bu durum ordunun etkinliğini yitirmesine sebep oldu. Bütün bu sebeplerle İmparatorluğun Doğu sınırları boyunca yığılmış Türk gazilerinin beklediklerinden de hızla bir şekilde ilerlemesine sebep oldu. Kaynağımız Georgios Pakhimeris İmparatorluğun Doğu savunma hattının çökmesine yol açacak olayların ilk aşamasını görmüştü. Eserinde 1261'in hemen sonrasındaki dönemde Sakarya Irmağı'nın Doğusunda Paflagonya Bölgesinde tırmanan felaketi betimler ve bu işin sorumluluğunu İmparator VIII. Mikhail'e yükler:

[6] Georgii Pachymeris, De Michaele et Andronico Palaeologis, ed. Immanuel Bekkerus, s. 15; Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, ed. Albert Faillers. 26-27; Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, s. 3.

"Çünkü İmparator uluslara yaptığı destekleme ödemeleri yüzünden hazineyi tüketmiş ve imparatorluğu iflasa sürüklemişti; açıkları kapatmak için de bu bölgelerin [Paflagonya] halkına ezici vergi yüklemişti. Görünüşe bakılırsa o, halkı yaşam için gerekli şeylerden yoksun bırakmakla kendisine karşı direnme güçlerini zayıflatacağını varsaymıştı, çünkü bu halkın, Laskaris ailesine ve Patrik Arsenios'a bağlılıkları nedeniyle kendisine karşı başkaldırmaya pek meyyal bulunduğundan korkuyordu. Vergileri artırarak onların derisini yüzme görevini, soysuz sopsuz rezil kişilere verdi... ve hem Paflagonya'nın hem de daha ötelerin ahalisi, kendilerinden istenen nakit para ile ödenecek vergiyi devşiremedikleri için, bu umutsuz çabadan vazgeçtiler ve birer ikişer Türklerin yanına geçtiler, çünkü onları imparatordan daha iyi efendi sayıyorlardı. Öte yana geçenler bir iki kişi derken gün geldi sel gibi aktılar ve Türkler bu kişileri rehberleri ve yandaşları olarak kullandılar; bunların yol göstericiliğiyle, hâlâ imparatora bağlı kalanların mülkleri talan edildi, yakıldı yıkıldı; bu işi yapanlar önceleri akın yapıp dönmekteydiler, ama sonra araziyi sahiplenip oralarda yerleştiler. Bu işler olup biterken imparator bütün yardım çağrılarına karşı sağır kaldı ve ayağının dibindeki işlere hiç bakmayarak bütün gücünü batıda harcadı."[7]

Burada 1260'larda gâsıp imparator VIII. Mikhail Palaiologos tarafından alınan uygunsuz önlemlerle bölge savunmasının nasıl zayıfladığını açıklamaya girişir. VIII. Mikhail olayların baş sorumlusu ve suçlusudur. Onun yanlış uygulamaları sonucunda İznik halkının imparatora karşı ayaklandığını ve asilere uyguladığı orantısız gücün bölge halkını Konstantinopolis'ten kopmasına yol açtığını anlatır. İmparatorun yaptığı en ciddi hata savunma hattında inşa edilmiş kale muhafızlarının vergi muafiyetlerini kaldırmasıdır. Bunun sonucunda muhafızlar kendi çıkarları doğrultusunda Türklere katıldığını yazar. Hatta bunlardan bazılarının Türklere muhafızlık bile yaptığını ilâve eder. Bizans tarihçisi İznik valisini "halka bir askerden çok bir haydut gibi" davranmakla suçlar. Hatta bölge manastırlarında yaşayan keşişler bile heretiklikle suçlanıp insafsızca cezalandırılmıştır.

Osman Bey'den önce özellikle 1290-1300'lü yıllarda Bizans hudutlarını aşarak yapılan seferlerin kimler tarafından yapıldığı konusunda kaynaklarda çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Bildirimizin dışında bıraktığımız bu konu üzerinde daha detaylı çalışmalar yapılabilir. Fakat şu bir gerçektir ki Batı sınırlarındaki Türkmenlerin aşağı Sakarya Vadisinden Efes'e kadar uzanan bir hat boyunca Bizans topraklarına genel bir saldırı harekâtı başlatmıştır. 1298-1301 yılları, Türkmenler için tüm batı sınırları üzerinde Bizans'a karşı düşmanca etkinlikler açısından özellikle uygun yıllardı. 1298'de Anadolu'da Moğol birliklerinin yeni başkomutanı Bayındır ya da Bayancar, Konya'da III. Alaaddin Keykubad'ı Selçuklu tahtına çıkardığı sırada Moğol komutanı Sülemiş, Hana karşı ayaklandı. Sülemiş 1299 kışında Bayancar'ı öldürdü. Sülemiş uçlardaki Türkmenler arasındaki sevilen bir kişilikti. 1298-1301 yıllarında Moğol Hanları batı sınır bölgesine yerleşmiş Türkmenler üzerindeki denetimlerini yitirmişlerdi. Bizanslılar Türkmenlerin etkin bir biçimde Hanın denetimi altında olduklarına ve Bizans'a karşı akınlarının ancak Han tarafından kontrol edilebileceğine inanıyorlardı. Bu yüzden II. Andronikos'un kız kardeşi Maria ile Gazan Han (ölm. 1304) arasında bir evlilik anlaşması yapıldı. Maria=Meryem Gazan Han'ın kardeşi Olcaytu ile 1304'te evlendi. Özet olarak şunu diyebiliriz ki, VIII. Mikhail'in savunma hattında yaptığı askerlerin vergi muafiyetlerini kaldırması bu hattın çökmesinde önemli olmuştur. Ama ucun diğer tarafında yaşanan yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerin de aynı döneme gelmesi hususunu da dikkate almak gerekir.

Sonuç olarak; Gibbon, Köprülü, Wittek, İnalcık, Kafadar, Giese'nin kuruluş problemi üzerine yaptıkları değerlendirmelere girmeden kuruluş sürecinin başka bir faktörünü coğrafyayı ele almaya çalıştık. Bu çalışmalarda -özellikle İnalcık'ın kuruluş tezini diğerlerinden farklı kılan özelliği hocanın bölgeyi karış karış gezerek kaynaklardaki bilgileri test etmesinden kaynaklanmaktadır. Pakhimeres'in sağladığı verileri de kullanmak suretiyle bu hattın çöküşü coğrafya ile birlikte çözülebilir. Tıpkı İstiklal Harbinin kazanılmasında Sakarya hattı büyük rol oynadığı gibi Osmanlı gibi bir Cihan İmparatorluğu'nun ortaya çıkması yine bu Nehir hattında yaşanan mücadeleler sonucunda ortaya çıkmıştır. Sakarya Anadolu'nun pek çok şehri gibi çok büyük uygarlıklara beşiklik ettiği söylenemez. Ama Osmanlı

[7] Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, ed. Immanuel Bekkerus, s. 221-223; Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, ed. Albert Faillers. 290-93; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 89-90.

ve Türkiye Cumhuriyeti gibi Türk tarihinin son iki büyük devleti bu coğrafyada yaşanan mücadeleler sonucunda kurulmuştur.

EK: Bildirimizle doğrudan ilgili olan Pakhimeres'in 1. Kitabının 1-6. kısımlarının tercümesini buraya eklemeyi faydalı gördük.[8]

1.1 Yazarın Önsözü, Hikâyenin Gerçekliği Hakkında

Bu eseri, Konstantinopolis asıllı olan fakat Nikaia'da doğup büyümüş, Konstantinopolis bir kez daha Tanrı'nın izniyle Romalıların himayesine girdiğinde, gelip şehre yerleşmiş, henüz yirmili yaşlarında olmasına rağmen kutsal ruhbanlığa kendini adamış, kilise tarafından protekdikos rütbesine yükseltilmesinin yanı sıra saray tarafından dikaihophilakos rütbesiyle onurlandırılmış olan Georgios yazdı. Anlattıkları basitçe geçmişten alınan hikâye ya da söylentiler değil, çoğuna bizzat kendinin tanık olduğu ya da tanık olanların anlattığı ve diğer şahitlerin de doğruladığı olaylardır. Amacı, sık sık gerçekleşen döngüsel değişimlerle doğasında her şeyi saklamak olan zamanın, bilgenin de söylediği gibi "var olan yok olur" gerçeğiyle olayları küçültüp önemsizleştirerek yok etmesine engel olmaktı. Bu sebeple bunları ileten kişi gerçeğin batıldan daha az olduğuna kanaat etmemeli. Gerçek, birçok insanın söyleyebileceği gibi, tarihin özüdür; gerçeklik sanatı kaçınılmaz bir kutsallıktır ve kim gerçeğe batıl karıştırırsa açıkça günahkârdır.

Dinleyiciyi eğlendirmek için, kötü olayları fazlasıyla yerip, başarıları aşırı şekilde överek gerçekleri abartmak bana göre değildir. Dünyanın herhangi bir yerinde olan bir olayı nakletmek mümkün olduğundan beri, olayları çarpıtarak aktarmaktansa, sessiz kalıp hiç aktarmamayı yeğlerim. İnsanların duymayıp öğrenmemesi, tarihle uyuşmayan şeyleri öğrenmesinden iyidir; çünkü ilkinde çok da suçlanamayacak bir çeşit cahillik, diğerinde ise bir şey bilmeyip bildiğini zanneden kişinin kat kat fazla cahilliği söz konusudur ki bence bundan daha kötü bir şey yoktur.

Geçmişte olmuş ve gelecekte olacak olayları karşılaştırıp bugünün gözüyle geleceğe baktığımda, zamanla işlerin daha da kötüleşeceğini düşünmesem, yazma işine hiç girişmezdim. Çünkü kulaklarımızın geçmişten bugüne huzurlu ve istikrarlı koşullar altında geliştiğimizi duyması, geçmişteki parlak dönemimizin ardından sert bir çöküşle devlet işlerinin bozulduğunu hatta yakın bir zamanda düzelemeyeceğini duymaktan daha mutlu eder.

1.2 Kendi Dönemimden Önceki Olaylarla İlgilenmememin Sebepleri

Bizden önce hüküm sürenlere ve dönemlerine baktığımızda, kendi hükümdarlıkları boyunca devlet işlerini azami bir dikkatle yönetip başa geçtiklerinde Nikaia, Prousa ve Philadelphia gibi sadece üç baş şehirden oluşan küçük bir bölgeyle sınırlı imparatorluğu güçlendirip de, araştırmalarımız sonucu öğrendiğimiz nedenlerden dolayı, anavatandan sürülmüş olmaları akla pek yatmamaktadır. Hükümdarlıkları boyunca gerçekleşmiş birçok başarılı olayı anlatmaya hevesli olsam bile, hangi olayın ne gibi sebeplerden dolayı gerçekleştiğini bilmiyorum ve anlattıklarım kesin bilgilerin ötesinde tahminler olacak. O dönemlerden bahseden yazarlar da bahsettikleri bilgilere dönemin başta bulunanların ağzından ulaşmıştır. Bu sebeple, gerçekleştikleri anda kayıt altına alınan olaylar, Hermes'in Leto'ya karşı olduğu hatta onun ilerleyişini takip ettiği gibi, itiraz edilip karşı çıkılsa da zamanın katkı sağlayıcı bir etkisi yoktur. Şu anki işle hiçbir şekilde ilgisi olmadığı ve onları anlatmanın çok da uygun düşmeyeceğini düşündüğümden, o zamanın olaylarını göz ardı edeceğim. Fakat bazıları tarafından geçmişteki devlet işlerinin güvenli ve istikrarlı olarak yürümesinin ve şu anki karışıklığımız ve çöküşümüzün yegâne sebebi olarak kabul edilen, geçmişteki bir durumla ilgili olması muhtemel olan sadece bir olaydan bahsedilmeli. Bu olay gerçekleştiğinde ve olması gerektiği gibi ortadan kaldırıldığında güvenlik sağlandı; yok olduğunda ve olmaması gerektiği gibi ihmal edildiğinde, yaşadığımız karışıklıklara sebep oldu.

[8] Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, ed. Immanuel Bekkerus, s. 11-20; Georges Pachymérès, Relations Historiques, ed. Albert Faillers. 22-33; Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, 1-6.

1.3 Eskiler Sınırları Nasıl Berkittiler

Kendilerini iki düşman arasında sıkışmış buldular. Doğuda Persler [Selçuklular], batıda kıyı ve iç bölgeyi işgal etmiş İtalyanlar uzanıyordu. Her iki taraftan kuşatılmış, daracık alanda nefes alamaz olmuşlardı. Bir tarafta, İtalyanlarla müttefik olurlarsa Perslere saldırabilirler; diğer tarafta varlıklarını ve birliklerini daha yeni oluşturan İskitlerden orduya asker alınırsa İtalyanları geri püskürtebilirlerdi. Amaçları yüksek bölgeleri güvenli hale getirdikten sonra merkezi güçlendirmekti. Kıyı bölgelerini denizden savunarak güçlendirmekten başka şansları yoktu, çünkü İtalyanlar denizi ve iç bölgeyi kontrol ederken güvenliği sağlamak imkânsızdı. Fakat önlem alırlarsa yüksek dağlar sayesinde doğu sınırlarını güçlendirebilirlerdi. Bu sebeple her iki cephede aynı anda savaşmak imkânsızken, henüz tamamen Persler tarafından işgal edilmemiş doğuda yer alan yüksek dağlar sayesinde güvenliklerini sağlayabilirlerdi. Fakat İtalyanları çıkarana kadar kıyı bölgelerini savunma amaçlı kullanamadılar. Bu yüzden Perslerle, karşılığında yıllık vergi ödeyecekleri -çok uzun süreli bir anlaşma olmadı- bir antlaşma imzalamayı tercih edip onlarla olan savaşa ara verdiler ve tüm güçleriyle İtalyanlara saldırdılar. Acılarla dolu bitmez tükenmez savaşların ardından, onları topraklarımızdan çıkardılar. Denizi kendi gemilerine açtılar ve orada yaşayan Romalılara karşı yeterli güvenliği sağladılar. Daha sonra, Perslerin rızası olsun olmasın her yandan toplanan kolonilerle korunan dağları işgal edip takviyelerle güvenliği sağladılar ve onları Roma topraklarının geçilmesi zor, güçlü surları haline getirdiler.

1.4 Hudut Bölgesindeki İşleri Ve İnsanları Nasıl Yönettiler

Dağlarda yaşayan insanları ihmal etmediler, düşman saldırırsa, bir şekilde herhangi bir yere gitmeye razı oldukları için onları kalmaya ikna etmenin mümkün olmayacağını biliyorlardı. Düşmana dayanma güçleri de olmadığı için ileri gelenler ve cesurlar imparatorluk tarafından pronoiai sistemiyle vergiden muaf tutuldular. Zamanla servetleri genişledi ve zenginlikleri arttı. Geçim kaynakları çoğaldıkça düşmana karşı cesaretleri de çoğaldı ve geceleri pusu kurarak onlardan elde ettikleri ganimetlerle daha konforlu ve gösterişli bir hayat yaşamaya başladılar.

Düşmana karşı yaptıkları saldırılar iç taraftaki insanların güvende olmalarını sağladı ve umutları onlara bağlı olan bu insanlar, kendi topraklarında günlük işlerine devam ederek özgürce yaşamayı sürdürdüler. Ordu komutanları, onların arkalarında olduklarından emin oldukları için savaş olmayan bölgelere de saldırılarda bulunarak savaş alanını genişlettiler. Bu sebeple, daha diğer taraftaki insanların acıları sona ermeden diğerlerini de tehlikeye attılar. Sınırda işlerin iyi olduğu ve yerli halkın düşmana ne olursa olsun teslim olmayacaklarından emin oldukları sürece her şey yolunda gitti.

Geçmişteki gidişat ve durum bu şekildeydi. Sınırdaki insanlar, sadece bahsettiğimiz vergi muafiyeti ve pronoaia sistemi sebebiyle değil, ayrıca Basileus'un gösterdiği şefkat sayesinde kendilerini gururla taşıdılar, topraklarımızı yağmalayanlara kararlılıkla saldırıp onlara karşı cesurca nöbet tuttular.

1.5 Şehir Alındıktan Sonra Doğunun Zayıflaması, Khadenos Meselesi

Konstantinopolis Romalılar tarafından alındıktan sonra özellikle yönetimde olanların çocukları şehre dönmek zorunda kaldılar. Bu insanlar imparatora olan uzaklıklarından dolayı güçsüzleşmişti. Bu sebeple onlara cesaretlerini kaybetmemeleri, kaynakları kullanmaları ya da en azından savaş güçlerini yitirmemeleri için pronoiai vermek gerekliydi. Fakat daha sonra, imparatorluk bir değişim geçirince, Basileus'un Eparkhos rütbesiyle şereflendirdiği, o zamanki Basileus Mikhail Palaiologos'a danışmanlık ederek onun üzerinde büyük etkisi olan Khadenos, oldukça tehlikeli bir plan önerdi. Daha önce kararlaştırdıkları şeyleri yapması için gönderildi. Bizzat kendinin başlattığı emirleri yavaşlatamayacaklarından hızlı bir şekilde bölgeyi inceledi. Mal, mülk ve sürülerle yüklü oldukça zengin insanlar buldu ve onlara askeri hizmeti zorunlu kılarak geçim kaynaklarından uzak yerlere tayin etti. Mallarının her biri için kırk nomismata sayarak, daha önce belirlenen vergi arasındaki farkın kraliyet hazinesine gönderilmesini emretti. Daha önce hiç karşılaşmadıkları bir şeyi onlara yaşatarak bu istekli adamların cesaretlerini kırıp güçlerini azalttı.

1.6 Perslerin [Selçuklular] Romalıların Dağlarını İşgal Edişi

Savaşçı bir yapıya sahip olan ve kılıçlarıyla yaşayan Persler -Diğer Persliler ise kısa süre önce topraklarını işgale eden Toçharioilere [Moğollar] tabi oldular- dağlara sığınarak korunmada avantaj sağladılar ve çevre topraklara saldırarak haydutlar gibi kıt kanaat geçindiler. Böylece birbirlerine kenetlenip iyice güçsüzleşen insanlarımızın üzerine geldiler. İnsanlarımız kendi mülkiyetlerinde olmadıklarından "rogai" sistemi dayatılmasaydı sınırları hızla düşmana bırakırlardı. Komşularının topraklarını da güç bela ellerinde tuttular. Kaynaklarının çoğuna sahip oldular ve düşman hattı geçince yerlerine yerleşip düşmanın durumunu imkânsız hale getirdiler.

Geleneksel ödeme günü geldiğinde tam olarak bunlar olurdu. Saldıran düşmana karşı kendilerini savunsalar da onlara karşı bir atak yapıp, topraklarını işgal etme ya da düşmanı yenme gibi bir durumları yoktu. Bunun yerine her biri toprakları başında nöbet tutup düşman saldırdığında savaşıp, düşman savaşmak istemediğinde beklediler. Arkhonların vergi ve ödeme zamanı konusunda zorluk çıkarıp bağışların değerini düşürmesiyle ve yağmanın kayda değer miktarının ordu komutanları tarafından alınmasıyla bir sürü insan kaybettiler. Bu insanlardan bazısı savaşarak öldü, bir kısmı düşmana teslim oldu, kalanlar da tehlikeli olup olmadığına bakmaksızın başka yerlere göç ettiler. Bu karışıklık esnasında düşman çok istediği kuvvet noktalarını ele geçirip yakındaki ve uzaktaki topraklara zarar verdi.

Persler [Selçuklular], Romalılar için küçük bir engel değildi; sürekli onlarla çarpışarak diğer bölgeleri özellikle batıdakileri ihmal ettiler. O zaman, söz konusu olaylardan önce, Doğu tüm birliklerden temizlenirken, Batı Doğuya zarar vermekle kalmadı ve kendini çözülemeyen bir durumda buldu: Batılılar bize de düşmana da sırtlarını dönüp iki tarafı da kullanma amacıyla istikrarsızlığı kışkırttılar. Ordumuz oradayken zorlamaya gerek kalmadan bize boyun eğip ne zaman bir ateşkes yapılsa diğer tarafla kucak kucağa olsalar da onlara kolayca sırtlarını döndüler.

Doğuda durum bu şekilde olup karşılaştığımız güçlükler bunlardı. Bölgedeki ilişkilerin geldiği noktaya ve sebeplerine daha sonra değineceğiz. Fakat şu an hikâyemizi uygun bir başlangıç noktası ile anlatmaya başlayacağız.

Kaynakça

Cassidy, Nathan Ioannes. *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, Unpublished Ph. D. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History 2004.

Kayapınar, Levent. "Georgios Pachymeres", *DİA*, C.XXXIV (2007), s. 139-140.

La Version brève des Relations Historiques de Georges Pachymérès, II. Livres VII-XIII, Edition du texte grec et commentaire par Albert Failler, Paris 2002.

Lampakes, S. *Georgios Pachymeris, Protekdikos and Dikaiophylax: An Introductory Essay*, Atina 2004.

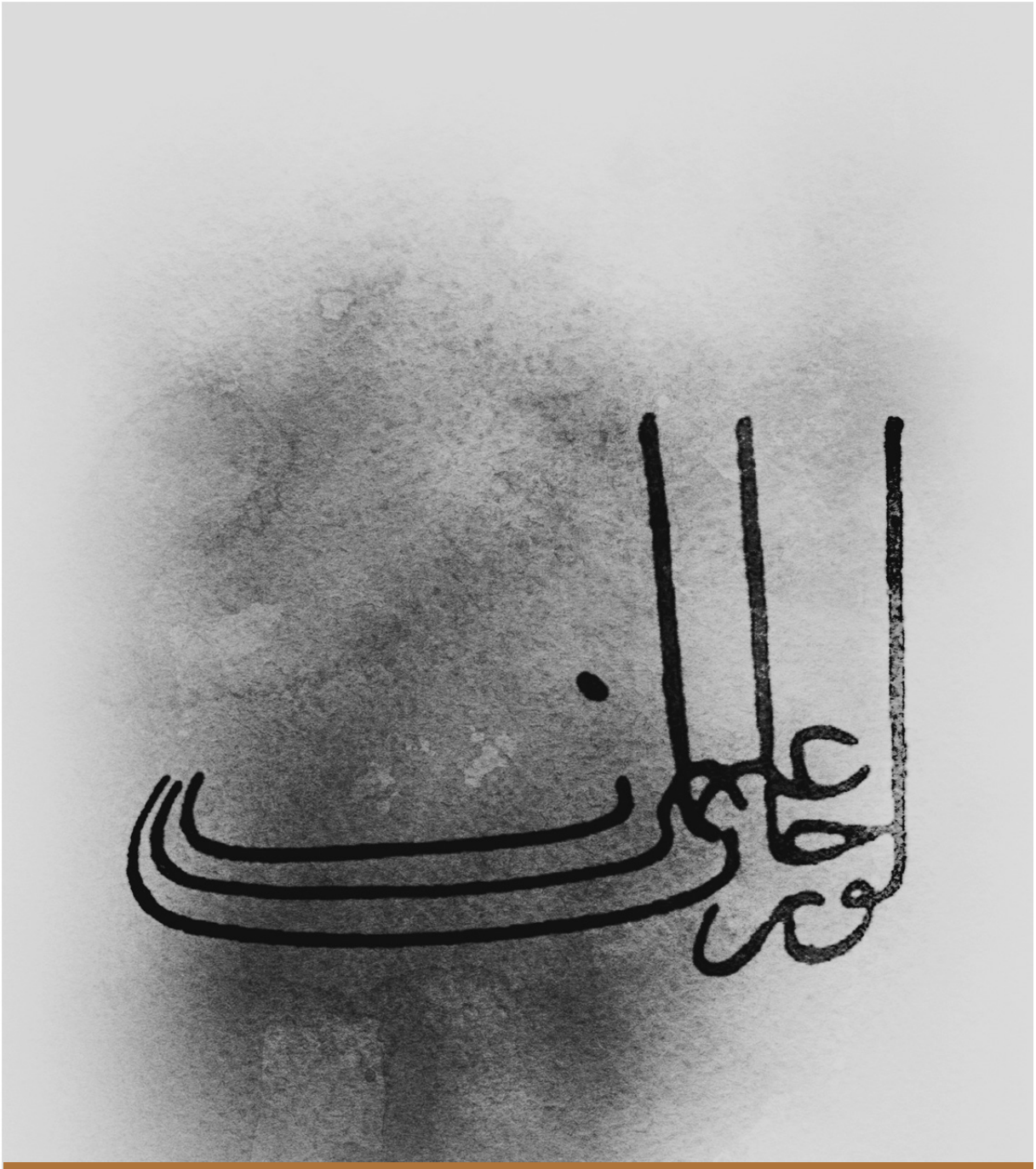
Macrides, Juliana Ruth. "The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing", C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin, ed. Porphyrogenito: *Essays on History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, London 2002, s. 63-76.

Nicol, Donald M. *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1999.

Pachymeres, George. *Relations Historiques*, ed. Albert Failler, trad. V.Laurent Paris I. Livres, I-III, Paris 1984.

Pachymeris, Georgii. *De Michaele et Andronico Palaeologis*, ed. Immanuel Bekkerus, Volumen Prius, Bonnae 1835.

The Oxford Dictionary of Byzantium, Ed. Alexander P. Kazhdan, Vol. III, Oxford 1991.

Orhan Gazi Tuğrası

Erken Osmanlı Döneminde Sakarya

Çağdaş Kaynak ve Belgeler Işığında Sakarya'nın Fethi ve Fethin Bilinmeyen Târihi

Hakan Yilmaz
Osmanlıca Uzmanı / İstanbul Şehir Üniversitesi, hakanyilmaz@sehir.edu.tr

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkımın eşiğine gelmesini müteakip, 699/1300'de Batı Anadolu'daki pek çok Türkmen beyi ile birlikte istiklâlini ilân etmiş olan Osman Gâzî[9], bağımsızlığını kazandıktan sonra Bithynia'da gerçekleştirdiği ilk fetihler dizisi olan Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Köprühisar fetihlerinden sonra rotasını doğrudan İznik'e çevirmiş ve büyük oğlu Orhan'ı akıncılarıyla bu bölgeye göndermiştir. Uzun süre devam edecek olan İznik kuşatması sırasında, Osman Gâzî'nin oğlu Şehzâde Orhan'la birlikte Sakarya, Bolu ve İzmit üzerine de peşpeşe akınlar düzenlediği ve bu şehirlerin önemli bir kısmını fethettiği Osmanlı kroniklerinde açıkça belirtilmişse de, çağdaş kaynak ve belge sayısının azlığı ve şimdiye kadar bunlara dayalı ciddî bir çalışmanın ortaya konulamaması nedeniyle fethedilen kale ve bölgelerin yerleri ve kronolojisi belirlenememiş; daha da önemlisi Sakarya'nın tam olarak hangi tarihte fethedildiği tespit edilememiştir.

Bu araştırmamızda; Osmanlı kuruluş döneminin en karanlık devrelerinden biri olduğu zannıyla kimi modern araştırmacılar tarafından "*kara delik" (black hôle),* ya da -tarihî gerçekliği yansıtmadığı savından hareketle- "*Osmanlı tarihöncesi" (The Ottoman Prehistory)* olarak nitelendirilen Osman Gâzî dönemi fetihleri arasında, istiklâli izleyen ikinci fetihler dizisinin önemli bir ayağını oluşturan "Sakarya fethi"nin gerçek mâhiyeti ve bilinmeyen tarihi, rivâyetlerdeki kısa ve kesik bilgiler üzerinden yürütülen yüzeysel tahminlerin hilâfına ilk kez çağdaş Osmanlı rivâyetleri, belgeleri ve Bizans kroniklerinde yer alan ipuçları ışığında tespit edilmeye çalışılacaktır.

[9] Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi, sekiz yıl kadar önce düzenlenen bir sempozyumda merhum Halil İnalcık tarafından Bapheus Savaşı ile özdeşleştirilmiş ve Pachymérès referans gösterilerek 1302 yılına, yani Osmanlı kroniklerinde belirtilen târihten iki yıl sonrasına ertelenmek istenmiştir. Oysa Bizans kroniklerinin ana malzemesini teşkil eden bir *Bizans Takvimi*'nde, Osman Gâzî'nin ortaya çıkış ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş târihi, Osmanlı kaynaklarındaki gibi 6808/1300 yılına odaklandırılarak şöyle denilmiştir: "*ἀνεφάνη ἡ ἀρχὴ τῶν Τουρκῶν ἀπὸ Χριστοῦ χρόνους ,ατ'.Ὀτμάνης, τὸ ὄνομάν του...*" "*Türkler'in hükümdârı İsâ'dan sonra 1300 yılında zuhûr etti, onun adı 'Otmanēs' (Osman) idi.*" (P. Schreiner, *Chronica Byzantina Breviora,* Kronik LXX-II/4, p. 543; Şahin Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora): Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013, s. 233). Osmanlı Devleti'ni -Osmanlı kroniklerini te'yid edecek şekilde- 699/1300 yılında kurulmuş gösteren bu önemli kayıt, merhum İnalcık'ın "salt doğru" olarak kabul ettiği Bizans kaynaklarının 1302 yılına işâret ettiği yönündeki, kendi şahsî varsayımından başka hiçbir esâsa dayanmayan hipotezine zıt bir perspektif çizmektedir.

699/1300 yılında kurduğu Uç Sultanlığı'nın hâkimiyet alanını, Bilecik ve çevresindeki ilk fetihlerden sonra kısa zamanda İzmit ve İstanbul taraflarına doğru genişletme stratejisi izleyen Osman Gâzî'nin, bu hedefini gerçekleştirme ve beyliğini kuzey yönünde Karadeniz'e açık önemli bir bölge hâline getirme konusundaki en büyük ve en esaslı girişimi; Umur Hân Beyliği'nin batısında yer alan Sakarya (Σαγγάρεως/Sangarios) şehri ve çevresini tüm kale ve beldeleriyle birlikte fethetmesi olmuştur. Sakarya Nehri'nin birkaç koldan suladığı geniş ve verimli ovalarıyla dikkati çeken Sakarya, Osman Gâzî'nin fethettiği ikinci büyük Bizans şehri olmasına rağmen; fethinin hangi aşamalarda gerçekleştiği, Osmanlı kroniklerinde düşürüldüğü bildirilen kalelerinin şimdi hangi kalelere tekabül ettiği, akınlarının başlangıç-bitiş safhalarının kronolojisi ve fethinin kesin tamamlanış tarihi hakkında, çağdaş kaynaklara dayalı nitelikli bilimsel bir araştırma ve isâbetli herhangi bir tarihî bulgu yoktur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu ele aldığı eserinde Osman Gâzî ve dönemine odaklı bir spekülasyonlar silsilesi kurgulayan Gibbons, Sakarya fetihleri üzerinde durduğu kısımda, konumunu yanlış olarak "*Sakarya'nın İzmit arkasındaki ovaya girdiği yeri muhâfaza eden Akhisar"* diye târif ettiği kalenin fetih tarihini 1308 olarak göstermiş ve bu yanlış topografik tahmine nazaran burasının, Osmanlılar'ın "*İzmit Körfezi ile Karadeniz sâhili arasındaki yarımadaya doğru ilerlemesine yol açan bir nokta"* olduğunu iddiâ etmiştir[10]. Sakarya'nın fethi üzerine yapılan son çalışmalarda; yazılan kitaplarda, makâlelerde ve sunulan bildirilerde de ayrıntılı şekilde ele alınmayan Sakarya'nın fethi ile, müstakil tek bir araştırmaya dahi konu olmayan fetih tarihi meseleleri, çoğu zaman tek bir kaynağa bağlı olarak yüzeysel bir şekilde işlenmiş ve ortak bir yaklaşımla dâimâ 1313-1326 yılları arasına yerleştirilmiştir[11].

Osman Gâzî'nin Sakarya fetihlerine müstakil olarak eğilen ve bilinmeyen noktalarını aydınlatma gâyesi güden son isim ise merhum Halil İnalcık olmuştur. İnalcık, "Osman Beg'in Sakarya Seferleri" adlı makalesinde Sakarya akınlarını yalnız Âşık Paşa-zâde'nin kroniğindeki kayıtlar rehberliğinde 1288, 1304 ve 1305 tarihlerinde düzenlenmiş üç akın safhası şeklinde gösterip, bu akınlar sonucu "*İznik'e gelen tüm yolların Osman Gâzî'nin kontrolü altına geçmiş"* olduğu neticesine ermişse de, Sakarya fethinin tam olarak hangi tarihte tamamlandığına dair hiçbir görüş belirtmemiştir[12]. İnalcık'ın bu konudaki çalışması Sakarya'nın fethi konusunda şimdiye kadar kaleme alınmış yegâne derli-toplu araştırma olmakla berâber, onun çağdaş kaynak ve belgeleri yeterince kullanmamış olması nedeniyle Sakarya akınlarının bâzı safhalarını atladığı ve Sakarya fethinin tamamlanış târihini Bursa fethine doğru ertelemekte bâriz bir şekilde yanıldığı görülmektedir. Bu onun, fetihle ilgili yegâne ayrıntılı metin olduğunu düşündüğü Âşık Paşa-zâde'nin düzenlediği rivâyet izleğine sıkı sıkıya bağlı kalması ve bu rivâyetleri Pachymérès'in kroniği ve diğer çağdaş kaynaklardaki bilgilerle sentezleyeceğine, sadece fethedilen bölgelerin durumunu kısmî betimlemelerle destekleyen yardımcı bir kaynak olarak kullanmasından kaynaklanmıştır.

---

[10] Herbert Adams Gibbons, *ʿOṯmānlı İmparatorluğu'nuñ Kuruluşu,* trc.: Râgıb Hulûsî, İstanbul: Devlet Matba'ası, 1928, s. 31.

[11] Krş. Gülengül Külhan, Hasan Balcıoğlu vd., *Tarihte ve Günümüzde Sakarya,* İstanbul: Hürriyet Ofset, ts., s. 36-44. Burada Sakarya vadisindeki Sorkun, Taraklı ve Göynük fetihleri 1291 yılına târihlendirilmiş; İlk genel Sakarya seferi 1313, ikinci genel akın 1321-1326 aralığına yerleştirilmiş (s. 36); ilçelerin tarihlerinin ayrı ayrı başlıklar hâlinde ele alındığı kısımda ise Akyazı, Hendek, Ferizli, Kaynarca, Söğütlü'nün fethi 1326'da (s. 41-44), Geyve'nin fethi ise birbiriyle çelişkili bir kronoloji izleyecek şekilde bir yerde 1324 (s. 41), başka bir yerde ise 1292'de Taraklı'nın fethinden hemen sonraya getirilmiştir (s. 44). Bu tarihlendirmeye hangi veriler ışığında gidildiğine ilişkin herhangi bir ayrıntı verilmemekle birlikte, konunun ele alınış şekli, bu anlayışın Sakarya fethinin Bursa fethine odaklı olarak ele alınışından kaynaklandığına delâlet etmektedir (s. 41). Nuri Yavuz, 22-23 Haziran 1998 târihleri arasında düzenlenen *Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*'nda Sakarya bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girişi hakkında sunduğu bildiride fethin ne zaman gerçekleştiğine hiç değinmezken, Kandıra'nın fethini 1326 yılına tarihlendirerek, bu bölgenin XIX. yüzyılın ortalarına kadarki tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi olmadığını söylemek sûretiyle, bu konuda diğer araştırmacılarla aşağı-yukarı aynı çizgiyi tâkip ettiğini göstermiştir. Krş. N. Yavuz, "Sakarya ve Çevresinin Türk Hakimiyetine Girişi", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998),* Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 28. Bölge ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Enver Konukçu da, Sakarya tarihi hakkında müstakil olarak hazırlanmış bir çalışmada, Sakarya akınlarını Osmanlı kaynaklarına dayanarak uzun bir şekilde ele almasına rağmen, -muhtemelen kroniklerdeki bilgilerin karmaşık ve tutarsız olması nedeniyle- kronolojik en küçük bir ayrıntıya dahi girmemeye özen göstermiştir. Krş. E. Konukçu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", *Sakarya İli Tarihi,* I, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 65-88. Aynı çalışmanın içinde Sakarya'nın Osmanlılar zamanındaki durumunu ele alan M. Hüdai Şentürk ise, araştırmasında muhtemelen İdrîs-i Bitlisî'nin kronolojisi izleğinde iki umûmî akın hakkında 1313 ve 1317 tarihlerini zikrederek, ilâveten bunlara Akyazı-Sapanca taraflarının 1323'te alındığı bilgisini eklemiştir ki (Krş. M. H. Şentürk, "Osmanlılar Döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi,* I, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, s. 169-211), İdris'in eserindeki bu kronolojik verilerin tarihî perspektife uygunluğu konusu birazdan geniş bir şekilde değerlendirilecektir.

[12] Halil İnalcık, "Osman Beg'in Sakarya Seferleri", *NTV Tarih Dergisi*, sy.: XXV (Şubat 2011), s. 47-54.

Resim 1. Sakarya fâtihi Osman Gâzî'yi saltanat tahtında otururken gösteren temsilî resim.
Ârif Paşa, Osmanlılar'da Resmî Kıyâfetler, nr.: 1.

Merhum Halil İnalcık Osman Gâzî'nin Sakarya akınları hakkında daha önce birkaç çalışmasında kısa tespitlere yer vermiş; bilâhare Âşık Paşa-zâde'nin rivâyetleri ile Pachymérès'in bâzı tasvirlerine ve topografik & toponomik incelemelere dayanan müstakil bir makale neşretmişti. Başlangıçta İshak Fakih rivâyetini kullanan Âşık Paşa-zâde ve onu izleyen Neşrî'de, Sakarya vâdisindeki Akhisar, Geyve, Absu ve Kara Çepiş kaleleri ile Akyazı, İzmit (İznikmid), Kocaeli, Tuzpazarı, Akova, Konrapa, Mudurnu ve Bolu'ya düzenlendiği belirtilen akınların 705/1305'teki Çavdar Tatarı seferi sonrası gerçekleşmiş olması gerektiğini öne süren İnalcık[13]; birkaç yıl sonra bu akınları daha geniş bir çerçevede ele aldığı adı geçen makalesinde Âşık Paşa-zâde rivâyetini tek başına izlemekte karar kılmış ve önceki düşüncesinden vazgeçerek, kroniği tâkiben Osman Gâzî'nin Sakarya'ya üç kez sefer düzenlediği, bu seferlerden ikincisinin 704/1304, üçüncüsünün ise 705/1305 yılında gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte İnalcık'ın, üçüncü seferden sonra Konur Alp'e Kara Çepiş, Akça Koca'ya ise Absu hisarlarının veriliş vak'asını

[13] Krş. Halil İnalcık, "Osman I", *DİA,* XXXIII, 450.

1320'li yıllara tekabül etmiş göstermesi[14], onun Sakarya'nın fetih tarihi konusunda, akınların sona eriş ve şehrin tümüyle ele geçiriliş tarihini 1320'li yıllara odaklandıran diğer araştırmacılarla aynı fikirde olduğunu ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere, günümüz araştırmacılarından bir kısmı Sakarya'nın fethini doğrudan 1320'li yıllarda göstermiş; kimileri ise bölgedeki akınların Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan birkaç yıl sonra başladığını kabul etmekle birlikte, sonuç itibâriyle yine önceki görüşe iştirâk ederek, bu akınların yirmi yıl gibi uzun bir süre sonra tamamlandığı konusunda ittifak etmişlerdir.

Sakarya Fethine Işık Tutan Belge ve Kaynaklar:

Sakarya'nın fethine ışık tutacak belgelerin başında Orhan Gâzî tarafından Güney Sakarya'da, Hendek yakınlarındaki "Çalıca" köyünü fethetmiş veyâ Umur-oğulları zamânından beri yurt tutmuş olan شیخ عزّالدین اسمعیل واتاسی ابراهیم شیخ "*Şeyh ʿİzze'd-dīn İsmaʿīl ve atası İbrāhīm Şeyh"*e verilen 1 Ramazân 700/10 Mayıs 1301 tarihli mülk-nâme gelmektedir. Üzerinde اورخان بن سلطان "*Orhān bin Sultān"* içerikli basit bir tuğra da bulunan bu çağdaş belge, ileride görüleceği üzere hem Sakarya'nın erken dönemde gerçekleşmiş akın safhalarından birini aydınlatacak, hem de bu akınların ne zaman gerçekleştiğine ışık tutacak en eski ve en önemli târihî belge niteliğindedir[15].

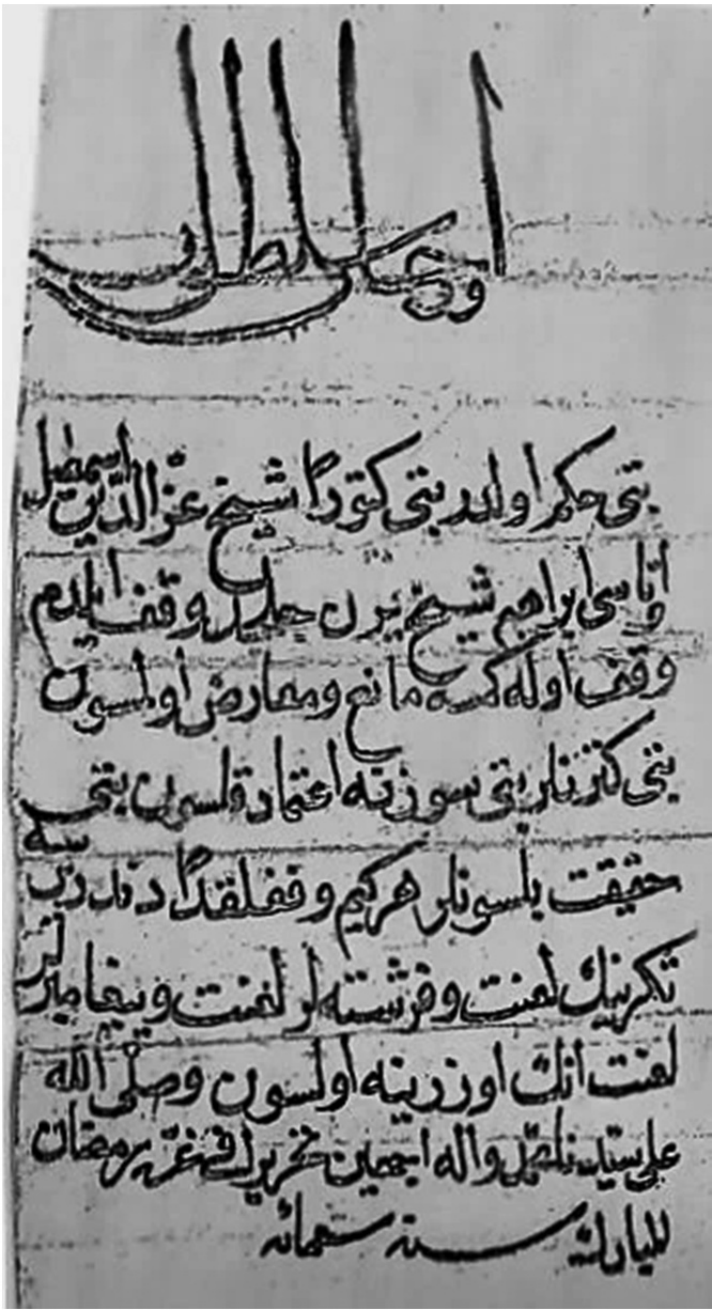
Sakarya fethine ışık tutacak ikincil önemli belge grubu ise, *Hüdâvendigâr Livâsı*'nın Ak-hisâr, Ada, Ak-yazı, Geyve ve İnegöl-Balıkesir bölgelerindeki kadîm yer adlarını gösteren tahrir kayıtlarıdır ki[16], bunlar da fütûhât döneminin bilinmeyen tarihî sîmâlarını ve fethedilen yer ve kalelerin konumlarını tespit etmemize imkân sağlayan, çağdaş rivâyetlerle karşılaştırıldığında o döneme kadar uzandığı aşikâr olan kanıtlardan ibârettir.

---

[14] Krş. H. İnalcık, "Osman I", *DİA,* XXXIII, 445: "*720'lerde (1320) uçlarda Konuralp'e Karaçepüş Hisarı, Akçakoca'ya Absu (Hypsu) Hisarı uç verilmişti."* Aynı bilgi; *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları* (haz.: Yusuf Oğuzoğlu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2012), s. 138'de de tekrâr edilmiştir.

[15] Bu mülk-nâmenin târihî değeri ve Sakarya fetihlerini aydınlatmadaki önemi hakkında, bk. Hakan Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Târihine ve Osman Gâzî'nin Sakarya Fetihlerine Işık Tutan En Eski Vesîka: 1301 (H. 700) Târihli 'Çalıca Mülk-nâmesi'", *HAİD,* XVIII/215 (Ağustos 2011), s. 44-46. Paul Wittek "Tuğra" hakkında kaleme aldığı makalesinde ("Notes sur la Tughra Ottomane", *Byzantion,* XX (1950), pp. 267-293), Orhan Gâzî'nin tuğralarındaki zülfelerin uçlarının oğlu Murad ve diğerlerinin tuğralarından farklı şekilde sağa dönük olarak çizildiğine dikkati çekmiştir ki (krş. Wittek, a.g.m., s. 269), sözünü ettiğimiz berattaki tuğra da aynen böyledir ve bu, belgenin sıhhat ve güvenilirliğinin açık bir delilidir. Bize göre belge, hem tuğrasındaki zülfelere ilişkin bu önemli ayrıntı, hem de üzerindeki tuğrasının eğretiliğine binâen; gerek şeklî husûsiyetleri, gerekse XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesi'nin tipik yazım özelliklerini taşıyan imlâsı ve içeriği itibâriyle tamâmen orijinaldir. Daha önce beratın fiziksel özellikleri üzerinde kısa değerlendirmelerde bulunan Feridun Emecen'in (krş. a.mlf., "Orhan Bey'in 1348 Tarihli Mülknâmesi Hakkında Yeni Bazı Notlar ve Düşünceler", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (III. Baskı), İstanbul: Kitabevi, 2005, s. 199-200) bana sözlü olarak aktardığı son yaklaşımına göre belge şeklî özellikleri itibâriyle orijinal olmasa da, II. Bâyezîd devrinde aslından hiç değiştirilmeden kopya edildiğinden, gerek içeriği gerekse tarihî önemi açısından yine de güvenilir ve sahihtir. Sema Şahin'in 2004 yılında hazırladığı "Sakarya'da Bir Türk Vakfı: Şeyh İzzeddin İsmail Vakfı" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nin (SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, nr.: T-02071) giriş kısmında belgenin fiziksel özellikleri ve içeriği hakkında verdiği bilgiler, Emecen'in yukarıdaki makalesinde ortaya koyduğu ilk tenkidî yaklaşımının bir tekrârı olmaktan öteye geçememiştir.

[16] Biz burada bölgenin topografi ve toponomisini çözümlemeye çalışırken, döneme yakınlıkları itibâriyle genel anlamda yalnız 937/1530 târihli şu iki defteri kullanmakla yetindik: BOA, *Muhāsebe'-i Vilāyet-i Anadolu Defteri,* TD, nr.: 166; TD, nr.: 438. Bununla birlikte Sakarya ve çevresinde fethedilen bâzı kale, bölge ve yer adlarını tespit noktasında, sonraki dönemlere ait nâdir bilgiler içeren bâzı vakıf ve tahrir kayıtları ile belgeleri de devreye sokmayı ihmâl etmedik.

Resim 2. Osman Gâzî'nin Sakarya fetihlerine ışık tutan nâdir çağdaş belgelerden Ġurre'-i Ramażān 700/10 Mayıs 1301 târihli *Çalıca Mülk-nâmesi.*

Konu ile ilgili ikinci dereceden kaynak niteliğindeki Osmanlı kronikleri bazında, modern araştırmalarda Sakarya'nın fethine ışık tutması beklenen yegâne rivâyetin, XV. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden Âşık Paşa-zâde'nin kroniğindeki kısa ve dağınık bilgilerden ibaret olduğu zannedilmiştir[17]. Müellifin Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih'in *Menâkıb*'ından aktardığı bu muhtasar kayıtlar, çağdaş bir görgü şâhidine dayandığı için büyük ölçüde önem arz etmekle birlikte, bu kaynağı doğrudan kullanan yegâne Osmanlı târihçisi

[17] Âşık Paşa-zâde, *Tevārīh-i Āl-i ʿOsmān'dan ʿĀşık Paşa-zāde Tārīhi,* 'Âlî Beg neşri, İstanbul: Matba'a'-i 'Âmire, 1332; Friedrich Giese, *Die Altosmanische Chronik des ʿĀšik Pašazāde,* Leipzig: Otto Harrasowitz, 1929.

Âşık Paşa-zâde değildir. *Menākıb*'dan o dönemde çok daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde yararlanan İdrîs-i Bitlisî (ö. 926/1520), *Heşt Behişt*'inin ilk "Ketîbe"sinde[18] bu aslî kaynaktan daha titiz ve nitelikli bir derleme yaparak, Sakarya fethinin mâhiyetine ve bilinmeyen yönlerine ışık tutacak önemli bilgiler nakletmiştir. Kroniğinde genellikle İdris-i Bitlisî'nin rivâyetlerini tâkip eden Behiştî'nin, *Vāridāt-ı Sübhānī ve Fütūhāt-ı ʿOṣmānī*'nin ilk cildinde[19] bu rivâyete yapmış olduğu eklentiler de, fethin müphem ve belirsiz noktalarını belirleyici ve aydınlatıcı nitelikte önemli bilgiler içerdiği için, konu üzerinde tespit ettiğimiz üçüncü mühim Osmanlı kaynağını teşkil etmektedir[20].

Sakarya fethini aydınlatacak bir diğer çağdaş kaynak grubu olan Bizans kroniklerine gelince; Osman Gâzî'nin çağdaşı ünlü Bizans tarihçisi Pachymérès'in 1302-1307 yılları arasına ilişkin orijinal kayıtları[21], Bizans'ın doğu sınırında ortaya çıkan Osmanlılar'ın ve diğer Türkmen beyliklerinin büyük ve önemli fetihleri konusunda önemli ayrıntılara ışık tutacak en önemli kaynaktır. Bithynia'nın Türkmen akınları karşısındaki durumunu anlatırken zaman zaman Sakarya bölgesindeki gelişmelerden de söz eden, ancak Sakarya fethi üzerine yapılmış az sayıda araştırmada Osmanlı kronikleriyle tenkidi genellikle ihmâl edilen Pachymérès'in bu mühim tasvirleri, satır aralarında akınların ilerleyiş safhaları ve -ortaya koyduğu olaylar dizisinin kronolojisi takip edildiğinde- muhâsara ve fetihlerin gerçekleşme zamanlarını da tespit etmeye yarayacak önemli veriler içerir. Buna rağmen şimdiye kadar kroniğe dayalı olarak yapılan çalışmaların çoğu, Bizans'ın yıkım sürecini betimleyen basit nakiller örüntüsünden öteye geçememiş; bu yüzden Sakarya akınlarının içeriği hakkında mevcut bilgilerin üzerine hiçbir şey eklenemediği gibi, fethin başlangıç, yayılış ve tamamlanış tarihleri hakkında da tek bir bilimsel bulgu elde edilememiştir. Pachymérès'in çağdaşı sayılabilecek diğer iki Bizans tarihçisinden biri olan II. Andronikos'un müşâviri Theodore Metochites'in (ö. 1332) *Basilikoi Logoi* adlı kroniğindeki[22] 6798 yılına ilişkin satırları, Osman Gâzî'nin 689/1290 seferine ilişkin kesin tarihî bir kanıt sağlamasına; aynı şekilde, Nicephorus Gregoras'ın (ö. 1360) Sakarya fethinden sonraki durumu tasvir eden kayıtları da Pachymérès'in tasvirlerini kuvvetle destekleyip netleştirecek muâsır bir kaynak[23] olmasına karşın, Sakarya'nın fethi açısından müstakil bir sûrette ve yeterince değerlendirilmemiştir. Fethin dış muâsır kaynakları niteliğindeki bu üç kroniğin yanı sıra, kadîm Bizans tarih yazıcılığının en önemli yardımcı kaynaklarından birini teşkil eden *Bizans Tarihî Takvimleri*[24] de, her iki kronikte anlatılanları te'yid eden çok önemli kronolojik veriler içerdikleri için, akın ve fetihlerin gerçekleşme tarihlerini belirleme noktasında bugüne kadar ihmâl edilmiş dış tarihî materyalin başında gelmektedir.

Sakarya'nın Fethinden Önce Bizans'ın Doğu Sınırında Yaşanan Gelişmelerin Özeti

Sangarios Nehri'nin suladığı geniş verimli toprakları, sağlam kaleleri ve güçlü istihkâmları ile Bizans İmparatorluğu'nun doğusunda, Bithynia'daki en önemli şehirlerden biri olan Sakarya, stratejik konumu ve bereketli ovaları ile

[18] İdrîs-i Bitlisî, *Heşt Bihişt,* I. Ketîbe, Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi Eki, nr.: 191/1. Biz, İdris'in Farsça yazdığı bu kroniğin orijinal metinlerini doğrudan tercüme etmek yerine, eserin Abdülbâkî Sa'dî tarafından 1146/1733'te hazırlanan Türkçe tercümesindeki (Süleymâniye Ktp. Hamîdiye, nr.: 928) çeviri/metinleri ilâve etmeyi ve orada mütercimin kullandığı nüshanın noksanlığından ya da metni özetleme gayretiyle yaptığı bilinçli atlamalardan kaynaklanan eksiklikleri ise, köşeli parantez içinde kendimiz inşâ edip metne eklemeyi tercih ettik.

[19] Behiştî Ahmed Çelebi, *Vāridāt-ı Sübhānī ve Fütūhāt-ı ʿOṣmānī,* es-Sifrü'l-Evvel, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado Yzm., nr.: 293/1, vr. 1^{b} -94^{b}.

[20] İdris'in çizgisini adım adım tâkip etmesiyle tanınan Hoca Sa'deddîn Efendi'nin, *Tācü't-Tevārīh*'inde Sakarya fethine dâir verdiği bilgiler kendisinden beklenmeyecek derecede muhtasar ve eksiktir.

[21] Georgius Pachymérès, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Palaeologis,* volume (I-II) II, I. Bekker, Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1835; Georges Pachymérès, *Relations Historiques* (I-IV), IV. Livres (X-XIII), édition, traduction Française et notes: par Albert Failler, Paris: Institut Français d'Etudes Byzantines, 1999. İlcan Bihter Barlas'ın *Bizanslı Gözüyle Türkler* adıyla yayınladığı metinde (İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2009) fâhiş tercüme hatâları ve önemli atlamalar bulunduğundan akademik amaçlı kullanıma elverişli değildir. Bizim burada neşredeceğimiz metinler, eserin Fransızca tercümesinden yaptığımız yeni Türkçe çevirileri yansıtmaktadır.

[22] Theodore Metochites, *Basilikoi Logoi* (basılmamış metin), A. Laiou, Constantinople and The Latins, Cambridge Mass 1973.

[23] Nicephorus Gregorâs, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,* E. Niebuhrii-I. Bekkeri-L. Schopeni, Volumen I, Cura: Ludovici Scopheni, Impensis ed. Weber, Bonnae 1829; Nikephoros Grêgoras, *Româikê Historia,* I (1204-1341), Dêmêtrês Moshos, Atina 1997.

[24] Peter Schreiner, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae/Chronica Byzantina Breviora,* I (Einleitung und Text), Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975; Şahin Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora): Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.

imparatorluk adına gerek ekonomik gerekse siyasî ve askerî açıdan büyük bir öneme sâhipti. Bizans tarihçileri Georges Pachymérès ve Nikephoros Gregorâs, Latin istilâsı sonrası 1254'te başkentin Nicaea/İznik'ten Konstantinopolis'e taşınması ve doğu sınırının savunmasız kalması sonucu, sınırın öte tarafındaki Türkmenler'in Bizans'ın doğu sınırını aşarak, Paphlagonia'dan Pamphylia bölgesine kadar uzanan Bizans kent ve kalelerine peş peşe akınlar düzenlediklerine işâret ederler. Anatolia'daki Bizans askerî birliklerinin batıdaki savaşlar için sınır bölgelerinden çekilişlerini müteâkip, Sangarios (Σαγγάρεως) Irmağı'nın doğusundan başlayıp ötelere doğru uzanan topraklar Türkmenler için sâbit bir hedef hâline gelmiş ve 1260'lardan itibaren Sakarya Nehri imparatorluğun doğu sınırı olarak kabul edilmişti[25]. Bu akınlar devâm ederken dönemin Bizans imparatoru VIII. Mikhael Palaiologos (ö. 1282), /Maeander (Menderes) bölgesindeki Türkmen ilerleyişini durdurmak için 1264'te kardeşi Ioannes Palaiologos'u bölgeye göndermiş; buradaki kaleleri güçlendirip savunma noktalarını tahkim etmekle geçici bir süre bölgeyi kontrol altına almayı başarmışsa da, sınırdan ayrılışını müteâkip Türkmenler bu kez Menderes ırmağının güneyindeki Bizans kale ve yerleşkelerini ele geçirmişlerdir[26]. Mikhael Palaeologos'un yine aynı târihlerde, Bithynia sınırında Σαγγάρεως/*Sangarios* (Sakarya) nehrini aşarak Paphlagonia'yı tahrip eden Türk akıncıları üzerine gönderdiği kalabalık bir ordu da, Türkler'in karşı saldırısı sonucu pusuya düşürülerek fecî şekilde imhâ edilmiştir[27].

Târih 1278/79'ları gösterirken Mikhael, bu kez imparatorluk velîahdı olan oğlu Andronikos'u Τραλλείς /Tralleis (Aydın) surlarını Türkmen akınlarına karşı tahkim etmesi için görevlendirmiş, fakat gösterilen direniş bekleneceği üzere hiçbir fayda vermemiş; Lidya'nın en önemli kentlerinden biri olan Tralleis tüm çabalara rağmen birkaç yıl sonra Menteşâ Türkmenleri'nin eline geçmiştir[28]. İmparator doğu sınırında, Türkmenler'in özellikle Bithynia uçlarında giriştikleri yoğun gazâ ve akın faaliyetlerini durdurabilmek için ertesi yıl bizzat kendisi Sangarios'a gelerek, şehirdeki stratejik öneme sâhip bâzı kaleleri tahkim ettirdiği gibi (6788/1280)[29]; doğu sınırını belirleyen Sangarios ırmağı boyunca, baltayla kestirdiği uzun ağaç kazıkları balyozlarla nehrin ortasına çaktırarak, Türkmenler'in geçişini önleyecek müstahkem bir set meydana getirmişti[30]. Ne var ki Osmanlılar'ın Sakarya akınınından hemen önce İlâhî bir mûcize tecellî ederek, Sangarios nehri yatağını değiştirmiş ve "Πεντεγέφυρα: *Pentégéphyra"* (Jusitinanus/Beşköprü)'nün bulunduğu ilk yatağına dönerek, "Μέλανα: *Melas"* (Çark Suyu) üzerinden akmaya başlamış; dağlardan inen alüvyonların getirdiği çakıl taşları sâyesinde, çekildiği önceki yatağından Türkmenler'in rahatça karşıya geçmelerine imkân sağlamıştı. Bu yüzdendir ki vaktiyle güven içinde sınır kalelerine yerleşenler, durumun farkına varıp tehlikede olduklarını anladıklarında kaleleri terk ederek buradan birer birer göç etmeye başlayacaklardı[31].

---

[25] Doğudaki orduların batı sınır bölgelerine nakli hakkında, bk. Georges Pachymérès, *Relations Historiques,* II, A. Failler neşri, Paris 1984, pp. 599, 633-637. Sangarios ırmağının Bizans'ın doğu sınırı hâline gelişi konusunda, bk. Clive Foss, "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *Anatolian Studies,* XL (December 1990), pp. 174-175.

[26] Nikephoros Grêgoras, *Româikê Historia,* I, p. 154.

[27] N. Grêgoras, *a.g.e.,* I, p. 157-158.

[28] N. Grêgoras, *a.g.e.,* I, 158; G. Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., II, pp. 591-599.

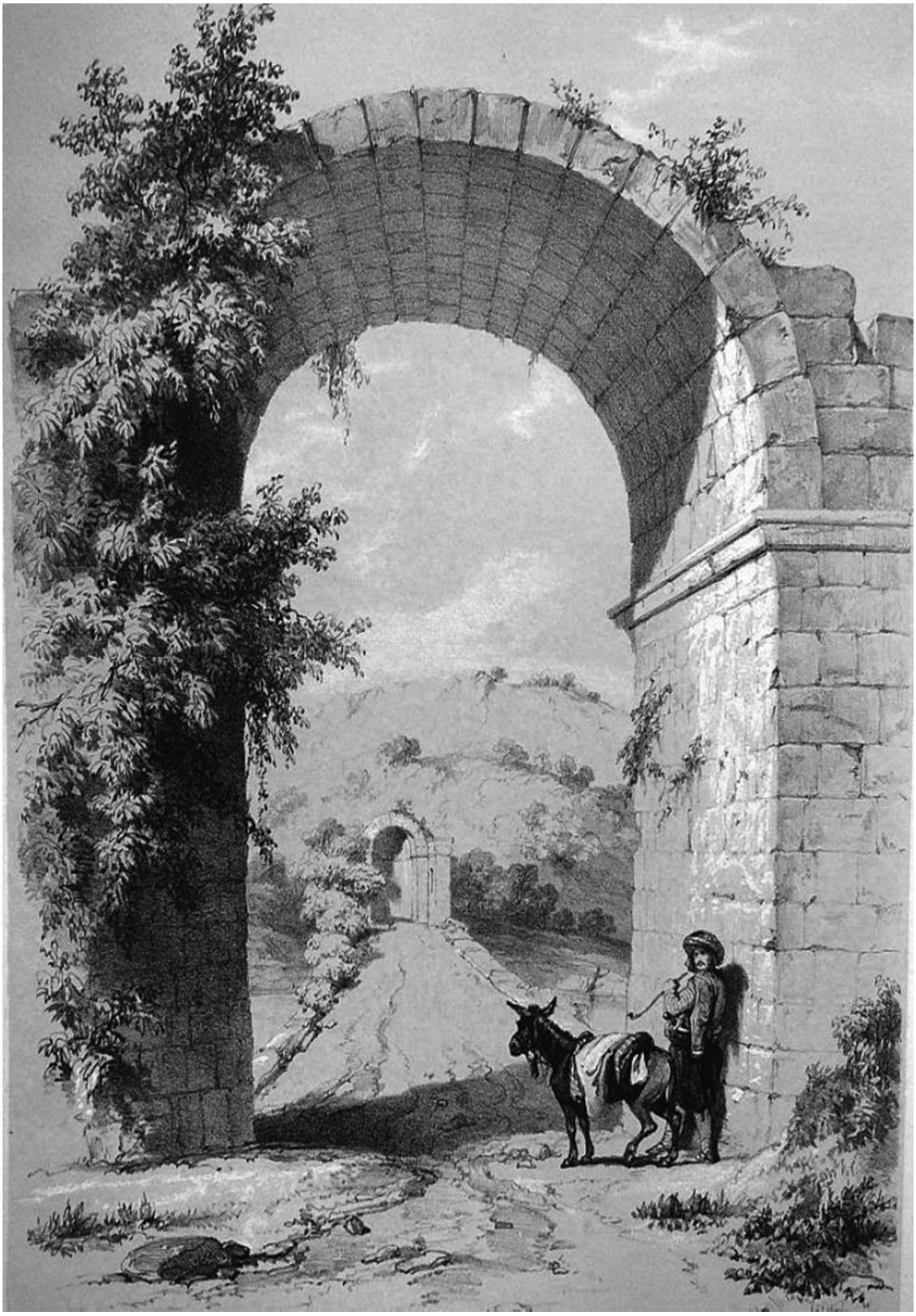
[29] Pachymérès, *a.g.e.*, Failler nşr., II, s. 633-637.

[30] Pachymérès, *a.g.e.*, Failler nşr., II, X/25, p. 363. Celâl-zâde Sâlih Çelebi *Hadîkatü's-Selâtîn* adlı eserinde eski bir kaynaktan naklen, Osman Gâzî'nin Sakarya akınları öncesi, Ertuğrul Gâzî'nin beyliği döneminde Kayır Hânlılar'ın yerleştikleri ilk bölgeyi çevreleyen alanın: "*İstanbûl mukâbelesinde olan kenâr-ı deryâ-bârdan tolayu, Kara-deñiz kenârlarından Kastamoniyye ve Bolı ve Kânkırı sancakları hudûdına ve andan Sakarı Suyı başından yine meẕkûr Karaca-tağ havâlîsine gelince mâ-beyn takmînen iki ayluk yol bir-birine muttasıl dârü'l-harb"* olduğuna işâret eder (Celâl-zâde, *a.g.e.,* TTK Kütüphânesi, nr.: 21, vr. 20a, st. 9-13; Hasan Yüksel-H. İbrahim Delice nşr., Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 24). Birazdan görüleceği üzere; Osman uç emirliğine yükseldiği yıl ve saltanatını tâkip eden birkaç yıl içinde, oğlu Orhan ve nökerleriyle peş peşe akınlar düzenleyerek, bu alanı çok kısa bir süre zarfında Osmanlı topraklarına katacaktır.

[31] Pachymérès, *a.g.e.*, Failler nşr., II, X/25, pp. 363-365.

Resim 3. Bizans'ın doğu sınırını Sangarios (Sakarya) nehrinin ortasından kazıklar çaktırarak Türkmenler'e karşı tahkim ettiren VIII. Mikhael Palaiologos'un, Pachymérès'in *Historia*'sının XIV. yüzyılda istinsah edilmiş bir nüshasında yer alan resmi.
Bayerische Staatsbibliothek, Gr. 442, fol. 174ᵛ.

Resim 4. Milâdî 562 yılında inşâ edilen *II. Justinianus Köprüsü,* ya da diğer adıyla *Péntégephyra (Beşköprü)*'nün XIX. yüzyılın ilk yarısında çizilmiş bir gravürü. *Léon Emmanuel Simon Joseph Laborde, Voyage de l'Asie Mineure par Alexandre de Laborde, Paris: Firmin Didot, 1838.*

XIV. yüzyılın ortalarında Selçuklu asil-zâdelerinden biri adına kaleme alınan Anonim *Selçuk-nâme*'de[32] belirtildiğinde göre; 684/1285 yılı ortalarında yeni Selçuklu Sultânı Gıyâseddîn Mes'ud'un sultanlığını tanımayan Karaman-oğlu ve Eşref-oğlu beylikleri, henüz küçük yaştaki iki Selçuklu şehzâdesini Konya'da tahta çıkararak merkezî yönetime alenen başkaldırı girişiminde bulunmuş; Frigya'nın önemli bir kısmına hâkim olan Germiyan-oğulları'nın da kendilerine katılmasıyla Batı Anadolu'da büyük bir isyan ve kargaşa ortamı hâkim olmuştu[33]. Kroniğe çağdaş tarihî bir takvimden aktarılan bilgilere göre; Selçuklu Sultânı Gıyâseddîn'le ittifak yapan Osman Gâzî, Cemâziye'l-âhir 687/Temmuz 1288'deki Germiyan-Selçuklu barışından birkaç ay önce Sakarya (Sangarios) nehrinin bitim noktasındaki Karaca-hisar kalesini fethetmiş; 4 Cemâziye'l-evvel 688/15 Haziran 1289'da gerçekleşen *Künler Savaşı*'nda از جانب اوج لشکر اتراك حرکت کرد "*Uc tarafındaki Türkler'in ordusuyla harekete geçerek*" Karaman, Eşref ve Germiyan birliklerini perişân etmiştir[34]. Bu savaştan bir yıl sonra ise kuzey yönüne doğru ilerleyerek, Bizans'ın *Kloflanoz/Göl-Flanoz* satrabı Mihal Hozes (Köse Mihal)'in öncülüğünde Güney Sakarya'daki Sorkun, Göynük ve Taraklı-yeñicesi beldelerine yönelmiş[35] ve bu havâlîdeki tekfurları ahid-nâmeler düzenleterek Selçuklu merkezî yönetimine itaate mecbur etmişti.

Sakarya Akınlarının Başlangıcı (689/1290) ve İstiklâlden Sonra Sakarya'nın Doğusundaki İlk Fetihler (700/1301):

Osman Gâzî'nin Bithynia'daki ilk gazâlarını Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'in gözlemlerine dayanarak aktaran Âşık Paşa-zâde, onun Güney Sakarya hattına bu yılın hangi mevsiminde yöneldiği ve fetih sırasında hangi yolu izlediği konusunda oldukça önemli bilgiler nakleder. Müellifin konu ile ilgili "Bâb"da belirttiğine göre; Osman Gâzî 689/1290'da "*sancāk begi olup*" uç emirliğine yükseldikten hemen sonra[36], Köse Mihal'i çağırarak ona "*Ṭarākcı-yeñicesi*"ni fethetmek istediğini bildirmiş[37]; o ise cevâbını muvâfık bularak, Sakarya nehrinden kolayca geçiş sağlamak için: "*Sorkūn üzerine Saru-kaya'dan, Biş-taş'dan*" geçmeyi önermiş; bunun hem gâzîlerle ittifak etmek, hem de ilâveten Samsa Çavuş'un öncülüğünde mâmur bir yer olan Mudurnu'yu da fethetmek için elzem olduğunu söylemiştir. Nihâyet ordu ile "*Biş-taş'uñ tekyesi*"ne[38] vardıklarında, tekkenin şeyhine: "*Su geçid virür-mi?*" diye

---

[32] Anonim *Tārīh-i Āl-i Selçuk der-Anatolı,* Bibliotheque Nationale, Supp. Persian, nr.: 1553.

[33] Krş. Anonim *Tārīh-i Āl-i Selçuk,* vr. 5?[a]-5?[b].

[34] Krş. *a.g.e.,* vr. 60[a]-60[b]. Bu konuda ayrıntılı bilgi için, bk. Hakan Yılmaz, "Osman Gâzî'nin Bizans Sınırındaki İlk Fetihleri ve Germiyanlılar'la Savaşının Târihî Delilleri/II", *HAİD,* sy.: 254 (Kasım 2014), s. 43-45.

[35] Köse Mihâl ve Mihâl-oğlu akıncı ailesi hakkında 1934'te Bulgaristan'da yayımlanmış önemli bir monografide, Osman Gâzî'nin Karacahisar'ı fethi Sakarya vâdisinin ele geçiriliş harekâtının ilk adımı olarak gösterilmiş ve Sakarya'nın *(Singari)* fethi ile Osmanlılar'ın çok kısa bir zamanda diğer beyliklerden daha büyük ve önemli siyâsî bir güç hâline geldiğine işâret edilerek şöyle denilmiştir: "*Bizanslılar'ı tanımakdan istinkāf eden Harmankaya hākimi Köse Mikhail, ʿOṣmān'la el-ele verdi: Sakarya nehri vādīsindeki en büyük kal'anıñ alınmasına müʾeṣṣir bir sūretde yardımda bulundu (1288). ʿOṣmānlı tārīhinde dikkate şāyān olan bu kal'anıñ ʿOṣmān tarafından alınması keyfiyyeti Rūm sultānı ʿAlāʾeddīn'in ʿOṣmān'ı takdīr etmesinde ʿāmil olmuṣdur; ʿOṣmān'a Kara-hisār vilāyetini hediyye etmekle kalmayarak, ʿaynı zamanda 'Emīr' ʿunvānını ve bu ʿunvānı hāsıl ʿalāmetler olan sancak, davul ve Tuğ da gönderdi. Henüz terfīʿ gören emīr, yerinde duramayarak, sādık yardımcı ve müṣāviriniñ delāletiyle Sakarya (Singari) vādīsindeki mücāvir kasabaları gāh silāh kuvvetiyle, gāh harb-i hīle aldı: Eski-şehir, Bilecik, Yarhisār, v.s.. gerek bu, gerek diger fetihlerle hemān bütün Vitinya'nın ele geçirilmesi, ʿAlāʾeddīn'iñ ölümünü müteʿākip Rūm sultānlığınıñ sükūt etmesi | senelerinde vukūʿa gelmişdi. On prenslige bölünen Rūm sultānlığınıñ en büyük kısmetini ʿOṣmān alarak Vitinya'yı da ona katdı. ʿOṣmān'ıñ kurduğu hükūmet, zamānınıñ en büyük begligini teşkīl etdigi görülür."* Krş. Luka N. Oslekov, *Bilgarskiyat Tsar Mitso-Gazi Köse Mihal Bey/Rodonaçalnik na Mahalbergogovtsi, voditeli na akînciite,* Sofya 1934 (Mahmud Râgıp Kösemihaloğlu'nun Fethi Us'a eski harflerle hazırlatıp, 1 Şubat 1941'de Mehmed Fuad Köprülü'ye hediye ettiği İstanbul Şehir Üniversitesi Akademik Arşivi'ndeki basılmamış tercümesinden), s. 7-9. Bu parçada Sakarya'yı da içine alan Bithynia bölgesinin tümüyle ele geçiriliş zamânının, Selçuklu Sultânı III. Alâeddîn'in öldüğü 1302 yılından hemen sonralara odaklandırılmış olması dikkate değerdir.

[36] "Tārīh-i hutbeʾ-i ʿOṣmān; hicretüñ altı yüz seksān tokuzında vākıʿ oldı." Friedrich Giese, *Die Altosmanische Chronik des ʿĀšik Paşazāde*, s. 21. Yine çağdaş bir râvîye dayanan *ʿOṣmān Tārīhi* adlı kroniğin özet metninde de, Selçuklu hükümdârı "*Ġıyāṣe'd-dīn Şāh"*ın "*Otmān Beg"*e uç emâretini "*altı yüz seksen tokuzda"* verdiğine açıkça işâret edilmiştir (Firdevsî'nin manzum özeti, *Velâyet-nāmeʾ-i Hacı Bektāş-ı Velī* içinde, Milli Ktp. Yz. A-7544, vr. 94a).

[37] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.,* F. Giese nşr., s. 15; 'Âlî Beg nşr., s. 12. Ünlü Osmanlı seyyahı Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nāme*'sinde Osman Gâzî'nin Sakarya'da fethettiği ilk Bizans yerleşkesi olan Taraklı kalesini "*Bursa tekūrı bināsı"* olarak tavsif eder ve XVII. yüzyılda bile burasının "*kalʿası vīrān"* bir belde olduğuna dikkati çeker. Krş. Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nāme,* II, TSMK, Bağdad Köşkü, nr.: 304, vr. 368b-369a.

[38] 937/1530 târihli *Muhāsebeʾ-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*'nde *Eski-şehir Merkez każâsı* hudutları içinde gösterilen زاویۀ بش طاش "*Biş-taş Zāviyesi"*ne, yılda 3901 akça gelir getiren *Keskün karyesi*'nin (قریۀ کسکون) vakıf mülkü olarak verildiğine ilişkin şöyle bir kayıt vardır: "قریۀ کسکون : تابع مزبور ؛ وقف

sormuşlar; Şeyh'ten: "*Ġāzīlere geçiddür Allāh faẕlıyile!"* cevâbını alınca Sakarya nehrinden geçerek, Samsa Çavuş'la nehrin karşı tarafında buluşmuşlardır[39]. Onun rehberliğinde önce Sorkun'u, ardından Mudurnu, Göynük ve Taraklı-yeñicesi'ni vuran Osman Beg ile nökerleri, sâkinlerini onda/ahidle boyunduruk altına alarak hepsini vergiye bağlamışlardır (689/1290).

Osman Gâzî'nin uç emirliğine yükselişinden sonraki bu ilk Sakarya akını ve imparator II. Andronikos'un ona karşı Sangarios'u tahkim ettirerek buradaki Türkmen istilâsını önleme yönündeki son çabaları, 1305'ten itibâren, tam yirmi üç yıl boyunca imparatora müşavirlik yapan ünlü Bizans'lı devlet adamı ve filozof Theodore Metochites'in (ö. 1332) kayıtlarına yansımıştır. Bu çağdaş kayıtlara göre imparator, 6798[40]/1290'da bizzat Sangarios topraklarına gelerek, Türkler'in hamlelerinden korkup dehşete kapılan Rum halkı korumak amacıyla bölgedeki kaleleri tahkim ettirip sağlamlaştırmıştır[41]. Köse Mihal ve Samsa Çavuş öncülüğünde gerçekleşen Güney Sakarya fethiyle aynı tarihe tekabül eden bu sıkı tedbirlerin, Uç emîri Alp Osman Beg'in aynı yıl içinde bölgeye düzenlediği bu akın faaliyetinden kaynaklandığı âşikârdır.

Güney Sakarya'nın anlaşma ile fethinden sonra Osman Gâzî'nin bir süre gazâ faaliyetlerine ara vermesi, Pachymérès'in ifâde ettiği veçhile; bu kez Konya'daki saltanat olaylarına karışıp 691/1291'de Selçuklu sultânı Gıyâseddîn Mes'ud tarafından ortadan kaldırılan Yavlak Arslan'ın oğlu Emîr Ali'yi harekete geçirmiş[42]; Osmanlı istiklâline kadarki dokuz yıllık süreçte "Ὡς γάρ, πέραν Σαγγάρεως διατρίβων, τοῖς ἀνὰ τοῦτον φρουρίοις ἰσχυρῶς ἀντεκρούετο: *Sangarios (Sakarya)'nın ötesinde yaşayan Ali Amourios, nehrin üzerindeki kalelere şiddetle saldırmaya devâm etmiş"*ti[43]. Ancak eline hiçbir şey geçmemiş; Sakarya nehri kenarındaki bu kaleleri fethe muvaffak olamayınca imparatorla yeniden barış yapmayı tercih etmişti.

زاویهٔ بش طاش فی نفس اسکی شهر " (BOA, *TD,* nr.: 438, s. 144). Bugün zâviye ortada yoktur; antik Beştaş kalıntıları ise merhum Halil İnalcık tarafından bulunmuş ve "Osman'ın Sakarya Seferleri" başlıklı makalesinin içinde (*NTV Tarih Dergisi*, Şubat 2011, s. 47-54) Bünyad Dinç tarafından çekilen bir fotoğrafı araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bu makalenin, içinde söz konusu fotoğrafın da bulunduğu, İnalcık'ın diğer makaleleriyle birlikte kitaplaştırılmış versiyonu için, bk. H. İnalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler* (III. baskı), İstanbul: Kronik Kitap, 2017, s. 65-80 (Fotoğraf ilk ekin içinde yer almaktadır).

[39] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.,* Giese nşr., s. 15; 'Âlî Beg nşr., s. 12-13. Burada Sakarya nehrinin sularının yükselmiş olduğuna yapılan vurgu, seferin başlangıç zamânının 1290 yılı Mayıs ayına (689 Cemâziye'l-evvel'i) rastladığını gösterir. Demek ki Osman Gâzî'nin Karacahisar fethi sonrası "*Emīr-i kebīr"* sıfatıyla uç beyliğine yükseltilişi de bu târihten biraz önce, büyük olasılıkla Nisan ayı içindedir. Sakarya akınlarının birazdan üzerinde duracağımız diğer tüm safhalarının da istisnâsız Mayıs ayında başlamış olması, kuruluşun ilk yıllarında Osman Gâzî ve oğlu Şehzâde Orhan'ın sâbit sefere çıkış zamanlarının Mayıs ayı başları olduğuna dâir belirgin bir perspektif çizmekte; böylece Osmanlı askerî tarihinin yeterince belirgin olmayan bu devresinin kronolojik izleğine de büyük ölçüde açıklık getirmektedir.

[40] Kâinâtın yaratılışını başlangıç kabul ettiği için mîlâdî takvimle arasında 5508 yıl fark bulunan ve on iki aylık bir döngü çerçevesinde her yılın 1 Eylül'ünde bir sonraki yıla geçen Grek takvimine göre; 6798 yılı 1 Eylül 1289 târihinde başlar, 31 Ağustos 1290 târihinde nihâyete erer.

[41] Theodore Metochites, *Basilikoi Logoi* (basılmamış metin), A. Laiou, Constantinople and The Latins, Cambridge Mass 1973, pp. 76-79.

[42] Osman Gâzî'nin yukarıdaki olayları müteâkip, Güney Sakarya'da Taraklı ve çevresini fethettiği gerçeğini dikkatten kaçıran merhum İnalcık, bu ilk seferin Sakarya nehri bitiminde Karaca-hisar'ın alınması ile, "*emāret-i kübrā"*ya yükselişten daha sonra ve Çoban-oğlu Ali'nin akınlarından daha önce gerçekleştiğini hesaba katmadığı, sâbit bir yaklaşımla yalnız 1302'deki gelişmelere odaklandığı için, bölgede gazâ önderliğinin Çoban-oğlu Ali'den Osman Gâzî'ye geçtiği yönünde asılsız ve hayal ürünü bir perspektif inşâ etmiştir. Oysa Pachymérès bu satırların öncesinde, Bapheus Savaşı'ndan on yıl önceki durumu özetlerken, Yavlak Arslan'ın öldürülüşünü de içine alan olayları, bölgede faaliyet gösteren Osman'ın yükselişinin ana sebebi olarak göstermiş ve Çoban-oğlu Ali'nin Sakarya akınlarının ise çok daha sonra, ancak 692/1292'de babasının öldürülüşünden sonra gerçekleştiğini açıkça belirtmiştir ki, Osman'ın gazâ önderliğine yükselişi bu târihten iki yıl önce, Âşık Paşa-zâde'nin kaynağı İshak Fakih'te de Pachymérès'e benzer şekilde: "*Yıġıldı ʿOṣmān yanına ġāzī/Ki dāʾim artar oldı faẕl u niʿmet/Saʿādet güneşi toġdı ezelden/Naẓar idüñ ġāzīler oldı mirʾāt..."* beyitlerinde ifâdesini bulan (Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.,* Giese nşr., s. 16; 'Âlî Beg nşr., s. 13), onun 689/1290'da uç beyliğine atanışı sonrası Güney Sakarya havzasını ele geçirme hâdisesidir. Ayrıntılı bilgi için, bk. H. Yılmaz, "Osman Gâzî'nin Bizans Sınırındaki... ", II, s. 44-45. 622/1225'te Bithynia ucunu ele geçiren Kayır-Hân'lı ailesinden Gök Alp, Gündüz ve Ertuğrul'un, bu akınlar sırasında Hüsâmeddîn Çoban'la birlikte hareket ettikleri târihî açıdan tamâmen doğrudur; ancak İnalcık'ın iddiâ ettiği gibi, ortada Osmanlılar'ın onlara bağlı olduğunu düşünmeyi gerektirecek hiçbir iz ve işâret yoktur. Müteveffâ tarihçinin bu düşünceye kapılmasında kuşkusuz, Osmanlılar'ın bölgedeki siyâsî varlığını küçümsemeyi öngören eski klasik ve mesnedsiz yaklaşımlar büyük ölçüde etkili olmuştur.

[43] Georges Pachymérès, *Relations Historiques,* IV, X/25, A. Failler nşr., p. 363.

Resim 5. İmparator II. Andronikos'un müşâviri ve târihçisi, filozof Theodore Metochites'in (ö. 1332) Kariye Müzesi'nde yer alan bir mozaikteki tasviri.
Edirnekapı-Fatih/İstanbul

Âşık Paşa-zâde, Osman Gâzî'nin 687/1288'de Sakarya nehri civârında Karacahisar kalesi ve dört yıl geçince Taraklı çevresine "*fetih*" ve "*onda*" ile boyun eğdirişinden tam on yıl sonra, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu tâkip eden yıl içinde Yenişehir'i kendisine tahtgâh edinip, fethedilen ilk bölgeleri nökerlerine iktâ' olarak verdiğini; ardından oğlu Orhan'la birlikte İznik uçlarına ve Marmara'nın dört bir yanına akında bulunarak, bu akınlar sırasında bölgedeki pek çok Bizans beldesini itaatleri altına alıp tekrar Yenişehir'e döndüklerini kısa ve ayrıntısız ifâdelerle özetleyerek şöyle der:

> *"Gāh gāh atası ile Orhān Ġāzī dört yaña segirdürlerdi, İznīk'e dahı inerlerdi. Köpri-hisār'a dahı bir nice kerre vardılar, anı dahı soñra yaġmayla feth itdiler. Andan soñra Marmara vilāyetine vardılar, kāfirleri itāʿat ile geldiler; ʿOṯmān Ġāzī dahı yirlü yirinde kodı. Gine Yeñi-şehr'e geldiler; birkaç gün ġāzīler atların dińlendürdilerdi. İznīk'üñ vilāyetine segirtdiler; şehrüñ kapusını yapdurdılar, bir nice gün ceng itdiler. Dört yanı vilāyet tapdılar, kalʿa üzerine er kodılar. Ṭapan vilāyeti tīmār erlerine virdiler, kendüler gine Yeñi-şehir vilāyetine çıkdılar."*[44]

[44] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.,* 'Âlî Beg neşri, s. 21; F. Giese nşr., s. 22. Yukarıdaki parça ve bundan sonra Âşık Paşa-zâde'den aktaracağımız tüm pasajlar, her iki neşrin tarihî ve topografik verileri baz alarak kurguladığımız yeni tenkidli metnini yansıtmaktadır. Neşrî'nin bu kaynağı tâkiben kurguladığı ikincil versiyon için, bk. Mehmed Neşrî, *Kitāb-ı Cihān-nümā,* I, haz.: F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara: TTK Yayınları, 1949, s. 144.

Osmân Gâzî'nin 699/1300'de istiklâl ilânı sonrası ve 702/1303'teki *Kite (Dinboz/Koyun-hisār) Savaşı* öncesinde, oğlu Orhan'la birlikte İznik sınırından Marmara vilâyetinin farklı beldelerine dek akınlarda bulunup, bölgedeki pek çok vilâyete emânla boyun eğdirdikleri yönündeki bu bilgi, fethedilen bölgelerin neresi olduğu hakkında çok az bilgi verse de, Osmanlı kroniklerinde *Bilecik/Belokome* çevresindeki fetihlerin en son ayağı olarak zikredilen İznik yakınlarındaki *Köprü-hisar* fethinin de bu akın sırasında gerçekleştiğine dâir önemli bir ayrıntı vermektedir[45].

Orhan'la atasının bu seferdeki fetih alanına Sakarya nehrinin doğusunda, Hendek'in bitim noktasına kadar Güney Akyazı topraklarının da dâhil olduğu çağdaş bir belgeden tespit edilebilmektedir. Nitekim Şehzâde Orhan'ın bu bölge yakınlarında "*Çalıca*" adlı bir köyü fethedip, شيخ عزّالدين اسمعيل واتاسى ابراهيم شيخ *"Şeyh ʿİzze'd-dīn İsmaʿīl ve atası İbrāhīm Şeyh"*e vakfettiğini 1 Ramazan 700/10 Mayıs 1301 târihli eski bir berattan öğrenmekteyiz[46]. Mevcut en eski Osmanlı "*mülk-nâme*" örneğini teşkil eden bu beratın, kadîm Osmanlı bürokrasi geleneğine göre fetihten hemen sonra düzenlendiği, birazdan üzerinde duracağımız 702/1302-1303 seferinin tasvir edildiği kısımda, Orhan'ın fethedilen bölgede bir süre bekleyip "*mutīʿ olan yirleri tīmār erine virdi"*ğini gösteren kayıtlar ışığında tespit edilebilir.

Âşık Paşa-zâde'nin İshak Fakih'ten naklen 689/1290'da Sakarya tarafında yalnız *Ṭarakçı-Yeñicesi*'ne tekabül eden Güney Sakarya'daki ilk ön sefer sonrası, istiklâli izleyen süreçte Sakarya'ya yönelik ilk fetih faaliyetleri, mülk-nâmeden açıkça anlaşılacağı üzere daha 700/1301 yılı baharında başlamıştı[47]. Nitekim İshak Fakih *Menākıb*'ını Âşık Paşa-zâde'den daha geniş, dikkatli ve sistematik bir biçimde kullandığı anlaşılan İdrîs-i Bitlisî *Heşt Behşt*'inin ilk "Ketîbe"sinde, Osman Gâzî'nin oğlu Orhan'la İznik kuşatmasının başladığı tarihte eş zamanlı olarak yürüttükleri bu sefere أيام بهار وشايستگي زمان جهت سير واسفار *"eyyām-ı bahār ve şāyestegīʾ-i zamān-ı [cihet-i] seyr ü esfār"*da çıktığını söyleyerek[48], seferin vakti konusunda çağdaş bir belge olan *Çalıca mülk-nâmesi*'yle aynı zamâna işâret etmek sûretiyle, rivâyetin ortak tarihî bir zemine oturduğunu açıkça göstermiştir. İstiklâl öncesi düzenlenen ilk seferde, Mihâl'in önerisiyle Beştaş-Sorkun-Mudurnu hattını izleyen Osman'ın, oğlu Orhan'la on yıl sonra yine aynı yolu izleyerek *Mudurnu-Uzuncabel* (Beldibi)-*Düzpazarı* (Pazarköy) güzergâhı üzerinden Hendek/Çalıca düzlüğüne ulaştığı; bu noktadan Orta Sakarya *(Tarsia & Düz-pazarı)* bölgesini ele geçirmeye çalıştığı, ancak sâdece Umur Hân Beyliği sınırındaki "*Çalıca/Şeyhler"* bölgesini aldığı düşünülebilir[49].

Dolayısıyla yukarıdaki çağdaş belge ve rivâyetlere dayanılarak, 700/1301 baharında başlayan Sakarya akınının, Mayıs ayı başlarında Güney Akyazı/Hendek bölgesinin bu yıl Orhan Gâzî tarafından fethiyle istiklâlden sonraki ilk meyvesini verdiğini söylemek mümkündür.

---

[45] Pachymérès'te Bapheus Savaşı'ndan bir yıl öncesine (6809/1301) târihlenen, Osmân Gâzî birliklerinin Léon Mouzalôn komutasındaki Bizans ordusunu 100 kişilik bir kuvvetle dağıtması rivâyeti (krş. Georges Pachyméres, *Relations Historiques,* IV/X, 24-25, A. Failler nşr., p. 365), Osman Gâzî ve oğlu Orhan tarafından İznik'e düzenlenen rivâyetteki akınların orijinal bir safhası ve bu târihte uçlarda yaşanan hareketliliğin açık bir kanıtıdır.

[46] Bu beratın içeriği ve fiziksel açıdan değerlendirmesi hakkında, bk. F. Emecen, a.g.m., s. 199-200; S. Şahin, *Sakarya'da Bir Türk Vakfı: Şeyh İzzeddin İsmail Vakfı,* SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, nr.: T-02071, Sakarya 2004; H. Yılmaz, "1301 (H. 700) Târihli 'Çalıca Mülk-nâmesi'", *HAİD,* XVIII/215 (Ağustos 2011), s. 44-46; Murat Cebecioğlu, *Hendek, Adapazarı, Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri,* Sakarya: Hendek Belediyesi Yayınları, 2011.

[47] Bu konuda, F. Giese, *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken,* Breslau 1922, s. 7, st. 20-21'deki, Orhan'ı İznik kuşatması ile aynı târihte fetihler yaparken gösteren şu ifâdeler kayda değerdir: "*Orhān Ġāzī bu tarafda iller açardı, gelüp Köpri-hisārı'n yağma ile alup feth itdi, andan gelüp İznīk'i hisār itdi."* Bundan sonra müellif, eş zamanlı olarak başlayan İznik kuşatması ve ardından 1302'de gerçekleşen Bapheus/Dil savaşına geçiş yapar. Âşık Paşa-zâde gibi, Giese'nin neşrettiği kronikte de ortak bir kronoloji çerçevesinde, yukarıdaki tüm olayları 702/1303'teki Kite/Koyunhisar Savaşı'nın tâkip etmesi (krş. Âşık Pşz., a.g.e., XVII. Bâb, 'Âlî Beg neşri, s. 21-22; F. Giese., *a.g.e.,* s. 11, st. 28-29/s. 12, st. 11-18), bu Sakarya akınının İznik kuşatmasının hemen öncesinde, 700/1301'de başladığı noktasında mülk-nâme ile birleşmektedir.

[48] İdrîs-i Bitlisî, *Heşt Behişt,* I. Ketîbe, Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi Eki, nr.: 191/1, vr. 59[a], st. 8-9; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *Heşt Behişt Tercemesi,* I. Ketîbe, Süleymâniye Ktp. Hamîdiye, nr.: 928, vr. 68[b], st. 25.

[49] İsmâil Hâmi Dânişmend'e göre Akyazı çevresi Bizans'tan değil, Osmanlılar'ın doğu komşusu Umur Han Beyliği'nden alınmıştır. Krş. İ. H. Dânişmend, *İzâhlı Osmanlı Târihi Kronolojisi,* I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s. 11.

İshak Fakih Geleneğine Göre Osman Gâzî'nin İlk Umûmî Sakarya Akını (703/1302-1303):

691/1291'de Sakarya sınırında Taraklı-Yeñicesi'nin Sorgun ve Göynük'le birlikte itaat altına alınmasından ve 700/1301'de Aşağı Akyazı-Hendek bölgesinin zaptından sonra, Osman Gâzî ve oğlu Orhan'ın Sakarya ovasına yönelik ilk büyük ve geniş çaplı akın girişimi, 'Âşık Paşa-zâde'de özetini bulduğumuz İshak Fakih'in izlenimlerine göre, yapımına 702/1302 sonlarında başlanıp bir yıl sonra tamamlanan Bursa'daki iki havâle kulesinin inşâsı ile eş zamanlı gerçekleşmiş, 703/1303 yılına kadar devam etmiş; nihâî anlamda ikinci umûmî akının da tamamlanmasıyla 704/1304 yılında tümüyle sona ermiştir.

Âşık Paşa-zâde Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'in gözlemlerine dayanarak, 702 (m. 1303) sonlarına tekâbül eden bu dönemde başlayıp 704/1304'te tamamlandığına işâret ettiği umûmî Sakarya akınlarının ilk safhasını şöyle aktarır:

"[ʿOs̱mān Ġāzī] kendü Ḥakk'a sığındı, yüridi toġrı Leblebici (Leblevici)-hisārı'na vardı. Tekūrı itāʿatle karşu geldi, gine yirinde kodı. Ve ol kāfirüñ bir oġlı var idi, oğlını bile aldı, toġrı Lefke'ye vardılar. Çadırlu tekūrı, Lefke tekūrı mutīʿ olup karşu geldiler, memleketlerin teslīm itdiler; kendüler ʿOs̱mān Ġāzī'nüñ yanında yarār nökerler oldılar. Samsa Çavuş geldi, eydür: *'Hān'um! Baña vir bu vilāyeti kim, bunlar girü yaġı olmasunlar!'* didi. ʿOs̱mān Ġāzī eydür: *'Vilāyetüñ baʿżısını virmezem; zīrā bunları vilāyetinden çıkarmazam!'* dir. Lefke'nüñ yanında, dere aġzında, Yeñi-şehir suyınuñ kenārında bir hisārcuk vardı, anı Samsa Çavuş'a virdi. Şimdi dahı oranuñ adı 'Çavuş-köyi'dür. Andan Mekece'ye vardılar, ol dahı itāʿatle geldi. Tekūrı Ak-hisār'a bile geldi. Ak-hisār tekūrı leşker cemʿ itmiş, karşu geldi; ġāyetde eyü ceng itdiler. Āhir kaçdı, hisārına girmedi, ġāzīler hisārı yaġma itdiler. Tekūrı kaçdı, Kara Çepüş hisārına girdi. Ol hisār Sakārya kenārında, dere içinde sarpça hisārdur. birkaç gün yüridiler, döndiler Geyve'ye vardılar. Kāfiri hisārı boş komış gitmiş, 'Kurd-deresi' dirler, anda becine olmış oturmış. ʿOs̱mān Ġāzī'ye bildürdiler; eydür kim: *'Hey! Ne dursuz?!..'* didi ve yüridiler, becine buldılar, tarfetü'l-ʿayn içinde koyıldılar. Aralarında tekūrın dutdılar, ʿOs̱mān Ġāzī'ye götürdiler, māl-ı ġanīmetlerin aldılar. Andan Tekūr-pınarı'na geldiler, anı dahı aldılar. Bir aydan artucak ol vilâyetde durdılar; mutīʿ olan yirleri tīmār erine virdiler, halkını emn ü emānlan inandurdılar. Vilāyet mukarrer oldı tā şimdiye degin... Bu feth-i ġazānuñ tārīhi hicretüñ yidi yüz dördinde vākıʿ oldı..."[50]

Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih geleneğindeki kronolojik izleğin Pachymérès'teki olaylar dizisiyle ayrıntılı sentezi; Osman Gâzî'nin ilk umûmî Sakarya akınını da içine alan Bithynia ve Olympos etrâfındaki genel gazâ harekâtının, İznik kuşatmasını tâkip eden yılda, 702 hicrî yılı yazının sonlarında (26 Ağustos 1302 sonrası) başladığına ve bir sonraki yılın aynı vaktine kadar (Ağustos 1303 ortaları) devam ettiğine ışık tutar. Nitekim Pachymérès, 27 Temmuz 1302'de gerçekleşen Bapheus Savaşı'nın zamânını açıkladığı yerde: "Ἦρξε τοίνυν ταῦτα μεγάλων κακῶν ἁπάσῃ τῇ χώρᾳ, ἐπὶ καιροῖς ἀναγκαίοις τῆς = *Bu, Anadolu'da vâr olan tüm büyük kötülüklerin başlangıcıydı ve hasat zamânıydı.*" diyerek[51], Osmanlı beylik sınırları çevresindeki tüm büyük akın faaliyetlerinin bu târihten sonra başladığına işâret eder.

[50] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 24-25; Giese neşri, s. 24-25.

[51] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV, X/25, s. 367.

Resim 6. Mekece kalesinin yol kenarlarında tespit ettiğimiz son kalıntıları.
(Fotoğraflar: Hakan Yılmaz)

Bu ilk genel akında Bithynia'nın kuzeyinde, Geyve merkezli olmak üzere Sakarya Irmağı'nın güney hattı üzerindeki kaleleri ele geçirmek üzere yola çıktığı anlaşılan Osman Gâzî, bu kez Sorkun-Mudurnu yolunu değil, Harmankaya-Göl-flanoz güzergâhını izleyip; Sakarya sınırları dışındaki "*Leblebici-hisārı"*[52], *"Çadırlu"*[53] ve "*Lefke"*[54] (λεύκεια/Leukaia: şimdiki "*Osmaneli"*) kalelerini itaat altına alarak, "*Çavuş-köyi"*[55] hisarını Samsa Çavuş'a verdikten sonra, bilâhare Sakarya'nın güneybatı ucundaki "*Mekece"* kalesini[56] emân ile feth edip, Sakarya nehrine yakın binoktada bulunan "*Ak-hisār"*a (Metabole/bugün: "*Paşalar"* kalesi[57]) doğru ilerlemiş; "*Ak-hisār"* tekfuru asker toplayıp Pamukova'daki geniş sahrâda Osman Gâzî birlikleriyle çarpışmış, ardından kaçıp Sakarya kıyı hattını tâkip ederek nehrin kenarında, dere içinde bunan "*Kara Çepüş"* hisarına sığınmış; nihâyet gâzîler buradan geri dönüp "*bir kaç gün"* yürüyerek "*Geyve"* (Κύβαλα/*Kabaia)* kalesine[58] gelmişler ve Geyve Kalesi'nin de "*Kurd deresi/Kurd-dere"*[59]

---

[52] Mihal Hozes (Köse Mihâl)'in merkez üssü *Göl-flanoz*'da (şimdi Bilecik'e bağlı Gölpazarı'nda) yer alan eski bir hisardır. Günümüze yalnız temel kalıntıları ulaşmıştır. 1016/1607 yılında Göl-pazarı kâdîsına hitâben yazılan bir hükümde "*nice zamāndan berü harāb olan Leblebici kalʿasınuñ kendü bedenlerinden taʿmīri"*nden söz edilmesi, kalenin daha XVII. yüzyılın başında harâbeye dönüştüğüne ışık tutmaktadır (Krş. BOA, A.DVN., *Mühimme Defteri,* nr.: 76, s. 119). Krş. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I (VIII. baskı), Ankara: TTK Yayınları, 2003, s. 111.

[53] *Bilecik każāsı*'na bağlı قرية چادیرلو "*Çadırlu karyesi"* (BOA, *TD,* nr.: 438, s. 219). Bu köyün yakınlarında bulunan nehirlerden biri de "*Çadırlu"* ismi taşımaktaydı.

[54] قرية لفكه "*Lefke karyesi"* Bilecik yakınlarında olup, kale 937/1530'da محلهٔ حصار "*Hisār mahallesi"* adıyla anılan mevkiide bulunuyordu (Krş. BOA, *TD,* nr.: 438, s. 146, 219).

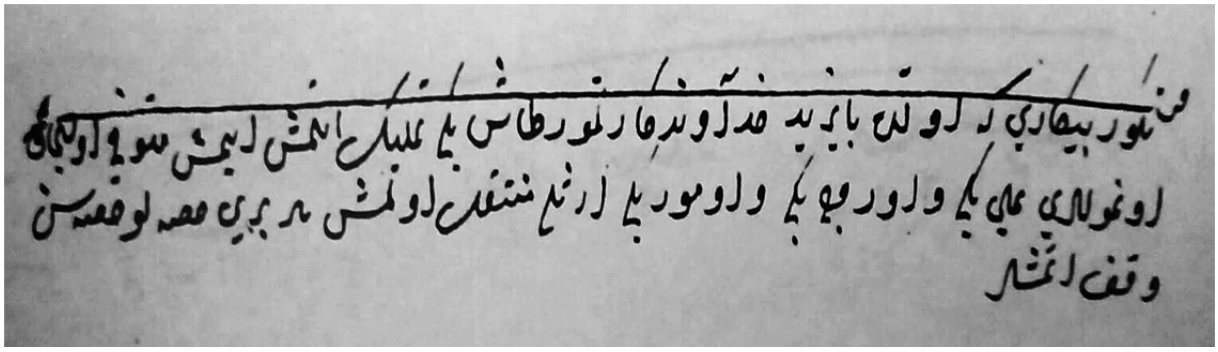
[55] Krş. BOA, *TD,* nr.: 438, s. 221. Şimdi Bilecik merkeze bağlı olan bu köy hâlâ "*Çavuşköy"* adını taşımaktadır.

[56] Kalenin 1889 yılındaki durumunun ayrıntılı tasviri için, bk. Colmar Freiherr Von der Goltz, *Anatolische Ausflüge: Reisebilder,* Berlin: Verein der Bücherfreunde Schall & Grund, 1896, pp. 121, 400, 403. Kale Sencer Şahin tarafından, bir yanılgı sonucu *Metabole (Ak-hisār)* olarak gösterilmiştir. Krş. S. Şahin, "Malagina/Melagina am Sangarios", *Epigraphica Anatolica,* VII (1986), s. 153-166. Bu iki çalışma daha sonra Fahri Yıldırım tarafından, diğerleriyle birlikte toplu olarak şu araştırmada, kalenin mimârî özellikleri de eklenerek daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir: *Sakarya Kaleleri,* Sakarya: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006, s. 42-45. Kısa bir süre önce kalıntılarını görmek ümidiyle gittiğimiz *Mekece Kalesi*'nin bulunduğu noktada, daha önce Fahri Yıldırım'ın yolun sağ ve sol kenarında dağınık hâlde bulunduğunu belirttiği harâbelerden, sol taraftakilerin tarla açan halk tarafından tamamen kökünün kazınıp hiçbir iz bırakılmadığını, sağ tarafta ise ortalama 80-100 m2'lik bir sahaya yayılan dar bir alanda, dağınık durumda çok sayıda moloz taşlar ve biri devşirme malzemeden, diğeri ince kırmızı tuğla şerit dizaynlı moloz taştan yapılmış iki küçük duvar parçasının kaldığını üzülerek gördük. Kısa bir süre içinde tamâmen bitme noktasına getirilen kaleye ait bu kalıntıların, en azından kalenin bulunduğu noktanın unutulmaması için sür'atle muhâfaza altına alınması gerekmektedir.

[57] Paşalar kalesinin yerini keşfederek, antik "*Metabole kalesi"* olduğunu tespit eden ilk isim, 1982'de bölgeye gelen Clive Foss olmuştur. Krş. Clive Foss-David Winfield, *Byzantine Fortifications an Introduction,* Pretoria: University of South Africa, 1986, pp. 140, 147-148; C. Foss, "Byzantine Malagina...", p. 170; Ayrıca bk. Fahri Yıldırım, *a.g.e.,* s. 46-67. Kale sarp kayalıkların hâkim olduğu yüksek bir dağın gerisindeki daha yüksek bir yamacın zirvesi üzerinde, *Mekece*'den *Geyve*'ye kadarki hattı kontrol edecek geniş görüş mesafesine sahip, çok yüksek bir konumda bulunmaktadır. Köyün bulunduğu noktadan bakıldığında ve dağın en üst noktasına kadar çıkıldığında dahi kalenin görülebilen kısmı yalnız, mancınık mekanizmasının yerleştirildiği yuvarlak dairesel kemerli duvardır. Paşalar köyü halkından birkaç kişi, aralarında orada görevli bir devlet memurunun da bulunduğu define avcılarının kale çevresini sabah-akşam sürekli kazmaları yüzünden, kalenin günden güne yok olmaya yüz tuttuğunu ve duvarlarının her an çökme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu önemli bir bilgi olarak bize aktarmışlardır.

[58] Şimdi mevcut olmayan *Geyve* (Κύβαλα/*Kabaia)* kalesini görmüş olan Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*'sinde "Evsâf-ı kal'a'-i Geyve" başlığı altında kalenin kendi zamânındaki durumunu şöyle tasvir eder: *"Aslında ismi 'Geñve'dür; İzmit kalʿasın binā iden İskender'üñ akrabalarından 'Geñve' nām kırāl-ı*

(*"Yaʿnī: ʿKara-su Derbendi"*[60])ne kaçan tekfurunu yakalayıp dize getirdikten sonra, son olarak "*Tekūr-pıñarı*" kalesini de kuşatıp fethetmişlerdir.

Resim 7. 937/1530 târihli *Tahrîr Defteri*'nde Geyve Kazâsı sınırları içinde yer aldığı belirtilen *Tekfur-pıñarı* karyesine ilişkin kayıt. *BOA, TAD, nr.: 166, s. 77.*

Resim 8. Pamukova'dan Geyve'ye kadar uzanan geniş bir alanı kontrol edecek sarp bir tepe üzerine inşâ edilen *Ak-hisâr (Metabole/Paşalar)* kalesi. *(Fotoğraf: Bünyad Dinç)*

fertūte-ʾavretüñ koyunları çobānlarıyçün binā olunmış küçük bir kalʿadur, ol kırālenüñ ismiyle müsemmā Geñve'den ġalat-ı meşhūr 'Geyve' dirler." Evliyâ Çelebi, *a.g.e.,* II, vr. 369a. Fahri Yıldırım kalenin konumu için olması muhtemel yerin Ali Fuat Paşa tepesi olduğunu düşünmüşse de (*a.g.e.,* s. 97-98), buradaki kalenin bizzat Evliyâ Çelebi tarafından "*Polı*" adını taşıyan başka bir kale olarak tavsif edilişi bu ihtimâli peşinen ortadan kaldırmaktadır.

[59] "Kurd-deresi"; 937/1530 tarihli *Muhāsebeʾ-i Vilāyet-i Anadolu Defteri*'nde Geyve kazâsına bağlı *Kurd-alañı* (krş. BOA, TD, nr. 166, s. 75). Şimdi Sapanca/Mahmûdiye köyü yakınlarında "*Kurt-köy*". Âşık Paşa-zâde bölgenin adını doğru olarak قورد درهسی "*Kurd-deresi*" imlâsıyla verirken; Bitlisî قورد "*Kurd*" kelimesindeki "د" : "dal" harfini "و" : "vav" zannederek: قورو دره "*Kuru-dere*" şeklinde kaydetmiştir. Bu bölgede yukarıdaki rivâyeti doğrulayacak nitelikte bâzı kale kalıntıları tespit edilmiştir.

[60] Mehmed Neşrî, *a.g.e.,* I, s. 122.

Sakarya fetihleri üzerine yapılan ve sayısı yok denilecek kadar az olan daha önceki tarihî ve topografik/toponomik araştırmalarda, İshak Fakih rivâyetinde zikredilen umûmî akınlarda ele geçirildiği bildirilen kalelerin birkaç tanesi dışında nerede bulundukları ve bugün hangi adlarla anıldıkları belirlenememiştir. Bu rivâyeti, Âşık Paşa-zâde'ye göre Yahşi Fakih *Menākıb*'ından daha geniş bir şekilde aktardığını tespit ettiğimiz İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*'in ilk "ketîbe"sinde yeri tam olarak bilinmeyen *Tekfur-pıñarı*'nın coğrâfî konumu ve kim tarafından fethedildiği konusunda, Âşık Paşa-zâde'nin metni özetleme gayretiyle atladığı çok önemli ayrıntılardan söz eder. Nitekim İdris'in verdiği dikkate değer tafsilâta göre; در توابع کیوه قلعهٔ بغایت استوار بود مشهور بتکور بیکّاري "*Geyve tevābiʿinden 'Tekūr-pınārı' dimekle meşhūr bir kalʿaʾ-i üstüvār"* olan kale[61], muhkemliği sebebiyle Osman Gâzî'yi mühimmât takviyesi için başka bir yere yönelmeye mecbur etmiş, daha sonra verdiği emirle ایغود الپ "*Ayġūd Alp"*'in oğlu قرا علی "*Kara ʿAlī"* tarafından muhâsara edilmiş ve fetihten sonra bizzat onun tasarrufuna verilmişti[62]. 937/1530 tarihli *Muhāsebeʾ-i Vilāyet-i Anadolu Defteri*'nde *Geyve każāsı* sınırları içinde rastladığımız قریهٔ تکور پیکّاری "*Tekūr-pıñarı karyesi"*ne ilişkin kayıt[63], kalenin konumu hakkında Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'e dayanan yukarıdaki bilgiyi te'yid eder[64]. Bugüne kadar yerinin nerede olduğu belirlenemeyen Tekfur-pınarı kalesi, Sakarya ırmağı kıyısının - birazdan yeri gösterilecek olan- *"Āb-ı Sūfî"* kalesini tâkip eden aşağı kenar hattı üzerinde, Geyve Boğazı'nın başlangıç noktasındaki ilk ve en büyük kale olan *Adliye Kalesi*'dir[65].

Resim 9. Geyve Boğazının başlangıç noktasında, Sakarya Nehri kenarında yer alan ve günümüzde *"Adliye kalesi"* adıyla anılan *Tekfur-pınarı kalesi* kalıntıları. *Adliye Köyü/Sakarya (Fotoğraf: Hakan Yılmaz).*

[61] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 64ª, st. 4; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 77ᵇ.

[62] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 64ª, st. 4-11; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 77ᵇ.

[63] BOA, *TAD,* nr.: 166, s. 77: "قریهٔ تکور پیکّاری/*'Karyeʾ-i Tekūr-pıñarı' ki, evvelde Bāyezīd Hüdāvendigār Temür-tāş Beg'e temlīk itmiş imiş. Müteveffā olıcak, oġulları ʿAlī Beg'e ve Orūc Beg'e ve Umūr Beg'e irsle müntakil olunmış; her biri hıssalu hıssasın vakf itmişler."*

[64] *Geyve Boğazı*'nın giriş kısmında yer aldığı belirtilen Tekfur-pınarı kalesi yakınlarında vaktiyle bir de zâviyenin mevcut olduğu, 937/1530 târihli *Muhāsebeʾ-i Vilāyet-i Anadolu Defteri*'nde *Ak-hisār Każāsı*'na bağlı bir vakfın gelirinin bir kısmının, vakıf sâhiplerinden biri tarafından: "تکور پیکّاری *'Tekūr-pıñarı'nda binā itdügi zāviye maslahatıyçün"* vakfedildiğini gösteren kayıttan anlaşılmaktadır (BOA, *TAD,* nr.: 166, s. 90).

[65] Sakarya nehrinin Geyve Boğazı'ndan çıktığı yerin giriş noktasında, Sakarya Ovası'nı ve sınırını kontrol eden en büyük ve en muhkem kale olan Adliye Kalesi, stratejik konumu itibâriyle Geyve'deki diğer kalelerden daha öne çıkmaktadır. Krş. W. Von Diest, *Von Tilsitt nach Angora,* Petermanns Mitteilungen Erg.-Heft: 125, 1898, p. 65; Clive Foss, *Byzantina Malagina...,* p. 176; Fahri Yıldırım, *a.g.e.*, s. 76-79. Geyve boğazının girişinde yer alan Adliye Kalesi'nin gerek stratejik konumu, gerekse Sakarya'dan Geyve sınırına geçiş noktasında muhkem bir şekilde inşâ edilmiş olması, bu kalenin Bitlisî'de قلعهٔ استوار "*kalʿaʾ-i üstüvār"* ve حصن حصین "*ḥısn-ı ḥasīn"* olarak nitelendirilip, Geyve'ye tâbî diğer kalelerin de fetih yolunu açtığı bildirilen Tekfur-pınarı kalesi olduğu konusunda en küçük bir şüpheye imkân bırakmaz. Krş. Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 64ª; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 77b. Kalenin bulunduğu noktaya giderek yaptığımız incelemede; Sakarya nehrinin 100 m. kadar gerisinde, nehirden çok yüksek bir konumda oldukça kalın ve muhkem duvarlarla inşâ edilmiş olan kaleden geriye, büyük kemerli ana giriş kapısının yer aldığı ön duvar kalıntısı ve kısa bir yan duvar dışında hiçbir şey kalmadığı; bu duvarın ise harap ve belirsiz bir hâlde kum ocağının ortasında, etrafı dikenli tellerle çevrilmiş bir tarla içinde yer aldığı, üzerinin tamâmen yabânî otlar, çalılar ve ağaçlarla kaplandığı görülmüştür.

Bu mühim bilgiyi müteâkip Bitlisî, Kara Ali'nin Âşık Paşa-zâde'de yer almayan Geyve çevresindeki diğer fetihleri hakkında da yegâne sayılabilecek türden bilgiler vermiştir. Onun ifâdesine göre; bundan sonra Kara Ali stratejik bir noktadaki "*Tekfur-pınarı"* kalesini gâzî yoldaşlarıyla kendisine üs edinmiş ve bu sâyede Güney Sakarya'da, Geyve yakınlarında bulunan: قلعهٔ اوڭده وبنفجه حصار وقراكوز حصار باهتمام قرا على مفتوح شد "*Oñda kalʿası ve Benefce-hisār ve Karagöz-hisār... mūmā-ileyh [Karaʿ Alī'n]üñ ihtimāmıyle feth [edilmiş]"*ti[66].

Resim 10. Geyve'nin girişinde, Ali Fuat Paşa tepesindeki yalçın kayaların üzerine inşâ edilen ve Evliyâ Çelebi tarafından *"Polı kalesi"* diye isimlendiren büyük kaleye ait kalıntılar. *(Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

İdris-i Bitlisî'nin *Tekfur-pınarı'*nı müteâkip Kara Ali tarafından fethedildiğini bildirdiği Geyve civârındaki bu kalelerin şimdi hangi kaleler olduğu, bu güzergâhtaki mevcut kalelerin coğrâfî konumları ve fiziksel özelliklerine ilişkin ipuçlarından tespit edilebilir. Nitekim adından savaş yapılmadan "*oñda",* yâni ahidle alındığı açıkça anlaşılan قلعهٔ اوڭده "*Oñda kalʿası"*nın, Aşağı Sakarya Vâdisi içinde Sapanca Gölü'nün doğu ciheti ile, *Kurtköy (Kurd-dere)* ve *Tekfur-pınarı* kalelerinin kuzeydoğu paralelinde, şehir merkezinin güneydoğu yönündeki dik Tarsia (Ταρσίας/Tersiye) tepesinin üzerine kurulmuş olan kale[67] olduğu ve anlaşma yoluyla Kara Ali birliklerine teslim olunduğu tahmin edilebilir. Rivâyette yine Geyve çevresinde bu kaleyi tâkiben fethedildiği bildirilen بنفجه حصار "*Benefce (Benefşe/Menekşe)-hisār"*ın ise *Tekfur-pınarı'*nın aşağısında, Geyve Boğazı'nı tümüyle kontrol edebilen bir tepe üzerine kurulmuş olan Yukarı Bağlarbaşı Köyü'ndeki "*Bağlarbaşı kalesi"* olduğu ve duvarları diğer kalelerden çok farklı bir tarzda, morumsu pembe bir harçla sıvandığı için, mor menekşeye teşbihle "*Benefşe/Menekşe-hisār"* adının konulduğu izahtan vârestedir[68].

---

[66] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 64[a], st. 11; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, I. Ketîbe, *a.g.e.,* vr. 77[b].

[67] XIII. yüzyılın ortalarında imparatorluk veliahtı olduğu dönemde Mikhael Palaeologos'un uzun yıllar doğu eyâletlerini yönettiği bir merkez üssü olan Ταρσίας/*Tarsia* kalesi (krş. Geòrgios Akropolitès, "ΧΡΟΝΙΚΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ", *Georgii Acropolitae: Opera* (I-II), Vol.: I, ed.: A. Heisenberg, Sttutgart 1978, p. 163) vaktiyle Büyükesence'deki yüksek tepenin üzerinde bulunuyordu. Mikhael, 1280'de Türkler'in akınları önlemek için bölgeye geldiğinde Tarsia üzerine de bir sefer düzenlenmiş, bir zamanlar yöneticisi olduğu bu bölgeyi tamâmen ıssız ve halk tarafından terk edilmiş, su kaynakları boşa akar vaziyette ve meyve ağaçları toplanmadan kalmış hâlde bulunca şaşkınlığını ve hayretini gizleyememiştir. Krş. Pachymérès, *a.g.e.,* IV, A. Failler nşr., pp. 599, 633-637. W. Von Diest'in 1895'te kalıntılarına ulaştığını söylediği kaleden şimdi hiçbir iz yoktur (Krş. F. Yıldırım, *a.g.e.,* s. 97).

[68] Nitekim Bağlarbaşı kalesine benzer şekilde, Mora Yarımadası'nın doğu tarafında, üç tarafı denize hâkim sarp ve yalçın bir kaya üzerine kurulan Monemvasia (Μονεμβασία) kalesinin de, 1540'ta fethinden sonra Osmanlılar tarafından "*Benefşe kalesi"* ismiyle anılmış olması bu ihtimâli

Resim 11. Kurulduğu dik tepe üzerinden Geyve boğazının tümüyle kontrolünü sağlayan ve morumsu pembe bir harçla sıvandığı için bir zamanlar Osmanlılar tarafından *Benefşe (Menekşe)-hisâr* ismiyle anılan Bağlarbaşı kalesinin tespit edebildiğimiz son kalıntıları.
Bağlarbaşı Köyü-Geyve/Sakarya (Fotoğraflar: Hakan Yılmaz).

Yine Geyve Boğazı civârında yer alıp bu kalelere yakın olduğu ve قراکوز حصار "*Karagöz-hisâr"* adını taşıdığı belirtilen son kale ise; Evliyâ Çelebi'nin: "*Geyve'den üçinci sāʿatde, leb-i Sakārya'da bir yalçın kaya üzere"* kurulduğunu belirttiği "*kalʿaʾ-i Çobān"*[69]/"Çobankale", ya da diğer adıyla "Boğaz-kesen kalesi"dir[70]. Behiştî'nin başka bir kaynaktan yaptığı mühim ilâveye göre; bu kale daha önce "*Yeñi-hisār"* adını taşırken, Osman Gâzî'nin yakınlarından "*Kara-göz Beg"*e verildikten sonra onun ismiyle anılmış[71]; hattâ Karagöz Beg bu kalenin yanıbaşına

kuvvetlendirmektedir. Bağlarbaşı kalesi'nin açık mor taşların ezilmesiyle elde edilen sıva malzemesi kalenin hemen tüm kalıntılarında müşâhede edilebilmektedir.

[69] Geyve boğazındaki kaleler arasında ismini günümüze kadar muhâfaza etmiş yegâne kale olan Çobankale'nin konumu ve XVII. yüzyıldaki durumu hakkında Evliyâ Çelebi, *Seyāhat-nāme*'sinde şu ilginç bilgileri vermektedir: "*Geyve'den üçünci sāʿatde, leb-i Sakārya'da bir yalçın kaya üzere, evsāf-ı kalʿaʾ-i Çobān; evc-i āsumāna kadd çekmiş, ser-āmed yalçın kaya üzere bir küçük kalʿacıkdur. Hālā içinde benī-Ādem'den yokdur; harāb ü yebāb durur. Zamān-ı kadīmde 'Geñve' kırālenüñ çobānları bu kalʿada sākin olup āyende vü revendeden bāc alurlarımış. Aşaġısı deryā-miṣāl Sakārya nehri, eñsesi yalçın dāġ üzere kalʿaʾ-i Polı ise pür-dert Sakar yolı olmaġla biʾz̲-z̲arūrī cümle kārbān halkı bunda bāc u harāc virürlermiş..."* Evliyâ Çelebi, *a.g.e.,* II, vr. 369a. Ünlü seyyâhın burada Çobankale'nin arkasında, Sakarya nehrinin dağ tarafına bakan yönünde yalçın bir dağ üzerine kurulduğunu ve çıkılması çok zor bir konumda bulunduğunu belirttiği قلعهٔ پولی "*kalʿaʾ-i Polı"*nın, Ali Fuat Paşa'nın karşısındaki tepenin üzerinde sarp kayalıkların yüzeyine kurulan müstahkem kale olduğunda şüphe yoktur. Kalenin o dönemde taşıdığı پولی "*Polı"* adının, mânâ itibâriyle Grekçe "Πόλι/*poli = şehir"* klasik ismine karşılık gelmesi, günümüze yalnız dağınık hâlde sur duvarları ulaşan bu kalenin, yüksek konumu ile çevredeki diğer kaleleri de kontrol eden bölgedeki ana kalelerden biri olma ihtimâlini kuvvetlendirir. Bu durumda kalenin Bizans döneminde, önünde taşıdığı özel adı tâkiben "*...polis"* bileşik ismiyle anılmış olması lâzım gelen stratejik kalelerden biri olması gerekir.

[70] İstanbul'dan gelen ana yol üzerinde bulunan Bağlarbaşı kalesi'nin konumunu tespit etmemiz ve kalıntılarını incelememiz konusunda bize yardımcı olan Bağlarbaşı köyü sâkinlerinden Cüneyt Uyanık'ın bize bildirdiğine göre; yakın zamâna kadar yol kenarında temel yerleri ve duvar kalıntıları hâlâ mevcut olan Çobankale, uzun süre mahkemelik olduktan sonra, 2013'te yol genişletme çalışmaları kararının uygulanması sonucu asflat altında kalarak tamâmen belirsiz olmuştur. Şimdi bölgede kalenin varlığına dâir hiçbir iz ve işâret yoktur.

[71] Konstantin Mihailoviç'in, *Hâtırât*'ının *(Mémoires d'un Janissaire)* IX. kısmında Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anlatırken, "*Ak-yazı"* yakınlarındaki "*Kara-yazı"* adlı bölgenin kalesinde "*Karavida"* adlı bir kadının oturduğuna, Osman bu bölgeye geldiğinde ona hakârete kalkıştığına, onun ise buna öfkelenip kaleyi ele geçirdikten sonra kadını yakalatıp "*şehrin en yüksek yerinden aşağıya attırdığına"* ilişkin anlattığı hikâye kayda değerdir. Krş. K. Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıraları,* Türkçe çeviri: Nuri Fudayl Kıcıroğlu & Behiç Anıl Ekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 47-48. Buradaki "*Kara-yazı"*nın, Pamukova'nın eski ismi "*Kara-göz"; "Karavida"*nın ise Geyve'nin Grekçe adı olan Κύβαλα/*Kabaia* olduğunda şüphe yoktur. Evliyâ Çelebi'nin Geyve kalesinde "*Geñve"* adlı bir "*kırâle avrat"*ın oturduğu tasviriyle uyuşan bu kısa, XV. yüzyıl halk anlatılarına; *Trikkokia (Koçhisar)* kalesi

kendi adıyla anılan bir de köprü yaptırmıştır[72]. Osman Gâzî erlerinin Tekfur-pınarı'na kadar gelişleri Mayıs ayı sonlarını, Geyve'ye tâbî diğer kaleleri fethetmeleri ise Haziran ayı sonlarını bulmuş olmalıdır. İshak Fakih geleneği onların, itaat eden Rum halka timarlarını paylaştırmak için[73] burada bir aydan fazla kaldıklarını söyler ki, bu önemli ayrıntı rivâyette anlatılan ilk Sakarya akınının yaz sonlarında, Ağustos ayı ortalarına doğru tamamlanmış olduğunun kanıtıdır.

Osman Gâzî ve Oğlu Orhan'ın İkinci Umûmî Sakarya Akını (703-704/1304):

İznik kuşatmasının bir parçası olarak başlayan ve Geyve merkezli olmak üzere, geri plânda Güney Sakarya üzerinden İznik'e uzanan yolların kapatılmasını amaçlayan ilk umûmî akın sırasında, Osmanlı ilerleyişine bir misilleme olarak Osmanlı beylik merkezi Karacahisar'a beklenmedik ânî bir baskın düzenlenmişti. Âşık Paşa-zâde'nin Yahşi Fakih'ten derlediği bilgilere göre; Osman Gâzî ilk seferinde daha *Lefke* (λεύκεια/Leukaia) kalesi önlerinde bulunduğu sırada, yerine vekâlet eden Orhan Gâzî "*Eski-şehir'de at naʿlladıyorur"* iken "*Çavdār Tatārı Karaca-hisār'uñ bāzārına segirtmiş"* olduğunu haber almış[74], derhâl yoldaşları ile ata binerek Çavdaroğlu'nun üzerine varmış; *Oynāş-hisārı*[75] önlerinde Çavdar ordusunu sür'atle dağıtıp, yağmaladıkları tüm malları onlardan geri aldığı gibi, Çavdar-oğlu'nu da esir almış ve babası gelinceye kadar bırakmamıştı[76]. Rivâyetin devâmında belirtildiği üzere; Çavdar-oğlu sefer dönüşü Osman Gâzî'nin huzûruna getirilince, oğlu Orhan'a: "*Oġul!. Konşıdur bu ẓālim ve hem müsülmāndur, kendüye and virelüm ve hem begine dahı; bile koyı-virelüm, varsun vilāyetine gitsün!"* demiş[77]; bundan sonra taraflar arasında ahidleşilmiş ve artık arada uzun süre herhangi bir çatışma meydana gelmemişti.

Ne var ki Çavdar-oğlu sakıncalı faaliyetlerinden geri kalmamış; Osman Gâzî bu kez Bithynia'daki akınları önleyecek olası yeni bir saldırı girişimine karşı tedbir için, oğlu Orhan'ı biz zat kendisi huzûruna çağırtıp: "*Oġul Orhān! Bu Tatār'a gerçi and virdük ve illā bunlaruñ Tatār'lıġı gitmez. Gel sen bu ġāzīler-ilen Kara Çepüş'e ve Kara Tigin'e var, Allāh saña vire diyü umarın!"* dediği zaman, Orhan: "*Hān'um, her ne kim sen buyursañ kabūl iderem!"* diyerek itâatle karşılamış, Osman Gâzî ise nökerlerinden Akça Koca, Konur Alp, Abdurrahmân Gâzî ve Köse Mihâl'i de

---

kuşatması sırasında Maria'nın Osman'a hakâret etmesi ve Osman Gâzî'nin Bilecik kuşatmasında gâzîleri kadın kılığına sokarak sepetlerin içinde gizlemesi vak'alarıyla karışık bir hâlde geçmiştir. Karavida'nın Osman tarafından aşağıya atıldığı belirtilen "*şehrin en yüksek yeri"* ise, hikâyeye bakılırsa; muhtemelen Kara-göz ile Geyve'nin geçiş noktasında bulunan Ali Fuat Paşa tepesi üzerindeki sarp kaledir.

[72] Burada Behiştî, *Karagöz-hisār* ve yanındaki eski köprünün kendi zamânındaki durumuna yönelik izlenimlerini de aktararak şu bilgiyi verir: "*Yeñi-hisār'ı Ḥażret-i ʿOṯmān 'Kara-göz Beg' dirler, bir mukarreb kul var idi, aña virdi. Anda bir köpri dahı binā eylemişdür, şimdi 'Kara-göz Beg köprüsi' dirler. Ammā hisār ḫarābdur."* (*Vāridāt-ı Sübhānī ve Fütūḥāt-ı ʿOṯmānī,* es-Sifrü'l-Evvel, vr. 79a, st. 10-12) Nitekim Pamukova'nın اقحصار "*Ak-hisār"*dan önceki ilk adının قره كوز "*Kara-göz"* olduğunu gösteren tahrir kayıtları (BOA, TD, nr.: 166, s. 85), fetihten sonra *Kara-göz*'e verilen hisarın da Geyve ile bir zamanlar yine onun adıyla anılan bu bölgeye geçiş noktasında yer aldığını ortaya koyar. Behiştî'nin hisarın bir köprü yakınında bulunduğuna ilişkin verdiği mühim ayrıntı, bu köprünün II. Bâyezîd'in yaptırdığı Ali Fuat Paşa'daki köprüye yakın bir konumda, Sakarya nehrinden geçişe ihtiyaç duyulan bir noktada inşâ edildiğine işâret eder ki, gerçekten de şimdi bu köprünün 150 m. kuzeyinde eski bir köprünün kalıntıları müşâhede edilmekte; bu ise bizim, kalenin bölge yakınlarındaki *Çobankale* olduğu yönündeki tespitimizi kesinleştirmektedir. Bu köprünün *Sahāʾifü'l-Aḫbār*'da, "*İznikmīd"* fethine giderken *Akhisār (Metabole)*'dan yola çıktığı bilinen Sultan Orhan'ın, "*Sakarya nehrini cisrden ʿubūr ve cisrüñ taʿmīrini fermān buyurdı"*ğu, hattâ yanıbaşındaki köy halkını tâmir işiyle görevlendirip, buna karşılık kendilerini her türlü "*tekālīfden muʿāf"* tuttuğu belirtilen köprü olması kuvvetle muhtemeldir. Krş. Müneccim-başı Ahmed Dede, *Sahāʾifü'l-Aḫbār fī Vekāyiʿü'l-Aʿsār,* III, İstanbul: Matba'a'-i 'Âmire, 1285, s. 285; Semavi Eyice, "Beyazıt II Köprüsü", *DİA,* VI, İstanbul 1992, s. 50-51.

[73] 703/1303 Haziran ayı sonlarında başlayıp Ağustos ayının ortalarına kadar devâm ettiği ve basit bir uygulama ile, yalnız verilen muhtasar vakfiye ve mülk-nâmelerin birer sûretlerinin alınması yöntemiyle gerçekleştirildiği anlaşılan bu vakıf ve timar tevcihlerinin, bir defter emîni nezâretinde Tahrir defteri düzenlenerek daha mufassal ve nitelikli bir şekilde kayıt altına alınması ise, bürokrasinin Şehzâde Orhan'ın öncülüğünde inşâ edilmeye başlayacağı 719/1319 yılı sonlarında gerçekleşecektir. Sakarya çevresindeki bu timarların kaydedildiği *Defter*'i gördüğü anlaşılan Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravżatü'l-Ebrār*'ında bu bölge defterinin فى حدود سنه عشرين "*fī ḥudūd-ı sene ʿişrīn";* yâni 719/1319'dan 720/1320'ye geçiş zamânına târihlendiğini açıkça belirtir (Krş. *Ravżatü'l-Ebrār,* Mısır: Bulak Matba'ası, 1248, s. 341).

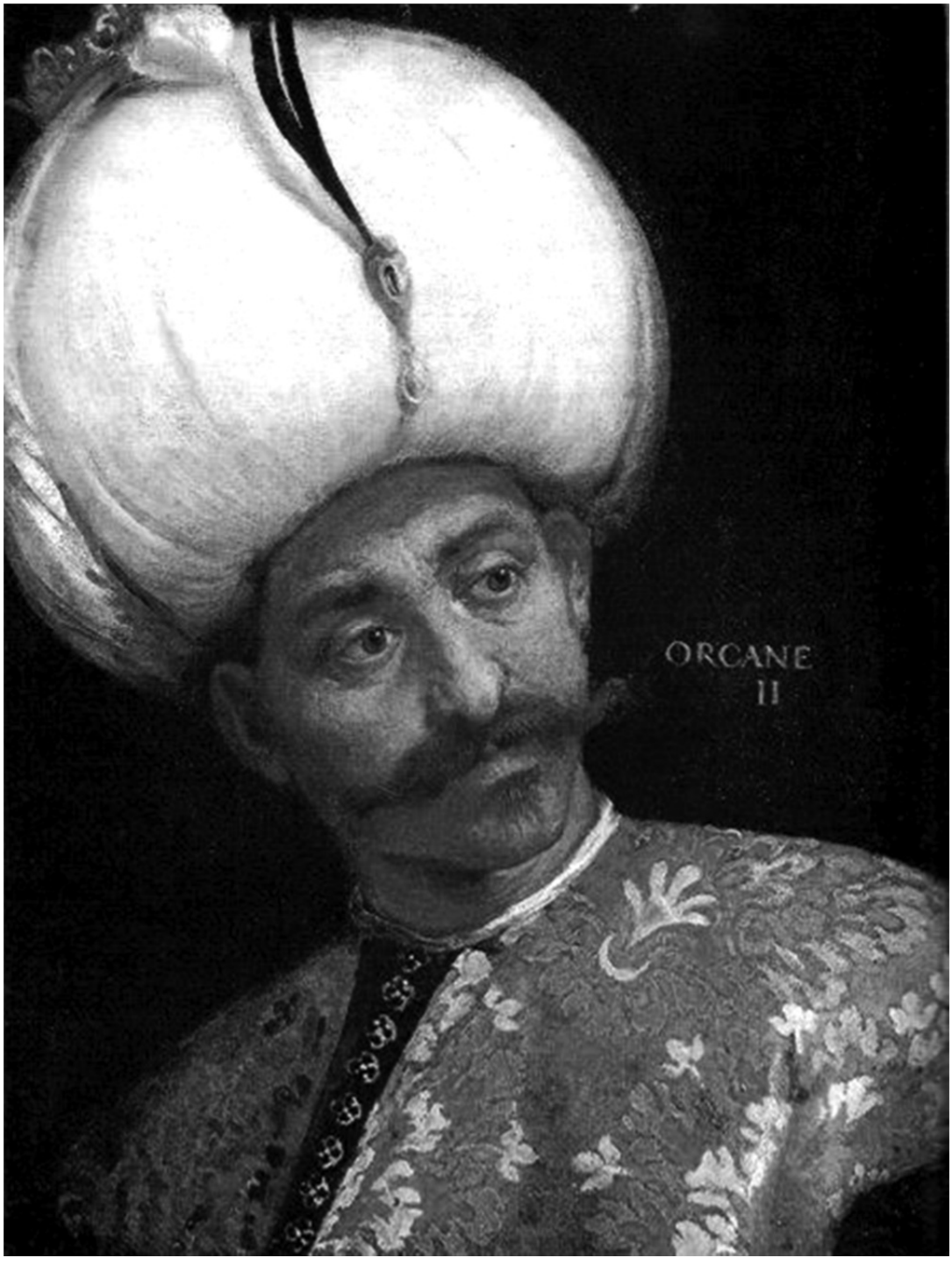
[74] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âlî Beg neşri, s. 25; Giese neşri, s. 25.

[75] Bu kale, *Kara-hisār-ı Sāḥib Livāsı*'ndaki ناحية اويناش "*Oynāş Nāḥiyyesi"* sınırları içinde yer alıyordu. Krş. BOA, *TD,* nr.: 438, s. 200, 205-208. Âşık Paşa-zâde rivâyeti aktarırken, bugün mevcut olmayan hisarın, kendi zamânında "*bir vīrānca hisār"* olduğuna işâret eder (Krş. *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 25; Giese neşri, s. 25).

[76] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âlî Beg neşri, s. 25; Giese neşri, s. 25-26.

[77] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 25; Giese neşri, s. 26.

yanına katıp: "*Ġāzīler!. Ha görem sizi-kim dīn yolında nice deprenürsiz?*" diyerek, onu tek başına sefere yollamış[78]; böylelikle Osman Gâzî'nin direktifi ve oğlu Orhan'ın öncülüğünde İkinci umûmî Sakarya akını fiilen başlamıştı.

Resim 12. Osman Gâzî tarafından Kara Çepüş ve Kara Tekin kaleleri üzerine gönderilerek İkinci umûmî Sakarya akınını başlatan Şehzâde Alp Orhan. *Veronese Okulu, Bayerische Staatsgemäldesammlungen (Münih), Alte Pinakotek, nr.: 2236.*

[78] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 25; Giese neşri, s. 26.

Âşık Paşa-zâde ilk umûmî Sakarya akınını tâkip eden ve Kara Çepiş, Kara Tekin, Ak-hisar (Metabole) ve ʿÂb-ı Sûfî kalelerinin fethiyle nihâyete eren bu ikinci akını, aslî kaynağı Yahşi Fakih *Menākıb*'ından şu ifâdelerle özetler:

> *"[Orhān Ġāzī] atasından duʿā vü himmet kılıcını kuşandı, seferine niyyet-i ġazâ itdi; toġrı Kara Çepüş'e yüridi kim, aña ʿOs̱mān Ġāzī dahı varmışıdı. Bir konak yir kaldı-kim hisāra varalar, ol arāda ġāzīleri üç bölük itdiler: Bir bölügi vardı hisāra düşdi kim, Orhān kendü bileyidi; bir bölügi dāhı giceyile hisāruñ ötasine geçdi; bir bölügi dāhı hisāruñ yanında bir dereye girdiler. Orhān Ġāzī bu hisārda ceng ider. birkaç gün ceng itdiler, hisāra zebūnlık gösterdiler. Ġāzīler bu hisārda ceng iderken kaçdılar, kāfirler dāhı hisārdan çıkdılar: 'Türk kaçdı!' didiler. Kâfirler hep hisār öñine çıkdılar, bir Türk buldılar, tutdılar tekūra getürdiler. Sordılar-kim: 'Dahı Türk var-mıdur?' Türk eydür: 'Yokdur, hemān budur kim; kaçdı!' didi. Tekūr bu sözi işidicek be-ġāyet ferah-nāk oldı. Bu şādlıġla çıkdı, gözciler gönderdi, hiç Türk görmediler. Ḥisār kapusın açdı, eyitdi-kim: 'Varalum Türk'üñ ardını basalum, Türk'i dereden çıkartmayalum!' didi; hemān bindi, sürdi. Bu yanında turan Türk hisārun kapusını aldı, yukarudaġı duran Türk dahı gözükdi; tekūr eyitdi: 'Hey! Dahı Türk varımış!.' didi, döndi hisār öñinde duran Türk'e kendüyi urdı. Dutdılar, hisāra karşu getürdiler. Ḥisārı aldılar, mālını ġāzīlere virdiler; sipāhīsin çıkardılar, hisārı berkitdiler. Tekūrı aldılar, aşaġa yanında 'Āp-suyı' dirler bir hisār dahı var, aña getürdiler; anı dahı ʿahd-ilen aldılar. Ve bu iki hisāra er kodılar; Koñur Alp'e Kara Çepüş'i virdiler, Akça Koca'ya Āp-suyı'nı virdiler. Orhān Ġāzī döndi, tekūrı aldı bile gitdi; sipāhīlerin dahı Ak-hisār'a götürdi, vilāyeti kāfirlerini emn ü emān-ilen yirlü yirinde kodı. Koñur Alp gāh gāh çıkar Ak-yazı'ya segirdürdi; Akça Koca dahı ʿAyān Göli'nüñ suyı akduġı yirde, Biş-köpri'de 'Berġoscuk' vardı, anda vardı duraklandı ve orada, ormān arāsında olan ile segirdürdi. El-hāsılı Orhān Ġāzī kim bu ucı berkitdi, bu kāfirleri atası ʿOs̱mān'a gönderdi, kendü Kara-tigīn tekūrı üzerine düşdi. ... Tekūrı ki dutdılar, pāre pāre itdiler; zīrā ki savāş itdi. ...Samsa Çavuş'ı hisāruñ içinde kodı, gine Orhān Yiñi-şehir'de atasına buluşdı. Ve evvel Kara Çepüş'e dahı ādem gönderdiler ve Kara Tigīn'e dāhı ādem gönderdiler, ol dāhı İznīk'e havāle gibi oldı. Gāh gāh varurlardı, İznīk'üñ baġçalarını harāb iderlerdi. El-hāsılı İznīk'e rāhatluk virmez oldılar. Bir tarafdan Koñur Alp Ak-yazı'ya meşġūl ve bir tarafdan Akça Koca İznikmīd tarafına meşġūl ve bu uclar ġāyet işlenür oldı. Bu ġāzīler şöyle duruşırlar kim, fethler mukarrer olına; gicelerde uyku uyumazlar, gündüz de at arkasından inmezler, kāyim dururlar[79]. ...Ve bu fethüñ tārīhi hicretüñ yidi yüz bişinde vākıʿ oldı, hem Orhān Ġāzī elinden."*[80]

Kara Çepiş kalesinin fethi hakkında Orhan'ın imamı İshak Fakih'e dek uzanan bu bilgiler, Bitlisî'nin isâbetle belirttiği üzere; Şehzâde Orhan öncülüğündeki Osmanlı akıncılarının bu muhâsarada Rumlar'la birkaç gün savaştıktan sonra, hâl-i hazırda kale kuşatmalarında pek rastlanmayan bir yöntemle منکسرانه از صف قتال بجانب معسکر خود روي انهزام آوردند "*sūret-i inhizāmda, münkesirān kıtālden fırār şeklinde kendü muʿaskeri cānibine ʿazīmet*" eder gibi yapıp, onları peşlerine düşürerek kaleden dışarı çıkardıklarını; ardından dereye ve kalenin yakın noktalarına gizlenen askerleri düşmanın karşısına dikip راه عود ورجوع قلعه را بر کافران مسدود کردند وحیله خودمندانه "*kāfirüñ kalʿa [ʿavdet ü] ricʿat yolını mesdūd [idüp] hīleʾ-i hurd-mendāne*", yâni "Sahte ric'at/Turan taktiği" yöntemine benzer bir taktikle onları birdenbire kapana kıstırdıklarını ortaya koymaktadır[81]. Bundan sonra Kara Çepiş kalesinin aşağı hizâsındaki *Āb-ı Sūfî (Hypsu)* kalesi de emânla fethedilmiş; bu iki kale Akça Koca ve Konur Alp'in tasarrufuna verildikten sonra, İdris'in verdiği tafsilâta göre Orhan Gâzî واز انجا ازیل کیوه عبور نموده "*Geyve köprüsünden saʿādetle ʿubūr*" edip *Ak-hisār (Metabole)* kalesi tarafına geçmiş ve kalenin fethini müteâkip burayı sipâhîlerin konuşlandığı bir üs hâline getirerek, bu kez atının üzengisini Kara Tekin kalesi yönüne çevirmiştir[82]. Kara Tekin tekfurunu

[79] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* ʿÂli Beg neşri, s. 26-28; Giese neşri, s. 26-27.

[80] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* ʿÂli Beg neşri, s. 28.

[81] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 66[b], st. 22; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 82[a], st. 12-22.

[82] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 67[a], st. 7-13; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 82[b], st. 2-13.

gâzîlere meydan okuduğu için yakalayıp katletmiş, eşsiz güzellikteki kızını babası Osman Gâzî'nin haremine göndermiş ve kalenin dizdarlığını da nökerlerinden Samsa Çavuş'a vermiştir[83].

Resim 13. Paşalar köyüne bakan dik yamaç üzerinde yer alan *Akhisar/Metabole* kalesinin ön cephesindeki Mancınık platformunun yerleştirildiği dâiresel kemer. *Pamukova/Sakarya (Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

Rivâyetin Âşık Paşa-zâde versiyonunda, Bâb'ın devâmında yer alan manzûmede belirtildiğine göre; bu akınlar sırasında "*Koñur Alp kılıcı Boli'ya sal*"m ış ve "*Ak-yazı'da Düz-bazār'ı"* almış, "*Uzunca-bil'de kāfire buluş"*up "*iki gün-iki gice"* savaşmış; nihâyet kâfirleri kovduktan sonra dönüp yine "*Düz-bazār"*a gelmişti[84]. "*Düz-bazārı",* Sakarya düzlüğü/Ada nâhiyesi'nden *Tersiye Tarsia/Tersiye* tepesi (şimdiki Büyükesence) ve kalesini de içine alacak biçimde Akyazı'daki Pazarköy'e kadar uzanan geniş ovadır. Şimdiye kadar yeri tespit edilemeyen "*Uzunca-bil"* ise, Pazarköy yolu ile birleşen Akyazı-Mudurnu yolunun 20 km. kadar ilerisinde, bugün Akyazı'da "*Beldibi"* köyünün kurulu olduğu alandır. Rivâyete göre fetih rotasını Bolu (Κλυδιούπολη/Klaudiopolis) istikâmetine doğru çeviren Konur Alp, Akyazı'da *Düz-pazarı/Pazarköy*'ü aldıktan sonra, yolun ilerisinde Beldibi aralığındaki yerleşik Rumlar'ın saldırısına uğramış ve onları dağıttıktan sonra tekrar aynı bölgeye dönüş yapmıştır. İzmit'e yakın noktalardan "*Ak-ova'ya segirdür"* durumdaki Akça Koca ve Gâzî Rahmân ise, bu sırada gâzîlerle birlikte İstanbul'dan çıkagelen kâfirleri kırmışlardır[85].

Âşık Paşa-zâde, kroniğinin nâdir birkaç nüshasının nihâyetine eklediği son cümlede: "*Bu fethüñ tārīhi hicretüñ yidi yüz bişinde vākı ʿ oldı, hem Orhān Ġāzī elinden"*[86] dedikten sonra, devâmındaki Bâb'da daha önce havâle kulelerinin yapımıyla 702/1303'te başladığını belirttiği Bursa kuşatması hikâyesini araya alır ve tâ Osman Gâzî'nin Gümüşlü Künbed'e defnini vasiyet ettiği yere kadar, şehrin yirmi yıla yakın bir süre devâm eden fethini ve onunla ilgili her şeyi kesintisiz olarak anlatır[87]. İşte bu takdim-te'hir, İshak Fakih metnini yalnız Âşık Paşa-zâde özetinden tâkip eden

[83] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 67[a], st. 14; vr. 67[b], st. 15; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 82[b], st. 15; vr. 83[b], st. 12.

[84] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 28; Giese neşri, s. 28.

[85] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 28; Giese neşri, s. 28.

[86] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 28; Giese neşri, s. 28. Bu târih Âşık Paşa-zâde'nin kroniğinin Giese tarafından yayınlanan Avrupa nüshalarında ve 'Âlî Beg'in neşrettiği İstanbul nüshalarının çoğunda yoktur. İstinsah atlamasıyla açıklanamayacak olan bu durum, müellifin İzmit ve İstanbul yönündeki fetihlerden öncesine tekabül eden Sakarya'daki fetihlerin tümünü ortak bir kronoloji ile doğrudan 704 hicrî yılına odaklandırdığını gösterir.

[87] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 28-32; Giese neşri, s. 28-30.

Osmanlı müverrihlerini yanıltmış; bunlardan birçoğu Sakarya fethinin târihini Bursa kuşatmasının devâm ettiği daha sonraki yıllarda aramış veya yanlışlığı aşikâr olan 726/1326'dan daha geç târihlere odaklandırmışlardır.

Resim 14. Osman Gâzî'nin Sakarya Seferi sırasında *Kara Çepüş (Seyifler)* ve *Âb-ı Sûfî (Harmantepe)* kalelerini kendilerine üs olarak verdiği nökerlerinden Akça Koca (solda) ve Konur Alp (sağda). *Ârif Paşa, Osmanlılar'da Resmî Kıyâfetler, nr.: 1.*

Bursa fethini tamâmen hikâye ettikten sonra tekrar en başa, Sakarya akınlarıyla başlayıp 705/1305'te İzmit ve İstanbul yönündeki kalelerin alınışıyla sona erecek olan önceki fetih anlatısına dönen müellif, aslî kaynaktan "*Bu tarafda Koñur Alp ve Akça Koca ve Ġāzī Rahmān hālleri n'oldı, anı bildür"*mek üzere açtığını belirttiği "Bāb"ın ilk satırlarında, Sakarya, İzmit ve Bolu uçlarındaki akınların yarım kalan hikâyesini de şu cümlelerle tamamlamıştır:

"Koñur Alp Ak-yazı ve Koñrapa-ili'ni ve Bolı ve Mudurnı vilāyetlerini mukarrer itdi ve döndi gine Kara Çepüş'e ve Āb-suyı'na geldi ve Ġāzī Rahmān'ı anda koyup kendü gine gitdi. Akça Koca'yı Kandırı'ya varmağa kodı; maksūdları

Samandıra'ya varmak oldı. El-hāsılı bunlar gice ve gündüz kāfir-ile gāh ceng ve gāh müdārālar iderler. Bir gün Samandıra tekūrınuñ oğlı ölmişdi, bu kāfirler meyyitüñ üzerine cemʿ olmışlar. Ġāzīler dahı fursat buldılar, bu kāfirlerüñ hisār öñindeyiken yolın basmışlar, tekūrı dutmışlar; Samandıra hisārı feth olundı."[88]

"Bâb"ın devâmında *Samandıra* (Δαματρίς/Damatrys) kalesinin fethini tâkiben, Abdurrahmân Gâzî'nin öncülüğünde *Aydos* (Οξυά/Oxeia) *Kalesi*'nin de fethedildiğini ayrıntılı şekilde hikâye eden[89] Âşık Paşa-zâde, bâzı nüshalarda fethin târihi konusunda yine yarım bıraktığı gerideki "Bâb"a gönderme yaparak: "*Bu fetḥüñ tārīḫi dahı yukarıdaki tārīḫinde vāḳıʿ oldı.*" der[90]. Böylece İshak Fakih geleneğinin Âşık Paşa-zâde tarafından çıkarılan özetinde, Sakarya'da başlayan ve 704/1304'te ilk safhasının tamamlandığı belirtilerek, aynı anda hem Bolu, hem de İzmit yönünde devâm ettiği bildirilen tüm fetih hikâyesi, 705/1305'te İzmit uçlarında Kandıra ile daha ileride Samandıra ve Aydos kalelerinin de fetihlere dâhil edilişiyle sona erer.

"Kara Çepiş" ve "Āb-ı Sūfī" Kalelerinin Yerlerinin Tespiti; Coğrâfî Konumlarının Sakarya'nın Fethi Açısından Önemi:

Osman Gâzî ve oğlu Orhan'ın Sakarya akınları sırasında, Çavdar Tatar'ın oğlunun bir müddet içinde konuşlandığı ve bilâhare fethinden sonra Akça Koca tarafından bir akın üssü olarak kullanıldığı anlaşılan "*Kara Çepiş*" kalesinin ve Konur Alp'e bırakılan "*Āb-ı Sūfī*" kalelerinin yerleri, -stratejik konumları itibariyle Sakarya'nın en önemli iki kalesi olmasına rağmen- bugüne dek tespit edilememiştir. *Kara Tekīn* hisarının İznik yakınlarında bulunduğu İshak Fakih rivâyetinde, Osman Gâzî'nin Çavdar-oğlu ile mücadelesinin anlatıldığı yerde açıkça zikredilmişse de, rivâyetin odağında bulunan ve hem Sultan Osman'ın, hem de oğlu Orhan'ın önemli muhâsara ve mücâdelelerine sahne olan "*Kara Çepiş*" kalesinin yeri hakkında, modern araştırmacılar tarafından yalnız birkaç görüş serdedilmiş; ancak mantıkî herhangi bir gerekçeye isnad etmeyen bu isâbetsiz görüşler de, ilmî dayanaktan yoksun basit ve sathî birer varsayımdan öteye geçememiştir.

Kreutel'in Sakarya'nın tarihî coğrafyasını içine alan haritasında "*Kara Çepiş*" kalesi, Sangarios Nehri'nin sağ tarafında, *Pentégéphyra* (Πεντεγέφυρα/Beşköprü)'ye yakın bir noktada gösterilirken[91]; Jacques Lefort, kalenin: "*büyük olasılıkla Lefke yakınlarında*" olabileceğini tahmin etmiş[92]; Clive Foss ise Sakarya'daki kalelerin konumunu tespit amacıyla kaleme aldığı "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius" başlıklı ayrıntılı makalesinde: "*Her ne kadar Osmanlı rivâyetinde anlatılanlarla güçlükle uyuşmakta ise de, yörede Osmanlı kayıtlarında geçen Kara Çepiş kalesi olması en muhtemel kale*"nin, Geyve yakınlarındaki "*Boğazkesen kalesi*" *(Çobankale)* olduğu yönünde görüş belirtmiştir[93]. Kalenin konumunun Osmanlı rivâyetindeki anlatıyla uyuşmadığını Foss'un bizzat kendisi itiraf ettiğine göre, bizce de tutarsızlığı aşikâr olan bu tez üzerinde münâkaşada bulunmak gereksizdir. Tıpkı *Kara Tekīn* hisarı gibi, *Kara Çepiş* kalesinin de İznik yakınlarında, tek bir kale olması gerektiği mantığından yola çıkan merhum Halil İnalcık ise, diğerlerine göre kanıttan çok daha yoksun bir tez ortaya atmış ve Arnakis'in Pachymérès'teki "Κατοικία/*Katoikia*" kalesinin *"Kite"* kalesi olduğu yönündeki isâbetli tespitini reddederek, kronikte "*Kroulla*" (Κρούλλα/Gürle)'den hemen sonra zikredilen bu kalenin "*Kara Çepiş kalesi*" olduğunu iddiâ etmiştir[94].

---

[88] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* ʿÂli Beg neşri, s. 32; Giese neşri, s. 31.

[89] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* ʿÂli Beg neşri, s. 33-34; Giese neşri, s. 32-33.

[90] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* ʿÂli Beg neşri, s. 34. Burada 705/1305 târihine yapılan bu gönderme, Giese'nin neşrettiği Avrupa nüshalarında yer almaz.

[91] Kreutel'in 1 no.'lu haritasından (s. 334) naklen, Jacques Lefort: "13. Yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* ed.: Elizabeth Zachariadou, s. 125.

[92] J. Lefort, a.g.b., *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* s. 125.

[93] Clive Foss, "Byzantine Malagina...", p. 172, n.: 47.

[94] Krş. H. İnalcık, "Koca-eli Yöresinin Fethi", *Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* I, İzmit: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015, s. 147-151; İnalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler,* s. 68-69, 71. Burada İnalcık sâdece, Orhan Gâzî'nin hem Kara Çepiş muhâsarasında, hem de Kite'ye gönderilen *Sgouras* öncülüğündeki imparatorluk ordusuna düzenlenen baskında geceleyin gizlice harekete geçmesinden yola çıkarak: "*Orhan'ın*

İshak Fakih rivâyetinde hem İznik havâlîsine yakın bir noktada gösterilen, hem de Geyve'ye epeyce uzak bir alanda, Sakarya ırmağının kenarındaki bir dere içinde yer aldığı belirtilen *Kara Çepiş kalesi*'nin nerede bulunduğu meselesi, mevcut betimlemeler, iddiâlar ve tezler nokta-i nazarından bakıldığında tümüyle karmakarışıktır. "*Kara Çepiş*" kalesinin nerede bulunduğu muammâsını çözmek için, öncelikle "*Kara Çepiş*" isminin kökeni ve nereden geldiği konusuna eğilmek lâzımdır. İshak Fakih'in anlatılarını içeren *Yahşi Fakīh Menākıbı*'nı Âşık Paşa-zâde dışında doğrudan kullanmış nâdir Osmanlı müverrihlerinden biri olan İdrîs-i Bitlisî, *Heşt Behişt*'inin ilk "Ketîbe"sinde bu aslî kaynaktan, Osman Gâzî'nin Sakarya akınlarının bilinmeyen yönleri gibi, *Kara Çepiş* kalesinin konumu hakkında da çok daha geniş ve ayrıntılı bilgiler nakletmiştir. Kronolojisindeki bâriz hatâ ve tutarsızlıklara rağmen Bitlisî'nin eserinin, Osman Gâzî'nin Sakarya akınları hakkında tamâmen doğru ve esaslı bilgiler içeren, konu ile ilgili mevcut en geniş ve en nitelikli Osmanlı kaynağı olduğu söylenilebilir.

İdrîs-i Bitlisî *Menākıb-nāme*'den bize aktardığı satırlarında, önemli bir ayrıntı olarak: قره چپش "*Kara Çepiş*"in, Osman Gâzî'nin Sakarya akınlarına katılan kumandanlarından biri olduğunu açıkça belirtmiş ve onun, İzmit'e dek uzanan Kuzey Sakarya yolu ile oradan nehir boyunca şehrin güneyine doğru uzanan havzadaki kalelerin fethinde etkin bir rol oynadığına dikkati çekmiştir. Bitlisî'nin bu çok mühim kayıtlarına göre Kara Çepiş, Âşık Paşa-zâde'nin 704/1304'te tamamlandığını belirttiği akınlar sırasında, İzmit yolu ile Mésonèsion arasında, Karadeniz istikâmetine doğru Sakarya nehrinin en başında bulunan stratejik bir kaleyi feth edip içine yerleşmişti ki; bu kale zamanla kendi adıyla anılacak olan "*Kara Çepiş kalesi*" idi.

Hüdâvendigâr Livâsı ve çevresini içine alan 937/1530 tarihli *Muhāsebeʾ-i Vilāyet-i Anadolu Defteri*'nde, Osman Gâzî'nin daha önce 699/1300'de fethettiği *İnegöl każāsı (Angelokome)* sınırında bir قريهٔ قره چپش "*Kara Çepiş karyesi*"[95] yer aldığı gibi; aynı *Defter*'de *Karesi Livāsı*'na tâbî *İvrindi Kazâsı* dâhilinde de قريهٔ قره چپش "*Kara Çepiş karyesi*" ismini taşıyan ikinci bir mevkii bulunmaktadır[96]. Bu iki "*Kara Çepiş*" yer adı, Âşık Paşa-zâde'nin 1304 akını sırasında Konur Alp'in yerleştiğini belirttiği "*Kara Çepiş*"e yakın gibi gözükmekteyse de, Orhan'ın *Ak-hisār (Metabole/Paşalar)* tekfurunu sıkıştırdığı ve Çavdar-oğlu'nun üstüne yürürken muhâsara altına aldığı, "*Sakārya kenārında, dere içinde sarpça hisār*" olduğu bildirilen[97] "*Kara Çepiş*" kalesi tasvirine uymamaktadır. Bu bilginin yukarıdaki tahrirlerde geçen Karesi ve İnegöl havâlîsindeki قره چپش "*Kara Çepiş*" yer adları ile ayrıntılı tenkidi; "*Kara Çepiş Alp*"in aslen Karesi beylik ümerâsından olup, 701/1302'de Karesi-oğulları Beyliği'nden Osman Gâzî'ye yardıma gelen "*Kayır Hān*"lı takviye ordusuna kumanda ettiği, Bithynia'daki muhâsara ve fetihlerde büyük yararlılıklar gösterdiği, bu nedenle Osman Gâzî tarafından Sakarya nehri kenarındaki kale ile birlikte İnegöl'de kendi adıyla anılan bu yerin de ona verdiğini göstermektedir[98]. Nitekim İdris, seferin sonunda İznik fethini

---

taktiği hakkında ayrıntılar Kara-Çepüş kalesinin Katoikia olduğunu kesinlikle kanıtlamaktadır." demektedir (s. 71). Oysa rivâyete göre Orhan, Kara Çepiş kuşatmasında askerlerini hisarın dibinde, Sakarya nehrini kesen bir dereye gizleyerek, o an kalenin içinde oturan yerleşik mürettebatın dışarı çıkmasını sağlamış ve daha sonra sahte ric'ate benzer bir taktikle ana kapıyı tutarak kaleye girmeyi başarmıştır (Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.,* 'Âlî Beg nşr., s. 26-27; Giese neşri, s. 26-27). Katoikia'da ise ortada bir kale kuşatması söz konusu olmadığı gibi, Pachymérès'in açıkça belirttiği üzere; gelenler Konstantinopolis'ten bölgeye yardım için gönderilmiş olan "*Arbaletli (Kundaklı yay/Tatar yay'lı) askerler*"dir ve öncekinin tam aksine pusuya düşürüldüklerinde kurtulmak ümidiyle Kite kalesine girmek istemişler; fakat bunu başaramadan Orhan'ın akıncıları tarafından feci şekilde imhâ edilmişlerdir. Krş. Pachymérès, *a.g.e.,* IV, A. Failler nşr., pp. 453-455. İnalcık, *Kara Çepüş*'e bağladığı Sgouras'ın bölgeye geliş vak'asını *Kite Savaşı*'ndan ayırdığı için 1305 yılına odaklandırmıştır ki, Pachymérès'teki olayların kronolojik izleğine nazaran bu da tamâmen yanlıştır. Birazdan gösterileceği üzere, Pachymérès'teki vak'a sâdece "*Dînboz Gazâsı*" adıyla bilinen *Kite Savaşı*'na merkezden gönderilen ordunun imhâsıyla alâkalı olup, kronolojik açıdan Âşık Paşa-zâde'de verilen 702/1303 târihiyle de (Krş. "Âli Beg neşri, s. 22; Giese neşri, s. 23) tam olarak aynı zaman aralığına oturmaktadır. Sonuç itibâriyle Osman Gâzî ve oğlu Orhan'ın diğer sefer ve kuşatmalarında da uyguladıkları "*gece baskını*" taktiğini tek başına delil olarak kabul edip, iki olayı sâdece bu noktadan birleştirmeye çalışmak yöntemce doğru olmadığı gibi, her iki savaşın gerçekleşme şekli ve târihsel izleği de tamâmen alâkasızdır.

[95] BOA, *TAD,* nr.: 166, s. 19.

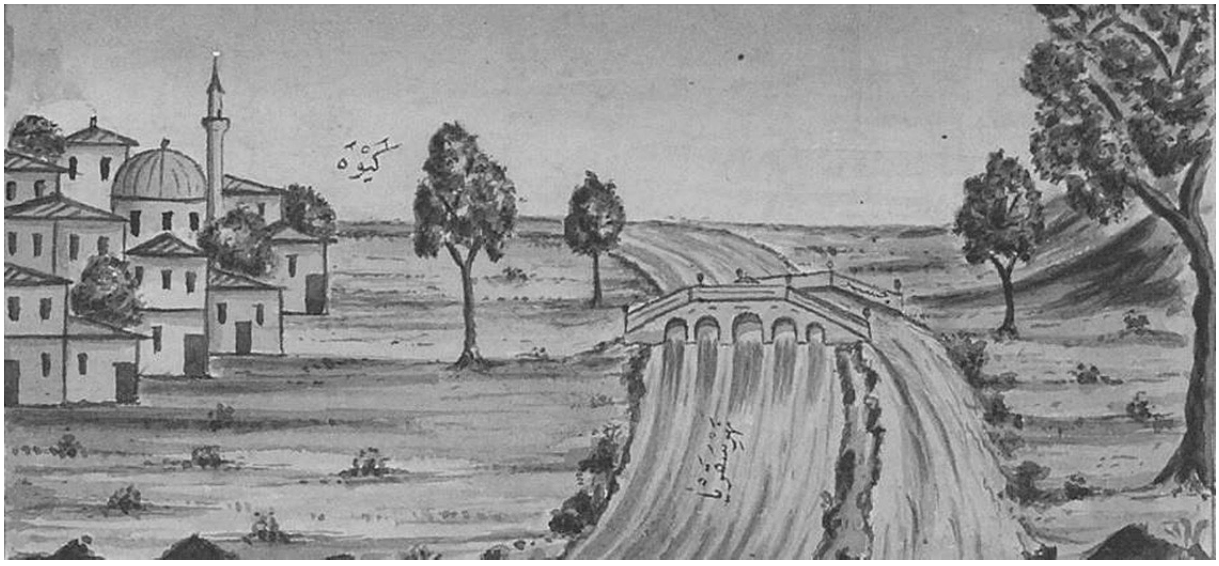
[96] BOA, *TAD,* nr.: 166, s. 269. Balıkesir'in İvrindi ilçesine bağlı olan "*Kara Çepiş köyü*" şimdi hâlâ "Kara Çepiş mahallesi" adını taşımaktadır.

[97] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 24; Giese neşri, s. 25.

[98] Behiştî'nin *Vāridāt-ı Sübhānī*'de yer alan; "*Ol kalʿaʾı Orhān Hān*"ın *"ili-güniyle Kara Çepiş'üñ tīmārına żamm eyle"*diğine ve "*bu nasb u irtifāʿ-ile devlete cāzim olup kalbinde inkisār kalmadı*"ğına ilişkin açık ifâdeleri, onun başlangıçta Osman Gâzî ya da oğlu Orhan'ın aslî nökerlerinden olmayıp,

kolaylaştırmak için ازان جوانب بطرف ازنيك "*İznīk'e karīb*" noktada[99] bir kale Konur Alp'e, Sakarya Nehri kenarındakine ilâveten ويكى ديكر بقرا جش ضميمهٔ اقطاع سابق ايشان افزود ومقرّر كرد "*Bir kalʿa dahı Kara Çepiş'e, iktāʿāt-ı kadīmelerine żamm ile tebeyyün [ü mukarrer] eyledi*"ğine[100] işâret eder ki, bu kalenin İnegöl sınırındaki قره چپش "*Kara Çepiş*" olduğu izahtan vârestedir.

Sakarya fethinin odağında bulunan asıl *Kara Çepiş* kalesinin konumuna gelince; Osmanlı müverrihleri arasında nitelikli ve ayrıntılı bilgiler vermesiyle dikkati çeken İdrîs-i Bitlisî, daha evvel Âşık Paşa-zâde'nin "XXII. Bâb"da *Menākıb-nāme*'den belirsiz ve karmaşık bir şekilde özetlediği, Osman Gâzî'nin oğlu Orhan'ı Çavdar-oğlu üzerine gönderip, Kara Çepiş'ten Kandıra'ya kadarki kale ve bölgeleri fethedişini ayrıntılı olarak anlatan "VI. Dāsitān" ya da "Ḥikāyet"in daha başlığında, Orhan Gâzî'nin bu sefere به نيت غزای ولايت قوجه ايلي "*Koca-ili [vilāyeti]nüñ [ġazā-yı] fethinüñ niyyeti ile teveccüh*" ettiğini açıkça belirttiği gibi[101]; Kara Çepiş kalesinin fetih "*kıssa*"sını aktardığı yerde de konuya: لاجرم چون بعضی قلعهٔ كفار در طريق قوجه ايلی خرسنك راه بود وجهت تردد سپاه خصمان بقطع طريق محل إلتجا وپناه هر آنيه تقديم تسخيران حصون وقلع بنيان آن قلاع بايد نمود بعد ازان بقدم جرأت واقدام پيشتر بايد فرمود ازانجمله قلعه كه اكنون بقرا جش مشهوراست بر سر راه پيش آمد...[102] "*Küffāruñ baʿżı kalʿaları Koca-ili yolı üzerinde vākıʿ olup, [hasmuñ sipāhını döndürmek cihetiyle] katʿ-ı tarīka mahall-i ilticā ve penāh olmaġla, her veçhile [husūnetde teshīrleri mukaddem olanlaruñ] kalʿ ü kamʿ[-ı bünyān]ları iktiżā ve baʿde-hū ikdām-ı cürʾet ve akdām-ı cesāret ile ilerü gitmek münāsib görülmekle, ibtidā ser-i rāhde ve ['Karā Ce{pü}ş' diyü cümleden meşhūr olan] kalʿaʾ-i üstüvāre düçār oldılar.*"[103] cümlesiyle giriş yaparak, bu "*Kara Çepiş kalesi*"nin zannedilenin aksine Sakarya'nın kuzey yönünde, İzmit istikâmetinde bulunduğuna ve Orhan Gâzî'nin burayı fetih rotasını İzmit yönüne çevirip, bu bölgenin fethini kolaylaştırmak amacıyla, yol başında kurulmuş en stratejik ve müstahkem kale olduğu için muhâsara altına aldığına dâir önemli bir tarihî ve topografik ayrıntı vermiştir.

Resim 15. Bozok'lu Osman Şâkir'in çizimine göre "Geyve"nin ve "Nehr-i Saḳarya" üzerine inşâ edilen II. Bayezid köprüsünün XIX. yy. başlarındaki görünümü. Muṣavver Īrān Sefāret-nāmesi, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 822, vr. 15a.

kendisine yapılan bu ihsanlar sebebiyle sonradan Osmanlı ümerâsı arasına katıldığına kesin bir kanıt teşkil eder (*a.g.e.,* es-Sifrü'l-Evvel, vr. 82b, st. 10-11).

[99] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 67[b], st. 17; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 83[b], st. 13-14.

[100] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 67[b], st. 16-17; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.* I. Ketîbe, vr. 83[b], st. 12-13.

[101] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 65[b], st. 16-18; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 80[a].

[102] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 66[b], st. 20-23.

[103] Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 82[a].

Resim 16. Sakarya Nehri ile Çark Deresi'nin kesiştiği yarımada üzerine inşâ edilmiş sarp bir kale olan *Kara Çepiş (Şimdiki Seyifler) Kalesi* kalıntılarından bir bölüm. *Ferizli/Sakarya (Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

İshak Fakih rivâyetini izleyen ilk Osmanlı müverrihi olan Âşık Paşa-zâde, 704/1303-1304 akını sırasında *Ak-hisār (Metabole)* kalesi tekfurunun Kara Çepiş kalesine kaçışını anlattığı yerde, kalenin toponomik konumuna yönelik herhangi bir bilgi vermese de, bulunduğu yerin topografyasına ilişkin oldukça önemli ipuçları vermiştir. Nitekim onun: "*Ol hisār Sakārya kenārında, dere içinde sarpça hisārdur*"[104], "*Bir bölügi dahı hisāruñ yanında bir dereye girdiler.*"[105] şeklindeki betimlemeleri ve: "*Bir kaç gün yüridiler, döndiler Geyve'ye vardılar.*" cümlesiyle[106], kalenin Geyve'ye birkaç günlük bir mesâfede bulunduğunu belirtmesi, Kara Çepiş kalesinin Sakarya nehri kenarına ard arda kurulmuş tüm Bizans kaleleri arasında, kuzeyde İzmit (Νικομηδείας/Nikomedia) istikâmetine doğru en uç noktada, Sakarya ırmağı ile Çark (Μέλανα/Melas) suyunun birbiriyle kesiştiği noktada inşâ edilmiş ilk kale olan "*Seyifler Kalesi*" olduğunu kesinleştirir. Bu kale eski Bizans kaynaklarında "*Mésonèsion*" (Μεσονήσιον) diye anılan, Karadeniz sâhili ile Nikomedia (İzmit)'in doğusuna doğru açılan geniş verimli ovayı ve Konstantinopolis'e uzanan sahanın kuzey yönün den *Regio Tarsia*'yı kontrol eden stratejik bir noktada yer aldığı için, o dönemde Bizans, Osmanlı ve diğer Türkmen satrapları arasında büyük çatışma ve mücâdelelere sebebiyet vermiştir. Çağdaş göz tanığı İshak Fakih'in, Kara Çepiş'in "*Koca-ili yolı üzerinde*" kurulduğu ve "*ibtidā ser-i rāhde*" bulunduğu[107]; Âşık Paşa-zâde'ye yansıyan şekliyle ise; "*Sakārya suyı kenārında, dere içinde sarpça hisār*" olduğu bilgisiyle[108] tamâmen örtüşecek şekilde, gerçekten de Seyifler Kalesi Sakarya nehri kenarında, Çark Deresi'nin nehirle en çok yakınlaştığı noktada bulunan küçük bir yarımada üzerine kurulmuştur. Topografik konumu itibarıyla kuzeyden Kocaeli'ne doğru uzanan yol üzerinde, Sakarya nehri kenarında sırayla inşâ edilmiş kaleler arasında, rivâyetteki tasvire uygun düşen bundan başka ikinci bir kale yoktur. Dolayısıyla bu topografik ve toponomik işâretlere göre, Kuzey Sakarya

[104] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 24; Giese neşri, s. 25.
[105] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 26; Giese neşri, s. 26. 'Âlî Beg neşrinde dere hisarın "*yanında*" değil, "*arkasında*" gösterilir.
[106] Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 24; Giese neşri, s. 25.
[107] Krş. İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 66[b], st. 20-23; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 82[a].
[108] Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e,* 'Âli Beg neşri, s. 24; Giese neşri, s. 25.

ve İzmit'in doğusunu içine alan *Mésonèsion* (Μεσονήσιον) stratejik bölgesinin fethinde en önemli akın üssü ve savunma noktası olan "*Kara Çepiş"* kalesinin, bugün Sakarya'nın Ferizli ilçesi sınırları içinde yer alan "*Seyifler Kalesi"* olduğu kuşkusuzdur. İdris'in aslî kaynaktan naklettiğine göre; Kara Çepiş Alp fethin ardından yoldaşlarıyla *Mésonèsion* ucundaki bu kaleye yerleştikten sonra ودر آن قلعه تا آخر عمر توطّن مینمود "*āhir ʿömre degin anda [tavattun idüp] mekīn"* olmuştu; ölümünü müteâkip bizzat kalenin iç tarafına defnedilen مزار ومرقد قرا جپش در درون آنست "*[Kara Çepiş'üñ] mezār u merkadi dāhil-i derūn-ı sūr"*du[109].

Âşık Paşa-zâde'nin muhtasar metninde "*ʿahd ilen"* alındığını bildirdiği "*Āb-ı Sūfî/Hypsu"* kalesinin, *Kara Çepiş/Seyifler Kalesi'*nin "*aşaġa yanında"* olduğuna ilişkin verdiği mühim ayrıntı, daha sonra Konur Alp'in kontrolüne verilecek olan bu kalenin de Μεσονήσιον*/Mésonèsion*'un güneydoğu uç noktasında, *Seyifler Kalesi'*nin hemen aşağısında; Sakarya (Σαγγάρεως/Sangarios) Nehri'nin batı kıyısı ile Çark (Μέλανα/*Melas*) Deresi'nin açılıp genişlediği havzayı kontrol eden Söğütlü yakınlarındaki "*Harmantepe Kalesi"* olduğunu açık ve net bir biçimde ortaya koyar[110].

[109] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 67a, st. 6-7; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 82[a], st. 25; vr. 82[b], st. 2. İdris bu bilgiyi verdikten sonra, günümüze sadece iki kule ve kısa bir duvar kalıntısı ulaşan *Kara Çepiş* (Seyifler) kalesinin, henüz kendi yaşadığı XVI. yüzyıl başlarında harâbeye dönüşmüş olduğuna işâret ederek: اکرچه اکنون آنجا ویران است "*Egerçi şimdi vīrān [olmış]dur."* der (*a.g.e.,* I, vr. 67a, st. 7; Trc., I, vr. 82[b], st. 1). Behiştî de kroniğinde İdris'in buradaki izlenimlerini şu ifâdelerle tekrâr eder: "*Ol kalʿa'ı Orhān Hān, ili-güniyle Kara Çepiş'üñ tīmārına żamm eyledi, bu nasb u irtifāʿ-ile devlete cāzim olup kalbinde inkisār kalmadı ve ol hisāra teşdīd ü zōr, medd-i ʿömr-i imtidādınca anda mutavattın oldı. Mezār-ı mübāreki şimdi ol hisārdadur; egerçi hisār hāliyā harāb ve tār u mārdur."* Behiştî, *a.g.e.,* es-Sifrü'l-Evvel, vr. 82b, st. 10-13. Sakarya'nın tüm kaleleri içinde en stratejik konuma sâhip olan ve fethin tüm aşamalarının odağında bulunan bu mühim kale, şimdi mevcut kalıntılarının üzerini kaplamış olan otlar ve çalılar yüzünden görünmez durumdadır. Kara Çepiş'in defnedildiği nokta şâyet tarla tarafına değil de, günümüze ulaşan kısa duvar ve iki kule tarafına denk düşüyorsa, dikkatle yapılacak arkeolojik bir kazı ile mezarının ortaya çıkarılması hâlâ düşünülebilir bir olasılıktır.

[110] *Harmantepe kalesi'*nin yalnız konumu itibâriyle değil, mimârî özellikleri ve yapım tekniği açısından da kuzeydoğu paralelindeki *Seyifler/Kara Çepiş* kalesine olan büyük benzerliği, kullanılan ana malzeme yönünden geç Bizans dönemine, en erken XII-XIII. yüzyıllar arasına yerleştirilmesi gereken her iki kalenin (krş. F. Yıldırım, a.g.e., s. 89, 93-94) tıpkı Osmanlılar'ın son akınları sırasında olduğu gibi, Bizans'ın elinde bulunduğu târihlerde de, birleşik bir savunma sisteminin en önemli iki ayağını teşkil ettiğine tanıklık eder. Bu geniş stratejik kale, *Kara Çepiş (Seyifler)* kalesinin önünde ikiye ayrılan Sakarya Nehri'nin açıldığı alanda, Sapanca'nın ("Σοφον": *Sophon/ʿAyān Gölü*) doğusunda *Beşköprü*'den *Karaaptiler*'e kadar, yâni I. ve II. Justinianus Köprüleri arasında uzanan *Ada Nâhiyyesi'*nin tümünü Geyve Boğazı'nın girişine kadar kontrol eden bir iç kale olması itibâriyle stratejik açıdan büyük bir öneme sâhipti. Sakarya'nın merkez nâhiyesinin güney ucunda, nehrin kenarında inşâ edilen *Tekfur-pınarı (Adliye) kalesi* ise, daha önce de belirttiğimiz üzere, nehrin Geyve Boğazı'ndan çıktığı noktada hem Ada Nâhiyesi'ni güneyden kontrol eden, hem de Geyve'ye uzanan yamaçlardaki kaleleri tahkim eden savunma sisteminin iki bölge arasındaki sınır ayağını teşkil etmekteydi.

Resim 17. *Kara Çepiş (Seyifler)* kalesi'nin yüzeyi otlar ve çalılarla kaplanmış olan iki hisar kalıntısından biri ve bitişiğindeki yegâne sur bölmesi. *(Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

Resim 18. *Kara Çepiş (Seyifler)* kalesinin fethinden sonra ele geçirilerek Konur Alp'in akın üssü hâline getirilen *Âb-ı Sufî (Harmantepe)* kalesi. *Söğütlü/Sakarya (Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

Osman Gâzî'nin ilk umûmî Sakarya akınına müdâhale eden "*Çavdār-oġlu"*nun kim olduğu ve Kara Çepiş kalesi ile ne ilgisi bulunduğu meselesine gelince; Pachymérès'in kroniğinde verdiği ayrıntılar, İshak Fakih rivâyetinde Osman Gâzî'nin oğlu Şehzâde Orhan'la birlikte "*Çavdār-oġlu"*nu def etmek için neden قره چپش "*Kara Çepiş"* kalesi üzerine yürüdüğü konusunu aydınlatmakta ve hem konumu tartışmalı olan "*Kara Çepiş"* hisarının hangi noktada bulunduğuna, hem de Osmanlılar'la çekişen Çavdar-oğlu'nun kim ve kale ile bağlantısının ne olduğuna ışık tutmaktadır. Ünlü Bizans'lı müverrih daha 702 yılı başları/1302 yılı sonlarında Karadeniz'in kıyı havzası ile Sakarya'nın kuzeybatısından İzmit ve İstanbul Boğazı'na kadar uzanan alanda durumun çok kötü olduğunu, Türkmenler'i savaşla yenemeyeceğini anlayan imparatorun, bir zamanlar Altınordu hânedânından Nogay'la iç içe olan ve Türkmenler'in dînine girip onlara katılmak üzere yola çıktığı sırada *Pontus Herakleia (*Ἡράκλειαν Ῥωμαίοις = *Karadeniz Ereğlisi)'*nde ailesiyle birlikte Bizanslılar tarafından esir alınan Κουτζίμπαξιν "*Koutzimpaxis"* adlı Tatar asil-zâdesini, hıristiyan olması şartıyla hizmetine alarak Türkler'in akınlarına karşı Nikomedia (Νικομηδείας/İzmit) bölgesinin başına yerleştirdiğini bildirir[111]. Müellifin bu noktada *Koutzimpaxis*'in siyasî bir önlem olarak, imparator tarafından komşu Türkmen kumandanlarından *Solymampax* (Σολυμάμπαξιν = *Süleyman-Beg*)'in[112] kızıyla evlendirildiğine ve bu gelişmeler sırasında *Ali Amourious* (Ἀλῆς Ἀμούρη/Çoban-oğlu Ali)'nin Μεσοθινίας/*Mesothynia* bölgesini vurduğuna ilişkin verdiği önemli ayrıntı, imparatorun bu Altın-ordu emîrini *Pontus Herakleia*'sından (=Karadeniz Ereğli) Konstantinopolis'e kadar uzanan alanın ortasına yerleştirmekle, Bizans'ın doğu sınırını teşkil eden bu sahayı Türkmen akınlarından korumayı amaçladığını târihî açıdan kesinleştirir[113].

[111] Georges Pachymérès, *Relations Historiques,* IV, X/30, p. 379. Altınordu hânedânından Nogay'a soyca yakın kavimlerden Kireyitler'e mensup olan ve Alıncak Noyan'ın üç oğlundan Çavdar Noyan'ın oğlu olduğu İshak Fakih rivâyetindeki tasvirlerden açıkça anlaşılan *Seyfe'd-dīn Kosun (Kozān) Beg,* Nastûrî bir hıristiyan iken Nogay'ın etkisiyle müslüman olmuş; onun 1300'de ölümü üzerine Karadeniz'i geçerek gazâ için Batı Anadolu yolunu tutmuş, ancak çıkan şiddetli bir fırtınada imparatorun eline düşmüş ve tekrar hıristiyan olup vaftiz olması şartıyla âzâd olunmuştu. Mâiyyetiyle birlikte Meosthynia'ya yerleştirildikten sonra güney Sakarya'da Bizans lehine askerî bir üs oluşturan Kosun, imparator adına Osman Gâzî ve nökerlerinin akınlarını önlemek için burada geniş bir savunma hattı kurmuştu. XIV. yüzyıl başlarında Bizans sınırları içinde faaliyet gösteren *Emīr-i Kebīr Kosun,* 720/1320'de Özbek Hân'ın kızı ya da yeğeni Tolunbiyye Hâtûn'un Sultan Nâsır Muhammed'le evliliği sırasında Mısır'a gelmiş, burada Memlûk Sultânı'nın hizmetine girmiş ve ölümüne dek burada yaşamaya devâm etmiştir. Krş. es-Safedî, *Aʿyānü'l-ʿAsr ve Aʿvānü'n-Nasr,* VII, Süleymâniye Ktp. Ayasofya, nr.: 2967, vr. 43a, st. 14-vr. 45b, st. 2. Batı Anadolu ve bilâhare Mısır'da faaliyet gösteren, ancak şimdiye kadar kim olduğu çözülemeyen bu ilginç Altın-ordu emîri hakkında yakında çağdaş kaynak ve belgelere dayalı ayrıntılı bir makale neşredeceğiz.

[112] Bu "Σολυμάμπαξιν"/*Solymampax* (Süleyman Beg)'in, Seyfeddîn Yaman Candar'ın oğlu "*Candar-oğlu Süleymân Beg"* olduğu yönünde fikir yürütülmüşse de, burada kastedilen *Süleymân Beg,* muhtemelen Osmanlılar'a komşu olup Bolu/Gerede'de vakıfları bulunan *Kayır (Kır)-oğlu Menteşe Beg*'in kardeşi *Süleymān Beg*'dir.

[113] Krş. Pachymérès, *a.g.e.,* IV, X/30, p. 379. Nitekim Farsça aslî nüshası XIV. yüzyıl ortalarında Yârîcânî tarafından yazılıp Karamanoğlu Alâ'eddîn Beg'e sunulan *Karamān-nāme*'de doğru olarak, "*katı bahādur kāfir"* iken mâiyyetiyle müslüman olduğu bildirilen قوصون "*Kosun"* ya da قيصون "*Kaysun"*u, Herakleia kalesini akıncı Türkmenler'e karşı kâfirler adına korurken gösteren şu satırlar, Pachymérès'in bu havâlîde imparator adına doğu sınırını koruduğunu belirttiği "Κουτζίμπαξιν = *Koutzimpaxis"*in, Osmanlı ve beylik kroniklerindeki "*Kosun" (Kozān) Beg*'den başka biri olmadığını çok açık ve net bir biçimde gözler önüne sermektedir: *"On biñ kılıç, yarār atlı-yayak er cemʿeylediler; Herakle (خرقله) kalʿasınuñ üstine yürüdiler. Ez-īn-cânib, Herakl kāfirleri kıssaʾı duyup bir yire cemʿ oldılar. Beglerinüñ adına 'Kaysun' dirlerdi. ...Rāvī eydür: Kosun, kāfirler ile kalʿadan çıkup yürüdi. ...Kosun, katı bahādur kāfir idi. ...El-hāsıl Kosun, iki biñ ʿasker ile Türkmān ʿaskerin sıyup kovmaġa başladı. ...Kāfir ʿaskerin ortaya alup, ceng idüp, üç gün muhkem ceng itdiler; dört biñ er toprāġa düşdi."* (Şikârî, *a.g.e.,* Konya Yusuf Ağa Kütüphânesi Yzm., nr.: 562, vr. 6[b]-7[a], st. 2-12; 1-3); Başka bir yerde ise geriye dönük olarak şu bilgi verilir: "*Maʿlūmdur ki Kosun kāfirden dönüp Müsülmān olmışdur, iki biñ kişi döñmişdür."* (vr. 23[a], st. 5-6) Emîr Seyfeddîn Kosun'un İshak Fakih rivâyetinde Eskişehir Pazarı'nı vurduğu ve Kara Çepiş kalesinde bulunduğu bildirilen "*Çavdār-oġlu"* ile aynı kişi olduğu, bir önceki dipnotta işâret ettiğimiz makalemizde belgeler ışığında ortaya konulacaktır.

Resim 19. Antik *Mésonèsion* ovasının başlangıç noktasında yer alan *Kara Çepiş (Seyifler) kalesi* kalıntılarının genel görünümü. *(Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

Hüdâvendigâr Livâsı Tahrîr Defterleri'nde karşımıza çıkan قوزان "*Kozān*" yer adları, 1300'de müslüman olup Bithynia yolunu tutan *Kosun (Kozān) Beg*'in Çavdarlı birlikleriyle, muhtemelen 1301 yılı sonbaharında, daha önce 689/1290 seferinde Osmanlı hâkimiyetine giren Güney Sakarya'nın Bizans tarafında kalan "*Geyve", "Ak-yazı"* ve "*Göynük"* sınır noktalarında, bu bölgenin aşağı kesimini elinde bulunduran Osman Gâzî'ye karşı imparator lehine bir sınır tahkîmâtı kurduğunu belgelemektedir[114].

KUZEYBATI SAKARYA/MÉSONÈSİON BÖLGESİNİN FETHİ VE SAKARYA AKINLARININ NİHÂYETE ERMESİ:

Âşık Paşa-zâde *Menākıb*'dan derlediği metinde Sakarya akınının son safhalarını birkaç cümleye belirsiz bir şekilde sıkıştırmıştır ki, onun bu özet metninden sadece akınların, 705/1305'ten itibâren İzmit ve İstanbul yönüne doğru ilerlediği mânâsı çıkmakta; *Tarsia* (Ada Nâhiyesi), *Akyazı* ve *Mélangeia* (Μελάγγεια/Pamukova)'nın kuzey kesimlerinden sonra Akça Koca'nın *Kandıra*'ya yöneldiği konusuna geçildiği için, arada Sakarya'nın kuşkusuz en mühim ve en stratejik bölgesi olan, Karadeniz sâhilinden başlayıp Sakarya Nehri *(Σαγγάρεως/Sangarios)* ve Çark Suyu (Μέλανα/Melas)'ın çevirdiği havzaya kadar uzanan *Mésonèsion* (Μεσονήσιον) bölgesinin[115] hangi zaman aralığında feth edildiği konusunda önemli bir bilgi boşluğu doğmaktadır.

İşte İdrîs-i Bitlisî, *Heşt Behişt*'in bir sonraki "Dāsitān"ında Kuzey Sakarya'nın fethi konusuna Âşık Paşa-zâde'nin yarım bıraktığı yerden devâm ederek, *Kara Çepiş (Seyifler)* Kalesi'nin kurulduğu noktadan İzmit ve İstanbul yönüne doğru uzanan Μεσονήσιον/*Mésonèsion* bölgesindeki kale ve beldelerin ele geçirilişi konusuna önemli bir ayrıntı

[114] Osman Gâzî'nin 689/1290'daki Güney Sakarya seferinin kuzey uç hattını tâkip eden bu üç sınır beldesinde قوزان "*Kozān" (Kosun)* Beg'in adını taşıyan karye ve mezra'alar için, bk. BOA, *TD,* nr.: 166, s. 75, 81, 94.

[115] Krş. Dimitri Korobeinikov, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century,* New York: Oxford University Press, 2014, p. 280.

olarak değinmiş; bu vesîleyle "*Kara Çepiş"* kalesinin bulunduğu bölgeyi ve stratejik açıdan önemini de çok daha net ve belirgin bir şekilde tasvir ederek şöyle demiştir:

وبا پيران سال خورد وپيش قدمان معركۀ نبرد ، خصُوصًا اغجه خواجه و ايغود آلپ وقرا جش مطراحۀ سفر غزا بكرد ولا يزال در آن زمستان بآرزو كرمي معركۀ قتال را بادمي آورد اغجه خواجه چنان راي ديدكه دركنار نهر سقريه بعضي قلعهاي محكم مانده كه آن جمله چون بقبضۀ اقتدار مجاهدَان درآيد بمظاهرت آن حصون بسياري از ممالك تاب اجل درياي طرابزون بسهولت جهت اسلام ميكشايد واسباب ومعدّات فتوح آن قلاع بسيار مهيّا ومرتّب است وقلاع ومساكن قونكُر آلپپ وقرا جش كه بآن قلعها اقرب است اعظم مقدّمات اين مطلب ...[116]

> *"Pīrān-ı sāl-hurde ve pīş-i kudemān-ı kār-azmūde, husūsā Aġca-Hoca (Akça Koca) ve Ayġūd Alp ve Kara Çepiş ile mutāraha'-i sefer-i ġazā vü cihād ve dāyimā fasl-ı zemistānda keremiyyet ü arzū ile ma'reke vü kıtāli yād ider idi. Aġca Hoca dahı re'y-i münāsib ve fikr-i sāyib görüp; nehr-i Sakarya'nuñ kenārında ba'zı muhkem kal'alar kalmışdur ki, eger [mücāhidānuñ] kabża'-i teshīr[in]e dāhil olur ise, anlaruñ muhāżaratıyla memālikden katı vāfiri Ṭırabzon Deryāsı sāhiline degin suhūlet ile hayta'-i tasarruf-ı İslām'a gelür ve ol kal'alarda vāfir esbāb [u mu'addāt]-ı fütūhāt müheyyā vü müretteb ve Konur Alp'üñ ve Kara Çepiş'üñ kılā' ü mesākini ki ol kal'alara akrebdür, a'ẓam-ı mukaddimāt [bu] matlabdur..."*[117]

Bitlisî'nin, *Menâkıb-nâme'*nin aslından aktardığı bu mühim satırlara göre; Sakarya'nın kuzeyine çok yakın bir noktada bulunan "*Kara Çepiş" (Seyifler)* kalesi ve Konur Alp'e verilen bu kalenin aşağısındaki آبْ صوفى "*Āb-ı Sūfî" (Harmantepe)* kalesi[118], İzmit (Nikomedia) arâzîsiyle, Sakarya'nın Karadeniz'e bakan yönünde, Karasu sâhiline kadarki alanın *(*Μεσονήσιον*/Mésonèsion)* sür'atle fethini kolaylaştıracak stratejik noktalarda bulunuyorlardı. Sakarya'nın fethini tamamlamak, Karadeniz sâhil şeridi aracılığıyla doğuda İzmit, batıda Trabzon sâhiline doğru yeni fetihlerin önünü açmak için, son olarak Sakarya nehrinin kuzey yönündeki bu kalelerin de muhâsara ve fetihleri gerekli görülmüştü ki[119], rivâyete göre Kara Çepiş ve Konur Alp'in kaleleri *Mésonèsion* ile *Tarsia* arasında, nehri tâkip eden bu kalelerin Karadeniz kıyısına en yakın olanları ve en önemlileriydi. Dolayısıyla rivâyetteki bu mühim tasvir, Kara Çepiş ve Âb-ı Sûfî kalelerinin Mésonèsion ile Tarsia/Ada Nâhiyesi arasında yer alan Seyifler ve Harmantepe kaleleri olduğu yönündeki tespitimizi tarihî açıdan kesinleştirmektedir.

---

[116] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68[a], st. 19-24.

[117] Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 84[b].

[118] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 67[a]. Âşık Paşa-zâde'nin bâzı düzensiz nüshalarında sehven ب صويى "*Āb-suyı"*; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 82[b]'de ise yine yanlış olarak: البْ صوفى "*Alp Sūfî"*. 937/1530 tarihli *Muhāsebe'-i Vilāyet-i Anadolu Defteri'*nde *Yeñice'-i Ṭarāklu każāsı'*nın Ada nâhiyesine uzanan uç noktasında bulunduğuna işâret edilen aynı adlı köy hakkında, kalenin de Ada nâhiyesi sınırları içinde bulunduğunu netleştirmemizi sağlayacak şu mühim kayıt yer alır: "قريۀ آبْ صوفى *(Karye'-i Āb-ı Sūfî): Meẕkūr karyenüñ halkı Ak-yazı tevābi'inde, Ata nāhiyyesinde vākı' olan Sakarı Köprüsi meremmeti içün 'Avārıż-ı Dīvāniyye'den mu'āf ve müsellemlerdür, ellerinde nişān-ı şerīf'leri var."* BOA, *MAD,* nr.: 166, s. 70. Bu karye halkı XVI. yüzyılda bölgedeki diğer dokuz köy halkının da muâvenetiyle, tıpkı kale gibi "Ada nâhiyesi" sınırları içinde bulunan, Sakarya nehrinin Harmantepe'den sonra açılıp genişlediği iki kolundan biri üzerindeki (diğeri: Πεντεγέφυρα: Pentegephyra/Beşköprü) "*Sakarı Köprüsü"* (Kumköy'de *Çark Deresi'*nden geçişi sağlayan şimdiki "*Uzunköprü"* ya da "*Tavuklar Köprüsü"*)'nün tamiri işiyle vazifeli bulunuyorlardı. Adapazarı a'yânı Kara 'Osmân Ağa'nın (ö. 1231/1816) 23 Receb 1229/11 Temmuz 1814 tarihli vakfiyesi, XIX. yüzyıl başlarında kazâ statüsüne yükseltilen bu köyün o dönemde "*Āb-ı Sāfi"* adıyla anılmaya başladığını göstermektedir. Krş. VGMA, *Küçük Evkâf Defteri,* nr.: 630/702, s. 1159. Taşkısığı Gölü'nden çıkan akarsuyun yanıbaşında yer alan kaleye bu ismin, eskiden "*Āb-ı Sūfî"* adını taşıdığı anlaşılan bu çaydan dolayı verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

[119] Sakarya'nın fetih rotasına yönelik bu ma'kul teklifin bizzat, bölgedeki fetihlerde aktif bir rol oynayan Akça Koca tarafından Orhan Gâzî'ye sunulduğu konusunda *Heşt-Behişt'*te belirgin bir atıf yer alır (Krş. Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68a, st. 20-27, vr. 68b, st. 1). Âşık Paşa-zâde metni özetleme gayretiyle, *Menākıb*'daki diğer ayrıntılar gibi bu önemli bilgiyi de atlamıştır. Akça Koca'nın Orhan Gâzî'ye bu esnâda söylediği sözler, müellifimizi ya da kaynağını adım adım tâkip eden Behiştî'nin eserine Türkçe olarak şu ifâdelerle yansımıştır: "*Çün 'azm-i ġazā idersiz, münāsib oldur ki; Sakarya suyınuñ kenārında ba'zı hısn-ı hasīnler vardur ki, mukaddemā fütūhı 'aklen vācibdür; zīrā anlar feth olıcak cānib-i şimāl-i Kara-deñiz kenārına varınca bizüm olur. | Anlar ol cānibüñ kilidi mesābesindedür, evvel anları feth idelüm ki sāyiri āsānlıġla feth ola. Ve Kara Çepiş ile Koñur Alp anlara karībdür. Dāyimā sadā-yı ḍarbet-i tīġ-ı cān-sūz-ile ve tireng-i teber-i dil-dūz ile dühül-vār dimāġ-ı hālīlerin ber-bād idüp fesāda virmişlerdür ve zehrelerin nâ-puhteler çāk idüp, her biri vehminden helāk olmışdur; itā'ate ve inkıyāda bahāne isterler!"* Behiştî, *a.g.e.,* es-Sifrü'l-Evvel, vr. 85[b], st. 14-16/vr. 86[a], st. 1-5.

Resim 20. *Âb-ı Sûfî (Harmantepe)* kalesinde yer alan çift katlı gözetleme kuleleri ve bunlardan birinin alt giriş kapısı. *(Fotoğraflar: Hakan Yılmaz)*

İdris'in bu bölümde, Sakarya'nın İzmit ve Karadeniz yönüne bakan kalan son kale ve arâzîleri üzerine düzenlenen bu son sefere, Orhan Gâzî'nin Akça Koca'nın teklifiyle در فصل زمستاني "*bir fasl-ı zemistānda*" çıkmak istediğine[120] ve babasının izin ve ruhsat vermesi üzerine sipâhîlerini teçhîz ettikten sonra ancak در مبادي ظهور فرخنده اثار بهار "*mebādīʾ-i ẓuhūr-ı ferhunde-āṯār-ı bahārda*" harekete geçtiğine ilişkin verdiği mühim bilgi[121], önceki yıl yaz sonu-sonbahar başlarında Kara Çepiş, Âb-ı Sûfî, Kara Tekin ve Tarsia bölgelerinin fethini sağlayan bir önceki akından sonra, bu son seferin de diğerleri gibi bir sonraki yılın bahar aylarında başlayıp, yaz mevsiminde sona ermiş olması gerektiğine dâir önemli bir ayrıntıya ışık tutar.

Rivâyetin Âşık Paşa-zâde versiyonunda fethin temel stratejisini, *Kara Çepiş-Âb-ı Sūfî (Seyifler-Harmantepe)* savunma kalelerinin ortasında bulunduğu Μεσονήσιον/*Mésonèsion* bölgesi ve Kuzey Sakarya/Karadeniz kıyı kesimindeki fetihleri açıklayan bu mühim bilgiler yer almaz. Bununla birlikte o, Bitlisî'den fazla olarak; Akça Koca *Kara Çepiş* kalesi üzerinden İzmit (Nicomedia) ve Akova/Pamukova'ya akın ettiği sırada, bir ara *ʿAyān Gölü*'nün *("*Σοφον": *Sophon/Sapanca)* suyunun[122] aktığı *Beşköprü (*Πεντεγέφυρα/*Péntégephyra)*'daki "*Berġoşçuk*"u[123] kendisine üs edinip, orada orman içindeki Bizans yerleşkesine akın ettiğinden; Konur Alp'in ise Bolu (Κλαυδιούπολη/Klaudiopolis) ve Konrapa/Düzce ("Προυσίας": Prusias) taraflarına doğru seyredip burayı da fethettiğinden açıkça söz eder.

[120] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68[a], st. 12-13; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, I. Ketîbe, *a.g.e.,* vr. 84[a], st. 23; Behiştî, *a.g.e.,* es-Sifrü'l-Evvel, vr. 84[b], st. 11/vr. 85[b], st. 10.

[121] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68[b], st. 2; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, I. Ketîbe, , *a.g.e.,* vr. 84[b], st. 25.

[122] Melas (Μέλανα/Çark) deresi.

[123] Iustinianos köprüsü (Beşköprü) yakınlarında bulunan bu hisarın yeri Sencer Şâhin tarafından saptanmış ve fotoğraflanmıştır. Krş. S. Şahin, "Adapazarı/Beşköprü mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum", *VII. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,* Ankara 1986, s. 179.

Resim 21. *Péntégephyra/Beşköprü*'nün zafer tâkının bulunduğu tepe üzerinden görünüşü.
(Fotoğraf: Hakan Yılmaz)

Bitlisî ise, Âşık Paşa-zâde'nin atladığı yukarıdaki bilgileri tâkip eden satırlarında, "*Koñur Alp'üñ ve Kara Çepiş'üñ kılāʿ ü mesākini"* olan *Āb-ı Sūfī (Hypsu)* ve *Kara Çepiş* kalelerine çok yakın noktalarda olduğunu belirttiği [124] قلعهٔ كلبكي "*Göl-[b]egi kalʿası"*[125] (Kuzey ve Güney Mağara kaleleri[126]), قلعهٔ قپوجق حصّار "*Kapucak[-hisār] kalʿası"* (İzmit'e geçiş noktasında Kandıra'ya bağlı eski "*Hisar-beyi",* sonraları "*Kaynarca/Şeyhli kalesi"*[127]) ve قلعهٔ كراسّه "*Kerāsse*

[124] Abdülbâkî Sa'dî'nin tercümeye esas aldığı, imlâsının aşırı derecede bozuk olduğu anlaşılan nüshada كلبكي "*Göl-begi"* kelimesi "كلـكي " gibi belirsiz bir imlâ ile yazılmıştır.

[125] Bu kalenin كلبكي "*Göl-begi"* adını taşıyor olması; İshak Fakih rivâyetinin başında Konur Alp'le birlikte bölgede bulunduğu bildirilen, ancak devâmında seferdeki faaliyetleri hakkında hiçbir bilgi verilmeyen Köse Mihâl tarafından fethedildiğinin bâriz bir kanıtıdır. Buna göre Sakarya'nın kuzeyinde, İzmit yönünde fethettiği kale Kara Çepiş'e verildikten sonra onun adıyla anıldığı gibi, bu kalenin de Mihâl tarafından fethedilmiş ve onun unvânıyla tesmiye edilmiş olduğu anlaşılır. Çağdaş nâdir kroniklerden *ʿOṯmān Tārīhi*'nin manzum özetindeki: "*Göl begi Mihāl idi ol vakt meger/Geldi Otmān Beg öñinde kodı ser"* beytinde, Köse Mihal'in Göl-Flanoz (Kloflanoz)'u fethettikten sonra bu unvanla anıldığına ilişkin açık bir gönderme vardır (Ankara Milli Kütüphâne, Yz. A.7544, vr. 94[a]).

[126] Göl-begi kalesinin, Mihâl'in beylik alanına yakın olan *Beştaş-Sorgun* yolunun yukarı hizâsına denk düşmesi ve aynı bölgede, birbirine çok yakın iki ayrı kale hâlinde inşâ edilmesiyle diğer kalelerden ayrıcalıklı bir durum arz eden Güney ve Kuzey Mağara kaleleri olduğu, bu topografik ve toponomik uygunluğun yanı sıra, İdris-i Bitlisî'nin kale hakkında verdiği şu ayrıntılı tasvir sâyesinde de tam anlamıyla kesinlik kazanır:اوّلا از جانب آق حصّار شروع "*Evvelā Ak-hisār semtinden şürūʿ ve Göl-[b]egi kalʿasını dāhil-i hisār-ı ʿasākir-i nusret-şiʿār eyleyüp ve bī-tevfīkihi'l-Celīl, zamān-ı kalīlde iki kalʿaʾ-i muʿteber ü nām-dārı mahkūm-ı kabżaʾ-i iktidār eylediler."* (Bitlisî, a.g.e., I. Ketîbe, vr. 68[b], st. 4-6; A. Sa'dî, a.g.e., I. Ketîbe, vr. 85[a]). Sakarya sınırları içinde bu tasvire böylesine uyan, ikili başka bir kale bulunmaması bizim bu tespitimizi doğrulamaktadır. 1889'da bölgeyi gezen W. Von Diest'in *Von Pergamon über den Dindymos zum Pontos* adlı eserinde yerini gösterdiği (krş. W. Von Diest, *a.g.e.,* Petermanns Mitteilungen Erg.-Heft: 125, 1898, s. 65), günümüze ulaşmayan Mağara köyünün kuzeyindeki kaleden sonra, Sakarya kıvrımına yakın bir noktada bulunan güneydeki kalenin varlığı, 1982'de kuzeydeki kaleyi bulmak için gelip sadece temel yerlerinin kaldığını gören Clive Foss tarafından beklenmedik bir biçimde keşfedilmişti. Krş. Foss, "*Byzantine Malagina,* s. 175.

[127] Günümüze ulaşamayan bu Bizans kalesi ve çevresindeki diğer antik mimârî eser kalıntıları hakkında, bk. F. Yıldırım, *a.g.e.,* s. 100. İshak Fakih rivâyetinin her iki versiyonunda, sefer sonunda İzmit'e doğru ilerlenmesi ve özellikle Bitlisî'de zikredilen sâhil kesimini Trabzon ve İzmit yönüne doğru fethetme stratejisi, bu kalenin İzmit ucunda, şehrin girişine yakın en son kale olan Şeyhler/Kaynarca kalesi olması gerektiğini ciddî anlamda belirginleştirir. Şimdi mevcut olmayan bu kale, *Kara Çepiş/Seyifler kalesi*'nin batı paralelinde, Kandıra Kaynarca'ya bağlı Sarıbeyli ile Okçular köyleri arasındaki yüksek bir tepe üzerine kurulmuş olup, Karadeniz'den Kandıra'ya, Karasu ve Samanlı dağlarına kadar geniş bir alanı kontrol eden stratejik bir konuma sahipti. Krş. F. Yıldırım, *a.g.e.,* s. 100. Kaleye o dönemde قپوجق حصّار *"Kapucak-hisār"* adı, büyük olasılıkla Sakarya'nın Kandıra üzerinden İzmit'e açılan kapısı olmasından dolayı verilmiştir.

kal'ası" (Tuzla köyü yakınlarında, şimdiki "*Karasu kalesi"*[128] adlarını taşıyan üç kalenin isimlerini peş peşe zikrederek, bunların muhâsara ve fetihlerinin Orhan Gâzî'nin eliyle ne şekilde gerçekleştiği konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler nakleder[129]. *Mésonèsion* (Μεσονήσιον) ovasının üç sınır noktasına konumlanan bu kalelerin fethiyle, Orhan Gâzî'nin Kuzey Sakarya'daki akın üssü olan "*Kara Çepiş (Seyifler) kalesi",* kuzeydoğu sâhil kesimine, güneydoğu cihetine ve batı yönüne doğru kuvvetle tahkim edilerek, bu stratejik alanda yeni fetihlerin önünü açacak önemli birer saldırı/savunma noktası meydana getirilmiş; böylece antik Mésonèsion bölgesi ve Trabzon'dan İzmit kapısına dek uzanan kıyı havzasını ele geçirme plânında, *Göl-begi (Mağara) kaleleri* Trabzon yönünde, *Kapucak-hisār (Kaynarca) kalesi* İzmit sınırında, *Kerāsse (Karasu) kalesi* ise Karadeniz sâhilinde, Osmanlı fütûhâtının üç önemli sınır ayağını ve bölgenin stratejik kontrol noktalarını teşkil etmiştir[130]. Böylece Osmanlı Uç Sultanlığı'nın sınırları kuruluşundan sâdece birkaç yıl sonra, Kocaeli'nin doğusunun ve Karasu-Koca Ali kıyı şeridinin tamâmen ele geçirilişiyle, artık kuzey yönünden denize de açık bulunan büyük bir siyâsî ve askerî güç hâline gelmiştir.

Resim 22. Kuzeybatı Sakarya'da yer alan *Kerâsse (Karasu) Kalesi*'nin günümüze ulaşmış olan bir duvarı.

Müellifin bu fetihlerin ulaştığı en son safhaya yönelik şu tasvirleri, bahsettiği son kalelerin Kara Çepiş kalesi etrafından başlayıp İzmit sınırına kadar uzanan alanda yer aldığına; Orhan Gâzî'nin bu kalelerin fethinden sonra, İznikmid ve İstanbul Halic'i kenarındaki kale ve beldelerin fethini sağlaması için sınır ve uç muhâfazasını Akça Koca'ya, ordu komutanlığını ise Abdurrahman Gâzî'ye bıraktığına açıklık getirmektedir:

---

[128] Kuzey Sakarya nehrinin kenarında, Tuzla köyünün güneybatısında küçük bir tepe üzerine kurulan كراسّه "*Kerāsse/Karasu"* (Abdülbâkî Sa'dî Tercümesi'nde tahrifle: كراستّه جى "*Kerāsteci"*) kalesi (*a.g.e.,* I, vr. 85[a], st. 19), İzmit'ten Karadeniz sahil kesimi yönüne doğru uzanan stratejik açıdan önemli bir kıyı karakolu niteliğindedir. Günümüze sadece bir duvarı ve temel kalıntıları ulaşmış olan kale, İshak Fakih rivâyeti izleğinde Sakarya nehri boyunca uzanan Bizans kaleler silsilesinin, denize çok yakın bir noktada inşâ edilmiş en son ayağını teşkil etmektedir.

[129] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68[b], st. 3-18; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, I. Ketîbe, *a.g.e.,* vr. 85[a].

[130] Sakarya'nın Karadeniz'e açılan kapısı mesâbesinde olduğu için büyük önem arz eden Karasu'da, Cenevizliler'in inşâ ettiği büyük tarihî kale dışında, sâhilin önemli kilit noktalarındaki tepeler üzerinde de birer sâhil karakolu niteliğinde, irili-ufaklık küçük burgaz ve hisarlara rastlanması beklenilebilir. Nitekim Tuzla köyünün girişindeki küçük tepecik üzerinde yaptığımız deneme niteliğindeki küçük bir topografik araştırmada, oldukça dik olan tepenin Karadeniz'e bakan yönünde, küçük bir hisara ait olması muhtemel bâzı duvar ve temel kalıntıları ile karşılaştık. Daha önce varlığı bilinmeyen bu kalıntılar, bizim yukarıdaki tezimizi te'yid etmekte ve bu konuda Sakarya'nın kıyı hattı boyunca, olası stratejik noktalarda daha fazla bilimsel araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir.

ودارايي تمام مملكت را ومحافظت ثغور وحدود كفار باغجه فوجد مفوض داشت وسپاهي مجد ومردانه بتمتابعت ومعاونت او در ان سر حد كذاشت وعبدالرحمان غازي را از جانب غربى نهر صقريه تا شهر ازنكميد وكنار خليج استنبول بفتح قلاع وبلاد مقرر ساخت .

> *"Ve dārāyīʾ-i tamām-ı memleket ü ṣuġūr ve muhāfaẓat-ı hudūd-ı sınūr-ı küffârı mücidd ü merdāne bir bölük sipāh-ı nusret-penāh mütābaʿat [u muʿāvenet]iyle Aġca Hoca'ya mufavvaż eyledi ki, [anı ol ser-hadd üzerine güzāşt ideler ve ʿAbdu'r-Rahmān Ġāzī'ye nehr-i Sakarya'nuñ cānib-i ġarbīsinden tā şehr-i İznikmīd'e ve kenār-ı Halīc-i İstanbūl'a degin olan kılāʿ ü bilāduñ fethini mukarrer itdüreler;] ehl-i tevhīd-i muẓaffer-aʿlāmuñ tevsīʿ-i dāʾireʾ-i mülkde rāyāt-ı mücāhedet[in]i ʿale'd-devām küşāde eyleyeler."*[131]

Nitekim bundan sonra, 705/1305-1306 yıllarına doğru uzanan süreçte, Abdurrahman Gâzî'nin eliyle Sakarya'nın batısında, Nikomedia/İzmit sınırında "*Kandıra*" ve "*Kara-Mürsel*" (Πραίνετος/*Prainetos*); İzmit dış surlarının ötesinde, Konstantinopolis yönüne doğru uzanan ovada ise "*Samandra*" (Δαματρίς/*Damatrys*) ve "*Aydos*" (Οξυά/*Oxeia*) kaleleri Osmanlı topraklarına dâhil edilecek, *Gebze* (Δακίβυζα/Dakybiza) yakınlarında *Eski-hisâr* (Πελεκάνον/Pelekanon) önlerine dek uzanan bu dâhiyâne gazâ stratejisi sayesinde İzmit kara tarafından tamamen kuşatılarak, şehre uygulanan baskı, muhâsara ve abluka daha da şiddetlendirilecektir[132].

Resim 23. Tuzla köyünün girişindeki küçük tepe üzerinde, Karadeniz'e bakan uçta yaptığımız araştırma sırasında karşımıza çıkan hisar kalıntıları. *Karasu/Sakarya (Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

Dolayısıyla Âşık Paşa-zâde'nin Orta ve Kuzey Sakarya'daki bâzı kale ve ovaların 704/1304'te gerçekleşen fethini hikâye ettikten sonra, birkaç ayrı bâbın sonunda, *Kandıra* ve *Karamürsel*'den İstanbul yönüne doğru ilerleyip *Samandra* ve *Aydos*'ta nihâyet bulan birkaç bölgesel fethin yegâne ortak tarihi olarak zikrettiği 705/1305-1306

[131] Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68[b], st. 21-23; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 85[b], st. 3-6. Köşeli parantez içindeki kısımların tercümesi Abdülbâkî Sa'dî tercümesinde atlanmış olup, metne tarafımızdan ilâve edilmiştir.

[132] İznik'ten dört, Bursa'dan iki yıl sonra kuşatılıp abluka altına alınan İzmit (Nikomedia)'in durumunun 729/1329'da kritikleşmesi ve Konstantinopolis'in durumunun iyice tehlikeye girmesi üzerine, Bizans imparatoru III. Andronikos ordusunu toplayıp 10 Haziran 6837/1329 günü (krş. P. Schreiner, *a.g.e.,* Kronik VIII/2, XXI, p. 78; Ş. Kılıç, *a.g.e.,* s. 68) Orhan Gâzî ile Πελεκάνον/Pelekanon (Gebze/Eskihisar) önlerinde karşı karşıya gelmişse de, bu büyük savaş yine Osmanlılar lehine, Türkler'in İstanbul'un tam karşısında Χρυσούπολη/*Khrysopolis* (Scutari/Üsküdar) önlerine dek hâkimiyet alanlarını genişletmeleriyle neticelenmiştir.

tarihinin, aslında bu son Sakarya seferinden sonra Sakarya sınırları dışında, İzmit ve İstanbul yönündeki son akınların fetihle sonuçlandığı tarih olması gerektiği izahtan vârestedir.

Çağdaş Kaynaklar Işığında Sakarya'nın Fetih Târihinin Tespiti:

Osmanlı müverrihleri arasında İshak Fakih geleneğini doğrudan tâkip ve temsil eden iki müelliften biri olan Âşık Paşa-zâde'nin, kroniğine kayıp bir takvimden eklediği târihlerden hareketle; Osman Gâzî'nin uç emirliğine yükselişten sonra Güney Sakarya'ya düzenlediği ilk akının 689/1290'da, istiklâlden sonra Hendek odaklı ilk yerel fethin 700/1301 yılı baharında; ilk umûmî Sakarya akınının 704/1304'te, ikincisinin ise 705/1305'te tamamlandığına işâret ettiği[133] yukarıda belirtilmişti. Orada gösterildiği üzere, 689/1290 yerel akını imparator II. Andronikos'un müşâviri çağdaş müellif Theodore Metochites'in kayıtlarıyla; İznik kuşatmasıyla aynı anda başladığına işâret edilen 700/1301 bahar akını ise, aynı yılın Mayıs ayında düzenlenen "*Çalıca Mülk-nâmesi*"nin varlığı sâyesinde kuşkusuz bir biçimde kanıtlansa da; Osmanlı müverrihleri arasında yalnız Âşık Paşa-zâde'nin kullandığı kayıp takvimlere dayandığı anlaşılan umûmî Sakarya fetihlerinin târihleri, aynı anda hem Sakarya, hem İzmit, hem Bolu, hem de İstanbul yönüne doğru kuşatılan kale ve bölgelerin fetihlerinin topluca özetlendiği, Bithynia'nın dört bir yanında gerçekleşmiş pek çok akını alabildiğine dağınık ve karmaşık şekilde anlatan düzensiz metinlerin sonlarına eklendiği için dikkatle ve sıkı bir tenkidle kullanılmalıdır. Nitekim İdris-i Bitlisî'nin tahrife uğramış kronolojisini[134] izleyen Osmanlı kaynakları[135] ve Âşık Paşa-zâde'deki bu sıra karışıklığına aldanan bâzı modern araştırmacılar, Sakarya fethinin tamamlanış zamânını 713/1313 ilâ 729/1329 periyodu gibi geç târihlere odaklandırıp, oldukça uzun bir zaman aralığına yerleştirmekte tereddüt etmemişlerdir. Özellikle İnalcık ve benzeri tarihçilerin, Sakarya fethinin kronolojisini yalnız Âşık Paşa-zâde çizgisinde tâkip etmeleri, kronikteki takdim-te'hirler ve dağınık anlatım şekli yüzünden, dikkatleri fethin tarihini 1320'lerin ortaları ya da sonlarında aramaya sevketmiştir.

Çağdaş Bizans tarihçisi Pachymérès'in, Osmanlılar'ın ve diğer Türkmen beyliklerinin Bizans'ın doğu sınırındaki faaliyetlerine dâir 1302-1307 zaman aralığını içine alan kayıtları, Osman Gâzî ve Türkmenleri'nin Bithynia'daki büyük akın ve fetihlerinin yanı sıra, özellikle Sakarya'nın Türk hâkimiyetine giriş safhaları hakkında oldukça önemli ayrıntılar içerir.

---

[133] Âşık Paşa-zâde'nin İshak Fakih özet metnine eski bir takvimden eklemiş olması kuvvetle muhtemel gözüken bu tarihlerden ilki istisnâsız tüm İstanbul ve Avrupa nüshalarında yer almasına rağmen, ikincisinin sâdece İstanbul nüshalarında çok nâdir şekilde bulunması, istinsahta atlanması mümkün olmayan bu târihi müellifin sonradan bulup eserine eklediğine açık bir kanıt teşkil eder. Diğer nüshaların tümünün ortak tek bir tarih etrâfında birleşmesi, Âşık Paşa-zâde'nin eserinde Sakarya akınları hakkında verdiği ilk ve yegâne tarih olarak 704/1304 yılını esas almayı, sonradan eklenen 705/1305 tarihini ise, -devâmında İzmit ve İstanbul yönündeki fetihlerin sonlarına ayrı ayrı, fakat ortak bir tarih olarak yerleştirildiği için- Sakarya fethini tâkip eden bu fetihlerle alâkalandırmayı zarûrî kılar.

[134] İshak Fakih'in anlatılarını aslî kaynağından çok geniş ve sistemli bir şekilde özetleyen İdris-i Bitlisî'nin, seferlerin anlatımında sergilediği bu titiz yaklaşım nedense kronolojisine hiç yansımamış; aksine aynı vak'a hakkında verdiği farklı târihler, olayların sıralamasını tam bir çelişkiler ağına dönüştürmüştür. Nitekim o, XIV. yüzyılın ilk birkaç yılı içinde gerçekleştiğini çağdaş kaynaklardan bildiğimiz kimi vak'aların aralarına konumlandırdığı Sakarya akınlarından; istiklâlden önceki Güney Sakarya seferini 691/1291-92 (Krş. İdris, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 56b, st. 3; *Terceme,* I. Ketîbe, vr. 59a, st. 8-9); Osman Gâzî'nin *Mekece*'den *Tekfur-pınarı*'na kadar uzanan ilk umûmî Sakarya akınını hicrî 713/1313 (I. Ketîbe, vr. 64[a], st. 12/*Terceme,* vr. 77b, st. 18), Orta Sakarya ovaları ve Sakarya ırmağı şeridindeki kalelerin alındığı ikinci genel akını ise 717-718/1317-1318 yılları arasına yerleştirmiştir. Krş. *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 67b, st. 20-21/68a, st. 13; *Terceme,* I, vr. 83b, st. 17-18.

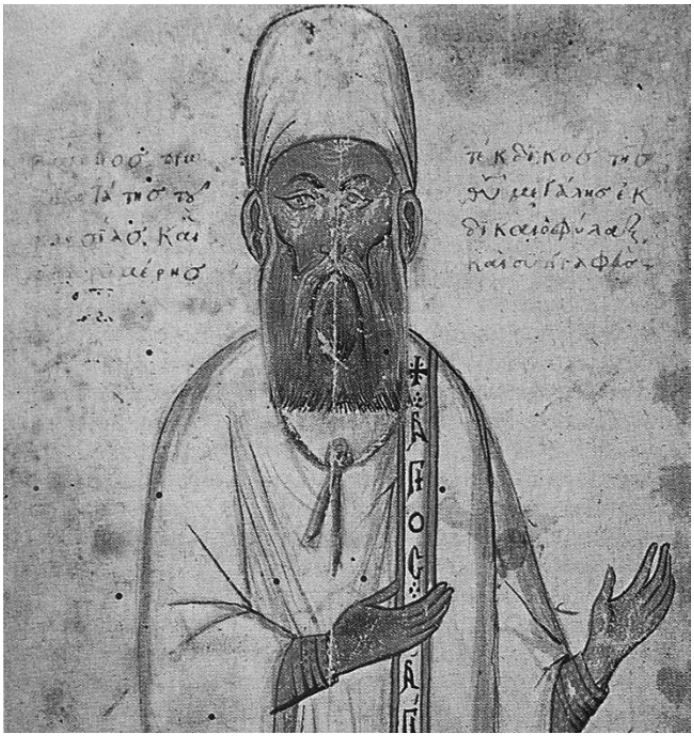
[135] Rivâyetlerinde ana çerçevede İdris'i takip eden müverrihlerden Behiştî, *Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı ʿOṯmânî*'nin ilk cildinde emâretten sonraki ilk Güney Sakarya akınını ele aldığı "*kıssa*"nın (Krş. Behiştî, *a.g.e.,* es-Sırfrü'l-Evvel, vr. 56a-59a) sonunda, seferin tarihini yanlış bir biçimde 671/1272 yılına (I, vr. 59a, st. 1-2); İznik kuşatmasıyla birlikte Marmara ve Sorkun kalelerine düzenlediği akını, İznik'te havâle kulelerinin inşâsı ile birlikte (Krş. a.g.e., I, vr. 66b-76a) yine hatâlı olarak 707-708/1307-1308 aralığına (vr. 75b, st. 15-16); Güney ve kısmen Orta Sakarya'nın fethiyle sonuçlanan ilk genel Sakarya akınını 713/1313 (I, vr. 76a-79a, st. 12-13) ve Orta-Kuzey Sakarya'nın fethiyle tüm akınları nihâyete erdiren ikinci genel akını ise 717-718/1317-1318 yıllarına odaklandırır (*a.g.e.,* I, vr. 84a, st. 9-10/84b, st. 10-11).

1. Osman Gâzî ve Oğlu Orhan'ın İlk Umûmî Sakarya Akınlarının Târihi:

Georges Pachymérès, Osman Gâzî'nin ilk seferlerine ilişkin oldukça önemli bilgiler içeren kroniğinde, 27 Temmuz 6810[136]/1302'de gerçekleşen Bapheus Savaşı ile 6811[137]/1303 yılı Haziran'ındaki Katoikia/Kite Savaşı *(Dinboz Gazâsı/Koyun-hisār Savaşı)* aralığındaki sürece tekabül eden ve Grek takvimine göre 6811 yılının önemli bir kısmını içine alan on aylık zaman periyodu içerisinde; Türkler'in doğudaki akınları ve bunun sonucu ortaya çıkan vahim durumu ayrıntılı bir biçimde tasvir etmiştir[138]. Onun burada peş peşe sıraladığı vak'alar dizisinin ayrıntılı analizi, 6810 yılının bitmesine bir ay kala (27 Temmuz-31 Ağustos 1302 aralığı) meydana gelen Bapheus Savaşı'ndan sonra, imparatorun *Çavdār-oğlu Kosun Beg (Koutzimpaxis)*'e Nikomedia (/İzmit)'in baş taraflarında bir yer vermesi ve Çoban-oğlu Ali'nin (Ἀμούρη/Amouiros) Μεσοθινίας/*Mesothynia* çevresini muhâsara etmesi vak'alarını[139] kesin olarak 702 hicrî yılının sonlarına, yâni milâdî 1302 yılından 1303 yılına geçiş aralığına yerleştirir.

Pachymérès'in bundan sonraki ifâdelerine göre; 6811/1303 yılının ortalarına doğru *Atmanes* (Ἀτμάν/Osman)'ın emrindeki Türk akıncıları, İstanbul Boğazı çevresine ulaşarak Konstantinopolis önlerine kadar gelmişler ve *Chèlè* (Χηλῆ/Şile) ile *Astrabètè* (Ἀστραβήτη)'yi vurduktan sonra *Hiéron* (Ἱεροῦ/Anadolukavağı)'na kadar ilerlemişlerdi[140]. 1303'te gerçekleşen bu ilk büyük akın sonunda *Nikomédia* (Νικομήδεια/İzmit) abluka altına alınmış; *Nicéa* (Νίκαια/İznik) de aynı sebeple büyük bir perişanlık ve sefâlet içinde kalmıştı[141]. Bithynia topraklarında *Bèlokômis* (Βηλόκωμις/Bilecik), *Angélokômis* (Ἀγγελόκωμις/İnegöl), *Anagourdys* (Ἀναγουρδύς), *Platanéa* (Πλατανέα) ve *Mélangeia* (Μελάγγεια /Güneybatı Sakarya) etrâfında yaşayan Rumlar, Türk akıncılarının baskınları nedeniyle bulundukları yerleri terk etmiş; *Kroulla* (Κρούλλα/Gürle) ve *Katoikia* (Κατοικία/Kite)'dekiler onlardan çok daha beter hâle gelmiş; *Pylai* (Πυλῶν/Topçu İskelesi) ve *Pythia* (Πυθίων/Yalova-Termal), *Chalcedoniens* (Χαλκιδεῦσι/Kalkadeon'lular)la *Halizônes'liler* (Ἁλιζῶσι/Yalova-Karamürsel arasında yaşayan Rumlar) da aynı şekilde Osmanlı akıncılarının hedefi haline geldiklerinden bulundukları yerleri topluca terk etmişlerdi[142]. Türklerin önlenemez ilerleyişi nedeniyle *Herakleion* (Ἡρακλείου/Karadeniz Ereğlisi)'nden *Nicéa*/İznik şehrine *Neankomis* (Νεαγκώμεως/*Near-Helenopolis*: Sakarya Herseği) üzerinden ulaşan yol kapanmış; *Kios* (Κίον/Gemlik)'ten İznik'e uzanan orman yolu ise büyük bir tehlike altında kalmıştı[143].

[136] Yunan takvimine göre 6810 yılı 1 Eylül 1301 tarihinde başlar, 31 Ağustos 1302 târihinde sona erer.
[137] 6811 Grek yılı 1 Eylül 1302-31 Ağustos 1303 zaman aralığına denk düşmektedir.
[138] Krş. Georges Pachymérès, *Relations Historiques,* IV. (X-XIII), X/30; XI/9, 21, pp. 379-381; 423-427; 451-457.
[139] G. Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., X/30, pp. 379-381.
[140] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 453.
[141] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 453.
[142] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 453-455.
[143] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 455.

Resim 24. Ünlü Bizans tarihçisi Georgios Pachymérès. "*Monacensis", Tübingen University Library, Codex Mb. 13, fol. 14r (Fig. 111a).*

Üst üste gelen felâket haberlerinden ne yapacağını düşünmeye fırsat bile bulamayan imparator, bu yıkımın önüne geçmek için imparatorluk kumandanlarından Sgouros (Σγοῦρον)'ı 6811/1303 yazında, ellerinde arbaletler (Tatar yayı/Kundaklı yay) bulunan beş bin kişilik bir kuvvetle *Katoikia* (Κατοικία/Kite) bölgesine göndermiş; ancak bu birlik, durumu haber alıp bölgeye kendilerinden daha önce ulaşan Türkler'in ânî bir gece baskınıyla, henüz savaşamadan fecî bir şekilde imhâ edilmişlerdi[144]. *Atmanes* (Ἀτμάν/Osman) Katoikia'daki işi bitirdikten sonra, daha önce 1300'de emânla yerlerinde bıraktığı *Bèlokôme* (Βηλοκώμει/Bilecik)'lileri, kendisine karşı Bizanslılar'la ittifâka kalkıştıkları için ortadan kaldırarak, şehrin çevresindeki diğer kaleleri emniyet altına almış[145]; ardından onlarla birlikte işbirliğine dâhil olan *Brousse* (Προῦσα/Bursa)'lıları da sıkı bir abluka ve kuşatma altına alarak açlık-susuzluktan perişan bir hâlde bırakmıştı[146].

144 Krş. Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 455-457. Pachymérès'in rivâyet izleğinde 27 Temmuz 1302 Bapheus Savaşı'ndan sonra başlayan ve bir sonraki yıla doğru uzandığı aşikâr olan Sakarya-Bolu akınlarından sonra, bu akınları önlemek için imparator tarafından plânlandığı vurgulanan Κατοικία/*Katoikia (Kite)* Savaşı, İshak Fakih geleneğinde de benzer şekilde Türk'ü "*arâdan götür"*üp "*şerrinden emîn ol"*mak için, aralarında Kite tekfurunun da bulunduğu beş tekfurun ittifâkıyla gerçekleştirildiği belirtilerek 702/1303 târihine yerleştirilen "*Dinboz Savaşı"*ndan (Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.,* 'Âlî Beg neşri, s. 21-22; Giese nşr., s. 22-23) çoğu zaman farklı bir vak'a imiş gibi algılanmıştır. Bunda savaşın Osmanlı kroniklerinde, imparatordan bağımsız yerel bir ittifak girişimi gibi yansıtılmasının büyük payı olduğu açıktır. Zaman ve mekân itibâriyle iki kaynak grubunda da aynı noktada birleşen bu savaşın, imparatorun komutanlarından *Sgouros* önderliğinde, bölgede bir ittifak meydana getirme amaçlı olduğu bu ortak noktalardan saptanabileceği gibi; bu ittifâkın bizzat imparatorun emriyle meydana getirildiği, Ebu'l-Hayr-ı Rûmî'nin *Saltuk-nâme*'sine yansıyan şu satırlardan da tespit edilebilir: "*Alp ʿOs̱mān dahı ol hīnde İznīk hisārın aldı, taht idindi. ...Kostantıniyye'den haber geldi: 'Adranos ve Geli-bolı tekūrı leşkerler ve bānlarla geçüp, varup Barsak Tekūr'ıla, dahı Kestel tekūrıyla cemʿ olup, varup Koyun sınurından ʿOs̱mān'la ceng ideler!' Pes, Alp ʿOs̱mān kāfirleri sıyup kırdı, kaçdılar."* Ebû'l-Hayr, *Saltuk-nâme,* III, TSMK, Hazîne, nr.: 1612, vr. 605b-606a. Bu rivâyet, târihî bir gerçeğin dilden dile dolaşan halk hikâyelerinde, kimi zaman târih kaynaklarından daha nitelikli ve ayrıntılı bir şekilde yer alabileceğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

145 Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 457. Bu hâdise Bilecik'in 699/1300'de ilk kez emânla Osmanlı hâkimiyetine girişi vak'ası ile karıştırıldığından, müellifin burada geçmiş olaylara dönerek takdim-te'hir yaptığı sanılmıştır (Meselâ, bk. H. İnalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler,* s. 71). Bilecik'in muhâsarası, fethi ve 1303 Haziran'ında Rumlar'dan tümüyle tasfiyesi konuları, ileride kaleme alacağımız müstakil bir araştırmada ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

146 Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 457-459. Pachymérès'in buradaki sıralamasına paralel şekilde Âşık Paşa-zâde'de de, *Dinboz Ġazâsı (Kite Savaşı)'*nı Bursa'nın kuşatma ve ablukası tâkip eder. Krş. Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.,* 'Âlî Beg nşr., s. 22; Giese nşr., s. 23.

Pachymérès'in yukarıdaki tasvirlerine paralel şekilde, birbirinden bağımsız çok sayıda *Bizans Takvimi*'nde Osman Gâzî akıncılarının Sakarya Nehri'nin doğusundan batısına ilk geçişlerinin 6811/1303 târihinde gerçekleştiğine açıkça işâret edilmiş; üstelik ortak bir ifâdeyle, onların bu nehrin öte yakasına geçiş vak'asının Mayıs ayında gerçekleştiğine dair de oldukça önemli bir ayrıntı verilmiştir.

Bu kayıtlardan ikisi aynen şöyledir:

"ἔτους ,ϛωικ΄ ἐπέρασαν οἱ Ἀγαρηνοὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὴν Δύσιν."

"6811/1303 yılı (Mayıs ayı)nda *Agarēnoi* (Agarenler/Türkler) Doğu'dan Batı'ya geçtiler."[147]

"ἔτους ,ϛωικ΄ (ἐπέρασαν οἱ Τοῦρκοι) εἰς τὴν Δύσιν."

"6811/1303 yılı (Mayıs'ı)nda Türkler Batı'ya geçtiler."[148]

Türkler'in Batı'ya geçişini 1303 yılı Mayıs ayında (Ramazan/Şevvâl 703) gösteren bu kayıtlardaki vak'a, Sangarios (Σαγγάρεως/Sakarya) nehrinin ortasına kurulan seddin yıkılarak, Batı ve Kuzeybatı Sakarya topraklarının Türk akınlarına açılması vak'asıdır. Manuel Palaiologos'un Türkmenler'in şiddetli akın ve istilâlarını önlemek için Sakarya nehrinin ortasına kazıklar çaktırmak sûretiyle kurdurduğu tahkîmât, bu târihe kadar Sakarya'nın doğusu ile batısını birbirinden ayıran doğal bir hudut noktası olarak kalmıştı.

Osmanlı Türkleri'nin Sakarya Nehri'nin doğusundan batısına geçişlerini 6811/1303 yılı Mayıs ayına odaklandıran diğer bir *Bizans Takvimi*'nde, sefere bilâhare Osman'ın oğlu Orhan'ın da iştirâk ettiğine açıkça işâret edilerek şöyle denilmiştir:

"ἐπὶ ἔτους ,ϛωια΄ πρῶτος αὐθέντης, ὁποῦ ἀπέρασεν ἀπὸ ῾Εῴας εἰς Δὐσιν τὸ ὄνομα ᾽Οτμάνογλης..."
"6811/1303 yılında (Mayıs civârı) Doğu'dan Batı'ya geçen ilk hükümdârın adı *'Otmanoglēs'* (= 'Osmân-oğlu') idi."[149]

Osman Gâzî'nin seferin daha sonraki safhalarında oğlu Orhan'la birlikte hareket ettiği Osmanlı kroniklerinde de açıkça dile getirilmiştir. Bu Osmanlı rivâyetine mutâbık şekilde, Bizans'lı müellifin de Sakarya Irmağı'nın doğusundan batısına geçiş sonrası, bölgenin kalıcı bir şekilde fethini sağlayacak ilk Türk emîrinin ᾽Οτμάνογλης/*Otmanoglēs";* yâni "*Osmân-oğlu"* Orhan olduğunu belirtmiş olması kayda değerdir.

Metnin bundan sonraki kısmında doğu ile ilgili olayların, 1303 yazında Pegai'ye çekilen IX. Mikhael'in burada amansız bir hastalığın pençesine düşmesi, Bizans'ta iç karşışıklığa sebep olan Katalanlar'ın 6811/1303 yazı sonlarında Roger de Flor öncülüğünde Pegai'ye yerleşmek istemeleri, ancak Kyzikos'un başına gelen felâketleri işiten imparator Mikhael'in onları şehre sokmak istememesi vak'alarıyla devâm etmesi, hemen öncesindeki Kite/Dinboz Savaşı ile Belokome'lilerin cezâlandırılması ve Bursa ablukasının başlangıcı olaylarını 1303 Haziran'ına; daha öncesinde doğu topraklarında Osman'ın öncülüğünde gerçekleştiğine işâret edilen tüm kuşatma, akın ve fetih faaliyetlerini ise, Bizans takvimlerindeki kayıtlarla tamâmen örtüşecek şekilde kuşkusuz 6811/1303 yılı Mayıs ayına yerleştirir.

[147] P. Schreiner, *Chronica Byzantina Breviora,* Kronik LXIII/I-1 p. 471; Ş. Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s. 194.
[148] P. Schreiner, *a.g.e.,* Kronik LXXV/4, p. 571; Ş. Kılıç, *a.g.e.,* s. 251.
[149] P. Schreiner, *a.g.e.,* Kronik LXXI-I/1, p. 551; Ş. Kılıç, *a.g.e.*, s. 238.

Resim 25. Seyyid Lokman 'Aşûrî'nin fırçasından Osman Gâzî. *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâ'ili'l-'Oşmâniyye, Millet Ktp. Ali Emîrî, nr.: 1216, vr. 20^b.*

Pachymérès, imparatorun 6811/1303 Haziran-Temmuz aylarında Biga'ya çekilişinin ardından, Katalanlar'ın bu târihten hemen sonra gerçekleşen bölgeye yerleşme girişimleri sırasında, Anadolu'daki Rumlar'ın Türkler'in yeni bir akınına daha mâruz kaldıklarına işâret ederek şöyle der:

"Οὐ μόνον δ' αὐτόχθονες ταῦτ' ἔπασχον, ἀλλ' | ὡς εἰπεῖν ἀνατολὴ πᾶσα 'Ρωμαίων, ὅτι καὶ ὡς προσφυγίῳ χρησάμενοι τῷ ἐπιτειχίσματι, πάντες ἐκεῖ κατέδραμον, καί καινή τις ᾄλωσις ἦν παρὰ τῶν οἰκείων τοῖς ἀπ' ἐχθρῶν φεύγουσιν. Ἐῶ σωμάτων ἀκρωτηριασμοὺς καὶ φόνους καὶ μιασμάτων φορυτὸν ἄλλων..."

"Bu acıyı çekenler sâdece yerliler değildi; Anadolu'da yaşayan bütün Rumlar da, kendi faaliyet alanlarındaki yerlere yönelik düşmanın yeni bir saldırı girişimi yüzünden aynı muâmelelere mâruz kalıyor, oradaki her şeyi birer sığınak olarak kullanıp kalelere doğru kaçıyorlardı. Ki ben parçalanmış vücutları, yapılan katliamları ve diğer olup-bitenleri hafifleterek geçiştiriyorum."[150]

Müellif devamla Roger de Flor ve Katalanlar'ın bu akınlara karşı harekete geçmeye hazırlandıklarını, ancak akında bulunan Türkler'e değil de önce yerli Romalılar'a saldırdıklarını hikâye eder ve onların bu mâcerâsının "εἰς ἦρος ἐξ ἀρκτούροου" : "*Arktouros yıldızı çıkıncaya kadar";* yâni 1303 yılı Eylül ayı ortalarına dek devâm ettiğini söyler[151]. Onun bu kronolojik tasvirleri, 1303 Mayıs'ındaki ilk Doğu akını sonrası, imparatorun Pegai/Biga'ya çekildiği 1303 Temmuz ayı ile Eylül ayının ortaları arasında, yâni daha net bir ifâdeyle tam olarak Ağustos ayı içerisinde Türkler'in Rumlar'a karşı beklenmedik ikinci bir akın daha düzenlediklerine kesin bir kanıt teşkil eder. Daha önce İshak Fakih geleneği ve yukarıdaki Grek takvim kayıtlarında açıkça görüldüğü üzere; Osman Gâzî tek başına çıktığı 1303 Mayıs ayındaki ilk umûmî Sakarya Seferi'nden sonra, 1303 yılı Ağustos başı-Eylül ayı aralığında oğlu Orhan'ı Çavdar-oğlu Kosun Beg'e karşı *Kara Çepiş-Kara Tekīn* kaleleri üzerine göndermiş; bu seferde Orhan, Orta Sakarya'dan Karadeniz'e doğru uzanan Sakarya nehri kenarındaki stratejik kale ve beldeleri fethetmişti.

Kronolojik açıdan yukarıdaki diğer takvimlere mutâbık düşen bir başka takvim kaydında, Sakarya Nehri'nin ötesine geçerek bu bölgedeki verimli belde ve kaleleri fethedişlerinin, Osman Gâzî ve oğlu Orhan'ın siyâsî kariyerine etkisi şöyle ifâde edilmiştir:

"ἐπέρασεν ὁ Ὀτμάνογλης ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Δύσιν ... καὶ Ὀτμάνης εἶναι ἐκεῖνος, ὁποῦ ἔγινε πρῶτος βασιλεὺς τῶν Τουρκῶν, κυρίως καὶ καθολικῶς."

"Otmanoglēs 6811/1303 yılı (Mayıs ayı civârı)nda Doğu'dan geçti ve Batı'ya geldi. ... Bu Otmanēs ('Osmân), orada Türkler'in mutlak ve genel hükümdârı oldu."[152]

Bu kayıtlarda hem Ὀτμάνογλης/*Otmanoglēs"; (=Osmân-oğlu)* Orhan'ın, 6811 yılı Mayıs ayındaki ilk harekâtın bir devâmı olarak, yıl bitmeden (1303 Ağustos'unda) Sakarya Irmağı'nın doğu sınırını aşarak batıya geçtiğine, hem de Kayır Hân'lı Türkmen beyliklerinin öncüsü konumundaki babası Ὀτμάνης/*Otmanēs* (Osman)'ın, Sakarya fethinden sonra lideri bulunduğu tüm Batı Anadolu beylikleri arasında konumunun daha da güçlendiğine açık bir gönderme vardır. Nitekim Pachymérès, bu tarihten bir yıl önce gerçekleşen Bapheus Savaşı sırasında, Atmanes (Ἀτμάν/Osman'ın) Μαίανδρον/Maeander (Menderes) bölgesinden yardıma gelen tüm Türkmen beylerinin lideri (Primus inter pares) olduğunu net bir biçimde vurgulamıştır[153]. Sakarya'nın fethi ile birlikte onun bu kavmî statüsünün siyâsî anlamda daha da işlerlik kazandığı ve dönemin Bizans kaynaklarının özellikle Sakarya nehrini geçişten sonra, Konstantinopolis yönünde gerçekleşen fetihleri, kurucu hükümdar ve oğlunun kariyerinde önemli bir dönüm noktası olarak algıladığı anlaşılmaktadır.

---

[150] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 457-459.

[151] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 461. ἀρκτούροου/*Arktouros*'un 15 Eylül'de çıktığı hakkında, bk. Pachymérès, *a.g.e.,* I, p. 273.

[152] P. Schreiner, *a.g.e.,* Kronik LXIV-I/1, p. 493; Ş. Kılıç, *a.g.e.*, s. 205. Osman Gâzî'nin Türkmenler'in üzerinde umûmî bir lider olduğu yönündeki Osmanlı rivâyetleri, Pachymérès'in Bapheus Savaşı'nda onu "*Primus İnter Pares = Eşitler içinde lider"* gösteren tasviri ve devamında 1307'ye kadarki gelişmeleri gözden kaçıran hemen tüm araştırmacılar tarafından anlamsız bir şekilde kuşkuyla karşılanmıştır. Pachymérès'in, Osman'ın Meander/Mendres çevresindeki "*Kayır Hân'lı"* Türkmen beyleri arasındaki konumunu ibrâz eden bu tasvirleri, Bizans takvimlerindeki bu ve benzeri diğer kayıtlarla karşılaştırıldığında, onun kroniğinin nihâyete erdiği 1307'den hemen sonraki yıl, aynı Türkmen beylerinin başında Katalanlar'ı püskürtmek üzere harekete geçen: "*duce Ottamano rege Turcorum*" = "*Türkler'in yeni Sultân'ı Osman*"ın da (krş. O. Raynaldus, *Annales Ecclesiastici,* Paris 1964, Rom 1646-77, z.j. 1310, p. 43; M. I. Vertot, *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem,* volume II, Paris 1737, p. 101 vd.) Osman Gâzî'den başka biri olmadığının ve bu bilginin gerçek tarihî bir esâsa dayandığının kesin tarihî kanıtını sunmaktadır. Sultan Osman öncülüğündeki Kayır Hânlılar'ın 1308'de Rodos'ta Katalanlar'la ilk mücâdeleleri ve 1310'da yaşanan diğer olayların ayrıntılı tasviri için, bk. Ramòn Muntaner, *Chrònik des Edlen en Ramon Muntaner,* Edicio de: Karl Friedrich Wilhelm Lanz, Stuttgart 1844, Capitol: CCV-CCVIX, pp. 368-375.

[153] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 365-367.

Görüldüğü üzere Pachymérès ve yukarıdaki Bizans takvimleri, İshak Fakih rivâyetinde olduğu gibi; Osman Gâzî ve oğlu Orhan'ın Sakarya Suyu tahkimâtını aşıp nehrin batı tarafına geçişlerinin ilk kez 6811/1303 yılı Mayıs ayında; Orhan'ın öncülüğündeki ikinci seferin ise aynı yılın Ağustos ayında gerçekleştiği ortak noktasında birleşmektedir.

2. İkinci Umûmî Sakarya Akını ve Fethin Tamamlanış Tarihi:

Osmanlılar'ın 6811/1303'te Sakarya üzerine düzenledikleri ilk büyük akını betimleyen Pachymérès'in biraz önceki tasvirleri, Sakarya fethi üzerine yapılan araştırmalarda bugüne dek yılı tespit edilemeden defâlarca kez gündeme getirilmişse de; Osman Gâzî'nin oğlu Orhan'ı Kara Çepiş üzerine göndermesiyle başlayan diğer Sakarya akını ve Sakarya'nın tümüyle Osmanlı hâkimiyetine giriş zamânı hakkında hiçbir veri elde edilememiş; rivâyetlerdeki bu karışıklık ve belirsizlikler yüzünden, muâsır kaynakları tenkid ve sentezleme yöntemiyle dahi olsa fethin kesin târihlerini tespit yoluna gidilememişti. Yukarıda serdettiğimiz çağdaş tarihî kayıtların ayrıntılı tenkidi, bu ilk Sakarya akını ve onun devâmı niteliğindeki diğer akının, 6811/1303 yılı Mayıs ve Ağustos aylarında, iki aşamada gerçekleştiğini ortaya koymuş oldu.

Pachymérès'in Sakarya'yı da içine alan doğu sınırındaki durumla ilgili yukarıdaki betimlemeleri, bölgedeki fetihler hakkında geniş çerçevede nitelikli bilgiler sunmakla birlikte, Sakarya'nın bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine geçiş zamanı hakkında hiçbir ayrıntı içermez. Onun bu tasvirlerinden çıkartılabilecek yegâne sonuç; 1303 yılı Mayıs ayında başladığını ilk kez burada ortaya koyduğumuz bu ilk büyük akın sırasında, *Güney Sakarya* ile *Ak-hisār-Mekece* hattının (Μελάγγεια/*Mélangeia*) fethi ve Ağustos'ta da kısmen Doğu ve Kuzeydoğu Sakarya'nın ele geçirilişi nedeniyle, Ereğli ile Neankomis (Νεαγκώμεως/*Sakarya Herseği*) üzerinden İznik'e uzanan bağlantı yolunun kesildiği ve bölgedeki Türk akınlarının hâlâ olanca şiddetiyle devâm ettiğidir ki[154], bu tasvir açıkça Osman Gâzî'nin Mekece'den Geyve/Orta Sakarya'ya ve Orhan'ın Kuzeydoğu kıyılarına kadar uzanan ilk umûmî akınlarına işâret etmektedir. Pachymérès'in bu kayıtlarına göre; bu akınlar sonunda, 1303 yılı yazı ve sonbaharında Sakarya topraklarının önemli bir kısmı Türkler'in eline geçmiş; Bizans yalnız Sakarya'nın kuzeybatısı ve İzmit'in doğusundan Karadeniz'in kıyı bölgesine doğru uzanan Mésonèsion (Μεσονήσιον) bölgesi çevresinde tutunabilmişti.

Bizans'ın doğu sınırındaki gelişmeleri saraydan adım adım tâkip eden Pachymérès'in Sakarya'nın fethi hakkında verdiği bilgiler yalnız bu kısa ve kesik tasvirlerle sınırlı değildir. O, kroniğinde bu tasvirlerinden daha önce, Türkmen akınlarına kadarki durumu özetlediği başka bir metnin sonunda, Sakarya'nın tümüyle Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1303 akınlarını izleyen son aşamayı da gâyet açık ve net ifâdelerle tasvir etmiştir. Yukarıdaki klasik bilgilerden çok daha önemli ve belirleyici nitelikteki bu mühim kayıt, müellif tarafından John Vatatzes'in XIII. yüzyılın ilk yarısında Küçük Asya'da; Bithynia, Phyrigia, Mysia, Karia ve Paphlagonia'daki ordularını anlattığı kısmın sonuna, tüm Batı Anadolu'nun ve özellikle Sakarya'nın o dönemle, müellifin içinde bulunduğu zaman arasındaki durumunu karşılaştırmak amacıyla eklenmiştir.

Pachymérès, kroniğinin "IV. Bölüm"ünde yer alan bu mühim satırlarında, İmparator John Vatatzes'in ardından doğudaki toprakların Bizans hâkimiyetinden çıkış aşamalarını safha safha, ayrıntılı bir şekilde betimledikten sonra, bir takdim-te'hirle sözü Sangarios (Σαγγάρεως/Sakarya)'nın kendi zamânındaki durumuna getirerek şöyle demiştir:

"σὺν οἷς καὶ ἔτι τὰ ἔνδον μέχρι Σαγγάρεως, ἐπὶ τοσοῦτον ἠφάνιστο ὥστε καὶ Μαρυανδηνοῦ θρηνητῆρος χρῄζειν ἀξίως τἀκεῖ θρηνήσοντος . τῶν γὰρ δυνάμεων, πολλῶν τε καὶ θαυμαστῶν οὐσῶν, συγκατατριβοένων τοῖς δυσικοῖς καὶ ' ὀλίγον δαπανωμένων, τοῖς κατ ' ἀνατολὴν τοσοῦτος ὁ κίνδυνος περιέστη, ὥστε μηδ ' εἰς αὐτὴν 'Ηράκλειαν τὴν τοῦ Πόντου βαδίζειν εἶναι πεζῇ τοὺς ὁρμωμένους ἐκ πόλεως, τῶν ἐκεῖσε ὁρίων τῷ Σαγγάρει περικλεισθέν|των."

[154] Pachymérès, *a.g.e.,* A. Failler nşr., IV., XI/21, p. 453-455.

"Şimdi ise hâl-i hazırda Sangarios (Sakarya)'da ve oraya kadarki alanda yerleşik bulunanlar, buradakilerin hepsi tümüyle öylesine kökünden kazındı ki, bu duruma yeterince ağlayabilmek için Maryanden'li ağıtçı bir kadın olmak gerekliydi. Özetle; sayısız ve şaşırtıcı evsaftaki savaş kuvvetleri batıda yıpranıp gücünü kaybettiğinden, Küçük Asya'da tehlike öylesine büyüdü ki, şimdi hiç kimse İstanbul'dan Pontus Herakleia (Karadeniz Ereğlisi)'ne gidemez oldu; çünkü Sangarios'un çevresindeki topraklar ve ötesinde bulunan her yer artık Türkler'in ganîmeti olmuştu."[155]

Ünlü Bizans'lı tarihçinin bu dikkate değer tasviri, Menteşe Beyliği hakkında bir monografi yazan Wittek dışında hiç kimsenin dikkatini çekmediği gibi; Sakarya'nın fethi ile ilgili araştırmalarda da, şehrin Osmanlı hâkimiyetine giriş zamanını aydınlatacak tarihî bir veri olarak değerlendirilmemiştir[156]. Sakarya çevresinin 1303'teki durumunu tarif ettiği metinde *Pontus Herakleia (Karadeniz Ereğli'si)* ile *İznik* arasındaki bağlantı yolunun kesildiğine dikkati çeken müellif, bu satırlarda bu kez *Herakleia* ile İstanbul arasındaki ulaşım yolunun da kapandığını özellikle belirterek, Sakarya nehrini çevreleyen tüm toprakların ve ötesinin artık tamâmen Türkler'in eline geçtiğine işâret etmek sûretiyle, burada çizdiği perspektifin bölgenin 1303'ten daha sonraki durumu ve Osmanlı fetihlerinin bir sonraki aşamasıyla alâkalı olduğunu açıkça göstermiştir. Dolayısıyla bu çağdaş izlenimlerin, İshak Fakih'e dayanan Osmanlı rivâyetlerinde gördüğümüz; Şehzâde Orhan'ın 1303'te *Kara Çepiş* (Seyifler) ve *Āb-ı Sūfī* (Harmantepe) kalelerine kadarki sahayı fethi sırasında sadece Türk akınlarına mâruz kaldığına işaret edilen *Hiéron* (Ἱεροῦ/Anadolukavağı)'na kadarki hat üzerinde, Sakarya'nın kuzeybatısından başlayıp, İzmit'in doğusu ve Karadeniz sâhil bölgesini içine alan Μεσονήσιον: *"Mésonèsion"* sınırları içindeki *Göl-begi, Kapucak* ve *Kerāsse* kaleleri ile, İzmit surlarının dış tarafında *Kandıra, Samandra* ve *Aydos* kalelerinin ele geçirilişinden sonraki durumu nitelediği şüphesizdir. Bu durumda Âşık Paşa-zâde'nin kronolojik izleğine nazaran, Pachymérès'in eserine yukarıdaki tasvirini 705 hicrî yılında; 1305'ten hemen sonra, 1306 yılı başlarında kaydettiği düşünülebilir. Bu da Pachymérès'in Sakarya ve çevresinin tümüyle düştüğüne ilişkin bu tasvirini, 1303 ve 1305 yıllarının ortasında kalan 704/1304 yılına yerleştirir.

[155] Georgius Pachymérès, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Georgii Pachymeris de Mikhaele et Andronico Palaeologis,* volume II, I/IV, I. Bekker, Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1835, pp. 311-312.

[156] Paul Wittek ilk defâ 1934'te yayımlanan ve *L'émirat de Menteche/Menteşe Beyliği* adını taşıyan monografisine bu ve benzeri metinleri, Bithynia'nın Batı Anadolu'daki *"kavimler kıpırdanması"*nın başlangıcından sonra *"ilk on senesinde"* uğradığı durumu tasvir etmek amacıyla eklemiştir. Krş. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği,* çev.: O. Şâik Gökyay (III. Baskı), Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 16-26.

Resim 26. Ârifî'nin tasvirine göre Abdurrahman Gâzî'nin İzmit'in öte tarafında, İstanbul yönünde yer alan Aydos kalesi'ni fethi. *ʿOṯmān-nāme, IV, vr. 70ᵇ.*

Nitekim onun bu tasvirine paralel şekilde, İshak Fakih geleneğinin İdris versiyonunda da; *Mesonythion*'daki bu üç kalenin fethiyle birlikte artık Sakarya akınlarına nihâyet verilip fethin bütünüyle gerçekleştiğine dikkat çekilerek: ودر قلعه کشادند بعد ازین تسخیر حصار قلعهٔ استوار قابل تجهیز عساکر ظفر آثار در آن دیار نماید *"Ol hisāruñ teshīrinden soñra ol diyārda ʿasākir-i ẓafer-meʾāṯir teçhīzine kābil ġayrı yir kalmayup",* Sakarya'nın tüm tevâbi'iyle Osmanlı hâkimiyetine girdiği ve bölgede ele geçirilen tüm kale ve beldelerin Orhan Beg'in nöker ve komutanlarına verildiği kesin bir ifâdeyle dile getirilmiş[157]; Akça Koca ve Abdurrahman Gâzî'nin Kocaeli sınırındaki bu son harekâta çıkarken, Pachymérès'in yukarıdaki kayıtlarına paralel şekilde: از جانب غربی نهر صقریه تا شهر ازنکمید وکنار خلیج استنبول بفتح قلاع وبلاد *"Nehr-i Sakarya'nuñ cānib-i ġarbīsinden tā şehr-i İznikmīd'e ve kenār-ı Halīc-i İstanbūl'a degin olan kılāʿ ü bilāduñ fethi"*ni gâye edindiklerine işâret edilmiştir[158]. Ezcümle, iki rivâyet grubunun da ayrıntılı tenkidi,

[157] İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68ᵇ, st. 19-21; *Abdülbâkî Sa'dî Tercemesi,* I. Ketîbe, vr. 85ᵃ, st. 25; vr. 85ᵇ, st. 3.

[158] Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68ᵇ, st. 22-23; Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 85ᵇ.

Pachymérès'in bu kayıtlarının çağdaş göz tanığı İshak Fakih'in çizdiği tarihî perspektifle tam bir uyum içinde olduğunu göstermektedir.

Pachymérès ve İshak Fakih'in bu ortak kayıtlarına eşdeğer şekilde, Bithynia topraklarını bütünüyle ele geçiren Osmanlılar'ın bu son safhada ulaştıkları nihâî sınırları tasvir eden çağdaş Bizans tarihçisi Nicephorus Gregoras da, *Historiae Byzantinae*'sinde bu son seferden sonra Sakarya'nın tümüyle Osmanlı hâkimiyetine girdiğini belirterek şöyle demiştir:

τὰ δὲ περὶ τὸν Ὄλυμπον καὶ δσα τῆς Βιθυνίας ἑξῆς ἕτερος, ὄνομα Ἀτμᾶν ˊ τὰ δ ἀπὺ τοῦ | κοταμοῦ Σαγγαρίου μέχρι Παφλαγονίας μεμερεσμένως ἐς τοὺς Ἀμουρίου διέβησαν παῖδας.

"Atman (Osman) Olympos çevresine ve Bithynia'nın tümüne hâkim olmuştu; | Sangarios (Sakarya)'dan Paphlagonia (Kastamonu)'ya kadar uzanan bölgenin hâkimiyeti ise Amourios (Umur)-oğulları'nın elinde bulunuyordu."[159]

Gregoras burada Osmanlılar'ın Olympos (Ὄλυμπον)'un yalnız etrafındaki topraklara, Bithynia (Βιθυνίας)'nın ise tamâmına sâhip olduklarını belirtmek ve Bolu çevresine hükmeden komşu Umur Hân Beyliği'nin Sangarios (Σαγγαρίου/Sakarya) ile Paphlagonia (Παφλαγονίας /Kastamonu) arasında kaldığını söylemek sûretiyle, üçüncü bir çağdaş kaynak olarak Osmanlılar'ın Sakarya topraklarına tamâmen hâkim olduklarına, doğusunda ise Bolu sınırları içindeki bu küçük beyliğin kaldığına işâret etmiştir.

Şu hâlde 6811/1303 Mayıs ayında başlayarak Güney, Doğu ve kısmen Orta Sakarya'daki kale ve beldelerin fetihleriyle sonuçlanan ilk umûmî Sakarya akını ve aynı yılın Ağustos ayında Orhan'ın Çavdar-oğlu Kosun (Kozan) Beg'den *Kara Çepiş-Kara Tekin* kalelerini almasıyla başlayıp önce Orta, sonra Kuzeydoğu Sakarya'daki kalan toprakların fethiyle ivme kazanan ikinci akın sonrası; Kuzeybatı Sakarya'daki diğer belde ve kalelerin de fethedilmesiyle nihâyet bulan ikinci umûmî Sakarya akını ne zaman başlamış ve sona ermiş; Sakarya şehri tam olarak hangi târihte Bizans'ın elinden çıkıp tümüyle Osmanlı hâkimiyetine girmiştir?

Bu sorunun cevâbı, Gelibolu'da kayda geçirilmiş eski bir Bizans takviminde yer alan önemli bir kayıt ve Pachymérès'in kroniğindeki bâzı ayrıntılar ışığında çözümlenebilir. Önceki fetih tarihlerinin kronolojik izleğine tam bir uygunluk arz eden *Gelibolu Takvimi*'ndeki kayıtta, Osmanlılar'ın Sakarya'nın tümünü ele geçirmeleriyle sonuçlanacak bu ikinci Sakarya akınına hangi tarihte çıktıklarına ve fethin hangi yıl içinde tamamlandığına açıkça işâret edilerek şöyle denilmiştir:

"καὶ ι<β'> ἐξώκισεν ἡ ᾽Ανατολή."

"6812/1304 (II. İndiksiyon) baharında Anatolîa/Anadolu boşalıp elden çıktı."[160]

Burada "*bahar"* ifâdesiyle, diğer takvim kayıtlarındaki gibi kuşkusuz seferin başlangıç zamânına işâret edilmiş ve yıl hânesine kaydedilen "6812[161]/1304" târihi ile Küçük Asya'daki toprakların "*boşalıp elden çıkışı"*nın kesin olarak bu yıl içerisinde gerçekleştiği, dolayısıyla Sakarya fethinin tamamlanışının da ilk umûmî akından bir yıl sonrasına tekabül eden 1304 milâdî yılını geçemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Kısacası Pachymérès ve Gregoras'ın Sakarya ve çevresinin Osmanlı hâkimiyeti altına alındığı, bu sahadaki Rum unsurların kökünden kazındığı, artık Bizans için Anadolu'da tutunacak hiçbir nokta kalmadığı tasvirine paralel şekilde; *Gelibolu Takvimi*'nde yer alan bu kayıt da,

[159] Nicephorus Gregorâs, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,* E. Niebuhrii-I. Bekkeri-L. Schopeni, Volumen I, Cura: Ludovici Scopheni, Impensis ed. Weber, Bonnae 1829, pp. 214-215.
[160] P. Schreiner, *a.g.e.,* Kronik XXIII-2/5, p. 195; Ş. Kılıç, *a.g.e.*, s. 97.
[161] 6812 Grek yılı 1 Eylül 1303 ilâ 31 Ağustos 1304 târihleri arasına tekâbül etmektedir.

Bizans'ın Anadolu'daki topraklarının 1303 akınından bir yıl sonra, 6812/1304'te boşalıp tamamen elden çıktığına ve Sakarya'nın fethinin bu yıl içinde tamamlandığına ışık tutmaktadır.

Peki 6812/1304 Sakarya seferinin son aşaması olan Μεσονήσιον/*Mésonèsion* (Kuzeybatı Sakarya) bölgesinin fethini ve Sakarya fetihlerinin tamamlanış târihini ayrıntılı olarak tespit etmemize yarayacak herhangi bir çağdaş kayıt yok mudur?

Sakarya'nın kesin fetih tarihini ayrıntılı şekilde çözümlememize yarayacak yegâne nitelikteki ipucu, Pachymérès'in İlhanlı hâkânı Gazan Hân'ın ölümünü ve devâmında doğuda yaşanan gelişmeleri ele aldığı kısımda yer alır. Onun burada verdiği mühim tafsilâta göre, Çoban-oğlu Ali Sakarya'nın Bizans'ın elinde kalan son parçası Μεσονήσιον/*Mésonèsion*'u, arada barışı güçlendirmek ve akınlara karşı bölgeyi Bizans adına tahkim etmek teklifiyle imparatordan istemek üzere bir elçi göndermiş[162], Konstantinopolis'ten uzun süre cevap gelmesini beklemiş; ancak umduğunu bulamayınca ordusuyla denizden bir filo göndererek hem bu bölgeyi, hem de Türkmenler tarafından fethedilen kuzeydoğu kıyılarını tahrip etmişti:

"διαέχεται τήν φήμην δ Σολυμάμπαξ Πέρσης, ὡς καὶ γαμβρὸς ἦν ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ Κουτζίμπαξι. Καὶ οὕτω διαμηνυθέντος τοῦ συμβάντος τῷ βασιλεῖ, ὁ τοῦ συμβάντος τοῦ σῷ βασιλεῖ, ὁ τοῦ Καζάνου θάνατος τοῖς ἐκείνου πρέσβεσι κατὰ πόλιν δῆλος γίνεται, καὶ τὸ πένθος σφίσιν αἴρεται μέγα. Ὅμως δὲ καὶ παρακαλοῦνται, βασιλέως πέμψαντος. Πλὴν δ' ἀλλ' Ἀμούριος καὶ οὕτως καθυπεστέλλετο, οὐκ οἶδα εἴτε τὸν ἀπὸ τοῦ Χαρμπαντᾶ φόβον-τὰς γὰρ τοῦ ἀδελφοῦ συνθεσίας ἐκεῖνος τηρεῖν ἤθελεν ἔτι-ὡς εἰκὸς ὑφορώμενος, εἴτε τὴν ἀπὸ βασιλέως εὐμένειαν προσποιούμενος, καὶ πέμψας ἤτει βασιλέα τὸ τῶν ποταμῶν μεσόγαιον ἀνὰ Σάγγαριν, Μεσονήσιον ἐτύμως ὠνομασμένον, ἐφ' ᾧτερ τοῖς ἐντὸς οἰκοῦσιν εἰς φυλακὴν κέοιτο. Ἀλλὰ τῶν τοιούτων τέως ἀνηρτημένων, τινὲς τῶν ἐκείνου, κατ' οὐλαμοὺς διεκθέοντες, κακὸν ἀπάντημα Ῥωμαίοις, εἰς τρυγητὸν ἐξιοῦσι τῶν ἀτημελημένων κτημάτων, ἐγίνοντο. Ἦσαν γὰρ ἐντεῦθεν τὰ πρόστιμα τῶν ἑαλωκότων φωρῶν ἄντικρυς πρόστιμα, εἰ γῆν ἣν αὐτοί διά σπάθης ἐκτήσαντο ἐκεῖνοι πατοῖεν καί τὰ σφίσιν ἐκ πολέμου περιγεγονότα καρπίζοιντο."

"Türkmen *Solymampax (Süleyman Beg)*'in dâmâdı olan *Koutzimpaxis (Kosun Beg), Gazan*'ın ölüm haberini aldı, böylece olay imparatora bildirildi ve onun kentte büyük bir yasa sebebiyet veren bu ölüm haberi büyükelçilere de iletildi. Nihâyet imparator, yeni Hân'a bir elçi gönderdi ve bu, korku içindeki halkı biraz olsun teselli etti. Fakat *Amourios (Ali),* onun kardeşi *Hudâbende (Olcayto)*'dan korktuğundan mıdır, yoksa imparatorla iyi geçinmek istediği için midir bilmiyorum, bu durumda bile yapılan anlaşmayı korumak istedi. O, Sangarios (Sakarya) ırmağının çevrelediği *'Mésonèsion'* denilen bölgeyi, içinde yaşayan halkı yine yerinde bırakıp, kavminden getireceği kimselere üs edinmek amacıyla imparatordan istetmek için birini gönderdi. Ne var ki bu teklifler gerginliğe neden olunca, bâzı adamları filolar hâlinde gelerek, ihmâl edilen bölgelerde hasat zamânını yaşayan Romalılar'a kötülük yapmak üzere saldırıya geçtiler. Onlar daha önce Türkler'in savaşarak kılıçla aldıkları toprakları, hattâ Türk'ün savaşla hasat olarak kazandığı her ne varsa onları da çiğneyip geçmişlerdi. Yağmacıların çektirdiği acıları yaşamaya mecbur kalanlar, şimdilik sâdece esir edilenlerdi."[163]

---

[162] Pachymérès'in kayıtlarından, 6810/1302 Bapheus Savaşı sırasında *Maeander/Menderes* bölgesindeki diğer Türkmen emirleri gibi Osman Gâzî'ye ordusuyla yardıma geldiğini bildiğimiz Çobanoğlu Ali'nin, İznik kuşatmasından önce de onunla işbirliği içinde hareket ettiği konusunda Ebû'l-Hayr-ı Rûmî'nin *Saltuk-nâme*'sinde mühim bir rivâyet yer alır. Sinop şehrinde "*ʿAlī Beg*"i "*Şerîf huẕûrında ʿOsmān'la cândan âhiret karındaş ol*"muş gösteren bu anonim halk rivâyetinde, Sarı Saltuk Baba'nın Osman'a: "*Üç yiri feth eyle*"mesini tenbih ettikten sonra, onlardan birinin "*Asmute*" (=İzmit) olduğunu söylediğine ve devamla ona, Ali Beg'i kastederek: "*Eger dilerseñ saña kuvvet ola, dâ'im İznîk kalʿasına düşmek ardınca oluñ!*" dediğine açıkça vurgu yapılmıştır (Krş. Ebû'l-Hayr-ı Rûmî, *a.g.e.,* vr. 527[b]). Dönemin gerçek tarihî perspektifine tamâmen uygun düşen bu rivâyette belirtildiği gibi, İznik kuşatmasının bir parçası olan Bapheus Savaşı'nda Osman'ın yanında yer alan Ali, Sakarya seferi sırasında bir rakip olarak Osman'ın karşısına dikilmişse de, ortak nihâî hedefleri olan İzmit'i ele geçirme niyetinden vaz geçmemişti. Pachymérès'in yukarıdaki kayıtları ile Saltuk-nâme'deki bu rivâyet birbirini tamamlamakta, her iki rivâyetin sentezi dönemin bilinmeyen tarihî perspektifini belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.

[163] Geörgios Pachyméres, *Relations Historiques,* A. Failler nşr., IV. L. (X-XIII), p. 507.

Bu mühim çağdaş kayıtta Çobanoğlu Ali'nin, Bizans sınırını korumak için imparatordan Nicomedia/İzmit'in doğusundaki Μεσονήσιον/*Mésonèsion*'u istemesi, Gazan'ın öldüğü târihte Osmanlılar'ın Sangarios Nehri ile Melas suyunun birleştiği, *Kara Çepiş* ucunda son bulan bu bölgeye kadar ilerlemiş olduklarını kesinleştirmekte ve *Gelibolu Takvimi*'nde verilen târihle kronolojik anlamda birleşmektedir. Çağdaş İslâm kaynaklarından bilindiği üzere, İlhanlı hükümdârı Gazan Hân'ın ölümü 11 Şevvâl 703/17 Mayıs 1304 günü gerçekleşmişti[164]. Buna göre Orhan Gâzî'nin ikinci umûmî Sakarya akını sırasında Kuzeydoğu Karadeniz ve *Kara Çepiş-Āb-ı Sūfī* sınırına kadarki bölgeyi fethi 1304 yılı Mayıs ayından önce tamamlanmış, Bizans takviminde belirtildiği üzere 1304 Mayıs'ında düzenlenen ikinci umûmî akının ilk aşamasında Akyazı ve Akova uçlarında kalan yerler alınmış; Kosun Beg'le Süleyman Beg ve imparator Andronikos'a Gazan Hân'ın ölüm haberi ise, gönderilen elçiler aracılığıyla en geç Mayıs ayının son veyâ Haziran ayının ilk günlerinde ulaşmış olmalıdır.

Pachymérès'in devamla bahsettiği diğer gelişmelere bakılırsa; Çoban-oğlu Ali'nin imparatordan Μεσονήσιον / *Mésonèsion*'u istediği târih Haziran ayı ortaları, umduğunu bulamayınca deniz filosunu göndererek bölgeyi yağmalatması ise -akının "*hasat zamânı*" oluşundan hareketle- kesin olarak 1304 yılı Temmuz ayı başlarındadır. Ayrıca Bizans'lı müverrihin, Çoban-oğlu birliklerinin bu sırada Türkmenler'in ektiği toprakları ve hâsılâtı da çiğnediklerine dâir verdiği mühim ayrıntı, *Mésonèsion*'dan Karadeniz'in doğu kıyı şeridine doğru uzanan *Kocaali-Bolu* (Κλαυδιούπολη/Klaudiopolis) aralığındaki sâhil kesiminin ve gerisindeki arazinin de bu târihten daha önce, 1303'teki akınlar sırasında Osmanlı hâkimiyetine geçmiş olduğuna ışık tutmaktadır.

Pachymérès yukarıdaki bahsi nihâyete erdirdiği son cümlelerinde, Çoban-oğlu Ali birliklerinin bölgeden çekilişinden sonra, çiftçilerin hasat alanını *Mésonèsion*'un kuzeyine, Karadeniz kıyı bölgesine doğru kaydırdıklarına ve burada sık sık Türkmen akınlarına mâruz kaldıklarına işâret ederek; bu nihâî akınlar neticesinde, bölgedeki bu Rumlar'ın da tasfiye edilmeleri sonucu Bizans'ın Sangarios'taki varlığının son bulduğuna açık bir vurgu yapmıştır:

"Διά τοι ταῦτα καὶ μαχητὰς μισθούενοι, ἄνθρωποι ἀποτολμῶντες τὰ θαλάσσης ἐγγὺς ἐπιχειροῦτες δρέπεσθαι, οὗ μὲν ηὐστόχουν καὶ ἀπεκέρδαινον, τὰ πλεῖστα δ' ἐσφάλλοντο καὶ ἐσφάττοντο."

> *"İşte bu nedenle savaşanlarla savaşarak ayakta kalabilmeyi başaran bâzı insanlar, artık denize yakın olan yerlerde hasat yapmaya başladılar. Bunda belki muvaffak oldular ve kazanç da sağladılar; ancak çoğu zaman başarısızlığa uğradılar ve nihâyetinde yine öldürülmüş oldular."*[165]

Bir önceki parçada Kocaali'den Bolu sınırına kadar uzanan bölge Osman ve Orhan Türkmenleri'nin "*kılıçlarıyla kazandıkları topraklar*" olarak tavsif edildiğine göre, Kuzeybatı Sakarya ucunda tutunmaya çalışan Rum çiftçilerin hasat yaptıkları bu alanla, *Kerāsse/Karasu* sâhilinin civârındaki toprakların kastedildiği açıktır. Pachymérès, Çobanoğlu Ali'nin deniz saldırısından canını kurtarmayı başaran Μεσονήσιον/*Mésonèsion*'daki Rumlar'dan bâzılarının, buna rağmen denize daha yakın noktalarda hâlâ hasada devâm ettiklerini belirtmekle birlikte, onları Çoban-oğlu saldırısına uğradıkları bu tehlikeli noktada tutunmaya zorlayan sebebin ne olduğundan söz etmemiştir. Bizans'lı müverrihin yukarıdaki son cümleleri, hasat mevsimi daha sona ermeden onları *Mésonèsion*'dan Karadeniz sâhiline doğru çekilmeye iten ana sebebin, güneyden daha kuvvetle yönelmiş bir Türkmen akını olduğunu belirginleştirmekte; böyle yapmakla biraz kâr elde etseler de, Türkmen akıncılarla aralarındaki çatışmanın devâm ettiğini, ara-sıra gâlip gelseler bile gâzîlerin kudretine mukâvemet edemeyerek, sonunda bölgeden tamâmen temizlendiklerini tarihî açıdan netleştirmektedir. Nitekim bu bölgenin daha sonraları *Kara Çepiş* kalesini üs edinen

---

[164] Meselâ, bk. Reşîdü'd-dîn Fazlu'llâh el-Hemedânî, *Târîh-i-mübârak-i-Ġāzānī (Cāmiʿu't-Tevārîh),* Karl Jahn, London: Luzac, 1940, s. 159; Ebî Tâhir Abdullâh Kâşânî, *Târîh-i Olcāytū Sultān,* nşr.: Mehîn Hambelî, Tahran 1348/1969, s. 14-15; Kerîmü'd-dîn Mahmûd Aksarâyî, *Müşāmeretü'l-Ahbār ve Müsāyeretü'l-Ahyār,* nşr.: Osman Turan, Ankara: TTK Yayınları, 2000, s. 297.

[165] G. Pachymérès, *a.g.e.,* IV, A. Failler nşr., p. 507.

Osmanlılar'ın eline geçtiğini gösteren İshak Fakih rivâyeti, onları bölgeden temizleyen Türkmenler'in Osmanlı akıncıları olduğunu tartışmasız bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Pachymérès'in kroniğinde verdiği bu bilgiler, yine çağdaş bir görgü tanığı olan İshak Fakih'in izlenimlerini nakleden İdris'in, seferin son safhası hakkında verdiği bilgilerle birbirini tamamlamakta; iki çağdaş rivâyetin bilimsel tenkidi Sakarya'nın fetih tarihi konusunda tarihî açıdan belirgin bir perspektif sunmaktadır. Çoban-oğlu'nun bölgeyi terk edişinin 1304 yılı Temmuz ayı başlarına rastlaması, bilâhare bölge Rumlar'ına rahat vermeyip onları Karadeniz yönünde hasat yapmaya mecbur eden, İdris izleğinde bölgedeki son üç kalenin ve arasındaki arâzilerin fethine işâret eden nihâî akınların, 1304 yılı Temmuz ayı ortalarından sonlarına kadar uzanması gerektiğinin bir delilidir. İdris'in bu son harekât sırasında *Göl-begi (Mağara)* ve *Kapucak-hisār (Kandıra)* kaleleri kısa zamanda ele girdiği hâlde, Karadeniz sâhilindeki *Kerāsse (Karasu)* kalesinin uzun müddet direndiğine ve nihâyet Türkmenler'in yoğun tazyikine dayanamayıp عهد وميثاق وعقد وذمت "*ʿahd ü mīs̱āk ve akd ü ẕimmet"*le teslim edildiğine dâir verdiği ayrıntı[166], rivâyetteki bu üç kaleden sonuncusunun muhâsarasının Ağustos ayı boyunca devâm etmiş ve fethinin ancak bu ayın sonunda gerçekleşmiş olabileceğini gösterir.

Çağdaş rivâyetlere dayanan her iki geleneğin ayrıntılı sentezi, Kuzeybatı Sakarya'nın fethiyle nihâyete eren Sakarya akınlarının 1304 yılı Ağustos ayı sonunda tamamlandığına ışık tutmakta ve bu târih, ortak bir kronoloji çerçevesinde; Âşık Paşa-zâde'de 704 hicrî senesinin başına, *Gelibolu Takvimi*'nde ise 6812 Grek yılının bitim noktasına oturmaktadır. Gerçekten de İdris, İzmit serhaddinde "Μεσονήσιον/*Mésonèsion"* ovasının fethiyle sonuçlanan bu son seferin ardından, Sakarya bölgesinde artık قابل تجهيز عساكر ظفر آثار در آن ديار نمايد "*ʿasākir-i ẓafer-meʾāṣir teçhīzine kābil ġayrı yir kalma"*dığına açıkça işâret ettiği gibi[167]; Pachymérès ve Gregoras da *Gelibolu Takvimi*'ndeki: "καὶ ι<β'> ἐξώκισεν ἡ ᾽Ανατολή." = *"6812/1304'te Anadolu'nun boşalıp elden çıktığı"* tasvirine[168] paralel şekilde, 6812 Grek yılı çıktıktan sonra (31 Ağustos 1304) doğunun bu sınır noktasında artık Türkler'le hiçbir hâkimiyet mücâdelesinden söz etmezler. Özellikle Pachymérès'in, 1304 yılı Eylül ayından itibâren doğunun uzak noktasında bu yönde hiçbir hareketliliğe değinmemesi[169], aynı yılın Ekim ayı başlarında imparatorun sadece aralarında Ephesos'un da bulunduğu, doğuda abluka altında bulunan birkaç büyük kaleye deniz yoluyla buğday ve erzak göndermekle uğraştığını belirtmesi; 6810/1302 yılı Temmuz ayı sonlarında başlayan Sakarya fethinin tamamlanış târihinin, 31 Ağustos 6812/1304 (28 Muharrem 704) gününü geçemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Pachymérès'in devamla belirttiğine göre; imparator bu son haberi aldıktan sonra erzak işini

---

[166] اكرچه چند دربند دربندان ومحاصره مي بودند اما كفار بر كشته روزگار. چون صورت عجز واضطرار خود را در آينه تيغ مجاهدان معاينه ديدند وآوازۀ فتح وظفر سپاه اسلام را از دور و ندیك بهر زيان ميشنيدند. لاجرم خواه نا خواه رضا بتسليم قلعه دادند وبعهد وميثاق قانون امان و عقد وذمت ايشان در ميان نهادند *"Egerçi bir müddet eyyām-ı muhāsara imtidād buldı, lākin ʿākıbet küffāra, ber-küşte rūzigār-ı āyīne tīġ-ı mücāhidānda kendülerin sūret-i ʿacz ü iżtırārların müşāhede vü muʿāyine ve āvāzeʾ-i fütūhāt ve nusret-i sipāh-ı İslām'ı karīb ü baʿīdden pey-ender-pey istimāʿ u mübāyine eylediler. Lā-cirem, teslīm-i kalʿaya rıżā-dāde ve ʿahd ü mīs̱āk ve ʿakd ü ẕimmeti der-miyān ve kānūn-ı emān ile bāb-ı kalʿayı rūy-ı İslām'a küşāde eylediler."* İdrîs-i Bitlisî, a.g.e., I. Ketîbe, vr. 68[b], st. 16-18; *Abdülbâkî Sa'dî Tercemesi,* I. Ketîbe, vr. 85[a], st. 20-24.

[167] Krş. İdrîs-i Bitlisî, *a.g.e.,* I. Ketîbe, vr. 68[b], st. 19; *Abdülbâkî Sa'dî Tercemesi,* I. Ketîbe, vr. 85[a]. Sakarya'nın bu târihte bütünüyle bir Türk-İslâm yurduna dönüştüğü gerçeği, Behiştî'nin şu satırlarına daha keskin ve vurgulu ifâdelerle yansımıştır: "*Ol kalʿalaruñ her birin bir mübārize taʿyīn itdiler, ol semtde muhālif kalmadı; her tarafdan ʿasākir-i mansūre küffāra ġalebe idüp müsülmānlar musallat oldılar, ʿarsaʾ-i mülk-i İslām-ı dārü's-selām oldı."* Behiştî, *a.g.e.,* es-Sifrü'l-evvel, vr. 86[b], st. 6-9.

[168] P. Schreiner, *a.g.e.,* Kronik XXIII-2/5, p. 195; Ş. Kılıç, *a.g.e.*, s. 97.

[169] Pachymérès Temmuz ayında Türkmenler'e karşı Karadeniz sâhilinde tutunmaya çalışan Bizans'lı çiftçilerin, tüm çaba ve direnişlerine rağmen sonunda burada tutunamayıp öldürüldükleri bilgisini aktardıktan sonra Konstantinopolis'te yaşanan gelişmelere değinerek, patrik Athanasios'la zengin tüccarlar arasında yaşanan tartışmalara, tüccarlarla patriğin para hırsı yüzünden aralarının açıldığına, hattâ patriğin bu durumu şikâyet için imparatora bir mektup dahi yazdığına, ancak bu konudaki tüm çabalarının sonuçsuz kaldığına işaret eder (krş. Pachymérès, *a.g.e.,* Failler nşr., IV, XII/2, p. 509). Bu konuya tahsis ettiği bir sonraki bölümde ise, muhâliflerin imparator tarafından 29 Eylül 6813/1304 günü karşı karşıya getirildiklerini belirtir ki (krş. Pachymérès, *a.g.e.,* IV, XII/2, p. 509 vd.), bunun öncesinde bahsettiği tartışmaların ve mektuplaşmaların sarâhaten Eylül ayı boyunca devam etmiş olması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, Sakarya'nın son olarak kuzey sâhil kesiminin de tasfiyesi ve böylece Sakarya fethinin kesin sûrette nihâyete erişi açık ve net bir biçimde 1304 yılı Ağustos'unun bitimine, yâni 6812 Grek yılının en son gününe yerleşir.

halletmeye çalışırken, Sasa Beg tarafından kuşatılan Ἔφεσος/*Ephesos*'un 24 Ekim 6813/1304 günü ansızın düştüğünü haber alacaktır[170].

Pachymérès'in bu kayıtları 704 Muharrem'i/1304 Ağustos'unun sonunda kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine giren Sakarya'nın fethi ile, Bizans'ın karadan *Bursa, İznik* ve *Tripolis* (Τρίπολη/Buldan)'la, sâhilde Nikomedia (Νικομηδείας/İzmit), Pontus Herakleia (Karadeniz Ereğli) ve 6813/1304 yılı Ekim ayı sonunda Mysia'da Ephesos (Ἔφεσος/Efes) şehirlerinin de kuşatıldığına, belirtilen bu noktalar dışında, doğudaki eyâletlerin tümüyle elden çıktığına ilişkin son derece net bir kronolojik perspektif çizmektedir. 6813 Grek yılına girildiğinde[171] (1 Eylül 1304/29 Muharrem 704) Bizans'ın doğu sınırı, Kandıra'nın daha gerisinde, doğrudan Nikomedia/ İzmit surlarından başlıyor; Gregoras'ın tasvirine göre, bu noktadan Umur Hânlılar'ın Bolu'daki beylik sahasına kadar, Sakarya Nehri çevresini ve Karadeniz sâhilini içine alan tüm topraklar artık kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş bulunuyordu.

Nitekim Pachymérès'in Bizans askerî yöneticilerinden "Κασσιανὸν"/*"Kassianos"*u, 6814/1306'da imparator tarafından Μεσοθινίας/*Mesothynia* ucuna yerleştirilmiş "*büyük bir sınır komutanı"* olarak tasvir eden ifâdeleri[172], bu tarihten önce Sakarya'nın bitim noktasındaki bu yerden ötesinin Türkler tarafından alındığını, 1306 yılında Bizans'ın Osmanlılar'la doğudaki sınırının İzmit'te başladığını, daha ötesinde *Sakarya (*Σαγγάρεως/*Sangarios)*'tan *Herakleia (*Ἡράκλειαν/*Ereğli)*'ye kadar uzanan saha ve aşağı taraflarında Bizans'a ait hiçbir toprak ve yerleşim yeri kalmadığını bir kez daha sarâhatle te'yid etmektedir. Ünlü Bizans'lı müverrih Osmanlı rivâyetindeki gibi, 1304 Ağustos'unun sonuna dek süren Sakarya fetihlerinden sonra Osmanlı kuşatma ve ablukasının 1305'te yalnız İzmit ve İznik üzerinde devâm ettiğine, 1306'da Osmanlılar'la doğudaki sınırın İzmit'te nihâyete erdiğine açıkça işâret etmiş; bundan sonra 6815/1307'de İznik yakınlarındaki Trikkokia (Τρικοκκίας/Koçhisar) kalesinin düşmesi dışında, Atmanes (Osman)'ın hiçbir fetih faaliyetinden söz etmemiştir.

XVII. asır Osmanlı müverrihlerinden Müneccim-başı Ahmed Dede, *Câmiʿu'd-Düvel* adlı eserinin Nedîm'in *Sahāʾifü'l-Ahbār* adlı tercümesine esas aldığı nüshasında, Pachymérès'in yukarıdaki kayıtlarıyla örtüşecek şekilde; Osman Gâzî'nin 699/1300 yılından beri süregelen Bursa, İznik ve İzmit kuşatmaları dışındaki tüm fetihlerinin 707/1307'de tamamlandığına işâret ederek şöyle der:

> *"Şehriyār-ı Ġāzī 707 senesine varınca Marmara ve Kestel ve Lefke ve Akça-hisār ve murahhas Tekfūr-pınārı ve Koç-hisār ve Oynāş ve Atranōs ve Leblevisi- hisār ve Koñrapa ve Ak-yazı ve Yanlak (Yalak)-ābād ve Mudu[r]nı ve Armaʿa[173] ve Samāndriya ve Kara Mürsel hisārlarını feth eyledi."*[174]

Müneccim-başı'nın bu kaydı bizim yukarıdaki tespitlerimizi doğrulamakta; 1304 yılı Ağustos ayı sonlarına kadar Sakarya ve Konrapa'nın, 1305 yılı içinde Doğu İzmit/Kandıra ve İstanbul yönüne doğru Samandıra kalesinin düşmesi ile sonuçlanan Bizans'ın doğusundaki fetihlerin, Pachymérès'in gözlemlerine paralel şekilde 707/1307'de İznik yönünde *Trikkokia* (Koçhisar)'ın da alınmasıyla tamamlandığına ışık tutmaktadır[175].

---

[170] *Ephesos* (Ἔφεσος)'un 24 Ekim 6813/1304'te düştüğü, çağdaş Bizans'lı müellif Ephesos'lu Mikhael'in aynı gün bitirdiği bir yazmanın sonuna düşürdüğü târih kaydından anlaşılmaktadır. Kayıtta Mikhael, yukarıdaki ayrıntılı târihi verdikten sonra: "*Burada yazılanlar, dinsiz Persler (Türkler)'den Sasa'ya kendi ülkesinde esir düşen Lulludes'in oğlu Ephesos'lu Mikhael Girit adasında bulunduğu sırada son buldu."* demektedir. Krş. Marciona, no.: 292, Paulus Aeginetes'ten naklen: Paul Wittek, *Menteşe Beyliği,* s. 39.

[171] 6813 Grek yılı Mîlâdî takvime göre 1 Eylül 1304-31 Ağustos 1305 târihleri arasına yerleşmektedir.

[172] G. Pachyméres, *a.g.e,* I. Bekker nşr., II, p. 618-620; A. Failler nşr., pp. IV, XIII/35, pp. 701-703.

[173] Matbû metne aslî nüshadan intikâl ettiği anlaşılan bu: "ارمعه "; muhtemelen "ايدوس = *Aydos"*un istinsah sırasında bozulmuş olan şeklidir.

[174] Müneccimbaşı Ahmed Dede, *a.g.e.,* III, s. 279.

[175] Osman Gâzî'nin istiklâl ilânından sonra, 699/1300'de Bilecik muhâsarası ile başlayan umûmî gazâ, kuşatma ve fetih faaliyetlerinin tümünün son ayağını teşkil eden 707/1307 Trikkokia (Τρικοκκίας/*Koçhisar)* fethi sonrası, Osmanlı akınları Adranos'un 1322 Mart'ında fethine kadar duracak ve

Bundan sonra Kayır Hân'lı müttefik kuvvetleriyle Rodos'ta konuşlanan Katalan birliklerine baskın düzenleyecek olan Osman Gâzî, ardından uzun yıllar İznik, Bursa ve İzmit'in kuşatma ve fetihlerine odaklanacak; Bursa'yı on beş yıl sonra, 722/1322 yılı Nisan'ında hayatta iken bizzat kendisi alacak, İzmit ve İznik ise Bithynia uçlarında tam hâkimiyeti sağlamak adına, ölümünden sonra oğlu Orhan ve nökerlerinden Akça Koca tarafından devâmındaki on küsür yıllık süreç içerisinde Osmanlı topraklarına katılacaktır.

Sonuç

Osmanlı müverrihleri arasında sadece Âşık Paşa-zâde ve İdrîs-i Bitlisî'nin geniş ölçüde yararlandığı, tarihlerini ise kayıp bir takvimden yalnız Âşık Paşa-zâde'nin aktardığı Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'in anlatılarına dayanan Sakarya akınları, çağdaş Bizans tarihçisi Pachymérès ve Anonim Bizans takvimlerindeki ortak kayıtlar ışığında Mayıs 6811 (= 1303) ile Ağustos 6812 (= 1304) zaman dilimi arasına yerleşmekte[176]; *Menākıb-nāme*'ye dayanan Osmanlı rivâyetinde Âşık Paşa-zâde'nin Sakarya, Bolu ve İzmit'teki akınların toplu anlatılarının sonuna eklediği 704/1304 ve 705/1305 tarihlerinden ilkinin Sakarya, ikincisinin ise nihâî olarak İzmit uçlarında gerçekleşen fetihlerin tamamlanış yılı olduğu târihî açıdan netleşmektedir.

Pachymérès'in tasvirleri ve Bizans takvimlerindeki kayıtlar, vak'aları doğru bir şekilde izleyerek düzgün bir kronoloji oluşturmakta zorlanan günümüz araştırmacılarının çoğunun sandığının aksine, Osmanlı müverrihleri arasında Âşık Paşa-zâde ile İdris-i Bitlisî'nin temsil ettiği İshak Fakih rivâyetler silsilesine uygun bir sıralama tâkip etmekte ve İdris'in aslî kaynaktan peş peşe, Âşık Paşa-zâde'nin ise dağınık bir şekilde aktardığı, Sakarya akınlarının tamamlanışını 1320'li yılların ortaları ya da sonlarına doğru erteleyen eski isâbetsiz tezleri kökünden çürütmektedir.

Bu çağdaş kaynak ve belgelerden çıkan sonuca göre, Osman Gâzî Güney Sakarya hattını ilk kez uç emirliğine yükseltilişini müteâkip 689/1290 yılı Mayıs ayında kendisine bağlamış; kuruluşun ertesi yılı 700/1301 Mayıs'ında çıktığı Marmara akınında da Hendek taraflarını hâkimiyeti altına almıştır. Osman Gâzî'nin bu bölgesel fetihlerden sonra geniş ve kapsamlı bir şekilde yürüttüğü, gerçek anlamda asıl "Sakarya Seferi" sayılabilecek ilk umûmî Sakarya akını 1303 (6811) yılı Mayıs ayı civârında başlayıp, ilk safhası Temmuz ayı ortalarında tamamlanmış; bu yılın Ağustos ayı içinde başlayıp, muhtemelen Eylül ayı sonlarında tamamlanan ikinci safhasında *Kara Çepiş, Āb-ı Sūfî* ve *Ak-hisār* (Metabole) kaleleri alınmıştır. Orhan Gâzî ve nökerlerinin gerçekleştirdiği ikinci umûmî akının da, benzer şekilde ilk aşaması 1304 (6812) yılı Mayıs ayı içinde başlamış; aynı yılın Temmuz ayı ortalarına rastlayan ikinci aşamasında ise, son defâ "*Mésonèsion*" (Kuzeybatı Sakarya) bölgesindeki ovalar ve kaleler de fethedilerek, Sakarya şehri 1304 yılı Ağustos ayının sonunda, nihâî olarak 31 Ağustos 1304 târihinde tüm tevâbi'iyle Osmanlı topraklarına katılmıştır. Sonuç itibâriyle; Osmanlı rivâyetleri ile çağdaş Bizans takvim ve kroniklerinin ayrıntılı tenkidi, bu olaylar dizisinin kronolojik perspektifine nazaran Sakarya şehrinin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan

---

henüz yeni kurduğu beyliğini yedi yıl sonra büyük bir Uç Sultanlığı'na dönüştüren Osman Beg, 1308'de Kayır Hân'lı müttefik kuvvetleriyle Rodos'a yığılan Katalan birliklerini püskürtme; ardından on beş yıl boyunca yalnız İznik, Bursa ve İzmit kalelerinin abluka ve fetih işleriyle meşgul olacaktır. Osman Gâzî ve oğlu Şehzâde Orhan'ın Sakarya sınırını aşarak batıya doğru ilerleyiş hamlelerinin 6815/1307 yılında tamamlandığı, Osmanlı rivâyetine muvâfık Bizans tarihî takvimlerinden birine şu ifâdelerle yansımıştır: ὅτκν ἦλθαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὴν Δύσιν ἔτους ,ϛωιε΄ : "*Türkler doğudan batıya geldiklerinde 6815 (1307) yılıydı.*" P. Schreiner, *a.g.e.,* Kronik-LX/II-4, p. 451; Ş. Kılıç, *a.g.e.,* s. 184. Osmanlılar'ın tüm doğu seferlerinin 6815/1307 yılında nihâyete erdiğine odaklı benzeri diğer iki kayıt için, bk. P. Schreiner, *a.g.e.,* LXI/II-4-LXII/II-3, p. 458, 461; Ş. Kılıç, *a.g.e.,* s. 191, 192.

[176] Bitlisî'nin daha ayrıntılı bir takvim kullandığı aşikâr olmakla birlikte, verdiği her tarihin gerçeğinden on yıl sonraya tarihlenmesi kuşkusuz bir tesâdüf değildir; bunun, tüm tarihlerde tekrar edilen rutin bir istinsah hatâsından kaynaklandığı şüphesizdir. O, Osman Gâzî'nin Mekece'den Tekfur-pınarı'na kadar uzanan ilk umûmî Sakarya akınını hicrî 713, Bursa'da bir yıl süren havâle kulelerinin yapımını 713-714, dolayısıyla bu kulelerin yapımı sırasında başlayan Sakarya Nehri şeridindeki kalelerin alındığı ikinci genel akını da yine 713-714 yılları arasına tarihlendirir. Bitlisî'nin kullandığı takvimin müstensihi, büyük bir ihtimâlle yılın onlar hânesine "0" olarak kaydettiği her rakamı, XIV. yüzyıl metinlerinde nadiren de olsa görülen, noktadan ziyâde çentiğe benzer bir şekilde yazmaya muhtemelen eli yatkın olduğundan; müverrihimiz tarihlerdeki bu "0"ları "1" şeklinde okumuş ve bu da verdiği her tarihin on yıl sonraya kaymasına neden olmuştur. Bu târihlerden, fazlalıkları aşikâr olan 10'ar yıl çıkarıldığında, Sakarya'nın akın ve fetihleri, yukarıda Bizans kroniklerinden tespit ettiğimiz doğru tarihlere mutâbık şekilde doğrudan 703-704/1303-1304 yılları arasına oturur.

tam dört yıl sonra, en geç 31 Ağustos 1304 târihinde Osmanlı hâkimiyetine girdiğini kuşkusuz bir biçimde ortaya koymaktadır.

Sakarya ırmağı çevresindeki kale ve beldeleri fethetmekle doğuda hâkimiyetini tamâmen genişletip sağlamlaştıran ve bu sâyede kuruluşunun daha dördüncü yılında hudutlarını kuzeyde Karadeniz kıyılarına dek ulaştırmayı başaran Osman Gâzî, bundan sonra devletinin sınırlarını *Tirkkokia/Koçhisar*'a kadar genişletip Katalan birliklerini dağıttıktan sonra, oğlu Orhan Beg'le uzun süre kuşatma altında kalacak olan Brousse/Bursa, *Nikomedia/İzmit* ve *Nicaea/İznik* kalelerinin muhâsara ve fetihleriyle meşgul olacaktır.

Osman Gâzî ve Oğlu Şehzâde Orhan'ın Sakarya Akın ve Fetihlerinin Ayrıntılı Kronolojisi

Akın ya da Fetih Safhası	**Hicrî Târih**	**Milâdî Târih**	**Grek Takvimine Göre**	**Fethedilen Kale ve Bölgeler**	**Katılan Beg ve Nökerler**	**Fetih Yöntemi**
Osman Gâzî'nin uç emirliğini tâkip eden ilk Sakarya akını	Cemâziye'l-evvel 689	Mayıs 1290	/ 6798	Sorkun, Mudurnu, Göynük, Taraklı Yeñicesi	Osman Gâzî, Köse Mihal, Samsa Çavuş	Ahid
İstiklâl sonrası ilk yerel fetih	1 Ramazan 700	10 Mayıs 1301	/ 6809	Güney Akyazı'da Hendek-Şeyhler Bölgesi	Osman Gâzî, Orhan Gâzî	?
Bapheus Savaşı	30 Zî'l-ka'de 701	27 Temmuz 1302	/ 6810	Halizones/Yalova çevresi	Osman Gâzî, Menteşe, Aydın, Hamid, Saruhan nökerleri	Gazâ
İlk umûmî Sakarya akını/Birinci safha	Ramazân & Şevvâl 702	1303 Mayıs'ı & Haziran ayı Ortaları	/ 6811	Mekece, Geyve, Tekfurpınarı, Oñda/ Tersiye, Benefşe-hisâr, Karagöz-hisâr	Osman Gâzî, Samsa Çavuş, Kara Ali, Karagöz Alp	Gazâ ve Ahid
Vakıf ve Timar tahrîri	Zî'l-ka'de & Zî'l-hicce 702	1303 Haziran ortası & Temmuz ayı	/ 6811	Fethedilen tüm coğrafyanın tahrîri	Osman Gâzî'nin nökerleri ve kâtipler	-
İlk akını tamamlayan İkinci safha	Muharrem & Safer 703	1303 Ağustos sonu & Eylül ayı	/ 6811-6812	Kara Çepiş, Âb-ı Sûfî, Akhisar (Metabole) ve Kara Tekin kaleleri	Orhan Gâzî, Akça Koca, Konur Alp, Kara Çepiş, Kara Ali, vd.	Gazâ ve Ahid
Son akın için ordu teçhizi	C. âhir & Ramazân 703	Ocak & Nisan 1304	/ 6812	Yenişehir-Akhisar (Metobole) Aralığı	Orhan Gâzî, Akça Koca, Konur Alp	-
İkinci umûmî akın/Birinci safha	Şevvâl & Zîl-ka'de 703	Mayıs & Haziran 1304	/ 6812	Orta Sakarya'da Akova, Düzpazarı, Beşköprü bölgesinin fethi, Akyazı ucunda Uzuncabel savaşı	Orhan Gâzî, Akça Koca, Konur Alp, Abdurrahman Gâzî, Kara Ali	Gazâ
Son akın safhası ve akınların tamamlanışı	Zî'l-hicce 703 & Muharrem 704	1304 Temmuz ortaları & Ağustos sonu arası	/ 6812	Kuzeybatı Sakarya/Mesonesion bölgesi; Gölbegi, Kapucak ve Kerâsse kaleleri	Orhan Gâzî, Akça Koca, Konur Alp, Köse Mihâl, vd.	Gazâ
Sakarya'nın Fethi	**28 Muharrem 704**	**31 Ağustos 1304**	**/ 6812**	**Tüm Sakarya toprakları**	**Osman Gâzî, Orhan Beg ve Nökerleri**	-

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Birincil Kaynaklar:

BOA. A.DVN., *Mühimme Defteri,* nr.: 76.

BOA. *Muhāsebe᾽-i Vilāyet-i Anadolu Defteri* (937/1530), TD, nr.: 166.

BOA. *Muhāsebe᾽-i Vilāyet-i Anadolu Defteri* (937/1530), TD, nr.: 438.

Kara ʿOsmân Ağa Vakfiyesi (23 Receb 1229/11 Temmuz 1814). VGMA, *Küçük Evkâf Defteri,* nr.: 630/702, s. 1159 vd.

Abdullâh Kâşânî, Ebî Tâhir. *Tārīh-i Olcāytū Sultān,* nşr.: Mehîn Hambelî, Tahran 1348/1969.

Abdülbâkî Sa'dî Efendi. *Heşt Behişt Tercemesi,* I. Ketîbe, Süleymâniye Ktp. Hamîdiye, nr.: 928/1.

Akropolitès, Geòrgios. "ΧΡΟΝΙΚΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ", *Georgii Acropolitae: Opera* (I-II), Vol.: I, ed.: A. Heisenberg, Sttutgart 1978.

Aksarâyî, Kerîmü'd-dîn Mahmûd. *Müs̱āmeretü'l-Ahbār ve Müsāyeretü'l-Ahyār,* nşr.: Osman Turan, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Anonim *Tārīh-i Āl-i Selçuk der-Anatolı.* Bibliotheque Nationale, Supp. Persian, nr.: 1553.

Âşık Paşa-zâde. *Tevārīh-i Āl-i ʿOs̱mān'dan ʿĀşık Paşa-zāde Tārīhi,* nşr.: 'Âlî Beg, İstanbul: Matba'a᾽-i 'Âmire, 1332.

Behiştî Ahmed Çelebi. *Vāridāt-ı Sübhānī ve Fütūhāt-ı ʿOs̱mānī,* es-Sifrü'l-Evvel, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado Yzm., nr.: 293/1.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi. *Ḥadīkatü's-Selātīn,* TTK Kütüphânesi, nr.: 21 (281 varak).

Celâl-zâde Sâlih Çelebi. *Ḥadîkatü's-Selâtîn,* Hasan Yüksel-H. İbrahim Delice nşr., Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Ebû'l-Hayr-ı Rûmî. *Saltuk-nāme* (I-III), III, TSMK, Hazîne, nr.: 1612.

Evliyâ Çelebi. *Seyāhat-nāme,* II, TSMK, Bağdad Köşkü, nr.: 304/2.

Firdevsî. "ʿOs̱mān Tārīhi" (Manzum Özet), *Velāyet-nāme᾽-i Ḥacı Bektāş-ı Velī* içinde, Ankara Milli Ktp. Yz. A-7544, vr. 89ª-94ª.

Giese, Friedrich. *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken,* Breslau 1922.

Giese, Friedrich. *Die Altosmanische Chronik des ʿĀšik Pašazāde,* Leipzig: Otto Harrasowitz, 1929.

Gregoras, Nicephorus. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,* E. Niebuhrii-I. Bekkeri-L. Schopeni, Volumen I, Cura: Ludovici Scopheni, Impensis ed. Weber, Bonnae 1829.

Grêgoras, Nikephoros. *Româikê Historia,* I (1204-1341), Dêmêtrês Moshos, Atina 1997.

İdrîs-i Bitlisî. *Heşt Bihişt,* I. Ketîbe, Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi Eki, nr.: 191/1.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi. *Ravżatü'l-Ebrār,* Mısır: Bulak Matba'ası, 1248.

Kılıç, Şahin. *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora): Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.

Metochites, Theodore. *Basilikoi Logoi* (basılmamış metin), A. Laiou, Constantinople and The Latins, Cambridge Mass, 1973.

Mihailoviç, Konstantin. *Bir Yeniçerinin Hatıraları (Mémoires d'un Janissaire),* Türkçe çeviri: Nuri Fudayl Kıcıroğlu & Behiç Anıl Ekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Muntaner, Ramòn. *Chrònik des Edlen en Ramon Muntaner,* Edicio de: Karl Friedrich Wilhelm Lanz, Sttuttgart 1844.

Müneccim-başı Ahmed Dede. *Sahā᾽ifü'l-Ahbār fi Vekāyi ʿü'l-Aʿsār* (I-III), III, İstanbul: Matba'a᾽-i 'Âmire, 1285.

Neşrî, Mehmed. *Kitāb-ı Cihān-nümā,* I, haz.: F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara: TTK Yayınları, 1949, s. 144.

Pachymérès, Georgius. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Palaeologis,* volume (I-II) II, I/IV, I. Bekker, Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1835.

Pachymérès, Georges. *Relations Historiques* (I-IV), IV. Livres (X-XIII), édition, traduction Française et notes: par Albert Failler, Paris: Institut Français d'Etudes Byzantines, 1999.

Raynaldus, O. *Annales Ecclesiastici,* Paris 1964, Rom 1646-77.

Reşîdü'd-dîn Fazlu'llâh el-Hemedânî. *Târîh-i-mübârak-i-Ġâzânî (Câmiʿu't-Tevârîh),* Karl Jahn, London: Luzac, 1940.

es-Safedî. *Aʿyânü'l-ʿAsr ve Aʿvânü'n-Nasr,* VII, Süleymâniye Ktp. Ayasofya, nr.: 2967.

Schreiner, Peter. *Corpus Fontium Historiae Byzantinae/Chronica Byzantina Breviora,* I (Einleitung und Text), Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975.

Şikârî. *Karamān-nāme,* Konya Yusuf Ağa Kütüphânesi, Yzm. nr.: 562.

Vertot, M. I. *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem,* volume II, Paris 1737.

Makaleler ve Araştırmalar:

Barlas, İ. Bihter. *Georges Pachymérés: Bizanslı Gözüyle Türkler,* İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2009.

Cebecioğlu, Murat. *Hendek, Adapazarı, Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri,* Sakarya: Hendek Belediyesi Yayınları, 2011.

Dânişmend, İsmâil Hâmi. *İzâhlı Osmanlı Târihi Kronolojisi,* I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.

Emecen, Feridun. "Orhan Bey'in 1348 Tarihli Mülknâmesi Hakkında Yeni Bazı Notlar ve Düşünceler", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (III. Baskı), İstanbul: Kitabevi, 2005, s. 187-207.

Eyice, Semavi. "Beyazıt II Köprüsü", *DİA,* VI, İstanbul 1992, s. 50-51.

Foss, Clive-David Winfield. *Byzantine Fortifications an Introduction,* Pretoria: University of South Africa, 1986.

Foss, Clive. "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *Anatolian Studies,* XL (December 1990), pp. 161-183.

Gibbons, Herbert Adams. *ʿOṯmānlı İmparatorluğu'nuñ Kuruluşu,* trc.: Râgıb Hulûsî, İstanbul: Devlet Matba'ası, 1928.

İnalcık, Halil. "Osman I", *DİA,* XXXIII, 443-453.

İnalcık, Halil. "Osman Beg'in Sakarya Seferleri", *NTV Tarih D.,* sy.: XXV (Şubat 2011), s. 47-54.

İnalcık, Halil. *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları,* haz.: Yusuf Oğuzoğlu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2012.

İnalcık, Halil. "Koca-eli Yöresinin Fethi", *Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* I, İzmit: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015, s. 147-151.

İnalcık, Halil. *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler* (III. baskı), İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

Konukçu, Enver. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", *Sakarya İli Tarihi* (I-II), I, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 65-88.

Korobeinikov, Dimitri. *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century,* New York: Oxford University Press, 2014.

Külhan, Gülengül-Hasan Balcıoğlu, vd. *Tarihte ve Günümüzde Sakarya,* İstanbul: Hürriyet Ofset, ts.

Lefort, Jacques. "13. Yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* ed.: Elizabeth Zachariadou, s. 106-128.

Oslekov, Luka N. *Bilgarskiyat Tsar Mitso-Gazi Köse Mihal Bey/Rodonaçalnik na Mahalbergogovtsi, voditeli na akïnciite,* Sofya 1934 (Mahmud Râgıp Kösemihaloğlu'nun 1942'de Fethi Us'a eski harflerle hazırlattığı Türkçe Tercüme, 133 s., İstanbul Şehir Üniversitesi Akademik Arşivi, *Mehmed Fuad Köprülü-Orhan Köprülü Koleksiyonu*)

Şahin, Sema. "Sakarya'da Bir Türk Vakfı: Şeyh İzzeddin İsmail Vakfı", SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004, nr.: T-02071.

Şahin, Sencer. "Adapazarı/Beşköprü mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum", *VII. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,* Ankara 1986, s. 173-179.

Şahin, Sencer. "Malagina/Melagina am Sangarios", *Epigraphica Anatolica,* VII (1986), s. 153-166.

Şentürk, Mahmud Hüdai. "Osmanlılar Döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi* (I-II), I, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, s. 169-211.

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı. *Osmanlı Tarihi,* I (VIII. baskı), Ankara: TTK Yayınları, 2003.

Von der Goltz, Colmar Freiherr. *Anatolische Ausflüge: Reisebilder,* Berlin: Verein der Bücherfreunde Schall & Grund, 1896.

Von Diest, Walther. *Von Pergamon über den Dindymos zum Pontos,* Petermanns Mitteilungen Erg.-Heft: 94, 1889.

Von Diest, Walther. *Von Tilsitt nach Angora,* Petermanns Mitteilungen Erg.-Heft: 125, 1898.

Wittek, Paul. "Notes sur la Tughra Ottomane", *Byzantion,* XX (1950), pp. 267-293.

Wittek, Paul. *Menteşe Beyliği,* çev.: O. Şâik Gökyay (III. Baskı), Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Yavuz, Nuri. "Sakarya ve Çevresinin Türk Hakimiyetine Girişi", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998),* Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 21-30.

Yıldırım, Fahri. *Sakarya Kaleleri,* Sakarya: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006.

Yılmaz, Hakan. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Târihine ve Osman Gâzî'nin Sakarya Fetihlerine Işık Tutan En Eski Vesîka: 1301 (H. 700) Târihli 'Çalıca Mülk-nâmesi'", *HAİD,* XVIII/215 (Ağustos 2011), s. 44-46.

Yılmaz, Hakan. "Osman Gâzî'nin Bizans Sınırındaki İlk Fetihleri ve Germiyanlılar'la Savaşının Târihî Delilleri/II", *HAİD,* sy.: 254 (Kasım 2014), s. 43-45.

Görsel Kaynaklar:

Ârif Paşa, *Osmanlılar'da Resmî Kıyâfetler,* nr.: 1.

Ârifî, *ʿOs̱mān-nāme* (Özel koleksiyon), IV.

Bayerische Staatsgemäldesammlungen (Münih), Alte Pinakotek, nr.: 2236.

Bozok'lu Osman Şâkir Efendi, Muṣavver Îrân Sefâret-nâmesi, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 822

Léon Emmanuel Simon Joseph Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure par Alexandre de Laborde,* Paris: Firmin Didot, 1838.

"Monacensis", Tübingen University Library, Codex Mb. 13.

Pachymérès, *Historia Byzantina,* Bayerische Staatsbibliothek, Gr. 442.

Seyyid Lokman 'Aşûrî. *Kıyāfetü'l-İnsāniyye fî Şemāʾili'l-ʿOs̱māniyye,* Millet Ktp. Ali Emîrî, nr.: 1216.

XVI. Yüzyıla Kadar Akyazı ve Çevresi

ENVER KONUKÇU
Prof. Dr. / Emekli Öğretim Üyesi

Akyazı, Konstantinopolis'den Nikomedia yolu ile Anadolu'ya uzanan yolların önemli bir kolu üzerinde idi. Bithynia'nın gözde kentlerinden ve bir ara Doğu Roma'nın başkentliğini de yapmış olan Nikomedia'dan[1] sonra körfezi dolaşan ilk yol Nikeia'ya ulaşıyordu. İkincisi ise Nikomedia-Sophon-Kabaia'dan geçiyor ve Taraklı-Göynük hattını takip ediyordu. Yine Nikomedia'dan sonra Sophon'a ulaşan üçüncü yol Sangarios Nehri'ni eski köprüden[2] geçerek dağ eteklerini takiben Akyazı'ya ulaşmakta ve buradan da Prusias Pros Ovası'na geçmekte idi. Bizanslıların son zamanlarında, Palaiologosların doğudan tevcih edilmiş akınlara karşı, bölgede bir dizi önlem almışlardı. Özellikle II. Andronikıs, Sangarios Nehri arkasında günümüzdeki Seyifler ile Harmantepe Hisarlarını[3] inşâ ettirmişti. Ova Kale örneğinin en önemli merkezleri olan bu savunma hattı Regio Tarsia veya Akyazı'dan gelecek Türkmen akınları için Bizanslıların önemli üssü oluyordu. Akyazı'da kale mevcûd değildi. Zaten Osmanlı kaynakları da bu hususta imâda bulunmazlar. Ancak, yakınlarda hatırı sayılır kale yapılanmasının olduğu görülüyor. Akova'da Tarsia Kalesi, Geyve Boğazı'nın girişinde şimdiki Adliye Kalesi, Akyazı'nın Dokurcum Vadisine açılan yerinde de Asar Kalesi vardı. Akyazı ile Prusias Pros Hypios arasında ise Aksu Çayı'nın aktığı vadiye yönelik Kadife Kale de, Akyazı için bir hayli önemli idi. Ancak ne varki, Osmanlı fetihlerinde oynadığı rol oldukça karanlık kalmaktadır. XIX. yüzyılda yöreyi gezen ve bazı incelemelerde bulunan, daha doğrusu Lateas ile birlikte zikredilen Demetrim harabelerini arayanlar vardı. Richard Leonhard ile von Diest, George Perrot ve Colmar von Goltz[4] Kadife Kale'nin yerini tespit

[1] C. Foss, *Survey of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia*, Ankara 1986.
[2] Bu köprü Geyve Boğazı önünde idi. Adapazarı, Erenler yakınındaki Iustinianus Köprüsü ise VI. yüzyıla aittir.
[3] E. Bosch, *İzmit*, Çvr: D. N. Ardağ, İstanbul 1937.
[4] F. Yıldırım, *333'den 1933'e Seyehatnâmelerde Sakarya,* Adapazarı 2010; E. Konukçu, *Sakarya Yazıları*, Adapazarı 2012, s. 16.

etmişler, kısa da olsa bilgi vermişlerdir. Kadife Kale, Kardüz Dağı zincirinin kuzey-batısında, bir tepeyi taçlandırmaktadır. Açma Dağı'nın batıya uzanan kolu üzerinde, ki Kadife Kale'nin tam karşısına düşmektedir, bize biraz yabancı gelen Muab Dede göze çarpmaktadır. Ancak, gezginler bu köyün adının Yahudi menşeli olduğunu kabul etmektedirler. Kadife Kale, Akyazı'dan Karadere'ye ve sonra Aksu'ya dönen yol üzerinde, zirvededir. Kadife Kale'nin bu şekilde isimlendirilmesi de önemlidir. Bir kumaş isminden daha ziyâde Kaydefa'dan uyarlandığını zannediyorum. Keza bize bu hususta yardımcı olabilecek ipucu da İzmir Körfezi yakınındaki Pagos Dağı'nın yükseltisindeki Kadife Kale'dir. Türkmenlerce, epey sık ormanlara sahip olan Kadife Kale civarında uygun yerler de Yayla'dır. Üniversite yıllarında Tarih öğrenciliğim sebebi ile zaman zaman bulunduğu Kardüz Yaylası'nda, Akyazı tarafları epeyce güzel göründüğünden manzara oldukça hoşuma giderdi. Kerem-Ali Dağı da buradan muhteşemliği ile insanı büyülemektedir. Osmanlı Fetih hareketlerinin Aksu Vadisi ve Kadife Kale yolu ile Prusias Ovası'na tevcih edildiği de bilinmektedir.

Akyazı gibi yine "ak" ile tanımlanan bataklık, ormanlık, akarsuların, özellikle Mudurnu Çayı'nın gelişi güzel aktığı arazi de Tarsia Kalesi tarafından kontrol edilmektedir. Ancak, daha önceleri de Akova ve Akyazı'nın üzerlerine düşenleri yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Zira, Gregoras'ın da sözünü ettiği Kastamonu (Paphlagonia) Türkmenlerinden Amirios Oğulları[5] geçici de olsa, Akyazı da dahil yörede etkili olmuşlardır. Ancak, Palaiologoslar, son direnişlerin de etkili olmuşlardır ki, Osman Gazi'nin komutanları oğlu Orhan ile bu yörelere nüfuz etmeye çalışmışlarıdır.

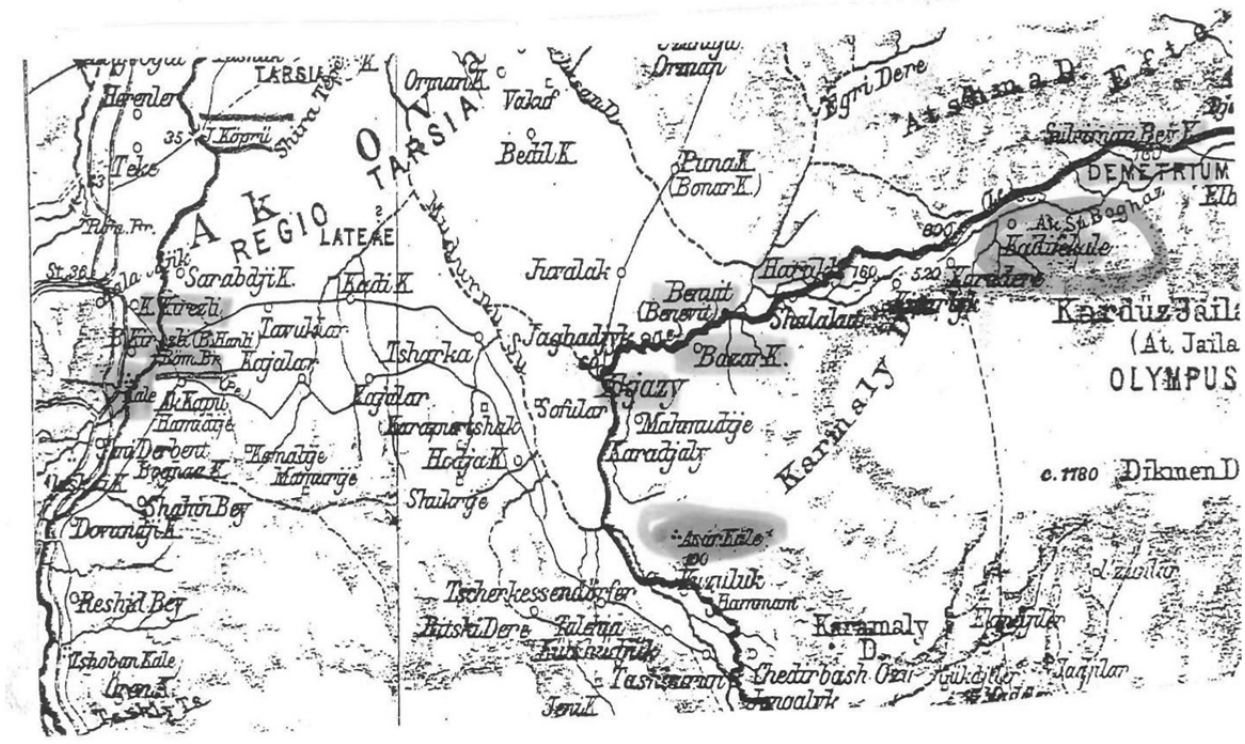

Kadife Kale

[5] E. Zacharidou, "Pachhymeres on the Amourios of Kastamonu", *Byzantine and Modern Greek Studies III* (1977), s. 57-70.

Kadife Kale

Kadife Kale ve Çevresi

Asar Kalesi

Batılı araştırıcılar, geçen asırda, Anadolu'ya yaptıkları araştırma gezilerinde, Akyazı ile de ilgilenmişlerdir. J. A. Cramer[6], ilk çağ tarihi kaynaklarına dayanarak, Lateas ve Demetrium'a işaret etmiştir. Colmar von Goltz, R. Meonhard ve diğerleri de Akyazı'ya eserlerinde temas etmişlerdir. Yörenin ilk veya orta çağ tarihindeki yeri de zaman zaman ele alınmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Nezih Fıratlı[7] da Belleten'de yayınladığı "Bitinya Araştırmalarına Birkaç İlâve" makalesinde[8], Akyazı, Küçecek Köyü'ndeki buluntuyu incelemiştir. 1951'e ait tesbitlerinde "*İzmit'in Akyazı İlçesinde define arayıcıları tarafından bazı eserlerin meydana çıkarılması üzerine burada İstanbul Müzesi adına araştırma yapmak üzere Haziran 1951'de Akyazı'ya gitti. Define arayıcıları kendilerine hata ile verilen bir izin ile Akyazı'nın yedi km kadar güneyindeki Küçücek Köyü'nün doğusunda ve köyü pek yakın bir yerde Mudurnu Suyu'nun sağ sahilinde yakın zamana kadar orman ile kaplı olan tarlalar arasında küçük Tümülüslerden birini açmışlar ve mezar odasındaki eşyayı bulmuşlardır. Mezarda üç iskelet ve birkaç paraya rastlanmıştır... Tümülüs, Caesar Marcus Aurelius Augusto (121-180) devrine ati olduğu bu şekilde anlaşılmış olunmaktadır...*" ifadeleri, Akyazı'nın oldukça karanlık bir zamanına aydınlık kazandırmıştır.

Akyazı'da Osmanlı Hakimiyeti (1323 Öncesi)

Laskarisler-Trabzon'daki Komnenoslar arasında Sakarya'nın doğusunda, Regio Tarsia'da önemli askeri hareketlilik görülmüştür.[9] Epeyce zaman sonra, yine Regio Tarsi'da bu defa Amurios Oğulları göze çarpmıştır.[10] Ancak, ne Bizans ve ne de Osmanlı kaynaklarında bilgi yeterli görülmemektedir. Osmanlı Beyliğinin kuruluşunu takiben XIV. yüzyıl başlarından itibaren Söğüt ve çevresinde sonraları da çevresinde tekfurlarla mücâdelede Osman Bey önemli başarılar kazanmıştır. Sakarya Nehri sağ tarafındaki arazide de bu tür etkinlikler devam etmiştir ki, Samsa Çavuş'un bunda epey faydası dokunmuştur.[11] Göynük ve Taraklı'da ilk defa Osmanlı akıncıları göze çarpmış ise de bunun Akyazı'ya doğru yayılması söz konusu olmamıştır. 1323 öncesi, Osman Gâzi, bıraktığı yerden Sakarya'nın akış istikametinde kuzeye doğru her iki tarafındaki yerler ve özellikle bir iki müstahkem kale tarafından korunan Alp Suyu (çoğu zaman Abe Suyu ?) ve Karaçepiş'in yer aldığı Geyve Boğazı da yeni stratejiler neticesinde Tekfurların elinden alınmıştır.[12] Bu sıralarda Osman Bey'i meşgul eden düşünce de, kendisinden sonra beylik tahtına geçecek olan oğlu Orhan'ın zaman geçirmeden savaş tekniklerine ulaşması idi. Genç bir beyzâde olan Orhan'a, bunun için oldukça deneyimli dostlar kazandırılması öngörülmüştür. Böylece Akçakoca, Konur Alp, Abdurrahman Gazi de Osmanlı kaynaklarında yer almış oluyor. Tabii başlarında Orhan bulunuyordu.[13] Geyve Boğazı harekâtı ortak savaş taktiği ile başarılı bir şekilde sona erdi. Osman Bey, aynı yayılışın, takip eden zamanlarda da devamını arzu ediyordu. Türklerin Akova ve güneyindeki Akyazı da buna dahildi. Temas edildiği üzere, Konur Alp, ele geçirilen Kara Çepiş/Kara Çebiş'de oturmaya başlamış ve çevre hakkında bilgiler edinmişti.[14] Aynı davranış Osman Bey'in kardeşi oğlu Ak Temür ve Akçakoca'da da gözlenmişti.[15] Şimdiki Adliye Kalesi üzerindeki Adapazarı'na daha yakın Erenlerin batı-

---

[6] E. Konukçu, *Hendek*, İstanbul 2010, s. 5.

[7] Nezih Fıratlı, (d. 1921, İstanbul-ö. 1979, İstanbul), Türk arkeoloh ve müzeci. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nü 1944 yılında bitiren Fıratlı, Anıtkabir (1945), İstanbul-Ömerli (1954), Kırklareli-Karakoç (1963) tümülüslerinde kazı çalışmaları yaptı. 1964-1969 yılları arasında İstanbul Saraçhanebaşı Kilisesi kazısına katıldı. 1966 ile 1978 arasında Uşak'ta Selçikler kazınışı yönetti ve *Sebaste* antik kentini ortaya çıkardı. 1968'den 1973'e kadar, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ek binasının temel kazısı sırasında ortaya çıkan hamam ve benzeri kalıntıların kurtarılması çalışmalarını üstlendi. 19788-1979 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürlüğü görevinde bulundu. Bazı Eserleri şunlardır: *İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Seçme Eserler Rehberi* (1955), *İznik Tarihi ve Abideleri Hakkında Muhtasar Rehber* (1959), *Erdek Kyzikos Harabeleri Rehberi* (1961), *Bozcaada ve İmroz* (1964), *Les Steles Funeraires de Byzance Greco-Romaine* (Bizans, Yunan-Roma Mezar Stelleri) (1964).

[8] N. Fıratlı, "Bitinya Araştırmalarına Birkaç İlâve", *Belleten*, XVII/65-68 (1953), s. 16-25.

[9] Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), hzl: I. Demirkent, 2004, s. 228-229.

[10] Not 5'e bkz.

[11] Âşıkpaşazâde, *Osman Oğullarının Tarihi*, hzl: K. Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2000, s. 65-66.

[12] Âşıkpaşazâde, s. 81.

[13] Neşrî, *Cihânnümâ*, hzl: N. Öztürk, İstanbul 2008, s. 59-60.

[14] Âşıkpaşazâde, s. 79-81.

[15] Âşıkpaşazâde, s. 62, 77.

sındaki Iustinianus/Beş Köprü'nün savunmaya elverişli bir yapısında üstlenmiştir.[16] Tarihçiler, Ayan Gölü ayağı üzerindeki ve yakınındaki bu yapıya bergos/burgaz adını vermektedirler.[17] Akçakoca ve Ak Temür Karadeniz'e ulaşmanın Sakarya boyunu takiben gerçekleşebileceğini gördüler. Önlerinde uçsuz bucaksız orman örtüsü vardı. Ancak, onları düşündüren nehrin batısındaki ve yakınındaki Seyifler ile Harman Tepe hisarları idi. Tarih kaynaklarında, her iki kalenin, yayılışta engel teşkil edip-etmediğine dair bilgi vermezler Ama neticede Regio Tarsia/Akova ele geçirilmiş ve beylik kuvvetleri Kandıra'ya kadar ilerleme fırsatı bulabilmişti. Böylece, ilk defa Osmanlılar Karadeniz sahiline varmış oldular.[18]

Akova'nın güneyinde, Kerem Ali ismini alacak olan Bithynia Dağlarının eteğindeki Akyazı'nın ele geçirilmesi de Konur Alp tarafından gerçekleştirilmiştir. Âşıkpaşazâde, Mehmed Neşrî, Hâdîdî gibi tarihçiler yanında bunları kaynak olarak kullanan Hoca Sa'deddin ve İbn Kemal de önemli benzer bilgileri nakletmektedirler. "*Konur Alp gâh gâh çıkub, Akyazıya seğirdir oldu... Konur Alp bu taraftan Akyazı'ya meşgul oldu. Bu uc gayet işler oldu. Gâziler gecegündüz at sırtından inmediler. Feth ü fütûha dürişdiler. Sonra Konur Alp Akyazı'da Düz/Tuz Bazar'ını aldı...*"[19]

Âşıkpaşazâde'nin kaynaklığını teşkil ettiği esrinde de olay şöyle ifâde edilmektedir:[20] "*Konur Alp'e Karaçebiş verildi... Akçakoca ise Ayan Gölünün suyunun aktığı Beş Köprü'de bulunan bir bergoscukta konakladı... Konur Alp, zaman zaman Karaçebişten çıktı ve Akyazı'ya akınlarda bulundu. Zamanla Akyazı ucunu sıkıştırdı. Gâziler fetihleri gerçekleştirmek için sürekli ayakta idiler. Geceleri uyumadılar, gündüzleri at sırtından inmediler.*" Akyazı'nın ele geçirilmesi hakkında bilgiler bu kadardır. Burada savunma yapan Rumlar, görünüşe bakılır ise savunmada kalmışlardır. Ancak, bu açık alan çatışmalarında gerçekleştirilmiştir. Zira, kaynaklar, herhangi bir hisarın zapt edildiğine dair hiçbir imada dahi bulunmazlar.

[16] Âşıkpaşazâde, s. 82, 95.
[17] Hâdîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul 1991, s. 51.
[18] Âşıkpaşazâde, s. 88, 95, 96.
[19] Âşıkpaşazâde, s. 83.
[20] İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl: Ş. Turan, Ankara 1991, II, s. 6-8.

تازی سوار غازیلرك
قلب صلبي قوكر الپ اقیازی دیارنه
آقین صالدغني باد جهادی خروشه و
دریای غزابي جوشه كتوروب قوكرپايي[8]
ومُطُرنيي الدغني بيان ايلر

مذكور عام فرخّ انجامك شهورنده‌كه[9] شوكت دولت اسلام ظهور بولدی، سلطان اورخان لوای غزابي قالدردی؛ اُمرای صف آرايي طرف طرف كوندروب كرّه‌نای وغايي چالدردی ودیار

كفاره طورمادين اقين صالدردی. خيل جرار دارالكفرك اوجاغنه سيل وار چاغليوب اقديلر؛ بدكردار طاغيلرك جانلرين[a] نار دمارله داغليوب ياقديلر. قوكر الپ كندويه تابع اولان تازی سوار غازيلری الوب اق يازی جانبنه كتدی؛ نيل وار جوش ايدوب سيل كردار خروش ايدوب غزا صحراسنده اقين درياسني اقتدی. كوه شكوه كروهلر فوج فوج دشت ودرده يوريدی، موج تيغ ميغ كونله كوه وهاموني بوريدی. دامان امانه ياپشان[b] كفّار كنار نجاته ايروب خلاص بولديلر؛ عناد ايدن بدنهادلر بحر حربده كرداب كيروداره دوشوب بوغولديلر. آق يازيده بولنان قاره[c] يازيليلرك نقش حياتلرني[d] لوح كايناتدن آب تيغله محو ايدوب يوديلر؛ نامه‌كبي بيللرين بوكوب خامه‌كبي سينه‌لرني سوكوب مِداد دِماَدن[e] وجودلری دواتن خالی قوديلر.

بيت تركی لمؤلفه
قانلريله مركّب اولدی تراب
طعمه ايدندی تنلريني غُراب.

قوكر الپ بله‌سنده‌كی شهبازلرله اول اواده پرواز اوروب بولدغن شكار ايتدكدن صكره كركس كبي طوغانلری زيانكار اولان بد كردار ناكسلرك يوالرين تارومار ايتدكدنصكره خيل بادپا ايله كچدی واردی قوكرپايي[f] ونواحيسنده اولان قرايي الدی؛ سيل وار جوش و خروشله يانجه اقان اقنجی[g] درياى بي نهايت غنيمته طالدی. اول حواليده سركشلك ايدن بد فعاللری ضرب حربله پايمال

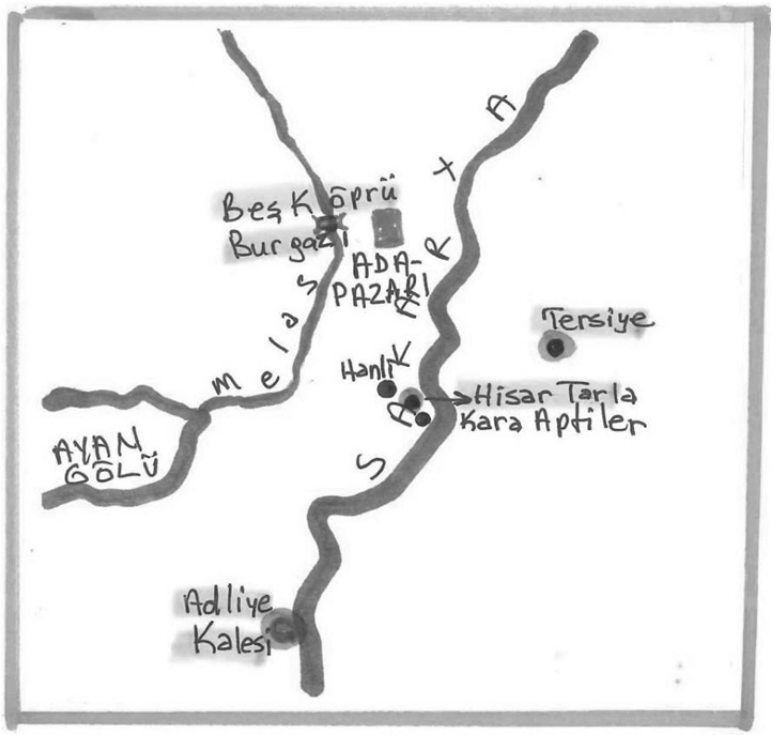
İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl: Ş. Turan, Ankara 1991, II, s. 6-7.

"Tazı Süvar Gâzilerin
Kalb-ı Salbı Konur Alp
Akyazı Diyarına Akın
Saldığını Bad Cihâd-ı Hüruşa
Ve Derya-ı gâzâ-ı cûşa
Getürüp Konrapa'yı ve
Mudurnı'yı Aldığını Beyan
Eyler.

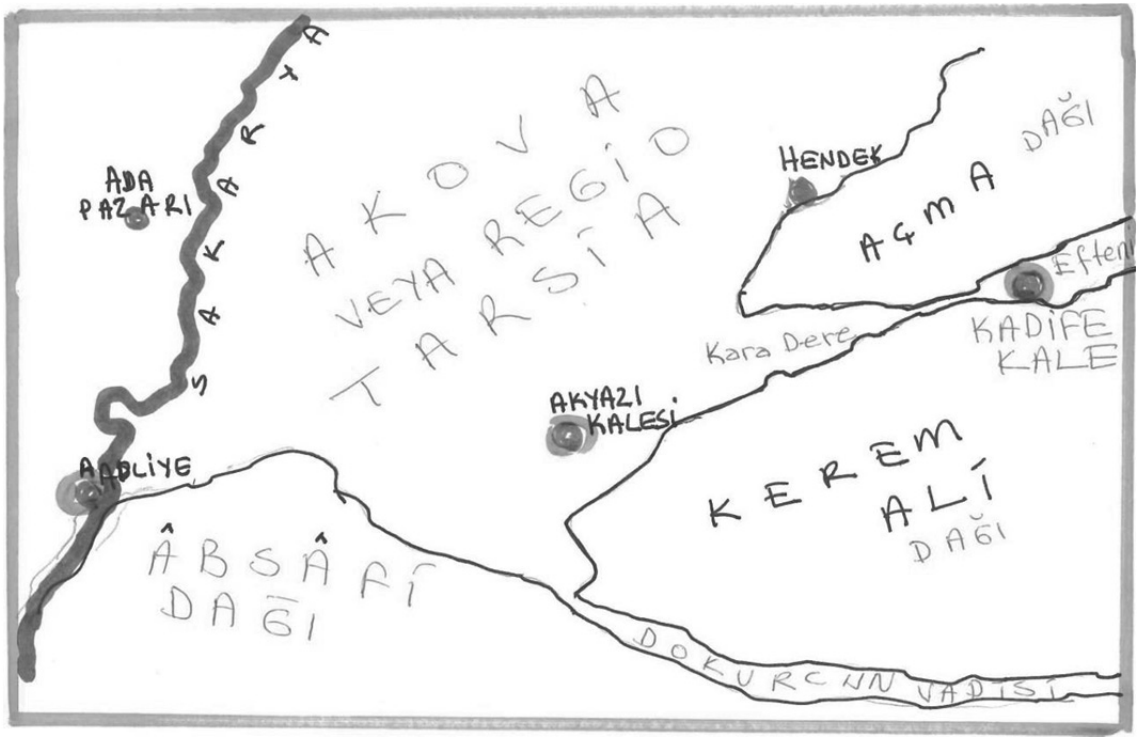
"Mezkûr 'amm-ı Ferruh encamın şûhûrunda ki, şevket-i devlet-i islâm zühur buldı. Sultan Orhan livâ-ı gâzâyı kaldırdı. Ûmera—ı saf arayı taraf taraf gönderdûb kûrre-nây ve ğayı çaldırdı ve diyâr-ı küffara turmadın akın saldırdı. Hayl cerrar, darû'l-kûffarın ocağına seyl-var çağlayub, akdılar. Bed-kardarı tâğilerin canların nâr-dâmarla dağlayub, yakdılar.

"Konur Alp, kendüye tâbı olan tazı-sûvâr gâzileri alub, Akyazı canibine gitdi. Nîl-var cûş idüb, seyl-kerdar-hûruş idüb gâza sahrasında akın deryasını akıtdı. Kûh-şûkûh kûruhlar feve feve deşt ü derde yûrîdi. "Mevc-î tığ-ı mığ kûnle kûh ve hamûm bûrîdî Daman-ı amana yapışan küffar, kenar-ı necâta irüb, halâs buldılar. Înad iden bed-ni hadlar bahr-ı harbde girdab-ı kîrûdara düşüb, boğuldılar. "Akyazı'da bulunan kara yazılıların nâkş-ı hayatları levh-i kayînatdan âb-ı tığla mahv idüb, yudılar; nâme gibi billerin büküb, hâme gibi sînelerini sokub mîdad-dîmadan vücûdları devaten hâli kodılar.

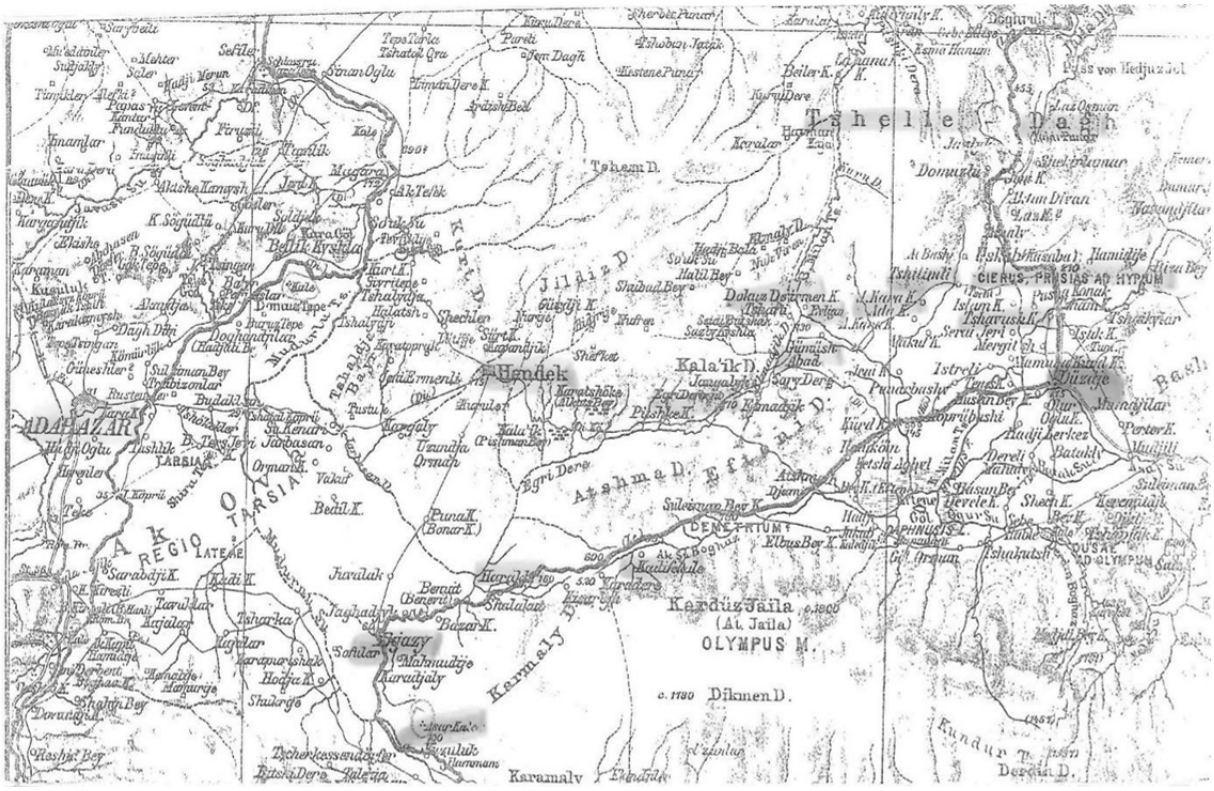
"Beyt-i Türkî lî-müellîfe
Kanilarıyla mürekkeb oldu turâb
Tağma idendi Tenlerini gurâb
"Konur Alp, bitesindeki şâhbazlarla ol olvada pervaz urub, bulduğın şîkar ettikden sonra kerkes gibi toğanları ziyânkâr olan bed-kîrelar nakeslerin tar u mar ettikten sonra hayl bad-pâ ile geçti, vardır. Konur Apa'yı ve nevâhisinde olan kurrayı aldı. Seyl-var cûş u hûruşla yanınca akan akıncı deryâyı bi nihâyet ganimete taldı. Ol havalide serkeşlik iden bed-fi'alleri zarb-harble paymal itdi."

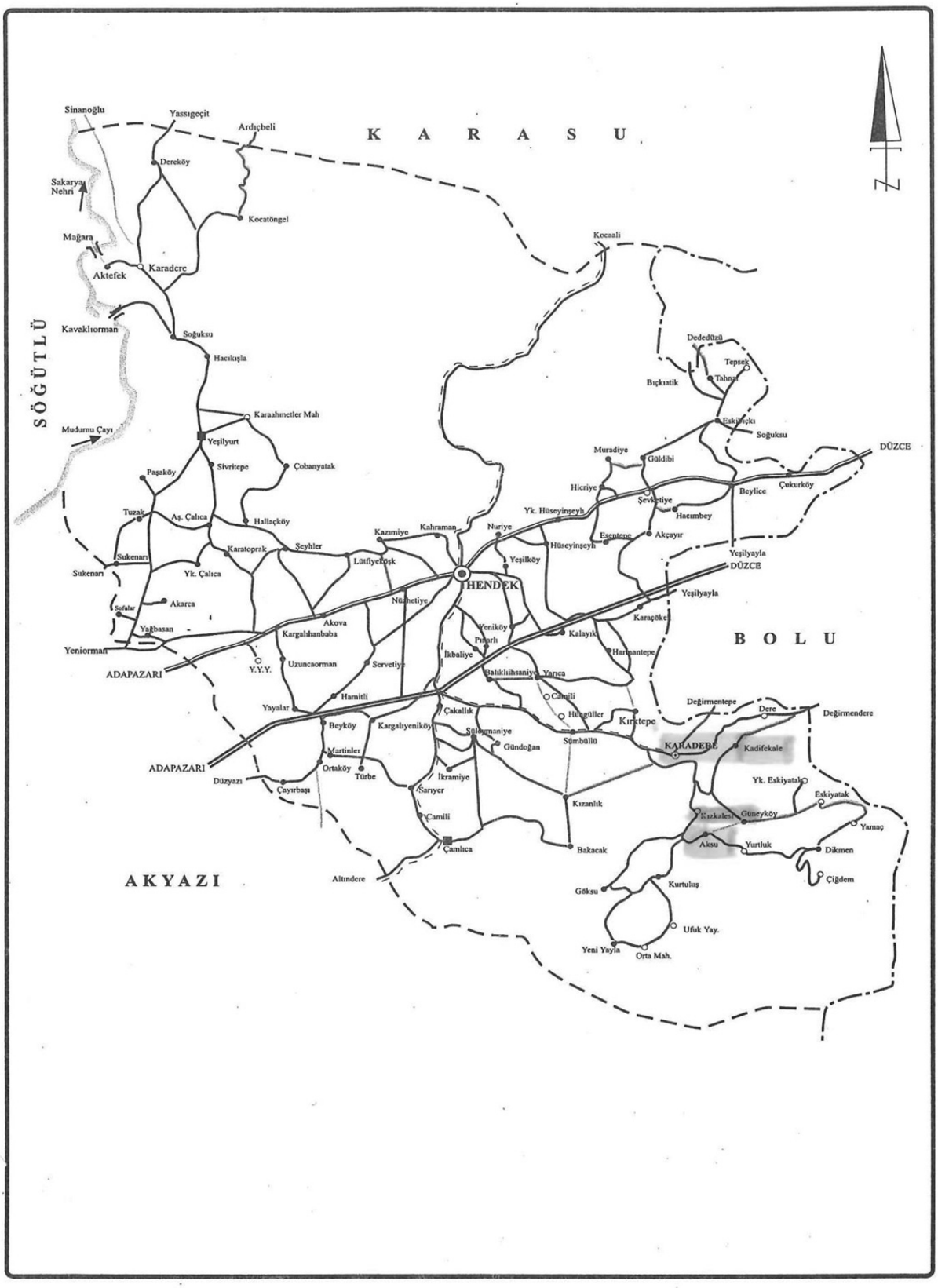

Adliye ve Civârı

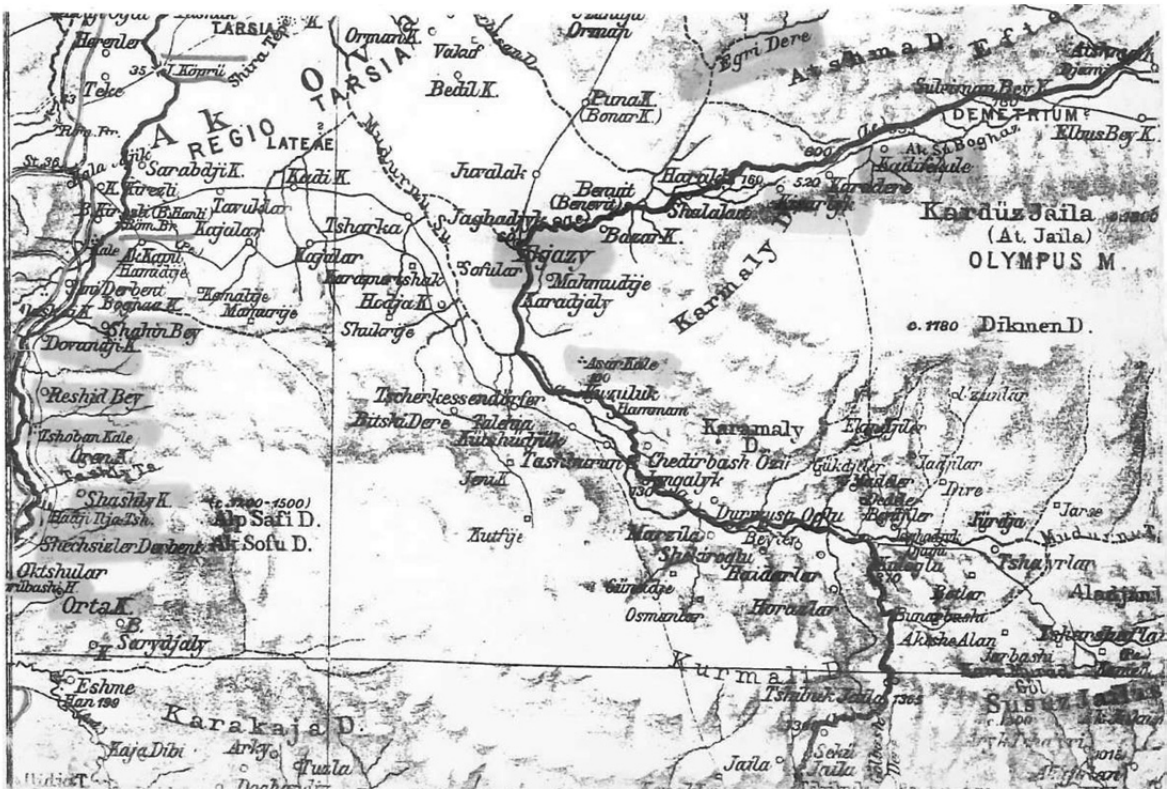

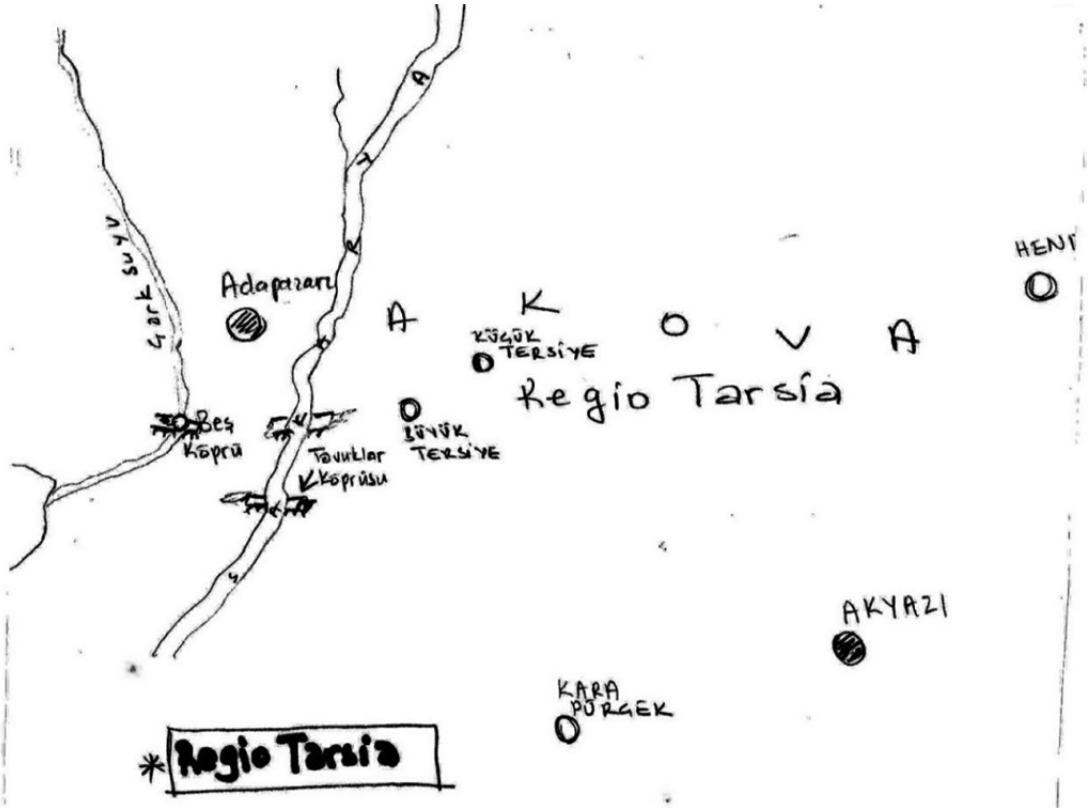
Regio Tarsia

Tahelle D.
Tshem D.
Jilaiz D.
Kala'ik D.
Azshmad Efendi D.
Karaly D.
Karduz Jaila
(Al. Jaila)
OLYMPUS M.
Dikmen D.
Karamaly
Hendek
ADAPAZAR
TARSIA
REGIO TARSIA
Jajhad
Mahmudije
Kiazy
Sahlar
Javulak
Beraat
Bedil K.
Punar K.
Tshamlidja
Tshaurlu
Tshakyrlar
Istreli
Hadji Herkez
Dereli
Hersele
Tshukutshi
Tshakmak
Tshaurlu

Hendek ve Yöresi

Regio Tarsia

Akyazı Fatihi'nin Ölümü (1328)

Konur Alp, Osman Gâzi zamanının isimli kahramanlarındandı. Alp kişiliği ile beyliğin kuruluşunda önemli görevler üstlenmiş ve sonunda Orhan'ın yanında Sakarya'nın aşağı boylarında Akçakoca, Abdurrahman Gazi, Ak Temür ve Köse Mihal ile yeni toprak ilhaklarını gerçekletirmişti. Samsa Çavuş da, Orhan'a, Mudurnu civarında sakin kabilesi yiğitleri ile Kara Tigin meselesinde yardımcı olmuştu.

Konur Alp'in il zamanları oldukça karanlıktır. Kayılarla birlikte Ertuğrul ile Sögüt'e geldiği, onun oğlu Osman'a her zaman arka çıkarak, hizmette bulunduğu biliniyor. Ama asıl tarih sahnesinde görünmesi, Osman'ın ön görmesi ile yeni fetihlere oğlu Orhan ile birlikte hareketidir.[21] Akçakoca ve Abdurrahman her zaman işbirliği yaptığı yakınları idi. Abdurrahman, fırsatını gözleyerek, onlar adına Samandıra ve Aydos hisarlarının fethinin zamanı geldiğini görmüş ve Akçakoca ile birlikte Bithynia'nın Boğaza yakın bu bölgesinde iki hisarın ele geçirilmesini sağlamıştır. Bilindiği gibi Kocaili Yarımadası'nın nerede ise tamamını Akçakoca ele geçirmiştir. O yüzden sahip olduğu yeni yerlere "*Kocaili*" denilmiştir.[22] Yine, Sakarya'nın doğusunda da Akyazı, Düzce, Bolu, Mudurnu ve Devrek taraflarının da ele geçirilişini sağlamıştı.[23] Akyazı fatihinin nedense, belki de fethi ön görülen yerlere yakın oluşu nedeni ile Melen Nehri kenarındaki Üskübi'de oturmayı yeğlemiştir. Osman Bey, ona da, sağlığında, 1326 öncesi bölgeyi il olarak vermiştir. Tarih kaynaklarında bu nedenle yöre Konur Alp İli diye göze çarpmıştır.[24] Son olarak, tarihi bir görev olan Bursa'nın fethinde de Orhan'ın emrinde bulunmuştu. Ömrü, sürekli savaş meydanlarında geçen Konur Alp, artık Osman gibi Pîr idi. Daha Bursa Muhasarası sırasında Osman Bey'in nikristen, ayağındaki ağrıdan dolayı zamansız kaybı her iki ihtiyar kumandanı derinden üzmüştü.[25]

Osman Bey'in ölümünden sonra Orhan Bey tahta geçti. O da baba dostu Konur Alp ve arkadaşlarına gereken saygıyı göstermiş, Kayıların sonraki Osmanlıların *ihtiyarları* olarak eskisi gibi yakınlığını sürdürmüştür. Vücudça artık eski yeteneklerini kaybeden Akçakoca Kandıra'da, Konur Alp de Üskübi/Konur Alp'de son günlerini asude bir şekilde geçirmekte idi.[26] Bir süre sonra, 1328'de, Bursa'ya ulaşan habere göre Akçakoca Karadeniz'e yakın Kandıra'da hayata gözlerini kapamıştı. Aynı acı haber Üskübü'de de duyulmuştu. Sonunda Akçakoca'nın öbür âleme göz ettiği kendisine haber verildi. Yılların arkadaşlığına dayanan Akçakoca'nın bu dünyadan göç etmesi Konur Alp tarafından üzüntü ile karşılandı. Muhtemelen, Kandıra yakınlarındaki Karadeniz'i görebilen yaylada-tepede eski usule göre toprağa verilmesinde bulunmuştur.[27] 1328 yılındaki ikinci büyük kayıp da Konur Alp İli hakimi Konur Alp de Akçakoca'nın halefi olarak terk-i hayat etmişti. Daha sonraları oluşturulan Türbesi'nde, toprağa verilen Konur Alp'in yeni fethedilen yörelerdeki büyük komutanların ve Beylerin omuzları üzerinde öbür dünyaya uğurlanmıştı. Hızır Bey, Eflagan Bey, Gerede hakimi Şah (in) Bey ve hepsinden önemlisi kendisinin Bolu fethinde yardımcısı olan Sungur Bey Şems de aynı acıya ortak olanlardandı.[28]

Yukarıda da temas edildiği üzere, Konur Alp'in ailesi hakkında bilgi yoktur. Tarihe miras kalan unsurlar ise kendisinin kahramanlıklarla dolu hayatı yanında, Osmanlı Bey'in armağan ettiği Konur Alp İli'dir. Akyazı'dan göç eden ve Düzce ahalisince, Akyazılılar diye tanınan kabile de Melen Nehri'nin akışta sağında, bir köy teşkil etmiştir. Bu insanların torunları hâlen Düzce'de, Çiftlik ve Kemer Kasım Köyü yakınlarında hayatlarını idâme ettirmektedirler.

---

[21] Âşıkpaşazâde, s. 81.
[22] Neşrî, s. 73.
[23] İbn Kemal II, s. -
[24] İbn Kemal II, s. 25-27.
[25] Âşıkpaşazâde, s. 92.
[26] İbn Kemal II, s. 24.
[27] E. Konukçu, *Akçakoca,* Kocaeli, 2016, s. 108-113.
[28] Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, hzl: Z. Kurşun, S. Kahraman, Y. Dağlı, İstanbul 1999, II, s. 90; İbn Kemal II, s. 28; *İbn Battûta Seyahatnânesi*, Çvr: A. S. Aykut, İstanbul 2004, s. 438.E. Konukçu, "1333 Eyyâm-ı Şitâsında Candar İli Yolcusu Tancalı İbn Battûta'nın Gerede İli Türkmen Beyine Kısa Süreli Konukluğu", *Prof. Dr. G. Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, İstanbul, 2017, s. 65-70.

Akyazı'daki Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed (1460)

Akyazı, saf ve yosunsuz bir Türkmen kenti olarak tarihi seyrini devam ettiriyordu. Kerem Ali Dağı'nın eteğinde, Pazarköy ve Alağaç, bunlara yakın artık harabeye yüz tutmuş Asar Kalesi Akyazı'nın yakın geçmişsinde rol oynamaya devam etmekte idiler. Konur Alp'in ölümünden sonra I. Murad adına kurulmuş olan Hüdavendigâr Sancağı'nın[29] doğudaki önemli kentlerinden idi. Daha evvel de temas edildiği üzere, İstanbul'dan doğuya uzanan yollardan biri de Akyazı'dan geçiyordu. Kocaili, Konuralp İli, Göynük, Taraklı ve Geyve gibi idâri bölgelerle de yakın ilişkisi vardı. XV. yüzyılda bu yolun iki ucunda önemli kentler ise Ayân Gölü kenarındaki aynı ismi taşıyan Osmanlı kasabası idi. Doğuda ise Akova gibi büyükçe bir düzlükteki Konrapa/Üskübi yanında, Melen'e karışan Asar Suyu kenarında yeni bir Pazar yeri de oluşuyordu. Düzce Bazar... Görünüşde Fatih Sultan Mehmed zamanında, Bolu Sancağı'nın batıya uzanan yolu üzerinde idi. Ama nedense tarihçiler Sapanca/Ayan, Akyazı, Düzce ve Bolu için biraz hasis davranmışlardır. Ama en azından, 1460'da bir olay nedeni ile Akyazı, kayıtlara geçmiş ise de diğerlerinden Bolu hariç hiç söz edilmemiştir.[30]

Fatih Sultan Mehmed'e kadar Orhan Bey ve oğlu Süleyman Paşa hariç Osmanlı Beyliğinin-Sultanlığının zirvesinden kimse ziyârette bulunmamıştır. I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed (tabii kardeşleri de) ve II. Murad da Kastamonu ile olan ilişkilerde, Akyazı'ya göre arka yolu, Bursa-Bolu-Kastamonu hattında siyasi ve askeri sebeplerle bulunmuşlardı.[31] Fatih Sultan Mehmed ise İstanbul'un fethinden sonra, Anadolu harekâtlarından birinde, Amasra Seferi nedeni ile Kerem Ali Dağı'nın kutsal varlığı yanındaki Akyazı'yı 1460'da şereflendirmiştir.[32] Âşıkpaşazâde, Mehmed Neşrî, Hoca Sa'deddin ve İbn Kemal gibi yazarlar, birkaç satır da olsa Akyazı'dan söz etmişlerdir. Ama cümleler ise nerede ise aynıdır. Âşıkpaşazâde; "*Padişâh* (Fatih Sultan Mehmed) *karadan yürüdü"*, Neşrî; "*Padişâh dahi de devlet ile kurudan* (karadan olmalı) *yürüdü. Akyazı'ya çıkub, Bolu'ya vardı"*, Hoca Sa'deddin; "*Atına bindi. Yanında birlikte olmayı isteyen yiğit dilâverleri alıp, bir av gezintisine çıkmışçasına, Akyazı yolundan ilerliyerek, Bolu'ya geldi"* İbn Kemal; "*Üsküdar'dan geçüb, devlet-i rûz-efzunla birkaç gün göçüb, vardı. Akyazı'ya kondu. Sevâd-ı mevkib-i meymûn ile ol hâmun-ı hümâyun yüzi yazı ile karalanmış sahifeye döndü*", Solakzâde; "*Hizmetinde bulunmakla iftihar eden şecaat-şiar dilaverler ile ol taraftan gezib-dolaşıb, sayd ü şikâr ederek, Akyazı yolundan Bolu'ya vardılar"*.[33] Sözü edilen tarihçiler, Amasra önlerine kadar Osmanlı Ordusunu zorlu bir yolculuk beklediğini de ilâve etmektedirler. Ancak, Sakarya geçildikten sonra Kerem-Ali Dağı'ndan inen birçok çay, bu arada Mudurnu Suyu da aşılmıştı. Diğer taraftan asker ve Sultan bataklık ortamdan da geçtiği için üst baş çamurlanmıştı ki, Fatih Sultan Mehmed de bundan nasibini almıştır.

Şimdiye kadar birçok yönetici tarafından kullanılmayan Akyazı yolu, böylece ilk defa bir Osmanlı Sultanınca aşılmış bulunmaktadır. Ancak, dikkati çeken bir husûs da asıl ve alışması kolay olan Geyve-Taraklı-Göynük çizgisi niçin takip edilmemiştir? Üstelik, Göynük'de İstanbul'un fethi sırasında manevi önderlik yapan Akşemseddin bu şehirde idi. Bilindiği gibi önder şeyhin ölümü 1459'dur. Amasra Seferi de 1460'da gerçekleştirilmiştir.[34]

Kanûnî Sultan Süleyman Dönemi Hüdâvendigâr Livâsı Akyazı Kazası (1530)

Saruhan/Manisa'da şehzâde olarak bulunan Süleyman, Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine yayladığı Bozdağlardan dört gün içinde İstanbul'a ulaşmıştı. Babasının cenaze işleri tamamlandıktan sonra da padişâh ve halefi olan Os-

[29] E. Konukçu, "1333 Eyyâm-ı Şitâsında Candar İli Yolcusu Tancalı İbn Battûta'nın Gerede İli Türkmen Beyine Kısa Süreli Konukluğu", *Prof. Dr. G. Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, s. 65-70.
[30] Âşıkpaşazâde, s. 233.
[31] Aynır Yer. İbn Kemal, VII, s. 178.
[32] İbn Kemal, VII, s. 178.
[33] *Solakzâde Tarihi*, hzl: V. Çabuk, Ankara 1989, s. 300.
[34] Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitâbü't-Tarîh-i Künhûl Ahbar*, hzl: A. Uğur, A. Gül, M. Çuhadar, İ. H. Çuhadar, Kayseri 1997, I/2, s. 755-761.

manlı tahtına 1520'de oturdu.[35] Kırk altı yıl saltanat sürdü. Karaların ve denizlerin hakimi olarak Rumeli ve Anadolu yakasında bir çok savaşlarda bulundu ve devletin haşmetini göstermiştir. Hüdâvengidâr Livâsının bir kazası olarak görülen Akyazı, hem mali hem de mülki bakımdan yazdırılan defterlere geçirildi. Bu arada Anadolu'da büyük bir yol yapımı imkânı sağlandı. Buna Amasya, Erzurum, Tebriz ama çoğunlukla Bağdad Caddesi denildi. Güzegâhın şenlenmesi yolcular ile kervanlar için konaklama merkezlerinin yapımı hızlandırıldı. Belki de ilk defa bu yolda birçok kervansaraylar yapıldı. Yine Kanûni devrinde 1548 ve 1555'de Busbecque ve DÂramon isminde iki batılı elçi de önce İstanbul'a sonra Amasya'ya gittiler. Busbecque İznik yolunu kullandı.[36] D'aramon da, Jean Chesneau'nun kaleme aldığı seyehatnâmeye göre Düzce ve Hendek'den geçti. Ama nedense aynı yol üzerindeki Akyazı'dan söz edilmemiştir. Yeni yol Üsküdar, Gebze, İzmit, Sapanca, Hendek, Düzce güzergâhını takip ediyordu. Buraların imârı konusunda da Padişah'ın birçok meşhur veziri, sadrâzâmı kendi adlarına kervansaraylar, imâret ve câmi yaptırdılar. Çoban Mustafa Paşa, Gebze'de, Pertev Paşa İzmit'de, Rüstem Paşa Sapanca ve Mudurnu'daki Dibektaş'da yeni yeni inşaatları gerçekleştirdiler. Anlaşıldığına göre bu yol üzerinde Akyazı'nın karyesi, köyü durumundaki Hendek de nasibini aldı. Burada bir kervansaray-ı âliyi gerçekleştirenler de yine saraya yakın Kızıl Ahmedlilerden Şemşîlerden Ahmed ve özellikle Mustafa Paşalar oldular.[37] Kanûni'nin ölümünden sonra da bu kervansaray ile ilgili vakfiyelerden öğrendiğimize göre, Hendek artık büyümeye aday olmuştur. Akyazı'da ise herhangi bir faaliyetin göze çarpmaması da dikkati çekmektedir. Yani Hendek'in yıldızı parlarken, Kerem-Ali Dağı'nın eteklerindeki Akyazı'nın talihi ise olmamıştır. Yani Devletin imkanlarından faydalanmamıştır.

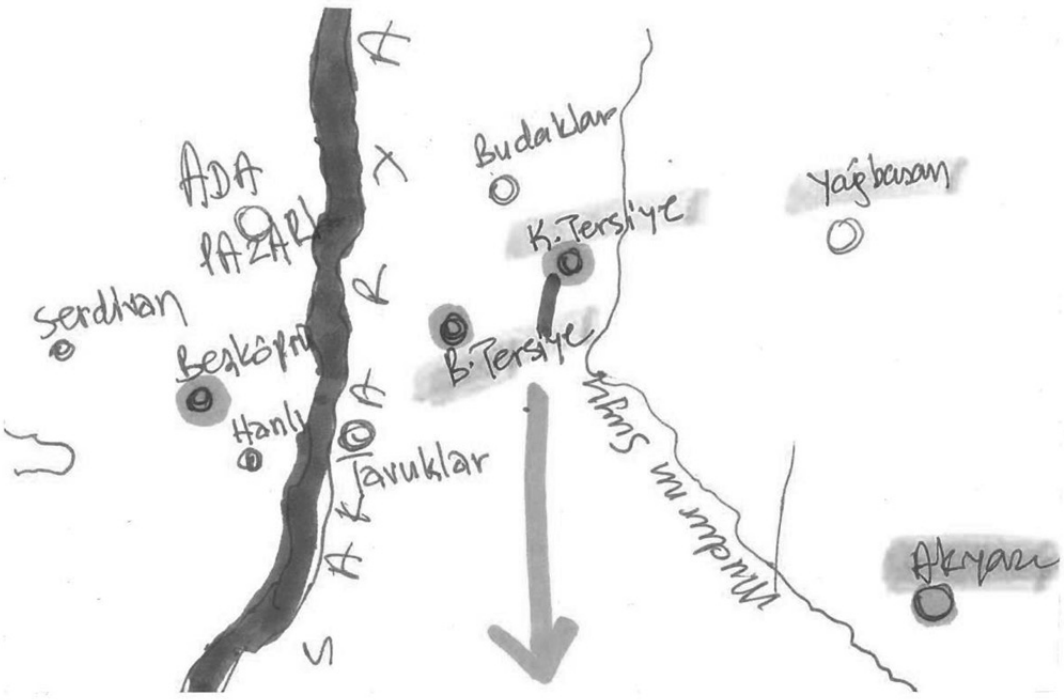
Akyazı'dan 1530'da söz eden iki defter bulunmaktadır. Bunların ilki Hüdâvendigâr Livâsı'na aittir. Yine Tapu-Tahrir yanında bir de Muhasebe Defteri düzenlenmiştir. İlk defter Akyazı Kazası açısından daha geniştir. Akyazı'nın Padişâh Hasları, Mirliva Hasları, Zaim ve Sipahi Timarları, Bazdar Timarları ve Amme Evkafı mevcûdtu. Sakarya Nehri'nin aşağı bölümündeki Darı Çayırı, iç kısımda iskele durumunda olup Padişâh Hasları arasında idi. Mirliva Haslarında Puna (r), Bazar Yeri, Oruçlu, Çarığı Kuru, Yahyalar, Salihler, Hayreddinler, Hendek, Pınarbaşı, Turgutlar, Hatib, Mahmud Fakihler, Bezirgânlu, Papuççular, İsa Fakih gibi yerleşim yerleri daha doğrusu köyleri (karye) göze çarpmaktadır. Bu arada çeltük/pirinç üretimi de dikkati çekmektedir. Zaim ve Sipahi Timarları Söke, Sekü, Uluğbeylü, Evhadlı, Kalaycı, Hacı Yusuf, Süca'lu, Kasımca, Çeribaşı, Ekeler, Demürcüler, Ağyarlar, Bezirgânlu, Fındıklu, Ramaslu, Saraçlar, Sefer Hoca, Durmuş Hoca, Pavra, Ali Derzi, Nazarlar, Kethüda, Hacı Piri, Kasımlar, Firenk Viranı çok sayıda diğer köyler göze çarpıyor. Bâzdâr Timarları arasında da Avşar, Kalaycı, Kargalı, Hamzalu, Alâeddin, Abdi, Hatib, Balıklu, Safalar, Turbeğiler, Tahir, Karacaoğlu, Hacılar, Daruçayırı, Şahdâne, Âziz, Yukarı Balıklı, Çanakçı, Kurd köyleri bulunmaktadır. Amme Evkafı'nın da aynı defterde yer aldığı görülüyor. Bunlar; Beynevit, Saru Çayır, Bedil, Çalıca'dır. Yukarıdaki köyler öncelikle Orhan Bey'in mülki idi. Onun adına İznikmid Valisi oğlu Süleyman Paşa da tekrar düzenleyici olarak göze çarpmaktadır. Dikkati çeken husûs köylerin hemen hepsinin Türkçe adlar taşımasıdır. Tek istisna Firenk Viranı olmaktadır.[38]

[35] Hoca Sa'deddin, *Tâcü't-Tevârih*, hzl: İ. Parmaksızoğlu, Eskişehir 1992, IV, s. 362.

[36] Busbecque, *Türk Mektupları*, çvr: H. C. Yalçın, İstanbul 1939, s. 65; *D'Aramon Seyehatnâmesi*, hzl: I Erverdi, İstanbul 2012, s. 47.

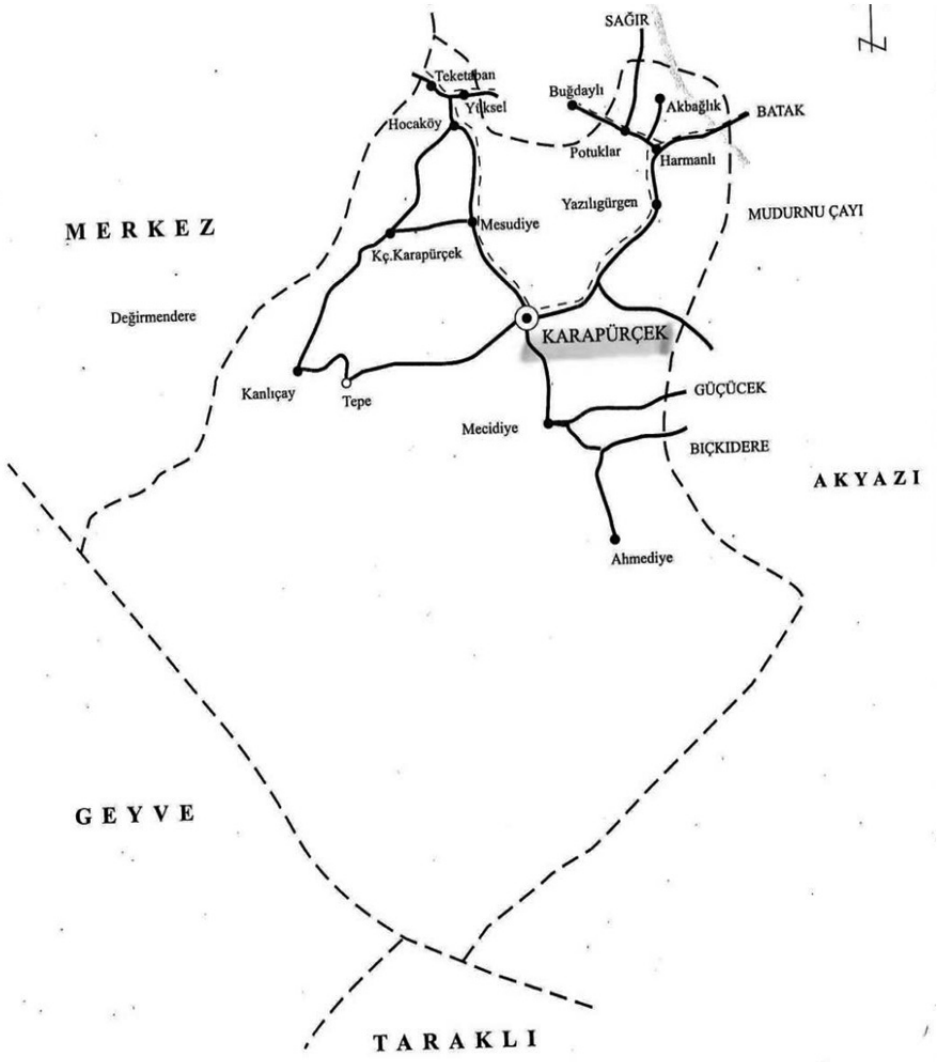
[37] Beyliğin kurucuları Candarlılardır. Sonra İsfendiyarlılar adını almıştır. Aile Kızılahmedliler adı ile devam etmiştir. Son temsilciler ise Şemsîlerdir. Bkz: Y. Yücel, *XII.-XV. Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu Tarihi: Çoban-oğulları, Candaroğulları Beyliği*, Ankara 1991; Peçevî, *Tarih*, hzl: B. S. Baykal, Ankara 1992, II, s. 8-13.

[38] Ö. L. Barkan, E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defteri*, Ankara 1988, s. 416-460.

Tersiye Câmîî

Sarıçayır

Osmanlı Belgelerinde geçen Sauçayır, Orhan Gâzi devrinden itibaren bilinen yerdir. Şimdiki Ballı, Tahir, Kadir ve Osman Bey yerleşim yerlerini içine almaktadır. XVI. yüzyılda Minnet Bey'in elindedir. Akyazı-Yağıbasan-Orman Şevkiye ile sınırlı idi. Ramaslı da Sarıçayır bölgesinde göze çarpmaktadır. Minnet'ten sonra Oruç Bey mülküğünü üzerine almıştır. Ki bu şahsın unvanı da Çelebi'dir. Elinde, devletin yâni Osmanlı padişahının verdiği ve sahipliğinin kendi üzerinde olduğunu belgeleyen bir Nişân-ı Hümâyûn vardı. Ondan sonra da oğulları Mustafa, torunları Oruç ve Ali Bey de Sarıçayır'ın sahipliğini yapmışlardır. Daha sonra bu aile sona ermektedir. Bundan faydalanan Mu'allimzâde Mehmed Paşa, hakkı olmadığı hâlde ele geçirmiştir. Bu durum anlaşılınca, devlet gerekli işlemleri yaparak, burasına yeni bir şekil verdi. Sarıçayır gelirleri İstanbul'daki Ebû Eyub-ı Ensarî'ye dahil etmiştir.

Sarıçayır'daki anlaşmazlık kapanmış gibi göründü. Ama bu defa Halil ve Süleyman ortaya çıktılar. Köyü kendi üzerlerine geçirdiler. Ancak, onların Umur Bey konusu etrafındaki iddiaları sonuç veremedi. Bunun üzerine, devlet tekrar soruşturma sonucu, doğru olmadığı kanaatine vararak, kendi mülküne katmıştır.[39]

[39] Ö. L. Barkan, E. Meriçli, s. 446.

Puna

XIV. yüzyıldan sonra Hendek ve Adapazarı arasında Türkçeye kazandırılan isimlerden biri de Puna'dır. Türk devri öncesi Regio Tarsia'nın bataklık ve sulak bölgesini içine alan Puna, XVI. yüzyılda Hüdavendigâr Sancağı'nın Akhisar Kazası dahilinde göze çarpmaktadır.[40]

Puna yerleşimleri Hendek, Yağbasan ve Akyazı üçgeni arasında kalmaktadır. Sulak, ormanlık ve bodur ağaçlarla kaplıdır. Kargalı Han Baba'nın güneyinde, Uzunca Orman Osman Bey, Vakıf, Ramaslı ve Süp (ü)ren Puna ile Akyazı arasındadır. Türk ve Şark (doğu) Beynevit, Câmili ve Çarığıkuru gibi eski köyler de Puna grubu köylerin komşusudur.

Puna adı zamanımıza kadar anlam bakımından karanlık kalmıştır. Adapazarı bölgesinde, Karasu ve İncirli'de Puna'nın bir başka kullanışı olan Pu(r)na'ya rastlanmaktadır. Bölgedeki araştırmalarımız sırasında, Ali Şirin'den nakledeğim Purnalık ismi de Puna ile aynıdır. Ondan "*Purnalık hâlde iken imar ve ihyâ edilerek tarla haline konulan*"ı duymuştum. Bilindiği gibi Puna, bol sulu bir düzlüktür. Eski kullanışlara göre, Puna, Türkmenlerin söz ettikleri, sık sık topraktan kaynayan *pınar*'dır. Yine yerli söyleyişe göre Pınar: Punar'dır. Daha kuzeyde, Karadeniz'e yakın yerlerde ise Punar/Kaynar-ca'dır.

Puna ön isim olmak üzere birçok yer adı vardır. Yayalar, Bey, Orta, Martinler, Türbe, Haşbendler, Karacanlar.

Puna köylülerinin saygı gösterdikleri mekânlardan önemlisi "Puna Türbe"dir.[41]

Ala Ağaç

Akyazı'da bitki örtüsüne dayalı bir yer ismi Ala Ağaç Köyü'dür. Akyazı da Kozluk Tepe kuzeyinde, Kurd Kuzuluk doğusunda, Pazar Köyü batısında Mudurnu Suyu'nun batısında ve Akyazı'nın da güneyinde yer almaktadır. Belgelerde Karye-i Ala Ağaç diye geçmektedir. Kestane, keten, çeşitli meyveler vardır. Otlakları ile meşhur olup, hayvan üretimi de yapılmaktadır. Arazisinin sulat oluşu, değirmenlerin çokluğundan anlaşılıyor. Değirmenler köy ahalisine ait olup, mevsime bağlı olarak tahıl öğütülmesi de yapılmaktadır. İki adet çiftlik de köy dışındaki kişilerce idâre edilmektedir. Defterde Ala Ağaç, Zaim ve Sipahi Timarı dahilindedir.[42]

Ab Sofi

Akyazı'nın komşusu durumundaki köylerden biri Ab Sofi'dir. Bazı yerlerde ve halk derlemelerinde Ab yerine Alp kullanılmaktadır. Genelde Taraklı Yenicesine bağlı birimdir. Hüdâvendigâr yerine Kocaili sınırları içinde gözükmektedir. Cemaat-ı Ab Sofi, bazen de Geyve sınırları içindedir. Ahalisi bu arada Rumeli'ye sürgün gitmiştir. Yine defterde işaret edildiğine göre "*Ab Sofi'in ahalisi Akyazı tevâbiinden Ada Nahiyesi* (günümüzde Adapazarı) *hudûdları içindeki Sakarya Köprüsü tamir ile görevli idi*". Bu nedenle avârız-ı divâni'den muaftırlar. Defter tanzim edilirken kendilerine "nişân-ı şerifleri" verildiği için zaman zaman resmî yetkililere gösterilmiştir. Kaya Fakih, Orman, Tekye, Hüseyinler, Kızık, Küre ve Çiçügez gibi yerleşim yerleri bulunmaktadır. Ormandan yer açmalar ve tarımda kullanılması da bu bölge ahalisinin başlıca uğraşı idi. Buna "*gönden açılmış yer*" denilmektedir. Fındıcak adını da taşımaktadır. Tekke/Tekye de yörenin faydalandığı dini mekândı. Umur Bey oğlu Mustafa Çelebi'nin de sahibi olduğu Çiçügez, iki kışla (ğ) sahipti. Biri Ayşe Hatun Kışlası adını taşımakta idi.[43]

[40] Ö. L. Barkan, E. Meriçli, s. 349-351.
[41] A.g.y.
[42] Barkan, Meriçli, s. 429.
[43] Barkan, Meriçli, s. 349-350.

Kara Pürçek

Ada-Sapanca, Geyve, Taraklı ve doğudan da Akyazı ile çevrili olan Kara Pürçek de eski yerleşme yerlerindendir. XVI. yüzyılda, Akyazı gibi Hüdavendigâr Livâsı'na bağlı idi. Mehmed oğlu Bayram Dede, çiftlik sahibi idi ve bir değirmenin de sahibi olarak gözükmektedir. Tapu kayıtlarına göre de Kara Pürçek nâm-ı diğer Bayram Dede'dir. Eskiden mezra iken gittikçe gelişmiştir. Sagir: küçük, kebir: büyük diye iki kısımdı. Yörüklere mensuptular. Hacı Murad, Abdi, Dur Ali, Hüseyin, Bahtiyar, Aslan ve Sindeller gibi tanınmış şahsiyetleri vardı. Unu Dere, Kanlı Pınar ve Bıçkı Dere gibi akar su ağına sahiptir. Göktepe, Hatice Tepe ve Dikmen Tepe gibi yükseltileri görünmektedir. Kanlı Çay'ın kaynaklarını aldığı Kızılca Pınar ve Yellice Tepele de Kara Pürçek'e dahildi. Sonraki göçlerle daha da kalabalıklaşmış ve yeni köyler iskâna açılmıştır.[44]

Akyazı, şimdi de Sakarya İline bağlı ilçe merkezidir. Rumeli ve Kafkas menşeli göçlerle mozayık ahali yapısını sürdürmektedir.

Kaynakça

Âşık Paşazâde. *Osman Oğullarının Tarihi*, haz: K. Yavuz- M. A. Yekta Saraç, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2000.

Barkan, Ömer Lütfi. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Bosch, E. *İzmit*, Çvr: D.N. Ardağ, İstanbul 1937.

Busbecque, *Türk Mektupları*, çev: H.C. Yalçın, İstanbul 1939.

Chesneau, Jean. *D'Aramon Seyehatnâmesi*, haz: I Erverdi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

Evliyâ Çelebi. *Seyahatnâme*, II, haz: Z. Kurşun, S. Kahraman, Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992.

Fıratlı, Nezih. "Bitinya Araştırmalarına Birkaç İlâve", *Belleten*, XVII/65-68(1953).

Foss, C. *Survey of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia*, Ankara 1986.

Gelibolulu Mustafa Âli. *Kitâbü't- Tarîh-i Künhül Ahbar, I/II,* Haz: A. Uğur, A. Gül, M. Çuhadar, İ. H. Çuhadar, Kayseri, 1997.

Hâdîdî. *Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1991.

Hoca Sa'deddin. *Tâcü't- Tevârih*, haz: İ. Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1992.

İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev: A.S.Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İbn Kemal. *Tevârih-i Âl-i Osman*, II, haz: Ş.Turan, TTK Yayınları, Ankara 1992.

Konukçu, E. "1333 Eyyâm-ı Şitâsında Candar İli Yolcusu Tancalı İbn Battûta'nın Gerede İli Türkmen Beyine Kısa Süreli Konukluğu" *Prof. Dr. G. Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, İstanbul 2017.

Konukçu, E. *Akçakoca*, Kocaeli, 2016.

Konukçu, E. *Hendek*, Hendek Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.

Konukçu, E. *Sakarya Yazıları*, Sakarya İl Kültür Müdürlüğü, Adapazarı 2012.

[44] Barkan, Meriçli, s. 349-351.

Neşrî. *Cihânnümâ*, haz: N. Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2008.

Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), haz. I. Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.

Peçevî. *Tarih*,II, haz: B.S. Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebî. *Solakzâde Tarihi*, V, haz: V. Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Yıldırım, F. *333'den 1933'e Seyehatnâmelerde Sakarya*, Adapazarı 2010.

Yücel, Y. *XII.-XV. Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu Tarihi: Çoban-oğulları, Candaroğulları Beyliği*, TKK Yayınları, Ankara 1992.

Zacharidou, E. "Pachhymeres on the Amourios of Kastamonu", *Byzantine and Modern Greek Studies III.* (1977), s. 57-70.

Osmanlı Erken Döneminde Sakarya ve Çevresinde Faaliyet Gösteren Dervişler

Neslican Akman
Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, neslicanakman@gmail.com

Türkiye Selçuklu döneminde, Babailer İsyanı ve ardından meydana gelen Kösedağ savaşı devlet için bir kırılma teşkil etmiştir. Moğol baskısının yıkıcı etkisi ve savaşlarda elde edilen mağlubiyetler, merkezi yönetimin zayıflaması, sosyal düzenin bozulması gibi siyasi, sosyal buhranları beraberinde getirmiştir. Bu durum aynı zamanda Türkistan, Harezm, Horasan, Suriye, Irak gibi bölgelerden Anadolu sahasına göçebe Türkmen boylarının, şeyhlerin, sufilerin sığınmasına ve muhtelif tasavvufi akımların Anadolu coğrafyasında vücut bulmasına ortam hazırlamıştır.[1] Çok geçmeden bu yarı göçebe Türkmenler arasından askeri ve siyasi nitelikte olanları otoritenin yok olmaya başladığı Bizans sınırlarına yakın stratejik noktalara yerleşerek şeklen devlete bağlı görünen, fakat fiili olarak bağımsız birer müstakil beylik olarak tezahür etmeye başlamışlardır.[2] Sözü edilen siyasî teşekküllerden birisi de Söğüt'ü merkez edinen Osmanlı Beyliği'dir. Osmanlıların kurulduğu bölge itibariyle Bizans'a yakın oluşu beyliği diğer batı uç teşekküllerinden daha üstün bir konuma yükseltmiştir. Nitekim beylik, doğuda *Sangaryos (Sakarya Nehri vadisi)* güneyde ise *Olimpos (Uludağ)*'a[3] kadar uzanan Bitinya coğrafyasının gazâ ve ganimet verimliliğinden faydalanarak kısa sürede bölgede hatırı sayılır bir güç unsuru haline dönüşmüştür.

Erken dönem Osmanlı topraklarında Kastamonu'dan aşağı Sakarya bölgesi dahil olmak üzere bütün uç bölgelerde askeri yaşama alp-erenlerin, sosyal ve dini yaşama ise dervişlerin, ahilerin ve fakihlerin yön verdiği bilinmektedir.[4]

---

[1] Mehmed Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 28; Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 282.

[2] Mehmed Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* TTK, Ankara 1991, s. 76.

[3] Jacques Lefort, "13. Yüzyılda Bitinya" *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed.: Elizabeth A. Zachariadou,: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 106.

[4] Iréne Mélikoff, "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni" *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.154; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik Dönem 1302-1606,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 6.

Nitekim Aşıkpâşazade'nin Osmanlı kuruluş dönemini anlatırken Anadolu'da faaliyet gösteren "*Gâziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm* ve *Abdalân-ı Rûm*"[5] adında dört belirleyici toplumsal sınıfın mevcudiyetinden bahsetmiş olması bu durumu temellendirmektedir. Bununla birlikte, Osman ve Orhan Gazi uçlarda iskân eden Türkmen unsurlar arasında gazi, derviş, ahi, fakih unvanı taşıyan zümreler ile yakın temaslarda bulunarak onların desteğini kazanmışlardır.[6] Uzun süre toplumsal yaşamın tüm çerçevesinde faaliyette olan bu kişiler fethedilen bölgelerin İslam'a davet edilmesi gibi kritik bir rolü üstlenmişlerdir. Bölgede manevi fethin yani İslamiyet'in en ücra köşelere yayılması adına şeyhlere, ahilere, dervişlere muhtelif vakıf arazileri tahsis edilerek camii, mescit ve zaviye gibi çok fonksiyonlu yapıların kurulması desteklenmiştir. Sakarya ve bölgesi aynı zamanda, çalışmamızın hacmini oluşturan gazilerin, fakihlerin, ahilerin dervişlerin maddi ve manevi mirasları ile Osmanlı erken dönemi sosyo- kültürel hayatının şekillenmesine katkı sağlayan bir coğrafya olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Sakarya ve çevresi, Orhan Gazi ve oğlu Süleyman Paşa gibi fütuhatçı şahsiyetler için bir geçiş güzergâhı olarak görülüp gaza faaliyetlerinin odağında bir merkez olmuştur. Nitekim gaza akınlarının düzenlendiği bir çeşme konumunda olan bölgede fetih faaliyetleri başarı ile gerçekleştirilmiş çok geçmeden Geyve, Taraklı Yenicesi, Göynük, Mudurnu gibi muhtelif yerler gazilerce hakimiyet altına alınmıştır.[7] Hatta Anonim Osmanlı kroniğinde Taraklı Yenicesi, Göynük ve Mudurnu'nun dönemin en kudretli gazilerinden biri olan Süleyman Paşa tarafından feth edildiği şu şekilde açıklanmıştır: "*Ol vilâyetde ne kadar kafirler varise Süleyman Paşa'nın adlini ve dâdını gördiler. Cemî müsülman oldılar. İl gün hep ana tapdılar.*"[8] Bu bilgiler, Sakarya ve çevresinin büyük ölçüde Süleyman Paşa'nın girişimleri ile feth edildiğini göstermekle beraber alp-gâzi karakterini yansıtması bakımından da önem arz etmektedir. Bununla birlikte, Süleyman Paşa'nın bölgede İslamiyet'in yayılmasını sağlamak ve halkı iskânâ teşfik etmek maksadıyla muhtelif arazileri şeyh, fakih, mevlâna ünvanı taşıyan şahışlara vakfettiği bilinmektedir.

Yine erken dönemin toplumsal yapısında fakihlerin dini ve kültürel yaşamda son derece etkin oldukları ve devlet ricâli ile iyi ilişkiler kurdukları bilinmektedir. Osmanlıların bağımsızlık hutbesini okuyan kişinin Dursun Fakih olması, Yahşi Fakih'in ise Osmanlı ailesinin tarihini anlatan bir eser kaleme alması gibi hadiseler iktidar ve toplum huzurunda Fakihân-ı Rum zümresinin üstlendikleri rölü göstermesi bakımından önemlidir.[9] Sakarya ve çevresinde halkın hukuki, dini ve sosyal yaşamında fakihlerin etkin bir rol oynadığını, onların faaliyetleri karşısında iktidar tarafından kendilerine ve ailelerine iskân etmeleri için muhtelif arazilerin vakfedilmiş olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Öyle ki, Barkan ve Meriçli'nin hazırladığı Hüdavendigar Livası Tahrir defterleri kayıtlarında da yer alan Orhan Gazi'nin Geyve kazasına bağlı Alan-argı, Kıran Tarla, Armud-dibi olmak üzere üç pare yeri Yahşi Fakih'in dedesi Alişar Danişmend'e[10] Süleyman Paşa ise Yenice-i Taraklu kazasına bağlı Kükürt mezrasında bir çiftlik yeri İbrahim Fakih oğlu Halil Fakih'e[11] vakfetmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Öte yandan, İslam coğrafyasında tecelli eden fütüvvet teşkilatının bir devamı olarak kabul edebileceğimiz Ahi Teşkilatı Osmanlı kuruluş döneminde Geyve Akhisar'ı Taraklı Yenicesi, gibi muhtelif mekanlarında geniş bir etki alanına sahip olmuştur. Orta zaman seyyahlarından İbni Battûta'nın Anadolu gezisi esnasında Sakarya bölgesinde bulunan Göynük ve Taraklı'da ahi zaviyelerine konuk olduğunu[12] aktarması ve Sakarya'da Ahi Çoban adında bir zaviye[13] kaydına rastlanması ahilerin bölgedeki mevcudiyetine ve işlevlerine ışık tutacak niteliktedir.

---

[5] Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2007, s. 571.

[6] Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.22-23.; Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402),* Doktora Tezi, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 355.

[7] Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* I, haz. Mehmed A. Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1949, s. 123.

[8] *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. F.Gıese, haz. Nihat Azamat, Marmara Üni. Yayınları, İstanbul 1992, s.17; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, TDAV Yayınları, İstanbul 2000, s. 19.

[9] Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler: Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s. 46.

[10] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s. 407.

[11] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 366.

[12] İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 299.

[13] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 495; Haşim Şahin, "Türkiye Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı Döneminde Ahîler" *Hz. Peygamber ve*

Osmanlı Erken Döneminde Sakarya'da Dervişler

Selçuklular devrinden itibaren Anadolu'ya Orta Asya, Harezm ve Horasan gibi bölgelerden sufilerin iltica ettiği bilinmektedir. Bu tasavvuf erbâbı zaman içerisinde Anadolu'da açtıkları tekkeler vasıtasıyla benimsemiş oldukları tarikatların âdâb ve erkânını kitlelere duyurmayı başarmışlardır. Bu zümreler arasında entelektüel hayat tarzını benimsenmiş olanlar ve derin tasavvufi ekolleri ihya edenler genellikle Konya, Kayseri, Tokat gibi devrin önemli kültür ve ticaret merkelerine yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Böylelikle, Muhyiddin İbnü'l- Arabî, Sadreddin Konevî, Fahreddîn-i Irâkî, Seyyid Muhakkık-ı Tirmizî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Evhâdüddin-i Kirmânî, Necmeddîn-i Dâye gibi devrin önde gelen mutasavvıfları ve savundukları tasavvufi ekoller ilk olarak okuryazar kitlenin yoğunlukta olduğu yerleşik kültürde hayat bulmuştur.[14] Elbette, bu dönemlerde Anadolu'nun her köşesinde tasavvuf kültürü aynı şartlar altında tezahür etmemiştir. Türkmen unsurların yoğunlukta yaşadığı ve yarı göçebe yaşam tarzının hüküm sürdüğü bölgelerde tasavvufun temsilcileri abdâl, baba, dede, lakaplı dervişler olmuştur. Bu dervişler, gayrı müslim haklın yoğunlukta yaşadığı sahalarda yalın esaslara dayalı bir "halk İslamının" Türkmen boyları arasında yayılmasını sağlamışlardır.[15] Bununla birlikte, Türkiye Selçuklu devrinde baba, dede, şeyh unvanlı kişilerin Türkmen nüfusu içerisinde son derece etkin oldukları ve zamanla halk nezdinde bu kişilere dini lider kaftanı biçildiği bilinmektedir. Öyleki, 1240 yılında Baba Resul Kıyamı olarak da bilinen Babailer İsyanı'nın çok sayıda Vefâi, Yesevî, Kalenderî ve Haydarî çevrelere mensup dervişlerin katılımıyla ve Vefâi şeyhi Baba İlyâs-ı Horasâni'nin önderliğinde[16] çıkarılmış olması Türkmen babalarının Selçuklu devrinde ne derece dini ve siyasi nüfuz elde ettiklerini göstermektedir. Anadolu'nun hemen hemen her köşesinde yankı bulan Babailer İsyanı'nın bastırılmasından sonra, Baba İlyas'a yakın olan sufi çevrelerin Babaîlik ya da Babaî Hareketi olarak anılan dini- tasavvufi mahiyette bir hareketin şemsiyesi altına girerek daha sonraları Anadolu'da, abdâl, şeyh kisvesi altında baş gösterdikleri bilinmektedir.[17]

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Osmanlı erken döneminde sosyo-dini yaşamda faaliyet gösteren zümrelere dair mühim bilgiler aktaran, Aşıkpâşazade, Abdalân-ı Rum[18] adında bir gruptan söz etmektedir. Rum abdalları olarak zikredilen bu zümre esasında bir zamanlar Babaî hareketinde de rol oynadıkları bilinen baba, abdâl, şeyh ünvanlı dervişlerin Anadolu'daki genel adını oluşturmaktadır. Mehmed Fuat Köprülü, bu dervişlerin tasavvufi alt yapısının Horasan Melâmetiliğine dayandığını ve bu duruma nispetle *Horasan Erenleri* olarak adlandırdıklarını belirtmektedir.[19] Osmanlı erken döneminde Rum abdalları çatısı altında faaliyet gösteren bu dervişlerin genel itibariyle hemhal oldukları tarikatlar ve tasavvufi akımlar Vefâilik, Yesevîlik, Kalenderîlik ve Haydarîlik şeklindedir. Öyle ki, kuruluş döneminin sufi simalarından Şeyh Edebalı ve Geyikli Baba Vefaî tarikatına, Abdal Musa, Karaca Ahmed, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Postinpuş Baba gibi dervişler ise Aşıkpâşazade'nin Abdalan-ı Rum olarak nitelendirdiği zümreye mensup olduğunu ifade etmek mümkündür.[20]İsimlerini zikretmiş olduğumuz bu sufi çevreler, Anadolu coğrafyasında bir yandan sultanlar ile gazalara katılarak halkın islama davet edilmesi bir yandan ise hudutlardaki boş topraklara kurdukları tekke ve zaviyeler vasıtasıyla bölgeyi sosyo-kültürel bir mekan haline dönüştürmek gibi önemli rolleri üstlenmişlerdir.[21] Osmanlı erken döneminden bahseden kaynaklarda, şeyh, derviş, baba olarak zikredilen cezbeli kişilerin sergiledikleri kahramanlık motiflerine ve harblerde sultanların yanlarında yer aldıklarına dair bilgilere sıkça yer verilmektedir. Nitekim Osmanlı müellifi Medmed Neşrî, Osman Gazi'nin ve Köse Mihal'in Taraklı Yenicesi ve

---

Fütüvvet, ed: Muhammed Bedirhan, İstanbul 2017, s.132.

[14] Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anandolu'da İslâm- Türk Heterodoksisinin Teşekkülü* Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, 8. Baskı s. 84; Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar" ed: Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikâtlar Tarih ve Kültür,* İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s. 59.

[15] Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 83-84.

[16] Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA),* 1991, IV, s. 373.

[17] Ocak, "Babaîlik, " s. 374.

[18] Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 571.

[19] Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 94- 99.

[20] Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler*, s. 75.

[21] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, 2002, IX, s.140-148.

Göynük üzerine çıkıtıkları bir sefer sırasında, Beş-Taş zaviyesinde şeyh ünvanlı bir kişiye rastladıkları ve ona Sakarya nehri geçidini sordukları çok geçmeden ise atlarını yemleyip Samsa Çavuş'un yanına vardıklarını nakletmiştir.[22]

Raif Kaplanoğlu 1455 tarihli Kirmastî Defteri ve 1530 tarihli icmal defterlerine dayanarak hazırladığı çalışmasında, Osman Gazi dönemindeki vakıf arazilerinin 9/10'luk gibi büyük bir kısmının şeyh ve baba lakaplı tasavvuf ehli kişilere tahsis edildiğini vurgulamıştır.[23] Bununla beraber, Hüdavendigar Livası Tahrir defterlerinde Orhan Gazi, Süleyman Paşa ve I. Murad'ın Yenice-i Taraklı, Geyve, Akyazı kazalarında mutasavvıf çevrelere hatırı sayılır derecede toprak vakfettiklerine dair bilgilere rastlanmaktadır. Buna göre, Orhan Gazi, Akyazı Kazasına bağlı olan Karye-i Çalıca'yı Şeyh İsmail'e vakfetmiştir daha sonra vakfın tasarrufu Derviş İsmail, Minnet, Bali ve Yusuf isimli şahıslara geçmiştir. Yine, Akyazı Kazasına bağlı Karye-i Hendek'de iki pare yer Yahya Şeyh'e vakfedilmiş, daha sonra vakfın mutasarrıflığı oğulları Ali, Şeyh Yusuf ve Halil'e geçmiştir.[24]Bununla birlikte, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Sakarya ve çevresinde faaliyet gösteren şeyhler ve dervişlere büyük hürmet gösterdiği, bu zümrelerin mümkün mertebe bölgede iskân etmelerine olanak sağlamak adına onlara bir hayli fazla vakıf arazileri tahsis ettiği görülmektedir. Buna göre, Süleyman Paşa, Karye-i Balut-özünü Mehmet Şeyh'e vakfetmiş, şeyh vefat edince vakfın tasarrufu elinde nişan-ı şerif bulunan Mestan Şeyh oğlu Mahmud'a geçmiştir. Karye-i Küçük Çöre mevkî ise Şeyh Aman oğlu Kayagılı'ya vakfedilmiş daha sonra tasarrufu Şeyh Abdi'ye geçmiştir.[25] Yenice-i Taraklı Kazası'nda Mezra-ı Çapalanında bulunan üç mudluk yer İshak Şeyh'e, Kil-beleni Mezrası ise Emir Şeyh'den oğlu Halil'e tasarruf etmiş daha sonra onun oğulları ellerindeki Süleyman Paşa ve Sultan Mehmed'e ait nişanlar ile tasarruf etmeye devam etmiştir.[26] Akyazı Kazası'na bağlı Hacıoğlu köyünde bulunan Hasan Çiftliği ve Karye-i Tuzakta Turna- alanı olarak da bilinen yer Süleyman Paşa'ya ait bir vakıf olup daha sonradan Şeyh İsmail vakfı olarak anılmaya başlanmıştır.[27] I. Murad döneminde ise, Geyve'ye tâbi bir mevkînin Suli Şeyh'e vakfedildiği daha sonra vakfın tasarrufunun Şeyh'in oğullarına akabinde ise diğer aile üyelerine geçtiği anlaşılmaktadır.[28] Yine, Taraklı Kazası'na bağlı Kil-belene'deki yeri eskiden Kulfal isimli bir zatın tasarruf ettiği, öldükten sonra ise sorumluluğun Musa Şeyh'e geçtiği bilinmektedir.[29] Öyle görünüyor ki, şeyh unvanı taşıyan kişilerin vefatından sonra vakfın tasarrufunun tekrar şeyh ünvanlı aile üyelerine intikal etmesi, Sakarya bölgesinde güçlü sufi ailelerin varlığına ve tahsis edilen bazı vakıfların evlatlık vakıf özelliği taşıdığına işaret etmektedir. Bununla beraber, Akhisar Kazası'na bağlı Çökre-i Sagir Karyesi'nde Gök- Başlu (Başlı) Abdal isimli bir şahsa rastlanmaktadır. Bu köy halkının aynı zamanda Sakarya Köprüsü'nün bakımı ve asayişinden sorumlu olması[30] köy ve civarında tekkenin ve çok sayıda muridin var olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Sakarya bölgesi Osmanlı kuruluş devrinde birçok şeyh ve dervişe ev sahipliği yapmış bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mutasavvıf çevreler arasında bilhassa Pamukova'daki Karaca Ahmed ve Çalıca'daki Şeyh İzzeddin İsmail bölgenin İslamlaşmasında son derece etkin bir rolü üstlenen gazi-dervişler arasındadır.

Karaca Ahmed

Osmanlı kuruluş döneminde Anadolu'da yaşadığı bilinen Karaca Ahmed, Abdâlan-ı Rum zümresine mensup bir sufi şahişiyettir. Kaynaklarda, Orhan Gazi devrinin "*duası müstecâb"* dervişleri arasında zikredilen Karaca Ahmed'in

[22] Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* I, s. 91.
[23] Raif Kaplanoğlu v. dğr., *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defterleri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2014, s. 205.
[24] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 447.
[25] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 447.
[26] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 336; Haşim Şahin "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde İktidar, Vakıf ve Toplum İlişkisi", *Vakıf ve Sivil Toplum*, haz. Fahameddin Başar, VGM. Yayınları, Ankara 2017, s. 88.
[27] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 449.
[28] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 407.
[29] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 365.
[30] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 496.

Anadolu'ya Horasan'dan gelmiş olduğu bilinmektedir.[31] Rivayete göre Allah dostu şeyh, Horasanlı bir hükümdarın oğlu iken ilâhi aşk ve derin cezbe haline tutulmuş yöresindeki her şeyi arkasında bırakmak suretiyle Anadolu'ya gelmiş ve Akhisar (Geyve)'nin fethine katılmıştır. Fetih tamamlandıktan sonrada Geyve bölgesine yerleşmiştir.[32] Karaca Ahmed'in bu coğrafyaya ilk olarak hangi tarihte ve ne amaçla geldiği kesin olarak bilinmese de, onun tıpkı döneminin diğer gazi dervişleri gibi ordunun maneviyâtını yükseltmek suretiyle harbe iştirak ettiği kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Hüdavendigâr Livası Tahrir defterlerinde, Geyve Akhisarı'ndaki Karye-i Eynel mevkinin Süleyman Paşa tarafından, Karaca Ahmed Seydî'ye vakıf edildiğine dair kayıtlar yer almaktadır. İki çiftik yerden oluşan bu vakfın aynı zamanda ayende ve ravendeye hizmet eden bir zaviye niteliği taşıdığı kayıtlarda zikredilen diğer hususdur.[33] Öyle anlaşılıyor ki şeyhin bölgedeki faaliyetleri Süleyman Paşa tarafından takdire şayan görülmüş ve şeyhi mükafatlandırmak adına Eynel mevkini ona vakfetmiştir. Karaca Ahmed daha sonra Palekanon Ovası'na gelerek Orhan Gazi'nin III. Andronikos ile yaptığı mücadeleye iştirak etmiş sonrasında ise istikametini Üsküdar'a çevirerek aynı yerde bir tekke açmıştır.[34] Karaca Ahmed'in bu tekkede çok sayıda mürid yetiştirdiği ve hatırı sayılır derecede nüfuz elde etmiş olduğu kuvvetle ihtimaldir. Bu Allah dostu derviş yalnızca İstanbul'da sınırlı kalmayıp Afyon, Bolu, Manisa gibi kentlere gelerek buralarda devlet ricâli ve halk ile yakın ilişkilerde bulunarak pek çok hasta insanı da şifaya kavuşturmuştur.

Erken dönem Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren bu dervişin tasavvufi hüviyetine dair karmaşık rivayetler söz konusudur. *Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyetnâmesi*'ne göre Anadolu'nun gözcüsü yani manevi bekçisi olan Karaca Ahmed, Seyyid Nureddin'in müridlerindendir.[35] Seyyid Hüseyin Enîsî'nin kaleme aldığı *Mir'âtü'l-vefâ li-vucûhi's-safa* diğer adı ile *Menâkıb-ı Karaca Ahmed*'de nakledilen bilgilere göre derviş, Muhammed Basrî ve Şeyh Mûsâ Zûlî'nin müridi olarak zikredilmektedir.[36] Ancak son dönemde yapılan çalışmalar Karaca Ahmed'in kronolojik olarak ne Muhammed Basrî ve Şeyh Musâ Zûlî'yle nede Hacı Bektaş-ı Veli ile görüşmesinin pek de mümkün olamayacağı ve bu bilgilere tarihsel olarak ihtiyatlı bakılması gerektiğini ortaya koymuştur.[37] Bununla birlikte, her iki eserin muhtevasında don değiştirme keramet motifi ve mekansal unsurların işlenmiş olması, daha geç bir zaman ürünü olan *Mir'âtü'l-vefâ li-vucûhi's-safa*'nın, Velâyetnâme'den hareketle inşa edilmiş olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.[38]

Karaca Ahmed mutasavvıf kişiliğinin yanında ruh sıkıntılarının tedavisinde iyi olan bir halk hekimidir. Onun Osmanlı ve Saruhan topraklarında pek çok insanı tedavi ederek sağlığına kavuşturduğu rivayet edilir. Diğer sufi çevrelerin hayatlarında görüldüğü üzere Karaca Ahmed'e de yaşadığı dönem sürecinde ve terk-i dünya ettikten sonra da büyük bir saygınlık ve kutsiyet atfedildiği görülmektedir. Öyleki, Karaca Ahmed'in Manisa-Horoz, Afyon-Karaca Ahmed, İstanbul-Üsküdar, Akhisar-Karaköy, Ankara-Polatlı, Sakarya-Geyve, Eskişehir-Sivrihisar, Üsküp-Tekkeköy[39] gibi pek çok yerde türbeleri bulunmaktadır. Halk tasavvurunda önemli bir konuma sahip olan makam-

[31] Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007, s. 22.

[32] Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l- Osmâniyye,* çev.: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 31; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, çev.: Mehmet Akkuş, Ali, Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990 s. 403; Haşim Şahin, "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişinin Serüveni: Karaca Ahmed" *Üsküdar Sempozyumu I 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler II*, ed: Zekeriya Kurşun v. dğr., İstanbul 2004, s. 321.

[33] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr*, I, s. 494. "*Karye-i Eynel, vakıftır, Süleyman Paşa'dan, Karaca Ahmed Seydi evlâdından Şeyh Musa oğlu İbrahim tasarruf ider, elinde Sultan Mehmed'den nişanı şerifi vardır... iki çiftlik yerdir, kendüler tasarruf iderler, zaviyelerinde ayende ve revendeye hizmet iderler. Haliyâ, Mehmed ve Yusuf ve Mustafa ve Emrullah vakfiyet üzere mutasarrıflarıdır.*"

[34] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar II*, Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001 s. 580; Haşim Şahin, "Karaca Ahmed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIV, s. 374.

[35] *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkilap Yayınları, Ankara 1995, s.18.

[36] Necdet Tosun, "Karaca Ahmed Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Mehçul Kalmış Bilgiler" *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V 1-5 Kasım 2007 Bildiriler II*, s. 323; *Karaca Ahmet Sultan Menâkıbnâmesi*, haz. H. Dursun Gümüşoğlu, AVF Yayınları, İstanbul 2013, s. 44- 90.

[37] Haşim Şahin, "Karaca Ahmed'e Dair Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi" *XVIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (21- 23 Kasım 2014) Bildiriler III,* Dörtbudak Yayınları, İstanbul 2015, s. 63-64.

[38] Detaylı bilgi için bkz.: Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, s. 18-21; Karaca Ahmet Sultan Menâkıbnâmesi, s. 44- 90.

[39] Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri,* AÜİF Yayınları, Ankara 1967, s.143; Mehmet Yaman, *Büyük Türk Akıncısı, Evliyâsı, Hekimi: Karaca Ahmed Sultan Hazretleri*, KTKDY, İstanbul 1989) s. 74; Haşim Şahin, "Karaca Ahmed" s. 375.

lar arasında Manisa, Afyon, İstanbul ve Sakarya'daki türbeler fiziksel ve ruhsal sıkıntılar yaşayan, evlat sahibi olmak isteyen kimselerin ortak ziyaretgâh alanları arasında sayılmaktadır. Bununla birlikte, Karaca Ahmed'in Sakarya'nın Pamukova ilçesindeki makamında, "yüz sürmek, bir eşyaya bağlanma, hacet dilemek, kurban kesmek"[40] suretiyle dertlere derman arandığı ve bu çerçevede zamanla bölgede bir evliya kültünün oluştuğunu ifade etmek mümkündür.

Şeyh İzzeddin İsmail

Osmanlı erken döneminde Çalıça mevkinde yaşadığı bilinen Şeyh İzzeddin İsmail'in doğum tarihi ve Anadolu'ya nereden geldiği bilinmemektedir. Kendisinden bahseden kaynaklar muhtelif tahrir defterleri ve mülknameler ile sınırlıdır. Bu mutasavvıf şahsın ismindeki "İzzeddin" sonradan eklenmiş dinin gücü anlamına gelen bir sıfatı karşılamakla birlikte şeyhin atasına atfen de kullanılmış olabilir. Şeyhîn nasıl bir yaşam tarzı benimsediği ya da hangi tarikâta intisap ettiğini anlatan herhangi bir eser olmadığı için bu konuda somut bilgilere ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Ancak bu sufi karakterin Orhan Gazi döneminde Anadolu'da faaliyet göstermesi ve bir vakıf arazinin tasarrufunda bulunması, onun nüfuz sahibi bir köy veya aşiret reisinin soyuna mensup olabileceğini akıllara getirmektedir. Bununla birlikte, şeyhin yaşadığı dönem esas alındığında, *Anadolu Abdalları* yahut *Horasan Erenleri* olarak zikredilen dervişler zümresine mensup olması da kuvvetle muhtemeldir.

Akyazı Kazası'na bağlı Çalıca köyünün Orhan Bey'den Şeyh İsmail'e vakfedildiğine dair ilk resmi evrak olma özelliğine sahip bir mülknameden söz edilmektedir. Buna göre, mülkname "*Orhan b. Sultan (Orhan Sultan biti) Biti hükmi oldur biti getüren Şeyh İzzeddin İsmail ve atası İbrahim Şeyh yirin Çalıca'da vakf eyledüm vakf ola kimse mani'vü mu'arız olmasun biti getürenler biti sözine i'timad kılsun biti hakîkat bilsünler her kim vakıflıkdan dönderirse...*"[41] şeklinde devam etmektedir. Feridun Emecen'e göre bu mülknâmenin bir vakıfın kaydına veya gerçeğine sadık kalınarak sonradan hazırlanmış olması ihtimal dahilindedir.[42] Bunun yanı sıra, Hüdavendigar Livası Tahrir defterlerinde, Kirmastı defterlerine atıf yapmak suretiyle Akyazı Kazası'na bağlı Çalıca köyünün, Orhan Bey döneminde vakfedildiği ve tasarrufunun Şeyh İsmail dahilinde olduğunu ihtiva eden bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra bu vakfiyenin şeyhin oğullarından Derviş İsmail, Minnet, Bali ve Yusuf'un tasarrufuna geçmiş olduğu, Orhan Gazi'ye ve Sultan Mehmed'e ait hükmü hümayunlardan anlaşılmaktadır.[43] Her iki belge göz önüne alındığında, Akyazı'ya tabi olan Çalıca köyünün, bir şeyh ailesi gözetimindeki evladlık vakıf olması kuvvetle muhtemeldir.

Günümüzde Sakarya'nın Hendek ilçesine bağlı Şeyhler köyünde kendisi ile aynı adı taşıyan bir türbesi bulunan Şeyh İzzeddin İsmail'den bahseden menâkıbnâme ya da vilâyetnameye rastlanmayışı onun sufi hüviyetinin açığa çıkarılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bu sufi karakterin tasavvufi ve tarihi aidiyetine dair bilgiler yalnızca ona atfedilen efsaneler ve şifahî bilgiler ile sınırlıdır. Şeyhler köyünün toplumsal hafızasında en yaygın efsanevi anlatılar şu yöndedir: İlk anlatı, Şeyh İzzeddin İsmail ile onun atası Şeyh İbrahim'in Sakarya Irmağı'nın doğu kıyısına yakın olan Şeyhler köyüne gelerek burada bir tekke açıkları yönündedir. Bir diğer anlatı ise, Düzce üzerine sefere giden gaziler, erzaklarının azalması sebebiyle Kargalıhanbaba Köyü dolaylarında konaklamaya karar vermişlerdir. Gazilerden biri ötedeki bir köyü işaret ederek oradan erzak yardımı alması için askerleri görevlendirmiştir. Köyde askerler ile konuşan şeyh çok geçmeden bohçaya sardığı pilav, çörek, ayran ve ayrıca atların yemlenmesi için bir torba arpayı ordunun konakladığı yere getirmiştir. Kalabalık ordu tarafından az bulunan bu erzaklar günün sonunda bereketlenip çoğalmış ve bütün askerleri doyurmuştur. Bu durum şeyhin bir kerameti olarak kabul edilmiştir. Durumu haber alan Orhan Bey şeyhin sırrını anlayarak ona muhabbet beslemiş ve yardımlarının bir mükafatı olarak ona Çalıca ve

[40] Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, s. 270- 271; Aydın Demir ve Ali Aktaş, "Sakarya- Pamukova Paşalar Köyü'nde Karaca Ahmet Sultan Türbesi" *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Bildiri Kitabı 2, ed: Fliz Kılıç, Tuncay Bülbül, Gazi Üni. HBV. Yayınları, Ankara 2007 s. 995-998.

[41] Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası,* Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 326.

[42] Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 321.

[43] Barkan ve Enver, *Hüdavendigâr,* I, s. 447.

Şeyhler köylerini vakfetmiştir.[44] Geçmişten günümüze Şeyhler köyünün toplumsal hafızada vücut bulan ve zaman içerisinde efsanevi bir evliya kültüne dönüşen bu anlatılar Şeyh İsmail'in hayatına dair önemli bir kaynak hüviyetindedir. Öyleki anlatıda işlenen az yiyecek ile çok kişinin doyurulması kerameti, menâkıbnâme ve vilâyetnamelerde sıkça rastlana gelen bir motif olmakla birlikte menşei kutsal kitaplara dayanan bir peygamber mucizesidir.[45] Bununla birlikte, emsallerine *Vilâyetname-i Abdal Musa* ve *Kaygusuz Abdal Menakıbnâmesi*[46]'nde de rastladığımız bu keramet aslına bakılırsa evliyaların yaşamlarından bahseden bütün menkıbelerde de kullanılan ortak bir motif niteliğindedir. Bu yönüyle anlatı, Orhan Gazi dönemi dervişlerinden Abdal Musa'ya atfedilen keramet motifi ile örtüşmektedir. *Velâyetname*'ye göre fetih istikametinde olan erler Abdal Musa'nın dergâhını görürler ve abdallar tarafından dergâha buyur edilirler. Ateş üstünde yanan hareniyi gören gaziler sayıca fazla olan erlerine yemeğin yetemeyeceği kanaatine varırlar. Ancak Abdal Musa'nın durumu fark etmesi ile kepçeyi eline alması bir olur ve kepçe harana girer girmez yemek hiç eksilmeden abdallar ve erler arasında üleştirilir.[47] Öyle anlaşılıyor ki, Şeyh İsmail'de tıpkı o dönemde yaşayan diğer Abdalân-ı Rum zümreleri gibi benzeri teamüller ve kerametler arz etmekteydi. Bununla birlikte, Şeyhler köyü halkı her sene Ağustos ayının ilk pazar günü Şeyh İsmail'e atfen Hacet Bayramı[48] isimli bir merasim tertip etmektedir. Bu merasimde ibadet ve zikirler yapılarak misafirlere ve köy halkına şeyh ile özdeşleşen pilav, çörek ve ayran dağıtımı geleneği ihya edilmektedir. Bu durum çerçevesinde günümüzde Şeyhler köyünde halen kutsiyetini muhafaza eden bir veli kültünün varlığından ve bunun ekseninde oluşan muhtelif halk inançlarından söz etmek mümkündür.

Sonuç

Dervişler, muhtelif kentlerde olduğu gibi Sakarya'da da mekân ve toplum hafızasının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum nezdinde bu mürşid-i kamiller güç durumlarda, kıtlıklarda, harblerde, hastalıklarda Allah'ın rızasıyla halkı müsibetlerden koruyan, yardımcı olan birer evliya konumundadırlar. Öyle ki, bu dervişler arasındailk olarak Karaca Ahmed'i, Şeyh İzzeddin İsmail'i akabinde ise haklarında somut bilgilerin yok denecek kadar az olduğu Horasan Erenlerinden oldukları rivayet edilen kent evliyalarının isimlerini zikretmek mümkündür. Bu kent ruhu ile özdeşen şahıslar: Erenler ilçesindeki Sakar Dede, Karaman ilçesindeki Karaman Dede, Hendek ilçesindeki Sarı Dede, Kerem Ali Dede, Selman Dede, Erenler Dede, Taraklı'da Hıdır Dede'dir. Bu Allah dostu dervişler, zaman içerisinde Sakarya ve çevresinin tasavvufî ve kültürel hafızasında erenler, şeyhler, dedeler, zincirinde bir evliya kültü oluşturmuşlardır.

Kaynakça

Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi, haz. Abdurrahman Güzel, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz. Necdet Öztürk, TDAV Yayınları, İstanbul 2000.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, neşr: F. Gıese, haz. Nihat Azamat, Marmara Ün. Yayınları, İstanbul 1992.

Âşık Paşazâde. *Osmanoğullarının Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz v. dğr. Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2007.

Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri," *Türkler*, IX, 2002, s. 133-153.

[44] Sema Şahin, "Sakarya'da Bir Türk Vakfı Şeyh İzzeddin İsmail Vakfı" Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 95-97; Murat Cebecioğlu, *Hendek Adapazarı Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri*, Hendek Belediyesi Kültür Yayınları, Sakarya 2011 s. 346- 352.

[45] Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 263.

[46] Detaylı bilgi için bkz.: *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, haz. Abdurrahman Güzel, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 146; *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*, haz. Abdurrahman Güzel, TTK. Yayınları, Ankara 1999, s. 67-68, 98-99.

[47] *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, s. 146. "*...Bunlar dahı sürüp erün nazarına geldiler. Ocak'da erün Haranısun gördiler. Bunlara az görindi. Didiler ki: Hay, Sultanum, bu yimek sizün leşkere mi yeter, bizim leşkere mi yeter? Didiler. Abdâl Musa kalkdı. Haranınun yanına vardı, kepçeyi eline aldı: Din, imdi abdallar, bunları siz üleşdirün, didi...*"

[48] Enver Konukçu, *Hendek Tarihten Sayfalar*, Hendek Belediyesi Kültür Yayınları, Sakarya 2010, s. 41-42.

Cebecioğlu, Murat. *Hendek Adapazarı Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri*, Hendek Belediyesi Kültür Yayınları, Sakarya 2011.

Demir, Aydın ve Ali Aktaş. "Sakarya- Pamukova Paşalar Köyü'nde Karaca Ahmet Sultan Türbesi," *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni, Bildiri Kitabı,* Ed: Fliz Kılıç, Tuncay Bülbül, Gazi Üni. HBV. Yayınları, Ankara 2007, s. 981- 1000.

Emecen, Feridun. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

Haskan, Mehmet Mermi. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar II*, Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001.

Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*, çev.: Mehmet Akkuş, Ali, Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990.

Hüdavendigâr Livası Tahriri Defterleri, I, haz. Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, TTK Basımevi, Ankara 1988.

İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.: A. Sait Aykut, Yapı Kredi İstanbul Yayınları, 2016.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I Klasik Dönem 1302-1606,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

___, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

Kaplanoğlu, Raif, Niyazi Topçu, Hüseyin Delil. *1455 Tarihli Kırmastî Tahrir Defterleri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2014.

Karaca Ahmet Sultan Menâkıbnâmesi, haz. H. Dursun Gümüşoğlu, AVF Yayınları, İstanbul 2013.

Konukçu, Enver. *Hendek Tarihten Sayfalar*, Hendek Belediyesi Kültür Yayınları, Sakarya 2010.

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi, haz. Abdurrahman Güzel, TTK. Yayınları, Ankara 1999.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* TTK, Ankara 1991.

___, *Anadolu'da İslâmiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Lefort, Jacques. "13. Yüzyılda Bitinya" *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000. s. 106-128.

Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: İnkilap Yayınları, 1995.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* I, haz. Mehmed A. Köymen, Ankara: TTK Basımevi, 1949.

Mélikoff, Iréne. "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni," *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.149- 158.

Tosun, Necdet. "Karaca Ahmed Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Mehçul Kalmış Bilgiler," *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, s. 323-328.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Babaîlik," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA),* 1991, IV, s. 373-374.

___, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

___, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

___, *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm- Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

Oruç Beğ. *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007.

Öngören, Reşat. "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar," ed.: Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikâtlar Tarih ve Kültür, İSAM Yayınları, İstanbul, s. 55-94.*s. 55-94.

Şahin, Haşim. "Karaca Ahmed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIV, s. 374.

___, "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişinin Serüveni: Karaca Ahmed," *Üsküdar Sempozyumu I 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler II*. ed: Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, vd. Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2004, s. 320-328.

___, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402),* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

___, "Karaca Ahmed'e Dair Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi," *XVIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (21- 23 Kasım 2014) Bildiriler III,* Dörtbudak Yayınları, İstanbul 2015, s. 61-77.

___, *Dervişler ve Sufi Çevreler: Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

___, "Türkiye Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı Döneminde Ahîler," *Hz. Peygamber ve Fütüvvet*, ed.: Muhammed Bedirhan, İstanbul 2017, s.113-139.

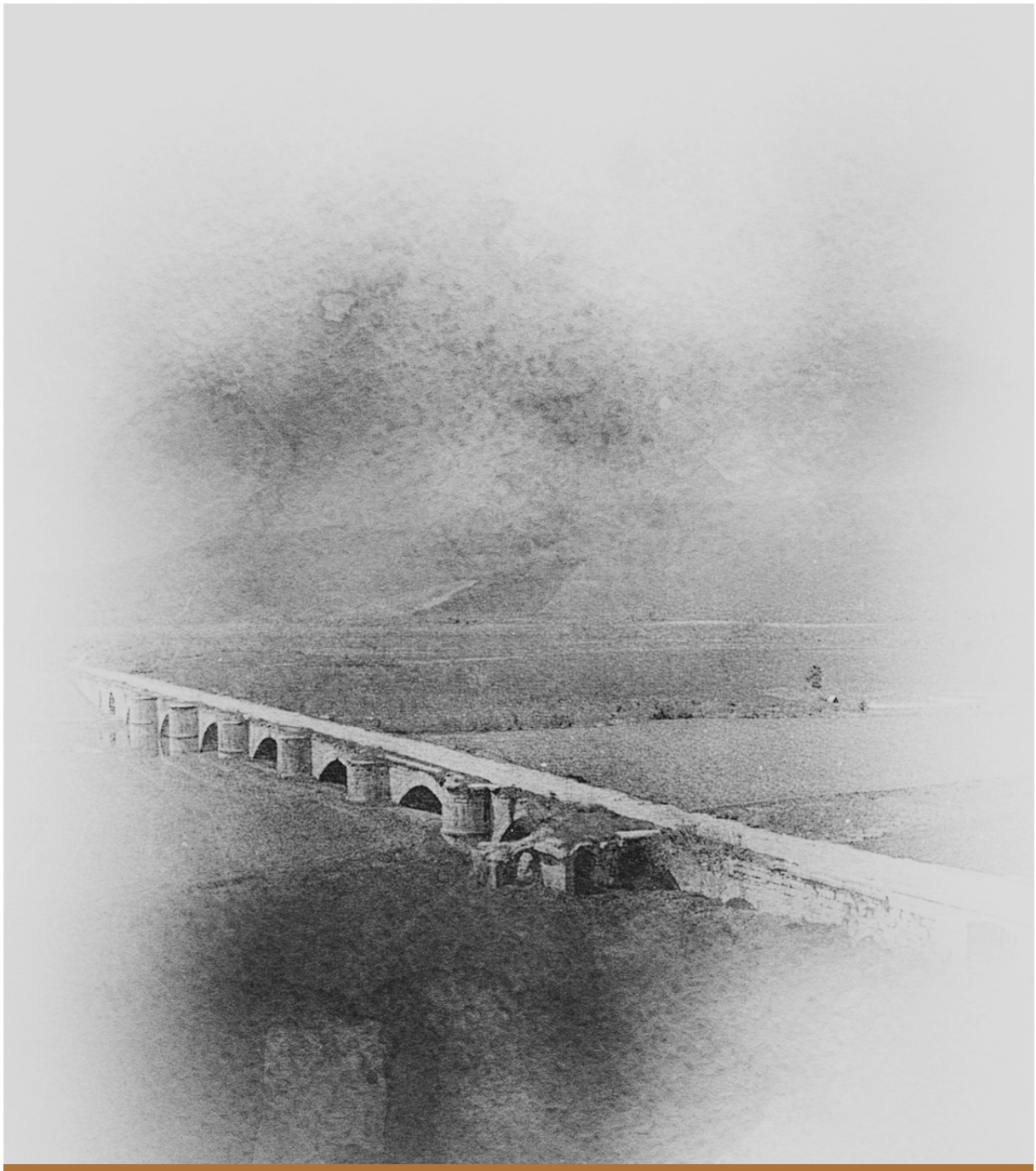
___, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde İktidar, Vakıf ve Toplum İlişkisi" *Vakıf ve Sivil Toplum*. haz. Fahameddin Başar, VGM. Yayınları, Ankara 2017 s. 79-94.

Şahin, Sema. "Sakarya'da Bir Türk Vakfı Şeyh İzzeddin İsmail Vakfı," Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Tanyu, Hikmet. *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri,* AÜİF Yayınları, Ankara 1967.

Taşköprülüzâde. *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l- Osmâniyye,* çev.: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

Yaman, Mehmet. *Büyük Türk Akıncısı, Evliyâsı, Hekimi, Karaca Ahmed Sultan Hazretleri*, KTKDY, İstanbul 1989.

Tarihi İmparator Jüstinyanus Köprüsü / 1901

Antik Dönemden Osmanlı'ya Sakarya Nehri: Coğrafya, Ulaşım ve Ticaret

Antik Kaynaklar Işığında Sangarios (Sakarya) Nehri ve Vadisi

MUZAFFER DEMİR

Prof. Dr. / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, dmuzaffer68@gmail.com

Günümüzde Sakarya, antik dönem Yunan kaynaklarındaki adıyla Sangarios nehri, [1] Anadolu'da Fırat ve Kızılırmak nehirlerinden sonra 824 km uzunlukla üçüncü sırada gelmektedir.[2] Eskişehir ilinin güney kesiminde yeralan Çifteler kasabasının güneyindeki Sakaryabağı yöresindeki sıcak sukaynaklarından doğmaktadır. Orta Anadolu bozkırları boyunca Güneydoğuya yöneldikten sonra Polatlı civarında Porsukçayı ile birleşerek birden derin vadilerle batıya yönelmekte ve bol alüvyon taşımaktadır. Daha sonra Bilecik-Söğüt yakınlarında kuzeye, Karadeniz'e doğru kavis yaparak bu taşıdığı alüvyonlarla Sakarya veya Adapazarı ovasını oluşturmaktadır. Kütahya'nın Dumlupınar ilçesinden doğan Porsuk dışında, Ankara ve Kirmir dereleri ile de birleşmekte ve su hacmini önemli ölçüde artırmaktadır. Kuzeye yöneldiği noktadan sonra da Karasu, Göksu ve Göynük dereleri katılmaktadır. Adapazarı ovasında da doğudan gelen Mudurnu (Gallos) çayı ile birleşmektedir. Sakarya'nın Karasu ilçesinin batısında Sakaryaağzı olarak adlandırılan yörede Karadeniz'e dökülmektedir. Adapazarı ovası (veya Akova), aşağı Sakarya vadisini Akyazı'nın doğusunda Keremali dağına kadar içermektedir.

---

* Bu metindeki antik kaynakların önemli bir kısmı http://www.perseus.tufts.edu/hopper/collection?collection=Perseus:collection:Greco-Roman web sitesinden tercüme edilerek kullanılmıştır.

[1] Sangarios nehrinin adının MÖ II. binyıl Hitit çivi yazılı metinlerinde Sahirija ya da Sahiriya olarak geçtiği öne sürülmektedir. Bkz. V. Ünsal, "Eskiçağ'da Anadolu'da Su Kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, 2012, 215. Sakarya nehrinin kollarından Porsuk ise Hitit metinlerinde Hulana, Yunan kaynaklarında Tembris adıyla geçmekte, Mudurnu Yunan kaynaklarında Gallos, Seyit suyu Parthenios, Hieros veya Girmir veya Kirmir çayı Siberis, Kopas veya Aladağ çayı Skopas, Çark suyu Melas olarak adlandırılmaktadır. Bkz. V.Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, TTK, Ankara 2013, 33. Ayrıca bkz. Harita 1.

[2] MS II. yüzyılda yazan Plutarkhos, "Nehirler ve Dağlar Üzerine" başlığıyla yazdığı bir bilimsel eserde ve ismi bilinmeyen erken dönem Bizans yazarı, Sangarios nehrini Karadeniz'e dökülen Asya'nın en büyük nehirleri arasında saymaktadırlar. Bkz. T. Bekker-Nielsen ve M. Jensen, "İki Pontos Irmağı", *Cedrus* 3, 2015, 232.

Öncelikli olarak Sangarios kelimesinin etimolojik olarak nereden kaynaklandığı üzerinde durulması gerekmektedir. Sangarios kelimesinin *sagaris*ten türeme ihtimali söz konusudur. Genellikle tek uçlu, enli kılıç olarak bilinen *sagaris*in bir Pers kelimesi olduğu iddia edilmiştir. Ancak bu büyük olasılıkla bir yanılmadır, aslında İskit kökeni üzerinde durulması gerekmektedir. MÖ V. yüzyılın ortalarında yazan Herodotos (VII.64.2) *sagaris* ile bağlantılı olarak şöyle bildirmektedir: "[2] [Amyrgia Sakai veya] İskitler olarak bilinen Sakai[3] kafalarında uzun başlıklara sahiptirler ki, bunlar dik, eğilmez ve sivri bir uca doğru incelmektedir; pantolon giymektedirler ve yerli oklarını, kamalarını ve aynı zamanda "sagaris/σάγαρις"[4] olarak adlandırdıkları baltalarını taşımaktadırlar". Yine bu bağlamda Herodotos, (1.215.1) Hazar Denizi'nin kuzey-doğusunda (modern Türkmenistan, Batı Özbekistan ve Güney Kazakistan, Orhun/Oksos ve Ceyhun/Iaksartes ırmakları arasında) yaşayan ve Doğu İran Nomad Konfederasyonu'nu oluşturan İskitlerin doğu komşusu Massagetai hakkında şöyle bildirmektedir: "Bu Massagetai elbiselerinde ve hayat tarzlarında İskitler gibidir. Hem süvari hemde piyadedirler [herbirine de sahiptirler] ve mızraklı adamlar ve okçulardır; savaş-baltaları, *sagaris* taşımaları gelenekleridir. Her zaman altın ve tunç kullanırlar; mızrak ve ok uçları ve savaş baltalarının tamamı tunçtandır ve baş giyimleri, kemerleri ve kuşaklarının süslemeleri altındandır". Herodotos (4.5.3) aynı zamanda İskitlerin köken efsaneleri bağlamında gökten düşen altından üç alet arasında savaş baltası, yani *sagaris*i saymaktadır. Bu baltanın daha sonra Persler tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla *sagaris* olarak adlandırılan çift yüzlü baltanın Karadeniz'in kuzey steplerinden Hazar Denizi'nin Doğusu'na kadarki alanlarda yaşayan İskitler veya diğer adlarıyla Sakai olarak adlandırılan nomadlar tarafından geleneksel olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Normalde Yunanlıların balta için kullandıkları kelime ise ἀξίνας'dır. Bu da *sagaris* kelimesinin yabancı, muhtemelen İskit kökenli olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda aktardığımız metinde de geçen Sakai'nin doğal olarak ülkelerinin sivri uçlu veya koyun derisi başlıklarını giydikleri bilinmektedir. Behistun kaya kabartmalarında Perslerin ele geçirdiği Sakaili tutsaklarda bunlar görülebilir (Bkz. Resim 1 c). Behistun yazıtlarında bunlar Çakâ tigrakhauda olarak adlandırılmaktadır. İskit giyim tarzları özellikle MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Atina Siyah ve Kırmızı figür vazolarında belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir. Benzer şekilde MÖ XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiği düşünülen Troia savaşları döneminden itibaren Sangarios nehri boylarında yaşadıkları düşünülen Friglerin de aynı türden başlıklar giydikleri bilinmektedir. Bu da ister istemez Balkanlar üzerinden geldikleri bilinen Friglerin Batı İskitlerinden mi olduğu sorunsalını öne çıkarmamıza neden olmaktadır.[5] Homeros (*Ilias*, 2.3.181 vd) Troia kralı Priamos'un Sangarios boylarında büyük kalabalıklar halinde yaşayan Friglerin Amazonlara karşı savaşında onlarla ittifakı hakkında şunları söylemektedir:

> "Ben şarap zengini Friglerin ülkesine seyehat ettim ve orada kalabalıklar halinde göz alıcı atların sahipleri olan Frigli savaşçıları ve hatta Otreus ve tanrı benzeri Mygdon'un halkını gördüm ki, bunlar Sangarios nehri boylarına kamplarını kurmuşlardı. Bende onların müttefiki olduğumdan adam gibi savaşan Amazonların geldiği gün aralarında yerimi aldım. Hatta onların sayıları bile [bize saldıran] parlak gözlü Akhaialılar kadar değildi."

Ayrıca Homeros (*Il.*2.3.862-63), Friglerle ilgili olarak "Phorkys'le tanrıya benzer Askania [İznik Gölü]'dan gelmiştir onlar, savaşa girmek için yanıp tutuşurlar" demektedir.[6] Homeros burada Sangarios nehri boyunca yaşayan Friglerin

---

[3] Amorges, MÖ VI. yüzyılda Kyros (Ktesias, *Persika*, 3) veya Dareios (Polyainos, 7.12) zamanında Sakai kralıdır. Göründüğü kadarıyla Herodotos NakshiRustam'daki Dareios'un mezarı üzerindeki yazıtta geçen üç kabileyi karıştırmaktadır, bunlar Sakâ veya Çacâ, Haumavarkâ ve muhtemelen ucu sivri başlıkları olan Saka tigrakhauda'dır. Ayrıca bkz. Herodotos, 3.93.3. Persler gibi Hintliler onları Çacâ olarak adlandırmıştır. Bir taraftan "Moorg" vadisinin meskûnlarıyla bir tutulurlarken, diğer taraftan Ἀμύργιοι'nin Türkler (Τούργιοι) olduğu fikri savunulmuştur.

[4] Çoğul. σαγάρεις; tek uçlu balta veya kakaç, İskitli kabileler tarafından kullanılan bir silah.

[5] M.F. Vos, *Scythian Archers in Archaic Attic Vase-Painting*, Groningen 1963, 40-51, 56-60; H.A. Shapiro, "Amazons, Thracians and Scythians", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 24, 1983, 105-114. İskit elbiseleri ve silahları için ayrıca bkz. E.H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913, 54 vd., 66 vd. Sakai, İskit ve Friglerin giyim tarzlarının karşılaştırılması konusunda bkz. Resim 1.

[6] Strabon (14.5.29) Homeros'a atıfta bulunarak bu bölgede yaşayan Friglerin nereden ve ne zaman geldikleri konusunu uzun uzadıya tartışmaktadır.

aynı İskitler gibi göçebe halk olup çadırlarda yaşadıklarını bildirmektedir. Bunların da İskitler gibi *sagaris* adlı savaş baltasını kullanmaları söz konusudur. Yukarıda aktardığımız metinde onların belkide bu toprakların gerçek sahibi Amazonlarla çatışmaları ve topraklarını işgal etmeleri durumu gözler önüne serilmektedir. Ksenophon'un *Anabasis*'inde olduğu gibi MÖ IV. yüzyılın ilk yarısına ait kaynaklardan, aşağıda da belirteceğimiz üzere, biz Amazonların ve İskit kökenli Doğu Karadeniz kavimlerinin de *sagaris* olarak adlandırılan baltayı kullandıklarını bilmekteyiz.

MÖ IV. yüzyıl başlarında sahaya inen ve kendi gözlemlerini dile getiren Ksenophon (*Anabasis*, 4.4.16), Batı Armenia'da "Amazonların taşıdığı tipten bir savaş baltasının (καὶ σάγαριν οἵανπερ καὶ αἱ Ἀμαζόνες ἔχουσιν)" kullanıldığını bildirmektedir. Ayrıca Trabeizond (Trabzon) civarında yaşayan Mossynoikoi kavminin giyimlerinden şöyle bahsetmektedir (*Anab*.5.4.13): "[13] Dizlerini bulmayan ve kalın çuval bezi kadar sık dokunmuş tünikler giymişlerdi. Başlarında Paphlagonialılarınki gibi deriden yapılmış ortasında bir sorguç bulunan ve tıpkı bir üç kademeli tacı andıran miğferler vardı. Ayrıca demir baltalar taşıyorlardı (εἶχον δὲ καὶ σαγάρεις σιδηρᾶς)". Burada özellikle Ksenophon'un bu *sagaris*i Amazonlarla özdeşleştirmesi dikkat çekmektedir. Boğazköy'de bulunan Hitit çiviyazılı belgelerinin bu kelimenin kökeni hakkında önemli deliller ortaya koyduğu bildirilmektedir. "Üçdilli sözcüklerden birisinde sözcüğün *sagaris* olarak yazıldığı görülmektedir (Keilschrifttexte aus Boghazkoi, I. 54- 12). Gerçekte bunun Assurca dengi okunamamaktadır, ancak *dudduwanza*, 'mızrak adam' ile eşitlendiğinden anlamı açıktır. *Sagaris* biçimi Sangarios nehrinin ismini açıklamaktadır ki, buda ondan türetilen sıfattır. W.M. Ramsay Sangarios nehrinin vadisinin eğimli usturaya benzediğini bildirmektedir ve Homeros'a göre Priamos, nehrin boylarında Amazonlarla savaşmıştır. Hititler arasında Amazonların bilindiğini onların kullandıkları kelimelerden birisinden öğrenmekteyiz ki, Hititçe *kharau* kelimesi Asurca *sarkhattum* ve kavramsal *ID-SAL* (savaşçı kadın) yazısıyla açıklanmaktadır. Hitit kanunlarından birisinde 'kadın adamlar' Hititlerin düşmanları arasındaki 'okçular' ile birlikte sıralanmaktadır".[7]Bütün bu değerlendirmeler kapsamında *sangarios* kelimesinin yine bu adla anılan Sangarios nehri boylarında MÖ XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Troia savaşları döneminden beri yaşadıkları bilinen ve belkide Avrupa üzerinden gelen İskitlerle bağlantısı bulunan Friglerin kullandığı "balta" kelimesinden türediği ve muhtemelen "baltalı adamlar ülkesi" anlamında kullanıldığı söylenebilir.

Dolayısıyla Sangarios nehri ve vadisinin Friglerin merkezi yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır.[8] Burası Frig tarihi ile bağlantılı üç bölgeden en merkezi ve eski olanıdır. Büyük Frigya adıyla geçen bu bölge Maiandros (Büyük Menderes) ve Sangarios'un çıktıkları noktaları kapsamaktadır.. MÖ VIII. yüzyılda parlayan Frigya'nın başkenti Gordion, Sangarios nehrinin Porsuk nehri ile buluştuğu noktada bulunmaktadır. Gordion isminin hafızalarda kalıcı olmasının nedenlerinden birisi de MÖ 331'de B. İskender'in burayı ziyaret edip, efsanevi Gordion düğümünü çözmesidir.[9] Kelainai ve Gordion arasındaki İskender'in takip ettiği yol Synnada (Afyon/Şuhut) üzerinden ilerleyerek Yukarı Sangarios ovası içinden geçip kuzeye doğru ilerliyordu. Anadolu'nun merkezinde olması ve Doğu-Batı arasındaki yolları kontrol etmesi açısından Frigya büyük önem taşıyordu. Kelenai (Dinar)'de birleşen yolun diğer kolu Denizli üzerinden Sardeis'e kadar uzanmaktaydı. B. İskender'in ardıllarından Lysimakhos ta Antigonos ile Bolvadin civarında Ipsos savaşını (MÖ 301) gerçekleştirmeden önce Kelenai/Apameia üzerinden kuzeyde Dorylaion (Eskişehir) ve buradan ilerleyerek Sangarios vadisi üzerinden Heraklea Pontika kentine çekilmiştir. Synnada'dan sonra Çay-Bolvadin-Emirdağ-Pessinos ve Gordion üzerinden Doğuda Ankyra'ya ve Batıda yine Gordion üzerinden Dorylaion'a kadar uzanan bir hat bulunmaktaydı. Troia savaşlarından sonra pek çok yerde koloni kuran Yunanlıların Sangarios nehri vadisine de yerleştikleri bildirilmektedir (Apollod. *Epit*. 6). Muhtemelen bu Yunan yerleşim yerleri MÖ VI. yüzyıl başlarında Friglerin başkenti Gordion'un Kimmerler tarafından talan edilmesinden sonra özellikle denize yakın yerlerde bir gelişim göstermeye başlamıştır.

[7] A.H. Sayce, "Etymologies", *Classical Review* 36.7/8, 1922, 164-165.

[8] Sakarya nehri ve çevresi ile Kızılırmak havzasına, Frigler'den sonra farklı bölgelere dağılan üç büyük Galat boyunun yerleştiği görülmektedir. Tolistoboglar Sakarya nehri ile Porsuk Çayı'nın birleştiği alana, Tektosaglar ve Tromikler ise Kızılırmak havzasına yerleşmişlerdir (Ünsal, a.g.m., 216).

[9] L.E. Roller, "Midas and the Gordion Knot", *Classical Antiquity* 3.2, 1984, 256-271.

Sangarios kelimesinin kökeni bağlamında Antik Yunan literateründeki ilgili mitolojilerin de ele alınması gerekmektedir. Sangarios ismiyle ilgili mitolojiye dayalı istisnai ve diğer kaynaklarda bahsedilmeyen etimolojik bilgiyi MS 540'lı yıllar civarında yazan Byzantionlu Stephanos, *Ethnika* adlı ansiklopedik eserinde kısaca şöyle vermektedir:

> "Frigya'da Sangarios nehri; Myrleanos ona Sangaron denildiğini söylemektedir. Hermogenes ise 'Frigya hakkında' adlı eserinde Saggan adında birinin Rea[Kybele]'yı gücendirdiğinden ırmağın yatağını degiştirdiğini ve adını Sangarion koyduğunu yazmaktadır. Ksanthos da onun yakınında Dağ Ana'sının tapınağının olduğunu aktarmaktadır".[10]

Bu metinde geçen, Frigler üzerine yazıları olan Tarsoslu Hermogenes'in ne zaman yaşadığı bilinmemektedir (muhtemelen Hellenistik dönem), Frig kökenli Nuh, Nannakos'dan da eserinde bahsetmektedir. Bunun dışında Yahudiler hakkında yazdığı bilinmektedir (Iosephos, *Apion*, 1.216). Ancak yazdığı eserin mitolojik ağırlıklı olmasından aktardığı bu hikâyenin de uydurma olduğu söylenebilir.

Antik kaynaklarda geçen diğer mitolojik verilere baktığımızda, Troia kralı Priamos'un Dymas veya Kisseus veya yine bazılarının söylediği üzere Sangarios nehri ile Metope'den olan Hekuba veya Hekabe'yi ikinci eş olarak aldığı aktarılmaktadır (Apollodoros, *Bib*.3.12.15). Homeros'a göre Hekuba "Sangarios'un derelerinin suladığı Phrygia'da meskûn" olup Dymas'ın kızıydı (*Il*.718 vd.).[11] Bu bağlamda Sangarios nehir tanrısı olarak görülmekte ve su perisi Metope'den doğan kızı Hekuba'nın Troia kralının eşi olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla burada da Priamos Sangarios bağlantısı dikkati çekmektedir. Hesiodos (*Theogonia*, 337 vd) tanrıça Tethys'in Okeanos'a doğurduğu nehirler arasında "Büyük Sangarios" nehrini de saymaktadır. Herodotos'un ise bu nehirden bahsetmediği görülmektedir.

Sangarios nehriyle bağlantılı en önemli ve kapsamlı efsane Pausanias tarafından aktarılmaktadır. Pausanias, Friglerin en meşhur mitolojilerinden birisi olan "Attis ve Kybele" olayını iki türlü anlatmaktadır. İlk olayda Attis çift cinsiyetli olarak dünyaya gelmiştir ve erginleştiğinde Lidya'ya gitmiş ve orada bir domuzun saldırısı sonucunda ölmüştür (Pausanias, 7.9-10). İkinci versiyonu ise şöyle aktarmaktadır (7.17.10):

> "[10]... Ancak Attis ile ilgili şimdiki görüş farklıdır, onunla ilgili yerel efsane şöyledir. Zeus'un uykusunda toprağa tohum düşürdüğü ki, bunun zaman içinde, hem erkek hem de kadın iki seks organına sahip bir yaratığı doğurduğu söylenmektedir. Onlar bu yaratığı Agdistis olarak adlandırmaktadır. Ancak Agdistis'ten korkan tanrılar erkeklik organını kesmişlerdir. [11] Ondan meyvesi olgunlaşmış bir badem ağacı doğmuştur ve Sangarios nehrinin kızının [Nana]meyveyi kopardığını ve göğsüne dayadığını ve bunun kaybolur kaybolmaz bir çocuğu kucağında bulduğunu söylemektedirler. Bir erkek çocuk doğmuş ve terk edilmiştir, ancak bir erkek keçi tarafından büyütülmüştür. Büyürken güzelliği insanınkinden çok daha fazla olduğundan Agdistis ona aşık olmuştur. Attis, erginleştiğinde akrabalarıyla birlikte kralın kızı ile evlenebilmesi için Pessinos'a gönderilmiştir. [12] Burada Agdistis ortaya çıktığında evlilik-şarkısı çalınmaktaydı ve çılgına dönen Attis'in üreme organlarını kesmiştir, ona evlenmek için kızını verene de aynısını yapmıştır. Ancak Agdistis Attis'e yapmış olduklarından esef duymuş ve Zeus'u Attis'in vücudunun bozulmaması ve çürümemesi gerektiği yönünde ikna ederek imtiyazda bulunmasını sağlamıştır. [13] Bunlar Attis efsanesinin en popüler biçimleridir."[12]

---

[10] Byzantionlu Stephanos, *FGrHist* III C 795.

[11] Ancak Euripides (*Hekuba*, 3) onu Cisseus'un kızı olarak göstermektedir ve Vergilius da onu takip etmektedir (Vergilius, *Aeneas*, 7.320; 10.705). Mitoloji yazarları Hyginus ve Tzetzes Hekuba'nın Kisseus veya Dymas'ın kızı olup olmadığı meselesini açıkta bırakmaktadır (*Hyginus, Fab. 91, 111, 249*; *Tzetzes, Scholiast on Lykophron, Takdim, s.266, editör:* Muller).

[12] Pausanias'ınkine yakın olan Kybele "Attis ve Kybele" hikâyesi Arnobios tarafından anlatılmaktadır (*Adversus Nationes*, 5.9-17). Pausanias aynı zamanda Attis'in mezarıyla ilgili olarak şöyle bildirmektedir (1.4.5): [5] Galyalıların büyük kısmı gemiyle Asya'ya geçmiştir ve kıyılarını yağmalamıştır. Bir

Attis ile ilgili bu mitolojik anlatım, Friglerin Kybele veya Kybebe'si ile doğrudan bağlantılıdır. Kybele tapınmasının merkezi, en eski zamanlarda tanrıçanın Dindymene ismini aldığı Dindymos dağının eteğinde Galatia Phrygia'sındaki Pessinos kasabasıdır. Kybele eski zamanlarda Girit tanrıçası Tanrıların Anası Rhea ile ve bir dereceye kadar Demeter ile bir tutulmuş, onun Attis'i araması Demeter'in Persephone'yi aramasıyla karşılaştırılmıştır. Kybele'ye özel tapınım Galli olarak adlandırılan (veya Gallai) hadım edilmiş ve kadın giysileri giyerek saç uzatan din adamları tarafından yürütülmekteydi. Bunlar Tanrıça ve onun yakışıklı ve genç aşığı Attis'in onuruna çılgın ve vahşi danslar yaparak seyredenleri de kendilerinden geçirirlerdi. İsimleri, antik kaynaklarda suyu içildiğinde çılgınlıkla ilham alındığı düşünülen Sangarios nehrinin kolu veya kolları olan Gallos ırmağından kaynaklanmaktadır.[13] Tapınma son derece zevk vericidir ve *tympana*, *kymbala*, *tibiai* ve *kornu* gibi aletlerin çılgına döndüren sesiyle teşvik edilmektedir; heyecandan kırbaçlama, kendi kendini yaralama, baygınlık geçirmeye ve hatta kan kaybı veya kalp yetmezliğinden ölüme kadar doruğa çıkmaktadır.[14] Attis'in Tanrıların Anası ile erken dönem bağlantısı orijinal bir erkek unsurun orojinal bir kadınımsı unsur ile herşeyin anne babası olarak bağdaşmasına işaret etmektedir. Ancak geleneğin doğduğu günlerde Attis eşit olmaktansa bir hizmetkâr olarak gözükmektedir ve erkeğin kadın karşısında ikincil konuma itilmesi, tarihi dönemlerin Galli'si gibi Attis'in dahım edilmiş bir din adamı olarak temsil edilmesiyle önemle vurgulanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere Yunan hayal gücü onu tanrıça tarafından sevilen, ancak ondan uzaklaşan ve ölçüye uymayan güzel bir genç olarak resmetmektedir. Ancak onun tarafından aranıp birlikte olmaya çağrıldığında pişmanlık tutkusuyla sadece hayatını hizmetinde harcamakla kalmayıp, kendi fiiliyatıyla kendi çapında ona olan sadakatini gerçekleştirmiş ve kendinden sonraki Galli için örnek oluşturmuştur. Roma dönemi şairlerinden Catullus (*Carmina,* 63 vd.), daha kapsamlı aktarımında Attis mitinin bu biçiminden ayrılmakta ve Attis'i güzel bir Yunan genci yapmaktadır ki, o dini bir çılgınlık anında tanrıçanın halihazırda uzun zamandan beri devam eden hizmetine kendisini adamak için dostlarından oluşan bir grubun başında denizler boyunca yelken açmaktadır, Ida dağında onun tapınağına gelmekte, bir ara hüzne kapılsa da tanrıçanın desteğiyle ateşli taraftarı olmaya devam etmektedir. Catullus, MÖ 57-56 yıllarında Bithynia'da iskân ederken Kybele tapınmasıyla ilgili bu ritüellerden etkilenmiş olabilirdi.

Yukarıda belirttiğimiz Sangarios nehrinin bir kolu olan Gallos ırmağının adını Kybele rahiplerinin taşıması, tanrıça Kybele'nin kökeninin Phrygialı olduğunu kanıtlamaktadır. Galli isminin kökeni kesin değildir, ancak hiç şüphesiz yerel bir Frig kelimesidir; tabiki MÖ 278 yılından sonra kaynaklarda gözüken Galatai veya Galloi ile bir ilişkisi yoktur. Bu bağlamda bu ismin kökeninin suyu içildiğinde çılgına dönülen Gallos ırmağından doğduğunu inkâr etmenin de bir anlamı bulunmamaktadır: Sangarios'un kolları olan iki küçük Gallos ırmağı bulunmaktadır, birisi Pessinos'un yanından geçmektedir ki, özellikle bunun suyunun dini çılgınlığın özel biçimine efsanevi biçimde sebep olduğu söylenmektedir.[15]

İmparator Claudius döneminde de Kybele'ye senelik bir kutlama merasiminin önceki örneklerine benzer şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak Ö. Çapar şöyle bildirmektedir "Bu festival 15-27 Mart arasında kutlanıyordu. İlk gün -15 Mart- 'Canna İntrat' diye isimlendirilmiş olup o gün başrahip (Arkhigallos) tarafından altı yaşında bir boğa dağlarda kurban edilirdi. Seremoniye başrahipten başka bir rahibe ve bir de Cannophori denilen kamış taşıyıcılar alayı katılırdı. Bu olay, efsanelere göre henüz bir çocukken Frigya'nın en büyük nehri Sangarios'un sazlık kıyılarına bırakılan Attis'i Kybele'nin bulmasını sembolize ediyor ve bunu göstermek için Cannophori alayı kamış (saz) taşıyordu. Bu seremoninin, Frigya rahiplerinin Gallos ırmağı kıyılarında yapmış oldukları benzer bir seremoninin zayıf yansıması olduğu ileri sürülmektedir...".[16] Dolayısıyla antik mitoloji kaynaklarında

süre sonra eskiden Teuthrania olarak adlandırılan Pergamos meskûnları onları denizden içerilere doğru itmiştir. Şimdi bu halk Gordios'un oğlu Midas'ın önceki zamanlarda kurmuş olduğu bir Phrygia kenti olan Ankyra'yı ele geçirerek Sangarios nehrinin öte yakasındaki ülkeyi işgal etmiştir... Daha sonra Pergameni Ankyra ve Attis'in mezarının bulunduğunu söyledikleri Agdistis dağı altında uzanan Pessinos'u almıştır".

[13] Ovidius, *Fasti*, 4.361 vd.

[14] Lucretius, 2.598 vd.; Ovidius, *Fast*.4.179 vd.

[15] Plinius, *Historia Naturalis*, 5.147; 11.261; 31.9; Herodianus, 1.11; Festus, s.v. Galli.

[16] Ö. Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Çoğrafya Fakültesi Dergisi* 29.1-4, 1978, 180. Erykios isimli bir ozan da Rhea Sangarios boylarında yaşar görünmekte, buradaki Büyük Anatanrıça ile bir tutulmakta ve kendisine tamburin, kemikli kamçı,

nehir tanrısı Sangarios ve kızı Nana'nın da dolandığı Sangarios nehri ve Gallos ırmağı kenarlarında Kybele ayinlerinin yapıldığı kuşku götürmemektedir. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Sangarios kelimesinin, İskit ve Friglerin kullandığı balta anlamına gelen *sagaris*, Saggan isimli bir kahraman ve Sangarios isimli nehir tanrısıyla bağlantıları söz konusudur; bu bağlamda *sagaris*ten kaynaklanma durumu bir dereceye kadar ön plana çıkmaktadır.[17]

Konumuz kapsamında en son olarak Sangarios nehrinin kaynakları ve denize döküldüğü alanlardan da bahsetmemiz gerekmektedir. Nehir, iki dağ arası boğazlar ve vadilerden geçtikten sonra Mekece çevresinde Nikaia (İznik) ve Nikomedia (İzmit) arasında uzanan dağ sırasının tabanına ulaşmaktadır. Nehir burada Papaz suyu olarak bilinen kolunu sularına katmaktadır ki, bu derenin vadileri Nikaia'ya uzanan geçide, batıya doğru yükselmektedir. Bu noktada, Sangarios nehrinin vadisi büyük oranda açığa kavuşmaktadır. Geyve'nin kuzeyinde vadi tekrar dağlar arasında boğazlara daralmaktadır ki, buradan nehir nihai olarak Sakarya kenti civarında açık arazi boyunca ilerlemeye başlamaktadır. Sangarios nehri ovası yaklaşık 25 km. uzunlukta ve 3-5 km. genişliktedir. Bereketli ve iyi ürün vermektedir, özellikle atlar için geniş otlaklara sahiptir, ancak MS XIX. yüzyıl itibariyle nehrin etrafında pek çok bataklığın varlığı ve humma hastalığının baskın olduğu bilinmektedir. Ova, Sophon (Samanlı) dağının eteklerinde uzanmaktadır ve günümüzde Sapanca (Sophon, Boane, Sunonensis) olarak adlandırılan göl bulunmaktadır. MS 103 yılında Bithynia *propraetor*u olan Genç Plinius (*Epistulae*, 10.41), taşımacılığı kolaylaştırmak için bu gölün Marmara denizine bir kanalla bağlanmasını önermiştir; gölün öteki yakasından mermer,[18] buğday, yakacak odun ve kerestenin[19] göl üzerinden kolaylıkla taşımacılığının diğer ucuna kadar yapıldığını, ancak buradan sonra karadan İzmit körfezine kadar taşımanın maliyetli ve zor olduğuna işaret ederek bu teklifte bulunmaktadır. Bu ürünler arasına yukarıda Homeros'un da belirttiği üzüm ve şarapta eklenebilir. Dönemin imparatoru Traianus, Plinius'un kariyeri açısından önemli bir başarı olabilecek bu projeyi gölün işlevinin devam ettirilmesi koşuluyla destekleyebileceğini bildirmiştir (Plinius, *Epist*.10.42, 61-62). Traianus'un gölün korunması konusunda hassas olduğu gözükmektedir. Plinius'un maliyet konusunda da imparator'dan bir destek talep etmediği, ancak maliyeti yüksek ve sonucu belirli olmayan bu projeyi muhtemelen vakitsiz ölümünden dolayı gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır.[20]

---

cymbal ve saç lülesini adayan hadım rahibinden söz edilmektedir (Çapar, a.ge., 184). Akarsuyun kutsallaştırılmasıyla bağlantılı olarak, 27 Mart (*hilaria*), Kybele'nin "hamam" günüdür. Bu tanrıçanın heykeli Gallos'ta olduğu gibi ya bir nehirde ya da bir gölde suya batırılmaktaydı. Kutsal suya batırma törenine, büyük bereket ve tarım tanrıçaları tapımında sıkça başvurulmaktaydı. Dolayısıyla tanrıça suda kutsanarak yenilenmekte, saf ve temiz haline kavuşmaktaydı. Bkz. M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, Çev. L. Arslan, İstanbul 2003, 202.

[17] Sangarios nehrinin Akadca (Sa: ki o; Ange: dar yer; Rheu: Akmakta) "dar boğazdan akan yer" anlamına geldiği de öne sürülmüştür. Bkz. F.F. Zazzara, *The Future of the Marsi*, 2013 (WEB).

[18] *Breccia corollina* mermeri İzmit'in güneydoğusunda Sakarya vadisine bakan tepelerde çıkarılırıp İzmit üzerinden pazarlanmaktadır. Bkz. L. Lazzarini, "The origin and characterization of breccia nuvolata, marmar Sagarium, and marmar Trionticum", içinde: J.J. Hermann ve diğerleri (editörler), *Asmosia* 5, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone 1998, 2002, 58. Aşağı Sakarya vadisinin batı kenarında Bilecik yakınında çıkarılan *lithos sangarios*ise kırmızı fosilli mermerdir. Bkz. J.B. Ward-Perkins, "Marble in Antiquity: Collected Papers of J.B. Ward-Perkins, içinde: H. Dodge-B.Ward-Perkins (editörler), *Archaeological Monographs of the British School at Rome 6*, London 1992, 61, dipnot 4. Frig mermerleriyle aynı kalitede olmasalar da, özellikle kolonlar için önemli bir talep söz konusuydu (Ward-Perkins, a.g.e., 67). Lazzarini (a.g.e., 60-62) mermerlerin Sakarya nehrinin kolu olan Karasu'dan Sakarya nehrine, oradan da Sophon gölü aracılığıyla Nikomedia limanına ulaştırıldığını önermektedir. Dolayısıyla Sakarya nehrinin kolları ve Sophon gölü mermer taşımacılığını kolaylaştırmaktaydı. Bkz. L. *Robert*, "*Documents* d'Asie Mineure, 6. *Epitaphes* de Nicomédie", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 102, 1978, 416.

[19] "Sakarya nehri boyundaki önemli bölgelerden de kamış ihtiyacı karşılanmıştır. Bir zamanlar ormanlık bir yapıya sahip olan bu bölge, günümüzde sadece kavak, söğüt ve ahlât ağaçları bulunan çıplak bir araziye sahiptir. Ahşap kullanımının çokluğu ve kerestelerin büyüklüğü gibi durumlar, bunların nerelerden getirildiği sorularının önüne geçmektedir. Büyük Tümülüs'te her biri ayrı ayrı Kral mezarında kullanılan 200'ün üzerinde ahşap parça bulunmuştur. Bu ağaçlar, Suriye Ardıcı, Karaçam ve Frigya bölgelerindeki tepelerde yetişenlerden oluşmaktadır. Gordion'da Hitit döneminden Hellenistik döneme kadar uzanan kazılarda ormanlık bölgelerde yaşayan bir tür olan 'Cervus elaphus' adında bir geyik türünün boynuzlarına rastlanmıştır. Şimşir ağacı, porsuk ağacı, akça ağaç (İsfendan) ve ahlât ağacından yapılmış malzemeler mezarların içinde bulunmuştur. Bu ağaç türlerinin bazılarının bölgede hâlâ varlığını koruması ve taklit edilemeyecek bir işçiliğe sahip olan ahşap işçiliğinin devam etmesi, ele geçen parçaların yerel olma ihtimalini güçlendirmektedir". Bkz. F.M. Berk, *Antik Kaynaklara Göre İçbatı Anadolu'nun (Phyrygia) Jeopolitiği*, Doktora Tezi, Konya 2011, 103 vd.

[20] XI. yüzyıl Bizans kaynağında, I. Anastasios (MS 491-518) döneminde de bu projenin gerçekleştirilmesi için çalışmalar başlatıldığı, ancak sonuçlandırılamadığı anlaşılmaktadır. Bkz.Anna Komnena, *Aleksiad*, 10.5.2. Projenin aşağıda belirteceğimiz köprüde dâhil edilerek kısmen Iustinianus zamanında gerçekleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Theophanes, *Khronogia*, 6052; M. Oktan, *Roma'nın Anadolu'daki Yapı Politikası*, Antalya 2011 (Doktora Tezi), 171-2. Oktan I. Anastasios dönemindeki girişime değinmemiştir.

Sophon gölünün ötesindeki bölge regio Tarsia olarak adlandırılmaktadır. Von Diest burasını Küçük Tersiye olarak lokalize etmiş ve burada Hellenistik döneme ait bir tümülüs ortaya çıkarılmıştır. Tarsos (Tersiye, modern Adliye köyü-Sakarya) Hellenistik dönemden beri bilinmektedir.[21] Muhtemelen hububat, bereketli regio Tarsia ve Sangarios'un aşağı vadisinden, kereste ve yakacak odun ise Bozdağ sıradağlarından, özellikle eski Sophon dağındaki ormanlardan sağlanıyor olmalıydı. Robert (a.g.m., 427) Nikomedia (İzmit)'da bulunan bir *skhedionautes* (sal çalışanı) mezar yazıtını yorumlayarak Sangarios nehri üzerindeki taşımacılığa vurgu yapmakta, Sangarios nehrinden Sapanca gölüne ve sonrasında İzmit körfezi ve Propontis'e bir taşımacılık ağı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Sakarya nehrinin de kullanıldığı bu taşımacılık ağı içinde İzmit'ten pazarlanan kerestenin ve yakacak odunun önemli yer tuttuğu Boré (1838),[22] Peyssonel (1745) ve Texier (1834) gibi seyyahlar tarafından da doğrulanmaktadır.[23]

Strabon (12.3.7) Sangarios nehrinin kaynakları ve döküldüğü alanla ilgili olarak şöyle bildirmektedir:

> "[7] Khalkedon ve Herakleia arasında birkaç nehir akmaktadır, bunların arasında Psillis [Göksu veya Ağva Irmağı], Kalpas [Kandıra'da Sarısu] ve şair [Homeros] tarafından söz edilen Sangarios nehirleri bulunmaktadır. Sangarios kaynaklarını Pessinos'tan 150 *stadia* uzaklıktaki Sangia köyü yakınından sağlamaktadır. Phrygia Epiktetos'un büyük kısmı boyunca ve aynı zamanda Bithynia'nın bir kısmı arasından akmaktadır, böylelikle başlangıçlarını Phrygia Hellespontos'daki Modra'dan alan Gallos [Mudurnu suyu] nehri ile kavuştuğu yerden itibaren hesaplandığında Nikomedia'dan 130 *stadia*dan biraz daha fazla uzaklıktadır. Burası Phrygia Epiktetos olarak aynı ülkedir ve önceden Bithynialılar tarafından işgal edilmiştir. Böylelikle suyu çoğalan ve gerçi eskiden olmasa da şimdi üzerinde sefere elverişli hale gelen nehir, çıkış ağızlarında Bithynia'nın sınırını oluşturmaktadır. Buranın kıyısında aynı zamanda Thynia adası yer almaktadır. Akonite olarak adlandırılan bitki Herakleia toprağında yetişmektedir. Kent Khalkedonia tapınağından yaklaşık binbeşyüz *stadia*, Sangarios nehrinden 500 *stadia* uzaklıktadır".

MÖ I. yüzyılın sonlarında yazan Strabon'un burada bildirdikleri Arrianos'un MS 131 yılında Kappadokia eyaletine vali olarak atanmadan önce yazdığı Karadeniz Seyehati (*Periplus Ponti Euxini*) adlı eserinde nehrin özellikle denize döküldüğü alanla ilgili daha detaylı olarak aktardıklarıyla karşılaştırılabilir. Arrianos şöyle bildirmektedir:

> "[12.4] Artane'den sonra, Psillis ırmağına 150 *stadia*dır ve ırmağın ağzına doğru yükselen kaya civarında küçük tekneler demir atabilirler. Oradan Kalpe limanına 210 *stadia* mesafe vardır. [5] Kalpe limanı topoğrafyası ve gemilerin demir atması için uygun bir liman olması bakımından nitelikli bir yerdir; zira oradaki akarsuların soğuk, suyun temiz ve deniz tarafındaki ormanların gemi yapımı için elverişli ağaçlar ve vahşi hayvanlarla dolu olduğunu Yaşlı Ksenophon söylemiştir. [13.1] Kalpe limanından 20 *stadia* sonra, küçük tekneler için bir liman yeri olan Rhoe[Kalpas olabilir?]'ye gelinir. Rhoe'den sonra, karanın hemen açıklarındaki küçük bir ada olan Apollonia'ya kadar gene 20 *stadia* mesafe vardır. Liman adanın altındadır ve oradan Khelai'ye 20 *stadia* vardır. Khelai'dan 180 *stadia* sonra, Sangarios ırmağı Karadeniz'e dökülür. [2] Oradan Hypios [Büyükmelen çayı] ırmağının ağzına kadar, gene 180 *stadia* bulunur. Hypios'tan Lilaion [Akçakoca] *emporion*una kadar 100 *stadia* ve Lilaion'dan Elaion [Aftun deresi?]'a 60 *stadia*mesafe bulunmaktadır. Oradan diğer bir *emporion* olan Kales [Alaplı]'e 120 *stadia*dır. [3] Kales'ten Lykos [Gürünç veya Gülüç Su] ırmağına 80 *stadia*, Lykos'tan Hellenlerin Dor kökenli kenti, bir Megara kolonisi olan Herakleia [Karadeniz Ereğlisi]'ya ise 100 *stadia* vardır".

[21] T. Corsten, "Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia", içinde: E. Matthews (editör), *Old and New Words in Greek Onamastics*, Oxford 2007, 128, 121-135; C. Foss, "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *Anatolian Studies* 40, 1990, 181-2.

[22] Boré kereste karşılığında Kırım'dan buğday alındığına işaret etmektedir (Robert, a.g.m., 415).

[23] Strabon (12.3.12), nehir boyunca kereste kütüklerinin taşınmasının uygulanabilirliğine ve maliyetinin ucuz olduğuna dikkati çekmektedir.

Arrianos, Artanes (Şile'de Uludere)'den sonra, Strabon'un da sözünü ettiği Psilis (Göksu) ırmağı ve ardından gemilerin demir atması için elverişli Kalpe (Kefken'deki Kerpe, Strabon'da Kalpas) limanına değinmektedir. Arrianos'un da atıfta bulunduğu üzere, Ksenophon (*Anab*.6.3-4) dabölgeye geldiğinde Kalpe limanındaki Yunan ordusunun karargah kurmasından söz etmiştir. Ayrıca bu limanın Byzantion ile Herakleia Pontika arasında Asia Thrakia'sı olarak adlandırılan bölgede kurulduğunu belirtmektedir.[24] Ayrıca Ksenophon (*Anab*.6.4.1-6), bu yörede, Yunanlıların düşmanı Bithynia Thrakialılarının oturduklarını vurgulamaktadır.[25] Sonrasında kumsalı batıya bakan liman civarında geniş bir tatlı su pınarının yer aldığını ve sahil kesiminde özellikle gemi yapımında kullanılan ağaçlar başta olmak üzere çeşitli ağaçlarla dolu ormanlık bir alan olduğunu anktarmaktadır. Bölgenin diğer kısmındaki geniş arazide kalabalık köy yerleşimlerinin bulunduğunu ve bu arazide yukarıda Genç Plinius'un da sözünü ettiği ticareti yapılan başta arpa ve buğday olma üzere her çeşit sebze, darı, susam vb. gibi çeşitli ürünlerin yetiştirildiğini bildirmektedir.

Yukarıda aktardığımız metinde Strabon'un Thynia adası olarak belirttiği, Arrianos tarafından Apollonia (Kefken Adası) ismiyle adlandırılan adanın, daha sonraları Daphnousa/Daphne ismiyle tanındığı antik kaynaklarda geçmektedir ve bu adada Herakleialıların bir kolonisi olan Thynias kentinin bulunduğu notu düşülmüştür.[26] Plinius da (*Hist.Nat.*5.43-44.150-151) Strabon gibi adanın tamamının ismini Thynias olarak vermekte ve içinde Thynialıların yaşadığını belirtmektedir. Ps.-Skylaks (*Periplus*, 91-92)'a göre sahillerde yaşayan Mariandynialılardan sonra, Bithynia Thrakialıların toprakları başlar ve bu civarda Sangarios ile Artanes'ten başka, bir ırmak ve içinde Herakleialıların yaşadığı Thynias adası yer alırdı. Pomponius Mela (2.98) da bu adı bütün ada için kullanmıştır. Rhodoslu Apollonios (*Argonautika*, 2.672-722) da adanın adını Thynias olarak vermektedir. Troia savaşlarından sonra Kolkhis (Gürcistan)'e giden Argonautlar bu adaya uğramışlar ve tanrı Apollon adına kurbanlar vererek sunak yeri inşa etmişler, ayrıca Homonoia (Uyum/Uzlaşma) tanrıçası adına da bir tapınak yeri inşa etmişlerdir. Strabon (12.3.3-4; 7) ve Pomponius Mela (2.98)'ya göre, bu ada Mariandynlerin ülkesinin hemen yanındaki Thynialıların topraklarında yer almaktadır. Strabon'a göre, her iki kavmin kökleri Thrakialılara dayanmaktadır.

Apollonia veya Thynias adasından sonra, Khelai (Pazarbaşı Burnu)'ye ulaşılmaktadır. Oradan aşağı yukarı 14 mil mesafede, Sangarios nehri Karadeniz'e dökülmektedir. Özellikle MS XVIII. ve XIX. yüzyıl seyyahları Aşağı Sangarios vadisi boyunca mandaların yetişmesi için elverişli bataklıkların bulunduğunu bildirmektedir.[27] Antik kaynaklar mandalardan bahsetmese de, MS II. yüzyılda da bataklıkların varlığına işaret etmektedir.[28]

Sangarios nehrinin çıktığı kaynaklar konusuna gelince, Strabon yukarıda belirttiğimiz metninde, Galatların Tektosages kabilesinin önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Pessinos'tan 150 *stadia*= yaklaşık 30 km. uzaklıktaki Sangia köyü dolaylarında, Dindymos (modern Arayit veya Günyüzü)[29] dağından doğduğunu ve Karadeniz'e döküldüğünü belirtmektedir. Şair Dionysios üzerine yorumunda Eustathios da bu nehrin kaynağının yakınında Sangia olarak adlandırılan bir köy olduğunu bildirmektedir. Sangia köyünün yeri tam olarak lokalize edilememiştir. Nehrin büyük bir bölümü, Phrygia Epiktetos, Bithynia ve Phrygia Hellespontos bölgelerinden akarak, önce Galatia bölgesinin kuzeybatı, daha sonra denize döküldüğü yerde Bithynia'nın sınırını meydana getmektedir (Strabon, 12.3.7; 4.1). Ptolemaios, Sangarios nehrinin ilerleyişi boyunca üç önemli eğimin olduğunu

[24] Ayrıca bkz. Strabon, 12.3.2-3.

[25] Ayrıca bkz. Strabon, 12.3.3. Plinius (*Historia Naturalis*, 5.43-44.150-151)'a göre, Bithynia'nın sahil kesimlerinde Thynialılar, iç kesimlerde ise Bithynialılar ikamet ederlerdi. Bithynia Thynia'yı, otokton halk Bithynia olarak adlandırırdı. Ammianus Marcellinus (22.8.14)'a göre, Bithynia'da Thynia ve Mariandena adlı bölgeler yer alırdı.

[26] M. Arslan (çev.), Arrianus'un Karadeniz Seyehati (Arriani Periplus Ponti Euxini), İstanbul 2005, 96-97.

[27] R.P. Lindler, *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor 2007, 117.

[28] Polyainos, 2.30.3.

[29] A. Verlinde, "The Pessinuntine Sanctuary of the Mother of the Gods in light of the excavated Roman temple: fact, fiction and feasibility", *Latomus* 74, 2015, 30.

vurgulamaktadır; birincisi Gollos ile birleştiği noktadadır; ikincisi Sivrihisar'ın altında, Gordion yakınlarındadır; üçüncüsü Yerma veya Germa'nın aşağısındadır.[30]

Diğer taraftan Livius (38.18.7-9), Sangarios nehrinin Adoreus (?) dağından doğduğunu ve Phrygia boyunca aktığını Manlius komutası altındaki Roma seferi kapsamında şöyle belirtmektedir:

> "[7] O [Manlius], kesinti vermeden yürüyerek Sangarios nehrine ulaştığında, sığ yerden yürüyerek geçilebilecek bir yeri olmadığından bir köprü inşa etmeye karar vermiştir. [8] Adoreus dağından Phrygia boyunca akan Sangarios nehrine Thymbre ırmağı katılmaktadır; böylelikle sularını ikiye katlayarak büyümekte ve Bithynia boyunca ilerleyerek sularını boşaltmaktadır, büyüklük açısından çok bariz olmasa da, çevresindeki iskancıları bol miktarda balıkla beslemektedir. [9] [Manlius], köprüyü bitirdikten ve nehri geçtikten sonra kenarı boyunca ilerlerken, Pessinos'tan Anatanrıça'nın Galli'si onlarla karşılaşmıştır, ritüel giysilerini giymekteydiler ve tanrıçanın Romalılara bu bölge üzerinde savaş usulü, zaferi ve hakimiyetini bahşetmesi için çılgınca ses tonlarıyla kehanette bulunmaktaydılar. Konsül, kehaneti ve o yerde kamp kurmayı kabul ettiğini söylemiştir. [10] Ertesi gün Gordion'a hareket etmiştir. Burası gerçekte büyük bir kasaba değildir, ancak bir iç kente kıyasla daha fazla ziyaret edilen ve uğranılan bir pazardır."

Dolayısıyla Gnaeus Manlius Vulso'nun MÖ 189 yılında Galatlara karşı düzenlediği ve katliamla sonuçlanan seferi sırasında Gordion'a ulaşmadan önce bir günlük mesafede (yaklaşık 25-30 mil) nehirden geçilebilecek sığ bir yer olmadığından bir köprü inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu köprünün yeri tam olarak bilinmese de, Pessinos'un batısından çok uzakta olmayan Manlius'un da yürüyüş yolu üzerinde olduğu düşünülen Çandır köprü olabileceği önerilmektedir.[31] Livius'un da belirttiği üzere, Bithynia yakınlarına gelindiğinde Sangarios Thymbrios/Tembrios/Tembris (Porsuk) ırmağıyla[32] birleşip debisini iki kat arttırarak Bithynia'yı geçmektedir. Ancak Livius'un burada Sangarios'un yanlışlıkla nehri Propontis, yani Marmara denizine boşaltması önemli bir bilgi hatasıdır. Diğer taraftan tarihçiye göre, Sangarios nehri, boyunun uzunluğuyla değil, ırmak civarında ikamet eden halka sağladığı balık çeşitliliğiyle ünlüdür.[33]Aslında Anadolu sınırları içinde Kızılırmak ve Fırat'tan sonra uzunlukta

---

[30] Ayrıca Bizans tarihçileri Sangarios nehri üzerinde Zompi veya Zompos olarak adlandırılan yerdeki köprüden bahsetmektedirler. G. Pakhymeres aynı zamanda Sangarios nehrinin taşarak boylarını aştığına ve doğrultusunu değiştirdiğine değinmektedir. Bkz. J.A. Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor, With A Map*, Cilt 2, Oxford 1832, 36. Yukarı Sakarya nehrinin güneyine doğru Amorion, batısına doğru Nakoleia, doğusuna doğru Pessinos ve Germa kentleri merkez Anadolu stepleri boyunca geniş arazileri kontrol etmişlerdir.

[31] I. W. Macpherson, "Roman Roads and Milestones of Galatia", *Anatolian Studies* 4, 1954, 112, 111-120. Ayrıca bkz. Resim 2. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Sangarios nehri üzerinde imparator Iustinianus döneminde MS 553 yılında da köprü inşasına başlandığı bilinmektedir. Bkz. Resim 3. İmparator doğuya ulaşımı kolaylaştırmak için İzmit'ten başlayarak, Frigya ve Kapadokya üzerinden Suriye'ye giden yolu yeniden inşa etmiştir. Bu yolun, Sapanca gölünden az bir mesafede Sakarya nehriyle kesiştiği noktada köprünün inşası gerekli olmuştur. Hatta bu köprünün inşası için nehrin yatağının değiştildiğinden bahsedilmektedir. Bugün adı geçen köprünün altından sadece bataklık ve zayıf bir derecik geçmektedir. Iustinianus döneminde Sakarya nehri üzerinde kayıklarla yolculuk edildiği söylenmektedir. Köprü için bkz. S. Şahin, "Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", içinde: N.E. Akyürek Şahin-B. Takmer-F. Onur (editörler), *Eskiçağ Yazıları 4 (Akron 6)*, İstanbul 2013, 1-30; M. Whitby, "Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' de Aedificiis", *Journal of Hellenic Studies* 105, 1985, 129-148. C. Texier (*Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. A. Suat, Cilt: 1, Ankara 2002, 143-146), "Köprüden sonra, kuzeydoğuya giden yola yönelindiğinde Adapazarı adında küçük köye gelindiğini, burasının böyle adlandırılmasının sebebinin, Sakarya'nın iki kolu arasında oluşmuş bir adacıktan dolayı olduğunu, bu köyün nehrin sol kıyısında bulunduğunu, nehrin genişliğinin burada yüz metreye vardığını ve iki kola ayrılarak adı geçen adacığı meydana getirdiğini, yaz mevsiminde bu iki kolun kuruma noktasına geldiğini, Eskiden Sakarya'ya 'Xerobates (Çöl Kaplumbağası)' adının verilmesinin sebebinin de bu olduğunu" yazmaktadır.

[32] Vadisinde kurak Dorylaion (Eskişehir) kentinin bulunduğu Tembris boylarının tarımdan daha çok hayvancılığa elverişli olduğu vurgulanmaktadır. Tanımlama için bkz. P. Thonemann, "Phrygia: an anarchist history, 950 BC-AD 100", içinde: P. Thonemann (editör), *Roman Phrygia, Culture and Society*, Cambridge 2013, 2-8.

[33] Günümüzde *Leuciscus cephalus* (tekir), *Rhodeus amarus* (acı balık), *Cobitis vardarensis* (çoprabalığı), *Neogobius fluviatilis* (tatlısu kayabalığı) ve *Pachygrapsus marmoratus* (benekli yengeç) Sangarios nehrinin ağzında bulunabilmektedir. Bkz. A. İlhan-S. Balık, "Batı Karadeniz İç sularının Balık Faunası", *Ege University Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 25.1, 2008, 77-78. Sangarios nehri ve Sophon gölünde mercan balığı (çipura) veya karagöze de rastlanmaktadır. Bkz. W. Van Neer et al., "Fish Remains from Archaeological Sites as Indicators of Former Trade Connections in the Eastern Mediterranean", *Paleorient* 30.1, 2004, 139. Evliya Çelebi de Sapanca gölünde abartılı bir şekilde 70-80 çeşit balık bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Y. Ulugün, *Seyehatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008.

üçüncü sıradadır. Plinius (*Hist. Nat. 6. 1. 4*) da Phrygia'dan doğan Sangarios'un, aralarında Tembris ve Gallos'un da bulunduğu birçok ırmakla beslenerek debisini arttırdığını ifade etmekte ve genelde Sagiarios olarak adlandırıldığını belirtmektedir.[34]

Ayrıca Strabon (12.5.3), Pessinos kentinin civarında Dindymon dağının olduğunu, burasının ardından ülkenin Dindymene olarak adlandırıldığını, burasının yakınından Sangarios nehrinin aktığını ve bu nehir üzerinde eski Friglerin ve diğerlerinin eski yerleşim yerlerinin bulunduğunu, ancak kendi dönemi olan MÖ I. yüzyıl itibariyle bu yerleşimlerden kent izi kalmadığını, aynı yukarıda Livius'un da belirttiği üzere Gordion gibi önemli yerleşimlerin bile köye dönüştüğünü aktarmaktadır.

Kaynakça

Arslan, M. (çev.), *Arrianus'un Karadeniz Seyehati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, İstanbul 2005.

Bekker-Nielsen, T ve Jensen, M., "İki Pontos Irmağı", *Cedrus* 3, 2015, 231-242.

Berk, F.M., *Antik Kaynaklara Göre İçbatı Anadolu'nun (Phyrygia) Jeopolitiği*, (Doktora Tezi), Konya 2011.

Cramer, J.A., *Geographical and Historical Description of Asia Minor, With A Map*, Cilt 2, Oxford 1832.

Corsten, T., "Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia", içinde: E. Matthews (editör), *Old and New Words in Greek Onamastics*, Oxford 2007, 128, 121-135.

Çapar, Ö., "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Çoğrafya Fakültesi Dergisi* 29.1-4, 1978, 167-190.

Eliade, M., *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, Çev. L. Arslan, İstanbul 2003.

Foss, C., "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *Anatolian Studies* 40, 1990, 161-183.

İlhan, A.-Balık, S., "Batı Karadeniz İçsularının Balık Faunası", *Ege University Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 25.1, 2008, 75-82.

Lazzarini, L., "The origin and characterization of breccia nuvolata, marmar Sagarium, and marmar Trionticum", içinde: J.J. Hermann ve diğerleri (editörler), *Asmosia* 5, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone 1998, 2002, 58-67.

Lindler, R.P., *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor 2007.

Macpherson, I. W., "Roman Roads and Milestones of Galatia", *Anatolian Studies* 4, 1954, 111-120.

Minns, E.H., *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913.

Oktan, M., *Roma'nın Anadolu'daki Yapı Politikası*, (Doktora Tezi), Antalya 2011.

Robert, *L*., "*Documents* d'Asie Mineure, 6. *Epitaphes* de Nicomédie", Bulletin de Correspondance Hellénique 102, 1978, 408-428.

Roller, L.E., "Midas and the Gordion Knot", *Classical Antiquity* 3.2, 1984, 256-271.

Sayce, A.H., "Etymologies", *Classical Review* 36.7/8, 1922, 164-165.

Shapiro, H.A., "Amazons, Thracians and Scythians", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 24, 1983, 105-114.

Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara 2013.

[34] Knepelaos (Çıldırım deresi), Hippourios (Köplü çay), Sindros (Banaz çayı) ve Glaukos (Kufi suyu) diğer ırmaklarıdır (Sevin, a.g.e., 200).

Şahin, S., Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri, içinde: N.E. Akyürek Şahin-B. Takmer-F. Onur (editörler), *Eskiçağ Yazıları 4 (Akron 6)*, İstanbul 2013, 1-30

Texier, C., *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. A. Suat, Cilt: 1, Ankara 2002.

Ulugün, Y., *Seyehatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008.

Ünsal, V., "Eskiçağ'da Anadolu'da Su Kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, 2012, 209-224.

Van Neer, W. et al., "Fish Remains from Archaeological Sites as Indicators of Former Trade Connections in the Eastern Mediterranean", *Paleorient*30.1, 2004, 101-147.

Verlinde, A., "The Pessinuntine Sanctuary of the Mother of the Gods in light of the excavated Roman temple: fact, fiction and feasibility", *Latomus* 74, 2015, 30-72.

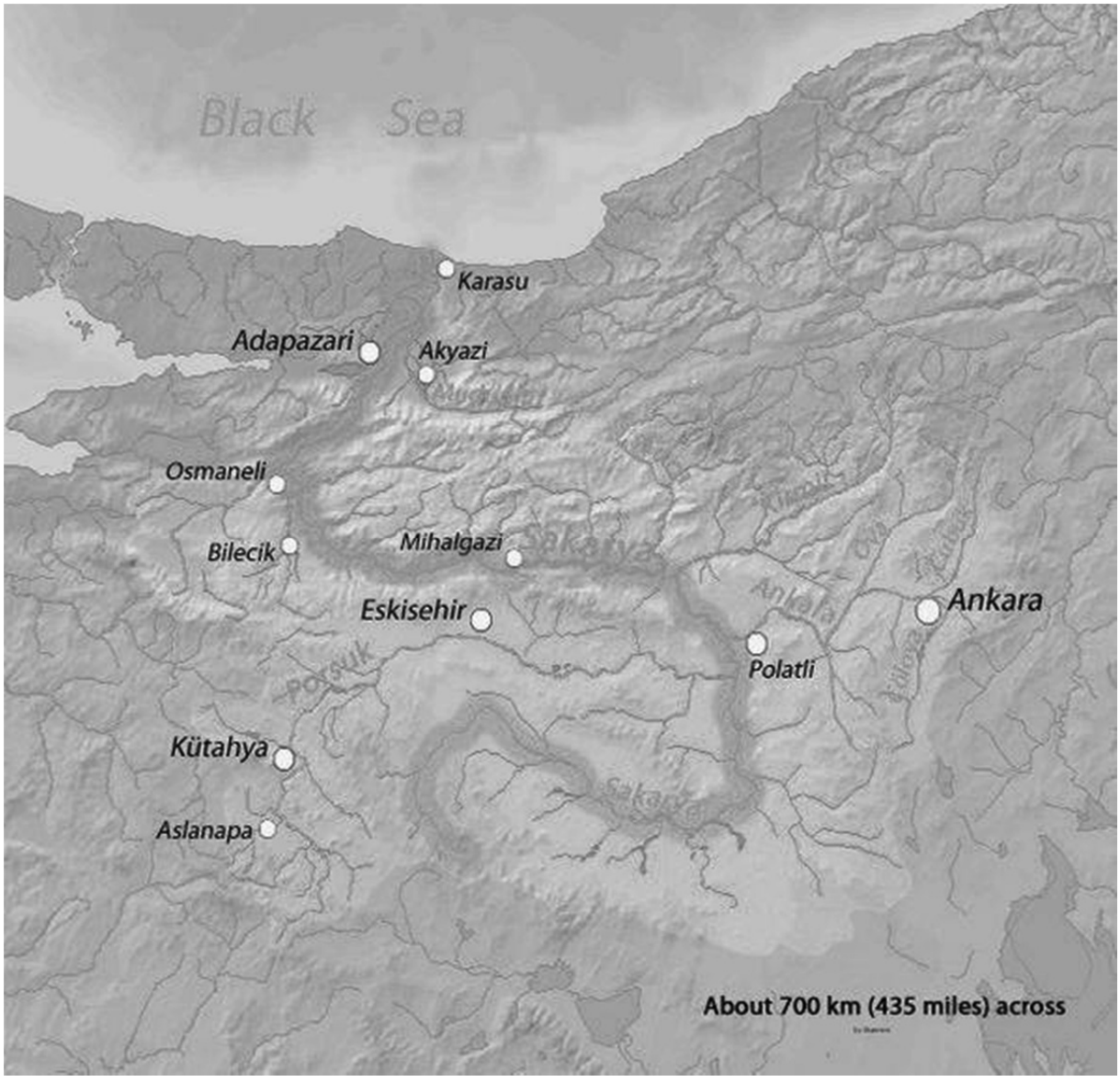
Vos, M.F., *Scythian Archers in Archaic Attic Vase-Painting*, Groningen 1963.

Ward-Perkins, J.B., "Marble in Antiquity: Collected Papers of J.B. Ward-Perkins", içinde: H. Dodge- B. Ward-Perkins (editörler), *Archaeological Monographs of the British School at Rome 6*, London 1992.

Whitby, M., "Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius'de Aedificiis", *Journal of Hellenic Studies* 105, 1985, 129-148.

Zazzara, F.F., *The Future of the Marsi*, 2013.

(https://francofrancescozazzara.files.wordpress.com/2013/10/marsi_futuro_no_pag.pdf).

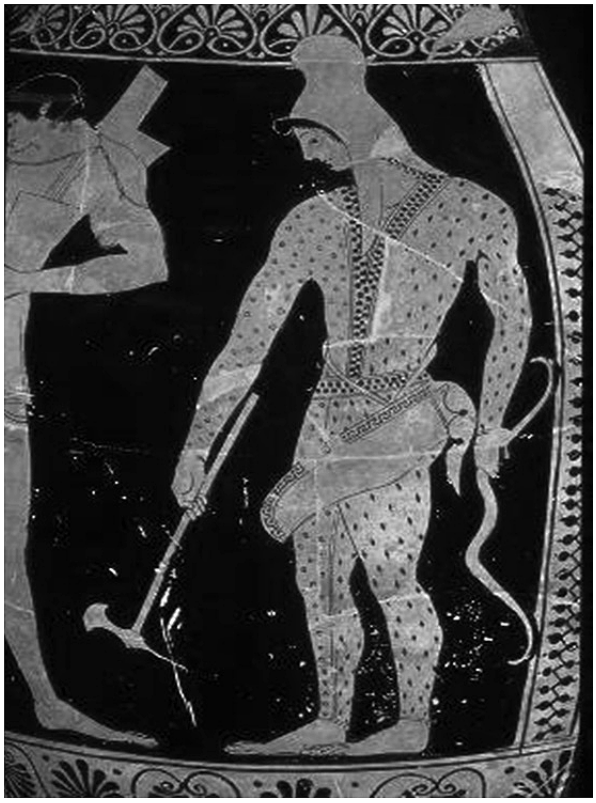
Harita 1. Sangarios (Sakarya) Nehri

(https://www.google.com.tr/search?q=Sangarius+river,+maps&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjfi6_T8vLXAhVE6RQKHTddBCAQsAQINw&biw=1511&bih=666#imgrc=Jn3fqgzr3d8p4M:&spf=1512477750056).

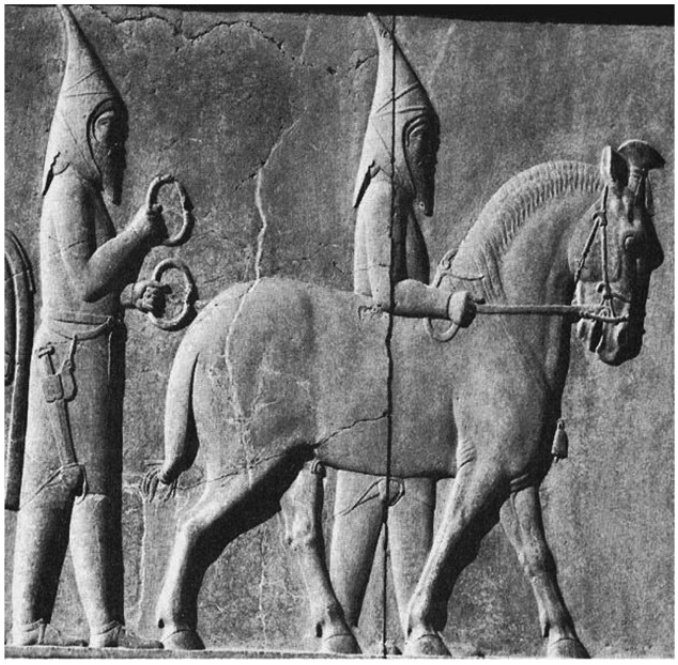
Resim 1.

a. Bir Frig başlığı giyen Attis başı

b. Gorytos ve elinde balta ile bir İskitli okçu

c. Persepolis'te resmedilen İskitler

d. Parth-Frig miğferi (MÖ 249-224)

e. MÖ IV. yüzyıl Trakya miğferi

Kaynaklar

a.
(https://en.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTWV0b3BlXyhteXRob2xvZ3kp).

b.
(https://www.google.com.tr/search?q=Scythian+archer+with+a+pointed+cap&tbm=isch&source=iu&pf=m&ictx=1&fir=XFAmd3NTIjcqQM%253A%252CYuEDOb3yCnfXXM%252C_&usg=__ymJbDy6T2yyYQCad0fDOLOGiwcI%3D&sa=X&ved=0ahUKEwjRiL3sqbvXAhVCUlAKHQ3TDmkQ9QEIQDAG#imgrc=QToVcIzn5MM9bM:).

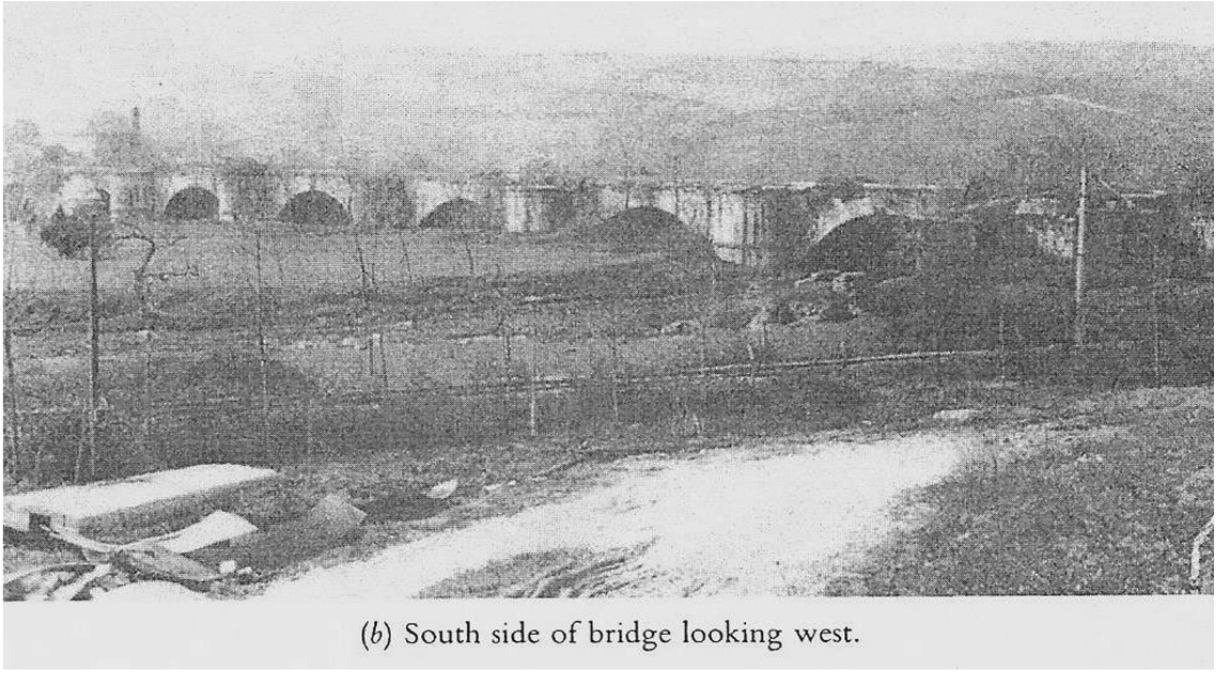
c.
(http://www.allempires.com/forum/forum_posts.asp?TID=31257&PID=667341&SID=513b134e55zz8zbb3bf14d6z5fb26z61#667341).

d.
(https://tr.pinterest.com/pin/490399846907287092/).

e.
https://tr.pinterest.com/pin/558446422525647050/.

Resim2. Pessinos yakınlarındaki Çandır köprüsü (Macpherson, *a.g.m.*, Fotograf Klişesi IX.2)

Resim 3. Iustinianius'un yaptırdığı köprünün güney kesimi (Whitby, *a.g.m.*, Fotoğraf Klişesi VII.b)

Antik Dönemde Sakarya Nehri ve Mermer Ticareti

EFDÂL HARDAL
Doktora Öğrencisi / Uludağ Üniversitesi, hardalarkeoloji@gmail.com

Antik Dönemde mermerin bugün olduğundan daha önemli olduğunu savunmak kolay olur. Hem mimaride hem de heykelde Antik Dönem'in en önemli yapı taşı olan mermerin nakliyesi, başlı başına özel uzmanlık gerektiren bir alan olmuştur. Esasen bu çalışmada başta Frigya bölgesindeki mermer ocaklarından elde edilen mermerin hangi yollar vasıtasıyla nakledildiği üzerine yoğunlaşılacaktır. Sakarya Nehri bu bakımdan bizce çok büyük öneme sahip olup, kalitesi bakımından çok gözde olan Dokimeion mermerinin büyük bir bölümünün Sakarya Nehri vasıtasıyla suyolu ile taşınmış olduğuna dair gerek epigrafik gerekse arkeolojik emareler mevcuttur. Ancak suyolu ile mermer taşımacılığı açısından bölgede yalnızca Sakarya Nehri değil, Sakarya'ya bağlanan Porsuk Çayı'nın da payı çok büyüktür.

Başta Dokimeion mermerinin kuzeyde Nikomedia'ya ve Herakleia Pontika'ya, batıda ise Milet, Efes ve Smyrna'ya naklinin hangi rotalarda ve ne şekilde nakledilmiş olabileceği üzerine incelemelerde bulunulacak olup, beraberinde bu ticaret ağının kapsamına ve yönetimine dair bilgiler olabildiğince açıklanmaya çalışılacaktır. Bu noktada Nikomedia'nın ve Nikomedialı tüccarların mermer ticareti ile olan bağı ve önemi de ayrıca detaylandırılacaktır. Burada Nikomedia'ya ayrı bir parantez açılacak olmasının sebebi, başta Prokonnessos ve Dokimeion mermerlerinin ticaretinin Nikomedialı tüccarlar tarafından sürdürülmüş olduğu öngörüsüdür. Bunun en büyük sebepleri de Nikomedia limanının bu çaptaki bir ticareti sağlayabilecek bir gelişmişliğe ve elverişli bir coğrafi konuma sahip olmasıdır. Tüm bunlara ek olarak, denizciliğin bir başka deyişle donanmanın gelişmişliği de esaslı unsurların başında gelmektedir.

Nikomedia, mermer ticaretinin yapılabilmesini sağlayacak olan bu üç unsurun birleştiği birkaç kentten biridir. Frigya mermerinin başını çeken Dokimeion mermerinin kara yolu ile naklinin ana rotası olarak bizce iki ihtimal mevcut olabilir. Bu yollar batıda başta Milet limanına giden güzergâh ve kuzeyde Herakleia Pontika limanına giden güzergâhtır. Dolayısıyla birinci yol; Dokimeion (İscehisar), Synnada (Şuhut), Apameia (Dinar), Laodikea (Eskihisar, Denizli) ve buradan da Büyük Menderes vasıtasıyla Milet'e, ikinci yol ise; Dokimeion, Amorion (Emirdağ'a bağlı Hisarköy), Nakoleia (Seyitgazi), Dorylaion (Eskişehir) ve buradan da önce Porsuk çayı ve sonrasında Porsuk'un bağlandığı Sakarya Nehri ile önce Nikomedia'ya sonrasında da Herakleia Pontika'ya ulaşmaktadır.

Frigya Mermerinin Ticareti

Mermer ticaretinin gelişimini anlamak için öncelikle Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemleri'ni kısaca değerlendirmek gerekir. Klasik Dönem'de Yunanistan'da bir yapı inşa edileceği ya da bir heykel yapılacağında o esere yönelik öznel bir sipariş verilir ve bu sipariş de dolayısıyla siparişi veren ile mermer ocağı arasında basit usûlde yapılırdı. Yani planlanan eser ve sahip olunan bütçe ile karmaşık olmayan tekil bir alım satım söz konusu olup, bu talebe ilişkin olarak da nakliyesi en uygun ve yakın olan ocaklar tercih edilirdi. Zamanla zenginliğin ve gücün artması ile bu durum değişmeye başladı. Özellikle Hellenistik Dönem'de, uzak coğrafyalar ile esaslı bir bütünleşme meydana gelmiş ve böylelikle ulaşılabilir seçeneklerin sayısı da fazlalaşmıştır. Bu ise uzak mesafe mermer ticaretinin gerçek anlamda önünü açmış ve büyük mermer blokların nakliyatlarını arttırmıştır. Roma Dönemi'nde ise buna ek olarak, hâli hazırda bir sisteme sahip olan Frigya'daki mermer ocaklarının işleyişi, imparatorlukça merkezileştirilmiştir[1].

Dokimeion'daki mermer ocakları ile bağlantılı yolları 1887'de belirtmiş olan Ramsay de bir ana hat belirtmiştir. Çalışmamızın başında da belirtilmiş ve bugün de arkeolojik veriler doğrultusunda geçerliliğini korumakta olan bu hat; sırasıyla Synnada, Dokimeion, Amorion, Nakoleia, Dorylaion şeklindedir. Ramsay söz konusu Frigya mermer ocaklarının imparatorluk döneminde Synnada'dan organize edilebileceğini öne sürmüş ve bu görüşünü de, Roma'da Frigya mermerine Synnadik mermer denilmekte olduğu ile desteklemiştir. Ancak devamında, bu görüşün kesin bir kanıta dayanmadığını da belirtmiştir[2].

Dokimeion mermerinin Frigya'dan naklinin hangi yollarla yapılacağı, taşınacak olan mermerin kütlesi ile doğrudan alâkalıdır. Eğer mermer küçük ve taşınabilir boyutlarda ise kara yolu ile taşınmasında herhangi bir sıkıntı olmayacaktır. Ancak taşınacak olan nakliyat büyük mermer bloklar veya ağır parçalardan oluşmakta idiyse, o hâlde mâliyeti düşürmek için suyoluna başvurmak gerekmektedir. Buna ilişkin örnek olarak Tunus'taki Medjerda nehri verilebilir. Mermer ocağından çıkartılan mermerler, Medjerda nehri vasıtasıyla denizdeki limana ulaştırılmıştır. Bizim açımızdan ise bu noktada Porsuk Çayı ve devamında Sakarya Nehri büyük önem taşımaktadır. Ward-Perkins'in de ileri sürmüş olduğu üzere aynı Medjerda nehrindeki gibi Sakarya Nehri ve Porsuk Çayı da bu amaçla kullanılmış olmalıdır. O hâlde Dokimeion mermerinin nakliyatı için iki yol vardır; ilki Dokimeion, Synnada, Apameia, Laodikea ve buradan da Büyük Menderes vasıtasıyla Milet, Efes[3] ve Smyrna'ya[4], diğer yol ise; Dokimeion, Amorion, Nakoleia, Dorylaion ve buradan da önce Porsuk Çayı ve sonrasında Porsuk'un bağlandığı Sakarya Nehri ile önce Nikomedia'ya sonrasında da Herakleia Pontika'ya uzanmaktadır[5].

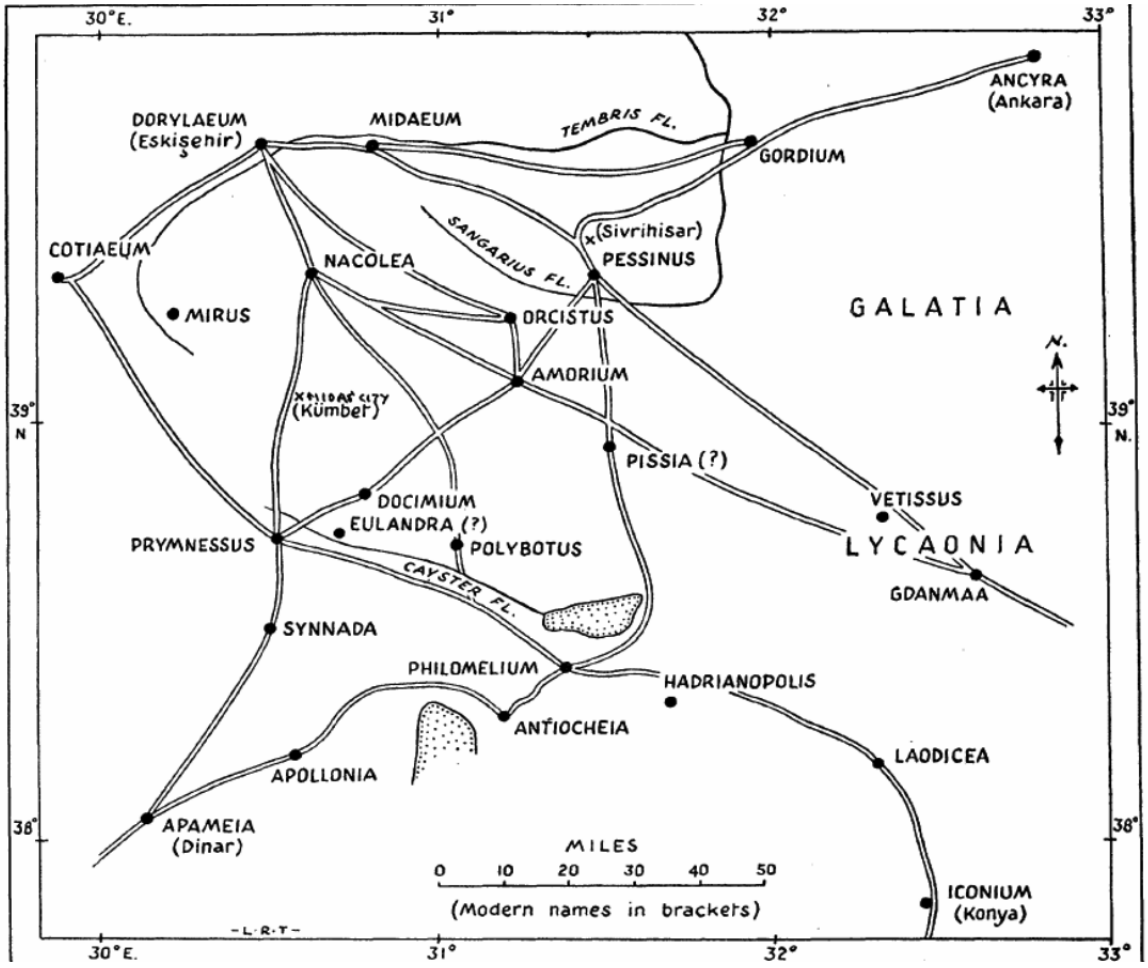
[1] John Bryan Ward-Perkins, "Nicomedia and The Marble Trade", *PBSR*, Vol. 48 (1980), s. 24, 25.

[2] William Mitchell Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 8 (1887), s. 482, 483.

[3] Roma Dönemi'de, Ephesos limanından yapılan mermer ticaretine dair prokonsül Lucius Antoninus Albus'a ait bir bildiri dolayısıyla bilgi sahibiyiz. bkz: Alfred Michael Hirt, *Imperial Mines and Quarries in the Roman World*, (New York: Oxford University Press, 2010), s. 116.

[4] Guntram Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, çev.: Z. Zühre İlkgelen, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001), s. 17.

[5] Ward-Perkins, "Nicomedia and...", s.28, 30.

Figür 1. Dokimeion Bölgesi'ndeki Roma Yolları [6]

Benzer bir taşımacılık da İskenderiye'de söz konusu olup, bu nehir üzerinden yapılan taşımacılığa ilişkin olarak detaylı bilgilere, Aurelius İsidorus tarafından kaleme alınan mektup aracılığıyla ulaşabilmekteyiz. Mektubun içeriğinde, nakliyatı yapılacak olan sütunların tamamının, Syene'e bu amaçla yollanan gemilerle taşınacağı fakat malların İskenderiye'ye Nil Nehri'nden doğan herhangi bir muhalefet nedeniyle vaktinde ulaşamaması durumunda, malların nehir dolayında varolan limanlarda bekletileceği, nehrin ve hava şartlarının bu taşımacılığa elverişli hale gelmesiyle malların tekrar yola çıkarılacağına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca, bu noktada elbette düşünülen yalnızca Nil üzerinden yapılan taşımacılık değil, aynı zamanda Akdeniz'den yapılacak olan deniz taşımacılığının da zamanında yetiştirilebilmesidir[7].

İskenderiye ve Nikomedia gibi limanlardan yapılan mermer gibi ağır yüklerin taşımacılığı, bu yükler için özel olarak tasarlanmış gemiler ile yapılmaktaydı[8]. Bu gemilerin, denizciliğin gelişmiş olduğu yerleşimlerde inşa edilmiş olduklarını düşünmek de hiç zor olmayacaktır. Bu gibi mermer bloklardan oluşan yüklere sahip olan batıkların zamanla

[6] William Hugh Clifford Frend, "A Third Century Inscription Relating to Angareia in Phrygia", *JRS*, Vol 46 (1956), s. 50.

[7] Ward-Perkins, "Nicomedia and...", s.38.

[8] Mısır'dan Ostia'ya nakledilen Kaligula'nın dikilitaşının gâyet normal bir büyüklükteymiş gibi lanse edilmesinden de anlaşıldığı üzere, gemi için bu yük hiçbir zorluk teşkil etmemektedir. bkz: John Bryan Ward-Perkins, "The Marble Trade and Its Organization: Evidence from Nicomedia", *MAAR*, Vol. 36 (1980), s. 335.

gün yüzüne çıkmasıyla, ilgili gemilerin özellikleri ile ilgili akıllardaki sorular daha iyi cevaplanacaktır. Buna ilişkin olarak Pensabene'nin belirttiği, Calabria'da Crotone yakınlarındaki Punta Scifo'da bulunan gemi batığı, barındırdığı Dokimeion ve Prokonnessos mermer blokları ile bu taşımacılığa dair verilere sahip olan ilk güzel örneklerden biridir. Aynı zamanda, güçlü denizcilik demek güçlü donanma demektir. Mantık çerçevesinde düşünüldüğünde, antik dönemin en temel hammaddelerinden olan mermerin, ekonomik değerinin ne kadar büyük olduğu aşikârdır[9]. Dolayısıyla bu malları koruyabilecek ve nakliyatını yapabilecek güçte ve saygınlıkta donanmaya sahip olan bir siyasi otoritenin, yine böylesine bir ticaret ağına merkez olabileceğini kabûl etmek zorunludur. Frigya mermeri açısından her dönem için değişmeyecek olan bu gerçek bizce ancak; başta Milet, Herakleia Pontika ve Nikomedia ile mümkün gözükmektedir.

Frigya mermerlerinin en gözdesi olan beyaz Dokimeion mermeri özellikle mimari ve heykeltıraşlık için tercih edilen lüks bir mermer türüdür. Prokonnessos mermeri ise Marmara adasından taşımacılığının kolay olması sebebiyle daha ucuz bir seçenek olmuştur. Bu sebeple Akdeniz'den Levanta oradan Kuzey Karadeniz'de Herakleia Yarımadası'na, çok geniş bir coğrafyaya rahatlıkla yayılım göstermiş ve sıkça kullanılmıştır[10]. Bu geniş yayılımın sağlanmasında çok geniş bir ticaret ağının varlığı ortadadır. Sadece belli bir dönem için değil, Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemleri dâhil neredeyse tüm Antik Çağ boyunca aynı ticaret yollarının varlığı söz konusudur. Prokonnessos mermerinin büyük bir bölümünün adadan doğrudan bir şekilde yüklenip taşımacılığının yapıldığı doğru olsa da, bu taşımacılığın da Nikomedia'dan ve Nikomedialı tacirler tarafından yönetildiği, ileri sürülmüştür[11].

Frigya bölgesindeki mermer ocaklarının önemli bir kısmı da Porsuk vadisinde yer almaktadır. Cox'un ileri sürmüş olduğu üzere, Dokimeion'un kuzeyinde yer alan ve Porsuk Çayı'nın başladığı yerden itibaren kuzeye ve kuzeydoğuya doğru yer alan mermer ocakları, Dokimeion'un aksine aralıklarla çalıştırılmaktadır. M.S. 92 ile 116 arası bu mermer ocaklarının sık bir şekilde çalışmış olduğu da ifade edilmiş olup, yine bu tarihler Ward-Perkins tarafından da Roma İmparatorluğu'na bağlı merkezi bir organizasyonun varlığına işaret edilen zaman aralıklarındandır[12]. Dolayısıyla, büyük yapıların inşaları sebebiyle az zamanda çok malzeme gerektiğinde, Dokimeion'a ek olarak Porsuk'un çevresindeki mermer ocaklarının da çalıştırıldığı söylenebilir. Bu ocaklara çalışmamızın ilerleyen kısımlarında yardımcı mermer ocakları denilecektir.

[9] Ward-Perkins, "The Marble Trade...", s. 334, 335.
[10] Ward-Perkins, "The Marble Trade...", s. 329.
[11] Ward-Perkins, "The Marble Trade...", s. 325, 329, 330, 331.
[12] James C. Anderson, "The Historical Topography of the Imperial Fora", Brussels, *Collection Latomus,* 182 (1984), s. 141, 148-51.

Figür 2. Tembris Vadisindeki Mermer Ocakları [13]

Roma Dönemi'nde Frigya'daki mermer ocaklarının merkezi bir yapılanmaya gitmiş olması dolayısıyla, söz konusu mermer ocaklarının organizasyonunda *prokuratorlar* görev almıştır. Ancak sırf bu iş için çalıştırılan özel köleler ve *ekuestrianlar* da bulunmaktadır[14]. Özellikle Roma Dönemi'nde, Frigya'dan gelen mâliyeti yüksek mermerlerin imparatorluğa ait olan yapılarda oldukça fazla kullanılabilmiş olmasının bir diğer esaslı nedeni, bu dönemde söz konusu bölgedeki mermer ocakları işletmelerinin büyük bir kısmının merkezileşmesi, daha doğrusu imparatorluğa ait işletmeler hâline gelmesi sebebiyledir. Böylelikle mâliyet diğer dönemlere nazaran azaltılmıştır[15].

Ayrıca Roma Dönemi'nde Dokimeion mermerinin imparatorluk açısından farklı bir durumu daha mevcuttur. Emsal birçok mermer ocağı sipariş üzerine çalışırken, Dokimeion mermeri stoklanmaktadır. Bu sebeple de söz konusu mermer kalitesinin de etkisiyle, Roma'da talebi karşılayabilecek ölçüde arz edilebilen nadir mermer çeşitlerin-

[13] Marc Waelkens, "From a Phrygian Quarry: The Provenance of the Statues of the Dacian Prisoners in Trajan's Forum at Rome", *AJA*, Vol. 89. No. 4 (1985), s. 642
[14] Hirt, "Imperial Mines...", s.362.
[15] Hirt, "Imperial Mines...", s.354.

den biri olmuştur. Frigya'daki diğer mermer ocaklarının renk çeşitliliğine[16] de sahip olmaları, bu bölgeden yapılan ihracatın artmasındaki nedenlerden bir diğeri olmuştur[17].

Bilindiği üzere Dokimeion mermeri daha çok varlıklı insanların tercih ettiği bir mermer türü olmuş ve en çok da lahit yapımında tercih edilmiştir. Ocaklardan çıkarılan mermerlerin yine ocakların yakınında bulunan atölyelerde işlenmiş oldukları neredeyse herkes tarafından kabûl edilmektedir[18]. Bembeyaz olan bu mermere, Roma Dönemi'nde Pavonazetto ya da Synnadik mermer de denilmiştir. Frigya mermerinin nakliyatı bulunduğu coğrafya sebebiyle çok zor olmuştur. Mermerler sağlam ahşap kazıklar ile makaralar, halatlar ve yük hayvanlarının çektikleri vagonlar ile taşınmışlardır[19]. Nakliyesi yapılacak olan parçalar hafifletilmek amacıyla, taşımaları yapılmadan önce ocakların yakınında yer alan atölyelerde olabildiğince hafifletilmeye çalışılırdı. Atölyelerin mermer ocaklarının yanında olmalarının en büyük sebebinin bu olduğu söylenebilir. Ancak eserlerdeki süslü motiflerin oldukça fazla olmasının bir diğer sebebi, aynı zamanda bu mermerin kalitesinin ve dolayısıyla hitap ettiği kitlenin niteliklerinden de kaynaklanıyor olmasıdır[20].

Roma'daki Trajan Forumu'nu süslemek için yaptırılan, Dakyalı mahkum heykelinin yarım kalmış hâli, 1926'da Cox tarafından dile getirilmiştir. İlk olarak 1887'de Ramsay ile ve sonrasında Cox ve Calder tarafından da doğrulandığı üzere, Frigya mermerinin geldiği yerlerde eğitimli taş ustalarının çalıştığı kesindir. Birçok yapı ve eser, kısmen veya tamamen taş ocağının yakınlarında bulunan ustalarca ve bu ustaların emrindeki işçilerle yapılmıştır[21].

[16] Örneğin Lapis Synnadicus adında Synnada civarında bulunan kırmızı benekli mermer. bkz: Hirt, "Imperial Mines...", s. 30, 355.
[17] Marc Waelkens, "From a Phrygian...", s. 641, 642.
[18] Koch, Roma İmparatorluk..., s. 17.
[19] Hirt, "Imperial Mines...", s.30.
[20] J. Clayton Fant, "Four Unfinished Sarcaphagus Lids at Docimium and the Roman Imperial Quarry System in Phrygia", *AJR*, Vol. 89 (1985), s. 659; Marc Waelkens, "Paepe ve Moens, Patterns of Extraction and Production in the White Marble Quarries of the Mediterranean: History, Present Problems and Prospects. Ancient Marble Quarrying and Trade", *BAR International Series,* 453 (1988), s. 114.
[21] Waelkens, "From a Phrygian...", s. 641, 642.

Figür 3. Dakyalı Mahkum Heykeli [22]

Genel intiba da bu yöndedir ki, gerek Dokimeion bölgesinde gerekse yardımcı ocaklarda eğitimli heykeltraşlar bulunmaktadır. Ancak bu ustaların konuşlandığı esas merkezlerden biri Dokimeion ve çevresi olmalıdır. Porsuk vadisindeki ocaklarla arasında çok büyük bir mesafe olmamasından dolayı, ustaların rahatlıkla git gel yapabileceklerini söylemek mümkündür. Ancak bizim için asıl mühim olan, mermerin kesim aşamasından itibaren, başında bu ustaların bulunuyor olmasıdır[23].

[22] Waelkens, "From a Phrygian...", Levha 72 Fig. 6.
[23] Waelkens, "From a Phrygian...", s. 651, 652.

Yine başta Ward-Perkins tarafından ileri sürüldüğü üzere, birçok epigrafik ve arkeolojik veriden elde edilen bilgilere göre mermer ticareti ile uğraşanlara genellikle Nikomedialı tüccarlar denmektedir. Antik dönemde başta Prokonnessos ve Dokimeion mermerleri açısından, Nikomedia yalnızca limanı ve mermer ticareti ile uğraşan tüccarları ile öneme sahip olmamış, aynı zamanda çevre mermer ocaklarında çalışan ustaların ve heykeltıraşların da belli başlı merkezlerinden olmuştur. Yine Ward-Perkins tarafından esaslı birçok örneğinin sıralandığı Nikomedialı ustaların ve heykeltıraşların varlığı yalnızca çevre mermer ocaklarında değil, aynı zamanda söz konusu mermerlerin ulaştığı yerleşimlerde de boy göstermiştir[24]. Dolayısıyla açıkça görülebildiği üzere, Frigya'da ismi geçen heykeltıraşlar ve bu mermer işiyle uğraşan eğitimli ustalar yalnızca Dokimeion ve Synnada'da bulunmamaktadır. Eldeki veriler bizlere en azından bu bakış açısını yorumlanabilir kılmaktadır. Bu ihtimâl üzerinden düşünüldüğünde, Nikomedia'da henüz etkisi tam anlamıyla toprak üzerine çıkartılmamış bir heykeltıraşlık okulu veya okullarının varolabileceği mümkün gözükmektedir[25]. Eğer bizce de ileri sürülen bu ihtimâl gerçek dışıysa, o hâlde bunun aksini ispatlayan antitezlerin ileride araştırılması ve somut delillerle tartışmadan uzak bir kesinliğe ulaştırılması, bu çalışmanın başlıca amaçlarındandır.

Sakarya Limanı: *Pontogephyra*

En başında da belirtmiş olduğumuz üzere, mermerin antik çağda kullanımının en önemli unsurlarından biri de, o mermerin talep edilen yere ulaşımı olmalıdır. Dolayısıyla, mermerin seçiminde, mermerin kalitesiyle birlikte mâliyeti de ön plânda olmuştur. Herkesin bildiği üzere, kara taşımacılığı mermer gibi ağır mallar için çok zor ve elverişsizdir. Mermerin taşımacılığının yapılabilmesi için, üründen elde edilen gelirin, nakliye masraflarını rahatlıkla karşılıyor ve kâr ettirebiliyor olması gerekmektedir. Yani Frigya'dan gelen mermerlerin kalitesinin bu sebeple çok kaliteli olması gerektiği bu sentez ile de anlaşılabilmektedir. Bu sebeple mâliyeti düşürmek için suyolu ile taşımacılık çok önemlidir. Böylesine bir taşımacılığa örnek olarak Mısır'ın Somaki mermeri verilebilir[26]. Ward-Perkins'in de dile getirmiş olduğu üzere, genel kanaat olarak kabûl gören bir şey vardır ki, o da Roma İmparatorluğu'nun en azından bir döneminde, Frigya'daki mermer ocaklarının merkezi bir yönetim altında olduğudur.[27] Genel anlamda varolan bir diğer kanaat ise; Roma Dönemi'nde mermer ticaretinin Synnada merkezli ve imparatorluğa bağlı bir organizasyon tarafından yönetildiğidir. Ancak, her ne kadar mermer ocakları işletmelerinin merkezini Synnada olarak kabûl edenlerin sayısı fazla olsa da, ticaretin nasıl, nereden ve kimler tarafından yapıldığına dair Ward-Perkins'in çoğunlukça tasvip edilmeyen görüşünden daha net ve farklı bir alternatif bizce henüz ortaya konmamıştır[28].

Belirtilmiş olduğu üzere, Frigya'dan ticareti yapılan mermerler yalnızca Dokimeion'dan değil, aynı zamanda bizim yardımcı mermer ocakları olarak da adlandırdığımız Porsuk Çayı yakınlarında konuşlu birçok mermer ocağından da gelmektedir. Dokimeion'un kuzeyinde yer alan Porsuk ve Yukarı Porsuk Vadisi olarak adlandırılan coğrafyadan çıkarılan mermerler Porsuk çayı yardımıyla taşınıyor olmalıdır. Eldeki veriler ışığında değerlendirildiğinde, Frigya mermerinin taşındığı öngörülen iki yol vardır. Smyrna, Efes ve Milet limanlarından yapılmış olan ticareti esas alan görüşler bizce, Porsuk Vadisi'ndeki mermer ocakları açısından akla ve mantığa uygun gelmemektedir. Porsuk Çayı Dorylaion'dan geçerek Gordion yakınlarında Sakarya Nehri ile birleşmekte ve doğruca Sapanca Gölü kıyılarına ulaşmaktadır. Dolayısıyla bölgeden çıkarılan mermerin suyolu ile doğrudan nakliyatı yapılabilir iken, kara yolu ile güneybatıdaki limanlara taşındığı görüşü bizce akla ve mantığa aykırı gelmektedir. Yine öncelikle Büyük ve Küçük Menderes Nehirlerine ve oradan da liman kentlerine yapıldığına dair görüşler de, söz konusu nehirlerin Porsuk vadisine uzaklıkları sebebiyle anlamsız gelmektedir. Bu nedenlerle, bölgedeki ocaklardan çıkarılan mermerler Porsuk Çayı ve sonrasında Sakarya Nehri vasıtasıyla taşınmış olmalıdır. Ward-Perkins tarafından ileri sürülmüş ve ço-

[24] Efdal Hardal, "Marble Quarries and Artisanship in Nicomedia", European Association of Archaeologists, Istanbul, *Archaeology & Art Publications*, (2014) s. 60; Efdal Hardal, "Antik Dönemde Batı Karadeniz Mermer Ticareti", İnsan, Kimlik, Mekan Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri, Zonguldak, *Bülent Ecevit Üviversitesi Yayınları*, (2014), s. 129-136.

[25] Ward-Perkins., "Nicomedia and...", s. 33-37, 41.

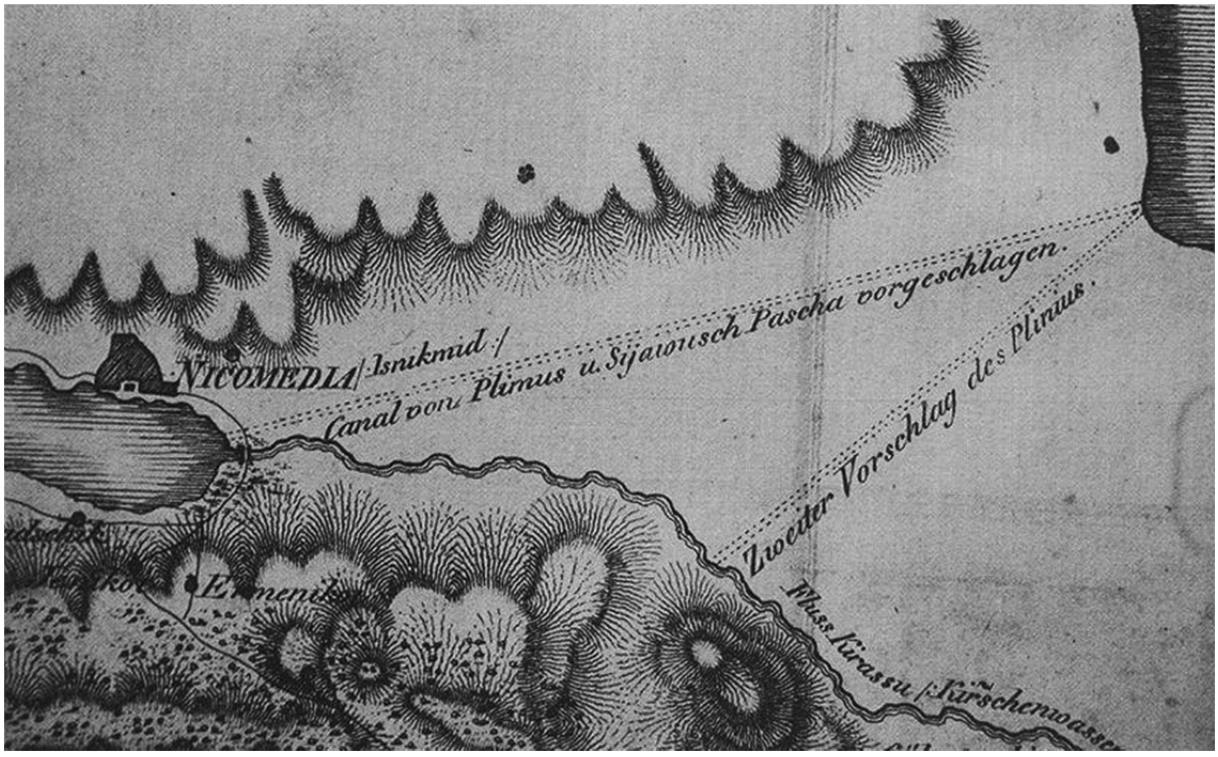
[26] Ward-Perkins, "The Marble Trade...", s. 334.

[27] Ward-Perkins, "Nicomedia and...", s. 23-68; Waelkens, "From a Phrygian...", s.641.

[28] John Bryan Ward-Perkins, "Tripolitania and the Marble Trade", *JRS,* 41 (1951), s. 89.

ğunluk tarafından kabûl görmemiş olan Nikomedia limanı merkezli bir ticaret ağı, bizce de Frigya mermeri için en mantıklı yoldur.

Pliny Trajan'a yazdığı mektupta, Sapanca gölü ile Nikomedia arasına bir kanal açılması gerekti̇ğini savunarak; malların suyoluyla ucuz ve rahat bir şekilde aktarıldığını fakat sonrasında, aynı malların denize aktarımı için vagonlarla karadan taşınıp (sonrasında tekrar) gemilere yüklenilmesinin çok maliyetli ve zor olduğunu belirtmiştir. Ward-Perkins'e göre Pliny'nin bahsetmekte olduğu Dokimeion mermerinin Sakarya Nehri ile getirildikten sonra Nikomedia limanına naklidir. Dokimeion mermerinin büyük bir bölümünün Nikomedia limanı üzerinden yapıldığını öngören Ward-Perkins, Nikomedia limanının bu ticarete elverişliliğine de dikkat çekmektedir[29].

Figür 4. Pliny'nin Sapanca Gölü-İzmit Körfezi Kanal Projesi Rekonstrüksiyon[30]

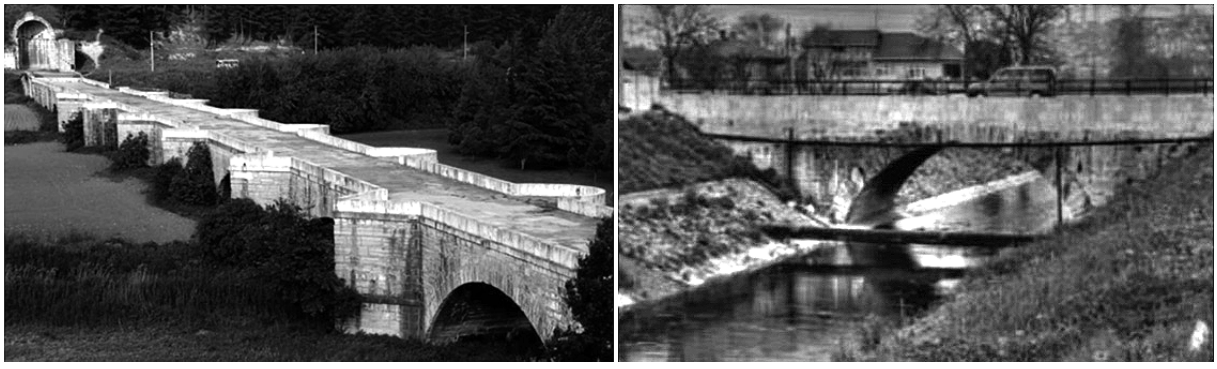
Pliny'nin söz konusu bu suyolu projesini hayata geçirmek için somut adımlar atan kişi, bugün hâla ayakta olan ve Beşköprü olarak anılan köprüyü yaptıran Justinianus (M.S. 527-560) olmuştur. Köprünün yapılış amacına yönelik olarak iki ayrı görüş bulunmakta olup, bunlardan ilki, Sakarya Nehri'nin aşılması amacı taşımakta, diğeri ise Sakarya nehri-Sapanca gölü-İzmit körfezi arasında bir suyolu yapımının parçası olduğu görüşüdür. Biz de bu çalışmada Şahin'in ileri sürmüş olduğu ikinci görüşü benimsemekteyiz. Justinianus tarafından yaptırılan Beşköprü 13. yüzyılda Bizans tarihçisi Pachymeres tarafından "Pontogephyra" olarak anılmakta olup bu kelime, deniz ya da liman köprüsü anlamına gelmektedir. 9. ve 12. yüzyıl antik yazarları tarafından ise beş köprü anlamına gelen "Pentagephyra" ismi kullanılmış olup, yine Şahin tarafından bunun sebebi bölgede beş adet köprünün bulunması ile anlamlandırılmıştır[31].

[29] Ward-Perkins, "Nicomedia and...", s. 30.

[30] Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde de söz konusu kanal projeleri defalarca gündeme gelmiştir. bkz: Siegfried Froriep, "Ein Wasserweg in Bithynien. Bemühungen der Römer, Byzantiner und Osmanen", *Antike Welt*, 2nd Special Edition (1986), s. 43.

[31] Sencer Şahin, "Beşköprü'nün Adapazarı/ Beşköprü Mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum", III.

Justinianus Köprüsü olarak bilinen ve bugün ayakta duran köprünün dışındaki diğer dört köprünün; Çark Deresi'ndeki köprü, Karaaptiler köyündeki köprü, Geyve'deki Orhan Gazi köprüsü olduğu ve dördüncünün de izleri günümüze ulaşmayan Uzunköprü (tavuklar köprüsü) olduğuna dair çeşitli kaynaklarda bilgiler mevcuttur[32]. Ancak yine Şahin tarafından belirtildiği üzere, söz konusu bu beş adet köprünün en büyüğü bugün ayakta duran ve Beşköprü olarak anılan köprü değildir. Karaaptiler köyünün güneybatısında, batı kıyısı boyunca sıralı biçimde duran büyük taş bloklar, Şahin tarafından gerçek Sangarios (Justinianus) Köprüsü'nün kalıntıları olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla Çark Deresi (Melas) üzerinde bugün hâla ayakta duran Beşköprü'den çok daha geniş ve uzun bir köprü Sakarya Nehri üzerine eşzamanlı olarak yapılmıştır. Şahin'in bu köprüye dair bulmuş olduğu mahmuzlardan ve diğer kalıntılardan yola çıkarak yapmış olduğu somut çıkarım bir nehir limanı tesisi olmuştur. Bu tesis beş ayrı köprüden oluşmakta ve mevcut kanal sistemi Sapanca Gölü ile birleşmektedir. Yine Şahin'in belirtmiş olduğu üzere, Sakarya, kanal ve Melas arasında kalan bir ada liman olmalıdır. Bunu "Sakarya'nın ikiye ayrıldığı yer civarında" anlamında kullanılmış olan *Dipotamos* kelimesi ile de özdeşleştiren Şahin, Ada-Pazarı kelimesinin de buradan geldiğini öne sürmüştür[33].

Figür 5. Sırayla Beşköprü ve Çark Suyu Köprüsü[34]

Ayrıca Şahin'in işaret ettiği daha büyük olan bu köprünün batı ucunda, büyük bir yapının da kalıntılarının olduğu ve bu bölgeye halk tarafından da Hisartarla denildiği belirtilmiştir. Hisartarla'nın, burada bulunan köprüyü koruyan bir çeşit güvenlik unsurunun parçası olduğu ileri sürülmüştür. Öngörülen bu su tesisinin varlığı bir an için kabûl edildiğinde, ortaya bir liman çıkmaktadır[35]. Etrafı güvenlik unsurları ile çevrili olan bu gümrük ve ticaret limanının asıl varoluş amacının, Sakarya Nehri üzerinde yapılan nehir taşımacılığı ile bizce başta Frigya ocaklarından getirilen mermerin, Nikomedia limanına ulaşımını sağlamak olduğunu düşünmek kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sangarios (Sakarya) Limanı olarak adlandırdığımız bu liman böylelikle, yalnızca Anadolu'nun iç kısımlarından gelen malların kabûlünü değil, aynı zamanda Bizans'ın doğusunda yer alan gümrük niteliğinde bir köprü görevi de üstlenmiş olmaktadır. Şahin tarafından açıklanmış olan bu su tesisinin detaylarına konumuz itibari ile burada girebilmemiz ne yazık ki mümkün değildir. Ancak Sakarya Limanı'nın varlığı ihtimâli bizce, Ward-Perkins tarafından iddia edilen Nikomedia merkezli mermer ticaret ağının varlığını kesinlikle mümkün kılmaktadır.

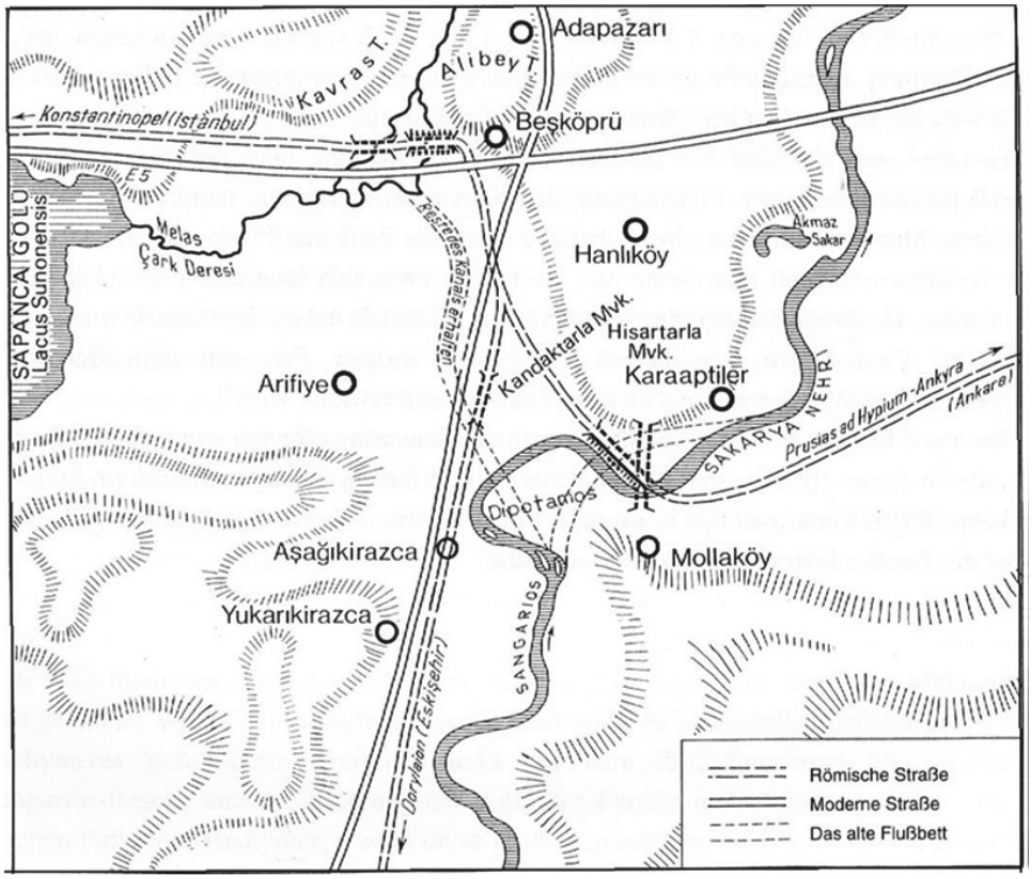
Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (1985), s. 173-179.

[32] Sakarya Valiliği, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Sakarya'nın Kültürel ve Tarihi Mirası*, (İstanbul: Melisa, 2009), s. 93; Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, (İstanbul: Işıl Matbaası, 1952), s. 34.

[33] Sencer Şahin, "Wasserbauten Justinians am unteren Sangarios in Bithynien", XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Atti II. Roma, 18-24 Eylül 1997, çev.: N. Eda Akyürek Şahin, "Iustinianus'un Bithynıia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", (Roma 1999), s. 643-658.

[34] Sakarya Valiliği, *Sakarya'nın Kültürel...,* s. 89.)

[35] Şahin, "Wasserbauten Justinians...", s. 649, 650.

Figür 6. Beşköprü Bölgesinin Topoğrafik Haritası[36]

Bu ihtimâlin kabûlü hâlinde sorulması gereken bir soru daha vardır? Pliny'nin bu projenin bir parçası olarak belirtmiş olduğu Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi arasındaki kanal yapılmış mıdır? Böyle bir kanalın mümkün olabileceğini yine Şahin belirtmiş ve zaten Sapanca ile Sakarya'nın ters akan Çark Deresi ve kanallar ile birlikte bir sistemle bağlanmış olmasını da bu gerekçe ile açıklamıştır. Dönemin teknolojisi ve ilminin sınırları içerisinde, Sakarya Limanı gibi beş ayrı köprüden ve kanallardan oluşan bir tesisin inşa edildiği görüşü kabûl edildiğinde, İzmit körfezi ile Sapanca Gölü arasında da bir kanalın eşzamanlı olarak inşa edilmiş olma ihtimâli bizce de akla ve mantığa uygun gelmektedir.

[36] Şahin, "Wasserbauten Justinians...", s. 656.

Figür 7. Gerçek Justinianus Köprüsü'nden İki Sivri Köprü Mahmuzu[37]

Figür 8. Gerçek Justinianus Köprüsü'nin Kalıntıları[38]

[37] Akyürek Şahin, "Iustinianus'un Bithynıia'da...", s. 29.
[38] Akyürek Şahin, "Iustinianus'un Bithynıia'da...", s. 28.

Sonuç

Yukarıda açıklanmış olan bilgiler doğrultusunda, Dokimeion mermerinin büyük bir bölümünün Amorion, Nakoleia, Dorylaion ve buradan da Porsuk vadisindeki diğer mermer ocaklarından çıkarılan mermerlerle birlikte önce Porsuk Çayı ve sonrasında Porsuk'un Gordion civarında bağlandığı Sakarya Nehri vasıtasıyla önce Sangarios (Sakarya) Limanı'na, oradan da iki kola ayrılarak bir kısmının Sapanca Gölü (ve muhtemelen Körfez Kanalı) ile Nikomedia'ya, bir kısmının ise Sakarya Limanı'ndan Sakarya Nehri boyunca devam ederek Herakleia Pontika'ya ulaştırıldığı düşünülmektedir.

Şahin'in ortaya koymuş olduğu su tesisi projesinin yapımına dair en büyük ihtiyaç, Pliny'nin de bahsettiği ağır yüklerin taşınması olmalıdır. Dolayısıyla, Şahin'in su tesisi projesine ilişkin veriler ile Ward-Perkins'in Nikomedia merkezli mermer ticaret ağına dair veriler, ilgili kaynaklardaki epigrafik ve arkeolojik delillerle birlikte, bizce birbirlerini destekler niteliktedir. Dolayısıyla bu doğrultuda düşünüldüğünde, Sakarya'nın özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde ticari bir merkez konumunda olduğu öngörülmektedir. Ne yazık ki, konuya ilişkin kesin yargılara ulaşabilmek için çok daha fazla arkeolojik veriye ihtiyaç vardır.

Kaynakça

Anderson, J. C. Jr., "The Historical Topography of the Imperial Fora", Brussels: *Collection Latomus,* 182 (1984): 40-124.

Balcıoğlu T., *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası,* İstanbul: Işıl Matbaası, 1952, s. 34.

Fant, C., "Four Unfinished Sarcaphagus Lids at Docimium and the Roman Imperial Quarry System in Phrygia" *AJR,* Vol. 89 (1985): 655-662.

Frend, W. H. C., "A Third Century Inscription Relating to Angareia in Phrygia", *JRS,* Vol 46 (1956): 46-56.

Froriep, S., "Ein Wasserweg in Bithynien. Bemühungen der Römer, Byzantiner und Osmanen", *Antike Welt,* 2nd Special Edition (1986): 39-50.

Hardal, E., "Marble Quarries and Artisanship in Nicomedia", Hazırlayan: Ö. Yılmaz, European Association of Archaeologists, Istanbul: *Archaeology & Art Publications* (2014): 60.

Hardal, E., "Antik Dönemde Batı Karadeniz Mermer Ticareti", İnsan, Kimlik, Mekan Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri 16-18 Ekim, Zonguldak: *Bülent Ecevit Üviversitesi Yayınları* (2014): 129-136.

Hirt, A. M., *Imperial Mines and Quarries in the Roman World*, New York: Oxford University Press, 2010, s. 30, 116, 354, 355, 362.

Koch, G., *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Çeviren: Z. Zühre İlkgelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001, s.17.

Ramsay, W. M., "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 8 (1887): 461, 519.

Sakarya Valiliği Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "*Sakarya'nın Kültürel ve Tarihi Mirası"*, İstanbul: Melisa, 2009, s. 89-93.

Şahin S., "Beşköprü'nün Adapazarı/ Beşköprü Mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum", III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü (1985): 173-179.

Şahin, S., "Wasserbauten Justinians am unteren Sangarios in Bithynien", Çeviren: N. Eda Akyürek Şahin, XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, *Atti II. Roma*, 18-24 settembre (1999): 643-658.

Waelkens, M., "From a Phrygian Quarry: The Provenance of the Statues of the Dacian Prisoners in Trajan's Forum at Rome", *AJA,* Vol. 89 No. 4 (1985): 641, 653.

Waelkens, M., Paepe de P. ve Moens L., "Patterns of Extraction and Production in the White Marble Quarries of the Mediterranean: History, Present Problems and Prospects. Ancient Marble Quarrying and Trade", Hazırlayan: J. Clayton Fant, *BAR International Series 453* (1988): 81-116.

Ward-Perkins, J. B., "Nicomedia and The Marble Trade", *PBSR*, Vol. 48 (1980): 23-69.

Ward-Perkins, J. B., "The Marble Trade and Its Organization: Evidence from Nicomedia", The Seaborne Commerce of Ancient Rome: Studies in Archaeology and History, *MAAR*, Vol. 36 (1980): 325-338.

Ward-Perkins, J. B., "Tripolitania and the Marble Trade", *JRS*, Vol. 41 (1951): 89-104.

16. Yüzyılda Sakarya Nehri'nde Gemi İnşa Faaliyetleri ve Sakarya Bölgesinin Tersane-i Âmire'ye Katkıları

KERİM İLKER BULUNUR
Dr. Öğretim Üyesi / Sakarya Üniversitesi, ilkerbulunur@hotmail.com

Başkent İstanbul'un, sarayın ve ordunun gereksinim duyduğu birçok ürün, imparatorluk genelinden temin edilmekteydi. Bu ürünler, farklı yörelerden İstanbul'a kara veya deniz yolu ile nakledilyordu. Balkanlar, Eflak-Boğdan, Trakya, Batı Anadolu, Marmara, Mısır ve diğer bölge topraklarında yetiştirilen ürünleri her sene merkezin talep ettiği miktarlarda göndermeğe çalışıyordu. Bu ürünler, arasında gıda maddeleri şüphesiz ilk sırada yer alıyordu.[1]

Marmara yöresi özellikle de Doğu Marmara, İstanbul'un talep ettiği ürünleri temin etmede ilk başvurulan yerler arasında yer alıyordu. Bunun en önemli sebebi bölgenin İstanbul'a yakınlığı olmalıdır. Sakarya'nın da içinde yer aldığı Marmara'nın doğusundan İstanbul'a çeşitli gıda maddeleri yanında odun ve kereste de gönderilmekteydi. Yapılan bir araştırma Sakarya ve çevresinin İstanbul'a gönderdiği ürünler arasında gıda maddelerinin görece düşük olduğunu, buna karşı odun ve kereste ürünlerinin ilk sırada yer aldığını göstermektedir.[2] Bunlar İstanbul'da yakacak[3] ve inşaat malzemesi olarak kullanılmalarının yanında Tophâne ve Tersâne'de[4] kullanılıyordu.[5] Bu nedenle bu tebliğde daha çok kereste ihtiyacı çerçevesinde bugünkü Sakarya şehrinin sınırları içinde ve yakın çevresinde yer alan kadılıkların Tersâne-i Âmire'ye katkılarını ele alacağız. Ayrıca Sakarya nehrinde devletin donanma için yapımını emrettiği gemi inşa faaliyetlerini inceleyeceğiz. Devletin Sakarya ve çevresinden hangi dönemlerde Tersane-i Amire için kereste talep ettiğini ve hangi dönemlerde gemi inşasına giriştiğini ortaya koymaya çalışacağız. Bu konuları ele alırken ana kaynak olarak 16. yüzyıla ait mühimme defterlerini kullanacağız.

---

[1] Arif Bilgin, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2005, s. 305.

[2] Bilgin, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)", s. 306.

[3] Mesela saray mutfağının yakacak ihtiyacının bir kısmı Sapanca, Akyazı, Sarıçayır, Âb-ı Sâfi ve Akhisar gibi Sakarya ve çevresindeki kadılıklardan temin ediliyordu. Bkz. Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 147.

[4] Tersâne-i Âmire'nin kereste ihtiyacının hangi bölgelerden ve hangi yöntemlerle karşılandığı, talep edilen kerestelerin tür, ebat ve miktarları hakkında detaylı bilgi için bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 102-118.

[5] İstanbul'un 18. yüzyıldaki odun ve kömür ihtiyacını ele alan bir çalışma için bkz. Salih Aynural, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Odun ve Kömür İhtiyacının Karşılanması", *Osmanlı*, C. 5, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 563-569.

Sakarya ve Çevresinin Tersâne-i Âmire'ye Katkıları

Marmara bölgesinden tedarik edilen kereste, Tersânede inşa edilecek gemiler için oldukça önemli idi.[6] Merkez, emirlerini bölgedeki kadılara yazıyor ve talep edilen tür ve miktarda kerestenin Tersâne'ye gönderilmesini istiyordu. Mühimme defterlerine yansıyan belgelerde genellikle hangi kadılıktan ne türde ve miktarda kereste istendiği belirtilmemiştir. Mühimme defterlerindeki çok az sayıda belgede kadılıklardan istenen kereste miktarından bahsedilmektedir. Bunun nedeni daha önce gönderilen bir defter aracılığı ile her kadılığın ne kadar kereste hazırlaması gerektiğinin belirlenmiş olmasıdır.[7] İstenen kereste miktarını gösteren belgelerden birinde İznik'ten iki, Akhisar'dan ise bir kadırga kerestesinin gönderilmesi emrediliyordu. Bu keresteler İznikmid'de (İzmit) inşası istenen kadırgalar için kullanılacaktı (Ocak 1573).[8] Kadırga inşasında kullanılan kereste türleri hakkında belgelerde herhangi bir bilgi yer almasa da Kâtip Çelebi bir kadırga kerestesinin "*dört yüz tahta ki on ikişer arşun ve verdinar direklerinden biçilmiş*" olması gerektiği bilgisini vermektedir.[9]

Kadılar sadece bölgeden talep edilen kerestelerin temininden sorumlu değildi. Aynı zamanda halka karşı yapılan çeşitli haksızlıkların giderilmesinde de merkezin gözünde en önemli yetkili idi. Mesela Sapanca ahalisi 1565'te merkeze bir adam göndererek kendilerine çekmeleri gerekenden daha fazla gemi ağacı çektirildiğini ve bazı kimselerin para karşılığı bir belge alarak İznikmid'e gemi ağacı çekme hizmetinden muaf oldukları şikâyetini iletmişlerdi. Merkez, İznikmid ve Sapanca kadılarından reayaya adalet üzere hizmet teklif olunup olunmadığını ve halka zulüm edilip edilmediğini teftiş ederek durumu bildirmelerini istemiştir.[10] 1572'de ise yine Sapanca halkı merkeze gönderdiği bir adam ile Kefken'de yapılması emredilen gemiler için kereste hazırlanması istendiğini fakat Kefken'in "*dağ aşırı*" bir yer olması nedeni ile araba ile kereste çekmenin imkânı olmadığını ve gemi yapımının tamamlandığını belirtilerek kereste hizmetinin teklif olunmamasını talep etmiştir. Merkez, Sapanca halkının bu talebine olumlu bakmış ve bu sene için kereste teklif olunmamasını istemiştir. Ancak gemilere lazım olan çam kerestesinden de yeterli miktarda hazırlanmasını emretmiştir.[11] Mayıs 1572 tarihli başka bir belgede ise bazı bölük halkı ve yeniçerilerin halktan para toplayarak Akçahisar ve Geyve kazalarından talep edilen seren ve sair keresteyi karşılamayı taahhüt ettikleri ancak "*yitirdim*" diyerek halktan topladıkları paraları "*ekl ü bel*'" eyledikleri bildirilmekte ve bu gibilerin gemi kerestesi işine karıştırılmaması, işlerin İznikmid kadısı marifeti ile adalet üzere görülmesi emredilmektedir.[12] Ocak 1573'te ise Kandıra halkı hem Kefken iskelesinde yapılan beş gemi için kereste hem de İznikmid iskelesine 11 bin kıt'a ağaç indirmek teklif edildiğini bildirerek bu iki hizmeti göremeyeceklerini bildirmişlerdir. Merkez, Kandıra kadısına emir göndererek Kandıra ahalisinin bin adet kürek ve bazı ağaç malzemeleri göndermelerini emretmiştir.[13] Yöre halkının merkeze yaptığı şikâyetler, bu tür suiistimallerin sıradan olmadığını düşündürmektedir. Merkez, zaman zaman bu tür şikâyetlerin önünü gönderdiği emirlerle baştan almaya çalışıyordu. Bölgedeki kadılardan hazırlamaları emredilen keresteleri göndermeleri istenirken, kereste için gönderilen paraların reayaya verilmesi, bunların mübaşirler arasında "*ekl ü bel*" ettirilmemesi ve reayaya ücretsiz kereste kestirilmemesi emredilmekteydi.[14]

---

[6] Sakarya ormanlarının Tersâne-i Âmire için önemini gösteren bir çalışma için bkz. M. Hüdai Şentürk, "Osmanlılar Döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2005, s. 183-187.

[7] "*Hâlâ Tersâne-i Âmirede müceddeden yapılacak kadırgaların lâzım olan kerestesi içün irsâl olunan mümzâ defter mûcebince her kâdî-ı ahadın ne mikdâr kereste ta'yîn olunmuş ise mu'accelen tedârik ü ihzâr olunup Tersâne-i Âmireye irsâli lâzım olmağın...*" BOA, *MD*, nr. 66, s. 39/86.

[8] BOA, *MD*, nr. 21, s. 67/164.

[9] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihar*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 185.

[10] *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 135/1064. [Bundan sonra: *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II]

[11] *12 Numaralı Mühime Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 252/1185. [Bundan sonra: *12 Numaralı Mühime Defteri*, II]

[12] BOA, *MD*, nr. 16, s. 172/331.

[13] BOA, *MD*, nr. 21, s. 67/165.

[14] BOA, *MD*, nr. 66, s. 39/86, s. 42/93.

Reaya, gemi yapımı için görevlendirildiği kereste hizmeti sayesinde birtakım imtiyazlar elde edebiliyordu. Mesela Mart 1573'te Geyve ahalisi, çevredeki bazı kadılıkları örnek göstererek gördükleri kereste hizmeti mukabelesinde kürekçi hizmetinden muaf olmayı talep etmişlerdir. Geyve ahalisinin bu talebi merkez tarafından olumlu karşılanmış ve gördükleri kereste hizmeti karşılığında "*kürekçi ihracından*" muaf tutulmuşlardır.[15]

Merkez, Sakarya bölgesinden kereste temini için yaptığı talepleri çok geniş bir alana yayılmış olan kadılıklardan isteyebiliyordu. Bu alan batıda Üsküdar ve Yalova'dan doğuda Düzce ve Ereğli'ye, güneyde Taraklı ve Göynük'den kuzeyde Kandıra'ya kadar uzanıyordu. Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr* isimli eserinde Kocaeli sancağının ve Sapanca, Akyazı, Yörükân-ı Akyazı, Ab-ı Safi (Karapürçek), Sarıçayır, Geyve, Akhisar (Pamukova), Yalakâbâd ve İznik kazalarının Tersâne-i Âmire'nin kereste ihtiyacını karşılayan kereste ocakları olduğunu yazmaktadır.[16] Kâtip Çelebi, burada 17. yüzyıldaki durumu aktarıyor olmalıdır. Ancak Kâtip Çelebi'nin kereste ocağı olarak bahsettiği bu kazaların adı 16. yüzyıla ait belgelerde de çok sık geçmektedir.

Sakarya bölgesinden talep edilen kerestelerin büyük bir bölümü Tersâne-i Âmire'de yapılacak gemilerin inşasında kullanılıyordu. Ancak bunun yanında İznikmid ve Kefken iskelesinde inşa edilen gemiler için de bölgeden kereste temin edilmekteydi. Bu durumda belgelerde Kefken'de veya İznikmid'de inşa edilecek gemiler için kereste istendiği açıkça belirtilmektedir.[17] İznikmid'e kereste gönderilmesini isteyen emirlerde bazen bu tarz kesin ifadelere rastlanılmamakta daha genel olarak kerestelerin kestirilerek İznikmid iskelesine veya İznikmid'e iletilmesi istenmekteydi. İznikmid'e gönderilmesi istenen bu keresteler buradan gemilerle İstanbul'a, Tersâne-i Âmire'ye gönderilmiş olmalıdır.

Sakarya ve çevresinden Tersâne-i Âmire için talep edilen keresteler çoğunlukla gemilerin ana gövdelerinin inşasında kullanılıyor olmalıdır. Bunun yanında bölgeden gemilerin direk ve serenlerinin de talep edildiği anlaşılmaktadır. Merkez, Ocak 1565'te Ada, Akyazı, Yenice-i Taraklı, Geyve, Akhisar ve Göynük kazalarından kesilmesini emrettiği direk ve serenlerin İznikmid iskelesine naklini istemekteydi.[18] Bu direk ve serenler, aynen kerestelerde olduğu gibi İznikmid'den deniz yolu ile İstanbul'a nakledilmiş olmalıdır. Bölgedeki kadılıklardan yapılan direk ve seren taleplerinin sadece bu tarihte değil, 17. yüzyılda da devam ettiği anlaşılmaktadır.[19]

Mühimme defterlerine yansıyan belgeler incelendiğinde, Sakarya ve çevresinden Tersâne-i Âmire veya diğer tersânelerde gemi yapımında kullanılmak üzere kereste taleplerinin bilhassa belirli dönemlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Belgelerde genellikle istenen malzemelerin ne amaçla kullanılacağı belirtilmemektedir. Fakat talep tarihlerine bakıldığında bunların genellikle bir deniz seferi öncesine denk geldiği görülmektedir.

Tespit edebildiğimiz ilk kayıt Ağustos 1599 tarihlidir ve Akyazı, Göynük, Yenice-i Taraklı, Akhisar ve Nurgan kadılıklarından istenen seren direkleri ile ilgilidir (Tablo 1, Sıra No [sn] 1).[20] Her zaman olduğu gibi belgede bu taleplerinin bir sefer ile bağlantısını kurmaya yarayacak herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak bunlar, 1560 baharında İspanya donanması ile gerçekleşecek olan Cerbe Deniz Savaşı öncesinde yapılan hazırlıkları ile ilgili olmalıdır.[21] Kâtip Çelebi, İspanya donanmasının Trablusgarb'a saldıracağı haberinin 1559'da Turgut Reis tarafından merkeze

---

[15] BOA, *MD*, nr. 21, hk. 528.

[16] Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihar, s. 185.

[17] "*İznikmid'de binâ olunan gemilere...*" BOA, *MD*, nr. 19, s. 9/25; "*İznikmid'de binâsı fermân olunan...*" BOA, *MD*, nr. 21, 67/164.

[18] *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 279/513. [Bundan sonra: *6 Numaralı Mühimme Defteri,* I]

[19] Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, s. 119.

[20] *3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560, Özet ve Transkripsiyon,* T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 100-101/214.

[21] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 387-388. Cerbe Deniz savaşları ile ilgili literatür için bkz. Abdülkadir Özcan, "Cerbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, s. 391-392.

bildirilmesi üzerine Piyale Paşa'ya ilk yaza kadar 120 parçalık bir donanma hazırlanmasının emredildiğinden bahsetmektedir.[22]

Bu tarihten sonra Sakarya bölgesinden birbirine oldukça yakın tarihlerde bazı taleplerde bulunulduğu gözlenmektedir. Bu taleplerin tarihleri Aralık 1564, [23] Ocak 1565[24] ve Mart 1565'tir (Tablo 1, sn 2-4).[25] İlk iki talep Malta, [26] sonuncusu ise Sakız üzerine düzenlenen seferle ilgili olmalıdır.[27] Malta seferi için donanma 1565 sonbaharında (Mart/Nisan); Sakız seferi için ise 1566 sonbaharında (Mart/Nisan) İstanbul'dan yola çıkmıştır.[28]

Bundan sonra mühimme defterlerine yansıyan altı kayıt Osmanlı donanmasının İnebahtı'daki yenilgisinden sonra girişilen gemi inşa faaliyetlerini yansıtıyor olmalıdır. Bu talepler 1572 Mart ve bilhassa da Mayıs ayında yapılmıştır (Tablo 1, sn 5-10).[29] İnebahtı'da karşı karşıya gelen Osmanlı ve Haçlı donanmasının gemi sayıları hakkında farklı bilgiler bulunmakla birlikte İdris Bostan, Osmanlı donanmasının yaklaşık 230 gemiden oluştuğunu, bunların da 190 tanesinin ya batırılmış ya da ele geçirilmiş olduğunu zikretmektedir. Ekim 1571'de İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı donanmasının mağlup olması üzerine vakit geçmeden yeni bir donanmanın hazırlanması işine girişilmişti. Mağlubiyetten sonraki kış ve bahar ayları İstanbul ve diğer birçok tersanede yeni donanmanın inşa edilmesi ile geçti. Donanma için yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa 1572 Haziran ayı ortalarında denize açıldı.[30] İnebahtı'da büyük bir kısmı yok olan donanmanın yeniden hazırlanması için girişilen yoğun faaliyetler çerçevesinde Sakarya civarındaki kadılıklardan sık sık gemi inşasında kullanılmak üzere kereste ve direk hazırlanmasının istendiği anlaşılmaktadır.

İnebahtı yenilgisinden sonra yeni bir donanma vücuda getirilmesi ve bunun denize açılmasının üzerinden henüz bir yıl geçmeden Ocak 1573'te Sakarya bölgesindeki kadılıklardan yine gemi kerestesi, kürek ve sair levazımatın tedarik edilmesinin istendiğini görmekteyiz (Tablo 1, sn 11-13).[31] Bu talepler Piyale Paşa'nın Haziran 1573'te donanma serdarı olarak denize açıldığı seferin hazırlıkları ile ilgili olmalıdır. İnebahtı yenilgisinden sonra Haziran 1572'de Kılıç Ali Paşa kumandasında denize açılan Osmanlı donanması ile müttefik donanması arasında ciddi bir savaş meydana gelmemiş ve donanma derya mevsimi sonunda tersaneye çekilmişti. Padişah donanmanın ertesi sene yeniden denize açılması için hazırlıklara başlanmasını emretmiş ve Piyale Paşa serdarlığa tayin edilmişti. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Haziran 1573'te denize açılan donanma İtalya'nın güney sahillerini vurduktan sonra Venedik'e yönelmişti. Ancak Venedik ile sulh yapılması üzerine donanmanın Venedik'e bağlı olan yerlere saldırmaması emredilmişti.[32]

Sakarya bölgesinden ayrıca 1574, 1589 ve 1590 tarihlerinde Tersâne-i Âmire'de yapılan gemiler için kereste talep edildiğini görmekteyiz (Tablo 1, sn 14-17).

---

[22] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, s. 94.
[23] *6 Numaralı Mühime Defteri*, I, s. 279/513.
[24] *6 Numaralı Mühime Defteri*, I, s. 342/626.
[25] *6 Numaralı Mühime Defteri*, II, s.66/932.
[26] Malta'ya düzenlenen sefer hakkında detaylı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 79-109; İdris Bostan, "Malta", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2003, s. 539-542.
[27] Sakız seferi ile ilgili bkz. Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6-7, 1996, s. 173-191.
[28] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, s. 100-104.
[29] BOA, *MD*, nr. 10, s. 292/468; BOA, *MD*, nr. 18, s. 144/303; *12 Numaralı Mühime Defteri*, II, s. 268/1213; BOA, *MD*, nr. 16, s. 172/331; BOA, *MD*, nr. 19, s. 9/24; BOA, *MD*, nr. 19, s. 9/25.
[30] İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 288.
[31] BOA, *MD*, nr. 21, s. 66/163; BOA, *MD*, nr. 21, s. 67/164; BOA, *MD*, nr. 21, s. 67/165.
[32] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, s. 119.

Tablo 1: Sakarya ve Çevresinden Tersâne-i Âmire'ye Gönderilen Kereste ve Direkler

S.N.	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Nereye	İstek Türü	İstenen Kadılıklar	Seferler	Kaynak
1	11 Zilkade 966	15 Ağustos 1559	Tersâne-i Âmire	Seren ve direk	Akyazı, Göynük, Yenice (Taraklı), Akhisar, Nurgân	Cerbe Deniz Savaşı (Nisan-Mayıs 1560)	*3 Numaralı Müh.*, s. 100-101/214
2	7 Cumadelula 972	11 Aralık 1564	İznikmid iskelesi (Donanma)	Seren ve direk	İznikmid, Ada, Akyazı, Yenice, Geyve, Akhisar ve Göynük	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 279/513.
3	15 Cumadelahır 972	18 Ocak 1565	İznikmid (?) (Donanma için)	Çubuk, vürdünar, koğuş, seren ve direkler	Taraklı Yenicesi, Göynük, Konrapa	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s.342/626.
4	23 Şaban 972	26 Mart 1565	?[33]	Kereste (miri gemiler için)	İznik, Kandıra, Şile, Sapanca ve Yalak-âbâd	Sakız'ın fethi (Mart-Nisan 1566)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 66/932.
5	5 Şaban 979	23 Aralık 1571	Kefken, Tersâne-i Âmire	Kereste	Kandıra	İnebahtı yenilgisinden (Ekim 1571) sonra (Temmuz 1572)	BOA, *MD*, nr. 10, s. 292/468.
6	26 Şevval 979	7 Mart 1572	Kefken	Kereste (Kadırga için)	Şile, Sapanca, Akyazı, Konrapa, Göynük, Bendereğli, Yenice-i Taraklı, Geyve, Akhisar	İnebahtı yenilgisinden (Ekim 1571) sonra (Temmuz 1572)	BOA, *MD*, nr. 18, s. 144/303
7	17 Zilhicce 979	1 Mayıs 1572	Kefken	Çam kerestesi (gemiler mühimmi için)	Akyazı, Ereğli, Yörük	İnebahtı yenilgisinden (Ekim 1571) sonra (Temmuz 1572)	*12 Numaralı Mühime Defteri*, II, s. 268/1213.
8	21 Zilhicce 979	5 Mayıs 1572	?	Seren ve sair kereste	Akçahisar, Geyve	İnebahtı yenilgisinden (Ekim 1571) sonra (Temmuz 1572)	BOA, *MD*, nr. 16, s. 172/331.
9	5 Muharrem 980	18 Mayıs 1572	Kefken	Çam kerestesi (gemiler için)	Ada, Akyazı, Yörük	İnebahtı yenilgisinden (Ekim 1571) sonra (Temmuz 1572)	BOA, *MD*, nr. 19, s. 9/24.
10	5 Muharrem 980	18 Mayıs 1572	Kefken	Çam kerestesi (gemiler için)	Ada, Akyazı, Yörük	İnebahtı yenilgisinden (Ekim 1571) sonra (Temmuz 1572)	BOA, *MD*, nr. 19, s. 9/25.
11	24 Ramazan 980	28 Ocak 1573	?[34]	Kürek ve sair levazım ve mühimmat	Kandıra	Piyale Paşa'nın (Haziran-Kasım 1573) seferi	BOA, *MD*, nr. 21, s. 66/163.
12	24 Ramazan 980	28 Ocak 1573	İzmit	Kereste	İznik, Akhisar, Lipova, Geyve (?)	Piyale Paşa'nın (Haziran-Kasım 1573) seferi	BOA, *MD*, nr. 21, s. 67/164.

[33] "*getirilmesi fermân olunan mahalle...*"
[34] "*Donanma-yı hümâyûn için...*"

13	24 Ramazan 980	28 Ocak 1573	Kefken	Kereste	Kandıra	Piyale Paşa'nın (Haziran-Kasım 1573) seferi	BOA, *MD*, nr. 21, s. 67/165.
14	1 Receb 982	17 Ekim 1574	?[35]	Kereste	İzmit, Sapanca, Kandıra		BOA, *MD*, nr. 26, s. 273/782.
15	1 Zilkade 997	11 Eylül 1589	Tersâne-i Âmire	Kereste	Üsküdar, İzmit, Sapanca, Sarıçay, Ab-ı Safi, Akyazı, Yörükan-ı Akyazı, Geyve, Akhisar, Yalakabad, Pazarköy, Karamürsel, İznik		BOA, *MD*, nr. 66, s. 39/86.
16	3 Rebiülevvel 998	10 Ocak 1590	Tersâne-i Âmire	Kereste	Üsküdar, İzmit, Sapanca, Ab-ı Safi, Sarıçay, Akyazı, Yörükan-ı Akyazı, Geyve, Akhisar, İznik, Yalakabad, Karamürsel		BOA, *MD*, nr. 66, s. 125/262.
17	3 Rebiülevvel 998	10 Ocak 1590	Tersâne-i Âmire	Kereste	Üsküdar, İzmit, Sapanca, Ab-ı Safi, Sarıçay, Akyazı, Yörükan-ı Akyazı, Geyve, Akhisar, İznik, Yalakabad, Karamürsel		BOA, *MD*, nr. 66, s. 127/268.

16. Yüzyılda Sakarya Nehrinde Gemi İnşa Faaliyetleri

Sakarya nehrinde donanma için gemi yapımına dair mühimme defterlerine yansıyan ilk belge 1564 tarihlidir. Bu tarihten daha önce nehir üzerinde gemi yapımına dair elde bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Sakarya nehrinde gemi yapım geleneğinin çok eski tarihlere dayandığı tahmin edilebilir.

Belgelerde gemilerin inşa edileceği yer açıkça belirtilmemiş; "*Sakarya kenârında*"[36], "*Sakarya suyı üzerinde*"[37] ve "*Sakarya'da*"[38], şeklinde genel ifadeler kullanılmıştır. Ancak bölgenin ve nehrin fiziki yapısı düşünüldüğünde gemilerin inşa edildiği yerin Sakarya nehri ağzında veya buraya yakın bir yerde olduğu düşünülebilir.

Merkezin, Kocaeli sancak beyi Süheyl'i Ağustos 1564'te Sakarya nehri üzerinde inşa edilecek gemiler hususunda özel olarak görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Daha önce "*mehayif teftişi fermân*" olunan Süheyl'in bu işi kadılara bırakarak yapması istenen vazife şöyle özetlenmiştir: "*sen kendün bi'z-zât binâ olunacak gemilerün üzerine varup İznikmid'den ve sâyir taht-ı livânda vâkı' olan kasabâtdan kifâyet kadar zahire ve orducı ihrâc idüp zikrolunan mahalde ihzâr eylemesin emridüp buyurdum...*". Ayrıca bunu destekleyici olarak belgenin devamında "*hıdmet-i mezbûre içün cem' olanlarun ma'âşları içün eger ekmekci ve eger aşcıdur ve sâyir zâd ü zevâdeden her ne levâzim olursa mümkin olan yirlerden getürdüp ihzâr idesin...*"[39] denmektedir. Bununla Süheyl Bey'in gemi inşaatında çalışan işçilerin bilhassa yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak üzerinde görevlendirildiği anlaşılabilir. Ancak Sühely Bey sadece orducu ihracından ve zahire tedarikinden mesul değildi. Bunu aynı belgede geçen "*sen te'hîr itmeyüp bi'z-zât gemiler binâ olunmak emrolunan mahalle varup gice vü gündüz gemilerün binâsı üzerine olup*"[40] ifadelerinden anlamaktayız. Bu

[35] "*mahall-i me'mûra iledüb...*"
[36] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 20/34, s. 20-21/35.
[37] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 64/115, s. 65/116, s. 191-192/349, s. 277-278/510.
[38] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 67/122, s. 76-77/139.
[39] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 20/34.
[40] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 20/34.

son ifade, Süheyl Bey'in daha genel olarak gemilerin inşa edilmesinden sorumlu tutulduğunu düşündürmektedir. Mühimme defterlerinde bu düşünceyi destekleyecek başka belgeler de bulunmaktadır. Süheyl Bey, çeşitli kadılıklardan veya beylerden istenen iş gücünün gelmediğini merkeze bildirirken karşımıza çıkmaktadır. Mesela Eylül 1564'te Geyve, Akhisar (Pamukova), Konrapa (Düzce) ve Üsküdar ile Trabzon arasındaki bir dizi kadılıktan istenen kalafatçı, burgucu ve dülgerin gelmediğini merkeze Süheyl Bey bildirmiştir.[41] Aynı şekilde Süheyl Bey, Kasım 1564'te, Sakarya nehrinden inşa edilecek gemiler hizmetine memur edilen Ankara yayalarının bir kısmı görev yerine gelmeyince durumu merkeze bildirmiştir.[42] Merkezden doğrudan Süheyl Bey'e hitaben yazılan bir diğer belgede ise kendisinin "*Sakarya suyında binâ itdürdüğ[i]*" kadırgalardan bahsedilmektedir.[43] Bu belgeler, 1564'te Sakarya nehrinde inşa edilen gemilerin sorumluluğunun Süheyl Bey'in üzerinde olduğunu ispatlamaya yetecek kuvvetli deliller oluşturmaktadır.

Sakarya'da inşa edilecek gemiler için Akyazı, Geyve, Taraklı, Göynük, Kandıra, Şile, Akçahisar, Konrapa gibi civar kadılıklara çeşitli emirler yazılmıştır. Gemilerin inşasında kullanılacak kimi malzemelerin görece yakın kadılıklardan talep edildiği dikkati çekmektedir. Mesela kereste, Akyazı, Göynük ve Taraklı kadılıklarından (Eylül 1564)[44] gemi lengerleri ve sair "*âlât u esbâb*" ise İznikmid'den temin edilmiştir (Aralık 1564).[45]

Konu gemi yapımında çalışacak iş gücünün toplanmasına gelince alanın biraz daha genişlediği görülmektedir. Mesela Ağustos 1564'te "*Yalı kâdîların*"a yazılan bir emirde gemi yapımında çalışacak neccar, bıçkıcı ve kalafatçıların acilen gönderilmesi emredilmiştir.[46] Burada bahsi geçen yalı kadılarının hangileri olduğuna dair herhangi bir detay verilmemiştir. Ancak bunların bilhassa Karadeniz kıyısındaki kadılıklar olduğu düşünülebilir. Gemi inşasında çalıştırılacak nitelikli iş gücü bunlardan ibaret değildi. Eylül 1564 gibi görece geç tarihli bir belgeden Geyve, Akhisar, Konrapa ve Üsküdar'dan Trabzon'a kadar olan kadılardan kalafatçı, burgucu ve dülger göndermesi istenmektedir. Belgeden anlaşıldığı kadarı ile merkez bu yönde daha önce bir emir göndermiş fakat bu emir yerine getirilmediği için tekrarına ihtiyaç duyulmuştur.[47] Bunlardan başka Ankara yayaları da "*Sakarya suyı üzerinde binâ olunan hâssa kadırgalar hidmetine ta'yîn*" olunmuştu. Fakat gemi inşasında görevlendirilen yayaların tamamı görev yerlerine gelmeyince Kasım 1564'te, Ankara yaya beyini uyaran konu ile ilgili bir emir yollanmıştır.[48]

Sakarya'da gemi inşası sırasında ihtiyaç duyulan iş gücü sadece gemi yapımında çalışacaklardan ibaret değildi. Burada çalışan benna, neccar ve diğer işçilerin bilhassa yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak üzere Eylül 1564'te İznikmid kadısından ekmekçi, mumcu ve kasap göndermesi istenmekteydi. Ayrıca işçilerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması da (un ve sair zahire tedariki) İznikmid kadısının yerine getirmesi istenen görevleri arasındaydı.[49]

Sakarya nehrinde 1564 yılında başlanan gemi yapım faaliyeti için merkezden gönderilen emirler, Ağustos 1564 ile Ocak 1565 tarihleri arasında toplanmaktadır (Tablo 2, sn 1-8). Yukarıda Tersâne-i Âmire'de yapılacak gemiler için Sakarya bölgesinden kereste ve diğer gemi inşa malzemelerinin tedariki için gönderilen emirlerde, bu gemilerin hangi sefer için hazırlandığına dair bir bilgi bulunmadığından bahsetmiştik. Aynı durum Sakarya nehrinde yapılan gemiler için de geçerlidir. Ancak gemi inşası için gönderilen emirlerin tarih aralığına bakarak bu gemilerin, 1565 baharında Malta seferi için denize açılacak donanma hazırlıkları çerçevesinde inşa edildiğini söyleyebiliriz.

---

[41] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 76-77/139.
[42] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 191-192/349.
[43] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 343/627.
[44] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 65/116.
[45] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 277-278/510.
[46] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 20-21/35.
[47] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 76-77/139.
[48] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 191-192/349.
[49] *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 64/115.

Sakarya nehrinde 1564'ten sonra girişilen bir diğer gemi inşa faaliyeti 1571'de başlamıştır. Ancak elimizdeki belgeler, bu tarihteki gemi yapım sürecini detaylı bir şekilde takip edebilmeyi sağlayacak veriler içermemektedir (Tablo 2, sn 9-10). Konu ile ilgili mühimme defterlerinden tespit edebildiğimiz ilk belge, Kasım 1571 tarihlidir. Bu belgeden Sakarya'da 15 geminin inşa edilmesinin ferman olunduğunu öğreniyoruz. Belgenin kaleme alınma sebebi ise gemilerin inşasında ihtiyaç duyulan nitelikli iş gücünün teminidir. Bunun için Akçahisar, Geyve, Taraklı, Göynük ve Akyazı kadılarından neccar, kalafatçı, burgucu ve bıçkıcı talep edilmektedir.[50] Ancak bundan yaklaşık bir ay sonra Aralık 1571'de Kandıra kadısına gönderilen bir fermandan Sakarya'da inşa edilecek gemilerden feragat edildiğini öğrenmekteyiz. Fakat burada gemi sayısı bir önceki belgeden farklı olarak 15 değil 10 adet olarak verilmiştir.[51] Maalesef elimizde bu farklılığın sebebini açıklamaya yetecek kesinlikte veriler bulunmamaktadır. Aynı durum 1571'de Sakarya'da inşa edilmesi planlanan kadırgalardan neden vazgeçildiği sorusu için de geçerlidir. Bu konuda belgelerde en ufak bir bilgi kırıntısına dahi yer verilmemiştir. Ancak İnebahtı mağlubiyetinden sonra birçok yerde gemi inşa faaliyetlerine girişildiği bilinmektedir. Bu faaliyetler çerçevesinde, Sakarya civarında, bilhassa Kefken iskelesi dikkat çekmektedir. İnebahtı mağlubiyetinden sonra 1572'de Kefken iskelesinde yoğun bir gemi inşa faaliyetine girişildiği anlaşılmaktadır. Burada inşa edilecek gemilerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin bir kısmı Sakarya nehri çevresindeki kadılıklardan karşılanmıştır.[52] Merkez, pratik sebeplerle birbirine oldukça yakın bir konumda bulunan Kefken'de ve Sakarya nehrinde gemi inşasına ihtiyaç duymamış olmalıdır. Bu durumun muhtemel sebepleri arasında Kefken ve Sakarya nehrinde girişilecek gemi inşa faaliyetinin iş gücü ve kereste ihtiyacı bakımından aynı kadılıklardan beslenmek zorunda olması zikredilebilir.

Tablo 2: Sakarya Nehrinde Gemi İnşa Faaliyetleri

S.N.	Hicri Tarih	Miladi Tarih	İstek Türü	İstenen Kadılıklar	Seferler	Kaynak
1	12 Muharrem 972	20 Ağustos 1564	Genel	Kocaeli Sancak Beyine	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 20/34.
2	12 Muharrem 972	20 Ağustos 1564	Neccar, bıçkıcı, kalafatçı	Yalı kadıları	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 20-21/35.
3	29 Muharrem 972	6 Eylül 1564	Zahire, ekçekçi, mumcu, kasap (benna ve neccarlara)	İzmit	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 64/115.
4	29 Muharrem 972	6 Eylül 1564	Kereste (ağaç)	Akyazı, Göynük, Taraklı Yenicesi	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 65/116.
5	10 Safer 972	17 Eylül 1564	Kalafatçı, burgucu, dülger	Geyve, Akçahisar, Konrapa, Üsküdar'dan Trabzona'a kadar olan kadılara, Ankara yayaları beyine	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 76-77/139.
6	5 Rebiülahir 972	10 Kasım 1564	Kadırga hizmetine tayin olunan yayalar	Ankara yayaları beyine	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 191-192/349.
7	7 Cumadelula 972	11 Aralık 1564	Arabalarla İzmit'ten gemi lengeri ve çeşitli alet ve esbab	Şile	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s.277-278/510.

[50] BOA, *MD*, nr. 16, s. 42/79.
[51] BOA, *MD*, nr. 10, s. 292/468.
[52] Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, s. 24

8	15 Cumadelahir 972	18 Ocak 1565	Gemi için toplanan ordunun gemiler İstanbul'a gönderilmeden dağıtılmaması ve Donanma için 50 bin varil çubuğu kestirilmesi	Kocaeli beyine	Malta Seferi (Mayıs-Eylül 1565)	*6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 343/627.
9	26 Cemaziyelahir 979	15 Kasım 1571	Neccar, kalafatçı, burgucu, bıçkıcı (Sakarya'da yapılan 15 gemi için)	Akçahisar, Geyve, Taraklı (Yenice), Akyazı	İnebahtı yenilgisinden (Ekim 1571) sonra (Temmuz 1572)	BOA, *MD*, nr. 16, s. 42/79.
10	5 Şaban 979	23 Aralık 1571	Sakarya'da yapılan 10 kadırgadan feragat olunduğu Kefken'de yapılmakta olan 5 kadırga inşasına devam edildiği	Kandıra	İnebahtı yenilgisinden (Ekim 1571) sonra (Temmuz 1572)	BOA, *MD*, nr. 10, s. 292/468.

Sonuç

Kocaeli sancağı ile birlikte Sakarya'nın da içinde bulunduğu bölge, geniş ormanları ile dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti, Tersâne-i Âmire'de yapılacak gemiler için ihtiyaç duyduğu kereste ve direklerin bir kısmını zaman zaman bugünkü Sakarya şehrinin sınırları içinde ve yakın çevresinde kalan kadılıklardan temin etmiştir.

Merkezin Tersâne için bölgeden belirli dönemlerde yoğun taleplerde bulunduğu gözlenmektedir. 16. yüzyılda bölgeden yapılan taleplerin tarihleri incelendiğinde bunların genellikle büyük bir sefer öncesine denk geldiği anlaşılmaktadır. Merkez, bölge kadılıklarına gönderdiği emirlerle donanma denize açılmadan önce Tersâne'de ihtiyaç duyulan kereste ve direklerin tedarikini emretmiştir.

Bununla birlikte merkezin 16. yüzyılda zaman zaman Sakarya nehri üzerinde gemi inşa faaliyetlerine giriştiği de görülmektedir. Ancak bu faaliyetler, Tersâne için yapılan taleplere nazaran daha seyrek olmuştur. Bunun nedenleri konusunda elimizde kesin veriler bulunmamaktadır. Ancak zamanın kısıtlı, hazırlanmak istenen donanmanın büyük olduğu dönemlerde Sakarya nehrinde gemi inşa faaliyetlerine girişildiği iddia edilebilir. Aslında bu gibi olağanüstü zamanlarda sadece Sakarya nehrinde değil, imparatorluk sathındaki birçok kıyı şeridinde gemi yapım faaliyetlerine girişildiği bilinmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Mühimme Defterleri (*MD*), nr. 10, 16, 18, 19, 21, 26, 66.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560, Özet ve Transkripsiyon, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

12 Numaralı Mühime Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Kitap ve Makaleler

Aynural, Salih, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Odun ve Kömür İhtiyacının Karşılanması", *Osmanlı*, C. 5, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 563-569.

Bilgin, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.

Bilgin, Arif, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2005, s. 305-326.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Bostan, İdris, "İnebahtı Deniz Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 287-289.

Bostan, İdris, "Malta", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2003, S. 539-542.

Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihar*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

Özcan, Abdülkadir, "Cerbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, s. 391-392.

Şentürk, M. Hüdai, "Osmanlılar Döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2005, s. 169-211.

Turan, Şerafettin, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara: TTK Yayınları, 2001, s. 47-117.

Turan, Şerafettin, "Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6-7, 1996, s. 173-199.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 1994.

Rekabet ve İhtirasın Gölgesinde Başarısız Bir Kanal Projesi: 1591'de Koca Sinan Paşa'nın Sakarya Nehri'ni Marmara'ya Bağlama Teşebbüsü

MEHMET YAŞAR ERTAŞ
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, myertas@sakarya.edu.tr
ÜMMÜGÜLSÜM KAYGUSUZ
Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, kaygusuz.glsm@gmail.com

GİRİŞ[1]

Sakarya nehrinin Sapanca gölü üzerinden Marmara denizi ile bir kanal inşa ederek birleştirme projesinin tarihi bir hayli eskidir. Proje fikri ilk olarak Hellenistik dönemde gündeme gelmiş, Roma döneminde Traianus ve Justinianus devirlerinde kanal projesi ile ciddi olarak ilgilenilmiştir. Osmanlı devrinde de 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Sakarya-Sapanca-Marmara arasında bir kanal yapmak için defalarca teşebbüs edilmiş, ancak başarısız olunmuştur. Kanal projesinin başarısız bir girişim olarak kalması siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan çok yönlü bir değerlendirmeye muhtaçtır. Bu bağlamda projenin niçin gündeme geldiği, kanalın açılması için nelerin yapıldığı, neden başarısız olunduğu, kanal projesinin Osmanlı iç ve dış siyasetindeki karşılığının ne olduğu gibi pek çok soru yanıt beklemektedir.

Konuyla ilgili daha önce, Safvet, Ahmed Refik, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Enver Konukçu gibi birçok bilim insanı, kıymetli çalışmalar yaptılar[2]. Ancak daha çok kaynaklardaki bilgileri aktarmakla sınırlı kalan bu çalışmalar, mesele-

[1] Bu makalenin yazarları, eleştiri ve önerileriyle makaleye katkı sağlayan Arş. Gör. Hâcer Kılıçaslan'a teşekkür borçludur.

[2] Kanal projesi üzerine kaynaklara dayalı alışma yapan ilk kişi Safvet'tir. 1912 yılında kaleme aldığı yazısında kanal projesini Karadeniz İzmit Körfezi arasındaki bağlantı olarak düşünmüş ve makale başlığını da bu şekilde koymuştur. Safvet makalesini esas olarak Selânikî Vâsıf ve Mühimme kayıtlarına dayandırmıştır. Ayrıca meseleyi yalnızca kanal alanıyla sınırlı tutmamış, uluslararası gelişmelerle kanal arasında bağ kurmuştur. Bk. Safvet, "Karadeniz-İzmit Körfezi Kanalı", *TOEM*, 15, 1 Ağustos 1328, s. 948-956. 1928'de konuyla ilgili bir diğer makale ise Ahmed Refik tarafından yayımlanmıştır. Aynı şekilde Mühimme kayıtları ve kroniklerden yararlanarak kanalın gündeme gelişinden iptaline kadar olayları özetlemiştir. Bk. Ahmed Refik, "Onuncu Asr-ı Hicride Sabanca-İzmid Kanalını Açmak Teşebbüsü", *Hayat*, cilt. 1, sayı 7, 13 Kânûn-ı Sâni 1927, s. 126-127. Uzunçarşılı ise Osmanlı döneminde yapımına teşebbüs edilen Sakarya-Marmara ve Sapanca-Marmara kanal projelerinin bütünü hakkında resmi vesikalar ve kroniklerdeki bilgileri derlemiştir. 1940'da ilk olarak basılan makalesinin başlığında Safvet'in etkisi bariz bir şekilde fark edilmektedir. Bk. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasiyle Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları", *Belleten*, cilt. IV, sayı. 14-15, Ankara 1994, (İkinci Baskı), s. 149-174. Enver Konukçu da Sakarya ve Sapanca'nın İzmit körfezi ile birleştirilmesine dair bir makale yayımlamıştır. Eskiçağ'dan Cumhuriyet dönemine kadar bölgedeki kanal çalışmaları hakkında kronolojik olarak bilgileri toplayan Konukçu'nun, tarihi kayıtları ve vesikaları mümkün olduğu kadar aktarmaya çalıştığı makalesinin başlığında Sakarya'ya değinmemiş olması dikkat çekmektedir. Bk. Enver Konukçu, "Sapanca Gölünü İzmit Körfeziyle Birleştirme Çalışmaları", *Sakarya İli Tarihi*, I, Sakarya 2005, s. 327-343. Son olarak kanal projelerini yüzeysel olarak tanıtan, içerisinde belge ve haritalara yer verilen bir kitapçık yayımlanmıştır. Bk. *Beş Asırlık Sakarya-Sapanca-Marmara Kanal Projeleri*, haz. Ömer Faruk Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2010.

nin açığa kavuşturulması hususunda tatminkâr bir değerlendirmeyi içermemektedir. Caroline Finkel ve Aykut Barka ise yazdıkları makalelerinde, morfolojik bulgular ve tarihsel veriler ışığında, Osmanlı dönemi kanal açma girişimlerine yeni bir perspektif kazandırmışlardır[3]. Bizim yaptığımız bu çalışma ise Sakarya-Marmara kanal projesinin tüm tarihsel safahatından ziyade, 1591 yılındaki teşebbüs üzerine odaklanmak suretiyle, projeyi, tarihsel bağlamı içerisinde çok yönlü olarak izah etmeyi amaçlamaktadır[4].

Kanal Projeleri: Tarihsel Arkaplan

Nehirler hiç şüphesiz insan hayatını etkileyen ve biçimlendiren en önemli coğrafi unsurların başında gelmektedir. İlk çağdan itibaren irili ufaklı nehirlerin yerleşim alanlarının kurulumu ve gelişimi üzerindeki etkisi bilinmektedir. Yine nehirler, yerleşim coğrafyası kadar kara ve su taşımacılığının da merkezi konumundadırlar. Dolayısıyla yerleşim ve ulaşım koşullarını belirleyen en önemli unsur hiç şüphesiz nehirlerdir. Mamafih insan hayatına etkisini değerlendirirken nehirleri tek başına bir unsur olarak değerlendirmek yanıltıcı olur. Çünkü her nehir, özellikle de büyük nehirler, kendilerine bağlanan küçük ırmak, çay ve derelerle geniş bir hinterlanda sahiptirler. Bu su ağı ile bağlantılı olarak ortaya çıkan yerleşim alanları, şehir merkezleri ve ulaşım kanalları da her yönüyle etkileşim içinde olan geniş bir siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel bir havzanın temelini oluşturur. Nehir ve derelerle oluşan bu coğrafi havza aynı zamanda insan ve toplulukların iletişim ve etkileşim alanı olması itibariyle yaşam biçimini, maddi kültürü ve inançları da bütünleştirir. Ayrıca nehirler, hem karayolu hem de suyolu itibariyle iktisadi faaliyetleri doğrudan etkiler. Bu sebeple nehir kenarında veya yakınında kurulmuş bir yerleşim merkezi, nehrin sağladığı imkânlarla benzer diğer şehirlere göre daha fazla gelişme ve zenginleşme imkânına sahip olmuştur.

Nehirler aynı zamanda siyasi ve askeri nüfuz alanlarının belirlenmesinde de büyük bir role sahiptir. Her şeyden önce siyasi ve ekonomik anlamda birer sınır hattıdır. Bölünmüş hâkimiyet alanlarında savunma istihkâmlarının stratejik bir planlama ile yerleştirilmesi ise yine çoğu kere nehirlerle alakalıdır. Dolayısıyla nehirler; insanoğlunun hayatında gıda maddelerinin temini, uzak ve yakın yerleşimlerle iktisadi faaliyetlerin yürütülmesi ve güvenlik stratejilerinin belirlenmesi gibi önemli işlevlere sahiptir. Nehirlerin yaşamı kolaylaştıran ekonomik, kültürel ve siyasi olanaklarına karşılık birçok olumsuz etkisi de bulunmaktaydı. Sel ve taşkından kaynaklı felaketler ile nehir kenarlarında oluşan bataklıkların yol açtığı hastalıklar bunların en önemlileridir.

Tarih boyunca nehirleri birleştirme, nehrin suyunu farklı bir yere yönlendirme, nehrin yatağını düzenleme veya iki denizi birleştirme amacıyla yapılan kanal projelerinin çok daha önemli hedefleri bulunmaktaydı. İlki taşkınların denetimini sağlamaktı. Yağışlı mevsimlerde ve karların eridiği bahar aylarında nehirlerin debisi artmakta, nehir yatağının suyu taşıyamaması sebebiyle büyük taşkınlar meydana geliyordu. Bu taşkınlar, nehir kenarlarında veya nehirlerin suladığı ovalardaki yerleşimlerde büyük felaketlere yol açıyordu. Kanal projelerinin gündeme gelme sebeplerinden biri, sürekli taşarak ovaları su altında bırakan, tarım alanlarını tahrip eden ve çok sayıda cana mal olan nehir taşkınlarını kontrol etmekti. Yapılacak kanallarla nehir yatakları düzenlendiği gibi yükselen suyun farklı rotalara dağıtılmasıyla da tehlikeler azaltılabiliyordu. Bu düzenleme aynı zamanda bataklık alanlarının kurutulmasını sağlıyordu. Bataklıkların kurutulması ile hem yeni tarım alanları açılmış hem de bataklıklar sebebiyle insan hayatını olumsuz etkileyen kötü koşullar ortadan kaldırılmış oluyordu. Kanal yapımı, sulama imkânlarının geliştirilmesi ve böylelikle tarım alanlarındaki verimliliğin artırılması amacıyla da her zaman gündemde olmuştur. Özellikle teknik imkânların zayıf olduğu dönemlerde, nehir suları kanallar aracılığı ile daha iç kesimlerdeki arazilere taşınarak sulu tarım yapılan topraklar genişletilmekte ve tarımsal üretim artırılmaktaydı[5].

---

[3] Caroline Finkel, Aykut Barka, "The Sakarya River-Lake Sapanca-İzmit Bay canal Project. A reappraisal of the historical record in the light of new morpholigical evidence", *İstanbuler Mittelungen*, Band 47, s. 429-442.

[4] Kanal araştırmaları aslında disiplinlerarası bir uzmanlığı gerektirmekte ve çok yönlü bir tartışmayı zorunlu kılmaktadır. Yalnızca belgeler veya tarihi metinler üzerinden meseleyi yazmak elbette ki geliştirilmeye açık tamamlanmamış araştırmalar ortaya koymak demektir. Bu konuda bk. Ferreol Salomon, Louise Purdue vd., "Introduction to the special issue: Roman canals studies-main Research aims", *Water History*, 6, 2014, s.1-9.

[5] Jason S. Alexander, Richard C. Wilson ve W. Reed Green, A Brief History and Summary of the Effects of River Engineering and Dams on the Mis-

Kanal inşasının hiç şüphesiz en önemli sebeplerinden biri de ulaşım potansiyelinin artırılmasıydı. Daha önce de belirtildiği gibi bir nehir, kara ve su ağlarıyla birlikte geniş bir hinterlanda ve zengin bir iktisadi ve kültürel havzaya sahipti. Bu artalanın ve havzanın siyasi, ekonomik ve kültürel potansiyelinden daha fazla yararlanılması ve olanakların daha etkili bir şekilde kullanılması ise yol ağının geliştirilmesine bağlıydı. Yeni güzergâh imkânı sunması ve ulaşımı kolaylaştırması sebebiyle yol ağında çok önemli bir işleve sahip olan ve insanlar tarafından çok yönlü hesaplamalarla tasarlanan kanallar, bu yol ağının en önemli ayağıydı. Nehir taşımacılığını daha geniş bir alana etkili bir şekilde yayan kanallar, aynı zamanda bir iç ulaşım sistemi olarak taşımanın kapasitesini yükseltmekte, hızını artırmakta ve maliyetini düşürmekteydi. Bu sebeple nehir havzalarında oturan topluluklar veya devletler, pahalı ve meşakkatli olmasına rağmen, arazinin uygun olduğu yerlerde kanal projelerine her zaman sıcak bakmışlardır. Zira kanalların yukarıda sayılan işlevleri, devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik gücüne de büyük bir katkı sağlamaktaydı[6].

Kanallar aynı zamanda stratejik ve lojistik bir güç kaynağıydı. Kanalların sağladığı stratejik ve lojistik güç ise sanayi ve güvenlik politikalarının belirlenmesinde devletlerin elini güçlendiriyordu[7]. Sonuçta nehir alt yapılarına dayanılarak inşa edilen kanallar, pazarlar arasında ulaşımı kolaylaştırması, ulaşım maliyetlerini düşürmesi, tarımsal üretimi artırması, suyun transferine imkân vermesi ve yaşam olanaklarını iyileştirmesi sebebiyle her zaman bölgesel ve devlet düzeyinde kalkınma ve istikrarın temel taşı olmuştur[8].

Nehirleri birbirleriyle veya denize birleştirmek suretiyle geniş bir alanı kapsayan bir su ağı oluşturmak amacıyla kanal yapımına çok eski çağlarda başlanmıştır. Bilinen en eski kanalların başında Çin'de Pekin bölgesi yerleşimleri ile güneydeki Hangzhou'yu birleştirmeyi amaçlayan "*The Grand Canal*" olarak bilinen, Çince'de "*Jīng-Háng Da Yunhe*" olarak adlandırılan Büyük Çin Kanalı gelir. Yaklaşık 1800 km. uzunluğunda olan kanalın yapımına askeri amaçlarla M.Ö. 486'da Zhou hanedanı devrinde başlanmıştır. Daha sonraki çalışmalarla kanal inşaatına devam edilmiş ve kanal Hangzhou'ya kadar uzatılmıştır[9]. Mısır'da Nil nehriyle Süveyş'i birleştirme düşüncesi de çok eski çağlara dayanmaktadır. Kazılan ilk kanal, Nil-Acı Göl-Süveyş arasında olup M.Ö. 2000'lere tarihlendirilmektedir. Sonraki dönemlerde aynı kanal, II. Ramses, Necho, Pers Kralı Darius, II. Ptolomy tarafından yeniden kazılmış, Nil ile Süveyş tekrar birleştirilmiştir[10]. Dünyanın muhtelif yerlerinde, farklı zamanlarda, sulama ve ulaştırma maksatlı çok sayıda kanal yapıldığı bilinmektedir[11].

---

sisippi River System and Delta: U. S. Geological Survey Circular 1375, Virginia 2012, s. 1-3.

[6] Gerard Turnbull, "Canals, Coal and Regional Growth during the Industrial Revolution", *The Economic History Review*, vol. 40, no. 4, 1987, s. 537-540. 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik büyümenin ardında bölgeler arası ulaşım maliyetlerinin düşürülmesinin büyük payı olduğu bilinmektedir. Konuyla ilgili tartışmalarda ulaşım maliyetlerinin düşürülmesi, pazar ağının genişlemesi ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde itici gücün demiryolları olduğu kanısına rağmen su kanallarının önemine de güçlü bir şekilde vurgu yapılmıştır. Roger L. Ransom, "Canals and Development: A. Discussion of the Issues", *The American Economic Review*, vol. 54, no:3, *Papers and Proceedings of the Seventy-sixth Annual Meeting of the American Economic Association* (May 1964), s. 365; Chandra Mukerji, "Tacit Knowledge and Classical Technique in Seventeenth-Century France: Hydraulic Cementeas a Living Practice among Masons and Military Engineers", Technology and Culture, col. 47/4, 2006, s. 713-733.

[7] Terje Tvedt, "Why England and not China and India? Water Systems and the History of the Industrial Revolution", *Journal of Global History*, 5, 201, s. 29-50; Chandra Mukerji, "The Territorial State as a Figured World of Power: Strategics, Logistics, and Impersonal Rule", *Sociological Theory*, vol. 28/4, 2010, s. 402-424.

[8] Bresson, Helen ve Bizans döneminde kanal açma teşebbüslerinin ardında ekonomik hedeflerin asıl dinamik olduğunu belirtir. Bk. Alain Bresson, *The Making of the Ancient Greek Economy, Institions, Markets, and Growth in the City-States*, çev. Steven Rendall, Princeton University Press, Princeton 2016, s. 91.

[9] Geniş bilgi için bk. Joseph Needham, Science and Civilization in Chine. Physics and Physical Tecnology: Civil Engineering and Nautics, vol. 4, part 3, Cambridge, 1971.Yuan Wang, "Management of the Grand Canal and it's bid as a World cultural heritage site", *Frontiers of Architectural Research*, 1, 2012, s. 34-39.

[10] Süveyş ile Nil'i birleştirme çabaları ilerleyen dönemlerde de devam etti. Roma döneminde Trajan Mısır'ı ele geçirince eski kanal üzerinde yaptırdığı tamiratlarla kanalı yeniden kullanıma açtı. Bizans döneminde işlevini yitiren kanal 7. yüzyılda Halife Hz. Ömer devrinde yeniden canlandırıldı. Daha sonra 16. yüzyılın hemen başında Süveyş kanalının yeniden aktif hale getirilmesi için Venedikliler bir proje hazırladılar. Ancak bu proje maliyetinin yüksek olması sebebiyle akim kaldı. Nil ile Süveyş'in birleştirilmesi için yapılan kanal çalışmaları hakkında bk. Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı, Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 13-18; George Rawlinson, *History of Angient Egypt*, New York 1897, s. 355.

[11] Ningke Hu, Xin Li, Lei Luo and Liwei Zhang, "Ancient Irrigation Canals Mapped from Corona Imageries an Their Implications in Juyan Oasis along the Silk Road", *Sustainability*, 2017, 9 (7), 1283; doi:10.3390/su9071283, s. 1-14; Gary Huckleberry, Frances Hayashida ve Jack Johnson, "New

Erken modern çağda Osmanlılarla aynı dönemde de kanal çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi Fransa'da gerçekleştirilen "*Canal Royal en Languedoc*" adlı kanaldı. Fransız ihtilali sonrası adı "*Canal du Midi*" olarak değiştirilen, Atlantik okyanusunu Akdeniz'e bağlayan 250 kilometrelik kanal 1681'de açılmıştı. Midi kanalının açılması, ilk olarak Roma imparatorlarından Augustus ve Nero devrinde projelendirilmiş, [12] daha sonraki yüzyıllarda Şarlman, I. François, IX. Charles ve IV. Henri dönemlerinde de bir rüya proje olarak hep gündemde olmuştur. Kanalla ilgili ilk gerçekçi projeler I. François devrinde ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Leonardo da Vinci'nin kanal teknolojisi, Fransız kralı tarafından çok iyi bilinmekteydi. Da Vinci Atlantik ile Akdeniz'i birleştirecek kanalın açılması ve Fransız nehirlerinin bir sistem dâhilinde birleştirilmesi gibi önerilerle krala danışmanlık yaptı. Belki Da Vinci'nin Languedoc Kanalı projesi gerçekleşmedi ancak bu proje, kendinden sonraki kanal mühendisleri üzerinde etkili oldu[13]. 1539'da Nicolas Bachelier tarafından aynı yer için bir proje sunuldu. Ardından 1598'de Pierre Reneau, 1617'de Bernard Arribat de Beziers ve 1650'de bir mühendis tarafından ciddi projeler önerildi. Ancak tüm bu projeler, teknik birtakım eksiklikler, hesap hataları ve büyük masrafları yüzünden gerçekleştirilemeyeceği korkusuyla yürürlüğe konmadı. Ancak 1662'deki Pierre Paul Riquet, sunduğu proje ile XIV. Louis'i ikna etti ve kralın desteğini almayı başardı. Yapılan fizibilite çalışmaları sonrasında 1667'de yapımına başlanan kanal, 1681'de tamamlandı. Projenin sahibi Pierre-Paul Riquet ise kanalın tamamlanmasını görmeden bir yıl önce hayatını kaybetmişti[14].

Midi Kanalı üzerine araştırma yapan Chandra Mukerji, kanalın açılmasını çok yönlü değerlendirmiş, mühendisinden kralına kadar kanalda etkin rol almış herkesin kendine göre beklentileri ve çıkarları olduğunun altını çizmiştir. Özellikle Kral XIV. Louis'in Fransa topraklarındaki siyasi kamplaşmaları ve çatışmaları bertaraf etmek için Fransa'yı antik Roma imajıyla yeniden inşa etmek, Fransız kimliğini güçlendirmek ve krallığını sağlama almak amacıyla etkili bir siyaset yürüttüğünü ve Canal du Midi projesinin de bu idealin en önemli alt yapısını oluşturduğunu belirtmiştir. Kanal, bir taraftan imkânsız bir mühendislik başarısı olarak görülürmüş diğer taraftan da Fransızların gururu olmuştur. Hatta ulaşım, tarım ve ekonomiye katkılarının dışında elde edilen stratejik imkânlar, krala, soylulara karşı ciddi bir güç kazandırmıştır[15].

Osmanlı döneminde de çeşitli dönemlerde kanal projeleri gündeme gelmişti. Bunlar içinde en önemlileri 16. yüzyılda gündeme gelmiş olan Don-Volga Kanalı, Süveyş Kanalı ve Sakarya-Marmara Kanalı projeleridir. Her üç proje de Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz üzerinden çok geniş bir sahaya ulaşmış olan Osmanlı imparatorluğunun idarecilerindeki stratejik düşünce ve genişleyen vizyonu göstermektedir[16]. Üç kıtaya yayılmış güçlü bir imparatorluğun gücünü koruması ve uluslararası gelişmeleri takip edebilmesi için hâkimiyetindeki topraklar üzerindeki egemenliği kadar sınırlarını doğrudan etkileyen hinterlanda da müdahale gücünün olması gerekiyordu. Avrupalı devletlerin kara Avrupa'nın dışına çıkarak okyanuslara açılması, Osmanlıların büyük bir ağırlık koydukları kadim dünyanın merkezinde biçimlenen siyasal dengenin bozulması anlamına geliyordu. Amerika, Afrika ve Güney Asya topraklarında kurulan hegemonya ile askeri ve ticari açıdan büyük bir ilerleme kat eden Avrupalılarla rekabetin sürdürülmesi, Osmanlı Devleti'nin kurulan yeni dünyada ağırlığını eskiden olduğu gibi hissettirmesi, büyük atılımları ve ciddi projeleri gerektiriyordu. Bu doğrultuda Osmanlılar, kendilerine stratejik güç kazandıracak ve lojistik imkânlarını zenginleştirecek projeleri rasyonel bir şekilde masaya yatırdılar. Süveyş Kanalı projesi, kutsal toprakların, Kızıldeniz çevresinin ve Yemen'in güvenliğini sağlamak kadar Akdeniz ticareti ve zengin Güney Asya kıyılarına kadar uzanan Avrupalı devletlerle mücadele stratejisinin de bir parçasıydı. Akdeniz'i Kızıldeniz'e ve oradan da Hint denizine

---

Insights into the Evolution of an Intervalley Prehistoric Irrigation Canal System, North Coastal Peru", Geoarchaeology, 27, 2012, s. 492-520.

[12] Roma döneminde suyollarının düzene konulması, askeri ve ticari açıdan önemsenmiş olsa da projelerin gerçekleştirilmesine yönelik askeri ve siyasi bir baskı olmadığı için kanal çalışmalarına girilmemiştir. Joseph J. Ermenc, "The Great Languedoc Canal", *The French Review*, vol. 34/5, 1961, s. 455.

[13] J. Ermenc, "The Great Languedoc Canal", s. 456-457.

[14] Histoire du canal de Languedoc, Redigee su les Pieces authentiques conservees a la Bibliotheque Imperiale et aux Archives du Canal, Bibliotheque Nationale de France, Department Arsenal, 8-S-13953, Paris 1885; Jacques Fernay, Pierre-Paul Eiquet et le Canal du Midi, Un grand Français du XVII. Siecle, www.ebooks-bnr.com.

[15] Chandra Mukerji, "The New Rome: Infrastructure and National Identity on the Canal du Midi", Osiris, vol. 24/1, Sciences and National Identity, s. 15-32.

[16] Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 104-106.

ulaştıracak ilk kanal projesi Süveyş'te tersane inşasıyla eş zamanlıdır. Araştırmacıların 1529-1532 arasına tarihlendirdikleri bu ilk kanal açma girişimi akamete uğramıştır[17].

Süveyş kanalının açılmasıyla ilgili ikinci teşebbüs sadrazam Sokullu Mehmed Paşa zamanındadır. Sokullu, Süveyş kanalının açılmasına büyük önem veriyordu. Portekiz-Osmanlı mücadelesi, Afrika ve Arabistan topraklarındaki Osmanlı egemenliğinin devamı, Hicaz bölgesinin güvenliği, tüccar ve hacıların emniyeti için böyle bir kanalın açılmasının gerekliliğine inanılıyordu. Bu maksatla 1568'de Mısır beylerbeyine bir ferman gönderilerek Süveyş'ten Akdeniz'e kanal açılmasının mümkün olup olmadığının araştırılması istenmişti. Ancak Kıbrıs seferi bu projenin düşünce aşamasında kalmasına yol açmıştır. Aynı proje Kılıç (Uluç) Ali Paşa tarafından Kızıldeniz ile Nil nehri arasında bir kanalın açılması şeklinde yeniden gündeme getirilmişse de başarılı olunamamıştır[18].

Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu bir dönemde gündeme gelen bir diğer proje ise Don ve Volga nehirlerini birleştirecek bir kanal yapılması hakkındaydı. Rusların güçlenerek doğuya ve Karadeniz'e doğru ilerlemeleri; Doğu Avrupa coğrafyasında Kazakların siyasi ve askeri bir güç olarak bölgesel dengeleri etkileyecek bir güce ulaşmaları; Lehistan ve Osmanlılar arasındaki gerilimler; Kafkasya'daki Osmanlı-İran mücadeleleri 16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlıların dış politika önceliklerini değiştirmişti. Osmanlı Devleti, Karadeniz havzasındaki çıkarlarını ve bölgesel nüfuzunu korumak ve hatta genişletmek için dış politikada bütünüyle Karadeniz çevresine odaklandı. Bölgesel çıkarlarını koruma, Orta Asya'ya kadar uzanan coğrafyadaki Türk hanlıkları ile yakın işbirliğine girme ve Karadeniz hinterlandına yayılma stratejileri doğal olarak Osmanlı siyasi ve askeri gücünü bölgeye taşımasını ve lojistik üstünlüğü elde etmesini gerektiriyordu. Don-Volga kanal projesinin gündeme gelmesinin asıl sebebi böyle emperyal bir vizyondu. Sokullu'nun tayin ettiği Kasım Bey, Don ve Volga nehirleri arasında ölçümler yaparak kanal açmaya müsait en dar yeri tespit etti. Ön çalışmaların ardından amele ve asker tedarik edildi ve kazı başlatıldı. Üç ay kadar yapılan kazı sonucunda, yeterli desteğin gelmemesi, kış şartları ve askerin disiplinsizliği yüzünden kanal projesi askıya alındı[19]. Osmanlıların yapmayı tasarladıkları ancak hedeflerine ulaşamadıkları büyük kanal projelerinden biri de Sakarya-Marmara kanal projesidir.

Sakarya-Marmara Kanal Projeleri

Sakarya nehrinin Marmara ile birleştirilmesi fikri de oldukça eskidir. Roma İmparatoru Traianus tarafından Bitinya eyaletine vali olarak atanan Plinius M.S.111-113 yılları arasında imparatora yazdığı mektuplarda böyle bir kanal projesinden bahsetmektedir. Plinius mektubunda benzer bir projenin, adını vermediği bir kral tarafından daha önceleri gündeme getirildiğinden ve kazı bile yapıldığından bahsederek kanalın önemi ve yapılabilirliğine vurgu yapmıştır. Nicomedia sınırlarında çok büyük bir gölün bulunduğunu belirten Plinius, yöre halkının mermer[20], tarım ürünleri ve kerestelerini bu göl üzerinden bir yere kadar gemi ile taşıdıklarını ancak karayoluyla Marmara denizine ulaştırmalarının oldukça zahmetli olduğunun altını çizmiştir. Bu sebeple gölle denizi birleştirecek bir kanalın açılmasını önermiştir. Traianus'un göl suyunun denize akması sonucu gölün suyunu kaybedeceği endişesine karşılık Plinius iki öneri sunmuştur. Bunlardan biri, Sapanca gölünü doğrudan denize bağlanması durumunda İzmit Körfezi'ne dökülen ve kuzeyden geçen bir akarsuyun yatağını değiştirerek göle akıtmak; ikincisi de Sakarya nehri ile Sapanca gölü arasında 6 km. uzunluğunda bir kanal açmak ve gölü Sakarya'nın suyu ile beslemektir[21].

---

[17] Emine Sonnur Özcan, Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, sayı 552, Kasım 2013, s. 34-35.

[18] Akalın, *Süveyş Kanalı*, s. 19-22; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, TTK., Ankara 1988, s. 31-33.

[19] Bk. Halil İnalcık, Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569), *Belleten*, XII/46, 1948, s. 349-405, Ankara 1948, s. 349-405; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 33-37; Ahmed Refik, "Bahr-i Hazer-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", *TOEM*, İstanbul 1333, 43, s. 1-14.

[20] İzmit bölgesi Roma döneminde mermer ticareti için önemli bir noktaydı ve Sakarya nehri üzerinden iç bölgelerden getirilen mermerler de buradan dağıtılıyordu. Bu bağlamda kanal projesi mermer ticareti açısından da önemi haizdi. Bu hususta bk. J. B. Ward-Perkins, "Nicomedia and the Marble Trade", *Papers of the British School at Rome*, vol.48, 1980, s. 23-69.

[21] Plinius ve Trajan arasındaki konuyla ilgili 41., 42. ve 61. mektupların Latince ve İngilizce çevirisi için bk. *Pliny Letters, Books 8-10, Panegyricus*, çev.

Kanal projesi ile ilgili belki de en ciddi çalışma İmparator Justinianus zamanında ortaya konulmuş ve yapılan çeşitli yapılarla Sakarya nehri Çark suyu (Melas nehrine) ile birleştirilmiştir. Bu düzenleme, Sakarya nehri ile Sapanca gölü arasında da doğal bir bağlantı sağlamıştır. Ana kaynakları titizlikle kritik eden ve Justinianus köprüsüne dair yazılı literatürü de tartışan Sencer Şahin'e göre Sakarya'nın, yağışlı dönemlerde, taşkınlara sebep olması ve İstanbul ile Anadolu'nun bağlantı yollarını su altında bırakması nedeniyle, Justinianus döneminde önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle Beşköprü mevkiinin yaklaşık 8 km. kadar güneyinden Çarksuyu'na doğru bir kanal açılarak Sakarya nehri ikiye bölünmüş, taşkınlar kontrol altına alınmış ve fazla su bu kanal üzerinden Çark'a aktarılmış, böylece Sakarya nehrinin akışı kontrol altına alınmıştır. Çark suyunu destekleyen bu kanalla, kuzeyde Sakarya'nın ana koluna bağlanan ikinci bir nehir ortaya çıkmış ve orta kısmında da bir ada oluşmuştur. Şahin'e göre bugün Justinianus köprüsü olarak bilinen köprü, kanalla Çark suyunun birleştiği yerde oluşan ve haliç özelliği kazanan suyun üzerine, yine Justinianus tarafından, kara ve suyollarını düzenlemek için tasarlanmış olan liman tesislerinin bir ünitesi olarak yapılmıştır[22].

Sakarya'nın Marmara ile birleştirilme düşüncesi Osmanlı döneminde de birçok defa gündeme gelmiştir. İlk teşebbüsün Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapıldığı bilinmektedir. Verilen bilgilere göre kanal işiyle devrin büyük mimarı Mimar Sinan ile su mühendislerinden Kerez Nikola görevlendirilmişlerdir. Bu ikili, arazide keşif yapmış ve kazılması gereken mesafenin 22.000 (yaklaşık 16 km) zira[23] olduğunu rapor etmişlerdir. Ancak bu teşebbüs bilinmeyen sebeplerle akamete uğramıştır[24]. Proje hakkında detaylı malumat bulunmamaktadır.

İkinci teşebbüs III. Murad (1574-1595) devrinde 1582 senesinde yapılmış, kanal sahasında fizibilite çalışmaları için mimarbaşı Sinan ile Suyolcuların başı Davud görevlendirilmişti[25]. Üçüncüsü de yine aynı padişah döneminde 1591'de Koca Sinan Paşa'nın teşebbüsüdür. "Dördüncü Osmanlı girişimi ise IV. Mehmed (1648-1687) zamanındadır. Kanalın bazı köy ve çiftliklere zarar vereceği şeklindeki raporlar üzerine kanal projesinden vaz geçilmiştir. Bu girişimden yaklaşık yüzyıl sonra I. Mahmud devrinde, proje, İstanbul'un odun ve zahire ihtiyacını karşılamak ve kereste temin etmek maksadıyla Sapanca-İzmit kanalı olarak beşinci kez yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bu proje niyet safhasında kalmıştır. Kaynaklar, projenin başarısızlığını ayan ve eşrafın tepkisine bağlamaktadırlar. Altıncı teşebbüs ile 1759'da III. Mustafa devrinde yine İstanbul'un kereste ve odun ihtiyacını karşılamak amacına matuf Sapanca-İzmit bağlantısıyla sınırlı bir kanal düşünülmüştür[26]. Sakarya-Sapanca-İzmit kanalı, yedinci kez II. Mahmud devrinde 1813 yılında Kocaeli ve Bursa sancakları mutasarrıfı Aziz Ahmed Paşa'nın projesi olarak yeniden

---

Betty Radice, Harvard Universtiy Press, 1969, s. 216-220 ve 242-245. Plinius'un kanal önerisiyle ilgili değerlendirmeler için bk. Frank Gardner Moore, "Three Canal Projects, Roman and Byzantine", *American Journal of Archaeology*, vol.54, no. 2, 1950, s. 97-98; Özlem Genç, "Vali Plinius'un Mektupları Işığında Bithynia Bölgesi ve İzmit", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, I, (Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal), Kocaeli 2016, s. 93-95.

[22] Sencer Şahin, "Iustinanus Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", (çev. N. Eda Akyürek Şahin), *Eskiçağ Yazıları 4 (Akron 6)*, (Ed. N.E. Akyürek Şahin, B. Takmer, F. Onur), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 1-30. Şahin, bu çalışmasıyla daha önce kaleme aldığı makalesindeki tezi de güncellemiş ve değiştirmiştir. Şahin'in 1985'te yayımladığı önceki çalışması için bk. "Adapazarı/Beşköprü Mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 20-24 1985, s. 173-179. Konuyla ilgili farklı yaklaşımlar ve tartışmalar için bk. Michael Whitby, "Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' de Aedificiis", *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 105, 1985, s. 129-148; Zeki Özcan, "Tarihi Sangarius Köprüsü Büyük Suyolu Projesinin Parçası mı?", *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu-1, Bildiriler Kitabı*, 27-29 Eylül 2007, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Ankara 2007, s. 467-478. Justinianus'un yaptırdığı köprüden bahseden Texier, köprüyü, imparatorun ülkenin bir başından öbür başına ulaşımı kolaylaştırmak için aldığı tedbirlerden biri olarak değerlendirmiştir. Texier'e göre köprü Sakarya üzerinde yapılmasına rağmen nehrin yatağını değiştirmesiyle küçük bir derenin üzerinde kalmıştır. Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, I, Ankara 2002, s. 143-146.

[23] Osmanlı devrinde kullanılan uzunluk ölçüsü olan zira, arşın olarak da bilinmektedir. 16. yüzyılda zira'-ı mimarinin değeri 73, 3'tür. Bk. Mehmet Erkal, "Arşın", *DİA*, cilt 3, İstanbul 1991, s. 412.

[24] Ahmed Refik, "Sabanca-İzmid Kanalı", s. 126; Kazım Çeçen, "Osmanlılar Devrinde Karadeniz-Sakarya-İzmit Bağlantısı, *Birinci Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, Cilt V, İstanbul 1981, s. 225-248.

[25] Kocaeli beyine, İznikmid, Sabancı ve Geyve kadılarına gönderilen hüküm: *MD*. 48, 68/188.

[26] Bk. Uğur Demir, III. Mustafa Devrinde Akim Kalan Bir Teşebbüs: Sapanca-İzmit Kanalı (1759), *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, II, Kayseri 2015, s. 441-454.

gündeme alındı. Proje için Çavuşbaşı İffet Bey'in sorumluluğunda, mühendishane muallimlerinden Ahmet ve Mehmet Efendiler ile Mimar Seyyid Mustafa ve ekibe daha sonra katılan mühendis, mimar, suyolcu ve ustalardan oluşan yedi kişilik bir heyet oluşturuldu. Sakarya nehrinin kaynağından Sapanca gölüne kadar olan bölgede fizibilite çalışmaları yapan heyet, kanalın açılmasının fayda ve uygunluğunu vurgulayan tafsilatlı bir rapor hazırlamıştı. Ancak rapordan kısa bir süre sonra Aziz Ahmed Paşa'nın ölümü, projenin sahipsiz kalarak rafa kaldırılmasına sebep olmuştur[27]. Başta Hammer olmak üzere bazı Batılı seyyahlar, 1503 ve 1505 tarihli başka bir kanal projesinden de bahsetmektedirler. Fakat bu bilgi, Hicri 999 tarihinin yanlışlıkla 909 olarak okunması ve Miladi tarihe çevrilmesi sonucunda ortaya çıkmış yanlış bir bilgidir[28].

1591'DE SAKARYA-MARMARA KANAL PROJESİ NİÇİN GÜNDEME GELDİ?

Sakarya nehrini Marmara'ya bağlama projesi ilkçağlardan itibaren iki temele dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi, Sakarya nehrinin sık sık yer değiştirmesi ve yoğun yağışlar sebebiyle etrafını sel altında bırakmasıydı. Bu durum bölgedeki yerleşime, tarımsal ve ticari faaliyetleri olumsuz etkilemekteydi. Daha önemlisi ise Bizans ve Osmanlı gibi iki büyük devlete başkentlik yapmış olan İstanbul'un Anadolu ile karayolu bağlantısının sık sık kesilmesine ve ulaşım ağının bozulmasına yol açmasıydı. İzmit'ten itibaren Bolu veya Geyve taraflarına ilerleyen karayolunun, özellikle Sapanca bölgesi ile Sakarya nehrinin çevresinde, sular altında kalması ve bataklığa dönmesi sebebiyle basit yolculukları bile güçleştiriyordu. Nakliye yapmak ise hemen her mevsimde oldukça zordu[29]. Ayrıca taşkınlar ve nehir yatağının değişmesi, Geç Ortaçağ'da İstanbul'un güvenliği için, nehre göre yerleşim alanlarında veya kırsal bölgelerde yerleştirilmiş kale veya palangaları[30] işlevsiz bırakıyor ve savunma sistemini çökertiyordu[31]. Dolayısıyla yol ağını açık tutmak, ticari ve zirai faaliyetlerin devamını sağlamak ve taşkınların yol açtığı zararları bertaraf etmek için kanal yapımı ile Sakarya nehrinin kontrol altına alınması bir zorunluluk haline gelmiştir[32].

Diğer bir saik ise Bizans ve Osmanlı imparatorluklarının emperyal vizyonu ve İstanbul'un ihtiyaçlarıyla alakalıdır. İstanbul Bizans'ın başkenti ve yeni bir kent olarak kurulduktan sonra hızlı bir şekilde büyüdü ve nüfusu, V. yüzyıl başlarında 400.000'e ulaştı. Justinianus devrinde ise İstanbul'da yaşayanların sayısı yarım milyonu geçmişti. Sonraki dönemlerde çeşitli sebeplerle nüfusta azalma ve artışlar olmakla beraber İstanbul her zaman büyük ve tüketici bir kent vasfını korumuştur. Türkler İstanbul'u fethettiğinde ise şehir nüfusunun 40-50 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir[33]. Osmanlı döneminde yeniden ihya edilen şehir eski parlak günlerine geri dönmüş ve 16. ve 17. yüzyıllara gelindiğinde İstanbul'un nüfusu yeniden 500 binlere ulaşmıştır[34]. Böylesine büyük bir nüfusun ihtiyaçlarını, özellik-

---

[27] Çeçen, "Karadeniz-Sakarya-İzmit Bağlantısı", s. 231-232.

[28] Bu yanlışlığın ilk olarak ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Eldeki veriler Charles Wilkinson'a işaret etmektedir Wilkinson, gezilerini anlattığı ve 1806 yılında basılan eserinde, 1503 yılında teşebbüs edilen bir kanaldan bahsetmektedir. Charles Wilkinson, *A Tour Through Asia Minor and the Greek Islands, With an Account of the Inhabitants, Natural Productions, and Curisosities: For the Instruction and Amusement of Youth*, London 1806, s. 54. Hammer de 1804'te uğradığı İzmit ve Sakarya bölgesindeki gezilerinde kanalla ilgilenmiş ve daha sonra kaleme aldığı ve 1818 tarihinde basılan eserinde bu yanlışlığı kayda geçirmiştir. Hammer, Sinan Paşa'nın projesini anlatırken hicri tarihi 909 olarak göstermiş ve bir yerde bu tarihin Milâdi karşılığını 1503 diğer bir yerde ise 1505 olarak vermiştir. Halbuki projenin tarihi Hicrî 999'dur. Bk. Joseph von Hammer, *Umblick auf einer reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos, und von da Zurück über Nicaa und Nicomedien*, Pesth 1818, 167 ve 171. Bu yanlışlık başka seyyahlar tarafından da kullanılmıştır. Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse execute par ordre du Governement Français pendant les annees 1846, 1847 et 1848*, Paris 1854, s. 266.

[29] Osmanlı devrinde bölgeden geçen seyyahların yolla ilgili çizdikleri manzara, karayolu taşımacılığının ne kadar müşkül olduğunu göstermektedir. Fahri Yıldırım, *333'den 1933'e Seyahatnamelerde Sakarya*, Değişim Yayınları, Sakarya 2010.

[30] Texier, *Küçük Asya*, s. 146.

[31] Şahin, "Köprü ve Kanal Tesisleri", s. 8; Jacques Lefort, "13. Yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği, (1300-1389)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven, vd., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul s. 113-114.

[32] Osmanlı devrinde Sakarya nehrinin bölge yaşamına etkileri için bk. Fahri Yetim, "Nehir-Şehir-Tarih: Sakarya", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, II, Kayseri 2015, s. 132-135.

[33] Yunus Koç, "Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu", *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim-2, Demografi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2015, s. 458-466.

[34] İstanbul'un Osmanlı dönemindeki nüfusuyla ilgili veriler ve tartışmalar için bk. Yunus Koç, "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *TALİD*, cilt 8, sayı 6, İstanbul 2010, s. 171-199.

le de iaşesi ve odun ihtiyacını karşılamak olağan üstü bir çabayı gerektiriyordu. Bu sebeple Bizans ve Osmanlı'yı yönetenler, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar geniş bir hinterlantta İstanbul'un ihtiyaçları için oldukça titiz bir organizasyon geliştirmek zorunda kalmışlardı.

Bizans ve Osmanlı'nın hemen hemen aynı coğrafya üzerinde uzun süre hükmetmiş iki büyük imparatorluk olmaları, benzer politikalar izlemelerine sebebiyet vermiştir. Osmanlılar Bizans topraklarını egemenlikleri altına aldıkları gibi, sınırlarını Avrupa'da Viyana'ya, güneyde Yemen'e kadar genişletmişlerdi. Yine Karadeniz ve Akdeniz taraflarında geniş bir alanda dünya siyasetinin en önemli aktörü haline gelmişlerdi. Böylesine geniş bir coğrafyada var olmak ve hâkimiyeti sürdürmek ancak büyük stratejilerle, dev projelerle ve iddialı politikalarla mümkündü. Bu sebeple Bizans imparatorları gibi Osmanlı sultanları da büyük bir ordu ve güçlü bir donanma kurmak zorundaydılar.

İstanbul'a yakın ve özellikle odun ve kereste açısından zengin bir bölge olan Sakarya, Sapanca ve İzmit yöresi doğal olarak her iki imparatorluk döneminin acil ihtiyaçları ve büyük siyasetleri için stratejik önemi haizdi. İstanbul ile Anadolu arasındaki kara yolunun açık tutulması, yöredeki zirai kaynakların değerlendirilmesi, bölgeden İstanbul'a odun, donanma gemileri için de kereste temin edilmesi açısından da Sakarya, Geyve, Sapanca ve İzmit yöresi fevkalade önemliydi[35]. Bu sebeple Sakarya nehri ile Sapanca gölü ve Marmara denizi arasında bir kanalın yapılması fikri tarih boyunca canlı kalmıştır[36]. Ayrıca kanal projesi, Sakarya nehrinin geniş havzasını, kara ve suyollarıyla bağlantılı olarak Kütahya, Eskişehir, Ayaş bölgelerini bir kanal ile Marmara denizine bağlama imkânı sunuyordu. Açılacak kanalın sağlayacağı bir diğer olanak ise Marmara denizi ile Karadeniz'in kanal ve nehir üzerinden birleştirilmesiydi.

Sakarya ile Marmara'yı birleştirecek bir kanalın muazzam imkânlar sunacağı düşüncesiyle Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde kanal fikrinin hayalden hakikate geçirilmesi için birçok defa girişimde bulunuldu. Osmanlı döneminde kanal açılmasıyla ilgili en ciddi hamle ise hiç şüphesiz III. Murad devrinde 1591 yılında veziriazam Koca Sinan Paşa tarafından yapılmıştır. Hammer'e göre bu teşebbüsten iki sene önce "Venedikli Kaptan Hasan Paşa", Karadeniz'i Sakarya ve Sapanca gölü hattında yapılacak bir kanal ile İzmit körfezine bağlamayı düşünmüştü[37].

Hammer'in işaret ettiği 1589'da kanal açma girişimi olduğuna dair elimizde herhangi bir kanıt olmasa da kanal projesinin kısa bir süre önce gündeme gelmiş olduğunu biliyoruz. Kocaeli beyine, İzmit, Sabanca ve Geyve kadılarına gönderilen bir hüküm, Sakarya ile Marmara'yı birbirine bağlamak için 1582'de teşebbüse geçildiğini göstermektedir[38]. Hükümde Sakarya suyunun Ayan gölüne ve Ayan gölünden İzmit körfezine akıtılmasının kararlaştırıldığı ve ölçümlerin yapılması için Mimar Sinan ile suyolcuların başı Davud ve hidrolik hesaplarından anlayan uzmanların görevlendirildiği yazılıdır. Çalışmaların nasıl sonuçlandığı ve nasıl bir rapor hazırlandığından haberdar değiliz. Ancak Mimar Sinan'ın görevlendirildiği bu çalışmanın tarihi, 1591 yılındaki kanal projesinin gündeme gelişinin

---

[35] Hellen ve Bizans dönemlerinde Kocaeli ve Sakarya çevresi kereste, odun, tahıl ve mermer gibi ihtiyaç maddelerinin temini açısından hem kolay hem daha ucuzdu. Hale Güney, *The Resources and Economy of Nicomedia*, University of Exeter, Basılmamış Doktora Tezi, Exeter 2012, s. 163-167. Bu bölge, Osmanlı döneminde de önemini, aynı şekilde devam ettirmiştir. Konuyla ilgili daha geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Arif Bilgin, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)", *Sakarya İli Tarihi*, I, Sakarya 2005, s. 305-326; Ümit Ekin, "Seyahatnamelerdeki İzmit ile İlgili Veriler Nasıl Değerlendirilebilir? (16. ve 17. Yüzyıllar)", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, (Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik), Kocaeli 2015, s. 256-258.

[36] İstanbul'un odun ve kereste ihtiyacı dolayısıyla kanal fikri hiçbir zaman terk edilmemiştir. Fındıklılı Süleyman Efendi'nin kanala dair açıklamaları bu projenin 18. yüzyılda ne kadar önemsendiğini gösteriyor. Ona göre kanal gerçekleşseydi İstanbul'da her geçen yıl pahalılaşan odun ve kereste fiyatları ucuzlayacaktı: *"Eğer fermân-ı mezkûr câri olup bahîre-i mezkûra ceryan edeydi, hatap ve kereste Astâne'de muhab olup, rahîs oluridi. Bu İstanbul'da hatabın çekisi mukaddem tarihlerde yedi ve sekiz paraya olduğu işidilir. Lâkin İbrahim Paşa vaktinde yâni yüz kırk üç [1730/1731] sâline gelince on, ba'dehu on iki paraya olup, alanları ve satanları gördük ve Mahmud Han zamanında, on dört, on beş paraya aldık. Şitâ şedid olur ise on altı, on yedi paraya çıkar oldu. Ba'dehu Osman Han zamanında deniz donup, yüz altmış dokuz [1755/1756] sâlinde şedîd şitâdan otuz paraya çıkıp, kâh yirmiye tenezzül eder, kâh otuza çıkarak, Mustafa Han zamanı dahi böyle geçdi" Şemdâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Müri't-Tevârih*, II.A, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1978, s. 33.

[37] Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, ter. Mehmet Ata, cilt 7, İstanbul 1332, s. 164.

[38] Kocaeli beyine, İznikmid, Sabancı ve Geyve kadılarına gönderilen hüküm: *MD*. 48, 68/188.

arka planına açıklık getirmektedir. Lala Mustafa Paşa'nın azli üzerine Sinan Paşa, İstanbul'dan uzakta, İran seferinde iken 15 Ağustos 1580'de sadarete getirildi. 26 Temmuz 1581'de İstanbul'a geri dönen Sinan Paşa, kısa bir süre sonra, 6 Aralık 1582'de azledildi. Sinan Paşa'nın kısa süren bu ilk sadaret döneminin bir yılı, İran cephesinde geçmiş; İstanbul'a geldikten sonra da İran barışı, Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü, Kapıkulu sipahileri ile yeniçeriler arasındaki kavga Sinan Paşa'yı meşgul etmişti[39]. Ayrıca mührün "usulsüz" bir şekilde verilmesinin yarattığı gergin ortamda Ferhad Paşa'yla yaşadığı rekabet Sinan Paşa'yı bir hayli yormuştu. Payitahttaki siyasi zeminin kaygan olduğu ve paşalar arasındaki rekabetin ayyuka çıktığı bir atmosferde, Sinan Paşa sadaretinde Sakarya-Marmara kanal projesinin gündeme getirilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Bu kadar kaotik bir ortamda kanal açılması için ön hazırlıkların yaptırılmış olması, Sakarya-Marmara kanalını açma teşebbüsünün, zorunlu birtakım sebeplerden ziyade, Sinan Paşa'nın kanal açma gibi büyük projeleri gerçekleştirme hayaliyle ilgii olmalıdır. İlk sadaretinde gündeme gelen bu proje sonuçsuz kalmış olsa da Sinan Paşa'nın projeden vazgeçmediği ve sadarete ikinci gelişinde projeye kaldığı yerden devam etmek istediği anlaşılıyor.

Kanalın açılması hususunda en önemli veriler Divan-ı Hümayun toplantılarda alınan kararların işlendiği Mühimme defterlerindeki hükümlerdir. Bu belgelerin transkripsiyonu, transliterasyonu ve kısmen sadeleştirilmesi Safvet, Uzunçarşılı ve Konukçu tarafından yapıldığı için burada, belgelerin yeniden aktarılmasına gerek duyulmamış, yalnızca değerlendirilmekle yetinilmiştir. 999 yılı Rebiyyülevvel/1591 Ocak ayında kaydedilmiş olan söz konusu hükümlerin kesin tarihleri belli değildir. Bununla birlikte hükmün kayıtlı olduğu defter üzerindeki tarihlendirmeler dikkate alındığında, bu ilk hükümlerin 10 Ocak'tan daha sonra, muhtemelen 20'li günlerde çıkarıldığı söylenebilir[40]. Mühimme kayıtlarında, kanal projesinin hangi saiklerle gündeme geldiği ve niçin yapıldığına dair açık bir bilgiye rastlanılmaz. Daha önceleri Budin'de hazine defterdarlığı yapmış olan ve kanalın emini olarak tayin edilen Ahmed'e ve Divan Kâtiplerinden Mustafa'ya, İznikmid sancakbeyine, Kocaeli beyine, Sapanca, İznikmid ve Haslar kadılarına; Anadolu, Erzurum, Karaman, Sivas ve Rum beylerbeyilerine yazılmış emirlerin hiçbirinde kanalın inşa sebebi açıklanmaz. Mühimme kayıtlarında konuyla ilgili tek bilgi padişahın böyle bir niyet ve istek taşıdığıdır: "*Haliya Sakarya suyu Sabancı gölüne ve Sabancı gölü İznikmid önünde olan deryâya akmak murâd-ı hümâyûnum olup*"[41]; "*Hâlâ Sakarya suyu Sabancı gölüne ve Sabancı gölü deryâya akıtmağa niyet olunup*"[42]; "*Sakarya nâm nehr-i azîmin Sabancı gölüne îsâli ve Sabancı gölünün deryâya idhâli fermânım olup*"[43].

Mühimme kayıtlarının ketumluğuna karşılık Selânikî, Müneccimbaşı, Vâsıf ve Evliya Çelebi meseleyi mütalaa etmemize yarayacak önemli bilgiler sunmuşlardır. Bunların içinde en önemli kaynak, Selânikî Mustafa Efendi'nin 1563-1600 tarih aralığını anlattığı Tarih-i Selânikî adlı eserdir. Bu kitabın önemi, Sinan Paşa'nın kanal açma fikrini gündeme aldığı, planladığı, fizibilite çalışmalarını yaptırdığı ve inşaatı başlattığı tarihlerde Selânikî Mustafa Efendi'nin İstanbul'da önemli bürokratlardan biri olmasıdır[44]. Sakarya-Sapanca[45]-Marmara arasını birleştirecek böylesine büyük bir projenin gündeme gelmesinin, İstanbul'da sessiz sedasız geçirilecek bir girişim olması beklenemez. Muhtemelen kanal projesi, devlet erkânı arasında olduğu gibi ehl-i seyf, ehl-i kalem ve İstanbul halkı arasında önemli bir mesele olarak dilden dile dolaşmış, hakkında birçok fikir beyan edilmiş, dedikodusu yapılmış bir meseleydi. Buna karşılık Mustafa Efendi, kanal kazılmasının sebebiyle ilgili ayrıntılı bir izahata girmemiştir. Meseleden bahsederken Kanuni dönemindeki teşebbüsü hatırlatmış ve asıl sebep olarak İstanbul'daki odun kıtlığını ve İstanbul halkının odun masrafını göstermiştir[46]. Yine projenin iptali hususunda padişahın ağzından aktardığı cümleler için-

[39] Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayati ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 69-77.
[40] *MD*. 67, s. 64 ve 71.
[41] İznikmid sancakbeyi ve İznikmid ve Sapanca kadılarına gönderilen hüküm. *MD*. 67, 71/183.
[42] Kocaeli beyine ve kadısına gönderilen hüküm. *MD*. 67, 72/184.
[43] Önceden Budin'de hazine defterdarı olan Ahmed'e, Divan-ı Hümayun Kâtiplerinden Mustafa'ya ve Haslar kadısına gönderilen hüküm. *MD*. 67, 99/264.
[44] Mehmet İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", *DİA*, cilt 36, İstanbul 2009, s. 358.
[45] Selânikî, Sapanca gölüne Ayan gölü demektedir. Mustafa Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 1999, s. 232. Texier bu gölün adının Sophon'dan geldiğini ve göle tarih içinde Sunon ve Baana gibi adların verildiğini belirtir. Texier, *Küçük Asya*, s. 142.
[46] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s.232.

de yer alan "*şimdiye dek odun niçe olı-geldiyse yine anun üzerine adl u dâd eylemek vâcibdür*" ifadesi ile tekraren, kanal teşebbüsünün asıl sebebi olarak İstanbul'un odun ihtiyacı olduğuna vurgu yapmıştır[47]. Dönemin tanığı olan Selânikî'nin, kanal projesini yalnızca İstanbul'un odun ihtiyacı ile ilişkilendirmesi; gemi yapımı, kereste ihtiyacı ve ulaşım kolaylıklarına hiç değinmemiş olması dikkat çekicidir.

Kanal projesini İstanbul'un odun ihtiyacı ile ilişkilendirenler arasında Mehmed bin Mehmed el-Rûmi (Edirnevî), Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Müneccimbaşı, Fındıklılı Süleyman Efendi, Şânizâde ve Vâsıf da bulunmaktadır. Ama bu müellifler projeyi yalnızca odun meselesi ile sınırlandırmamışlar, kanal inşaatını daha geniş bir düzlemde ele almışlardır.

Kanal projesine ayrı bir başlık ayıran müelliflerden biri de Mehmed bin Mehmed el-Rûmî'dir. Mehmed bin Mehmed Edirnevî olarak da bilinen müellif kaleme aldığı Nuhbetü't-Tevârih ve Tarih adlı eserlerinde kanalın niçin gündeme geldiği, neler yapıldığı ve kanalın niçin iptal edildiği konularına dair açık bilgiler vermiştir. Mamafih Mehmed bin Mehmed Nuhbe'yi 1617'de telif etmişken Tarih (Tevârih-i Âl-i Osman)'ı yaklaşık yirmi yıl sonra tahminen 1640'larda kaleme almış olması[48] sebebiyle iki eser arasında bazı bilgi ve yorum farklılıkları söz konusudur.

Mehmed bin Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih* adlı eserinde, kanal projesinin padişahın isteğiyle gündeme geldiği ve Sinan Paşa'nın da padişah tarafından bu iş için görevlendirildiği izlenimini veren bir yaklaşıma sahiptir: "*ve yine bu senede, dârü'l-hilâfe İstanbul'a karîb yerlerde vâki' nehr-i Sakarya Sabancı gölüne ve Sabancı gölü İznikmid deryasına cereyân itdirilmek murâd-ı hümâyûn-ı sultânî olub "hadd-i imkândan mıdur?" görülmesiçün veziria'zam sâlifü'z-zikr Sinan Paşa'ya fermân-ı âlî-şân vârid olmağla*"[49]. Buna göre III. Murad, Sakarya-Marmara arasında bir kanal açılmasını düşünmüş ve bu konuda fizibilite çalışmalarının yapılması için Sinan Paşa'ya emir vermiştir. Mehmed b. Mehmed'in sonradan kaleme aldığı *Tarih* adlı eserinde ise padişahın talebi veya muradından bahsedilmemektedir. İkinci kitapta kanalın yapılabilirliği ve faydalı olduğu hususunda raporların padişaha ulaştırılması üzerine, III. Murad'ın projenin hayata geçirilmesi için emir verdiğine vurgu vardır[50].

Her iki eserde de, geniş bir politik vizyona işaret edilmeksizin, kanal fikri doğrudan odun ve kereste ihtiyacıyla açıklanmıştır. Sapanca gölünün "ağaç denizinin" ortasında yer aldığını belirten müellif, gölün denize birleştirilmesi takdirde İstanbul'daki odun fiyatlarının düşeceği ve kereste naklinin kolaylaşması sebebiyle tersanenin büyük bir kâra geçeceği şeklindeki genel kanaati paylaşmıştır. *Nuhbe*'de kanal açılması halinde İstanbul'da odunun çekisinin 20 belki de 15'e düşeceği; tersanenin ise senede 5 milyon akça kâr edeceği ifade edilmişken *Tarih*'te ise bu veriler biraz değişmiştir. Sonradan kaleme alınan *Tarih*'te odunun çekisinin 15'e düşeceği ve tersanenin senelik kârının ise 10 milyon akça olacağı kaydedilmiştir[51].

Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ* adlı eserinde Sakarya, Sapanca ve Marmara'nın (İznikmid denizi) birleştirilmesi ile ilgili daha çok teknik bilgiler vermişse de Sakarya-Marmara kanal projesinin amacı ve önemini de anlatmıştır Onun "*Bolu yolu nısf mil*[52] *kadar su içinde kâh üzengiye çıkar kâh kenarından geçer*"[53] ifadesi ile verdiği ilk bilgi, İstanbul-

[47] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s. 238.

[48] Mehmed bin Mehmed eserlerinde el-Rûmî, Edirnevî gibi farklı nisbe kullanması sebebiyle, bir kısım araştırmacılar tarafından Nuhbe ve Tarih adlı eserlerin farklı şahıslarca kaleme alındığı kabul edilmiştir. Bk. Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. IX-XII.

[49] Mehmed bin Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih ve'l Ahbâr*, Takvimhâne-i Âmire Matbaası, İstanbul 1276, s. 166.

[50] Mehmed bin Mehmed, *Tarih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 300, vr. 14b.

[51] Mehmed bin Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s. 166; Mehmed bin Mehmed, *Tarih*, vr. 14b.

[52] Yarım mil yaklaşık 1 km.dir.

[53] Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannümâ li-Kâtip Çelebi*, cilt I, Tıpkıbasım, TTK. Basımevi, Ankara 2009, s. 666. İstanbul'dan İran'a doğru yolculuğu sırasında Sapanca'dan geçen Tavernier, yolun, göl kıyısında olan yerlerinde atın karnına kadar suya girmek zorunda kalındığını belirtmiştir. Bk. Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 48. İzmit ve Sakarya havalisini dolaşan Texier de göl kenarında yolun su altında kaldığını söylemiştir. Texier, *Küçük Asya*, s. 143. Yolu buradan geçen birçok seyyah da aynı konuya değinmiştir. Bk.

Bolu yolunun Sapanca kenarında sular altında kaldığına dairdir. Bu bilgi doğal olarak ulaşım koşullarıyla ilgili bir zorluğu gündeme getirmek için verilmiştir. Kanalla ilgili verdiği sonraki teknik bilgilerde, kanalın açılması halinde Sapanca gölünün su yüksekliğinin düşeceğini belirtmiş ve yolun su altından kurtulacağını anımsatmıştır. Kâtip Çelebi, kanalın yapılış amacına matuf esas düşüncesini proje detaylarından sonraya bırakmıştır. O, Osmanlı devrinde tersane gemileri için kereste satın alınan ikinci bölge olan Vize, Midye, Saray, Burgos, Pınarhisar ve Kırkkilise çevresini[54] kastederek, Istranca dağının uzun süre odun ve gemi kerestelerinin temin edileceği bir maden olmadığını vurgulayarak Sapanca gölünün önemini öne çıkarmıştır. Ona göre proje gerçekleşmiş olsaydı gemiler Sapanca gölünde, [ağaç] madeni içinde bina olunacaktı ve bu durumda Tersane-i Amire'deki gemi yapımına göre elli yük, yani beş milyon akçe daha kârlı olacaktı[55]. Kereste bolluğu ve gemilerin daha ucuza mal olacağı hususlarının yanı sıra, Sakarya hinterlandının İstanbul'un odun ve zahire ihtiyacı için de büyük önemi haiz olduğunun altını çizmiştir. Kâtip Çelebi, Sakarya-Marmara kanal projesi ile Sakarya nehri çevresindeki bölgelerden toplanacak gıda maddelerinin nehir üzerinden kelek ve sallar ile önce göle, daha sonra da gölden İstanbul'a taşınmasının büyük faydalar getireceğine de vurgu yapmıştır[56].

Müneccimbaşı, Sinan Paşa'nın projeyi, "*Sakarya suyu Sabanca gölüne ve Sabanca gölü deryaya ilhāk olunsa hem İstanbul şehrinde odun ucuz olup fukarâ müntefi' olur ve hem sefâin-i sultâniye keresteleri gâyet âsân nakl olunup bu sebebden mîrîye dahi fâ'ide hâsıl olur*" düşüncesiyle gündeme getirdiğini ve padişaha arz ettiğini belirtmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Müneccimbaşı İstanbul'un gıda ihtiyacını pek dikkate almamış, Sabanca gölü çevresindeki odun ve kereste imkânını öne çıkarmıştır[57].

Evliya Çelebi ise kanal projesine, geçmişte olup bitmiş bir tarihi hadise olarak bakmaz ve kendi dönemi içinde gerçekleştirilmesi hayalini kuracağı bir proje olarak görür. Evliya projeyi ilki Kocaeli sancağının güvenliği, ikincisi İstanbul'daki odun ve tahta fiyatları, üçüncüsü ise ulaşım ve ticari olanakları olmak üzere üç farklı açıdan ele almıştır. Meseleye ilk olarak İzmit kalesini anlattığı kısımda değinen Evliya, burada projenin tarihine göndermede bulunmuş ve Sapanca ile Marmara'nın Makedonyalı İskender tarafından birleştirildiğini yazmıştır: "*İzmit'in cânib-i şarkîsinde Sabanca gölün İskender kesüp İzmit Körfezine mahlût etdi. Sakarya nehriyle Karadeniz ve İzmit Körfezi mâbeyninde şehr-i Kocaili ve İzmit bir cezîre gibi kaldı. Niçe müddet İzmit cezîre olup ba'dehû İslâmbol Tekürü Keştantış Sabanca halîcin yolun sedd edüp İzmit cezîre olmadan halâs oldu*.[58]" Evliya'nın bu ifadelerine göre kanal Makedonyalı İskender tarafından yüzyıllarca önce açılmış, uzun süre açık kaldıktan sonra 13. yüzyılda Keştantış[59] tarafından kapatılmıştır. Hâlbuki Plinius'un 2. yüzyılın hemen başında Trianus'a gönderdiği mektuplardan Sakarya-Marmara arasında bir kanalın olmadığını biliyoruz. Doğru olmasa da Evliya'nın aktardığı bu malumat, Sakarya nehri ile Marmara arasındaki kanalın milattan önce gibi çok eski tarihlerde açıldığı ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan hemen önce de kapatıldığı gibi bir bilginin Osmanlı zihninde yer tuttuğunu ve kanal açma fikrinin mümkün bir proje olarak benimsendiğini gösteriyor. Osmanlı müelliflerinin istisnasız olarak kanal projesine taraftar olması ve projeye herhangi bir eleştiri getirmemiş olması şüphesiz bu bilinçle alakalıdır. Evliya da geçmişe istinaden Osmanlıların istediği takdirde projeyi hayata geçirebileceği inancını taşıyanlardandır. Ona göre proje gerçekleştirilerek Sabanca ile İzmit

---

Yıldırım, *Seyahatnamelerde Sakarya*, s.59, 85, 103; F. Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, Kocaeli 2008, s. 89

[54] İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK. Yayınları, Ankara 1992, s. 117.

[55] "murâd olunan meşezâr-ı dağ Istranca ki yüz bin yıla dek odunu ve umûmen gemi keresteleri dökünecek maden olmayup binâ olacak kadırgalar Sabanca gölünde tersâne gemileri maden içinden binâ olunmağın Tersâne-i Amire'ye elli yük akçe ziyâde sa'y olmak mukarrerdir.", Kâtip Çelebi, Kitâb-ı Cihannümâ, s. 667.

[56] "zâd ve zahireleri kelek ve sallar ile göle ve gölden İstanbul'a gelmek külli intifâ' edüp", Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannümâ*, s. 667.

[57] Müneccimbaşı Derviş Ahmed Efendi, *Sahâifü'l-Ahbar*, terc. Ahmed Nedim, cilt. III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285, s. 562.

[58] Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme, (I. ve II. cilt), İndeksli Tıpkıbasım*, II, haz. Seyit Ali Kahraman, Ankara 2013, vr. 242b.

[59] Evliya, Keştantış veya Keştantı adını verdiği bu kraldan, Sapanca ile Marmara arasındaki kanalı kapatması dışında iki yerde bahsetmektedir. Birinde Karagöz ve Hacivat'ı anlatırken Keştantı'yı, hangisi olduğunu belirtmeden Selçuklu Sultanı Alaaddin'le çağdaş gösteriyor (Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme,* I. vr. 211a*)*; ikincisinde ise Cengizoğullarından Bereket Han'ın Balkanlardaki ilerleyişini anlatırken Keştantış kralının dönemini 13. yüzyıl ortalarına tarihlendiriyor. Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme, (VI. ve VIII. cilt), İndeksli Tıpkıbasım,* VIII. haz. Seyit Ali Kahraman, Ankara 2014, VIII, vr. 198b.

körfezi birleştirilirse İstanbul'daki odun ve tahta fiyatları ucuzlayacak, İstanbul'da bir kantar odun beş akçeye bir tahta da iki veya üç akçeye satılacaktır[60].

Evliya'ya göre Sakarya nehri ile Marmara'nın birleştirilmesi ile elde edilecek ikinci kazanç ise İzmit'in güvenliğidir. Evliya daha önce İzmit'in kanal yüzünden bir adaya döndüğünü ancak İstanbul tekfurunun kanalı kapatmasıyla İzmit'in adalıktan "halas" olduğunu yazar. Bu değerlendirmesinde Evliya, Sakarya-Marmara kanalını, Sakarya nehrinin suyunun bir kısmının Sapanca'ya akıtılması, Sapanca'nın da Marmara'ya bağlanması suretiyle oluşan bir kanal olarak tahayyül eder. Onun bu tahayyülünü "*Sakarya nehriyle Karadeniz ve İzmit körfezi mâbeyninde şehr-i Kocaeli ve İzmit bir cezîre gibi kaldı. Niçe müddet İzmit cezîre olup*"[61] cümlesi ele vermektedir. Konuyla ilgili daha sonra yaptığı başka bir yorumda ise farklı bir kanal tahayyülü söz konusudur. Buna göre eğer "*Sakarya nehri halîce ve halîc İzmit körfezine mahlût olsa Karadeniz'den bir dahi nehr-i Sakarya ile düşman girmez ve İzmit şehri iç il*" [62] olacaktır. Son değerlendirmede iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi bu ibare ile Evliya, kanal projesini, Sakarya nehrinin yatağının değiştirilerek bütünüyle Sapanca'ya akıtılacağı ve Sapanca üzerinden de Marmara ile birleştirileceği bir proje olarak hayal etmiştir.

İkincisi ise İzmit'in bir iç il şehrine dönüşeceği ve böylelikle düşman saldırılarından korunacağı iddiasıdır. Evliya'nın ileri sürdüğü bu iddiaya göre Karadeniz'e dökülen Sakarya nehri, İzmit şehri ve Kocaeli sancağı için bir tehlike kaynağıdır ve Karadeniz üzerinden Anadolu kıyılarına gelen düşmanlar, Sakarya nehir yoluyla içlere kadar girerek İzmit ve havalisini yağmalamıştır. Evliya'nın bu iddiası yabana atılacak bir iddia değildir ve bazı tarihsel gerçekliklere dayanmaktadır. 17. yüzyılın ilk yarısında Don ve Zaporog Kazakları şaykalarıyla Karadeniz'e açılarak batı ve güney Karadeniz kıyılarına baskınlar düzenlemişler, birçok kıyı şehrini yakıp yıkmışlardı. Öyle ki İstanbul'a kadar uzanan bu saldırılar bütün Karadeniz yalılarındaki şehir ve kasabalarda ve hatta İstanbul'da büyük bir korkuya yol açmıştı. Evliya da bizzat bu korkuyu yaşamış, halkın ve devlet görevlilerinin endişelerine ve korkularına tanıklık etmiş biridir. Kocaeli sancağına bağlı bugünkü Akçakoca'nın Kazak baskınına maruz kaldığını bizzat kendi seyahatnamesinde yazmıştır[63]. Dolayısıyla Dinyeper, Dinyester ve Don nehirleri üzerinden Karadeniz'e açılan, boğaz üzerinden İstanbul'a kadar gelen Kazakların Sakarya nehrini kullanarak iç kısımlara kadar ulaşmaları çok da uzak bir ihtimal değildir. Elimizde, Kazakların Sakarya'dan içeri girdikleri veya nehir yoluyla Sapanca ve İzmit bölgesine kadar uzanarak buraları yağmaladıklarına dair şimdilik bir kanıt yok. Buna istinaden Evliya'nın iddiasını bütünüyle reddetmek doğru olmayacaktır. Ancak Seyahatnamedeki bu bilginin, prestijli bir projeyi olarak kanalın açılmasını destekleyen Evliya'nın bir uyarlaması olma ihtimali daha yüksektir. Evliya'nın kanalla ilgili birbirine zıt bu iki tahayyülü, hayata geçirilememiş bir proje olarak Sakarya Marmara kanalının nasıl bir proje olduğu konusunda kafaların karışık olduğunu gösteriyor.

Evliya Çelebi'nin kanal projesi ile bağlantılı dillendirdiği üçüncü başlık ise ulaşım ve ticaretle ilgilidir. Evliya, kanal projesini diğer müelliflere göre daha geniş bir vizyonla değerlendirerek, kanalın sağlayacağı farklı imkânları da gündeme getirmiştir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz Sakarya, Düzce ve Bolu havalisinin bu kanal projesi ile Marmara'ya ve İstanbul'a bağlanacağı düşüncesidir. İlk bakışta uçuk bir hayal gibi gözükse de 19. yüzyılda konuyla ilgili hazırlanan raporda da benzer bir vizyon dikkati çekmekte, açılacak kanalın, Sakarya nehrinin hinterlandı ile İstanbul'u birbirine bağlayacak bir işlev göreceği vurgulanmaktadır[64]. Evliya'nın zihnindeki kanal projesi, yalnızca kanaldan ibaret olmayıp, Sapanca'nın doğusunda Sakarya ağzında yapılacak bir iskeleyi de içine alan kapsamlı bir projedir. Evliya, projenin gerçekleşmesi halinde kanal üzerinden İzmit ve İstanbul gemilerinin bu iskeleye yanaşacağı,

[60] "İslâmbol'da bir tahta üç akçeye ve bir kantar odun beş akçeye olup hayrat-ı azîm olurdu", Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme,* II, vr. 277b ve 242b.
[61] Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme,* II, vr. 242b.
[62]Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, II, vr. 277b..
[63] "Zamân ı kadîmde âb [u] hevâsı latîf şehr i azîm imiş. Ahmed Hân asrında Kazak ı Ak keferesi ihrâk-bi'n-nâr edüp", Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, II, vr. 245a.
[64] Uzunçarşılı, "Marmara ve Karadeniz'in Birleştirilmesi", s. 161-174.

Bolu'nun iskeleye yakın bir şehre dönüşeceği ve iskeleden Bolu'ya kadar beş konak yerin gelişip bayındır olacağından[65] emindir; Sakarya-Marmara kanal bağlantısından bahsettiği iki yerde de bu hususa değinmiştir.

Ahmed Vâsıf ise Sinan Paşa'nın padişaha kanal açma fikrini götürürken dört hususa dikkat çektiğini belirtmektedir. İlk olarak böyle bir kanal açıldığında Tersane-i Amire'de inşa edilen gemiler için kereste nakli kolaylaşacağı; ikincisi Sapanca gölüne yakın bir yerde yeni bir tersane kurularak burada da gemi inşa edilebileceği; üçüncüsü İstanbul'un temel ihtiyacı olan odunun kolaylıkla temininin sağlanacağıydı. Son olarak, bu kanal sayesinde İstanbul halkının zahire ihtiyacı daha rahat bir şekilde karşılanacaktı[66].

Resmi belgelerde sarih bir bilgi bulunmasa da kanal projesi hakkında malumat veren Osmanlı müelliflerinin verdiği bilgiler yeterince açıklayıcıdır. Bunlara göre Sinan Paşa'nın kanal inşa etme fikri İstanbul'un odun, kereste ve zahire ihtiyacını karşılamak ve Osmanlı gemi inşası için lüzumlu olan keresteyi temin etmek olmak üzere iki temel faktörle alakalıydı. Bununla birlikte Selânikî'den öğrendiğimiz kadarıyla, Sinan Paşa, kendi ikbali için böyle bir projeye sarıldığı iddiaları ile suçlanmıştır. Halihazırdaki belge ve bilgilerle bu suçlayıcı iddianın geçerliliğini denetlemek mümkün değilse de böylesine bir projenin, işlevsel yönü yanında, sahibine büyük bir prestij ve güç kazandıracağını düşünmek mümkündür ve projeyi gündeme getirenlerin de böyle bir beklenti içine girmiş olmaları ihtimal dahilindedir. Sakarya ve Marmara'yı kanalla birleştirme düşüncesi büyük projeydi ve bu tür projeler her devirde sahibine büyük saygınlık kazandırırdı. Mesela Plinius, Traianus'a yazdığı mektubunda, daha önce bir kralın gerçekleştirmede başarısız olduğu Sapanca-Marmara kanal projesinin Traianus tarafından gerçekleştirilmesinin onun büyüklüğüne yakışır bir başarı olacağını söyleyerek Traianus'un gururunu okşamıştı.

Yeni keşfedilmiş kıtalar hakkında bilgi veren ilk Osmanlı kitabı olan Tarih-i Hind-i Garbi'de Osmanlıların yeni dünyayı fethetmesinin ancak Hint okyanusunun Kızıldeniz üzerinden Akdeniz'le birleştirilmesiyle mümkün olacağı yazılıdır. Giancarlo Casale, bu eserin, III. Murad'a takdim etmek üzere Koca Sinan Paşa'nın yazdırttığını ve eserdeki teze uygun olarak Sakarya-Marmara kanal projesinden çok önce Süveyş kanalını açmak için ciddi planlamalar yaptığını iddia eder[67]. Bu bilgileri veri kabul edersek -Koca Sinan Paşa'nın İspanya ve Portekiz'le mücadele etmeyi dış politika öncelikleri arasına almış olması bu açıdan destekleyicidir- Koca Sinan Paşa'nın idealist ve ihtiraslı bir devlet adamı olduğunu ve kendine büyük hedefler koyduğunu söylemek mümkündür. Sakarya-Marmara kanal projesi de, en büyük hedefi Sokullu Mehmed Paşa'nın gücüne ve nüfuzuna erişmek ve rakiplerine karşı büyük bir güç devşirmek isteyen Koca Sinan Paşa'nın emperyal tasarımlarından biriydi. Sokullu Don-Volga ve Süveyş projelerinde başarısız olmuştu. Sokullu devrinde Mısır ve Yemen'de valilik yapmış olan Koca Sinan Paşa, kendini güçlü hissediyordu ve ustası Sokullu'nun yarım bıraktığı işleri tamamlama başarısı göstermek gibi bir ihtirasa kapılması anlaşılır bir durumdu. Muhtemelen Sinan Paşa da ikinci defa oturduğu sadaret makamında emperyal vizyona uygun projeler gerçekleştirmek ve kendisini tartışmasız büyük bir lider olarak kabul ettirmek istiyordu[68]. Bu proje, Sinan Paşa'nın niyeti ne olursa olsun, başta Evliya Çelebi seyahatnamesi olmak üzere müelliflerin anlatılarında da kendini gösteren tarihsel bir sürekliliğe dayandığı açıktır.

---

[65] "cümle İzmit gemileri tâ Düzce bâzâra varup yanaşup ol mahal bender u iskele olurdu", Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, II, vr. 242b; "ve İzmit şehri iç il olup şehr-i Bolu'ya varınca beş konak yer ammâr olup Bolu şehri iskeleye karîb olup cümle İsâmbol'un gemileri tâ Bolu'ya yanaşup" Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, II, vr. 277b

[66] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaiku'l-Ahbâr*, Bulak Matbaası, Kahire 1246, I, s. 104.

[67] Giancarlo Casale, "Global Politics in the 1580's: One Canal, Twenty Thousand Cannibals, and an Ottoman Plot to Rulet the World", *Journal of World History*, vol. 18/3, September 2007, s. 285-286.

[68] 17. yüzyıl ortalarında bölgeden geçen Tavernier, kanal projesine dair duyumlarını, kitabında değerlendirirken projenin güç ve saygınlıkla olan bağına dikkat çekmiştir. Birçok padişahın bu kanalı açmayı düşünmesine rağmen başaramadığını notlarına ekleyen Tavernier, Köprülü Mehmet Paşa'yı kastederek, "*bir mucize sonucu eceliyle ölen ve yerine oğlu geçen sadrazam birkaç yıl daha yaşayabilseydi, anısını, Osmanlı İmparatorluğu'nu ebediyen canlı kılacak muhteşem onarım çalışmaları arasına kuşkusuz bu güzel eseri de katacaktı*" demiştir. Tavernier, *Seyahatname*, s. 48.

Neler Yapıldı?

Ocak 1591 tarihli İznikmid sancakbeyi, İznikmid ve Sapanca kadıları ile Kocaeli beyine ve Anadolu tarafındaki beylerbeylerine gönderilen emirler, projenin yapılması hususunda güçlü bir isteğin olduğunu gösteriyor. Evliya Çelebi, "*Sakarya nehrini İzmit körfezine ilhâk eylemeğe niçe kerre yüz bin kazma ve çapa ve ırgad ve bennâ çalışup, ittisâline sehl kalmışken*"[69] ifadeleri ile kanal inşaatına başlandığı ve hatta bitirilmesine az bir zaman kala projenin iptal edildiğini söyler. Kâtip Çelebi açık bir şekilde yazmasa da "*itmâm müyesser olmadı*"[70] diyerek kanal inşaatının belli bir safhaya ulaşmış olduğuna dair kanaatini izhar eder. Müneccimbaşı ise kanalın üçte birlik kısmının kazıldığını ifade etmiştir[71]. Mehmed bin Mehmed ise her iki eserinde kanalın önemli bir kısmının tamamlandığını belirtir. Ona göre tahminen 30 bin ziralık (yaklaşın 22 km.) yerin kazılması planlanmış ve bu mesafenin yaklaşık üçte biri kazılmıştı[72].

Bu bilgiler, kanalın kazılmaya başlandığını ve hatta üçte birlik kısmının tamamlandığını göstermektedir. Finkel ve Barka da kanalla ilgili kaleme aldıkları makalelerinde, 1944 tarihli 1/35.000 ölçekli bir hava fotoğrafına dayanarak, 17. yüzyıl kaynaklarında ifade edildiği gibi kanalın bir kısmının kazıldığını belirtmişlerdir. Onlara göre, Sapanca ile İzmit körfezi arasında biri 2 diğeri de 6 km. olmak üzere iki kanal izine rastlanmıştır. Bunlardan uzun olanının 1591 yılındaki kanal çalışmasına ait olduğunu tahmin eden Finkel ve Barka, kanal kazısının Tepetarla köyü ile Çuhahane bölgesinde olduğunu ve kazılan kanal genişliğinin 40, derinliğinin ise -Tepetarla mevkiinde- en az 20 metre olduğunu tespit etmişlerdir[73].

Ancak kanalla ilgili resmi kayıtlar bu bilgileri teyit etmemekte, aksine kazıya başlanmadığı izlenimini vermektedir. Bunun yanı sıra projenin başlaması ve bitişi arasındaki sürenin kısalığı ile mevsim koşullarını dikkate aldığımızda yukarıda belirtildiği gibi kanalın üçte birinin kazılmış olma ihtimali oldukça zayıflamaktadır. Resmi kayıtlar, projenin hayata geçirilip geçirilemeyeceği, artıları ve eksilerinin neler olacağı hususunda bir fizibilite aşamasına işaret etmekte, ancak kazı işleminin başlatıldığına dair bir bilgi vermemektedir. Yine bu belgelerden kanal için Anadolu'dan istenen ırgatların da önemli kısmının toplanmadığı ve kazı alanına gelmediğini anlıyoruz. Kanal yapımından vaz geçildiğine dair Anadolu, Karaman, Erzurum, Maraş ve Rum beylerbeyilerine 11 Nisan 1591 tarihli gönderilen hükümdeki "*züemâ ve erbâb-ı tımar ve sâ'ir hidmet-i mezbûre me'mûr olanlara tenbîh edesin ki cümlesi yerlü yerine varub mahall-i mezbûre gelmekden ferâgat eyleyeler*" cümlesi bu hususstaki şüpheleri gidermektedir. Bu hükme göre Anadolu vilayetlerinden kanal inşaatında çalışmak üzere istihdam edilecek olan zeamet ve tımar sahipleri ile ırgatların memleketlerinde toplandığı, yola çıktığı veya toplanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Hükümde açıkça yazılmamış olsa da belki de bunların bir kısmı Sakarya-Sapanca bölgesine ulaşmışlardı. Ancak vilayetlerden toplanmış ve yollara düşmüş ırgatların inşaat sahasına getirilmesine gerek kalmadığını emreden belgedeki "*mahall-i mezbûre gelmekden ferâgat eyleyeler*" ifadeleri kanal projesinde çalıştırılacak iş gücünün büyük bir kısmının henüz Sakarya-Sapanca bölgesine ulaşmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Anadolu'dan talep edilen ırgatların toplanıp toplanmadığı, toplandıysa ne kadarının toplandığı veya ne kadarının kanal alanına gönderildiğine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Mart ayı ortalarında Haslar kadısına yazılan hükm-i şerif, iş gücü temininin hiç de kolay olmadığını ve bu konuda ciddi sıkıntılar yaşandığını göstermektedir. Belgeye göre Haslar'dan temin edilecek lağımcıların çoğu kanal inşaatında çalışmaya yanaşmamış ve deftere isimlerini kaydettirmemek için çeşitli yerlerde saklanmışlardı. Ayrıca bu

[69] Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, II, vr. 277b.
[70] Kâtip Çelebi, Cihânnümâ, s. 667.
[71] "sülüs mesâfeye dek hafr olundukda" Müneccimbaşı, Sahâifü'l-Ahbar, s. 562.
[72] Mehmet bin Mehmed, *Nuhbetü't Tevârih*, s. 166 ve *Tarih*, vr. 15a. Abdurrahman Sağırlı, Nuhbe'de geçen "*sülüsi mikdârı kazılmış iken*" ibaresini sehven "*sülüsi mikdârı kalmışiken*" okumuştur. (Sağırlı, *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî,* s. 425.) Bu hata doğal olarak kazının büyük oranda tamamlandığını ve yalnızca üç birlik kısmının kaldığı gibi bir yanlış anlaşılmaya yol açmaktadır.
[73] Finkel ve Barka, "The Sakarya River-Lake Sapanca-İzmit Bay canal Project.", s. 429-442.

kişiler, İstanbul'da bağ bahçe sahibi, kendilerini himaye edecek zengin ve itibarlı kişiler bulmakta da zorlanmamışlardı. Bu sebeple gönderilen hükümde, bu lağımcıların himaye edilmesine hiçbir şekilde fırsat verilmemesi, lağımcıbaşı marifeti ile bir an evvel toplanıp, isim ve resimleriyle birlikte defter edilerek kanal sahasına gönderilmeleri emredilmiştir[74].

Resmi kayıtların aksine Mehmed bin Mehmed, kitaplarında, hemen bütün iş gücünün toplandığını yazmıştır. Ona göre Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletlerinin cümle askerleri geldiği gibi yeniçeri zümresi, tersane halkı, dört bin kadar esir de inşaat sahasına ulaşmış ve bunlar arasında iş bölümü yapılmıştı. Mehmed bin Mehmed'in bu ifadeleri resmi belgelerle uyumlu olmadığı gibi ispatlanması da mümkün değildir[75]. Bu yüzden bu bilgilere istinaden Finkel ve Barka'nın yaptığı gibi[76], kalabalık bir iş gücünün toplandığı, iş bölümünün yapıldığı ve kazının üçte birlik bir kısmının tamamlandığı yönünde kesin bir yargıya varmak yanıltıcı olacaktır.

Selânikî usta ve ırgatlardan oluşan 30 bin kişilik bir iş gücüyle ve her türlü malzemenin teminiyle kanalın ancak bir yılda bitirileceğinin tahmin edildiğini belirtmekle birlikte bunların toplanıp toplanmadığına dair bilgi vermemiştir. Yine Selânikî'nin ifadelerinde kazıya başlandığı ve belli bir mesafe alındığına dair de bilgi yoktur. Her şeyin yolunda gitmesi durumunda Selânikî'ye göre bir yılda tamamlanması hedeflenen kanalın[77], iki aylık bir sürede 6 kilometrelik bir mesafesinin kazılmış olması da inandırıcı değildir. Mamafih Finkel ve Barka'nın ortaya koydukları iddiayı bir kenara atmamak gerekiyor. Sapanca ile İzmit körfezi arasında tespit edildiği iddia edilen, biri 2 diğeri de 6 km. olan hendek izleriyle ilgili yerinde teknik bir incelemenin yapılması, hendeklerin ölçüleri ve tarihi hakkında sağlıklı bir sonuca ulaşılması en doğrusu olacaktır.

Kanal projesinde toprağa kazma vurulup vurulmadığı veya kazılmaya başlanmışsa ne kadarlık bir yer kazıldığı konusunda açık bir bilgi olmasa da fizibilite çalışmasının tamamlandığı ve işçi temininde belli bir mesafe alındığı söylenebilir. Osmanlı yönetimi, külfetli bir projeye başlamadan öncelikle teknik, mali ve sosyal açıdan projenin yapılabilirliğini ölçmek istemiştir. İznikmid sancakbeyi ve bölge kadılarına yazılan hükümde Sakarya ile Sapanca ve Sapanca ile Marmara arasındaki mesafenin tespiti istenmekle beraber daha çok projenin yerli halkı nasıl etkileyeceği sorulmuştur. Bu minvalde, "*Sakarya suyundan Sapancı gölüne gelince ne mikdâr zirâ' ve Sapancı gölünden İznikmid önünde olan deryaya gelince ne mikdâr zirâ' olup ve bunlarda köy ve çiftlik ve mandıra var mıdır? Eğer var ise anlara zarar olur mu? Ve eğer zarar olursa yerlerden kalkup gerü ol aralıkda bir yere konmak kābil midir?*"[78] sorularına cevap aranmıştır. İşin teknik boyutunu incelemek üzere ise İstanbul'dan mimar ve üstatlar gönderilmiştir. Bu kişiler gemi ile İzmit'e oradan da kanal bölgesine gönderilmişlerdir. Mimar ve ustaların her türlü ihtiyacı ise Kocaeli sancağından karşılanmıştır[79]. Bunların dışında İzmit ve Sapanca kazalarından da üç dört yüzer ırgat çıkarılması emredilmiştir[80].İstanbul'dan yazılan emirlerde, devletin kanal işine verdiği öneme vurgu yapılmış ve fizibilite işinin ciddiyetle ve acil olarak yapılması istenmiştir.

---

[74] *MD*. 67, 92/243.

[75] "sehl müddetde Anadolı ve Karaman beylerbeyileri dah tahtı-ı eylaletlerinde olan ümerâ ve sipâh ve zu'ema ile gelüp", Mehmed bin Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s. 166; "*bunlar bi'z-zât âdemleri ve tevâbi'i ile ve umûmen yeniçeriler zümresi ağalarıyla ve kapudan-ı deryâ tersâne halkı, rüesâ ve dört bin mikdarı mîri forsa esir kâfirler ile varup Anadolu ve Karaman ve Sivas beylerbeyileri dahi umûmen taht-ı livâlarında olan askerleriyle gelüb ve câ-be-câ tevzî' olunup*", Mehmed bin Mehmed, *Tarih*, vr. 15a. Bu cümleler Mehmed bin Mehmed'in 1617'de yazdığı Nuhbe ile 1640'da kaleme aldığı Tarih'inde, konuyla ilgili farklı veriler sunmuştur. İlk kitabında yalnızca Anadolu ve Karaman vilayetinin zeamet ve tımar sahiplerinden bahsederken sonraki kitabında, kanal sahasına ulaşan iş gücüne Sivas vilayeti ile tersane halkı, esirler ve yeniçeri askerlerini de eklemiştir. 1591'deki kanal çalışmalarının üzerinden geçen zaman geçtikçe Mehmed bin Mehmed'in toplanan işçi sayısını daha da artırdığını görüyoruz. Bu tasarruf, müellifin, kanal projesinin önemini vurgulama isteğiyle veya kanal projesinin başarısızlığından dolayı duyduğu yazıklanmayla ilgisi olmalıdır.

[76] Finkel-Barka, "The Sakarya River-Lake Sapanca-İzmit Bay canal Project", s. 435.

[77] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 232-233.

[78] *MD*. 67, 71/183.

[79] *MD*. 67, 72/184.

[80] *MD*. 67, 71/183.

Kanalın yapılabilirliğini etüt etme ve rapor hazırlama sürecinin başlatılmasından kısa bir süre sonra kanal inşaatında çalıştırılmak üzere amele ve ırgat toplanması yönünde emirlerin çıkarılması dikkat çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki Sakarya ve Sapanca bölgesine gönderilen heyet kısa sürede fizibilite çalışmalarını tamamlamış ve raporlarını sunmuşlardır. Mart ayının ilk yarısında Haslar kadısına gönderilen bir hükümde[81], kanal bölgesine ırgat yollaması hususunda kendisine daha önce emir gönderildiğinden bahsedilmektedir. Buna göre Ocak sonlarında başlatılan fizibilite çalışmalarının en geç bir ay içerisinde tamamlandığı, Şubat sonu veya Mart başında projeye dair hazırlanan raporun tamamlandığı ve inşaatın başlatılmasına onay verildiği anlaşılmaktadır. Böylesine büyük ve önemli bir projede, bir ay gibi oldukça kısa bir sürede, teknik, mali ve sosyal meselelerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, verilerin değerlendirilmesi ve kararın verilmesi şaşırtıcıdır. Bu durum hidrolik ölçümler için daha önceki fizibilite raporlarından yararlanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Bölgeye gönderilen mimar ve mühendislerin hazırladığı rapora dair elimizde resmi kayıtlar bulunmamaktadır. Ancak Kâtip Çelebi raporu görmüşçesine detaylar vermiştir[82]. Kâtip Çelebi'nin 1591 senesinde yapılan ölçümleri de ihtiva eden bu bilgileri nereden aldığını bilmiyoruz[83]. Cihannümâ'da kanal projesiyle ilgili teknik detayları içeren kısım şu şekildedir:

"Sâbıkā bu üç suyu hafr ile biri birine vasl kasd olunup sene-i 999 da Sinan Paşa arz eyledi ki nehr-i Sakarya Sabanca gölüne ve Sapanca gölü İznikmid deryasına akıttırılması murâd-ı hümâyûn olunup Kocaeli sancağı beyine ve livâ-i mezbûr kādılarına hitâben emr-i şerîf vârid olup ser-mimarân-ı hâssa ve müneccim ve râsıd monla Fütûh ve mimar çavuş ve mimar Süleyman ve suyolculardan Yusuf ve Ali ve su nâzırı ve gayriler ta'yîn ve irsâl olunup "îsâli mümkün müdür" görülüp künhü ma'lûm olduktan sonra vukū'u üzere arz olundu ki mimar ve mühendis ve ehl-i vukūf ki nehr-i Sakarya suyu yer yüzüne çıkınca on yedi buçuk zirâ'olup zikr olunan mahallin fevkında dahi mahal yer var mıdır deyü tefahhus olundukda bir mil mikdarı fevkında Büyük Kumağzı dimekle ma'rûf mahalde sed olunmak evveli ve ahiri idi ki essah olmağla terazu uruldukda sudan yer yüzüne çıkınca on yedi zirâ' olup Kocamimar tasmîm eylediği mahalden beş buçuk zirâ irtifâ'ı olup ve Sakarya suyu göle varunca tûlu dokuz bin altı yüz zirâ' olup bin yüz zirâ' olduğu yerde Sarıdere nâm nehre muttasıl olup nehr-i Sakarya'nın suyu yer yüzüne çıkınca olan on iki zirâ' Sarıdere olduğu mahalde on altı zirâ' dahi gidüp sed olunacak mahalli göle muttasıl olunacak mahalde beraber düşüp ve Sarıdere göle cârî hâzır bir nehir olup bir mikdâr vüs'ât erülüp ve birkaç zirâ' aşağa kazılmağa Kocamimar tasmîm eylediği mahalden bu mahallin hafri nısf mikdâra tefâvüt edüp ve bi'l-cümle nehr-i Sakarya'nın göle cereyanını tahkīk ettiklerinde Sabanca gölünün İznikmid deryâsı cânibine varılup ana dahi tamam dikkat üzere iki yerden terazü oldukda gölün İznikmid deryâsına varınca yirmi iki bin zirâ' yer olup, yolunda dağ taşdan bir nesne olmayup ve nısf mikdârında ormandır ve zikr olunan mesâfenin gölden ibtidâ olduğu mahalden bin zira yere gelince umkı yedi zirâ' andan bin zirâ' dahi dokuz buçuk zirâ' andan bin dahi onar andan bin dahi altışar andan bin dahi on üçer andan bin dahi on yedi andan bin dahi on sekiz buçuk andan bin dahi yirmi altı zirâ' andan bin dahi otuz andan bin dahi yirmi beş andan bin dahi yirmi altı andan bin dahi on yedi andan bin dahi yirmi andan bin dahi dokuz ve bâkī sekizbin zirâ' deryaya varınca altışar zirâ' kazılmak ister ve kezâlik ibtidâsından bir mikdâr yukaru kalkub ba'de yine terakki ederek on dört zirâ' nihâyet bulduğu mahalde gölün ibtidâsı ile yeryüzü yine berâber olup ba'dehu bu minvâl üzere İznikmid deryasına varınca göl otuz zirâ' havâle vâki' olup havâlesi bu tafsil üzere on dört bin zirâ'dan sonra bin zirâ' yerde gölü deryaya sekiz zirâ' havâle ba'dehu binde dahi onar buçuk, binden dahi onbir buçuk, binden dahi on yedi, binden dahi yirmi, binden dahi yirmi sekiz, binden otuz zirâ' havâle olmuşdur. Kezâlik İznikmid deryasına otuz zirâ' havâlesi olmağla hafr olundukda göle on zirâ' aşağa iner. Ol takdirce nehr-i

[81] *MD*. 67, 92/243. Emr-i şerifin tarihi kesin olmamakla beraber 87. sayfada Kâtip değişikliği dolayısıyla 10 Ca 999/6 Mart 1591 kaydı düşülmüştür. Dolayısıyla bu hükmün tarihi 6 Mart'tan sonraya muhtemelen Mart ayı ortasına tekabül etmektedir.

[82] Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, s.666-667.

[83] Finkel ve Barka, Cihannümâ'daki bu verilerin, Mimar Sinan'ın 1582 yılındaki keşif raporuna dayandığı ve Kâtip Çelebi'nin kaleme aldığı ilk nüshasında olmayıp, kitaba, Ebubekir Dımışkî tarafından daha sonra eklendiğini belirtmişlerdir. Finkel-Barka, "The Sakarya River-Lake Sapanca-İzmit Bay canal Project", s. 437.

Sakarya dahi göle on zirâ'dan mütecâviz havâle olur. Binâen-ala hazâ Sakarya dahi değirmen harkına su cereyân eylediği gibi tamam cereyân üzere gelür. Zira Sakarya ile gölün mâbeyni mücerred mil miktarıdır."

Bu verilere göre Sakarya ile Sapanca gölü arasındaki mesafe 9600 zira (7 km) (Selânikî'ye göre ise bu mesafe 6000 ziradır[84]) Sapanca ile İzmit körfezi arasındaki mesafe ise 22.000 (16 km.) ziradır. Bu veriler Mehmed bin Mehmed tarafından da tekrarlanmıştır[85]. Joseph von Hammer de 1808'de basılan Umblick auf einer von Constantinopel nach Brussa adle eserinde Cihannüma'daki bu bilgileri kullanmış ve kanal güzergâhı hakkında değerlendirmeler yapmıştır[86].

Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgilere göre 1591 yılında projelendirilen kanalın Büyük Kumağzı denilen yerden başlatılan rotası, önce Sakarya'dan yaklaşık 850 metre mesafeden geçerek Sapanca'ya dökülen Sarıdere'ye bağlanması ve ardından da Sarıdere yatağı üzerinden Sapanca gölüne uzatılması öngörülmüş ve buna göre hesapları çıkarılmıştı. Kumağzı denilen yerin bugünkü Kumbaşı mevkii olduğu açıktır ki Justinianus döneminde de buradan Beşköprü'ye doğru bir kanal açılmıştı. Günümüze Sarıdere adında bir dere ulaşmadığı için bu derenin güzergâhını tam olarak tespit edemiyoruz[87]. Kâtip Çelebi, Sapanca-Marmara arasındaki kanal hattının nereden geçtiğine dair ise bir ipucu vermemiştir. Yalnızca güzergâh üzerinde dağ taş olmadığını ve yolun yarısının ormanlık olduğunu belirtmiştir. Kâtip Çelebi, Sapanca gölünün Marmara'ya birleştiği takdirde denizden yüksekliğinin yaklaşın 8 metre düşeceği için Sakarya'nın bir değirmen arkına akan su gibi Sapanca'ya doğru akacağını söylemiştir. Kazım Çeçen, Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgileri değerlendirerek Sakarya-Sapanca ve Sapanca-Marmara arasındaki bağlantıların tahmini mühendislik hesaplarını çıkarmıştır[88].

Teknik incelemeler kapsamında, Sakarya-Sapanca bağlantısıyla ilgili önemli bir soru ise nehrin bir kısmının mı yoksa tamamının mı Sapanca'ya akıtılacağı meselesidir. Kaynaklarda konuyla ilgili açık bir bilgi yoktur. Selânikî, Sakarya'nın göle akıtılmasından "*Sabancı göli İznikmid deryâsına akup ve nehr-i Sakarya'dan altı bin zirâ yer hark olunup göle câri ola*[89]" ifadesi ile nehrin göle akıtılacağı kaydını düşmüştür. Kâtip Çelebi de benzer şekilde projeyi "*nehr-i Sakarya Sabanca gölüne ve Sabanca gölü İznikmid deryâsına akıttırılması*[90]" şeklinde tanımlamıştır. Her ikisinde de nehir sularının bütünüyle mi Sapanca'ya akıtılacağı yoksa Karadeniz bağlantılı bir proje mi olduğu konusuna değinilmemiştir. Ancak Kâtip Çelebi'nin verdiği teknik bilgiler dikkate alındığında, projede Sakarya'nın bütünüyle değil kısmen Sapanca'ya akıtılmasının planlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Sakarya gibi büyük bir nehrin Sarıdere'nin yatağındaki bir miktar genişletmeyle taşınması mümkün olamazdı. Ancak hayal gücü oldukça kuvvetli olan Evliya Çelebi, projeyi çok farklı tasavvur etmiştir. O, 1591 yılındaki Sinan Paşa'nın projesini Sakarya nehrinin akış yönünün değiştirilerek bütünüyle Sapanca ve Marmara'ya akıtılacağı şeklinde anlamıştır. Kanalın başarısızlığını kaçan bir fırsat olarak değerlendiren Evliya, Sakarya'nın Sapanca üzerinden Marmara'ya akıtılması halinde bölgenin, iç il haline geleceğini düşünmüştür. Ona göre Sakarya'nın önü kesilip Sapanca'ya yönlendirilmiş olsaydı, İzmit ve Sakarya havalisinin Karadeniz'den gelen korsanların saldırılarından korunmuş olacaktı[91]. Mamafih Sakarya-Sapanca-Marmara bağlantısında Evliya'nın kafası karışıktır. Çünkü İzmit'ten bahsettiği bir yerde Sakarya-Marmara kanalını bambaşka bir şekilde hayal etmiştir. Makedonyalı İskender'in yaptığı kanalla İzmit'i bir adaya dönüştürdüğünü söylerken, İzmit'in Sakarya nehri, Sakarya-Marmara kanalı, Marmara denizi ve Karadeniz arasında kalmış bir şehir olarak göstermiştir. Bu hikâyede, İskender döneminde, Sakarya nehri ile Marmara arası bir kanalla bağlanmasına rağmen Sakarya nehri Karadeniz'e akmaya devam etmiştir.

---

[84] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî,* I, s. 233.

[85] Mehmed bin Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s. 166.

[86] Hammer, *Constantinopel nach Brussa*, s. 167-170.

[87] Kazım Çeçen, tarihi bilgiler, harita ve topografik verileri birleştirerek bu güzergâhı tespit etmeye çalışmış olsa da kesin bir sonuç vermemiştir. Çeçen, "Karadeniz-Sakarya-İzmit Bağlantısı", s. 234-235.

[88] Bk. Çeçen, "Karadeniz-Sakarya-İzmit Bağlantısı", s. 234-237.

[89] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 233.

[90] Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, s.666.

[91] Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, II, vr. 277b.

Yukarıda da belirtildiği gibi kanal inşaatı için 1591 yılı Şubat ayının sonu veya Mart ayının başında düğmeye basılmıştır. İlk olarak kanal inşaatı için bir emin ve kâtip atanmıştır. Kocaeli beyine yazılan hükümde Budin'de daha önceleri hazine defterdarlığı görevini yürüten Ahmed'in kanal emini, Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden Mustafa'nın da kâtip olarak tayin edildiği haber verilmiştir. Kocaeli beyine, ellerine görev emri verilerek Kocaeli'ne gönderilen kanal emini ve kâtibine her hususta yardımcı olması, ihtiyaç duyulan mühimmat ve levazımın temin edilmesi ve kanal işinde ihmal ve tembellik göstermeksizin birlik ve dayanışma içerisinde her ne gerekiyorsa yapılması yönünde direktifler verilmiştir. Resmi vesikalarda kanal emini olarak Ahmed ismi verilmesine karşılık Selânikî, Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa'nın kanal inşaatı için mübaşir atandığını yazmıştır.

Kocaeli beyine yazılan emr-i şerifle eş zamanlı olarak sâbık Budin hazine defterdarı Ahmed ve Divan-ı Hümâyun kâtibi Mustafa'ya da kanal emini ve kâtibi olarak atandıklarına dair hüküm gönderilmiştir. Fakat hüküm diğerlerine göre oldukça tafsilatlı ve uzundur. Görevlendirilme bilgilerinin dışında kanalla ilgili birçok hususa değinilmiştir. Defterdara hitaben yazılan hükümde, sadakat ve dürüstlüğüne itimat edildiği için kendisinin emin olarak atandığı ve yanına da divan kâtiplerinden birinin verildiği ifade edilmiş ve görev tanımı yapılmıştır. Hükümde kanal eminin görevleri şu şekilde sıralanmıştır: Anadolu vilayetlerinden gelen ırgatların yoklanması; ırgatlar arasında düşkün, hasta ve iş göremez olanların tespiti; mimar, mühendis, suyolcu, neccar, lağımcı gibi uzman ve usta iş gücünün sayımının yapılması; sayımı yapılan herkesin isim isim deftere işlenmesi; uzman, usta veya ırgatların iş planına göre görevlendirilmesi ve denetlenmesi; ödemelerin ve ücretlerin takibi.

Kanal eminine gönderilen bu hükümde ırgatların hangi usulle temin edileceği de yazılıdır. Buna göre, Anadolu ve Sivas beylerbeyleri, bizzat kendileri, vilayetlerindeki sancakların alay beyleri ile birlikte ırgatları kanal alanına getireceklerdir. Erzurum, Maraş ve Karaman beylerbeyleri ise topladıkları ırgatları alay beyleri ile kendi yerlerine vazifelendirdikleri bir sancak beyinin idaresinde göndereceklerdir. Vilayetlerin göndereceği ırgat sayısının ise her sancaktan beş binde bir hesabı üzere temin edilmesi istenmişti. Yani dirlik sahipleri, sahip oldukları dirliğin her beş binlik kısmı için bir ırgat göndermekle mükellef tutulmuştu. Bu düzenlemeye beylerbeyi, sancakbeyi, alay beyi, çeri başı, tımar sahibi müteferrika, çavuş, kâtip, erbab-ı tımar ve zeamet olmak üzere hemen herkes tabi tutulmuştu. Irgat tutmaya gücü yetmeyenlerin ise bizzat kendilerinin ırgat yerine gelmeleri ve eğer ırgatlık yapacak liyakatleri yoksa o zaman günlük yirmi beşer akçe hesabı üzerinden altı aylık ırgat bedeliyesi ödemeleri emredilmişti[92].

Yine kanal inşaatının masrafları için mali düzenlemeler yapılmış ve çeşitli yerlerden kaynak aktarılmaya çalışılmıştır. Bu minvalde koyun hizmetinde olan Kızılca müsellemlerinin "nevbetlülerinden" bu sene ve gelecek sene de biner akça olmak üzere, her bir ocağından ikişer bin akça toplanması karar verilmişti. Akçe toplamakla görevli Ömer Çavuş oldukça hızlı davranmış olmalı ki kanalın iptalinden haberdar oluncaya dek bazı ocaklardan tamamı bazılarından bir kısmını toplayıp, elindekileri Hazine-i Amire'ye teslim etmişti[93]. Bu bilgi, kanal projesi hakkındaki mali düzenlemelerin hayata geçirildiği ve beli bir aşamaya da getirildiğini göstermektedir.

Proje sorumlularının ve mahalli idarecilerin yaptıkları çalışmaların yanı sıra İstanbul'dan üst düzey bir heyet, çalışmaları incelemek üzere bölgeye gitmiştir. Sinan Paşa'nın kanal bölgesini teftiş etme ve bizzat gözlemlerde bulunma isteği üzerine III. Murad, Serdar Ferhad Paşa, Anadolu Kadıaskeri Ali Çelebi Efendi ve erkân-ı devletten konuya vukufiyeti olanların dâhil olduğu bir heyetin Sakarya ve Sapanca taraflarına gitmesini emretmiştir. Selânikî'nin ifadesine göre bu heyetin bölgedeki incelemeleri üç gün sürmüş ve ardından İstanbul'a dönmüşlerdir. Açılacak kanal sahasını bizzat yerinde görmek maksadıyla İstanbul'dan Sakarya taraflarına giden bu heyetin inceleme gezisi, kanal projesinin iptalinden önceki son icraattır.

---

[92] *MD*. 67, 99/264.

[93] *MD*. 67. 127-128/344. Konuyla ilgili bir diğer hüküm için bk. Harun Bingül, *Mühimme Zeyli Kagaloğu'ndaki 5 Numaralı Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002, s. 102-103.

Kanal Projesi Niçin İptal Edildi?

1591 yılı Ocak ayında büyük bir heyecanla gündeme getirilen ve konuyla ilgili çıkarılan fermanlardan, arkasında güçlü bir iradenin olduğu anlaşılan Sakarya-Sapanca-Marmara kanal projesi, 1591 Nisan ayının hemen başında rafa kaldırılmıştır. Projenin iptaline kesin olarak ne zaman karar verildiği ve kararın ortaya çıkış sürecinde neler yaşandığı çok açık değildir.

Selânikî'nin verdiği bilgiler ile mühimme kayıtları birlikte incelendiğinde, Osmanlı yönetiminin kanaldan vazgeçtiği tarih, takriben ortaya çıkarılabilmektedir. Mustafa Selânikî, Sinan Paşa'nın Sakarya ile Marmara arasında açılacak kanalı bizzat görmesi gerektiği hususunda padişahtan izin istediğini yazmaktadır. III. Murad ise sadrazama izin vermekle beraber bu "umûr-ı mühimme" için Kaptan Hasan Paşa, Serdar Ferhad Paşa ve Anadolu Kadıaskeri Ali Çelebi ile devlet erkânından bazı kişilerin de dahil olduğu bir heyeti görevlendirmiştir. Selânikî, bu heyetin kanal bölgesine gidiş tarihini kesin olarak vermez; yalnızca, Salı günü divan toplantısından çıkışta kaptanpaşa baştardasına binerek bölgeye gittiklerini söyler. Salı günü ise 2, 9, 16 veya 23 Nisan 1591 günlerinden birine tekabül etmektedir. Mamafih Tarih-i Selânikî'de aktarılan olay kronolojisi incelendiğinde Sakarya nehri ve Sapanca bölgesine yapılan gezinin Cemaziyelahir ayının son on gününde gerçekleştiği tebellür etmektedir[94]. Bu durumda heyet, 16 veya 23 Nisan'da divan toplantısından hemen sonra İstanbul'dan ayrılmış ve üç gün sonra da geri dönmüştür. Geri dönüşleriyle birlikte de kanal projesinden vaz geçilmiştir.

Selânikî'nin konuyla ilgili verdiği bu bilgiler önemli olmakla beraber tarihlendirmesi doğru değildir. Çünkü devletin resmi kayıtlarına göre, kanal açma işine 11 Nisan'da son verilmişti. Konuyla ilgili Anadolu, Karaman, Erzurum, Maraş ve Rum (Sivas) beylerbeyileri ile kanal inşaatından sorumlu Ahmed'e gönderilen hükümlerin tarihi 16 C 999, yani 11 Nisan 1591'dir[95]. O halde kanalın iptali daha önceki bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır.

Venedik elçisi Lippomano 9 Nisan tarihli raporunda, kanal projesinin en güçlü muhalifi Kaptanıderya Uluç Hasan Paşa'nın, sinirleri harap olmuş bir vaziyette bir yerden döndüğüne dair bilgi verir[96]. Bu, kanal gezisiyle ilgili olabilir. Eğer öyle ise Sakarya ve Sapanca havalisine gitmiş olan heyetin geri dönüşü 9 Nisan'dan öncedir. Kanalın iptaline dair elimizdeki en erken tarihli belge 11 Nisan olmakla beraber, Selânikî'nin aktardığı Salı günü divan toplantısı sonrasında heyetin kanal sahasına gittiği, üç gün sonra geri döndüğü ve ardından kanal inşaatından vazgeçildiği bilgileri de göz önüne alındığında, kanalın iptal tarihinin 5 Nisan'dan sonra olması gerektiği söylenebilir. Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, resmi belgelere göre Ocak 1591'de başlatılmış olan Sakarya ile Marmara'yı bir kanalla birleştirme projesinin iptaline dair kararın, 11 Nisan'dan önce ve 5 Nisan'dan sonraki bir tarihte alındığını söyleyebiliriz. Bu durumda kanal düşüncesinin gündeme gelmesi, fizibilite çalışmalarının başlatılması, kanal yapımına karar verilmesi, organizasyon şemasının oluşturulması, eyleme geçilmesi ve kanalın iptal edilmesi; yani kanal projesinin tüm serüveni üç ay gibi kısa bir süre zarfında başlayıp bitmiştir.

Kanal projesinin kısa süre içinde askıya alınması, cevaplandırılmayı bekleyen pek çok soruyu akla getirmektedir. Projenin iptal edilmesinin ardındaki gerçek sebep neydi? III. Murada projeye yeterince inanmamış mıydı? Sinan Paşa'nın muhalifleri padişaha meseleyi nasıl aksettirmişlerdi? Projenin maliyeti mi endişeye yol açmıştı? Kanala karşı ciddi bir toplumsal muhalefet mi oluşmuştu? Yoksa teknik yetersizlikler ve tecrübe eksiliği mi belirleyici olmuştu? Bu sorulara genel bir cevap vermek kolay olsa da projenin iptaline yol açan gelişmeleri tespit etmek ve ayrıntıları ortaya koymak çok zordur. Osmanlı resmi belgelerinde Sakarya-Sapanca-Marmara kanal projesinin ne gündeme alınmasına ne de iptaline dair tafsilatlı bilgi bulunmaktadır. Ancak kanalın yapımı için görevlendirilmiş olan sabık Budin Defterdarı Ahmed ve Anadolu Beylerbeyi'ne gönderilen hükümlerde projenin iptaliyle ilgili net ifadeler kullanılmıştır. Kanal projesinden vazgeçildiği, Anadolu Beylerbeyi'ne "*Bundan akdem nehr-i Sakarya mühim-*

[94] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî,* I, s. 238.
[95] *MD*. 67, 107/290 ve 291.
[96] Önal, *Koca Sinan Paşa,* s. 211.

matı içün beylerbeyiliğinden ırgad ihraç edüp getüresin deyü emr-i hümâyûnum gönderilmiş idi. Lâkin bu sene-i mübârekede donanma-yı hümâyûn umûr-ı mühim olmağın, takdim olunup Sakarya husûsundan ferâğat olunmuştur"[97] ifadeleri ile haber verilmiş, kanal inşaatından sorumlu Ahmed'e ise "*bu sene-i mübârekede deryâ yüzüne donanma-yı hümâyûnum irsâl olunmak, husûs-ı mezbûrdan ehem olmağın Sakarya'dan ferâğat olunup*"[98] şeklinde duyurulmuştur. İlkinde 1591 yılı içinde yeni bir donanma inşasının önemine vurgu yapılırken ikincisinde bir karşılaştırma yapılmış ve donanma inşasının kanal açılmasından daha önemli olduğunun altı çizilmiştir. Mühimme kayıtlarındaki bu ifadeler, Osmanlı yönetiminin bir taraftan donanma yapma bir taraftan da kanal açma gibi iki külfetli iş karşısında tercih yapmak durumunda kaldığını gösteriyor. Keza iki işin anda yapılmasının imkânsız görüldüğü, kanal projesinin de bu sebeple iptal edildiği anlaşılıyor. Fakat kanalın açılması ve projenin iptali hususlarında ilgili mercilere gönderilen hükümler kritik edildiğinde, meselenin hükümlerde aksettirildiği kadar açık olmadığı ve kanalın iptalinde başka dinamiklerin de etkili olduğu akla geliyor.

Öncelikle Ocak ayında yapılmasına karar verilen ve yaklaşık üç ay sonra, Nisan'ın hemen başında kanal projesinin bu seyri, olağan bir seyir sayılmaz. Belgelerde vurgulandığı gibi donanma inşasının daha önemli görülmesi üzerine iptale karar verildiği gerekçesi ikna edici değildir. Kanal projesine başlandıktan sonra siyasi ve askeri dengelerde ani bir değişiklik yaşanmasıyla zorunlu olarak donanma inşasına geçilmiş de değildir. Aslında kanalın gündeme gelmesi donanma inşasına karar verilmesinden sonradır ve siyasi dengelerde iptal gerekçesini haklı çıkaracak bir değişiklik de söz konusu değildir. Fakat muhaliflerin, uluslararası konjonktürü Sinan Paşa aleyhine manipüle ettikleri kesindir.

Sinan Paşa 3 Nisan 1589'da veziriazam olduğunda Avrupa'da dengeleri etkileyecek önemli gelişmeler oluyordu. 2 Ağustos 1589'da Fransa Kralı III. Henri'nin öldürülmesinin ardından Fransa tahtına geçen Henri de Navarre'nin II. Felipe ile anlaşması Osmanlılar ve İngilizleri rahatsız etmişti. II. Felipe ise Osmanlılarla dostluğun devam etmesi için Giovanni Stefano Ferrari'yi elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Ayrıca Osmanlı siyasetinde oldukça etkili olan David Passi ile de irtibat kurdu ve hatta ona düzenli maaş ödeyerek İspanyollara bağlılığını sağlamaya çalıştı. Kaptanıderya Uluç Hasan Paşa'nın Akdeniz'den dönüşünde Fransa'daki gelişmeler ve İspanyolların faaliyetleri hakkında bilgiler getirmesi de İstanbul'da İspanyollar aleyhindeki havanın güçlenmesine yol açtı ve İspanyol elçisi Ferrari İstanbul'dan kovuldu. İngilizlerin Sinan Paşa ile kurdukları temasın da bu ortamın oluşmasında etkiliydi. Bu gelişmeler üzerine 1590 yılında İspanyollara karşı güçlü bir donanma teşkil edilmesi kararlaştırıldı. Uluç Hasan Paşa'nın Fransa ve İspanya hakkında padişaha aktardığı bilgiler, acilen büyük bir donanmanın inşa edilmesi fikrinin esas kaynağıdır[99].

İspanya kuvvetlerinin Paris'e kadar girmeleri üzerine 1590 yılının son ayında Sinan Paşa durumun nezaketini III. Murad'a iletmiş ve bir an evvel müdahale edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Aynı zamanda hazırlanacak donanmanın masrafları için de kaynak arayışına girmiş ve şikâyete mahal vermeyeceğini düşündüğü bir plan geliştirmiştir. Buna göre donanma masrafları ümera arasında pay edilecekti[100]. Devlet adamları hisselerine düşen gemi masrafını önce kendi keselerinden peşin olarak ödeyecekler ve daha sonra ödedikleri meblağı 990/1582-1583 tarihinden öncesine ait olan bakayadan tahsil edeceklerdi. Sinan Paşa'nın hesabına göre bu usulle hazineden para çıkmayacak, kimseye ek vergi yüklenmeyecek ve donanmanın bütün masrafları hazineden karşılanıyor gözükecekti. Padişahın "*bir tedbîr eyleyesin ki hem hazineden nesne çıkmaya ve hem donanma hâsıl ola*" emrine istinaden geliştirdiği bu yöntemle gurur duyan Sinan Paşa, padişaha yazdığı telhiste, finans sağlama yöntemini, tabiri mümkün olmayan fevkalade bir tedbir

[97] Bu hükmün birer sureti Karaman, Erzurum, Maraş ve Rum beylerbeylerine de gönderilmiştir. *MD*. 67, 107/290.
[98] *MD*. 67, 107/291.
[99] Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", *DİA*, cilt 26, İstanbul 2002, s. 137-139; Mehmet İpşirli, "Ferhad Paşa", *DİA*, cilt 12, İstanbul 1995, s. 383-384; Önal, *Koca Sinan Paşa*, 74, 95, 100, 101 vd.
[100] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 234.

olarak değerlendirmiştir[101]. Sinan Paşa her boyutuyla padişahı ikna ettiği bu yöntemle 200-220 adedi yeni yapılacak, 80-100 kadarı da tamir edilecek 300 parçalık bir donanma oluşturmayı hedeflemişti[102].

Donanma seferberliği başlatıldığı dönemde Koca Sinan Paşa'nın muhalifleri de öne çıkmaya başlamıştı. Paşanın en büyük rakiplerinden biri Ferhad Paşa'ydı ve kanal projesinin gündeme geldiği yıl 1591 yılı içinde Sinan Paşa azledilince yerine Ferhad Paşa atanmıştı[103]. Paşanın ilk görüş ayrılığına düştüğü kişi ise kaptanıderya Uluç Hasan Paşa'ydı[104]. Sinan Paşa, uzun süreden beri devleti meşgul eden İspanya politikasını, İngiliz ve Venedik ittifakıyla sürdürmek isterken Hasan Paşa, padişaha, İspanyollarla mücadele etmek yerine Venediklilerin elinden Girit'in alınmasının daha kârlı olacağı yönünde telkinde bulunuyordu[105]. Venedik balyosu Lippomano'ya göre Yeniçeri Ağası Apostol Hasan Ağa da Hasan Paşa'yı destekliyordu. Sinan Paşa'nın bir türlü anlaşamadığı ancak padişah nezdinde büyük bir itibara sahip olan David Passi de muhalefet cephesinde yer alan bir diğer isimdi[106]. Passi, Uluç Hasan Paşa, Apostol Hasan Ağa ve bunlara iştirak eden Silahdar Halil Ağa birlikte hareket ediyorlardı. Buna karşılık yeniçerilerin, ağaları Hasan Ağa aleyhinde ayaklanmaları Sinan Paşa'nın elini güçlendirdi ve Sinan Paşa, Rumeli Beylerbeyi Hızır Paşa'yı vezirliğe tayin ettirip yerine Apostol Hasan Ağa'yı atayarak İstanbul'dan uzaklaştırdı.

Sinan Paşa, kendisi aleyhinde faaliyet gösteren ve devlet politikalarına sürekli müdahale eden David Passi'yi cezalandırmak istemesine karşılık padişahın Passi'ye sahip çıkması veziriazam açısından zor bir durumdu. David Passi'nin konumu, Sinan Paşa'nın otoritesini ve yetkilerini sınırlandıracak düzeydeydi. Sinan Paşa bu sebeple birçok kez padişaha telhis yazarak şikâyetini iletmiştir. Hatta Rumeli Beylerbeyi Apostol Hasan Paşa, Sinan Paşa'ya David Passi sebebiyle hesap sormaktan çekinmemiş ve padişahın donanma meselesiyle ilgili olarak kendisine önce Passi ile müzakere etmesini ve daha sonra veziriazamla konuşmasını emrettiğini söylemiştir. Hasan Paşa, Sinan Paşa'nın da meseleyi önce Passi ile müzakere edip daha sonra padişahla görüşmesinin gerektiğini söylemiş ve Paşaya bağırıp çağırmıştır. Sinan Paşa ise karşısında kenetlenmiş bu muhalefetten rahatsız olmuş, aleyhindeki bloku çökertmek için Passi'nin üzerine yüklenmiştir. Ona göre Passi, din ve devlet düşmanı, hain biridir ve Osmanlı ümerası üzerindeki etkisi ile kendisi aleyhindeki muhalefetin merkezinde yer almaktadır. Bu sebeple padişah nezdinde muteber biri olmasına rağmen yazdığı telhislerde Passi ile ilgili şüphelerini ve rahatsızlıklarını açıkça izhar etmiştir. Telhislerinde, Passi'ye gösterilen ilgi ve itimattan rahatsızlığını dile getirmiş, özellikle de devlet sırlarının Passi ile paylaşılmasına ve bir Yahudi'nin saltanat işlerine ve bilhassa stratejik önemi haiz donanma meselesine karıştırılmasına isyan etmiştir[107]. Sinan Paşa'nın yüksek perdeden itirazlarına rağmen III. Murad gerek David Passi gerekse Apostol Hasan Paşa'ya dokunmamış, onları himaye konusunda taviz vermemiştir.

Bu siyasi atmosfer, Sinan Paşa'nın siyasi pozisyonunu zayıflatmış, İspanya ve Akdeniz politikalarını etkilemiş ve donanma inşasıyla ilgili planlarını da zora sokmuştur. Sinan Paşa'nın bilhassa gündeme getirip, sahip çıktığı ve bir prestij meselesi olarak gördüğü Sakarya-Marmara kanal projesi de bu süreçte akamete uğramıştır. Muhaliflerin, Sinan Paşa'yı zor duruma düşürmek için yaptıkları hamlelerin en önemlisi, Sakarya-Marmara kanal projesi aleyhinde gündem oluşturmaları ve projeyi itibarsızlaştırmalarıdır. Osmanlı kaynaklarında da kanal projesinin iptalinde Sinan Paşa'ya hasım olanların yaptıkları kötü propagandalara doğrudan veya dolaylı olarak dikkat çekilmiştir. Bu husus Selânikî tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir. Selânikî, veziriazam, kaptanıderya ve ümeranın katılımıy-

---

[101] *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004, s. 118-119. Pal Fodor, "Between Two Continental Wars: the Ottoman Naval Preparations in 1590-1592", *Armağan. Festschrift für Andreas Tietze*. (Hrg. Von Ingeborg Baldauf und Suraiya Faroqhi unter Mitwirkung von Rudolf Vesely), Praha, 1994, s. 89-111.

[102] Fodor, "Naval Preparations", s. 104.

[103] Sinan Paşa'nın Ferhad Paşa'ya olan duygu ve düşünceleri padişaha sunduğu telhislere de yansımıştır. *Sinan Paşa'nın Telhisleri*, s. 199, 247.

[104] Sinan Paşa, padişahın Hasan Paşa'nın sözüyle donanmanın lüzumuna dair kendisine emir yazmış olmasına içerlemiş gibi gözükmektedir. *Sinan Paşa'nın Telhisleri*, s. 5.

[105] Önal, *Koca Sinan Paşa*, s. 204-206.

[106] Sinan Paşa, David Passi aleyhine padişaha çok sayıda telhis sunmuştur. Bk. *Sinan Paşa'nın Telhisleri*, s. 12-14, 16, 55, 90, 181.

[107] Bk. Pal Fodor, "An anti-Semite Grand Vizier? The Crisis in Ottoman-Jewish Relations in 1589-1591 an its Consequences.", *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, Isis Yayımcılık, İstanbul 2000, s. 191-206.

la gerçekleştirilen inceleme gezisinin akabinde, bazı ümeranın, padişaha, kanal projesini itibarsızlaştıracak ve gereksiz olduğunu gösterecek şekilde propaganda yaptıklarını söylemektedir. Kimin ne dediği konusunda tafsilata girmeyen Selânikî, olayı "*Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinün mesâmi'-i aliyyelerine ba'zı a'yân-ı sa'âdet lisânından ahbâr-ı garibe vâsıl olmağla*"[108] şeklinde ifade etmiştir. Mehmed bin Mehmed, işin büyüklüğüne dikkat çekerek, Sinan Paşa'ya haset edenlerin "*Sinan Paşa şöyle bir âsâr-ı azîme sahibi olmasun*" diyerek, akla ve mantığa sığmayacak birçok mânialar ileri sürerek padişahı etkilediklerini söylemiştir[109]. Müneccimbaşı da Sinan Paşa'yı çekemeyenlerin, kanalın uydurma sakıncalarından bahsederek III. Murad'ın projeye dair fikrini değiştirdiğini iddia etmiştir[110]. Yine projenin memleket hayrına olmayacağı ve Sinan Paşa'nın kendi itibarı ve kudreti için böyle bir fikri ortaya attığı yönünde propagandalar da etkili olmuştur[111].

Bu bilgiler ışığında, mühimme kayıtlarına aksettiği şekliyle, kanal projesinin, yalnızca donanma inşasını olumsuz etkilediği düşüncesiyle iptal edilmiş olduğu görüşünün doğru olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul'da padişahın genelde çekimser kaldığı iktidar mücadeleleri ve dış politika öncelikleriyle ilgili rahatsızlıklar, Sinan Paşa'nın bu projesini itibarsızlaştırmıştır. Resmi kayıtlarda, proje değerinin "odun ihtiyacı"na indirgenmesi de bu itibarsızlaşmanın bir yansıması olmalıdır. Donanma seferberliğinin doğurduğu hoşnutsuzluklar, İstanbul'a ulaşan şikâyetler ve donanma inşası gibi külfetli bir işle eş zamanlı planlanmış olmasının getirdiği ekonomik zorluklar süreci olumsuz etkilemiştir. Ancak bu olumsuzluklar, kanal projesi padişahın önüne getirildiğinde de öngörülebilecek risklerdi. Hatta proje, sırf İstanbul'un odun ihtiyacı meselesiyle sınırlı olsa bile projeye onay verilmeden önce, bu risklerin gözden geçirilmiş olması ve hesap kitabın ona göre yapılması gerekirdi. Mamafih mali krizle boğuşan devlet adamlarının ve padişahın, bu riskleri göz ardı ederek kanal işine girişmiş olmaları da akla yatkın gelmemektedir. Dolayısıyla proje iptaliyle ilgili resmi kayıtlara yansıyan açıklama, kanal projesinin iptalinin gerekçesi olmaktan ziyade, Sinan Paşa'ya karşı mücadele eden devlet adamlarının bir zaferi olarak kabul edilmelidir.

Sakarya-Marmara kanal projesinin iptal sebeplerinden biri belki de en önemlisi III. Murad'ın projeye yeterince destek vermemesi ve projenin arkasında durmamasıdır. III. Murad'ın genel siyasi tavrı, paşalar arasındaki rekabette taraf olmayıp, hizipler arasında denge kurmaya çalışmak yönündeydi[112]. Bu sebeple padişah, herhangi bir hizibin mutlak üstünlüğüne yol açacak bir tutum içine girmemiş ve paşalara desteğini sınırlı tutmuştur. 1590-1591 yıllarında Koca Sinan Paşa ve rakipleri arasındaki gerilimde de benzer bir tutum sergileyerek Sinan Paşa'nın arkasında sağlam durmamış ve paşanın konumunu güçlendirecek bir destek vermekten kaçınmıştır. Paşa, şüphesiz, bu durumdan hoşnut değildi; padişaha yazdığı telhislerde de kırgınlığını hissettirmekten çekinmemiştir. Osmanlı sultanı ile Sinan Paşa arasındaki bu ilişki, doğal olarak Sakarya-Marmara kanal projesi sürecine de yansımıştır. III. Murad, başlangıçta onay verdiği projenin arkasında durmamış ve Sinan Paşa'nın rakiplerinin telkinlerinin etkisinde kalarak başlamasından kısa süre sonra projeyi bitirmiştir. Selânikî'nin III. Murad'dan naklettiği "*terk-i ehemm ve iştigâl bemühim hamâkatdur. Dîn ü devlete lâzım olur maslahat değildür, fukarâ-ı memleket ve zu'afâ-i ra'iyyet mihnet ü meşakket çeküp, envâ'-ı şedâ'id-i zulm ile kâru kisb itmek lâzım değildür. Saltanat mühimmatının ehemmi donanma gemilerin yapdırup itmâm u tekmîl etmekdür, şimdiye dek odun niçe olı-geldiyse yine anun üzerine adl u dâd eylemek vâcibdir.*"[113] ifadeleri, padişahın meseleye bakış açısındaki köklü değişimi göstermektedir. Bu cümlelerle, padişah, projeyi gereksiz bulduğu gibi, halka zulüm olarak değerlendirdiğini de ifade etmiştir. III. Murad, kısa bir süre önce onay verdiği ve yapılması için divandan kararlar çıkarttığı bir projeyi ahmaklıkla suçlayacak derecede tahkir ettiğine göre Sinan Paşa'nın rakipleri oldukça etkili gerekçeler bulmuş olmalılar. Ya da padişah, Sinan Paşa'ya karşı oluşan

[108] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 238.

[109] Mehmed bin Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s. 166; Mehmed bin Mehmed, *Tarih*, vr. 15a..

[110] "pâdişâha, bazı hüssad, huzûr-ı hümâyûnda bu husûsa bazı mahzûrât-ı kâzibe beyân edüp kalb-i hümâyûnu tahvîl ile terk olunması beyânında fermân-ı âli sudûr eyledi."Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbar*, 562-563.

[111] "*sadrazam hazretlerinin kendü baka-yı izzetiyçün çalışduğı kasd u sa'yi bu veçhile te'hîr olunub*", Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 238. Ahmed Refik de kanalın iptal edilme sebebi olarak aynı gerekçeyi zikretmiştir. Ahmed Refik, "Sabanca-İzmid Kanalı", s. 127.

[112] Önal, *Koca Sinan Paşa,* s. XI-XII

[113] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 238.

muhalefete kulak vermek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Kâtip Çelebi'nin, kanal projelerindeki başarısızlığın sebebiyle ilgili ortaya koyduğu tespit oldukça önemlidir. Kâtip Çelebi, "*Kıssadan hisse budur ki*" şeklinde başladığı analizinde büyük işlerin küçük adamlarla yapılamayacağı ve kanal açmak gibi büyük projelerin ancak padişahın sahiplenmesi ve destek vermesi ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ona göre, Don-Volga ve Sakarya-Marmara kanal projelerinin akamete uğramasının asıl sebebi, padişahların projelerin lüzumuna inanmamaları ve projeye sahip çıkmamalarıdır[114].

Kaynaklarda, projenin askıya alınmasının sebeplerinden birinin de yöre halkının tepkisi olduğu ifade edilmektedir. Proje gündeme geldiğinde, halkın projeden nasıl etkileneceği meselesi, Osmanlı yönetiminin ilgilendiği ve soruşturduğu önemli başlıklardan biriydi. Ancak keşif raporlarında böyle bir sıkıntı veya rahatsızlıktan bahsedilmediği gibi Kâtip Çelebi'ye göre İstanbul'a, kanalın hiç kimsenin çiftlik ve emlakine uğramadığı ve kimseye zararı olmadığı yönünde imzalı ve mühürlü mahzarlar da gönderilmişti[115]. Dolayısıyla, yapım kararı çıktığında proje zaten, padişah tarafından her yönüyle memlekete hayırlı olduğu inancıyla onaylanmıştı. Kanal açma girişiminin iptal edildiğine dair çıkarılan resmi vesikalarda da böyle bir problemden bahsedilmemiştir. Ancak Selânikî, padişahın ağzından aktardığı "*fukara-ı memleket ve zu'afâ-i ra'iyyet mihnet ü meşakket çeküp, envâ'ı şedâid-i zulm ile kâr u kisb itmek lâzım değildür*" ifadesi ile böyle bir sebebe işaret etmiştir[116]. Evliya Çelebi ise projenin iptalinin tek sebebi olarak İzmit halkının "iğva"sını göstermiştir. Ona göre, İzmit halkı "*vâfir genç ve ömr-i Nuh gerekdir*" diyerek kanal inşaatını protesto etmişler ve projenin yarım kalmasına sebep olmuşlardır[117]. Vâsıf'ın verdiği, III. Mustafa devrindeki kanal projesinden, bölgedeki bazı köy, çiftlik, arazi ve hayvanlara zararı olacağı gerekçesiyle vaz geçildiği bilgisini değerlendiren Safvet, bu gerekçeyi 1591 yılındaki teşebbüsü de dâhil olmak üzere teşmil ederek, kanal projelerinin başarısızlığını bu şekilde açıklamıştır. Ona göre "bizim halkımız öteden berü yeniliğe düşmandır" ve kanal açıldığı takdirde yabancıların çoğalacağı, yiyecek ve içeceğin pahalılaşacağı vehmiyle kanal çalışmalarını sekteye uğratmışlardır[118]. Kâtip Çelebi'nin kanal projesiyle ilgili bahsin sonunda sarf ettiği "*lâkin rüşved sebebi ile itmâm müyesser olmadı*" sözü de göz ardı edilemeyecek kadar dikkat çekicidir. Neyi ve kimi kastettiği anlaşılmayan bu cümle ile müellif, Osmanlı üst yönetimine ağır bir suçlama yöneltmiştir.

Sonuç Yerine: 1591 Yılındaki Kanal Projesi Gerçekleştirilebilir Miydi?

Sakarya-Marmara kanal projesinin iptaline dair resmî belgeler ve tarih kitaplarında ortaya konulan iddialar, tarihi bir gerçekliğe dayanmakla birlikte olanı biteni tam olarak ortaya koymak için yeterli değildir. Özellikle 16. yüzyıl sonrasında meseleye değinen müelliflerin, olayı duygusal ve romantik bir çerçevede ele almış olmaları, sonraki dönemlerde projenin layıkıyla değerlendirilmesini engellemiştir. Hâlbuki kanal inşaatı mali, teknik, siyasi ve sosyal açıdan çok ayaklı büyük bir projeydi ve ciddi bir planlama ve tecrübe gerektirmekteydi. Bu bağlamda şu soruların cevapları önem kazanmaktadır: 1591 yılının iç ve dış siyasi koşullarında Osmanlıların böyle bir projeyi gerçekleştirmesi mümkün müydü? Osmanlılar kanal açma hususunda tecrübe sahibi miydiler? Kanalın projelendirilmesinden tamamlanmasına kadar süreci yürütebilecek teknik donanıma sahip mimar ve mühendisleri var mıydı? Osmanlıların mali durumu kanal projesini hayata geçirmek için yeterli miydi? Bu sorulara tatminkâr cevaplar vermek kolay değildir. Ancak bazı spekülatif değerlendirmeler yapma şansımız bulunmaktadır.

---

[114] "Kıssadan hisse budur ki, küçük adamla büyük işe mübâşeret câ'iz değildir. Zikrolunan hususa bir pâdişâh varub zamaniyle mübâşeret etse ancak uhdesinden gelebilür ve bu makule işler sâhib-i himmet pâdişâh işidir. Vüzerâ ve serdârlar kârı değildir. 999'da Sinan Paşa dahi Sakarya nehrini hafra ve Sabanca gölüne icraya mübâşeret etmişidi. Netîce vermedi. Zirâ pâdişâh bu maslahat lüzumun tasdik ve azîmet etmeğe muhtacdır. Kendi bizzat vâkıf olmayınca ve üzerinde bulunmayınca olmaz" Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1329, s. 86.

[115] Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannümâ*, s. 667.

[116] Selânikî Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 238.

[117] Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, II, vr. 277b.

[118] Safvet, "Karadeniz-İzmit Körfezi Kanalı", s. 953-954.

Öncelikle kanal açmanın zor ve uzmanlık gerektiren bir proje olduğunun altı çizilmelidir. İş gücü ve malzemenin tedariki, görev dağılımı, takvimin planlanması, mali kaynak temini kazının yapılması tecrübe gerektiren işlerdir. Ayrıca inşaat sürecinin, siyasi, ekonomik ve sosyal dengeleri dikkate alarak yönetilebilmesi güçlü bir irade ve istikrarlı bir yönetimle mümkündür. Bilhassa toplumsal beklentiler ve endişelerin hesaba katılması, kanalın sosyal yapı ve bölge ekonomisi üzerinde ne gibi etkiler bırakacağının öngörülmesi şarttır. Dolayısıyla bir kanal açılması, uzmanlık, planlama, inşaat, otorite ve sosyal dinamikler gibi değişkenler dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı devrinde büyük iş gücü gerektiren külliye, kale, köprü, suyolu gibi çok sayıda anıt bina inşa edilmiştir. Bu sebeple Osmanlılarda inşaat sürecini yönetme konusunda büyük bir tecrübenin var olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlılar, mimar, mühendis, lağımcı, neccar, taşçı ve ırgat gibi iş gücünün temini, görevlendirilmesi ve çalıştırılması konusunda yüzyıllar içinde oluşmuş bir tecrübe birikimine sahiptiler. Bununla birlikte kanal işi ayrı bir mühendislik gerektiriyordu ve Osmanlılar daha küçük çapta bile olsa iki denizi, nehirle gölü veya nehirle denizi birleştiren bir kanal açmış değillerdi. Daha önce ve daha sonra da büyük çaplı kanal projeleri gündeme geldiği halde, bu hususta hiçbir başarı elde edilememişti. Yani 1591'de başarısızlıkla sonuçlanan Sinan Paşa'nın projesi, başarısız kanal projelerinin tek örneği değildir. Dolayısıyla 1591 yılında Sakarya nehri ile Marmara'yı bir kanalla birleştirme teşebbüsünü bu tarihi süreklilik içerisinde değerlendirmek gerekir[119]. Süveyş, Don-Volga, Sakarya-Marmara ve Sapanca-Marmara gibi Osmanlı kanal projelerinin hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu tarihsel görüntü 1591 yılında başlatılan kanalın başarı şansının oldukça düşük olduğunu gösteriyor.

16. yüzyılın sonu itibariyle, mali istikrarsızlığın siyasi ve toplumsal zeminde yarattığı hoşnutsuzluğa rağmen Sakarya-Marmara projesine teşebbüs edilmesi rasyonel bir tavır değildi. Hele telhislerde çizilen mali göstergelerdeki karanlık tabloyu görünce[120], Sinan Paşa'nın, 1582'de akamete uğramış olan kanal işini yeniden gündeme getirmesini anlamak mümkün değildir.

Osmanlı ülkesi 16. yüzyılın sonlarında mali ve toplumsal sorunlar yanında, siyasi bir istikrarsızlık sarmalına da girmişti. Kanuni devrinin sonlarında başlamış olan bu süreç, özellikle yüzyılın sonunda bir bunalım dönemi olarak tebellür etmişti. 1565-1579 tarihleri arasında, uzun süre sadaret makamında oturan ve başarılı bir yönetici olan Sokullu Mehmed Paşa'nın ardından dengeler bozulmuş ve ülkede siyasi bir kriz başlamıştı. Devletin yönetilmesi zorlaştığı gibi sadaret makamında oturmak da bir hayli güçleşmişti. Sokullu'nun ölümünden sonra, 1579'dan Koca Sinan Paşa'nın ikinci defa sadrazam olduğu 1589 yılına kadar, on yıllık süre içinde tam 9 kere sadrazam değişmişti. Bu bilgiler, Osmanlı tarihinde ilk defa 16. yüzyılın son çeyreğinde veziriazam görev sürelerinin bu denli kısaldığı ve veziriazam olanların çok kısa süre makamlarında oturabildiklerini gösteriyor. Vezirirazam değişiklikleri bütün yönetim kademelerini etkilemekte; devlet dairelerinde siyasi gelenekleri de alt üst edecek şekilde kadrolaşmalar ve hizipleşmeler ortaya çıkmaktaydı. Sadaret makamının güç kaybettiği, devletin yönetilemediği ve hizipler arasında ciddi çatışmaların ortaya çıktığı bir dönemde böylesine büyük ve prestijli bir projenin gündeme gelmiş olması, anlaşılması güç politik bir tutum olduğu gibi aynı zamanda hizipleşmelerin ve siyasi ikbal kaygılarının sonucu da olabilir.

1590 senesinde Sinan Paşa'nın ikinci vezaretinde dış politikada öncelikli amaç, giderek güçlenen İspanya'nın önünü kesmekti. Bu sebeple güçlü bir donanma inşa etmek için büyük bir seferberlik başlatılmıştı. Bu konu bile, başlı başına, külfetli ve oldukça zor bir iş iken aynı zamanda kanal projesinin gündeme getirilmesi stratejik bakımdan da bir hataydı. Bu kadar deneyimli bir devlet adamı böylesine büyük hatayı nasıl yapmıştı? Acaba kendine çok mu güveniyordu, yoksa gerçek niyeti kanal açmak değil de kanalı politik bir hamle olarak kullanmak mıydı? Politik bir hamle

[119] Kanal projelerinde başarısızlık Osmanlılara mahsus değildi. Avrupa'da da başarısız olunmuş birçok iddialı kanal projeleri bulunmaktaydı. Agoston, *Strateji ve Askerî Güç*, s. 106.

[120] Sinan Paşa, telhislerinde hazinenin durumunu oldukça açık bir dille anlatmıştır. "Devletlu pâdişâhım irâdımız bir, masrafımız bir buçukdur, ma'a hâza ol irâdın dahi tahsîline nice canlar eritmek gerekdir. Vallahi her ulûfe virildükde ne zahmetler çekildüği hemân Hudâ'ya ma'lûmdur" ifadeleri bunlardan biridir. *Sinan Paşa'nın Telhisleri*, s. 4.

ise nasıl bir oyun planlamıştı? Siyasi istikrarsızlığın ve entrikaların nefes aldırmadığı böyle bir devirde, padişaha, kendini anlatabilmek için kırk dereden su getiren Sinan Paşa'nın kendine olan güveninden bahsetmek de zor görünüyor. Kanal projesinin gündeme getirilmesi, her hâlükârda, reel-politik açıdan yanlış bir planlamanın neticesiydi ve başarılması zor bir projeydi. Eğer belgelere ve tarih kitaplarına yansıdığı gibi Sinan Paşa, Sakarya-Marmara arasında bir kanal açma teşebbüsünde halis bir niyet taşıyorsa bu durumda, kanal işi Sinan Paşa için bir prestij meselesiydi.

Keza III. Murad'a yazdığı telhislerdeki dili, üslubu, rakipleriyle ilgili padişaha ilettiği suçlamalar ve hemen her konuda kendini ibra eden açıklamaları, Sinan Paşa'nın, siyasi dengelerin nezaketine rağmen, kendine olan inancından taviz vermeyen narsistik bir karaktere sahip olduğuna işaret ediyor.

Sinan Paşa'nın hatası, ihtirasına kapılarak, tamamlanması belki yıllar alacak yüksek maliyetli böyle bir projenin, ancak istikrarlı şekilde büyüyen bir devletin altından kalkabileceği bir proje olabileceğini göz ardı etmesidir. Tüm olumsuz koşullara rağmen, yüzyılların hayali olan, Sakarya ile Marmara denizini birleştirme projesini gündeme getirmek, Koca Sinan Paşa'nın iktidar oyununda aldığı bir riskti. Her şey yolunda gitseydi, Selânikî'nin aktardığı gibi kendi gücünü ve iktidarını tahkim etmiş olacaktı. Fakat uluslararası gelişmeleri ve ülke içindeki büyük ve etkili muhalefeti, mali bunalımı, toplumsal tepkileri ve her şeyden önemlisi III. Murad'ın güven vermeyen tutumunu dikkate almadan hareket etmiş olması, başarısızlığın asıl sebepleridir. Bu yüzden 1591'de Sinan Paşa'nın Sakarya ile Marmara'yı birleştirmek amacıyla teşebbüs ettiği kanal projesi, ihtirasın ve rekabetin gölgesinde başarısızlığa uğramış, gündeme gelmesinden kısa bir süre sonra iptal edilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: *MD*. 48, 68/188; MD. 67, 72/184; MD. 67, 107/290; MD. 67, 107/290-91; MD. 67, 107/291; MD. 67, 71/183; MD. 67, 71/183; MD. 67, 72/184; MD. 67, 92/243; MD. 67, 92/243; MD. 67, 98/261; MD. 67, 99/264; MD. 67, 127-128/344; MD. 71/183; MD. 67, 99/264.

Agoston, Gabor. *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Ahmed Refik. "Bahr-i Hazer-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", *TOEM*, 43, İstanbul 1333, s. 1-14.

Ahmed Refik. "Onuncu Asr-ı Hicride Sabanca-İzmid Kanalını Açmak Teşebbüsü", *Hayat*, cilt. 1, sayı 7, 13 Kânûn-ı Sâni 1927, s. 126-127.

Ahmed Vâsıf. *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, I, Bulak Matbaası, Kahire 1246.

Akalın, Durmuş. *Süveyş Kanalı, Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

Alexander, Jason S., Richard C. Wilson ve W. Reed Green. *A Brief History and Summary of the Effects of River Engineering and Dams on the Missisippi River System and Delta: U. S. Geological Survey Circular 1375*, Virginia 2012.

Beş Asırlık Sakarya-Sapanca-Marmara Kanal Projeleri, haz. Ömer Faruk Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2010.

Bilgin, Arif. "*Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)*", *Sakarya İli Tarihi*, I, Sakarya 2005, s. 305-326,

Bingül, Harun. *Mühimme Zeyli Kagaloğu'ndaki 5 Numaralı Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002.

Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

Bresson, Alain. *The Making of the Ancient Greek Economy, Institions, Markets, and Growth in the City-States*, çev. Steven Rendall, Princeton University Press, Princeton 2016.

Casale, Giancarlo. "Global Politics in the 1580's: One Canal, Twenty Thousand Cannibals, and an Ottoman Plot to Rulet the World", *Journal of World History*, vol. 18/3, September 2007, s. 267-296.

Çeçen, Kazım. "Osmanlılar Devrinde Karadeniz-Sakarya-İzmit Bağlantısı", *Birinci Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, Cilt V, İstanbul 1981, s. 225-248.

de Hell, Xavier Hommaire. *Voyage en Turquie et en Perse execute par ordre du Governement Français pendant les annees 1846, 1847 et 1848*, Paris 1854.

Demir, Uğur. "III. Mustafa Devrinde Akim Kalan Bir Teşebbüs: Sapanca-İzmit Kanalı (1759)", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, II, Kayseri 2015, s. 441-454.

Ekin, Ümit. "Seyahatnamelerdeki İzmit ile İlgili Veriler Nasıl Değerlendirilebilir? (16. ve 17. Yüzyıllar)", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, (Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik), Kocaeli 2015, s. 253-263.

Erkal, Mehmet. "Arşın", *DİA*, cilt 3, İstanbul 1991, s. 411-413.

Ermenc, Joseph J. "The Great Languedoc Canal", *The French Review*, vol 34/5, 1961, s. 454-460.

Evliya Çelebi. *Seyâhatnâme, (I. ve II. cilt), İndeksli Tıpkıbasım*, II, haz. Seyit Ali Kahraman, Ankara 2013.

Evliya Çelebi. *Seyâhatnâme, (VI. ve VIII. cilt), İndeksli Tıpkıbasım,* VIII. haz. Seyit Ali Kahraman, Ankara 2014.

Fernay, Jacques. *Pierre-Paul Eiquet et le Canal du Midi, Un grand Françaisdu XVII. Siecle*, www.ebooks-bnr.com.

Finkel, Caroline, Aykut Barka, "The Sakarya River-Lake Sapanca-İzmit Bay canal Project. A reappraisal of the historical record in the light of new morpholigical evidence, *İstanbuler Mittelungen*, Band 47, s. 429-442

Fodor, Pal. "An anti-Semite Grand Vizier? The Crisis in Ottoman-Jewish Relations in 1589-1591 an its Consequences.", *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, Isis Yayımcılık, İstanbul 2000, s. 191-206.

Fodor, Pal. "Between Two Continental Wars: the Ottoman Naval Preparations in 1590-1592", *Armağan. Festschriftfür Andreas Tietze*, (Hrg. VonIngeborg Baldaufund Suraiya Faroqhi unter Mitwirkungvon Rudolf Vesely), Praha 1994, s. 89-111.

Genç, Özlem. "Vali Plinius'un Mektupları Işığında Bithynia Bölgesi ve İzmit", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, I, (Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal), Kocaeli 2016, s. 83-100.

Güney, Hale. *The Resources and Economy of Nicomedia*, University of Exeter, Basılmamış Doktora Tezi, Exeter 2012.

Hammer, Joseph von. *Umblick auf einer reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos, und von da Zurück über Nicaa und Nicomedien*, Pesth 1818

Hammer, Joseph von. *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, ter. Mehmet Ata, cilt 7, İstanbul 1332.

Histoire du canal de Languedoc, Redigee su les Pieces authentiques conservees a la Bibliotheque Imperiale et aux Archives du Canal, Bibliotheque Nationale de France, Department Arsenal, 8-S-13953, Paris 1885.

Hu, Ningke., Xin Li, Lei Luoand, Liwei Zhang. "Ancient Irrigation Canals Mapped from Corona Imageries an Their Implications in Juyan Oasisalong the Silk Road", *Sustainability*, 2017, 9 (7), 1283; doi:10.3390/su9071283, s. 1-14.

Huckleberry, Gary., Frances Hayashida ve Jack Johnson. "New Insights into the Evolution of an Intervalley Prehistoric Irrigation Canal System, North Coastal Peru", *Geoarchaeology*, 27, 2012, s. 492-520.

İnalcık, Halil. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten,* XII/46, 1948, s. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1948, s. 349-405.

İpşirli, Mehmet. "Ferhad Paşa", *DİA*, cilt 12, İstanbul 1995, s. 383-384.

İpşirli, Mehmet. "Koca Sinan Paşa", *DİA*, cilt 26, İstanbul 2002, s. 137-139.

İpşirli, Mehmet. "Selânikî Mustafa Efendi", *DİA*, cilt 36, İstanbul 2009, s. 357-359.

Kâtip Çelebi. *Kitâb-ı Cihannümâ li-Kâtip Çelebi*, cilt I, Tıpkıbasım, TTK. Basımevi, Ankara 2009.

Kâtip Çelebi. *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1329.

Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004.

Koç, Yunus. "Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu", *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim-2, Demografi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2015, s. 458-466.

Koç, Yunus. "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *TALİD*, cilt 8, sayı 6, İstanbul 2010, s. 171-199.

Konukçu, Enver. "Sapanca Gölünü İzmit Körfeziyle Birleştirme Çalışmaları", *Sakarya İli Tarihi*, I, Sakarya 2005, s. 327-343.

Lefort, Jacques. "13. Yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği, (1300-1389)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven, vd., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul s.106-128.

Moore, Frank Gardner. "Three Canal Projects, Roman and Byzantine", *American Journal of Archaeology*, vol.54, no. 2, 1950, s. 97-98.

Mukerji, Chandra. "Tacit Knowledge and Classical Technique in Seventeenth-Century France: Hydraulic Cemente as a Living Practice among Masons and Military Engineers", *Technology and Culture*, col. 47/4, 2006, s. 713-733.

Mukerji, Chandra. "The New Rome: Infrastructure and National Identity on the Canal du Midi", *Osiris*, vol. 24/1, Sciencesand National Identity, s. 15-32.

Mukerji, Chandra. "The Territorial State as a Figured World of Power: Strategics, Logistics, and Impersonal Rule", *Sociological Theory*, vol. 28/4, 2010, s. 402-424.

Mustafa Selânikî Efendi. *Tarih-i Selânikî*, I, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 1999.

Müneccimbaşı Derviş Ahmed Efendi. *Sahâifü'l-Ahbar*, terc. Ahmed Nedim, cilt. III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285.

Needham, Joseph. *Science and Civilization in Chine Physicsand Physical Tecnology: Civil Engineering and Nautics,* vol. 4, part 3, Cambridge 1971.

Önal, Ahmet. *Koca Sinan Paşa'nın Hayati ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Özcan, Emine Sonnur. "Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri", *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, sayı 552, Kasım 2013, s. 34-35.

Özcan, Zeki. "Tarihi Sangarius Köprüsü Büyük Suyolu Projesinin Parçası mı?", *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu-1, Bildiriler Kitabı*, 27-29 Eylül 2007, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Ankara 2007, s. 467-478.

Özgen, Elif. *Grand Vizier Koca Sinan Paşa and Factional Politics in the Court of Murad III*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2010, s. 59.

Pliny Letters, Books 8-10, Panegyricus, çev. Betty Radice, Harvard Universtiy Press, 1969.

Ransom, Roger L. "Canals and Development: A. Discussion of the Issues", *The American Economic Review, vol. 54, no:3, Papers and Proceedings of the Seventy-sixth Annual Meeting of the American Economic Association (May 1964)*, s. 365-376.

Rawlinson, George. *History of Angient Egypt*, New York 1897.

Safvet. "Karadeniz-İzmit Körfezi Kanalı", *TOEM*, 15, 1 Ağustos 1328, s. 948-956.

Salomon, Ferreol., Louise Purdue vd. "Introduction to the special issue: Roman canals studies-main Research aims", *Water History*, 6, 2014, s.1-9.

Şahin, Sencer. "Adapazarı/Beşköprü Mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 20-24 1985, s. 173-179.

Şahin, Sencer. "Iustinanus Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", (çev. N. Eda Akyürek Şahin), *Eskiçağ Yazıları 4 (Akron 6*), (Ed. N.E. Akyürek Şahin, B. Takmer, F. Onur), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 1-30.

Şemdâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Müri't-Tevârih, II.A, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1978.

Tavernier, J.B. *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Texier, Charles. *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, I, Ankara 2002.

Turnbull, Gerard. "Canals, Coal and Regional Growth during the Industrial Revolution", *The Economic History Review*, vol. 40, no. 4, 1987, s. 537-560.

Tvedt, Terje. "Why Englandand not China and India? Water Systemsand the History of the Industrial Revolution", *Journal of Global History*, 5, 201, s. 29-50.

Ulugün, F. Yavuz. *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, Kocaeli 2008, s. 89

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı. "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasiyle Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları", *Belleten*, cilt. IV, sayı. 14-15, Ankara 1994, (İkinci Baskı), s. 149-174.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, III/I, TTK, Ankara 1988.

Wang, Yuan. "Management of the Grand Canal and it's bid as a World cultural heritage site", *Frontiers of Architectural Research*, 1, 2012, s. 34-39.

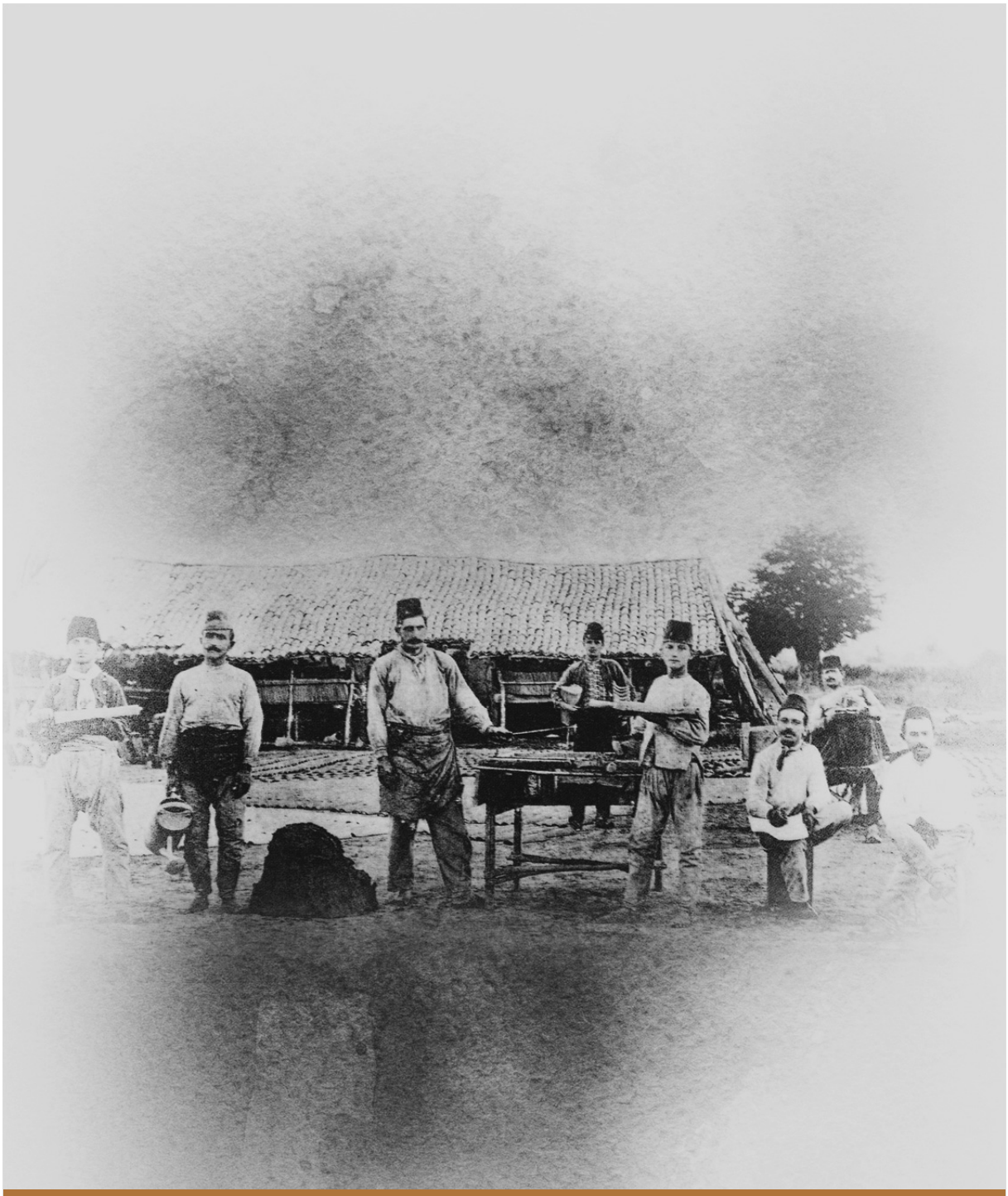
Ward-Perkins, J. B. "Nicomedia and the Marble Trade", *Papers of the British School at Rome*, vol.48, 1980, s. 23-69.

Whitby, Michael. "Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' de Aedificiis", *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 105, 1985, s. 129-148.

Wilkinson, Charles. *A Tour Through Asia Minor and the Greek Islands, With an Account of the Inhabitants, Natural Productions, and Curisosities: For the Instruction and Amusement of Youth*, London 1806.

Yetim, Fahri. "Nehir-Şehir-Tarih: Sakarya", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, II, Kayseri 2015, s.131-141.

Yıldırım, Fahri. *333'den 1933'e Seyahatnamelerde Sakarya*, Değişim Yayınları, Sakarya 2010.

Adapazarı'nda Kiremit Ocağı / 1914

Osmanlı Döneminde Sakarya'da Sosyal ve İktisadi Yapı

16. Yüzyıl Şer'iyye Sicilleri Kapsamında Sakarya ve Çevresi: Bir İktisat Tarihi İncelemesi

Çiğdem Gürsoy
Dr. Öğretim Üyesi / İstinye Üniversitesi, cgursoy@istinye.edu.tr

Giriş

Osmanlı'nın Batı Anadolu coğrafyası üzerinde yapılan çalışmalarında kullanılan veriler genellikle bölge ve civarının kaynaklarından derlenmektedir. İncelenen bölgedeki yerleşim antik döneme kadar gidiyor ise araştırmalar arkeologlar tarafından yapılan kazılardan elde edilen bulgulardan başlamakta, yöredeki ilk çağ ve ortaçağ uygarlıkları kalıntıları ve yazılı kaynakları ile devam etmekte, Bizans dönemi ele alındıktan sonra Osmanlı dönemine gelinmektedir. Aşamalar sırasında ele geçen belgelerin sayısı ve içeriği bölgenin yerleşim zamanı ve demografik yapısına uygun olarak değişmekle birlikte en fazla belge genellikle Osmanlı dönemine aittir. Osmanlı döneminde de 15 ve 16. yüzyıllardaki yazılı kaynakların 17. 18. ve 19. yüzyıllara nispetle az olduğu bilinmektedir. Ayrıca söz konusu kaynakların başkentler ve nüfusun fazla olduğu yerlerde yoğunlaştığı göz ardı edilmemelidir.

Bugüne kadar Sakarya ve çevresi için yapılan araştırmalarda ve 2017'de düzenlenen Uluslararası Sakarya Sempozyumu içeriğinde de söz konusu durumun geçerliliğini koruduğu görülmektedir.[1] 15 ve 16. yüzyıllardaki resmi belge azlığına mimari eserlerin, kitabelerin, mezar taşlarının ve seyyahların tuttuğu gezi notlarının önemli katkı sağladığı şüphesizdir. Ayrıca, planlanarak hayata geçirilmiş ya da geçirilmeden kağıt üzerinde kalmış projelerde de geçmişin izi aranmıştır. Bu sayede, Sakarya ve çevresi için inşa edildiği netlik kazanmayan Bizans döneminde başlanmış kanal projesinin Osmanlı'da izlerini bulmak mümkündür. 17, 18 ve 19. yüzyıllarda Sakarya ve çevresi hakkındaki resmi belgeler genellikle temettuat defterleri, şer'iyye sicilleri, vakıf belgeleri, ticari kayıtlar ile göç-mübadele kayıtları-

[1] Uluslararası Sakarya Sempozyumu (23-25 Kasım 2017) Özet Kitabı.

dır.19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise bankacılık girişimleri, kara ve su yolları ile bağlantılı demiryolları projeleri, orman işletmeleri kanunu gibi sosyo-ekonomik hayatın içinden oldukça fazla kaynakla karşılaşılmıştır. Yazılı belgelerin yanı sıra bölgenin sosyo-kültürel özelliklerinden türküler, hikayeler, masallar, resim, roman, şiir, fotoğraf, gelenek görenek, yaşam biçimleri, mutfak kültürü, mefruşat ve tekstil ile ilgili konuların da sözlü ve görsel kaynak olarak kullanılması araştırmalara katkı sağlamıştır. Görüldüğü gibi tarih, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayatın birlikte incelenmesi ile zenginleşerek toplumsal hafızanın ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır.

Bahsi geçen değerli çalışmalarda, Sakarya ve çevresinin kaynakları kullanılmıştır. Bu çalışmada ise farklı bir metodolojik yaklaşımdan hareketle bölge dışındaki kaynaklardan İstanbul Şer'iye Sicilleri Üsküdar Mahkemesi kayıtlarından faydalanılmıştır. Amaç, imparatorluğun değişik bölgelerindeki hareketliliği bütün halinde ele almak ve anlamlandırabilmektir. İSAM'ın hazırladığı 1513-1591 yılları arasındaki 10 ciltlik Üsküdar Kadı Sicilleri transkripsiyonları kullanılarak şekillendirilen çalışmada, Sakarya ve çevresinden bahseden hüccetler incelenmiştir. Bu kapsamda, genel olarak konularına göre sınıflandırılarak değerlendirilen hüccetlerin mekân ve bölge üzerinden bütün halinde kullanılabilir olduğuna dikkat çekilmiştir.

16. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyye Sicilleri Kayıtlarında Sakarya ve Çevresi

Kaynak olarak kullanılan Üsküdar Şer'iyye Sicillerinden Sakarya ve çevresinin bilgileri derlenirken; avârız vergisi, iltizam miktarları, kaçak köleler, hırsızlık, narh fiyatları, muhasebeler, para alışverişleri, görevli ve şahit kayıtları, köy, kaza, nahiye isimlerinin kayıtlı olduğu 50 hüccet tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları aynı konu ve/veya aynı yerlerden bahsettiği için tamamı dip not olarak gösterilmemiştir. Bazı hüccetlerde tek bilgi bulunurken bazılarında birden fazla konu hakkında çıkarım yapılmıştır.

Bu kapsamda, resmi görevlilerin kayıtlı olduğu dört hüccetten ikisinde İznikmid sancak beyi ve kadısının isimleri yazmaktadır. İlkinde aynı zamanda 1515 yılına ait vergi birimi olan mukataa miktarı da kayıtlıdır. İznikmid sancak beyinin Hüsrev Çelebi olduğu açıkça yazan belge "*Sebeb-i tahrîr-i kitâb oldur ki İznikmid sancağı beyi Hüsrev Çelebi -dâmeizzuhû-nun âdemi Muharrem b. Abdullah meclis-i şer'a gelip dedi kim nefs-i İznikmid'inresm-i arûsun ve cürm-i cinâyetin ve rüsûm-ı ağnâmın ve resm-i küvvâresinvesâyir...*" şeklinde devam etmektedir.[2] Yüzyılın sonuna doğru bir başka İznikmid kadısı Mehmet ile karşılaşılmıştır. Mehmet aynı zamanda Sapanca Kadısı'nın da adıdır. Miras meselesi için düzenlenen hüccette Kadı Mehmet'in akrabası Lütfü'nün Hüdaverdi ismindeki bir şahıstan 8.000 akçe alacağı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu alacağın tahsili için 1592'de dava açmıştır.[3] Geyve kadıları ise; kaçak kölelerin yakalanması ve incelenen hüccetlerin şahitler kısmından belirlenmiştir. Diğer iki hüccette ise, 1535'de yakalanan kölenin, Geyve kadısı Piri Çelebi'ye ait olduğu[4] ve 1564'deki kefalet hüccetinin şahitler kısmında Mevlânâ Mustafa Çelebi Efendi'nin eski Geyve Kadısı olduğu kayıtlıdır.[5]

Değerlendirilen 50 hüccetin yarısından fazlası kaçak kölelerin yakalanması ile ilgilidir. Köylerinden kaçan kölelerin Üsküdar'da yakalanmaları ile düzenlenen kayıtlarda Sakarya ve çevresinde bulunan birçok köy ismine ulaşılmıştır. İznikmid kadılığına bağlı 1515'de Sabancı Köyü, Darlık Köyü ve Yassıbağ Köyü, 1516'da Kirazlı Dere Köyü, Tepecik Köyü ve Saraylı Köyü, 1518'de Kumlu Köyü tespit edilmiştir. Ayrıca Üsküdar'da yakalanan kölenin Sabancı oğullarından Musa'ya ait olduğu, Darlık Köyü'nden kaçan kölenin Turhasan oğlu Hacı Bayram'a ait olduğunun kaydedilmesi köy ahalisi hakkında bilgiler vermektedir.[6]

---

[2] İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/M.1513-1521), haz. Bilgin Aydın, Ekrem Tak, İstanbul 2008, sayfa 118, hüküm no: 41 (Sonraki dipnotlarda bu eserden yapılan alıntılar ÜSKÜDAR 01, cilt: 1, sayfa: 118, Hüküm no: 41 şekinde gösterilecektir.)

[3] ÜSKÜDAR 84, cilt: 10, sayfa: 53, Hüküm no: 1039.

[4] ÜSKÜDAR 09, cilt: 4, sayfa: 415, Hüküm no: 1009. Kadı'nın Devâil b. Kasım isimli kişiyi vekil tayin ettiği anlaşılmaktadır.

[5] ÜSKÜDAR 26, cilt: 7, sayfa: 219, Hüküm no: 399.

[6] ÜSKÜDAR 01, cilt: 1, sayfa: 159, Hüküm no: 153. "...Mezkûr-ı mevsûfabd-i âbıkın sâhibi İznikmid kadılığında Darlık nâm karyede Turhasanoğlu'nun imiş Turhasanoğlu Hacı Bayram'a teslîm olunup deft ere sebt olundu..."

Kaçak köle kayıtlarında geçen Akyazı kadılığına ait köyler ise; 1515'de Kurt Köyü, Hendek Köyü ve İntini? Köyü, 1516'da Çubuk Köyü ve Akpürçek Köyü olarak tespit edilmiştir.[7] Çubuk Köyü'nün adı geçen hüccette kaçak kölenin sahibinin kalburcu esnafı olduğu anlaşılmaktadır.[8] 1525'te yakalanan köle, Ada Kazası Çaybaşı Karyesi'nden Ahmet Bin. Mehmet'e aittir.[9] Geyve'nin köylerinden kaçıp yakalananlar ise 1525'de Keni Köyü, 1527'de Elvan Bey Köyü ve 1536'da Yenipınar Köyü nüfusuna kayıtlıdır. Ayrıca bu hüccetlerde kölelerin dış görünüşleri ayrıntılı tarif edilirken giydikleri kıyafetler de detaylandırılmıştır. Bu detaylardan 1524'de kölelerin yörenin coğrafi markalarından biri olan Geyve pabucu giydiği anlaşılmıştır.[10] Geyve pabucunun bazı modellerinin tokalı olduğu da detaylar arasındadır.[11]

Köle hüccetlerinin dışında borç alışverişi esnasında düzenlenen kayıtlardan sosyo-ekonomik hayat hakkında farklı bilgilere ulaşılmıştır. İznikmid'te oturan Fatma Bint. Mehmet Çelebi'nin Üsküdar'da oturan Hacı Kadın'dan aldığı 3.000 akçe borç üzerine hazırlanan hüccetin şahidi Geyve'de oturan Hamid Halifedir. 1581'de borç alınan 3.000 akçenin 3.300 akçe olarak ödenmesi ve borcun kapatılması karşılığında geri alınan evden bahsedilmektedir.[12] Anlaşıldığı üzere, alınan 3.000 akçe borç karşılığında rehin olarak ev verilmiş ve bir yıl sonunda %10 nema oranı ile toplam 3.300 akçelik borç geri ödendikten sonra rehin alınan evin tekrar sahibine geri verilmesi işlemi yapılmıştır. 16. yüzyılın sonlarındaki söz konusu işlemin iki kadın arasında olması ve bu kadınların İstanbul ve İznikmid gibi birbirinden uzak yerlerde oturması dikkat çekmektedir. Fatma Hatun'un borcu alması ve karşılığında mal rehin vermesi için Seyyid Ahmed b. Seyyid Ali'ye vekalet verdiği tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde vekil tayin etme kadınlar, yaşlılar ve hastalar arasında oldukça yaygın bir uygulamadır. Bu kapsamda farklı yerlerde oturan kişilerin genellikle kendileri değil vekilleri vasıtasıyla ilişki kurdukları tespit edilmekle beraber zaman zaman aynı yerde oturan kişilerin de işlemlerini vekalet ile yaptırdıkları bilinmektedir. Hüccetten anlaşıldığı üzere başlangıç işlemleri gibi sonuç işlemleri de şahitler tarafından tasdik edilmiştir.

Birkaç yönden incelebilecek hüccetten kâr payının yıllık %10 olduğu, borç alışverişi sırasında rehin mal gerektiği, bu malın ev olabileceği ve evin kredi verme usullerinden biri olan bey' işlemine tabi tutulduğu tespit edilmiştir.[13] Fatma'nın rehin verdiği evinde oturmaya devam ettiği anlaşıldığından bey' işleminin bey-bil istiğlal olduğu görülmektedir. Bir şeyin kâr ve gelirini almak olan istiğlâl, bir malın gelirinden faydalanmak için onu borçluya kiralamak şeklindeki satıştır.[14] Satış işleminde alınan kira bedeli mülkün gerçek kira değeri kadar değil verilen borcun neması kadardır. Örnekteki 300 kuruş 3000 kuruşun bir yıllık nemasıdır. Yöntem sayesinde borçlu nakit ihtiyacını karşılarken aynı zamanda mülkünü kullanmaya devam etmiştir. [15]

---

[7] Ayrıca Akyazı köyleri hırsızlık hüccetlerinde de geçmektedir. Çalınan atların sahibine teslim edilmesi ile ilgili hüccetlerde Akyazı köylerinden 1548'de Vakıf Köyü, 1549'da ise Hendek Köyü kayıtlıdır.

[8] ÜSKÜDAR 01, cilt: 1, sayfa: 191, Hüküm no: 241. "... Mezkûr-ı mevsûfabd-i âbıkın sâhibi Akyazı kadılığında Çubuk nâm karyede Veli b. Kalburcu'nun imiş teslîm olundukda deftere sebt olundu ..."

[9] ÜSKÜDAR 05, cilt: 3, sayfa: 205, Hüküm no: 301.

[10] ÜSKÜDAR 05, cilt: 3, sayfa: 206, Hüküm no: 303. "... başına kızıl köhne şeb-külâh ve eğinine köhne ağrız yenleri alaca ve ayağına bez çakşır ve Geyve pabucu giyer ..."

[11] ÜSKÜDAR 05, cilt: 3, sayfa: 248, Hüküm no: 412. "... bir sarışın, gök gözlü, açık kaşlı, köse tıraşî ve bıyıklı başına bir canibi âsumânî ve bir cânibi kızıl yelken takye ve eğinine iki yüzü ak aba ve içine gök zıbın ve pamuk bezi gömlek ve ayağına tokalı Geyve pabucu ve âsumânî çakşır giyer Bosnaviyyü'l-aslabd-ı âbıkıyevmü'lhamîsdegurre-i Şevvâlin onuncu gününde tutup Üsküdar Emîni Timurhan'a teslîm olunup ..."

[12] ÜSKÜDAR 51, cilt: 8, sayfa: 304, Hüküm no: 621. "... Geyve nâm kasabadan Hamid Halîfe b. Pîrî ve SeyyidAhmed b. Seyyid Ali nâm kimesneler meclis-i şer'aliecli'ş-şehâde hâzırân olup Ali b. Şerefeddinnâm kimesne mahzarında şehâdet edip eyitdiler ki nefs-i İznikmid'de sâkine olan Fatma bt. Mehmed Çelebi işbu mezbûr Ali'yi nefs-i Üsküdar'da sâkin Hacı Kadın'a olan üç bin üç yüz akçe deyni için üç bin üç yüz akçe verip mezbûre Hacı Kadın'a teslîm edip ve evi hüccetini ahza ve eve müte'allik da'vâ olursa dahi da'vâ etmeye vekîl eyledi deyûşehâdet ettikleri mâvaka'a kaydşüd. Şuhûdü'l-hâl: Kaya Hoca b. Hamza, Nebi Hoca b. Hüseyin, Ali Çelebi b. Sinan, Ali Bâşe b. Mustafa, Hüseyin b. Mustafa, İbrahim b. Mehmed, BâliNasûh b. Hamza..."

[13] Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 54-75. Fıkıh kitaplarında geçen kredi usulleri; Muâmel-i Şer'iyye, Bey' işlemleri, Karz-ı Hasen, Mudârebe ve Bidâa olarak sırlanmaktadır. Bey' kendi içinde Bey' bât, Bey' bi'l-Vefâ ve Bey'ybi'l- İstiğlâl olmak üzere üçe ayrılmıştır.

[14] Abdülaziz Bayındır, "Bey'bi'l-istiğlâl", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s.22.

[15] Çiğdem Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları : Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

1592'de bir başka alışverişte ise İznik Marga Köyü'nden bahsedilmektedir. Kayıttan, Marga Köyü ahalisinden Piri'nin Üsküdar'da oturmaya başladığı ve İznik'te bulunan bahçesini 2.000 akçeye sattığı anlaşılmıştır. Bahçenin miras olduğu, çevresindeki yapılaşmaların detayı, komşu evlerde oturanların meslekleri ayrıntıları ile şahitler huzurunda kaydedilmiştir.[16]

Mahkeme kayıtları arasında kredi usullerinden karz-ı hasen ile yapılan ödünç işleminde Sabancı Köyü'nün adı geçmektedir.[17] 1518'de Sabancı Köyü ahalisinden İsa b. Mehmed'in Kefale b. Papa isimli zimmiden aldığı 200 akçeyi geri ödediği anlaşılmaktadır.[18] Kâr payı almadan verilen diğer bir deyişle karşılık beklemeden verilen ödünç, aynı miktarda geri ödenmiştir. Belirtilmesi gereken önemli nokta borcun alındığı para birimi ile geri ödenecek olmasıdır. Ödünç alma ve geri ödeme işlemleri sırasında tarafların yanı sıra şahitler de bulunmakta ve karşılıklı onaylar alınmaktadır. Osmanlı'da sadakadan daha üstün tutularak teşvik edilen karz-ı hasen uygulamada fazla yer bulamayıp en az kullanılan işletim usulüdür. Burada dikkat çeken husus ödünç paranın bir zimmiden alınmasıdır.

Osmanlı egemenliği altında yaşayan zimmiler ile mali ve ekonomik düzen içerisinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Maliyenin önemli gelir kalemlerinden biri olan haraç, zimmilerin verdiği toprak vergisidir.[19] 1525 tarihli bir hüccette Kocaeli livası, Gebze, İznikmid, Kandıra, Ada, Şile ve Yoros Hristiyanlarının haraç ve diğer bazı vergileri kaydedilmiştir. Adı geçen yerlerin haraç ve vergileri Hacı Yahşi isimli şahsa üç yıllığına 17.000 akçe karşılığında iltizama verilmiştir.[20] İltizama verilen vergilerin arasında haracın yanı sıra evcil hayvan (ganem), üzüm (bagat) vergileri de göze çarpmaktadır. Ayrıca kayıtta, sayılan yerleşim yerlerinde Hristiyan zimmilerin varlığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu iltizam sistemi Osmanlı maliyesinin 15. yüzyılın ortalarından itibaren hayata geçirdiği ilk köklü değişimlerden biridir. Nakit paraya olan ihtiyacın artmaya başladığı diğer bir deyişle dünyadaki ilk küreselleşme sinyallerinin görülmeye başladığı dönemlerde Osmanlı'da dünyadaki değişime ayak uydurarak aynî vergiye dayalı tımar sisteminden, ürünlerin nakite çevrilip merkeze ulaştırılması olan iltizam sistemine geçmeye başlamıştır. Örnek hüccetlerden 16.yy'ın başlarında sistemin Sakarya ve çevresinde nasıl gerçekleştiği takip edilebilmiştir.

İltizamın uygulandığı mukataa birimlerinin detaylandırıldığı kayıtlardan bölgenin vergi kalemleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu kapsamda aynı kişinin adının geçtiği ve konularının ortak olduğu birbirini takip eden beş hüccet incelenmiştir. Bunlardan 1534 tarihli ilk hüccette Sakarya ve çevresinde yer alan yerleşim yerlerinden Gebze, İzmit, Şile, Kandıra, Ada, Akyazı, Kerpe, Bendereğli, Konrapa, Yalova, İznik ve Görele Kadılıklarının bazı vergilerinin Bıyıklı Ali b. Yusuf'a mukataaya verildiği anlaşılmaktadır.[21]"... *yava ve Ermeni ve âzâde kâfirler harâcını ve beş bine varınca beytülmâlini ve mâl-ı mefkūdunu ve mâl-ı gāibini ve resm-i arûsunu ve resm-i ağnâmını ve yerli yavayıve cürm ü cinâyetlerini ve sâirbâd-ı havâyı sene erba'în ve tis'ami'e Muharrem gurresinden üç yıla işbu hâmil-i kitâb Bıyıklı Ali b. Yusuf'a altmış yedi bin akçeye mukāta'aya verdi* ..." şeklinde mukataaya tabi olan kalemler sıralandıktan sonra üç yıllığına 67.000 akçeye verildiği kaydedilmiştir. 1534 ve 1535 yıllarına ait diğer iki hüccetten, bıyık-

---

Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015. Bu tarz borçlar ticari ilişkiler çerçevesinde alınabileceği gibi para vakıflarından da temin edilmiştir. 15. yüzyılın ortalarında kurulmaya başlayan, 16. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlığı artan para vakıfları rehin ya da kefil karşılığı borç vermişlerdir. Vakıf yöneticileri olan mütevelliler yönetimleri altındaki vakıf paraları örnekteki gibi kullandırmışlardır. Yapılan her işlemin kadı tarafından onaylanıp hüccetlere kaydedilmesi her iki taraf içinde olası olumsuz durumlara karşı önlem olarak alınmıştır. Borç ödenmediğinde rehin bırakılan değerli mallar veya bey' usulü ile satış işlemi gerçekleştirilen evler satılmakta borç tahsil edildikten sonra kalan kısım tekrar borçluya iade edilmektedir. Ayrıca kadınların vâkıf ve mütevelli olması sık karşılaşılan bir durumdur. Bu kapsamda, Hacı Kadın'ın vâkıf ya da mütevelli olduğu tespit edilememiştir.

[16] ÜSKÜDAR 84, cilt: 10, sayfa: 409, Hüküm no: 738.

[17] Özcan, a.g.e., 2003, s. 73.

[18] ÜSKÜDAR 01, cilt: 1, sayfa: 257, Hüküm no: 425. "... İznikmid kadılığında Sabancı nâm karyede mutavattın olan İsa b. Mehmed meclis-i şer'deikrâr-ı sahîh ile ikrâr edip dedi kim işbu Kefale b. Papa'ya? karz-ı hasenden iki yüz akçe deynim var idi edâ etdim dedikde Kefale tasdîk ettikden sonra talebleri ile deftere sebt olundu. Tahrîren fî evâhiri Cemâziyelevvel sene 923. Şuhûdü'l-mazmûn Ramzan b. Ahmed ve Yusuf b. Abdullah ve Tur Bâli b. İsa ve Kılağuz b. Aslıhan ve gayruhum-mine'l-hâzırîn ..."

[19] Cengiz Kallek, "Haraç", *TDVİA*., C. 6, İstanbul 1997, s. 71.

[20] ÜSKÜDAR 05, cilt: 3, sayfa: 199, Hüküm no: 284.

[21] ÜSKÜDAR 09, cilt: 4, sayfa: 196, Hüküm no: 412.

lı Ali'nin farklı kişilere 400 ve 200 akçe borcu olduğu tespit edilmiştir. Dördüncü hüccette ise Bıyıklı Ali'nin Yolköprüsü'nden Kavaklı Köyü'ne ve oradan Üsküdar'a kadar olan bölgedeki bazı vergileri iki yıllığına 6.000 akçeye Mustafa b. Mahmud ve Ali b. Musa adlı kişilere mukataaya verdiği anlaşılmaktadır.[22]Görüldüğü üzere Ali, 1534'de üç yıllığına aldığı iltizamı 1535'de başka kişilere iki yıllığına vermiştir. Bu sayede mukataanın bir kısmının iltizamını alan kişi tarafından tekrar bir başkasına iltizama verilebildiği ve resmi belgenin nasıl düzenlendiği örneklenmiştir. Beşinci ve son hüccet ise bıyıklı Ali'nin vermiş olduğu borcun geri ödenmesi hakkındadır. Belge, İzmit, İznik ve Yalova mukataaları iltizamını alan mültezim Salih'in Bıyıklı Ali'den aldığı 600 akçeyi geri ödediği için düzenlenmiştir.

Mukataa ile ilgili bir diğer hüccette ise İznikmid'in bazı vergilerini toplama görevinin bir yıllığına 6.500 akçe karşılığında İlyas Bey'e verildiği anlaşılmıştır. Olası bir olumsuzluk durumuna karşılık İlyas Bey'in kardeşi Ali kefil olarak gösterilmiştir. Geri ödemelerin1.625 akçelik taksitler halinde 3 ayda bir yapılacağı da ayrıca belirtilmiştir.[23]

Vergi kalemlerinin kayıtlı olduğu hüccetlerin tarihlerinden anlaşıldığı üzere Sakarya ve çevresi iltizam sistemine 16. yüzyılın ilk çeyreğinde geçmiştir. Bu tarihler (1520-1530) iltizamın imparatorluk geneline yayılmasına nispetle erken olarak kabul edilebilir. 16. yüzyılın başlarında Sakarya'da iltizam uygulamasının görülmesi İstanbul'a yakınlığı ile de ilişkili olmalıdır. 15. yüzyılın ortalarında itibaren süreç içinde tımar sisteminin yerini alması beklenen iltizamın, Osmanlı fiskalizm ilkelerine uygun biçimde merkeze yakın yerlerden başlayarak oldukça yavaş ilerlediği Barkan'ın 1527-1528 yılı bütçesindeki tespitlerle de örtüşmektedir. Barkan 1527-1528 bütçesi verilerini analiz ederken devlete ait vergi gelirlerinin halen %41.93'ünün tımar sistemi içinde yer aldığını belirtmiştir.[24]

Mukataa birimlerinden alınan vergiler dışında diğer bir vergi çeşiti avârız vergisidir. Tablo 1, 1520 yılında Kocaeli Sancağı ve kazalarından istenilen avârız vergisi, kürekçi ve alâtçı isteği ile hane sayılarının kayıtlı olduğu hüccetten elde edilen bilgilerden hazırlanmıştır.[25] Olası bir deniz seferi için yapıldığı anlaşılan istekler arasında vakıf evlerin kayıt edilmesi, sefere gidecek neferlere verilecek yevmiyelerin hazırlanması ve yola çıkarken yanlarına yevmiyeleri ile aletlerini almaları gerektiği kayıtlıdır. Ayrıca istenen kürekçi ve aletçi sayısından eksik olanların temin edilmesi şart koşulmuştur.

Osmanlı'da bir vergi terimi olan avârızın miktarı hane sayısı esas alınarak belirlenirdi. Derbendcilik, tuzculuk, madencilik, celeplik, şahincilik gibi belirli bir hizmetle yükümlü olanlar kadı, naib, sipahi, muhassıl, müderris gibi resmi görevlileri imam, hatip, müezzin, zaviyedar, şeyh, seyyid gibi din adamları, körlük, delilik, düşkünlük gibi bedeni sakatlıkları olan kimseler avarız vergisinden hariç tutulmaktaydı.[26] Örnek hüccette bilgiyi doğrular nitelikte "*... taht-ı hükûmetinde çeltikçiden ve tuzcudan ve derbend ve köprü hâfızlarından kıl (?) cümle bir hizmet mukābelesinde avârızdan mu'âf olanlardan ...*" şeklinde vergiden muaf kişiler belirtilmiştir. Bu kapsamda Tablo 1, söz konusu görevlilerin vergilendirmeye alınmayan hanelerinin bulunabileceği göz önüne alınmakla birlikte eldeki verilere dayanarak toplam vergi miktarı ve nüfus hakkında genel bir fikir verebilmesi için hazırlanmıştır.

---

[22] ÜSKÜDAR 09, cilt: 4, sayfa: 197, Hüküm no: 415. "... Sebeb-i tahrîr-i hurûf oldur ki Gekvize ve İznikmid ve Ada ve Akyaz[ı] ve Kandır[ı] ve Konrapa ve Bendereğli ve Yalakābâd ve Görele kadılıklar[ın]da vâkî' olan yavaharâcın altmış yedi bin akçeye mukāta'aya tutan Bıyıklı Ali meclis-i şer'de ikrâr ve i'tirâf edip Yolköprüsü'nden ve Kavaklıköyü'nden Üsküdar'a varınca yava kâfirler harâcın sene ihdâerba'în ve tis'ami'e Muharrem gurresinden iki yıl tamâm olunca altı bin akçeye Mustafa b. Mahmud'a ve Ali b. Musa'ya verdim deyicek mersûmân Mustafa ve Ali mukāta'a-i mezbûr[u] altı bin akçeye kabûl ettik dediklerinden sonra mezkûrûnun ikrârlar[ı] istimâ' olunup kaviller[i] bihasebi'ş-şer'i'ş-şerîfcây ve mu'teber görülüp kaziyyevukû' üzredeft ere kayd olundu ..."

[23] ÜSKÜDAR 01, cilt: 1, sayfa: 118, Hüküm no: 41.

[24] Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler ve Makaleler*, C. 1, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul 2000, s. 625.

[25] ÜSKÜDAR 02, cilt: 2, sayfa: 252, Hüküm no: 492.

[26] Halil Sahillioğlu, "Avârız", *TDVİA*., C.4., İstanbul 1991, ss. 108-109.

Tablo 1: 1520'de Kocaeli Sancağı'nın Kazaları, Hane Sayısı, Avârız Vergisi ve Alâtçı İsteği

Yerleşim (Kaza)	Kürekçi ve Alâtçı	Hane	Avârız (15 akçe)	Nüfus (x4)*
İznikmid		1238	18.570	4.952
Kandıra	112 kürek 100 alatçı	2332	34.980	9.328
Şile		2240	33.600	8.960
Gekvize		1972	29.580	7.888
Yalakova	56 alatçı	624	9.360	2.496
Ada	6 alatçı	397	5.955	1.588
Yoros		497	7.455	1.988
İznik		512	7.680	2.048
Gözlü		184	2.760	736
Toplam 9 Kaza	**112 kürek 162 alat**	**9.996**	**149.940**	**39.248**

Kaynak: ÜSKÜDAR 02, cilt: 2, sayfa: 252, Hüküm no: 492.

*hanedeki kişi sayısı çeşitli araştırmacıların 3-4-5 gibi bir hanede yaşayanlar için öngördükleri sayılardan hareketle ortalama 4 olarak alınmıştır.

Tablodan da görüldüğü üzere 1520'de Kocaeli Sancağı'nda toplam 9.996 haneden 149.940 akçe avârız vergisi istenmiştir. Verilen hane sayısından yaklaşık nüfusu bulmak için hane sayısı 4 ile çarpılarak toplamda dokuz kazada 39.248 kişilik bir nüfus bilgisine ulaşılmıştır. Bilginin tam sayıyı belirtmediği, bazı kişilerin görevleri icabı avârız vergisi ödemediği için kaydedilmediği göz önüne alınmalıdır. Hüccetin detaylarından, alatçı ve kürekçilerin müslüman olanlarının ayda 114 akçe ve gayrimüslim olanlarının ayda 86 akçe resm-i günlükleri olduğu hepsinin bir aylık harcamalarının avârız akçesinden düşüldükten sonra kalan kısmın kadılığa verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Sonrasında problem yaşanmaması için avârız akçelerini ödeyen her haneye bir senet verilmesi istenmiştir.[27]

Tablo 2'de çalışma kapsamında Sakarya ve çevresinde bulunan köy adları kaydedilmiştir. 1500-1600 tarihleri arasında incelenen 50 hüccetten 21 köy adı tespit edilerek bağlı bulundukları Kazalar-Kadılıklar altında sıralanmıştır.

Tablo 2: 16. Yüzyıl Üsküdar Sicillerinde Sakarya ve Çevresindeki Köyler

Geyve Kazası	İznikmid Kadılığı	Ada Kazası	Akyazı Kadılığı
Keni/ Geni	Sabancı	Çaybaşı	Kurt
Yeni Pınar	Darlık		Hendek
Elvan Bey	Kirazdere		İntini

[27] ÜSKÜDAR 02, cilt: 2, sayfa: 252, Hüküm no: 492. "... bilmiş olasız ve avârızı ihrâc eylediğiniz her bir mahalleden ve her karyeden avârız için ne kadar akçe alınırsa ellerine temessük veresiz ki vakt-i hâcetde ma'lûm ola şöyle bilesiz alâmet-i şerîfei'timâd kılasız..."

	Tepecik		Çubuk
	Saraylı		Akpürçek
	Yassıbağ		Çaycı
	Kumlu		Vakıf
	Marga		Benliyet

Kaynak: İSAM'ın yayınladığı Üsküdar Şer'iyye Sicillerinden derlenmiştir.

Sonuç

Arşiv çalışmaları genellikle aynı cins belge ve belirli bir dönemle sınırlandırıldığı için ne yazık ki bütün halinde yeterince değerlendirilmemektedir. Birbirinden kopukmuş gibi görünen fakat birleştirildiğinde bir anlam ifade eden eski ve yeni çalışmalardan yararlanarak çapraz sorgulamalar yapılmalı ve bulgular birleştirilmelidir. Bu sayede incelenen bölge, konu ya da zaman dilimini detaylandırmak mümkündür. Ayrıca bölge çatısı altında yapılan çalışmalar bölge dışındaki verilerin kullanımı ile desteklendiğinde imparatorluğun uyguladığı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel politikaların kapsayıcılığı şüphesiz ki daha anlaşılır/belirgin olacaktır.

Bu kapsamda çalışmada Sakarya ve çevresi, İstanbul Şer'iye Sicilleri Üsküdar Mahkemesi kayıtlarından faydalanarak henüz bölgeye ait sicil kayıtlarının oluşmadığı 16. yüzyılda dahi şer'iye sicillerinden araştırılabilmiştir. Sicil bilgilerinin renkliliği sayesinde16.yy boyunca uygulanan narh fiyatları, borç alışverişleri, coğrafi markalar, satış işlemleri, kadınların ticari hayata katkıları, kölelik meseleleri, vergiler, yerleşim birimleri, yönetici bilgileri, meslekler vs. gibi farklı konular incelenmiştir. Her konu puzzle parçası gibi ele alındığında parçaların tek tek derinlemesine incelenmesinin yanı sıra birleştirilerek genel görüntüye bakılması da mümkündür. Çalışma metodolojik tasarlandığı için Puzzle'ın bütününe bakılarak ilişkiler ağı hakkında genel değerlendirmeler yapılmış, detaya çok fazla girilmemiştir.

Ayrıca 16. yüzyıl, Osmanlı'nın Klasik Dönem olarak bilinen 1300-1600 yılları arasında dini, askeri, siyasi, mali ve ekonomik ilişkilerin iç içe geçtiği yönetim anlayışının egemen olduğu dönemdir. Örneğin belirlenen kâr oranları ekonomik alanda ticarette ve borç alışverişlerinde, sosyo-ekonomik alanda vakıflarda, mali alanda vergilerde yaklaşık %10-%15 arasındadır. Araştırmada karşılaşılan oranlar ise %10 seviyelerindedir. Dahası, Tablo 1'den askerî harcamaların devletin yanı sıra halkın tüm kesimine yansıtıldığı açıkça görülmektedir.

1520 yılında Kocaeli ve kazalarının vergileri için düzenlenmiş hüccette, istenilen avârız vergisi, hane üzerinden alındığı için aynı zamanda demografik yapı hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Detaylardan bazı hanelerin derbend ve köprülerden sorumlu olduğu ya da tuzcu ve çeltikçi olduğu için vergiden muaf tutulduğu belirtilmiştir. Ayrıca aynı hüccette aletçi ve kürekçi isteklerinden söz edilmekte bu kişilerin gerektiği zamana kadar bulundukları yerde kalmaları, harekete geçtiklerinde verilmesi gereken bir aylık ücretlerin toplanan avârız vergisinden düşülmesi gibi istekler kaydedilmiştir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde ulaşımın zor ve pahalı, üretim ve verimliliğin düşük, parasal ilişkilerin sınırlı olduğu dönemde Osmanlı'nın mali ve ekonomik ilişkileri nasıl birbiri içine geçirerek kullandığı anlaşılmaktadır. Bir yandan maliye için vergi toplanırken diğer yandan üretimin durmaması için faydalanılacak kişilerin direkt yola çıkarılmayıp hazırda beklemesi istenmiştir.

Borç alışveriş hüccetlerinden 16. yüzyılda ekonomik hayatın hareketli olduğu, ticari ilişkiler ağının merkezi yerler ile sınırlı kalmadığı, alışverişlerin belirlenmiş bir sistem içinde devam ettiği, borçların rehin ve-veya kefalet ile verildiği, kâr oranları, gereğinde işlemlerin vekiller üzerinden sürdürüldüğü, kayıtların resmi makamlarca detaylı şekilde tutulduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

Barkan, Ömer Lütfi. "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler ve Makaleler,* C. 1, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul 2000.

Bayındır, Abdülaziz. "Bey'bi'l-istiğlâl", *TDVİA,* C. 6, İstanbul 1992.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.

Gürsoy, Çiğdem. *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları : Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Kallek, Cengiz. "Haraç", *TDVİA.,* C. 6, İstanbul 1997.

Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Sahillioğlu, Halil. "Avârız", *TDVİA*., C.4., İstanbul 1991, ss. 108-109.

Uluslararası Sakarya Sempozyumu (23-25 Kasım 2017) Özet Kitabı.

ÜSKÜDAR 01, Cilt: 1., Hz. Bilgin Aydın, Ekrem Tak, İstanbul, İSAM Yayınları, 2008.

ÜSKÜDAR 02, Cilt: 2., Hz. Rıfat Günalan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

ÜSKÜDAR 05, Cilt: 3., Hz. Yasemin Dağtaş, Zeynep Berktaş, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

ÜSKÜDAR 09, Cilt: 4., Hz. Kenan Yıldız, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

ÜSKÜDAR 26, Cilt: 7., Hz. Rıfat Günalan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

ÜSKÜDAR 51, Cilt: 8., Hz. Rıfat Günalan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

ÜSKÜDAR 84, Cilt: 10., Hz. Rıfat Günalan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

Osmanlı Devri Para Vakıflarına Üç Örnek: Sakarya Geyve'ye Bağlı Nuri Osmaniye, Şerefiye, İlimbey Köyleri

HASAN HÜSEYİN ADALIOĞLU
Prof. Dr. / Osmangazi Üniversitesi, hhadali@ogu.edu.tr
NİZAMETTİN ARSLAN
Araştırmacı Yazar / nzmttnarslan@gmail.com

GİRİŞ

"Bu makalede, Osmanlı Rus savaşı sonucu Kafkas halklarının Anadolu'ya göçleri ve iskan edildikleri yerlerde kurdukları para vakıfları ele alınacaktır." Karadeniz'in cazibe merkezlerinden biri olan Batum, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlıların hâkimiyetine girmiş, önce Trabzon eyaletine bağlı bir sancak iken daha sonra müstakil bir eyalet haline getirilmiştir. 1878 yılına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Batum, idarî yönden XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Eyaletinin Lazistan sancağına bağlı bir kaza idi.[1] Bu süreçte, bölgede Müslüman ve Türk varlığı hızla arttı. Bölgede Osmanlı Devleti'nin en büyük rakibi olan Rusya bu durumdan rahatsızlık duyuyor, her fırsatta Kafkaslar'daki Osmanlı nüfuzunu azaltmak için çaba sarf ediyordu.

Osmanlı-Rus savaşlarında Kafkasya'da yaşayan Türkler, Çerkezler, Çeçenler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Müslüman Gürcüler, Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldılar. Savaş, Osmanlı aleyhine neticelenip Kafkaslar Rusya'nın hâkimiyetinde kalınca, Müslüman Kafkas toplumları da göç etmek zorunda kaldılar. Ruslar, 7 Eylül 1878 tarihinde Batum'a girdiler ve Batum sancağının Rusya'ya terk edilmesi ile bölge halkından on binlerce Müslüman ahali Osmanlı topraklarına hicret ettiler.[2]

Ayastefanos Antlaşması'nın 21. maddesine göre Rusya'ya bırakılan yerlerin halkına, bulundukları yerde kalmak veya göç etme hususunda üç senelik serbestlik tanınmıştı. Berlin Antlaşması'nda böyle bir hüküm olmamasına rağmen Rusya, 1890 yılına kadar göçleri serbest bırakmış, bu tarihten sonra toplu göçler, Osmanlı Devleti'nin Rusya nezdinde resmî girişimleriyle mümkün olmuştur.[3]

---

[1] İlhan Ekinci "Karadeniz'de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-186)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* Sayı 14, 2007, s. 63. 63-77.
[2] Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:6, Samsun 1991, s.110-111; İsmail H. Demircioğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Batum", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi,* Genelkurmay Basımevi, Sayı 2, Ankara 2003, s. 5.
[3] Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (187-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Sayı 40, Erzurum 2009, s. 319-320.

Osmanlı Devleti tarafından daha önce 1859-1862 yılları arasında vuku bulan büyük göç dalgasıyla karşılaşınca, binlerce muhacirine yevmiye vermek, yol ücretlerini ödemek, iskân ve barınma yerleri inşa etmek gibi işleri organize etmek için 5 Ocak 1860'da bir *Muhacir Komisyonu* kurulmuştu. 93 Harbi ile başlayan ikinci büyük göç sırasında, teşkilâtın aktif hale getirilmesi zarureti hâsıl olmuş ve muhacirlerin idaresinden sorumlu *İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu* adıyla yeniden organize edilmişti. Bu komisyona bağlı olarak hesap işleri ve iskân işleri daireleri ile belediyeler dahilindedevâir şubeleri oluşturuldu.[4]

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tahta çıktıktan sonra, muhacirlerin ekonomik yönden ülke kalkınmasına katkı sağlayacaklarını düşünerek, yerinden yurdundan hicret etmek zorunda kalan Osmanlı vatandaşı Müslüman göçmenlerin nakil, geçici barınma ve iskânları meselesiyle yakından ilgilenmiştir. İstanbul'un birçok yerinde açılan hesap, iskân, sevk ve sıhhiye şubeleri ile muhâcirlerin her türlü sorunları karşılanmaya ve iskânları yapılmaya çalışılmıştır. Daha önce kurulan Muhacirîn Komisyonunu yeterli görmeyen Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda ve kendi başkanlığında "*Umum Muhâcirin Komisyonu"* adıyla yeni bir komisyon daha teşkil ettirmiştir. Bu komisyonun görevleri, göçmelerin iskân ve iaşeleri ile ilgili genel kararları almanın yanı sıra, Anadolu'ya sevk edilecek olan muhacirlerin iskân mahallerini tespit ederek gerekli tedbirleri almaktı.[5]

Kafkas Göçleri

Kafkasya'dan Rusların baskısı nedeniyle binlerce aile güvenli buldukları Anadolu topraklarına sığındılar. Batum ve çevresindeki Müslüman halktan bir kısmı kara yolu ile Erzurum ve Bayburt'a, diğer bir kısmı ise Tokat, Amasya ve Muş gibi iç kısımlara göç ederek yerleştiler. Bu muhacirlerin bir kısmı da deniz yoluyla Karadeniz sahili boyunca ve iç bölgelerde Hopa'dan itibaren İstanbul'a kadar muhtelif yerlere iskân edildiler. İstanbul'a ulaşan göçmenler ise boş arazisi bulunan Anadolu vilayetlerine sevk edilerek yerleştirildiler.[6]

Osmanlı Arşiv kayıtlarında, Batum'un sancak olması nedeniyle Batum (Acara) bölgesi ve Artvin göçmenleri, daha çok *Batum muhacirleri* olarak yazılmış, bazen de Livane, Acara, Hopa, Ardanuç gibi geldikleri yerlere nisbetle kaydedilmişlerdir.[7] Örneğin, Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK KOM.) 3/22No'lu belgede 1294/1877-1878 yılında İzmit'e gönderilen ve büyük çoğunluğu Batum, Sohum muhaciri ve Çerkez olan 25.823 muhacir, İzmit merkez, Adapazarı, Hendek, Sapanca, Şeyhler ve Karasu kazaları başta olmak üzere sancak dâhilindeki kasaba ve köylere iskân edilmişlerdir. Bununla birlikte, İzmit Sancağı dâhilinde iskân edilmeyi bekleyen 40 bin muhacir bulunduğu ve söz konusu tarihte henüz kayıt altına alınmadığı belirtilmiştir.[8]

Deniz veya kara yoluyla İstanbul'a gelen göçmenler öncelikle yakından başlamak üzere daha çok Marmara bölgesinde iskân edildiler. İskân bölgelerinden biri olan İzmit sancağı, Kırım Savaşı ve sonrası yaşanan göç dalgasında coğrafi konumu gereği çoğunlukla geçici iskân bölgesi olmuş, ayrıca İstanbul'a ulaşan muhacirlerin Anadolu'nun iç bölgelerine ulaştırılmasında İzmit ve Gemlik limanları geçiş güzergâhı olarak kullanılmıştır. Bu sırada çok sayıda Batum ve Artvin göçmeni İzmit şehir, kasaba ve köylerine yerleştirilmişlerdir.[9] Örneğin İzmit Karşıyaka'da Akhisar ve Karamürsel gibi yerlerde iskân edilen muhacirlerin yerleştikleri yerlere yeni köy adları verilmiştir. Bu yerleşimlerde

---

[4] Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (187-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *HistoryStudiesİnternationalJournal of History*, Halil İnalcık Anısına, Volume 5, Issue 2, Mart 2013, s. 351. (347-386)

[5] Nedim İpek, agm., s. 68-74; Hatice Akan, "Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine dair Kısa Bir Değerlendirme", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları No:30, Ed.Prof. Dr. Haluk Selvi, Doç.Dr. M.Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 1368

[6] M. Demirel, agm., s. 323.

[7] M. Demirel, agm., s. 321.

[8] D. Paşaoğlu, agm., s. 351.

[9] Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Basılmamış Dr. Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2009, s. 205; D. Paşaoğlu, "agm., s. 370; M. Demirel, agm., s. 329.

Mamure köyü muhacirleri 1887 yılında, Suludere köyü muhacirleri ise1889 yılında cami yaptırmak istemişler ve inşaat masraflarının bir kısmını devletin karşılanmasını talep etmişlerdir.[10]

İzmit-Sakarya civarına gelen Batum muhacirlerinin iskân edilmeleri, yolculukları kadar zor olmuştur. Çünkü yerleştirilecekleri araziler boş olmayıp, buralarda yaşayanlar vardı. Bu nedenle münakaşalar yaşanmış ve tahkikat yapılması için yazışmalar yapılmıştır. Mesela Dahiliye Nezaretinden İzmid Mutasarrıflığına gönderilen 28 Kanunuevvel 1308/19 Cemaziyelahir 1310/8 Ocak 1893 tarihli bir yazıda Bıçkıdere denilen mahalde bulunan arazinin boş olduğu, Batum muhacirlerinden yetmiş üç hanenin iskânına tahsis edildiği bir mazbata ile bildirilmişti. Ancak, anılan arazinin boş olmadığı iddiası üzerine tahkikat yapılması ve neticesinin bildirilmesi için 11 Teşrinisani 308/ 23 Kasım 1892 tarihinde bir yazı gönderilmiş olduğu anlaşılıyor.[11]

İzmid Sancağından, Dahiliye Nezaretine gönderilen 30 Kanûnusanî 1308/11Şubat 1893 tarihli cevabî yazıda, bu konuda tahkikat yapıldığı, yapılan tahkikat sonunda İzmid Sancağı Meclis İdaresince Batum muhacirlerinin iskânlarına karar verilmiş olan arazinin boş olmadığı, bir kısmının tarım arazisi, bir kısmının mer'a ve bir kısmının da baltalık olarak sahipli olduğu, ellerinde tapu senetleri olduğu bildirilmiştir. Ancak ahalinin ellerinde bulunan tapulu arazinin altı yüz dönümden ibaret olması gerekirken, dört bin dört yüz dönüme çıkarıldığı, hatta arazide bulunan iki yüz dönüm miktarı ormanın, önceden Kaymas tapu kâtibi tarafından bedel-i mukabilinde İzmit papaslarından birine bil-ita açılarak dört yüz dönüm arazi halinde bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle eğer buralara yerleşim olursa muhacirlerle, yerleşik olan hak sahipleri arasında ihtilaf çıkacağından muhacirlerin Karamürsel kazasıyla Hüdavendigar Vilayeti dâhilinde bulunan boş arazilere iskânlarının daha uygun olacağının Nezarete yazıldığı bildirilmektedir.[12]

Batum ve Artvin muhacirlerinin önemli bir kısmı Adapazarı bölgesine iskân edildiler. Örneğin, 1881 yılında Batum'dan gelen Gürcü muhacirler Adapazarı Karasu ilçesinin Ağyunluk/Ağonlak adıyla anılan mevkiinde iskân edilirken, 110 hane Karasu'nun Hasanderesi köyü ve civarına iskân edilmiştir.[13] Osmanlı Devleti, muhacirleri iskân ederken kabileleri ve aileleri parçalamadan mümkün olduğunca bir vilayet veya sancak dâhilindeki köylere ve kasabalara yerleştirmeye özen göstermiştir.[14] Adapazarı bölgesine yerleştirilen Batum muhacirleri de yerleştikleri yerleri imar faaliyetine girişmişlerdir. Bazı muhacirler yerleştikleri mahallere mescit yapmak için devletten yardım talep etmişler ve yardım istekleri genellikle kabul edilmiştir. Ayrıca Müslüman ahâli, mescitlerin ihyası ve idâmesi için para vakıfları kurmuşlardır.

Para Vakıfları

Vakıf, bilindiği üzere toplumun sosyal, dini ve kültür hayatında önemli etkisi olan bir hayır kurumudur. Sözlükte; durmak, durdurmak, alıkoymak anlamındaki vakıf kelimesi, terim olarak, bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi şeklinde özetlenebilecek hukuki bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesini ifade eder.[15] Vakıflar, VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslâm coğrafyasının sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur. Vakfın temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma/dayanışma duygusu vb. değerler ve bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişinin hür iradesi yatar.[16]

[10] M. Demirel, agm., s. 330.
[11] BOA., DH. MKT Dosya No 0240/No 040.001
[12] BOA., BEO Dosya No 00153/No 01149
[13] M. Demirel, agm., aynı yer.
[14] D. Paşaoğlu, agt., s. 259-271.
[15] Hacı Mehmet Günay "Vakıf", *DİA* c. 42, İstanbul 2012, s. 475.
[16] Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf -Tarih" *DİA*, c. 42, İstanbul 2012, s. 479.

Vakıflar kuruluş amaçlarını gerçekleştirebilmek ve üstlendikleri hayır işlerini ve kamu hizmetlerini sürdürebilmek için, tahsis edilmiş akara sahip olmak ve bu akarı en verimli şekilde kullanmak zorundadırlar. Vakıflara tahsis edilen bu kaynaklar genellikle arazi ve emlâktan oluşurken, Osmanlı döneminde menkuller arasında önemli bir yer tutan nakit paraların da vakfı caiz görülmüştür. Para vakıflarını Hanefî mezhebi dışındakiler caiz görürken, Hanefî mezhebinde Ebu Hanife'nin talebesi İmam Züfer dışındaki hukukçular caiz görmemiştir.[17] Para vakfına cevaz veren ve vakfedilen nakit paraların işletilme usüllerini belirleyen Hanefî fukahasından İmam Züfer'dir.[18] Para vakıflarının meşruiyeti konusu, büyük mezhep imamları ve İslam hukukçuları arasında geçmişte teorik olarak tartışıldığı gibi, özellikle XVI. yüzyılda dönemin tanınmış Osmanlı uleması arasında da sert münakaşalara neden olmuştur. Bir ara Çivizade Mehmed Muhyiddin Efendi'nin aleyhteki görüşleri doğrultusunda yasaklanmış, daha sonra Ebussuud Efendinin karşı tezinin kabulüyle yasak kaldırılmıştır.[19]

Çivizade'nin ölümü üzerine para vakfı konusu padişahın emriyle tekrar incelenmiş, aralarında Ebussuud Efendi, devrin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin de bulunduğu önde gelen ilim adamlarının para vakfının meşruiyeti konusunda ortak bir tavır almaları üzerine, 955/1548 yılında kaleme alınan bir emirle para vakfı konusundaki yasak kaldırılmıştır. Para vakıflarının yasaklanması, vakıf uygulamasında ve sosyal hizmetlerde ciddi sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştu. Bu durum konunun tekrar ele alınıp para vakfı uygulamasının serbest bırakılmasında etkili olmuştur, denilmektedir.[20]

Para vakıfları özellikle XVI. yüzyıl ortalarından itibaren hızlı bir artış göstererek vakıf sistemi içerisindeki ağırlığını, zaman zaman azalarak da olsa 1878'e kadar sürdürdü. Bu tarihten sonra düşüşe geçmesine rağmen yine de en yaygın vakıflardı. Nitekim Anadolu'ya yerleştirilen Kafkas göçmenlerinin 1880-1914 yılları arasında kurdukları 119 vakıfdan 109'unun (%91, 59) mal varlığı paradan oluşurken sadece 10 tanesinin (%8, 40) mal varlığı gayrimenkulden ibaretti.[21]

Konumuz olan Adapazarı/Nuri Osmaniye, Şerefiye ve İlimbey köyleri de Batum'dan gelen muhacirler için iskâna açılmış alanlardı. Arazi hakkında yapılan araştırmalar sonucu Batum muhacirlerinin bir kısmı kendilerine gösterilen İzmit sancağı dâhilinde Geyve kazasının Akhisar (Pamukova) nahiyesine bağlı Balaban Çiftlik-i Humâyûn hududu dâhilindeki araziye iskân edilmişlerdir.[22] İskân edildikleri arazide Nuri Osmaniye, Şerefiye ve İlimbey adında üç köy kurmuşlardır. Kurdukları köylerde kendi meskenlerinin yanı sıra, ibadet maksadıyla kendi aralarında yardımlaşarak cami inşa etmişlerdir. Caminin bakımı, onarımı ve görev yapacak imam ve hatiplerin maaşları için bir para vakfı tesisetikleri arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Nuri Osmaniye Köyü Mustafa b. Ahmed Vakfı[23]

Nuri Osmaniye köyüne iskân edilen Batum muhacirlerinden Abdioğlu Mustafa bin Ahmed inşa edilen camide görev yapacak hatibin maaşı için iki bin kuruş para vakfetti. Köy ahalisinden mütevellî tayin ettiği Abdullah Efendi bin Şerif'in de hazır bulunduğu mahkemede, vakfettiği iki bin kuruşun, onu on bir buçuk (%15) kârla usulüne uygun işletmeye verilip elde edilecek gelirin her sene camide hitabet görevi yapan hatibe verilmesini şart koştu. Ayrıca vakfiyede, kendisi hayatta olduğu müddetçe vakfın tevliyetinin kendisinde olmasını, vefatından sonra ise

[17] İsmail Kıvrım, "Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913), " *Vakıflar Dergisi,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, sayı 46, Ankara 2016, s. 98.
[18] İsmail Kurt, "Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde KayıtlıPara Vakfiyeleri", *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı,* www.isav.org.tr/img/20131030__4127313495.pdf
[19] *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2014, s.180
[20] Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2005/1-2, cilt: IV, sayı: 7-8, s.43
[21] *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s.179
[22] VGMA, Defter 592 sayfa 25 sıra 21
[23] VGMA Defter 592 sayfa 25 sıra 21

erkek evladının ve evladı evladının salih olanına intikal etmesini, şayet soyu nihayet bulursa akrabasından salih olanına bırakılmasını, vakıf üzerinde değişiklik, çoğaltma ve eksiltme haklarının elinde olmasını şart koştu.

Vakfiye

Elhamdü lillahi'l-lezî cealenâ min eshâbi'l-hayrât ve's-salâtü ve's-selâmü alâ seyyidinâ muhammedini'l-muallim tarafel-hayrât ve'l-hasenât ve âlihi ve sahbihi'l-lezî sa'ıyden fî tekebbüri'l-mevâsımi'l-hayrât ve'l-hasenât. İşbu kitâbı müstetâbın testîrine bâis oldur ki; İzmit sancağı dahilinde Geyve kazasının Akhisar (Pamukova) nâhiyesine tâbi Balaban Çiftliğ-i Humâyûn hudûdu dâhilinde Nuriosmaniye nâm Batum muhâcir karyesi sakinlerinden Abdioğlu Mustafa bin Ahmed sebebi bekâ zikr-i cemîl olan hayrât ve'l-hasenat soyuna sarf-ı zemâm sıhhat buyurmalarıyle kazâ-i mezbûr mahkeme-i şer'iyye odasında mâ'kûd meclîs-i şer'i şerîf-i enverde vakf-ı âti el-beyan li-ecli't-tescîl ve'l-aklâm mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği karye-i mezkûre ahâlisinden Abdullah Efendi bin Şerif mahzûrunda ikrârı tam ve takrîri kelâm idüb tayyib malımdan ifrâz eylediğim iki bin guruş hasbeten lillahi's-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve hasb-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki, meblâğ-ı mezkûr iki bin guruş alâ vechi'l-helâl bâ-yed mütevellî rehn-i kavî ve bâ-kefîl malı ile senevî ziyâde ve noksan olmayub ve kalemiye nâmiyle dahi bir nesne alınmayub on-on bir buçuk hesab üzere istirbâh olunub hâsıl olan râyiç her senesinde karye-i mezkûrda vâki ehâli-i hamiyetdâr taraflarından inşa olunan cami-i şerîfin hitâbet cihetine mutasarrıf olan hatibine virile. Ve ben libâsü'l-libâs hayatda oldukca vakfı mezkûrun tevliyeti bana, vefatımdan sonra batnen ba'de batn evlâdımın evlâdı ve evlâdının aslâhına ve ba'del inkirâz akrabamın aslâhına meşrûta ola ve vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyiri ve teksîri ve tevfîri her kerede yedimde ola. Ve bi-emri'llâhi teâlâ kurûr ve a'vâm ile icrây-ı şerâit olur ise ribh-i mezkûr mutlaka hitâbet hizmeti îfâ ve cihet-i mezkûreye mutasarrıf olan imam ve hatibine virile deyüb meblâğı mezkr iki bin guruş fâriğan ani's-sevâil mütevelli-i mezbûre teslim olduğu ve vakfiyyet üzere kabul teslim vesair mütevellîlerin evkâfda tasarrufları gibi tasarruf eyledi didikde ğıbbu'r-râziyye eş-şer'i vakf-ı mezbûr butlan vakf-ı nukûda ve zimmetinde olan kuyûda kavl-i Abdillah lüzûmuna teşebbüs idüb mütevelli-i mezbûr dahi sıhhat ve lüzûmuna sâhib olan ğaye-i dîn kavilleriyle mukâbele berle hükm taleb idecek fi zamânînâ beyne'l-ulemâ-i'l-izâm cârî olan vech-i muhtâr üzere hakem mevki'i sadr kitâb tûbâ leh ve hüsn-ü meâb efendi hazretleri huzûrunda murafa'a itdiklerine ulemâ-i bil-hılâf el-cârî beyne'l-eimme'l-eşrâf vakf-ı mezbûrun evvelâ sıhhatine ve sâniyen lüzûmuna kazâ pür mesâi itmekle vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olub min ba'di nakz ve ibtâli memnû'ul-ihtimâl oldı. Cerâ zâlike tahrîren fi'l-yevm aşer min şehri zilkâdeti'ş-şerîf. Aşera ve selâse mie ve elf. 10 Zilkade 1310/26 Mayıs 1893

Şerefiye Köyü Hasan Ağa İbn-i Selim Vakfı[24]

İzmid sancağı Geyve kazası Akhisar (Pamukova) nahiyesine bağlı Batum muhacirleri için kurulan Şerefiye köyü sakinlerinden hayır ve hasenat sahibi Selimoğlu Hasan Ağa da köy camisinde görev yapacak olan hatibin maaşı için beş yüz kuruş para vakfetmiştir. Hasan Ağa Meclis-i şer'i şerifde; mütevelli tayin eylediği köy sakinlerinden Havace Hüseyin Efendi bin Ali yanında olduğu halde mahkemede şunları söylemiştir: "kendi malımdan ayırdığım beş yüz kuruş usulüne uygun olarak kâr getirmek için işletmeye verilsin veelde edilen gelir köyde inşa eylediğimiz cami şerifin hatibine verilsin. Ben hayatta oldukça vakfın yönetimi bende olsun. Vefatımdan sonra yönetim, erkek evladımın ve evladı evladımın salih olanına verilsin." Neslimden kimse kalmazsa akrabamın erkek ve salih olanına verilsin diyerek anılan beş yüz kuruş meblağı teslim etti.

Vakfiye

Elhamdü lillâhi'l-lezi cealenâ min eshâbil hayrât ve's-salâtü ve's-selâmü alâ rasûli'l-muhtâr ve alâ âlihi ve ashâbi'l-ahyâr mâteâkibü'l-leyli ve'n-nehâr. İşbu kitâbın sıhhat-i nisâbın testîr ve imlâsına bâis ve bâdî oldur ki, İzmid sancağı dahilinde Geyve kazasının Akhisar (Pamukova) nâhiyesine tâbî Batum muhâcirleri içün ihdâs ve ihyâ olunan Şere-

[24] VGMA Defter 592 sayfa 0042 sıra 0038

fiye karyesinde sâkin muhâcirin-i merkûmeden sâhibü'l hayrât ve'l-hasenât ve's-sadakât vel-meberrât Selimoğlu Hasan Ağa ibn-i Selim nâm kimesne meclîs-i şer'i hâzır ve lâzımu't-tevkîrde vakf-ı âti el-beyan li-ecli't-tescîl ve'l-emîri't-tekmîl mütevellî nasb olmağla tevliyeti kabûl iden karye-i mezkûrede sâkin Havâce Hüseyin Efendi bin Ali mahzûrunda ikrâr-ı tâm ve takrir-i kelâm idüb malımdan bi'l-ifrâz beş yüz guruş hasbetenlillahi'l-kerîm ve teâlel li-merzâti'r-rahîm vakf-ı sahîh şer'î ve hasb-i sarih-i mer'i ile te'yîd vakf ve habs idüb şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki: Nükûd-u mevkûf-u mezkûr şerâit-i şer'î üzere bi'l-istirbâh hasıl olan râyic-i karîne-i mezkûreden vâki binâ ve ihyâ eylediğimiz câmi-i şerîfin hatibine virile. Madem ki ben libâs hayatda olam vakfı mezkûre mütevellî olub ber mütevellî meşrûh ribh hâsılı hatibi câmi-i mezkûre virile. Ba'de vefat batnen ba'de batnin zükûr evlad-ı evlâdımın erşed ve aslâhına ve ba'de'l inkirâz zükûr akrabımın erşed ve aslâhına meşrûta ola deyu nükûd-u mezkûr beş yüz guruş mütevelli-i mezbûre teslîm olduğu vakfiyyet üzere kabz u teslîm ve evkâf-ı sâire mütevellîleri gibi tasarruf eyledi didikde imâm-ı Rabbanî Ebu Yusuf eş-şehîr bi'l-imâmı's-sâni indinde vâkıf-ı mücerred kuzat dimekle meânî imâm-ı sâlis Mehemmed bin Hasan eş-Şeybânî katında teslîm ile'l-mütevellî muharrer olmağla hâkim-i mevku' sadr-ı kitâb efendi imâmeyn-i muhteremeyn hazretlerinin kavli şerîflerini bi'l-intihâb vakf-ı mezkûrun evvelen sıhhatine sâniyen lüzûmuna ve şerâit-i mezkûrenin cevâzına hükm-ü sahih-i şer'î vakf-ı sarîh ve mer'î itmeğin ben vakf-ı müzeyyen ve vakf-ı sahîh ve lâzım ve hasb-i sarîh ve mütehattem olub fî mâ ba'd nakzına tahvîl-i mahâl ve tebdîl ve tağyîri adîmü'l-istihâl oldu. "*Fe men beddelehu ba'de mâ semiahû fe innemâ ismuhu ale'l-lezîne yubeddilûneh, innallâhe semîun alîm.*"[25] Cerâ zâlike. Fi'l-yevm er-râbiuve'l-ışrîn min saferi'l-hayr. Es-Sene Semâniye ve selase mie ve elf. [23 Safer 1308/12 Ekim 1890]

İLİMBEY KÖYÜ ALİ İBN-İ RECEB VAKFI[26]

İzmid Sancağı Geyve kazası Akhisar (Pamukova) nahiyesi köylerinden İlimbey köyü sâkinlerinden ve Batum muhâcirlerindenhayr-ı hasenat sahibi Receb Reis oğlu Ali Ağa ibn-i Receb, köy camiinde görev yapacak hatib ve imamın maaşları için bin kuruş para vakfetmiştir.

Meclis-i şer'i şerifde, kurduğu vakfa mütevelli olarak tayin eylediği İzmid'in Akcamescid mahallesinden Ahmed Ağa bin Hasan da hazır bulunduğu halde şunları söyledi: "Kendi malımdan ayırdığım bin kuruş**,** senelik azaltılıp çoğaltılmadan ve kalemiye gibi herhangi bir ücret alınmadan onu on bir buçuk hesabıyla (%15), teminat veya kefil alınarak işletmeye verilsin. Elde edilecek gelirden, İlimbey köyü câmi-i şerifinde beratla görev yapan hatib efendiye senelik altmış kuruş, keza aynı cami şerifde beratla imam olan efendiye de senelik altmış beş kuruş verilsin. Eğer hasıl olan gelirden fazlasıolursa ana paraya ilave edilerek gerektiğinde caminin bakım ve tamirine harcansın. Ben hayatta oldukça tevliyet bende olsun. Vefatımdan sonra tevliyet, köyün imamı ve muhtarın beraberce karar vererek emin oldukları bir kimseye verilsin. Vakıf üzerinde azaltma çoğaltma ve değişiklik yapma hakkı ben hayatta oldukça elimde olsun" diyerek elindeki bin kuruş meblağı teslim etti. Mütevelli, diğer vakıflardaki mütevelliler gibi tasarruf eylesin dediğinde mütevelli de bunları tasdik ederek kabul eyledi.

VAKFİYE

Elhamdü lillahi'l-lezî eazze havâss-ı ibâdihi bi sarf-ı emvâlihim ilâ emvâi'l-hayrât ve i'ânehüm ale'l-Kitâb ve esnâfi'l-mehâmid ve'l-hayrât ve's-selatü ve's-selamü alâ rasûlihi Muhammed hayru'l-beriyyât ve alâ âlihi ve eshbihî ilâ yevmi yestezıllu'l-mer'u tahte's-sadakat. Ammâ ba'ad. İşbu vakfiye-i celili'ş-şân ve ceriyye-i bedî-i'l-ğavânîn tahrîr ve inşâsına ba'de testîr oldur ki, İzmid Sancağına tâbi' Geyve kazası nevâhiyesinden Akhisar (Pamukova) nâhiyesi kurrâsından İlimbey karyesi sâkinlerinden ve Batum muhâcirlerinden sâhibü'l- hayrât ve'l-hasenât Receb Reis oğlu Ali Ağa ibni'l-mezbûr Receb**,** meclîs-i şer'i şerîf-i enverde vakf-ı âtiyi'l-beyân li-ecli't-tescîl mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği İzmid'in Akcamescid mahallesinden Ahmed Ağa ibn-i Hasan mahzûrunda ikrâr-ı tâm ve tebeyyünü'l-merâm idüb

[25] Artık ölünün vasiyetini işittikten sonra onu değiştirenin günahı ölüye değil, değiştirenin üzerinedir. Şüphesiz ki Allah vasiyet edenin vasiyetini işitici ve vasiyeti değiştirenin işini bilicidir. Bakara Suresi ayet 181, A. Fikri Yavuz, Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Alisi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1973.
[26] VGMA Defter 591 sayfa 263 sıra 0243

tayyib malımdan ifrâz eylediğim bin guruş hasbeten lillâhi's-samed vakf-ı sahîh-i müeyyed ve habs-i sarîh muhalleden vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki: "Meblâğ-ı mezkûr bin guruş alâ veçhi'l-helâl bâ-yed mütevellî rehîn-i kavî veya kefîl-i mâl ile senevî ziyâde ve noksan olmayub ve kalemiye nâmıyla dahi nesne alınmayub onu on bir buçuk hesabı üzerinden istiğlâl ve istirbâh olunub hâsıl olan rıbhından senevî altmış kuruş İlimbey karyesinde vâki câmi-i şerîfde bâ berât-ı şerîf-i âlişân hatib bulunan efendiye virile. Ve senevî altmış beş kuruş kezalik câmi-i şerîf-i mezkûrede bâ berât-ı şerîf-i âlişân imam bulunan efendiye verile. Ribh-i mezkûreden her ne kim fazla kalur ise asıl mala zam olunub câmi-i şerîf-i mezkûrda iktizâ iden tamir ve termimine sarf oluna. Ve ben libâsü'l-libâs hayatda oldukca vakf-ı mezkûrun tevliyeti bana vefatımdan sonra karye-i mezkûrun imamı ve muhtarı intihâbıyle emin oldukları kimesneye meşrûta ola. Ve vakf-ı mezbûrda tebdîl ve tağyîr ve teksîr ve tevfîri her kerede yedimde ola deyu meblâğ-ı mezkûr bin kuruş fâriğan arz-ı sevâil mütevelli-i mezbûre teslîm olduğu ve vakfiyyet üzere kabul teslim vesâir mütevellilerinde evkafda tasarrufları gibi tasarruf eyledi didikde" (gaybu't-tasdik) eş-şer'i vâkıf-ı mezbûr vakf-ı nukûda ve zimmetinde olan kuyûd ve ba'de kavl-i adlî lüzûmuna nisbet idüb mütevelli-i mezbûr dahi sıhhat-i lüzûmuna zâhib olan emr-i dîn kavilleriyle mukâbele berle hükm taleb idecek fi zamânînâ beyne'l-ulemâ-i'l-izâm cârî olan vech-i muhtar üzere hakem merfû'u sadr-ı kitâb tûba lehu ve hüsn-ü meâb efendi hazretleri huzurunda murâfaa itdiklerinde ol dahi ulemâ-i bi'l-hilaf el-cârî beyne'l-eimmeti'l-eşrâf vakf-ı mezkûrun evvela sıhhatine ve sâniyen lüzûmuna kaz-i mer'i itmekle vakf-ı mezkûr sahîh ve lâzım oldu. Fe men beddelehû ba'de mâ feinnemâ ismuhû ale'l-lezîne yubeddilûnehu innallâhe semîun alîm.[27] Fil yevmi'l-hâmisi aşer, min şevvâli'l-mükerrem. Sene aşr ve selase mie ve elf. [15 Şevval 1310/2 Mayıs 1893]

Sonuç

Çalışmamızın iki boyutu vardır. Birincisi siyasi ve sosyal sonuçları olan göç ve iskan; ikincisi, iktisadi bir girişim olan para vakıfları. Başta da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı Devleti 19. yüzyılda merkezî idarenin zayıflamasıyla önemli ölçüde toprak kaybetmeye başlamış, bunun neticesi Balkanlardan, Kırımdan ve Kafkaslardan Anadolu'ya yoğun bir göç yaşanmıştır. Bu göç hareketi hem terk edilen yerlerde, hem de göçmenlerin iskan edildikleri yerlerde önemli siyasi ve sosyal olayların sebebi olmuştur. İzmit sancağı ve çevresine iskan faaliyetleri 1806'da başlamış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra da yoğunlaşarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti muhacirlerin iskânı sırasında onların, ülke kalkınmasına ekonomik yönden katkı sağlayacaklarını düşünerek, uygun bölgelere yerleştirmeye özen göstermiş bunu için Muhacir Komisyonları kurmuştur. Buna rağmen arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre yerleşim sorunları yaşanmıştır. Devlet, hicret etmek zorunda kalan ahaliyi uygun bölgelere iskan ederken, göçmenlerin nakil, geçici barınma ve iskânları meselesiyle yakından ilgilenmiştir. İstanbul'un birçok yerinde açılan hesap, iskân, sevk ve sıhhiye şubeleri ile muhâcirlerin her türlü sorunları karşılanmaya ve iskânları yapılmaya çalışılmıştır.

Batum muhacirleri, toplumun sosyal ve dinî ihtiyacı olan mescitleri ortaklaşa imece yoluyla inşa etmişler, ancak bu kurumların devamlılığını sağlamak için para vakıfları kurma ihtiyacı duymuşlardır. Vakıflar sosyalleşmenin önemli bir aracıdır. Para vakıfları, her ne kadar dinî açıdan tartışmalı olsa da, Osmanlı toplumunun ürün ve hizmet üretme gücünü büyütme konusunda dönemin şartlarına uygun kullanılmış bir iktisadi oluşumdur. Para vakıfları toplumun üretici gücünün harekete geçirilmesinde günümüz yatırım fonları gibi bir fonksiyon üstlenmişlerdir. Bunun yanısıra istihdam, verimlilik ve nitelikli işgücünü arttırmada önemli rol oynamış, toplumun maddi gelişmesini sağlamak için "Girişim Sermayesi Şirketi" gibi bir görev üstlenmişlerdir. Osmanlı toplumunda bu tür hayır kurumlarının sayısının 19. Yüzyılda 45 bin civarında olduğu bilinmektedir.

[27] Artık ölünün vasiyetini işittikten sonra onu değiştirenin günahı ölüye değil, değiştirenin üzerinedir. Şüphesiz ki Allah vasiyet edenin vasiyetini işitici ve vasiyeti değiştirenin işini bilicidir. Bakara Suresi ayet 181, A. Fikri Yavuz, Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Âlisi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1973.

Kaynakça

BOA, BEO., 00153/01149

BOA, DH.MKT., 0240/040.001

BOA, Y.PRK KOM., 3/22

VGMA., Defter 591 sayfa 263 sıra 0243

VGMA., Defter 592 sayfa 25 sıra 21

VGMA., Defter 592 sayfa 0042 sıra 0038

Akan, Hatice. "Göç Olgusu içerisinde İzmit Muhâcirlerine dair Kısa Bir Değerlendirme", *UluslararasıGazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiri Kitabı*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, c. III, Kocaeli 2015, s.1367-1374.

Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2014.

Demircioğlu, İsmail H. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Batum", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi,* Genelkurmay Basımevi, Sayı 2, Ankara Ağustos 2003, s.105-110.

Demirel, Muammer."Artvin ve Batum Göçmenleri (187-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 40, Erzurum 2009, s. 317-340.

Ekinci, İlhan."Karadeniz'de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-186)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* Sayı 14, 2007, s.63-77.

Günay, Hacı Mehmet."Vakıf" *DİA.,* C.42, İstanbul 2012, s. 475-479.

İpek, Nedim."Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı:6, Samsun 1991, 97-154.

Kıvrım, İsmail."Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)", *Vakıflar Dergisi,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 46, Ankara2016, s. 97-116.

Kurt, İsmail.*Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri,* İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, www.isav.org.tr/img/ 2013103 4127313495. pdf

Okur, Kaşif Hamdi."Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: IV, sayı: 7-8, 2005/1-2, 33-58.

Paşaoğlu, Derya Derin. "*Muhâcir Komisyonu Maruzatı'na Göre (187-1878) 93 Harbi Sonrası Muhâcir İskânı*", History Studies International Journal of History, Halil İnalcık Anısına, Volume 5, Issue 2, Mart 2013, s.347-386.

Paşaoğlu, Derya Derin. *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Basılmamış Dr. Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2009.

Yediyıldız, Bahaeddin."Vakıf (Tarih)", *DİA.,* C.42, İstanbul 2012, s. 479-486.

Şark Ticaret Yıllıklarına Göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adapazarı'ndaki İşletmecilerin Değişimi

KENAN GÖÇER
Dr. Öğretim Üyesi / Sakarya Üniversitesi, kenangocer@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Şark Ticaret Yıllıkları (ŞTY), Tanzimat sonrası Osmanlı'da ekonomik faaliyetler içinde önemli bir unsur olan işletmeleri yerli ve yabancı girişimcilere tanıtmak gayesiyle 1868'lerden itibaren hazırlanan ve iktisadi-sosyal çalışmalar açısından önemli bir kaynak olarak görülür. Osmanlı kentlerindeki bu tarz faaliyetleri de içeren benzerlerinin olduğu biliniyor.[1]

Ulugün, sunduğu bildirisinde ŞTY'nın 1868'te farklı adlarla çıkmaya başlayıp, yine değişen adlarla "1891-1930 yılları arasında Annuaire Oriental ve 1931-1945 yılları arasında ise Şark Ticaret Yıllıkları adı altında yayın hayatına devam et[tiğine]" değinmiştir.[2]

Indicateur Ottoman Illustré'den (1880-1883) önce sadece İstanbul'un sosyal ve ekonomik göstergelerine değinen yıllıklar, 1883'ten sonra Osmanlı'nın bütün şehirlerini kapsar hale gelir.[3]Yazıcı, ayrıca 1930'dan sonra 10 ülkeyi içermeye başladığı, yayın dilinin Fransızca olduğu ancak telif haklarının da bir İngiliz firmada olduğu bilgisine yer verir.[4] Gerek Ulugün'ün çalışması, gerekse Yazıcı'nın çalışması, adı geçen yıllıkların şehrin ticari hayatı veya ekonomik durumunu tam olarak yansıtmadığına dikkati çekmektedir. Fakat her halükarda verileri bu denli sunan çalışmaların da çok az olduğu unutulmamalıdır.

---

[1] Yavuz Ulugün'un 25-27 Mart 2016 tarihinde Kocaeli'de düzenlenen *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Cilt 3, "1891 Şark Ticaret Yıllığı'nda İzmit Sancağı Üzerine" adıyla sunduğu bildirisinde ss.1817-1862'de değindiği eser: *Dictionnaire Universel du Commerce, de la Banque et des Manufactures*, Paris 1841.

[2] Yavuz Ulugün, *1891 Şark Ticaret Yıllığı'nda İzmit Sancağı Üzerine*, adı geçen sempozyum, 2016, s.1818.

[3] Serkan Yazıcı, "Şark Ticaret Yıllıklarına Göre Üç Devirde İzmit Şehrinde Ticaret", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, 25-27 Mart 2016, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2016, ss.1783-1816.

[4] Yazıcı, Şark Ticaret Yıllıklarına Göre Üç Devirde İzmit Şehrinde Ticaret, adı geçen sempozyum, 2016, s.1783-1784.

Ulugün ve Yazıcı'nın aynı yıllıklardan yola çıkarak inceledikleri şehir, İzmit Sancağı'dır. İzmit Sancağı ise ilgili dönemde Bahçecik, Akmeşe, Aslanbey, Adapazarı, Geyve, Kandıra, Karasu, Karamürsel ve Yalova gibi birçok yerleşimi sınırları içinde barındırmaktadır. Bizim çalışmamızda ele alınan şehir ise İzmit Sancağı'nın kazaları arasında sayılan Adapazarı'dır. Dikkatlerimizi bu anlamda Adapazarı'na çevirdiğimizde karşılaşacağımız manzara, doğal olarak İzmit Sancağı'nın daha mikro hali olacaktır.

Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Adapazarı'ndaki Sosyo-Ekonomik Hayata Kısa Bir Bakış

Bilindiği üzere Osmanlı'da şehir kuruluşunun çok klasik bir örgütlenmesi vardır. Merkezinde cami, onun etrafında çarşı ve onun da etrafında mahalleler bulunur. Bu anlamda Adapazarı'nda da durum bundan farklı değildir. Meslek erbabı olan işletme sahipleri, çeşitli adlar altında belirli çarşılarda ve nüfusun dinsel çeşitliği çerçevesinde şehir içinde dağılım göstermişlerdir.

Kocaeli merkezi İzmit Sancağı istikametinde hareketlilik gösteren Adapazarı ekonomisinin tarım-orman -özellikle zahire-kereste ticareti- ve madencilik (mermer) önemi kadar başka alanlarda da azımsanmayacak bir ağırlığı bulunmaktadır. ŞTY, 1909[5] yılı için Adapazarı'na bağlı olan nahiyeler arasında Sapanca, Karasu, Hendek ve Akyazı'ya ilaveten 106 köy vardır. Aynı yıl kazanın nüfusu ise 60 bin olarak tespit edilmiştir. Adapazarı kazasının da bağlı olduğu İzmit Sancağı'nın toplam nüfusu ise 320 bin olup, bunun100 bini Türk (% 31, 25), 60 bini Ermeni (%18, 8), 80 bini Rum ve Yahudi (%25) ve kalan 80 bini de göçmendir (%25). İzmit'in içinde yer alan Adapazarı ise 25 bin nüfusa sahiptir (İzmit'in yaklaşık %8'i). Etnik çeşitlilik anlamında kazanın 9.125'i Türk (% 36, 5), 10.256'sı Ermeni (% 41), 1.565'i Rum (% 6, 2) ve 3.300'ü de göçmendir (% 13, 2). Veriler arasında Yahudilerin yer almadığı görülüyor. Sayıca çok az olduklarından sancak merkezinde olduğu gibiRumlar ile birlikte değerlendirilmiş olmalıdır. 1929'a[6] geldiğinde ŞTY'de Adapazarı nüfusunun 35 bine çıktığı bilgisine yer verilirken, etnik nüfus dağılımı noktasında herhangi bir kayda rastlanmayacaktır. Ancak söz konusu nüfus artışı bilgisini, Ermeni tehciri ve Rum mübadelesini birlikte düşündüğümüzde ihtiyatla karşılamak yerinde olacaktır. Çünkü Kemal Karpat'ın derlediği Osmanlı Nüfusu tablosunda 1914 Adapazarı nüfusu bile 102.051 rakamını veriyor. Buradaki verilere göre ise Adapazarı nüfusu, İzmit Sancağı'nın nüfusunun (325.153) üçte biri (%31, 4) kadardır.[7] Bu bilgi de, ŞTY'nın verdiği bilgileri ihtiyatla karşılamamız gerektiğini gösteriyor. Yine de bütün bunları, idari taksimatlardaki yıldan yıla değişebilen düzenlemeler açısından düşündüğümüzde, anlaşılabilir görülüyor.

Şehrin nüfusu, bir yandan Ermeni göçü ve Rum mübadelesi ile azalırken, diğer yandan da muhacirlerin şehre göçüyle artış göstermiştir. Neredeyse yarıya yakını gayrimüslim olan 1909'lardaki nüfusun şehir ekonomisindeki gayrimüslim ağırlığı muhtemelen daha fazladır. Çünkü ülke ekonomisinin giderek Sanayi Devrimi sonrası piyasa ekonomisi eksenine girerek yerli imalat sektörlerinin çökmesi ve genişleyen dış ticaretin dil ve din uyumu açısından gayrimüslimler lehine seyretmesi, gayrimüslimlerin şehir ekonomisinde daha çok varlık göstermelerine neden oluyordu. Osmanlı istatistiklerindeki verilere göre 1909'daki Osmanlı'nın ihracatı 18.433 milyon lira iken, ithalat bunun neredeyse iki katı 34.737 milyon liradır.[8] Oluşan dış ticaret açıkları bütçe açıklarına yansımış ve bu açığı kapatmanın yolu da büyük ölçüde borçlanma ile yapılmaya çalışılmıştır. Devlet masrafları o boyutlara geldi ki, devlet artık borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmek durumunda kaldı. Muharrem Kararnamesi olarak bilinen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi resmi anlaşma ile 20 Aralık 1881'de imzalandı.[9]İdare açısından Adapazarı önemli bir gelir bölgesiydi. Çünkü İdare, tütün gelirini 1883'te kurulan Reji Şirketi'ne devretmişti. Reji'nin de bir şubesi Adapaza-

[5] *Annuaire Oriental Du Commerce*, Ed. M.R.C. Cervati, The Annuaire Oriental & Printing Company Limited İstanbul 1909, s. 1666.
[6] *Annuaire Oriental Du Commerce*, Ed. Paul Azzopardi, Agences del'Annuaire Oriental, İstanbul 1929, s. 1004.
[7] Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.222-223.
[8] Devlet İstatistik Enstitüsü, haz. Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Cilt 1, DİE, Ankara 1995, s.18.
[9] Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İstanbul 1995, s. 34.

rı'ndaydı. Burada Reji'nin binası ve tütünleri satışa sundukları depoları bulunuyordu.[10] Reji Şirketi'nin bir şubesinin Adapazarı'nda kurulması, şehrin önemli üretici bölgeler arasında bulunduğunugösteriyordu.[11]

Tren yolu çalışmaları, başkent İstanbul ile Anadolu arasında ulaşım güzergâhı üzerinde olan Adapazarı'nın öneminin daha da arttırmasına neden oldu. Adapazarı'ndan İstanbul'a doğru neredeyse tek yönlü seyreden mal akımı, ister istemez şehirde bir sermaye birikimine neden oluyordu. Bunun sonucunda da bireysel girişimlerle 1913 yılında Osmanlı'da ilk Milli bankalardan biri olan "Adapazarı İslam Ticaret Bankası" kuruldu.[12]

Özetlemek gerekirse bütün bilgiler, şehrin tarım ve ormancılıkla geçindiği ve kendine yeterli düzeyde bir imalat alt yapısına sahip olduğunu doğrulamaktadır. Gerek nüfusun büyüklüğünü ve gerekse etnik dağılımını göz önüne aldığımızda, Adapazarı'ndaki işletmecilerin 1909'dan 1929'a kadar olan değişimi isim bazında aşağıda sunulmuştur. Tekrar ifade etmek gerekirse; 1909 yılı için kullanılacak kaynak[13] ile 1929 yılı için kullanılacak kaynak[14] Şark Ticaret Yıllıklarıdır (ŞTY).

II. Adapazarı Kaza Merkezindeki İşletmecilerin Değişimi: 1909-1929

Tablo 1: Adapazarı Kaza Merkezindeki İşletmecilerin Değişimi 1909-1929

	İşletmeciler/Meslek Sahipleri	
İşletme/meslek	**1909**	**1929**
Acente	Aféyan (Nérses)-Ghavrilidis (Nicolas)	
	Guindjian (Antranik) Sigorta Şirketi Acentası	
	Kilisoğlu (A)	
	Partikian (Roupen) ve Şirketi	
Avukat	Basri Efendi	Şerif ve Ahmet Bey
	Salim Efendi	Demir Kemal-Yusuf Ziya Bey
	Kourdian (Hatchik)	Mehmet Garib Bey
	Sukérian (Kricor)	Mustafa Asım Bey
		Raif Bey
		Said Ahmet Bey
Ayakkabıcı (İmalat ve Satış)	Anouchian (Agop)-Azarian (Azaria)	
	Bourmayan (Bog.)	

[10] Enver Konukçu, "Sakarya ve Gezginler", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, Sakarya 2005, s.134.

[11] Resul Narin, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, ss. 49-59, s.55.

[12] Resul Narin, *XIX. Yüzyılda Adapazarı*, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sakarya 2011, s.91; Resul Narin, *Ada'dan Pazar'a Sakarya*, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Sakarya 2015, s.169. Ancak; bir başka çalışmada Resul Narin, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ticaret Şehri: Adapazarı ve Gümrüğü", *Arşiv ve Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan*, ed. Turgut Subaşı, Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Adapazarı 2016, s.262'de bankanın kuruluş tarihi olarak "14 Ocak 1914"bilgisine yer vermektedir.

[13] *Annuaire Oriental Du Commerce*, Ed. M.R.C. Cervati, The Annuaire Oriental & Printing Company Limited: İstanbul 1909, s. 1678-1682.

[14] *Annuaire Oriental Du Commerce*, Ed. Paul Azzopardi, Agences del'Annuaire Oriental, İstanbul 1929, s. 1004-1007.

	Davidian (G&A) Kardeşler	
	Guiragossian (Takvor)	
	Hanemian (Bedros)-İzmitli Giovanni	
	Kamian Kardeşler-Kioroglouyan Kardeşler	
	Mehmet (Muhacir)	
	Çavuşyan (Kristapor)	
	Tchendiguian (A.)	
Ayakkabı Tamircisi		İbrahim Safvet
		Süleyman Nazif
		Çavdarzade Adem
		Üsküplü Hasan Hüseyin Kardeşler
Bakırcı-Kazancı	Bakırcıyan (Zareh)-Bdourian (M.)	
	Fenerciyan (Dicran)-Guerdjikian (Ohannes)	
	Kalayciyan (Alixan)-Lampatchayan (Agop)	
Bakkal	Bakkal Yaver	
	Boşnak (M.)-Dikbéyékan (Ohannes)	
	Eramin (Haçador)	
	Fesciyan (Pokr.)-Gamitian (Kirkor)	
	Guendjian ve Maladjian Şirketi	
	Hachmanian (Movsés)	
	Hafız Mehmet ve Şirketi	
	Kantartsoglou (Yordan)	
	Kantartsoglou (Nicolas)	
	Kiosséapikian (K.)-Lampatchayan (Sétrak)	
	Panoyan (Arakel)-Papazoğlu Kardeşler	
	Sabuncuyan (Ohannes) ve Şirketi-Sarian (A.)	
	Semerciyan (Bedros)-Semerciyan (Vahan)	
	Semizyan (Hacı Agop)-Tchayanian (Ohan)	
	Tulbendjian (Dicran)	
Banka	Banque Impériale Ottomane (BIO)	Banque Ottomane (BO)
	BIO Müdürü: Bensasson (I.)	BO Müdürü: Mehmet Namık Bey
	BIO Kontrolör: Hanemoglou (J.)	BO Mdr. Yrd.: M. Hafız

	BIO Kasiyer: Bavend (R.)	Ziraat Bankası (ZB)
	BIO Ambarcı: Jacovidis (J.)	ZB Müdürü: A.İ. Behçet Bey
	Ziraat Bankası Müdürü: Hacı Efendi	Emniyet Bankası (Sandığı) (EB)
		EB Müdürü: Mustafa Bey
		Adapazarı İslam [Ticaret] Bankası (AİTB)
		(AİTB) Gn. Müdür: Asım Bey
		(AİTB) Gn. Mdr. Yrd: Feyzullah Bey
Banker	Afeyan (B.) ve Kardeşleri	
	Hinian (Bedros)	
	Parseghian (M.) ve S. Abrahamian	
	Tarakdjian (Hatchik)	
Berber-Kuaför	Boudjoulian (Agop.)	
	Eğinli (Dimitri)-Eramyan (Siraguan)	
	Garabéedian (Tavit)	
	Krikorian (Tavit)-Mekdjian (Hatchik)	
	Nergarian (Arakel)-Sapritzian (Stepan)	
	Sirbonian (Siraguan)-Çakıryan (Artin)	
Besi		Ali Fehmi
		Diyarbakırlı Zâde Ömer
		Dramalı Hafız Salih Oğulları
		Hendekli Mehmet Asım
		Kadızade Ruşen Şirketi
		Karaferyeli Süleyman Sırrı
		Mitroviçeli Feyzullah Fevzi
		Mitroviçeli Ömer Bayram Ef.
Bisiklet Yedek Parça		Otomobil yedek parçaya bkz.
Borsacı		İsmail Hakkı
		Üsküdarlı Mehmet Sabri
Boyacı-Vernikçi	Agonayan (Souren)	
Büro	Hamidiye Tren Garı'nda Anonim Şirket	
Çiftlik	Osman Bey Gangalzade	Ali Paşazade Sabri

	Çulluyan (Agop)	Haliszade Hasan Hilmi
		Küçük Osman
Çilingir		Nazif Ağazade İbrahim
		Soğancızade Şevket
Değirmen	Kilisoğlu (A) ve B. Eleftériadis	Ahmet & Yakub Efendi
	Kilisoğlu (A) ve Th. Yachoglou	Rauf Bey
	Mehmet Efendi Cumali ve Şirketi	Seyit Cafer
	Michailidis (Anst. Eff.) ve Osman Bey Gangalzade	Tozlakzade Hafız
Demir Tüccarı	Çizmeciyan (Hacı Artin)	
	Fesciyan ve Nighoghossian	
	Ichkhamian (Step.)-Çilingiryan (Bedros)	
	Çilingiryan (S.S.) Kardeşler	
	Çilingiryan (H. Nichan)	
Demirci ve Çilingir	Eramin (Bedros)-Eramin (K.)	Emine Muharrem
	Fesciyan (Dicran)-Fesciyan (Krisse)	İzmirli Sadık
	Kirézian (Mihran)	Manavzade Hacı Raif
	Lefkeli (Ilia)-Nergararian (Takvor)	
	Papazian (Zareh)-Çilingiryan (Dicran)	
	Çizmeciyan (Hacı Artin)	
Deri	Antréassian (Israel)	
	Davitian (Gr.&Aram) Kardeşler	
	Hovaghimian (Bédros)	
	Kamien (A&Z) Kardeşler	
	Arzoumanian (Antranik)	
	Chahinian Kardeşler-Gamitian (Ohannes)	
	Gomiguian (Santik)-Guendjian (Agop)	
	Hodanian (Gar.)-Margossian (H. Artin)	
	Ovanian (Boghos)-Parseghian (H. Agop)	
	Parseghian (Ohann.)- Pilikian (Ohannes)	
	Sukerian (Hampart.)-Çarkçıyan (St.)	
Dikiş Makinesi	Touchian (Boghos)	Singer
Dişçi	Byzantios (Jean)-Hacı Ali Efendi	Ali Hadi ve Oğulları

	Tchitirian (Mihran)	Hayreddin Bey
Doktor	Bithynos (Moise)-Cainzopoulos	Abdulgaffar
	Demirian-Djedjizian (Yervante)	İzzet Fikri
	Fermanian (Ardachésse)	Mehmet Kamil
	Kavaldjian (Séropé)-Pringhos	Memduh
	Tahmazian (Zareh)	Kamil
		Mustafa Nail
		Süleyman Mehmet
Dökümcü	Makiniste (Elia)-Papazoğlu (Pandelis)	
	Yeramin (Khoréne)	
Ebe	Eranik	
	Kasparyan-Kyriaktza	
	Tombulyan	
Eczacı	Athanassian (Dicran)	Asım Hamdi-Salih Nafiz
	Apostolidis (Yorghi)	Mehmet Kamil
	Badoussian (Ohannes)	Mehmet Reşat
	Démirian (Arménak)	
	Gomighian (Agop)	
	Pascalidis (Georges)-Prodromidis (Pet.)	
	Topalcıyan (Artin)	
Eyerci-Saraç	Méchakian-Saraç (Hafız)	
	Saraç (Mehmet)	
Ekmek Fırını	Bilecikyan Kardeşler-Dagian Kardeşler	
	Djermakian Kardeşler-Kélian Kardeşler	
	Kiose (Athanase)-Margossian (Agop)	
	Partikian (Agop)-Partikian (Boghos)	
	Partikian (O.)-Partikian (Roupen)	
	Partikian (Stépan)	
	Sarafian Kardeşler-Tombulyan (S.) ve Oğulları	
Fesci-Şapkacı	Aşçıyan (Takv.)-Ambarlıyan (Hacı Artin)	
	Daglérian (Agop) ve Şirketi	
	Kamian (Apet) ve Şirketi	
	Michailidis (Anast. Eff.)	

	Muradyan (Boghos)	
	Muradyan (Hacı Bedros)	
	Nafiz Bey ve M. Djirgayan	
	Tchakdjian Kardeşler	
Fotoğrafçı	Eramian (Maksoud)-Pantchoukian (Gaspar)	
Halatçı	Chéléfian (Stépan) Kardeşler	
	Eghichéyan (Agop)	
Hırdavat	Agonayan (Krikor)	
	Aghiayan (Alexandre)-Eghiayan (Stepan)	
	Keuléménian (H.K.)-Miskciyan (L)	
	Muradyan (Movses)	
	Muradyan (Ohannes)	
Zahire Tüccarı	Achdjan (Tacvor)	Arapzade Said
	Agopian (Kirkor)-Alexanian (M.) ve Oğulları	Diyarbakırlızade Kardeşler
	Altunyan (Ohannes) ve Şirketi	Musatafazade Küçük Osman
	Charalambides (G.)-Şirinyan (Oh.) ve Şirketi	
	Kuyumcuyan (Souren)	
	Daglerian (A.H.) ve A. Hamdi ve Şirketi	
	Diyarbakırlı (M.) Hacı İlya ve Şirketi	
	Médarian (Hacı Artaki) ve Şirketi	
	Muradyan (Hacı Bedros)	
	Papadopoulos (Stéph).	
	Serabian (Mihran)-Süleyman (Dede) ve Şirketi	
	Tombulyan (Nazareth)	
	Yordanidis (Hacı Anastasse)	
	Zagdjian (Garabed)	
İnşaat Malzemeleri	Çizmeciyan Kardeşler	
	Fesciyan (H. Dicran)-Kireççi (Matosse)	
	Papazoğlu (Frantchi)-Tarikian (Nerses)	
	Çilingiryan (Hacı Nichan)	
	Çilingiryan (Ohannes) ve Oğulları	

İpek Böceği Tüccarı	Achdjian (Takvor)-Aladjadjian (Arsen)	Arapzade Said
	Ambarlıyan (Hacı Artin)-Chahinian Kardeşler	Diyarbakırlızade Hayri
	Dagléerian (Agop) ve Şirketi	Hafız Nasrullah
	Djergayan (Mıgırdıç)	Sipahizde Hamid
	Çizmeciyan (H. Artin)-Kamian (Apet)	
	Kılıççıoğlu (Anania)-Maghakian (Sarkis)	
	Alyanakian (Agop)-Byzantios (Demost.)	
	Chirinan (K)-Chirinan (M)	
	Djérgaian (Meguer)	
	Çizmeciyan (Nazareth)	
	Gomikian (Ohannes)-Guendjian (Antranik)	
	Guéchérian (Ardachesse)	
	Osman Beyzade Halim	
	Papazoğlu (Christo)	
	Partikian (Hacı Krikor)	
	Pastırmacıoğlu Kardeşler	
	Tchalikian (Arakel)-Tiryakian (Mard.)	
	Yacovides (Yanco)	
İpek Dokumacı	Méedarian (Hacı Artaki)	
	Michailidis (Anastasse Efendi)	
İpek İpliği Üreticisi	Muradyan (Boghos)	
	Muradyan (Hacı Bedros)	
	Çarkçıyan Kardeşler-Çarkçıyan (Roup.)	
Kadın Terzisi	Théodoridés (Yanako)	
	Tombulyan (Nazareth)-Topuzyan (G.)	
Kafe	Agonayan (Arsen)-Boudjoulian (Agop)	
	Djermakian (K.)-Fesli (Vassil)	
	Garabédian (Tavite)-Ghaian (Kirkor)	
	Helvadjian (Bedros)-Dorai (Diamandi)	
	Kramitz (Manolaki)-Sapritchian (Stépan)	
	Sareyan (Roupen)-Tütünciyan (Minas)	

Lokanta	Achjian (Artin)-Karibian (Artin)	Aziz Efendi
	Mehmet Usta-Sarayan (Kirkor)	Belediye Lokantası
	Tcheterian (Assadour)	Üç Kardeşler Lokantası
Kalaycı	Andonian (Puzante)-Atamian (Dikran)	
	Ohannesian (Kirkor)-Osganian (Missak)	
	Papazoğlu (O)-Tenekeci (Eghiché)	
Kasap	Ainadjian (Garabed)-Azarian (Azaria)	Ganizade Ahmet
	Bourmayan Kardeşler	Hacı Berberzade Ali
	Guerguerian (Garabed)	Varnalı Yusuf&Hasan Efendi
	Gomiguian (Ohannes)	
	Guléssérian (Manouk)-Hacı Berberoğlu	
	Hacı Güzelyan (Garabed)-Hacı Meguer	
	Moudjoukian (Antranik)-Mustafa Bey	
	Rossian (Antranik)-Tavitian (Ohannes)	
	Çulluyan Kardeşler	
	Çulluyan (Partigue)	
	Vassiliadis (Pananis)-Zekeriya	
Keresteci	Krimitzo (Mihal).	Diyarbakırlızade Kardeşler
	Michailidis (Anastasse Eff.).	Hacı Osmanzade Talip
	Tarikian (Nersés) ve Şirketi	Hacı Salihzade Ömer Lütfi
	Tcharedjian (Antranik).	Mehmed Ali Beyzade Tahsin
	Tchinarian (Garabed).	
Kırtasiye		Binbir Çeşni: Prizrenli İsmail Hakkı
Komisyoncu	Şerif Ali-Hacı Ohannes-Hacı Otouze	Abdulhakim
		Hazım
		Mehmet Vehbi
Konfeksiyon	Azarian (Boghos)-Gumuchian (Antranik)	
	Iliadis (Aleco ve Christo) ve	
	Kalıpçıyan (Hacı Antranik)	
	Lazian (Péniamine)-Mesrobyan (Zacharia)	
	Papazoğlu (Minas)	
Kuru Temizlemeci	Abrahamian (Hapet)	

	Boyacı (Mardiros)-Christou (Vassilios)	
	Nergararian (Garabed)	
Kuyumcu-Sarraf	Dobadjian (Bedros)-Hinian (Bedros)	
	Maladjian (Boghos)-Maladjian (Nişan)	
	Merdjanian (Antr.)	
	Parseghian ve Abrahamian	
	Parsekian (Souréne)	
	Semissian (Hacı Agop)-Tarajdjian (Hat.)	
	Tchirkidjian (Roupen)-Tülbendciyan (Stepan)	
	Assadourian (Melkess)-Gaydourian (Artin)	
	Hatchmanian (Hapet)-Partiguian (Antranik)	
	Schalikian (Artin)-Varjan	
Kümes Hay. ve Yumurta (Satıcı)	Afeyan (Nerses)	Diyarbakırlızade İbrahim
	Bourichian Kardeşler-Fotiou (Georges)	İmamzade Hüseyin Hilmi
	Gülbabaoğlu (Nicolas)	Küçük Osman
	Kavalciyan (Sétrak)	Mitroviçeli Ömer Bayram Ef.
	Marditsopoulos (Chritso)	
	Médarian (Artaki)-Saadetian (Sir.)	
Kümes Hay. Tüccarı		Diyarbakırlızade İbrahim
		Küçük Osman
		Rençberzade Hasan
Kürkçü	Eguintzian (Hacı Mihran)-Karakoçoğlu	Dağıstanlı Hafız Nasrullah
	Muradyan (Hacı Bedros)	Pilavzade İsmail
		Çavdarzade Adem
İspirto Fabrikası		Neşve Rakı Fabrikası: Dimetokalı Ahmet Hamdi
İspirto Tüccarı		Bomonti Acentası: Prizrenli İsmail Hakkı
Manifaturacı	Boşnak Derviş ve Oğulları	Alicanzade Nuri
	Boşnak İbrahim Bey ve Kardeşleri	Asım Hamza
	Değirmenciyan (Boghos)	Hendekli Şevket

	Değirmenciyan (Garabet)	Hersekli Bekir
	Dikbouyoukian (A&A) Kardeşleri	İbrahim Hakkı
	Eghiayan (Hacı Ohannes)	Kazım Hamza
	Fertegueli (pandeli)-Feslian (Ard.)	Nazifzade İbrahim
	Karakalpakyan (Hacı Garabed) ve Oğulları	Çerkez Yusuf
	Godjikian (Missak)	Tunusluzade Sefer
	Kamdjian Kardeşler-Karassavaoglou (Dim.)	
	Karakalpakyan (Ag.)-L'iosséapikian (Krikor)	
	Levy (Samuel)-Manouelian (Agop)	
	Mardiguian (Garabed)-Nazaretian (Ar.)	
	Pantchouguian (Ohannes)	
Marangozlar	Papazoglou (Sotiraki)-Tarikian Kardeşleri	
	Tokatlıyan (H. Nichan) ve Kardeşleri	
	Tülbendciyan (A)	
	Tülbendciyan (H. Mıgırdiç)	
	Zagdjian (Sarkis) ve Kardeşleri	
	Arzoumanian (Artin)-Daylérian (Partik)	
	Doğramacı (Sarkis)-Eniyan (Minas)	
	Gosdolian (Zareh)-Maladjian (Bedros)	
	Nazarétian (Hapet ve Missak) Kardeşler	
	Papazoglou (Théophilos)	
	Tarikian (Nerses)-Tchéménian (Eghia)	
Matbaacı-Litoğraf		Mehmet Emine-Ahmet Nazmi
Mimar	Bedrosyan (Varteres)	Süleyman Usta
	Kalayciyan (Missak)	
	Muradyan (Haçador)	
	Simonyan (Ohannes)	
Nakliyeci	Gülbabaoğlu (Pierre)	
	Jamgotchian (Parsek)	
	Sarafian (H. Missak)-Zographos (Yorghi)	
Oteller	De la municipalite, Tütüncüyan (Minas) (İşletici)	Arapzade Han
	Abacı Han, Seropian (Katch) (İşletici)	Şükrü Bey Han

	Akyazoğlu Han, Ounanian (Krisse) (İşletici)	Meşrutiyet Oteli
	Araboğlu Han, Ahmet (Malsahibi)	Belediye Oteli
	Cayan, Cayan (Kricor) (Malsahibi)	Sabit Efendi Han
	De la Station, Nighoghossian (Boghos D.) (İşletici)	
	Gamblat Bey, Ebeyan (Arséne) Oğulları (İşletici)	
	Hacı Rıza Bey Han, Tokatlıyan Oğulları (İşletici)	
	Sabit Efendi Han, ... (İşletici)	
Otomobil & Yedek Parça		Milli Oto acentası: Kemal Bey
		Kerimzade Tahsin
		Osman Çavuş
		Ford Acentası: Recepzade Hacı Mehmed
Pamuk Tüccarı	Djérémédjian (Hatchadour)	Hoca Ali Rıza
	Dobadjian Kardeşler	İplikçi Ethem
	Eghiayan (Alexandre)-Eghiayan (Stepan)	
	Paşayan (Sétrak)-Sekian (Parseg)	
Saatçi	Dérkevorkyan (Arm.)-Partikian (Antranik)	Ahmet Hilmi
	Çalıkyan (Artin)	İsmail Fevzi
		Osman Nuri
Sigortacı	Amivéa D'Athénes, Rally (N.M.)	Boz-Kurt, acenta: Diyarbakırlızade Ahmet
	Balkan, Topaladjian (Artin)	Boz-Kurt, acenta: Arapzade Cevad Bey
	L'Orient. Bavend (R.) (alt acenta)	Turquia Milli, acenta: Banque Islamique
	Phoenix, Djergayan (Méguirditch)	Union, acenta: Kerimzade Tahsin
	Société Générale D'Assurances Ottomane, Guindjian (Antran ik)	Victoria de Berlin, Acenta: İzzet Bey
	Union de Paris, Gomighian (Agop)	
Sigortacı (Yangın)	Union of London, Papazian (Dicran) ve Oğulları	
	Western, Kilisoğlu (A.)	
Sinemalar-Tiyatro		Sakarya Aile Sineması
		Modern Sinema
		Halk Tiyatrosu

Silahçı		Eyüb Sabri
		Kerimzade Tahsin
Sobacı	Eramian (Bédros)-Eramian (Khorene)	Recepzade Hacı Mehmet
	Kirézian (Mihran)	
	Papazian (Zareh)-Çilingiryan (Nichan)	
	Çilingiryan (Sissak)	
Şekerlemeci	Baronyan (Antranik)-Daylerian (Horen)	Abbas Adem
	Dobadjian (Eprem)-Hacı Bey	Hacı Bayramzade Hüseyin
	Hovaghimian (Khoren)-İzmitli (Melcon)	Hacı Beyzade Halid
Tarım Makineleri		Hoffer Schrantz Clayton Shuttlevorth S.A. (Hüsnü Bey)
Terziler	Azarian (Boghos)-Azarian (Stepan)	Ali Asker
	Chiryétian (zareh)-Eguindjian (Minas)	Mehmet Rauf
	Gumuchian (Agop)	Müftizade Kemaleddin
	Gumuchian (Andranik)	
	Hadiguian (Artin)	
	Iliadis (Alecco ve Christo) Kardeşler	
	Kalıpçıyan (H. Antranik)	
	Manoukian (Karékine)	
	Mardirossaian (Zacaria)-Mezrobian (Zacaria)	
	Nazaretian (Dicran)-Parsekian (Missak)	
	Sdakian (Mıgırdiç)-Sekeyan (Krikor)	
	Terziyan (Garabed)	
Tuhafiyeci ve Butik	Abdulkerimzade Hüseyin Hüsnü	
	Bosnalı Mehmet Asım Oğulları	
	Hafız Abdullah Mahdumu Fehmi	
Tüccar	Achdjian (Takvor)-Afeyan (Nersés)	
	Alexanian (Mardiros) ve Oğulları	
	Constantinidis (Ath.)	
	Daylerian (A)-Köseoğlu (Athan.)	
	Médarian (H. Artaki)-Muradyan (Boghos)	
	Muradyan (Hacı Bedros)	

	Çarkçıyan Kardeşler	
	Tombulyan Kardeşler-Tülbendçiyan Kardeşler	
Tütün Tüccarı	Gümüşyan (Antranik)	Arapzade Said
	Iliadés (Aleco ve Christo) Kardeşler	Dramalı Hafız Salih Mahdumları
		Hendekli Şevket Bey
		Hendekli Sefer ve Asım
		Kavalalı Kamil Bey
Un Tüccarı	Altunyan (Ohannes)	Ekmekçi Said Ömer
	Kuyumcuyan Kardeşler	Fescizade Sıtkı
	Dimidjian (Hacı Sarkis) Oğulları	Hacı Emir Alizade Hafız Abdullah
	Kayserili (Garabed)-Katzakian (Agop)	Hacı Numan Bey
	Kılıççıoğlu (A.)-Köseoğlu (Athanase)	Hendekli Mehmet Asım
	Pabuççuyan (Bedros)	
	Tombulyan-Zaghdjian (Garabed)	
Züccaciye	Agonayan (Krikor)	
	Djismédjian (K.M.)-Kölemenyan	
	Miskciyan (Ghoughas)-Muradyan (Movses)	
	Muradyan (Ohannes)	

Kaynak: *Annuaire Oriental du Commerce*, Ed. M.R.C. Cervati, The Annuaire Oriental & Printing Company Limited: İstanbul, 1909, s. 1678-1682; *Annuaire Oriental du Commerce*, Ed. Paul Azzopardi, Agences de l'Annuaire Oriental: İstanbul, 1929, s. 1004-1007.

Sonuç

1909'dan 1929'a kadar geçen sürede Adapazarı şehir merkezindeki işletmecilerin veya serbest meslek sahiplerinin değişimi, Şark Ticaret Yıllıkları'ndan (ŞTY) izlenerek tabloya aktarılmıştır. Burada ciddi bir değişim veya dönüşümün olduğu aşikârdır. Bu değişim, bazı mesleklerin tamamen ortadan kalkması, bazı mesleklerin yeniden ihdası ve bazı mesleklerin de ismen dönüşümü biçiminde gerçekleşmiştir. ŞTY'de, sayılan nedenlerin dışında bazı meslekle-rin başka mesleklerle birleştirilmesine ve bazı mesleklerin de ayrılarak sunulmasına da rastlanıyor.

ŞTY'deki bilgileri, kesin bir veri tabanı olarak görmüyoruz elbette. Bunun nedeni, resmi makamlarca teyit edilmiş bir sonuç olarak sunmadığı için değil, yıllıkları hazırlayanın sınırlılığı ile malul olduğu içindir. Bütün bu sınırlılıklara rağmen bir gösterge olarak ŞTY'nın kayda değer bulunması gerektiğini düşünüyoruz. Bu bağlamda olmak üzere, başlıca değişimler üzerine şunları söylemekte fayda var:

1. 1909 yılında olup da, 1929'da herhangi bir şekilde kaydına rastlanmayan bazı meslekler var. Bunlar: Acenta, bakırcı-kazancı, bakkal, banker, berber-kuaför, boyacı-vernikçi, demir tüccarı, derici, dökümcü, ebe, eyerci-saraç, ekmek fırını, fesçi-şapkacı, fotoğrafçı, halatçı, hırdavat, inşaat malzemeleri, ipek dokumacı, ipek ipliği üreticisi, kadın terzisi, kafe, kalaycı, konfeksiyon, kuru temizlemeci, kuyumcu-sarraf, marangoz, nakliyeci, tuhafiyeci-butik, tüccar ve züccaciye.

2. 1909 yılında olmayıp da, 1929'da kaydına rastlanan meslekler var. Bunlar: Ayakkabı tamircisi, besi, borsacı, çilingir, ispirto fabrikası, ispirto tüccarı, matbaacı-litoğraf, otomobil yedek parça, sinema tiyatro, silahçı ve tarım makineleri satıcısı.

3. İzmit Sancağı (1894) ile kıyaslandığında da bazı mesleklerin Adapazarı kaza merkezinde (1909-1929) hiç olmadığı söylenebilir. Bunlar; aktar, aracı hizmetler, atık pamuklu, balıkçı, bijuteri, camcı, ciltçi, çuhacı-çarşafçı, fabrika, fıçıcı, halıcı, hamam, kâğıtçı, kantar, keten tohumu toptancısı ve üreticisi, kiremitçi, maden suyu, manav, mermerci, mobilyacı, peynirci, portakal-limon ithalatçısı, sabuncu, deniz ticareti sigortacısı, tabakhane, tenekeci, tuzlu balık, tütün şirket şubesi, tütün yaprağı satıcısı, vapur-deniz işletmeciliği, yağcı ve zerzevatçı.

Bu bilgilerin sıhhatini sarsıcı bazı bilgilere rastlanmıyor değil. Örneğin ekmek fırını veya bakkalın 1909'da olup da, 1929'da olmaması gibi bir durum düşünülemez. Ancak kayıtlarda buna rastlanmıyor. İhtiyatlı olmak üzere bu tür eksiklikler başka meslek dalları ve işletmeciler arasında da olabiliyor. Ancak bütün bunların ötesinde bazı genel sonuçların çıkarılması da mümkündür: Serkan Yazıcı'nın aynı yıllıklara dayanarak İzmit sancağı için 1894 yılı kayıtlarını esas alarak hazırladığı çalışmaya göre; 1) Mesleklerde bir daralma, küçülmenin olduğu ve 2) Gayrimüslimlerin aşırı ağırlıklı şehir esnafı/işletmeci yapısının, 1929'da yerini tamamen Müslüman unsura bıraktığı söylenebilir. Aynı şey, Adapazarı kaza merkezinin 1909-29 geçiş süreci için de söylenebilir. İşletmeci/esnafın din eksenli değişimin yanında, tıpkı İzmit sancağı-Adapazarı kaza merkezi karşılaştırmasında olduğu gibi, Adapazarı kaza merkezinin 1909-1929 arasında da ciddi bir mesleki daralmadan söz edebiliriz. Belirtilmesi gereken son husus ise bazı meslek sahiplerinin birden fazla işi olması dolayısıyla farklı işletme sahibi olarak görülebilmektedir.

Kaynakça

Annuaire Oriental Du Commerce, Ed. M.R.C. Cervati, The Annuaire Oriental & Printing Company Limited: İstanbul 1909, ss.1678-1682.

Annuaire Oriental Du Commerce, Ed. Paul Azzopardi, Agences de l'Annuaire Oriental: İstanbul, 1929, ss.1004-1007.

Devlet İstatistik Enstitüsü, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Cilt: I, haz. Şevket Pamuk, DİE: Ankara 1995.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kıray, Emine. *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim, İstanbul 1995.

Konukçu, Enver. "Sakarya ve Gezginler", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt: I, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2005.

Narin, Resul. "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: VI, Sayı: 21-Bahar, Karadeniz Araştırmaları Merkezi, Ankara 2009, ss.49-59.

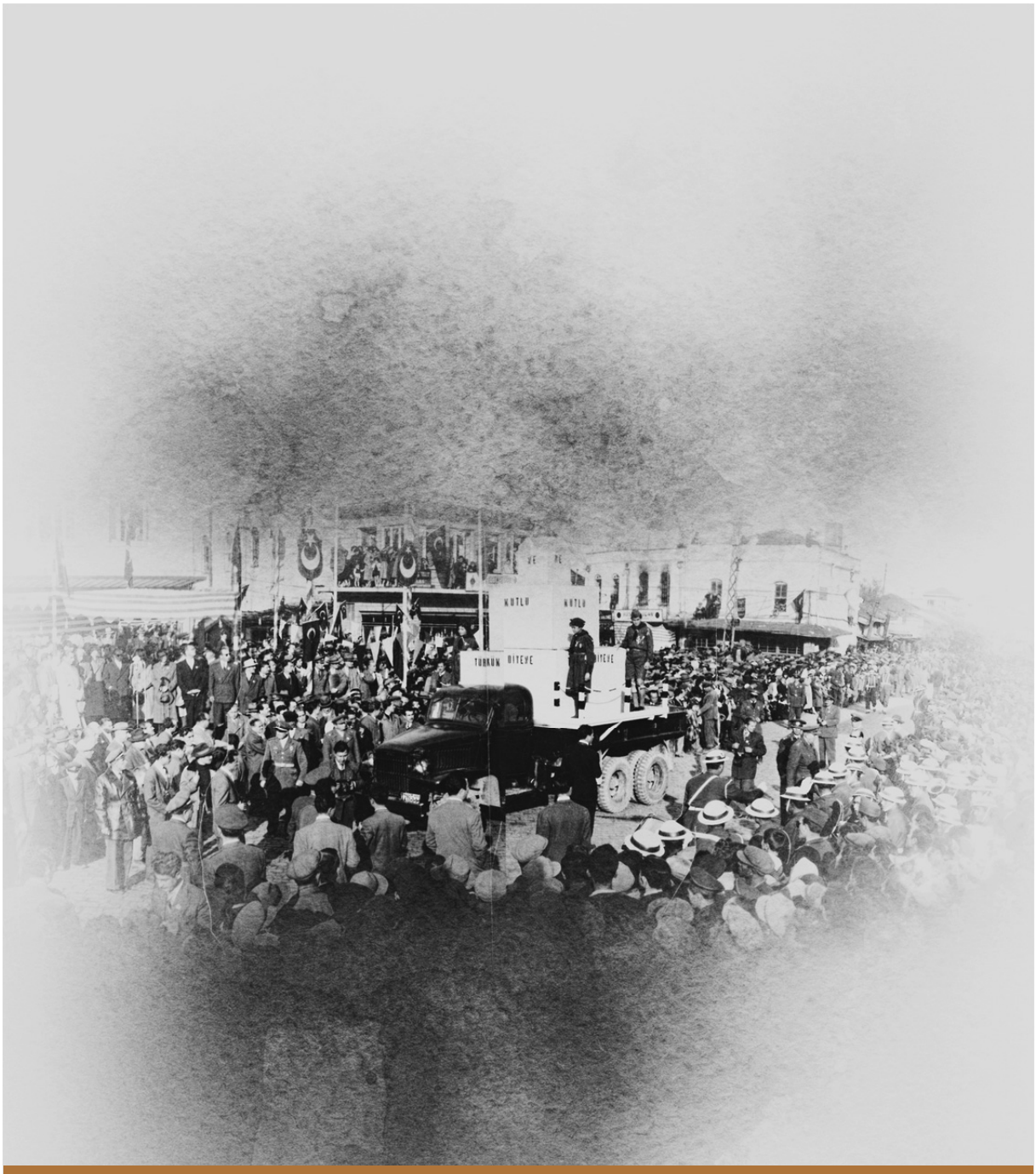
Narin, Resul, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ticaret Şehri: Adapazarı ve Gümrüğü", *Arşiv ve Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan*, Ed. Turgut Subaşı, Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Adapazarı 2016.

Narin, Resul. *Ada'dan Pazar'a Sakarya*, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Sakarya 2015.

Narin, Resul. *XIX. Yüzyılda Adapazarı*, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sakarya 2011.

Ulugün, Yavuz. "1891 Şark Ticaret Yıllığı'nda İzmit Sancağı Üzerine", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, 25-27 Mart 2016, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli 2016, ss.1817-1862.

Yazıcı, Serkan. "Şark Ticaret Yıllıklarına Göre Üç Devirde İzmit Şehrinde Ticaret", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, 25-27 Mart 2016, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli 2016, ss.1783-1816.

Adapazarı Halkı Sakarya'nın İl Oluşunu Kutluyor / 1954

19. Yüzyılda Sakarya'da İdari ve Sosyal Gelişmeler

Karasu Âyanları ve Faaliyetleri

TURGUT SUBAŞI
Dr. Öğretim Üyesi / Sakarya Üniversitesi, subasi@sakarya.edu.tr
OĞUZHAN KIR
Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi

KARASU İLÇESİ

Sakarya'nın denize açılan kapısı konumundaki Karasu İlçesi, Sakarya Nehri'nin denize döküldüğü bölgenin doğusunda yer almaktadır. Yöre halkını, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde bölgeye yerleştirilen ve "yerli" manasına gelen manavlar oluşturmaktadır. Genellikle Karasu'nun kıyı şeridinde yerleşmiş olan manavlar, tarım, odunculuk, gemicilik ve reislik (kereste tüccarlığı) yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Karasu'daki manav yerleşimine, Maden Deresi'nin her iki yakasında kurulu Kuyumculu ve Karasu Köyleri örnek gösterilebilir.[1]

Karasu, eski ve yeni yerleşim merkezi olmak üzere ikiye ayrılır. Eski yerleşim merkezi *Nefs-i Karasu* diye adlandırılan bugünkü Karasu Köyü'dür. Maden Deresi ve Küçükboğaz Gölü'nün sık sık taşması sonucu Karadeniz kıyı şeridinde bulunan Kuyumculu ve Karasu Köyleri sular altında kalmış ve arazi bataklığa dönüşmüştür. Bataklığa dönüşen arazide ortaya çıkan sivrisinekler yüzünden yaşam şartları zorlaşmış ve bölgede yaşayan insanlar buna bağlı çeşitli hastalıklardan hayatını kaybetmiştir. Bu sebepten dolayı bölge halkı İncirli (İncilli) Karyesi'ne göç edince, kaza merkezi Karasu Köyü'nden İncirli Karyesi'ne taşınmıştır. Günümüzde bile, bölgede yağışlı geçen ilkbahar aylarında ortaya çıkan sivrisinek sürüleri insanlara ciddi manada zarar vermekte ve hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. Göç olayının yaşanmasının bir başka sebebi ise, Sakarya Nehri ağzındaki denizcilik faaliyetleridir. Buradan yapılan kereste ticareti, insanları bölgeye daha yakın olan İncirli karyesine taşınmaya teşvik etmiştir. Bundan dolayı Kocaali, Kuyumculu ve Karasu karyesi halkının büyük çoğunluğu İncirli karyesine göç etmişlerdir.[2]

[1] Recep Yaşa, "Sakarya Yöresinde Türkmenler", *Sakarya İli Tarihi*, I, haz. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 216.
[2] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Bahriye (C. BH), 199/9299.

Karasu, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Hüdavendigâr Eyaleti sınırları içerisinde bulunan Akyazı Kazasına bağlıdır.[3]Ancak daha sonra Karye-i Karasu (Karasu köyü) adıyla, Ada kazasına bağlanmıştır. 1590 ve 1620 yıllarına ait Tahrir Defterlerinde de Karye-i Karasu adı geçmektedir.[4]1831 tarihli Osmanlı nüfus sayımında ise, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletine bağlı, Kocaeli Sancağı'nın kazaları arasında yer almaktadır. Yine 1858 yılı Kocaeli Sancağı Muhasebe Defteri ve Kocaeli Sancağı Aşar Defteri'nde de kaza statüsünün devam ettiği anlaşılmaktadır.[5]1884 yılı Devlet Salnamesinde ise, Karasu Kazası, Şehremaneti Vilayeti'ne bağlı İzmit Sancağı'na ait olduğu görülmektedir. Diğer taraftan 1875 tarihli bir belgeye göre, Karasu kazasının Adapazarı Kaymakamlığı'na bağlanması üzerine, Karasu halkı mesafenin daha yakın olması gerekçesiyle, Kandıra Kaymakamlığı'na dâhil olma talebinde bulunmuşlar, [6] bu talep üzerine Karasu, Kandıra kazasına bağlı bir nahiyeye dönüştürülmüştür. 1901 yılında ise Adapazarı kazasına bağlanmış ve 1934 tarihinde de ilçe yapılmıştır.[7]

Karadeniz kıyısında uzunca bir kıyı şeridi bulunan Karasu, sulak bir arazi yapısına sahiptir. Sınırlarından; Sakarya Nehri, Karasu Deresi (Maden Deresi) ve Milan Çayı (Melen) gibi üç önemli akarsuyun denize dökülmesi Karasu'yu avantajlı bir konuma getirmiştir. Çok eski zamanlardan beri Karasu'nun gür ormanlarından kesilen keresteler adı geçen akarsular sayesinde sal ve küçük teknelerle denize indirilir, oradan da yük gemileriyle İstanbul'a gönderilirdi.[8] Gönderilen odun ve keresteler; *savaş gemisi*, *kalyon* ve *kadırga* yapımı,[9] savaş esnasında zarar gören gemilerin tamiri amacıyla, *serenlik* ve *dümenlik*, *manivela*, [10]*sandal tahtası*, *kürek*[11] ve *kapak açar kalyon*[12] yapımında kullanılmaktaydı. Kerestelerin, suda çürümeye karşı oldukça dayanıklı bir ağaç türü olan Karaağaç cinsinden olmasına özellikle dikkat edilmiştir.[13] Odunlar, kereste tüccarlığı yapan reisler tarafından taşınırdı. KadyesMehmed Reis, Kerim Beşe oğlu İbrahim Reis, Çıplak oğlu Reis, El-hâc Mehmed Reis ve Kalyoncu Reis İstanbul'a kereste taşıyan Karasulu reislerden bazılarıdır.[14] Karasu ormanlarından kesilen keresteler Tersane-i Âmire ve Tophane-Arabacılar Ocağı'na gönderilirdi. Ayrıca İstanbul'un yakacak odununun bir kısmı da Karasu ormanlarından temin edilirdi.[15]

Osmanlı Devletinde Âyanlık

Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kişilere âyan denir.[16] Âyanlar, bulunduğu bölgenin en zengin ve en itibarlı kişileriydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar âyanların nüfuzu yaşadığı yerleşim biriminin sınırları dışına taşmazdı. Ancak bu tarihten sonra etki alanları daha da genişledi.

---

[3] Ali Kınay, "Karasu Kazasının Temettuât Defterleri (1844) ve Sosyo-Ekonomik Açıdan Tahlili" Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004, s. 9.

[4] Yücel Öztürk, "XVI. Asırdan XVII Başlarına Kadar Ada Kazası", *Sakarya İli Tarihi*, I, haz. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 230-235.

[5] Enis Şahin ve Sinan Üstündağ, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülkî Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2016, s. 585.

[6] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD.), 1537/6.

[7] Halim Demiryürek, "Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898-1904", *Uluslararası Kocaeli Gazi Akça Koca Sempozyumu*, Ed: Haluk Selvi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, s. 1211.

[8] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Bahriye (C. BH), 199/9299.

[9] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I.), 341/23787.

[10] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C. AS), 450/18778.

[11] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa II (AE. SMST. II.), 80/8560.

[12] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa III (AE. SAMD. III.), 160/15686.

[13] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I.), 23/15441.

[14] *İstanbul Kadı Sicilleri, 24 Numaralı Sicil*, XXI, Hüküm No: 164, s. 250, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

[15] BOA, C. AS., 450/18778.

[16] "Tarihî belgelerde voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak görülen yerli hânedanlar, aynı zamanda âyan, derebeyi veya mütegallibe tabirleriyle de ifade edilmektedir. Ayrıca molla, kadı, müftü, müderris, seyyid ve tarikat şeyhi gibi ilmiye mensupları, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi kapıkulları ve bunların mâzul ve emeklileri ile çocukları, kasapbaşı ve bakkalbaşı gibi esnafın önde gelenleri, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzaz ve çuhacı gibi tüccar ve mültezimler âyandan sayılmıştır. Osmanlılar'da bunların hepsine birden "a'yân-ı vilâyet" adı verilmekteydi." Özcan Mert, "Âyan, " *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, (2000), s. 195-196.

Osmanlı taşra idaresinde vali, mutasarrıf, mütesellim ve voyvodalar merkezden tayin edilirdi. Merkezden tayin edilen bu devlet görevlilerinin bölgedeki muhatabı, halkın temsilcisi konumundaki baş âyan idi. Yani baş âyan, devlet görevlileriyle birlikte bölgenin ve halkın sorunlarının çözümüne katkıda bulunurlardı.[17] Âyan olacak kişi ise, bulunduğu bölge halkının ve ileri gelenlerin desteğini almak zorundaydı. Bölge halkının ve ileri gelenlerinin istemediği ve desteklemediği bir kişi âyanlık iddiasında bulunamazdı.[18]

Başlangıçta devlet ile halk arasında işlerin takipçisi olarak faaliyet gösteren ve faydalı işler yapan âyanlar, özellikle 18. yüzyıldan itibaren halka zulmeden, devlete karşı tavır takınan bir kesim haline gelmiştir.[19] Bunun en büyük sebebi ise Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mali sorunlar yaşamaya başlamasıdır. Devlet, ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için iltizam usulünü benimsemişti. Ağır vergiler altında geçim sıkıntısı çekmeye başlayan köylü, âyandan borç para almaya başladı ve bir süre sonra âyana bağımlı hale geldi. Âyan da bu dönemde iltizama katılarak çiftçiye borç para vermek suretiyle servetini çoğaltıp topraklarını genişletti. 17. yüzyılda Timar sisteminin bozulmasıyla, başıboş kalan Timarlı Sipahiler ve Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanları yüzünden hiçbir güvenliği kalmayan köylü, toprağını terk ederek leventlerle birlikte âyanlara sığındı. Âyanlar, böylece bünyesine kattığı çiftçi ve leventlerle birlikte hem çalışan bir nüfusasahip oldu, hem de askeri güç elde etti. Öte yandan uzun süren savaşlar yüzünden merkezden taşraya *mütesellim* ve *voyvoda* gönderemeyen devlet, bu konuda âyanı görevlendirdi. Böylece âyan, idari yönden de güçlenmeye başladı.[20]

18. yüzyılın ilk yarısında gittikçe artan eşkıyalık hareketleri sonucu, âyanlar gücünü iyice artırdı.[21] Önceleri halk tarafından seçim usulüyle belirlenen âyan, kadı ve validen onay aldıktan sonra görevine başlardı. Fakat zamanla devletin tüm mekanizması bozulduğu için vali ve kadılar, rüşvet karşılığı *Âyanlık Buyruldusu* vermeye başladılar.[22]

Zenginleştikçe güçlenen âyanlar, servetinin çoğunu haksız kazanç ve kanunsuz yollarla temin etmeye başladılar. Halk ise fakirleşti ve borçlarını ödeyemez hale geldi.[23] Âyanlar, halk arasında en zengin ve en itibarlı kişiler oldukları için kolayca taraftar bulabildiler. Kendi nüfuzlarını koruyabilmek ve daha da güçlenebilmek amacıyla maiyetlerinde eşkıya levent süvarileri kurdular. Âyanların bulundukları yere hükmedebilmeleri yine ellerindeki kuvvete bağlıydı. Bölgelerinde iyice güçlenen âyanlar, bazı devlet adamlarını da yanına çekerek hâkimiyetlerini kolayca tesis etmeye başladılar. Öyle ki güçlü âyanlar, kendilerini merkezi yönetime şikâyet eden devlet görevlilerini ve halkı ciddiye almadıkları gibi civar bölgelerdeki âyanları da kendilerine bağladılar.[24]

Bulunduğu bölgede uzun süre yöneticilik yapan bazı âyan aileleri bir süre sonra adeta hanedanlığı andıran, babadan oğula geçen bir mekanizmaya dönüştü. Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları,[25] Yozgat ve etrafında Çapanoğulları, Samsun Bölgesinde Canikli Ali Paşa ve oğulları, Sivas'ta Zararlızadeler bunun örnekleri arasında yer alır.[26]

Her ne kadar Osmanlı Devleti 1786'da Âyanlığı kaldırmışsa da, 1790 yılında tekrarihdas etmeye karar vermiştir. Bundan sonra artık âyanlar kontrol edilemez bir konuma geldiler. Öyle ki 1808 yılına gelindiğinde bir âyan devletin en üst makamına gelebildi. Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa ordusuyla İstanbul'a gelerek Sultan IV. Mustafa'yı tahttan indirip, II. Mahmut'un padişah olmasını sağladı. Sultan II. Mahmut ise bunun karşılığında, Alemdar Mus-

[17] Mert, a.g.m., s. 196.
[18] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara2014, s. 331.
[19] Özkaya, *a.g.e.,* s. 173; Necmettin Alkan, "Âyanlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Âyanı Süleyman'ın Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 12, 2007, s. 73.
[20] Mert, a.g.m., s. 196.
[21] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2014, s. 79.
[22] Alkan, a.g.m., s. 74.
[23] Özkaya, *a.g.e.*, s. 14.
[24] Özkaya, a.g.e., s. 126-127.
[25] Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), s. 27-30.
[26] Özcan Mert, "Keşan Âyanlığına ve Kocabaşlığına Giriş", *Dergi Park*, 42, 2012, s. 160-161, erişim 20 Kasım 2017, URL: dergipark.gov.tr/download/article-file/102031.

tafa Paşa'yı sadrazam yaptı.[27] Ancak II. Mahmut bu durumdan çokta hoşnut değildi. Nitekim güçlenip devlet otoritesini sağladıktan sonra, uyguladığı merkezileştirme politikası ile âyanların askeri, siyasi ve idari güçlerini önemli ölçüde azalttı. Mülkiyet haklarına aldırmadan âyanların sahip olduğu topraklara el koydurdu. Âyanlık müessesesitamamen ortadan kaldırılması ise Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir.[28]

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Kocaeli sancağı, Karasu kazasında da âyanlar hüküm sürmeye başladı. Karasu'nun bilinen ilk âyanı Hacı Hasan oğlu İsmail Ağa'dır. İsmail Ağa'dan sonra onun oğlu Silahşor Hacı Abdi Bey ve daha sonra da torunu Mustafa Bey Karasu âyanı olmuştur.

Karasu Âyanı Hacı Hasan Oğlu İsmail AğaDönemi (?-1780)

Karasu'nun ilk âyanı olan Hacı Hasan oğlu İsmail Ağa'nın, ne zaman âyan olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, ölüm yılı olan 1780'e kadar âyanlık görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Hacı Hasan oğlu İsmail Ağa, 1770 yılı başlarında maiyetindeki kalabalık bir eşkıya grubu ile birlikte, Karasu ve civar köylerde halkın malını gasp edip, usulsüz vergi toplamaya başlayınca, Karasu ahalisinden bazı kimseler İstanbul'a giderek Hacı Hasan oğlu İsmail'den şikâyetçi oldular. Bu şikâyetler üzerine İstanbul'dan Kocaeli Sancağına yazılı talimat gönderilerek, halka zulmeden bu kişilerin derhal yakalanıp mahkemeye çıkarılmaları istendi.

Bu talimat üzerine 26 Mayıs 1770 tarihinde, Hacı Hasan oğlu İsmail'in yakalanması amacıyla, Tahta Serdarı, ocaktan tayin olunacak bir mübaşir, Uzun Mustafa Ağa ve Bolu Voyvodasından oluşan bir ekip kuruldu. Bu ekibin titiz çalışmaları sonucunda aralarında elebaşı İsmail Ağa'nın da bulunduğu, eşkıyalık yapanların ileri gelenleri yakalanıp, mahkemeye çıkacakları güne kadar Boğazkesen Kalesine hapsedildiler. Daha sonra mahkemeye çıkarılan eşkıya başı Hacı Hasan oğlu İsmail, bir daha eşkıyalık yapmayacağına ve halka zulmetmeyeceğine dair söz verince, mahkeme tarafından serbest bırakıldı. Karasu'ya dönen İsmail Ağa, verdiği sözü tutması ve bölge halkı üzerindeki nüfuzu sayesinde Karasu âyanı oldu ve ölünceye kadarda bu görevi sürdürdüğü anlaşılmaktadır.[29]

Hacı Hasan oğlu İsmail'in âyanlığı döneminde, gösterdiği bütün çabalara rağmen, Kocaeli Sancağının birçok bölgesinde olduğu gibi, Karasu bölgesinde de eşkıyalık hareketleri devam etmekteydi. Halktan gelen şikâyetler üzerine Kocaeli Mutasarrıfı Mehmet Said Paşa, 1780 yılında, bu bölgeleri eşkıyadan temizlemek için geniş çaplı bir harekât başlatma kararı aldı ve bölge âyanları ve yetkililere gerekli talimatlar gönderdi. Bu çerçevede Şubat 1780 tarihinde, başta Karasu âyanı Hacı Hasan oğlu İsmail Ağa olmak üzere diğer kaza yetkililerine, yapılacak olan harekâtta birlikte hareket etmeleri gerektiğini bildirdi.[30]Ancak Kocaeli mutasarrıfı Mehmet Said Paşa'nın Ekim 1780 tarihli ikinci bir talimatında, Karasu âyanından bahsederken "maktul Hacı Hasan oğlu İsmail"ifadesinden, onun bu son talimattan kısabir süre önce öldürülmüş olduğu anlaşılmaktadır. İsmail Ağa'nın kimler tarafından öldürüldüğü bilinmemekle birlikte, eşkıyalara karşı giriştiği mücadelede eşkıyalar tarafından öldürüldüğü tahmin edilmektedir.

Silahşor Hacı Abdi Bey Dönemi (?-1813)

Hacı Hasan oğlu İsmail Ağa öldükten sonra Karasu ve çevresinden birçok kişi âyan olmak için mücadeleye başladı. Bu kişiler bir taraftan birbirleriyle mücadele dereken, diğer taraftan da kendilerini daha güçlü göstermek adına etrafına topladıkları adamları vasıtasıyla Karasu ve çevresindeki halka baskı yapıyorlardı. Âyanlık iddiasıyla ortaya çıkanlar arasında Karasu'nun ilk âyanı olan, maktul Hacı Hasan İsmail Ağa'nın oğlu Mehmet de bulunuyordu. İsmail Ağa'nın oğlu Mehmet, yanına kayınbiraderi Hasan ve onun kardeşi Feyzullah'ı da alarak Karasu iskelelerini

[27] Mert, a.g.m., s. 197.
[28] Mert, a.g.m., , s. 75.
[29] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa III (AE. SMST. III.), 15/1015.
[30] Atilla Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", *Sakarya İli Tarihi*, I, haz. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 386.

basıp, Tersane-i Âmire'ye gönderilmesi gereken kereste yüklü gemilerin gidişine engel olmaya başladı. Bunun üzerine Kocaeli Mutasarrıfı Mehmet Said Paşa, bu eşkıyalara haddini bildirmek için Karasu üzerine bir harekât düzenledi ve bölgede geçicide olsa kontrolü sağladı.[31] Öyle anlaşılıyor ki, Hacı Hasan oğlu İsmail Ağa'nın ölümünden sonra bir müddet âyanlık mücadelesi devam etmiş, bu mücadele zaman zaman eşkıyalığa dönüşmüş ve Kocaeli Mutasarrıfı Mehmet Said Paşa'nın çabaları sonucu, bölgedeki düzen sağlandıktan sonrada yeni âyan belirlenmiştir.

Kocaeli Mutasarrıflığı tarafından bölgede sağlanan kontrolden sonra eşkıyalık hareketlerine katılmadığı ve güçlü bir yerel bey olduğu anlaşılan, İsmail Ağa'nın diğer oğlu olan Silahşor Hacı Abdi Bey Karasu âyanı oldu. Hacı Abdi Bey'in de ne zaman âyan olduğu kesin bilinmemekle birlikte, Kocaeli'nin yeni Mutasarrıfı Vezir Osman Paşa'nın kendisine 1803 yılında bir talimat gönderdiği göz önüne alınırsa, Hacı Abdi Bey'in 1803 yılında veya bu tarihten bir müddet önce âyan olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerek.[32] Titiz ve detaylı bir saha araştırması sonucu Karasu Merkez Mezarlığı'nda tespit ettiğimiz, Hacı Abdi Bey'in mezar taşında "*Silahşor Hacı Abdi Bey*" şeklindeki ifadeden, onun güçlü bir yerel bey olduğu anlaşılmaktadır.[33]

Kocaeli Mutasarrıfı Vezir Osman Paşa 1803 yılında Karasu Âyanı Silahşor Abdi Bey'e gönderdiği bir talimatta, Tophane-i Âmire'de inşa olunacak olan manivelalar (kaldıraç) için 30.050 adet kerestenin temin edilmesini istemişti. Kesilen kerestelerin Karasu iskelelerinden Hafız İbrahim tarafından gemilerle İstanbul'a taşınacağı bildirilmiş, ancak âyan Abdi Bey ile Vezir Osman Paşa arasında kerestenin fiyatı konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır.[34] 1804 tarihinde Abdi Bey'e yazılan başka bir talimatta ise, kerestelerin çekisine 11.612 kuruş ödeme yapılacağı bildirilmiştir.[35]

Karasu kazası ve bağlı köy sakinleri çok öncelerden beri Tophane-i Âmire ve Tersane-i Âmire'ye avârız vergisi karşılığında kütük, tomruk, kereste ve yakacak odun keserdi. Avârız vergisi, Osmanlı Devleti'nin mali bunalımlarda ve olağanüstü durumlarda halka yüklediği vergilerdi. Devlet bu vergiyi bazen nakit olarak toplar, bazen de un, buğday, yağ, kereste, odun olarak tahsil ederdi.[36] Karasu ahalisinin en önemli geçim kaynaklarından birisi odunculuk olduğu için iskelelerden gerçekleştirilen kereste ve odun ticareti hayati bir önem taşıyordu. 1783 tarihinde Karasu ahalisi, avârız vergisi karşılığında Tersane-i Âmire'ye vermek zorunda olduğu sandal ve kürekleri göndermedi. Sandal ve kürekleri almak için gelen devlet görevlileriyle ahali arasında tartışma çıktı ve mesele büyüdü, ancak duruma müdahale eden Osmanlı hükümeti, Karasu ahalisinin itirazlarının dikkate alınması noktasında Kocaeli Mutasarrıflığına verdiği talimat sonucu mesele çözüme kavuşturuldu.[37]

---

[31] Atilla Çetin, a.g.m., s. 387.

[32] Hacı Abdi Bey'in, Karasu'yu bayındır hale getirmek için çaba harcadığı, birçok bina yaptırdığı, ancak ahşap malzemeyle inşa edilen bu yapıların uzun ömürlü olmadığı anlaşılmaktadır. Bunla birlikte, onun âyan olmadan önce, 1797 yılında İncirli karyesinde yaptırdığı cami, bugüne kadar gelebilen tek tarihi eserdir ve halen cami olarak kullanılmaktadır. Karasu Merkez Camii'nin bitişiğinde bulunan bu tarihi cami, 1960'lı yıllarda yıkılmak üzereyken Karasu halkı tarafından restore edilerek günümüze kadar ulaşması sağlanmıştır. Caminin giriş kapısının üzerinde Hacı Abdi Bey tarafından demirden bir levha üzerine yazdırılan bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabenin en alt kısmında ise "*Hacı Hasan Ağa-zâde Abdi Bey*" yazmaktadır.

[33] Mezar taşına şöyle bir manzume nakşedilmiştir:
Hüve'l-Bâkî.
El çekip bi'l-cümleden gittim bekâya,
Terk edip geri ver mal-ı mülk-ü devleti,
Kim gelip kabrimi ziyaret eden İhvânımız,
Okusunlar ruhum için "Kul Hûvallahü"yu.
Hacı Hasan-zâde el-hâc İsmail Ağa-zade Silahşor Merhum el-hâc Abdi Bey ruhuna Fâtiha. 1228.Bu tarihi kişiliklerin mezar taşları bir an önce koruma altına alınmalıdır. Ayrıca, yakın zamanlara kadar Karasu'nun en işlek caddelerinden birisinin adı Hacı Abdi Bey Caddesi iken, caddenin adının değiştirilmesi Karasu için talihsiz bir durumdur.

[34] BOA, C. AS., 450/18778.

[35] BOA, C. AS., 450/18778.

[36] Halil Sahillioğlu, "Avârız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, 1991, s. 109.

[37] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I.), 190/12735.

Yönetimle Karasu halkını karşı karşıya getiren bir diğer olay ise Karasu iskelesinden yapılan nakliye ücretinin devlet tarafından ödenmemesinden dolayı ortaya çıktı. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, zarar gören donanma gemilerinin bakım, onarım ve tamirleri için gereken kereste, Sakarya nehri ve Karasu civarından temin ediliyordu. Savaş boyunca Karasu iskelelerinden yapılan kereste nakliyesi kesintisiz olarak devam etti. Osmanlı yönetimi savaşı gerekçe göstererek 1790 yılında gerçekleştirilen nakliyenin parasını ödeyemedi. Bunun üzerine Karasulu nakliyeciler iskeledeki çalışmaları durdurdu, ancak daha sonra bulunan çözüm çerçevesinde nakliye ücreti, o dönemde Karasu'ya bağlı olan Kocaali Köyü'nde bulunan Kocaali Camii Vakfı gelirlerinden karşılandı.[38]

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı devam ettiği sırada, Ocak 1811'de birkaç Rus savaş gemisi Karadeniz sahiline gelerek Sakarya nehri ağzında bulunan Karasu iskelelerini abluka sonucu iki kadırgayı ele geçirip taifelerini esir aldı. Ardından iki büyük kalyonu da ateşe vererek, Sakarya Ağzı'ndaki iskeleleri ve Dikili mevkiini saatlerce bombaladı. Karasu âyanı Silahşor Hacı Abdi Bey kendi imkânları dâhilinde karşı koymaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Rus ablukası yüzünden ahali günlerce sahile inemedi. Rusların ablukayı devam ettirmeleri üzerine Karasu âyanı Silahşor Hacı Abdi Bey, durumun ciddiyetini İstanbul'a bildirdi. Sultan II. Mahmut bir Hatt-ı Hümayun yayımlayarak, Karadeniz kıyı şeridinde bulunan Karasu'nun Osmanlı Devleti için hayati öneme sahip bir bölge olduğunu, gereken önlemlerin derhal alınması talimatını verdi.[39]

Karasu âyanı Silahşor Hacı Abdi Bey döneminde Adapazarı âyanı Kara Osman Ağa idi. Kara Osman Ağa, Yeniçeri Ocağı'nda yetişmiş, ocakta önemli bir konum olan, Zağarcıbaşılık'a kadar yükselmiş bir kişiydi. Gerek sert ve dik başlı karakteri, gerekse bulunduğu konuma uymayan tutum ve davranışlarından dolayı görevinden azledilmiş ve Adapazarı'na gönderilmişti.[40]

Kara Osman Ağa, 1800'lü yılların başlarında Adapazarı âyanı olmuştu. Kısa zamanda kuvvetli mizacı, zengin ve varlıklı biri olmasından dolayı ünü tüm Kocaeli Sancağı'na yayıldı. Kısa sürede etrafına yüzlerce adam toplayarak gücüne güç kattı ve Sapanca, Akyazı, Hendek, Geyve, Âb-ı Sâfî (Karapürçek), Akhisâr-ı Geyve, Mudurnu, Düzce, Şeyhler (Kaynarca) ve Karasu da dâhil bu bölgelere hükmetmeye başladı. Kara Osman Ağa, Söğütlü Köyü'nde Tüfenkçibaşı Köse oğlu Mehmed ve Cellad Emin gibi şakiler ve diğer adamlarıyla birlikte civar bölge halkına zarar veriyorlardı.

Kara Osman Ağa, Kocaeli Sancağı'nın büyük bölümünde gücünü iyiden iyiye hissettirince devlet, duruma müdahil oldu ve Kara Osman Ağa'nın yakalanması için çalışmalar başlatıp, bölge yetkililerine ve âyanlara talimat verdi. 17 Şubat 1804 tarihli bu talimatta; hiçbir âyanın Kara Osman ve adamlarına yardımcı olmamaları ve herkesin onlarla mücadele etmesi emredildi. Şâkileri yakalama görevi Abdurrahman Paşa'ya verildi. Ancak hiçbir âyan, Abdurrahman Paşa'ya yardım etmek istemedi. Çünkü Kara Osman Ağa bölgedeki tüm âyanları tehdit etmişti. Bunların arasında Karasu âyanı Silahşor Abdi Bey de vardı.[41]

Kocaeli Mutasarrıflığına atanan Vezir Mehmet Nurullah Paşa'nın Adapazarı âyanı Kara Osman Ağa'ya karşı yapılacak bir harekâtta birlikte hareket etmeleri gerektiği telkinlerine rağmen, Karasu âyanı Abdi Bey, Kara Osman Ağanın gücünden çekindiği için orta yollu bir siyaset izlemeye çalıştı ve bu durum kendisinin öldüğü 1813 tarihine kadar devam etti.

[38] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 207/10334.
[39] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT.), 520/25403.
[40] Çetin, a.g.m., s. 364.
[41] Çetin, a.g.m., s. 366-167.

Karasu Âyanı Mustafa Bey (1813-1818)

Karasu âyanı Silahşor Hacı Abdi Bey 1813 yılında vefat ettikten sonra oğlu Mustafa Bey Karasu âyanı oldu ve 1818 yılında ölene kadar da bu görevini sürdürdü. Karasu âyanı olan Mustafa Bey Karasu'yu daha yaşanılabilir bir yer haline getirmek için elinden gelen çabayı gösteriyor ve Karasu halkı tarafından da çok seviliyordu.

Âyan olduktan bir yıl sonra Dâruçay Karyesi (Darıçayırı Köyü) sakinleri ile büyük bir sorun yaşandı. Dâruçay Karyesi halkı eskiden beri İstanbul'a gönderilmek için kereste kesip, sevkiyat için hazır hale getirirlerdi. Kesilen kereste-ler Dâruçay Karyesinin içinden geçen küçük bir çay vasıtasıyla Sakarya nehrine taşınır ve oradan da hızlı bir şekilde Karasu iskelelerine ulaştırılırdı. Bu da Dâruçay Karyesi'nden kesilen kerestenin herhangi bir kara yolu vasıtasına ihtiyaç duyulmadan hızlıca denize indirilmesini sağlardı. Bu yüzden Dâruçay karyesinde çok sayıda hattab (oduncu) vardı. Dâruçay, aynı zamanda Karasu'nun kereste ticaret hacmi en yüksek olan karyesiydi.

Dâruçay Karyesi oduncuları daha kârlı olduğu gerekçesiyle kereste yerine odun kesmeye başladılar. Ancak Kocaeli Mutasarrıfı, İstanbul'dan gelen talimatlar doğrultusunda, Karasu âyanı Mustafa Bey'den kereste temin etmesini istiyordu. Bu istek üzerine Mustafa Bey de, Dâruçay ahalisinden odun yerine kereste kesmesini talep etti. Fakat köylüler bu talebi dinlemedi ve odun kesmeye devam ettiler. Bunun üzerine âyan Mustafa Bey 40-50 adamıyla Dâruçay karyesini basarak köylülere "*İstanbul'da kereste ziyâde baha eder imiş, bundan sonra kereste kesin*" diyerek köylüleri uyardı.

Mustafa Beyin bu uyarılarına rağmen Sarı İsmail ve adamları köylüleri de arkalarına alarak "*Biz kadimden berü odun keresiz kereste kesmeyiz*" diyerek Karasu âyanı Mustafa Bey'e karşı direndi. Bu cevap üzerine çatışma çıktı ve bu çatışmada Mustafa Bey'e karşı gelen Sarı İsmail, Molla Ömer ve Molla Ali öldürüldü. Mustafa Bey, kendisine karşı çıkan birkaç kişiyi de yanında götürerek darp ettirdi.[42]

Yaşanan bu olaylar üzerine Dâruçay Karyesinden bir gurup İstanbul'a gidip Karasu âyanı Mustafa Bey'in yaptıklarını yetkililere detaylı bir şekilde anlatarak şikâyet etti. Bunun üzerine durumun araştırılıp, gereğinin yapılması için İstanbul'dan Kocaeli Mutasarrıfı ve Bursa Kadısına talimatlar gönderildi.

Bu şikâyetler üzerine Karasu âyanı Mustafa Bey ve Dâruçay ahalisinden zarar görenlerin yakınları ile aralarında Yedi Divan diye tabir edilen köy sakinlerinin de bulunduğu 150 kişi tutuklanıp, Bursa'ya götürüldü. Bursa Kadısı, Haremeyn Müfettişi Vekili, belde âyanı ve davalıların da hazır bulunduğu mahkeme salonunda, üç gün boyunca taraflar teker teker dinlendi.

Karasu âyanı Mustafa Bey mahkemedeki savunmasında suçsuz olduğunu ısrarla belirterek, öldürülen Sarı İsmail, Molla Ömer ve Molla Ali'nin şaki olduklarını, köy halkına ve Karasu halkına zarar verdiklerini söyledi. Ancak mağdur olan köylüler Mustafa Bey'in kendilerine zulmettiğini, onun için kendisine güvenmediklerini, ondan rahatsız olduklarını ve onu âyan olarak tanımadıklarını dile getirdiler. Bu sebepten dolayı İmamoğlu adında birinin âyan seçilmesini önerdiler.

Karasu âyanı Mustafa Bey'i destekleyen köylüler ise İmamoğlu adlı kişinin bir önceki âyan Abdi Bey döneminde halka zulmettiğini bu yüzden âyan olmasını istemediklerini, mevcut âyan Mustafa Bey'den memnun olduklarını, yeni bir âyan seçiminin gereksiz olduğunu beyan ettiler. Mahkeme heyeti yeni bir âyan seçimi olursa işlerin hepten

[42] Mustafa Bey ile bahsi geçen bu kişiler arasında eskiye dayanan bir husumet vardı. Hatta Sarı İsmail bir önceki Karasu âyanı Abdi Bey ile de tatsız bir olay yaşamıştı. Bunun üzerine Abdi Bey Sarı İsmail'i şikâyet etmiş ve yakalanmasını istemişti ancak yakalandıktan kısa süre sonra affedilerek serbest bırakılmıştı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (Hat.), 752/35526.

kötüye gideceğini, taraflar arasında ikiliğin daha da artacağını düşünerek, her iki tarafı anlaştırdılar. Böylece Karasu âyanı Mustafa Bey ile Dâruçay ahalisi arasındaki anlaşmazlık çözüme kavuşturulmuş oldu.[43]

Zaten Mustafa Bey Karasu'nun en güçlü kişisiydi. Silahlarla donatılmış 100'den fazla adamı vardı. Dedesi Hacı Hasan oğlu İsmail ve babası Silahşor Abdi Bey de çok güçlü âyanlardı. Yani kendisi nüfuzlu bir aileden geliyordu ve Karasu'da birçok taraftarı vardı. Karasu halkının büyük çoğunluğu da Mustafa Bey'den memnun oldukları için başka birini âyan olarak görmek istemiyordu. Ayrıca Bölgedeki diğer güçlü âyanlar ve ileri gelen kimseler de Mustafa Bey'e kefil oldular. Bunlar arasında Şeyhler (Kaynarca) ve Adapazarı âyanları da vardı. Mustafa Bey'e bundan böyle halka daha adaletli davranması konusunda gerekli uyarılar yapılıp, kendisinden sözler alınarak Karasu Âyanı olarak görevine devam etmesi kararlaştırıldı.[44]

Bu mahkemede köylülerin şikâyetçi olduğu diğer bir konu ise, iskeleye naklettikleri odunların gemi sahipleri, reisler ve tüccarlar tarafından onar paraya satın alındığını ancak bu paranın artık geçimlerini sağlamaya yetmediğini, geçim sıkıntısı çekmekte olduklarından dolayı odunun çekisini on paraya değil, yirmi paraya satma istekleriydi. Bunun üzerine mahkeme tarafından bütün gemi reislerine ve tüccarlara bundan böyle odunun çekisinin yirmişer paraya alınacağına dair hüküm verildi. Bazı gemi reislerinin de hazır bulunduğu mahkemede her iki taraf bu hükmü kabul ederek anlaştılar.[45]

Mustafa Bey Karasu âyanı olduğunda, Adapazarı âyanı Kara Osman Ağa'nın yakalanma süreci devam ediyordu. Kocaeli Mutasarrıfı Vezir Mehmet Nurullah Paşa 1 Nisan 1816 tarihinde Âyan Kara Osman Ağa ve onu destekleyen her kim varsa yakalayıp haddini bildirmek için tüm kuvvetleriyle Adapazarı'na yürüdü. Ancak Kara Osman Ağa adamlarıyla birlikte Karasu bölgesine kaçtı. Karasu sınırları içerisinde bulunan Sinanoğlu Dağı'nda saklandı. Kara Osman Ağa'nın peşine düşen Nurullah Paşa, Söğütlü yakınlarında onun en yakın adamlarından biri olan Cellad Emin'i yakaladı. Mutasarrıf Nurullah Paşa, destek için Karasu Âyanı Mustafa Bey'e de haber göndermişti. Ancak Mustafa Bey kendisini tehlikeye atmamak için babası gibi her iki tarafın gönlünü hoş tutmaya çalıştı. Sonunda, Sakarya bölgesinin gelmiş geçmiş en kudretli âyanı olan Kara Osman Ağa ve adamları Karasu sınırları içerisinde, Sinanoğlu Karyesi mevkii yakınlarında yakalandı ve Mayıs 1816 tarihinde de idam edildiler.[46]

Karasu'nun son âyanı Mustafa Bey, 1818 yılında genç yaşta vefat etti. Kabri günümüzde Karasu Merkez Mezarlığı'nda babası Silahşor Abdi Bey'in yanında bulunmaktadır.

Sonuç

Karasu ve çevresinde âyanların ortaya çıkmasının en önemli sebebi; Karasu'nun kuzeyinde Karadeniz, batısında Sakarya Nehri, doğusunda Milan (Melen) Çayı ve güneyinin ise kıyıya paralel gür ormanlı yüksek dağlarla çevrili olmasıdır. Karasu, sahip olduğu bu avantajlar sayesinde dışarıdan yapılabilecek her türlü müdahaleye karşı korunaklı bir bölgedir. Karasu'yu önemli kılan bir diğer husus ise, Sakarya Nehri'nin denize döküldüğü noktasında bulunmasıdır. Sakarya havzasından kesilen odun, kereste ve tomruklar nehrin güçlü akıntısıyla kolayca denize indirilir ve Karasulu reisler sayesinde İstanbul'a taşınırdı. Karasu'nun sahip olduğu bu avantajlı konum, bölgede âyanların ortaya çıkıp güçlenmesini kolaylaştırdı.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezi otoritenin zayıflamaya başlamasıyla birlikte devletle halk arasında irtibatı sağlayan âyanlar, devletin içine düştüğü sıkıntıların ortaya çıkardığı boşluktan yarar-

[43] Karasu Kazasında yeni bir âyan seçimi meselesi Kocaeli Mutasarrıfı Mustafa Paşa tarafından 8 Aralık 1814 tarihinde Padişaha arz edilmiş, II. Mahmut ise ferman ile âyan atanmadığını, bunun devlet geleneklerine aykırı olduğunu hatırlatarak, her beldenin kendi âyanını seçim yoluyla kendisinin seçmek zorunda olduğunu belirtmişti. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (Hat.), 752/35526.
[44] BOA, Hat., 752/35526.
[45] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (Hat.), 762/36010.
[46] Çetin, a.g.m., s. 370-372.

lanıp, zamanla güçlerini merkezi otorite aleyhine genişletmeye başladılar. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, âyan olma mücadelesi ve âyanlar arasında da güç ve servet edinme yarışı hızlandı. Bunun doğal sonucu olarak da âyanlar bulundukları bölgelerde büyük karışıklıklara sebep oldular. Bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Kocaeli sancağı, Karasu kazasında da âyanlar benzer amaçlarla hüküm sürmeye başladı.

Öyle ki Karasu ve çevresinde birçok kişi âyan olmak iddiasıyla eşkıyalık ve zorbalığa başladı. Bu şahıslar, etrafına adam topluyor ve köylülere baskı yapıyorlardı. Mesela 1782 tarihinde Karasu'da oturan Latif oğlu Feyzullah, soygunculuk ve haydutluk yapmaya başladı. Ardından yine Karasu köyünde oturan Hacı Mehmet, Hacı Salih ve Hacı Hasan kardeşler, âyan olmak iddiasıyla ahaliyi kendi tarafına çekmeye çalıştılar. Köylülerin mallarını gasp edip topraklarına el koydular. Bölge halkına uyguladıkları zulümler, Kocaeli mutasarrıflığının bölgeye müdahalesine kadar devam etmişti.[47] Yine 1789 tarihinde Karasu, Kandıra ve Kefken'de Hasan adında bir kişi benzer iddia ve gerekçelerle halka zulmedince, Kocaeli Mutasarrıflığının talebi doğrultusunda, Karasu âyanı Hacı Abdi Bey'in adamları tarafından yakalanarak kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir.[48]

Bozulan devlet düzeni sonucu, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bulunduğu bölgede görev yapan bazı âyan aileleri bir süre sonra adeta hanedanlığı andıran, babadan oğula geçen bir mekanizmaya dönüştü. Manisa'da Karaosmanoğulları Yozgat'ta Çapanoğulları, Samsun'da Canikli Ali Paşa ve oğulları, Sivas'ta Zararlızadeler gibi, ilk defa bu çalışmada ele alınan Kocaeli sancağı, Karasu Kazası'nda Hacı Hasan oğlu İsmail, onun oğlu Silahşor Abdi Bey ve torunu Mustafa Bey de bu mekanizmanın diğer örneklerindendir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I.), 23/15441.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I.), 190/12735.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I.), 341/23787.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa II (AE. SMST. II.), 80/8560.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa III (AE. SMST. III.), 15/1015.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa III (AE. SAMD. III.), 160/15686.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Selim III (AE. SSLM. III.), 30/1729.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C. AS), 450/18778.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Bahriye (C. BH), 199/9299.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 207/10334.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Zaptiye (C. ZB.), 72/3574.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun, (HAT.), 1386/55060.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT.), 520/25403.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (Hat.), 752/35526.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (Hat.), 762/36010.

[47] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Zaptiye (C. ZB.), 72/3574.
[48] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun, (HAT.), 1386/55060.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD.), 1537/6.

Alkan, Necmeddin. "Âyanlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Âyanı Süleyman'ın Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* 12, 2007, 69-84.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2014.

Çetin, Atilla. "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", *Sakarya İli Tarihi I*, haz. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İstanbul 2005, 345-407.

Demiryürek, Halim, "Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898-1904", *Uluslararası Kocaeli Gazi Akça Koca Sempozyumu*, Ed: Haluk Selvi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, 1211-1228.

İstanbul Kadı Sicilleri 24 Numaralı Sicil, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), XXI, Hüküm No: 164, s. 250.

Kınay, Ali. *Karasu Kazasının Temettuât Defterleri (1844) ve Sosyo-Ekonomik Açıdan Tahlili*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Mert, Özcan. "Âyan, " *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 1995, 195-198.

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 2014.

Nagata, Yuzo. *Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

Öztürk, Yücel. "XVI. Asırdan XVII Başlarına Kadar Ada Kazası", *Sakarya İli Tarihi*, haz. Mehmet Alpargu, İstanbul: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, I, 2005, 223-304.

Sahillioğlu, Halil. "Avârız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, 199, 108-109.

Şahin, Enis ve Üstündağ, Sinan. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülkî Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2016, s. 563-602.

Yaşa, Recep. "Sakarya Yöresinde Türkmenler", *Sakarya İli Tarihi*, haz. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, I, İstanbul 2005, 213-221.

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Adapazarı ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları ve Asayiş Sorunları

FAHRİ YETİM

Doç. Dr. / Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, fyetim@ogu.edu.tr

GİRİŞ

Dünya tarihi içinde en büyük ve en başarılı siyasi birlik örneklerinden birini teşkil eden Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda başta modernite olmak üzere diğer tarihsel sebeplerin de etkisiyle bütünlüğünü koruma açısından önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İmparatorluğun geleneksel yapısını aşındıran modern değerler (özgürlük, eşitlik, kardeşlik, milliyet, demokrasi...), devletin siyasi yapısını yakından etkilemiş ve sonrasında emperyalizm olgusu ve bağımsızlık hareketleriyle birlikte ülke dağılma dönemine girmiştir. Bu sürecin kaçınılmaz sonuçlarından biri olan göç olgusunun ortaya çıkmasıyla birlikte devletin nüfus yapısı değişmeye başlamış ve bu durum, yeni sosyal sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları için söz konusu bu durumun en yoğun yaşandığı yerlerden biri de Adapazarı ve çevresi olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Kafkaslar ve Kırım göçlerine 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Balkan göçlerinin de eklenmesiyle Anadolu'nun etnik, kültürel ve demografik yapısı yeniden şekillenmeye başlamıştır[1]. Bu süreç, Balkan Savaşları (1912-13) ve Milli Mücadele sonrasında yaşanılan mübadele uygulamalarıyla doruk seviyelere ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesini öngören Şark Meselesi/Doğu Sorunu ekseninde yaşanan emperyalist baskılar, ard arda gelen savaşlar ve alınan yenilgiler, ekonomik sorunlar devlet otoritesinin ve kamu düzeninin büyük ölçüde bozulmasına yol açmış ve bunun sunucunda yoğun asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan devletin temel haklar konusundaki sorumluluk durumu, meşrutiyet hareketleri sonucunda anayasal konuma çekilmekle beraber, yaşanılan ağır siyasi, idari ve ekonomik sorunlar dolayısıyla devlet açısından adeta bir meşruiyet krizine dönüşmüştür. Yer yer ülkenin geneli için söz konusu olan bu durum, Adapazarı ve çevresinin kendine özgü koşulları nedeniyle bu bölgede daha yoğun bir şekilde görülmüştür. İmparatorluğun eski dönemlerinden gelen eşkıyalık geleneğine, devlet otoritesinin yetersizliği nedeniyle asayiş sorunları da eklenmiş ve toplumsal hayat bundan büyük ölçüde olmuşuz bir şekilde etkilenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan konuyla ilgili çok sayıdaki belge örnekleri bu durumu teyit etmektedir. Bu örnekler, konunun bu boyutuna yeterince açıklık getireceği gibi bu açıdan yörenin sosyal tarihine de ışık tutacak niteliktedir.

[1] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, İstanbul 2017, s. 199.

19. Yüzyıl Sonlarında ve 20. Yüzyıl Başlarında Adapazarı ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları ve Asayiş Sorunları

Türkiye'nin yakın tarihi bir anlamda imparatorluktan ulusal devlete geçişin öyküsüdür. Oldukça büyük zorluklar içinde geçen bu süreç, bir taraftan işgalci dış güçlere karşı verilen amansız mücadelelerin yanında, diğer taraftan modern anlamda millet olmanın doğasından kaynaklanan entegrasyon sorunlarını da içerir. Adapazarı ve çevresi, Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru bu öykünün yaşandığı en renkli örneklerden biri olmuştur. Balkan Savaşları sonrasında yöreyi dolaşan *Tanin* gazetesi Anadolu muhabiri Ahmet Şerif'in bu bölgeyle ilgili gözlemleri ilginçtir. Ahmet Şerif'e göre; çeşitli ırkları (örfleri) ve cinsiyetleri görmek onların hayat şekillerini ufak bir çerçeve içinde incelemek isteyenler için Adapazarı kazasından daha iyi sergi bulanamaz. Bilinmez nasıl bir mantık, hangi idari zorlamalarla senelerden beri, hükümet İzmit Livası'nı, özellikle bu kazayı başka bölgelerden gelen göçmenler adeta depo kabul etmiştir[2]. Yine Ahmet Şerif'in elde ettiği bilgilere göre kazanın nüfusu ve demografik dağılımı şu şekildedir:

Cinsler; Köy ve Mahalle, Nüfus

Eski İslam halkı 147.42836

Rumeli göçmenleri 30.6650

Laz ve Gürcü 56.9458

Çerkes ve Abaza 73.16155

Yörük aşireti 1.173

Ermeni 36.16500

Rum 19.6761

Musevi 1.113

Kürd 5.1072

Toplam 368.99718[3]

Tablodan da görüldüğü gibi Adapazarı, Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısını en iyi yansıtan merkezlerden biri durumundadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan göç olgusu ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde travmatik boyutlara ulaşmışve bu süreç, daha sonraki dönemlerde de Türkiye ile diğer devletler arasında anlaşmalı bir şekilde devam ederek zamanla dengeye oturmuştur. Yaklaşık yarım yüzyılda ortaya çıkan bu tablo kaçınılmaz bir şekilde entegrasyon sorunlarını beraberinde getirmiştir. Nitekim bu nüfus grupları, ilk dönemlerde geldikleri yerlerin hayat tarzları içinde kendi dillerini konuşarak kapalı bir havza görünümünde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İmparatorluktan ulusal devlet geçiş sonrasında ise milletleşme eksenindeki kültür politikalarıyla desteklenerek bu süreç daha farklı bir aşamaya ulaşmıştır.

[2] Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, Ankara 1999, s. 348.
[3] *A.g.e.,* s. 349.

19. yüzyılınsonlarına doğru İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı dış baskılar ve ülkenin yönetimi konusunda içeriden gelen değişim talepleri devlet otoritesinde büyük bir zaafa yol açmış ve bu durum, memleketin hemen her yerinde kamu düzeninin sarsılmasına yol açmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'e giden süreçte ve sonrasında yaşanılan kaotik ortam böyle durumun vasatını hazırlamıştır. Çalışma konumuzu oluşturan eşkıyalık olayları ve asayiş sorunları, nedenleri açısından, ekonomik durum, entegrasyon sorunları, savaş ortamı, çetecilik, ...gibi çeşitlilik[4] gösterse de merkez ve taşrada devlet otoritesinin sağlanması ve korunmasında görülen genel yetersizlik dolayısıyla güvenli bir ortamın bulunmayışı bu durumun ortak paydasını oluşturmuştur. Yaşanılan asayişsizlik ortamında görülen olaylar hırsızlık, yaralama, adam kaçırma, adam öldürme, gasp, soygun ve baskınlar şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Bu tür olaylar, memleketin diğer yerlerinde de görülen münferit ve lokal görünümlü olmaktan ziyade olgulaşmış bir durumdadır. Sık sık görülen ve giderek vaka-i adiye niteliği kazanmış olan bu tür olaylar, günlük yaşamın bir parçası haline gelmiş ve halk adeta temel haklarından yoksun bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birine örnek olarak; İzmit Sancağı Mutasarrıflığına Tunuslu Fesçi Salih imzasıyla gönderilen bir arzuhalde; Adapazarı dahilindeeşkıya tarafından eşyaları çalınan ve sonrasında uğranılan mağduriyetin giderilmesiyle ilgili hükmün yerine getirilmemesi konusunda bu tür olaylarla ilgili bazı köylerin ahalisinin bu yöndeki şikayetlerini içeren Yusuf mühürlü 30 teşrinisani 1303 (1 Mart 1888) tarihli vilayete gönderilen arzuhalin gereğinin yapılmasını isteyen belge gösterilebilir[5].

Bir başka olayla ilgili olarak Sadrazam Kâmil Paşa tarafından padişahlık makamına gönderilen17 Ocak 1891 tarihli yazıda; Ankara demiryolu inşasında müstahdem iken Adapazarı'nda eşkıya tarafından öldürülen Avusturyalı İvan Varisiç ile Jan Kanisçek'in varislerine tazminat ödenmesi konusunda Avusturya Sefaretinden gelen istekle ilgili olarak, bu gibi olaylarda katillerin tutuklanması ve kanunen ceza almaları gerektiği her memlekette görülen bir usul olduğundan hükümetçe bu isteğin yerine getirilemeyeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine sefaret tarafından, vefat eden kişilerin beş küçük çocuğu bulunduğu ve olay sırasında birisinin karısının 52 lirasının çalındığının bildirilmesi üzerine adı geçen şahıslar için hükümetten fütüvvet ve merhamet olarak beşyüz lira istenmiştir. Bu konuda sefaret için herhangi bir iltimas olmamakla beraber bu gibi olaylarda mağdurlara hasta veya sakatlık ve ölüm durumlarında kendilerine veyahut varislerine padişahlık makamı tarafından maaşlar tahsis edilmekte olduğu hatırlatılmış ve bu şekilde muamelenin tatbiki talep edilmiştir[6].

Bir başka belge örneği ise, Adapazarı ve çevresindeki asayiş güçlerinin yeterli olmaması üzerine mevcut kuvvetlere ek olarak yeni birliklerin gönderilmesiyle ilgili taleplerdir. Bu cümleden olarak İzmit kumandanlığı tarafından, İzmit Mutasarrıflığına, gönderilen 30 Eylül 1311 (12 Ekim 1895) tarihli yazıda; icap eden bölgelere dağıtılmak ve asayişin korunması için Adapazarı redif taburunun silah altına alınması ve bunların nakliyesi için Tersane-i Amire'den münasip bir geminin İzmit'e gönderilmesi istenilmektedir. Belgenin diğer bölümünde ise beklenilen kuvvetlerin İzmit'e gelmemesi üzerine kol, devriye ve nöbet konularında büyük müşkilat çekildiği Üsküdar cihet-i askeri kumandanlığına bildirilmekte ve İzmit'te ancak 456 kadar askerin toplanabildiği, ihtiyat kuvvetlerinin gereken bölgelere gönderildiği, adı geçen kuvvetlerin havalinin asayişine yetmediği, bundan dolayı iki redif taburunun daha silahaltına alınmasının gerektiği İzmit kumandanlığı tarafından bildirilmektedir[7].

Asayiş sorunu memleketin genelinde mevcut olmakla beraber, belgeden de görüldüğü gibi yörenin kendine özgü koşulları dolayısıyla Adapazarı ve çevresi için daha ileri boyutlardadır. II. Meşrutiyetin ilanı ile ülke çapında çıkarı-

[4] Asayişsizliğin sebeplerinden biri de, başta Birinci Dünya Savaşı dönemi olmak üzere Rum ve Ermeni çetelerinin kendilerini emperyalist emelleri doğrultusunda destekleyen devletler için giriştikleri çetecilik faaliyetleri olmuştur.Bunlardan birine örnek olarak; Birinci Dünya Savaşı döneminde olmak üzere Adapazarı Ermenilerinin, Rus donanmasının Ereğli'yi bombardımana yeltendiği günlerde cüretlerini iyice artırarak, Rusların birkaç güne kadar geleceklerini, o zaman şehirde tek Türk bırakmayacaklarını açıkça söylemelerinden kaynaklanan gerginlik ortamı gösterilebilir. Bu sırada Ermenilerin bu amaç doğrultusunda büyük bir silahlanmaya giriştikleri, bunun da yörenin asayişini olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir. Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, İstanbul 2005, s. 8.

[5] *BOA,* DH. MKT., 1490/114, 18 Şubat 1303 (1 Mart 1888).

[6] *BOA,* YA. HUS., 243/17. 5 Kanunusani 1306 (17 Ocak 1891).

[7] *BOA*, A MKT. MHM., 655/5.1.

lan genel af, bu yörede de memnuniyetle karşılanmış ve siyasi ve adi suçlular serbest bırakılmıştır[8]. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş ve kısa bir süre sonra yeniden kaotik ortama dönülmüştür. Emniyet konusunda polis ve jandarmanın sayısında değişme olmadığı için sorunlar ertesi yıl da yaşanmaya devam etmiştir. Bunu yansıtan pek çok belge örneği bulunmaktadır.

Nitekim bu meyanda Adapazarı ve civar köylerinden 27 muhtarın imzasıyla Hareket Ordusu Kumandanlığına gönderilen 29 Haziran 1325 (12 Temmuz 1909) tarihli yazıda, çeşitli suçların işlendiği ve yörenin topyekün emniyetinin çok zayıf durumda olduğu ve halkın tedirginlik içinde sorunun çözümünü beklediği belirtilmektedir.

"Kazamız anâsır-ı muhtelifeden mürekkep 130 bin nüfusu mütecaviz olduğu halde bir vakitten berü müteaddit eşkıya çeteleri sancağımızı, etraf-ı kazamızı muhasara edenlere bu gece Doğancılardan senevi 40 lira vergi verir Seyyid Ağa'ya katl-ü cerh ve Çaykışlalı Ali Paşa'nın hanesini basıp haremini tehdit, kendisini bir tarafa götürüp fidye-i necat talep ve Dağdibi'nden Ali Osman'ın oğlu Zekeriya'yı kaldırıp fidye-i necat talep, Kandıra'nın Ketonönünden Veli Ahmet'in hanesini basıp, Gölköprü divanından Necip Ağa'nın hanesini basıp gasp, kazamızın yine ... köyünden Ali'yi dağa kaldırıp muhtar ve azasını katl ile tehdit, dernek cemaatından Hacı İsmail'in kiremithanesini basmak gibi vukuat-ı şekavetkâranetezyid ederek mal ve can, ırz ve namusumuz kat'iyyen tehlikededir. Bu şakileri bura kuvve-i zabıta ve askeriyesi tenkil edemeyeceği suret-i katiyyede tahakkuk etmiştir. Şimdiye kadar mükerreren şikâyetle muhafaza-i nefsimizi istedik. Bugün başkaca müracaat ederek maruzatımızı hükümetimiz muhakkak gördü. Yapacağını vaad etti. Silahlarımızı da toplattığından dolayı bizzat müdafaadan ise aciz kalıyoruz. Bütün kasaba ve kurrahalkının şu emniyetsiz ve asayişsizlikten eli böğründe kalmıştır. Hatta kasabada muhafaza-i nefs etmekten emin değiliz. 500 mevcutlu süvari ve piyadenin hemen tren-i mahsusla bu akşam gönderilip de asayiş ve emniyeti umumiyeyi temin edilmesini istirhamımız perişan mevsim-i hasatta mahvoluyoruz. Şimdi telgraf başında cevap bekleriz". Civar köyler muhtarları[9].

Belgenin içeriğinde de vurgulandığı gibi asayiş sorununun çok çeşitli suçları içermekte ve oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Yöre halkı adeta en önemli temel haklardan olan can güvenliğinden yoksun durumdadır. Talep edilen askeri desteğin en az 500 kişilik olması da sorunun büyüklüğü hakkında yeteri derecede fikir vermektedir. Hareket Ordusu Kumandanlığı ise aynı gün durumu padişahlık makamına iletmiş, iki süvari bölüğünün bu akşam tren-i mahsusla sevk edileceğini Adapazarı kaymakamlığına ve binbaşılığına telgrafla bildirmiş ve adı geçen kuvvetlerin yerine ulaşıncaya kadar gerekli diğer tedbirlerin alınması hususunu ilgili makama arz etmiştir.

Aynı yöreden benzer şikâyetlerin ve asayiş konusunda çekilen zorlukların dile getirildiği 9 Temmuz 1325 (22 Temmuz 1909) tarihli on gün sonraki Meclis-i Mebûsân Riyaseti'ne çekilen telgrafta; yine aynı sorunların hassasiyetle belirtildiği görülmektedir. Buna göre yöredeki asayiş sorununun çözümlenemediği ya da bu konuda verilen desteklerin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır[10].

Bir başka eşkıyalık örneği de Adapazarı taraflarında ortaya çıkan eşkıyanın rehin aldıkları Düzce'nin Bağraz köyünden Mustafa oğlu Ali'yi ağır yaralamaları üzerine mağdurun tedavisinin İstanbul'da yapılmasını Hareket Ordusu Kumandanlığının Dahiliye Nezareti gönderdiği 8 Ağustos 1325 (24 Ağustos 1909) tarihli yazıyla ilgilidir[11].

---

[8] Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi*, C.1, İstanbul 2005, s.452.

[9] *BOA*, DH.MKT., 2875/84.

[10] *BOA*, DH.MUİ., 130/130.

[11] *BOA*, DH.MKT., 2911/51. Yöre halkının görülen asayişsizlik konusundaki duyarlılığını yansıtan bu belgeye göre olayın mahiyeti şu şekildedir: "*Ağustosun birinci gecesi saat bir raddelerinde Şaki Kâzım ve refiki Kara Ali Düzce'nin Bağraz karyesinde mezkur karyeden Mustafa oğlu Ali'yi yakalayarak ekmek yedirmesine talep ve ısrar etmeleriyle merkumun bunları karye eşrafından sabık muhtar Kadir Ağa'nın hanesi havalisine götürüp hane sahibinden onlar için sofra çıkarılmasını söylemekle beraber diğer taraftan karye civarında nöbet bekleyen zabıta memuru Arslan Bey ve askeri müfrezesine haber gönderip müfreze bu haneye yaklaşıp abluka edeceği sırada şaki-i merkuman keyfiyeti hissederek hemen sofra başından kalkıp; bizi haber verdin deyü diyerek merkum alem üzerine birer mermi endahtıyla birisi zevalinin sağ ayağı buduna tesadüfle kemiklerini dağıtır ve diğeri sol koluna tesadüf eder. Müfreze*

Belgelere göre bu dönemde yörede sıkça karşılaşılan eşkıyalık olaylarından bir türü de gasp ve soygunlardır. Bunlardan birine örnek olarak; Kandıra ve Adapazarı arasında bulunan yetimlere ait bir dakîk (un) fabrikasının zabıta elbisesi giymiş bir şahs-ı meçhulün, avanesiyle birlikte gece ve silahlı olarak fabrikayı yağmalamasıüzerine bu konuyla ilgili olarak, buna teşebbüs edenlerin araştırılması, yakalanması ve adli makamlara bildirilmesi için Şerhan Kafkasi imzasıyla İzmit Mutasarrıflığına verilen 1 Teşrinievvel 1325 (14 Ekim 1909) tarihli arzuhal yazısı gösterilebilir[12].

Meşrutiyet'in ilanının ardından bir süre sonra ortaya çıkan kaotik atmosfer içinde asayiş sorunları yine giderek artış göstermiştir. Bunda bir ölçüde basında çıkan doğrulanmamış haberlerin de etkisi olduğu görülmektedir. Buna bir örnek olarak; 17 Ocak 1910'da *Sabah* gazetesine gönderilen bir mektupta Artin namındaki bir Ermeninin Adapazarı hükümet konağını basarak revolverle Kaymakam Sırrı Bey'i öldürdüğü ve tahrirat kâtibini yaraladığı haberi verilmiş, ancak İzmit Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda bu haberin doğru olmadığı ve "...bu yolda işa'attan maksat asayişi muhtel ve hükümet-i hazıra aleyhinde iğmal-i fikr etmektir ..." denilmiştir[13]. Bunun benzer bir örneği de daha sonraki tarihlerde Düzce ve çevresindeki olaylarda görülmüştür[14]. Bu iki örnekten de görüldüğü gibi bu gibi olaylarda, basının hükümet politikalarının yanında ya da karşısında olup olmasıyla ilgili boyutları da söz konusudur.

Balkan Savaşları döneminde daha da bozulan asayiş ortamı içinde Adapazarı, Geyve, Hendek ve Akyazı'da ortalama her ay bir kişi katledilmekteydi. Giderek fail-i meçhule dönüşen bu olaylar üzerine İstanbul Polis Müdüriyeti, bölgedeki bu tür olayların önüne geçilmesi için Dahiliye Nezareti'ne müracaat ederek İstanbul'dan İzmit'e kadar trenlerde polis ve inzibat memuru bulundurulmasını istemiş, fakat bu istek tren şirketi tarafından kabul edilmemiştir. Buna gerekçe olarak ise diğer bölgelerdeki trenlerde polislerin biletsiz olarak binmek isteyecekleri gösterilmiştir[15].

Eşkıyalık ve asayiş konusundaki sorunlar Birinci Dünya Savaşı döneminde gerek otorite boşluğu, gerekse yoksulluk gibi nedenlerle daha da artmış gibi görünmektedir. Bu dönemde bu tür olaylar arasında hane basmak ve işkence ile soygun vakaları da gözlenmektedir. Bunun bir örneği olarak kronik suç şebekesine dönüşmüş, yakalanıp tutuklandıktan sonra firar ederek yine aynı fiilleri yapan bir grubun eylemi gösterilebilir. İzmit Mutasarrıflığından, Dahiliye Nezaret-i Celilesinegönderilen 7 Temmuz 1332 (20 Temmuz 1916)tarihli yazıda; 5 kişilik bir eşkıya çetesinin Kandıra kazasının bazı nahiyelerinde göründüğü ve bu çetenin dün gece Kazancık karyesinde hane basarak işkence ve yaralama ile yüz yirmi lira kadar parayı gasp ederek firar ettikleri, takip edilerek şakilerin Adapazarı'nın Akyazı nahiyesinde Çend Mahallesinde daha önce görülmeleri üzerine bu durumun Teşkilat-ı Mahsusa'ya bildirildiği ve daha önce vuku bulan isteğe rağmen hükümete teslim edilmeyen ve Dersaadet'ten firar ile yine eşkıyalığa başlayan Kâzım namındaki şakinin idaresinde Karadereli Laz Recep ve ekibinin bulunduğu Kandıra Kaymakamlığından bildirilmiş ve geçenlerde Derbent havalisinde de üç kişiyi katleden kişinin yine adı geçen Kâzım olduğu anlaşılmış olup bu kişinin takip edilerek tutuklanması için Adapazarı ve Kandıra bölük kumandanlıklarına merkezden ayrıca müfrezeler görevlendirilerek lazım gelenlere kat'i emirler verildiği ve adı geçen şahsın en yakın zamanda ölü veya diri yakalanıp tutuklanması için gerekeninin yapılması istenilmektedir[16].

---

tarafından üzerine atılan mermiler arasında gecenin karanlığından bilistifade firara muvaffak olup ayağından yaralanan Ali'nin cerihası gayet vahim olup doktor ve cerrah gönderilerek hanesinde müdavata ihtimam olunmaktadır. Şaki-i merkuman ise tabu tuvanı keserek uzak mevkilere kaçmakta iseler de o civarda dere ve çalı mısır tarlalarından istifade etmeketedirler. Hatta bugün karye-i mezkûre civarındaki mısır tarlası derununda görülerek hemen abluka altına alınıptaharri edilmektedir. Merkezden birçok muavenet tedarik edilerek gönderildiği cihetle neticesi arz edileceği maruzdur. 2 Ağustos 1325 (15 Ağustos 1909). Takip Müfrezesi Birinci Liva Kumandanı Ali Rıza."Belgeye göre kendi hayatını tehlikeye atarak eşkıyayı müfrezeye haber veren Mustafa oğlu Ali'nin gösterdiği bu kahramanlığının böylesi davranışları teşvik amacıyla tedavisinin İstanbul'da yapılması Dahiliye Nezareti'nden istenilmektedir.

[12] *BOA*, DH. MUİ., 22/12.

[13] Selvi, *a.g.m.,* s. 454.

[14] 17 Aralık 1919 tarihli *İkdam* gazetesinde Düzce'deki asayiş konusunda benzer haberler yer almış ve sonrasında bu haberlerin İzmit Mutasarrıflığı tarafından tekzibi istenmiştir. Fahri Yetim, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Düzce'de Sosyal ve İdari Sorunlar", *Düzce'de Tarih ve Kültür*, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İstanbul 2014, s. 185.

[15] Selvi , *a..g.m*., s. 455.

[16] *BOA*, DH. EUM., 26/24. 1.

Eşkıyalık olayları arasındaki çeşitlilik kamu görevlilerine saldırmak, kamu araçlarına baskın yapmak, gasp ve soygunlar şeklinde de görülmektedir. Bu tür olaylar, zaman zaman kamu hizmetlerinin sağlıklı bir şeklide yapılmasını engelleyecek boyutlara ulaşmıştır. Buna bir örnek olarak İznik-Mekece hattında yaşanılan soygun girişimi gösterilebilir. Bununla ilgili olarak; Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ağustos 1332 (16 Ağustos 1916) tarihli yazıda, içinde bulunulan Ağustos ayının birinci günü sabahında İznik-Mekece şosesi üzerinde bazı eşkıyanın posta arabasına saldırmaları üzerine takip edilen eşkıyanın Geyve'ye bağlı Kurtbelen karyesinde emval-i metruke işlerinde koruculuk yapan Üsküp muhacirlerinden Şaban ve Arnavut Kâzım ve Arnavut Mehmet, Bayramoğlu Şaban ve Arnavut Ömeroğlu İsmail ve Ahiler Karyesinden Ahmedoğlu Mustafa Çavuş'un Harputlu Resuloğlu Ali ve Çerkeşler karyesinden Kara Mustafa adlı kişiler oldukları ve bunlar arasında çıkan çatışmada bunlardan Arnavut İsmail ve ahileri, Ahmetoğlu Mustafa Çavuş'un ve Harputlu Resuloğlu Ali'nin derdest oldukları, içlerinden Kara Mustafa'nın yaralı olarak diğerlerinin de Kurtbelen taraflarına kaçtıkları ve takiplerine devam edildiğinin İznik Kaymakamlığından haber verildiği ve eşkıya grubunun kâmilen yakalanarak derdest edilmelerinin gerektiği adı geçen kaymakamlığa bildirilmiştir. Ayrıca söz konusu eşkıya içinde Kurtbelen karyesindeki Arnavutların ve daha başka kişilerin yasak silah bulundurdukları, bu yüzden bunların takip edilerek yakalanmaları ve silahlarına el konulması hususunda gereken şeylerin yapılmasını Geyve kaymakamlığına bildiren yazı örneği gösterilebilir[17].

Bunun benzer bir örneği olarak da; Dahiliye Nazırı tarafından İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 21 Kanunuevvel 1332 (3 Ocak 1917) tarihli belge gösterilebilir. Söz konusu belgede, "*Adapazarı'nda son günlerde eşkıya çetelerinin açıktan açığa bulundukları ve hatta geçenlerde Derbent tarafından Adapazarı tarafına gelen bazı yolcuların eşkıya tarafından faaliyette tutularak bu meyanda bir arabacının katl ve birkaçının cerh edildiğinden soyuldukları istihbar olundu. Bu kabil vekayi-i asayişsizliğin men'-i tekerrürüve eşkıyanın istîsallleri (kökünden halli) için ne gibi tedbirleri tatbik olunduğunu şimdiye kadar malumat verilmemesinin iş'arı ve kaymakamla jandarma kuımandanının derhal îzamı ve icab ederse bizzat hareket olunarak bizzat tahkikat icra ve takibat netayicinden peyderpey malumat itası konusunda...*"[18] ifadelerine yer verilmiştir.

Hendek'ten Sadrazamlık makamına çekilen 5 Mayıs 1334 ((5 Mayıs 1918) tarihli bir telgrafta ise; daha önce suç işleyip firar eden bir suç şebekesinin "*bir müddetten beri Adapazarı ve Hendek nahiyesi dahilinde ibka ettikleri ceraim-i adide ahali-i mazlumenin mal ve canların emniyet mütesellep ve ırzları paymal olmaktadır. Hane basmak, yol kesmek ve ele geçirdikleri insanların evlat ailesi muvacehesinde zekür, inas, sabi demeden kesüp basmak şeklindeki şakavetlerinin bir an evvel satvet-i hükümet işbu şerirlere bildirilmesi için sarahat-i umumiyetle idare-i asayiş hakkında meleke kesbetmiş bir memurun tayiniistikmâl-i müstedadır*" denilmektedir[19]. Bu konuyla ilgili olarak Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen telgrafta ise, firarilerin ve çeşitli milletlerden oluştuğu oluşan bir eşkıya grubunun Adapazarı ve Hendek dahilinde bu türden suçları işlediği, bu nedenle Hendek merkezinden çekilen telgrafla ilgili tahkikat ve takibatın yapılması ve neticesinin bildirilmesi istenilmektedir[20]. Aynı konuyla ilgili belgenin diğer bölümlerinde İzmit Mutasarrıflığından sadrazamlık makamına çekilen telgrafta ise Osmanlı Devleti'nin gayri müslim Ermeni, Rum ve saire unsurlarından oluşan çete faaliyetleriyle ilgili olarak durumun sadrazamlığa iletildiği ve bu tür şikâyetlerin yaklaşık dört yıldır var olduğu bildirilmektedir[21].

Milli Mücadele dönemine gelindiğinde Adapazarı ve çevresinde asayiş sorunları hızını kesmeden devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ilgili hükümleri uygulanmaya başlayınca Adapazarı'ndan Geyve'ye kadar olan havalide terhis edilen ve askerden kaçan kişilerden oluşan çeteler emniyet ve asayişi bozmaya başlamıştır[22]. Bu yüzden Dahi-

[17] *BOA,* DH.EUM., 5. Şb. 27/44. 1.
[18] *BOA,* DH. ŞFR. 71/156.1.
[19] *BOA*., DH.EUM., 36/51/2.
[20] *BOA*., DH.EUM., 36/51/1.
[21] *BOA*., DH.EUM., 36/51/3/4.
[22] Enver Konukçu-Haluk Selvi, "Milli Mücadele Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", *Sakarya İli Tarihi*, C. 1, İstanbul 2005, s. 511.

liye Nezaretiyle İzmit Mutasarrıflığı arasında yörede asayişin temini için gerekli yazışmalar devam etmiştir. Bunun bir örneği olarak, İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne çekilen çeşitli tarihlerdeki telgraflara göre; Adapazarı cihetinde eşkıya ile müsademe vuku bulduğu ve Şaki Davud ile Rıdvan karyesine gelen eşkıyanın ikisinin derdest edildiğine dair telgraf ile Adapazarı'na gitmekte olan Mehmet ve dört arkadaşının eşkıya tarafından soyulduğunu bildiren telgraf ve Adapazarı yolunda açıktan açığa faaliyette bulundukları öğrenilen eşkıya çeteleriyle ilgili tahkikat yapılarak takibat neticesinden bilgi verilmesine dair İzmit Mutasarrıflığına çekilen telgraf örnekleri konuyla ilgili sorunun hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir[23].

Benzer sorunları gündeme getiren belgelerden biri de Dahiliye Nezareti'nden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 23 Temmuz 1335 (23 Temmuz 1919) tarihli yazı örneğidir. Belgenin kendi dilinden aynen aktardığımız bu yazıda;

"Dardağanzade Hasan, Mehmet Tevfik, Hacı Seyyidzade İsmail imzalarıyla Adapazarı'ndan atebe-i seniyyeye küşad olunan telgrafnameden vadi-i firarda bulunan bazı zabitan ve asker ve bir takım eşkıyanın her gün hane basmak, katl-ü ğaret (çapul, yağma, saldırı) gibi mahal-i asayişi ef'al-i şakavetkârane ikaında ber devam olup kimsenin mal ve canından emin olmadığı beyan olnumaktadır. Temin-i asayiş için icab eden tedabir-i müessiraneyi bâlâifâte'-i vakt ittihaz ve tatbik e nezarete malumat itası..."[24] ifadeleri yer almaktadır.

Bu belgeden ve diğerlerinden de anlaşılacağı gibi özellikle bu dönemde savaş ortamında yörede eşkıyalığın günlük yaşamın bir parçası haline geldiği ve toplumsal hayatı felç edecek boyutlara ulaştığı görülmektedir. Yer yer ülkenin bütünü için geçerli olan bu manzara, başkente yakınlığına rağmen bu yörede daha yoğun bir durumdadır. Sorunun temelinde devlet otoritesinin tesis edilememesi dolayısıyla kamu düzeninin sağlıklı işleyememesi bulunmaktadır. Bunda da özellikle savaş dönemi olması dolayısıyla bu düzeni tesis edebilecek görevlinin yeterli düzeyde bulunmamasının önemli rolü olduğu görülmektedir. Bazı yerlerde ise kamu görevlilerinin kendi yetersizliği söz konusudur. Bu görevliler eşkıyaya söz geçiremeyecek durumdadır. Bu yüzden halk adeta kaderine terk edilmiş görünmektedir. Bu durumun bir örneği olarak yine Dahiliye Nezareti'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 14 Eylül 1335 (14 Eylül 1919) tarihli bir yazıda; Geyve'de eşkıyanın kasaba içine girerek her çeşit malı çalacak kadar bölgenin emniyet ve asayişten yoksun olduğu, bunun da büyük ölçüde kaymakam ve jandarma komutanının aczinden kaynaklandığı bildirilmekte, bundan başka Adapazarı'nda çerkesler ve abazalar arasında kan davasından bahsedilmekte, büyükçe bir sorun olduğu ve bunun önü alınamayacak olursa bir mukatelenin kaçınılmaz olduğundan söz edilmektedir. Geyve'de bu sorun her ne kadar kaymakam ve jandarma komutanın aczinden kaynaklanıyor olsa da bu duruma acilen son vermek için bu bölgeye bizzat gidilerek sorunun çözümü ve asayişin temini için gerekli her türlü tedbirin alınması ve neticenin bildirilmesi istenilmektedir[25].

Bu meyanda yine aynı bölgedeki kamu görevlilerinin yetersizliğinden şikâyet eden bir başka belge örneği de Dahiliye Nezareti'nden Harbiye ve Zabtiye Nezareti'ne gönderilen 18 Mart 1335 (18 Mart 1919) tarihli yazı örneğidir. Bu belgede ise, Adapazarı jandarma yüzbaşısının betaset ve rehavet içinde bulunduğu bunun da mahall-i emniyete büyük zarar verdiği bu yüzden bu yüzbaşının değiştirilmesi istenilmekte ve ayrıca Adapazarı polis komiserinin de asayiş konusunda büyük bir dikkatsizlik gösterdiği, bu yüzden aynı şeklide bu komiserin de değiştirilmesi istenilmekte ve bu bölgeye sorunların üstesinden gelebilecek muktedir bir komiserin gönderilmesi istenilmektedir[26]. Bu isteğe verilen cevapta ise bu konudaki değişiklik isteklerinin yerine getirildiği bildirilmektedir[27]. Buna benzer durumlara yörede sık sık rastlanılmaktadır. Örneğin Adapazarı'na yakın ve demografik yapısıyla benzerlik gösteren Düzce kazası da bu tür olayların yoğun yaşandığı yerlerden biridir. Genel olarak ülkenin bütünü için söz konusu olan kanun ve nizam hakimiyetinin bulunmayışı ya da çok zayıf durumda olmasının yanı sıra yörenin göç bölgesi

[23] *BOA*., DH.ŞFR., 594/34; DH.ŞFR., 598/57; DH.ŞFR., 71/156.
[24] *BOA*., DH.ŞFR., 101/19125.
[25] *BOA*., DH.ŞFR. 103/57.
[26] *BOA.,* DH.MKT. 2888/12.1
[27] *BOA.*, DH. EUM., 81/22/2.

olması dolayısıyla asayiş sorunu en yüksek seviyelere çıkmıştır. Buna imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin yarattığı sorunların da eklenmesi durumu daha da vahim hale getirmiştir.

Sonuç

Türkiye tarihinde 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreği, esas itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme devri içinde yoğun siyasi gelişmelerin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. Önemli ölçüde modernitenin etkisi ve Büyük Güçlerin, Şark Meselesi eksenindeki politikalarından kaynaklanan bu sorunlar, 20. yüzyıla gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı ile birlikte en üst seviyelere ulaşmıştır. Bu durum, modern dönmeler içinde en büyük göç hareketlerinden birine neden olmuş ve bunun sonunda çok ağır sosyal kayıplar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin genel gidişatı içinde siyasal, kültürel ve sosyal açılardan radikal değişim süreçlerini de içeren bu dönemde, zaman zaman devlet otoritesinin büyük zayıflıklar göstermesi sonucu özellikle taşrada yoğun eşkıyalık ve asayiş sorunları toplumsal hayatı adeta tıkanma noktasına getirmiştir. Bu dönemde devletin en fazla göç alan bölgelerinden biri olan Adapazarı ve çevresi, daha önce var olan sorunların yanında entegrasyon sorunlarıyla da karşı karşıya kalmıştır. Bu bakımdan söz konusu yöre, belirtilen dönemde, sosyal tarih açısından yaşanılan değişimin adeta bir laboratuvar örneğini oluşturmuştur. Çok uluslu/kültürlü yapıdaki Osmanlı Devleti'nden ulus devlete geçiş süreci içinde yukarda sözü edilen koşullar dolayısıyla üst düzeyde asayiş, güvenlik ve uyum sorunları yaşanmıştır. Ancak bütün bu sorunlara rağmen milletin tarihi tecrübesinden gelen birlikte yaşama kültürü ve dayanışma duygusu sayesinde yeni Türk devletinde Cumhuriyet döneminde bu sorunlar önemli ölçüde aşılmış ve ülke tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bugünden bakıldığında ise yaşanılan bu dramatik dönemin ardından gelinen aşamanın, devlet otoritesinin tesisi ve kanun hakimiyeti sonucunda temel hakların güvence altına alınması, asayiş sorunlarının büyük ölçüde çözümlendiği, çağdaş yaşam ilkelerinin hayata geçirilmesi ve uluslaşma hedefleri açısından bir başarı öyküsü noktasına gelindiği rahatlıkla söylenilebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA, DH. MKT., 1490/114, 18 Şubat 1303 (1 Mart 1888).

BOA, YA. HUS., 243/17. 5 Kanunusani 1306 (17 Ocak 1891).

BOA, A MKT. MHM., 655/5.1.

BOA, DH.MKT., 2875/84.

BOA, DH.MUİ., 130/130.

BOA, DH.MKT., 2911/51.

BOA, DH. MUİ., 22/12.

BOA, DH. EUM., 26/24. 1.

BOA, DH.EUM., 5. Şb. 27/44. 1.

BOA, DH. ŞFR. 71/156.1.

BOA., DH.EUM., 36/51/2.

BOA., DH.EUM., 36/51/1.

BOA., DH.EUM., 36/51/3/4.

BOA., DH.ŞFR., 594/34; DH.ŞFR., 598/57; DH.ŞFR., 71/156.

BOA., DH.ŞFR., 101/19125.

BOA., DH.ŞFR. 103/57.

BOA., DH.MKT. 2888/12.1

BOA., DH. EUM., 81/22/2.

Araştırma Eserleri

Şerif, Ahmet. *Anadolu'da Tanin*, Ankara 1999.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, İstanbul 2017.

Konukçu, Enver-Haluk Selvi. "Milli Mücadele Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", *Sakarya İli Tarihi*, C. 1, İstanbul 2005.

Özel, Sabahattin. Milli *Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, İstanbul 2005.

Selvi, Haluk. "II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi*, C.1, İstanbul 2005.

Yetim, Fahri. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Düzce'de Sosyal ve İdari Sorunlar", *Düzce'de Tarih ve Kültür, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2014.

1890-1910 Döneminde Adapazarı'nda Görülen Bulaşıcı Hastalıklar ve Merkezi-Yerel Yönetimlerin Aldığı Tedbirler

NURSAL KUMAŞ
Öğr. Gör. Dr. / Uludağ Üniversitesi, nkumas@uludag.edu.tr

GİRİŞ

Salgın özelliği gösteren birçok bulaşıcı hastalık, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında hüküm sürmekteydi. Osmanlı yöneticiler, bulaşıcı hastalıklara karşı merkezi ve idari anlamda birçok önlemler almaktaydı. Karantina bu önlemlerin başında geliyordu. Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1838 yılında (II. Mahmut Dönemi'nde), Tıbbiye'den ayrı olarak bir karantina meclisi oluşturulması kararlaştırıldı[1]. Çiçek, kolera, veba, sarıhumma, karahumma (tifo), racihumma, humma (sıtma), frengi ve kuduz gibi bulaşıcı hastalıklara karşı gemilerde veya belirli bölgelerde oluşturulan tahaffuzhaneler aracılığıyla, hastalıklar kontrol altına alınmaya çalışılmaktaydı.

Tahaffuzhane, "karantina yeri" anlamına gelmekte olup, geçici uygulamalar bir kenarda tutulduğunda, ilk defa 1839 yılında İstanbul Kuleli Kışlası'nda kuruldu[2]. Uygulanmaya başlayan karantina sistemiyle birlikte, şehrin giriş ve çıkışlarında oluşturulan tahaffuzhaneler aracılığıyla, hastalar genellikle 10 günlük bir süreyle bu alanlarda bekletilmekte ve gerekli dezenfekte işlemleri yürütülmekteydi. Bu dönemde sağlık alanında gerçekleştirilen idari teşkilatlanmayla birlikte bulaşıcı hastalıklara karşı diğer etkili yöntemler uygulanmaya başlandı. Frengi hastalarını tedavi etmek için frengi hastaneleri hizmete sunuldu. Örneğin Kastamonu vilâyetinde ortaya çıkan frengi hastalığı için 1888 yılında Safranbolu Frengi Hastanesi kuruldu[3]. Bu dönemde çiçek hastalığına karşı küçük çocuklar aşılatıldı. 1892 yılında Telkîhhâne-i Şâhâne ismiyle çiçek aşısı hazırlama birimi faaliyete geçti[4].

[1] Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, cilt. LVIII, Sayı: 222, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.334.
[2] Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Genel Yönetmen: Murat Belge, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1324.
[3] Esin Kâhya, *Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastahanesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.1294.
[4] Nuran Yıldırım, "Salgınlar", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Genel Yönetmen: Murat Belge, c.6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın

Sıtma hastalığının en önemli çıkış nedenlerinden biri olan bataklıklar ve su birikintileri kurutuldu. Halkın temizlik konusunda uyarılması ve aynı zamanda bilgilendirilmesi için yerel yönetimlere birçok talimatnameler gönderildi. Doğal afetler, ekolojik sistemin bozulması ve kıtlık[5] gibi birçok etken sonucunda ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar; özellikle köylülerin eski alışkanlıklarından vazgeçmemeleri, çevreye gelişigüzel bir şekilde atılan süprüntüler, fakir insanların yeteri ölçüde gıda alamaması, coğrafi şartların zorluğu, ulaşımda yaşanılan sıkıntılar, kış mevsiminin ağır geçmesi, Osmanlı yönetiminin elinde yeterli sayıda sağlık personelinin olmaması vb. birçok etkenden dolayı salgın hastalık niteliği kazanmışlardır.

Bu araştırmada tarihsel bir kesit alınarak arşiv belgelerine dayalı olarak Adapazarı yereli incelenmiştir. Kolera hastalığı 1890 yılında "*... Musul, Hakkâri, Halep, Erzurum, Van, Basra ve Hicaz Suriye, Erbil, Van, Diyarbakır, Urfa, Trabzon ve Erzincan gibi geniş bir alana yayılmıştır*"[6]. Bu nedenle söz konusu tarihsel aralığın başlangıcı özellikle 1890 yılı alınmıştır. 1911 yılında Trablusgarp Savaşı ve ardından Balkan savaşlarının yaşanmış olması bulaşıcı hastalıkların seyrini değiştirdiği için çalışma 1910 yılıyla sınırlandırılmıştır.

Adapazarı'nda Görülen Bulaşıcı Hastalıklar

Adapazarı'na yakın bir kaza olan İzmit'te 1891-1893 döneminde kolera hastalığı görülmesi üzerine İzmit karantina teşkilatı kuruldu ve şehre giriş-çıkış yapanlar kontrol altında tutuldu. 1893 yılında Eskişehir'de kolera hastalığının görülmesi üzerine de bu bölgeden İzmit'e gelecek olanlar üç gün süreyle karantina altına alındı[7]. Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra, 20 Ağustos 1894 tarihinde Adapazarı'nda, bir-iki gün içinde beş-altı vakanın kaydedildiği ve üç vefatın yaşandığı bir bulaşıcı hastalık ortaya çıktı. Bölgede görev yapan doktorun teşhisine göre sorun kolera olmayıp, hafif kolerin adı verilen bir hastalıktı. Dört askeri tabibin de diğer hastaları muayene etmeleri sonucunda, aynı teşhisin konulduğu ilgili belgede ifade edilmekteydi. Söz konusu hastalardan sonra üç yeni vaka daha tespit edilerek askeri tabipler tarafından incelenmiş ve bu defa da teşhis tuhme-i mide (mide doygunluğu-hazımsızlık) olarak konulmuştur. Bununla beraber, doktorlar teşhisi konulan hastalıkların isimlerini ifade ederek rapor vermekten kaçınmışlardır. Üstelik bölgeye yakın kasabalardan; Mekece, İznik ve İnegöl'de kolera hastalığı tespit edilmişken, bölgede görülen hastalıkların kolerin veya tuhme-i mide olarak teşhis edilmesini İzmit mutasarrıflığı şüpheli olarak karşılamış ve bu nedenle mülki ve askeri doktorlardan oluşacak bir heyetin hastaları yeniden muayene etmeleri yönünde Dâhiliye Nezâreti'nden talepte bulunmuştur.

Trenlerin her gün Adapazarı'na yolcu taşıdığı dikkate alındığında, hastalığın bölgeye yayılma riski artmaktaydı. Bundan dolayı trenlerin Bilecik ile Adapazarı arasındaki beş istasyona uğratılmama kararının daha önce alınmış olduğunu ve bu karara ek olarak Adapazarı ve Sapanca istasyonlarına dahi uğratılmayıp, Büyükderbend İstasyonu'na uğradıktan sonra doğrudan İzmit'e gidiş-gelişin sağlanması istenmekteydi. Bu konuda Anadolu Demiryolu İdaresi'ne de gerekli bilginin verilmesi bildirilmekteydi. Aynı belgede İznik Gölü'nde sandalcılık yapan bir şahsın kolera hastalığına yakalanmış olma ihtimalinden bahsedilmektedir. Bundan dolayı vapurların da bir süreliğine Gemlik İskelesi'ne uğratılmaması yönünde yerel yönetimler uyarılmaktaydı[8].

9 Ağustos 1310 (21 Ağustos 1894) tarihinde İzmit mutasarrıflığına çekilmiş olan bir telgraftan anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemde bölgede kolera hastalığı salgın niteliği kazanmıştır. Sıhhiye Nezâreti bu durumdan endişe etmekte

---

Ortak Yayını, İstanbul 1985, s.424.

[5] Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar,* T.C. Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:6, Elazığ 2004, s.11.

[6] Abdülkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı:41, Erzurum 2009, s.244.

[7] Cebrail Yılmaz, Aslıhan Akpınar, Yüksel Güngör, Nermin Ersoy, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmit'te Salgınlar ve Karantinalar", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, No:30, ISBN: 978-605-5116-14-9, Kocaeli 2015, s.950.

[8] BOA, Y.A.HUS, 306/95-1-1/2-1/3-1, 4, 7, 8 Ağustos 1310.

ve Adapazarı'ndan İzmit yönüne çıkacak olan yolcular için yerel yönetimler tarafından bir tahaffuzhane kurulması ve yolcuların bu tahaffuzhanede on gün süreyle gözetim altında tutulması emr olunmaktaydı. Hastalığın yeni ortaya çıkmış olması veya haberleşmede yaşanılan birtakım sıkıntılardan olsa gerek; Sıhhiye Nezâreti hastalığın ne düzeyde olduğunu bilmemekteydi. Bundan dolayı da hastalığın seyriyle hasta veya ölenlerin sayısı hakkında yerel yöneticilerden acil bir şekilde günlük olarak malumat istemekteydi[9].

Bölgeyi Anadolu'nun iç kısımlarına bağlayan Geyve Boğazı'nın da kontrol altına alınması elzem olduğundan bu bölgede tren istasyonuna yakın bir yerde bir tahaffuzhane kurulması yönünde çalışmaların yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, tahaffuzhanenin nerede kurulması yönünde yerel yöneticilerin birtakım tereddütleri olduğu da görülmektedir. Osmanlı merkez yönetiminin tahaffuzhanenin bölgenin çok daha gerisinde Eskişehir'in İnönü kazasında bulunan tren istasyonunda kurulması yönündeki telkinlerine karşın, Ankara vilâyetinin yerel yöneticileri bu kazanın havasının hastalık için uygun olmadığını öne sürerek tahaffuzhanenin yine aynı bölgeye yakın bir yerleşim yeri olan Bozüyük kasabasında veya Adapazarı ve İzmit'in çıkış noktasının sonunda bulunan Geyve kasabasındaki tren istasyonunda yapılmasını tavsiye etmekteydiler[10]. Hastalığın İstanbul'a yayılmasını önlemek için de Tuzla'da bir tahaffuzhane kuruldu ve yolcular 24 saat gözetim altında tutuldu. Buna ek olarak, tahaffuzhaneden kaçışları önlemek için Tuzla-Şile arasında jandarma gözetimi altında bir kordon oluşturuldu[11].

19. yüzyılın sonlarına doğru Bursa ve Adapazarı kolera hastalığıyla mücadele etmekteydi. Üstelik hastalığın bu bölgeden Bandırma Limanı aracılığıyla Çanakkale ve Edirne bölgesine doğru yayılma ihtimalînin de bulunması İstanbul'u endişeye sevk eden bir unsurdu. Bu nedenle Sıhhiye Nezareti, hastalığın salgına dönüşmeye başladığı ağustos ayından hemen bir ay sonra Hudâvendigâr vilâyeti ve İzmit mutasarrıflığına gönderdiği yazılarda; hastalığın kontrol altına alınabilmesi için, söz konusu yerel yönetimlerin genelde ve hastalığın görüldüğü mahallerde olmak üzere ne tür tedbirler aldıklarını ve bu tedbirlerin istenilen düzeyde olup olmadığını ve son olarak da bu tedbirlerin başarılı olup olmadığı yönünde bilgi istemekteydi[12].

Salgının, merkezi ve yerel yönetimler tarafından dikkatlice izlenmesi, önlem alınması ve gereken konularda hassasiyet gösterilmesi sonucunda hastalık kısa süre içinde kontrol altına alındı. 9 Teşrîn-i Sânî 1310 (21 Kasım 1894) tarihinde Dâhiliye ve Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne gönderilen bir belgede; "*on günden beri kolera hastalığıyla ilgili herhangi bir vakaya rastlanılmadığı için kasabanın etrafındaki kordonun (tahaffuzhanenin) Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye tarafından lağvedildiği*" yönünde bir bilgi mevcuttur. Hastalığın ağustos ayının sonlarında ortaya çıktığı dikkate alındığında, yaklaşık üç ay içinde koleranın kontrol altına alınmış olduğu görülmektedir. Söz konusu belgede bölgeye giriş-çıkış yapan trenlerin durumunun Adapazarı İstasyonu'yla istişare edilmesi ve bu konuda ilgili tren yolu şirketine bilgi verilmesi istenmekteydi. Hastalığın artık etkisini tamamen yitirmiş olmasına karşın, merkezi yönetim olaya yaklaşımını aynı ciddiyetle sürdürmekteydi. Hastalığın kontrol altına alınması için bölgeye gönderilen Sıhhiye Tabîbi Şehâbeddin Efendi, Sıhhiye Nezareti'ne bir rapor sunmuştur. Tabib raporunda; Adapazarı'nda temizlik işlerine dikkat edilmediği, kaymakamın belediyeyi sürekli uyarmasına karşın, şehrin sokak ve mahalle aralarında birtakım süprüntü ve kokmuş çöplerin bırakıldığı ve bu çöplerin temizlenmediği takdirde hastalığın yeniden nüksedebileceği yönünde bilgi vermekte ve ilgili makamları uyarmaktaydı. Sıhhiye Nezareti, tabibin bu uyarılarını 14 Teşrîn-i Sânî 1310 (26 Kasım 1894) tarihinde Sadarete iletti. Sadaret de yine aynı tarihte İzmit mutasarrıflığına konuyla ilgili gerekli bilgiyi verdi[13].

Yörede sık görülen; kolera, sıtma, zatüre vb. bulaşıcı hastalıkların yanında çok ender de olsa kuduz vakalarına rastlanılmaktaydı. Nitekim 28 Teşrîn-i Evvel 1324 (10 Kasım 1908) tarihli bir arşiv belgesinde; Adapazarı'nın Yeni

[9] BOA, A.MKT. MHM, 553/31-2-1/3-1, 9 Ağustos 1310.
[10] BOA, A.MKT. MHM, 553/31-1-2, 9 Ağustos 1310.
[11] Mine Şehiraltı, "İzmit'te Kolera Salgınları", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, c.18, s.3, 2010, s.135.
[12] BOA, A.MKT. MHM, 554/55-1-1/ 2-2, 24 Teşrîn-i Evvel 1310
[13] BOA, A.MKT. MHM, 555/4-1-2/2-1/3-1/4-1, 9, 14 Teşrîn-i Sânî 1310.

Cami Mahallesi'nde ikâmet eden Arabacı Osman Feyzullah ve çarşı bekçisi Mehmed Osman'ın kuduz olduğu düşünülen bir köpek tarafından ısırılması üzerine, bu kişiler yerel doktor tarafından gerekli tedavilerinin yapılması için İstanbul'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye Dâülkelb Tedâvîhânesi'ne göndermişlerdir. Sevk edilenlerin 60 kuruş tutan yol masrafları Adapazarı Belediyesi tarafından karşılanmıştır. Bununla birlikte, Dâülkelb Tedâvîhânesi'nde görevli doktorlar ilgili kişilerin gerekli tetkiklerini yaptıktan sonra-kuduz olmadığı sonucuna varmış olmalılar ki- tıbben bir tedaviye ihtiyaç olmadığı düşüncesiyle evlerine geri göndermişlerdir.[14] Yerel belediyeler, kuduz şüphesi görülen vakalarda kişilerin kendi imkânlarıyla İstanbul'a gidemeyeceği (veya gitmeyeceği) veya tedavilerini gereği gibi yerine getirmeyeceği endişesiyle, bu kişilerin askerlerin gözetiminde ve yol ücretleri karşılanarak İstanbul'a gönderilmeleri konusunda oldukça titiz davranmaktaydı.

Adapazarı ve çevresinde sadece insanlarda değil hayvanlarda da birtakım bulaşıcı hastalıklar görülmekteydi. Çeşitli zamanlarda ortaya çıkan bu hastalıklar hayvanların telef olmasına ve insanların büyük ekonomik kayıplara uğramasına neden olmaktaydı. 29 Mayıs 1323 (11 Haziran 1907) tarihli bir belgeye göre; Kandıra kazasının Merkez, Şeyhler ve Kaymas nahiyelerinin bazı kısımlarında vebâ-yı bakarî (sığır vebası) hastalığı görüldüğü ve bu hastalıktan dolayı hayvanların telef olduğu bildirilmekteydi. Yerel yönetimler, "*hayvanları telef olan her haneye üçer yüz kuruştan on altı bin sekiz yüz kuruşun kefâlet-i müteselsile*[15] *yoluyla Ziraat Bankası'ndan borç olarak verilmesi*" kararını vermiştir[16]. Böylece Osmanlı yönetimi köylülere ekonomik anlamda destek olmak istemiştir.

Hastaların birbirine çok yakın temas içinde oldukları mekânlarda bulaşıcı hastalıklar salgına dönüşme riski taşımaktaydı. Söz konusu bu mekânlardan biri de hapishanelerdi. İzmit sancağı bünyesinde erkek mahkûmların kaldığı bir hapishane bulunmaktaydı. Hapishanenin tek bir koğuşu vardı ve bu koğuş da sağlık açısından oldukça elverişsiz bir durumdaydı. Üstelik hapishanede kadın mahkûmların kalabileceği bir koğuş bulunmamaktaydı. Kadın mahkûmlar, hapishanede gardiyanlara ait odalarda gözetim altında tutulmaktaydı. Hapishanenin tamir edilerek sağlıklı bir ortama kavuşturulması ve ifade edilen sorunlarının giderilebilmesi için Dâhiliye ve Maliye nezaretleriyle İzmit mutasarrıflığı arasında cereyan eden yazışmalarla tamir için gereken meblağın hangi şekilde temin edileceği konusu çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktaydı[17].

2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909) Tarihli Bir Rapor

Mekteb-i Tıbbiye İç Hastalıklar Mu'allimi Ferîk Feyzi Paşa ve Meclis-i Maarif-i Tıbbiye a'zâsından olup aynı mektepte muallim olan Mirlivâ Rıfat Hüsâmeddin Paşa tarafından 15 Şubat 1909 tarihinde ortak olarak hazırlanmış olan rapora göre;

İzmit sancağına bağlı Adapazarı kazası dâhilindeki suların belirlenmesi için, Osmanlı yönetimi tarafından yapılan görevlendirme sonucunda ilgili bölgeye gidilmiştir. Adapazarı kaymakamlığında durum değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda; Adapazarı'na bağlı köylerde hastalığın etkili olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber, ağır kış şartlarının etkisiyle köy yollarının kapalı olması bölgenin teftiş edilmesini imkânsız hale getirmiştir. Bölgede görülen hastalıkların kış mevsiminin ağır geçmesinden kaynaklandığı ve bir önceki yılda da mevsime bağlı birçok hastalığın ortaya çıkıp haylice ölüme neden olduğu anlaşılmıştır. İstanbul Belediyesi ve karantina müdürlüğü tarafından bölgeye gönderilen üç doktor da şehre varmıştır.

Tüm olumsuz hava koşullarına rağmen bir sağlık heyeti oluşturularak çevre köylerin gezilmesi kararlaştırılmıştır. Cuma günü sabah erkenden üç beygir koşulu bir arabayla hastalığın hüküm sürdüğü Akyazı nahiyesi ve çevre köyle-

[14] BOA, ZB, 491/89-1-1, 28 Teşrîn-i Evvel 1324.
[15] "İki veya daha çok kimsenin birbirlerine karşılıklı kefil olmaları" Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlüğü*, 30.baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s.577.
[16] BOA, DH. MKT, 1173/11-1-2/2-1/3-2, 29 Mayıs; 11, 17 Haziran 1323
[17] BOA, DH. TMIK. S, 55/23-1-1/2-2/3-1/4-2, 30 Ağustos; 7, 26 Eylül; 2 Kânûn-ı Sânî 1320.

ri gezip dolaşılmıştır. Akyazı nahiyesine kadar; Duraklı, Ormanköy, Osmanbey ve Vakıf isimli köyler ziyaret edilerek hasta vaka olup olmadığı köylülere sorulmuştur. Yörede bulunan tarla ve bataklıkların insan sağlığına zarar veren birtakım gaz muhteva ettiği anlaşılmış ve bu gazın tesiriyle ağır bir kansızlık ve dalak ağrılarına bağlı şikâyetlerin arttığı gözlemlenmiştir. Cuma günü akşamı saat on ikiye çeyrek kala Akyazı nahiyesi hükûmet konağına ulaşılmıştır. Burada elde edilen bilgilere göre; Yeknöbet (?) ve Hırka (?) köylerinde hastalığın bir süre hüküm sürdükten sonra etkisini kaybettiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte, Akyazı nahiyesine bir saat mesafede ve Kastamonu vilâyeti hududunu teşkîl eden Keremali Cibali sıradağı yakınında Alaağaç isimli Abaza köyünde hastalığın etkili olduğunun haber alınması üzerine; cumartesi sabahı adı geçen köye gidilmek üzere gece Akyazı köyünde kalınarak yöre halkına ait tarlalar incelenmiştir. Akyazı imamının hanımı muayene edildiğinde; dalak ağrısı rahatsızlığı ve bataklık humması hastalıklarına yakalandığı tespit edilmiştir. Çevre köylerde ikâmet eden iki çocukla birlikte yöre halkından birçok kişinin muayene edilmesinden sonra, bahsedilen hastalıklar gözlemlenmiş ve tedavilerine başlanılmıştır. Akyazı Belediye Reisi Ahmet Efendi'nin oğlunda "tenya" tespit edilmiştir. Söz konusu tenyanın, yörede memba suyu olmamasından dolayı, kadınların içmek için açıkta akan dere sularından şurup yapmış olmalarından kaynaklanmış olduğu anlaşılmıştır.

Cumartesi günü saat üçte Alaağaç köyüne ulaşılmıştır. Mahmudiye Alaağaç olarak isimlendirilen köyde öncelikle, Balak Bey'in oğlu Bitmaf (?) Bey muayene edilmiştir. Hasta birkaç günden beri yatalak bir haldedir. Kırk yaşında olan hastanın dalak ağrısı rahatsızlığıyla beraber akciğere giden soluk borusundan rahatsız olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra yine aynı köyde ikâmet eden Bitmaf (?) Bey'in kardeşinin oğlu Sait Bey'in de dokuz gün hasta olarak yattıktan sonra vefât ettiği haber alınarak, ilgili mahale gidilerek mevta muayene edilmiştir. Ölüm yeni gerçekleştiği için beden sıcaklığının devam ettiği gözlemlenmiş ve muayene sırasında lenf yapısı ve çene altındaki bezler incelenmiş olup, söz konusu kısımlarda kan toplanmasına rastlanılmamıştır. Hastanın dalak ağrısı ve alın soğukluğuna bağlı olarak akciğer iltihabından vefat ettiği anlaşılmıştır. Sait Bey'in kayınvâlidesi Hamide Hanım'ın da hasta olduğunun bildirilmesi üzerine muayenesi yapılmış ve neticede kendisine iyileşmeye yüz tutmuş akciğer iltihabı teşhisi konulmuştur. Hastanın bulunduğu mekânda karşılıklı olarak yer alan odalardaki soba bacalarının oldukça geniş olduğu, ısınmak için ateş yakılmadığı dolayısıyla da cereyana bağlı soğuk hava akımının akciğer iltihabına yol açtığı tespit edilmiştir.

Alaağaç köyünde yapılan tetkikler sonucunda; Mustafa Ağa'nın oğlu Hasan'ın ve Hacı Kulu isimli şahısların akciğer iltihabı hastalığına yakalanmış oldukları görülmüştür. Molla Osman oğlu Hacı Selim'in ve Hacı Kul'un eşi Tahire Hanım'ın; akciğer iltihabı ve dalak ağrısına yakalandığı anlaşılmış, Tahire Hanım'ın kırk yaşında olup hastalığının dokuzuncu günü dağılma aşamasında olduğu tespit edilmiştir. Şuayb bin Ömer'in de akciğer bronşlarının iltihabından dolayı rahatsızlandığı belirlenmiştir. Yörede birçok kişinin de benzer rahatsızlıklardan şikâyetçi oldukları anlaşılmıştır.

Yöredeki hastalıkların nedeni araştırılmış ve neticede bölgede bulunan bataklıkların ve göllerin oluşturduğu zehirli gazların bedende güçsüzlüğe sebebiyet verdiği ve şiddetli soğuğun da akciğer iltihabına yol açarak ölümlere neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Ziyaret edilen köylerde; söğüt veya okaliptüs ağacı[18] dikilmesi yönünde köylülere tavsiyede bulunulmuştur. İzmit'ten, Kastamonu vilâyeti sınırında bulunan Cibal sıradağlarına kadar olan bölgenin su içinde kalmış bir bataklık alanı olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim Adapazarı'nda bulunan birçok bataklıktan biri olan Gökçeören Gölü ve

[18] "Myrtaceae [Mersingiller] familyasının bir cinsi olan okaliptüslerin anavatanı Avustralya'dır. Bu ağaç halk arasında sağlık ağacı, sıtma ağacı, bataklık ağacı, kızıl okaliptüs olarak da bilinmektedir... Bir okaliptüs ağacının 300 kilo kadar suyu emdiği ve yılda ortalama 250 ton suyu alıp havaya verdiği tecrübelerle anlaşılmıştır... Osmanlı Devleti'nde okaliptüs ağacının ilk kez 1880 yılında dikilmeye başlandığını söylemek mümkün...Okaliptüs ağacının yapraklarının yaydığı kokudan dolayı sivrisineklerin o yerden uzaklaştığı, bu nedenle bataklığa az yumurta bıraktıkları ve bataklık yakınlarında az görüldükleri inancı...Bunun yanlışlığı sonradan anlaşıldı, okaliptüsün yetişebilmek için ekildiği bataklık veyahut sulak arazide fevkalade fazla su emdiği ve bu sayede o araziyi kuruttuğu, arazinin kurumasıyla beraber malaryayı taşıyan anofel cinsinden sivrisineklerin yumurtalarını koymak imkânı bulamadıkları anlaşıldı" (Özgün, a. g. m, s. 6, 9, 16)

bataklığının kurutulması için 1893 yılında Emil Bodovi denilen şahsa imtiyaz verilmiştir. Söz konusu bu kişi iki yıl içinde inşa ettirmiş olduğu kanallar vasıtasıyla Çark suyunun kollarından birinin yönünü değiştirerek, bataklıktaki suyun kurumasını ve gölün de küçülmesini sağlamıştır[19]. Bölgedeki diğer bataklıkların da kurutulabilmesi için gerekli kanalların yapılması gereklidir. Bununla birlikte, senede üç beş metre büyüyebilen okaliptüs ağaçlarının bu bölgede dikilmesinin Osmanlı yönetimi tarafından kolaylaştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. İzmit'ten Adapazarı'na kadar birkaç yerde okaliptüs ve söğüt ağaçları için numûne tarlaları oluşturularak, yöre halkına örnek olunması zaruridir. Bu tedbirler alınmadığı takdirde; tarımsal anlamda verimli bir bölgede yaşayan halkın, hastalıklar nedeniyle yirmi otuz seneye kadar nüfusunun yarıdan fazla miktarda azalacağı tahmin edilmektedir. Üstelik bölgeye gelen göçmen nüfusun da bu duruma çare olmayacağı anlaşılmaktadır. Hastalıkların önlenmesine yönelik sıhhiye çalışanlarının mevcudu oldukça yetersizdir. Adapazarı'nın bu dönemde; üç yüzü aşkın köye ve 53.924[20] (1893 yılında) gibi o dönem için büyük sayılabilecek bir nüfusa sahip olduğu dikkate alındığında, Osmanlı merkezi yönetiminin işinin bir hayli zor olduğu gözükmektedir. Buna karşın, kaza merkezi olan Adapazarı'ndan başka hiçbir bölgede belediye doktoru bulunmadığı ve bir doktor aracılığıyla bu kadar geniş bir bölge halkının sağlığının yeterli düzeyde kontrol edilemeyeceği anlaşılmıştır[21].

Ferîk Feyzi Paşa ve Mirlivâ Rıfat Hüsâmettin Paşa'nın hazırlamış olduğu rapordan; Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne ve Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nâzırı Tabîb Fâik imzasıyla Dâhiliye Nezareti haberdar edilmiştir. Söz konusu yazıda, raporun hazırlanmasından sonra da bölgeden şikâyetlerin gelmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Karasu nahiyesine bağlı köylerde üç-dört gündür devam eden hastalığın giderek salgın bir nitelik kazandığı bildirilmekteydi. Hastalığın tarif edilmesinde şu ifadeler kullanılmaktaydı: "*Vefât idenlerin siyah bir renk alarak yatak cihetindeki bir kısım a'zânın çürümekde olduğu ve şimdiye kadar sekiz on kadar da musâb vukû' bulduğu...*" Bölgede acilen bir tahaffuzhanenin kurulması gerektiği de ayrıca belirtilmekteydi[22].

Raporda, bölgede hastalıkların tesemmüm-i merzagî (zehirli bataklık) ve aşırı soğuklardan kaynaklanmış olduğu ve zâtü'r-rie (akciğer iltihabı) ile sıtma hastalığına yol açtığı ortaya konulmuştur. Adapazarı'nda 1910 yılında çıkan bir salgını soruşturmak için merkezi yönetim tarafından bölgeye gönderilmiş olan İzmitli Dr. Feyzullah İzmidi'nin, şu ifadeleri tespiti tasdikleyici bir niteliktedir:

"Yaptığım muayenelerde pek çok hastada dalak büyümesi, sıtma kaşeksisi ve nezle pnömonisi gördüm. Ölenlerin çoğu saraydan ihraç edilen genç kadınlardı. Bunların ölüm sebebinin zatürre ve sıtma olduğunu anladım... Halk sıtma için kinin türevi olan sulfato denilen ilacı kullanıyordu. Yeterli oranlarda almış olmalarına karşın, hastalar iyileşmiyordu. Bu tozdan bir miktar alıp mektepte tahlil ettirdim ve içinde çok az kinin bulunduğunu gördüm... İlk aklıma gelen çare zeytin yaprağı oldu. İzmit'e yazdım, çuvalla zeytin yaprağı getirttim... Bu zeytin yaprağından yaptığımız hülasayı hastalara verdik. Hastalar zeytin yaprağı tedavisiyle iyileşmeye başladılar."[23]

Bataklıkların kanallar açılarak kurutulması ve havanın temizlenebilmesi için yörede okaliptüs ağacına ek olarak söğüt ve kavak ağaçlarının da dikilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Dâhiliye Nezareti olaydan haberdar olduktan sonra söz konusu tedbirleri almak için harekete geçmiştir. Bu amaçla Dâhiliye Nazırlığı tarafından Ticâret ve Nâfia ve

[19] Mustafa Sarı, Bahadır Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c.9, sayı:2, 2014, ss.29-31.

[20] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, ISBN: 978-605-114-141-1, İstanbul 2010, s.270.

[21] BOA, DH. MKT, 2759/35-1-1, 13 Safer 1327.

[22] BOA, DH. MKT, 2759/35-2-1, 6 Safer 1327.

[23] Nermin Ersoy, "İzmitli Bir Tıbbiye Hocası: Doktor Feyzullah İzmidî (1845, İzmit-24 Ekim 1923, İstanbul)", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları No:30, Ed.Prof. Dr. Haluk Selvi, Doç.Dr. M.Bilal Çelik, ISBN: 978-605-5116-14-9, Kocaeli 2015, s.1473.

Orman ve Meadin ve Zirâat Nezâreti'ne ve İzmid mutasarrıflığına birer yazı gönderilerek gerekli tedbirleri almaları yönünde uyarılmışlardır[24].

Sonuç

Bu çalışmada Adapazarı ve çevresinde tarihin belirli bir kesitinde görülen bulaşıcı hastalıklar üzerinde duruldu. Bulaşıcı hastalıkların Osmanlı yerelinde önemli bir sıkıntı oluşturduğu görüldü. Osmanlı yönetiminin bu sıkıntıları gidermek adına üç yönlü bir çalışma içinde olduğu tespit edildi. Çalışmanın birinci yönü; Bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasını engellemekti. Bu amaçla bataklıkların kurutulması, okaliptüs ağaçlarının dikilmesi ve halkın bilinçlendirilmesinin sağlanmaya çalışıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Çalışmanın ikinci yönünde bulaşıcı hastalıkların salgına dönüşmesinin önüne geçmek ve salgının en az zararla atlatılıp durumun kontrol altına alınması için gerekli tüm önlemleri almak gelmekteydi. Bunun için kordonların ve tahaffuzhanelerin oluşturulduğu görülmektedir. Çalışmanın üçüncü yönü de bulaşıcı hastalıklara yakalanmış olan hastaların tedavilerinin gerçekleştirilmesiydi. Bu amaçla İstanbul'dan doktor ve sağlık malzemesi getirildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak her türlü olumsuz koşullara ve kıt imkânlara rağmen, Osmanlı merkez yönetimi ve yerel yönetimlerin özverili çalışmalarıyla, bulaşıcı hastalıkların büyük salgınlara dönüşmesinin engellenmiş olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşiv (BOA) Belgeleri

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM),

553/31-1-2/ 2-1/ 3-1, 9 Ağustos 1310; 554/55-1-1/ 2-2, 24 Teşrîn-i Evvel 1310; 555/4-1-2/2-1/3-1/4-1, 9, 14 Teşrîn-i Sânî 1310.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT),

1173/11-1-2/2-1/3-2, 29 Mayıs;11, 17 Haziran 1323; 2759/35-2-1, 6 Safer 1327; 2759/35-1-1/3-1/4-1, 13 Safer 1327.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK. S),

55/23-1-1/2-2/3-1/4-2, 30 Ağustos; 7, 26 Eylül; 2 Kânûn-ı Sânî 1320.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

306/95-1-1/2-1/3-1, 4, 7, 8 Ağustos 1310.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB),

ZB, 491/89-1-1, 28 Teşrîn-i Evvel 1324.

Araştırma Eserleri

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlüğü*, 30. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2013.

Ersoy, Nermin. "İzmitli Bir Tıbbiye Hocası: Doktor Feyzullah İzmidî (1845, İzmit-24 Ekim 1923, İstanbul)", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları No:30, Ed. Haluk Selvi, M.Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s.1473.

Gül, Abdulkadir. "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:41, Erzurum 2009, ss.239-270.

[24] BOA, DH. MKT, 2759/35-3-1/4-1, 13 Safer 1327.

Kâhya, Esin. *Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastahanesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Karpat, Kemal H.*Osmanlı Nüfusu (1830-1914),* Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, Isbn: 978-605-114-141-1, İstanbul 2010.

Kılıç, Orhan. *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar,* T.C. Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:6, Elazığ 2004.

Özgün, Cihan. "Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni ve Egzotik Bir Tür: Okaliptüs", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XIII, S.26, 2013 Bahar, ss.5-29.

Sarı, Mustafa- Bahadır Ünal. "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.9, Sayı:2, 2014, ss.137-158.

Sarıyıldız, Gülden. "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, Cilt: LVIII, Sayı: 222, Türk Tarih Kurumu, 1994, ss.329-376.

Şehiraltı, Mine. "İzmit'te Kolera Salgınları", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, C.18, S.3, 2010, ss.133-139.

Yıldırım, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Genel Yönetmen: Murat Belge, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1320-1338.

Yıldırım, Nuran, "Salgınlar", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Genel Yönetmen: Murat Belge, C.6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1985, ss.423-425.

Yılmaz, Cebrail, Aslıhan Akpınar, Yüksel Güngör, Nermin Ersoy, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmit'te Salgınlar ve Karantinalar", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları No:30, Kocaeli 2015, ss.947-953.

Adapazarı Karosman İlkokulu / 1921

Sakarya'da Bayındırlık ve Eğitim

II. Abdülhamid Dönemi'nde Adapazarı'nda Gayrimüslim ve Yabancı Okulları

Özge Kurşun
Doktora Öğrencisi / Akdeniz Üniversitesi, ozgekursun1@gmail.com

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti yavaş yavaş batıya açılmış, ıslahatlar yapmış ve yenileşme safhasına girmiştir. Osmanlı bu ıslahatları başta askeriye olmak üzere siyasi, sosyal ve ekonomik olarak çok çeşitli alanlarda yapmıştır. Bu alanlardan biri de eğitimdir. II. Mahmut Avrupai bir tarzda yenileşme olması gerektiğini düşünen, Avrupa'yı örnek alan bir padişah olması sebebiyle ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı yeniliklerden de etkilenerek bu dönemde Avrupa'yı gözlemlemek için dışarıya öğrenciler göndermiştir. Aynı şekilde Avrupa'dan Osmanlı ülkesine aydınlar gelmiştir. Bu da Osmanlı yenileşmesinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. II. Mahmut döneminde çok kalıcı olmasa da eğitimde birtakım yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerden en dikkati çekenleri Avrupai tarzda yeni mekteplerin açılması, mevcut okulların ıslahı, ilköğretimin zorunlu olması hakkında çalışmalar yapılması şeklindedir. Tanzimat'la birlikte eğitim işlerini üstlenen bazı meclisler açılmıştır. Bunlardan ilki Muvakkat Meclis-i Maarif'tir. Meclis, Daimi-i Meclis-i Maarif adlı okulları ilk, orta ve yüksek kademeli olarak derecelendirmek üzere 1846'da kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Açılan bu meclisler sayesinde eğitimle ilgilenilmiş, eğitim işleri bir düzene sokulmak istenmiştir diyebiliriz. Bu bağlamda rüştiyelerin sayısında artışlar görülmüş, Darülfünun açılması meselesi gündeme gelmiştir. Eğitim kademeli olarak derecelendirilmeye çalışılmış, Avrupa'nın ilim ve tekniği memlekete girmeye başlamıştır. Batılı tarzda yeni okullar açılmıştır. 1856 Islahat Fermanı, Tanzimat'a göre sönük kalmıştır. Ancak Osmanlı toplum yapısıyla alakalı getirdiği bir takım değişiklikler eğitim alanında kendisini göstermiştir. Fermanda, imparatorluk dahilindeki her Gayrimüslim cemaatin genel ve mesleki eğitim için okul açabileceği ancak okullara öğretmenlerin padişah tarafından atanacağı, eğitim idaresinin de Meclis-i Muhtelit-i Maarif tarafından denetleneceği belirtilmiştir[1]. XIX. yüzyılda eğitimde asıl önemli düzenlemeler 1869 Maarif Nizamnamesi ile yapılmıştır. Yayınlanan bu nizamname ile eğitim meselelerini düzenli bir biçimde yürütmek için Maarif Nezareti bünyesinde Meclis-i Kebir-i Maarif açılmıştır. Bu nizamname ilk kez vilayetlerde de bir maarif teşkilatlanmasını öngörüyordu[2]. Gayrimüslim eğitimin nasıl olacağına dair nizamnamede şunlar ifade edilmektedir:

[1] Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), s.17; Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015), s.69.

[2] İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemi'ndeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul: İletişim

Sunuf-ı gayr-ı müslime etfalinin birinci derece tahsilleri kendilerine mahsus olan mekteblerde olacağı gibi rüşdiye mektebleri dahi muhtelit olmıyarak teşkil kılınacak ise de ittihaz olunacak nizam iktizasınca gerek müstakilen ve gerek muhteliten teşekkül edecek mekatibde tedris olunacak ulum ve fünun derslerinin hakk-ı nezareti hükümete aid olacağı ve halbuki ulum-ı diniye derslerinin tertibi her milletin kendi ayinine göre olmak lazım geleceği cihetle sunuf-ı gayr-ı müslime etfali ulum-ı diniyelerinin rüesa-yı ruhanileri marifetleriyle bi't-ta'yin tedris olunması muvafık-ı maslahat 'add edilmişdir[3].

Buradan Gayrimüslimlerin kendilerine özel ayrı mekteplerinin olacağı, ilmi ve fenni derslerin hükümetin gözetiminde olacağı, her milletin dini derslerinin ise Gayrimüslümlerin kendi elleriyle yürütüleceği anlaşılmaktadır. Bu nizamnamede Gayrimüslim ve özel okullar için ayrı ayrı maddeler bulunmaktadır. Burada genel olarak özel okulların tanımı yapılmış, masraflarının nasıl karşılanacağı belirtilmiştir. Ayrıca burada eğitim veren öğretmenlerin Maarif Nezaretinden, taşrada ise mahalli maarif idarelerinden diploma sahibi olmaları, okutulacak ders kitaplarının Maarif Nezareti veya mahalli maarif idarelerinden onayının gerekmesi ve okullara ruhsat alınması gibi koşullar getirilmiştir[4].

II. Abdülhamid dönemine geldiğimizde ise öncelikle, 1876 tarihli Kanuni Esasi'de üç madde eğitime ilişkindir. Buna göre, 15. Maddede her Osmanlı vatandaşının kanuna uygun olmak kaydıyla özgürce genel ve özel eğitim yapabileceği, 16. Maddede çeşitli din ve inanışa sahip toplulukların öğretim biçimine dokunulmayacağı, 114. Maddede Osmanlı bireylerinin tümü için ilköğretimin zorunlu olacağı ve bunun ayrıntılarının daha sonra düzenleneceği belirtilmiştir[5]. Bu dönemde vilayet maarif meclislerinin kurulması ve eğitimin taşraya taşınmasıyla Müslüman okulların yanında Gayrimüslim ve yabancı okulların sayısında da artış görülmüştür. Bu okulların eğitim-öğretimine, denetlenmesine özen gösterilmiştir.

Genel olarak Osmanlı tebaasında Gayrimüslim olarak Rumlar, Ermeniler, Yahudiler yaşamaktaydı. Bu gruplar için okulların açılmasının yanında dışarıdan yabancılar da Osmanlı Devleti içinde bazı okullar açmışlardır. Bu okullar genellikle Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikan, Alman, Rus okulları ve diğer bazı okullardır. Bu okullar da kendi içinde mensup oldukları dinin mezhep ve tarikatlarına göre ayrı ayrı teşkilatlanmışlardır. Gayrimüslim ve yabancı okulları yönetimde genel olarak din adamlarına bağlıydılar. Öğretmenlik de uzun yıllar din adamlarınca yürütülmüştür. Gayrimüslim okulları için öğretmen yetiştirme meselesi Osmanlı Devleti'nce ihmal edilmiştir. Ayrıca 1881'de Rumeli Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris hakkındaki kanunda Gayrimüslim okullarının denetlenmesi konusunda geniş hükümler yer alır[6]. Bu okulların Osmanlı toplumu üzerinde olumlu ve olumsuz birtakım etkileri olmuştur. Olumsuz olarak okulların Osmanlı ülkesinde İslamiyet dışındaki dinleri yaymak, halkın padişaha ve devlete olan bağlılığını sarsmak gibi amaçlarının yanında kendi Milli duygularını uyandırarak halkın kültürel erozyona uğramasını sağlamak gibi işlevlerinin olabileceği görülmüştür. Olumlu etkileri ise; toplumda yabancı dil bilenlerin sayısı artmış, kızların eğitimine katkıda bulunmuşlar, açtıkları hastane, yetimhane gibi kurumlarla Osmanlı'ya hizmet etmiş, batılı eğitim ve öğretim anlayışı, yöntem ve tekniklerinin Osmanlı'da gelişme göstermesine yardımcı olmuşlardır[7].

Yayınları, 1985), s.470.

[3] Mahmud Cevad İbnü'ş Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı -XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), s.98.

[4] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), s.110; İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1990), s.29.

[5] Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, (İstanbul: Millli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005), s.70; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015), s.224.

[6] Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık,* s. 158.

[7] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 247.

Adapazarı'nda Gayrimüslim ve Yabancı Okulları

II. Abdülhamid döneminde 1316-1321 yılları arası Maarif Salnamelerine göre İzmit Sancağına bağlı Adapazarı Kazasında 9 adet Rum ve 8 adet Ermeni Cemaati'ne bağlı olmak üzere 17 adet Gayrimüslim Okulu tespit edilmiştir.

Öncelikle Rum Cemaati'ne bağlı okullara bakacak olursak; 2 adet rüşdiye derecesinde, 7 adet ibtidai derecesinde okul mevcuttu. Rüşdiye mektepleri, Rum Ortodoks isimlerinde, biri erkek öğrencilere, diğeri kız öğrencilere eğitim veren okullardır. Ruhsat Verilen Müdür Mesulü Rum Metropolidhanesi'dir. Erkek Rum Ortodoks Okulu'nda 1898-1904 yılları arasında öğrenci sayısı 100 ila 112 arasında; Kız Rum Ortodoks Okulu'nda ise 28 ila 35 arasında değişiklik göstermekteydi. Yapılış tarihleri 1877/1878 olmasına karşın ruhsat tarihleri 1895'tir. İbtidai okullarının ise yapılış tarihi bilinmemekle birlikte ruhsat tarihleri 1895'tir. Ruhsat verilen müdür mesulü Rum Metropolidhanesi'dir. 1903/1904 yıllarına kadar öğrencileri görünmemektedir. 1903/ 1904 yıllarında ise Sapanca Rum İbtidaisi'nde 24 erkek, 4 kız, Eksece Köyü Rum İbtidaisi'nde 66 erkek, 3 kız, Pelid Köyü Rum İbtidaisi'nde 14 erkek, 2 kız, Kirazlı Köyü Rum İbtidaisi'nde 35 erkek, 3 kız öğrenci bulunmaktaydı. 3 adet de isimsiz Rum İbtidaisi vardı. Bunların birinde 95 erkek, 15 kız, birinde 41 erkek, 23 kız, birinde ise, 36 erkek 24 kız öğrenci bulunmaktaydı[8]. Türkiye'deki Rum mekteblerinde Yunan mekteblerinde okunan kitaplar aynen tedris edilmekte ve devletin resmi dili olan Türkçeye yer verilmemekteydi[9].

Ermeni Cemaati'ne bağlı okullara baktığımızda 3 idadi, 1 rüşdiye, 1 ali, 3 ibtidai ve rüşdiye derecesinde okul bulunmaktadır. Öncelikle idadilere bakacak olursak üç idadinin de ruhsat tarihi 1895'i göstermektedir. Surpherişdegan isimli Ermeni Cemaati'ne bağlı idadiye Ermeni Patrikhanesi adına ruhsat verilmiştir. Okulun 1898/1899-1903/1904 yılları arasında 350-360 adet erkek, 420-440 adet kız öğrencisi bulunmaktadır. Surpkarabet isimli Ermeni İdadisi'nin 300-334 erkek, 250-281 adet kız öğrencisi bulunmaktadır. Surpsavoriç isimli Ermeni İdadisi'nde ise, 200-220 adet erkek, 150-160 adet kız öğrenci bulunmaktadır. Ermeni Rüşdiye okuluna bakacak olursak; okul, Protestan isimli, Ermeni Protestan Cemaati'ne bağlı bir rüştiyedir. Ruhsat verilen müdür mesulü Doktor Sropekolciyan'dır. 1874/1875'de küşad edilmiş ancak ruhsatını 1894/1895'de almıştır. Yıllara göre 45 ila 75 adet arası erkek, 92 ila 120 adet arası kız öğrencisi bulunmaktadır. Ermeni Cemaati'ne bağlı Yeni Kilise Mektebi adında bir de Ali derecesinde okul bulunmaktadır. 1868/1869 yıllarında küşad edildiği bilinir ancak okul ruhsatsızdır. Öğrencisi sadece 1899/1900 yıllarında bulunmaktadır. Bu yıllarda 340 adet erkek, 400 adet kız öğrencisi bulunmaktadır. Son olarak iptidai ve rüşdiyelere baktığımızda Ermeni Cemaati'ne bağlı 3 adet ibtidai ve rüşdiye bulunmaktadır. İlki, Nerses adındadır. Okul, 1835/1836 yıllarında küşad edilmiştir ancak ruhsatı olup olmadığı belirsizdir. Sadece 1903/1904 yıllarında öğrencisi bulunmaktadır. Buna göre 390 adet erkek, 290 adet kız öğrencisi vardır. Aram ve Kailyan adındaki bir diğer ibtidai ve rüşdiye okulu 1861/1862 yıllarında küşad edilmiştir ancak ruhsat tarihi belirsizdir. Sadece 1903/1904 yıllarında öğrencisi bulunmaktadır. Buna göre 514 adet erkek, 351 adet kız öğrencisi vardır. Son olarak Rupen adındaki ibtidai ve rüşdiye okulu 1829/1830 yıllarında küşad edilmiştir ancak bu okulunda ruhsat tarihi belirsizdir. Sadece 1903/1904 yıllarında öğrencisi bulunmaktadır. Buna göre 175 adet erkek, 150 adet kız öğrencisi vardır[10].

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni Okullarında genel olarak şu derslerin okutulduğu bilinmektedir: Ermenice Gramer ve Tahrir, Ermenice, Türkçe ve Fransızca Hüsnü Hat, İlmî, Siyasî ve Tabiî Coğrafya, Hesap, Cebir, Fransızca Gramer, Tahrir ve Mükâleme, Resim, Türkçe Gramer ve Tahrir, Tarih, Hendese, Mantık, Usulü Defterî, Ticaret[11].

[8] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321, s. 718; 1319, s. 952; 1318, s. 1630; 1317, s. 1456; 1316, s.1232. (S. N. M. U)
[9] Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi,* 3, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), s. 1028.
[10] S. N. M. U. 1321, s. 718; 1319, s. 952; 1318, s. 1630; 1317, s. 1456; 1316, s.1232.
[11] Ergin, *Türk Maarif ...,* 2, s.756.

Adapazarı'ndaki Gayrimüslim okullarına baktıktan sonra burada yabancılar tarafından açılmış olan okullara bakacak olursak, yukarıdaki incelediğimiz 1316-1321 tarihli Maarif Salnameleri'nde Adapazarı'nda ecnebi okulu görünmemektedir ancak burada Amerikan Misyoner Okulu'nun bulunduğu bilinmektedir.

1810 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan ve kısa adı BOARD olan American Board of Commissioners for Foreing Missions (ABCFM) örgütü, 15 Ocak 1820 tarihinde öncü misyonerlerini Osmanlı topraklarına yolladı[12]. American Board üyeleri öncülüğünde 1883 yılının Eylül ayında Bahçecik'e 50 mil uzaklıktaki Adapazarı'nda Protestan Kilisesi, kızlar için yatılı bir okul açmak amacıyla on üyeli bir mütevelli heyeti oluşturdu. Bunun için Bahçecik'teki Kız Amerikan Okulu'nun müdürü Laura Farnham'a teklifte bulundular. Birleşik Devletler'deki Kadın Misyonları Kurulu, Amerikalı öğretmenlerin maaşlarını ödemeye devam edecek, buna ilaveten yıllık 176 dolar burs verecekti. Kilise ise üç katlı yeni bir binayı okulun kullanımına tahsis etti. Diğer masrafların bütün sorumluluğunu yerel idare heyeti üstlenecek, gerekli parayı okul aylıklarından ve Ermeni Protestanların bağışlarından karşılayacaktı. Bunun üzerine Bayan Farnham Amerikan Board'dan Bahçecik Kız Okulu'ndaki bütün öğretmenleri, öğrencileri ve eşyaları Adapazarı'na taşımak istedi ve neticede 1885'te Amerika Protestan adına Adapazarı'nda Kız ve Erkek Ermeni Okulu açıldı[13]. Okul ruhsatlı kilise içerisinde olduğu için ayrıca ruhsat alınmamıştır[14]. Bahçecik ve Adapazarı'ndaki yabancı okullarında Protestan Rum ve Ermeniler eğitim görmekteydiler. Bu okulların müdürleri ve öğretmenlerinin çoğu Amerikalı idi. Öğretmenlerin bazıları ise Ermeni idiler ve Osmanlı Devleti tebaasındandılar[15]. Ermeni Kız Okulu'ndaki öğrencilerin 33'ü Protestan, 28'i Gregoryen ve 1'i Katolik olduğu bilinmektedir. Adapazarı Ermeni Kız Okulu 1898 yılında anaokulu, ilkokul, hazırlık ve lise olmak üzere dört bölümlü bir yapıya ulaşmıştır[16]. Bu dönemde Adapazarı'nda yine Amerikan misyonerlerin girişimiyle 1874 yılında inşa edilen bir Hapohyasid İnas Mektebi olduğu bilinmektedir. Ancak uzun yıllar ruhsat alamamıştır[17]. Görüldüğü üzere bu dönemde Adapazarı'nda açılan Amerikan misyoner okulları Ermenilerin ve özellikle Protestan Ermenilerin çoğunlukta olduğu okullardı. Bu nedenle Amerikan okulları yerine Ermeni okulları olarak anılıyorlardı.

Sonuç

II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde eğitimin Dersaadet dışında yaygınlaşmasıyla pek çok vilayette çeşitli mahiyette okullar açılmıştır. Böylece Gayrimüslim ve yabancı okulların sayıları da artmıştır. İncelediğimiz İzmit'e bağlı Adapazarı Kazasında da Gayrimüslim ve yabancı okulların var olduğunu görüyoruz. Rum ve Ermeni olmak üzere toplam 17 Gayrimüslim Okulu ve Amerikan yabancı okulları bulunmaktadır. İbtidai, rüşdiye ve idadi seviyelerindeki bu okullar kendi mensup oldukları dinin patrikhanelerince yönetiliyordu. Birinci Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdüren bu kurumlar Gayrimüslim ve yabancıların çocukların eğitilmesinde önemli rol oynamış, kimi zaman da misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1316.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1317.

[12] Resul Narin, "Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl'da Misyonerlik ve Adapazarı'ndaki Misyoner Okulları", *Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan*, (Sakarya: 2010), s.313.
[13] Hülya Çelik, "Amerikan Misyonerlerinin Kocaeli'de Eğitim Faaliyetleri", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Kocaeli: 2015), s. 1188.
[14] Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları,* (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2005), s.308.
[15] Resul Narin, "19. Yüzyılda Kocaeli'nde Misyonerlik Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları*, Yaz (2012), s.70.
[16] Çelik, "Amerikan Misyonerlerinin Kocaeli'de...", s.1190.
[17] Narin, "Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl'da...", s.317.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1318.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1319.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1321.

Araştırma Eserleri

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015.

Çelik, Hülya. "Amerikan Misyonerlerinin Kocaeli'de Eğitim Faaliyetleri", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 2015, 1183-1191.

Ergin, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi* III, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

Mahmud Cevad İbnü'ş Şeyh Nafi. *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

Mutlu, Şamil. *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*. Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2005.

Narin, Resul. "19. Yüzyılda Kocaeli'nde Misyonerlik Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 34, 2012, 67-76.

Narin, Resul. "Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl'da Misyonerlik ve Adapazarı'ndaki Misyoner Okulları." *Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan*, 2010, 309-319.

Polat Haydaroğlu, İlknur. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1990.

Tekeli, İlhan. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemi'ndeki Değişmeler." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, 1985, 456-475.

Unat, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.

Vahapoğlu, Hidayet. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Millli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

Osmanlı Yenileşme Döneminde Adapazarı'nda Açılan Müslüman Rüşdiye Mekteblerinin Durumu

HATİP YILDIZ
Doç. Dr. / Dicle Üniversitesi, hatipyildiz@dicle.edu.tr

Tarih boyunca çeşitli uygarlıkların yaşadığı Adapazarı bölgesi, XIV. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.[1] Bu tarihlerden sonra farklı statülerle idare edilen bölge, 1852 yılında "Adapazarı Kazası" adıyla İzmit Sancağı'na bağlanmıştır.[2] 1890 yılında İzmit Sancağı'na bağlı dört kazadan biri Adapazarı olup; Sapanca, Akyazı ve Hendek nahiyeleri de buraya bağlıdır.[3] Bu idari yapı, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar hemen hemen aynı şekilde devam etmiştir.[4]

Osmanlı Devleti'nin temel eğitim kurumları olan medreseler ve onların altında eğitim veren sıbyan mektepleri, XVII. Yüzyıla kadar devletin her alanda ihtiyaç duyduğu ehliyetli kişileri yetiştirmiştir. Ancak, bu dönemde savaşlarda alınan yenilgiler, XVIII. Yüzyıldan itibaren Avrupa tarzında yeni askeri okulların açılmasına neden olmuştur. Fakat sıbyan mektepleri ile sözü edilen askeri okullar arasında eğitim düzeyi bakımından büyük bir uçurum vardır. Bu nedenle, sıbyan mektepleri ile askeri okullar arasında yer alan ve "rüşdiye" adı verilen yeni bir okul çeşidinin açılmasına ihtiyaç duyulmuştur.[5]

[1] Fatih Odabaş, *19. YY.da Adapazarı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.6.
[2] Odabaş, a. g. t, s. 13-14.
[3] Resül Narin, 19. Yüzyılda Adapazarı'nda Yabancıların Ekonomik ve Sosyal Yaşama Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s.3.
[4] Odabaş, a. g. t, s. 13-14.
[5] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s.129.

Osmanlı'da ilk olarak açılan ve kendine özgü yönleri bulunan rüşdiye mektepleri; 1839 yılında açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulum-i Edebiye'dir. Bu iki okul, Babıâli'ye memur yetiştirmeye devam ettiği halde, yeni ihtiyaçlara ve Tanzimat Dönemi'nin reformlarına ışık tutmaktan uzaktır. Bu nedenle, orta dereceli okullar olan rüşdiyelerin yeniden yapılandırılmasına ve yeni okulların açılmasına teşebbüs edilmiştir.[6] Bu çerçevede, 1845'te kurulan Muvakkat (Geçici) Maarif Meclisi'nde[7], Bilad-ı selase (Üsküdar, Galata ve Eyüp) ile Boğaziçi'nde ilk etapta 30 adet ve taşrada dahi gerektiği kadar rüşdiye mektebi açılması uygun görülmüştür. Ancak, numune olmak üzere, ilk olarak Dersaadet'te 4 ve Üsküdar'da 1 sıbyan mektebi rüşdiyeye dönüştürülerek o şekilde idare edilmeye başlanmıştır.[8] Böylece, 1847'de başlangıç olarak Davud Paşa, Bayezid, Üsküdar, Tophane ve Babıâli civarında Ağa Camii'nde olmak üzere 5 adet rüşdiye mektebi açılmıştır.[9]

Osmanlı'nın açtığı ilk sivil modern eğitim kurumları olan rüşdiyelerin sayısı İstanbul'da hızla artmaya başladıktan sonra vilayetlerde de bu okulların açılmasına teşebbüs edilmiştir. Bu çerçevede, Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kararı üzerine padişahın iradesiyle 2 Haziran 1853 tarihinde 25 vilayette rüşdiyelerin peyderpey açılması kararlaştırılmıştır.[10]Fakat bu karar ancak 1856'da uygulamaya konulabilmiştir.[11]Bundan sonra ise vilayetlerdeki rüşdiye sayısında hızlı bir artış olmuştur. Nitekim, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlandığı sırada çeşitli vilayetlerde 87 rüşdiye mektebi vardır.[12]

Osmanlı'nın diğer birçok vilayet, sancak ve kazalarında olduğu gibi, bugünkü Sakarya ili ve ilçelerinin önemli bir kısmını içine alan Adapazarı bölgesinde de ilk açılan modern okullar rüşdiye mektebleri olmuştur. Bu okullar sayesinde Adapazarı ve çevresi, 19. Yüzyılda eğitim açısından diğer taşra bölgelerine nazaran ileri bir düzey yakalamıştır. Bunda bölgenin, devletin başkenti olan İstanbul'a yakın olmasının da etkisi olmuştur.[13]

Osmanlı yenileşme döneminde Adapazarı sınırları içerisinde açılmış olup, hakkında detaylı bilgiler elde edilebilen başlıca rüşdiye mektebleri aşağıdaki şekildedir:

Adapazarı Rüşdiye Mektebi

Adapazarı kasabasında yer alan bu mektebin açılışı için ilk hazırlıklar ahali tarafından yapılarak, öncelikle mekteb için gerekli olan yer tedarik edilmiştir. 1865 yılı başlarında ise mekteb için ihtiyaç duyulan muallimin tayini talebinde bulunulmuştur. Bunun üzerine Maarif Nezareti, yeni açılan mektebler hakkında yürürlükte olan usule uygun olarak, söz konusu rüşdiye mektebi için, muallim-i evveli (birinci muallim) bir iki sene sonra memur edilmek üzere, şimdilik aylık 400 kuruş maaşlabir muallim-i sani (ikinci muallim), 100 kuruş aylıkla bir bevvab tayini ve mektebin çeşitli masrafları için yıllık 2000 kuruş tahsisi hususunda Sadaret'ten izin istemiştir. Konuyu değerlendiren Meclis-i Vala, Adapazarı kasabasının büyüklüğü ve çocukların çokluğu nedeniyle orada dahi emsali gibi bir rüşdiye mektebinin tesisini lüzumlu görmüştür. Ayrıca, himmet ve vatanperverlikleri icabı olarak bu mekteb ahali tarafından yapılıp, yalnız muallim tayini hükümete bırakılmış olduğuna ve muallime tahsis edilen maaş ile mektebin çeşitli masrafları için ayrılan paranın maarif bütçesinden karşılanmasının emsaline muvafık bulunduğuna binaen, Maarif ve Maliye nezaretlerince gereğinin yapılmasını kararlaştırmıştır (29 Mayıs 1865/3 Muharrem 1282).[14] Bu karar,

[6] Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.51-53.
[7] Uğur Ünal, *Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922)*, TTK Yayınları, Ankara 2008, s.1.
[8] BOA, İ. DH, 231/13875, Meclis-i Maarif Reisi Abdülhak Efendi'nin 19 Mart 1851 (16 Cemaziyülevvel 1267) tarihli yazısı.
[9] Demirel, a. g. m., s. 51-53.
[10] Demirel, a. g. m., s. 51-53, 55-59.
[11] Demirel, a. g. m, s. 52.
[12] Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.92.
[13] Narin, a. g. t, s. 100.
[14] BOA, MVL, 705/48, Meclis-i Vala'nın 29 Mayıs 1865 (3 Muharrem 1282) tarihli kararı.

muhtemelen aynı şekilde uygulamaya konulmuş ve söz konusu rüşdiye mektebi 1866 ile 1869 yılları arasında ikinci muallimle idare edilmiştir.[15]

Mekteb ilk açıldığı yerde bir süre eğitime devam ettikten sonra, yerinin çok dar olmasından dolayı yıktırılarak yeniden inşasına başlanmıştır. İnşa masrafları ise hamiyet sahibi olan İbrahim Ağa tarafından taahhüt edilmiştir. Bu durumu değerlendiren Meclis-i Kebir-i Maarif'e göre; adı geçen ağanın bu konudaki gayreti vatan sevgisinin gereği olup takdire şayandır. Bu nedenle, mektebin inşası tamamlandığında gazetelerde ilan olunmak üzere keyfiyetin meclise bildirilmesi gerekir (2 Temmuz 1873/6 Cemaziyülevvel 1290).[16]

Aradan yaklaşık yirmi yıl geçtikten sonra, Adapazarı Rüşdiye Mektebi'nin tekrar yeniden inşasına ihtiyaç duyulmuş ve mekteb Adapazarı merkezinde büyük caddede hükümet konağı yakınında 60. 000 kuruş masraf yapılarak iki katlı bir şekilde inşa edilmiştir.[17]Mektebin açılışı ise Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinin yıl dönümü olan 31 Ağustos 1892 Çarşamba günü gerçekleştirilmiştir.[18] Mekteb, halktan ileri gelenlerin talebi üzerine, padişahın adına izafeten "Hamidi" olarak isimlendirilmiştir. Bu durum, Adapazarı memur ve eşrafını çok sevindirmiş ve teşekkürlerini padişaha arz etmişlerdir. Padişah da, Maarif Nezareti'nin talebi doğrultusunda, söz konusu mektebin vücuda getirilmesi hususunda vuku bulan gayretine mükâfaten ve emsalini teşvik etmek için Adapazarı Kaymakamı Mehmed Nüzhet Bey'i beşinci rütbeden bir "Mecidi Nişanı" ile taltif etmiştir. Fakat bahsi geçen kaymakamın zaten bu rütbeden nişana sahip olduğunun anlaşılması üzerine, sözü edilen nişanın dördüncü rütbeye tebdil ve terfiine müsaade edilmesi, 31 Ağustos 1892 (7 Safer 1310) tarihinde Maarif Nezareti'nce yeniden arz ve istirham edilmiştir. Bu talep, 12 Ekim 1892 (20 Rebiyülevvel 1310) tarihli padişah onayıyla uygun görülerek, gereğinin yapılması Sadaret'e ve Maarif Nezareti'ne tebliğ edilmiştir.[19]Bütün bu başarılarına rağmen, aradan iki yıl geçmeden Adapazarı Kaymakamı Mehmed Bey'in, inşa olunan rüşdiye mektebi ile hükümet konağı için ahali tarafından yapılan yardımlardan hâsıl olan paraları ne suretle suiistimal ettiğinden ve kendisinin kanuna aykırı halleri ile rüşvet almasından bahisle Hafız Hasan isimli şahıs tarafından bir şikâyet yazısı Sadaret'te gönderilmiştir. Bunun üzerine, konu İzmid Mutasarrıflığı'na bildirilmiş ve gerekli tahkikatın seri bir şekilde yapılarak ortaya çıkacak duruma göre gereğinin yapılması ve neticeden Sadaret'in haberdar edilmesi istenmiştir (22 Mayıs 1894/17 Zilkade 1311).[20] Ancak, daha sonraki yazışmalardan konu takip edilemediği için bahsi geçen kaymakamın akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Adapazarı Rüşdiye Mektebi, binasının son haliyle tam eğitim-öğretime elverişli bir duruma gelmişken çok kısa zamanda yeni bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu da okulun alt katının hapishane olarak tahsis edilmesi meselesidir. Gerçekte Adapazarı hapishanesi 50 kadar mahkûma ancak kifayet eden bir yer olmasına rağmen, bu sıralarda 100'ü geçen tutuklunun bir kısmı rüşdiye mektebinin altındaki koğuşa konulmuştur. Fakat Adapazarı kaymakamı bu duruma itiraz etmiş ve mahkûmların buradan çıkarılmasını istemiştir. Bu itiraz çerçevesinde konuyu yeniden değerlendiren Adliye Nezareti'ne göre ise; 50 kişi alan bir hapishaneye 100'ü geçen tutuklu konulduğu takdirde hastalık ve sair şekillerde bir fenalık zuhuru düşünülmekte olup, tevkifhane olarak kullanılabilecek başka uygun bir yer de olmadığından başka çözümler bulunulması gerekir. Ayrıca, beden sağlığını ihlal ve ifsat etmeyecek derecede hapishanelerin nezafet, emniyet ve asayiş işlerine dikkat ve itina gösterilmesi, hükümet memurlarının kanunen açık olan vazifelerindendir. Bu nedenle, İzmid Mutasarrıflığı'nca seri bir şekilde gerekli araştırmanın yapılarak gereğinin

[15] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1283, s. 124; H. 1286, s. 117.
[16] BOA, MF. MKT, 11/121.
[17] BOA, DH. MKT, 2037/56; DH. MKT, 2576/114; Maarif Salnamesi, H. 1316, s. 1234-1235.
[18] BOA, DH. MKT, 1997/8, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi'nden Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne gönderilen 6 Eylül 1892 (13 Safer 1310) tarihli yazı.
[19] BOA, Y. MTV, 68/69.
[20] BOA, DH. MKT, 239/55.

yerine getirilmesi ve durumun Adliye Nezareti'ne tekrar bildirilmesine gayret gösterilmesi gerekir (26 Aralık 1892/14 Kanun-i evvel 1308).[21]

Aradan dokuz on yıl geçtiği halde, Adapazarı Rüşdiye Mektebi'nin alt katının hala hapishane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, mahallinden teknik raporlar hazırlatılarak yetkililer ikna edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Adapazarı belediye kalfası tarafından hazırlanan raporda; Adapazarı Rüşdiye Mektebi'nin altının hapishane yapılması, mekteb binasının temellerinin çökmesine ve bundan dolayı mektebin bir iki sene zarfında yıkılmasına neden olacağı ifade edilmiştir. Buna binaen hapishanenin başka bir yere nakliyle bu mahzurun ortadan kaldırılması ilgili makamlara defalarca yazıldığı halde sonuç alınamadığı, bu defa İzmid İdadi Mektebi Müdürlüğü'nden bildirilmiştir. Ayrıca konu Maarif Nezareti'nce de değerlendirilerek, memleket evlatlarının talim ve terbiyelerine mahsus olan böyle bir mahallin altında hapishane bulundurulmasının doğrudan doğruya talebelerin ahlaki terbiyelerine kötü tesir edeceği beyan edilmiş ve gereğinin süratle yapılması istenmiştir (6 Ocak 1902/24 Kanun-i evvel 1317).

Bütün bu görüş ve önerilere kendi kanaatini de ilave den Dâhiliye Nezareti'ne göre de gerçekte mektebin altında hapishanenin olması münasip olmayacağından hapishanenin başka bir yere nakli şartlarının oluşturulması lüzumludur. Bu nedenle, İzmid Mutasarrıflığı'nca gereken çalışmanın yapılarak neticesinden Dâhiliye Nezareti'nin haberdar edilmesine gayret sarf edilmesi istenmiştir (18 Ocak 1902/8 Şevval 1319.[22]

Yukarıda sözü edilen ve yıllarca süren yazışmalara rağmen, İzmid Mutasarrıflığı'nın bu konuda ciddi bir çalışma yapıp yapmadığı bilinmemektedir. Ancak, 1902 yılı sonlarına doğru Adliye ve Mezahib Nezareti tekrar devreye girerek, söz konusu hapishane hakkında bir teftiş yaptırmıştır. Bu teftişte; Adapazarı kazasında hapishane ve tevkifhane olarak kullanılan rüşdiye mektebi bodrumunun gayet basık ve pencereleri tavana bitişik olmakla beraber; havadan ve hıfzıssıhha levazımından bütün bütün mahrum olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, bahsi geçen kazada yeni bir hapishanenin inşası vacip derecesinde lüzumlu bulunmuş ve Dâhiliye Nezareti'nce gereğinin bir an evvel icra edilmesi istenmiştir (14 Ekim 1902).[23] Bunun üzerine tekrar harekete geçen Dâhiliye Nezareti, bu iş için lazım olan paranın tahsis edildiğini ifade ederek[24], 26 Ekim 1902 (23 Receb 1320) tarihli yazıyla durumu İzmid Mutasarrıflığı'na bildirmiş ve gereğinin yapılmasına gayret sarf edilmesini talep etmiştir.[25]Ancak yapılan nihai değerlendirmeler sonucunda; Adapazarı Rüşdiye Mektebi binasının tamamının hapishane yapılmak üzere mahalli hükümete terk edilerek, hapishane inşası için tahsis edilen meblağla istasyon civarında eski mekteb arsası üzerinde yeni bir mekteb inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.[26] Bu kararın ise uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir.

İlk açıldığı zamanlarda ikinci muallimle idare edilen Adapazarı Rüşdiye Mektebi'nde, ilerleyen yıllarda talebe sayısında meydana gelen artışa bağlı olarak birinci ve rika muallimleri de görev almaya başlamıştır. Mektebin rika hattı muallimliğine, 1891-1892 öğretim yılı başında, talebelerin çokluğuna ve kabiliyet derecelerine uygun olarak ehliyet ve liyakati haiz olan Ahmed Hamdi Efendi'nin[27], mal sandığından karşılanmak üzere aylık 100 kuruş maaşla tayini Adapazarı Kaza İdare Meclisi'nce uygun görülerek acil ihtiyaca binaen işe başlatılmıştır. 15 Kasım 1891 (3 Teşrin-i sani 1307) tarihli mazbata ile de İzmid Sancağı'na bilgi verilmiştir. İzmid Mutasarrıflığı, bu gibi rüşdiye mekteblerinin muallim maaşlarının, daha önce gelen diğer emirlere binaen, maarif sandıklarından karşılanmasının gerekli olduğunu onaylayarak, durumu cevaben Adapazarı Kaymakamlığı'na tebliğ etmiştir (23 Aralık 1891/21 Cemaziyü-

[21] BOA, DH. MKT, 2037/56, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi'nden İzmid Mutasarrıflığı'na gönderilen 1 Ocak 1893 (12 Cemaziyülâhır 1310) tarihli yazı.
[22] BOA, DH. MKT, 2576/114.
[23] BOA, DH. MKT, 601/63, Adliye Nazırı imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Ekim 1902 (11 Receb 1320) tarihli yazı.
[24] BOA, DH. MKT, 789/16.
[25] BOA, DH. MKT, 601/63.
[26] BOA, MF. MKT, 816/52.
[27]Ahmed Hamdi Efendi, Tunca vadisi boyunca uzanan ve Edirne ili ile komşu olan bir şehir olup, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Yanbolu şehrindendir. Hatt muallimliğine atanmadan önce bazı kazaların belediye ve yazı işlerinde çalışmış ve buralarda güzel hizmetlerde bulunmuştur. Bkz. BOA, BEO, 981/73541.

levvel 1309).[28] Fakat memuriyetin tasdiki için konu yine Maarif Nezareti'ne bildirilmiş ve Meclis-i Kebir-i Maarif'te görüşülerek; mahallinden gönderilen hatt numunesine nazaran, seçilmiş olan zatın sülüs hattını dahi talime iktidarı olduğu anlaşıldığından hem sülüs ve hem rika hatlarını ders vermek üzere belirtilen maaşla görevlendirilmesi ve memuriyetinin tasdiki kararlaştırılmıştır (8 Nisan 1892/10 Ramazan 1309).[29]Bunun üzerine, gerekli işlemlerin yapılması için söz konusu yazı Maarif Muhasebe Dairesi'ne gönderilmiştir. Gerekli olan kayıt işlemleri yapıldıktan sonra, Ahmed Efendi'nin işe başlama tarihinin bildirilmesi ve Tekaüd Sandığı ile mazuliyet aidatının kesilerek ilgili sandıklara gönderilmesi mahallinden talep edilmiştir (26 Nisan 1892/14 Nisan 1308).[30]

Ahmed Hamdi Efendi, Adapazarı Rüşdiye Mektebi'nde beş altı sene hatt muallimliği yaptıktan sonra, kendisine tahsis edilmiş olan 100 kuruş maaşla ailesinin maişeti hususunda zorluklar yaşadığını ifade etmiş ve bu nedenle de münasip başka bir hizmete tayin edilmesi istirhamında bulunmuştur. Bu talebi Sadaret'çe hemen dikkate alınarak, istihdamına engel bir sebep olmaması halinde bir kaza yazı kâtipliğine atanması hususunda gayret gösterilmesi istenmiştir (21 Temmuz 1897/20 Safer 1315).[31] Ancak, daha sonraki dönemlere ait kayıtlardan da anlaşıldığı kadarıyla, Ahmed Hamdi Efendi mevcut hatt muallimliği görevini uzun yıllar bu mektebde sürdürmeye devam etmiştir.[32]

Adapazarı Rüşdiye Mektebi Fransızca muallimliğine, 1892 yılı başlarında İstefan Efendi'nin tayini talep edilmiştir. Ancak, rüşdi yemekteblerinin programı ıslah edileceğinden, daha sonra icabına bakılmak üzere, adı geçen şahsın şimdilik tayin edilemeyeceği Maarif Nezareti'nce ifade edilmiştir. [33]

Bilindiği gibi, Osmanlı vilayet ve kazalarında bulunan rüşdiye mekteplerinin istediği araç-gereçler ile matbu evraklar, ders kitapları ve yardımcı kaynaklar genellikle Maarif Nezareti tarafından posta yoluyla merkezden gönderilmiştir.[34] Bu çerçevede, Adapazarı Rüşdiye Mektebi talebeleri için gerekli olan ve 1873 yılı başında mahallinden talep edilen "Mukaddematü'l-Hesab Risalesi"nden15 adet kitabın gönderildiği ifade edilmiştir (20 Ocak 1873/21 Zilkade 1289).[35]Yine 1875 ve 1876 yıllarında mekteb talebeleri için talep olunan kitap ve risalelerin de postaya teslim edilerek gönderildiği belirtilmiştir.[36]

Maarif Nezareti, talebeler için faydalı gördüğü kitapları bazen de mekeblerin talebi olmadan inisiyatif kullanarak doğrudan göndermiştir. Mesela, rüşdiye talebelerine fen ve Türkçe kıraat konularında faydalı olacağı düşünülen "Hikmet-i Tabiiye" ve "Tarih-i Tabii" kitaplarından 20 adet, İzmid ve Adapazarı rüşdiyelerine teslim edilmek üzere Nezaret tarafından postaya verilmiştir. Bu kitapların İzmid Mutasarrıflığı'na ulaşması halinde ise her birinden beşer adet olmak üzere her mektebe 10 kitap gönderilmesi ve mekteblerin demirbaş defterlerine kaydettirilmesi istenmiştir (11 Temmuz 1872/5 Cemaziyülevvel 1289).[37]

1866 ile 1903 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen mektebin eğitim ve yardımcı personel kadrosu ile talebe adedinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

---

[28] BOA, MF. MKT, 139/67, İzmid Liva Mutasarrıflığı'ndan Maarif Nezareti'ne gönderilen 23 Aralık 1891 (21 Cemaziyülevvel 1309) tarihli yazı.
[29] BOA, MF. MKT, 139/67, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 8 Nisan 1892 (10 Ramazan 1309) tarihli kararı.
[30] BOA, MF. MKT, 139/67, Maarif Muhasebe Dairesi'nin 26 Nisan 1892 (14 Nisan 1308) tarihli yazısı.
[31] BOA, BEO, 981/73541, Sadaret Mektubi Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Temmuz 1897 (20 Safer 1315) tarihli yazı.
[32] Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 716.
[33] BOA, MF. MKT, 136/33.
[34] Bahri Ata, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 2009, 29-31.
[35] BOA, MF. MKT, 8/66.
[36] BOA, MF. MKT, 27/189; MF. MKT, 42/118.
[37] BOA, MF. MKT, 2/104.

Tablo 1. Adapazarı Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Çizelgesi

YIL	BİRİNCİ MUALLİM	İKİNCİ MUALLİM	ÜÇÜNCÜ MUALLİM	RİKA/SÜLÜS MUALLİMİ	BEVVAB/ HADEME	TALEBE ADEDİ
1866[38]	-	İkinci muallimle idare olunmaktadır.	-	-	-	-
1867[39]	-	İkinci muallimle idare olunmaktadır.	-	-	-	-
1868[40]	-	İkinci muallimle idare olunmaktadır.	-	-	-	-
1869[41]	-	İkinci muallimle idare olunmaktadır.	-	-	-	-
1870[42]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	-
1871[43]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	70
1872[44]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	89
1873[45]	Hasan Efendi	-	-	-	-	89
1874[46]	Hasan Efendi	-	-	-	-	58
1875[47]	Hasan Efendi	-	-	-	-	51
1876[48]	Hasan Efendi	-	-	-	-	51
1877[49]	Hasan Efendi	-	-	-	-	54
1881[50]	Ali Efendi	-	-	-	-	42
1882[51]	Ali Efendi	-	-	-	-	40
1883[52]	-	-	-	-	-	41
1884[53]	-	-	-	-	-	61

[38] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1283, s. 124.
[39] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1284, s. 86.
[40] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1285, s. 96.
[41] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1286, s. 117.
[42] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1286, s. 128.
[43] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1288, s. 146.
[44] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1289, s. 231.
[45] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1290, s. 204.
[46] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1291, s. 205.
[47] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1292, s. 146.
[48] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1293, s. 149.
[49] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1294, s. 396; Narin, a. g. t, s. 102.
[50] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1298, s. 278.
[51] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1299, s. 268.
[52] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1300, s. 202.
[53] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1301, s. 384.

1885[54]	-	-	-	-	-	69
1886[55]	-	-	-	-	-	69
1887[56]	-	-	-	-	-	69
1888[57]	-	-	-	-	-	70
1891[58]	-	-	-	AhmedHamdi Efendi	-	-
1898[59]	Ali Rıza Efendi	-	-	AhmedHamdi Efendi	1	57
1899[60]	Ali Rıza Efendi	Halil Hilmi Efendi	-	AhmedHamdi Efendi	1	50
1900[61]	Ali Rıza Efendi	Halil Hilmi Efendi	-	AhmedHamdi Efendi	1	42
1901[62]	Ali Rıza Efendi	Halil Hilmi Efendi	-	AhmedHamdi Efendi	1	55
1903[63]	Ali Rıza Efendi	Zaim Efendi	-	AhmedHamdi Efendi	1	65

Geyve Rüşdiye Mektebi

Mekteb, Geyve kazası merkezinde Elvan Bey imareti dâhilinde inşa ve tamir ettirilmiş olup, 500 kuruş kadar masrafa karşılık gelecek geliri mevcut olduğundan münasip miktar maaşla bir muallimin seçilerek seri bir şekilde gönderilmesi Sadaret'ten talep edilmiştir (18 Eylül 1863).[64] Bunun üzerine konu Maarif Nezareti'ne bildirilerek, Geyve kazasında inşa olunan rüşdiye mektebine bir muallim tayini hususunda gereğinin süratle yapılması istenmiştir (28 Eylül 1863/14 Rebiyülâhır 1280).[65] Meseleyi değerlendiren Meclis-i Kebir-i Maarif'e göre; bu tür rüşdiye mekteblerine darülmuallimin son sınıf talebesinden bir muallim-i evvel tayini nizamı iktizasından ise de, darülmuallimde şu anda mükemmel talebenin mevcudu kalmayıp, yeni memur olanlar dahi henüz istenilen fenleri tahsil ile meşgul olmaktadırlar. Buna binaen gerek burası ve gerek sair mahaller için zaruri olarak dışarıdan hocalar bulunmak ve Meclis-i Maarif'te imtihanları icra olunmak için ilanlar yapılmıştır. Buna bağlı olarak dışarıdan kişiler guruplar halinde Meclis-i Maarif'e gelip imtihanları icra edilmekte olduğundan muallim atanması kısa bir müddet için ertelenmiştir. Buna rağmen, bunlardan ehliyet ve liyakati ortaya çıkanlardan Trabzonlu Mehmed Efendi'nin Geyve Rüşdiye Mektebi'ne muallim seçilmesi ve padişah iradesi gereği kendisine yeni belirlenmiş olan aylık 750 kuruş maaş tahsisi uygundur (1 Haziran 1864/25 Zilhicce 1280).[66] Meclis-i Vala'da yapılan değerlendirmede de bahsi geçen hususlar uygun görülmüş ve belirtilen miktar maaşla bu mektebe muallim tayin edilmesi hususunun Maarif

[54] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1302, s. 406.
[55] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1303, s. 330.
[56] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1304, s. 315.
[57] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1305, s. 242.
[58] Mektebin bu yılki talebe sayısı kayıtlarda açıkça yer almasa da, çok olduğu ve bu nedenle Maarif Nezareti'nin onayı beklenmeden Ahmed Efendi'nin hatt muallimi olarak atanıp işe başlatıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, MF. MKT, 139/67.
[59] Maarif Salnamesi, H. 1316, s. 1229.
[60] Maarif Salnamesi, H. 1317, s. 1453.
[61] Maarif Salnamesi, H. 1318, s. 1627.
[62] Maarif Salnamesi, H. 1319, s. 950.
[63] Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 716.
[64] BOA, İ. MVL, 510/23032, Ahmed Vefik tarafından Sadaret'e gönderilen 18 Eylül 1863 (4 Rebiyülâhır 1280) tarihli yazı.
[65] BOA, A. MKT. MHM, 278/52.
[66] BOA, İ. MVL, 510/23032, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 1 Haziran 1864 (25 Zilhicce 1280) tarihli kararı.

Nezareti'ne bildirilmesi ve hazinece gerekli ödemenin yapılması için Maliye Nezareti'ne havalesi kararlaştırılmıştır (15 Haziran 1864).[67] Bukarar, 22 Haziran 1864 (17 Muharrem 1281) tarihli iradeyle onaylanmıştır.[68] Böylece, Geyve Rüşdiye Mektebi, Muallim-i evvel Mehmed Efendi ile muhtemelen 1864-1865 öğretim yılında eğitime başlamıştır.

Geyve Rüşdiye Mektebi'nin talebe sayısı diğer rüşdiyelere göre daha az olduğu için buraya ikinci ve üçüncü muallim atanmamış; bütün eğitim hayatı boyuncu mekteb birinci muallimle idare edilmiştir. Ayrıca, çok kısa süreliğine rika muallimi de tayin edilmiştir.

1865 ile 1909 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen mektebin eğitim ve yardımcı personel kadrosu ile talebe adedinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Tablo 2. Geyve Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Çizelgesi

YIL	BİRİNCİ MUALLİM	İKİNCİ MUALLİM	ÜÇÜNCÜ MUALLİM	HATT/RİKA MUALLİMİ	BEVVAB/ HADEME	TALEBE ADEDİ
1865[69]	Mehmed Efendi	-	-	-	-	-
1866[70]	Mehmed Efendi	-	-	-	-	-
1867[71]	Mehmed Efendi	-	-	-	-	-
1868[72]	-	İkinci muallimle idare olunmaktadır.	-	-	-	-
1869[73]	Hasan Efendi	-	-	-	-	-
1870[74]	Hasan Efendi	-	-	-	-	-
1871[75]	Hasan Efendi	-	-	-	-	23
1872[76]	Hasan Efendi	-	-	-	-	34

[67] BOA, MVL, 676/74; İ. MVL, 510/23032, Meclis-i Vala'nın 15 Haziran 1864 (10 Muharrem 1281) tarihli kararı.
[68] BOA, İ. MVL, 510/23032.
[69] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1282, s. 119.
[70] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1283, s. 124.
[71] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1284, s. 86.
[72] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1285, s. 96.
[73] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1286, s. 117.
[74] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1287, s.127.
[75] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1288, s. 145.
[76] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1289, s. 231.

1873[77]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	34
1874[78]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	21
1875[79]	Hüseyin Efendi[80]	-	-	-	-	55
1876[81]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	55
1877[82]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	55
1881[83]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	53
1882[84]	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	20
1883[85]	-	-	-	-	-	27
1900[86]	Osman Efendi	-	-	Münhaldir.	1	24
1901[87]	Osman Efendi	-	-	-	1	33
1903[88]	Osman Efendi	-	-	Mahmud Efendi (Vekil)	1	54
1906[89]	Hacı Osman Ef.	-	-	-	-	-
1909[90]	Hafız Mehmed Zeki Ef/Abdullah Tevfik Efendi	-	-	-	-	-

[77] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1290, s. 204.
[78] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1291, s. 205.
[79] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1292, s. 146.
[80] Bu yıllarda görevinde göstermiş olduğu yüksek performanstan dolayı Geyve Rüşdiye Mektebi Muallimi Hüseyin Efendi'nin ilmi bir rütbe olan "Rüus-ı Hümayun" ile taltifi mahallinden mazbatayla talep edilmiştir. Meclis-i Kebir- Maarif'te yapılan değerlendirme sonucunda; sırası geldiğinde usulü dairesinde icabına bakılacağı ifade edilmiştir (28 Nisan 1875/22 Rebiyülevvel 1292) Bkz. BOA, MF. MKT, 27/153.
[81] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1293, s. 149.
[82] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1294, s. 396; Narin, a. g. t, s. 102.
[83] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1298, s. 278.
[84] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1299, s. 268.
[85] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1300, s. 202.
[86] Maarif Salnamesi, H. 1318, s. 1628.
[87] Maarif Salnamesi, H. 1319, s. 951.
[88] Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 716.
[89] BOA, MF. MKT, 956/58; MF. MKT, 917/43.
[90] BOA, MF. MKT, 1112/63; MF. MKT, 1108/12.

Hendek Rüşdiye Mektebi

Maarif Nezareti kayıtlarında; mektebin, II. Abdülhamid Dönemi'nde Hendek nahiyesinde R. 1305 (1889/1890)[91] veya R. 1308 (1892/1893) yıllarında açılmış olduğu ve mekteb binası için 11.500 kuruş masraf yapıldığı ifade edilmiştir.[92] Ancak söz konusu tarihler, diğer bazı rüşdiyelerde olduğu gibi, muhtemelen mektebin II. Abdülhamid Dönemi'nde daha düzenli bir binada yeniden açılışının kayıtlardır. Çünkü 1871 yılı ve sonrası devlet kayıtlarında; bu rüşdiye mektebinin ikinci muallimle idare edildiği ve talebesinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.[93]

Hendek Rüşdiye Mektebi'nin de talebe sayısı diğer rüşdiyelere göre daha az olduğu için buraya birinci ve üçüncü muallim atanmamış; mekteb genellikle ikinci muallim ve rika muallim tarafından idare edilmiştir.

1871 ile 1916 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen mektebin eğitim ve yardımcı personel kadrosu ile talebe adedinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Tablo 3. Hendek Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Çizelgesi

YIL	BİRİNCİ MUALLİM	İKİNCİ MUALLİM	ÜÇÜNCÜ MUALLİM	HATT/RİKA MUALLİMİ	BEVVAB/ HADEME	TALEBE ADEDİ
1871[94]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	-
1872[95]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	23
1873[96]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	23
1874[97]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	19
1875[98]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	17
1876[99]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	17
1877[100]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	25
1881[101]	Mehmed Efendi	-	-	-	-	31
1882[102]	Mehmed Efendi	-	-	-	-	31
1883[103]	-	-	-	-	-	32

[91] Maarif Salnamesi, H. 1316, s. 1234-1235; H. 1318, s. 1634-1635.
[92] Maarif Salnamesi, H. 1318, s. 1634-1635.
[93] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1288, s. 146; H. 1289, s. 231.
[94] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1288, s. 146.
[95] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1289, s. 231.
[96] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1290, s. 204.
[97] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1291, s. 205.
[98] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1292, s. 146.
[99] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1293, s. 149.
[100] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1294, s. 396.
[101] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1298, s. 278.
[102] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1299, s. 268.
[103] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1300, s. 202.

1884[104]	-	-	-	-	-	36
1885[105]	-	-	-	-	-	36
1886[106]	-	-	-	-	-	37
1887[107]	-	-	-	-	-	30
1888[108]	-	-	-	-	-	35
1894[109]	-	Ali Kemal Efendi	-	-	-	-
1898[110]	-	Abdurrauf Efendi[111]	-	-	1	27
1899[112]	-	Abdurrauf Efendi	-	AbdurraufEf.	1	40
1900[113]	-	Abdurrauf Efendi	-	AbdurraufEf.	1	33
1901[114]	-	Abdurrauf Efendi	-	AbdurraufEf.	1	41
1903[115]	-	Abdurrauf Efendi	-	AbdurraufEf.	1	32
1916[116]	-	Abdurrauf Efendi	-	-	-	-

Taraklı Rüşdiye Mektebi

Taraklı kasabasında açılan bu mektebin hangi tarihte eğitim-öğretime başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1872 yılı devlet kayıtlarında; söz konusu mektebin bu tarihlerde ikinci muallimle eğitime devam ettiği ve talebesinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.[117]

İlk açıldığı zamanlarda ikinci muallimle idare edilen Taraklı Rüşdiye Mektebi'ne, daha sonraki yıllarda Maarif Nezareti'nce zaman zaman birinci ve rika muallimleri de tayin edilmiştir. Mektebde eğitim-öğretim için gerekli olan haritalarda yine Maarif Nezareti tarafından merkezden gönderilmiştir.[118]

[104] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1301, s. 384.
[105] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1302, s. 406.
[106] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1303, s. 330.
[107] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1304, s. 315.
[108] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1305, s. 242.
[109] BOA, MF. MKT, 220/47.
[110] Maarif Salnamesi, H. 1316, s. 1229.
[111] Abdurrauf Efendi, ulemadan olup rüşdiye muallimliğinin yanı sıra Hendek Hilal-i Ahmer (Kızılay) Şubesi başkanlığını yapmış ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım toplamakta güzel hizmetleri olan beş kişiden biridir. Bu faaliyetlerinden dolayı da 25 Kasım 1916 (29 Muharrem 1335) tarihli iradeyle "Tunç Hilal-i Ahmer Madalyası" almaya hak kazanmıştır. Bkz. BOA, İ. DUİT, 73/15.
[112] Maarif Salnamesi, H. 1317, s. 1453.
[113] Maarif Salnamesi, H. 1318, s. 1628.
[114] Maarif Salnamesi, H. 1319, s. 950.
[115] Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 716.
[116] BOA, İ. DUİT, 73/15.
[117] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1289, s. 231.
[118] BOA, MF. MKT, 1078/66.

1872 ile 1908 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen mektebin eğitim ve yardımcı personel kadrosu ile talebe adedinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Tablo 4. Taraklı Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Çizelgesi

YIL	BİRİNCİ MUALLİM	İKİNCİ MUALLİM	ÜÇÜNCÜ MUALLİM	HATT/RİKA MUALLİMİ	BEVVAB/ HADEME	TALEBE ADEDİ
1872[119]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	30
1873[120]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	30
1874[121]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	48
1875[122]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.				51
1876[123]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	51
1877[124]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	22
1881[125]	Abbas Efendi	-	-	-	-	56
1882[126]	Abbas Efendi	-	-	-	-	25
1883[127]	-	-	-	-	-	25
1884[128]	-	-	-	-	-	25
1885[129]	-	-	-	-	-	43
1886[130]	-	-	-	-	-	38
1887[131]	-	-	-	-	-	38
1888[132]	-	-	-	-	-	60

[119] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1289, s. 231.
[120] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1290, s. 204.
[121] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1291, s. 205.
[122] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1292, s. 146.
[123] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1293, s. 149.
[124] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1294, s. 537.
[125] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1298, s. 278.
[126] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1299, s. 271.
[127] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1300, s. 202.
[128] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1301, s. 384.
[129] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1302, s. 406.
[130] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1303, s. 330.
[131] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1304, s. 315.
[132] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1305, s. 242.

1898[133]	Ömer Lütfi Efendi	-	-	İsmail Hakkı Efendi	1	39
1899[134]	-	Ömer Lütfi Efendi	-	İsmail Hakkı Efendi	1	39
1900[135]	Ahmed Sezai Efendi	-	-	İsmail Hakkı Efendi	1	38
1901[136]	Ahmed Sezai Efendi	-	-	İsmail Hakkı Efendi	1	38
1903[137]	Ahmed Sezai Efendi	-	-	İsmail Hakkı Efendi	1	35
1908[138]	-	-	-	-	-	-

Akhisar Rüşdiye Mektebi

Mekteb, Geyve kazasına bağlı Akhisar (Pamukova) kasabasında, nüfusun 500 İslam hanesi altında olması nedeniyle, nim (yarı) rüşdiye şeklinde açılmış olup, açılış tarihi 1872 yılı veya daha öncesidir. Bir himmet ve gayret göstergesi olarak, mektebin hem masrafı ve hem de muallim maaşı halk tarafından karşılanmıştır.[139]Mekteb için gerek duyulan kitap ve risaleler ise Maarif Nezareti'nden talep edilmiştir. Bunun üzerine, konu Meclis-i Kebir-i Maarif'e havale edilmiş ve yapılan değerlendirme sonucunda; söz konusu mektebin muallim maaşı ve sair masraflarının ahali tarafından karşılanmak suretiyle açılması çok olumlu karşılanmış; istenilen kitap ve risalelerin ücretsiz olarak Maarif Nezareti'nden gönderilmesi maslahata muvafık bulunmuştur. Fakat mekteb için seçilmiş olan muallimin isminin Maarif Nezareti'ne bildirilmesi gerekli görülmüştür. Maarif Meclisinin bu kararı doğrultusunda, mektebe lazım olan kitap ve risaleler, Maarif Kütüphanesi'nden ücretsiz olarak temin edilmiş ve postaya teslim edilmek suretiyle gönderilmiştir (24 Eylül 1872/21 Receb 1289).[140] Daha sonraki yıllarda mektebde eğitim-öğretim için gerekli olan haritalar da yine Maarif Nezareti'nce temin edilmiştir.[141]

Muhtemelen 1872-1873 öğretim yılında eğitime başlayan Akhisar Rüşdiye Mektebi, bu faaliyetini1884/1885 yılına kadar hemen hemen aralıksız olarak devam ettirmiştir.[142] Fakat bilinmeyen nedenlerden dolayı mektebin bu tarihlerde eğitime ara verdiği veya kapandığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1900 yılı başlarına ait bir kayıtta; Akhisar nahiyesinde 6 seneden beri yeni usul üzere tedrisata mükemmel derecede çalışıldığı ve bunun sonucunda 50-60 kadar talebenin aldıkları şehadetnamelerle ehliyet ve liyakat sahibi olarak ibtidailerden mezun olduğu; ancak devam edebilecekleri bir rüşdiye mektebinin olmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle, görülen lüzum üzerine mahalli memurlar ve hamiyetli insanların nakdi ve ayni yardım ve hibeleriyle o çevredeki çocukları içine alabilecek şekilde yeni bir rüşdiye mektebinin inşa ve ikmal edildiği belirtilmiştir.[143] Binası için 33.436 kuruş masraf yapılmak suretiyle[144]

[133] Maarif Salnamesi, H. 1316, s. 1255.
[134] Maarif Salnamesi, H. 1317, s. 1454.
[135] Maarif Salnamesi, H. 1318, s. 1628.
[136] Maarif Salnamesi, H. 1319, s. 951.
[137] Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 716.
[138] BOA, MF. MKT, 1078/66.
[139]Maarif Nezareti, ahalinin bu himmet ve gayretinden duyduğu sevinci İzmid Mutasarrıflığı'na bildirmiş ve bunun halka ifade edilmesini istenmiştir. Bkz. BOA, MF. MKT, 5/68; MF. MKT, 5/75.
[140] BOA, MF. MKT, 5/68; MF. MKT, 5/75.
[141] BOA, MF. MKT, 1078/66.
[142] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1302, s. 406.
[143] Söz konusu rüşdiye ile birlikte muhtemelen aynı binada bir ibtidai mektebinin de yeniden inşa edilerek 1900 yılının başlarında açılmış olduğu; ibtidai kısmının mükemmel bir şekilde eğitimine devam ettiği ve bu işe itina gösterildiği ifade edilmiştir. Bkz. BOA, MF. MKT, 503/49.
[144] Maarif Salnamesi, H. 1319, s. 956.

inşaatı tamamlanan söz konusu mektebin açılış töreninin de icra olunarak, bu vesileyle padişaha dua edildiği İzmid Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiş ve bu durumun gazeteler aracılığıyla ilan edilmesi istenmiştir (14 Mart 1900).[145]

Akhisar Rüşdiye Mektebi, yeniden inşa edilip açılışı gerçekleştirildiği halde, Maarif Nezareti tarafından muallim gönderilemediği için eğitime hemen başlayamamıştır. Bu durum, mahalli yöneticilerden umduğunu bulamayan Akhisar eşrafını harekete geçirmiş ve taleplerini doğrudan Maarif Nezareti'ne iletmelerine neden olmuştur. Onlara göre; bir iki senelik rüşdi yemektebi talebelerinin ümitsizliklerini ortadan kaldırmak, hamiyetli insanların daha nice hayırlı ve faydalı eserler yapmalarını sağlamak ve sahip oldukları şevk ve sevinci arttırmak için buraya bir rüşdiye mualliminin gönderilmesi zaruridir. Ayrıca, sözü edilen çocukların şu terakki ve mahsulât yaşlarında tahsillerinden fayda sağlamaları için bir an evvel tedrisata başlamaları ve devam etmeleri gerekir. Bu da yine rüşdiye mualliminin atanmasına bağlıdır (9 Nisan 1900).[146] Halkın bu talebini değerlendiren Mekatib-i Rüşdiye İdaresi'ne göre; nahiye merkezi ile yarım saat mesafede bulunan köylerde kaç hane bulunduğu; bölgenin ne kadar nüfusa ve ibtidai mektebine sahip olduğu; ibtidai mekteblerinden her sene rüşdiyeye elverişli kaç talebe yetiştiği bilgisine ihtiyaç vardır. Bu nedenle, daha sonra gereği yapılmak üzere, bu hususlardaki bilgilerin ve inşa olunduğu beyan olunan rüşdiye mektebinin haritası ile resminin gönderilmes igerekir (14 Mayıs 1900).[147] Bu talep doğrultusunda, tam bir yıl sonra, Akhisar nahiyesi ve bağlı köylerin nüfus durumu Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir.[148]

Yapılan bütün bu yazışmalara rağmen, Maarif Nezareti bütçesinden mektebe para tahsis edilmediği gibi, merkezden muallim tayin edilmesi talebi de bütçenin yetersiz olmasından dolayı kabul edilmemiş; gerek mekteb masrafı ve gerekse muallim maaşı için yine mahallince karşılık tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır (4 Mayıs 1904/18 Safer 1322).[149] Bu kararların aynı şekilde uygulanıp uygulanmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte, söz konusu mektebin 1908 yılında aktif olduğu anlaşılmaktadır.[150]

1872 ile 1908 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen mektebin eğitim ve yardımcı personel kadrosu ile talebe adedinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Tablo 5. Akhisar Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Çizelgesi

YIL	BİRİNCİ MUALLİM	İKİNCİ MUALLİM	ÜÇÜNCÜ MUALLİM	HATT/RİKA MUALLİMİ	BEVVAB/ HADEME	TALEBE ADEDİ
1872[151]	-	-	-	-	-	-
1876[152]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.	-	-	-	-
1877[153]	-	İkinci muallim ile idare olunmaktadır.				20
1881[154]	Halil Efendi	-	-	-	-	29
1882[155]	Halil Efendi	-	-	-	-	27

[145] BOA, MF. MKT, 492/39, Maarif Nezareti'nden Matbuat Dâhiliye İdaresi'ne gönderilen 14 Mart 1900 (12 Zilkade 1317) tarihli ilan metni.
[146] BOA, MF. MKT, 503/49, Akhisar eşrafından Maarif Nezareti'ne gönderilen 9 Nisan 1900 (27 Mart 1316) arzuhal.
[147] BOA, MF. MKT, 503/49, Maarif Nezareti'nden İzmidMutasarrıflığı'na gönderilen 14 Mayıs 1900 (14 Muharrem 1318) tarihli yazı.
[148] BOA, MF. MKT, 558719.
[149] BOA, MF. MKT, 657/35; MF. MKT, 777/27.
[150] BOA, MF. MKT, 1078/66.
[151] BOA, MF. MKT, 5/68; MF. MKT, 5/75.
[152] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1293, s. 149.
[153] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1294, s. 396.
[154] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1298, s. 278.
[155] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1299, s. 268.

1883[156]	-	-	-	-	-	37
1884[157]	-	-	-	-	-	27
1885[158]	-	-	-	-	-	27
1908[159]	-	-	-	-	-	-

Sapanca Rüşdiye Mektebi

Sapanca kazasında ahali tarafından inşa edilen bu rüşdiye mektebinin[160], II. Abdülhamid Dönemi'nde R. 1300 (1884/1885) yılında açıldığı ve mekteb binası için 25.000 kuruş masraf yapıldığı Maarif Nezareti kayıtlarında yer almaktadır.[161] Fakat mektebin eğitim-öğretime başlaması muhtemelen daha sonraki yıllarda mümkün olmuştur. Çünkü Maarif Nezareti ile Sadaret makamı arasındaki yazışmaları gösteren bir belgeden, mektebin eğitime başlaması için 1889 yılı başlarında çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Maarif Nazırı Münif Paşa'nın 23 Mart 1889 tarihli yazısında; söz konusu mektebin muallim-i evvelliği maaşı için, münasip biri tayin edilmek üzere, aylık 450 ve bevvab maaşı için 100 kuruş, mektebin çeşitli masrafları için ise yıllık 500 kuruş tahsis edilmesinin Maarif Nezareti'nce uygun görüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca, Sadaret'çe de uygun görülmesi halinde, belirtilen miktarın yıllık toplamı olan 7.100 kuruşun, 1889 yılı maarif bütçesinin birinci kısmının birinci faslının 91. maddesinde yazılı hususi tertibde tutulan akçeden sarf ve tahsisine izin verilmesi istenmiştir.[162] Münif Paşa'nın bu teklifi, 1 Mayıs 1889 (1 Ramazan 1306) tarihli iradeyle onaylanmıştır.[163] Ancak bu iradenin uygulanıp uygulanmadığı ve mektebin tam olarak hangi tarihte eğitim-öğretime başladığı bilinmemektedir.

1909 yılı başlarına gelindiğinde, mekteb binası artık yıpranmış olduğundan yıktırılarak yeniden inşası düşünülmüştür. Fakat yapılan nihai değerlendirme sonucunda, mektebin yeniden yapılmasından vazgeçilip, mevcut yapı üzerinde gerekli tamiratın yapılması kararlaştırılmıştır.[164]

Mekteb, önce muallim-i evvel[165], daha sonraki yıllarda ise genellikle muallim-i sani ve rika muallimi tarafından idare edilmiştir. 1898 ile 1909 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen mektebin eğitim ve yardımcı personel kadrosu ile talebe adedinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

[156] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1300, s. 202.
[157] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1301, s. 384.
[158] Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1302, s. 406.
[159] BOA, MF. MKT, 1078/66.
[160] BOA, İ. DH, 1137/88748, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın 23 Mart 1889 (21 Receb 1306) tarihli yazısı.
[161] Maarif Salnamesi, H. 1316, s. 1234-1235.
[162] BOA, İ. DH, 1137/88748, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın 23 Mart 1889 (21 Receb 1306) tarihli yazısı.
[163] BOA, İ. DH, 1137/88748.
[164] BOA, MF. MKT, 1104/5.
[165] BOA, ŞD, 965/58.

Tablo 6. Sapanca Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Çizelgesi

YIL	BİRİNCİ MUALLİM	İKİNCİ MUALLİM	ÜÇÜNCÜ MUALLİM	HATT/RİKA MUALLİMİ	BEVVAB/ HADEME	TALEBE ADEDİ
1898[166]	-	Mehmed Bahaeddin Efendi	-	Hüseyin Bedreddin Ef.	1	121
1899[167]	-	Mehmed Bahaeddin Efendi	-	Hüseyin Bedreddin Ef.	1	68
1900[168]	-	Mehmed Bahaeddin Efendi	-	Hüseyin Bedreddin Ef.	1	50
1901[169]	-	Mehmed Bahaeddin Efendi	-	Hüseyin Bedreddin Ef.	1	41
1903[170]	Mehmed Hulusi Efendi	Mehmed Bahaeddin Efendi	-	Osman Şükrü Efendi	-	63
1907[171]	Mehmed Hulusi Efendi	-		Osman Şükrü Efendi	-	-
1909[172]	-	-	-	-	-	-

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'ın ilanından sonra daha planlı bir şekilde başlayan yenileşme çabaları, bilhassa eğitim alanında kısa sürede hem merkezde ve hem de taşrada etkisini göstermeye başlamıştır. Bu kapsamda, diğer vilayet ve sancaklarda olduğu gibi, bugünkü Sakarya ili ve ilçelerinin önemli bir kısmını içine alan Adapazarı bölgesinde de ilk açılan modern okullar erkek rüşdiye mektebleri olmuştur. Bunların başında; Adapazarı Rüşdiye Mektebi, Geyve Rüşdiye Mektebi, Hendek Rüşdiye Mektebi, Taraklı Rüşdiye Mektebi, Akhisar Rüşdiye Mektebi ve Sapanca Rüşdiye Mektebi gelmektedir. Adapazarı bölgesinin coğrafi olarak Osmanlı başkentine yakın olması, bu okulların diğer vilayetlere nazaran burada daha erken açılmasında etkili olmuştur.

Adapazarı ve çevresinde açılan söz konusu rüşdiye mektebleri, ilk açılan modern okullar olması hasebiyle, bölgede çok sayıda yeni ibtidai mektebinin açılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, sıbyan ve ibtidai mezunlarının eğitimlerini sürdürmelerine imkân hazırlayarak, uzun yıllar modern eğitim tarzına uygun çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

Adapazarı bölgesinde açılan rüşdiyelerin inşa masraflarının hemen hemen tamamı, hamiyetli devlet memurları ile fedakâr ve eğitim sever olan yöre halkı tarafından karşılanmıştır. Hatta bazı rüşdiyelerin öğretmen maaşı bile devletçe merkezi bütçeden ödenemediği için yine halk tarafından karşılanması istenmiştir. Merkezden ise sadece eğitim-öğretimde kullanılacak kitap, risale ve harita gibi araç-gereçler gönderilebilmiştir. Dönemin bütün mali sıkıntılarına rağmen, yöre halkı rüşdiye mekteblerinin eğitim-öğretime devamını sağlamak suretiyle genç nesillerin yetişmesi konusunda duyarlı davranmıştır.

[166] Maarif Salnamesi, H. 1316, s. 1229.
[167] Maarif Salnamesi, H. 1317, s. 1453.
[168] Maarif Salnamesi, H. 1318, s. 1627.
[169] Maarif Salnamesi, H. 1319, s. 951.
[170] Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 716.
[171] BOA, MF. MKT, 987/40.
[172] BOA, MF. MKT, 1104/5.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıâli Evrak Odası (BOA, BEO)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektubi Evrakı (BOA, DH. MKT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İradeler Tasnifi Evrakı (BOA, İ. DUİT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dâhiliye Evrakı (BOA, İ. DH)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Vala Evrakı (BOA, İ. MVL)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Şura-yi Devlet Evrakı (BOA, İ. ŞD)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi Evrakı (BOA, MF. MKT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vala Evrakı (BOA, MVL)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mektubi Mühimme Evrakı (BOA, MKT. MHM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yi Devlet Evrakı (BOA, ŞD)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Evrakı (BOA, Y. MTV)

Maarif Salnameleri

Osmanlı Devlet Salnameleri

Araştırma Eserleri

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999.

Ata, Bahri. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 2009, s.27-36.

Demirel, Muammer. "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdîye Mektepleri, "*Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 44-60.

Odabaş, Fatih. *19.YY.da Adapazarı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

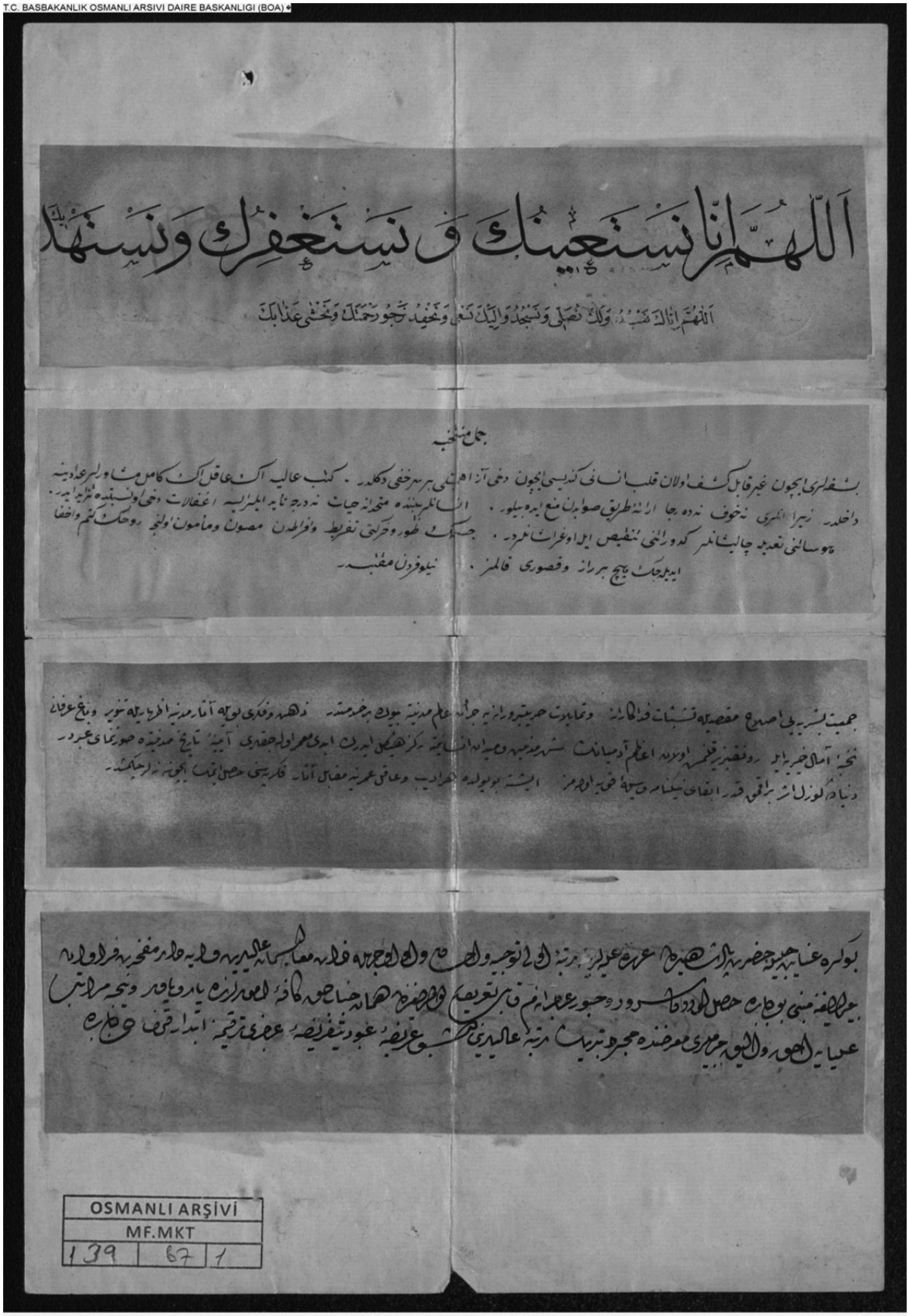
Narin, Resül. 19. Yüzyılda Adapazarı'nda Yabancıların Ekonomik ve Sosyal Yaşama Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.

Ünal, Uğur. *Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922)*, TTK Yayınları, Ankara 2008.

Ekler

EK.1. Adapazarı Rüşdiye Mektebi Rika ve Sülüs Muallimi Ahmed Efendi'nin hatt (yazı) örnekleri

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

اللهم انا نستعينك ونستغفرك ونستهديك

اللهم اياك نعبد ولك نصلي ونسجد واليك نسعى ونحفد نرجو رحمتك ونخشى عذابك

جمل منتخبه

بشفاسزی ایچون غیر قابل کشف اولان قلب انسانی کذیسی ایچون دخی آزاده کلی هر هرخی دکلدر . کتب عالیه اک عاقل اک کامل مشاور لسر عادتیه داخلدر . زیرا انسری نه خوف نه ده رجا ایله طریق صوابدن منع ایده بیلور . انسان مکرمینده منحصر حیات ندوجه نایه ابلر ایسه اغفالات دخی اونسبتده تزاید ایدر .
هوسالنی تعدید چالیشانلر کدورلنی تنقیص ایدر اوغراشانلر . جسمک ظهور وحرکتی تفریط وافراطدن مصون ومامون اولنجه روحک کتم واخفا
ایدیلمک پیچ هرزه وقصوری قالمز . نیلوفردن مقتبسدر .

جمعیت بشریه یی اصلاح مقصده تشبث فداکارانه وتمایلات حمیتپرورانه یی جرائد علم مدنیت بیوک بر خدمتدر . ذهنه وفکری بویله آثار مدنیه افزایه تنویر وتبلیغ عرفان
نجه آمال خیریه ایله وقضیه یی قلبمزه اویرده اعلم آدمیانک شهر مدنیه وعیله انسانیه کرفیض ایدن ابدی معماراجدادی آیینه تاریخ مدنیتده حورتمای عبرد
دنیادکلوزل اثر یرلقوه قدر ابقای سیئات وسیئه ضیه الهامز ابتسته بویله ده تخریب وعاقبی عرینه مقابل آثار فکریسی حصول نفع ایچون نه لرجاسکدر .

بولره عنایه حمیده حضرتلرینه ارث صمیم عرض عبودیت برتبه لک انوجه والطاف ولطوفجه فائقه معالیسمانه علیه رحمانیه وفائقه مفخرتپرورانه
عیاضه مبنی بوجانب حصول اولان دقائق ورود وجهور عجزانه می تعریف واراضه حسمانه جناجوه کافه اعصار زمانه یادکار وبیجه مراتب
عبادیه الهیه ولیوه جریری معروضه مجروبریات مرتبه عالیه یی شکسی عریضه عبودیت تقدیمه عجزی ترقیمه ابتدار قیمه ح جارت

OSMANLI ARŞİVİ
MF.MKT
139 | 67 | 1

MF.MKT.00139.00067.001

II. Meşrutiyet Hükümetleri Döneminde Adapazarı Kazası'ndaki Bayındırlık Hizmetleri (1908-1914)

EROL KARCI
Dr. Öğretim Üyesi / Çankırı Karatekin Üniversitesi, ekarci06@gmail.com

Adapazarı, İstanbul'u kuzey Anadolu'nun çeşitli merkezlerine bağlayan önemli bir yol üzerinde bulunmaktadır ve XVI. yüzyılda bir köy olarak kurulmuştur. Ada veya Adaköy olarak isimlendirilen bu köy, XVII. yüzyılda çevresi için bir alışveriş merkezi yani pazar yeri olarak seçilmiş ve sonraki yüzyıllarda burası "*Adapazarı*" olarak isimlendirilmiştir. Pazar yeri olma özelliği bölgeyi XIX. yüzyıla doğru bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Ayrıca nüfusun artmasına bağlı olarak 1852 yılında Adapazarı, İzmit Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi haline gelmiştir. 1869 yılında ise belediye teşkilatı kurulmuştur. Bu iki durum Adapazarı'na ticari bir merkez olmanın yanı sıra idari bir fonksiyon da kazandırmıştır. Haydarpaşa-Ankara demiryolunun 133. kilometresinde bulunan Arifiye'den ayrılan 9 kilometrelik bir hattın 1899 yılında Adapazarı'na ulaşması ise bölgenin gelişimini daha da hızlandırmıştır. Ayrıca İzmit-Geyve-Göynük üzerinden Ankara'ya giden karayolunun terkedilerek bu yolun Adapazarı'ndan geçmesi de yine bölgenin gelişme hızına önemli bir katkı yapmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ise bölgenin nüfusunun artmasını sağlamıştır[1].

XIX. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun coğrafi, tarihi, iktisadi ve sosyal durumu hakkında önemli bir eser yazan Vital Cuinet'e göre, Kırım, Kafkasya, Rumeli ve Doğu Anadolu'dan gelen göçmenlerin yerleştirildiği Adapazarı'nda, nahiye ve köylerle birlikte toplam 59.598 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun 24.150'si Adapazarı merkezinde ikamet ediyordu. Aynı yıllarda kaza merkezinde 2 medrese, 12 orta mektep ve 134 adet de ilkokul seviyesinde eğitim kurumu bulunmaktaydı. Bu rakamlar Adapazarı kazasının teşkilinden sonra bölgenin hızlı bir gelişme süreci yaşadığını göstermektedir[2] .II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Adapazarı kazası Karamürsel, Yalova, Geyve ve Kandıra kazalarıyla birlikte İzmit Mutasarrıflığı'na bağlıydı[3].

[1] Metin Tuncel, "Adapazarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 354.
[2] Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, Adapazarı Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, s. XXII-XXIII.
[3] Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi/Yakınçağ Döneminde Sakarya*, C. 1, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 457; II. Meşrutiyet'in ilanı için bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Yavuz),

Adapazarı Kazası'nda Bayındırlık Hizmetleri (1908-1914)

Bilindiği üzere II. Meşrutiyet dönemi başlangıcından itibaren siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal sıkıntılarla dolu bir dönemdir. İktidar-muhalefet çatışması, İttihat ve Terakki ile padişah II. Abdülhamid arasındaki çekişme, 31 Mart Ayaklanması, Trablusgarp ve Balkan Savaşları gibi siyasi ve askeri hadiseler bu dönemde kısa süreli hükümetlerin kurulmasına neden olmuştur[4].

Hükümet programı kavramının Osmanlı siyasi yaşantısına girmesi de ilk defa II. Meşrutiyet döneminde olmuştur. Kamil Paşa hükümetiyle birlikte başlayan bu uygulama daha sonra gelen sadrazamlar tarafından da devam ettirilmişve bu alanda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. II. Meşrutiyet dönemi hükümetlerinin programlarında yer vermiş oldukları başlıca konular arasında ise anayasa, iç güvenlik, yargı, eğitim, ordu, basın, vilayetler, maliye, ekonomi, kooperatifçilik, bayındırlık, madenler, ziraat, taşınmaz mallar, vakıflar ve dış politika bulunmaktadır[5].

Çalışmamızda ele almaya çalıştığımız 1908-1914 yılları arasında toplam 10 hükümet iş başında bulunmuştur. Bu hükümetlerin kuruluş sıraları ve görev süreleri ise şu şekildedir:

Hükümetin Adı	**Görev Süresi**
Kamil Paşa Hükümeti	6 Ağustos 1908-13 Şubat 1909
Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti	14 Şubat 1909-13 Nisan 1909
Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti	13 Nisan 1909-5Mayıs 1909
II. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti	5 Mayıs 1909-28 Aralık 1909
İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti	13 Ocak 1910-29 Eylül 1911
Said Paşa Hükümeti	30 Eylül 1911-16 Temmuz 1912
Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti	21 Temmuz 1912-29 Ekim 1912
II. Kamil Paşa Hükümeti	29 Ekim 1912-23 Ocak 1913
Mahmut Şevket Paşa Hükümeti	23 Ocak 1913-11 Haziran 1913
Said Halim Paşa Hükümeti	11 Haziran 1913-3 Şubat 1917[6]

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde bayındırlık hizmetleri 1848 yılında kurulan Nafia Nezareti tarafından yürütülmekteydi. 1920 yılında Nafia Vekâleti adını alan bu kurum karayolları, demiryolları, köprüler inşa etmek, posta ve telgraf tesisleri kurmak ve devlet müesseselerinin her türlü yapı işlerini yapmakla yükümlüydü[7].

Eğitim Alanındaki Bayındırlık Hizmetleri

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra iş başına gelen Kamil Paşa'nın ilk hükümeti döneminde Adapazarı kazasındaki Kara Osman Ağa Vakfı'na bağlı ibtidaî mektebinin yeniden inşa edildiği ve bu mektebe muallim tayin

Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s.15-29.

[4] Erol Karcı, *Osmanlı Hükümetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2017, s. 83-84.

[5] İhsan Güneş, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclis'teki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 200-210.

[6] Bu hükümetlerin kuruluşları, üyeleri ve programları için bkz. Erol Karcı, Osmanlı Hükümetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914), s. 24-82; Güneş, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclis'teki Yankıları (1908-1923), s. 57-170.

[7] *Cumhuriyetin 70. Yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 1.

edilmesi için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. 22 Ağustos 1908 tarihli belgeye göre mektebe tayin edilmek istenilen muallimlerden Fahri, Hacı Kadri, Hafız Ahmet ve İbrahim beylerin tayinlerine ehliyetnameleri olmadığı için Maarif Nezareti tarafından karşı çıkılmıştır. Maarif Nezareti, ibtidaîlere tayin olunacak kişilerinDârülmuallimînmezunu olması ve memuriyetlerinin tasdik edilmesi için öncelikle bir imtihana tabi tutulmaları gerektiğini bildirilmiştir[8]. Yine Kamil Paşa'nın ilk hükümeti döneminde Adapazarı kazası rüştiye mektebinin tamiri için bir keşif yapılmıştır. İzmit Mutasarrıflığı tarafından tamire muhtaç olduğu Maarif Nezareti'ne bildirilen mektebin tamiri için 10.575 kuruşa ihtiyaç duyulduğu yapılan keşif sonucundaanlaşılmıştır. Sadaret makamı Maarif Nezareti'ne gönderdiği 11 Kasım 1908 tarihli yazısıyla mektebin tamiri için gerekli yardımın yapılmasını emretmiştir[9].

İzmit Mutasarrıfı Gazimihalzade Mehmed Nüzhet Efendi'nin Adapazarı, Geyve ve Kandıra kazalarına yapmış olduğu seyahat hakkında bilgiler veren 31 Ağustos 1911 tarihli layiha, İbrahim Hakkı Paşa hükümeti döneminde Adapazarı kazasında eğitim alanında yapılan bayındırlık hizmetlerine dair önemli bilgiler vermektedir. Mehmed Nüzhet Efendi layihasında 1910 yılında Sapanca nahiyesi merkezinde inşasına başlanılan rüştiye mektebinin sıraları hariç bütün noksanlarının tamamlandığını ve kısa süre içerisinde mektebin resmi açılışının yapılacağını ifade etmiştir. Mehmed Nüzhet Efendi ayrıca 1910 yılında Akyazı nahiyesi merkezinde de bir rüştiye mektebinin inşa edilmesi için hayırsever vatandaşlardan Mahmud Bey'in büyük bir arsa bağışladığını ve mektebin inşası için çalışmalara başlanıldığını da belirtmiştir. Bu mektep için gerekli olan araç-gereçlerin ve inşa masraflarının halkın yardımları sayesinde karşılandığını da ifade etmiştir. Adapazarı kazası merkezinde ise arsasında bir inas mektebi inşa etmek için 1910 yılında 30.000 kuruşa bir ev satın alınmıştır. Bu ev yıktırılmış ve hazırlanan plan çerçevesinde yeni binanın inşası için gerekli olan para da kısmen tedarik edilmiştir. Ayrıca çalışmaların tamamlanması için ilgililere gereken emirler de verilmiştir. Bunların yanı sıra Karasu nahiyesinin merkezi olan İncilli'de de bir rüştiye mektebinin inşasına başlanmıştır. Bu iş için 6 ay içerisinde bin liraya yakın yardım toplanmıştır. Mehmed Nüzhet Efendi yardım toplanması için çalışmalara devam edilmesini ilgilere tavsiye etmiştir. Aynı layihada Adapazarı'nın Kocaaliler ve Kayalar köylerinde de birer ibtidaî mektebinin inşasına başlanıldığı belirtilmiştir[10].

Said Halim Paşa hükümeti döneminde İzmit Mutasarrıflığı Umumi Meclisi'nde 1 Şubat 1915 tarihinde okunan rapor 1914 yılı içerisindeAdapazarı kazasında eğitim alanında yapılan bayındırlık hizmetleri hakkında bilgiler vermektedir. Raporda yukarıda İbrahim Hakkı Paşa hükümeti döneminde inşasına başlanıldığını belirttiğimiz kaza merkezindeki inas mektebinin inşaatı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre halkın yardımları ile yapılan mektebin inşaat masrafları için liva tarafından 15.000 kuruş verilmiştir. Evkaf Nezareti'nin de maddi olarak desteklediği inşaat tamamlanmıştır. Bunun haricinde 1914 yılı içerisinde Cami-i Cedid Mektebinin inşası için çalışmalara devam edilmiştir. Ayrıca Adapazarı kazasının köylerindeki mektep inşaatları için verilen parayla Mesudiye ve Küçücek köylerinde inşaatlara başlandığı gibi halkın yardımları ile diğer bazı köylerde de mektep inşaatlarınateşebbüs edilmiştir. Ancak seferberlik nedeniyle bu inşaatlar tamamlanamamıştır. Akyazı nahiyesi merkezinde de padişahın gönderdiği 20 liraya ek olarak halkın yaklaşık 200 liralık desteğiyle bir mektep inşaatına başlanılmış ve büyük oranda tamamlanmıştır. Hendek nahiyesinin Balıklı İhsaniye köyünde de 150 lira yardımla bir mektep inşa edilmiştir. Yine halkın yardımlarıyla Aktefek ve Nuriye köylerinde de birer mektep inşa edilmiştir[11].

Mutasarrıflık raporun sonuç kısmında eğitim, ziraat ve sağlık gibi hemen her alanda alınan kararların seferberliğe rağmen büyük oranda başarıyla uygulandığını belirtmiştir. Halkın başta eğitim olmak üzere her alanda yapılan

[8] BOA. MF. MKT., 1075/39; Sıra dışı ve farklı bir kişilik olan Adapazarı âyanı Kara Osman Ağa, Kocaeli ve Sakarya tarihinin en namlı ve kudretli âyanı olarak tarihe geçmiştir. Adapazarı, Geyve, Karamürsel, Yalakâbâd, Pazarköy, Gemlik gibi kazalarda Reis-i Âyan denilen, diğer âyanların saydığı ve itaat ettiği âyanlar bulunmaktaydı. 1800'lü yılların başlangıcında Adapazarı'nın kudretli âyanı olan Kara Osman Ağa da bu tür ileri gelen ayanlardandı. Kara Osman Ağa, 1816 yılına kadar bölgede varlığını kuvvetle göstermiştir. Günümüzde Adapazarı'nda adı bir mahalle, bir okul, bir sokak ve bir cami de yaşatılan Kara Osman Ağa, Adapazarı'nın kentleşme, eğitim, bayındırlık ve ziraat tarihinde önemli yeri olan bir şahsiyettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Çetin, "Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, 2007, s. 156.

[9] BOA. BEO., 3432/257366.

[10] BOA. DH. MUİ., 165/56.

[11] Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Mecmua-ı Seneviyesi, C. 3, Hilal Matbaası, Dersaadet 1330, s. 27-28.

hizmetleri ihtiyaç duyulandan 4-5 kat fazla yardım toplayarak desteklediğini de ifade etmiştir. Halkın bayındırlık işlerine vermiş olduğu bu destek idare tarafından takdir ve teşekkürle karşılanmıştır[12].

Ulaşım Alanındaki Bayındırlık Hizmetleri

İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı bazı köylerin muhtarları 10 Mayıs 1908 tarihli arzuhalleriyle yol yapımı taleplerini ve bu konudaki şikâyetlerini Sadaret makamına bildirmişlerdir. Köy muhtarları arzuhallerinde Adapazarı'ndan Hendek nahiyesine giden yolun gerek kendi köyleri gerekse de Hendek, Akyazı, Düzce, Bolu ve Gerede ahalisi için önemine dikkat çekmişlerdir. Askeri ve ticari açıdan büyük öneme sahip olduğunu ifade ettikleri bu yolun inşasına 12 sene önce başlandığını da belirten muhtarlar inşaat çalışmaları sırasında bedenen emek verdiklerini ancak bazı memurların suiistimalleri ve istibdat yönetiminin yolsuzlukları nedeniyle yolun tamamlanamadığını iddia etmişlerdir. Muhtarlar yolun üç sene önce de müteahhitlere ihale edildiğini ancak müteahhitlerin taahhütlerini yerine getirmedikleri gibi ihmalkâr memurların da cezalandırılmadıklarını ifade etmişlerdir. Yolun tamamlanamamasınedeniyle mahsullerini kazaya götürüp satamadıklarını ve oluşan bataklıklarda birçok hayvanlarının telef olduğunu da belirten muhtarlar gerek Nafia Nezareti'ne gerekse de mahalli idareye yaptıkları müracaatlardan bir netice alamadıklarını da ifade ederek söz konusu yolun 1908 yılında tamamlanmasını istemişlerdir[13].

Bu meseleye Hüseyin Hilmi Paşa'nın II. hükümeti döneminde çözüm üretilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen 14 Haziran 1909 tarihli yazıda yolun tamamlanamama nedenine ve alınan tedbirlere değinilmiştir. Nezaret yazısında Bolu'dan İzmit'e uzanan yolun Kastamonu vilayeti dâhilindeki kısmının iki sene önce tamamlandığını ve İzmit mutasarrıflığına ait kısmının da ayrı ayrı müteahhitlere ihale edildiğini bildirmiştir. Ancak mahalli nafia komisyonu ile müteahhitler arasında yaşanan ve birçok tebligata rağmen halledilemeyen anlaşmazlık nedeniyle inşaatın sürüncemede kaldığı da ifade edilmiştir. Hatta İzmit Mutasarrıflığı başmühendisliğinin daha önce göndermiş olduğu yazıda müteahhitlerin bu sene yapılan tebligatları da dikkate almadıkları belirtilmiştir. Bu nedenle bölgeye bir müfettiş gönderilerek mahalli nafia komisyonu ile müteahhitler arasındaki anlaşmazlığın çözülmesi ve mahalli hükümet ile yolun tamamlanması için alınacak tedbirlerin belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu amaçla da Turuk ve Maabir Heyet-i Fenniyesi Reisi Frankya Efendi bölgeye gönderilmiştir[14].

İbrahim Hakkı Paşa hükümeti döneminde Adapazarı kazasında demiryolu inşası için bazı kararlar alındığı görülmektedir. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği 25 Mayıs 1910 tarihli yazıya göreBahriye Nezareti seferberlikte donanmanın kömür ihtiyacının kolayca karşılanması için Ereğli'den İzmit'e kadar bir dekovil hattının inşa edilmesini talep etmiştir. Nezaret tarafından demiryolları idaresine havale edilen bu talep dikkatle incelenmiştir. İnceleme neticesinde Ereğli'den İzmit'e kadar 250 km'lik bir mesafe olduğu ve arazinin özellikle Ereğli civarında oldukça engebeli olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle inşa olunacak dekovil hattının her kilometresinin tahminen 1.000 liraya mal olacağı ve toplamda 250.000 lira gerekeceği tespit edilmiştir. Bu yüksek maliyet nedeniyle bir alternatif üretilmiş ve Adapazarı hattının Düzce'ye kadar uzatılarak buradan da Ereğli'ye bir şube inşa edilmesi teklif edilmiştir. Ayrıca Adapazarı hattının Düzce'ye kadar uzatılmasının zaten Ticaret ve Nafia Nezareti'nin programında bulunduğu da belirtilerek bu teklifin uygun görülmesi halinde gerekli değerlendirmelerin yapılacağı da bildirilmiştir[15]. Konuyla ilgili olarak Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından yine Sadaret'e gönderilen 1 Temmuz 1910 tarihli başka bir yazıda meselenin hukuki ve ekonomik boyutlarının derinlemesine incelendiği görülmektedir. Bu yazıda Eskişehir-Konya hattının 14 Şubat 1893 tarihli mukavelesinin 36. maddesinden bahsedilmektedir. Bu maddeye göre imtiyaz sahibi şirket hükümetin talep etmesi halinde demiryolunu Adapazarı'ndan başlayarak Hendek veya

[12] Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Mecmua-ı Seneviyesi, C. 3, s. 36-37.
[13] BOA. BEO., 3578/268294.
[14] BOA. BEO., 3578/268294.
[15] BOA. BEO., 3757/281738.

Üsküb[16] ya da Düzce yakınından geçirerek Ereğli'ye kadar uzatmak için bir keşif yapmayı taahhüt etmekteydi. Ayrıca yine mukaveleye göre bu hattın inşası ve işletilmesi için hükümet ile şirket arasında bir mukavele yapılması da kararlaştırılmıştı. Adapazarı hattı için imzalanmış olan 11 Ekim 1898 tarihli mukavele de ise şube hattının uzatılması hakkının yine şirkete ait olduğu belirtilmişti. Nezaretin yazısında Adapazarı-Düzce hattının 75, Düzce-Ereğli hattının ise 175 km kadar olduğu da belirtilmiş ve Adapazarı-Düzce hattının birinci derecede önemli yollardan sayılan Adapazarı-Düzce-Safranbolu-Kastamonu-Amasya hattının bir kısmını teşkil ettiği de ifade edilmiştir. Nezaret ayrıca 25 Mayıs 1910 tarihli yazısında belirttiği üzere arazinin Ereğli civarında oldukça engebeli olması nedeniyle maliyetinin oldukça yüksek olacağını[17]da hatırlatmıştır. Bu nedenle gerek Ereğli şubesi gerekse de Kastamonu'ya uzatılması tasarlanan yolun güzergâhı için kesin bir keşif yapılmasına ve inşaatın masrafı ile Ereğli şubesinin asıl hattan ayrılacağı noktanın belirlenmesine karar verilmiştir. Durumu inceleyen Sadaret, Adapazarı-Düzce hattının inşasını gerekli bulmuş ve yolun gelecek yıl yapılması için şirket ile müzakereye başlanmasını Ticaret ve Nafia Nezareti'nden istemiştir[18].

Bu arada nakliye araçlarının eksikliği nedeniyle halkın zahire sevkiyatında sıkıntı yaşaması Sadaret'i yeniden hareket geçirmiştir. Sadaret makamı, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Adapazarı-Bolu hattının inşası için çalışmalara bir an önce başlanması istemiştir[19]. Konuyla ilgili çalışmaları başlatan Ticaret ve Nafia Nezareti, Sadaret'e gönderdiği 19 Mart 1911 tarihli yazısıyla Adapazarı hattının Bolu'ya kadar uzatılması ve ileride de Samsun-Sivas hattına uygun bir yerde bağlanması için gerekli fenni keşiflerin yapılarak haritasının hazırlandığını bildirmiştir. Ayrıca hattın inşası için en istekli firma olan Anadolu demiryolu şirketiyle de müzakerelere başlandığını belirten Nezaret yakında olumlu bir neticenin alınacağınıifade etmiştir. Hükümet ile Anadolu demiryolu şirketi arasında yapılan görüşmeler neticesinde demiryolunun Adapazarı'ndan Bolu'ya ve Bolu'dan da ileriye doğru yaklaşık 60 kilometre uzatılarak işletilmesi ve Haydarpaşa-Pendik hattının çift hatta dönüştürülmesi için bir mukavele ve kanun layihası hazırlanmıştır[20].

Bu arada Bolu Mutasarrıflığının da demiryolunun inşası için yapılan çalışmaları yakından takip ettiği görülmektedir. Bolu mutasarrıfının Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 18 Mart 1911 tarihli yazı bu durumun birgöstergesidir. Bu yazıda demiryolunun uzatılmasının Bolu sancağının iktisadi durumuna yapacağı olumlu katkılar sıralanmıştır. Buna göre demiryolu sayesinde gerek halk gerekse de hazine kısa süre içerisinde önemli faydalar sağlayacaktır. Bu faydalar arasında zirai üretimin artması, bakir durumdaki madenlerin ve ormanların işletilmesi bulunmaktadır. Bunlar sayesinde gelirlerde ciddi bir artışın meydana geleceği de belirtilerek bu durumun halkın fikri seviyesinin gelişimine de önemli katkılar sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca demiryolu sayesinde işsizliğin ve yoksulluğun yarattığı ahlaki tahribatın da ortadan kalkacağı belirtilmiştir. Adapazarı-Bolu hattının inşasının bölgenin yönetimini ve askeri sevkiyatını kolaylaştıracağı da ifade edilerek yolun inşası hususunda hükümete genel bir inancın ortaya çıktığı da bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti ise Bolu Mutasarrıflığına gönderdiği cevabi yazıda Adapazarı-Bolu hattının sahip olduğu önemin dikkate alındığını, Anadolu demiryolu şirketiyle müzakerelerde bulunulduğunu ve hazırlanan mukavelenin Babıâli'ye gönderildiğini bildirilmiştir[21].

Adapazarı-Bolu hattının uzatılması ve Haydarpaşa-Pendik hattının çift hatta dönüştürülmesine dair layiha ve tezkere 1911 yılı Mayıs ayında görüşülmek üzere Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir[22]. Konuya ilişkin sadaret tezkeresi

---

[16] BOA. BEO., 3778/283309; Üsküb, Konuralp nahiyesinin diğer adıdır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 319.

[17] BOA. BEO., 3778/283309; Ticaret ve Nafia Nezareti yolun her bir kilometresinin maliyetine ilişkin iki farklı rakam vermektedir. Nezaret, 25 Mayıs 1910 tarihli yazısında yolun her bir kilometresinin tahminen 1.000 liraya mal olacağını ifade etmiştir. Bkz. BOA. BEO., 3757/281738; 1 Temmuz 1910 tarihli yazısında ise yolun her bir kilometresinin tahminen 10.000 liraya mal olacağını belirtmiştir. Bkz. BOA. BEO., 3778/283309.

[18] BOA. BEO., 3778/283309.

[19] BOA. BEO., 3863/292441.

[20] BOA. BEO., 3900/292441.

[21] BOA. DH. İD., 4-1/22.

[22] BOA. MV., 152/27; Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloğunda konumuzla ilgili belgenin dosya ve gömlek numarası MV. 152/28 olarak verilmiştir. Ancak bu dosyanın içerisinden veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin Londra'ya yapacağı seyahat hakkında bilgi veren başka bir belge çıkmaktadır. Arşiv kataloğunda hükümete isyan eden Malisörler hakkında olduğu belirtilen MV. 152/27 numaralı belge ise konumuzla ilgilidir.

1 Haziran 1911'de Meclis-i Mebusan'da gündeme gelmiş ve konu Nafia Encümeni'ne havale edilmiştir[23]. Meclis-i Mebusan'ın 3 Haziran 1911 tarihli oturumunda ise Adapazarı-Bolu hattının uzatılmasına yönelik kanun layihası ele alınmış ve mebuslar tarafından hararetli bir şekilde tartışılmıştır[24]. Hatta Kozan Mebusu Hamparsum Muradyan Efendi ile arkadaşları layihanın müzakeresinin gelecek yıla bırakılması için bir takrir de vermişlerdir. 125 mebusun katılımıyla oylanan bu takrir ret edilmiştir[25].

Yapılan müzakereler sonrasında hükümet ile demiryolu şirketi arasında kararlaştırılan şartları içeren mukavele ve kanun layihası Meclis-i Mebusan tarafından aynen kabul edilmiştir. Ancak toplantı devresinin son gününde gelen mukavelenin görüşülmesi zamanın azlığı nedeniyle sonraya bırakılmıştır. Bu gelişmenin yanı sıra Meclis-i Âyan'da yapılan görüşmeler neticesinde de mukavelede bazı değişiklikler yapılmış ve bu durum Meclis-i Mebusan başkanlığına bildirilmiştir. Söz konusu değişikliklerin Meclis-i Mebusan tarafından da kabul edilmesi üzerine mukavele ve kanun layihası padişahın ve ilgili nazırların imzalaması ile Said Paşa hükümeti döneminde kanunlaşmıştır (9 Ocak 1912). İki maddeden oluşan kanuna göre Anadolu demiryolunun Adapazarı'ndan Bolu'ya ve Bolu'dan da ileriye doğru yaklaşık 60 kilometre uzatılarak inşa edilmesi ve işletilmesi hususunda Maliye ve Nafia Nazırları görevlendirilmişlerdir[26].

Demiryolu şirketi ile imzalanmış olan 14 maddelik mukavelenin en dikkat çekici maddelerinden biri demiryolu inşaatının haritaların tasdik edilme tarihinden itibaren iki buçuk yıl içerisinde tamamlanacak olmasıdır[27]. Ancak ulaştığımız bilgiler Said Halim Paşa hükümetinin iktidarda bulunduğu 1915 yılı başında bile demiryolu inşaatının tamamlanamadığını göstermektedir. Şubat 1915'te İzmit Mutasarrıflığı Umumi Meclisi'nde okunan raporda ekonomik açıdan ağır şartlar taşıyan projenin gerçekleştirilmesi için müzakerelerde bulunulurken seferberliğin ilan edilmesi ile müzakerelerin neticesiz kaldığı belirtilmektedir. Mutasarrıflık inşaat için gerekli olan 300-400 bin liralık borçlanmanın faiziyle birlikte ödenebilmesi için senelik 30-40 bin liraya ihtiyaç duyulacağını bu rakamın ise gelirlerinin neredeyse tamamı olduğunu belirtmiştir. Merkezi hükümetin de böyle 30-40 yılda ödenebilecek bir borçlanmayı kabul etmeyeceğini belirten mutasarrıflık bu mahzurları nedeniyle beş senelik bir program çerçevesinde ve bütçesinin kudreti dairesinde yolların inşasına devam edilmesine yönelik bir karar almıştır[28]. 1. Dünya Savaşı yıllarına ait 5 Nisan 1917 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası da askeri açıdan önem taşıyan Adapazarı-Bolu demiryolunun hala inşa edilemediğini göstermektedir[29].

İbrahim Hakkı Paşa hükümeti döneminde Rumeli'de ve Anadolu'da yapılması planlanan demir yollarında dar demiryolu tipinin seçilmesine yönelik bir karar alınmıştır. Konuyla ilgili olarak Nafia ve Harbiye Nezaretlerinden Meclis-i Vükela'ya gönderilen 10 Ekim 1910 ve 22 Ekim 1910 tarihli tezkereler müzakere edilerek karara bağlanmıştır. Alınan kararda dar hatların inşa masraflarının geniş hatlara göre daha az olduğu vurgulanarak içerisinde Adapazarı-Bolu hattının da bulunduğu demiryollarının dar olarak yapılmasına karar verilmiştir. Bu arada bazı teknik detaylara dikkat edilerek dar yapılacak hatlarda kullanılacak rayların ve traverslerin trenlerin süratlerine, ağırlıklarına, yolun eğimine ve kavislerine uygun olması gerektiği de belirtilmiştir. Ayrıca mukavelesinde geniş olarak yapılacağı belirtilen ve uluslararası ulaşımı sağlayan yolların bu kararın dışında tutulacağı da ifade edilmiştir[30].

İzmit Mutasarrıfı Gazimihalzade Mehmed Nüzhet Efendi'nin daha önce belirttiğimiz Adapazarı, Geyve ve Kandıra seyahatine ilişkin layihasında karayolu ulaşımına dair yapılan bayındırlık hizmetleri hakkında da bilgiler bulunmak-

[23] M. M. Z. C., İ. 113, C. 1, s. 432.
[24] M. M. Z. C., İ. 114, C. 2, s. 541; Adapazarı-Bolu demiryolu hakkında Meclis-i Mebusan'daki tartışmalar için bkz. M. M. Z. C., İ. 114, C. 2, s. 521-525.
[25] M. M. Z. C., İ. 114, C. 6, s. 574.
[26] *Düstur, Tertib-i Sani*, C. 4, (Dersaadet: Matbaa-ı Amire, 1331), s. 45-47; BOA. İ.MLU., 6/7.
[27] Demiryolu şirketiyle imzalanan mukavelenin maddeleri için bkz. *Düstur, Tertib-i Sani*, C. 4, s. 47-50; BOA. İ.MLU., 6/7.
[28] Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Mecmua-ı Seneviyesi, C. 3, s. 26.
[29] BOA. MV., 207/77.
[30] BOA. MV., 146/24.

tadır. İbrahim Hakkı Paşa hükümeti dönemine ait olan bu layihaya göre kuzey Anadolu'nun tek ticari ve askeri yolu niteliğindeki Adapazarı-Hendek şosesinin durumu mutasarrıf tarafından bizzat tetkik edilmiştir. Buna göre Mehmed Nüzhet Efendi inşaat mevsimi geçmeden önce inşaat şirketine yolun tamamlattırılması gerektiğiniNafia Nezareti'ne bildirmiştir. Ayrıca bu yol üzerinde bulunan 100 metre uzunluğundaki köprünün bir süre önce Sakarya nehrinin taşması nedeniyle yıkıldığı da belirtilmiş ve köprünün yeniden inşası için bir memur nezaretinde çalışmalara başlanıldığı da ifade edilmiştir[31].

Said Halim Paşa hükümeti döneminde İzmit Mutasarrıflığı Umumi Meclisi'nde okunan rapordan kaza dâhilinde karayolu inşasına önem verildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Karasu yolunun inşası için ayrılan 500.000 kuruştan 1915 yılı başına kadar 73.744 kuruş harcanmıştır. Ayrıca yolun inşası için 16.805 kuruş değerinde araç-gereç satın alınmıştır. 1913 yılından devreden borçlar için ise 5.000 kuruşluk bir ödeme yapılmıştır. Bununla birlikte seferberliğin ilanıyla müteahhitlerin iş yapamayacakları anlaşılmış ve amele taburları vasıtasıyla Adapazarı-Karasu yolunun inşaatına başlanılmıştır. Bu dönemde Akyazı-Orman-Şevkiye yolu ile Adapazarı-Mudurnu, Adapazarı-Hendek ve Adapazarı-Çerka yollarında da çeşitli miktarlarda hafriyat, döşeme ve kaldırım çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda amele taburlarından faydalanılması hem önemli bir maddi tasarrufu beraberinde getirmiş hem de kararlaştırılan miktardan daha fazla iş yapılmasını sağlamıştır[32].

Haberleşme Alanındaki Bayındırlık Hizmetleri

Kamil Paşa'nın ilk hükümeti döneminde Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Van ve Batum'un haberleşmesini sağlayan hattın incelmesi nedeniyle güzergâhının değiştirilmesine yönelik bir karar alınmıştır. Posta ve Telgraf Nezareti'nden Şûrâ-yı Devlet Riyasetine gönderilen 24 Kasım 1908 tarihli yazı bu konu hakkında bilgi vermektedir. Bu yazıya göre Kastamonu ile Trabzon ve kısmen de Erzurum ve Van vilayetlerinin dâhili iletişimini Batum'un ise harici iletişimini sağlayan hat İncilli'den (Karasu) Bartın'a kadar sık ormanlık araziden geçmekte ve ağaçların tellere temas etmesi nedeniyle haberleşme sık sık kesilmekteydi. Bu nedenle bu kısmın güzergâhının değiştirilmesi için Adapazarı'ndan Hendek'e, Hendek'ten Düzce'ye ve Gerede'den de Safranbolu'ya kadar yeni bir hat inşa edilmesine ve Safranbolu ile Araç arasındaki mevcut hatta üçüncü bir tel eklenmesine karar verilmiştir[33].

II. Meşrutiyet'in ilanından önce Adapazarı kazası telgrafhanesinin yeniden inşa edilmesi için çalışmalara başlandığı bilinmektedir. Posta ve Telgraf Nezareti'nin 4 Mayıs 1907 tarihli yazısına göre gelişen ticaret sayesinde günden güne büyüyen Adapazarı kazasındaki telgrafhane kullanılamayacak derecede harap durumdaydı. Bu nedenle telgrafhanenin yıkılarak ihtiyaçlara cevap verecek büyüklükte yeniden inşa edilmesi için bir keşif yapılmıştır. Posta ve Telgraf Nezareti, mahalli hükümetle yaptığı yazışmalardan inşaatın talibinin çıkmadığını öğrenmiştir. Bu nedenle inşaat için gerekli olan 19.213 kuruş 30 paranın 1907 yılı Tamirat-ı Ebniye Tertibinden ödenmesini Dâhiliye Nezareti'nden talep etmiştir[34]. Dâhiliye Nezareti tarafından Şûrâ-yı Devlet'e havale edilen talep burada görüşülmüştür. Neticede belirlenen keşif miktarını aşmaması ve sağlam bir şekilde yapılması şartlarıyla telgrafhanenin yeniden inşa edilmesi hususunda Posta ve Telgraf Nezareti'ne izin verilmiştir[35].

Bu izne rağmen telgrafhanenin inşası kısa sürede gerçekleşmemiş ve konuyla ilgili yazışmalar II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk hükümeti dönemine ait bir belge telgrafhane inşasında maddi sıkıntılarla karşılaşıldığını göstermektedir. Adapazarı Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nün, Posta ve Telgraf Nezareti'ne gönderdiği ve bu nezaret tarafından da Dâhiliye Nezareti'ne iletilen yazı içerisinde bulunulan karışık durumu gözler önüne sermektedir. Bu yazıya göre telgrafhane inşası için harcanmasına izin verilen 19.213 kuruş 30 para yetmemiş ve bu nedenle halktan 7.500 kuruş yardımda bulunacaklarına dair söz alınmıştır. Ayrıca Posta ve Telgraf Nezare-

[31] BOA. DH. MUİ., 165/56.
[32] Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Mecmua-ı Seneviyesi, C. 3, s. 23.
[33] BOA. ŞD., 1160/62.
[34] BOA. ŞD., 1157/2; BOA. BEO., 3135/235063.
[35] BOA. İ. PT., 24/16.

ti'nden de 7.500 kuruşluk yeni bir tahsisatın gönderilmesi istenilmiştir[36]. Bunun üzerine Nezaret bir daha para talebinde bulunulmaması şartıyla mahalli posta ve telgraf müdürlüğüne 4.500 kuruş daha harcanması için yetki vermiştir. Ancak Adapazarı kaymakamlığından gönderilen yeni bir telgrafta Meşrutiyet'in ilanı sonrasında halkın yardım taahhüdünden vazgeçtiği belirtilmiştir. Ayrıca inşaat malzemelerini temin eden tüccarlar da istihkakları verilmez ise Meclis-i Mebusan'a kadar müracaatta bulunacaklarını bildirmişlerdir. Bu nedenle Posta ve Telgraf Nezareti birikmiş borcun bir an önce ödenmesi için 4.500 kuruştan başka 8.596 kuruş 20 paranın da 1908 yılı Tamirat-ı Ebniye Tertibinden ödenmesini zaruri bulmuş ve bu durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Ayrıca inşaata ait ikinci keşif defterini de incelenmesi için Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir[37]. Dâhiliye Nezareti ise Hüseyin Hilmi Paşa'nın II. hükümeti döneminde keşif defterini incelenmesi için Şûrâ-yı Devlet'e havale etmiştir[38].

Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nin 10 Temmuz 1909 tarihli yazısından anlaşıldığı üzere telgrafhane inşaatı için başlangıçta belirlenen rakamdan fazla miktarda harcama yapılmıştır. Telgrafhane binasının 34.356 kuruşla inşa edilebileceği ise incelenen keşif defterinden anlaşılmıştır. Posta ve Telgraf Nezareti ise bu tarihe kadar söz konusu inşaat için 23.713 kuruş 30 para harcamıştır. Bu rakama talep edilen 8.596 kuruş 20 paranın da eklenmesiyle toplam harcama miktarı 32.310 kuruş 30 paraya ulaşacak ve inşaat keşif defterinde belirtilen rakamdan 2.046 kuruş noksan ile tamamlanacaktır. Şûrâ-yı Devlet, inşaat için izin haricinde yapılan harcamaların kabul edilmesinin zaruri olduğunu ancak bu harcamaların 1908 yılı bütçesinden karşılanmasının da usulen uygun olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle söz konusu meblağın karşılığı bulunduğu takdirde yakında tasdik edilecek olan üç aylık muvakkat bütçeden ya da 1909 yılı bütçesinin tasdik edilmesinden sonra buradan ödenmesini Dâhiliye Nezareti'ne tebliğ etmiştir[39]. Netice itibariyle karşılaşılan maddi sıkıntılara rağmen telgrafhane inşaatı tamamlanarak Ağustos ayında resmi açılışı yapılmıştır[40].

Said Halim Paşa hükümeti döneminde İzmit Mutasarrıflığı Umumi Meclisi'nde okunduğunu ifade ettiğimiz raporda mutasarrıflık bütçesinde herhangi bir tahsisat ayrılmamış olmasına rağmen özellikle asayiş açısından son derece önemli olan telefon tesisatı için çalışmalara başlanılacağı belirtilmiştir. Bu iş için halkın önemli miktarda bağışta bulunduğu ve 1915 yılı içerisinde liva dâhilinde 500 km'den fazla telefon hattının çekileceği de raporda belirtilmiştir[41].

Bayındırlık Sahasındaki İdari Düzenlemeler

İbrahim Hakkı Paşa hükümeti döneminde Adapazarı kazasında yeni mahallelerin kurulmasına yönelik kararlar alındığı görülmektedir. Bu kararlardan biri tren istasyonu yakınında bulunan ve hamam arkası olarak isimlendirilen yerde Cemal Efendi'nin sahibi olduğu 25 dönümlük arazinin mahalle şekline dönüştürülerek binalar yapılması içindir. Hatta bu amaçla inşa edilecek mektebin ve karakolun yerleri ayrıldığı gibi kurulacak yeni mahallenin isminin de Mecidiye olmasına karar verilmiştir[42].Yine İbrahim Hakkı Paşa hükümeti döneminde Adapazarı'nda yaşayan Musevilerin ikamet ettikleri yerde yeni bir mahallenin kurulmasına 27 Ağustos 1911 tarihli irade ile izin verilmiştir[43]. İncelediğimiz bir arşiv belgesinde Adapazarı kazasında Musevi Mahallesi adında bir yer olmadığı ancak 1905 yılında yapılan nüfus sayımında her milletin sicile ayrı ayrı kayıt edilmesine yönelik bir karar alındığı için Musevi Mahallesi adıyla bir kayıt tutulduğu belirtilmiştir. Aynı belgede mahallenin 29 haneye ve 113 nüfusa sahip olduğu

[36] BOA. DH. MKT., 2786/48.
[37] BOA. DH. MKT., 2786/48; BOA. ŞD., 1162/4; BOA. DH. MKT., 2845/31.
[38] BOA. DH. MKT., 2855/18.
[39] BOA. BEO., 3606/270428; BOA. ŞD., 1162/4.
[40] BOA. ŞD., 1162/4.
[41] Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Mecmua-ı Seneviyesi, C. 3, s. 37.
[42] BOA. DH. İD., 43/29.
[43] BOA. İ.DH., 1489/18; BOA. DH. İD., 120/4.

da belirtilmektedir. Mahalle teşkiline ihtiyaç duyulması ise buradaki idari işlerin kolayca yürütülmek istenmesine bağlanmıştır[44].

Said Paşa hükümeti döneminde de Adapazarı kazasında yeni mahallelerin kurulmasına yönelik kararlar alınmıştır. İzmit Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiş olan 16 Şubat 1912 tarihli yazıya göre Adapazarı kasabası genişleyerek yakınındaki bazı köyler ile birleşmiştir. Bu nedenle söz konusu köyler mahalle şeklini almıştır. Askeri ve mülki işlemlerde bazı sıkıntılara yol açan bu durum nedeniyle bu köylerin mahalleye dönüştürülmesi talep edilmiştir. Neticede 1 Haziran 1912 tarihli irade ile Hacıoğlu ve Erenler köyleri bir mahalle ve Tepe ma kum (Tepekum) köyü de bir mahalle olarak kabul edilmiş ve Adapazarı'na bağlanmışlardır[45]. Güneşler köyünün ise eski haliyle kalmasına karar verilmiştir[46]. Yine Said Paşa hükümeti döneminde Hacıoğlu köyü yakınlarında Hacı Hamza Efendi'nin sahip olduğu 50 dönümlük arsanın mahalleye dönüştürülmesine ve padişahın ismine atfen Reşadiye olarak isimlendirilmesine 10 Temmuz 1912 tarihli irade ile izin verilmiştir[47].

Sonuç

II. Meşrutiyet dönemi hükümetleri 1908-1914 yılları arasında Adapazarı kazasında eğitim, ulaşım ve haberleşme alanlarında bayındırlık hizmetleri gerçekleştirmek istemişlerdir. Ancak gerek merkezi hükümetin gerekse de mahalli hükümetin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi karşısındaki en büyük engel olduğu görülmektedir. Bu engele rağmen önemli bayındırlık hizmetlerinin yapıldığı da gözden kaçırılmamalıdır. 1908-1914 yılları arasında eğitim alanındaki bayındırlık hizmetlerinin özellikle İbrahim Hakkı Paşa ve Said Halim Paşa hükümetleri döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Metin içerisinde İzmit Sancağı Umumi Meclisinde okunduğunu belirttiğimiz raporda halkın özellikle eğitim alanındaki imar faaliyetlerini maddi açıdan desteklediği ve bu sayede kaza genelinde birçok okulun açıldığı görülmektedir.

1908-1914 yılları arasında ulaşım alanında gerçekleştirilmeye çalışılan en önemli bayındırlık hizmeti ise şüphesiz Adapazarı-Bolu demiryoludur. Merkezi hükümetin yapımına önem verdiği, inşası ve işletilmesi için bir şirketle mukavele imzaladığı bu yol anladığımız kadarıyla yüksek maliyeti nedeniyle yapılamamıştır. Bununla birlikte özellikle Said Halim Paşa hükümeti döneminde kazanın değişik noktalarını birbirine bağlayan birçok karayolunun inşa edilmesi için çalışmalar yapıldığı da görülmektedir. Yine bu dönemde haberleşme alanındaki hizmetlerden en dikkat çekici olanı yeni bir telgrafhane binasının inşa edilmesidir. Başlangıçta belirlenen meblağın üzerinde bir rakama mal olan bu binanın tamamlanabilmesi için merkezi hükümet üzerine düşeni yapmıştır. 1908-1914 yılları arasında bayındırlık hizmetlerini yakından ilgilendiren bir gelişme olarak Adapazarı'nda yeni mahallelerin kurulduğunu da görmekteyiz.

Avrupa'da 1. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin de seferberlik ilan etmesi fenni memurların ve iş erbaplarının askere alınmasına dolayısıyla damüteahhitlerin iş bırakmalarına yol açmıştır. Bayındırlık hizmetlerinin yapılması açısından son derece olumsuz olan bu duruma İzmit mutasarrıflığı pratik ve ekonomik bir çözüm üretmiştir. Bu noktada mutasarrıflığın ürettiği çözüm amele taburları kurarak bayındırlık hizmetlerini bunlar vasıtasıyla gerçekleştirmesidir. Amele taburları sayesinde birçok bayındırlık hizmeti gerçekleştirildiği gibi yapılan işler için mutasarrıflık bütçesinde ayrılan meblağların ufak bir kısmı kullanılmış ve bu sayede önemli tasarruflar sağlanmıştır. Ulaşabildiğimiz bilgilerden anladığımız kadarıyla birçok siyasi, ekonomik ve askeri sıkıntıların yaşan-

[44] BOA. DH. İD., 149-1/13. Tanin gazetesi muhabiri Ahmet Şerif Bey, 1913 yılında Adapazarı kazasına yaptığı seyahate dayanarak kazanın nüfus yapısına dair önemli bilgiler vermiştir. Ahmet Şerif Bey'in Adapazarı'ndaki Musevi nüfusu ve mahalle miktarına ilişkin verdiği bilgiler ile arşiv belgesinde tespit ettiğimiz rakamlar birebir uyuşmaktadır. Bkz. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, C. 1, haz. Mehmed Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 349.

[45] BOA. DH. İD., 92/42; BOA. İ.DH., 1493/55. Haluk Selvi, Hacıoğlu, Erenler ve Tepe ma'kum (Tepekum) köylerinin Adapazarı'na bağlı birer mahalle olması ile ilgili iradenin 3 Haziran 1912 tarihinde çıktığını belirtmektedir. Bkz. Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", s. 458.

[46] BOA. İ. DH., 1493/55.

[47] BOA. DH. İD., 135/24; BOA. BEO., 4061/304567.

dığı II. Meşrutiyet döneminde gerek merkezi hükümet gerekse de mahalli idare Adapazarı kazasındaki bayındırlık işlerini mevcut imkânlar nispetinde gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

(Kullandığımız arşiv belgelerinin dosya ve gömlek numaraları dip notlarda verildiği için burada tekrar gösterilmemiştir)

Babıâli Evrak Odası (BEO)

Başbakanlık Osmanlı Arşiv (BOA)

Dâhiliye İdare Nezareti İdari Kısım Belgeleri (DH. İD)

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT)

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ)

İrade Meclis-i Umumi (İ. MLU)

İrade Telgraf ve Posta (İ. PT)

İrade-i Dâhiliye (İ. DH)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT)

Meclis-i Vükela (MV)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

Resmi Yayınlar

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Mecmua-ı Seneviyesi, C. 3, (Dersaadet: Hilal Matbaası, 1330).

Düstur, Tertib-i Sani, C. 4, (Dersaadet: Matbaa-ı Amire, 1331).

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (M. M. Z. C).

Araştırma Eserleri

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmet, Şerif. *Anadolu'da Tanin*, C. 1, haz. Mehmed Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Cumhuriyetin 70. Yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Çetin, Atilla. "Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, 2007, s. 155-183.

Güneş, İhsan. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclis'teki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

Karcı, Erol. *Osmanlı Hükümetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2017.

Selvi, Haluk. "II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi/Yakınçağ Döneminde Sakarya*, C. 1, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 449-496.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

Şahin, Enis. *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Adapazarı 2005.

Tuncel, Metin. "Adapazarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1998, s. 354-355.

1334 (1918) Tarihli Adapazarı Devlet Ormanları Bilimsel İşletme Planına Göre Hendek Nahiyesi Ormanlarının Tanıtımı ve Sınıflandırılması

Zeynel Özlü
Prof. Dr. / Gaziantep Üniversitesi, zozlu@gantep.edu.tr
Enver Demir
Doktora Öğrencisi / Gaziantep Üniversitesi, demirenver74@gmail.com

Adapazarı/Hendek Amenajman Şubesi'nin (Forsteirichtungahteilung) Kurulması

Amenajman, bir orman işletmesini veya onun alt işletmelerini tespit edilen amaçlara göre planlayan ve planın uygulanmasını takip eden ormancılık bilim dalıdır[1]. Amenajman planları ise orman işletme yöntemlerini düzenleyerek, bir ormana zarar vermeksizin ondan bilimsel, ekonomik, teknik, doğal ve turistik vs. açıdan planlı bir şekilde yararlanılmasını sağlayan programlardır[2].

Ormanların bir memleket için haiz oldukları etki ve önemin bilinmesi ile tam teşekküllü bir teşkilat vücuda getirmek ve bu mühim iktisadi kaynağı (menba-ı iktisadiyi) yazılı bir metne bağlamak (esasat-ı metineye rabt etmek) amacıyla 1914 yılında Avusturya ve Macaristan *Oberforstrat* larından Conservateur Mösyö Kayti'nin orman müşaviri (Beirat) sıfatıyla çağrılmasına karar verilmesi bu konuda Türkiye'de girişilen ilk teşebbüs olma özelliğine sahiptir. Bu girişimler sonucunda Türkiye'de İlk Orman Amenajmanı Yönetmeliği, Avusturya Ormanlarında uygulanan Amenajman Yönetmeliği esaslarına dayanılarak Orman Müşaviri H. Weıth tarafından 1917 yılında hazırlanmış, ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında (1918) Weıth'ın Türkiye'den ayrılmasıyla, yapılan küçük değişiklerle 1919 yılında yürürlüğe konulabilmiştir. Bu yönetmelik esaslarına göre düzenlenen ilk Orman Amenajman Planı, Adapazarı İlçesi'nin Hendek Bucağı ormanlarında uygulanmıştır.[3]

[1] "Orman Amenajman Yönetmeliği", *Resmî Gazete*, 5 Şubat 2008 Salı, Sayı: 26778, Madde 3.
[2] http://www.bilgizamani.net/amenajman-nedir.html. (Erişim Tarihi: 23.07.2017).
[3] İsmail Eraslan, "Orman Amenajmanı Tarihimizde Orta Artım Metodu'nun Kullanılması Nedenleri, Uygulanması Esasları Ve Sonraki Metodlara Yaptığı Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* C. 34, S. 3 1984, ss. 2-16, s. 2. Bu çalışmanın ardından 1336-1356 (1920-1940) yıllarını

Özellikle bazı eksikliklerin giderilmesi konusunda, devlet ormanlarının süreçteki konumlarının belirli bazı kaidelere bağlanması amacıyla ormanlar dâhilinde oluşturulması düşünülen ve "***Virtschftsbezirke" "district"*** *adı verilen* idare mıntıkalarının tesis edilmesi adına kurulan bu teşkilat sistemi, ormanların işletilmesi ve istismarlarının engellenmesi konusunda da "*Forstbehe Betricbe" ve "Exploitation" (istismar)* orman alanlarından her birinin amenejesinin hazırlanılmasını öngörüyordu.

Bu orman ameneje planında, ilgili mahalde kurulması düşünülen orman işletme idaresinin hangi şartlar altında kurulduğuna yer verilerek eğitim ve uygulamayı mümkün kılacak bir idari binanın oluşturulması gerektiği de belirtilmiştir.

Müşavirlikçe yazılmış olan teklif dairesinde iş ve işlemlere başlamak üzere Avusturya ve Macaristan sefaretinin öncülüğünde 1916 ve 17 senelerinde Avusturya Orman İdaresinden beş mühendis getirilmiş ve bunların maiyetine ilk yıl iki; ikinci yıl beş olmak üzere toplam yedi[4] yerli memur verilerek bir amenajman şubesi olan "Forsteirichtungahteilung" un kurulması sağlanmıştır.

Adapazarının kuzeyinde yer alan Hendek Nahiyesi Ormanları'nda bir amenajman şubesi kurulması kararlaştırılarak bu sahanın esas itibarıyla bir mektep ve numune ormanı "*Lehrforst" "Foret Denseignement"* halinde amenaja edilmesi amacıyla bir amenajman operatörü (işletmen) talep edilmiş idi. Yalnız genel bilgiler üzerine kurulmuş olan tam teşekküllü (mücehhez) bu amenajman şubesinin, görevlerini yerine getirme konusunda birtakım eksiklikleri olsa da Hendek Nahiyesine hizmet etmesine karar verilmiştir. Yine ilk Amenajman şubesinin Hendek Nahiyesi Ormanları'nda kurulmasındaki etkenlerin belirlenmesi gerektiği belirtilmiş, ancak bu çabalar sırasında birçok zorlukla karşı karşıya kalınmıştır.

Çalışma için önem arz eden (mübrem) topografya aletleri dışında diğer gerekli malzemeler temin olunmadığı gibi bir ihtiyaçlar listesi (ihzarat-ı lazıme) de tutulmamıştır. Yine gerek ormanın genel durumu gerekse orman memurlarınca uygulanacak olan plan program ve hedefler de belirlenmemiştir.

Avusturya talimatına istinaden Orman Müşavirliğince kaleme alınan amenaje talimatı, Avusturya ormanlarından tamamen farklı birtakım şartları taşıyan Türkiye ormanları için uygulanması mümkün olmayan bir mahiyette idi. Bu nedenlerden dolayıdır ki, o günün koşullarında Türkiye'deki diğer ormanlar için bir Amenajman Planının yapılması olanaksız görülerek bu yönetmeliğin uygulanmasından vazgeçilmiştir[5].

Amenajman şubesi ilk iş olarak faaliyet alanı olan orman sahası ile ilgili keşif (istikşaf) hareketlerinin ardından geleceğe yönelik adımlar atmak üzere işe koyulmuştur. 20 senelik bir planı öngören bu amenajman programında ele alınan konular şunlardır:

1- Ormanın genel tanımı
2- Fen işleri (ameliyat-ı fenniye) raporu
3- Koordineler fihristi
4- Sınırlar cetveli
5- Amenaje planı içerisinde yer alan ağaç sınıflandırma planı
6- Yirmi senelik kat'iyet planı (kat'iyet planı haritasını içeren)
7- Yirmi senelik ağaç kültür planı

---

kapsayan bir amenajman çalışması daha yapılmıştır. Bkz. Mustafa Şerif, *Adapazarı Devlet Ormanlarından Hendek Nahiyesi İdare Mıntıkasına Aid Amenajman Layıha-i Fenniyesi 1336-1356 (1920-1940),* Dersaadet, Hilal Matbaası, 1335.

[4] Eraslan, beş Avusturyalı Amenajman mühendisinin yanı sıra heyette görevlendirilmiş olan Türk mühendislerinin sayısını beş olarak belirtmiştir. İsmail Eraslan, "Orman Amenajmanı Tarihimizde Orta Artım Metodu'nun Kullanılması Nedenleri, Uygulanması Esasları Ve Sonraki Metodlara Yaptığı Etkileri", s. 2.

[5] İsmail Eraslan, "Orman Amenajmanı Tarihimizde Orta Artım Metodu'nun Kullanılması Nedenleri, Uygulanması Esasları Ve Sonraki Metodlara Yaptığı Etkileri, s. 2.

8- İnşaat planı
9- İdari tedbirler, program ve görevliler.

Çalışmamızda ilk Orman Amenajmanı Yönetmeliği esaslarına göre, Adapazarı Hendek ormanları amenajman programında ele alınan konulardan "Ormanın Tarifat ve Tavsifat-ı Umumiyesi" (Ormanın tanıtımı ve genel sınıflandırılması) başlığı ele alınacaktır. Bu bağlamda Hendek ormanlarının topografik durumu, madde, etriba (toprak), vaziyet ve ekalim (iklimi), hususat-ı temlikiye ve hukukiye (cihet-i tasarrufiye), hudut ve etraf, mevcut ağaçlar ve ağaçlandırma (eşcar-ı mevcude ve keyfiyet-i teşcir), görevli memurlar ve şimdiye kadar takip olunan idare tarzı hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Hendek Ormanlarının Tanıtımı ve Genel Sınıflandırılması

Topografik Durumu

Hendek orman sahası; güneybatı Pontus Dağlarının (Karadeniz dağ silsilesi) güney batı kollarına arasında yer alır[6]. Sakarya Nehrinin aktığı (erva) Adapazarı Ovası boyunca uzanan geniş arazi ile Batı Karadeniz dağlarından ayrılır. Birçok medeniyetin göç yolu ve yurdu olan ve bir zamanlar "*Bithimen"* vilayeti içerisinde yer alan bölge, yer şekilleri ve elverişli iklim şartları nedeniyle özellikle Roma ve Bizans İmparatorluğu döneminde inkişaf dönemini yaşamıştır. Asya ile Avrupa kıtalarının kesiştiği noktada yer alması ve özellikle Boğaziçi yoluyla Avrupa kıtasına olan yakınlığı nedeniyle tarih boyunca farklı kavimlerin ve medeniyetlerin kesiştiği bölge olmuştur. Geçmişten günümüze bu ormanlardan sağlanan çeşitli ürünler (mahsulât-ı muhtelife) onu, ticari cazibe merkezi konumuna getirmiştir[7].

Ancak daha o yıllarda orman içlerinde tesadüf olunan yollar ile tuğla bakayasının yanı sıra kurulan mezarlar, ormanın yoğunlaşan (mütekâsife) karmakarışık bir manzara görünümüne gireceğine bariz bir delil teşkil niteliğindedir.

Yine yoğun ve seri bir şekilde değişen sahillerin durumu karşısında hukuk dairelerinin (hukuk-u mülkiye) acizliğinin (garabeti) yanı sıra usul ve kaidesizlikle ve son derece saygısızlıkla icra edilen katl seviyesindeki çalışmalar neticesinde ormanlar değer kaybetmiştir. Getirilen yasaklamalar ancak toprağın ve bir kısım orman topluluklarının hayatta kalmasını sağlamaktan öteye gidememiş, ormanların mahvıyla suların azalması neticesinde civardaki ekili dikili arazilerin güç kaybetmesine ve verimlerinin düşmesine (tedenni) engel olamamıştır.

Amenaja edilen bölge, 7.147, 04 hektarlık bir alanı kapsamaktadır (müştemîl). Bu alanın 7.049, 04 hektarı orman, 147, 80 hektarı ise orman dışında kalan tarla gibi alanlardır. Bu alan, Karasu[8] civarında Karadeniz 'e (Bahr-ı siyah) akan Sakarya Nehri ve bunun bir kolu olan Mudurnu Havzası arasında geniş bir yer kaplamaktadır.

Akış yönü bakımından, gerek salların gerekse küçük vapurların, üzerinde kereste nakli yapmaya elverişli bir konumda bulunan Sakarya nehri, Hendek arazisi ile birleşen dağ eğrileri ile birbirine eşit (müvâzi) ve güneye doğru yöne-

[6] Bolu'da batıya doğru uzanan Hendek Ormanları İstanbul'a yaklaştıkça yoğunluk kaybederek tek tük ormanlık alanlarına dönüşür. Resül Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV*, Kocaeli, 2018, s. 11.

[7] "Sakarya İl Çevre Durum Raporu", *TC. Sakarya Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü*, 2011, s. 1.; "2012 Sakarya İl Çevre Durum Raporu", *T. C. Sakarya Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü*, 2013, s. 100.

[8] Günümüzde Sakarya'ya bağlı bir ilçe olan Karasu, Batı Karadeniz Bölgesi'nin sona erdiği, Marmara Bölgesi'nin başladığı yerdedir. Deniz seviyesinden yüksekliği 31 metredir. Karadeniz ikliminin hâkim olduğu Karasu ilçesinin toprakları Sakarya nehri tarafından sulanmaktadır. Sakarya Nehri, ilçenin batısından Karadeniz'e dökülmektedir. Recep Yılmaz-Özer Uygun, *Karasu'nun Genel Durum Değerlendirmesi ve Swot Analizi*, Marka Yayınları, Ağustos 2011, s. 10.; Onur Abay, "Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi'nde Nehir Havza Yönetiminin Önemi", *5. Dünya Su Forumu Bölgesel Hazırlık Süreci Türkiye Bölgesel Su Toplantıları-Havza Kirliliği Konferansı*, 26-27 Haziran 2008, İzmir, s. 13.; Gemilerin aydınlatıldığı gece fenerlerinde yakıt olarak kullanılan balmumu (şems-i asel) yapımı için gereken malzemeler de Karasu taraflarından sağlanmaktaydı. Uğur Kurtaran, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Ormanlarının Başlıca Kullanım Alanları (1700-1754)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, 03-05 Nisan 2015, Kocaeli, ss. 1069-1082, s. 1073.

len (müteveccih) ve belirli zaman dilimlerinde kuruyan suları da barındırmaktadır. Öte yandan alanda, kuzey-güneybatı yönünde akan ve daima su ihtiva eden dört büyük dere bulunmaktadır.

Kuzeydoğu'dan güneybatıya doğru uzanan ve Hendek'ten gözüken bölünmüş suların (miyah) kuzeyinde bu derelerin en büyüğü olan İshakoğlu Deresi'nin havzası uzanmaktadır.

Akış yönünde hemen hemen birbirine eşit (müsavi) iki kısma ayrılan İshakoğlu Deresi farklı mahallerde güneyden kuzey istikametine uzandıktan sonra Tevfikîye Karyesi civarında Köknarlı ve Kirazlı Dereleri ile birleşmektedir.

Köknarlı ve Kirazlı dereleri kuzeyden sapma (inhirâfat) göstermeksizin güneybatı istikametinde akmaktadır. Kuzeybatı yönünde yer alan Meşi Deresi de büyük kısmında dört eşit tali kola ayrılmaktadır (inkısam).

Doğu ve batı istikametinde akarak araziyi derin bir surette yarıp geçen bu dereler, uzun birtakım sırt silsilelerine taksim etmek suretiyle kereste nakliyatına müsait meyiller oluşturduklarından fazla masrafa gerek kalmaksızın dört mevsim taşımacılığa (müessesât-ı nakliye) elverişlidirler.

İstanbul'a yakın bir mesafede olması nedeniyle İstanbul'un kereste ihtiyacının büyük bir kısmı, önceki dönemlerden beri nitelikli kereste yetiştiriciliğinin ve naklinin yapıldığı Sakarya Nehri civarındaki ormanlardan sağlanmaktaydı[9]. 19 yüzyılda Bolu, Düzce ve Gümüşova havalisinde bulunan ormanlardan elde edilen keresteler Hendek üzerinden başkent İstanbul'a ulaştırılmıştır[10]. Sonraki dönemlerde de Hendek ormanlarında kereste imali ve ticareti yaygın bir iş kolu olmuştur. Bölgede İzmit tersanesi için gerekli tahta, direk ve her türlü kerestenin imal edildiği 12 işyeri tespit edilmiştir[11].

1924'lü yıllarda elde edilen kereste çok fazla olmasa da İstanbul'un yakacak ihtiyacının önemli bir kısmı buralardan karşılanmıştır[12].

İklim ve Toprak Yapısı (Ekâlim ve Etribâ)

Doğu ve batıdan denizle çevrili olan bölgede deniz yüzeyinden 900 metre yükseklikte olan Atakbaşı ile Çam Dağı tepeleri en yüksek alanları oluşturmaktadır.

Ortalama yüksekliği fazla olmayan hatta alçak seviyede diyebileceğimiz kayaç bir yapı arz eden arazi, genel olarak çokça demiri, kili ve fazlaca tortu ile karışık olan bakır filizlerini barındıran kum taşı, çeşitli kil ve çakıl tabakalarından oluşmaktadır. Toprağın bu yapısı üst tabakasının kurak ve rutubetçe fakir olmasına neden olmuştur.

Bataklıklara hiçbir yerde rastlanılmamıştır[13]. Bazı topraklar humus içermediğinden gerekli miktarda yağmur sularını içine çekememektedir. Bu durum yağmur sularının alt tabakaya geçememesi nedeniyle seyelana yol açmaktadır. Bu seyelanlar ise toprağın üst tabakasını sürükleyip götürdüğünden toprakların gitgide fakir olmasına neden olmaktadır.

---

[9] Resül Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", s. 2, 6, 13.

[10] Zeynel Özlü, *19. Yüzyılda Bir Batı Karadeniz Kenti Gümüşâbâd Gümüşova (Sosyal-Kültürel ve İktisadi Durum)*, Fırat Basım, İstanbul, 2015, s. 39.; Yine 1844 yılında Gümüşova'da odunları işlemek üzere kullanılan beş adet su hızarından birisinin Adapazarı'ndan İshak adlı gayri Müslime ait olduğu tespit edilmiştir. Zeynel Özlü, *19. Yüzyılda Bir Batı Karadeniz Kenti Gümüşâbâd/Gümüşova (Sosyal ve Kültürel Durum),* Fırat Basım, İstanbul, 2015, s. 317-318.

[11] Resul Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Belleten*, C. LXXV, S. 274, Ankara, Aralık 2011, ss. 769-783, s. 774.

[12] Resül Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", s. 2, 6, 13.

[13] 1940 yıllarına gelindiğinde toplam 30, 600 hektarlık alana sahip Hendek ormanları içerisindeki bataklık alanın miktarının 14.400 hektara ulaşmış olduğu görülür. Resül Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", s. 13.

Anadolu iklimine tabi olan orman sahası, yayla kenarında bulunmaktadır. Ancak alanın Anadolu'nun iç bölgelerine yakınlığı iklimi olumsuz etkilemektedir. Anadolu'nun diğer bazı yerlerinin iklimiyle kıyaslanacak olunursa bölgenin iklim şartlarının (şerait-i ekâlim) daha uygun olduğunu söylemek mümkündür. Bölge senede 6-7 hafta kadar sıcak ve kurak geçmektedir. İlkbahar ile yaz başlarında (iptida) yağmurlar çok yağmış (kesretli), yaz başlangıcında fırtına ile karışık düşen şiddetli yağmur, geçici olarak rutubete yol açmıştır. Yaz aylarında sıcak geçen gündüzlerin akşama doğru soğuması (tebrîd) genellikle "çiğ" veya "şebnem" adı verilen hava olaylarına yol açmaktadır.

Yağmurun en bol olduğu mevsim kış mevsimidir. Bu mevsimde karlar düzenli ve kısa süreli olarak düşmektedir. Günlük sıcaklık (harâret-i yevm) farkı fazladır. Bu durum iç bölgelerin ikliminin tesirinden kaynaklanmaktadır. Hâkim rüzgârlar en fazla Karadeniz ile kuzey ve kuzeybatı yönünden esmektedir. Denize olan yakınlık nedeniyle oluşan rutubetli hava, bölgede nadiren görülen ancak görüldüğünde günlerce devam ederek ormandaki ağaçlara tesir eden güney rüzgârlarına karşı koymaktadır. Zaman zaman görülen bu toprak rutubetsizliğine karşı gerek ağaçların gerekse çalı cinsinden bitkilerin, yaprakları ile karşı koyarak gerekli rutubeti sağladıkları görülmektedir.

Mülkî ve Hukukî Meseleler, İdarî Durum ve Sınırlar

Bütün orman sahası devlet arazisidir. Alanın güneyinde ve güneybatısında daha önceden yerleşmiş olan Ermeniler tarafından işletilen mezra, tarla ve meralar bulunmaktadır. Ermeni tehcirinin ardından hükümetçe istimlak olunan arazinin büyük bir kısmı geçici olarak muhacirlerin tasarruf ve istifadesine tahsis edilmiştir. Muhacirlere terk ve tahsis olunan arazi ile özellikle ormanı çevreleyen arazi hakkında yeterli malumat bulunmamaktadır.

Bir taraftan mülkiyet ve tasarruf hukuku ile miri arazinin istifadeye sunulmasına yönelik kanun ve nizamların gerçek olmaması öte taraftan muhacirlere ait olan bu arazinin geçici veya daimi olarak terk ve tahsis edilip edilmediğinin tam olarak bilinememesi, alanın sınırlarının tespitine engel teşkil etmiştir. Mevcut kanunlar dahi bu problemlerin üstesinden gelememektedir. Meselenin halledilmesi bu konuda yapılacak olan kanunlara bağlıdır.

Orman arazileri tarla parçalarına ayrılarak ihtiyaçları ölçüsünde kasaba halkının (ahali-yi kurrâ) istifadesine sunulmuştur (salahiyet-i bâhş). Ormanların araziye dönüştürülmesinde eski bir usûl olan yakma (ihrâk) yöntemi uygulanmıştır. Tarla açma işlemi her sene tekrar edilmektedir. Buralarda funda ve yabani otlar ile dolup taşan baltalıklar yetişmektedir.

Orman memurlarının ifadesinden, kereste, odun ve kömüre ihtiyacı olan kasaba halkının, ücretsiz (bilâ-bedel) olarak kendi arzu ve ihtiyaçlarınca ve taşıma yapacakları vasıtalarının yükünce ağaç kesme, ihtiyaçlarından fazlasını da pazar yerlerine sevk edebilme hakkına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kasaba halkına tanınan bu hakların bir kanun ve nizama bağlı olup olmadığı bilinmemekle birlikte, ormanların halk tarafından kullanılmasına dair işlemlerin belirli birtakım şartlara bağlanması gerektiği düşünülmektedir. Yine halka sınırsız olarak odun kesme ve toplama hakkının verilmesinin yanı sıra hayvanlarının arazide serbestçe otlatılmasına izin verildiği de görülmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere çevre halkının elindekilerinin ne dereceye kadar korunacağı ya da bu durumun ormanlara bir tecavüz olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği, mevcut orman memurlarınca da bilinmemesi nedeniyle mesele açıklığa kavuşturulamamaktadır.

Arazide maden taraması, toprak kazma ve çıkarma faaliyetlerine ne dereceye kadar müsaade edildiği de kesin olarak belirlenememiştir. Avcılık faaliyetleri belirli sahalar dışında serbest bırakılmış, balıkçılık yok denecek kadar azdır.

Sınırların Belirlenmesi (Tahdîd)

Yukarıda ifade edildiği üzere sınırların belirlenmemiş olması nedeniyle arazinin karayla birleştiği yerlerde geçici olarak oluşturulacak olan sınırın daha sonra geçerli olması kararlaştırılmıştır. Bu belirlemede hazinenin ve halkın

menfaati göz önüne alınmış, bazı ekilmiş araziler mıntıka sınırları içerisine alınırken değersiz çalılıkların sınır dışında bırakılmasına özen gösterilmiştir.

Belirlenen sınırların asıl olmaması nedeniyle yapılacak masraf ve kaybedilecek zaman göz önüne alınarak, sınırların sabit olarak taşla çevrilmesi şeklinde işaretlenmesinden kaçınılmıştır. 1916 senesinde sınırın güney-doğu kısmına konulmuş olan hudut taşları dışında arazinin kalan kısmı ekonomik olarak taksim ve tespit edilmiştir. Arazinin miri ormanına düşen kısmı kesin olarak belirlenmiş, bu meyanda arazinin imalat idaresini temin edebilmesi ve aynı zamanda mektep ve numune ormanı olarak sıkı bir idareye sahip olması gerektiğinden sürekli ve muntazam bir tarzda idare edilmesi ve işletilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Güney ve güneybatı yönünde baltalık sınırı boyunca uzanan geçici bir hat ile emlak ve özel araziye karşı sınırlandırılmış olan arazi, doğudan bölünmüş bir sınırla Ulu Dere, kuzey ve batıdan ise daha önce bahsedilen dereler ile çevrilmiştir. Belirtilen sınırlar ile çevrili arazinin batısı, güneyi ve güney-batısı dışında etrafındaki tarla ve meralar yer yer çalılıklar ve baltalıklarla kaplıdır. Arazinin doğu ve batısı ise bir miktar koru ormanını ihtiva etmektedir.

Mevcut Ağaçlar ve Ağaçlandırma (Eşcar-ı Mevcûde ve Keyfiyet-i Teşcir)

Arazinin güneyinde, güneybatısında ve doğusunda belirli alanlarda çalılık, baltalık ve koru ormanlarına rastlanmaktadır. Önceki dönemlerden beri kereste imalatına uygun ağaçların zenginliği ile bilinen bölge, demiryolu hatlarının kereste ve odun ihtiyaçlarının karşılanmasında da kullanılmıştır. Nitekim İzmit'ten Ereğli'ye kadar uzatılması kararlaştırılan demiryolu hattı için civar kentlerin yanı sıra Adapazarı ve Hendek'ten de kereste gönderilmiştir[14].

Baltalıklar

Baltalıklar kıymet arz etmeyen (dûn) yakacak (mahrûkât) alanları olarak tahsis edilmiş olan alanlardır. Yakacakların yoğun ve keyfi bir şekilde toplanması neticesinde gittikçe boşalan arazi, süpürge nevinden bir takım çalıların artmasına neden olmuş, toprakta oluşan (zabt-ı mevki) bu çalılıklar ormancılık bakımından rağbet gören türden ağaçların büyüyüp yetişmesine engel olmaktadır. Bu baltalıklarda bulunan ekilmiş veya ekilmemiş (mezru veya gayri mezru) tarlalar ile meralar, orman yangınları için daimi bir tehdit unsuru olmaktadır.

Herkesin kullanımına açık olan baltalık sahaları, kayın (facus silvatica), "zenbeli meşe" (qurcus pedonculata), "zenbesiz meşe" (quercus sessiliflora) ile bu ikisinin melezleri, az miktarda gürgen (carpinus betilus), dağınık surette çınar (platanus) ve karaağaç (ulmus) türünden ağaçları barındırmaktadır[15]. Bu tür ağaçların yanı sıra muhtelif çalılar ve özellikle kocayemiş (arbitus), funda (erica arborea), karayemiş (vaccin arensitifole); kurak ve sıcak yerlerde orman gülü (rodedendron panticum)[16], çobanpüskülü (jlex) ile az miktarda yetişen çalı türünden bitkilere rastlanmaktadır. Filiz verip budaklanan gürgenlerin kendini yenilemesi ile hayatlarını devam ettirme imkânını bulan baltalıklar, farklı yoğunluk arz ederler. Bu sahaların yeni yanmış olan bölümlerinin dışında diğer kısımları arbutus, erica ve brom beere kurdundan türeyen çalıların tüm boş alanları kaplamasıyla bir manzara ortaya çıkmaktadır. Yine

[14] Zeynel Özlü, *İlk Çağdan Cumhuriyet'e Bir Batı Karadeniz Kenti Düzce (Ahali-yi Sadıka veya Sefine-i Nuh),* Fırat Basım, İstanbul, 2015, s. 73.

[15] Önceki dönemlerden beri Adapazarı kazası arabacıları tarafından kesilerek nakledilen karaağaç kerestelerinin telef edildiğine dair Tersane-yi Âmire Emini tarafından Padişaha yazılan bir takrirde 30-40 senede yetişebilen karaağaç kerestelerinin boş yere telef edildiği ve mani olunmaması durumunda Tersane-yi Âmire Donanmalarının sıkıntı yaşayabileceği bildirilmiştir. Zeynel Özlü, *İlk Çağdan Cumhuriyet'e Bir Batı Karadeniz Kenti Düzce (Ahali-yi Sadıka veya Sefine-i Nuh),* s. 73.

[16] Nem oranı yüksek, organik madde açısından zengin, derin ve drenajı iyi olan asit topraklar ormangülünün gelişim gösterebilecekleri topraklardır. Türkiye'nin kuzey kıyıları bu bitkilerin gelişimleri için uygundur. Ormangülünün toprağa intikal eden kalın ve etli yaprakları toprakta organik maddece zengin bir tabaka oluşturmaktadır. Ayhan Horuz-Ahmet Korkmaz v.d, "Batı Karadeniz Mor Çiçekli Ormangülü Topraklarının Humik Madde Durumu Ve Bunların Bazı Fizikokimyasal Toprak Özellikleriyle Olan İlişkileri" *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, Sakarya, 2012, s. 148.

kuzey ve doğuya doğru yoğunlaşan bir örtü görünümünde olan ve çoğunlukla tepeleri kurumuş, ölüme (terk-i hayata) mahkûm bırakılmış bir vaziyette münferit veya gruplar halinde kayın ve meşe ağaçları bulunmaktadır[17].

Koru Ormanı

Baltalığa nispeten arazide daha fazla yer kaplayan koru ormanlarında, kayın ve meşe ağaçlarının dışında, "titrek kavak"[18] (populus tremula), az miktarda adi çam (pinus silvestris), münferid veya grup halinde olmak üzere gümüş ıhlamur (tilia argentifolia), çam dağında köknar (abies), dağınık bir şekilde olmak üzere carpinus ulmus, castanea, platanus, alnus ve nadiren de olsa sorhus ağaçlarının yer aldığı görülmektedir.

Bu şekli ile son derece karışık ve yoğun bir görünüme sahip olan koru ormanında bu ağaçlıklar dışında meşe, kavak veya kayın gibi tekdüze, aynı cins ağaçlardan oluşan koru toplulukları da bulunmaktadır. Özellikle kayın toplulukları "perşe" (sarkık)[19] bir haldedir. Koru yoğunluğu bazı yerlerde seyrekleşmektedir. Tüm koruluk arazinin ortak yönü ise orman gülü, kocamış, funda, çobanpüskülü gibi çalılardan oluşmasıdır (mürekkeb). Bu tabaka *Silvicultur* (ağaçlandırma) bakımından önem arz etmesinin yanında su kaynağı olması bakımından da vazgeçilmezdir.

Orman gülü ve funda ağaçları toprağı dış tesirlere (mu'sirat-ı hariciye) karşı korumak bakımından fayda sağlar ve toprak yüzeyinin dağılıp sürüklenmesini engeller. Bu bitkiler ışığı seven bitkilerden olması nedeniyle güneş gören topraklarda yetişirler. Özellik ve tesirleri bakımından orman gülü ve funda arasında bulunan "karayemiş" ağacı ise fundaya daha yakın özellikler göstermekle birlikte bu iki ağaç gibi mühim bir rol üstlenmediğini söylemek mümkündür.

Ağaçların bol tohum verme konusundaki kabiliyetlerine rağmen koru ormanları- ehemmiyetsiz bir miktarda yetişen sulu yerler müstesna olmak şartıyla- hemen hemen kök filizleri vasıtasıyla oluşmaktadır.

Kayın ile meşe yaklaşık olarak eylül sonlarında veya ekim başlarında olgunlaşırlar. Ekim ve kasım, yine bazı yıllarda aralık başlarında günlük sıcaklık fazla olduğundan geceleri hava nemli ve rutubetli olur. Aniden ortaya çıkan "don" lar henüz yetişmemiş olan fidancıkların büyük bir kısmını tahrip ederler.

Arazinin kuzey ve kuzeydoğuya bakan tarafları genellikle serin ve kuvvetli topraklar iken güneybatıya bakan tarafları sıcak, yer yer kuru topraklardır. Kayının sık gölgesi altında toprak eski kuvvetini kazanıp muhafaza ederken meşenin gölgesi altında toprak bilakis kuvvetini kaybeder. Kayın ağaçları altında sıkı bir tabakaya rastlanır. Orman gülü ise bol bir surette yer tutmuştur. Meşelikler altında ise fundanın ve karayemişin nadir olarak yetiştiği toprağın yer yer istenmeyen otlarla örtülmüş olduğu görülmektedir.

Dere yataklarıyla eğimlerin derelere yakın olan aşağıdaki kısımların toprakları serin veya nemli olup burada geçmişten beri yetişen bitkilerin yanı sıra kuvvetli ve kıymetli ağaçların birçok örneğine rastlamak mümkündür. Her türden karışık ağaçlar tarafından işgal olunan toprağın, öncekilerle kıyas edildiğinde istisnasız daha uygun şartları taşıdığı görülmektedir. Burada kayın, gürgen, kestane, oldukça büyük çınarlar ve karaağaçların yanı sıra fındık (corillus) ve daima yeşil olan birtakım çalılıklar yetişmektedir.

---

[17] Bölge, yetiştirdiği kayın, meşe, gürgen, dişbudak, kestane, palamut, kızılağaç, çınar, şimşir ve köknar gibi ağaçlar bakımından Yıldız dağlarında yetişen ağaçlarla benzerlik göstermektedir. Resül Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", s. 13.

[18] Titrek kavaklar ismini yapraklarının en hafif bir esintide bile sallanmasından dolayı almışlardır. Serin ve humusça zengin topraklar uygun yaşam alanlarını oluşturur. Ilıman iklim bölgelerini sevmekle birlikte soğuk bölgelerde de yetişirler. Marmara ve Batı Karadeniz Bölgesi ormanları ülkemizde titrek kavakların yoğun olarak bulunduğu yerlerdir. Kazım Uluer-F. Şakir Özay, Titrek Kavaklarda (Populus tremula L.) Görülen Gövde Çürükleri Üzerine Araştırmalar, *Teknik Bülten*, S. 162, Orman Bakanlığı Kavak ve Hızlı Gelişen Tür Orman Ağaçları Araştırma Müdürlüğü, 1992, İzmit, s. 1-3.

[19] Ehttps://www.seslisozluk.net/Perche-nedir-ne-demek (Erişim Tarihi: 10.11.2017)

Büyüme ve şekillenme ağaçların cinsine göre farklılık gösterir. Kavaklar büyüme bakımından en iyi ağaçlardandır. 40-50 yaşında üç irtifaya kadar ulaşan kavaklarda bu dönemden sonra büyüme yavaş yavaş durur. Kavak ağacından sonra çam ikinci sırada gelir. 80 yaşında boyunun üç katına ulaştıktan sonra büyümesi yavaş yavaş durur. Köknar ağaçlarının gövdeleri yüksek olmasına rağmen yetiştikleri alanların sınırlı olması nedeniyle belirli bir öneme sahip değillerdir. Kayın ile meşe ağaçlarının gövdelerinin katli nedeniyle bu ağaçlardan elde edilen hasılat ile ağaçların kapladıkları alan birbiriyle uyuşmayıp hasılat, olması gerekenden çok azdır.

Ormanın şimdiye kadar maruz kaldığı dış tesirlerden kurtulması ile beklentiler karşılansa da istenen memnuniyet derecesine ulaşabilmede, uygun iklim şartlarının ve toprak yapısının daha etken olduğu söylenebilir.

Ağaçların Kullanım Alanları

Kayın ağacı, sektörde tercih edilebilirliği bakımından diğer ağaçlardan daha değerlidir. Ihlamur özellikle marangozlar tarafından kereste olarak kullanılırken meşe ve çamın kullanım alanı ve faydası sayısızdır. Köknar ise dayanıklılık bakımından zaafiyeti Avrupa'da yetişen köknarlardan daha az kıymetlidir.

Haşerat ve büyük hayvanların ağaçlarda tahribatına rastlanmamakla birlikte kemirici sınıfından birçok hayvanın yanı sıra domuzlar, meşe ve kayın tohumlarını mahvetme konusunda önemli rol oynamaktadırlar. Mevcut ağaçlıkların yoğun bir şekilde olması kar tazyikine izin vermediğinden, burada kar tarafından verilen hasarlara da rastlanmamaktadır.

Rüzgâr nedeniyle ağaç devrilmeleri ve kırılmaları nadir olarak görülmektedir. Ağaçlar şiddetli rüzgârlara karşı koyabilen türden olduğundan rüzgârlar genellikle çürümüş ağaçlara tesir etmektedir. Yalnız kuzeybatıdan gelerek dağ eteklerinden aşağıya, vadilere doğru yönelen rüzgârlar ile dağ silsilesinin (silsile-i cebel) uzanış yönünden dolayı bazı mahallerde güneybatı rüzgârlarının etkili oldukları görülmektedir.

Ağaçlarda Görülen Hastalıklar

Işığa maruz kalan meşelerin gövdelerinde bir takım yumru kabarmaların meydana gelmesiyle ağaç tepeleri kurumaya başlar. Nitekim bu hastalığa meşe ağaçlarının bir kısmında rastlanmıştır. Mantar hastalıklarından "çürüme hastalığı" olarak bilinen "criptogame" dikkatimizi çeker. Endişe verici birçoklukta ortaya çıkan bu hastalık ağacın en kıymetli kısımlarını tahrip etmektedir. Ağaçların %60'ı bu hastalığa kurban olmuştur. Meşede görünen seretan[20] hastalığı da oldukça zarar verici ve tahrip edicidir. Yine fidan ve yaprakların büyük tabakaları arasında parazit halinde yaşayan ve yaprakların yüzeyine beyaz emici kabartılarla saldıran "erysiphs" familyasına mensup "beyaz mantar hastalığı[21]" yetişmeye mani olan ve önemli bir zayiat meydana getiren hastalıklardandır.

"Orman manzarasının oluşmasında etkin olarak bu hastalıkların büyük bir kısmına sebep olan dolayısıyla da maddi gelirin azalmasına yol açan en önemli etken, insanların ormancılık kanunlarına hilaf bir şekilde meydana getirdiği tahribat silsilesidir" denilerek, ağaç hastalıkları, elverişsiz hava şartlarından olan aşırı sıcaklık ve nemin yanı sıra hayvanların vermiş olduğu hasardan ziyade insanlar tarafından verilen zararların ormanların tahrip olmasında öncelikli olarak etkili olduğu belirtilmiştir.

[20] Kanser hastalığı. http://bitkileraleminden.blogcu.com/seretan/4124300 (Erişim Tarihi: 28.08.2017)

[21] Konukçu bitkinin yaprakları üzerinde beyaz veya krem şeklinde ortaya çıkan lekelerin sonrasında kirli beyaza renge dönüşerek pembeleşip esmerleşmesi ile zamanla yayılarak bitki dokularının sararıp kurumaları ile neticelenir. Özellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde görülen bu hastalıkta, yapraklar ve filizler eğilip bükülür gelişmeleri durur. Çiçeklerin tomurcukları kurur. Zeki Severoğlu, "İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne Ait Fidanlıklarda Ortaya Çıkan Bitki Hastalıkları Üzerine Araştırmalar". *Projem İstanbul (Akademik Araştırmaları Destekleme)* İstanbul Büyükşehir Belediyesi-Marmara Üniversitesi, 2008, s. 26.

Orman İdaresi ve Memurları

Hendek civarındaki ormanlar, Adapazarı müfettişliği dâhilindeki Hendek Fen Memurluğuna bağlı olmakla birlikte muntazam bir idare olmaktan çok uzaktır.

Hendek Fen memurları, mukataaların kontrol edilmesi ve ağaç satış işlemlerinin idaresinden sorumluydu. Görevlerin başarılı ve hükümetin faydasına uygun bir şekilde yerine getirilmesi için vazifeli memurların her birine belirli bir sorumluluk verilmişti. Ancak mıntıka dâhilinde mevcut önemli yerleri ve yolları bile tanımayan yine ormana karşı ilgisiz olan bekçilerin kendilerine tahsis olunan bölümleri muhafaza etme konusunda göstermiş oldukları acziyet ve idarenin gayrı muntazam gidişatı, ormancılıkta tasarruf yapılamamasının başlıca sebebi olarak gösterilmiştir.

Ormandan odun kesilmesi ve toplanması ile ilgili kararlar muntazam bir faaliyet ve uğraş alanına daima mani olmuştur. Yine bazı yolların tesis ve inşasında dere yataklarından ziyade sırtların kullanılmış olması burada dikkatimizi çeken bir diğer husustur. Dağ eteklerinde açılan yollar yalnız insan ve hayvan vasıtasıyla taşınması mümkün olan küçük çaptaki kerestenin nakline yetecek şekilde inşa edilmiştir.

Kasaba sakinleri odun ve kömür ihtiyaçlarını ormanın aşağısında yer alan yani baltalık adı verilen sahadan, basit inşaata yönelik kereste malzemelerini ise yine buralardan ve kısmen de ormanın uzak köşelerinden temin etmişlerdir.

Muhtelif alet ve edevatın imalatında kullanılması nedeniyle kestane ağaçlarının sayısının günden güne azaldığı görülmüştür[22]. Fıçı tahtası imalatında büyük bir rol oynamış olan meşe ağaçları ise bu yönüyle yörede icra edilen imalat çeşitleri arasında oldukça önemli bir yere sahiptir[23].

Çam ile ağaçlandırılmış alanın nispeten az ve sınırlı olmasına rağmen vaktiyle buradan tahta imalatına mahsus birçok tertibat ile testere yongaları gibi çeşitli tahta malzemelerinin tedarik ve sevk edildiği bilinmektedir. Çam Dağındaki köknarlar, "bâdâverâ tahtaları" imalında kullanılmıştır[24]. Ancak ne imalatın tatbiki ne de geçerli olan fiyat ve rayiç şartları hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

Odun İmalatı

Odun imalatı, alanın daima en ön taraflarında ve nispeten küçük sahalarında yapılmıştır. Ağaç gövdelerinde yapılan sürekli tahribat (tecavüzât-ı mütemâdiye) ağaçların yenilenme kabiliyetlerini kaybederek değer kaybetmelerine neden olmuştur. Bu olayların tekrarı ile de rağbet edilen bu tür ağaçlar, çalılar hükmüne düşmüştür.

---

[22] Kestane (castanea sativa) odunu reçine ihtiva etmemesine rağmen özodununda "tanen" bulunması nedeniyle çok dayanıklıdır. Kuruması sıradan olup işlenmesi kolay olan kestane ağacı mantar ve böceklere karşı da dirayetlidir. Ahmet Kurtoğlu-Sait Dündar Sofuoğlu, "Mobilya ve Ağaç İşlerinde Kullanılan Ahşap Malzemeler- 2", *Mobilya Sektöründe Ağaç Malzeme Seçimi ve Kullanımı Semineri*, İzmir, 2007, s. 9.; Diri odunu sarı, öz odunu koyu kahverengi renginde olan kestane odunu tanence zengin olup bu madde kestane odununun dayanıklılığını arttırmaktadır. Uzun lifleriyle yarılma ve bükülebilme özelliğine sahip bu odunlar sepet, fıçı ve mobilya yapımında kullanılmaktadır. Kestane odununun suya dayanıklı olması onun, gemi ve tekne yapımında yine su altı inşaatlarında yapı malzemesi olarak kullanılmasını sağlamıştır. İsmail Belen, "Dünyada ve Türkiye'de Odun Dışı Orman Ürünü Olarak Kestanenin Değerlendirilmesi", Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Mühendisliği Ana Bilim Dalı *Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon, 2001, s. 8-9.

[23] Daha çok ılıman iklim bölgelerinin ağacı olan meşelerin, XVIII. Yüzyıldan beri kırmızı şarabın olgunlaşmasında kullanılan fıçıların imalatında kullanıldığı bilinmektedir. Meşe ağacının, kırmızı şarabın fıçıda yıllanması sırasında oksijen geçişine izin vermesi yönüyle şaraba renk stabilitesinin yanı sıra farklı bir tat ve aroma kazandırdığı bilinmektedir. Meşe dokusunun bileşiminde selüloz (% 40), hemiselüloz (% 20), lignin (% 25), elajitanen (% 10) ve diğer maddeler (% 5) bulunmaktadır. Ertan Anlı, "Meşe Fıçıların Özellikleri ve Şarabın Yıllanmasındaki Önemleri", *Gıda Teknolojisi Derneği (GTD) Yayın Örgütü*, S. 99/6, 1999, ss. 397-383, s. 379-380.

[24] Narin, 1809 (1224) tarihli bir belgede, Adapazarı ve Hendek civarındaki ormanlardan Donanma-yı Hümayun ve diğer gemilerin imali için kereste gönderilmesinin emredildiğini belirtmiştir. Resul Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Belleten*, C. LXXV, S. 274, Ankara, Aralık 2011, ss. 769-783, s. 774.

Yangınların verdiği zararların yanı sıra bir program dâhilinde cereyan etmemiş olan ağaç kesim işlemlerinde insanlar işlerine yarayacak olan ağaçları seçerek katletmiş ve büyük bir saygısızlıkla kestikleri ağaçlardan yalnız o anda ihtiyaçlarına yarayacak kısımları alarak geri kalanını, olduğu yerde bırakmak suretiyle israfı adet edinmişlerdir.

Fıçı tahtası imalatında kullanılan ağaçlar doğrudan kıta işçilerine ve kasaba halkına satılmaktadır. Bu imalatta, ağaçların seçimi büsbütün serbest bırakıldığı gibi şekli talep üzerine yapılan işlemler mahallinde yapılarak mamul kereste üzerinden vuku bulmuş ve yalnız iyi ve kolay yarılabilen ağaç kısımlarının imalatı yapıldığı için meşelerin işlenmesi oldukça masraflı olmuştur. Katledilerek hiç dokunulmayan ve kendi haline bırakılmış olan ağaç gövdeleriyle gövdeye bağlı kısımların varlığı, işlemlerin ekonomik olarak yapılmadığının bir göstergesidir. Bu katl esnasında ne ağaçların cinsi ve toprağın yüklendiği görev ne de imar tedbiri gibi muntazam bir idarenin talepleri dikkate alınmıştır.

Korulukları oluşturan ağaçlardan daima en güzidelerinin seçilerek katledilmesi ve ağaç gövdesine bağlı budaklar ile ağaç tepelerinin arkada bırakılması, ağaçlar arasındaki mesafenin fazla büyüyerek yoğunluğun (kesafet) azalması neticesinde toprağın zararlı ot ve çalılıklarla kaplanmasına (zabt-ı mevki) ve toprağın üst tabakasının sürüklenmesine neden olmuştur. Bu durum, güçlü tabakasını ve doğal olarak kuvvetini kaybetmiş olan toprağın, genç olan ağaçları kurtarmasını ve layıkıyla büyüyüp yetişmesini engellemiştir.

Kereste gelirlerinin değeri ve bunlara olan gereksinim bakımından ormanların ortaya koyduğu manzaranın ekonomiye verdiği zararı izaha gerek bulunmamaktadır. Nitekim tamamen ihmal edilmiş ve sürekli tecavüze maruz bırakılmış olan bu ormanların dışarıdan destek almadan (muavenet-i hariciyeye mazhar olmadan) doğal oluşumuna (teşekkül-ü tabii) devam etmesi ve neslini sürdürmesi mümkün değildir. Tahribata maruz kalmış bu ormanın ağaç türlerinin (ecnas-ı eşcar) ve toprağının varlığını devam ettirmesi için, gereken kuvvet ve şartları yeniden kazanabilmesi ancak doğal uzun derelerin varlığına bağlıdır.

Sonuç

Ormanların bir memleket için haiz oldukları etki ve önemin bilinmesi ile tam teşekküllü bir teşkilat vücuda getirmek ve bu mühim iktisadi kaynağı yazılı bir metne bağlamak amacıyla 1914 yılında Avusturya ve Macaristan *Oberforstrat* larından Mösyö Kayti'nin orman müşaviri sıfatıyla çağrılmasına karar verilmesi bu konuda Türkiye'de girişilen ilk teşebbüs olma özelliğine sahiptir. Bu girişimler sonucunda Türkiye'de İlk Orman Amenajmanı Yönetmeliği, Avusturya Ormanlarında uygulanan Amenajman Yönetmeliği esaslarına dayanılarak Orman Müşaviri H. Weith tarafından 1917 yılında hazırlanmış, ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında (1918) Weith'ın Türkiye'den ayrılmasıyla, yapılan küçük değişiklerle 1919 yılında yürürlüğe konulabilmiştir. Bu yönetmelik esaslarına göre düzenlenen Türkiye'deki ilk Orman Amenajman Planı, Adapazarı'na bağlı Hendek Bucağı ormanlarında uygulanmıştır.

İlgili kanunun öngördüğü yönetmelik esaslarına göre hazırlanan 1334 tarihli Hendek Nahiyesi İdare Mıntıkasına Ait Amenajman Layiha-i Fenniyesi'ne göre Hendek Ormanlarının ıslahına yönelik birtakım tedbirler öngörülmüştür. Islah edilen bölge, Karasu civarında Karadeniz'e akan Sakarya Nehri ve bunun bir kolu olan Mudurnu Havzası arasında 7.147, 04 hektarlık geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu alanın 7.049, 04 hektarı orman, 147, 80 hektarı ise orman dışında kalan tarla türünden alanlardır.

Bölgede koru ormanlarının yanında baltalık ve çalılık sahaları da bulunmaktadır. Bu ormanlar, kayın, meşe gürgen, çınar, karaağaç, çam, gümüş, ıhlamur, köknar ve muhtelif fundaları barındırmaktadır.

Ağaçların kullanım alanlarına bakılacak olunduğunda kayın ağacı, sektörde tercih edilebilirliği bakımından diğer ağaçlardan daha değerlidir. Ihlamur özellikle marangozlar tarafından kereste olarak kullanılırken meşe ve çamın kullanım alanı ve faydası sayısızdır. Köknar ise dayanıklılık bakımından Avrupa'da yetişen köknarlardan daha az kıymettardır. Kestane ağaçları, çeşitli alet ve edevatın imalatında kullanılmaktadır. Fıçı tahtası imalatında büyük bir

rol oynamış olan meşe ağaçları da oldukça önemlidir. Yine Çam dağındaki köknarlar, "badavera tahtaları" imalinde kullanılmıştır.

Ağaçlarda görülen hastalıklar, yangınların verdiği zararlar ve düzensiz ağaç kesim işlemleri ile ağaç gövdelerinde yapılan sürekli tahribat, ağaçların yenilenme kabiliyetlerini kaybetmesine neden olmuştur. Ancak bu olumsuzluklara sebep olan dolayısıyla da maddi gelirin azalmasına yol açan en önemli etken, insanların ormancılık kanunlarına hilaf bir şekilde meydana getirdiği tahribat silsilesi görülmüştür. Bu hadiselerin tekrarı ile de bu tür ağaçlar çalılığa dönüşmüştür. Korulukları oluşturan ağaçlardan sürekli olarak en iyilerinin seçilerek katledilmesi ve ağaç gövdesine bağlı budaklar ile ağaç tepelerinin arkada bırakılması, ağaçlar arasındaki mesafenin fazla büyüyerek yoğunluğun azalmasına ve neticede toprağın zararlı ot ve çalılıklarla kaplanmasına ve toprağın üst tabakasının sürüklenmesine neden olmuştur.

Son derece saygısızlıkla icra edilen katl olayları neticesinde ormanlar değer kaybetmiş ve hukuk dairelerinin getirdiği yasaklamalar, toprağın ve sadece bir kısım orman topluluklarının hayatta kalmasını sağlamaktan öteye gidememiştir. Ormanların mahvı ve suların azalması, civardaki ekili dikili arazilerin güç kaybederek verimlerinin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur.

İlgili yıllarda tamamen ihmal edilmiş ve sürekli tecavüze maruz bırakılmış olan bu ormanların dışarıdan destek almadan doğal oluşumuna devam etmesi ve neslini sürdürmesi mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Dr. Saadet, "Adapazarı Kenti Dâhilindeki Devlet Ormanlarının Topografik Ve Ekolojik Özellikleri", *Adapazarı Devlet Ormanlarından Hendek Nahiyesi İdare Mıntıkasına Aid Amenajman Layihai Fenniyesi*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1334.

Araştırma Eserler

2012 Sakarya İl Çevre Durum Raporu, *T. C. Sakarya Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü*, 2013.

Orman Amenajman Yönetmeliği, *Resmî Gazete*, 5 Şubat 2008 Salı, Sayı: 26778, Madde 3.

Sakarya İl Çevre Durum Raporu, *TC. Sakarya Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü*, 2011.

Abay, Onur. "Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi'nde Nehir Havza Yönetiminin Önemi", *5. Dünya Su Forumu Bölgesel Hazırlık Süreci Türkiye Bölgesel Su Toplantıları-Havza Kirliliği Konferansı*, İzmir, 26-27 Haziran 2008.

Anlı, Ertan. "Meşe Fıçıların Özellikleri ve Şarabın Yıllanmasındaki Önemleri", *Gıda Teknolojisi Derneği (GTD) Yayın Örgütü*, S. 99/6, 1999, ss. 397-383.

Belen İsmail. "Dünyada ve Türkiye'de Odun Dışı Orman Ürünü Olarak Kestanenin Değerlendirilmesi", Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Mühendisliği Ana Bilim Dalı *Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon, 2001.

Eraslan, İsmail. "Orman Amenajmanı Tarihimizde Orta Artım Metodu'nun Kullanılması Nedenleri, Uygulanması Esasları Ve Sonraki Metodlara Yaptığı Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* C. 34, S. 3, 1984, ss. 2-16.

Horuz, Ayhan, Ahmet Korkmaz v.d, "Batı Karadeniz Mor Çiçekli Ormangülü Topraklarının Humik Madde Durumu ve Bunların Bazı Fizikokimyasal Toprak Özellikleriyle Olan İlişkileri" *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, Sakarya, 2012.

http://bitkileraleminden.blogcu.com/seretan/4124300 (Erişim Tarihi: 28.08.2017).

http://www.bilgizamani.net/amenajman-nedir.html. (Erişim Tarihi: 23.07.2017).

http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu (Erişim Tarihi: 02.11.2017).

https://www.seslisozluk.net/Perche-nedir-ne-demek (Erişim Tarihi: 10.11.2017).

Kurtaran, Uğur. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Ormanlarının Başlıca Kullanım Alanları (1700-1754)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, 03-05 Nisan 2015, Kocaeli, ss. 1069-1082.

Kurtoğlu, Ahmet, Sait Dündar Sofuoğlu. "Mobilya ve Ağaç İşlerinde Kullanılan Ahşap Malzemeler- 2", *Mobilya Sektöründe Ağaç Malzeme Seçimi ve Kullanımı Semineri*, İzmir, 2007.

Narin, Resül. "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Belleten*, C. LXXV, S. 274, Ankara, Aralık 2011, ss. 769-783.

Narin, Resül. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV*, Kocaeli, 2018.

Özlü, Zeynel. *19. Yüzyılda Bir Batı Karadeniz Kenti Gümüşâbâd Gümüşova (Sosyal-Kültürel ve İktisadi Durum)*, Fırat Basım, İstanbul, 2015.

Özlü Zeynel. *İlk Çağdan Cumhuriyet'e Bir Batı Karadeniz Kenti Düzce (Ahali-yi Sadıka veya Sefine-i Nuh),* Fırat Basım, İstanbul, 2015.

Severoğlu, Zeki. "İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne Ait Fidanlıklarda Ortaya Çıkan Bitki Hastalıkları Üzerine Araştırmalar". *Projem İstanbul (Akademik Araştırmaları Destekleme)* İstanbul Büyükşehir Belediyesi-Marmara Üniversitesi, 2008.

Şerif, Mustafa. *Adapazarı Devlet Ormanlarından Hendek Nahiyesi İdare Mıntıkasına Aid Amenajman Layıha-i Fenniyesi 1336-1356 (1920-1940),* Dersaadet, Hilal Matbaası, 1335.

Uluer, Kazım, F. Şakir Özay, Titrek Kavaklarda (Populus tremula L.) Görülen Gövde Çürükleri Üzerine Araştırmalar, *Teknik Bülten*, S. 162, Orman Bakanlığı Kavak ve Hızlı Gelişen Tür Orman Ağaçları Araştırma Müdürlüğü, İzmit, 1992,

Yılmaz, Recep, Özer Uygun, *Karasu'nun Genel Durum Değerlendirmesi ve Swot Analizi*, Marka Yayınları, Ağustos 2011.

Adapazarı Belediyesi Çalışanları / 1943

Cumhuriyet Dönemi Sakarya'sında Siyaset ve Yönetim

Sakarya'nın Genel Seçim Sonuçları (1957-1999)

Sinan Kıyanç
Dr. / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, sinankiyanc@gmail.com

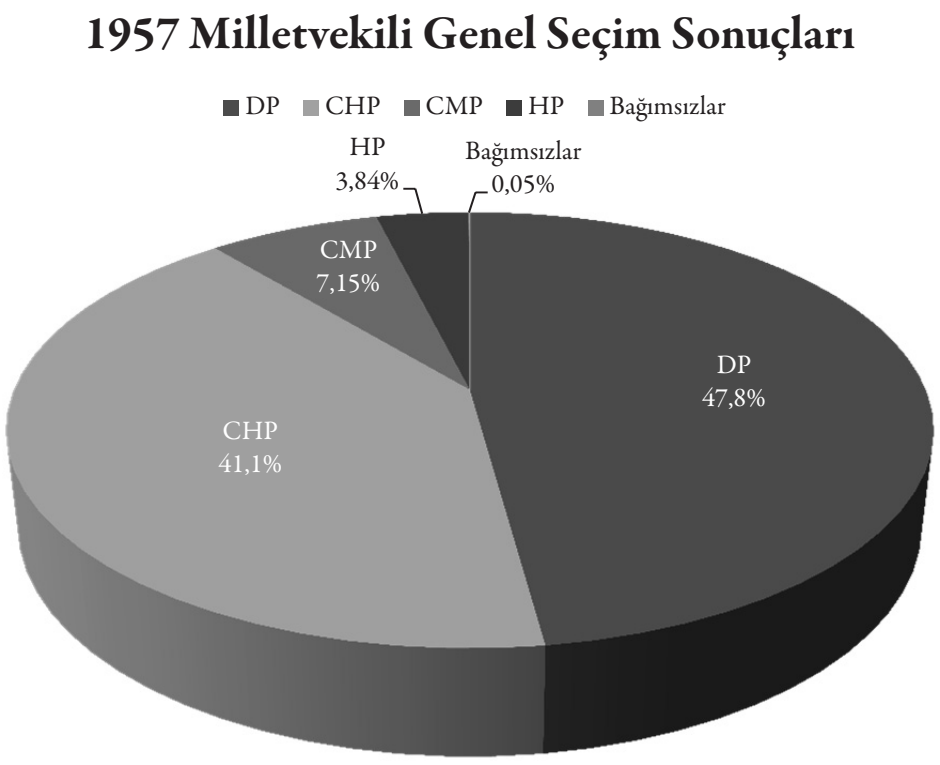
Seçimler, demokrasinin en temel öğesidir. Bunların sağlıklı yapılması milletin kanaat ve tavrını ortaya koymaktadır. Günümüzde seçimler hakkında ülke genelinde birçok çalışma yapılmıştır. Ancak il bazında çalışmalar yeni bir araştırma sahasıdır. Bu çalışmalar, çalışma alanı olarak görülen illerin sosyolojik yapıları hakkında da önemli deliller sunmaktadır. O ilin dönemlerde takındığı tavır ve toplumsal tepkilerin en doğru göstergelerinden birisi seçimler olmuştur. Türk demokrasisinin birçok kez darbelerle kesintiye uğraması sonrasında atılan bütün demokratik adımlar toplum nezdinde büyük destek aldığı aşikârdır. Bunun yanında darbelerin toplum nezdinde destek görmediği seçimlerde açık bir şekilde ortaya çıkmış, darbecilerin işaret ettiği partiler son sıralarda yer almıştır. Araştırmanın alan sınırlılığı olan Sakarya ilinde de bu kırılma net bir şekilde görülmektedir. Muhafazakâr yapının korunduğu ilde dikkat çeken ise Refah Partisinin kapatılması sonrasında kurulan Fazilet Partisinin 1999 seçimlerinde Türkiye ortalamasının üzerinde bir oy almasıdır. Sakarya'da darbeler sonrasında hüküm süren siyasetin aksine muhafazakâr siyaset ağır basmış ve seçimlerde bunu göstermektedir.

Seçimler konusunda TBMM Kütüphane ve Arşiv kaynakları temel alınarak, süreli yayınlar, hatırat ve dönem üzerine yazılmış olan yayınlar ele alınmaktadır. Böylece sadece seçimler ve sonuçları değil aynı zamanda milletvekilleri ve özgeçmişleri hakkında da nitelikli bir çalışma ortaya konmaktadır. Bu çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için klasik tablo yöntemi yerine grafikler kullanılarak görsellikleri artırılmıştır.

1957 Milletvekili Genel Seçimleri

Türk Siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan Demokrat Parti'nin katıldığı son seçimler olan 1957 Milletvekili Genel Seçimi zaferi buruk olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kıl payı %7'lik oy farkıyla ikinci parti olması Demokrat Parti içerisinde rahatsızlıklara neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi 178, Cumhuriyetçi Millet Partisi[1] ve Hürriyet Partisi[2] dörder milletvekili çıkarmıştı. Demokrat Parti ise 424 milletvekili meclise girmişti.[3] Seçim sisteminin azizliğine uğrayan Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti ile arasında sadece %7 oy oranı olmasına karşın yarısından daha az milletvekili çıkarabilmişti.[4]

Sakarya'nın il olarak katıldığı ilk seçimde 120.909 oy kullanılmış, 119.167 oy geçerli sayılmıştır. Seçim sonuçlarına bakıldığında ülke genelindeki tablonun aksine Cumhuriyet Halk Partisi'nin, Demokrat Parti karşısında yükselişi görülmemiştir. Demokrat Parti, Türkiye ortalamasının üstünde %58 oy oranı ile ilk sırada yer almıştır. Cumhuriyet Halk Partisi %28 oy oranı ile ikinci sırada yer alırken; Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi Türkiye ortalaması gibi %5 ve %7'lik oy oranları çıkarmıştır.[5] Sakarya'dan Demokrat Parti'ye böylesine bir oy çıkması, Adnan Menderes'in memleketi olan Aydın'da bile %60 oy kazanması göz önüne alındığında son derece önemli bir başarıdır. Bu durum Demokrat Parti'nin il bazında ne kadar güçlü olduğunu göstermiştir.

[1] Cumhuriyetçi Millet Partisi, Köylü Partisi ile birleşerek 16 Ekim 1958 tarihinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ismini almıştır. CMP Nizamnamesi ve Programı için bakınız: Cumhuriyetçi Millet Partisi, Ana Nizamname ve Program, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A. O. Yeni Matbaa, tarih belirtilmemiş-Ankara

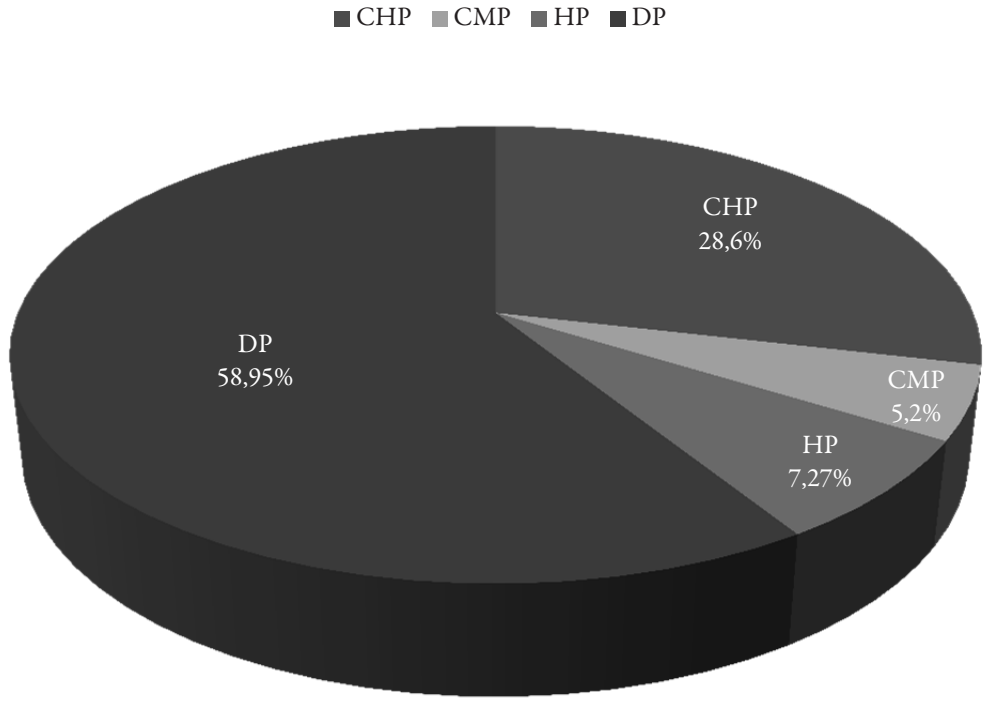
[2] Hürriyet Partisi, Demokrat Parti'den ayrılan 19 muhalif milletvekili tarafından 20 Aralık 1955'te kurulmuştu. Detaylı bilgi için bakınız: Gül Tuba Taşpınar Dağcı, "Türk Siyasi Tarihinde Hürriyet Partisi'nin Yeri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2005, s. 15-29

[3] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957/ Erişim Tarihi: 08.11.2017; Milliyet, 28.10.1957

[4] Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1992, s.71

[5] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1957&p_il_kodu=54/Erişim Tarihi: 08.11.2017

1957 Milletvekili Genel Seçimi Sakarya Sonuçları

Seçim sonucunda Sakarya'dan tüm milletvekilleri Demokrat Parti'den çıkmıştır. Sakarya'dan meclise Hüseyin Nüzhet Akın[6], Tacettin Barış[7], Ahmet Hamdi Başak[8], Selami Dinçer[9], Hamza Cemalettin Erkan[10], Baha Hun[11], Mehmet Rifat Kadızade[12] ve Mehmet Nusret Kirişçioğlu[13] seçilmişlerdir.[14]

[6] Nimetiye-1918, Kamil-Münevver-Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Fransızca-Bankacılık, Hukuk-Ziraat Bankası Merkez Müdürlüğü Memuru, Şefi, Muhasebecisi ve Merkez Müdür Muavini-X. Dönem Kocaeli, XI. Dönem Sakarya Milletvekili-X. ve XI. Dönem TBMM Başkanlık Divânı İdare Amiri-Evli, 5 Çocuk. Ölüm Tarihi: 14.02.2001

[7] Bolu- 1925, İbrahim Hakkı-Fitriye-Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Az düzey Fransızca-Hukuk-Serbest Avukat-XI. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli. Ölüm Tarihi: 26.09.1990

[8] Rize-1913, Yakup-Fatma-İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Bankacılık Bölümü-Ticaret ve Taahhüt İşleri-Tüccar, Müteahhit-IX., ve X. Dönem Kocaeli, XI. Dönem Sakarya Milletvekili-Ticaret Komisyonu Başkanı-Evli. Ölüm Tarihi: 10.10.1979

[9] Gemlik-1915, Eşref -Muazzez-İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi-İngilizce, Az düzey Fransızca-Hukuk, Hâkim ve Savcı-İstanbul Hâkim Namzeti, Şereflikoçhisar, Karamürsel Hâkim Yardımcısı, Gebze Ceza Yargıcı, İstanbul Cumhuriyet Savcı Yardımcısı, Adalet Bakanlığı Zatişleri Genel Müdür Yardımcısı-X. Dönem Kocaeli, XI. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk. Ölüm Tarihi: 04.02.1996

[10] İstanbul-1897, Osman (Ferid Paşa)-Nefise-Cenevre Üniversitesi ve Paris Ulumu Aliye-i İktisadiye Mektebi, Paris Osmanlı Bankasında Uzmanlık Eğitimi-Fransızca-İktisat ve Bankacılık-Osmanlı ve İş Bankaları Şube Müdürü, Uyuşturucu Maddeler İnhisârı Umûm Müdürü, Cenevre Beynelmilel Afyon Tahdidi İhzarı Konferansı Türk Heyeti Başkanı, Belgrat Türk-Yugoslav Ham Afyon Satışı Müzakereleri Türk Heyeti Başkanı, Toprak Mahsulleri Ofisi Kurucusu ve ilk Genel Müdürü, Türk Tütün Limited Şirketi İdare Meclisi Üyesi, Beden Terbiyesi Yüksek İstişare Heyeti Üyesi, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Genel Sekreteri-VI. Dönem Afyonkarahisar, X. Dönem Kocaeli, XI. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 4 Çocuk. Ölüm Tarihi: 30.01.1968

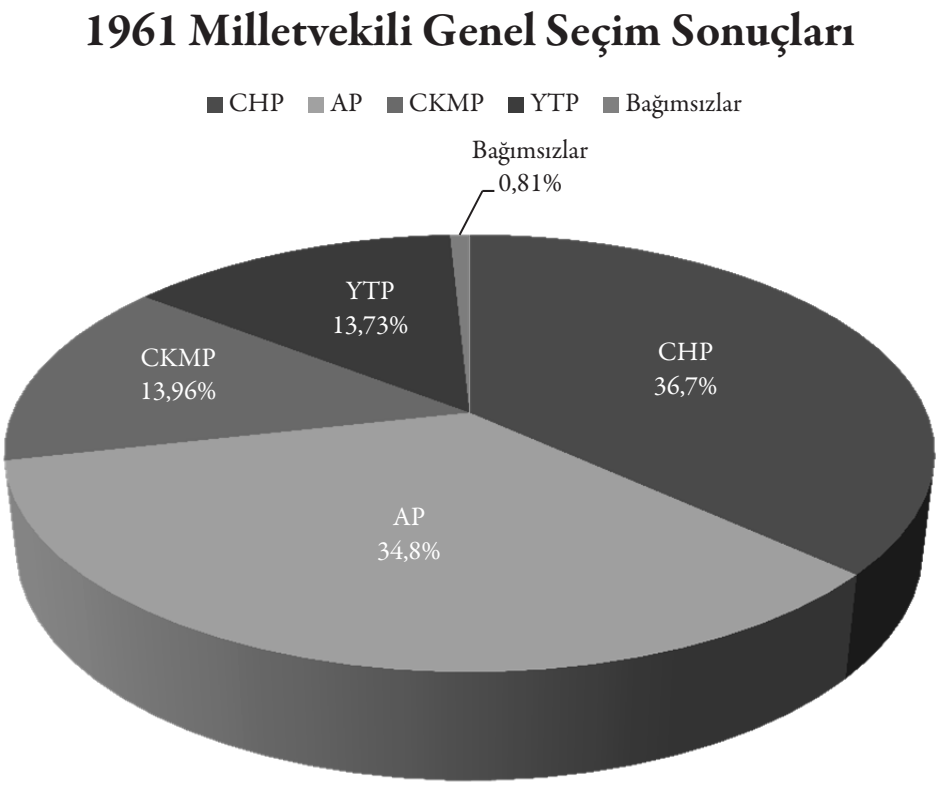
[11] Adapazarı-1927, Riza-Esma-Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Az düzey Fransızca-Hukuk ve Ticaret-Tüccar, Serbest Avukat-XI. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk. Ölüm Tarihi: 15.05.2000

[12] İzmir-1899, Osman Tevfik-Fehime-İdadi-Almanca, Fransızca-Bankacılık-Dentsehe Orient Bank İzmir Şubesi Memuru, Ziraat Bankası İstanbul Şube Müdür Muavini-XI. Dönem Sakarya Milletvekili-Bekâr. Ölüm Tarihi: 13.02.1987

[13] Üsküdar-1914, Osman Nuri-Fatma-Ankara Hukuk Fakültesi-Fransızca-Hukuk-Gümrük ve İnhisârlar Bakanlığı Özlük ve Sicil Memuru, Mümeyyizi, Yıldızeli Hâkim Yardımcısı, Çanakkale Cumhuriyet Savcı Yardımcısı, Serbest Avukat-IX. Dönem (Ara Seçim) Çanakkale, X. Dönem Zonguldak, XI. Dönem Sakarya Milletvekili-Bekâr. Ölüm Tarihi: 09.01.1986

1961 Milletvekili Genel Seçimi

Türk demokrasi tarihinin en büyük engellerden birisi olan 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında siyaset yeniden tahsis edilmiştir. Bu kapsamda Demokrat Parti'nin kapatılması ve vesayet sisteminin konulmasıyla güdümlü demokrasi modeli yürütülmüştür. Kapatılan Demokrat Parti sonrasında kurulan Adalet Partisi bu mirası kabullenmiştir. Böylece seçim sonuçlarında Cumhuriyet Halk Partisi ilk parti çıkarken, ikinci sırada ise Adalet Partisi yer almıştır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi yine Demokrat Parti'nin devamı olarak görülmüş ve yaklaşık %28'lik oy oranları ile Adalet Partisi'ni takip etmişlerdi. Bu tablo ülkede Demokrat Parti'nin bile ulaşmadığı %62,5 oy oranına sahip olmuştur.[15] Bu sonuçlar aynı zamanda 27 Mayıs darbesi'nin halk arasındaki rahatsızlığını gösterirken; Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamına karşı verilen tepkiyi de açık bir şekilde göstermektedir. Gazeteler bir sonraki gün koalisyon başlığıyla okuyucularına duyurduğu seçim sonuçlarında hiçbir partinin mutlak çoğunluk kazanmadığını belirtmiştir.[16]

Sakarya'da kullanılan oy oranı bir önceki seçime göre artarak 139.486 oy kullanışmış, bunlardan 133.341 geçerli sayılmıştır.[17] Bu seçimde Türkiye genelinin aksine Adalet Partisi açık ara farkla ilk sırada yer almıştır. Bunun yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi ikinci sırada yer almasına karşın Demokrat Parti mirasında gelen Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi toplam oy oranları Türkiye ortalamasının üstünde, yaklaşık %34 elde edilmişti. Ekrem Alican'ın partisi olan Yeni Türkiye Partisi, Alican'ın Sakaryalı olması nedeniyle Türkiye ortalamasının

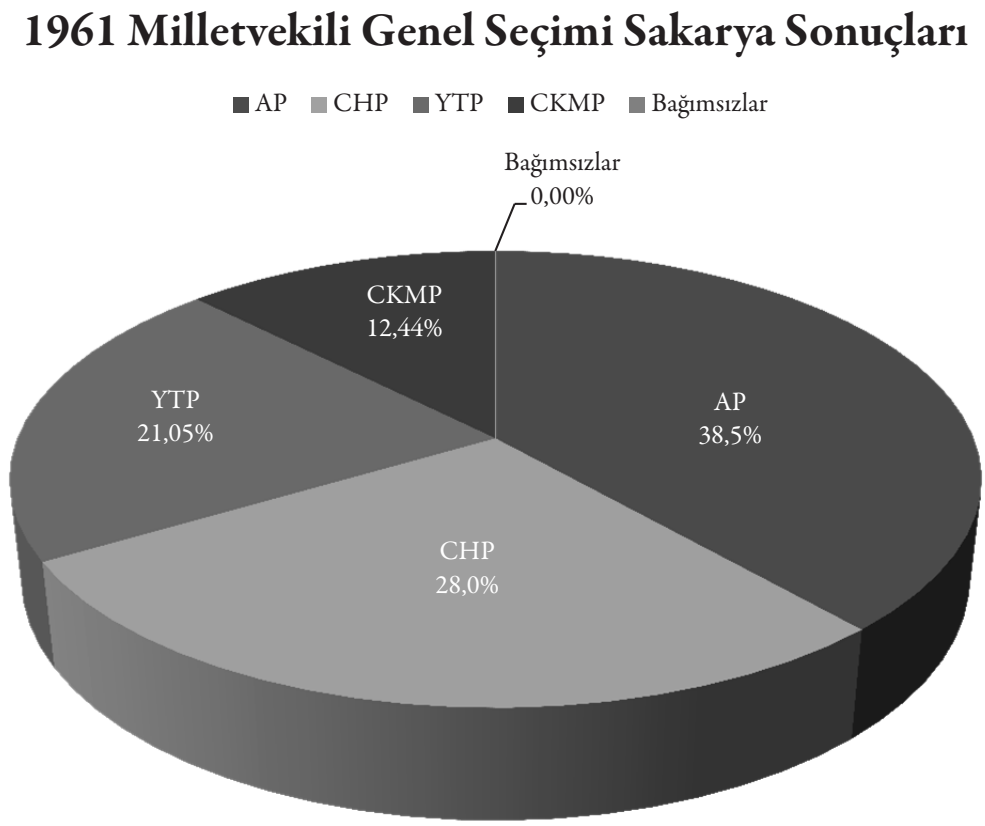
[14] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), TBMM, TBMM Albümü 1950-1980, C.2, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara-2010, s.747-748

[15] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1961/Erişim Tarihi: 08.11.2017, Feroz Ahmad, a.g.e. s.174-175

[16] Milliyet, 16.10.1961

[17] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1961/Erişim Tarihi: 08.11.2017

üzerinde bir oy oranına sahip olmuştur. Bu durum Sakarya'da, 27 Mayıs darbesinin kabullenilmediği gibi önemli bir tepkinin de ortaya konulduğunu göstermektedir. Böylece şehirde muhafazakâr çizginin ve Demokrat Parti'nin etkisinin ne kadar güçlü olduğu görülmektedir.[18]

Sakarya'dan Buhaneddin Akdağ (CHP)[19], Ekrem Alican (YTP)[20], Nuri Kemal Bayar (AP-Bağımsız-AP)[21], Ahmet Muslihittin Gürer (AP)[22], Hasan Hami Tezkan (AP-Bağımsız)[23] ve Yusuf Bahri Ulusoy (CHP)[24] meclise girmişlerdir.

[18] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1961&p_il_kodu=54/ Erişim Tarihi: 08.11.2017

[19] Akhisar- 1926, Ali Faik-Fahriye-Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Az düzey İngilizce-Hukuk-Serbest Avukat-Kurucu Meclis Sakarya İli Temsilcisi (06.01.1961-15.10.1961)-I. (XII) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli.

[20] Adapazarı/Ekizce-1916, Yusuf-Emine-Mülkiye Mektebi Mali Şube-İngilizce-Maliye-Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü 2. Mümeyyizi, Varidat Genel Müdürlüğü I. Mümeyyizi, Maliye Müfettişliği Muavini, Maliye Müfettişi, Çiftçi ve Tüccar-Hürriyet Partisi Kurucu Üyesi, Yeni Türkiye Partisi Kurucu Üyesi ve Genel Başkanı-IX. ve X. Dönem Kocaeli, I. (XII) Dönem Sakarya Milletvekili-Kurucu Meclis Bakanlar Kurulu Üyesi (06.01.1961-15.10.1961)-24. Hükümet Maliye, 27. Hükümet Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı-Evli, 3 Çocuk. Ölüm Tarihi: 17.06.2000

[21] Adapazarı-1927, Nazmi-Hatice-İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi-Fransızca-Dâhiliye Mütehassısı-İşçi Sigortaları Sultanahmet Hastanesi Dâhiliye Servisi Şefi, İstanbul Belediye Meclisi ve Daimî Encümen Üyesi, Serbest Doktor-I. (XII) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk. Ölüm Tarihi: 28.11.1989

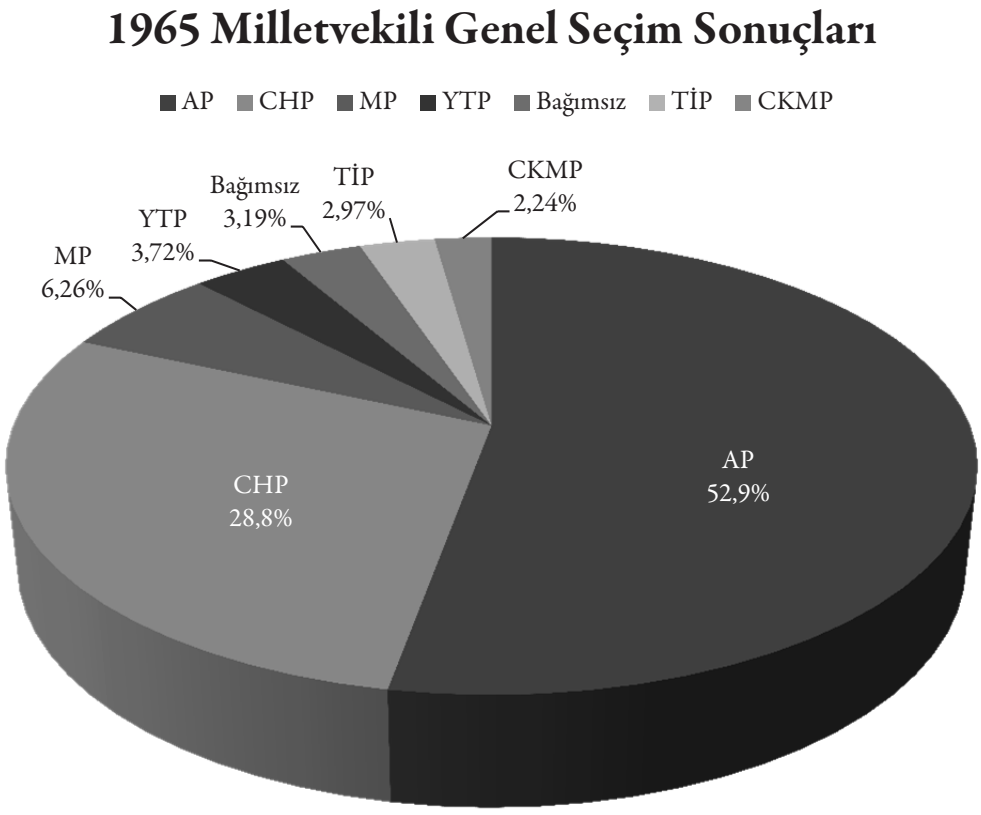
[22] Geyve-1926, Hasan-Zeliha-Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi-Fransızca-İdare ve Hukuk-Hafik Kaymakamı, Serbest Avukat-I. (XII) Dönem Sakarya Milletvekili-Millet Meclisi Başkanlık Divanı İdare Amiri ve Kâtip Üyesi-Evli, 2 Çocuk. Ölüm Tarihi: 13.05.1982

[23] İstanbul-1929, İsmail-Muadil-İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi-İngilizce-Hukuk, Gazetecilik-Dünya ve Son Havadis Gazeteleri Yazı İşleri Müdürü, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Üyesi, Düşünen Adam Mecmuası Kurucusu-I. (XII) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk. Ölüm Tarihi: 03.01.2004

[24] Yozgat-1910, Hafız Ethem-Fatma-Gazi Terbiye Enstitüsü-Fransızca-Edebiyat, Eğitim-Çorum Seydim Köyü Muallim Muavini, Kırkdilim ve Germik Köyleri Başöğretmeni, Çumra Köyü ve Merkez Hâkimiyet-i Milliye ve Nakipoğlu İlkokulları Öğretmeni, Adapazarı Ortaokulu Öğretmeni ve Müdür Başmuavini, Adapazarı İmam Hatip Okulu Müdürü-I. (XII) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 4 Çocuk. Ölüm Tarihi: 16.03.1991

1965 Milletvekili Genel Seçimi

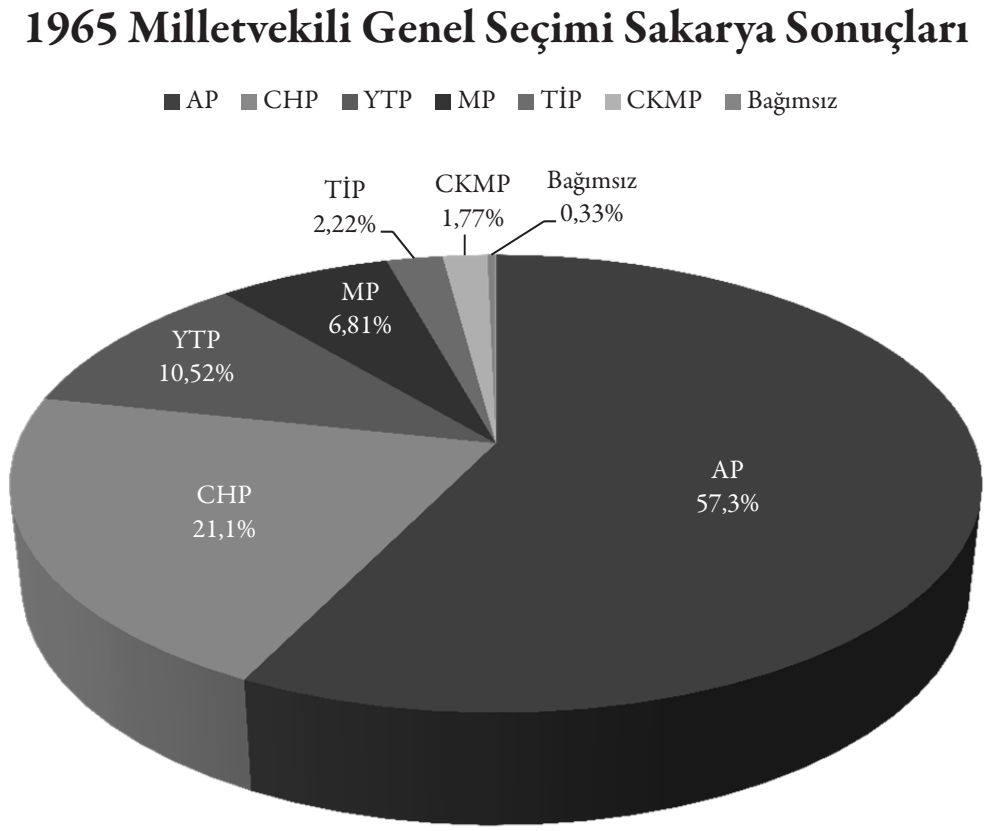
27 Mayıs askeri vesayetinin azaldığı 1965 seçiminde ideolojik partiler meclise girmişti.[25] Seçime Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Millet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Türkiye İşçi Partisi katılmıştır. Seçim sonuçlarında Adalet Partisi ilk sırada yer alırken, Cumhuriyet Halk Partisi ikinci sırada yer almıştır. Bunun yanında en dikkat çeken parti ise Türkiye İşçi Partisidir. Seçimlerde kullanılan milli bakiye sistemi[26] nedeniyle Türkiye İşçi Partisi 2.97 oy oranıyla 15 milletvekili ile mecliste temsil edilmiştir. Bunun karşısında Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi oylarını Adalet Partisi'ne kaptırdığı görülmektedir.[27]

Sakarya'da bir önceki seçime göre oy kullanan azalmış, 131.183 kişinin oy kullandığı ve bu oylardan 125.039 oyun geçerli sayıldığı seçimlerde Adalet Partisi, Türkiye ortalamasının üzerinde bir oyla %57,2 oy oranı ile açık ara önde kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ikinci parti olurken; Sakaryalı Ekrem Alican'ın Yeni Türkiye Partisi %10,5 oy oranı ile istenilen sonucu alamamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye İşçi Partisi %2,22 oy almıştır.[28]

[25] FerozAhmad.a.g.e., s.191-192
[26] Milli bakiye sisteminde seçim bölgelerindeki milletvekili sayıları nispi temsil sistemine göre bulunur. Partilerin seçim çevrelerinde aldığı bütün artık oylar toplanır.
[27] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1965/Erişim Tarihi: 08.11.2017
[28] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1965/Erişim Tarihi: 08.11.2017

Seçim sonunda Sakarya'dan Ekrem Alican (YTP), Nuri Kemal Bayar (AP), Kadir (Kadri) Erdoğan (AP)[29], Ahmet Muslihittin Gürer (AP), Şerafeddin Paker (AP)[30] ve Hayrettin Uysal (CHP)[31] meclise girmişlerdir.[32]

1969 Milletvekili Genel Seçimi

1969 Milletvekili Genel Seçimine Adalet Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Güven Partisi, Millet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin devamıdır), Birlik Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Yeni Türkiye Partisi katılmıştır. 1969 Seçimi öncesinde Adalet Partisi'nde genel başkan değişikliği yaşanmıştır. Genel Başkan

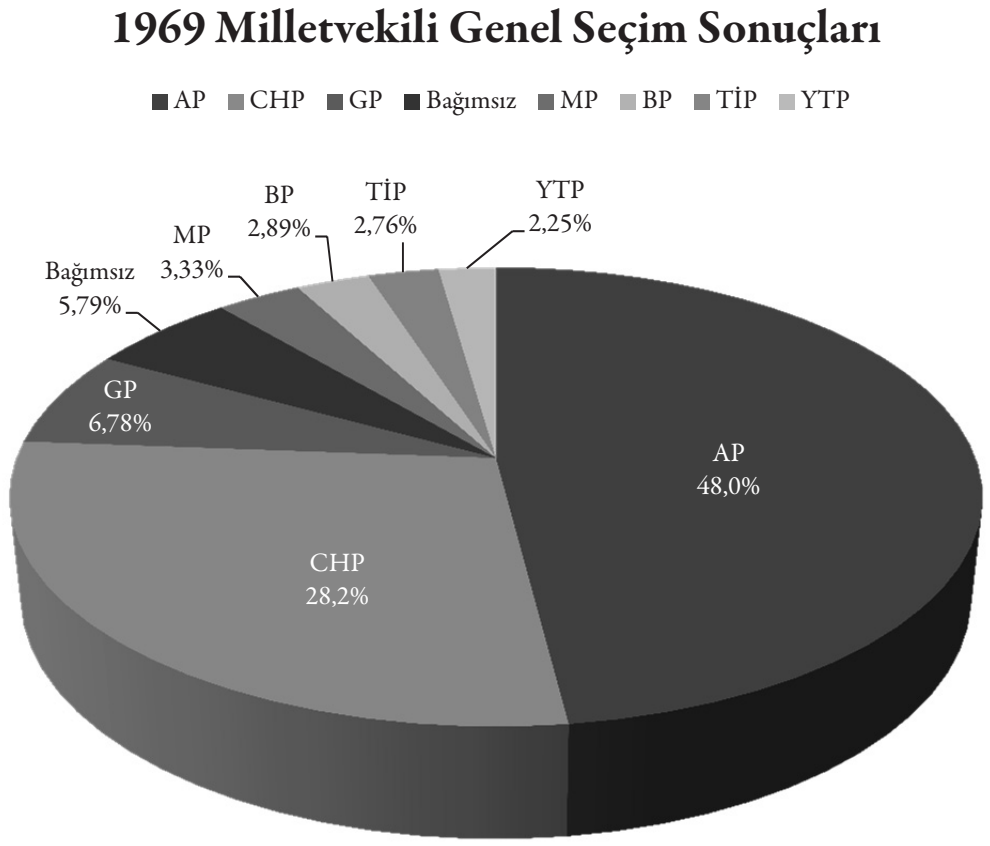
[29] Hacıbektaş-1911, Halim-Emine-Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Polis Enstitüsü Yüksek İhtisas Kursu-İngilizce, Fransızca-Hukuk, İdare-Maliye Memuru, Nahiye Müdürü, Emniyet Genel Müdürlüğü Komiseri ve Başkomiseri, Kaymakam, Vali Muavini, Uşak, Sivas, Urfa ve Gümüşhane Valisi, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi ve Mütevelli Heyeti Başkanı-Adalet Partisi Kurucu Üyesi-I. (XII) Dönem Urfa, II. (XIII) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk. Ölüm Tarihi: 17.04.1997

[30] Abalı-1924, İsmail-Emine-Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Amerika'da Toprak ve Su Muhafaza İhtisası-İngilizce-Ziraat Yüksek Mühendisi-Eskişehir Kuru Tarım ve Adapazarı Tohum Islah İstasyonu
Asistanı, Bolu Akçakoca İlçesi Tarım Öğretmeni, Sakarya Teknik Ziraat Müdürlüğü Ziraat Ekonomisi Uzman Yardımcısı, Eskişehir Toprak Su Ekibi çalışanı, Sakarya ve Bursa Toprak Su Başmühendisi, Toprak Su Genel
Müdürlüğü Ziraat Yüksek Mühendisi, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı-II. (XIII) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 4 Çocuk.

[31] İzmit/Gündoğdu-1928, Ahmet-Hayriye-İstanbul Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü-Fransızca, Az düzey İngilizce-Eğitim, Edebiyat, İdare-Öğretmen, Başöğretmen, Bingöl Milli Eğitim Müdürü, Milli Eğitim Bakanlığı Test ve Araştırma Bürosu Test ve Araştırma Uzmanı, Talim ve Terbiye Dairesi Kanunlar Raportörü, Dikmen Ortaokulu Türkçe Öğretmeni, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu ve Türk Dili Kurumu Üyesi, Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu Genel Başkanı, Türkiye Öğretmenler Sendikası Kurucu Üyesi ve Genel Sekreteri, Ulus, Dünya, Vatan, Tanin, Yeni Tanin, İzmir Türkyolu, Milliyet, Sakarya, Demokrat, Akşam Haberleri Gazeteleri, Varlık, Yeni Ufuklar, Köy ve Eğitim, Yelken, Gayret Dergileri Yazarı, Demet Dergisi Başyazarı-II. (XIII) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 1 Çocuk.

[32] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.882-883.

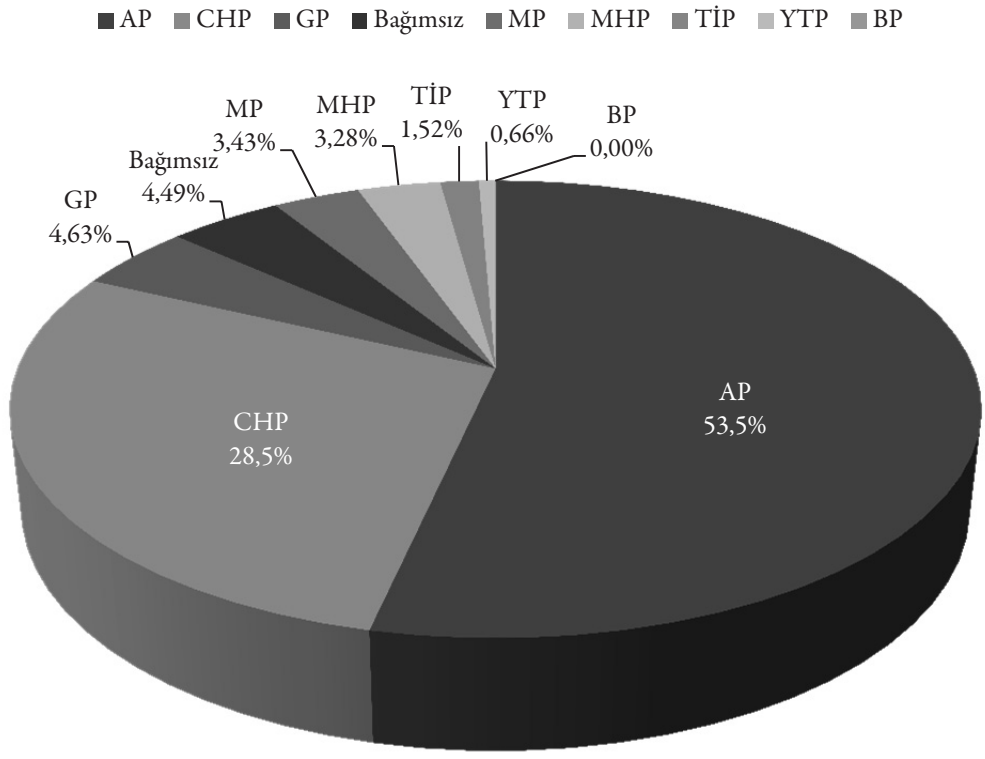
Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine genç bir mühendis olan Süleyman Demirel genel başkanlık koltuğuna oturmuştur. Adalet Partisi seçimlerde bir önceki seçime göre daha az oy alarak %48 oy oranı ile ilk sırada yer almıştır.[33]

Sakarya'da 127.016 kişinin oy kullandığı ve bu oylardan 120.124 oyun geçerli sayıldığı seçimde[34] Adalet Partisi ilk parti olarak tekrar yerini almıştır. Bu partiyi Cumhuriyet Halk Partisi izlerken diğer partiler küçük oy oranlarında kalmıştır. Türkiye İşçi Partisi'nin %1,52 oranında oy aldığı seçimde, Yeni Türkiye Partisi sadece 789 kişinin oyunu alarak %0,66 oy oranına sahip olmuştur.[35]

[33] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1969/ Erişim Tarihi: 08.11.2017
[34] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1969/Erişim Tarihi: 08.11.2017
[35] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1969&p_il_kodu=54/Erişim Tarihi: 08.11.2017

1969 Milletvekili Genel Seçimi Sakarya Sonuçları

Sakarya 1969 Milletvekili Genel Seçiminde Nuri Kemal Bayar (AP), Yaşar Bir (AP)[36], Barbaros Turgut Boztepe (CHP)[37], Güngör Hun (AP)[38], Mustafa Vedat Önsal (AP-Bağımsız-AP)[39] ve Hayrettin Uysal (CHP) meclise girmişlerdir.[40]

[36] Hendek-1920, Hasan-Fatma-Ortaokul-Ticaret-Tüccar-III. (XIV) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 1 Çocuk. Ölüm Tarihi: 22.01.2001

[37] Akyazı-1933, Mehmet-Şahika-İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi-İşletme, Maliye ve İktisat-İstanbul Belediyesi İktisat Müfettişi, Konservatuvar İdare Amirliği, Şehir Operası Müdür Muavini, Serbest Ticaret-III. (XIV) Dönem Sakarya Milletvekili-Bekâr.

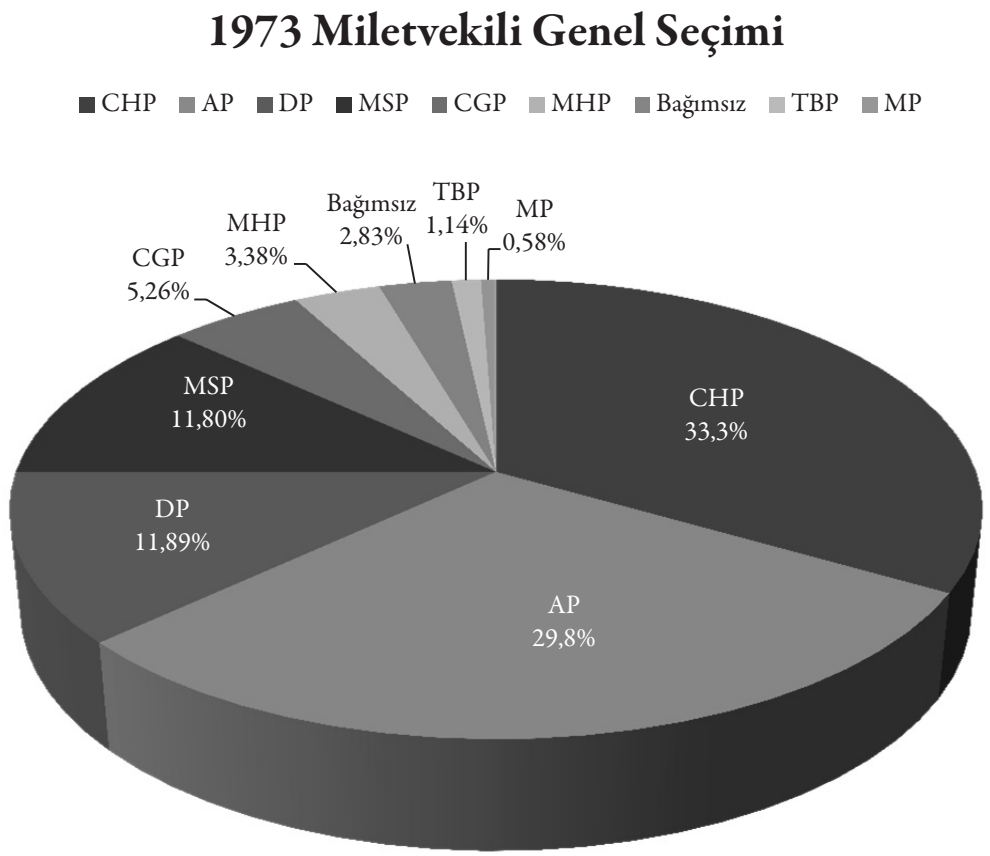
[38] Adapazarı-1936, Halit-Müyesser-Lise-Ticaret ve Belediyecilik-Serbest Ticaret, Adapazarı Belediye Meclisi ve Encümen Üyesi-III. (XIV) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.

[39] Adapazarı-1929, Ali Ziyaettin-Seniha-İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi-İngilizce, Fransızca-Elektrik Yüksek Mühendisi, Belediyecilik-Serbest Ticaret, Adapazarı Belediye Başkanı, İller Bankası Genel Müdürü, T.C. Devlet Demiryolları Genel Müdürü-III. (XIV) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk. Ölüm Tarihi: 23.01.2007

[40] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.946-947.

1973 Milletvekili Genel Seçimi

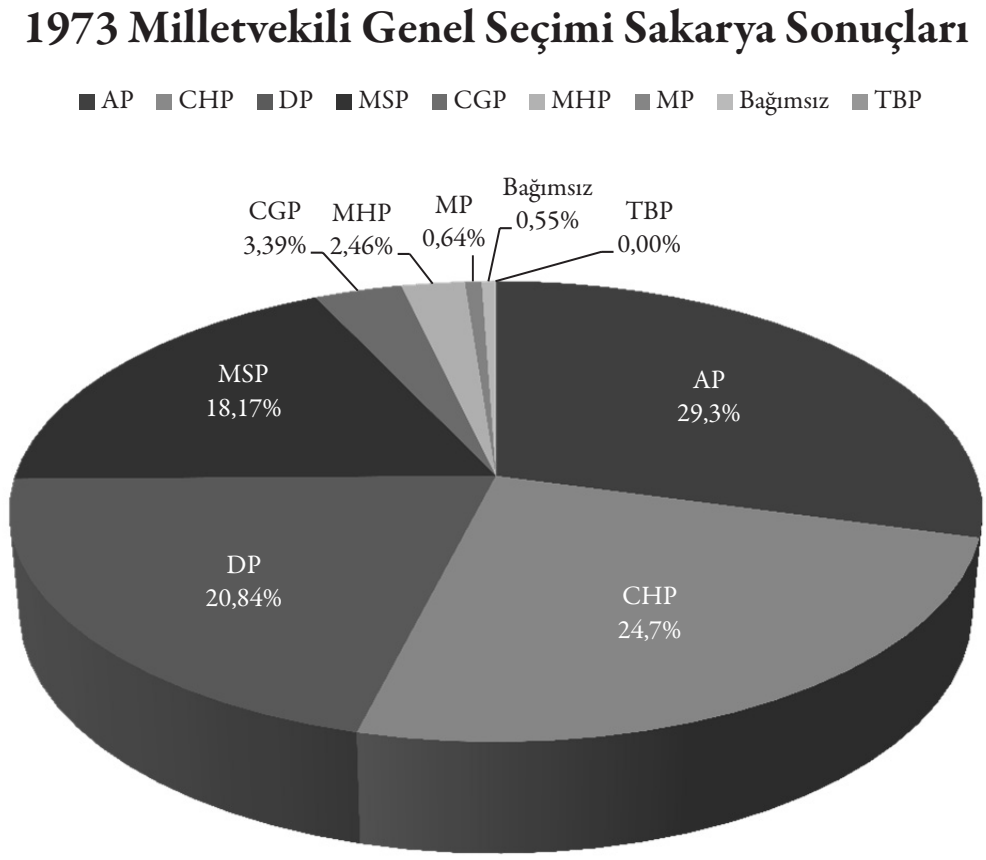
1973 Milletvekili Genel Seçimine Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Demokratik Parti, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Türkiye Birlik Partisi ve Millet Partisi katılmıştır. 12 Mart 1971 muhtırası neticesinde iktidarda bulunan Adalet Partisi'nin istifası sonrasında Nihat Erim'in ve sonrasında kurulan hükümetlerin başarısız olmasıyla çalkantılı döneme girilmiştir. Bu dönemde parti arasındaki çekişmeler sokağa yansımış ve gençlik olayları her geçen gün artmıştır. Türkiye böylesine bir havada girdiği seçimlerde İsmet İnönü'den Cumhuriyet Halk Partisi liderliğini alan Bülent Ecevit genel başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi büyük başarı sağlayarak ilk sırada yer almasına karşın tek başına iktidar olabilecek güce erişememiştir. Bu seçimlerde ülkede yeni ideolojik partilerin ortaya çıktığı ve meclise girdiği görülmektedir. Necmettin Erbakan yönetimindeki Milli Selamet Partisi ilk kez girdiği mecliste hükümet ortağı olmuştur. Adalet Partisi'nin ikinci sırada yer aldığı seçimde, Adalet Partisi'nin içindeki muhalif kesimin kurduğu Demokrat Parti 11,89 oranında oy almıştır. Bu oylar hiç şüphe yok ki Adalet Parti oylarından alınmıştır. Bu şekilde bakıldığında Demokrat Parti, Adalet Partisi'nin iktidar olmasını engellemişti.[41]

Sakarya il bazında büyük bir artışla 143.878 kişinin oy kullandığı ve 136.455 oyun geçerli sayıldığı seçimde[42] Türkiye genelinin aksine bir tablo çıkmıştır. Sakarya'da muhafazakâr çizginin en önemli temsilcisi olan Adalet Partisi %29,26 oy oranıyla ilk sırada yer almıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ise %24,70 oranında ikinci sırada yer almıştır.

[41] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1973/Erişim Tarihi: 08.11.2017
[42] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1973/Erişim Tarihi: 08.11.2017

Demokratik Partinin de destek bulduğu il de %20,84 oranında oy almıştır. Muhafazakâr çizginin yeni temsilcisi Milli Selamet Partisi de önemli denilebilecek bir oy alarak %18,17 oy oranıyla dördüncü sırada yer almıştır.[43]

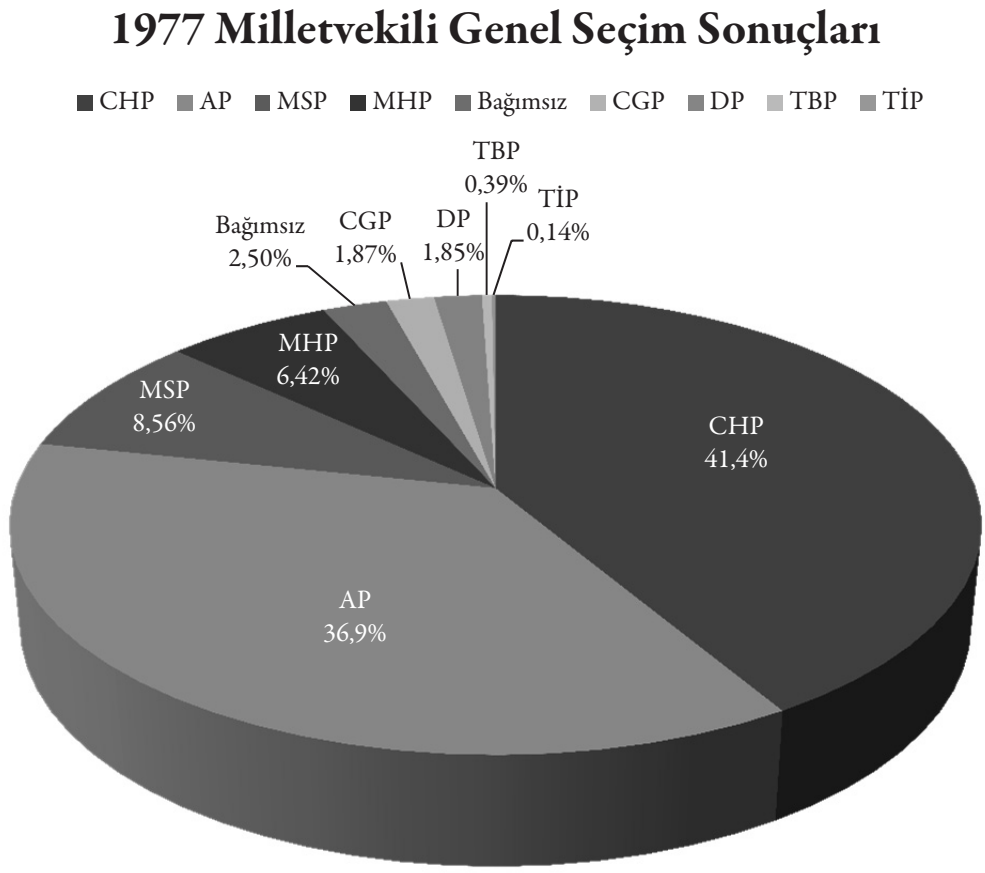
Seçim sonuçlarında Sakarya'dan Nuri Bayar (AP), Kenan Durukan (CHP)[44], Nadir Latif İslam (AP)[45], İsmail Müftüoğlu (MSP)[46], Mustafa Vedat Önsal (DP) ve Hayrettin Uysal (CHP)'den meclise girmişlerdir.[47]

1977 Milletvekili Genel Seçimi

1977 Milletvekili Genel Seçimine Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokratik Parti, Türkiye Birlik Partisi ve Türkiye İşçi Partisi katılmıştır.

[43] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1973&p_il_kodu=54/Erişim Tarihi: 08.11.2017
[44] Kars-1933, Aziz-Paki-Ankara Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu-İngilizce-Sendikacılık-Kars Erkek Sanat Enstitüsü Öğretmeni, Ankara Ordu Donatım Ana Tamir Fabrikası Teknik Müdür Yardımcısı, Ankara Harp-İş Başkanı, Uluslararası Kamu Hizmetleri Sendikası Daimi Yönetim Kurulu Üyesi, Türk Harp-İş Sendikası Genel Başkanı-IV. (XV) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 4 Çocuk.
[45] Adapazarı-1930, Hüseyin-Havva-Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü, Siyasal Bilgiler Okulu Doktora-Almanca, Sırpça, Hırvatça-Hukuk, Siyasî İlimler-Etibank ve Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü Memuru, Serbest Avukat, Yazar-IV. (XV) Dönem Sakarya Milletvekili-Adalet Komisyonu Başkanı-Evli, 4 Çocuk.
[46] Çaykara-1939, Yusuf-Hayriye-Çapa Öğretmen Okulu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi-İngilizce, Yunanca-Eğitim, Hukuk- İstanbul Sakarya Karaosman Okulu Öğretmeni, Serbest Avukat, Vakit ve Milli Gazeteler Yazarı-IV. (XV) Dönem Sakarya Milletvekili-39. Hükümet Adalet Bakanı-Evli, 3 Çocuk.
[47] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.1011-1012.

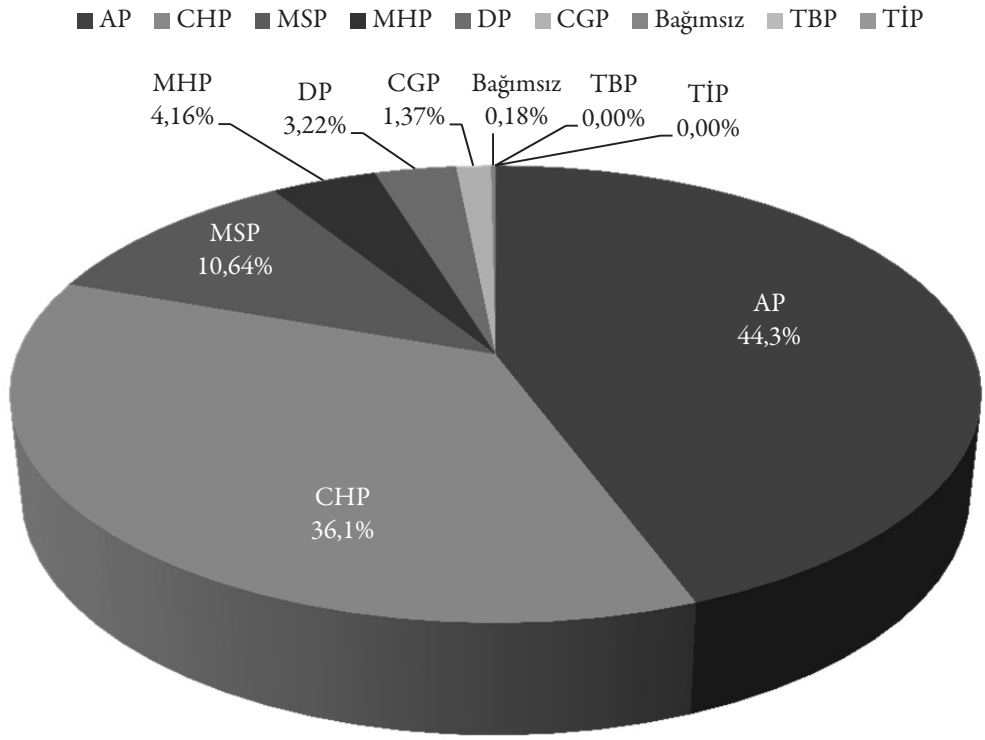
1977 Seçim sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'nin kıyasıya yarıştığı bir seçim olmuştur. Bunların yanında Milli Selamet Partisi'nin oy oranlarının düştüğü seçimlerde Alparslan Türkeş yönetimindeki Milliyetçi Hareket Partisi %6,42 oy oranı ile dördüncü sırada yer almıştır.[48]

Sakarya il bazında oy kullanım sayısı artmış, 201.204 oy kullanılan seçimde 194.390 oy geçerli sayılmıştır.[49] Sakarya'da önceki seçimlerde olduğu gibi muhafazakâr oyların yoğunluğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında ilk sırada Adalet Partisi 44,30 oy oranı ile ilk sırada yer alırken, Cumhuriyet Halk Partisi 36,13 oy oranıyla Adalet Parti'yi takip etmiştir. Demokratik Parti oylarını tekrar toplayan Adalet Partisi'nin açık ara önde olmasının yanı sıra Necmettin Erbakan yönetimindeki Milli Selamet Partisi 10,64 oy oranıyla üçüncü sırada yer alırken, AlparslanTürkeş'in yönetimindeki Milliyetçi Hareket Partisi 4,16 oy oranıyla dördüncü sırada yer almıştır.[50]

[48] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1977/Erişim Tarihi: 08.11.2017
[49] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1977/Erişim Tarihi: 08.11.2017
[50] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1977&p_il_kodu=54/ Erişim Tarihi: 08.11.2017

1977 Milletvekili Genel Seçimi Sakarya Sonuçları

Sakarya'da seçim sonucunda Nuri Kemal Bayar (AP), Barbaros Turgut Boztepe (CHP-Bağımsız-AP)[51], Selahattin Gürdrama (AP)[52], Güngör Hun (AP) ve Hayrettin Uysal (CHP) meclise girmiştir. Önceki seçimlerde altı olan milletvekili sayısı bu seçimlerde beşe düşürülmüştür.[53]

1983 Milletvekili Genel Seçimi

1983 Milletvekili Genel Seçimine Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi katılmıştır. 12 Eylül 1980 darbesi ordunun yeniden yönetime el koyduğu ve devlet yapısının yeniden şekillendirildiği dönemdir. Önceki darbeler gibi yapısal değişiklik üzerinde uzun uzun uğraşıldıktan sonra sınırlı bir siyaset ortamı bırakılmıştı. Türk demokrasisi tüm engellemelere rağmen tekrar mücadele edebilmek için halk bir kez daha sandık başına gitmiştir. Seçimlere katılan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi açık ara farkla %45,14 oranla ilk sırada yer alırken, Necdet Calp yönetimindeki Halkçı Parti %30,46 oy oranı ile ikinci, Turgut Sunalp yönetimindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi %23,27 oy oranı ile üçüncü sırada yer almıştır. Türkiye böylece ilk kez darbe sonrasında siyasi istikrarı yakalama aşamasına gelmiş ve iktidarı bir partiye teslim etmiştir. Anavatan Partisi muhafazakâr yapıyı kendi bünyesinde barındırmış ve iktidar olmuştu.[54]

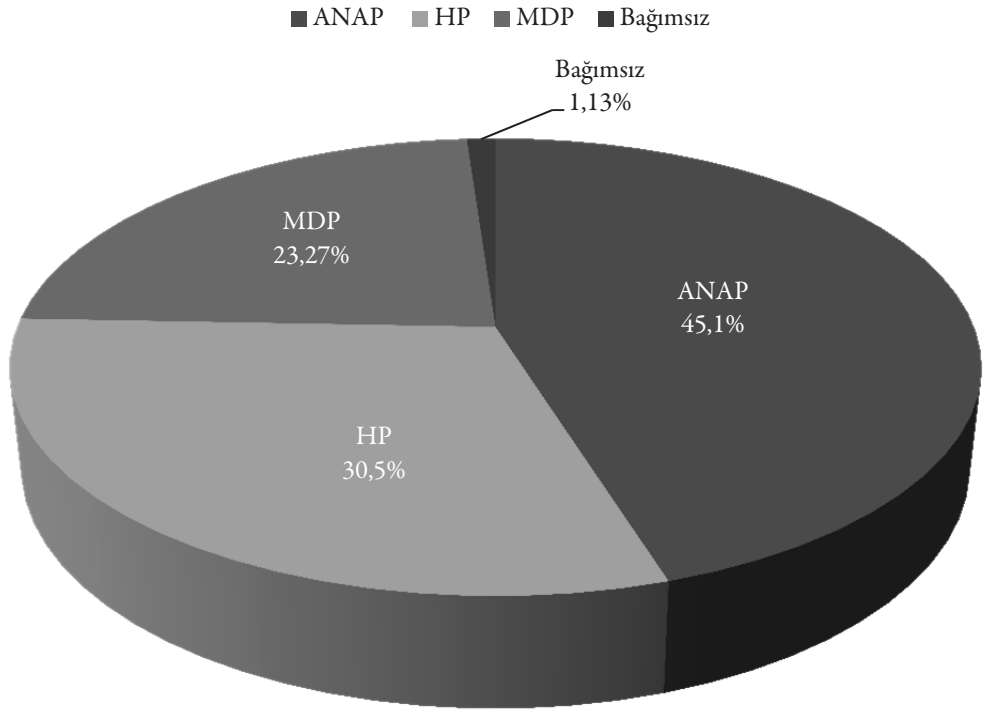
[51] Akyazı-1933, Mehmet-Şahika-İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi-İşletme, Maliye ve İktisat-İstanbul Belediyesi İktisat Müfettişi, Konservatuar İdare Amirliği, Şehir Operası Müdür Muavini, Serbest Ticaret, Sakarya Petrol Ofisi Bayisi sahibi-III. (XIV) ve V. (XVI) Dönem Sakarya Milletvekili-Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret Komisyonu Başkanı-Evli.

[52] Hendek-1927, Mehmet-Hayriye-Ortaokul-Ticaret-Tüccar, Serbest Ticaret, Sanayici, Adapazarı Belediye Başkanı-V. (XVI) Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 3 Çocuk. Ölüm Tarihi: 27.03.1992

[53] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.1075-1076.

[54] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1983/Erişim Tarihi: 08.11.2017

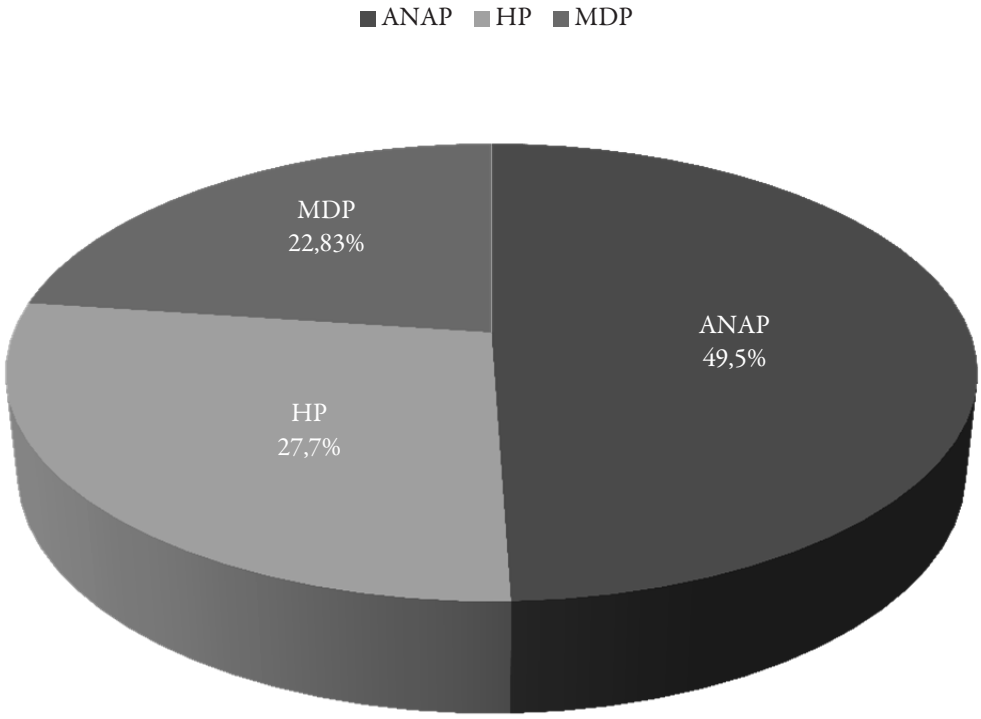
1983 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları

Sakarya'da 249.337 oy kullanmış, bunların 239.171 kişinin oyu geçerli sayılmıştı.[55] Sakarya seçim sonuçlarına bakıldığında ülke genelinde olduğu gibi Anavatan Partisi açık ara farkla %49,46 oy oranıyla ilk sırada yer alırken, Halkçı Parti %27,70 ve Milliyetçi Demokrasi Partisi %22,83 oy oranıyla takip etmiştir.[56]

[55] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1983/Erişim Tarihi: 08.11.2017
[56] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1983&p_il_kodu=54/Erişim Tarihi: 08.11.2017

1983 Milletvekili Genel Seçimi Sakarya Sonuçları

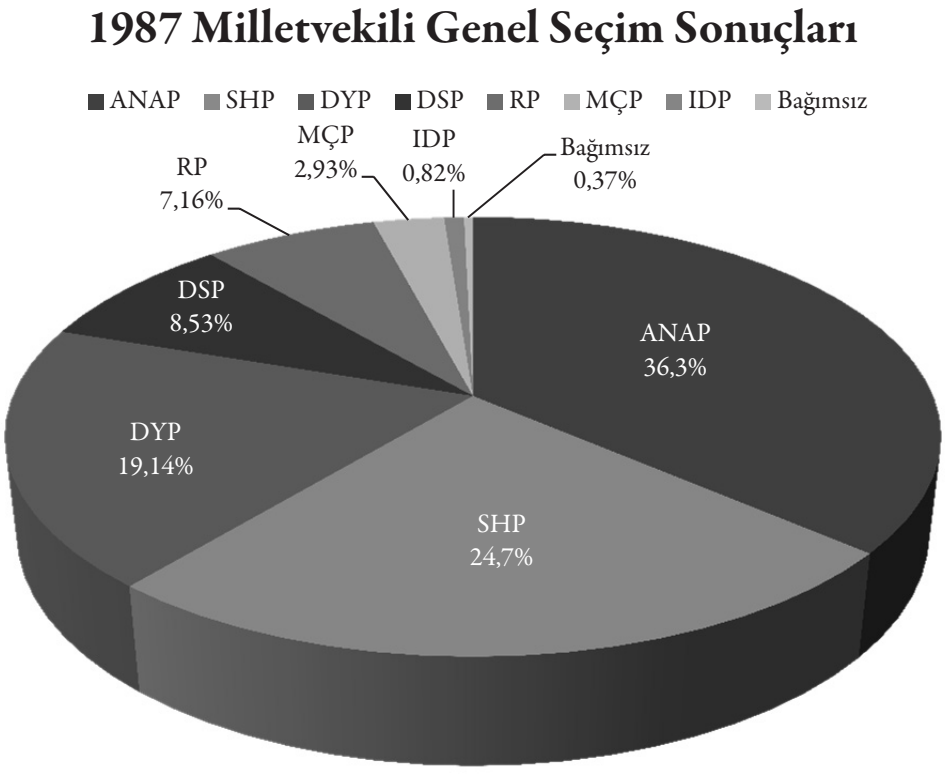
Sakarya'dan Nihat Akpak (Anap)[57], Mustafa Kılıçaslan (Anap)[58], Mümtaz Özkök (ANAP)[59], Ayhan Reyhan Sakallıoğlu (MDP-Bağımsız-MDP-Bağımsız-ANAP)[60] ve Turgut Sözer (HP-Bağımsız-DSP-Bağımsız-DYP-ANAP)[61] meclise girmişlerdir.[62]

1987 Milletvekili Genel Seçimi

12 Eylül darbesi sonrasındaki sınırlı siyasetin 6 Eylül 1987 referandumu ile Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Süleyman Demirel'in siyasi yasaklarının kaldırılması üzerine yeniden siyaset sahnesine çıkmışlardı. 1987 Milletvekili Genel Seçimine Anavatan Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Doğru Yol Partisi, Demokratik Sol Parti, Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi katılmıştır. Bu seçimlerde Turgut Özal yönetimindeki Anavatan Partisi ilk seçime göre oy oranını kaybetse de ilk sırada yer almıştır. Seçim

[57] Adapazarı-1948, Recep-Remziye-İstanbul Şişli Siyasal Bilimler Yüksekokulu İşletme Bölümü-İngilizce-İşletme-Türkiye Elektrik Kurumu çalışanı, Serbest Ticaret-XVII. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 1 Çocuk.
[58] Kozluk-1949, Abdulkadir-Hava-İstanbul Eczacılık Yüksekokulu-İngilizce-Eczacılık-Serbest Eczacı-XVII. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.
[59] Ordu-1950, Mehmet-Meşkure-Lise-İngilizce-Turizm-Türk Hava Yolları Adana Satış Bürosu çalışanı, Serbest Ticaret, Turizm İşletmecisi ve Yöneticisi-XVII. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.
[60] Adapazarı-1931, Mustafa Nuri-Ayşe Mahinur-İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk-Hukuk Müşaviri, Serbest Avukat-Adapazarı Belediye Meclis Üyesi, Serbest Ticaret-Hür Demokrat Parti Kurucu Üyesi-XVII. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 3 Çocuk. Ölüm Tarihi: 17.08.1999
[61] Adapazarı-1927, Halil Fadıl (Fazıl)-Semiha-Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi-Fransızca ve İngilizce-Kadın Doğum Uzmanı-Sakarya Doğumevi Başhekimi-XVII. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.
[62] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.1161.

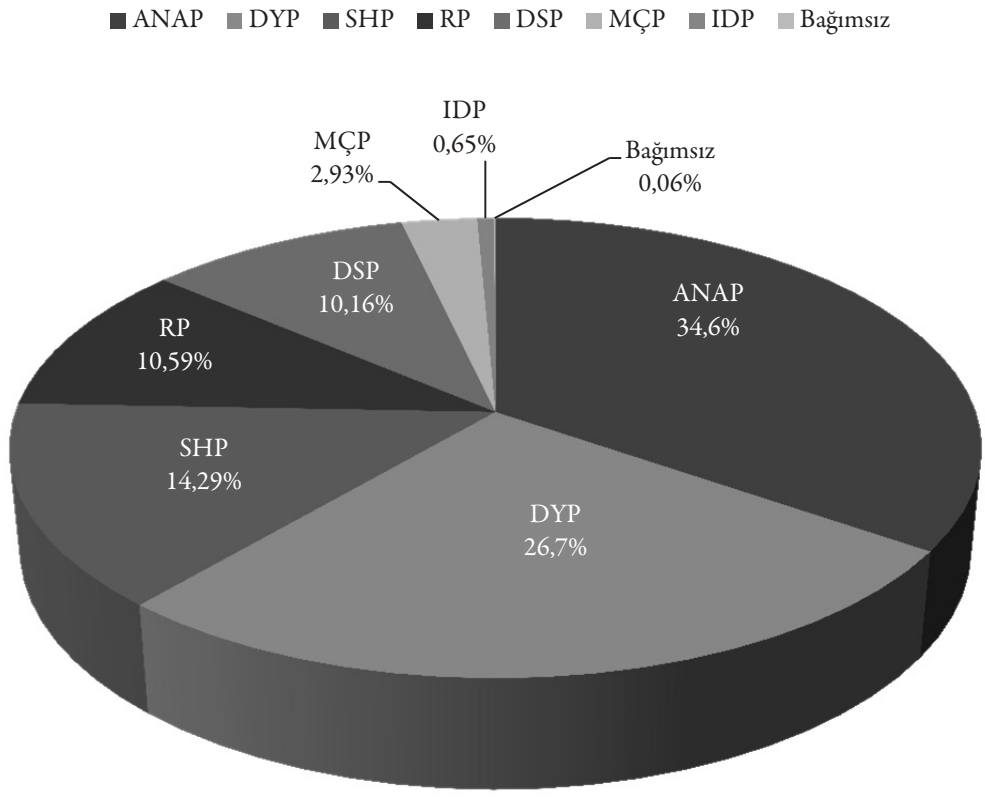
barajının %10 ile sınırlandırılması nedeniyle Demokratik Sol Parti, Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi, Islahatçı Demokrasi Partisi baraj altına kalmıştır.[63]

Sakarya'dan bir öncekine göre önemli bir artışla 329.134 seçmenin katıldığı seçimlerde 321.543 oy geçerli sayılmıştır.[64] İl bazında oy oranlarında bakıldığında Anavatan Partisi %34, 65 oranında oy oranıyla ilk sırada yer alırken ikinci sırada %26,79 oy oranıyla Doğru Yol Partisi yer almıştır. Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin %14,32 oy ile üçüncü sırada kaldığı seçimde Refah Partisi dördüncü sırada yer almıştır. Türkiye'deki seçim sonuçlarının aksine muhafazakâr oyların yoğun olarak görüldüğü ilde sol oyların oy oranlarının düşük olduğu ortadadır. Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisinin aldıkları oy oranları toplamda %61 oranını geçerken bu oylara Refah Partisinin aldığı %10,61 oranda oy da eklendiğinde muhafazakâr çizginin hâkimiyetini bir kez daha ortaya koymaktadır. Buna karşın il bazında dönemin sol yapısını temsil eden Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Demokratik Sol Parti'nin oy oranları ise %25 oranında kalmıştır.[65]

[63] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1987/Erişim Tarihi: 08.11.2017
[64] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1987/Erişim Tarihi: 09.11.2017
[65] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1987&p_il_kodu=54/09.11.2017

1987 Milletvekili Genel Seçimi Sakarya Sonuçları

Sakarya Milletvekillerini ANAP ve DYP paylaşmıştır. Bu seçimlerde milletvekili sayısı tekrardan altıya yükselmiştir. Mehmet Gölhan (DYP)[66], Yalçın Koçak (ANAP)[67], Ahmet Neidim (DYP)[68], Mümtaz Özkök (ANAP)[69], Ayhan Reyhan Sakallıoğlu (ANAP)[70], Enis Taranoğlu (ANAP)[71]Sakarya'dan meclise girmişlerdir.[72]

[66] Adapazarı-1929, Mehmet-Rukiye-İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi, ABD'de İhtisas-İngilizce, Az düzey Fransızca-İnşaat Yüksek Mühendisi, İdare-İller Bankası Genel Müdürlüğü Su ve Kanalizasyon Müdürlüğü Mühendisi, Devlet su İşleri Genel Müdürlüğü İçme Suları Dairesi Mühendisi, Köyişleri Bakanlığı Yol Su Elektrik Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdürü, Köy İşleri Bakanlığı Müsteşarı, Sanayi Bakanlığı Sanayi Dairesi Başkanı ve Müsteşarı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müşaviri-Büyük Türkiye Partisi ve Doğru Yol Partisi Kurucu Üyesi-XVIII. Dönem Sakarya Milletvekili-38. Hükümet Sanayi ve Teknoloji Bakanı-Evli, 2 Çocuk.

[67] Adapazarı-1952, Mehmet-Rahime-İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Işık Mühendislik Yüksekokulu İnşaat Mühendisliği Bölümü-İngilizce-İnşaat Mühendisi-Serbest Mühendis, Müteahhit, İnşaat Emlak Müdürlüğü Kontrol Mühendisi, Turizm İşletmecisi-XVIII. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 3 Çocuk

[68] Adapazarı-1953, Ali-Emine-İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi- İngilizce, Almanca-Hukuk-Serbest Avukat-XVIII. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.

[69] Ordu-1950, Mehmet-Meşkure-Lise-İngilizce-Turizm-Türk Hava Yolları Adana Satış Bürosu Çalışanı, Serbest Ticaret, Turizm İşletmecisi ve Yöneticisi-XVII. ve XVIII. Dönem Sakarya Milletvekili- XVIII. Dönem TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyesi-Evli, 2 Çocuk.

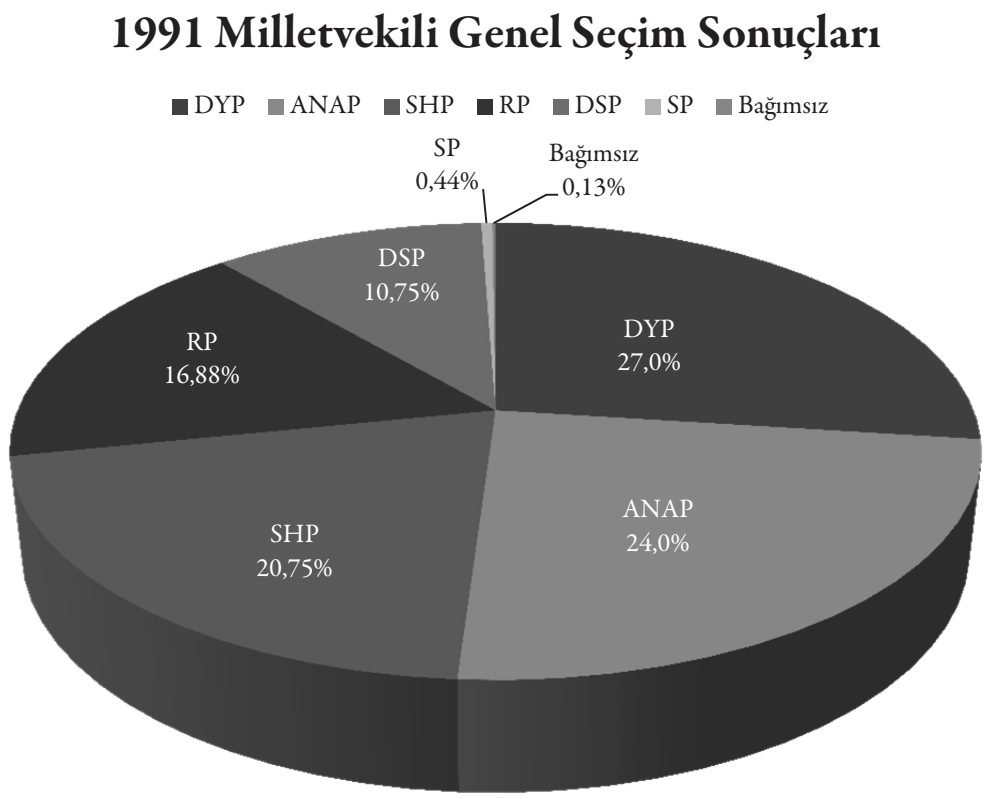
[70] Adapazarı-1931, Mustafa Nuri-Ayşe Mahinur-İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk-Hukuk Müşaviri, Serbest Avukat,
Adapazarı Belediye Meclis Üyesi, Serbest Ticaret-Hür Demokrat Parti Kurucu Üyesi-XVII. ve XVIII. Dönem Sakarya Milletvekili -Evli, 3 Çocuk. Ölüm Tarihi: 17.08.1999

[71] Konya-1953, Zühtü-Naile-Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi İnşaat Mühendisliği Bölümü-İngilizce-İnşaat Mühendisi-Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Yol Su Elektrik Genel Müdürlüğü Mühendisi, Özel Sektör Yöneticisi, Serbest Ticaret- XVIII. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.

[72] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.1223-1224

1991 Milletvekili Genel Seçimi

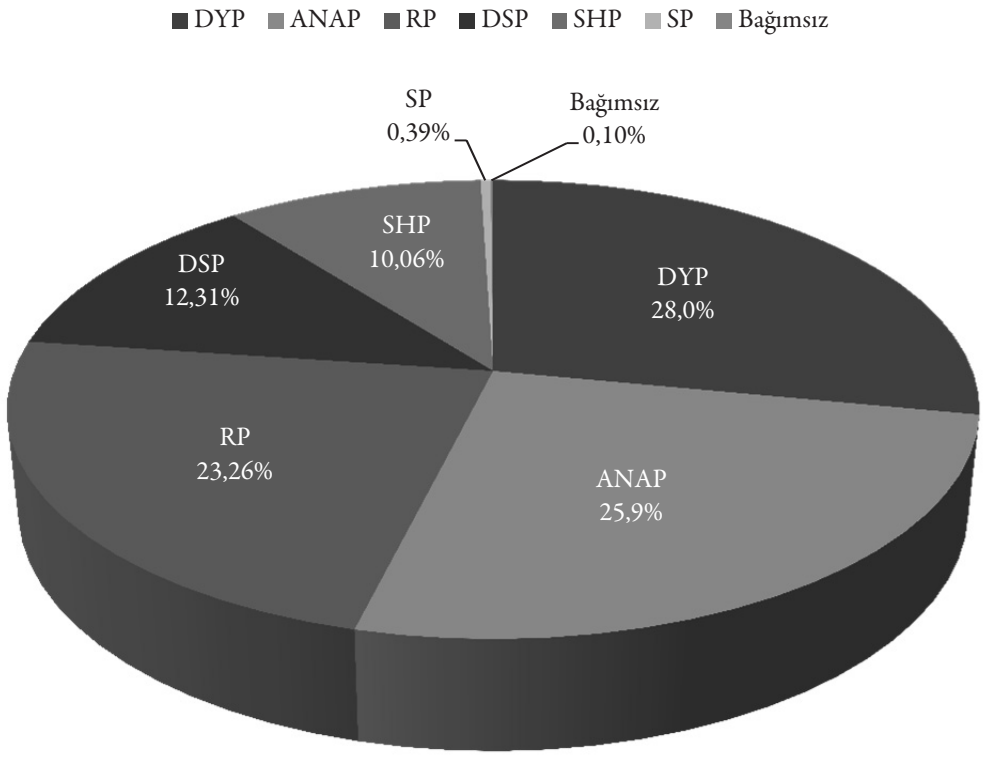
1991 Milletvekili Genel Seçimine Doğru Yol Partisi, Anavatan Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Refah Partisi, Demokratik Sol Parti ve Sosyalist Parti katılmıştır. Turgut Özal, Anavatan Partisinin başarısında en temel unsurdur. Bu nedenle toplum nezdinde geniş taraftar bulmuş ve girdiği seçimlerde ilk parti olarak çıkmayı başarmıştır. Ancak 9 Kasım 1989 tarihinde sekizinci Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkınca[73] ardında bıraktığı Anavatan Partisi güç kaybına neden olmuştur. Bu kayıp 1991 Milletvekili Genel seçiminde ortaya çıkmış ve Anavatan Partisini yıllardır yakından takip eden Süleyman Demirel yönetimindeki Doğru Yol Partisi ilk sırada yer almıştı.[74]

Sakarya'dan 351.289 kişinin oy kullandığı seçimde 340.731 oy geçerli sayılmıştır.[75] İl bazında sonuçlara bakıldığında Türkiye'deki tablo genel olarak yansımış ve Doğru Yol Partisi ilk sırada yer almıştı. İkinci sırada Anavatan Partisi takip etmiştir. Ancak bu seçimde dikkat çeken nokta Necmettin Erbakan yönetimindeki Refah Partisi bir önceki seçime göre önemli bir atak yaparak %23,30 oy ile üçüncü sırada yer almıştı.[76]

[73] https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/Erişim Tarihi: 09.11.2017
[74] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1991/Erişim Tarihi: 09.11.2017
[75] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1991/Erişim Tarihi: 09.11.2017
[76] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1991&p_il_kodu=54

1991 Milletvekili Genel Seçimi Sakarya Sonuçları

Seçim sonucunda Refah Partisi ilk milletvekilini çıkarırken diğer milletvekillleri Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında paylaşılmıştı. Cevat Ayhan (RP)[77], Nevzat Ercan (DYP)[78], Mehmet Gölhan (DYP)[79], Mustafa Kılıçaslan (ANAP-Bağımsız)[80], Ahmet Neidim (DYP-Bağımsız-ANAP), Ersin Taranoğlu (ANAP)[81] Sakarya'dan meclise girmişlerdir.[82]

[77] Akyazı-1938, Süleyman-Gülnar-İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi, Aynı Fakültede Master-İngilizce-Makine YüksekMühendisi-Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü Yol Dairesi Mühendisi, İzmir Tüpraş Rafinerisi Proje Mühendisi, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanı, Türk Mühendislik ve Müteahhitlik AŞ Mühendisi, Özel Sektörde Proje Mühendisi, İzmir Aliağa Rafinerisi Tevsi Projesi Makine Grubu Şefi, İzmit Petkim Tesisleri Tevsi Projesi Proje Müdürü, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Müsteşar Muavini, Türkiye Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürü ve Yönetim Kurulu Başkanı, Serbest Mühendis Müşavir, Özel Sektörde Yönetici- XIX. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 1 Çocuk.

[78] Hendek-1942, Mehmet-Zekiye-İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk-Serbest Avukat-XIX. Dönem Sakarya Milletvekili- Evli, 2 Çocuk.

[79] Adapazarı-1929, Mehmet-Rukiye-İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi, ABD'de İhtisas-İngilizce, Az düzey Fransızca -İnşaat Yüksek Mühendisi, İdare-İller Bankası Genel Müdürlüğü Su ve Kanalizasyon Müdürlüğü Mühendisi, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü İçme Suları Dairesi Mühendisi, Köyişleri Bakanlığı Yol Su Elektrik Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdürü, Köyişleri Bakanlığı Müsteşarı, Sanayi Bakanlığı Sanayi Dairesi Başkanı ve Müsteşarı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müşaviri-Büyük Türkiye Partisi ve Doğru Yol Partisi Kurucu Üyesi-XVIII. ve XIX. Dönem Sakarya Milletvekili- 38. Hükümet Sanayi ve Teknoloji Bakanı, 50. Hükümet Devlet Bakanı, 50. Hükümet Milli Savunma Bakanı-Evli, 2 Çocuk.

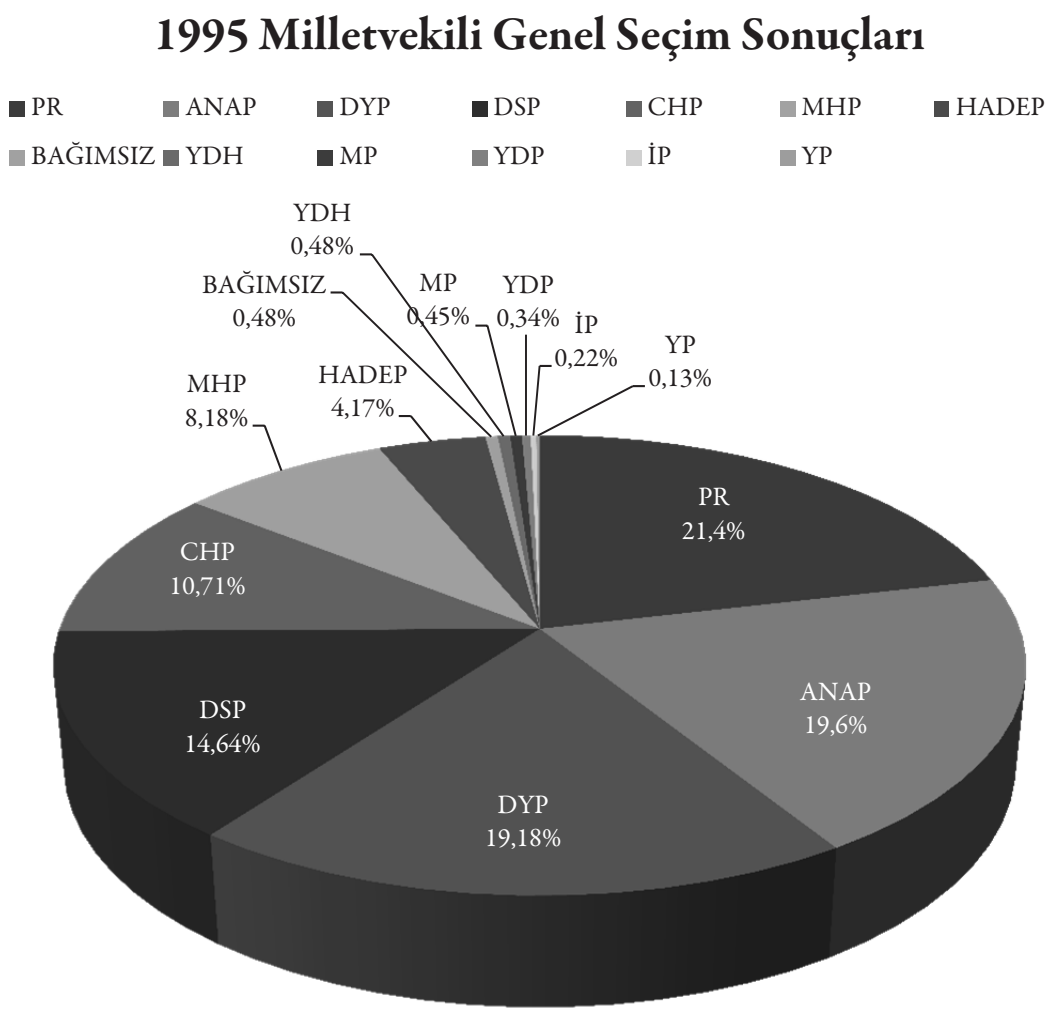
[80] Kozluk-1949, Abdulkadir-Hava-İstanbul Eczacılık Yüksekokulu- İngilizce-Eczacılık-Serbest Eczacı-XVII. ve XIX. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.

[81] Konya-1953, Zühtü-Naile-Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi İnşaat Mühendisliği Bölümü-İngilizce-İnşaat Mühendisi-Devlet Su İşleri ve Yol Su Elektrik Genel Müdürlüğü Mühendisi, Özel Sektör Yöneticisi, Serbest Ticaret-XVIII. ve XIX. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.

[82] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.1287-1288.

1995 Milletvekili Genel Seçimi

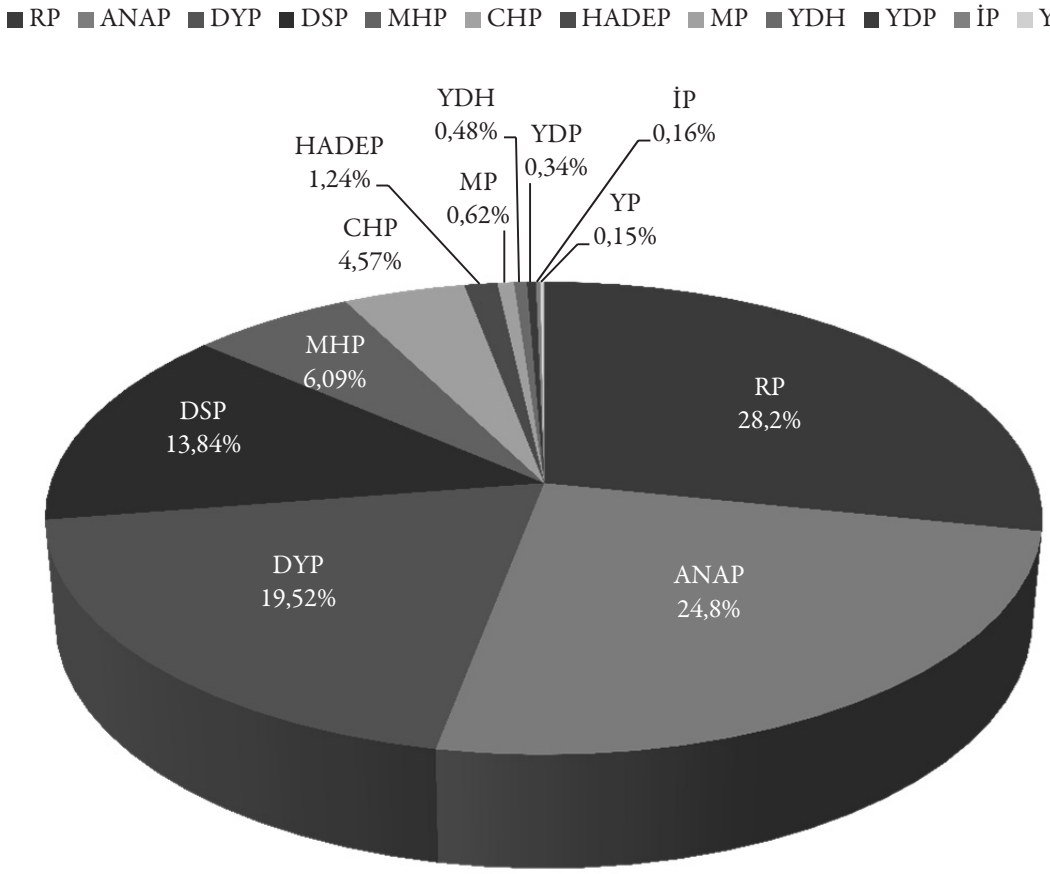
1995 Milletvekili Genel Seçimi, Türk demokrasi tarihinde o güne kadar en fazla partinin katıldığı seçim olmuştur. 1995 Milletvekili Genel Seçimine Refah Partisi, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Demokratik Sol Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkın Demokrasi Partisi, Yeni Demokrasi Hareketi, Millet Partisi (1992-Aykut Edebali), Yeniden Doğuş Partisi, İşçi Partisi ve Yeni Parti katılmıştır. Bu partilerden sadece Refah Partisi %21,38 ile büyük bir çıkış yakalamış ve ilk sırada yer almıştır. Anavatan Partisi bir önceki seçimde olduğu gibi düşüşüne devam etse de %19,65 ile ikinci sırada yer almıştır. Doğru Yol Partisi ise oylarının büyük kısmını Anavatan Partisi gibi Refah Partisine kaptırmış ve %19,18 ile üçüncü sırada yer almıştır. Solun iki önemli temsilcisi Demokratik Sol Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi %14,64 ile %10,71 oy oranlarıyla diğer partileri takip etmiş ve meclise girebilmişlerdi.

Sakarya'da seçmen sayısındaki önemli artışla 400,328 kişinin oy kullandığı seçimde 391.314 oy geçerli sayılmıştır.[83] İl bazında Refah Partisi Türkiye ortalamasının üzerinde bir oranla %28,33 ile ilk sırada yer almıştır. Anavatan Partisi 24,84 oy oranıyla Refah Partisini yakından takip ederken, Doğru Yol Partisi %19,58 oy oranıyla eski gücünden uzakta üçüncü sırada yer almıştır.

[83] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1995/Erişim Tarihi: 09.11.2017

1995 Milletvekili Genel Seçimi Sakarya Sonuçları

Sakarya'dan meclise Refah Partisi, Doğruyol Partisi, Anavatan Partisi ve Demokratik Sol Parti'den milletvekilleri göndermiştir. Mehmet Teoman Akgür (DSP)[84], Nezir Aydın (RP-Bağımsız-FP)[85], Cevat Ayhan (RP-Bağımsız-FP)[86], Nevzat Ercan (DYP)[87], Ertuğrul Eryılmaz (DYP)[88], Ahmet Neidim (ANAP) milletvekili olarak meclise girmişlerdir.[89]

[84] Erzurum-1947, Seyfettin Behzat-Keziban-Ankara ÜniversitesiSiyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü-İngilizce, Orta düzey Fransızca ve Almanca-İktisat-Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği ve Tekel Genel Müdürlüğü çalışanı, TC. Merkez Bankası Araştırmacı, Ekonomist Yardımcısı, Müdürü, Ekonomist, Genel Müdür Yardımcısı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Görevlisi, Yazar-XX. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 4 Çocuk.

[85] Yomra-1953, Osman-Kebire-Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Vergi Muhasebe Bölümü-Orta düzey Arapça-Serbest Muhasebeci-XX. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 4 Çocuk.

[86] Akyazı-1938, Süleyman-Gülnar-İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi, Aynı Fakültede Master-İngilizce-Makine Yüksek Mühendisi-Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü Yol Dairesi Mühendisi, İzmir Tüpraş Rafinerisi Proje Mühendisi, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanı, Türk Mühendislik ve Müteahhitlik AŞ Mühendisi, Özel Sektörde Proje Mühendisi, İzmir Aliağa Rafinerisi Tevsi Projesi Makine Grubu Şefi, İzmit Petkim Tesisleri Tevsi Projesi Proje Müdürü, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Müsteşar Muavini, Türkiye Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürü ve Yönetim Kurulu Başkanı, Serbest Mühendis Müşavir, Özel Sektörde Yönetici- XIX. ve XX. Dönem Sakarya Milletvekili-54. Hükümet Bayındırlık ve İskân Bakanı-Evli, 1 Çocuk.

[87] Hendek-1942, Mehmet-Zekiye-İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk-Serbest Avukat-XIX. ve XX. Dönem Sakarya Milletvekili-53. Hükümet Orman Bakanı, 54. Hükümet Devlet Bakanı-Evli, 2 Çocuk.

1999 Milletvekili Genel Seçimi

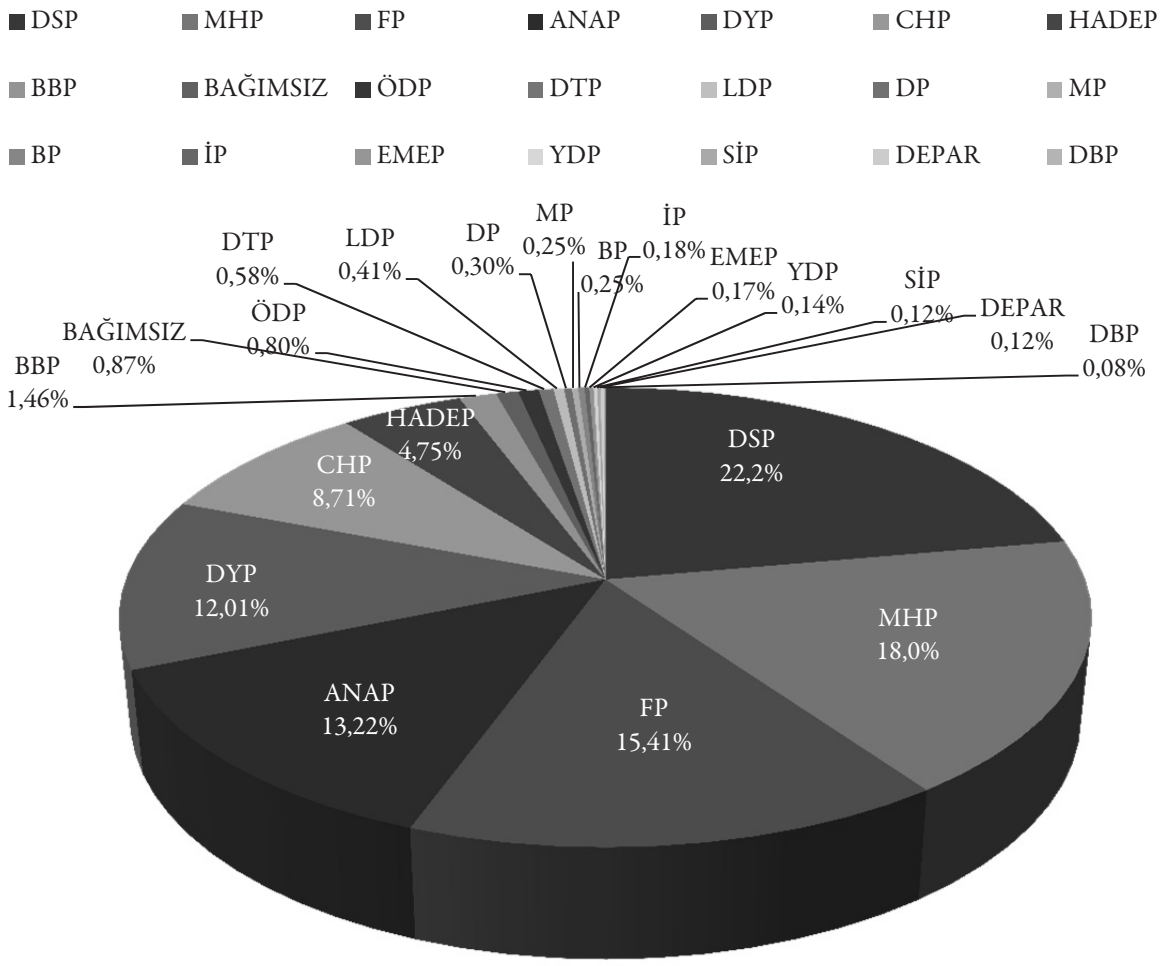
1999 Milletvekili Genel Seçimine Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Fazilet Partisi, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkın Demokrasi Partisi, Büyük Birlik Partisi, Özgürlük ve Dayanışma Partisi, Demokrat Türkiye Partisi, Liberal Demokrat Parti, Demokrat Parti, Millet Partisi, Barış Partisi, İşçi Partisi, Emeğin Partisi, Yeniden Doğuş Partisi, Sosyalist İktidar Partisi, Değişen Türkiye Partisi, Demokrasi ve Barış Partisi katılmıştır. Türkiye 12 Eylül sonrasında bir kez daha darbenin soğuk yüzü ile karşılaşmış ve ülke tarihine 28 Şubat olarak geçen darbe sonrasında Necmettin Erbakan yönetimindeki Refah Partisi kapatılarak yerine Fazilet Partisi kurulmuştur. Siyaset bir kez daha şekillendirilmişti. Bülent Ecevit yönetiminde DSP'nin azınlık hükümeti döneminde PKK Terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın 15 Şubat 1999 tarihinde yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi Demokratik Sol Parti'nin oy oranlarında önemli bir artış yaşanmasına neden olmuştur. Bu havada girilen seçimde Demokratik Sol Parti %22,19 oy oranı ile ilk sırada yer almıştı. 4 Nisan 1997 tarihinde Milliyetçi Hareket Partisi lideri Alparslan Türkeş'in ölümü üzerine partinin başına Devlet Bahçeli geçmişti. Bahçeli yönetimindeki Milliyetçi Hareket Partisi %17,98 oy oranı ile ikinci sırada yer almıştır. Fazilet Partisi tüm bu siyasi yasaklanmaya rağmen büyük güç kaybetse de %15,41 oy oranı ile üçüncü sırada yer almıştır. Dikkat çeken gelişme ise o güne kadar muhafazakâr çizginin en önemli temsilcileri olan Anavatan Partisi %13,22 oy oranı ve Doğru Yol Partisi %12,01 oy oranı ile üçüncü ve dördüncü parti olmuştur. Cumhuriyetin kurucu partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi %8,71 oy oranı ile seçim barajının altında kalmıştır. Beş parti seçim barajını aşarken on beş parti barajın altında kalarak mecliste temsil edilememiştir. Bunlardan on iki tanesi %1 altında oy almıştır. [90]

[88] Karapınar-1940, Nazım-Fahrise-Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Fiziki Coğrafya Jeoloji Bölümü, Ankara Üniversitesi Pedagoji Bölümü, Almanya'da Kooperatifçilik İhtisası-İngilizce, Almanca-Fiziki Coğrafya ve Jeoloji, Pedagoji, Kooperatifçilik- Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Uzman Memuru ve Müfettişi, Bakanlık Özel Kalem Müdürü, Bakan Başdanışmanı, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Kooperatifleri Denetleme Kurulu Başkanı, Araştırma ve Planlama Kurulu Uzmanı, Plan Bütçe Daire Başkanı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Teşkilatlanma, Destekleme Genel Müdür Yardımcısı- XX. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 4 Çocuk.

[89] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.1362-1363

[90] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1999/Erişim Tarihi: 09.11.2017

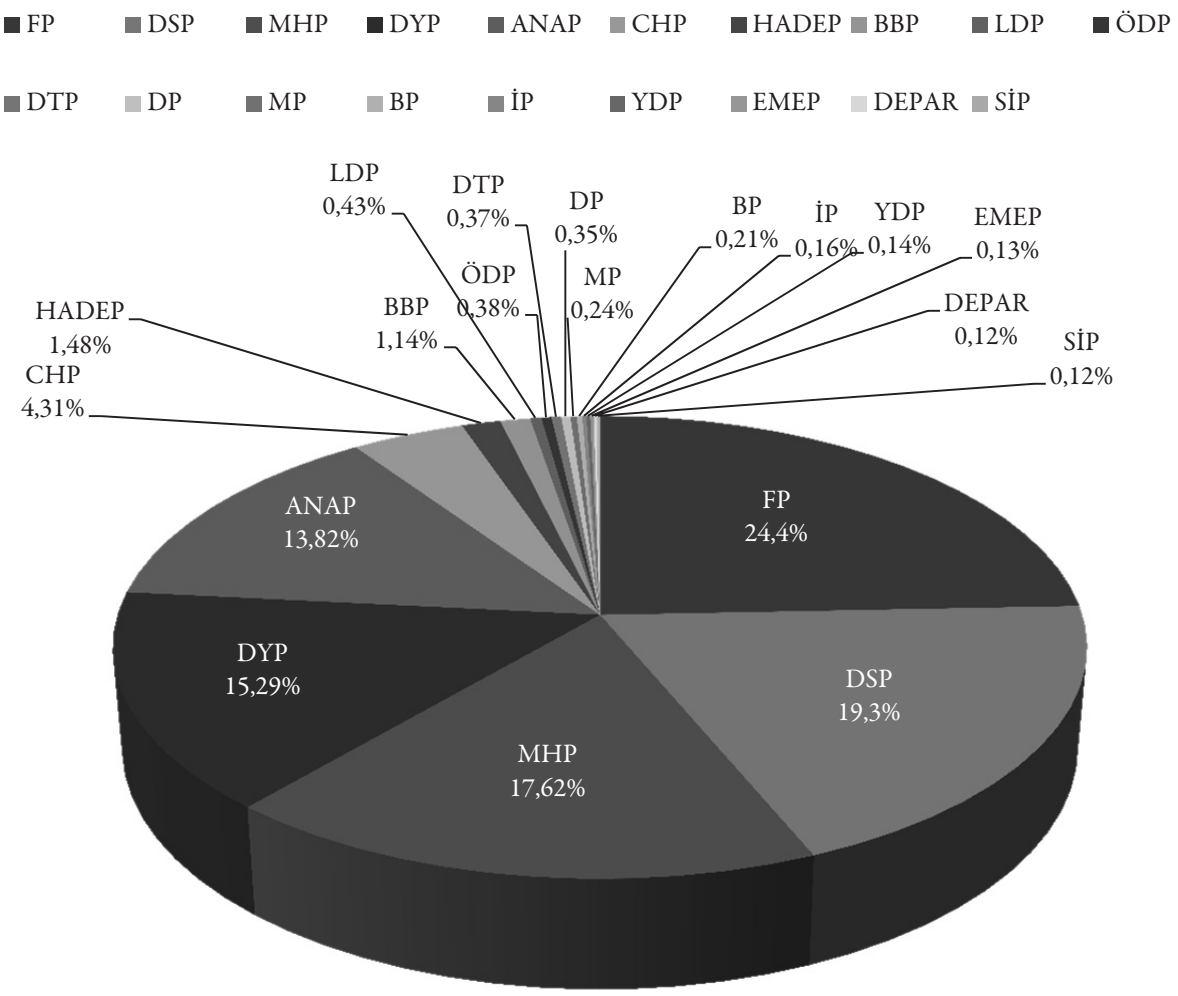
1999 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları

Sakarya'dan 435.408 oyun kullanıldığı ve bu oylardan 417.957'sinin geçerli sayıldığı seçimde[91] Türkiye geneli görüntüsünden çok farklı bir yapı ortaya çıkmıştır. Refah Partisi sonrasında kurulan Fazilet Partisinin açık ara farklı %24,42 oy oranı ile ilk sırada çıktığı seçimden Demokratik Sol Parti ise %19,37 oy oranı ile ikinci sırada yer almıştı. Milliyetçi Hareket Partisi'nin %17,66 oranında oy aldığı seçimlerde Doğru Yol Partisi %15,32, Anavatan Partisi %13,85 oy oranı ile onları takip etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin %4,32 oy alarak ülke ortalamasından çok daha düşük bir oy oranına sahip olmuştur. Seçime giren tüm partiler oy alsa da sadece Demokrasi ve Barış Partisi, Sakarya'dan hiç oy alamamıştır.[92]

[91] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1999/Erişim Tarihi: 09.11.2017
[92] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1999&p_il_kodu=54/Erişim Tarihi: 09.11.2017

1999 Milletvekili Genel Seçimi Sakarya Sonuçları

Bu siyasi bölünmüşlükte Sakarya'dan Fazilet Partisi iki, DYP, DSP, ANAP birer MHP ise il bazında ilk kez milletvekili çıkarmışlardır. Sakarya'dan Nezir Aydın (RP-Bağımsız-FP), Cevat Aydın (RP-Bağımsız-FP), Nevzat Ercan (DYP), Şaban Ramis Savaşçı (DYP)[93], Ersin Taranoğlu (ANAP-Bağımsız) ve Osman Fevzi Zihnioğlu (MHP)[94] meclise girmiştir.[95]

[93] Bağlarbaşı-1960, Cavat-Nesibe-Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Maliye Bölümü-İngilizce-Ekonomist, Maliye-Maliye Başmüfettişi, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu Uzmanı, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü Daire Başkanı, Yeminli Mali Müşavir-XXI. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 1 Çocuk.

[94] Uşak-1956, İsmail-Şahika-Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi İnşaat Bölümü-İnşaat Mühendisi-Mühendis, Müteahhit-XXI. Dönem Sakarya Milletvekili-Evli, 2 Çocuk.

[95] Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e. s.1439

Sonuç ve Değerlendirme

Sakarya her geçen gün gelişen ve artan nüfusu ile seçimlerde ülke genelinde önemi her geçen gün artmaktadır. Artan nüfus oy oranlarına bakıldığında 6 milletvekili ile mecliste temsil edilmiştir. Seçim sonuçlarına bakıldığında ülke ortalamalarından birçoğundan farklı sonuç çıkmıştır. 1954 yılında il statüsünü kazanan Sakarya, 1957 seçim sonucunda muhafazakâr çizgisini Demokrat Parti ile göstermiştir. Demokrat Parti'nin 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında mirasından gelen Adalet Partisi'nin il bazında oy oranlarında ilk sırada yer alması bu çizginin devam ettiğinin göstergesidir. Demokrat Parti ile başlayan ve Adalet Partisi ile devam eden bu süreç ülkedeki muhafazakâr oyların yaşadığı dönüşüme sahne olmuştur. Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi il bazında güçlü olsa da Necmettin Erbakan'ın Milli Selamet Partisi gücünü her seçimde artırmıştı. Milli Selamet Partisi ve ardılları olan Refah Partisi ile Fazilet Partisi Sakarya'daki oyların en güçlü temsilcisi olmuştur. Bu tablo 1999 seçimlerinde de ülke çapında güç kaybetmesine karşın, Sakarya il bazında açık ara farkla ilk sırada yer almıştır.

Kaynakça

Ahmad Feroz. Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul-1992,

Cumhuriyetçi Millet Partisi, Ana Nizamname ve Program, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A. O. Yeni Matbaa, tarih belirtilmemiş-Ankara

Dağcı, Gül Tuba Taşpınar. Türk Siyasi Tarihinde Hürriyet Partisi'nin Yeri, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, S. 8 (2005),

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1961

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1965

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1969

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1973

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1977

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1983

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1987

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1991

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1995

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1999

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1957&p_il_kodu=54/

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1961&p_il_kodu=54/

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1969&p_il_kodu=54

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1973&p_il_kodu=54

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1977&p_il_kodu=54

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1983&p_il_kodu=54

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1987&p_il_kodu=54

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1991&p_il_kodu=54

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1999&p_il_kodu=54

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1961

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1965

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1969

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1973

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1977

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1983

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1987

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1991

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1999

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal

Milliyet Gazetesi Arşivi

TBMM Arşivi

Yıldırım, Sema ve Behçet Kemal Zeynel (ed.), TBMM, TBMM Albümü 1950-1980, C.2, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara-2010

Mahalli Basına Göre 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Sakarya'daki Yansımaları

Bilal Tunç
Dr. Öğretim Üyesi / Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, btunc@agri.edu.tr

Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara geliş sürecinin tam olarak anlaşılması ve tek parti iktidarına nasıl son verildiğinin nasıl olduğunun açıklanabilmesi için Türk Siyasal Hayatı'nda çok partili hayata geçiş süreci ayrıntılı bir biçimde ele alınmalıdır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk dönemleri ele alındığında, bu devirde çok partili hayata geçiş denemelerinin olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nden sonra açılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu amaçla açılmıştır[1]. Daha sonra da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur[2]. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası bu dönemde kurulup, daha sonra kapatılan partilerdir. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu Kazım Karabekir'dir. Uzun süreli olamayan bu parti, 5 Haziran 1925'te kapatılmıştır[3].

Türk Siyasal Hayatı'nda uzun süreli varlık sürdüremeyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra 1930 yılında yeni bir parti daha kurulmuştur. Çok partili hayata geçişte ikinci bir aşama olan bu partinin adı Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır[4]. İki partili sistemin siyasal gerilimi yatıştıracağı, acil ihtiyaç duyulan mali ve ekonomik reformları kolaylaştıracak bir konsensüsü yaratacağı umuluyordu. Serbest Fırka'nın ılımlı muhalefetinin Türkiye'nin Batı Avrupa'daki imajını ve önde giden mali çevrelerdeki konumunu düzelteceği, böylece dış kredi ve yatırım sağlanacağı da umuluyordu. Ülke içinde Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, kitlelerden öylesine kopuktular ki; muhalefetin önderleri hükûmeti eleştirdiklerinde onları devlet koruması altına almak gerekeceğine inanıyorlardı. Aslında halk yöneticilere yabancılaşmıştı ve bu nedenle Serbest Fırka'nın çağrılarına büyük bir coşkuyla karşılık verdi[5]. Dolayısıyla doğrudan Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla kurulan ve kısa süre içerisinde yoğun ilgi gören bu parti de, 17 Kasım 1930 tarihinde, kurucusu Ali Fethi Bey'in kararıyla kendisini feshetmiştir. Böylece, Atatürk dönemindeki çok partili sistem denemeleri de sona ermiştir[6].

---

[1] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),* 3. BaskıİmgeKitabevi, İstanbul2013, s.263.

[2] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 5. Baskı, (Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.278-279.

[3] Cemalettin Taşkıran, Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 4/14 (1994), s.259-260.

[4] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.261.

[5] FerozAhmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 11. Baskı, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul2012, s.80.

[6] Barış Ertem, Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası, *ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 1 (2), 2010, s.71.

Her iki partinin kapatılmasıyla birlikte Türkiye'de 1946 yılına kadar tek partili yaşam süreci yeniden egemen olmuştur. Bu dönemlerde yeni kurulan devletin siyasi, sosyal, ekonomik vb. sorunlardan dolayı henüz çok partili hayata hazır olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle 1924 ve 1930 yıllarında kurulan iki önemli fırka kapatılmak zorunda bırakılmıştır. Esasında bu siyasal hadiseler, inkılâpçı Mustafa Kemal'in kafasında tasarlanan çağdaşlaşma amacının bir uygulaması veya denemesi olarak değerlendirilebilir[7].

Çok partili döneme geçiş konusunda istenilen sonuç elde edilemediği için 1923'ten 1946'ya kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti hâkimiyeti egemen olmuştur. Bu yüzden kişi hak ve hürriyetleri gereğinden fazla sınırlandırıldı ve Cumhuriyet Halk Partisi, ülkenin tek hâkimi konumuna geldi. Bu dönemlerde rejim katılaşmış, hükümet kendi siyasetinden memnun ve bu siyasetin doğruluğundan emin görünüyordu. Dışarıdan bakılırsa bu durum değişmeyecek gibi görünüyordu. Kemal H. Karpat'a göre; bu katılaşmış, sıkı kontrol altına alınmış, bütün kudreti elinde toplamış görünen rejimde alttan alta kültürel, siyasi, ekonomik ve toplumsal evrim devam ediyordu. Cumhuriyet rejimi hayatta kalabilmek ve yeni bir rejim olarak varlığını haklı gösterebilmek için birtakım toplumsal ve ekonomik güçler yaratarak bunları harekete geçirmişti[8].

Netice itibarıyla Mustafa Kemal Atatürk devrinde demokrasiyi geliştirmek amacıyla gerçekleştirilen çok partili hayata geçiş denemelerinden istenilen sonuç elde edilemediğinde; yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye'de 27 yıl boyunca Cumhuriyet Halk Partisi'nin başta olduğu tek parti yönetimi egemen durumda olmuştur. Böylece 1938 yılına kadar devletin ve partinin lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuş, onu takiben 1946'ya kadar İsmet İnönü devlet ve parti başkanlığı yapmış ve değişmez başkan ve "Milli Şef" olarak Türkiye'yi on iki yıl boyunca yönetmiştir. İsmet İnönü dönemi olan II. Dünya Savaşı ve ondan sonraki yıllarda halkın yönetimden genel manada memnun olmadığı söylenebilir[9]. Bu memnuniyetsizlik ve ülkede siyasi yönden uygun bir durumun bulunmayışı, Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren halk tarafından benimsenmesinde ve parti olarak büyümesinde önemli bir faktör olmuştur.

Türk Siyasal Hayatında Demokrat Parti Dönemi (1946-1960)

Giriş kısmında açıkça ifade edildiği gibi, Türkiye Cumhuriyet'in kurulduğu ilk dönemde başlamak üzere çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmış, lakin bunlardan istenilen neticeler elde edilememiştir[10]. Bundan dolayı 1946 yılına kadar Türkiye'de tek parti durumundaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin egemenliği mevcut olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de siyasi yapı ile ekonomik güç arasındaki çatışma yeni bir boyut kazanmıştır. Bu tarihlerde Cumhuriyet Halk Partisi, muhalif düşüncelere rağmen "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"nu çıkarmıştır. Tek parti iktidarı tarafından bu kanunun ısrarla uygulanmak ve yürürlüğe konulmak üzere zorlayıcı ve ısrarcı bir tavır gösterilmesi üzerine Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi Karaosmanoğlu gibi kişiler söz konusu kanuna büyük tepki göstermişlerdir. Bu tepki ve muhalefete bağlı olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin "Toprak Reformu" ve ekonomi politikasına karşı duran bahsi geçen muhalefet zamanla siyasi bir hareket durumuna gelmiştir[11].

Türk Siyasal Hayatı'ndaDemokrat Parti'nin kurulmasına ve siyasi hayata başlamasına neden olan Cumhuriyet Halk Partisi içindeki parti içi muhalefet, 1945 yılında tam olarak belirginleşmiş ve bilhassa TBMM'de 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında güçlü bir muhalif grup olarak varlığını göstermiştir. Başta Adnan Menderes olmak üzere bir-

[7] Taşkıran, Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930), s.265

[8] Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller),* Ed. Nevin Akbıyık, Timaş Yayınları, İstanbul2010, s.162.

[9] Olcay Özkaya Duman, Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler, "Demokrat Parti Dönemi", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi,* 1 (1), 2012, s.301.

[10] Bilal Tunç, Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2016, s.251; Olcay Özkaya Duman, a.g.m., s. 301.

[11] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950), (4. Kitap Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.171.

kaç milletvekili tek parti devrinin alışık olmadığı bir sertlikle hükümeti eleştirmiştir[12]. Söz konusu durum, 1923 yılından beri TBMM'de uyum içinde çalışan Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri içinde muhalefetin ortaya çıktığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan meclis grubuna bir takrir sunmuşlar ve bunu veren dört kişi olduğu için, "Dörtlü Takrir" diye anılmıştır[13]. Bu belgede, meclis denetiminin anayasanın ruhuna uygun biçimde gerçekleşmesini sağlayacak önlemlerin alınarak vatandaşların siyasi hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi ve her partinin çalışmalarına bu ilkelerin egemen kılınması talep edilmekteydi[14]. Konuyla ilgili olarak TBMM'de yapılan görüşmelerden sonra önerge reddedilmiş[15] ve takrir sahipleri Adnan Menderes, Fuat Köprülü ile Refik Koraltan Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilmişlerdir. Bir müddet sonra diğer muhaliflerden Celal Bayar ise hem parti üyeliğinden hem de milletvekilliğinden istifa etmiştir[16]. Böylelikle Demokrat Parti'nin kuruluş süreci de hızlanmıştır şeklinde düşünülebilir.

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 yılında Celal Bayar Genel Başkan olmak üzere kurulmuş ve türlü nedenlerle mevcut durumdan hoşnut olmayanlar, bu yeni parti etrafında birleşmişlerdir[17]. Adından da anlaşılacağı üzere, Demokrat Parti'nin birinci amacı demokratikleşmeyi sağlamaktır[18]. Bu anlamda partinin adı Demokrat Parti idi ve halk arasında, daha ilk günlerde söyleniş benzerliği nedeniyle "Demir Kırat" şeklini almıştır[19].

Demokrat Parti'nin kuruluş tarihi olan 1946 ile 1950 yılları arasındaki dönemi muhalefet dönemi olarak bilinmektedir. Demokratlar, 1946 yılında yapılan seçimlerde 62 milletvekili ile Meclise girmeyi başardılar. Ardından 14 Mayıs 1950 seçimlerinde oyların %53'ünü alarak iktidar olmuşlardır[20]. Dört yıllık muhalefet döneminden sonra 14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına son vererek iktidara gelen Demokrat Parti, devri sabık yaratılmayacağı güvencesinde bulunmuş ve bir süre de bu siyaseti uygulamıştır[21]. Demokrat Parti, 1954 yılına kadar iktidarda kalmayı başarmış ve bu tarihlerde yapılan seçimlerde yeniden iktidar olmayı başarmıştır. Ancak bu tarihten sonra güç kaybetmeye başlayan ve halk nezdinde eski önemini kaybeden Demokrat Parti, bu durumun varlığına rağmen 1957 yılında yapılan seçimlerde yeniden iktidara gelmiş ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne kadar ülkede iktidar olarak kalmıştır. Bu bağlamda 1950 ile 1960 arası dönem Türk Siyasal Hayatı'nda Demokrat Parti Dönemi olarak adlandırılmakta olup; söz konusu dönem 27 Mayıs Askeri Darbesi ile sona ermiştir.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

Türk Siyasal Hayatı'nda Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemde 27 Mayıs 1960'ta yapılan bir askeri darbe neticesinde halkın oylarıyla yani ulusal egemenlik ilkesi doğrultusunda iktidara gelen partinin varlığına son verilmiştir. Malum olduğu üzere; 27 Mayıs Askeri Darbesi, ordu içindeki küçük bir grup tarafından gerçekleştirilmiş olup; orduda emir komuta zinciri içinde yapılmamıştır. Bu durum, ordu içinde büyük bir grubun da bu darbeyi desteklemediğini açıkça göstermektedir. Şevket Süreyya Aydemir'in verdiği bilgilere göre; 27 Mayıs Askeri Darbesinin asıl lideri ve darbecilerin teşkilatlanmasını sağlayan asıl kişi Tümgeneral Cemal Madanoğlu'dur. Ancak Cemal

---

[12] Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi),* İmge Yayınları, Ankara 1990, s. 9.

[13] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Çev. Güneş Ayaz, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 230-231.

[14] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),* İmge Yayınları (3. Baskı), Ankara 2004, s. 454-455.

[15] Selahaddin Bakan-Hakan Özdemir, Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) DP'ye Karşı, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Dergisi,* 16I/1, 2013 s. 376.

[16] Cem Eroğul, a.g.e., s. 11-12.

[17] Ali FuadBaşgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2011, s.48.

[18] Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980), İmaj Yayıncılık, Ankara 2004, s. 226.

[19] Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, Ankara 2004, s. 127.

[20] Yaşar Baytal, Demokrat Parti Ekonomi Politikaları (1950-1957), Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, 40, 2007, s. 550.

[21] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4*), İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.180.

Madanoğlu'nun rütbesinin orgenerallikten küçük olması dolayısıyla emir komuta zincirinin bozulacağı tehlikesi belirmiş ve bu nedenle darbecilerin başına Orgeneral Cemal Gürsel'in getirilmesi sağlanmıştır[22].

27 Mayıs Askeri Darbesi, içinde birtakım gariplikleri barıdıran bir hadisedir. Bunlardan birisi, ordu içinde söz konusu darbeyi istemeyenlerin çoğunlukta olmasıdır. Ayrıca hareket sırasında bu darbeye karşı ciddi tepkilerin varlığı da bunlardan birisidir. Örneğin darbeye karşı direnişi engellemek amacıyla, ilk olarak Tümgeneral Selahattin Kaplan komutasındaki 28. Tümen, Tuğgeneral Yusuf Demirdağ komutasındaki Zırhlı Eğitim Merkezi, Süvari Yarbay Reşit Çölok komutasındaki 43. Süvari Alayı, Binbaşı Hakkı Bozok komutasındaki Tank Taburu etkisiz hale getirilmiştir. İkincide ise, ordu evindeki subaylar teslim alınmıştır. Ancak burada çatışmalar çıkmış, Ankara 27 Mayıs'a bu seslerle uyanmıştır[23]. Böylece bir darbenin olduğu anlaşılmış ve darbe ülke genelinde büyük bir şok etkisi yapmıştır.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile Türkiye, yeni bir olayla yani darbe denilen hadiseyle tanışmış ve darbe gününde halkın daha önceden alışık olmadığı hadiseler yaşanmıştır. Bunlardan birisi, darbe sabahının ilk saatlerinde, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve İçişleri Bakanı Namık Gedik başta olmak üzere, Demokrat Parti milletvekillerinin gözaltına alınarak Harp Okulu binasına götürülmesi ve geriye kalan Adnan Menderes'in ise Kütahya yolunda tutuklanarak Harp Okulu'na getirilmesidir. Adı geçen kişiler, devrin cumhurbaşkanı, başbakanı ve bakanı olan önemli aktörleridir. Darbe mefhumu ile mezkûr şahıslar, hiç de hak etmedikleri bir muameleye tabi tutulmuşlardır. Böylece, halkın oylarıyla iktidara gelen Demokrat Parti'nin iktidarına askeri darbeyle son verilmiş oluyordu.

Darbe sabahı Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kendisine yönelik istifa tekliflerini, "*Seçimle geldim, ancak seçimle giderim"* diyerek reddetmiştir. Celal Bayar'ın bu çıkışı üzerine Cemal Madanoğlu, yaptıkları darbeyi meşru bir zemine oturtmak için yeni bir planı yürürlüğe koymuş ve geçici bir anayasa hazırlatmıştır. Komisyonun başkanlığını Sıddık Sami Onar yapmıştır[24]. Aralarında önemli Anayasa hukukçularının da bulunduğu kişilerin hazırladığı geçici anayasa ile TBMM'ye ait tüm görev ve yetkiler darbeyi yapan Milli Birlik Komitesi'ne devredilmiştir. Hükümet, çalışmalarının gizli olacağı belirtilen Milli Birlik Komitesi'ne karşı sorumlu tutulmuştur. Böylece ülkenin yönetimi geçici bir süreliğine askeriyenin denetimine bırakılmış oluyordu.

III. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Sakarya'daki Yansımaları

Türk Siyasal Hayatı'nın önemli bir devrini ihtiva eden ve Türkiye Cumhuriyeti'nde demokratik hak ve özgürlüklein gelişmesinde ciddi etkileri olduğu düşünülen Demokrat Parti yönetimine 27 Mayıs Askeri Darbesi ile son verilmiştir. Bilindiği üzere halkın iradesiyle üç dönem halinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde birinci parti olarak iktidara gelen ve on yıl boyunca ülkeyi yöneten Demokrat Parti'ye karşı yapılan darbe, ülke genelinde olduğu gibi Sakarya'da da olumlu ya da olumsuz ciddi tepkilerin oluşmasına yol açmıştır. Sakarya'daki bu etki, devrin yerel gazetelerinden olan Adapazarı Akşam Haberleri, Ada Postası, Anadolu, Bizim Sakarya, Demokrat Sakarya, Sakarya, Sakarya Ekspres ve Sakarya Postası gazetelerinde çok açık bir biçimde görülmektedir.

Bahsi geçen gazetelerin büyük bir bölümü darbeden önce genel olarak Demokrat Parti'yi öven ve iktidarın yaptığı icraatları beğenen yazılar yazmaktaydılar. Ancak darbeden sonra başta Demokrat Sakarya olmak üzere, çoğu gazetenin yayın politikasını değiştirdiği ve askeri müdahalede bulunan kişileri över nitelikte yayınlar yaptıkları görülmektedir. Bu da, dönem itibarıyla gazetelerin içinde bulunduğu korukulu durumu göstermesi bakımından dikkat çekici bir olaydır.

[22] Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.456.
[23] Ümit Özdağ, Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2004, s.240-241.
[24] Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırlatmak, Türkiye Çalışmaları Grubu, SDE Yayınları, Ankara 2010, s.10.

Sakarya gazetelerine göre, 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin etkileri ilk saatlerden itibaren vilâyet genelinde kendini göstermiştir. Gazetelerin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, ilk günden başlamak üzere Sakarya'da askeri ve idari yönetimi ele alan Sakarya Askeri Valiliği tarafından sürekli tebliğler yayınlanmıştır. Sakarya Askerî Valiliği'nin şu sayılı tebliğidir diye başlayan talimatlar radyodan duyurulmakta ve gazetelerde yayımlanmaktaydı. Bir konuyla ilgili bazen gün içinde birden fazla talimatın yayınlandığı görülmektedir.

Adapazarı Postası'na göre, 28 Mayıs 1960'ta Sakarya Valiliği'ne yeni atamalar yapılmış ve mevcut valilik lağv edilerek Sakarya Askeri Valiliği oluşturulmuştur. Buna göre, mevcut vali Eşref Erkut'un yerine Sakarya Garnizon Komutanı Tümgenerel Mete Yurdakul atanmıştır. Ayrıca, Vali Eşref Erkut ile İl Emniyet Müdürü İlhami Aksoy görevden alınmışlar ve yerlerine yenileri atanmıştır. Darbenin hemen ertesi günü de güvenlik gerekçesi ile bütün polislerin silahlarına el konulmuştur[25]. Bu durum, darbeler sonrası yönetimlerin nasıl değiştirildiğini ve darbeyi gerçekleştirenler tarafından yönetime istedikleri kişileri nasıl atadıklarını açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Askeri darbeden hemen sonra Milli Birlik Komitesi Başkanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanlığı tebliğleri kapsamında Kocaeli, Sakarya ve Bolu vilâyetlerinin askerî ve mülkî idaresini yürütmek üzere 15. Kolordu Kumandanı Tümgeneral Hayati Ataker atanmış ve yukarıda ifade edildiği gibi de Sakarya Askeri Komutanlığına Garnizon Komutanı Tümgenerel Mete Yurdakul görevlendirilmiştir[26]. Ayrıca Adapazarı Belediye Başkanı Ali Necdet Güven de görevden alınarak yerine Dr. Yarbay Cevdet Özsuna getirilmiştir[27]. Bu bilgilerden çok açık bir biçimde görülebileceği üzere, 28 Mayıs Askeri Darbesi sonrası ülke yönetimini ele geçiren Milli Birlik Komitesi'nin çalışmalarını daha rahat yürütmek ve her yerde etkisini sürdürebilmek için mevcut idarecileri görevden alarak yerlerine yenilerini atadığı görülmektedir.

28 Mayıs 1960'ta Sakarya Askeri Valiliği tarafından yayınlanan 1 Numaralı Tebliğ şu şekildedir: "*Bütün yurtta olduğu gibi Sakarya'da da dünden itibaren memleketin idaresini şanlı ordumuz ele almıştır. Bu münasebetle her taraf şanlı bayraklarımızla donatılmıştır. Vatandaşlar büyük bir sevinç içerisinde bayram yapmaktadırlar. Sakarya Askeri Vali ve Belediye Başkanlığı'na Tuğgeneral Mete Yurdakul atanmıştır[28]".* Bu tebliğden görüleceği üzere, askeri darbenin iyi yanları gösterilmeye çalışılmış ve halkın söz konusu darbeden memnun olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

28 Mayıs 1960'ta yayınlanan ikinci tebliğ ile bütün vatandaşlara dışarı çıkma yasağı getirilmiş ve bu yasaklara uymayarak dışarı çıkanların ağır bir biçimde cezalandırılacağı bildirilmiştir. Ayrıca 28 Mayıs 1960 tarihinden itibaren Sakarya hudutları dahilinde bütün siyasi faaliyetler ile partilerin her türlü siyasi çalışmaları yasaklanmıştır. Hangi partiye mensup olursa olsun resmi sıfatı ne olursa olsun hiçbir şahsın parti faaliyetleri hakkında konuşması, basın toplantısı yapması, sözlü veya yazılı beyanatta bulunması ve son olarak da topluluklar halinde halka konuşmalar yapmaları men edilmiştir[29]. Bütün siyasi parti faaliyetlerinin yasaklanmasında kastedilen Demokrat Parti'dir. Zira, bu tarihlerde Demokrat Partililer tarafından ciddi tepkilerin olduğu ve bunun da karşı hareketlere yol açacağı düşünüldüğünden, parti çalışmaları yasaklanmıştır.

Bunun dışında Askeri Valilik tarafından teslim alınan ve atama yapılan merkezdeki atamalar dışında ilçelerdeki yeni görevlendirmeler de şu şekildedir: Akyazı Kaymakamlığı'na Askeri Şubesi Başkanı Yarbay Tahsin Kaya, Sapanca Kaymakamlığı'na Askerlik Şubesi Başkanı Albay Ethem Süer, Hendek Kaymakamlığı'na Garnizon Komutanı Albay Ali Kıratlı, Geyve Kaymakamlığı'na Askerlik Şubesi Başkanı Şahin Şirin ve son olarak da Karasu Kaymakamlığı'na İlçe Jandarma Komutanı Yüzbaşı Hüseyin Erdal atanmıştır[30]. Söz konusu atamaların varlığı ve eski görevlilerin

[25] Ada Postası Gazetesi, 28 Mayıs 1960; Sakarya Ekspres Gazetesi 28 Mayıs 1960; Anadolu Gazetesi, 28-29-30-31 Mayıs 1960; Sakarya Postası, 29-30 Mayıs 1960; Bizim Sakarya, 29-30 Mayıs 1960.
[26] Sakarya Gazetesi, 28 Mayıs 1960, No:1744; Demokrat Sakarya 29 Mayıs 1960.
[27] AdaPostası Gazetesi, 31 Mayıs 1960.
[28] Adapostası Gazetesi, 28 Mayıs 1960.
[29] Sakarya Ekspres, 28-29 Mayıs 1960; Ada Postası 28 Mayıs 1960.
[30] Adapazarı Akşam Haberleri, 30 Mayıs 1960.

yerlerinden alınmaları, darbe ve darbecilerin nasıl bir mantık içerisinde hareket ettiklerini ve var olan sistemi kendi çıkarları doğrultusunda nasıl değiştirdiklerini göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Tebliğlerden anlaşıldığı kadarıyla Sakarya genelinde darbeyi yapanlara karşı ciddi tepkiler oluşmuş ve halk ayaklanma teşebbüssünde bulunmuştur. Durumun ciddiyetinin farkında olan Sakarya Askeri Valiği konuyla alakalı olarak yani bu tür hareketlerin olmaması ve olması durumunda bu tür faaliyetlerin ağır bir biçimde cezalandırılacağını bildiren birçok tebliğ yayınlamıştır. Konuyla ilgili olarak Sakarya Garznizon Kumandanlığı ve Askeri Valiliğin tebliğlerinden birisi şu şekildedir[31]: "*Bazı vatandaşlara birkaç defa ihtarda bulunarak 11 Nolu Tebliğ'e kadar olan yasaklara riayet edilmesi rica edilmişti. Yapılan bu ihtarlara rağmen; bazı vatandaşlar suç mahiyetinde sayılan hareketlerde bulunmaktan çekinmedi. Derhal Askeri Valilik tarafından gerekli kararların alınmasında ve tatbikinde en ufak bir tereddüt düşünülmedi. Diğer sayın halkımızın lüzumsuz yere mağdur sayılmalarına meydan vermemek maksadıyla menfi lüzumsuz propagandalardan kendilerini son derece uzak tutmalarını son defa hatırlatırım. Durum kaza kaymakamlarına da yazılmıştır*".

Yukarıda ifade edildiği gibi, Sakarya Askeri Valiliği tarafından sürekli tebliğler yayınlanmıştır. Gazete verilerinden gün içinde duruma bağlı olarak bazen üç ya da dört tebliğin de yayınlandığı görülmektedir. Örneğin Sakarya Askeri Valiliği tarafından 30 Mayıs 1960 tarihinde yayınlanan tebliğ şu şekildedir[32]:

"*1- Sakaryalılar geceli gündüzlü büyük bir sükün içinde işleri ile meşgul bulunmaktadırlar".*

"2-Halk ile emniyet ve asayiş görevlileri arasında tam bir anlayış devam etmektedir".

"3-Bu örnek durumu yaratan sayın vatandaşlarımıza ve kendilerinin can ile mal emniyetleri için fasılasız çalışanlara memnuluk ve teşekkürlerimi sunarım."

"4-Aşağıdaki hususları bir kez daha muhterem Sakaryalılara hatırlatmayı uygun buldum.

a-Bütün vatandaşlar istisnasız ve eşit haklarla kanunların, nizamların ve mevzuatın garantisi altındadırlar. Herhangi bir zümrenin kanun dışı baskısına maruz bırakılmayacaklardır.

b-Muzur propagandalardan, aşırı heyecan, tezahürattan ve politika oyınlarından sakınmalıdırlar.

c-Emniyet ve asayiş görevlilerine yardımda bulunmak ve bunların işlerini kolaylaştırmak kendi menfaatları icabıdır.

d-Muzur ve kanuun dışı hareketlerde bulunan şiddetle cezalandırılacaklardır".

Bu tebliğden çok açık bir biçimde görülebileceği üzere, Sakarya genelinde darbecilere karşı büyük bir tepki vardır. Burada sözü edilen muzurlar aslında Demokrat Parti yanlılardır ve darbenin haksız olduğunu göstermek amacıyla eylemlerde bulunan kişilerdir. Bu durum, aynı zamanda ülke genelinde olduğu gibi Sakarya'da da ciddi bir mukavemetin varlığını ıspatlamaktadır.

Devrin basınından Sakarya'da darbecilerden dolayı ciddi bir korkunun olduğu ve bu durumun gazetecilere de yansıdığı görülmektedir. Daha önceleri Demokrat Parti yanlısı olan ve iktidar lehinde yazılar yazanlar, darbe sonrası tamamen ağız değiştirerek darbecileri övücü yazılar yazmışlardır. Buna örnek olarak Sakarya'da 27 Mayıs Askeri Darbesi ile ilgili yapılan miting övülmüş ve bayram havası içinde olduğu gösterilmiştir. Olayla ilgili olarak Ada

[31] Demokrat Sakarya, 30 Mayıs 1960.
[32] Ada Postası, 30 Mayıs 1960.

Postası'nın başlığı şu şekildedir: "*Halk sükunet ve huzur içinde bayram yapıyor. Şehir bayraklarla donatıldı"* Bu başlık, söz konusu durumu tam olarak ifade etmektedir[33].

Gazetecilerdeki bu değişikliğin bir göstergesi de gazetecilerin Garnizon Komutanlığı'nı ziyaretleridir. Sakarya Gazeteciler Cemiyeti'nden bir grup Garnizon Komutanı ve Sakarya Valisi Mete Yurdakul'u makamında ziyaret etmişlerdir. Askeri valiyi ziyaretten sonra aynı gazeteciler, bu sefer de Adapazarı Belediye Başkanı Dr. Yarbay Cevdet Özsunay'ı ziyaret ederek görüşmelerde bulunmuşlar ve hemen akabinde yeni emniyet müdürünü ziyarette bulunmuşlardır[34]. Yukarıda ifade edildiği gibi, bu durumun temel sebebi darbe olayının insanlar üzerinde bırakmış olduğu korkudur. Söz konusu haberin Demokrat Sakarya Gazetesi tarafından yapılmış olması ise ayrıca düşündürücüdür. Malum olduğu üzere, Demokrat Parti döneminde ülke genelinde Demokrat adıyla çok sayıda gazete açılmış ve bu gazeteler genel olarak da hükümet lehinde yazılar yazmışlardır. Demokrat Sakarya gazetesi de bunlardan birisidir ve 27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası, bu tür yayınlar yani Demokrat Parti aleyhinde bir yayın politikası izlemeye başlaması, mevcut durumun ciddiyetini göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Bilindiği üzere 27 Mayıs Askeri Darbesi'nden hemen sonra Milli Birlik Hükümeti kurulmuş ve mevcut hükümet tümüyle lağvedilmiştir. Yeni kurulan hükümette Sakarya'dan Ekrem Alican da bulunmuş ve Maliye Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Ekrem Alican, Maliye Bakanı olduktan sonra hemen yasal olmayan teşebbüslerde bulunmuş ve Demokrat Parti döneminde Sakarya'da kurulmuş ve bütün atamaları da mevcut hükümet tarafından yapılmış olan İş Bankası İdare Meclisi azalarını istifaya zorlamıştır[35].Bu da, darbe sonrası kurulmuş olan hükümetin ne tür kanun dışı faaliyetlerde bulunduğunu gösteren önemli örneklerden birisidir.

Sakarya basınına göre, 27 Mayıs Askeri Darbesi'nden sonra vilâyet genelindeki bütün muhtarlar görevden alınmış ve yerlerine öğretmenler atanmışlardır. Türkiye'de 1950'li yıllarda muhtarlık seçimleri siyasi partiler tarafından ve partiler adına yapılmaktaydı. Demokrat Parti döneminde Sakarya'da iki dönem halinde yapılan muhtarlık seçimlerinde genel olarak Demokrat Partili adaylar seçimleri kazanarak muhtar olmuşlardı. Bu nedenle, darbe sonrası Demokrat Partili bütün muhtarlar görevden alınarak yerlerine yenileri verilmiştir[36].

27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası Sakarya'da bu olaylar yaşanırken; Milli Birlik Komitesi tarafından TBMM feshedilerek Demokrat Partili bütün milletvekilleri tutuklanarak gözaltına alınmışlardır. Bu dönemde Demokrat Parti Sakarya Milletvekilleri olan ve muhafaza altına alınan kişiler arasında Nüzhet Akın, Tacettin Barış, Hamdi Başak, Selami Dinçer, Hamza Osman Erkan, Baha Hun, Rıfat Kadızade ve Nusret Kirişçioğlu bulunmaktadır. Bu durum tebliğ ile duyurulmuştur[37]. Bunun dışında Sakarya genelinde gözaltına alınan Demokrat Partili diğer kişiler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir[38]:

Sakarya'da Muhafaza Altına Alınanlar

Adı Soyadı	**Baba Adı**	**Memleketi**	**Mesleği**
Seyit Ali Kalbuk	Davut	Hendek	Keresteci
Ahmet Yıldırım	İbrahim	Hendek	Rençber (DP'ye Kayıtlı)
İshak İskenderoğlu	Haşim	Karasu	DP Karasu İlçe Başkanı
Fethi Tok	Mehmet	Hendek	Kurtköy Muhtarı (DP'ye kayıtlı)

[33] Sakarya, 30-31 Mayıs 1960.
[34] Anadolu, 1 Haziran 1960; Demokrat Kocaeli, 1 Haziran 1960.
[35] Ada Postası, 3 Haziran 1960.
[36] Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Haziran 1960.
[37] Sakarya, 3 Haziran 1960.
[38] Ada Postası, 3 Haziran 1960.

İbrahim Gürsoy	Macit	Çaykara	Marangoz
Ziya Uçankardeşler	Hüseyin	Adapazarı	Kırtasiyeci (DP'ye kayıtlı)
Necdet Güven	İzzet	Kandıra	Adapazarı Belediye Başkanı
Nazif Sel	Hamit	Pazar	Sinemacı-DP İl Başkanı
Sait Çalışkan	Murat	Adapazarı	Müteahit-DP İl İdare Kurulu Azası
İbrahim Arabul	Ahmet	Adapazarı	Kunduracı-Belediye Meclis Azası
Kemal Turna	Halit	Adapazarı	İnşaatçı-DP'ye kayıtlı
Remzi Türközü	Haşim	Akyazı	Rençber
Hikmet Onayla	Rıfat	Adapazarı	İnhisar Baş Bayii. Bucak Başkanı
Yavuz Kavafoğlu	Ali Rıza	Adapazarı	Çiftçi-DP Adapazarı İlçe Başkanı
Ahmet Özdül	Mustafa	Akyazı	Akyazı Belediye Başkanı

Sakarya'da adı verilen gözaltına alınma işlemleri devam ederken; il genelinde 27 Mayıs Askeri Darbesi'ni gerçekleştirenlere karşı ciddi bir tepkinin olduğu ve eylemlerde bulunanların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, halkı ayaklandırmaya teşvik ettiği ve isyan hareketlerinde bulunduğu iddiasıyla Sakarya İl Meclis Üyesi ve Kazım Paşa Demokrat Parti Bucak Başkanı Hikmet Onaydar da tevkif edilmiştir[39]. Bu arada daha önce gözaltına alınan bütün milletvekilleri ile Sakarya Eski Valisi Nazım Üner, Yassıada'ya gönderilmişlerdir. Ayrıca Sakarya Askeri Valiliği tarafından görülen lüzum üzerine Demokrat Parti Vilayet Azası Mustafa Tuğlu gözaltına alınmış ve Sakarya Askeri Garnizon Komutanlığı'na götürülmüştür[40]. Yukarıda gösterilen sözkonusu tutuklamaların varlığı, darbe sonrası il genelinde kanun dışı uygulamaların en üst derecede olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Sakarya yerel basınında darbe sonrası günlerde sürekli olarak ülkede bir bayram havası olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Bu durum, Ada Postası adlı gazetede şu şekilde görülmektedir: "*Binlerce Sakaryalının yolları doldurarak sevinç gözyaşları arasında kendilerini alkışladığı ve tezahüratta bulunduğu Sakarya Tahsil Gençliği, dün ordu lehine bir gösteri ile Saray Sineması'nda kapalı toplantı yaptı. Sakarya'da Ata'nın heykelinin dikilmesi için ant içildi. Konuşan şanlı ordu mensuplarımız ve hatiplerle Yüksek Tahsil Gençliği günün mana ve önemini belirtmişlerdir. Şiirler ve marşlar okunmuştur. Sakarya Askeri Valisi Mete Yurdakul da gençliğe bir hitapta bulunmuştur[41]".* Bunun gibi Anadolu gazetesinde Karasu ve Akyazı ilçelerinde darbe lehine İnkılap gösterilerinin yapıldığı ve bunların da bir bayram havası içinde geçtiği ifade edilmektedir. Bu her iki etkinlikte de Sakarya Askeri Valisi Mete Yurdakul'un bulunduğu söylenmekte ve bunlara övgü dolu sözler sarf edilmektedir[42]. Anadolu ve Ada Postası adlı iki gazetede her ne kadar Sakarya'da halkın çok mutlu olduğu izlenimi verilmeye çalışılmış olsa da; birçok ilçede darbe karşıtı gösterilerin ve eylemlerin varlığı, bu durumun tersi olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Bilindiği üzere 27 Mayıs Askeri Darbesi'nden sonra vatandaşlar tarafından orduyu desteklemek adı altında bazı yardımlar yapılmıştır. Bu kapsamda vatandaşların bir kısmı yüzük, alyans ya da altınlarından oluşan birtakım ziynet eşyalarını orduya bağışlamışlardır. Bilhassa Sakarya merkez ve ilçelerden hazineye alyans, bilezik, altın mamülleri ve külçe altın ile nakdi teberrü kampanyası düzenlenmiştir. Burada biriken paralar ve altınları toplamak için de Askeri Valilik içerisinde bir birim de kurulmuştur[43].

[39] Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Haziran 1960; Sakarya, 3 Haziran 1960.
[40] Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Haziran 1960; Sakarya Ekspres, 5 Haziran 1960.
[41] Anadolu, 3 Haziran 1960; Ada Postası, 4 Haziran 1960.
[42] Anadolu, 10 Haziran 1960.
[43] Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Haziran 1960.

Yukarıda açıkça izah edildiği üzere, 28 Mayıs 1960'ta Sakarya Valiliği lağvedilmiş, Sakarya Askeri Valiliği oluşturularak bu makama Mete Yurdakul atanmıştır. 9 Haziran 1960'a kadar bu görevi sürdüren Askeri Vali'nin yerine 9 Haziran 1960'ta sivil bir vali atanmıştır. Giresun Valisi olan Eşref Ergut'un Sakarya Valisi olarak tayin edilmesiyle birlikte Sakarya Valiliği yeniden sivil birinin idaresine bırakılmış oluyordu[44].

27 Mayıs Askeri Darbesi'nden sonraki bir diğer olay da vatandaşların elinde bulunan bütün silahlara el konulmasıdır. 28 Mayıs 1960 günü bir tebliğle bütün vatandaşların derhal silahlarını Askeri Komutanlığına yani Sakarya Askeri Valiliği yetkililerine teslim edilmesi istenmişti. Demokrat Sakarya Gazetesine göre, silahların son teslim tarihi 10 Haziran 1960 olarak belirlenmişti. Bu tarihe kadar silahlarını teslim etmeyelerin de ciddi bir şekilde cezalandırılacağı bildirilmekteydi[45].

Sakarya Askeri Valiliği tarafından Vilayet Basın Sözcülüğü adında bir birim oluşturulmuş ve söz konusu birimin başına Yarbay Demir Abana atanmıştır. Bu birim kurulduktan sonra Askeri Valilik tarafından hazırlanan bütün tebliğler, burası tarafından gazetelerin ilgili birimlerine aktarılmıştır. Yarbay Demir Abana, zaman zaman gazetecilerle bir araya gelerek son durum hakkında bilgiler paylaşmaktaydı. 10 Haziran 1960 tarihinde gazetecilerle akşam yemeğinde bir araya gelen Askeri Valilik Basın Sözcüsü, gazetecilerle çeşitli konularda görüş alışverişinde bulunmuştur[46].

Anadolu gazetesine göre, Sakarya'da orduya yapılan altın yüzük, alyans ve nakdi yardımlar dışında esnaflar da ordu ve hazineye yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Esnaflar aralarında yaptıkları toplantılar neticesinde ürünlerde birtakım indirimler yapılmasına karar vermişlerdir. Bu toplantı Adapazarı Belediye Başkanı Dr. Yarbay Cevdet Özsunay başkanlığında Sakarya Esnaf Cemiyetleri Başkanları katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Alınan karalar neticesi çok sayıda ürünün fiyatı düşürülmüştür. Bu yolla vatandaşların orduya daha fazla yardım yapacağı düşünülmüştür[47].

Adapazarı Belediye Başkanı olarak atandıktan sonra Dr. Yarbay Cevdet Özsunay 13 Haziran 1960'ta bir basın toplantısı yapmıştır. Askeri Müdahale hakkında konuşan adı geçen şahıs, askeri idarenin her şeyden fazla halkın sempatisine ihtiyaç duyduğunu söylemiş ve Adapazarı esnafının yaptığı indirimlerin öneminden bahsetmiştir[48]. Belediyenin çalışmaları hakkında da bilgi veren Belediye Başkanı'nın bu toplantısı, esas itibarıyla askeriye tarafından 27 Mayıs Askeri Darbesi'ni sevimli göstermek amacıyla yapıldığı şeklinde değerlendirilmektedir.

Çalışmamızda buraya kadar olan kısımda darbe sonrası Sakarya gazetelerinin önceki döneme oranla nasıl taraf değiştirdiklerini ve bunu da yazılarında nasıl gösterdiklerini maddeler halinde göstermiştik. Bu değişiklik en nihayetinde bazı gazetecilerin aralarının bozulmasına ortam hazırlamış ve gazeteciler cemiyetinden birkaç kişinin istifasına yol açmıştır. Bu kapsamda, Sakarya Gazetecileri Cemiyeti Başkanı Nusret Özgen, Umumi Katip Sadık Aldinç ve Aza Fahri Çatallar idare heyetinden istifa etmişlerdir. Bu arada başkanın istifasından sonra İkinci Başkan Lütfi Örer'in de istifa edebileceği sürekli olarak basında yer edinmiştir[49]. Her ne kadar bu istifanın idare heyeti azaları arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu olduğu gösterilmiş olsa da; asıl sebebin darbe sonrası gelişmeler olduğu çok açıktır.

Sakarya Ekspres gazetesine göre, Adapazarı Belediye Başkanı olarak atandıktan sonra Dr. Yarbay Cevdet Özsunay, Adapazarı genelinde sürekli olarak esnafla bir araya gelmiş ve toplantılar yapmıştır. Şehirdeki manavlar, pastaneler ve lokantalarla görüşmelerinden sonra, 16 Haziran 1960'ta pastacılar, şekerciler ve Nişkoz fabrikaları sahipleri ile

[44] Anadolu, 9 Haziran 1960, Sakarya, 9 Haziran 1960, Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Haziran 1960; Ada Postası, 9 Haziran 1960; Demokrat Sakarya, 9 Haziran 1960.
[45] Demokrat Sakarya, 10 Haziran 1960.
[46] Sakarya Ekspres, 11 Haziran 1960.
[47] Anadolu, 16 Haziran 1960; Sakarya Ekspres, 16 Haziran 1960.
[48] Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Haziran 1960.
[49] Anadolu, 17 Haziran 1960.

yapılan görüşmeler neticesinde bu ürünlerde indirim yaplmasına karar verilmiştir.[50] Sadece bu alanda değil; daha birçok alanda indirim olduğu sürekli olarak gazetelerin ilk sayfalarında yer almıştır. En son olarak da sigara ve çay fiyatlarında ciddi bir indirimin olduğu belirtilmiştir[51]. Bu durum, darbe sonrası askeri yönetimin halkın sempatisini kazanmak için uğraştığı ve eski belediye yönetiminin de sürekli zam yapan ve halka baskı uygulayan bir idare olarak gösterilmeye çalışıldığı şeklinde yorumlanmaktadır.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra ülke genelinde Demokrat Parti döneminde büyük yolsuzlukların olduğu iddiasıyla çeşitli komisyonların kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyonlardan birisi de Sakarya'da tesis edilmiştir. Milli Birlik Komitesi tarafından Sakarya'da oluşturulan 2 Nolu Tahkikat Komisyonu, faaliyetlerini Sakarya Ticaret Odası'nda yürütmüştür. Vatandaşlara bir tebliğ yayınlayan Tahkikat Komisyonu, uygunsuz hareket ve yolsuzlukların çekinmeden bildirilmesinin millet ve memleket menfaatleri adına lüzumlu olduğu ve ihbarda bulunan vatandaşların isimlerinin tamamen gizli tutulacağı bildirilmiştir[52].

Demokrat Sakarya gazetesinin verdiği bilgilere 2 Nolu Tahkikat Komisyonu aşağıda isimleri ve görevleri yazılı kişilerden müteşekkildir[53]:

Tarık Özbek	: İş Bankası Müdürü
İbrahim İlker	: Ziraat Bankası İkinci Müdürü
Sabri Sakallıoğlı	: Serbest Ticaret Mensubu
Niyazi Boran	: Ticaret Bankası İkinci Müdürü
Recai Süel	: Akbank Muhaberat Müdürü
Ferit Öğel	: Ticaret Lisesi Öğretmeni
Rüştü Aykaç	: Vilayet Encümeni
Nurettin Bayramoğlu	: Ticaret Lisesi Öğretmeni
Ayhan Bilge	: Ticaret Lisesi Öğretmeni
Refik Gökçek	: Emniyet Bankası Müdürü
Abdurrahman Akkoyun	: Levazım Üsteğmeni

Milli Birlik Komitesi tarafından sözkonusu tahkikat komisyonunun kurulmasının temel sebebi Demokrat Parti döneminde çok sayıda yolsuzluk ve suistimallerin olduğunu göstermektir. Çünkü Milli Birlik Komitesi üyeleri, basın toplantılarında sürekli olarak Demokrat Parti döneminde büyük yolsuzlukların olduğunu ifade etmek suretiyle eski iktidarı halk nazarında küçük gösterme çabasında olmuştur.

Sakarya basınında her gün yayınlanan Askeri Valilik tarafından verilen tebliğlerde il genelinde sürekli hürriyet bayramlarının olduğu ve halkın bu bayramlardan çok mutlu olduğu şeklinde haberler yapılmaya devam edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Sakarya Ekspres gazetesinde şu haber yapılmıştır: "*24 Nolu Tebliğe ek olarak Askeri Valilik tarafından bildirilmiştir: 17 Haziran 1960 saat 13:30'da Söğütlü nahiyesinde tertip edilmiş bulunan inkılabı kutlama töreni çok parlak bir şekilde geçmiş, hatipler inkılabın önemini belirten konuşmalar yapmışlardır. Bu tören kahraman Söğütlülerin evlatlarına bir hatıra olarak bırakacakları manevi bir mirası teşkil etmektedir[54]".* Ama bu haberlerin hiçbirinde darbe karşıtı hareketler gösterilmemekte ve her gün onlarca kişinin darbe karşıtı olması dolayısıyla yaptığı eylemler neticesi gözaltına alınmaları çok ciddi bir şekilde verilmektedir. Bu da, darbelerin mantığını ve yapısını göstermesi bakımından anlamlıdır.

[50] Sakarya Ekspres, 18 Haziran 1960.
[51] Anadolu, 18 Haziran 1960.
[52] Demokrat Sakarya, 19 Haziran 1960.
[53] Demokrat Sakarya, 19 Haziran 1960.
[54] Sakarya Ekspres, 18 Haziran 1960.

Sakarya'da bulunan milletvekillerinin ya da eski bürokratların Yassıada'ya sevk edilmelerinin vilâyet genelinde öğrenilmesi üzerine; bazı vatandaşlar tarafından buna tepki gösterildiği anlaşılmaktadır. Demokrat Sakarya gazetesine göre, Sakarya eski valisi Nazım Üner'in Yassıada'ya sevk edilmesi üzerine Sakarya Merkez ilçesi Güneşler köyünde ikamet eden Zirai Donatım Fabrikası'nda bekçi olarak çalışan Mehmet Asutay isimli vatandaş bu duruma tepki gösterip ordu lehine konuşma yapması üzerine derhal gözaltına alınıp hakkında adli işlem başlatılmıştır. Gazete, Mehmet Asutay tarafından gösterilen tepkiyi sapıkça bir hareket olarak değerlendirmiştir.[55]

Sakarya'da 27 Mayıs Askeri Darbesi'ne karşı çok sert tepkilerin gösterildiği ve halkın bu durumdan son derece rahatsız olduğu Sakarya Ekspres Gazetesi Başyazarı Şevket Yılmaz'ın makalesinden açık bir biçimde görülmektedir. Şevket Yılmaz konuyla ilgili olarak 23 Haziran 1960 tarihinde kaleme aldığı "*Devlet Mekanizmasına Yapılan Sabotaj"* adlı makalede şunları ifade etmektedir[56]:

"*Öyle görülüyor ki işler A'dan Z'ye bozuktur ve el altından el uzatılan her yerden yeni marifetler ortaya çıkmaktadır. Onun için inkılap hareketinin ortaya çıkardığı manzara, istiladan kurtuluşa kadar ehemmiyet arz etmektedir. Durumun bu hale gelmesi, bütün devlet ve ona bağlı iktisadi teşekküllerde şunun bunun kayırması sıfatı ile çalışan ve geldikleri günden beri partizan hareketler peşinde koşan, işlerindeki kabiliyetsizlikleri yetmiyormuş gibi namuslu kimseleri de daima tehditler altında bulundurup birçoklarının yerlerini değiştirmeye sebep olan bu tip sömürücü kimselerden gereken randımanı alamamış,* ***hareketleri ile başkalarından randıman vermesine mani olmaları Devlet mekanizmasına yapılan sabotajdan başka bir şey ile izah olunamaz.*** *Evet bu kimseler devlet mekanizmasına gerçekten zararda bulunmuşlardır. Onun için, yeniden tesis edilmekte bulunan idare mekanizmasının bunlardan kati surette temizlenmesi icap ettiği kanısındayız. Olan olmuştur. Ne şiş yansın ne de kebap diye düşünecek olursak, sülük misali bu partizanların yukarıda izah olunan hareketleri karşısında ümitsizliğe düşmüş olan dürüst kimselerin neme lazımcığından kurtulamayız. Bu da özenilerek meydana getirilen inkılap hareketimizle bağdaşmayacağı cihetle istenilen neticelerin süratle alınmasına mani olabilir".*

Ada Postası gazetesinin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi hazineye yapılan yardımlardır. Gazetenin hemen hergünkü sayısında hazineye vatandaşlar tarafından yapılan yardımlar sayesinde devlet hazinesinin ciddi bir şekilde güçlendiği vurgusu yapılmıştır. Konuyla ilgili olarak Ada Postası'nın 30 Haziran 1960 tarihli sayısında şu haber yapılmıştır: "*Türk parasının kıymetini yükseltmek ve hazinede açılan yarayı kapatmak için vazifeye koşan yurttaşlarımızın bağışları günden güne artmaktadır. Yurdun dört köşesini saran bu mukaddes bağış yarışına bütün milletimiz tek insan gibi katılmalıdır. İnkılabımızın her bakımından gelişmesini sağlamak için girişilen bu ulvi hareket yurdumuzda olduğu gibi yurdumuz dışında da takdirle karşılanmaktadır[57]".*

Sonuç

Türk Siyasal Hayatı'nda 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi olarak bilinen bu süreç, Türkiye'nin çok partili hayata geçişiyle başlayan demokrasi tarihine ağır bir zarar veren ve Türkiye'de darbelerle muhtıraları başlatan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Malum olduğu üzere, söz konusu askeri darbeyle seçimle ve halkın oylarıyla iktidara gelen partiye son verilmiş ve Türkiye'de demokrasi alanında atılan adımların ciddi bir şekilde durmasına ortam hazırlanmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbeden sonra da Türkiye'de askeri darbelerle demokrasi süreci bazı tarihlerde ciddi bir biçimde kesintiye uğramıştır.

Günümüzde etkileri ve durumu hala tartışılan 27 Mayıs Askeri Darbesi, ülke genelinde olduğu gibi Sakarya'da da hem demokrasi hem de insan hak ve özgürlükleri açısından ciddi zararları olmuştur. Bilhassa Kocaeli'nde 10 yıl

[55] Demokrat Sakarya, 23 Haziran 1960.
[56] Sakarya Ekspres, 23 Haziran 1960.
[57] Ada Postası, 30 Haziran 1960.

boyunca yapılan başta milletvekili genel seçimleri olmak üzere belediye meclisi seçimleri, il genel meclisi seçimleri ve muhtarlık seçimlerinin tamamını kazanan ve adı geçen 10 yıllık süre içerisinde Kocaeli tarihinde derin izler bırakan Demokrat Parti iktidarının askeri darbeyle sonlandırılması, halk nazarında ciddi etkiler bırakmıştır. Bu durum, metin içinde açıkça gösterildiği gibi devrin basınında aleni bir biçimde gözlemlenebilmektedir.

Kaynakça

Adapazarı Akşam Haberleri Gazetesi

Ada Postası Gazetesi

Anadolu Gazetesi

Bizim Sakarya

Demokrat Sakarya Gazetesi

Sakarya Gazetesi

Sakarya Ekspres Gazetesi

Sakarya Postası Gazetesi

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 11. Baskı, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Akşin, Sina. *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980),* İmaj Yayıncılık, Ankara 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, Ankara 2004.

Bakan, Selahaddin-Özdemir Hakan. Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) DP'ye Karşı, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Dergisi,* 16I/1, (2013) s. 373-397.

Başgil, Ali Fuad.*27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, 5. Basım, İstanbul 2011.

Baytal, Yaşar. Demokrat Parti Ekonomi Politikaları (1950-1957), *Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi,* 40 (2007), ss.545-567.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),* 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2013.

Duman, Olcay Özkaya. Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler, "Demokrat Parti Dönemi*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, 2012 1 (1), s.299-318.

Ertem, Barış. Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası, *ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2010 1 (2), ss.71-92.

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi),* İmge Yayınları, Ankara1990.

Karpat, Kemal H.*Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller),* (Ed. Nevin Akbıyık), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* (Çev. Güneş Ayaz), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

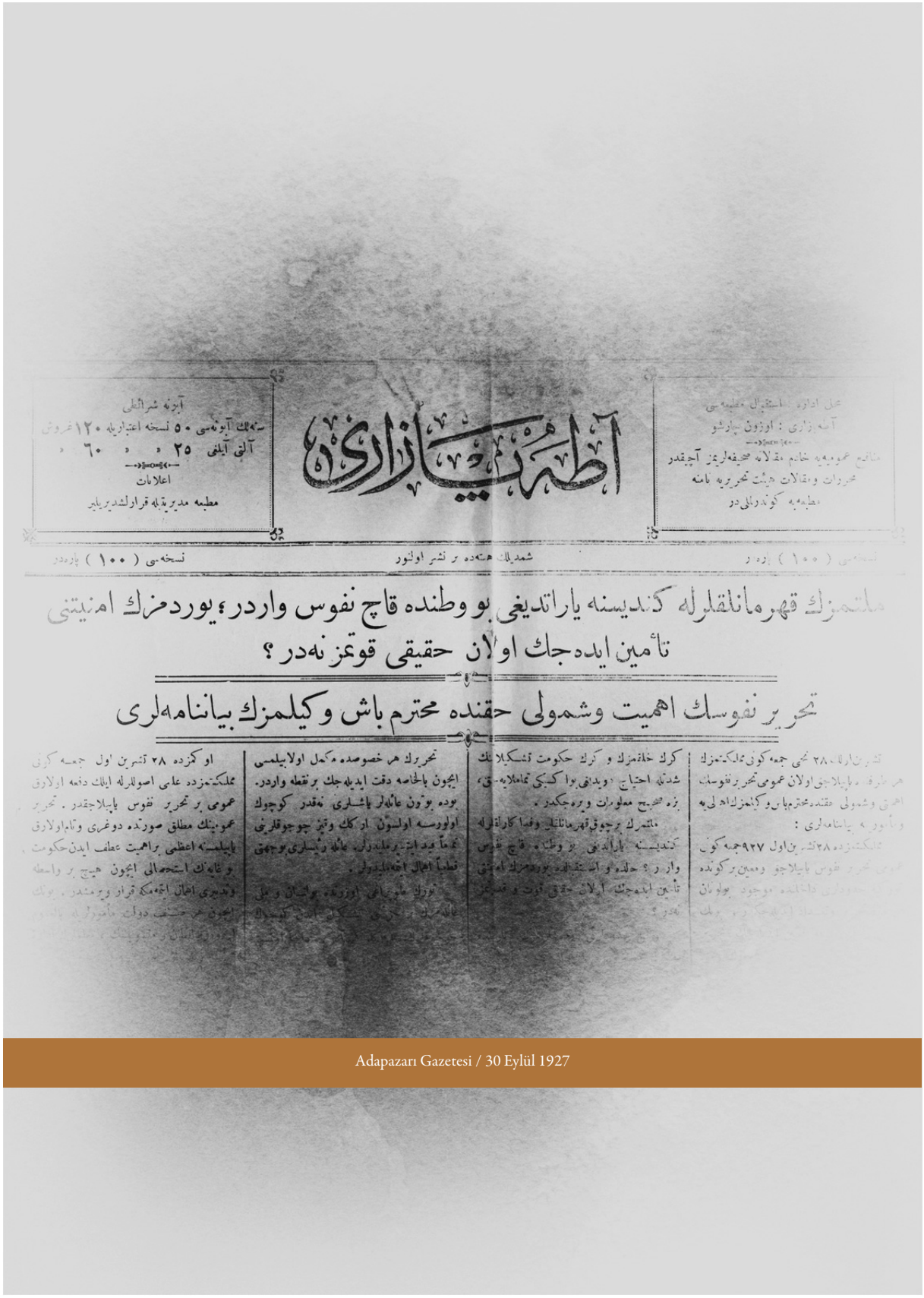
Lewis, Lewis. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 5. Baskı, (Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Taşkıran, Cemalettin. Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 4/14 (1994), ss.257-265.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950), (4. Kitap Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Tunç, Bilal. Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960) (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Sakarya 2016.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

آطه بازاری

Adapazarı Gazetesi / 30 Eylül 1927

Cumhuriyet Dönemi Sakarya'sında Basın ve Toplum

Sakarya Basını Üzerine Bazı Mülahazalar

ENİS ŞAHİN
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, sahin.enis@gmail.com

Modern devlet yapılarının vazgeçilmez unsurlarından olan basın, genel olarak yasama, yürütme ve yargıdan sonra gelen "dördüncü güç veya kol" olarak değerlendirilmektedir. Bir ülkede veya şehirde basınla ilgili elemanlar, o ülke veya şehrin gelişmişliği ve çağdaşlığıyla ilgili en önemli ölçütlerden kabul edilmektedir. Eski tabirle matbuat olarak bilinen basın, gazete, dergi ve bülten gibi periyodik neşredilen yayınların bütününe verilen ortak isimdir. Gazete, mecmua ve bültene ilaveten radyo, televizyon ve internet araçlarını da kapsayan ve daha geniş bir kavram olan medya, basın ibaresinden farklıdır. Basın kavramında "yazılı olma ve periyodik olarak insanlara ulaşma" olgusu ön planda gelmektedir ki, basın bu haliyle medyadan hem farklıdır ve hem de daha dar bir alana sahiptir. Medya kavramı basını da kapsamasına rağmen, kendine has özellikler taşıyan ayrı bir alandır. Yazı, sözlü ve görüntülü bilgilere göre tamamen kalıcı bir özellikte olduğundan dolayı, insanlara çok daha cazip gelmektedir. Yani "söz uçar, yazı kalır" darb-ı meseli, medyanın basın dışındaki alanı için söylenmiş gibidir. Duyulan bir söz veya televizyondan izlenen bir haber veya bilginin etkisi anlıktır. İzlenen olay, genel olarak bilinir ancak ayrıntıları zaman içerisinde fazla hatırlanamaz. Ancak yazı her zaman kalıcıdır ve daha "elde" dir. İyi korunması halinde, varlığını yüzyıllar boyu dahi olsa sürdürür.

Bilgi, insanoğlunun varoluşundan itibaren hep ilgi merkezinde olmuş ve insanların dikkatini çekmiştir. Bu yüzden enformasyon, günümüz dünyasının en önemli kuvvetine dönüşmüş, kendisini elinde bulunduran tarafa büyük bir güç vermiştir. Basın bundan dolayı büyük bir güçtür. Basın insanlar üzerinde o denli etkilidir ki, başarıları insanlığın gelişimine ve bilgilenmesine büyük katkı sağlarken, başarısızlıkları veya işlerini iyi yapamamaları, dünyanın okuryazar ve ilgili vatandaşlarının büyük çoğunluğunun ciddi biçimde yanlış bilgilendirilmesine de yol açar.[1] "Bilgi"nin en büyük güç olduğu günümüzde, basının doğru kullanılması, ülkelerin gücüne güç katacaktır. Basın denilince akla ilk gazete gelir. Dergi ve bülten ondan sonra yer alır. Gazetenin adeta dokunulmazlığı varmışçasına ön planda olması yadırganmaz. Hatta yakın zamana kadar geçmiş için matbuat denilince, akla ilk gelen kelime ceride yani gazete olmuştur. Özellikle bir tarihçi için döneme ait gazeteler, incelenen devrin havasının en iyi şekilde koklanmasına imkân tanıyan vazgeçilmez bir materyaldir. Bir tarihçi, incelediği olayın insanlar üzerindeki tesirlerini, resmî belgelerden ziyade, basını inceleyerek, adeta gün gün ortaya koyabilir. Bundan dolayı da gazetelerin başı çektiği basın, insanlık tarihi boyunca her zaman için büyük önem arz etmiştir.

[1] Martin Walker, *Basının Gücü*, çev. Gülden Şen, İstanbul 1999, s. 39.

İlk gazetenin dünyada ilk kez nerede ve ne zaman çıktığı konusunda herhangi bir kesinlik bulunmamakla birlikte, Sümerler, Mısırlılar ve Romalılarla ilgili çeşitli rivayetlerin varlığı bilinmektedir. Ama bugünkü manada basının doğuşunun, kâğıt ve matbaanın icadıyla başladığı kesindir. Avrupalılar kâğıt yapımını öğrenip matbaalar kurduktan sonra sadece kitap değil, günlük gazeteler de çıkarmaya başladılar. Avrupa'da ilk gazetenin ne zaman ve nerede çıktığıyla ilgili bazı tartışmalar mevcuttur. İngilizler 1588'de İniltere'de, Almanlar 1615'te Frankfurt'ta basıldığını iddia ederlerken, 1609'da Strasbourg ve 1619'da Anvers'te çeşitli gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. Genellikle belli periyodlarla çıkan bu gazetelerden sonra ilk günlük gazete 1660 tarihinde Almanya'da Laypziger Zaytung adıyla yayınlanmıştır. İngiltere'de ilk günlük gazete ise 1702 tarihli Daily Courant'dır. Yine İngiltere'de 1772 tarihli Morning Post ve 1785 tarihli ilk adıyla The Daily Universal Register", bilinen adıyla The Times da aynı kategoride bulunmaktadır[2] ki bu gazeteler dünyanın en uzun süreli gazeteleri arasında da bulunmaktadır.

Türk gazeteciliği ise dünya gazeteciliğinin gelişme gösterdiği dönemde, emekleme evresini yaşamaya başlamıştır. Bu gecikmede sadece matbaanın Osmanlı ülkesine geç gelmesinin etkisi en az yüz yıl kadardır. Türkiye'deki ilk gazetenin İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği tarafından 1795 tarihinde çıkarılan kısa ömürlü Bulletindes Nouvelles (Haberler Belleteni) olduğu bilinmektedir. İlk Türkçe gazete ise resmî boyuttaki Takvim-i Vekayi'dir (1831). Resmî olmayan ilk gazete ise 1840 tarihli Ceride-i Havadis olmakla birlikte bir İngiliz vatandaşının kontrolündeydi. Türk vatandaşlarının kendi girişimleriyle özel olarak yayınladıkları ilk Türkçe gazete ise, 1860 tarihli Tercüman-ı Ahvâl'dir. Bunu aynı özellikteki ikinci gazete olan 1862 tarihli Tasvir-i Efkâr takip etmiştir. Tanzimat döneminin de etkisiyle, bu yıllar Türk gazeteciliğinin canlanmaya başladığı bir dönem olmuştur. Basınla ilgili ilk önemli düzenlemelerden 1857 tarihli ilk matbaa nizamnamesi yapılmış, her tür basının Maarif Meclisi tarafından incelenmesi şartı kabul edilmiştir. İlk Meşrutiyet döneminde ciddi bir sayı artışı gözlense de, sansür bu evredeki basının üzerine bir kâbus gibi çökmüş ve gelişimini engelleyen faktörlerden birisi olmuştur.[3] Bu haliyle sansür, basının gelişiminin önündeki en önemli engel oldu, pek çok gazete ve dergi süreli-süresiz kapatıldı, kısıtlamalara tabi tutuldu.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve anayasanın yeniden yürürlüğe konmasıyla, basın hayatında yeni bir dönem başladı. Basın üzerindeki her türlü kısıtlama kaldırıldı. Ağustos 1909'da kabul edilerek yürürlüğe giren anayasanın 12. maddesi; "basın, kanunlar dairesinde serbesttir. Hiçbir şekilde baskıdan önce teftiş ve kontrole tabi tutulamaz" şeklindeydi.[4] Türkiye'de basın tarihiyle ilgili çok seçkin bir eseri kültür tarihimize kazandıran Koloğlu, bu durumu şöyle izah etmektedir: "Yeni dönemin en önemli özelliğini, her aklından geçenin, her canı çekenin sokak başına çıkıp nutuk çekmesi gibi, gazete ya da dergi çıkarması oluşturuyordu. Buna bir basın patlaması demekten çok, basın çılgınlığı demek daha uygun düşecektir. Pek çoğu bir ya da birkaç sayı yaşayıp batan bu yayınlar, belki tek tek etki yaratamamış, ancak tolumun gerçekleri dinlemek açlığına cevap vermişlerdir."[5] Esasında bunların çoğu, sansür uygulamasına tepkiden ileri geliyordu. Öyle ki hürriyetin ilanıyla birlikte sadece iki buçuk aylık süre zarfında gazete açma imtiyazını elinde bulunduranların sayısı 200'ün üzerindeydi[6] ki bu, sonraki dönemde sürekli artış göstermiştir. Öyle ki 1908 yılı başında ülkedeki tüm gazete ve dergi sayısı sadece 120 iken, Meşrutiyet'in yedinci ayında gazete ve dergi çıkarmak amacıyla yapılan müracaatların sayısı 730'a ulaşmıştı. Bu miktar İstanbul için 52 iken, 377'ye çıkmıştı[7] ki, İstanbul'daki sayısı ülke ortalamalarının da üzerindedir. Savaş yıllarıyla birlikte bu sayının doğal olarak birtakım iniş-çıkışlar yaşaması söz konusu olmuştur. Mütareke dönemiyle birlikte basın elemanlarının sayısı daha az, ancak daha seçkin bir nitelik taşımaktadır ki, Adapazarı basının başlangıcı da bu döneme rastlamaktadır.

---

[2] Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara 1976, s. 13-15.

[3] Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul 1992, s. 13-15; Ali Gevgilili, "Türkiye Basını" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* I, İstanbul 1983, s. 202; Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi*, s. 13-15.

[4] Suna Kili–Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, İstanbul 2000, s. 86.

[5] Koloğlu, *Türkiye'de Basın*, s. 53-54.

[6] İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri, Ankara 1981, s. 23-24.

[7] Koloğlu, *Türkiye'de Basın*, s. 54.

Sakarya Basını'nın başlangıcı, yani vilayet merkezi durumundaki Adapazarı'nda gazete ve dergiciliğin ne zaman başladığı hususu tartışmalı bir meseledir. Kesin olmayan bilgilere göre, Adapazarı'nda ilk gazetenin yayınlanma dönemi, basın patlamasının yaşandığı II. Meşrutiyetin ilânından sonraki evreye rastlar. Yine kesin olmayan bir veriye göre, Kocaeli Mutasarrıflığı'na bağlı büyükçe bir kaza durumunda bulunan Adapazarı'ndaki ilk yayın organı, Ermenice bir neşriyat olan Yergir (memleket) gazetesidir ve bu gazete Teotik/Teorik adlı bir Ermeni tarafından 1909 yılında yayınlanmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet'in "serbestiyet ve mutlu günlerinde" basın patlamasının olduğu böyle bir dönemde böyle bir gazetenin çıkması mantıklı olsa da, bununla ilgili bilgiler yok mesabesindedir, rivayet durumundadır. Konuyla ilgili bir başka benzer bilgiye göre ise, Teotik/Teorik adlı bir Ermeni yazar tarafından hazırlanan Ermenice yıllıkta, Adapazarı'nın ilk gazetesi aynı tarihte Ermenice Yergir adıyla yayınlanmıştır. Hatta Yergir'in gazete olmayıp, haftada bir defa yayınlanan bir mecmua olduğuna dair malumat da vardır. Ama bu bilgilerin hiçbirisini bugüne kadar tevsik edebilmek mümkün olamamıştır. Yine bu döneme ait çok kesin olmayan başka bir bilgiye göre, 1916'da şehirde Zurna adlı haftalık mizahî bir dergi yayımlanmaya başlamışsa da, periyodu konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Gazetenin Adapazarı'nda basılıp-basılmadığı, hatta bu dönemde şehirde bir matbaa olup-olmadığı da kesin olarak bilinmemektedir.

Adapazarı'nda basının başlangıcı hususundaki bu muğlak ve tartışmalı bilgilerden sonra, şehirde yayınlandığı kesin olarak bilinen ilk gazetenin, 1919 yılında neşriyata başlayan Adapazarı gazetesi olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda da bu husus dile getirilmekte ve şehirde yayınlandığı kesin olarak bilinen ilk gazetenin 1919 tarihli Adapazarı gazetesi olduğu kesin bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu gazetenin yayını 7 Mart 1919 tarihinde, başka bir ifadeyle Milli Mücadele'nin başlangıç dönemine rastlamaktadır. Haftalık yayınlanan Adapazarı gazetesinin yayın hayatı 1937 yılına değin devam etmiştir. Gazetenin elde kısıtlı da olsa birkaç nüshası bulunmaktadır. Kapatılmasından sonra halefleri olarak Yeni Adapazarı ve tekrar Adapazarı'nı yayın hayatında görebilmek mümkündür.

Kesinlik arz etmediği için 1916 tarihli mizah mecmuası Zurna'yı yayınlanmamış kabul edersek, neşredildiğini kesin olarak bildiğimiz şehrin ilk mecmuası 1929 tarihinde yayınlanmaya başlayan Millet dergisidir. Gazetecilik adına Adapazarı gazetesi ne ise, dergicilik adına da Millet dergisi aynı manayı taşımaktadır. "Millet mekteplerinin naşir-i efkârı, millî, edebî, ictimaî, ahlakî ve felsefî bir mecmua" olan Millet, "Milletimize ve Aziz Cumhuriyetimiz'e faydalı yazılara sayfalarımız daima açıktır" sloganıyla okuyucularına ulaştırılıyordu. Periyodu 15 gün olan derginin yayın hayatı fazla sürmemiş ve 1930 yılında kapatılmıştır.

Sakarya Basını'na ait gazete ve mecmuaların ilk yayınlandığı andan, günümüze kadar uzanan süreçteki yoğunluğu, Türkiye ortalamalarının üzerindedir. Her ne kadar birkaç sayı çıkan neşir ürünleri olduğu kadar, daha az sayıda olsa da binlerce nüshaya ulaşan gazeteler mevcuttur. Şehrin basın hayatının canlanmasında, 1954 yılı önemli bir milattır. O yıl hem Sakarya Vilayeti'nin kurulması ve hem de Sakarya Gazeteciler Cemiyeti'nin hayata geçirilişi, basın hayatını da önemli ölçüde etkilemiş, çok sayıda gazete ve derginin yayın hayatının başlangıcına vesile oluşturmuştur. Vilayetin teşkil edilmesinden önce, Adapazarı'nda kesin olarak yayınlandığı bilinen gazete ve dergi sayısı 16'dır. Dergi sayısı sadece 4'tür. Yayınlandığı konusunda kesin bilgiler olmayan Yergir ve Zurna var sayılsa bile bu sayı 18'e yükselmektedir, yani şehrin basın hayatında yaklaşık yarım yüzyıllık süre zarfındaki gazete ve dergi sayısı 20'ye dahi ulaşamamaktadır ki, bu gazetelerden bazıları Adapazarı-Yeni Adapazarı-Adapazarı üçlemesinde olduğu gibi, birbirlerinin devamı niteliğindedir. Yani toplamda sayı daha da düşmektedir. Bu da şehirde çok canlı bir basın hayatının olmadığının delillerindendir. Şehir basınının başlangıcından vilayet olmaya kadar devam eden bu 35 yıllık süreç zarfında, aynı anda yayınlanan gazete sayısı, ilk zamanlar 1-2, sonraları ise 3-4 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 1940'lı yılların sonuna doğru ve 1950'li yılların başlarında Adapazarı, Ada Postası, Bize Göre Sakarya, Demokrat Adapazarı, Zurna, Vahdet, Yeni Zurna, Sakarya, Vahdet Kocaeli Postası ve Adapazarı Akşam Haberleri gazeteleri yayınlanmıştır. Bu gazetelerin 1951 yılından önceki 5-6 yıllık süreç zarfında neşredilmeleriyle, Adapazarı Basını'nın küçük

bir hareketlenme içerisine girmiş olduğu anlaşılmaktadır ki, bunun da vilayet olma düşüncesinin ortaya çıkmasıyla meydana gelen heyecan sebebiyle olması çok kuvvetle muhtemeldir.

Adapazarı merkezli olarak hayata geçirilen Sakarya Vilayeti'nin teşkilinden sonra, şehrin basın hayatında daha hızlı ve kalıcı canlılık emareleri görülmeye başlanmıştır. Sadece şu rakamları ortaya koymak bile, bu canlılığın en güzel örneklerinden birisidir: vilayet olmadan önceki 35 yıllık ilk evrede şehir basınında neşredilen dergi ve gazete sayısı en fazla 18 iken, vilayetin teşkilinden sonra 2000'li yılların ilk çeyreğinde bulunan günümüzde bu sayı 260'ın üzerindedir ki, buna gazetelerle birlikte dergi ve bültenler de dahildir. Bu duruma göre ikinci evre, ilk evrenin 15 katından fazladır. Bu da vilayet oluşla birlikte Sakarya Basını'nın altın yıllarının başladığı gibi bir değerlendirmeyi yapmaya imkân tanımaktadır.

Bu aşamada Adapazarı Gazeteciler Cemiyeti'nin 1951'de ve Sakarya Gazeteciler Cemiyeti'nin de vilayet oluşla birlikte, yani 1954 yılında kurulduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Vilayet gazeteciler cemiyetinin kuruluşunun da şehrin basın hayatına bir canlılık kazandırdığında şüphe yoktur. Sakarya Basını'nı oluşturan gazetelerin çıkış yıllarına göre dikkate alınması durumunda, 1946, 1950 ve 1954 yıllarının, birtakım dönüm noktalarına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Tarihlerden ilki çok partili hayatı, ikincisi uzun süren bir iktidarın 14 Mayıs 1950 seçimiyle değişmesini, üçüncüsü ise Sakarya Vilayeti'nin kuruluşu ile yeni bir dönemi ifade etmektedir. Gazete adlarını da, temsil ettikleri siyasi görüşler bakımından yorumlayabilmek mümkündür. Adapazarı gazetesinin Demokrat Parti ile birlikte Demokrat Adapazarı ve vilayetin teşkiliyle birlikte yayınlanmaya başlayan gazetenin de Demokrat Sakarya adıyla neşri buna verilebilecek bir örnektir. Bölge gazeteciliğinde ilan faktörü, iktidar partisine yakın gazeteleri sayıca artırırken, muhalefet durumuna düşenler müstakil etiketi altında yayında bulunmayı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte çeşitli siyasi görüşlerin bölge basınında paylaşıldığını söylemek de yerinde olacaktır.

Sakarya Basını'nın o yıllarda sahip olduğu problemler ve imkânsızlıklar, birazda sahip olduğu coğrafyadan ve genç bir vilayet olmasından doğmaktadır. Önceleri Kocaeli Vilayeti'nin kaza durumundaki bir mülkî parçasını oluşturan Adapazarı, erken gelişen bir ticaret ve sanayi merkezi olmasının sağladığı üstünlüklerle, basın alanında da temayüz etmiş bulunuyordu. Bu sebeple Sakarya Vilayeti, kurulduğu anda en azından 35 yıllık bir geçmişi olan basın hayatına tevarüs etmiştir. Ulaştırmanın daha da yakınlaştırdığı iki merkez, İstanbul ve İzmit, ilki basın hayatının ve ikincisi kâğıt sanayiinin merkezi olarak, Sakarya Basını'nı iki yönden etkilemiş, hatta beslemiş görünmektedir. Teknik kolaylıkları yakınlaştıran İstanbul, sabahın çok erken saatlerinde, daha doğrusu yeni gün başlamadan, ertesi günün gazetelerini Sakarya'ya ulaştırmıştır. Unutmamak gerekir ki, aradaki teknik mükemmeliyete ve sayfa fazlalığına rağmen, "millî basın" ile "bölge basını" arasındaki fiyat farkı, o dönem için sadece 10 kuruştan ibaretti. Bununla birlikte Sakarya Vilayeti'nin İzmit'e yakın olması, sanıldığının aksine bir zorluğu da beraberinde getirmektedir. Adapazarı'na kâğıdın tez elden ve kolaylıkla taşınmasına imkan veren İzmit, aynı zamanda Sakarya Basını'nın vilayet sınırlarını aşmasını engelleyen bir baraj hüviyetinde olmuştur. Vilayetin yeni teşkil edildiği yıllarda, Adapazarı'nda yayınlanan gazeteler, çoğunlukla akşam gazetesi hüviyetinde neşredilerek, Milli basının erken basılmasından doğan durumu, yeni haber kaynakları ile değerlendirip, onun veremediği son haberleri vererek, Sakarya Basını'nın da Milli basın karşısında varlığını korumasını mümkün kılabildi. Bu durumdaki en çıkar yol, bölge basınının varlığıdır. Halbuki Sakarya'nın hinterlandı, bölge gazeteciliğinin gelişmesi bakımından pek elverişli görünmemektedir. Bu duruda uygulanacak tek yöntem, o yıllar için hızlı bir nüfus artışı içinde bulunan Sakarya Vilayeti'nin, il sınırları içinde kalan dar bir bölgede iç gelişmelere ayak uydurarak, çok sayıda gazete yerine, teknik mükemmeliyeti yüksek az sayıda gazeteye yer veren bir basın anlayışına kavuşmasıydı.[8] Bu durum, yani fazla sayıda gazetenin yayınlanması, hinterlandı kısıtlı olan Sakarya Vilayeti için, sayı bakımından bir avantaj gibi görünse de, gerçekte sürekli bir basın hayatının ortaya çıkması ve gelişmesini zorlaştıran bir etken olmuştur.

Sayı basımından değerlendirildiğinde, vilayetin başlangıç yılının, basın açısından çok farklı bir dönemin başlangıcının habercisi olduğu anlaşılıyordu. Zira ilk evredeki gazete sayısı 13'te kalırken, sadece 1954 yılında çıkarılmaya

[8] Cavit Orhan Tütengil, *Sakarya Basını, The Press of Adapazarı*, İstanbul-Adapazarı 1968, s. 24-25.

başlanan gazete sayısı; Hakikat, Sakarya Postası, demokrat Sakarya ve Son Dakika olmak üzere dört adet idi. Bugün de Sakarya Basını'nda var olan Yeni Sakarya ve Adapazarı Akşam Haberleri'nin bu dönem zarfında ortaya çıkışı da anlamlı ve dikkat çekicidir. Vilayet oluşla birlikte 1967 depremine kadar, şehrin basın hayatında önemli bir canlılık evresi başlamıştır. Her yıl 3 ya da 4 yeni gazetenin yayına başladığı, bazıları kapatılsa da önemli bir çoğunluğunun aynı anda yayınlandığı bilinmektedir. Zaman zaman neşredilen gazete ve dergi sayısı 4-5 seviyelerine inmiş olsa da, bu sayının 1960'lı yılların başlarında büyük bir artış göstererek, aynı anda yayınlanan sadece gazete sayısının 17'ye çıktığı da şehrin basın hayatının gücünü ortaya koymaktadır.[9] Hatta bir gazetecinin 9 Ocak 1962 tarihli Gürses gazetesindeki şu ifadeleri, sayının daha yukarıda olduğunu haber vermektedir: "Adapazarı'nda bir yıl evvel 18 gazete çıkıyordu. Şimdi herhalde yirmiyi aşmıştır... Eğer emekler ve fikirler birleşirse, Adapazarı'nda iyi bir gazete çıkarmak mümkündür". Bu ifadelerden, şehirdeki gazetelerin "kalitesi" konusunda bazı soru işaretlerinin uyanması da söz konusudur.

Bu son ifadeler, şehirde iyi bir gazete çıkarma özlemini ifade ettiği gibi, mevcut durum hakkında da birtakım çağrışımlar yaptırmaktadır. Başka bir yazar ise, 26 Mayıs 1962 tarihli bir yazıda, şehirdeki gazete "bolluğundan" şu şekilde serzenişte bulunmaktadır: "Bizim şehrimizde Allah ne verdiyse, aklına esen gazete çıkarıyor. Çıkarsınlar çıkarsınlar, bir şey dediğimiz yok. Yalnız ilan için değil, amme hizmeti için". Gerçi bu şikayetler bir süre sonra, 1965'lerde sonuç verecek gibi bir hava estirmiş ve bazı gazetelerin birleşme teşebbüsleri olmuşsa da, bunlardan ciddi neticeler elde edilememiştir.[10] 1967 depremi gazetelerin birleşme düşüncelerini yeniden gündeme getirmiş, bazı gazeteler bu büyük felaket karşısında, tek başına yayın hayatlarını sürdürmeye cesaret edemeyerek birleşme kararı almışlardır. Bunlara örnek olarak 22 Şubat 1968 tarihinde Sakarya ve Yenigün gazetelerinin birleşme kararı almaları gösterilebilir.[11] Bunun bir başka örneği ise Son Dakika ve Gürses gazetelerinin birleşip, Sonses adıyla yayınlanmalarıdır[12]. Ancak bu gazetelerin ömürleri, depremin de olumsuz etkileri nedeniyle çok uzun süreli olarak gerçekleşmemiştir. Yine de il oluştan 1967 depremine kadar yayınlanan yeni gazete sayısının 30'un üzerinde olması, sayısal anlamda büyük bir zenginliğe işaret etmektedir.

Vilayet oluşundan sonra zaman zaman iniş-çıkışlar olsa da, şehrin basın hayatında aynı anda ortalama 10 adet civarında gazetenin yayınlandığını söylemek mümkündür. Ancak Adapazarı merkezli Sakarya'nın kaderini çok yakından etkileyen büyük depremler döneminde (1943, 1967 ve 1999), şehrin basın hayatı da bundan çok olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Öyle ki deprem dönemlerinde, insanların bilgiye ulaşma ihtiyaçları üst düzeyde olmasına rağmen, çeşitli imkânsızlıklardan dolayı pek çok gazete, yayınlarına en azından bir süreliğine ara vermek zorunda kalmışlar, bazıları da kesintili olarak yayın yapabilmişlerdir. Hatta bazıları kısa sürelerle olsa da halka ücretsiz dağıtılmıştır.

1945 öncesi gazete ve dergiler daha çok il ve yurtiçi haberlerine yoğunlaşmakta ve çeşitli dergi ve gazetelerden haber iktibas etme yönleriyle dikkat çekmekte idiler. Ancak 1940'lı yılların sonlarından itibaren canlanmaya başlayan siyasi hayat, bu içeriği de etkilemiş ve çeşitli partilerin yayın organı niteliğinde gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. Bunlara örnek olarak şu üç gazete gösterilebilir: Demokrat Adapazarı (1948), Altıok (1960) ve Kırat (1965).[13] Bu gazetelerin kendi muhabir ve yazar kadrosunu kurup, kendi haberlerini ürettikleri de anlaşılmaktadır.

Şehir basının dergiler açısından da irdelemek gerekirse, 1967 depremine kadar, şehir basını için bir gazete zenginliğinden bahsetmek mümkün ise de, aynı ifadeleri dergiler açısından söyleyebilmek zor, neredeyse imkânsızdır. Öyle ki 2017 yılı itibariyle dergi sayısı 100'ün üzerinde bulunuyorsa da, vilayetin kurulduğu tarihte bu sayı sadece 4 idi. 1967 depremine kadar yayınlanan dergi sayısı ise sadece 9'da kalmıştı. Hatta 1955 ile 1965 yılları arasındaki on

[9] *Demokrat Sakary*a, 29 Temmuz 1960, No. 1879.
[10] Tütengil, *Sakarya Basını*, s. 22.
[11] *Yeni Sakarya*, 23 Ocak 1968, No. 4154.
[12] *Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi*, Basın Tarihi Dosyası; Sakarya Gazeteciler Cemiyeti 1967-1987, s.17.
[13] *Yurt Ansiklopedisi,* c. IX, İstanbul, 1982-1983, s. 6526.

yıllık süre zarfında şehirde hiçbir dergini yayını söz konusu olmamıştı. 1955'te Dernek ve 1965'te Genç Kuşak dergileri yayınlanmış, ardından Sakarya ve Tiyatro dergileriyle birlikte dergicilikte bir kıpırdanma olmuşsa da, 1967 depremi dergicilik alanını da vurmuştur. Yayıncılığın depremle felç olduğu bu dönemde, dergicilikte de herhangi bir gelişme olmamıştır. Ayrıca bu döneme kadar bülten neşriyatının olmadığını da kaydetmek yerinde olacaktır.

Merkez ilçe Adapazarı dışındaki ilçelerde 1960'lara kadar gazete veya dergi yayıncılığıyla ilgili çok kayda değer bilgiler bulunmamaktadır. Adapazarı'nda çok sayıda çıkan ama erkence kapanan çok sayıda gazete varken, 1960'lı yıllarda canlanmaya başlayan ilçe basınında da başlangıçtaki yayın organlarının çok uzun süreli neşredilebildiğini söyleyebilmek mümkün olmamaktadır. 1979 yılında Adapazarı merkezde yayınlanan gazete sayısı 7 iken, ilçelerde sadece Geyve Postası gazetesi yayın faaliyetlerini sürdürebiliyordu. Aynı dönemde yapılan bir ankete göre basılan gazetelerin satış ortalamaları günlük olanlarda 250 ile 1600 iken, günlük olmayanlarda bu sayı 200 civarında idi. Bu tarihlerde Sakarya Basını'nın en yüksek tirajlı gazetesi, günlük 2000 civarındaki satışıyla Adapazarı Akşam Haberleri gazetesi idi. Bununla birlikte Son Dakika gazeteleri, aynı yıllarda kaza ve köylere kadar düzenli olarak ulaştırılabilen iki gazete olma özelliğini taşıyorlardı. Bu ikisi dışındaki gazeteleri ise, "şehiriçi gazetesi" olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.[14] Bundan kısa bir süre sonra 1982 yılında aynı anda yayınlanan gazete sayısı, en son Ada Olay gazetesinin neşriyle birlikte 8'e ulaşmıştı.[15]

1960'lı yılların sonlarından itibaren, bazı özel şahıslar tarafından günlük basın bülteni neşretme teşebbüsleri yayınlanmaya ve yaygınlaşmaya, böylece Sakarya Basını'nda bülten neşri dönemine de geçilmeye başlanmıştır. Ancak 1967 depremi, diğer alanları vurduğu gibi, bültenciliği de sekteye uğratmıştır.[16] 22 Temmuz 1967 tarihinde gerçekleşen depremi müteakiben yılın sonu itibariyle günlük olarak Adapazarı merkezde 8 ve ilçelerde sadece Hendek'te 1 gazete yayınlanıyordu. Toplamda 9 olan bu sayı, aralıklarla yayınlananlarla birlikte 16'ya ulaşıyordu. Ancak depremi takip eden beş yıl, Sakarya Basını için "durgun yıllar" oldu. 1972'den itibaren, 1954 yılından sonra basındaki ikinci bir canlanma evresi görülmeye başlandı. Günlük ve haftalık yayın organlarının sayısı hızla arttı.[17] 1987 yılında günlük 10 gazete yayınlanıyordu. 2000'li yılların başlarına kadar her yıl 3-4, bazı yıllar 8-10 gazete, dergi ve bülten şehrin basın hayatına zenginlik katıyordu.

1999 depremi, daha önceki depremlerin olumsuz etkilerinden daha fazla bir şekilde şehrin basın hayatına darbe vurdu. Çünkü bu deprem, Cumhuriyet Tarihi'nin ve bölgenin en ağır depremiydi. Ancak depremin yaralarının sarılmasından sonra, basında üçüncü "iyi dönem" yaşanmaya başlanmıştır. Öyle ki depremden günümüze şehrin basın tarihinde yayınlanan gazete, dergi ve bültenlerin sayısı 100'den fazladır ki, bu da günümüz itibariyle toplamın 1/3'üdür. Bu da üçüncü altın dönemin son deprem sonrası olduğu anlamına gelmektedir. Öyle ki 2004 yılı sonu itibariyle, bültenler hariç, Sakarya Vilayeti'nde yayınlanan gazete ve dergiler 25 gibi yüksek bir rakamda seyrediyordu ve bunların 7 tanesi günlüktü.[18] Ancak bu "altın dönem" den bahsederken, uzun süreli az sayıda gazetenin, kısa süreli çok sayıda gazeteye göre "daha evlâ" olduğu gerçeğini gözardı etmemek gerektiği de dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

Cumhuriyetimizin 100. yılına emin adımlarla ilerlediğimiz bugünlerde, basını da 100. yılını geride bırakmaya hazırlanan Sakarya Vilayeti'nde, ilk günden günümüze değin yayınlanan gazete, dergi ve bültenlerin sayısı 300'ün üzerine çıkmıştır. Bu sayının yarısını gazeteler oluşturmakta iken, toplamın1/3 kadarını dergiler ve geri kalan kısmını da bültenler meydana getirmektedir. Bu veriler, yaklaşık 100 yıllık Adapazarı-Sakarya Basını açısından son derece önemlidir, şehrin basın hayatının canlılığına delalet etmektedir. Kemiyet mi keyfiyet mi sorusunu göz önünde bulundurmakla birlikte ifade edilmelidir ki, Anadolu ve Trakya'dan oluşan ülke coğrafyasında, bu ortalamada bulunan

[14] Yurt Ansiklopedisi, c. IX, s. 6526.
[15] *Sakarya'da Spor*, 17 (1 Nisan 1982), s. 3.
[16] Sakarya Gazeteciler Cemiyeti 1967-1987, s. 20.
[17] Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
[18] Enis Şahin, *Sakarya Basın Tarihi*, İstanbul 2005, s. 419.

vilayet sayısı son derece azdır.

Kaynakça

Adapazarı Gazetesi, 6 Haziran 1340/1924, Cuma, No. 207; 1 Kânun-ı evvel 1341/1 Aralık 1925, Cuma, No. 153; 30 Eylül 1927, Cuma, No. 207.

Demokrat Sakarya, 29 Temmuz 1960, No. 1879.

Gevgilili, Ali. "Türkiye Basını" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1983.

Kili, Suna ve Gözübüyük, Şeref. *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, İstanbul 2000.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul 1992

Öztoprak, İzzet. "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)", Türkiye *ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*, Ankara 1981.

Sakarya Gazeteciler Cemiyeti 1967-1987.

Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.

Sakarya'da Spor, 17 (1 Nisan 1982), s. 3.

Şahin, Enis. *Sakarya Basın Tarihi*, İstanbul 2005.

Şapolyo, Enver Behnan. *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara 1976.

Tütengil, Cavit Orhan. *Sakarya Basını, ThePress of Adapazarı*, İstanbul-Adapazarı 1968.

Walker, Martin. *Basının Gücü*, çev. Gülden Şen, İstanbul 1999.

Yeni Sakarya, 23 Ocak 1968, No. 4154.

Yurt Ansiklopedisi, c. IX, İstanbul 1982-1983.

دردنجی سنه ٦ حزیران سنه ١٣٤٠ جمعه نومرو : ١٠٧

محل اداره : استقبال مطبعه‌سی
آطه‌بازاری : بارق قارشوسی

منافع عمومیه‌یه خادم مقالاته محیفه‌لرمزده آچیقدر محررات ومقالات هیئت تحریریه نامنه مطبعه‌یه کوندرلمیدر .

آطه‌بازاری

آبونه شرائطی
سنه‌لك آبونه‌سی ٥٠ نسخه‌اعتباریله ١٢٠ عروشق
آلتی آیلغی ٢٥٥ « « ٦٠ «

اعلانات
مطبعه مدیریتیله قرارلشدیریلیر

نسخه‌سی یوز پاره‌در — شمدیلك هفته‌ده بر نشر اولنور — نسخه‌سی یوز پاره‌در

١ مقام فاتحمقامیدن :

١٣٢٤ تموزدن اعتبارآ ١٣٣٩ سنه‌سی غایه‌سنه قدر باجله‌یه مطلوبات ودیون خزینه‌لك

سورت محسوبه‌ده‌ر قانون

ماده ١ — حدود دملی داخلنده قالان محلاردده خزینه‌لك ١٣٢٩ سنه‌سی تموزی ابتداسندن ١٣٣٩ سنه‌سی ختامنه قدر ثابت و متحقق هر نوع دیونی ١٣٣٩ سنه مالیه‌سی ختامنه قدر کندیلرنه اولان مدتلرطرفنده اموال متروکه وملیه صاتیش معاملاتندن باقیه موازنه عمومیه‌یه داخل وسائر تکالیف ایله احوالتدن المعتصف عقودندن استخلاص قابلیه وحکمیه دمتنده تحقق ایتمش اولان مطلوبات خزینه‌لك کافه‌سی ایله بقایای محسوب اولور .

١٣٣٦ سنه‌سی ابتداسندن ١٣٣٩ سنه‌سی نهایه‌سنه قدر حکومت مالیه بودجه‌لری داخلنده تحقق ایدن دیون ایله اشبو مدته عائد اشخاص ذمی واوراقدن حقنده بو ماده احکامی جاری اولمز .

ماده ٢ — تورکیه‌دن آیریلان محالر اهالیسندن تورك تبعه‌سی اولمایانلرله اجزای وطنك بر قسمنی تفریقه سعی اولمش اولان یاسی زمره وتشکیلاتره منسوب اشخاصك خزینه‌ده‌کی مطلوبلری اشبو قانوندن مستفید اولهماز .

ماده ٣ — تقسیمه داخل دیون عثمانیه ایله استقراض داخلی و ١٣٢٤ سنه‌سندن اعتبارآ وتخالف تاریخلرده زراعت بانقسی و ایتام صندوقلری کی رسمی موسسه‌لرك خزینه مالیه‌ده ثابت اولان مطلوبات وادارهٔ ساقطه زمانده خزینه ذمتنده قالمش اولان دیپوزیتو وامانات عادیه اشبو قانون احکامنه تابع دکلدر .

ماده ٤ — بو قانون موجبنجه پایله‌جق محسوب معامله‌سنده دین ایله مطلوبك عینی شخصه عائدیتی ارائه‌ایله کزخزینه‌یه قارشی داین ومدیون وضعیتنده بولنانلرك حدود ملی داخلنده متمکن اولمازی شرطدر .

ماده ٥ — امتیازلی ویا رخصت رسمیه‌لی شرکتلرك تقاص ومحسوب معامله‌سی یالکز کندیلرینه الحق ووبره جکلرینه منحصردر .

ماده ٦ — مه امضا محسبه‌لکه اجرائی عادتله دارلك خزینه ذمتنده مثبت ومتحقق مطلوباتی مشمر مضابط ویا وثائقی ١٣٤١ سنه مالیه‌سی ختامنه قدر بولندقلری محلات الغ بیوك مال مأموریتنه بالاستدعا ابراز اجتماریله مشروطدر .

اشبو استدعانامه‌لرك آیلدیغی مبین اصحابنه وثیقه مراجعت ولونیلیدر .

وزنهٔ عمومی ایله ولایت وقضا مال صندوقلرنده محفوظ وزیری قومیسیونلرجه مصدق اولان دفاتر مخصوصه‌سنده مقید بولنان تکالیف حربیه وروسائط نقلیه وتکالیف ملیه واعاشه مضبطلرنی ضایع ایلدکلرینی ادعا ایدنلر حرب عمومی ایله استیلا محاربه‌سنده محرق واقامت ایتدکاری محللرده مال صندوقلرینك تماماً ویا علی الحساب صورتیله نقداً ویاخود امر مخصوص موجبنجه کویرمن ایدارهلرندن محسوباً تأدیات وقوع بولمادیغی ویا ایراد وجه توزیع ایدیلمش جیوانانه مقابل مضبطه‌لریلك استرداد ایدلدیکی عندالتدقیق اکلاشیلدقدن صکره خزینه‌دن ویریلهجك امر اوزرینه ضایعدن نسخهٔ ثانیه اعطا قلنور . بر مضبطه‌یه مقابل مکرر مأخوذ اتده بولنانلر حقنده سوء استعمال دعواسی اقامه اولنور .

ماده ٨ — محسوب ایدیلهجك مبالغ سنه‌لری بودجه‌سنه قید ایدلمکسزین و فقط مذکور سنه‌لره عائد قیدلری قیادلق شرطیله ١٣٤٠ ١٣٤١ سنه‌لری واردات عمومیه بودجه‌لرنده اچیلهجق فصل مخصوصه ایراد ومذکور سنه‌لر بودجه‌لرینك دیون عمومیه قسمنده اچیلهجق فصل مخصوصه مربوط ذیلی آثار بایلیر .

ماده ٩ — محسوب معامله‌سنه ١٣٤٢ سنه مالیه‌سی ابتداسنه قدر دوام اولنوب تاریخ مزبوره بقایا قالهجق دیون خزینه اتیده اون برنجی ماده‌ده محرر تصفیه دیون تحویلاتیله تسویه ایدیلیر .

ماده ١٠ — ١٣٤١ سنه‌سی ختامنده محسوب ایدلیوب قالمش اولان بقیهٔ مطلوبلرك ایچون اصحاب مطلوب ١٣٤٢ سنه‌سندن اعتبارآ بر سنه ظرفنده تصفیهٔ دیون تحویلی اخذی ایچون بولندقلری محللك الغ بیوك مال مأموریتنه مراجعت ریسیده بولنمقله مکلفدرلر . بو مدتك انقضاسندن صکره‌کی مراجعتلر نظر اعتباره الیهوب اصحابك متحقق مطلوبلری خزینه لهنه مرور زمانه تابع اولور واراتق بوکی مطلوبات ادعالری محاکمه‌جه مسموع اولهماز . انحق مدت معینه ظرفنده مراجعتله ابراز ایدیان مضابط ویا وثائق السبب من الاسباب مأمورین متعلقه‌سنجه نظر اعتباره النمادیغی و کیفیت مافوق مقاماتك ویا محاکم ویا مجالس عائده‌سنك

Adapazarı, 6 Haziran 1340/1924, Cuma, No. 107

Sene : 11 — 6 nisan 1931 (Pazartesi) — No. : 319

ADAPAZARI

TASVİRİ HARRİRİ
AHMET ASIM

İDAREHANESİ
Uzunçarşı'da Adapazarı Matbaası

Umuma faideli yazıları dercederiz.
Mektuplar Heyeti tahririye namına gönderilmelidir.

ABONE ŞERAİTİ
Senelik 50 nüsha 150 kuruş
6 aylığı 25 " 75 "
İlânat : Matbaa müdiriyetile kararlaştırılır

Nushası [3] kuruştur — Şimdilik haftada bir çıkar — Nushası [3] kuruştur

Yeni Meclis

Büyük millet meclisi azalarının intihabını tecdidi hakkında meclisin verdiği karar üzerine başlayan intihabat hazırlığı bitmiş ve müntehibi saniler bir çok yerlerde seçilmiştir. İki hafta sonrada meb'uslar intihap olunacaktır Şimdiden yapılan tahminler pek muhtelifdir. Gazeteler evvelâ meclisin genişleştirileceğinden, bilâharede idari vazifelerde bulunanların valiliklere tayini dolayısile ve esas sebeplerle bir çok azanın değişeceğinden bahsettikleri gibi tebeddülatın az olacağında yazdılar ve bilhassa mesleki intihabat hakkında mütalaalar serdettiler. Yeni meclisin kimlerden, hangi meslek erbabından terekküp edeceğini şimdiden tahmin güçtür. Ancak fazla tebeddülât olacağı ve meclisin genişleştirileceği ve 150 çiftçi meb'us bulunacağı hakkında mütalaalarda pek varit görülemez. Çünkü son meclisin yaptığı inkilâp, verdiği ehemmiyetli kararlar ve evvelki meclislerden çok fazla göstermiş olduğu asabiyet fazla tebeddüle lüzum göstermeyeceğini tahmin daha doğru olabilir ve mecliste yaşlı zevattan ziyade genç ve değerli aza bulunduğuna nazaran da daha fazla gençleştirilmek te kuvvetle iddia olunamaz. Yalnız meslek itibarile yeni azanın daha ziyade iktisat erbabından seçilmesi ve her sınıfın umumi vaziyete göre daha kuvvetli bir suretle temsili ihtimal dahilinde sayılabilir.

Memleketimizde serbest meslekler ziraî ve ticari mesleklerden ziyade [illegible] nisbetinde mevcut ilmi bir mahiyet almadıkları ve diğerleri tamamile taazzuv etmedikleri ve ilmi bir mecraya henüz girmekte bulunmuş oldukları için her meslek erbabına ve bunların mikdar ve kesaretine göre meb'us intihabı halen çok müşkûldür.

Binaenaleyh çok isabetli olan bu tasavvurun dahi tamamile tatbiki mümkün olamayacaktır zannındayız.

Büyük millet meclisi her şeyden ziyade bir inkilâp meclisidir, hem teşrii hem icraî bir mahiyeti haizdir. Bu sebeple mecliste bulunacak azada aranacak en başlı evsaf büyük Gazinin siyasî içtimaî ve iktisadî vadide memleketin itilâ ve inkişafı uğurunda attığı tecedditperverane adımları takviye ve takip edecek fikir ve kanaat sahibi olmaktır. Başka memleketlerde dahi muhtelif meslekleri nisbet itibarile temsili kabil olamamakta, içtimaî ve iktisadî sınıflar ve siyasi kanaatler kısmen temsil edilmektedir. Bizim meclis hakkında tahminimiz bu merkezdedir. Avrupa medeniyetinin icabına uygun hakiki inkilâbe ve lâyık esaslara tam bir iman ve kanaati olan mücerrep ve mutemet zevat meclisi terkip edecek ve aza miyanında büyük tebeddülât olmayacaktır. Milletin ekseriyeti azimesi Halk fırkasının prensiplerine, sadık ve onun hadimlerine merbuttur.

Hakiki vatanperverlerin candan dilledikleri şey uzun seneler sükûn ve huzur içinde memleketin imar ve ihyası yolunda meclis ve hükûmetin muttarit ve müntazam mesai sarfına imkân bulabilmesi için milletin müttehit ve mütesanit ve devletin kuvvetli olması ve idarenin eyi rehberler elinde bulunmasıdır. Meslekî intihap ve sair temenniler müstakbele ait sayılabilir.

Adapazarı

Vali bey Kasabamızda

İntihabatı teftiş buyurmak üzere şehrimizi teşrif eden Kocaeli Valisi Eşref beyefendi şerefine Belediye tarafından kırk kişilik parlak bir ziyafet verilmiştir

Müntehipsani İntihabatı

Kazamızın müntehipsanı intihabatı faaliyetle devam etmektedir birçok köy ve mahallelerin intihabatı bitmiş ve Halk fırkası namzetleri ittifakla seçilmişlerdir. İki gün zarfında intihabatın arkası alınacaktır.

İş Bankası

Kasabamızda İş Bankası bir şubeaçmak üzeredir şubenin kazamızın iktisadiyatına büyük yardımları olacağında şüphe yoktur.

Belediye İntihabatı

Belediye intihabatı için iptidai cetveller hazırlanmıştır. Meb'us intihabatını müteakip Belediye intihabatı yapılacaktır.

Ziraî Hadiseler

Mart ayının gayri tabiî soğuklar yapması çiçek açmış olan meyva ağaçlarile turfanda patates mezruatını hayli zarara uğratmıştır Mamafiye ekinler çok güzel yetişmektedir.

ADA Postası

Sahip ve Yazı İşlerini fiilen idare eden
LEBİB KÖKÇÜ

HAFTALIK SİYASİ GAZETE

İDAREHANE
Uzunçarşı Kuyumcular sokak No. 9
Basıldığı yer : Necip Güllü Matbaası

Sayı - 1 | Nushası 7 Kuruş | Yıl - 1 | 29 Ekim 1946 - Salı Günleri çıkar.

AZİZ TÜRK MİLLETİ ! CUMHURİYET BAYRAMIN KUTLU OLSUN

Büyük Bayramımızın mana ve değeri

Rejimimizin bânisi ve „Hâkimiyet kayıtsız, şartsız Milletindir„ düsturunu zihinlerimize yerleştiren büyük Atafürkümüzün yegâne emeli, Türk Milletini tarihine lâyık, eski şerefli yerine çıkarmaktı,

Bugün bayram neşesini kalbinde hisseden her Türkün vazifesi bu ideali unutmamaktır.

Bu gün Cumhuriyetimizin "23„ncü yıl dönümünü kutluyoruz.

Tarihle yaşıt milletimiz 1923 yılının 29 Teşrinevvelinde yeni bir hayatın nurlu yollarına girmişti. Osmanlı Saltanatı 6 asırlık bir tarih mirasının ağırlığı altında şahsiyet ve karakterini kaybetmiş, eskimiş makanizması yeni ruh ve millî hamleleri başaramıyacak duruma düşmüştü. Muhtelif ve devamlı mağlubiyetler koskoca imparatorluğun parçalanışını tâcil etmiş, garp dünyasına bir türlü ayak uyduramayıp, muktelif anasırı ihtiva eden geniş ülkede "Ümmet„ siyasetine - modası ve zamanı çoktan geçtiği halde - acemice bağlanış ve onda körü körüne ısrar ediş, millî cereyanların kuvvet ve kıymetini taktir edemeyiş, Monarşik hükümetin can çekişmesini intaç etmiştir.

Meşrutiyet, eski ve yeni görüşlerin yekdiğerine tercih edilememesinden doğan manevi ve maddi bocalamalara sahne olmuş, bu bakımdan milletin ve memleketin sosyal bünyesinin ihtiyaçlarını tatminden aciz kalmıştır.

Cihan harbinin malum neticeleri, son padişahın saltanat ve menfaatini kaybetmemek endişesi yüzünden Millî haklar karşısında takındığı menfi ve zararlı tavır, Ankarada teşekkül eden millî cephe idarecilerini başta büyük Atatürk'ün zihnine, Saltanatın artık işe yaramıyan, tufeyli bir siyasî müessese haline kalboldugu, bu bakımdan ilerde tas-

Cumhur Başkanımız
İSMET İNÖNÜ

fiyesi gerekeceği şuur ve kanaatini yerleştirmişti.

İstiklâl savaşında Kuvai Mil-

-Devamı Sa. 3 Sü. 3-

Ebedî Şef ATATÜRK

Şehrimizde Yapılacak Kutlama Programı

Milletimizin canını dişine takarak başardığı Kurtuluş Savaşı sonunda sarsılmaz temeller üzerine kurduğu Cumhuriyetin bugün yirmi üçüncü yıldönümünü sevinçle kutluyoruz.

Bayram dün öğleden itibaren fiilen başlamıştır. Bir kaç günden beri şehrimiz baştan başa süslenmiş ve bayramı karşılamağa hazırlanmış bulunuyordu. Türkiyenin her tarafında coşkun bir sevinç içinde geçecek olan bu mutlu gün, gündüz ve gece Adapazarında da büyük bir törenle kutlanacaktır. Hazırlanan proğram mucibince Bayram törenine başlanmadan yarım saat evvel bütün işyerleri kapanacaktır. Saat 9.30-10 a kadar Halkevinde kabul resmi yapılacak, saat

-Devamı Sa. 2 Sü. 1-

Belediye Encümeninin İzaha Muhtaç Bir Kararı

Adapazarı Belediye Encümeni, 11/7/946 tarihinde verdiği 26 sayılı - bize acaip gelen - bir kararı Kasaplar Çarşısında dükkânlarında oturan bütün esnafa bildirmiştir. Bu karara göre Belediye et vermemek tehdidi ile kasapları yeni yapılan dükkânlara taşınmağa icbar etmektedir.

Şu noktalar zihnimizde kararın yerinde olup olmadığı düşü-

cesini doğurdu :

1 - Bu günkü Kasaplar çarşısının et satmak hususunda ne gibi mahzurları vardır ki Belediye Encümeni - eski dükkânları tadil etmek ve yeni dükkânlara su tesisatı için masraf yapmayı, kasaplara dükkân tesisatını naklet mek için masraf yaptırmayı alarak - buna lüzum gör-

Binbir

-Devamı Sa. 2 Sü. 4-

Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden
Hüseyin Vahdettin ER
İDAREHANE
Eski Belediye binası
Hususî Daire - Adapazarı
BASILDIĞI YER
Ahmet Ferdi Basımevi - İzmit

Adapazarı

Sayı - 52 Nushası 10 kuruş Yıl - 1 HAFTALIK SİYASÎ GAZETE 25 Mart 947 Salı günleri çıkar

18 MART ZAFERİ ve Halkevimiz

Yazan : Hüseyin Vahdettin ER

Geçen Salı günü yalnız şehrimiz Halkevi hariç, memleketimizin her tarafında Çanakkale zaferinin otuz ikinci yıl dönümü tezahüratla kutlandı.

Eşsiz zaferimizi 18 Mart sabahı yurdun her köşesi kutlamağa hazırlanırken bizim Halkevi, ağuşunu açtığı derme çatma tiyatronun 18 Mart... gecesinin programını gösteren pis yaftasını duvarına dayamış herkesin gözüne ve millî hislerle meşbu kalbine batırıyordu.

Ne garip tesadüftürki ben o sabah çıkan « Adapazarı » nda « iyi şeyler görmek istiyoruz! » başlığı altında fıkramda,ki Halkevinin başında bulunanlarını, kendilerinden istenilen vazifeye davet ediyordum. İkazdan anlayan kim?

O büyük zafer, o binlerce şehide mal olan zafer bütün yurtta kutlanıp, aziz şehitlerimizin hatırası anılırken, bizim Halkevi, üstüne titrediği tiyatrosunun kantocularını göbek attırmakla meşguldu.

Öyle zannediyorumki benide insafsızlık ediyorum! her yiğidin bir yoğur yiğişi ¡vardır. Bizim halkevimizde kantoculara göbek attırmakla zaferi kutladı! aziz şehitlerimiz'in hatırasını andı!

Ertesi gün gazetelerde zaferin her yede tezahürat'a kutlândığına ait haberleri okuduk.

Gazetemiz haftalık olduğu için bizde şehrimizde o gün ve o geceye ait haberi yazalım:

«Adapazarı o gün senenin lâlettayin günlerinden birini yaşıyordu hiç bir yerde bir şey yapılmadı halkevi salonu boştu.

O günün gecesi halkevi salonu göbek havalarile inledi, durdu.»

Bize bu günü gösteren aziz şehitler, önünüzde saygile eğiliyorum.

Yeni bir yol vergisi kanunu tasarısı hazırlanıyor

Bu tasarıya göre herkes kazancına göre Vergi verecek

Köylüden maktuan beş lira yol vergisi alınacak

Hükûmet mevcut yol kanununun ihtiyaç ve adalete uygun olmadığını gözönünde bulundurarak yaptığı incelemeler sonunda yeni bir tasarı hazırlamıştır. Tasarı Meclis açıldıktan sonra Meclise sevkedilecektir.

Yeni tasarı, eskisine göre hem daha âdil. hem de mevcut yol programının tahakkuku bakımından varidat sağlayacak bir çok yeni hükümleri ihtiva etmektedir.

Tasarıya göre bütün vatandaşların aynı nisbette vergive tâbi olmaları esasından ayrılınmış vatandaşları kazançlardan göre ayırmıştır. Köylü vatandaşlardan maktuan beş lira yol vergisi alınacak ve senede yüz liraya kadar kazanç yergisi ödeyen vatandaşlardan yüzde beş ve daha fazla verenlerden kazarçları nisbetinde vergi alınacaktır.

VAGON Atölyesi

Yapılmasına hükümetçe karar verilen vagon atelyesini Arifiye yerine şehrimizde yapılması için Belediyece vaki teşebbüsler sayesinde bakanlık dört kişilik bir heyeti şehrimize göndermiştir. Heyet cumartesi günü incelemelerine başlalamıştır.

Haber aldığımıze göre orman işletmesine ait binalarla silâh tamirhanesi arasındaki geniş arazi vagon atelyesi için elverişli görülmüştür.

B. Suphi Aktan caddesi

Eski Kaymakam sayın Bekir Suphi Aktan şehrimizden ayrıldıktan sonra kadirbilir Belediye Meclisi kendisine hemşehrilik ünvanı ile beraber yeni açılan caddeye B. Suphi Aktan ismini vermişti

Belediye muhtelif caddelerin ismini taşıyan lâvhalar meyanında B Suphi Aktan ismini taşıyan levhaları yaptırmış ve yerlerine taktırmıştır.

SIRAYI Geldikçe

YAZAN: H. V. E.

Gazete ve İki Zihniyet

Bundan bir sene evvel gazetenin imtiyazını almağa çalıştığım sıralarda tanıdık tanımadık kimisi güldü geçti kimi hadi bakalım dedi..

Malum zümrede iyi veya kötü hiç bir alamet gözükmedi.

Gün geldi gazeteyi çıkarttım. birinci, ikinci sayı derken şehirde bir homurdanma başladı..

Gazetenin çıkmasile rahatı kaçanlar birbirine sormaya başladılar:

Gazeteyi kim çıkartıyor? bu adam kim? sağdan sol dan cart, curt tehdidler.

Malum zümre de başladı; küçük bir yerde gazete olur mu imiş. gazetenin herkesi bir birine düşürmekten başka ne kazancı olurmuş.

Sağa sola teşebbüsler ve en nihayet eski vali Ziya Tekeli bir muhabbet esnasında :

— Canım demiş küçük yerde gazetecilik olmaz kapatsın gazeteyi mademki kendisi hukuk mezunu maiyet memuru yapalım.

Ne denir zihniyet.

Günler geçti Vali değişti.

Ben gazetemle haşır neşir olurken Sayın Nasuhioğlu gazetecilerle görüşmek arzusunu izhar ettiler. görüştük. Gazetenin kapatılmasını değil Gazetenin kendisine ve mesai arkadaşlarına yardım etmesini istedi:

Gazete ve iki zihniyet! Efkarı umumiyenin tercümanı olan gazeteye mani değil ancak yardım edilir.

Adapazarı

Akşam Haberleri

Yıl: 1 Sayı : 4 Fiatı : 5 Krş. GÜNLÜK SİYASİ AKŞAM GAZETESİ 10 AFALIK 951 Pazartesi

Eli Bıçaklı Kadın!

Bayrak Nigâr Komşusu Hatice'yi Bıçakladı!..

Her zaman erkekler birbirlerini bıçaklamazlar ya Erkeklerden kendilerini aşagı görmeyen kadınlar herhalde bu iddialarını ispat için olacak birbirlerini de bıçaklıyarak müsavat iddialalarını haklı göstermek fırsatı-nı bulurlar.

Dün Çeşmemeydanı caddesinde vukubulan bir bıçaklama hadisesi de kadınların Erkeklerden geri kalmıyacaklarını göstermesi bakımından enteresandır;

Hatice Parpar ile Çeşmemeydanında mukim Nigâr Bayrak ve Kezban Yıldırım, güzellik meselesinden çıkan münakaşa neticesinde saç saça, baş başa kavgaya başlamışlar hırslarını alamamışlar kavgayı çabuk nihayetlendirmek için olacak, Nigâr Bayrak bıçağını çektiği gibi Haticeye saplamıştır. Hatice tedavi altına alınıp elibıçaklı (maşalı değil) Nigâr da Adalete verilmiştir.

Papuççular Mahallesinde

Bir yavru yanarak öldü.

Şehrimizin Papuççular mahallesinde Fevziye Bıyıklı isminde bir yavru odada kimse olmadığı bir esnada gaz lâmbasıyoynarken lâmbanın devrilmesi üzerine etekleri tutuşarak yanmış ve kaldırıldığı hastanede ölmüştür. Zavallı yavrunun ebeveyni hakkında C. savcılığınca tahkikata başlanmıştır.

SIRASI GELDİKÇE:

BİRAZ DİKKAT

V. Er

Şehrin göbeğinde bir taşıt kazası oldu, gencin biri tehlikeli şekilde yaralandı. Taşıtların çoğaldığını gören belediye, seyrüsefer memurlarının adedini artırdı. İhtiyaç karşısında tedbirde geçikmiyen yerinde hareketinden dolayı memnunuz. Fakat kadroyu genişletmek, memurlarına yeni yeni elbiseler vermek mühim merkezlere noktalar tesis etmekle iş bitmiş olmaz. Memurların talimatı çok, hem pek çok sıkı tatbik etmeleri vazifeleri icabıdır. Şofer, seyrüsefer memurlarının titizliğini hatırlayıp, nizamların kendisinden beklediği hususları yapmalıdır. Yoksa şimdiki gibi (Şoför dikkat ! süret 10 kilometre) ikazını nazara almadan şoför istediği sür'atte giderse seyrüsefer memuru korkuluk durumda bulunmaktan kurtulamaz.

(Dev. shf. 2 de)

AKŞAMDAN AKŞAMA:

BİR ŞEHİR Kİ!

Adananın pamuğu, Ankaranın armudu, (Bursanın ipeği, İzmirin üzümü meşhur olduğu gibi bizim şehrimde pancar ve patatesinden gayri 2 meşhuru daha vardır.)

Yazın tozu ve kış mevsiminin çamuru.

Zira bu şikâyetimiz senelerden beri devam edip gidiyor.

Bize kalırsa bundan kurtulmanın tek çaresi şu: yazın yağmur yağsın kışın toz.

O zaman da sokak ve caddelerimiz kalın bir çamur tabakası istilâsına maruz kalacak.

Daha kolayı var, gayemiz yolları yapmak değilmi, yazın çıkan tozları toplar satarız, kışın çamura pancar ve patates ekeriz. Büyüyünce onuda satar toplanan paraları Belediyemize verir yollarımız 6 ayda beton asfalt yapılmış olunur..

F. Ç.

Bu ne biçim Nöbet?

Bu gece saat 24 de matbaamıza gelen ismi ve adresi bizde bir mahfuz vatandaşımız, nöbetçi bulunan eczaneye gittiğinde kapıda eczacının ev adresi yazılı olup eczanenin kapalı olduğunu beyanla eczane önünde tesadüf ettiği bekçi Mustafa Tokerden eczacının sadece bu gece değil bütün nöbetlerinde evine gittiğini, öğrendiğini söylemekle şikâyette bulunmuştur. Vatandaşımızın bu haklı şikâyetini sağlık bakanlığının dikkatine sunarız.

MİLLET P. nii YENİ BUCAĞI DÜN AÇILDI

Karaağaç dibinde Millet partisi tarafından yeni kurulan bucak teşkilâtı münasebetiyle dün bir tören yapılmıştır.

Bucak başkanı Hidayet Öztürk, ilçe başkanı avukat Ziya kösemen ve tören münasebetiyle şehrimize gelen Lütfi Borno valı, Ertuğrul Akça Fuad Arna ve general Sadık Aldoğan birer konuşma yapmışlardır.

Aldoğan dünki konuşmasında; Adil bir seçim çim için nisbi seçim ihdas edilmelidir. Diyerek seçim kanununun tadilini istemiştir.

Spor:

Dün şehrimizde husumahiyette tertip olnnan Gençlik klübü ile Gençlerbirliği arasındaki maçı 2—0 Gençlik klübü kazanmıştır.

Gençlik ilk golünü birinci haftayımda Orhanın ayağıyle kazanmış, ikinci haftayımda da Mustafanın attığı golle maç 2—0 nihayetlenmiştir.

KAYMAKAMLIK HALKEVİNE TAŞINACAK

1944 den beri belediye binasında kira ile oturan kaymakamlık ve teşkilatının Bakanlar kurulu kararıyle bundan sonra eski Halk evi binasına nakledilmesine karar verilmiştir.

halk evinin bir kısım tamiratını müteakip önümüzdeki aylarda kaymakamlık yeni binasına nakledilecektir.

ZAYİ

Şöfor ehliyetimle, sıhhat cüzdanımı kaybettim yenisini çıkaracağımdan eskisinin hükmü yoktur. Ahmet oğ. Mehmet Kayar BARTIN

Sahipleri:
Sıtkı Aldinç - Hasan Bıçak

Mesul Müdür: Fahri Çatallar

İDAREHANE
TERTİP ve BASKI
SAKARYA Matbaası
Çarşılar çarşısı No. 2/4
Adapazar - Telefon 605
Fiatı 5 kuruş

DEMOKRAT Sakarya

Yıl 1 — GÜNLÜK SİYASİ GAZETE — Sayı : 1

PERŞEMBE
17
HAZİRAN 1954

Abone ücreti: Üç aylığı 4,5, altı aylığı 8, seneliği 15 liradır.
Günü geçmiş nüshalar 25 kuruştur

Sakarya Vilâyetinin Modern Konağı

İnşaata hemen başlanılması için İçişleri Vekâleti temasa geçti

Temel atma törenine Cumhurreisimiz Sayın Celâl Bayar, Meclis Reisi Refik Koraltan, Başvekil Adnan Menderes davet edildiler.

Geçen sene şehrimiz Belediye meclisi tarafından Vilayet konağı için tahsis edilen şimdiki Postahane önündeki arsada bu yaz Maliye vekâletince modern Konak inşaatına başlanacaktır. Bu iş için İç işleri Vekâleti gerekli hazırlıklarını ikmal etmiş ve Durumu alâkalı makama dir tebliğ ile bildirmiştir. Üç milyon liraya mâl olacak olan konak iki Kat üzerine yapılacak birinci Katında Belediye Defterdarlık Polis ve jandarma ikinci katında Vali, Nüfus işleri müdürlüğü ikamet edeceklerdir..

1955 yılı sonlarına doğau tamamlanacak olan Konak Ağustos ayında temelleri merasimle inşaatına başlanacaktı. O gün Ankaradan Cumhurreisimiz Sayın Celâl Bayer Başvekilimiz Adnan Menderes, Bakanlar ve vilâyetimiz milletvekilleri davet olunacaktır.

Haber aldığımıza göre Milletvekilleri bu hususta hazırlıklarına başlamışlardır.

acımız

RAT SAKAR- bugün oku- tap etmeğe okrat Sakar- bulunduğu P. yi destekliyen AT ADAPAZARI yerini doldura- ulu ve zihniyetle hizmet edecek- OKRAT SAKAR- emokrat Adapa- olduğu gibi efen- dürüst ve sadece ket yararına yazılar ksiniz. Dedikodu, de- isnat ve iftira ga- zde yer almıyacak-

EMOKRAT SAKAR- ette kurulduğu gün- D. P. nin dostu unu her fırsatta gös- dünkü Adapazarı ve n Sakarya ili halkı- hizmeti şiar bilecek, ket menfaatleri için meden ça- rını daima ekilde des- rekirse par- hatalarını ata ıslahı dilmesin mü- decektir. De- diyi me- mız il, mille- men- için dateğiz. amacımız

DEMOKRAT R-
(Devamı da)
DEMOKRAT AKA-

Kore Meselesi Birleşmiş Milletlerde

Dünkü Cenevre konferansı akim kaldı Delegeler yerlerine dönüyor

Cenevre 16- Yirminci oturumunu tamamlayan cenevre konferansı bugünde bir neticeye varamamıştır. Toplantıda hazır bulunan ingiltere Hariciye Vekili Eden Kominist lere ağır Hücumlarda bulunmuş ve "Kızıllar Asya'da sulhu baltalıyor, onlarda anlaşmak kabil değildir, demiştir.

Akim kalan bu günkü toplantı Birleşmiş milletlere havale edilmiş, Delegeler memleketlerine dönmiye başlamışlardır.

ANKET

Demokrat Sakarya şehrimiz münevverleri arasında pek yakında meraklı bir ankete başlıyacaktır

Ankete ait suallerimiz üçüncü sahifemizdedir

SAKARYA

Güreş Kulübü kuruluyor

Müteaddit güreş şampiyonları yetiştiren şehrimizde nedense sporun bu branşı daima ihmal edilmiştir.

Nihayet haber aldığımıza göre, Cihat Özüak, Sait Yenen, Mahir Tufan'ın teşebbüsü ile (Sakarya Güreş Kulübü) kurma teşebbüsüne geçilmiştir.

Tüzüğü hazırlanan kulübün bir an evvel faaliyete geçerek şehrimizi hiç olmazsa esaslı bir güreş minder ve faaliyetlerine kavuşturmasını temenni eder, müteşebbisleri tebrik ve başarılar dileriz.

Sevdiği kızı kaçırmış

Başlar mahallesinde mükim Cemâl Birekoğlu, Yenicami mahallesi Kurbanlar sokak 49 nolu evde ikam eden Ahmet kızı 17 yaşında Meliha Eker'i evlenmek vaadi ile kaçırmış. tır.

Polise yapılan şikâyet üzerine her iki genç dün yakalanıp adliyeye verilmişlerdir.

TERANE

Cins Müteahhit

Bir müteahhit, Ankara Ziraat Fakültesi Yurt Lokantasına at ve manda eti verirken yakalanmış.

Bunun üzerine talebeler lokantaya boykot yapmışlar.

Koyun, keçi, sığır eti dururken at eti satan bu müteahhit birde eşek eti denese olmaz mıydı ?

Desenize; mezbaha kesicisinin önüne koyun uzatacak yürek varmı müteahhitte.

SARI ÇİZMELİ

SAHİBİ
HASAN BIÇAK
Yazı işlerini fiilen idare eden
MESUL MÜDÜR
Nusret Özgen

YENİ SAKARYA

Yıl 9 Sayı: 2408 Günlük Siyasi, Müstakil Akşam Gazetesi F. 5 Kr.

İDAREHANE
TERTİP ve BASKI
Yenisakarya Matbaası
Bakırcılar çarşısı No. - 8
Adapazarı Tel:1105

PERŞEMBE
19 NİSAN 1962

"YENİ SAKARYA" HİZMETİNİZDE

Değerli okurlarımız,

Gazetemizi bugün yeni bir isim altında, yeni bir şekille sunuyoruz. Bir zaruretin zoru ile yaptığımız bu değişikliğin gerçek nedenini sizlere açıklamağı, size olan saygımız yönünden bilhassa önemli bulduk.

Demokrat Sakarya'nın ilk sayısı 17 Haziran 1954 Tarihinde çıkmıştır.

Demokrat Sakarya adı ile Yeni Sakarya mat baası ayni şahıslarda olduğu gibi zaman zaman, içinden çıkılmaz karışıklıklara sebeb olmaktaydı. Bu bakımdan ruh ayni olmak şartı ile gazetemizin ismini matbaamızın ismi ile birleştirmiş bulunuyoruz.

Demokrat Sakarya'nın ilk sayısının "Amacımız" başlıklı başyazımızda *"Demokrat Sakarya'da efendilice, dürüst ve sadece memleket yararına yazılar göreceksiniz. Dedikodu, demogoji, israt ve iftira gazetemizde yer alınayacaktır.*

Demokrat Sakarya gazetesi inandığı, iman ettiği yolda neşriyat yapacak, imkânlar nisbetinde her memleket aydınının memleket yararına olan görüşlerine yer verecektir. Şahsiyatla ilgili olmayan yazılara sütunlarımızı daima açık tutacağız.

Demokrat Sakarya Gazetesi hiçbir arkadaşını kötülemeyecektir. Kendisine yapılacak yerli yersiz hücumlara gerekirse cevap verecek. Fakat bu cevap efendilik çerçevesi haricine çıkarılmayacaktır."

Sevgili okurlarımız, değişen sadece ve sade ce isimdir. Bu gazetede bugüne kadar emekleri ge çenleri saygı ile anıyor, teşekkürlerimizi sunuyoruz. Amacımız ve tutumumuz ayni olacaktır. Daha mükemmele doğru, daha olgunluk çağlarına doğru yo lumuza devam edeceğiz. Saygılarımızla.

Yeni Sakarya

Görüşler

"Ayakkabılarınıza dikkat ediniz!"

Yazan: Ahmet Yazıcıgil

Bilhassa son günlerde Türk basını ilâmaşallah tam kıvamını buldu. Müzikal Amerikan filmlerine taş çıkartacak bir şamata bir cayırtı ki, dünya basın tarihinde bir eşi daha görülmüşmüdür veya görülecek midir? bunu iz'an sahiplerinin takdirine bırakalım.

Hangi mevzular üzerinde durduklarını, kimlerin hangi ideoloji peşinde koştuklarını aklıselim sahibi herkesi aklıse im sahibi farz etmek meşrebinde olduğumuzdan bunların tekrarını faydasız buluyoruz.

Devamı dörtte

Funda Salonunda verilen MÜSAMERE

Sabihahanım İlkokulu Deneme Sınıfının verdiği müsamere çok güzel oldu

18 Nisan 1962 Çarşamba günü Funda salonunda Sabihahanım ilkokulu 1-A deneme sınıfı bir müsamere vermiştir. Müsamerede Sakarya Valisi Sedat Kirtetepe, Tümen Kömutanı Kur. Alb. Nihat Aslantürk İlköğretim müfettişleri, Merkez ilköğretim Müdürü Murtaza Erdoğan (Ayni zamanda müsamere veren deneme okulunun müdürüdür.) milli eğitimciler ve kalabalık hem şehrilerimiz bulunmuşlardır.

16.15 te Murtaza Erdoğan'ın açış ve salonu vermekle büyük bir aulayış gösteren Vali ve tümen komutanına teşekkür konuşmasından öğrencilerden biri tarafından Valiye buket verilmesinden sonra müsamere başlamıştır. 17.30 da sona eren müsamere hazırbulunanları sevinç gözyaşları ile gururlu kılmıştır.

Çok beğenilen, cidden güzel hazırlanarak verilen bu müsamereyi hazırlayan sınıf öğretmeni bayan Rehgüzar Tölegen'i öğrenci velilerini candan kutlar, başarılarının devamlı olmasını dileriz. (Yarın bu konuda bir röportaj sunacağız.)

Bir öğretmen dövüldü

Seyifler köyünde öğretmeni dövenler konusu adliyeye intikal etmiştir. Dün ilk duruşması yapılmış öğretmen kalabalık bir müteceavizlerin hücumundan kendini korumak için kullandığı tabanca ile bir müteca vizi üç yerinden yaralıdığından tevkif edilip cezaevine gönderilmiştir. Yaralı müteceviz iyileşmektedir.

Olay şehrimizde büyük bir üzüntü ile karşılanmıştır.

Çöp kutun kapaksız mı? hemen bir kapak yaptırmalısın dostum.

İstimlak Edilen Hanaltı Yıktırılıyor

Sekiz ay evvel Atatürk parkının önü istimlak edilerek yıktırılmıştı. Bu defa Hanaltı da istimlak edilerek buranında yıktırılmasına başlanmış olup otel kısmı yıkılmıştır.

Önümüzdeki pazartesi gününe kadar yıkım işinin biteceği sanılıyor.

KÖYDEN

Konya Öğretmenleri

Konya Öğretmenleri zil yerine pikap Çalarak Öğrencilerini teneffüse, teneffüsten de derse almağa başlamışlar. Gazeteler bunu alkışlıyor

Oysa, alkışlanacak değil, üzülecek çok şeyler var.

Bizim Abdullah'ta Eser Okulunda ayni şeyi, Adapazarı'nda ilk defe yaptı. Hatta Kirtetepe Paşamız Okalu bir teneffüs anında ziyaret ettiğinde plâk çalınıyorda da Abdullah'ı tebrik etmişti.

-Eeee... Bunda ne var?" diyeceksiniz

Hiiç, Abbullah, önce müdürlükten oldu, sonra Zonguldak yolculuğu çıktı, sonra tevbih cezası ve ardı adam öldürenlerle ırza tecavüz edenlerle mahkeme kapılarında pinekledi durdu, sonu, beraat. İyi ama...

Konya Öğretmenlerinin başına inşallah bunlar gelmez.

ÇELİK

Ragıp Kemal Cantürk'ün Gezi Yazılarında Sakarya Yöresi

Yasin Kayış
Dr. / Tarih Öğretmeni, İzmir Torbalı Anadolu İmam Hatip Lisesi, ykayis@hotmail.com

Giriş

1930'lu yıllarda Milliyet, Akşam ve Vakit/Kurun gazeteleri adına Anadolu ve Trakya'yı dolaşan Ragıp Kemal Bey birkaç kez Sakarya yöresini de ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler sırasında Sakarya Vilayeti henüz ihdas edilmiş değildir.1954'te gerçekleşecek bu olaya kadar büyüklüğü ve gelişmişliği ile vilayet merkezi haline gelme potansiyeli taşıyan Adapazarı'nın yanı sıra Geyve, Sapanca ve Hendek de Kocaeli Vilayeti'nin birer parçasıdır. Muhabir ziyaretleri sırasında ağırlıklı olarak Adapazarı ve Geyve üzerinde durmuş, Sapanca ve Hendek hakkındaki tefrikaları ise nispeten sınırlı kalmıştır.

Ragıp Kemal Bey'in Adapazarı Ziyaretleri

1930 Yılı Gezisi

Ragıp Kemal Bey'in Milliyet gazetesi muhabiri olarak Adapazarı'nı ilk ziyareti 1930 yılının başlarındadır. Muhabir her ne kadar kazanın *"iktisat ve umran noktasından çok ilerde"* olduğunu söylese de kısa sayılabilecek bir tefrikada anlattığı Adapazarı hiç de iyi durumda görünmemektedir.

Öncelikle şehrin suya ihtiyacı vardır. Ancak 300.000 liralık masraf sebebiyle bu konuda adım atılamamaktadır. Yolların durumu da iyi değildir. Adapazarı-Hendek yolunun iki tarafı göl halini almıştır. Ayrıca fırtınalı havalarda denizin dalgaları nehrin akışını engellediğinden sular taşarak 550.000 dönüm araziyi basmakta; bu durum kazanın sıhhî ve zirai durumunu olumsuz etkilemektedir.

Adapazarı'nda tarımsal üretim yüksek ise de bu alanda da sıkıntılar vardır. Kazada yıllık 30.000.000 okka patates bir o kadar da mısır yetişmesine rağmen 10.000.000 okka patates ince ve kesik olduğundan elde kalıp ziyan olmaktadır. Muhabire göre bir ispirto fabrikasının açılması patates ve mısırın değerlendirilmesi açısından yerinde olacaktır. Yine sebze ve meyvenin bol olduğu kazada bir konserve fabrikasına da ihtiyaç vardır.

Ragıp Kemal Bey *"Adapazarı'nda maarif makinesi da pek mükemmel işlemektedir"* dese de hemen ardından verdiği bilgiler kazada eğitimin hiç de söylediği gibi olmadığını göstermektedir. Çünkü 1930 yılında dört nahiyesi, 280 köyü ve 65.000 nüfusu olan Adapazarı'nda 47 ilkokul, 1 ortaokul ve 116 öğretmen vardır. Okullar ihtiyaca yetmediğinden birçok çocuk okula gidememektedir. Bazı köylere maaşını köylülerin ödemesi şartıyla 15 kadın öğretmen gönderilmiştir.

Bu ziyareti sırasında muhabirin Adapazarı hakkında çelişki içermeyen bilgileri ise kazada asayişin iyi olduğu, önemli ve kanlı vakalara nadiren rastlandığını belirtmesidir.[1]

1932 Yılının İlkbaharındaki Gezisi

Yaklaşık iki yıl sonra Adapazarı'nı yeniden ziyaret eden Ragıp Kemal Bey en uzun ve detaylı bilgileri bu gezisinde paylaşmıştır. Diğer yandan iki yıl önceki tefrikasıyla kıyaslandığında bu kez daha objektif bir tavırdadır. Gereksiz yere olumlu sözler sarf etmez. Hatta üç tefrikasının ilki neredeyse sadece sorunlara odaklanmıştır.[2] Söze şöyle başlar:

Adapazarı'nın gerek istihsalat ve gerekse iktisadiyat noktasından haiz olduğu ehemmiyet nisbetinde sıhhî ve içtimai vaziyeti yoktur. Bu mühim şehrin güzelleştirilmesi ve asrın icabatına göre modern bir şekle konulması mümkün iken bu cihete şimdiye kadar ehemmiyet verilmemiş olması sezavarı teessüftür!

Ardından *"Dert bir değil ki"* diyerek sorunları sıralamaya başlar. Şehrin içi de dışı da çamur deryasıdır. Şehir içindeki Karaağaç ve Reşadiye mahallelerinde halk çamur sebebiyle evlerinden çıkamamakta, çıkanlar da evlerine dönmekte zorlanmaktadır. Köylüler ise mallarını şehre getirip satamadıkları için mustariptirler.

Su sorunu iki yıl önceki gibi hâlen çözülememiştir. Kazaya su dağıtan çarh tertibatı köhneleşmiştir. Belediye Başkanı Kerim Bey İstanbul'dan usta getirtip tadilat yaptırmış olsa da yakında yeni arızaların çıkacağına şüphe yoktur. Ayrıca çarh suyu halkın gözünde mikroplu ve şüpheli bir sudur. Belediyenin, gelecek beş yıllık su gelirini karşılık göstererek ve hususi muhasebenin verdiği 10.000 lirayı da ekleyerek halka temiz su ulaştırması şarttır.

Bir başka sorun iktisadi hayata ilişkindir. Her mevsim dışarıya tarımsal satış yapılabildiği halde, istasyondaki hangar su ve çamur içinde olduğundan, tüccarın malları telef olup gitmektedir. Tren nakliyatı da sorunludur. Tüccarlar kapalı vagon için 15 lira peşin para verdikleri halde mallarını yüklettecekleri sırada kapalı vagon olmadığından açık vagon almak zorunda kalmakta, bu vagonların üzerinin örtülmesi için de beş lira ek ücret ödemektedirler. Dahası, patates yüklü vagonlar İstanbul'a giderken Dil İskelesi'nde günlerce bekletilmektedir. Bu süre içerisinde İstanbul piyasasında patates fiyatları arttığı halde tüccarın malı bir türlü Haydarpaşa'ya ulaşamaz. Dil İskelesi'nde toplanan kırk elli vagon birden piyasaya çıkarılınca da fiyatlar düşmekte ve mal sahipleri zarara uğramaktadır.

Sağlık alanında da ciddi bir sorun vardır. Halk doktorları değil diplomasız ebeleri tercih etmekte, bu da pek çok doğumun başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır. Bunun sebebini doktorların bir doğum için 30 lira istemesine bağlayan muhabire göre 30.000 nüfuslu bir kentte doğumevi olmaması acı bir durumdur. Diğer yandan

[1] R.K., "Patates Memleketi", *Milliyet*, 5 Mart 1930, s. 7.

[2] Ragıp Kemal, "Adapazarı'nda su derdinin önüne geçilmeli", *Milliyet*, 10 Nisan 1932, s. 6.

belediye hastanesi doğum için beş yatak ayırmış olduğu halde büyük olasılıkla halkın bundan yeterince haberi yoktur.

16 Nisan 1932 tarihli tefrikasında Adapazarı'nı anlatmaya devam eden muhabir kentin öteden beri önemli bir ticaret merkezi olduğunun ve kazada yetişen bol miktarda mahsulün hiçbir zaman müşterisiz kalmadığının altını çizer. Ancak kazanın yıllık patates üretimi eskiden 2.000 vagon iken son yılda 1.000 vagona (15.000.000 kilo) düşmüştür. Yine de tüm patateslerin satılmış olması sevindiricidir. Kazada ayrıca çok miktarda mısır ve yumurta da elde edilmekteyse de fiyatlar çok düşmüştür.

Diğer yandan Adapazarı bir sanayi memleketi haline gelmektedir. Dokuma fabrikasının ürünleriyle, topraktan üretilen her çeşit çanak çömlek dikkat çekicidir. Doğramacılık, mobilyacılık, kunduracılık oldukça ilerlemiştir. Kunduracılar Çarşısı'nda 180'den fazla kunduracı vardır. Ancak ticari hayattaki canlılığa rağmen aidat toplayamayan Ticaret Odası'nın kasasında hiç para kalmamıştır.

Şehre bir saat mesafedeki Gökceviran Gölü, orada iskân edilmiş olan ahaliyi sıtmadan kırarken Adapazarı'nı da tehdit etmektedir. Sıtma mücadele teşkilatının ciddi bir seferberlik ilan etmesine ihtiyaç vardır.

Ragıp Kemal Bey, bir yıl önce açılmış olan Belediye Hastanesi'ni de ziyaret etmiştir. Hastane için gereken malzemeler alınmış, şehrin önemli bir ihtiyacı karşılanmıştır. 25 yataklı hastaneye 10 ayda 15 hasta yatmıştır. Her gün birçok hasta da ayakta tedavi edilmektedir. Muhabir hastane hakkında söz konusu olan bazı tartışmaları da gündeme taşımıştır.

Bazı kimselerin bu hastane aleyhinde olduklarını işittim. Halbuki (7, 000) liradan ibaret olan bütçesinin (5, 000) lirasını hususi muhasebe vermekte ve senevi ücretli hastalardan da 500 lira varidat toplanmakta olduğundan geriye kalan (1, 000) lirayı da koca bir şehrin belediyesinin vermesi çok mudur? Doğrusu bu hastaneyi tesis ve idame edenler Adapazarı'na en büyük hizmeti yapmış olduklarına emin olabilirler."[3]

Bu gezisinin son tefrikasını[4] ağırlıklı olarak Adapazarı'ndaki eğitime ayıran Ragıp Kemal Bey yeniden iyimser bir tavırdadır. *"Adapazarı'nda maarif hayatı günden güne inkişaf eylemekte ve umum halkta tahsil için büyük bir rağbet görülmektedir"* der. Ancak verdiği sayılar bir önceki gezisiyle kıyaslandığında, sözünü ettiği *"inkişaf"ın* oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Zira 280 köyü olan Adapazarı'nda iki yıl içerisinde okul sayısı 47'den 55'e, öğretmen sayısı da 116'dan 164'e çıkarılabilmiştir. Merkezde 7 ilkokul ve bir ortaokul olduğu göz önünde bulundurulunca 1932 yılında Adapazarı'nda 280 köyden 233'ünde okul olmadığı görülmektedir. Diğer yandan yalnız merkezde 17 millet mektebi dersanesi açılmıştır.

Kentteki ortaokulun 75'i kız olmak üzere 352 öğrencisi vardır. Bir yıl önce mezun olan 26 öğrencinin bir kısmı İstanbul Lisesi'ne gitmiş bir kısmı da kurstan geçerek köylere öğretmen olmuştur. Bolu'dan da öğrencilerin olduğu okulun binası kötü durumdadır. Döşemeler sallanmakta, yağmurlu havalarda etrafı çamur deryasına dönüşmektedir.

Bazı ilkokulları da ziyaret eden muhabir Cumhuriyet Mektebi'nin 325, Rehberi Terakki Mektebi'nin 278, Sabiha Hanım Mektebi'nin 330, Büyük Gazi Mektebi'nin de 420 mevcudu olduğunu bildirir. Mekteplerin hepsini düzenli ve programlı bulan Ragıp Kemal Bey öğretmenlerin çok meşgul olduğunu gözlemlemiştir.

Belediyenin hastane dışında yürüttüğü sağlık hizmetlerine de değinen Ragıp Kemal Bey, belediye doktorunun yiyecek ve içeceklerden düzenli olarak numune alıp vilâyet merkezine gönderdiğini ve bu konuda esnafın sıkı bir

[3] Ragıp Kemal, "Adapazarı gitgide bir sanayi şehri oluyor!", *Milliyet*, 16 Nisan 1932, s. 6.
[4] Ragıp Kemal, "Adapazarı'nda Maarif gittikçe ilerliyor", *Milliyet*, 20 Nisan 1932, s. 7.

denetim altında tutulduğunu bildirir. Ayrıca mektep çocukları da muayene edilerek fakirlere ücretsiz ilâçlar dağıtılmaktadır.

1932 Yılının Sonbaharındaki Gezisi

1932'nin Sonbaharı'nda Hendek ve Düzce'den dönerken Adapazarı'na uğrayan muhabir Halk Fırkası'nın kaza kongresini takip etme şansını yakalamıştır. Mebus Salâhattin Bey'in konuşmasıyla açılan kongrede başlıca şu istekler dile getirilmiştir[5]:

1-İlkokul programlarıyla kitaplarının her yıl değiştirilmesi özellikle çok çocuklu velilere yük olmaktadır. Zorunluluk varsa bunların hiç olmazsa üç senede bir değiştirilmesi.

2-Şartları uygun olan yerlerde ilkokulların beş sınıfa çıkarılması.

3-Sapanca gölünün ayaklarının taşmaması için gerekli düzenlemelerin yapılması

4-Portakala uygulanan indirimli demiryolu tarifesinin burada üretilen meyvelere de uygulanması.

5-Domuz Burnu denilen yerde Sakarya nehrinin taşmasının engellenmesi

6-Adapazarı-Kandıra ve Adapazarı-Karasu yollarının inşası.

7-Ekonomik kriz ve ödeme güçlüğü sebebiyle emvali metruke taksitlerinin yirmi yıla çıkarılması.

1934 Yılının Kışındaki İzmit Gezisi

1934'ün Şubatı'nda İzmit'i ziyaret eden Ragıp Kemal Bey Vilâyet Umumî Meclis toplantılarını takip etmiş, bu toplantılarda gündeme gelen Adapazarı-Bolu şosesi hakkında şu bilgileri vermiştir[6]:

Bu vilâyetin en büyük derdi yol meselesidir. Bilhassa Adapazarı-Bolu istikametindeki şose bu toprakların sinesinde açılmış derin bir yara gibidir!

Bu şosenin yapılmasına Kocaeli'nin bütçesi katiyen müsait değildir. Bu yol hakkında esaslı bir tetkikat yapmak üzere geçenlerde buraya gelen yolar müdür umumisi Adapazarı'ndan Bolu'ya kadar olan kısmın inşası için bir buçuk milyon liraya ihtiyaç bulunduğunu tespit ederek keyfiyeti nafıa vekâletine arz ile devlet bütçesinden yaptırılmasını muvafık görmüş ise de vakâletçe kabul edilmemiştir. Bu şose öyle bir yoldur ki, Bolu ve Kocaeli vilâyetlerinin bir hayat damarıdır. Bu istikamette şose değil demiryolu da yaptırmak lâzımdır. Senelerden beri bu yol üzerinde açılmış olan çukurlar, birer hendek halini almış ve içleri de çamurlu sularla dolmuş olduğundan seyrüseferde çekilen zorluklar, buralarda adetâ bir romana zemin olacak hikâyeler nevinden naklolunup durmaktadır!

Böyle mühim bir yolun artık kimin tarafından yaptırılması icap ediyorsa bunun kat'î bir surette tespitiyle işin içinden çıkılması lâzımdır.

[5] Ragıp Kemal, "Adapazarı fırka kongreleri ve halkın dilekleri", *Akşam*, 22 Kanunuevvel 1932, s. 7.
[6] Ragıp Kemal, "İzmit'ten Adapazarı ve Bolu'ya doğru giden yol", *Vakit*, 1 Mart 1934, s. 6.

Ragıp Kemal Bey'in Geyve Gezileri

1932 Yılının İlkbaharındaki Gezisi

Ragıp Kemal Bey, 1932 yılında Geyve'ye geldiğinde iki yıl önceki Geyve'den farklı bir durum görmemiştir. Sadece istasyon çevresinde bir ilerlemeden söz edilebilir. Ne var ki İstasyon Mahallesi de Geyve'nin merkezi gibi çamur içindedir.

Geyve'nin genel görünüşünü *"can sıkıcı"* bulan muhabir buna sebep olarak sokakların çamurlu halini, halkın temizlik konusunda belediyeye yardımcı olmamasını ve belediyenin yetersizliğini gösterir. Böyle belediyelerin kaldırılması gerektiği kanaatindedir.

Geyve Belediyesi'nin gerçek bütçesi 12.000 liradır. Kaza merkezi baştanbaşa ahşap binalarla dolu olduğu halde yangına karşı sadece eski usül el tulumbaları vardır. Ragıp Kemal Bey kasaba halkının ve özellikle de belediye yöneticilerinin geceleri nasıl rahat uyuduklarına şaşırmıştır.

Geyve'nin içilecek suyu İstanbul'dan gelmektedir. Ahalinin içtiği su fena olmakla beraber ayrıca halkın ihtiyacına da yetmemektedir. Temizlik işleri yalnız 3 amele ve bir araba ile yapıldığından doğal olarak eksiktir. Bir yıl önce Kaymakam Hayri Bey'in gayretiyle dikilmiş olan 3000 fidan kurumuştur. Yeni dikilecek olanların da aynı akıbete uğramaları mümkün görünmektedir.

Kırsal kesimde de ilerleme sağlamak zordur. Zira *"divan"* adı verilen beş-on hanelik yerleşimler birbirinden uzak olduğu gibi ve coğrafi engeller sebebiyle buralarda yaşayan insanların hareket alanı oldukça sınırlıdır. Bunlarda Köy Kanunu uygulanamadığı gibi okul ve yol yapmak dahi imkânsızdır. Böyle yerlerde eğitim çağında pek çok çocuk okula gidememektedir.

Bu gezi sırasında Geyve'de 33 okul, 51 öğretmen, 1670 öğrenci ve bir de okuma odası vardır. Öğrenci sayısı bir önceki yıla göre 300 kadar artmıştır. Geyve'nin merkezinde iki, İstasyon Mahallesi'nde de bir okul olduğunu belirten muhabir merkezdeki okullardan Kâzım Paşa Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Meclis Başkanı'nın ismine atfen yapılmış olan bu okulun 180 öğrencisi vardır. İki sene önce tamamlanmış olmasına rağmen okulun fiziki durumu hiç iyi değildir. Kış teneffüshanesi ve yemekhanesi *"unutulmuştur"*. Döşeme tahtaları yaş olarak çakıldığı için oluşan aralıklardan hava girmekte, okul bir türlü ısıtılamamaktadır. En kötüsü de tuvaletlerin bina içerisine yapılmış olmasıdır. Yirmi dakika ötedeki Sarı Namaz köyünden gelen 30 öğrenci, çamurlara bata çıka okula ulaşabilmektedir. Kadınlardan oluşan Himaye Heyeti artık aktif değildir.[7]

Mahsul açısından zengin olan Geyve'de 300.000 kilo tütün, 250.000 kilo afyon, 95.000 kilo koza, 46.000 kilo pamuk üretilmiş; ancak ürünlerin para etmemesi halkın ekonomik durumunu sarsmıştır. Tütün elde kalmış, pamuğun okkası 28 kuruşa düştüğü halde müşteri bulunamamıştır. Afyonun okkası da 90-120 kuruşa düşmüş, kozalar ise 8-9 liraya satılmıştır.

Vergi sebebiyle bir yıl içerisinde 150 tevkif müzekkeresi düzenlenmiş ise de hepsi borçlarını ödemiş ve kimse hapse girmemiştir. İcra Dairesi'nin elinde ise 3000 dosya vardır. İcra Memuru Ali Galip Bey icra işlerini düzene koymuş, borçlarını ödememeyen/ödeyemeyenlere meydan vermemiş, görevinin gereğini en iyi şekilde yerine getirmiştir.[8]

Geyve'de iki fabrika faaliyet halindedir. Bunlardan ilki Bozöyüklü Süleyman ve Hüseyin Beyler tarafından 1931 yılında açılan sandalye fabrikasıdır. Fabrika gürgen ağaçlarından günlük 150 sandalye üretmekte ve pek çok yere

[7] Ragıp Kemal, "Geyve'de sokakların manzarası pek can sıkıcı!", *Milliyet*, 4 Nisan 1932, s. 5.
[8] Ragıp Kemal, "Geyve'de icra işleri düzelmiş vaziyettedir", *Milliyet*, 6 Nisan 1932, s. 5.

sevk etmektedir. Diğer fabrika ise aynı yıl Cemal ve Fahri Beyler tarafından kurulmuş olan talaş fabrikasıdır. Bu fabrikada günde 300 kilo talaşın yanı sıra yumurta sandığı ve kereste imalâtı da yapılmaktadır.[9]

Ragıp Kemal Bey'in bu gezisinde değindiği son konu Türkçe ezan ve Kur'an okunmasıdır. Muhabirin verdiği bilgiye göre Kadir gecesinden sonra Büyük Camii şerifte Türkçe ezan okunmuş ve hutbenin ardından Askerlik Şubesi Başkanı Emekli Yüzbaşı Münür Bey tarafından Türkçe olarak Amme Suresi okunmuş, halk tarafından büyük ilgiyle dinlenmiştir.[10]

1934 Yılının İlkbaharındaki Gezisi

İki yıl sonra, yeniden Geyve'yi ziyaret eden Ragıp Kemal Bey, kazada çalışkan bir kaymakam bulur. Kaymakam Hüsnü Bey göreve başladıktan sonra Halk Fırkası binasında gençler tarafından *"Akın"* piyesinin sahnelenmesini sağlamış, fırkanın salonuna bir radyo koydurmuş; hükümet konağını tamir ettirmiş, binada tadilat ve boya yaptırmıştır. Hükümet konağının etrafındaki bahçe diğer meydanlarla birleştirilmiş ve bu alan Cumhuriyet Meydanı haline getirilmiştir. Meydanın ortasına Atatürk büstü için bir kaide de hazırlanmıştır.

Kaymakam Hüsnü Bey'in çalışmaları bunlarla da sınırlı değildir. Kasabanın girişine geniş ve güzel bir spor sahası oluşturmuş ama Geyve gençleri bu konuda ilgili davranmadıklarından sahadan yararlanma sınırlı kalmıştır. Hüsnü Bey istasyona giden şosenin şehir içindeki kısmını tamir ettirmiş, sıtmaya karşı da binlerce metre uzunluğunda hendekler açtırmıştır. Ayrıca kasabaya su getirmek için gerekli olan paranın bir kısmını tedarik ederek bankaya yatırmıştır.

Tüm bunlara rağmen Ragıp Kemal Bey Geyve'nin geleceğinden umutlu değildir. Bunun sebebini istasyondan 4 km. uzakta olmasına bağlar. Muhabire göre Geyve'nin istasyon mevkiine taşınması şarttır. Zaten kasabanın havası, suyu kötüdür. Evlerin çoğu kerpiç ve yıpranmış, dükkânlarla sokaklar da bakımsızdır. Kira geliri sebebiyle taşınmaya karşı olanlar da zamanla daha kârlı çıkacaklarını göreceklerdir.

Bu ziyaret sırasında Geyve'nin toplam nüfusu 37.576'dır. Bu nüfusun yaklaşık 3000'i merkezde oturmaktadır. Kazaya bağlı-*"divan"*larla beraber- 119 köy, 3 de nahiye vardır. Kazadaki asayiş ve geçinme durumu çok iyidir.

Geyve'nin tarihçesi ve adının kaynağı hakkında okuyucularına kısa bilgiler aktaran Ragıp Kemal Bey, Kraliçe *"Gegeva"* zamanından kaldığı söylenen kaleyi de ziyaret eder. Ortalığı sarmaşıklar kaplamışsa da surlardaki gözetleme yerleri ve top mazgalları seçilebilmektedir.

Muhabir, Kraliçe *"Gegeva"nın* saltanat merkezi olduğu söylenen Adliye köyünü de ziyaret eder. 10 köyün bağlı bulunduğu Adliye'nin nüfusu 400, hane sayısı ise 100'dür. Havası, suyu ve manzarası fevkaladedir. Beş sınıflı ve beş öğretmenli bir okulu vardır. Köyde bir tren durağı olmadığından halk Doğançay ve Arifiye istasyonuna gitmek zorunda kalmaktadır. Köylüler girişimlerde bulunmuş ancak bir sonuç alamamışlardır. Sorunu yerinde inceleyen Ragıp Kemal Bey, halkın bir istasyona kesinlikle ihtiyacı olduğu kanaatindedir.

Geyve'deki eğitime değinen muhabir kazada toplam 31 okul, 52 öğretmen olduğunu aktarır. Hükümet Konağı civarındaki okul, yeterli olamadığından büyük ve mükemmel bir okul daha yapılmıştır. Bu okulların her ikisi de Meclis Başkanı Kâzım Paşa'nın adını taşımaktadır. Toplam 300 öğrencisi, 9 öğretmeni olan bu okulların binaları birbirinden uzak olduğu için yönetiminde güçlükler yaşanmaktadır.[11]

---

[9] Ragıp Kemal, "Geyve'de sokakların manzarası pek can sıkıcı!", *Milliyet*, 4 Nisan 1932, s. 5.
[10] Ragıp Kemal, "Geyve'de icra işleri düzelmiş vaziyettedir", *Milliyet*, 6 Nisan 1932, s. 5.
[11] Ragıp Kemal, "Geyve'yi kurtarmak için ne yapmalı?", *Vakit*, 6 Mart 1934, s. 6.

Ragıp Kemal Bey Geyve'ye bağlı Akhisar nahiyesini de (günümüzde Pamukova) ziyaret etmiştir.[12] Yağmurlu bir günde trenle nahiyeye ulaşan muhabir, çamur içindeki Akhisar'da hükümet konağına varmakta zorlanır. Ardından, onu tanıyanlar ve nahiye müdürüyle birlikte bir kahvehaneye geçerler.

Akhisar, kaza merkezi olma konusunda Geyve ile rekabete girişmiş; bu amaçla nahiyede kârgir bir hükümet konağıyla debboy, cephanelik, mektep ve başka büyük binalar yaptırılmıştır. Ne var ki 1934 yılı itibariyle Akhisarlılar henüz amaçlarına ulaşabilmiş değillerdir.

Ragıp Kemal Bey, halkla sohbeti sonucunda şunları tespit etmiş ve yetkililerin dikkatine sunmuştur:

1-Kasabadaki su içmeye müsait değildir.

2-Halk sıtmadan kırılmaktadır. Nahiyenin etrafı bataklıktır. Seyyar bir mücadele memuru nahiyeye gelip kinin dağıtıyorsa da çözüm olmamıştır. Mektep çocuklarının %75'i sıtmalıdır.

3-30 kilometrelik Geyve-Mekeci şosesinin yapılmasına beş yıl önce başlandığı halde halihazırda iki kilometresi tamamlanmıştır. Oysa pancar sevkiyatı dolayısıyla bu yola eskisinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

4-Merkezdeki okul yetersiz kaldığından halk tarafından ek bina istenmektedir.

5-Kâzımiye köyünde okul yapıldığı halde öğretmeni yoktur. Halk her gün öğretmen için başvuru yapmaktadır. Yine Sultaniye köyünde okul ve öğretmen olmadığı için çocuklar başıboş dolaşmaktadır.

6-Önemli bir ticaret merkezi olduğu halde nahiyeden pazartesi ve perşembe günlerinde posta gönderilmemektedir. Oysa o günlerde nahiyeye trenler uğramaktadır.

7-Nahiyede Ankara-İstanbul ekspresinin durmaması da işleri aksatmaktadır. Bu tren dursa halkın günübirlik, kaza merkezine gidip dönmesi mümkün olabilecektir.

Ragıp Kemal Bey'in Sapanca Gezileri

1932 Yılının İlkbaharındaki Gezisi

Ragıp Kemal Bey'in 1932 yılındaki ziyareti sırasında Sapanca 3000'i merkezde olmak üzere toplamda 9.000 civarında nüfusa sahiptir. Nahiyede 525 hane, 3 otel, 85 dükkân, 1 küçük hamam, 4 aşçı, 5 fırın ve 6 kahvehane vardır. Muhabire göre; suyu ve havasının güzelliği, sıtmanın olmaması, demiryolu üzerinde bulunması, büyük bir gölün kenarında olması ve meyvesinin bolluğu Sapanca'yı özel kılmaktadır.

Sapanca Gölü'nün oluşumu ve boyutu hakkında okuyucularını bilgilendiren muhabir gölde çok balık olmasına rağmen bunların makbul olmadığını; ayrıca, gölün suyunun çok lezzetli olduğunu ve Adapazarı halkının bu suyu içmekte olduğunu da aktarır.

Sapanca'da müstakil bir belediye binası olmadığından Belediye Başkanı'yla kâtip, hükümet konağında boş bir odada görev yapmaya çalışmaktadır. Halk belediyeden çok şikâyetçidir. Özellikle umumi bir helanın yapılmaması, sokakların temizlenmemesi, dükkânların denetlenmemesi, yangına karşı motorpomp alınmaması ve istasyonda aydınlatma bulunmaması şikâyet konusudur. Belediyenin 6.000 liralık hayalî bütçesinin 3.000 liraya indirilmiş olduğu bilgi-

[12] Ragıp Kemal, "Geyve Akhisarı'nda neler yapılması lâzım?", Vakit, 1 Nisan 1934, s. 6.

sini veren Ragıp Kemal'e göre bu para ile fazla iş yapma imkânı yoktur. Buna rağmen bir umumi bir hela yapımına başlanmıştır.

Sapanca'da doktor olmadığı gibi belediyenin de doktor istihdam edecek bütçesi yoktur. Ancak belediye tarafından bir ebe getirilebilmiştir. Sıtma mücadele hekimi tarafından hastalara bakılmaktaysa da kasabada eczane bulunmadığından reçeteler Adapazarı'na ve İzmit'e gönderilmekte, ilaçlar gelinceye kadar hastalar çok çile çekmektedir.

Sapanca'daki ekonomik duruma fazla değinmeyen Ragıp Kemal Bey, buna rağmen Sapanca'da yıllık 10.000 kilo çay üretildiği, ahali tarafından içildiği ve istasyona çok miktarda götürülüp satılmakta olduğu bilgisini vermektedir.

Muhabirin Sapanca'nın toplumsal yapısıyla ilgili tespitleri ise şu şekildedir:

Bura halkı çok asabi ve sert insanlardır. Maahaza mugayiri ahlak hiçbir hal yoktur. Namaz ve oruçlarına ziyadesile dikkat ederler. Taassup ve dedikodu pek fazla değildir. Yalnız gavga ve gürültü fazlacadır. Buraya gelmiş olan muhacirler memleketlerinden getirdikleri husumet ve kan gütmek yüzünden yekdiğerini vurmakta bir beis görmemektedirler.

...

Burada her gün adam vurmak, biribirlerini bıçaklamak olağan şeylerdendir! Maahaza, hükümet failleri derdeste kusur etmemektedir.[13]

1933 Yılının Sonbaharındaki Gezisi

Yaklaşık bir buçuk yıl sonra Sapanca'yı yeniden ziyaret eden muhabir sadece sıtma mücadelesi hakkında bilgi vermiştir. Önceki ziyaretinde Sapanca'da sıtma olmadığını söylediği halde bu ziyaretinde sıtmanın *"Sapanca'nın mühim dertlerinden birisi"* olduğunu belirtmekte, sıtma mücadelesinin yolunda olduğunu müjdelemektedir. Eski sıtma mücadele reisi zamanında yapılamayan işler, Mersin'den atanan Dr. Fazıl Bey tarafından yapılmaya başlanmış görünmektedir. Fazıl Bey kanallar açtırmakta, bataklıkları kurutmakta ve yeni projeleri hayata geçirmektedir. Bir önceki sene Sapanca'da 1388 sıtmalı varken 533'e inmiş durumdadır. Bunun sonucunda sadece bazı köylerde mücadeleye gerek kalmıştır.

Bir yandan sıtma mücadelesi konusunda böyle olumlu bir tablo çizen Ragıp Kemal Bey, diğer yandan yine söylediğleriyle çelişmektedir. Zira yine kendi verdiği bilgilere göre, ziyareti sırasında Adapazarı, Sapanca ve İzmit'te yağan yağmurlar gölcükler oluşturmuş ve yörede *"müthiş bir sivrisinek hücumu"*na neden olmuştur. Sapanca gölünün mecrası Adapazarı civarında taşarak gölcükler meydana getirmektedir ve bunların kurutulması büyük mesai gerekmektedir. Bu durum Sapanca'da sıtma mücadelesi konusunda kat edilmesi gereken daha çok yolun olduğuna işaret etmektedir.[14]

Ragıp Kemal Bey'in Hendek'e Gezisi

1932 Sonbaharında Hendek'i ziyaret eden Ragıp Kemal Bey'in izlenimleri üç tefrika halinde Akşam gazetesinde yayınlamıştır. Muhabir, İzmit'ten gelen heyete Adapazarı'nda katılarak Hendek'te yeni yapılan Halk Fırkası binasının açılış töreninde ve Halk Fırkası kongresine bulunmuştur.

Ragıp Kemal Bey'in Hendek'le ilgili değindiği ilk konu Adapazarı-Hendek yoludur. Bu konuda şöyle demektedir:

---

[13] Ragıp Kemal, "Sapanca belediyesinden şikayet ediliyor ama yapılacak şey yok!", *Milliyet*, 28 Mart 1932, s. 7.

[14] Ragıp Kemal, "Sapanca'da sıtma mücadelesi iyi netice veriyor", *Akşam*, 2 Teşrinievvel 1933, s. 10.

Adapazar ile Hendek arasındaki şose o kadar bozulmuştur ki bunun fenalığını tarif için kelime bulamıyorum. Türkiye'nin en işlek ve ticari yolu olan bu şosenin şu halde bırakılması katiyen caiz değildir. Yol üzerinde derin ve geniş çukurlar açılmış, içleri çamurlu sularla dolmuş, yol bu halile korkunç bir manzara almıştır! Bolu vilâyetinin de sahile kadar yegâne bir ticaret ve muvasala vasıtası olan bu şoseyi nafıa vekâletinin tamir ettirmesi lâzımdır. Gelen geçen bütün halk bu yoldan çok şikâyetçidir.

... İşte biz bu yol üzerinde langır lungur yuvarlanarak ve birçok tehlikeli patinajlar yaparak iki saatte Hendeğe vasıl olabildik. Halbuki otuz kilometre uzunluğunda olan bu şose tamir edilirse otomobiller yolu üç çeyrekte kat etmek kabildir.

Hendek'e varır varmaz Halk Fırkası binasının açılış töreni yapılmıştır. Kasaba halkı, köylüler ve öğrencilerin de katıldığı törende kaza ve vilayet Halk Fırkası reisleriyle Vali Eşref Bey birer nutuk vermişlerdir. Törenin ardından katılımcılara ikramda bulunulmuş, gece de taklit ustalarının katıldığı bir ziyafet verilmiştir.[15]

Hendek'teki fırka kongresine katılan muhabir, ocak mümessillerinin dile getirdiği talepler arasında şunları saymaktadır:

1-Bir çift koşum hayvanat ile bir sağmal ineğin sayımdan istisnası

2-İnhisar tütünlerinin kamyonlarla değil arabalarla nakledilmesi

3-Tütünlerin merkez kazada işlenmesi

4-Koyun ve keçi sayım resimlerinin indirilmesi

5-Puna divan köylerinden geçen Balıklı çay suyunun mecrasının tebdili

6-Açma baş nahiye merkezindeki mektebe muallim gönderilmesi

7-Kurt köyündeki mektebin ikmali için vilâyetten muavenet edilmesi

Bu dileklerin imkân dâhilinde olanlarının yapılması kararlaştırılmış, ayrıca Vali Eşref Bey vilâyete bağlı konularda destek sözü vermiştir.[16]

Ragıp Kemal Bey'in gözlemlerine göre Hendek'te sosyal hayat oldukça sadedir. Sinema ve tiyatro gibi eğlence yerleri olmadığından herkesin kendine bir meşguliyet bulmaktan başka şansı yoktur. Akşamları memurlar kendileri için açılmış olan *"Asri Klüp"*ü, esnaf ve diğer halk da kahvehaneleri doldurmaktadır. Halkın dış dünyayla bağlantısı ise zayıftır. Nitekim o günlerin popüler oyuncağı olan *"Yoyo"*yu Ragıp Kemal Bey sayesinde tanımış ve sevmişlerdir.[17]

Hendeklileri çok çalışkan ve çok misafirperver bulan muhabir asayişin mükemmel olduğunu, en önemli asayiş vakalarının kız kaçırmak gibi olaylar olduğunu aktarır.

Muhabirin ziyareti sırasında Hendek'in 60 köyünden sadece 16'sında okul vardır. Merkezde iki okul olduğu halde Dozak Mektebi öğretmen yokluğu sebebiyle kapalıdır. Kaza genelinde 31 öğretmen 1392 öğrenci mevcuttur. Özellikle millet mekteplerine çok ağırlık verilmekte, kaymakam bu konuda çok titiz davranmaktadır. Kaza dâhilinde

[15] Ragıp Kemal, "Adapazarı, Hendek havalisi yolları çok bozuktur", *Akşam*, 29 Teşrinisani 1932, s. 8.
[16] Ragıp Kemal, "Hendekte resmî daireler çok iyi çalışıyor", *Akşam*, 3 Kânunuevvel 1932, s. 8.
[17] Ragıp Kemal, "Hendekte tütün sarfiyatı bir misli arttı", *Akşam*, 6 Kânunuevvel 1932, s. 10.

436 erkek, 123 kadın bu mekteplere kayıtlıdır. Takibat sayesinde 100 kadın ve 100 erkeğin daha mektebe yazılması sağlanmıştır.

21 yıl önce inşa edilmiş olan Merkez Mektebi'ni ziyaret eden Ragıp Kemal Bey, okulun 340 öğrencisi 7 tane de öğretmeni olduğunu aktarır. Derslikleri, salonları ve bahçesi ferah ve geniştir. Bir önceki yıl 36 öğrenci mezun olmuştur. Çocukların bazılarında sıtma varken Başmuallim Nuri Bey'in özeniyle tedavi edilmişlerdir. Çocukların çoğu disiplinsiz olduğu halde başmuallim ve öğretmenler kısa sürede disiplini sağlamışlardır. Her sabah, bazen de rastgele zamanlarda çocukların cepleri yoklanmakta, tütün gibi şeyler bulunduğunda gerekenler yapılmaktadır.[18]

Çarşı içindeki beş yataklı dispanser genel bütçeden idare edilmekte ve çok yararlı hizmetler vermektedir. Dispanserin doktoru binbaşılıktan istifa etmiş olan Raik Cevdet Bey'dir ve görevini layıkıyla yerine getirmektedir. Postane ise eski ve köhne binasından gayet güzel bir binaya taşınmıştır. Ancak, yalnız başına tüm işlere yetişmeye çalışan Müdür Cevdet Bey'in yanına acilen bir muhabere memuru gönderilmesi gerekmektedir.

Hendek'teki tütüncülüğün önemini vurgulayan Ragıp Kemal Bey, 1932 yılı mahsulünün iyi olduğunu ve tütünlerde hastalık olmadığını haber vermektedir. Bir önceki seneden emanet ambarlarında kalmış olan 40.000 kilo tütünün tamamı satılmıştır. Ancak fiyatlar 150 kuruştan 60-70 kuruşa kadar düştüğü için eski kârlar yoktur. Yeni İnhisar Müdürü Burhan Bey sayesinde kaçakçılık azalmış, satışlar ıslah edilmiştir.

Orman memuru Emin Efendi'nin verdiği bilgiye göre kazadaki en büyük orman Kerem Ali Ormanı'dır. Buradan dört ayda 1735 m^2 kereste satışı gerçekleşmiştir. Kazada bir kereste fabrikası yoktur. Keresteciler el hızarları ve bir de su bıçkısıyla iş görmektedirler.[19]

Muhabirin Hendek'te tespit ettiği önemli sorunlardan biri vakıfların bakımsız halidir. Kaza merkezinde biri minareli diğerleri de minaresiz olmak üzere üç cami vardır. İçi harap haldeki bu camilerden kiminin şadırvanı yıkılmış, suyolları bozulmuş bir kısmının da sıvaları dökülmüştür. Depremde yıkılan minareler öylece kalmıştır. Muhabir, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün acilen çözüm üretmesi gerektiğine dikkat çeker.[20]

Sonuç

1930'ların ilk yarısında Sakarya yöresini sık sık ziyaret eden Ragıp Kemal Bey, söz konusu yıllarda Adapazarı, Geyve, Hendek ve Sapanca hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre Adapazarı-Hendek yolunun ciddi bir sorun olduğu, Adapazarı'nın iktisadi değeri ölçüsünde gelişemediği, cumhuriyet rejiminin hedeflediği kamu hizmetlerinin de henüz emekleme aşamasında olduğu anlaşılmaktadır. Yörede doğa-insan mücadelesi hâlen sürmekte; özellikle su baskınları, yağmur-çamur ve sıtma hem ekonomi hem de sağlık açısından tehdit oluşturmaktadır. Dünya ekonomik krizi tarımsal ürünlerin fiyatlarını düşürmüş, pek çok çiftçinin ürünü elinde kalmıştır. Buna karşın başta Adapazarı olmak üzere Geyve ve Hendek'te ciddi bir ekonomik potansiyelin söz konusu olduğu da anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Ragıp, Kemal, "Patates Memleketi", *Milliyet*, 5 Mart 1930, s. 7.

Ragıp, Kemal. "Adapazarı fırka kongreleri ve halkın dilekleri", *Akşam*, 22 Kânunuevvel 1932, s. 7.

Ragıp Kemal, "Adapazarı gitgide bir sanayi şehri oluyor!", *Milliyet*, 16 Nisan 1932, s. 6.

[18] Ragıp Kemal, "Hendekte resmî daireler çok iyi çalışıyor", *Akşam*, 3 Kânunuevvel 1932, s. 8.
[19] Ragıp Kemal, "Hendekte tütün sarfiyatı bir misli arttı", *Akşam*, 6 Kânunuevvel 1932, s. 10.
[20] Ragıp Kemal, "Hendekte resmî daireler çok iyi çalışıyor", *Akşam*, 3 Kânunuevvel 1932, s. 8.

Ragıp, Kemal, "Adapazarı, Hendek havalisi yolları çok bozuktur", *Akşam*, 29 Teşrinisani 1932, s. 8.

Ragıp, Kemal. "Adapazarı'nda Maarif gittikçe ilerliyor", *Milliyet*, 20 Nisan 1932, s. 7.

Ragıp, Kemal. "Adapazarı'nda su derdinin önüne geçilmeli", *Milliyet*, 10 Nisan 1932, s. 6.

Ragıp, Kemal. "Geyve Akhisar'ında neler yapılması lâzım?", Vakit, 1 Nisan 1934, s. 6.

Ragıp, Kemal. "Geyve'de icra işleri düzelmiş vaziyettedir", *Milliyet*, 6 Nisan 1932, s. 5.

Ragıp, Kemal. "Geyve'de sokakların manzarası pek can sıkıcı!", *Milliyet*, 4 Nisan 1932, s. 5.

Ragıp, Kemal. "Geyve'yi kurtarmak için ne yapmalı?", *Vakit*, 6 Mart 1934, s. 6.

Ragıp, Kemal. "Hendekte resmî daireler çok iyi çalışıyor", *Akşam*, 3 Kânunuevvel 1932, s. 8.

Ragıp, Kemal. "Hendekte tütün sarfiyatı bir misli arttı", *Akşam*, 6 Kânunuevvel 1932, s. 10.

Ragıp, Kemal. "İzmit'ten Adapazarı ve Bolu'ya doğru giden yol", *Vakit*, 1 Mart 1934, s. 6.

Ragıp, Kemal. "Sapanca belediyesinden şikayet ediliyor ama yapılacak şey yok!", *Milliyet*, 28 Mart 1932, s. 7.

Ragıp, Kemal. "Sapanca'da sıtma mücadelesi iyi netice veriyor", *Akşam*, 2 Teşrinievvel 1933, s. 10.

Adapazarı Halkevi'nin Kuruluş Süreci ve Sakarya Dergisi

İSMET TÜRKMEN
Doç. Dr. / Gaziosmanpaşa Üniversitesi, iturkmentug@gmail.com
BETÜL KARCI
Doktora Öğrencisi / Gaziosmanpaşa Üniversitesi, b.d.karci@gmail.com

GİRİŞ

Adapazarı ve çevresinin içinde bulunduğu bölge, 1950'li yıllarda Sakarya olarak anılmaya başlanmıştır. Adapazarı, Sakarya'nın 1954 yılında kurulmasının ardından bu ilin merkezi haline gelmiştir. Bu süreçte merkezi Adapazarı olmak üzere Akyazı, Geyve, Hendek ve Karasu ilçelerini içine alacak şekilde düzenlenmiştir.[1] 1933 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan Belediyeler adlı çalışmada, Adapazarı'nın 1932 yılındaki genel durumuna dair özetle şu bilgilere yer verilmiştir:

24.218 nüfuslu, 4.000 haneli. Şirket tarafından elektrik temin edilmektedir. 1 orta mektep, hastane, 4 hamam, 4 eczane, 1.400 mağaza ve dükkan, 4 lokanta, 3 gazino, 1 tiyatro, 1 sinema, 4 otel, 20 han, 1 demir ve ahşap fabrikası, 6 motorla çalışan un fabrikası, 1 bez fabrikası, 1 koza fabrikası, 1 tahin fabrikası, 32 fırın, 27 tenezzüh (gezinti) otomobili, 35 kamyonet, 6 kamyonu vardır.[2]

[1] Tarihi kayıtlarda Adapazarı ve çevresinin "Ada" ismi ile yer alması, 16. Yüzyılın ortalarından itibaren görülmektedir. Bu durumda, 1563 yılına ait bazı arşiv kayıtlarında Ada Karyesinden bahsediliyor olması ve bu tarihten on yıl sonrası bir belgede Ada Kadılığı şeklinde bir ifadeye de rastlanması, bölgenin ilk arşiv kayıtları olarak bilinmektedir. Sakarya 1973 İl Yıllığı, (İstanbul 1973), s. 163; Enis Şahin' in tespitlerine göre, Ada köyünün, kadılığa yükseldiği bu veriden hareketle düşünülebilir. Daha sonraki arşiv belgelerinde "Akyazı-Ada Kazaları" ifadesine yer verilirken, bazı yerlerde de "İznikmid ve Ada Kazaları" ifadelerine rastlanmıştır. Bk. Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı- Sakarya Tarihi (1923-2004)*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yay. Adapazarı 2005, s. XXI.; Enis Şahin, "Sakarya Vilayetinin Oluşumu", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt: 2, Sakarya 2005, s. 917.

[2] *Belediyeler*, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye, Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, İstanbul 1933, s. 609-611; Dönem kaynaklarında ise farklı rakamlara ulaşılmaktadır. Adapazarı 1927 yılındaki ilk nüfus sayımında nüfusu 22.549'dur. Adapazarı'nın 1935 nüfus sayımına göre mevcudu 12.267 erkek, 12.435 kadın olmak üzere toplamda 24.702 kişidir. 1940-1941 sayımına göre nüfus 25.455 kişiye ulaşmıştır. Bk. Hasan Muzaffer Balcıoğlu, "Ön Söz", Sayı: 1, *Sakarya*, 1 Mart 1943, s.1, 14.

Halkevlerinin mevcudiyetlerini devam ettirdikleri dönemde (1932-1951), Adapazarı'nın 1927 ve 1955 yılları arasındaki nüfusu şu şekildedir[3]:

Yıllar	Adapazarı
1927	22.549
1935	24.839
1940	25.793
1945	29.836
1950	35.381
1955	55.622

Kenan Olgun, Adapazarı'nda nüfus artışında yaşanan bu yükselişin doğal artış yolu ile olmadığını, göç hareketleri neticesinde ortaya çıktığını ve özellikle 1950 yılı sonrasında hızlı nüfus artışının burada kurulmuş olan vagon ve şeker fabrikalarının etkisiyle olduğunu ifade etmektedir.[4]

Adapazarı Halkevi'ne geçmeden önce Halkevleri hakkında çok kısa bir bilgi vermenin konunun daha iyi anlaşılması ve diğer Halkevleriyle Adapazarı Halkevi arasında bir mukayese yapabilmek için yararlı olacağı kanaatindeyiz. Cumhuriyet tarihimizin ilk yıllarında bir kültür kurumu olarak kurulan Halkevleri, sosyal ve kültürel değişim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Halkevleri ilk kuruldukları 19 Şubat 1932 tarihinden kapatıldıkları 1951 yılına kadar toplumsal kalkınmanın önemli bir unsurunu teşkil etmiştir. Halkevlerinin kuruluşunda dönemin siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerinin büyük etkisi olmuş, söz konusu etkiler aynı zamanda bu kuruluşların felsefesini ve amaçlarını da büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu süreçte; Saltanat ve Hilafet makamları kaldırılmış, Cumhuriyet ilan edilmiş, yeni bir Anayasa hazırlanmış, toplumsal hayata ilişkin pek çok yenilik getirilmiş ve bu surette yeni rejimin büyük ölçüde şekillenmesi temin edilmiştir. Bu dönemde Şeyh Sait İsyanı bastırılmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıgibi ülkede baş gösteren muhalif yapılanmalar ortadan kaldırılmıştır. Bir başka ifade ile Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılapçı eyleminin kurumsallaşma dönemi önemli ölçüde tamamlanmış ve artık Cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda yeni bir toplum yaratmak için uygulama safhasına geçmenin zamanı gelmiştir. Siyasî bağlamda bu önemli dönüm noktalarını atlatan ülkede 1929 yılına gelindiğinde, siyasî istikrar temin edilmiş olmasına karşın halkın ekonomik durumunda önemli bir iyileşme sağlanamamıştır. Ayrıca 1929'da patlak veren *Dünya Ekonomik Buhranı*, savaşın yaralarını sarmaya çalışan ülke ekonomisinin durumunu daha da ağırlaştırmıştır. Ekonomik krizin ülkede kendini iyice hissettirmeye başladığı 1930 yılı ise Halkevlerinin alt yapısının hazırlanmaya başladığı döneme rast gelmektedir. Söz konusu ekonomik krizin de etkisiyle halkın genelinde iktidara yönelik tepkiler de hâkim olmaya başlamıştır.[5]

Halkevlerinin kuruluşunda, ekonomik krizin ülkede geniş çaplı tartışmalar meydana getirmesi ve halk ile devlet arasındaki uçurumun daha da derinleşmesinden endişe duyan yönetimin, halk arasında yeni bir heyecan başlatmak ve halk ile devlet arasındaki mevcut kopukluğu giderme fikri etkili olmuştur. Bu amacın yanı sıra, Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) bağlı birer kültür kurumu olarak hayata geçirilen Halkevleri düşüncesinin temelinde Cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda vatandaşlar yetiştirme gereksinimi yatmaktadır. Halkevleri aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün Halkçılık ilkesinin de pratiğe geçirildiği başlıca kurumlar olma özelliğini taşımakla beraber, sınıfsız, kaynaşmış bir toplum yapısı öngören halkçılık ilkesi doğrultusunda bütün bir halka hitap etmesi düşünülmüştür.

[3] Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler: Adapazarı Örneği", *Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu-Bildiriler*, Adapazarı 1999, s.4.
[4] Kenan Olgun, *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi,* Değişim Yay., İstanbul 2008, s. 95-96.
[5] İsmet Türkmen, *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951),* Berikan Yay. 2013, Ankara, s. 110-112.

Halkevleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında gerçekleştirilen bir modernleşme hareketiydi. Bu kurum Cumhuriyet'in getirdiği yeni değerler sistemi ve yaşam tarzının oluşmasında önemli görevler üstlenmiştir.[6]

Adapazarı Halkevi'nin Açılışı ve İdari Yapısı

Adapazarı Halkevinin Açılışı

Mustafa Kemal Atatürk'ün CHP'nin 1931 yılında gerçekleştirdiği III. Büyük Kurultayı'nda talimatı doğrultusunda kurulma kararı alınan ve ilk olarak 19 Şubat 1932 yılında 14 il merkezinde açılan Halkevleri, kapatıldıkları 1951 tarihine kadar geçen sürede Türkiye'nin dört bir tarafında faaliyet gösteren önemli kültür ve halk eğitimi kurumları olmuşlardır. Faaliyetlerini sürdürdükleri 1932-1951 yılları arasında Türkiye'nin toplumsal ve kültürel tarihinde önemli bir rol oynamışlardır. Türkiye'de açılan Halkevleri özelinde günümüze kadar pek çok çalışma yapılmış ve bu kültür kurumlarının farklı yönleri ele alınmıştır. Adapazarı Halkevi'ne ilişkin müstakil bir çalışma ise Kenan Olgun tarafından *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi başlığı* ile 2008 yılında hazırlanmıştır. Bizim bu çalışmadaki temel amacımız; Adapazarı Halkevi'nin kuruluş süreci ve amaçları, idari yapısı ve işleyişi, gerçekleştirdiği faaliyetler ve kapatılma süreci hakkında sınırlı miktarda ulaşabildiğimiz arşiv belgeleri ışığında bilgi vermek suretiyle, Adapazarı bölgesinin bu önemli kültür kurumunun Türk kültürünün tanıtılmasına ne derecede katkı sağladığını tespit etmek olacaktır.

Türk Ocaklarının kapatılmasından sonraki süreçte hangi illerde halkevi açılacağı tespit edilmiş ve bundan sonra da ilgili bölgeler haberdar edilerek halkevinin açılışı için gerekli hazırlıkları yapmaları istenilmiştir. Bu noktada Adapazarı Halkevi neden açılan ilk 14 Halkevi içerisinde değildir, bunda özel bir sebep aranmalı mı sorusu zihinlere gelebilir. Ülkü'de çıkan şu yazı bir şehirde halkevi açılabilmesi için kıstasların ne olduğunu ortaya koyarak bu sorulara cevap olabilir: "*19 Şubat 1932'de memleketin ancak 14 köşesi Halkevi açmaya hazır ve elverişli görülmüştü. 14 yerde bina para ve eleman olduğu görülerek harekete geçildi.*"[7] Enis Şahin, "*Kronolojik Adapazarı- Sakarya Tarihi (1923-2004)* başlıklı çalışmasında, Kendir'e ait *Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi* adlı çalışmasından yaptığı atıfta, Halkevlerinin kuruluşundan sonra, Adapazarı Halkevi idari heyetinin oluşturulduğuna ve Adapazarı'nda Halkevi'nin de birlikte yer alacağı Cumhuriyet Halk Fırkası binasının inşasına 1932 yılı içinde başlandığına işaret etmektedir.[8] Fakat Türk toplumunun önemli bir yaygın eğitim deneyimi olarak hayata geçirilmesi planlanan Halkevlerinden birisi olan Adapazarı Halkevi'nin 24 Haziran 1932 tarihinde 20 il merkezinde açılmış olan Halkevleri arasında olmadığı başka bir kayıtta görülmektedir.[9]

CHP, açılması düşünülen Halkevlerinin açılışa ilişkin hazırlıklarını yakından takip etmiş, bütün Halkevlerinin açılış programlarında birliktelik sağlamak istemiş, bu amaçla ortak bir program hazırlanmıştır.[10] Açılış için gerekli olan bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Adapazarı Halkevi, CHP Genel Sekreterliği'nin uğraşları neticesinde 23 Şubat 1934 tarihinde CHP binasında açılmıştır.[11] Adapazarı'nda Halkevi'nin açıldığı ilk yıllarda, çalışmalarına,

---

[6] *"Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, aydınlanma düşüncesi ışığında ve batılılaşma hareketleri doğrultusunda yeni bir modernleşme projesi uygulamaya koyulmuştur. Bu proje, modernleşme bağlamında bir millet inşa süreciyle bağdaşmış ve özellikle kentlerde yeni yapı türlerini ortaya çıkarmıştır. Modernleşme projesinin tüm ülke çapına yayılma arzusunun en somut kanıtı, ülkenin birçok yerleşim birimlerinde kurulan Halkevleridir. Başka bir bağlamda, Halkevleri yeni Cumhuriyet rejiminin oluşturduğu yeni kent merkezlerinde modernleşme projesinin bir aygıtı olarak yerini alır".* Bk. Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, Yay. haz. Esin Soğancılar, Ankara 2007, s. 65.

[7] "Halkevlerine Toplu Bir Bakış", *Ülkü*, C.XV, S.85, Mart 1940, s. 80

[8] Enis Şahin, Kronolojik Adapazarı- Sakarya Tarihi (1923-2004), s. 23.

[9] 24 Haziran 1932 tarihinde açılmış olan 20 vilayet merkezinin isimleri: Antalya, Bilecik İçel, Edirne, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kütahya, Rize, Sinop, Şebinkarahisar, Trabzon, Giresun, Ordu, Zonguldak, Kocaeli, Yozgat, Van, Tekirdağ. Bk. "Halkevleri", *Kastamonu*, 21 Şubat 1932.

[10] Halkevlerinin açılış merasiminin nasıl yapılacağı CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevlerine bildirilmiş ve Ankara Halkevi'ndeki törende yapılan konuşmaların radyo vasıtasıyla açılacak tüm halkevlerinde dinlenilmesi için gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir. Bk. *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumî Tebligatı,* İkinci Kanun 1933'ten Haziran Nihayetine Kadar, C.2, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1933, s. 41.

[11] CHP Adapazarı teşkilatı ile aynı binayı kullanmış olan Halkevi binası o dönemde Kanlı mezarlık olarak bilinen yerde oluşturulan Cumhuriyet

halkın isteklerine yeterince cevap vermeyen, küçük bir binada devam eden Halkevi üyeleri, Halkevi binasının genişletilmesi ile ilgili taleplerini 8 Haziran 1944 tarihinde CHP Kocaeli Vilayeti idare heyeti reisliğine bildirmişlerdir. CHP Kocaeli vilayeti idare heyeti reisliği de durumu CHP Genel Sekreterliği'ne 12 Haziran 1944 tarihinde gönderdikleri yazıda, Adapazarı, Geyve ve Kandıra kaza merkezlerinin Halkevi salonlarının ihtiyacı karşılayamadığından, buraların behemehâl genişletilmesi zaruretini arz etmiş ve tevsi projelerinin yaptırılmasına izin verilmesini talep etmişlerdir. CHP Kocaeli İl Başkanlığı'nın da bu talep hususunda 14 Haziran 1944 tarihli yazısında ise şu ifadeler dikkat çekmektedir:

Otuz bin nüfuslu bu kasabada, tamamen mahalli yaptırılmış olan Halkevi binasının salonu çok dar gelmektedir. Senelerden beri kaza kongresinin kabul ettiği dileklerden biri olan ve dilekler arasında yüksek katınıza arz edilmiş bulunan işbu ihtiyacın karşılanacağı eski bölge müfettişlerince mahallinde müjdelenmişti. Çok verimli sonuçlar beklediğimiz Halkevi faaliyetlerinin hele Adapazarı gibi yerde gelişmesi için bu salon ihtiyacının giderilmesine şiddetle lüzum vardır. Mevcut bina kuvvetli yer sarsıntısına karşı mukavemet etmiş ve iyi bir yapı olduğu anlaşılmıştır.[12]

Halkevi binasına ilişkin tespit edebildiğimiz son kayıt 22 Şubat 1952 tarihli Cumhurbaşkanı Celal Bayar imzalı belgedir. Buna göre 5830 sayılı kanunla devlete intikal eden Adapazarı Halkevi binasının, Ticaret Okulu olarak kullanılmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsis edilmesidir.[13]

Adapazarı Halkevi'nin Başkanları ve İdari Yapısı

Adapazarı Halkevi başkanlığını açılışından itibaren sırasıyla; Asım Hamdi Arca (1934-1935), Dr. Nuri Abdi Rona (1935-1938), Ahmet Şeref Tanakol (1938-1941), Dr. Ruhi Refik Soyer (1941-1943), Nazım Turgut (1943-1945), Niyazi Öncelay (1945-1946), Fehmi Hız (1946-1947), Atila Aşiroğlu (1949-1951) üstlenmiştir.

Halkevlerinin kuruluş amaçları arasında ilk sırayı halkı her alanda eğitmek yer alır. Halkevleri eğitim çalışmalarını dokuz dalda yürütmüştür. Halkevlerinin ilk döneminde bu çalışma alanlarına şube adı verilmiştir ancak şube kavramı iki anlam taşımaktadır. Bunlardan birincisi; Halkevlerinin çalışmalarda bulunduğu dokuz alanı, ikincisi ise Halk evlerinin ülke çapında örgütlenme ağının her bir birimini ifade eder. Bu durumun ortaya çıkardığı karışıklıktan dolayı çalışma alanlarına "kol" adı verilmiştir. Ancak bu araştırmamızda yönetmeliklerde belirtildiği üzere "şube" değimini kullanacağız. Adapazarı Halkevi'nin açılış töreninin ardından şube komite seçimlerini "Halkevleri Talimatnamesi"nin 17. maddesi gereğince bir haftalık sürede tamamlamıştır.[14] Bu doğrultuda, Adapazarı Halkevi resmî açılış süreci öncesinde 14 Şubat 1934 tarihinden itibaren üye kaydına başlanmış ve 17 Mart'ta üye sayısı 700'ü aşmıştır. Bunun üzerine 26 Şubat 1934 tarihinde Halkevi şubelerinin seçimleri gizli oy ve açık tasnif usulüyle yeniden yapılmış ve sekiz şube oluşturulmuştur. Açılış sürecinde 8 şube halinde yönetimini belirleyebilmiş olan Halkevinin üyeleri ve şube yönetimleri şu şekildedir:

---

alanının yakınına inşa olunmuştur. Bkz. Olgun, *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi,* s. 101.

[12] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01/1750.1109.3, 4, 5, 6.

[13] *BCA*, 030.18.01/128.15.16.

[14] *BCA*, 490.01/837.308.2.

Halkevi'nin Şube Yönetimleri ve Şubelere Göre Kayıtlı Üye Dağılımı (1934)[15]

Şube	Başkan	Avukat	Doktor	Öğretmen	Tüccar	İşçi	Çiftçi	Güzel Sanatlar	Sair Meslekler	Kadın	Erkek	Toplam
Dil, Tarih, Edebiyat	**Nurettin Bey**	1	-	29						14	26	40
Temsil	**Hakkı Bey**	1	-	25	4	10	5	-	39	-	84	84
İçtimai Yardım	**Dr. Gaffar Bey**	2	9	-	16	-	2	-	13	-	42	42
Kütüphane ve Neşriyat Şubesi	**Halit Bey**	1	4	3	6	-	1	-	16	-	31	31
Köycüler Şubesi	**Ekrem Bey**	-	3	5	-	-	6	-	30	-	44	44
Güzel Sanatlar Şubesi	**Recai Bey**	1	3	-	4	3	-	-	14	1	24	25
Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi	**Asım Bey**	2	-	6	-	-	-	-	10	2	16	18
Spor Şubesi	**Hikmet Bey**	9	6	5	22	83	213	18	237	2	591	593
Toplam	-	17	25	73	52	96	227	18	369	19	858	877

Tablodan da anlaşılacağı üzere, şubelere kayıtlı üyeler arasında öğretmenlerin sayısı diğer üyelere oranla dikkat çekicidir. Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan durum gerek il yönetiminin öğretmenlerin Halkevlerine katılımı hususundaki hassasiyeti gerekse de Muallimler Cemiyeti'nin bu ildeki mevcut durumudur.

Halkevi'nin Şube Yönetimleri ve Şubelere Göre Kayıtlı Üye Dağılımı (1935)[16]

Şube	Başkan	Avukat	Doktor	Öğretmen	Tüccar	İşçi	Çiftçi	Güzel Sanatlar	Kadın	Erkek	Toplam
Dil, Tarih, Edebiyat	**Nüzhet Bey**	1	-	32	-	9	-	-	14	28	42
Temsil	**Semahat**	1	-	25	4	49	5	-	2	82	84

[15] *BCA*, 490.01/943.657.1.

[16] *BCA*, 490.01/988.827.2.

	Dinçman										
İçtimai Yardım	**Dr. Cudi**	2	11	-	20	13	1	14	14	47	61
Kütüphane ve Neşriyat Şubesi	**Asım Arca**	-	5	4	10	4	4	-	-	25	25
Köycüler Şubesi	**Nazım Oğuzer**	-	5	5	10	20	1	-	-	41	41
Güzel Sanatlar Şubesi	**Ruhsar Berkman**	1	3	-	4	17	-	-	1	24	25
Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi	**Oğuz Koçman**	2	-	11	-	14	-	-	7	20	27
Spor Şubesi	**Nusret Tuncer**	9	6	5	22	83	319	18	9	453	462
Toplam	-	16	30	82	70	209	328	32	47	720	767

Veriler ışığında Adapazarı Halkevi'nin tespit edilen yıllarda idare heyetlerinin oluşumunda gerek CHP il yönetiminin gerekse Halkevi idaresinin nitelik hususunu gözettiklerini görmekteyiz. Bu hassasiyet Halkevi faaliyetlerine de yansıtılmaya çalışılmasına rağmen, Halkevi, açılmasının ardından faaliyette bulunduğu ilk yıllarda gerçekleştirdiği çalışmaları ile istenilen neticeleri alamamıştır. Halkevini teftiş eden Ali Bey'in verdiği rapora göre, Halkevi CHP binasında üç odaya yerleşmiştir. Bina kargir ve iki katlı olup, Halkevi için alt katta iki oda ile 400 kişi mevcutlu bir salon inşa olunmuştur. Halkevinin 1934 yılı bütçesi 1650 liradır[17]. Fakat ilerleyen dönemde diğer Halkevlerinde de olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nın tesiri ile ekonomik koşulların yarattığı olumsuz şartlar Adapazarı Halkevi'ni etkilemiştir. Buna rağmen Adapazarı Halkevi toplamda 179 Halkevi arasında, 15 Mayıs 1946 tarihli Halkevleri Temsil Kolları değerlendirme raporu dahilinde temsil çalışmaları orta derecede olan Halkevleri kategorisinde değerlendirilmiştir[18].

Ayrıca Halkevinin Adapazarı'nın sosyal yaşamına getirdiği hareketlilik ilk yıllardan itibaren gözle görülür seviyededir[19]:

Halkevlerindeki Toplanmalara Ait İstatistikler (1940-1941)

Halkevi Adı	Umumi Halk Toplantısı Sayısı	Toplantıda Bulunanların Sayısı	Verdiği ve Gösterdiği			Konferans, Konser ve Temsillerde Bulunanların Sayısı	Kütüphanesinde	
			Konferans	Konser	Temsil		Kitap Sayısı	Okuyucu Sayısı
Adapazarı	12	6.500	12	6	23	2760	200	0 (Henüz Açılmamıştır)
Diğer Halkevleri (54 Adet)	1.632	488.069	904	369	495	474.837	59.244	149.949
TOPLAM	1.663	500.569	915	373	511	478.837	59.444	149.949

[17] *BCA*, 490.01/1000.863.2.

[18] Adapazarı dışındaki diğer Halkevleri sırasıyla: Alaşehir, Amasya, Antakya, Aydın, Bafra, Balıkesir, Beypazarı, Bulanık, Ceyhan, Çankırı, Çorum, Edirne, Elazığ, Elmalı, Emirdağ, Erzurum, Fatih, Fethiye, Gaziantep, Gerede, Hopa, İskenderun, İzmit, Isparta, Karacabey, Kayseri, Konya, Kütahya, Manisa, Mersin, Midyat, Mucur, Muğla, Nazilli, Niğde, Niksar, Oltu, Ordu, Salihli, Sinop, Sivas, Siverek, Şişli, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Uluborlu, Ulukışla, Urfa, Uşak, Üsküdar, Zonguldak Halkevleridir. Bk. (*BCA*. 490.01/1031.971.1)

[19] CHP, CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara, 1945, s. 120-123.

Adapazarı Halkevi Dergisi: Sakarya

1951 yılında kapatıldıklarında sayıları 478'e ulaşan Halkevlerinden sadece, dergi çıkarmak için gerekli eleman, bütçe ve teknik imkâna sahip olanlar süreli yayın faaliyetinde bulunabilmiş; ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle bazı Halkevi dergileri ise sadece birkaç sayı yayınlanabilmiştir. 1 Mart 1943 tarihinde yayın hayatına Sakarya adıyla başlamış olan Adapazarı Halkevi Dergisi'nin ilk sayısında Hasan Muzaffer Balcıoğlu, derginin çıkış amacını ve neden Sakarya adının verildiğini şu şekilde belirtilmiştir:

İdare heyeti mecmuanın adının "Akova" veya "Sakarya" olması üzerinde münakaşa ediyordu. Bu iki fikirden Akova; Adapazarı, Hendek havalisindeki düzlüğe verilen bir isimdir. Binaenaleyh mecmuanın adı Akova olsun deniliyordu. Halbuki Adapazarı bu ovanın çok büyük bir parçası üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda halk tarafından bilinen bir isim değildir. Sakarya nehri, "Türkün Milli coğrafyasından, Milli tarihine geçmiştir. Bu nehir Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasından geçerek, Türk kıyılarında denize kavuşuyor. Sakarya geçtiği yerler içinde en uzun olarak Adapazarı'nın topraklarını sular. Zaman zaman Adapazarı'nın ta içerlerine kadar gelir ki halkın çok yakından tanıdığı bir isimdir. İstiklal Savaşı'nda Türk ordusu, bu nehrin gerisinde hazırlandı ve eşsiz bir destan yarattı. Adapazarlılar da, bu nehrin gerisine çekildi. Tahta köprüyü yıkmak suretiyle düşmanın doğuya geçmesine engel oldular. Adapazarı'nın yakın bir gelecekte Sakarya vilayeti olmasını umumi bir istek olarak temenni ediyoruz. İşte bu kuvvetli düşüncelerin tesiri ile dergimizin adını Sakarya koyduk.[20]

Derginin 4. sayısında Sakarya dergisine yönelik 4 Mayıs 1943 tarihinde İzmit'te yayınlanan *Türkyolu* gazetesinde yazarı belli olmayan bir eleştiri yazısı kaleme alınmıştır. Bu yazıda özetle; *"Adapazarı Halkevi tarafından çıkarlan Sakarya dergisi tertip, tashih, basış bakımından kusurlu ve yazıcıların da tecrübesiz gençler olduğu"* ifade edilmiştir. Bu eleştiriye ilişkin *"Bir Cevap"* başlığı altında bu yaklaşımın arkasındaki gerçekliğin Sakarya dergisini basan İzmit Marmara matbaası ile Türkyolu'nun basıldığı matbaa arasındaki husumetin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Sakarya Dergisi'nin İkinci Dünya Savaşı'nın da tesiri ile imkansızlıklar içinde çıkarılan bölgedeki tek dergi olduğuna da işaret edilmiştir. Tevfik Oktar, Adapazarı Halkevi dergisi *Sakarya*'da, derginin gerekliliği hususunda ve özellikle ülke gençliğinin bilgi birikimine kavuşturulması hususunda şu ifadelere yer vermektedir:

Halkevlerinin hissesine düşen vazife, evlerin açılışından bu tarafa doğru gitgide şumulleşmiş ve bugün daha geniş bir kültür mesuliyeti yüklü olduğu halde, okumak iştiyakiyle yanan gençliğe sunduğu feyzile, yarını yarınki nesli mütefekkir bir cemiyet topluluğuna doğru götürmeğe bu yürüyüşe rehber olarak çıkarılan dergilerde olgun meyvesini vermeğe başlamış bulunmaktadır. Biz Adapazarı Halkevi de bu ilerleyişten pek tabidir ki geri kalamazdık. Geçen senelere nazaran Halkevimizce her sahada ileri atılan her adım, bizi tasarladığımız gayeye doğru ulaştırdığından emin olarak yolumuza her gün biraz daha artan bir hızla devama azmetmiş olmaktayız.[21]

Sakarya dergisi Mart 1943'te yayınlanmaya başlamıştır. İdare yeri Adapazarı Halkevi, sahibi Dr. Ruhi Soyer olarak belirtilen dergi, 400 nüsha basılmıştır. Dergi bedeli 60 lira olarak tespit edilmiştir. Toplam 6 sayısı çıkan ve yaklaşık

---

[20] Hasan Muzaffer Balcıoğlu, "*Ön Söz*", Sakarya, 1 Mart 1943, Sayı. 1, s. 1; Halkevlerinin dergicilik faaliyetleri ile ilgili çalışmalara başlaması 1932 yılında başlamıştır. CHP Genel Sekreterliği "*inkılâbın yüksek prensiplerini ve ideallerini en kuvvetli bir ilim salahiyetiyle ifade etmek ve Milli kültür sahasındaki bütün faaliyetleri memleketin en seçilmiş kalemleri vasıtasıyla neşretmek ve medeni dünyadaki ilmi hareketleri takip ile Türk gençlerinin ve aydınlarının medeni seviyelerinin Milli kültür sınırları içinde inkişafına hizmet etmek ve memleketteki kültür hareketlerinden bütün vatandaşları haberdar etmek* "maksadıyla "Halkevleri Mecmuası" adıyla 1 Ocak 1933'ten itibaren ilmi ve halkçı bir dergi çıkaracaklarını duyursa da ("Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliği tarafından Halkevi Reisliklerine yazılan 17.11.1932 tarihli yazı", *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliği*, C.1, s.104.); Halkevleri Mecmuası adıyla bir dergi hiçbir zaman yayın hayatına başlayamayacaktır. Bunun yerine kuruluşunun ilk yıldönümü olan Şubat 1933'te Milli ülküyü yaymak amacıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat adını koyduğu Ülkü adındaki dergi yayın hayatına başlamış ve diğer halkevi dergileri arasında en uzun ömürlü ve en çok sayı çıkaran dergi olmuştur. Bk. Orhan Özacun, "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç*, S.3, Ankara 1996, s. 90

[21] Tevfik Oktar, "Yurtda Kültür, Gençlik ve Halkevi Dergisinin Rolü", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 13.

18 sayfadan oluşan dergi iki sütuna 8 punto olarak dizilmiştir.[22] Fiyatı 15, yıllık abonesi 180 kuruş olan derginin İdare ve Neşriyat Müdürlüğünü Hasan Muzaffer Balcıoğlu yapmıştır. Birinci hamur kâğıda basılan ve 20 x 28 cm boyutlarında olan dergide fotoğraflara da yer verilmiştir. İlk sayısında yer alan bir yazıda, derginin ilin fikir hareketlerine tercüman olacağı, ilin tarihi, ekonomik, sosyal yönünü tanıtacağı, ülkedeki kültür hareketlerini takip edeceği, "Cumhuriyet, Ulus ve Devrim fikirlerini yayan değerli yazılara en fazla yer vereceği belirtilmektedir. Dergide yer verilen konular arasında rejim ve inkılâpla ilgili yazılar, şiirler, hikâyeler, edebiyat, sosyal hayata ait konular, tarım bilmece ve türküler yer almaktadır. Dergi düzenli çıkmasına rağmen yayın hayatını uzun süre devam ettirememiştir.

Adapazarı Halkevi Dergisi Sakarya Aylık Kültür Sanat Dergisi (1943-)

Notlu Bibliyografya

Eşref Tanakol, "Hukukî Tasarruflarda Serbesti", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 11.

Fenelon, "Hal ve İstikbal", (Çeviren: Yusuf Ulusoy), Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 6.

Frederle Nietzche, "İhtiyar ve Genç Kadın" [23], (Çeviren: R. Ant), Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 5.

Hasan Muzaffer Balcıoğlu, "Adapazarlılar Başınız Sağ Olsun", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 4.

Madi Suten, "Dost Kazanmak İstiyor musunuz? Bu dediklerimi Yapınız.", Yıl1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 13-14; "İmages Dergisinden Alınma-Çok", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 9.

Paul Reboux, "Maymunlar-Hayvanlar ve Sevgi", (Çeviren: R. Ant), Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 9; "Fareler" [24], (Çeviren: R. Ant), Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 10.

Agâh Yönsel, [25] "Karamürsel Halkevine", Yıl: 1, Sayı: 1, 1 Mart 1943, s. 7-13; "Karamürsel", Yıl1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 5-7; "Karamürsel", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 13; "Karamürsel", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 9.; "Karamürsel", Yıl: 1, Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s.11-12.

Hamdi Şölen, "Bir Mektup: Oğlum", Yıl: 1, Sayı: 1, 1 Mart 1943, s. 13; "Pire ve Deve-Fantezi", Yıl: 1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 14; "Yüzün Ak Olsun", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 16-17.

Hasan Muzaffer Balcıoğlu, "Ön Söz", Yıl: 1, Sayı: 1, 1 Mart 1943, s.1, 14; "Dil ve Cemiyet", Yıl: 1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 11-13; "23 Nisan", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 3; "Ayşe", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 7; "15 Mayıs", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 3; "Millî Edebiyat", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 12-13.

Mükerrem Usman, "Halkevi-Şiir", Yıl: 1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 7; "İstasyonda Bir Yabancı", Yıl1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 15; "Halkevlerinin İnkişafı-İngilizlerin Londra'daki Türk Halkevine Gösterdikleri Sempati Münasebetiyle", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 4, 12; "Denizde Fırtına", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 7; "Hasan Ağanın Küçük Kızı-Hikaye", Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s 11, 18.

Naciye Güler, "Bayrağım-Şiir", Yıl: 1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 9; "Vatan", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 15.

[22] Kenan Olgun, Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi, İstanbul 2008, s. 211.

[23] Yazı Alman filozof F. Nietzche'nin Henri Albert tarafından Fransızcaya çevrilmiş Aiu Parlait Zaratheunan adlı kitabında alınmıştır. Yazı Türkçeye Adapazarı Bölgesi İlköğretim Müfettişi R. Ant tarafından çevrilmiştir.

[24] Bu yazı Paul Reboux'nun "Les Animaux et L'Amour" adlı kitabından alınmıştır.

[25] Agâh Yönsel, Adapazarı'nın tarihini geniş olarak incelemiş, bu incelemelerini eser halinde yayınlanmıştır. Bkz (*Sakarya 1973 İl Yıllığı*, İstanbul 1973, s. 163.)

Tevfik Oktar, "Mehtap-Şiir", Yıl1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 9; "Yurtda Kültür, Gençlik ve Halkevi Dergisinin Rolü", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 13.

Beybaba, "Görenek Görenek", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 3.

K. Özüm, "Sinekler", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 18.

Nihal Emre, "Hayatım", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 5.

Aşık Veysel, "Bahar", Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 9.

Poyraz, "Bursa'yı Ziyaret", Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 12, 14.

Ahioğlu, "Yavrun İçin-Hasan Balcıoğlu'na", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 10.

Arthur Schopenhauer, "Kadınlar" [26], (Çeviren: R. Ant), Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 13.

Akif Kemal Kumbağı, "Sakarya'dan Uzakta-Şiir", Yıl: 1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 9; "Akif Kemal Kumbağı-Şiir", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 10.

Kamil Yazgıç, "Ahmet Mithatın Öğretmenliği", Yıl1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 7-9; Yıl1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 10-11; "Kocaeli Vilayetinin Liseye İhtiyacı", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 9; "Teavün", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 16.

Hicri Altıner, "Efem-Şiir", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 4; "Aradığım Yol-Hatırat", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 17.

Hüsnü Bayülken, "İleri Karakolda", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 8: "Altun Tabaka-Fransızca Çeviri", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 11.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Türkedoğru", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 17.

Kazım Özkat, "Sakarya-Şiir", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 12.

Münir Baygün, "Hatice Molla-Hikaye", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 14; "Düzceli Mehmet-Düzceli Mehmedin Vakalarından: 1", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 14-15; "Düzceli Mehmedin Vakalarından: 2", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 13-15; "Başefendinin Karısı", Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 15-16.

Müzeyyen Özsöz, "İneboludan Bir Ses", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 10.

Ferhunde Küçükok, "Bayrağım", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 16.

Hamit Keskil, "Türk Askeri", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 18.

Talia Balcıoğlu[27], "Bayrak", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 6-9.

Yusuf Ziya Ortaç, "Beşik", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 17.

Ruhi Soyer, "Halkevimizin Asıl Ödevi", Yıl: 1, Sayı. 1, 1 Mart 1943, s. 5-6; "Halkevleri Bir Cemaat Malı Değil Türk

[26] Yazı, A. Schopenhauer'in Jean Eourdeaux tarafından "Pensees et Fragments" adıyla Fransızcaya çevrilmiş olan kitabından alınmıştır.

[27] *Adapazarı'nın Tarih ve Coğrafyası 1952* adlı eseri ile bölgeyi incelemiş ve ilk bilimsel çalışmayı yapmıştır. Eser bugüne kadar bir kaynak eser olmuş ve Türk basınında kabul görmüştür. Bk. *Sakarya 1973 İl Yıllığı*, İstanbul 1973, s. 163.

Milletinin Malıdır", Yıl: 1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 2-4; "Son Dem-Şarkı", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 11; "Zelzele", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 3; "Felaket İçinde Sevinç", Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 3-5; "Peri'i İlhamım", Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 17.

Recai Ant, "Türk Köylüsü Cumhuriyeti Sev", Yıl1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 2-4; "Bir Ant", Yıl: 1, Sayı: 3, 1 Mayıs 1943, s. 5; "Mohaç-1526 Tarihinde Türkiye ve Avrupa", Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 6-8.

"Olup Bitenler", Yıl1, Sayı: 2, 1 Nisan 1943, s. 1.

"Karaosman Kimdi", Yıl: 1, Sayı: 4, 1 Haziran 1943, s. 4.

"Kara Gün Dostum Sabri-Bir Felaketzede Mektubu", Yıl: 1, Sayı: 5, 1 Temmuz 1943, s. 10.

"Nafia Vekilimiz Sırrı Day'ın Büyük Millet Meclisinde Adapazar Zelzelesine Dair Beyanatından Alınmış Parçalar", Yıl: 1, 1 Ağustos 1943, Sayı: 6, s. 4.

Halkevlerinin Kapatılmasına Giden Süreç

Çok partili hayata geçişle birlikte, CHP'nin birer kültür kolu olarak kurulan ve tüzel kişililiğe sahip olmayan Halkevleri ve Halkodalarına devlet bütçesinden yapılan yardımların sürdürülmesi oldukça zorlaşmıştır.[28] Bazı il ve ilçelerde, belediye yönetimlerinin başka partilerin eline geçmesi ise buralarda Halkevlerine yapılan yardımların kesilmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler üzerine, CHP 7. Büyük Kongresi'nde Halkevlerinin durumu görüşülmüş, bir çözüm yolu tespit etmek maksatlı 25 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, raporunda Halkevlerinin CHP'ye bağlılığının devam edeceği bununla birlikte bütün yurttaşlara da açık olacak nitelikte bir müessese olmasını teklif etmiştir. Halkevlerinin CHP'ye bağlı hükmü şahsiyeti haiz birer tesis halini alması yolundaki kurultay kararı memnunluk uyandırmıştır.[29] Fakat ilerleyen süreçte, Halkevlerinin bir tesis haline getirilmesi durumunda bu kurumların CHP'nin elinden çıkacağı sonucuna varılmış ve bu fikirden vazgeçilmiştir. Halkevleri hakkında somut adımlardan birisi de Balıkesir Milletvekili ve Meclis Başkanı Vekili Sıtkı Yırcalı tarafından atılmıştır. Yırcalı, Meclis Grubu Başkan Vekili Faik Ahmet Barutçu'ya Halkevleri meselesi hakkında hükümete görüşünü ihtiva eden bir rapor vermiştir. Tali komisyon tarafından hazırlanan ve hükümetin de görüşünü belirten raporda Türk Ocaklarında intikal eden mallarla birlikte devlet, özel idare, belediye ve diğer tüzel kişilerden CHP'ye verilmiş gayrı menkullerin de bu tesise devri teklif olunmuştur.

Bunun üzerine TBMM Anayasa Komisyonu'nda Halkevleri meselesi tekrar görüşülmüş ve Faik Ahmet Barutçu bu hususdaki görüşüne CHP'nin henüz cevap hazırlamadığını bildirerek 14 Temmuza kadar mehil istemiştir. CHP millete ait bir tesis haline getirilecek olan Halkevlerine sadece Türk Ocakları'ndan devredilmiş binaların tahsilini istemekte, hükümet ise buna Özel İdareler ve devletten alınan gayrı menkullerin de ilavesini talep etmektedir. Bu esnada, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) yeni teşkilat kanununda bir Halk Eğitim Umum Müdürlüğü kurulması teklif edilmiştir. Halk eğitim terbiyesi konusunda çalışacak olan umum müdürlük emrine, hazineye devredilen, Halkevlerinin de verilmesi MEB'ce istenmiştir.[30] 1951 yılında DP milletvekillerinin verdiği yasa önergesinin kabul edilip 5830 sayılı kanun ile yasalaşması sonucu Halkevlerinin tüm mal varlığı devlete devredilerek Halkevleri kapatılmıştır.

Kenan Olgun, Adapazarı Halkevi hakkında ülke genelindeki benzerlerinde de görüldüğü gibi şu ifadeleri ile acı bir gerçeğe işaret etmektedir: "*Adapazarı Halkevi'nin devir işlemleri esnasında ne yazık ki, bu büyük kültür birikimi tam olarak korunamamış, Halkevinin kütüphane, arşiv, belge, fotoğraf gibi malzemelerinin bir kısmı kaybolmuştur. Halke-*

[28] *BCA*, 490.01/454.1871.3.

[29] Halkevleri Halk Partisine Bağlı Hükmü Şahsiyeti Haiz Birer Tesis Halini Alıyor, *Ülke*, 29 Kasım 1947.

[30] "Halkevleri Kurulması Düşünülen Bir Umum Müdürlüğe Bağlanacak", *Doğru Söz*, 21 Eylül 1951.

vi kütüphanesinde son dönemde 4000'e yaklaşan eserlerin büyük bir çoğunluğu kaybolmuş, kalan az sayıdaki kitaplarla, Adapazarı il olduktan sonra il kütüphanesi kurulmuştur." [31]

Halkevlerinin kapatıldığı 1951 yılında Türkiye genelinde 478 Halkevi, 4322 Halkodası bulunurken, CHP'den alınan Halkevleri ve Halkodaları binaları, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından okul, hastane, dispanser, spor sarayı, hükümet konağı gibi amaçlarla kullanılmıştır.

Sonuç

Halkevleri, CHP'nin kültür kurumları olmasının yanı sıra Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı halk eğitimi deneyimlerinden birisidir. CHP, Türk Ocaklarının deneyim ve birikiminden faydalanarak yeni bir kurum oluşturma çabası ile Halkevlerini kurmuştur. Başlangıçta 14 il merkezinde kurulan Halkevleri hızla çoğalmış il merkezlerinde ve ilçelerde yeni şubeler açılmış ve halkodaları ile de köylere kadar ulaşılmıştır. Halkevleri, *"Halk için halk içinde, halkla birlikte çağımızın bilim ışığına doğru ulusal ülküye doğru"* şeklindeki sözleri parola olarak benimsemiştir. Bu ifade büyük çapta katılımın sağlanmasına sebep olmuş ve böylece genç cumhuriyetin ideal ve ülküleri aydınlar tarafından halka anlatılmaya çalışılmıştır. Bu sayede Halkevi çatısı altında faaliyet gösteren her bir şube Cumhuriyet ideolojisini ve çağdaş yaşam tarzını benimsetmeye çalışmıştır.

Bu şubeler Adapazarı ilinin başta kırsal sahaları olmak üzere en ücra köşelerine ulaşarak sosyal, ekonomik, sağlık ve kültürel sahalarda önemli çalışmaların altına imza atmışlardır. Halkevi kapatıldığı tarihe kadar, gönüllü kültür ve eğitim çalışmalarının düzenleyicisi olmuştur. Halkevi faaliyetleri, sadece Adapazarı ili ile sınırlı kalmamış çevre illerin de sosyal ve kültürel yönden kalkınmasında, tiyatronun, sporun ve güzel sanatların yaygınlaşmasında da ön ayak olmuştur. Halkevinin 1951'de kapatılmasıyla birlikte, Adapazarı'nda hızla canlanan kültürel kalkınmanın da önemli bir dayanağından yoksun kaldığı söylenebilir.

Açıldıkları ilk yıllardan başlayarak toplumsal değişim sürecinde bu denli önemli roller üstlenen Adapazarı Halkevinin, diğer illerdeki Halkevleri gibi, 1946'dan sonra çok partili dönemle birlikte etkinlik alanları daralmaya başlamıştır. Halkevleri çalışmaları muhalefet tarafından gereksiz bulunmuş, CHP'nin siyasi örgütlenmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde muhalefet kanadında pek çok alanda; spor, sağlık, sosyal güvenlik gibi kurumlaşma sağlanmış ve Halkevlerinin bu alanlarda aktif rol oynama durumları ortadan kaldırılmıştır. Köylere yönelik çalışmalara ise yasal düzenlemeler getirilmiştir. Halkevlerinde yetişen amatör sanatçılara ve yaratılan amatör ürünlere, konuları ve nitelikleri açısından eleştiriler yoğunlaşırken, profesyonel sanatçıların toplumda etkinlikleri artmıştır. Bu ortamda bütçe açısından da büyük eleştirilere maruz kalan Halkevleri 1950'de iktidara gelen DP tarafından, 1951'de kapatılmıştır. Uzun bir aradan sonra 1960'ta "Türk Kültür Dernekleri" adıyla yeniden kurulan yapı, 1963 yılında adını "Halkevleri" olarak değiştirilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (*BCA)*, 490.01/1750.1109.3.4, 5, 6; *BCA*. 490.01/1031.971.1; *BCA*, 030.18.01/128.15.16; *BCA*, 490.01/1000.863.2. *BCA*, 490.01/454.1871.3; *BCA*, 490.01/837.308.2; *BCA*, 490.01/943.657.1; *BCA*, 490.01/988.827.2.

"Halkevleri Kurulması Düşünülen Bir Umum Müdürlüğe Bağlanacak", *Doğru Söz*, 21 Eylül 1951.

"Halkevleri", *Kastamonu*, 21 Şubat 1932.

"Halkevlerine Toplu Bir Bakış", *Ülkü*, C.XV, S.85, Mart 1940.

Belediyeler, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, İstanbul 1933.

[31] Olgun, Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi, s. 222-223.

CHP, CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara 1945.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliği, C.1.

Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliği'nin F. Teşkilatına Umumî Tebligatı, İkinci Kanun 1933'ten Haziran Nihayetine Kadar, C.2, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1933.

Balcıoğlu, H. Muzaffer. "Ön Söz", *Sakarya*, S. 1, 1 Mart 1943, s.1, 14.

"Halkevleri Halk Partisine Bağlı Hükmü Şahsiyeti Haiz Birer Tesis Halini Alıyor", *Ülkü*, 29 Kasım 1947.

Karpat, Kemal. *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, (Yay. haz. Esin Soğancılar), Ankara 2007.

Oktar, Tevfik. "Yurtta Kültür, Gençlik ve Halkevi Dergisinin Rolü", Yıl: 1, Sakarya, S. 3, 1 Mayıs 1943.

Olgun, Kenan. *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi,* Değişim Yay. İstanbul 2008.

Özacun, Orhan. "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç*, S.3, Ankara 1996.

Sakarya 1973 İl Yıllığı, İstanbul 1973.

Şahin, Enis. "Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt: 2, Sakarya 2005.

Şahin, Enis. *Kronolojik Adapazarı- Sakarya Tarihi (1923-2004)*, (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yay. 2005).

Tuncel, Metin. "Türkiye'de Yeni Şehirler: Adapazarı Örneği", *Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu-Bildiriler*, Adapazarı 1999.

Türkmen, İsmet. *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951),* Ankara 2013.

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi'nin Faaliyetleri (1934-1951)

KENAN OLGUN
Prof. Dr. / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, kolgun@ybu.edu.tr

GİRİŞ

Halkevleri, ilk defa 19 Şubat 1932 tarihinde Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü (İstanbul), Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun olmak üzere on dört yerde birden açılmıştır. Halkevlerinin kuruluş amaçlarından en başta geleni; Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) "yurt içinde inkılâp ve sosyal ilerleme hamlelerini ve hareketlerini daimi surette ayakta tutmak ve geliştirmektir." [1] Halkevleri yetişkinlere yönelik bir eğitim yapmaktadır. Halkevlerine 18 yaşından büyükler üye olabilmekle birlikte Halkevlerinin çalışmaları üye olsun olmasın herkese açıktır. Çalışmalardan 18 yaşın altındaki gençler de belli şartlarda yararlanabilmektedir.

Yetişkin eğitimi düşüncesinin gelişmiş bir uygulaması olarak ortaya çıkan Halkevlerinden önce, bu alanda Millet Mektepleri ve Türk Ocakları da hizmet etmiştir. Halkevlerinin kuruluşundaki ilk aşamayı Millet Mektepleri ve Türk Ocakları oluşturmaktadır.[2] Türk Ocakları, CHP'nin Mayıs ayında yapacağı kongreden önce 10 Nisan 1931 tarihinde Ankara'da olağanüstü bir kongreyle bütün hak ve borçlarıyla birlikte CHP'ye katılma kararı almıştır. 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan CHP 3. Büyük Kongresi, Türk Ocakları kongresinde alınan kararı aynen kabul etmiş, böylece 257 şubesi bulunan Türk Ocakları bütün mal ve borçlarıyla birlikte CHP'ye katılmıştır.[3]

Halkevleri, bu karardan yaklaşık on ay sonra, "19 yıl Milli kültür sahasında çalışmış olan ocakların tecrübeleri"nden de yararlanırlar.[4] 19 Şubat 1932 tarihinde kurulmuştur. Halkevleri, Cumhuriyetin, Cumhuriyet ideolojisinin ve özellikle 1930'lu yıllardaki ekonomik ve toplumsal koşulların bir ürünüdür.[5] 1929 Dünya ekonomik bunalımının

[1] CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1942, Ankara, 1942, s.2.
[2] Tarhan Erdem, "Kuruluşunun 25. Yılı Halkevleri, Dünyaya Örnek Bir Kültür Kuruluşunun Hayatı", *Vazife*, Yıl 2, Sayı 15, Mart 1957, s.242.
[3] Tarhan Erdem-Selçuk Erez, *Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932-1951-1963),* Şevket Ünsal Matbaası, İstanbul 1963, s. 8; Türk ocakları için bk. İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931),* Türk Yurdu Yay. Ankara1992.
[4] Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in 19 Şubat 1932 tarihinde Ankara Halkevi'nde yaptığı konuşma, *Söylevler 1932-1941*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1942, s. 85.
[5] Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yay. Ankara 1990, s.106.

olumsuz etkileri Türkiye'de de etkili olmuş, 1930'daki Serbest Fırka deneyimi halkın huzursuzluğunu açığa çıkarmış, Atatürk çıktığı geniş kapsamlı yurt gezisinde durumu yerinde değerlendirmeye çalışmıştır. Yeni bir ekonomik politikanın belirlenmesinde, devletçiliğin yaşama geçirilmesinde bu bunalım ve deneyim belirleyici olmuştur denilebilir.[6]

Halkevleri her vatandaşın yetenek ve arzularına göre tercih edebileceği bir çalışma alanı bulabilmesi amacıyla dokuz şubeye ayrılmıştır. Bunlar: 1-Dil, Edebiyat, Tarih, 2-Güzel Sanatlar, 3-Temsil, 4-Spor, 5-İçtimai Yardım, 6-Halk Dersaneleri ve Kurslar, 7-Kütüphane ve Neşriyat, 8-Köycüler, 9-Müze ve Sergi şubeleridir.[7]

Adapazarı Halkevi

Adapazarı Halkevi'nin Açılışı ve Kısa Faaliyetleri

23 Şubat 1934 tarihinde açılan Adapazarı Halkevi, ilk açılışta 8 şube halinde açılmış, ilk Halkevi Başkanlığı görevine ise Eczacı Asım Bey (Asım Hamdi Arca) getirilmiştir. CHP Halkevleri yayınlarında yer alan Adapazarı Halkevi'nin ilk açılışında 9 şubesinin tamamının kurulduğu belirtilse de[8], aslında ilk açılışta birçok Halkevinde olduğu gibi Adapazarı Halkevi'nde de Müze ve Sergi şubesi yoktur. Halkevinin ilk başkanı olan Asım Bey, Halkevleri Yönetmeliğinin 19. maddesine binaen CHP İlçe Yönetim Kurulu üyeleri arasından seçilmiş[9], CHP Kocaeli İl Yönetim Kurulu tarafından onaylanmak suretiyle göreve getirilmiştir.[10] İlk açılışta 8 şube halinde kurulan Adapazarı Halkevi'nin şubeleri ile memur olmayanların CHP üyesi olduğu bu şube yönetimleri şöyledir[11]:

Şube adı	Üyeler
Dil, Tarih, Edebiyat	Başkan: Nurettin Bey, İlkokul Müfettişi Refik Bey, Ortaokul Müdürü Sırrı Bey, Ortaokul Tarih Öğretmeni
Güzel Sanatlar	Başkan: Recai Bey, Ortaokul Müzik Öğretmeni Ekrem Bey, Şef Tren Osman Bey, Demiryolları Travers Memuru
Temsil	Başkan: Hakkı Bey, Türk Ticaret Bankası memurlarından Zeki Bey, Sabiha Hanım Okulu Başöğretmeni Oğuz Bey, Fatma Hanım Okulu Başöğretmeni Sabri S. Bey, Esnaf Muammer Bey, İnhisarlar Muhasebecisi
Spor	Başkan: Hikmet Bey, Tapu Memuru Hasan Bey, Vodinalı Çiftçi Ahmet Bey, Tüccar

[6] Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl 12, C.6, Sayı 23, Mayıs 1999, s.262.
[7] CHF Halkevleri Talimatnamesi**,** 1932, s.6.
[8] CHP Halkevleri ve Halkodaları 1940, Ankara 1940, s.7.
[9] BCA**,** 490.01/943.657.1, Belge 129.
[10] 1932 tarihli yönetmeliğin 19. maddesinden Halkevi Başkanının Vilayet Yönetim Kurulu tarafından belirleneceği belirtilirken, 1940 Halkevleri İdare ve Teşkilat Yönetmeliğinin 35. maddesi ise, Halkevi Başkanlarının bağlı bulunduğu CHP Yönetim kurulu üyeleri arasından seçilip, onayının İl CHP Yönetim Kurulunca yapılacağı belirtilmiştir. Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940, s.9.
[11] BCA, 490.01/943.657.1, Belge 132.

	Hakkı Bey, Belediye Hastane Katibi Memduh Bey, Ortaokul Beden Eğitimi (İdman) Öğretmeni
İçtimai Yardım	Başkan: Dr. Gaffar Bey, Serbest Doktor Dr. Nuri Abdi Bey, Serbest Doktor Ömer Bey, Eczacı
Halk Dersaneleri ve Kurslar	Başkan: Asım Bey, Avukat Sûzi Bey, Ceza Başkanı İbrahim Bey, Ziraat Bankası Müdürü
Kütüphane ve Neşriyat	Başkan: Hafit Bey, Osmanlı Bankası Müdürü Asım Bey, Eczacı Abdullah Bey, Diş Doktoru
Köycüler	Başkan: Ekrem Bey, Ziraat Memuru Necati Bey, Belediye Doktoru Enver Bey, Ziraat Doktoru, Tohum Islah Şefi Agah Bey, Ortaokul Türkçe Öğretmeni Hulki Bey, Pancar Ziraat Uzmanı

Adapazarı Halkevi Başkanlığına Asım Bey'den sonra sırasıyla Dr. Nuri Abdi Rona, Avukat Ahmet Eşref Tanakol seçilmiştir. Halkevlerinde en faal görev alanlar genellikle memurlar olup bunların büyük çoğunluğu da öğretmenlerdir.[12]

Halkevleri 11 Ağustos 1951 tarihinde kapatılmıştır. Halkevlerini kapatan kanun olarak bilinen tasarı TBMM'de 8 Ağustos 1951 tarihinde 5830 Kanun No ile kabul edilmiş, 11 Ağustos 1951 tarihinde 7882 sayılı Resmi Gazete ile ilan edilerek yürürlüğe girmiştir.[13] Yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Halkevi binaları boşaltılmaya başlanmıştır. Adapazarı Halkevi binası da CHP tarafından kanunun yürürlüğe girmesini takiben boşaltılmaya başlanmış[14], bu amaçla eşyaları tespit edilmiş ancak, Halkevinin demirbaş defteri bulunamamıştır. Adapazarı Mal Müdürü Fethi Maner devir teslim işleriyle bizzat ilgilenmiştir.[15]

CHP'nin Halkeviyle birlikte kullandığı Adapazarı Halkevi binası, Ağustos ayında boşaltılmasına rağmen, binadaki CHP tabelası ancak kanunun yasal süresinin dolacağı 20 Eylül 1951 tarihine çok az bir zaman kala kaldırılmıştır.[16] Halkevi binasının boşaltılmasından sonra basında bu binaya Kaymakamlığın taşınacağı haberleri yer almış[17], Kaymakamlığın bu isteği Bakanlıkça uygun görülmüştür.[18]

[12] Adapazarı Halkevi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kenan Olgun, Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi, Değişim Yay. İstanbul 2008.
[13] Kanunun tam metni için bk. Resmi Gazete, 11.08.1951.
[14] Sakarya Gazetesi, 21 Ağustos 1951, s.1.
[15] Sakarya Gazetesi, 28 Ağustos 1951, s.1.
[16] Sakarya Gazetesi, 18 Eylül 1951, s.2.
[17] Sakarya Gazetesi, 9 Kasım 1951, s.1.
[18] Sakarya Gazetesi, 25 Aralık 1951, s.1 ve 4.

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesinin Faaliyetleri

Halkevleri Temsil Şubelerinin Görevleri

1935 Öğreneğinde "Gösterit" adını alan 1940 yönetmeliğinde yeniden ilk yönetmelikteki adını kullanan Temsil Şubesi, Halkevleri şubelerinin en önemlilerinden biridir. Halkevlerinin en büyük amacı halk eğitimi olduğuna göre Temsil Şubesine bu amaca götüren en önemli şube gözüyle bakılmaktadır. Temsil Şubesinin 1940 yönetmeliğine göre görevleri; Halkevlerinde bir hayat ve hareket uyandırmak, yörenin tiyatro gereksinimini karşılamak, gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak, gençlerin fikir, dil, sanat alanında eğitilmesine katkıda bulunmak, tiyatro oyuncusu olabileceklerin ortaya çıkarılmasını sağlamak, iyi konuşmacılar yetiştirmek, yurt ve toplum için yararlı telkinlerde bulunmaktır.[19] Bu şubeler başlangıçta pek çok yerde kadın üyelerin olmamasından dolayı faaliyete geçememişlerdir. Ancak, daha sonraki dönemlerde Milli Eğitim Bakanlığı'nın genelgesi üzerine kadın öğretmenlerin gösterdikleri ilgi sayesinde bu şubeler canlanmaya başlamıştır. Tiyatro oyunlarında kadın rollerinde kılık değiştirmek suretiyle erkeklerin rol alması üzerine Halkevleri yönetmeliğine "piyeslerde kadın rolleri hiçbir bahane ile erkeklere verilemez" şeklinde bir hüküm eklenmiştir.[20]

Halkevlerinde oynanan tiyatrolar, CHP Genel Sekreterliğince kabul edilip bastırılan veya tavsiye edilen tiyatrolardır. Özel bir komisyon tarafından incelendikten sonra Halkevlerine gönderilen bu tiyatro eserleriyle Halkevleri repertuarı oluşturulmaktadır. CHP Genel Sekreterliği Halkevlerine gönderdiği genelgelerle hangi oyunların repertuara dahil olduğunu belirtmekte, Halkevlerinde oynanacak oyunların Genel Sekreterliğin onayından geçmesi gerektiğini de hatırlatmaktadır.[21] Halkevlerinde Temsil Şubeleri repertuarına dahil olmamış oyunların oynanmamasına, halkın ilgisini çekmeyecek eserlerin sahnelenmemesine her zaman dikkat edilmiştir.[22]

Halkevleri ve Halkodaları tiyatro çalışmalarının tümünde "Kemalizm" ve "altı ok" prensiplerine bağlı kalınmıştır. Yazdırılan ya da repertuara alınan oyunların büyük bir bölümünde bu ilkeler, doğrudan ya da dolaylı olarak eğitim ve öğretim amaçlı kullanılmıştır. Halkevlerinde oynanan oyunların önemli bir bölümü Milli bilinci, Türklük bilincini yaygınlaştırmak için yazılmış oyunlardır. Bu oyunlarda Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya girişlerine kadar olan bölümler, bu dönemlerdeki Türklerin yaşayışı, savaşları, uygarlıkları büyük bir coşkuyla anlatılmakta, Halkevlerinde oynanan oyunlarda Türk tarih tezi ve Milli mücadele konularını ele alan oyunlar sergilenirken Osmanlı dönemi ya işlenmemekte ya da Türkiye Devleti'nin karşıtı olarak ele alınmaktadır.[23] Buna göre Halkevlerinde oynanacak oyunların içeriği şöyle olmalıdır: 1- Yeni Türk toplumunun çağdaş yaşamını bütünlemeli, 2-Milli duyguları doyurmalı, 3- Devrim ilkeleri ışığında Milli sorunları işlemeli, 4- Devrimin dünya görüşüne uygun halk yaşamı, değişimler, ilerlemeler konu edilmeli, 5-Her sınıfa seslenebilen, yetiştirici türden olmalı.[24]

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesinin Faaliyetleri

Temsil Şubesinin 1934-1940 Yılları Arasındaki Faaliyetleri

Adapazarı Halkevi'nin 23 Şubat 1934 tarihinden 13 Ekim 1934 tarihine kadar geçen yaklaşık 7 aylık zaman zarfında en aktif olarak çalışan şubesi Temsil Şubesidir. Temsil Şubesi bu dönem içinde Adapazarı'nda İstiklal, Sönen Ümit, Sakarya'nın Tayyarecisi, Fazilet piyeslerini temsil etmiş, 4 komedi oynamıştır. Ayrıca İzmit Halkevi'nin daveti

[19] Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940, s.43.
[20] Madde 46, Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940, s.14.
[21] CHF Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatından Halkevlerini Alakadar Eden Kısım 1 İkincikanun 1934'ten Haziran 1934 Sonuna Kadar, (CHF Katibiumumiliğinin C.IV), C.IV, 1934, s.30.
[22] 1937 Yıldönümünü Broşürü, Geçen Yıllarda Halkevleri Nasıl Çalıştı, Ankara 1937, s.11.
[23] Behçet Kemal Çağlar, Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara 1936, s.55.
[24] Nurhan Karadağ, "Halkevleri Oyun Dağarcığı (1932-1951), *Erdem*, C.5/13, Sayı 13, Ocak 1989, Ankara 1990, s.81.

üzerine 1 defa da İzmit Halkevi'nde tiyatro gösterisi sunmuştur.[25] İzmit Halkevi de buna mukabil, 20 Eylül 1934 tarihine Adapazarı Halkevi'nde "Hedef Atlı" isimli oyunu oynamıştır.[26]

CHP Genel Sekreterliği Halkevlerine Temsil Şubelerince oynanmak üzere, buralarda oynanmasına karar verilen oyunlardan birer örnek göndermektedir. Zira Halkevlerinin sergileyecekleri oyunların Genel Sekreterlikten izinli olması gerekmektedir. 1934 yılı içinde yukarıda bahsettiğimiz oyunların dışında Adapazarı Halkevi'ne Faruk Nafiz Çamlıbel'in Özyurt, Akın, Behçet Kemal Çağlar'ın Çoban, Aka Gündüz'ün Köy Muallimi, Beyaz Kahraman ve İkizler isimli oyunlarına ait eserlerin birer nüshası gönderilmiştir.[27] CHP Genel Sekreterliği Halkevlerine gönderdiği 28 Nisan 1934 tarihli yazıyla da Halkevlerinde oynanacak oyunların Genel Sekreterliğin onayından geçmesi gerektiği hatırlatılmıştır.[28]Adapazarı Halkevi'nin oynadığı Reşat Nuri Güntekin tarafından yazılan İstiklal oyununda, kapitülasyonların etkileri ele alınıp, devletin bağımsızlığının önemi vurgulanmıştır. İstiklal oyununda idam mahkumu ahlaksız bir adam olan Adalı Hüseyin'in durumu konu edilmiştir. Oyunun içeriği kısaca şöyledir: "Adalı Hüseyin gece idam edilecektir. Kasabanın adli ve mülki erkanı hapishane müdürünün odasındadır. Odada bir de Adalı'nın öldürdüğü bir delikanlının babası da bulunmaktadır. Yaşlı baba idamı seyretmek istiyor. Bu arada odaya bir yabancı binbaşı ile tercümanı giriyor. Validen belge getirmişlerdir. Kapitülasyonlar gereği başka ülkenin vatandaşını Türkiye idam edemeyecektir. Binbaşı suçluyu alıp gitmek istiyor. Denizde düşman zırhlıları toplarını kasabaya çevirmiş bekliyorlar. Erkân çaresiz durumu kabullenmek zorundadır. Yaşlı adam ise Adalı serbest bırakılırsa öldürmek için bıçağını hazırlıyor. Adalı getiriliyor, kelepçeleri açılıyor. Durum kendisine açıklanıyor. Fakat Adalı, Türk olduğunu, yabancı bir devletin baskısının çok acı olduğunu, devletin bağımsızlığı adına Ada'ya gitmeyeceğini söylüyor ve kelepçelerinin yine takılmasını, idamı kabullendiğini anlatıyor. Yaşlı baba bu durum üzerine öldürülen oğlu yerine Adalı'yı evlatlığa istiyor.

Halkevlerinde görev alanların büyük çoğunluğu öğretmenlerden oluşmaktadır. Nitekim Adapazarı Halkevi'nin Temsil Şubesini oluşturan beş kişiden üçü Tevfik, Zeki ve Necdet Beyler öğretmendir. Özellikle Sabiha Hanım İlkokulu Başöğretmeni olan Zeki Tanıl tiyatro çalışmalarında aktif rol alanlardan biridir. Zeki Tanıl "Ders kitapları, koleksiyonculuk" isimli bir konferans vermiş, bu konuşması Adapazarı Muallimler Evi tarafından basılmıştı. Halkevinin temsil ve toplantı salonu inşaatının yarıda kalmış olması bu şube üyelerini zor durumda bırakmakla birlikte çalışmalarına engel olmamış, yaz mevsiminde inşaatın bitirilmesiyle birlikte şube çalışmalarına hız vermiştir. Bu arada sahnenin perdesi sorunu da Sipahi kardeşleri yaptırılmak suretiyle çözümlenmiştir.[29] Bu dönemde 4 tiyatro ve 4 komedi oyunu sahnelenmiştir.

Adapazarı Halkevi'nin ikinci yılında Halkevi Başkanı Asım Bey'in yerine Dr. Nuri Abdi Rona seçilmiştir. 21 Mart 1935 tarihinde göreve başlayan Nuri Abdi Rona, göreve gelir gelmez işini ciddiyetle yürütmüştür. Bu dönemde Temsil Şubesi yönetimi öğretmen Semahat Dinçman başkanlığında, Muammer Uz, Tevfik Şahin, Necmiye H. ve Hüseyin Erman'dan oluşmaktadır.[30]

Halkevinin 1935 yılı çalışma raporunda çok iyi çalışmış olarak değerlendirilen Temsil (Gösterit) Şubesi, Ergenekon ve Himmetinoğlu oyunlarını oynamış, halkın Himmetinoğlu oyununa ilgisi nedeniyle bu oyunu tekrar sahnelemiştir. Bu oyuna ilginin büyüklüğü nedeniyle salonda birçok seyirci ayakta kalmıştır.[31] Ergenekon oyunu da gayet canlı bir şekilde sahnelenmiş, halktan büyük ilgi görmüştür. Halkevine bağlı Yeniay Spor Kulübü tarafından da Mavi Yıldırım ve Gavur İmam oyunları oynanmıştır. Temsil Şubesi bu dönemde toplam 5 defa sahneye çıkmış, bu oyunları 2.500 kişi izlemiştir.

---

[25] BCA, 490.01/1000.863.2, Belge 83.
[26] *Türk Yolu*, 24 Eylül 1934, s.2.
[27] CHF Katibiumumiliğinin, C.IV, s.26.
[28] CHF Katibiumumiliğinin, C.IV, s.30.
[29] Adapazarı Gazetesi, 26 Kasım 1946, s.1.
[30] BCA, 490.01/988.827.2, Belge 71.
[31] Hasan Erman, "On üç Yıllık Halkevimiz", Adapazarı Gazetesi, 26 Kasım 1946, s.1.

Bürkan Cahit'in Gavur İmam adlı Kurtuluş Savaşı'nın bir bölümünü konu alan oyununda, halkın, aydının, eşrafın topluca iç ve dış düşmanlarla çatışması verilmiştir. Düşman Ege'ye çıkarma yapıyor, cephanelik Biga'dan, Yenice'ye taşınıyor. Aznavur, Gavur İmam ve yandaşları 15.000 kişiyle 150 kişinin koruduğu cephaneliği almaya geliyor. Cephane düşmanın geçmesin diye havaya uçuruluyor. Bu şekilde süren oyun, "Yaşasın Türk Milleti" diyerek bitmektedir. Aka Gündüz'ün yazdığı Mavi Yıldırım oyunuyla, Atatürk ilke ve inkılâplarını yayma amacı güdülmüş, oyunda Devrimcilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Cumhuriyetçilik ilkeleri ağırlıklı işlenmiştir. "Türk öğün, çalış, güven" sözünün gereği, oyunun konusunu oluşturmuştur.[32]

Temsil Şubesinin oynadığı Mavi Yıldırım ve Ergenekon oyunları "Milli Mücadelenin ruhlarda hala humması yanan ve ürpertisi dolaşan hatıralarını tazelemekte ve Türk Milletinin kendi güvenini geleceğe hazırlanma şevkini arttırmakta" büyük rol oynamıştır.[33] Halkevinin 1936-1940 döneminde de her zaman olduğu gibi en faal çalışan şubesi yine Temsil Şubesidir. Temsil Şubesinin hazırladığı "Kozanoğlu" oyunu 1936 yılında sahnelenmiş oyunda Ertuğrul, Recep, Kamil, Şeref, Nevzad ve Serdivanlı Rum öğrenci Edeysis de rol almıştır.[34] Adapazarı Temsil Şubesi 1936 yılında 4 gösteri yapmıştır.[35] Bu yıl içinde ayrıca Adapazarı öğretmenleri İzmit'e giderek İzmit Halkevi salonunda "Tırtıllar" oyununu sahnelemiştir.[36]

Temsil Şubesi 1938 yılında bir varlık gösterememiştir. 1939 yılında İbnirrefik Ahmet Nuri'nin "Hisse-i Şayia" oyununu sergilemek için İzmit'e gitmiştir. İzmit Halkevi salonunda kalabalık bir grubun önünde oyun sahnelenmiş, ertesi gün İzmit'te önemli yerleri gezmişlerdir. Temsil Şubesi üyeleri gezinin ardından radyoya giderek radyodan, İzmit Halkevi yayını olan "Yedekçi Opereti"nden bazı müzik parçalarını okumuşlar, tek olarak şarkılar söylemişlerdir.[37]

1940 Yılından Kapatılışına Kadar Adapazarı Halkevi Temsil Şubesinin Faaliyetleri

Adapazarı Halkevi'nin 1940-1941 yılları arasında en etkin çalışan şubesi olan Temsil Şubesi, 1941 yılı içinde 23 tiyatro gösterisi yapmış bu gösterileri 7.890 kişi izlemiştir. Temsil Şubesi, köylüleri de tiyatrodan yararlandırmak amacıyla 2 köy gezisi yapmıştır. Bu gezilerde tiyatronun yanı sıra kukla oyunları da gösterilmiştir. 23 Nisan, Ramazan Bayramlarında ve Beden Terbiyesi çalışanlarına olmak üzere 19 defa kukla oyunu düzenlemiş, bu oyunları 4.000'den fazla çocuk seyretmiştir.[38] Temsil Şubesi Haziran ayında Haydi Suna oyununu oynamış[39], Aralık ayında da daha önce 2 defa oynanmış olan Himmetinoğlu oyununu sergilemiştir.[40] Temsil Şubesinin oynadığı oyunlardan biri olan İzmit Halkevi üyesi Yunus Nüzhet Unat'ın yazdığı Haydi Suna oyununda Halkevleri, üniversite kadar önemli sayılmıştır. Burada Türk ahlakı, Türk tavrı, Türk değer yargıları ulusallık anlayışı içinde verilmiştir.

1941 yılı içinde oynanan oyunlardan bazıları Halkevleri Temsil Şubesi repertuarında olmayan oyunlardır. Halbuki CHP Genel Sekreterliği bu tür oyunların oynanmamasını defalarca Halkevlerine tebliğ etmiş, mutlaka Genel Sekreterlikçe onaylanan oyunların oynanmasını istemiştir. Adapazarı Halkevi Temsil Şubesinin oynadığı Babaların Günahı (Yusuf Ziya), Kan (Vedat Ürfi), Cüzzam (Vedat Ürfi), Koparın Bileklerimi (Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi rejisörü Kudret), Sülükzadeler (rejisör Kudret) ve Damatlar İkileşti (rejisör Kudret) oyunlarının tiyatro repertuarında olmadığı ve Halkevinin yakında yine repertuarında olmayan Van Gülü oyununu oynayacağı Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi üyesi İbrahim Kiremitçioğlu tarafından CHP Genel Sekreterliğine bildirilmiştir. CHP

[32] Karadağ, a.g.m. s.102.
[33] Çağlar, a.g.e. s.21.
[34] İrfan Özdilek Nişancık, *Adapazarı Tiyatro Tarihi*, Adapazarı 2007, s.18.
[35] 1937 Yıldönümü Broşürü, Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı? Ankara 1937, s.21.
[36] Türk Yolu, 6 Kasım 1936, s.2.
[37] Türk Yolu, 16 Şubat 1939, s.1.
[38] Türk Yolu, 11 Ocak 1042, s.1.
[39] Türk Yolu, 13 Haziran 1941, s.2.
[40] Türk Yolu, 27 Aralık 1941, s.1.

Genel Sekreterliği, 7 Mayıs 1941 tarihinde Adapazarı Halkevi Başkanına yazdığı yazıda, bu oyunların oynanıp oynanmadığını sormuş ve "böyle bir hataya düşülmüşse amillerin ve sebeplerin acele bildirilmesini" istemiştir. Adapazarı Halkevi Başkanı Ruhi Soyer, bu yazıya hiç gecikmeden 10 Mayıs'ta cevap yazmıştır. Yazdığı cevapta Ruhi Soyer, kendisinin izinli olarak Ankara'ya gittiği sırada Damatlar İkileşti ve Koparın Bileklerimi oyunlarının oynandığını belirtmiştir. Repertuarda olmayan bu oyunların oynanmasına sebep olan rejisör Kudret'le bir erkek ve bir kadının cezalandırılarak gösteri işlerinden uzaklaştırıldığını, Sülükzadeler isimli komedinin ise Halkevi tarafından değil, bir spor kulübü tarafından sahnelendiğini bildirmiştir.[41]

Temsil Şubesi 1942 yılı içinde birçok oyun sahnelemiştir. 1942 yılı başında oynanan Himmetinoğlu oyunu büyük beğeni toplamıştır. Himmetinoğlu oyunu rejiliğini Şevki Artun yapmış, Himmet Ağa rolünde Salih Çimen, hoca rolünde Hüseyin Işık, Samuel rolünde Saadettin Aker görev almıştır. Oyunda ayrıca Sabahat Çımrın, Enyas Karasu, Ekrem Baloğlu ve ikinci derecede rol alan küçük Aynur Ülkü de vardır.[42] Halkevinin tiyatro çalışmaları bu yıl içinde artarak devam etmiştir. Bu yıl içinde Adapazarı Ortaokulu öğrencileri, öğretmenleri Nuriye hanımın yönetiminde "Kır Eğlencesi" ve "Soyulan Hırsız" oyunlarını Halkevi adına oynamışlardır. Kız öğrenciler tarafından oynanan Kır Eğlencesi oyununda; Naciye Güler, Nüzher Eteker, Süheyla Gökçer ve Sabriye Özdemir; erkeklerin oynadığı Soyulan Hırsız'da ise Ekrem Baloğlu, Can Köknal, Adnan Çobanlı, Mehmet Toplar ve İhsan Erten rollerini iyi oynamışlardır.[43]

Bu dönemde "Tarih Utandı" oyununun provasını da yapan Halkevi Temsil Şubesi, 1942 yılından itibaren yoğun bir tiyatro gösterisinin içine girmiştir.[44] Temsil Şubesinin oynadığı tiyatrolar sayesinde Adapazarı halkı tiyatroyu sevmiş, yapılan tiyatro gösterilerinde Halkevi salonu tamamen dolmuştur. Bu dönemde Halkevi salonunun yetersizliği basın tarafından da sıklıkla gündeme getirilmiş, salonun genişletilmesine şiddetle ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.[45] Halkevinin yapılan teftişlerinde de bu konunun belirtilmesi, Adapazarı'nda tiyatronun ne kadar benimsendiğinin bir göstergesidir.

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi, Necip Fazıl Kısakürek'in "Tohum" adlı oyununu oynamak için Aralık 1942 yılından itibaren hazırlığa başlamış[46], bu oyunu ancak 8 Mayıs 1943 tarihinde de sahnelemişlerdir.[47] Temsil Şubesi, başarıyla sergilediği Tohum oyunundan sonra bu defa Ertuğrul Muhsin'in "Dede" adlı oyununu sahnelemek için hazırlığa başlamıştır.[48]

Adapazarı İlkokul öğretmenlerinden Nail Saraçoğlu başkanlığındaki tiyatro ekibi Halkevi Temsil Şubesini canlandırmış, bu dönemde önemli oyunların sahnelenmesini sağlamıştır. Bu ekipte Sakarya İlkokulundan Remzi Ordu, Kemalpaşa İlkokulundan Nafiz Kandemir başta olmak üzere Servet Yüksektepe, Hikmet Kadriye, Nadide Alp, Firdevs Türker, İsmet Türkan, Tuncay Kıv, Muhsine Kıv, Melahat Ordu, Cevdet Karkazan, Celal Akyol, Abdülkadir Akın ve Hüseyin Hilmi Akın vardı. Temsil Şubesinde İlkokul müfettişi Recai Ant'ın da büyük emekleri geçmiştir.[49] Temsil Şubesini oluşturan Remzi Ordu ile Nafiz Kandemir, ilkokul 5. sınıf öğrencilerinden kurdukları bir koroyla haftada 4 defa Halkevi radyosunda Milli marşlar söylemişlerdir.

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi, 1944 yılında Aka Gündüz'ün Mavi Yıldırım oyununu 2 gece üst üste sahnelemiş, oyun ilgiyle takip edilmiştir.[50] Böylece Temsil Şubesi Mavi Yıldırım oyunu 1935 yılından sonra ikinci defa sergile-

[41] BCA, 490.01/838.315.1.
[42] Marmara, 3 Ocak 1942, s.1.
[43] Marmara, 4 Şubat 1942, s.1.
[44] Marmara, 1 Nisan 1942, s.1.
[45] Marmara, 6 Mayıs 1942, s.3.
[46] Marmara, 2 Ocak 1943, s.1.
[47] Sakarya Dergisi, Sayı 4, Haziran 1943, s.18.
[48] Marmara, 29 Mayıs 1943, s.3.
[49] Sakarya Dergisi, Sayı 2, Nisan 143, s.2.
[50] BCA, 490.01/839.316.1.

mişlerdir. Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi kurulduğu yıldan kapanışa kadar geçen süre içinde en fazla Himmetinoğlu ve Mavi Yıldırım oyunlarını oynamıştır. Temsil Şubesi, 1944 yılı içinde Mavi Yıldırım oyunundan başka, Palavra[51], Ayar Hamza[52] ve Tarih Utandı oyunlarını sahnelemiştir. Tarih Utandı oyununda İbrahim Kiremitçioğlu, Emin Türel ve Halkevinin emektarlarından Salih Çımrın rollerini benimseyerek oynamıştır.[53] Palavra oyununda ise; Muttalip rolünde Öğretmen Nafiz Kandemir, Öğretmen Türkan Öztunç temsil ettikleri şahsın kimliklerine çok iyi bürünmüşler, rollerini başarıyla sergilemişlerdir. Buna karşın Nihat rolünde oynayan Öğretmen Kamil, rejisörün hatası nedeniyle başarılı olamamıştır. Basın tarafından hem rejisör hem de oyunda rol alan Nail Saraç esere sadık kalmamakla suçlanmıştır.[54] Bu eleştiriye rağmen oyun, ayakta durmaya dahi yer olmayan bir kalabalık tarafından seyredilmiştir. Halkevi salonunun yetersizliği sıklıkla gündeme gelen bir konudur. Bu konuda CHP Adapazarı İlçe Başkanı Reşad Keremoğlu, salonun ihtiyaca cevap verecek şekilde büyütülmesi için bir karar almıştır.[55]

Gösteriler için yetersiz olan Halkevi salonunun genişletilmesi üzerindeki çalışmalar devam ederken Temsil Şubesi, 1945 yılında 5 perdelik bir oyun olan "Vatan ve Vazife" oyunuyla[56], "Arapça Değil mi Uydur, Uydur Söyle" isimli bir komediyi 21 ve 22 Ocak 1945 akşamları sahnelemiştir.[57]

Mahçupluk İmtihanı isimli oyunu 23 Şubat 1942 tarihinde Halkevlerinin 15. yıldönümü törenlerinde oynayan Temsil Şubesi[58], Orta Ticaret Okulu fakir öğrenciler yararına 15 Kasım 1947 gecesi saat 20.30'da Kör oyununu oynamıştır.[59] 1948 yılı içinde 14 Şubat 1942 tarihinde Yanlış Yol[60], 4 Eylül 1948 tarihinde de Yağ Kandili ve Mahçuplar oyunları sahnelenmiş, bu iki oyun 5 Eylül'de de tekrarlanmıştır.[61] Bu dönemde Orhan Kanşıray'ın başkanlığındaki Temsil Şubesi'nin sahnelediği Yağ Kandili oyunu hakkında oyuncuların rollerini yapamadıkları, makyajların komediye kaçtığı gibi eleştiriler yapılmış, bu oyunda yer alanların Mahçuplar komedisinde de yer almasının "pek de hoş olmadığı" belirtilmiştir. İzmit'te yayınlanan Türk Yolu Gazetesinde yer alan bu eleştiride "Elemanın bol olduğu Adapazarı Halkevinde bu hususta dikkat edilirse daha muvaffakiyetli olur" denmektedir.[62]

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi'nin aynı gün iki oyunu birden sahnelemesi onun tiyatro alanındaki başarısının bir göstergesidir. Temsil Şubesi 1948 yılında Yağ Kandili ve Mahçuplar'ı sahnelerken 7 Nisan 1949 akşamı da Kasırga isimli 3 perdelik bir dramın ardından Bir Facia isimli 1 perdelik komediyi oynamıştır.[63]

Temsil Şubesi'nin başarılı çalışmalarının bir başka sonucu da Adapazarı Halkevi salonunda ilk defa bir operetin sahnelenmesidir. Azerbaycanlı kompozitör Üzeyir Hacıbeyli'nin 4 perdelik Meşhedi İbad opereti Halkevi sahnesinde oynanan ilk operettir. Müzdat Şener, Mübeccel, Timur, Ethem Boran, Senih ve müziği idare eden Şem'i Dardağanoperette rol almışlar ve başarıyla görevlerini yapmışlardır. Giriş ücretinin yüksekliği nedeniyle az sayıda seyircinin izlediği operet, fazla bir prova yapılmadan sahnelenmiş bu durum eleştiri konusu olmuştur.[64] Eleştirilere cevap veren Halkevi Başkanı Avukat Atilla Aşiroğlu, gösteriden 3 gece önce peş peşe prova yapılacağını, ancak yağmur

---

[51] Nurhan Karadağ, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951),* Ankara 1998, s.247.
[52] Türk Yolu, 27 Temmuz 1944, s.1.
[53] Türk Yolu, 23 Ağustos 1944, s.1.
[54] Türk Yolu, 28 Haziran 1944, s.2.
[55] Türk Yolu, 16 Haziran 1944, s.1.
[56] Saim Kerim Kalkan'ın yazdığı, Vatan ve Vazife adlı oyunda; düğün gecesi, karısını bırakıp aldığı gizli emir gereği cepheye giden bir teğmenin vatan ve vazife konusunda yaptığı fedakarlıklar konu edilmiştir. Teğmen ölümü pahasına düşman cephaneliğini havaya uçurmuş tek kolunu ve gözünü yitirmiştir. Karadağ, a.g.m. s.92.
[57] Türk Yolu, 25 Ocak 1945, s.1.
[58] Ada Postası, 25 Şubat 1947, s.2.
[59] Ada Postası, 11 Kasım 1947, s.3.
[60] Ada Postası, 17 Şubat 1948, s.1-2.
[61] Ada Postası, 7 Eylül 1948, s.1.
[62] Türk Yolu, 9 Eylül 1948, s.1.
[63] Ada Postası, 8 Nisan 1949, s.4.
[64] Ada Postası'nda O.Şevki Aldinç bu hususta şöyle yazmıştır: "Eser sahne provası yapılmadan temsil edilmiştir. Halkevi Başkanı bu hususu temin etseydi; Halkevi sahnesindeki ilk operetin kusursuzluğunu da alkışlayacaktık". Ada Postası, 7 Haziran 1949, s.1-2.

yağması ve yazlıkta oynayan sinemanın kapalı binaya taşınması nedeniyle bu provanın yapılamadığını belirtmiştir. Aşiroğlu, bu provalardan ancak bir defa sahne provası yapıldığını, elde olmayan sebeplerle bu işin biraz aksadığını bildirmiştir.[65]

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesinin başarılı çalışmaları sadece Adapazarı ile sınırlı kalmamıştır. 1942 yılına kadar gösterilerini Adapazarı'nda yapan Temsil Şubesi, 1943 yılından itibaren Adapazarı'nın dışında da tiyatro oyunu sergilemeye başlamıştır. Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi, İzmit Halkevi'nde oynadığı Tohum oyunundan sonra civar Halkevlerine seyahatlerine devam etmiştir. 1947 yılı içinde Akyazı ve Kandıra'ya giden Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi buralardaki Halkevlerinde tiyatro oyunlarını sahnelemiştir. Kandıra'da 11 Mayıs 1947 akşamı Mahmut Yesari'nin Erkek Güzeli oyununu[66] sergileyen Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi, aynı oyunu Akyazı'da 21 Haziran'da tekrarlamıştır.[67] Ayrıca yine Akyazı'da 12 Haziran 1947 tarihinde ise; Gençlik Spor Kulübü yararına "Meşhedi İbat" operetini sahnelemiştir.[68]

Adapazarı Halkevi Temsi Şubesi sayesinde tiyatroya alışan Adapazarı halkı, sahnelenen tiyatro gösterilerine büyük ilgi göstermiştir. Bununla birlikte Adapazarı Halkevi de diğer halkevleri gibi "köylünün anlayacağı eserleri oynamamakla" suçlanmış, bizim bünyemize uyacak eserlerin yazılması ve oynanması istenmiştir. Halkevleri ve oynanan oyunları eleştiren bir yazıda; "nerede bizim bünyemizi görerek, bilerek eser yazacak eller? Bu elleri gördüğümüz gün sarılıp öpeceğiz. Garp dünyasının şaheserlerini dilimize çevirenler yanlış ediyorlar. Fakat kendimize gelince bir satır bile yazamıyorlar veya yazmıyorlar... Kendimize dönelim. Kendi varlığımızdan yeni ve istenen eserleri verecek kıymetleri bu millet ebediyete kadar bağrına basacaktır" denilmiştir.[69]

Sonuç

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi, Temsil şubelerinin görevleri arasında sayılan yörenin tiyatro gereksinimini karşılamak, tiyatro oyuncusu olabileceklerin ortaya çıkarılmasını sağlamak, tiyatro sevgisini ve tiyatro zevkini kökleştirmeye çalışmak ve yetenekli gençleri bir araya toplayarak gösteriler hazırlamak gibi görevleri yerine getirmiştir.

Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi 1934 yılından itibaren başladığı tiyatro gösterimine kapatılışına kadar devam etmiştir. 1934 yılında İstiklal, Sönen Ümit, Sakarya'nın Tayyarecisi ve Fazilet oyunlarını sahneleyen Temsil Şubesi, 1935 yılında Himmetinoğlu, Ergenekon, Mavi Yıldırım ve Gavur İmamı oynamıştır. En çok Himmetinoğlu, Mavi Yıldırım, Tarih Utandı ve Mahçuplar oyunlarını sahneleyen Adapazarı Halkevi 1934- 1951 dönemi içinde yukarıda belirtilen oyunların dışında; Kozanoğlu, Haydi Suna, Tohum, Dede, Palavra, Ayar Hamza, Vatan ve Vazife, Arapça Değil mi Uydur Uydur Söyle, Erkek Güzeli, Mahçupluk İmtihanı, Kör, Yanlış Yol, Yağ Kandili, Kasırga, Bir Facia oyunlarını da sahnelemiştir. Bu dönemde ayrıca Meşhedi İbad isimli bir operet de Halkevi sahnesinde ilk defa oynanmıştır. Ancak Adapazarı Halkevi de diğer Halkevleri gibi "köylünün anlayacağı eserleri oynamamakla" suçlanmış, kendi bünyemize uyacak eserlerin yazılması ve oynanması istenmiştir.

Temsil Şubesinin tiyatro gösterileri Adapazarı'nda tiyatro sevgisinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Adapazarı dışında da gösteriler sergileyen Temsil Şubesi, Kocaeli'nin bazı ilçeleri ve köylerine de gitmiştir. Bu seyahatlerde Köycülük Şubesine destek olunmuş, köylünün tiyatro ile tanışması sağlanmıştır. Temsil Şubesi üyelerinin yazdığı tiyatro eserleri Temsil Şubelerince gösterilecek tiyatro repertuarına dahil edilmek suretiyle bu alanda önemli bir başarı kazanılmıştır. Adapazarı Halkevi Temsil Şubesi, Temsil şubelerinden beklenen görevi yerine getirmiş, gerek sahnelediği tiyatro oyunları gerekse de diğer şubelerle yaptığı işbirliği ile Adapazarı'nda tiyatro sevgisinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

---

[65] Ada Postası, 14 Haziran 1949, s.1.
[66] Türk Yolu, 14 Mayıs 1947, s.1-2.
[67] Ada Postası, 24 Haziran 1947, s.2.
[68] Türk Yolu, 16 Haziran 1949, s.1.
[69] Necmiye Ören, "Halkevleri ve Temsilleri", Marmara, 20 Mart 1943, s.3.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı Katalogu (490.01/)

Arıkan, Zeki, "Halkevlerinin Kuruluş ve Tarihsel İşlevi", Atatürk Yolu, Yıl 12, C.6, Sayı 23, Mayıs 1999, s.261-281.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara 1932.

CHF Katibiumumiliğininin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatından Halkevlerini Alakadar Eden Kısım, 1 İkincikanun 1934'ten Haziran 1934 Sonuna Kadar, C.IV, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1934.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1940, Ankara 1940.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Ankara 1942.

Çağlar, Behçet Kemal. Halkevleri 1932-1935, *103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı,* Ankara 1936.

Çeçen, Anıl. *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Ankara 1990.

Erdem, Tarhan. "Kuruluşunun 25'inci Yılı Halkevleri, Dünyaya Örnek Bir Kültür Kuruluşunun Hayatı", *Vazife,* Yıl 2, Sayı 15, Mart 1957, s.242-253.

Erdem, Tarhan, Selçuk Erez. *Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932-1951-1963),* İstanbul 1963.

Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Ankara 1940.

Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, Ankara 1940.

Karadağ, Nurhan. "Halkevleri Oyun Dağarcığı (1932-1951)", *Erdem*, C.5, Sayı 13, Ocak 1989, Ankara 1990, s.81-122.

Karadağ, Nurhan. *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951),* Ankara 1998.

Karaer, İbrahim. *Türk Ocakları (1912-1931),* Ankara 1992.

Nişancık, İrfan Özdilek, *Adapazarı Tiyatro Tarihi*, Adapazarı 2007.

Olgun, Kenan. *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi*, İstanbul 2008.

Söylevler 1932-1941, Ankara 1942.

1937 Yıldönümü Broşürü, Geçen Yıllarda Halkevleri Nasıl Çalıştı? Ankara 1937.

Gazete ve Dergiler*

Adapazarı

Ada Postası

Marmara

Resmi Gazete

Sakarya Dergisi

Sakarya Gazetesi

Türk Yolu

* Gazete ve dergilerin tam künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Adapazarı Kurtuluş Şenliklerinden / 1950
Soldan; Şaban Kaptan, Osman Kaptan, Kazım Kaptan, Halit Molla, Kaymakam,
Belediye Başkanı Suavi Damalı, Belediye Başkanvekili Demirali Dilek.

I. Dünya Harbi'nden II. Dünya Harbi'ne: Savaş Yıllarında Sakarya

Milli Savunma Bakanlığı Kayıtlarına Göre 1. Dünya Savaşı'nda Sakaryalı Şehitler ve İlçelere Göre Analiz

HANDE KONCA
Doktora Öğrencisi / Dokuz Eylül Üniversitesi, koncahande476@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyıl başlarında yaşadığı yoğun savaş döneminin temelini, 1815 tarihli Viyana Kongresi oluşturmuştur.[1] Doğu Sorunu (Şark Meselesi) adıyla anılan politika, sahip olduğu topraklardan ötürü Osmanlı Devleti'ni özne konumuna getirmiştir. Fakat bir takım çıkar çatışmaları Osmanlı'nın bir süre daha varlığını korumasını sağlamıştır.[2]

19. yüzyıldan itibaren ise Osmanlı topraklarını paylaşma projesi hayata geçirilmiş ve Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878), Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşları (1912-1913), 1. Dünya Savaşı (1914-1918) ile Osmanlı'ya ardı ardına darbe vurulmuştur.

Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımı 1. Dünya Savaşı'nın genel sebeplerini oluştururken, devletlerin çıkarları da özel sebepleri oluşturmuştur. 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük F. Ferdinand'ın suikast sonucu öldürülmesiyle savaşın kıvılcımı atılmıştır.

Almanya, Osmanlı'nın Halifelik yetkisinden yararlanıp İngiliz sömürgelerinde bir isyanın patlak vermesini sağlamak ve İngiltere'nin cephelerdeki gücünü zayıflatmak ile Osmanlı'nın savaşa girmesi halinde yeni cepheler açılmasını sağlayarak kendi yükünü hafifletmek istemiştir. Osmanlı'nın savaşa girmek istemesinin en önemli sebebi ise kaybettiği toprakları geri almak ve eski gücünü tekrar kazanmak istemesiydi. Fakat kısa bir süre tarafsız kalan Osmanlı, Alman denizaltıları Goeben ve Breslau'un Osmanlı'ya sığınması ve 29 Ekim 1914'te Osmanlı görünümüyle Karadeniz'de Rus limanları Sivastapol, Odesa ve Kefe limanlarına saldırmasıyla İngiltere, Fransa ve Rusya hemen Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Osmanlı'nın resmen sonunu hazırlayan süreç başlamıştır.

---

[1] Doğu Sorunu için bk. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, (Çev.: İdil Eser), YKY, İstanbul 2001; David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları İstanbul, s.1989

[2] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1993,, s. 51-54.

Osmanlı Devleti 4 yıl boyunca ana ve yardımcı cephelerde savaşmıştır. Bunlar Kafkas, Kanal, Irak, Hicaz-Yemen, Suriye-Filistin, Çanakkale, Makedonya, Galiçya ve Romanya Cepheleridir. 1. Dünya Savaşı'nda, Anlaşma (İtilaf) devletlerinden 22.104.209 insan kaybı (ölü, yaralı, kayıp) olmuşken Bağlaşık (İttifak) devletlerden 15.404.477 insan kaybı olmuştur. Bu kayıplardan Osmanlı'nın payı ise 975.919 kişidir.[3] Fakat Osmanlı'nın ölen asker payı konusunda tam bir bilanço oluşturulamamıştır. Bir araştırmada ölen asker sayısı konusunda şu bilanço çıkarılmıştır[4]:

(Ölü, yaradan veya hastalıktan ölenler)	501.091
Yara veya hastalıktan ötürü hastanede tedavi edilenler	3.059.205
Hastaneden taburcu edilmiş	2.167.841
Malûller	891.364
Toplam	2.167.841
Muhtelif cephelerdeki şehit asker sayısı	
Kafkas Cephesi'nde	218.878
Çanakkale Cephesi'nde	101.147
Filistin Cephesi'nde	80.764
Irak Cephesi'nde	44.721
İzmir ve Antalya'da (amele taburları çoğu sıtmadan)	9.211
Galiçya Cephesi'nde	4.272
Romanya ve Dobruca'da	4.166
Hicaz'da (Mekke, Medine, Yemen)	4.166
Makedonya'da	878
Türlü cephelerde (Kafkaslar, Bakû, Dağıstan v.b)	74.852
Toplam	392.915
Sadece cephelerdeki şehit asker sayısı	383.704

Tablo 1: 1. Dünya Savaşı'nda ölen Osmanlı askeri sayıları

1. Dünya Savaşı'da Osmanlı'nda ordunun modern silahlar ile donatılamaması, cephane ve iaşe sorunları, bazı komutanların yanlış kararları, sevk ve lojistik imkansızlıklar gibi pek çok sorunlar sebebiyle, Çanakkale Cephesi istisna olmak üzere, istenilen başarı sağlanamamış ve büyük kayıplar verilmiştir.

Bu süreçte ülkenin genel atmosferine bakıldığında, büyük ekonomik ve sosyal sorunlar, yıkıcı savaşlar, hastalıklar gibi pek çok zorluklar ile ülkenin üretici sınıfında ve eli silah tutan erkek oranında büyük bir azalma meydana gelmiştir. Öyle ki yurdun dört bir yanından 15-16 yaşında erkek çocukları silah altına alınmıştır.

[3] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1.Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara, 2008, s. 347.

[4] Necat Çetin, "Resmi Belgelere Göre İzmir'den Çanakkale Harbinde Şehit Olanların Kayıtları Üzerine Analitik İstatistiki İnceleme", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.65. Ocak-Şubat 2015, s.1171.

Sakarya da diğer tüm şehirler gibi, 1. Dünya Savaşı'na cephelere çok sayıda asker göndermiştir. Bu askerlerin büyük çoğunluğu cephede kalmış ve memleketlerine geri dönememişlerdir. Çalışmamızda Milli Savunma Bakanlığı kayıtlarındaki 1. Dünya Savaşı Sakaryalı şehitler incelenmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı'nın yayınladığı listelere göre 1. Dünya Savaşı'nda Sakarya'dan 1100 şehit verildiği görülmektedir. Sakaryalı askerlerin şehit düştükleri cepheler bazında tablosu aşağıda görülmektedir.

Cepheler	**Şehit Sayısı**
Çanakkale	523
Filistin	68
Galiçya	72
Irak	172
Kafkas	171
Makedonya	1
Romanya	39
Bilinmeyen	54
Toplam	**1100**

Tablo 2: Cephelere göre Sakarya'dan şehit sayıları

Şehitlerin Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Yerleşim Yeri	**Şehit Sayısı**	**Yerleşim Yeri**	**Şehit Sayısı**
Akyazı	18	Merkez	59
Ferizli	3	Pamukova	13
Gevye	74	Sapanca	28
Hendek	54	Söğütlü	11
Karasu	26	Taraklı	68
Kaynarca	5	Bilinmeyen	153
Kocaali	11	Toplam	523

Tablo 3: Çanakkale Cephesi'nde Şehit Olan Sakaryalıların Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Sakarya'da 1. Dünya Savaşı'nda en fazla şehit Çanakkale'de verilmiştir. Çanakkale Cephesi'nde şehit olan Sakaryalıların ilçe yerleşim birimlerine göre dağılımına bakıldığında sırasıyla Gevye, Taraklı, Merkez, Hendek, Sapanca, Karasu, Akyazı, Pamukova, Kocaali, Söğütlü, Kaynarca, Ferizli'den oldukları bilinmektedir. Bu durum özellikle nüfus ve sevkiyat faktörü ile doğru orantılıdır. Unutulmaması gereken bir önemli nokta da savaş koşulları altında kayıtlarda birtakım eksikliklerin göze çarptığıdır. Bu eksikliklerden biri de yerleşim birimleri hakkında bilgi yetersizliğidir. Örneğin 153 şehidin, Sakarya'nın neresinden olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Buna mukabil şehit veren Sakarya köylerinin isimlerini de öğrenmek mümkündür.

Çanakkale Cephesi'nde en çok şehit veren Geyye ilçesinde Sarıgazi, Hacıosmanlar, Burhaniye, Saraçlar, Ilıcaköy, Umurbey, Çine, Menekşeoruç, İhsaniye, Bozören, Karacaören, Kozan, Sütalan, Aygırlar, Demirler yerleşimlerinin adı geçmektedir.

Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı	Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı
Akyazı	10	Merkez	13
Ferizli	1	Pamukova	3
Gevye	44	Sapanca	4
Hendek	5	Söğütlü	3
Karasu	5	Taraklı	18
Kaynarca	1	Bilinmeyen	62
Kocaali	3	Toplam	172

Tablo 4: Irak Cephesi'nde Şehit Olan Sakaryalıların Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Sakarya'dan Çanakkale Cephesi'nden sonra en çok şehit verilen Irak Cephesi'nde ise yukarıdaki tablodaki gibidir. Şehitlerin fazla bir kısmının hangi ilçeye bağlı oldukları bilinmemesine rağmen en çok şehit 44 kişiyle Gevye İlçesi'nden olmuştur.

Diğer cephelerdeki Sakaryalı şehitlerin ilçelere göre dağılımı aşağıdaki tablolarda verilmiştir:

Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı	Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı
Akyazı	-	Merkez	4
Ferizli	-	Pamukova	3
Gevye	20	Sapanca	3
Hendek	1	Söğütlü	1
Karasu	5	Taraklı	5
Kaynarca	-	Bilinmeyen	25
Kocaali	5	Toplam	72

Tablo 5: Galiçya Cephesi'nde Şehit Olan Sakaryalıların Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı	Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı
Akyazı	1	Merkez	4
Ferizli	-	Pamukova	-
Gevye	9	Sapanca	1
Hendek	1	Söğütlü	1
Karasu	6	Taraklı	1
Kaynarca	-	Bilinmeyen	16
Kocaali	-	Toplam	39

Tablo 6: Romanya Cephesi'nde Şehit Olan Sakaryalıların Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı	Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı
Akyazı	4	Merkez	4
Ferizli	1	Pamukova	-

Gevye	6	Sapanca	2
Hendek	9	Söğütlü	3
Karasu	6	Taraklı	3
Kaynarca	1	Bilinmeyen	29
Kocaali	-	Toplam	68

Tablo 7: Filistin Cephesi'nde Şehit Olan Sakaryalıların Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Yerleşim Yeri	**Şehit Sayısı**	**Yerleşim Yeri**	**Şehit Sayısı**
Akyazı	7	Merkez	13
Ferizli	1	Pamukova	-
Gevye	26	Sapanca	17
Hendek	15	Söğütlü	4
Karasu	7	Taraklı	8
Kaynarca	3	Bilinmeyen	67
Kocaali	2	Toplam	171

Tablo 8: Kafkas (Şark) Cephesi'nde Şehit Olan Sakaryalıların Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Tablolarda görüldüğü gibi yerleşim yeri bilinmeyen şehit sayısı bir hayli fazladır. Bu durumun en önemli nedeni seferberlik halinde olunmasıdır. Kayıtların düzenli tutulmadığının göstergesidir. O nedenle bazı yerleşim yerlerinde hiç şehit yokmuş gibi algılanmamalıdır.

Aşağıdaki tabloda ise tüm cepheleri gözeterek yerleşim yerleriyle ilgili analizde açıkça görüldüğü gibi yerleşim yeri bilinmeyen şehitlerimizin sayısı yüksektir.

İlçeler	**Şehitler (Tüm cepheler)**	**İlçeler**	**Şehitler (Tüm Cepheler)**
Akyazı	44	Pamukova	19
Ferizli	6	Sapanca	64
Gevye	185	Söğütlü	26
Hendek	94	Taraklı	104
Karasu	58	Bilinmeyen	366
Kocaali	11	Toplam	1100
Merkez	21		

Tablo 9: Tüm Cephelerdeki Şehitlerin İlçelere Göre Dağılımı

Şehitlerin İsimlerine Göre Dağılımı

Şehit isimlerine baktığımızda en sık isimler Mustafa 82, Osman 25, Hasan 52, Hüseyin 40, İbrahim 48, İsmail 50, Mehmet 133, Ahmet 78, Ali 59, Abdullah 17, Halil 16, Ömer 12, Rasim 10, Recep 10, Yusuf 18 kişidir. Bu isimler haricinde 180 farklı isim geçmektedir. Sık sık geçen isimlerden en fazla Mehmet, Ahmet, Mustafa ve Ali isminin kullanılmıştır.

İsimler konusundaki tercihler, toplumun değer yargılarını ve felsefesini yansıttığı için, Sakaryalı şehitlerin isimleri, o tarihlerde tipik Türk aile yapısının egemen olduğunu ve Türk-İslam kültürünün izlerinin devam ettiğini açıkça yansıtmaktadır. Peygamberlerin ve önemli İslam büyüklerinin isimleri geniş ölçüde yer kaplamış, İslam inanışına derin sevgi ve saygı besledikleri görülmüştür.

Şehitlerin Lakaplarına Göre Dağılımı

En fazla şehit verilen Çanakkale Cephesi'nde şehitlerimizin lakapları konusunda da Milli Savunma Bakanlığı'nın kayıtlarından bilgi edinilebilmektedir. Böylece aynı sülaleden birden çok şehit verildiğiyle alakalı bilgi edinilmesi durumu da söz konusu olmaktadır. 1. Dünya Savaşı'nda şehit olan Sakaryalıların 236 kişinin lakapları bilinmekte buna mukabil büyük çoğunluğunun lakabı bilinmemektedir.[5]

Sakaryalı Askerlerin Cephelerde Şehit Düştükleri Mevkilere Göre Dağılımı

Sakarya genelinde şehit düşen askerlere bakıldığında 523 kişi ile Çanakkale Cephesi göze çarpmaktadır. Bunu sırasıyla 172 kişiyle Irak, 171 kişiyle Kafkas (Şark), 72 kişiyle Galiçya, 68 kişiyle Filistin, 39 kişiyle Romanya, 1 kişiyle Makedonya Cepheleri takip etmiştir. Ayrıca hangi cephede şehit düştüğü bilinmeyen 54 şehit kaydına rastlanılmıştır. Şehit düştüğü bilinmeyen askerlerin Ölüm Yeri alanında da genellikle Meydan Harbi ibaresi mevcuttur.

Cephe	**Savaş Alanı**	**Tıp Merkezi**	**Bilinmeyen**
Çanakkale	363	141	19
Filistin	46	19	3
Galiçya	55	10	7
Irak	130	39	3
Kafkas	131	32	8
Makedonya	-	-	1
Romanya	32	6	1
Bilinmeyen	13	18	23
Toplam	770	265	64

Tablo 10: Sakaryalı Askerlerin Şehit Düştükleri Cephelere Göre Dağılım

Çanakkale Cephesi'nde şehit düşen askerlerin 363 kişisi savaş alanında yaşamlarını yitirirken, 141 kişisi tıp merkezlerinde (hastaneler, sargı mahalleri, sıhhiye bölükleri vs.) yitirmiştir. 19 kişinin ise hangi mahallerde şehit düştükleri bilinmemektedir. Ayrıca şehitler Kirte, Seddülbahir, Arıburnu, Anafartalar, Kerevizdere'de yoğunlaşmıştır.

Irak Cephesi'nde Felahiye, Selmanpark, Beyt-i İsa, Kuttülamare, Dilman gibi mevkilerde; Filistin Cephesi'nde Birüssebi, Gazze, Şeria'da; Kafkas Cephesi'nde Dilman, Ziyarettepe, Ardahan'da yoğunlaşma söz konusudur.

Balkan cephelerinde ise tam olarak bir tespit yapılamamış, genellikle ölüm yeri kısmında "Meydan Harbi" notu düşülmüştür.

[5] Lakapları görmek için bk. Ek 1

Şehitlerin Yaşlarına Göre Dağılımı

1. Dünya Savaşı'na katılan Sakaryalı şehitleri yaş itibariyle incelediğimizde en yaşlı şehitlerin 1285 (1870) ve 1286 (1871) doğumlu oldukları görülmektedir.

Bu şehitler, sırasıyla, hangi cephede şehit olduğu bilinmeyen Şaban oğlu Rüstem ile Çanakkale Cephesi'nden Bekir oğlu Bekir'dir. Rüstem 29.11.1916 tarihinde 46 yaşında şehit olurken; Bekir 10.11.1916'da 45 yaşında şehit olmuştur.

En genç şehit olan askerlerimize baktığımızda ise 1314 (1899) doğumlu Bağdatoğullarından Hamdi oğlu Abdullah ile Mehmet oğlu Mustafa göze çarpar. Merkez-Dağdibi köyünden Abdullah'ın nerede şehit düştüğü bilinmemesine rağmen 13.5.1917 tarihinde 18 yaşında şehit olduğu bilgisine ulaşabiliyoruz. Filistin Cephesi'nde savaşan Mustafa ise 21.3.1918'de 19 yaşında şehit olmuştur.

Çanakkale Cephesindeki Sakaryalı şehitlerin doğum tarihleri bazında yoğunlukları 1300-1309 (1885-1894) arasındadır. Yaş bazında ise 21-30 yaş aralığıdır. Irak Cephesinde 1883-1892 doğumlular; Galiçya'da 1897 doğumlular; Romanya'da 1894 doğumlular; Kafkasya (Doğu)'da ise1885-1892 doğumlular yoğunluktadır. Filistin Cephesi'nde ise bir yoğunluk söz konusu olmayıp 1873-1898 doğumlular aralığında şehit verilmiştir.

Ölüm Yıllarına Göre Sınıflandırma

Cepheler	1914	1915	1916	1917	1918	Belirsiz (Ö.T)
Çanakkale	-	506	7	-	-	10
Filistin	-	-	14	40	14	-
Galiçya	-	1	56	15	-	-
Irak	-	49	96	24	1	2
Kafkas	17	71	70	6	4	3
Makedonya	-	-	-	1	-	-
Romanya	-	-	31	8	-	-
Belirsiz (Cephe)	2	13	15	8	5	11

Tablo 11: Şehitlerin Yıllara Göre Dağılımı

Şehitleri ölüm yıllarına göre oranını incelediğimizde savaşın en yoğun yaşandığı 1915 yılında yoğunlaştığını görüyoruz. Sakarya ili 1. Dünya Savaşı boyunca verdiği 1100 şehidin 19 tanesi 1914 yılında, 640 tanesi 1915 yılında, 289 tanesi 1916 yılında, 102 tanesi 1917 yılında, 24 tanesi 1918 yılında şehadete ermiştir. 26 askerin ise hangi yıllarda şehit olduğu bilinmemektedir.

Şehitlerin Askeri Sınıflara Göre Ayrılması

Sınıf	Adet
İhtiyat	11
İstihkam	5
İtfaiye	1
Makineli Tüfek	3
Nizamiye	3

Piyade	637
Redif	1
Sahra topçusu	2
Sıhhıye	2
Süvari	3
Topçu	4
? (Bilinmeyen)	428
Toplam	1110

Tablo 12: Şehitlerin Askeri Sınıfları

1. Dünya Savaşı'ndaki şehitlerin askeri sınıflar bazındaki tahlilinde, doğal olarak, Piyadelerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. 637 piyadenin sadece 358 kişisi Çanakkale Cephesi'ne aittir.

Rütbelerin İncelenmesi

Rütbesi	**Adet**
Başçavuş	1
Başçavuş Muavini	2
Binbaşı	1
Çavuş	12
Er	1009
Onbaşı	38
Teğmen	10
Üsteğmen	1
Yarbay	1
Yd. Sb.	4
Yd. Sb. Adayı	2
Yüzbaşı	1
Bilinmeyen	18
Toplam	1100

Büyük savaşın Osmanlı ayağında en çok kaybın erlerden olduğu açıkça görülmektedir. Sakarya'dan şehitlere baktığımızda 1009 kişi ile Erler ilk sırada olup hemen hemen her rütbeden Sakaryalı asker şehit edilmiştir.

Şehitlerin Bağlı Bulundukları Askeri Birliklerin İncelenmesi

1. Dünya Savaşında en çok kaybın verildiği Çanakkale Cephesi'nde Sakaryalı şehitler 1, 2, 3, 4, 5, 6, 18. Kolordulara bağlıydı.[6]

1. Kolordu-31. Alay'dan 45 şehit, 124. Alay'dan 38 şehit verilmiştir. Diğer kolordulardan ise 17, 18, 32, 38, 56, 57, 45, 77. Alaylar yoğunluk açısından dikkat çekicidir.

Çanakkale Cephesi	
Kolordu	**Şehit Sayısı**
1.	129
2.	165
3.	67
4.	48
5.	66
6.	28
18.	2
Bilinmeyen	18
Toplam	523

Kafkas Cephesi'nde 1. Kolordu-9.Alay; Irak Cephesi'nde 18. Kolordu-9. Alay; Galiçya Cephesi'nde 15. Kolordu 57. ve 77. Alaylar; Romanya Cephesi'nde 38. ve 45. Alaylar; Filistin Cephesi'nde 22. Kolordu 31. ve 32. Alaylar şehitlerin yoğunlukta oldukları alaylardır.

Sonuç

1911-1922 yılları arasında Türkler, kısa dönemler hariç, bütünüyle savaşlar ile meşgul olmuş ve bağımsızlıklarını elde edene kadar durmamışlardır. Dünya genelinde büyük kalıplarla neticelenen dört yıllık savaşta, Osmanlı sınırları dâhilinde olan her vilayetten insan savaşlara iştirak etmiş vatanı için şehitlik mertebesine erişmiştir.

Yaptığımız çalışmada 1. Dünya Savaşı döneminde şehit olan 1100 civarında Sakaryalı tespit edilmiştir. Sakaryalılar en fazla şehidi, Çanakkale Cephesi'nde vermiştir. Sakarya ilinin her ilçesinden vatan müdafaasına katılmak üzere savaş alanlarına gitmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı kayıtlarından, yer yer eksiklikler göze çarpmakla beraber, şehitlerin isimleri, baba isimleri, doğum tarihleri ve yerleri, lakapları, kayıtlı oldukları askerlik şubesi, savaştığı cepheler, ölüm yerleri ve tarihleri gibi birçok bilgilere ulaşılabilmektedir. Ulaşamadığımız bilgilerin başında ise evli olup olmadıklarıdır. 1100 şehidi Milli Savunma Bakanlığı kayıtları ışığında saptadık. Fakat bunun yanında kayıtlara girmemiş olanların da var olduğu bir gerçektir. Son yıllarda bu alanla ilgili çalışmalar yapılmakta olmasına rağmen daha kapsamlı çalışmalar yapılarak (Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri de dahil edilerek) şehir şehir ya da bölge bölge şehitlerin incelenmesi ve tam sayıların ortaya çıkarılması elzemdir.

[6] Çanakkale Cephesi'nin askeri birlikleri konusunda bazı eksikliklerin giderilmesi adına bk. Mehmet Arslan, *Çanakkale Muharebeleri Esnasında Osmanlı Devleti'nde Asker Alma Hizmeti ve Askerlik Şubeleri*, *Çanakkale* Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2014.

ÇANAKKALE CEPHESİ					
Abidinoğulları	Çiçekoğulları	Hacı Kerimoğulları	Kabakoğulları	Mollaoğulları	Şozamukoğulları
Alemdaroğulları	Deli Ahmetoğulları	Hacı Alioğulları	Kahyaoğulları	Molla Mustafaoğulları	Sungurluoğulları
Bakayışoğulları	Deli Ömeroğulları	Hacı Perçinoğulları	Kara Mustafaoğulları	Molla Alioğulları	Siroz Muhacirlerinden
Berberoğulları	Dokuzoğulları	Hendeklioğulları	Kara Hakkıoğulları	Mancakoğulları	Sülükoğulları
Batmanoğulları	Erzurumoğulları	Hasanoğulları	Kara Hasanoviçoğulları	Mürşidoğulları	Şeyhoğulları
Bekiroğulları	Ekmekçioğulları	Hüseyin Çelebioğulları	Kadınoğulları	Mülazımoğulları	Şahinoğulları
Bozacıoğulları	Eyüpoğulları	Hocaoğulları	Kesircioğulları	Mehmet Çavuşoğulları	Topçuoğulları
Bozoğulları	Fettahoğulları	Hoşluoğulları	Kırmızıoğulları	Osmanpazarcık Muhacirlerinden	Usta Mıstıoğulları
Caferoğulları	Güzaroğulları	Hafızoğulları	Kesercioğulları	Ömeroğulları	Yusufoğulları
Cerrahoğulları	Gümüşbadlıoğulları	Hüseyin Alemdaroğulları	Kırmancıoğulları	Reşatoğulları	Yazıcıoğulları
Cebecioğulları	Göloğulları	İmamoğulları	Konradoğulları	Sarıoğulları	Yakupoğulları
Çakmakçıoğulları	Harranoğulları	İslamoğulları	Kocabıyıkoğulları	Sarhoşoğulları	Yahyaoğulları
Çalıcıoğulları	Hacıoğulları	İbişoğulları	Kömürcüoğulları	Selimoğulları	
Çayıroğulları	Hacı Mehmetoğulları	İbrahimoğulları	Kuruoğlanoğulları	Sipahioğulları	
Çaynicoğulları	Hacı Osmanoğulları	İsmailoğulları	Küçük Mehmetoğulları	Süleymanoğulları	
IRAK CEPHESİ					
Büyük Bayramoğulları	Göllioğulları	Hatipoğulları	Kara Mehmetoğulları	Manavoğulları	Seyitoğulları
Bağdatlıoğulları	Hacıoğulları	Haliloğulları	Karayeloğulları	Memişoğulları	Veli Hüseyinoğulları
Canbazoğulları	Hacı Ahmetoğulları	Hazakoğulları	Kayaoğulları	Mehmetoğulları	Yanıkoğulları
Çiviloğulları	Hacı Bayramoğulları	Ispartalıoğulları	Keleşoğulları	Muzafferoğulları	Yüzbaşıoğulları
Çakmakçıoğulları	Hacı Eminoğulları	İsaoğulları	Kuş Alioğulları	Nalbantoğulları	Zufioğulları
Çardakoğulları	Hacı Hasanoğulları	Kalkandelen Muhacirlerinden	Koca İbrahimoğulları	Posalıoğulları	
Dervişoğulları	Hacı Paşaoğulları	Karagözoğulları	Koranoğulları	Pehlivanoğulları	
Derelioğulları	Hacı Hafızoğulları	Karacaoğulları	Mahmutoğulları	Sarı Ahmetoğulları	
GALİÇYA CEPHESİ					
Alioğulları	Hacı Ahmetoğulları	Kurtoğulları	Mollaoğulları	Ramazanoğulları	Şükrüoğulları
Balbalıoğulları	Karakaşoğulları	Kadiroğulları	Mazakoğulları	Sefaoğulları	Topçuoğulları
Çukuroğulları					
ROMANYA CEPHESİ					
Biraderoğulları	Emiroğulları	Hacı Mustafaoğulları	İzmirlioğulları	İsmailoğulları	Sipercioğulları
Çavuşoğulları	Hacı Ahmetoğulları	Hasanoğulları	İmansızoğulları	Mülazımoğulları	Topal Çavuşoğulları
KAFKASYA CEPHESİ					
Babaoğulları	Delioğulları	Hunoğulları	Hocaoğulları	Kalyoncuoğulları	Musaoğulları
Cevazoğulları	Dökmecioğulları	Hacı Abdioğulları	İsmailoğulları	Manavoğulları	Molla Ahmetoğulları

Çakır Mehmetoğulları	Güncüoğulları	Halil Efendioğulları	Kasımoğulları	Mehmetoğulları	Mülazım Halil Ağaoğulları
Çelikoğulları	Halıkoğulları	Haliloğulları	Küçükoğulları	Mişoğulları	Saraylıoğulları
Çömlekçioğulları	Velioğulları	Uzun Osmanoğulları	Saitoğulları		
FİLİSTİN CEPHESİ					
Alioğulları	Cebeoğulları	Çobanoğulları	Hacıoğulları	Kelleoğulları	Soykaçoğulları
Aşıroğulları	Çakoğulları	Çomatoğulları	Karaoğulları		
MAKEDONYA CEPHESİ					
İmamoğulları					
CEPHESİ BELİRSİZ					
Süleymanoğulları	Ateşoğulları	İbrahimoğulları	Yenioğulları	Demircioğulları	Kara Hasanoğulları
Beşeoğulları	Sadullahoğulları	Badirioğulları	Çadeoğulları	Deli Osmanoğulları	Moroğulları
Hunoğulları	Hacıoğulları	Yelekoğulları	Koca Ahmetoğulları	Abdioğulları	Bağdatoğulları

Kaynakça

Anderson, Matthew Smith. *Doğu Sorunu 1774-1923*, (Çev.: İdil Eser) YKY., İstanbul 2001.

Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 1989.

Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, C. I-V, Milli Savunma Bakanlığı Yay., 1998.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1993.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi,* 1.Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara 2008.

Çetin, Necat. "Resmi Belgelere Göre İzmir'den Çanakkale Harbinde Şehit Olanların Kayıtları Üzerine Analitik İstatistiki İnceleme", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak-Şubat 2015, S.65.

Arslan, Mehmet. *Çanakkale Muharebeleri Esnasında Osmanlı Devleti'nde Asker Alma Hizmeti ve Askerlik Şubeleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2014.

Yunan İşgali Döneminde Adapazarı Kazası (26 Mart-21 Haziran 1921)

ZEKERİYA TÜRKMEN
Dr. Öğretim Üyesi / İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, zturkmenbeyi@gmail.com

GİRİŞ

Dört yıl boyunca yaklaşık on farklı cephede Birinci Dünya Harbine katılan Osmanlı Devleti, 1918 yılında Ortadoğu bölgesinde (Sina-Filistin ve Irak) yer alan cephelerde yaşanan çözülmenin ardından Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak mecburiyetinde kalmıştır. Mütareke hükümlerine bakılırsa, Osmanlı ordularının terhisi, silahların ve stratejik noktaların İtilaf güçlerine teslimini öngörüyordu. Bunu yeterli görmeyen büyük güçler, bir süre sonra da Anadolu'nun muhtelif yerlerini işgal etmeyi planlamışlardı.[1]Bu düşünceden hareketle 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlatılan süreç, Osmanlı coğrafyasında tekrar sıkıntıların artmasına, sıcak çatışma ortamına girilmesine yol açmıştır.[2] Yunan işgal birliklerini silah-techizat ve hür türlü lojistik açıdan destekleyen İngilizler, nihaî Osmanlı barışı olarak sundukları Sevr'in kabulü için baskılarını gün geçtikçe artırmaya başlamışlardı. 1920 yılı sonlarında kuruluşunu tamamlayan Türk ordusu, 1921 yılında kısmî başarılar elde ederek Yunan işgaline dur demiş, ancak ilerleyen zamanda takviye alan Yunan ordusu karşısında pek fazla tutunamayınca kuvvet kaybını asgariye indirmek için taktik geri çekilme planını uygulamaya koyarak Sakarya havzasının doğu yakasına çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. İşte bu olumsuzlukların yaşandığı bir dönemde Yunan orduları tarafından Adapazarı ve civarı işgale uğramıştır.

[1] Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 24 vdd.

[2] İngilizlerin destek ve himayesinde 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlayan ve Batı Anadolu'yu yangın yerine döndüren Yunan Mezalimi konusunda ayrıntı için bk. Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yayınları, Ankara 2000.

İzmit Mutasarrıflığı'ndan Adapazarı Kazasına Yunan İşgali

İtilaf Devletlerinin desteği ile İzmir'e çıkarılan Yunan işgal ordusu, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kargaşa ve belirsizlik ortamını fırsat bilerek, diğer taraftan henüz kuruluş ve kadrosunu yeni ikmal etmiş olan TBMM ordularının yetersizliğini de hesaba katarak işgal sahasını genişletmeye çalışmıştır.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinin hemen ertesi günü İzmit önlerine gelen İtilaf donanmasının İngiliz İşgal Komutanı bir beyanname yayımlayarak şehirdeki askerlerin İzmit'i derhal terk etmelerini ihtar etmiştir. İzmit'i terk eden askerlerin önemli bir kısmı Geyve'ye giderek Ali Fuat Paşa'nın emrine girmişler[3], bir kısmı da İstanbul'a geri dönmüştür.[4] İzmit'in işgali, gayr-i müslim ahaliden Ermeni ve Rumların taşkınlıklarının artmasına zemin hazırlamıştır.[5] Kuva-yı milliyeye destek oldukları bahanesiyle İngilizlerin İzmit halkına yönelik yıldırma çabaları da pek etkili olmamış, halk gizliden gizliye Milli orduya desteğini sürdürmüştür. İngilizler İzmit'e 20 km. mesafedeki Çuha fabrikasını da topa tutarak yapmışlar, böylece Türk ordusunun giyim-kuşamı için üretim yapan bir tesis ortadan kaldırılmıştır.[6]

İzmit mutasarrıflığı bölgesini aslında bir süre önce yardım amacıyla davet ettikleri Yunan ordularına terk eden İngilizler, 1920 yılı Eylül ayından itibaren bölgedeki kuvvetlerini İstanbul'a çekmişlerdir.[7] Yunanlıların Manisa Fırkasının 16. Alayı Çuha Fabrikasına yerleştirilmiş, bahse konu fırkanın 17. Piyade Alayı ile 9. Girit Alayı ve Fırka Topçusu da İzmit'e çıkarılmış; 9. Girit Alayından bir tabur Akmeşe'ye gönderilmiş, böylece İzmit ve civarı bu defa Yunan işgaline maruz kalmıştır.[8] İzmit ve civarının Yunan işgaline maruz kalmasında şehre Damat Ferit tarafından mutasarrıf vekili olarak atanan İbrahim Hakkı Bey'in[9] Kuva-yı Milliye karşıtı bir şahsiyet olmasının da etkisi olmuştur. İngilizlere sırtını dayayan İbrahim Hakkı Bey, bir süre sonra görevden alınmış yerine atanan Abdulvahap Bey'in İstanbul'a geri dönmesi için entrikalar çevirerek görevde kalmayı başarmıştır. İbrahim Hakkı Bey, Doğançaylı Abaza Mustafa çetesine verdiği destekle İzmit ve civarında pek çok kanun dışı faaliyete sebebiyet vermiştir.[10] Hatta İbrahim Hakkı Bey, 12 Ekim 1920'de yanında Yunan kuvvetleri komutanı da olduğu halde Sapanca'ya gelip halka çektiği nutukta Kuva-yı Milliyeye katılmamalarını istemiş, aksi takdirde şehri yakma tehdidini savurmaktan geri kalmamıştır.[11]

İbrahim Hakkı Bey'in mutasarrıflığa layık bir şahsiyet olmadığını öteden beri farkında olan TBMM hükumeti Yunan işgalinden sonra İzmit'e Sadettin Bey'i mutasarrıf olarak atamış ve Geyve merkezli olarak mutasarrıflık çalışmalarını sürdürmesini istemiştir. Sadettin Bey, 28 Haziran 1921'de İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılışına kadar Geyve'de çalışmalarını yürütmüş, müteakiben de merkezi İzmit'e naklederek cumhuriyetin ilanına kadar görevinde kalmıştır.[12]

---

[3] Yusuf Çam, Milli *Mücadelede İzmit Sancağı*, İstanbul 1993, s. 46.

[4] Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit 1945, s. 72.

[5] Bünyamin Turan, *İzmit Livasında Yunan Mezalimi (1920-1921),* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1999, s. 20.

[6] Dahiliye Nezaretine İzmit Mutasarrıflığından 16 Ekim 1920 tarihinde gönderilen telgrafta İzmit ve civarındaki Yunan işgaline dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. *BOA., DH.İ.UM*, Ds: 20/25, Belge nr: 14/84. Ayrıca bk., Kamil Erdeha, "İzmit Mutasarrıflığı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sy: 48-51, Ankara 1977-1978, s. 24.

[7] Rıfat Yüce, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, s. 74.

[8] Yusuf Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, s. 112.

[9] Çerkez kökenli olan İbrahim Hakkı Bey, mutasarrıf olduktan sonra Çerkez ve Abazalardan kendine bağlı bir çete oluşturarak o kargaşa ortamında kendine menfaat temin etmeye çalışmış, bu çete aracılığıyla bölgedeki zenginleri haraca bağlamıştır. *BOA. DH-KMS*, Ds: 60-1, Belge nr: 19.

[10] *BOA. DH-KMS*, Ds: 60-2, Belge nr: 16.

[11] Sabahattin Özel, "Milli Mücadelede İzmit Mutasarrıflığının Faaliyetleri", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sy: 16, İstanbul 1998, s. 146.

[12] Sabahattin Özel, "Milli Mücadelede İzmit Mutasarrıflığının Faaliyetleri", s. 142-150.

Kocaeli bölgesini işgal eden Yunan kuvvetleri, Ekim 1920 tarihinden itibaren bölgedeki halkı yıldırmak, bezdirmek için yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle işbirliği içinde olmuşlardır[13]. İzmit'in doğu kesiminden Adapazarı'na uzanan kesimi de kontrol altına almaya çalışan Yunan ordusu desteğindeki çeteler, İzmit ve civarı Yunan İşgal Komutanlığının zaruri gıda maddelerinin dışarıya çıkışını yasaklayan emrini uygulamaya koyarak halkı can ve malından bezdirmeye, bölgeden başka yerlere göçe zorlamaya çalışmışlardır.[14]

Yunan ordusu desteğinde tedhiş faaliyetlerini sürdüren Rum ve Ermeni çeteleri 1920 yılı Ekim ayından itibaren İzmit'ten Adapazarı'na yönelik faaliyetlerini artırmışlardır. Çubuklu, Kazımpaşa, Dere-i Bâlâ (Yukarıdere), Dere-i Zîr (Aşağıdere), Karakaş, Eceldere, Meşeli, Mahmudiye, Salahiye, Kuruçeşme köyleri Rum ve Ermeni çeteleri tarafından yağmalanıp talan edilmiş, ahalinin elinde avucunda ne varsa alıp götürülmüş ya da tahrip edilmiştir.[15] Bu yağmalama sırasında sadece Çubuklu, Kazımpaşa ve Aşağıdere'den gasp edilen hayvan ve hububat miktarı şöyledir: 200 koyun, 170 keçi, 140 inek, 60 öküz, 11 at, 200 kile çavdar, 500 kile mısır, 300 kile yulaf, 500 kile arpa, 1.000 kile buğday. Halktan gasp edilen para ve değerli eşyanın hesabı ise tutulamamıştır.[16]

Birinci İnönü Muharebesinde hedefine ulaşamayan Yunan ordusu, 1921 yılı Mart ayında yeniden taarruz hazırlıklarını girişmiştir. 24 Mart 1921 tarihinde İzmit'ten kaldırılan bir Yunan tayyaresi Akmeşe üzerinden Sapanca-Arifiye-Hacı Mercan hattına doğru bir keşif uçuşu yaparak bilgi toplamıştır. Öte yandan Bursa'da bulunan III. Yunan Kolordusuna bağlı birliklerin Bozüyük-İnönü hattındaki taarruzlarına destek olmak üzere İzmit'te bulunan 11. Yunan Fırkası da Adapazarı, Sapanca ve Geyve istikametinde ileri harekete geçme emri aldıktan sonra Yunan ordusuna bağlı birlikler İzmit'ten doğu'ya Sakarya istikametinde taarruza kalkmıştır.[17] Rum ve Ermeni çetelerince desteklenen Yunan kuvveti 25 Mart günü sabah saat 10.30 civarı Sapanca'yı işgal etmiştir. 26 Mart sabahı Sapanca-Arifiye ve Akmeşe-Kazımpaşa istikametinde ilerleyen Yunan kuvvetleri, Adapazarı tarafsız idare kuvvetlerinin bir bölümünü Arifiye'de esir almış, Erenler tepesine konuşlandırılan bir topla Adapazarı içindeki tarafsız idare kuvvetlerine atış yaparak onları etkisiz hale getirmişler; Adapazarı tarafsız idare başkanı Sabri Bey birliklerin şehri terk etmesi emrini vermiştir. Aynı gün, Rum ve Ermeni çetelerince desteklenen Yunan ordusu Adapazarı kazasını işgal etmiştir. Halkın önemli bir kısmı Tavuklar köprüsünü kullanarak Sakarya nehrinin doğusuna geçerek canını kurtarmış; Milli kuvvetlerin şiddetle karşı koyması üzerine Yunan ordusu nehrin doğusuna geçmeyi başaramamıştır.[18]

Kuva-yı Milliye'nin Adapazarı ve Civarındaki Faaliyetleri

Sivas Kongresi'ni (4-11 Eylül 1919) takip eden günlerde Adapazarı ve yöresinin Kuva-yı Milliye teşkilatına katıldığı bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya Damat Ferit kabinesinin direnmesi durumunda İstanbul hükûmetine karşı hareket etmeye hazır olduklarını bildirenler arasında Adapazarı Kuva-yı Milliye teşkilatı da vardır. Nitekim 1 Ekim 1919 tarihinden itibaren Hendek ve Adapazarı civarındaki halkın Kuva-yı Milliyeye katıldığı haberlerini her tarafta duyulmakta idi.

Adapazarı'nda ilk Milli müfrezelerin kurulması için yöredeki resmi devlet görevlileri ile halkın önemli katkıları olmuştu. Adapazarı Belediye Başkanı Fahri, Müderris Harun Efendi, Adil Hasan, Mehmet Sıtkı, Emekli Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı Ramiz, Hopalı Yüzbaşı Rauf, Trabzonlu Doktor Yüzbaşı Raif, Gebze'den gelen Dr. Fahri

---

[13] *BOA., HR. SYS.,* nr: 2624/12, 2625/16. Kocaeli ve civarında Yunan işgali sırasında yaşanan acılara dair ayrıntı için ayrıca bk. Süleyman Beyoğlu, "Kocaeli'de İşgal ve Mezalim", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. II, Kocaeli 2014, s. 1021-1031.

[14] 20 Ekim 1920 tarihli Yunan İşgal Komutanı Gargalidis'in emrinde, her türlü hayvani gıdanın, büyük ve küçükbaş hayvanın, mevsimlik yiyeceklerin, hububat, odun ve kömürün İzmit mutasarrıflığı dışına çıkışı yasak edilmiş, yasağa uymayanların şiddetle cezalandırılacağı ihtar edilmiştir. *BOA. DH. İ.UM*, Ds: 20/25, Belge nr: 14/91.

[15] *BOA. HR. SYS.* nr: 2624/12. Ayrıca bk. Erkan-ı Harbiye Riyaseti İstihbarat Şubesi, *Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Ankara 1338, s. 42-52.

[16] Bünyamin Turan, İzmit Livasında Yunan Mezalimi (1920-1921), s. 36.

[17] Yusuf Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, s.125-126.

[18] Yusuf Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, s. 127.

Can, iş adamı Metozade Hüseyin, Ömer Faik, Fabrika müdürü Necmettin ve Dava Vekili İbrahim Beyler[19] Kuva-yı Milliye teşkilatını kurup, Mustafa Kemal Paşa'ya da bağlılık telgrafı çekmişlerdi. Daha sonra Adapazarı Milli komutanlığını üzerine alan Kuşçubaşı Eşref Bey de buraya gelmiş, Milli teşkilatın kurulmasında rol almıştı.[20]

Hatta Kuşçubaşı Eşref Bey'in Kuva-yı Milliye'nin masraflarının zenginlerden toplanacak paralarla karşılanacağı yolundaki beyanat ve uygulamaları yöre halkının ve Temsil Heyetinin tepkilerini çektiği gibi, bir müddet sonra Kuşçubaşı'nın burayı terk etmesini de sebep olmuştur. Nitekim Kuşçubaşının bu tarz düşünce ve uygulamaları bir müddet sonra Kuva-yı Milliye'ye karşı bir tavra dönüşmüş Bolu-Düzce taraflarında çıkan kargaşaya da zemin hazırlamıştır.[21]

Adapazarı'ndaki teşkilatlanma ile aşağı yukarı aynı zamanlarda Geyve ve Hendek'te Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri kurulmuştur. Geyve'deki Cemiyetin başkanı Hafız Fuat (Çelebi) Efendi'nin gayretiyle Kaymakam Hazım Bey, Jandarma Komutanı Esat Bey, Burhanettin Çelebi, Rıza (Şahin) Bey ve Sefer Beyler cemiyete katılmışlar, Kuva-yı Milliye teşkilatı bölgede kısa sürede denetimi ele geçirmiştir.[22]

Hendek'te ise Rauf Bey önderliğinde Şefik (Kahvecioğlu), Hacı Mehmet (Dinçer), Molla Mehmet (Keskin), Muallim Arif Bey tarafından Kuva-yı Milliye teşkilatı kurulmuş, Temsil Heyeti'ne çektikleri telgrafla İstanbul hükumetiyle irtibatı kestiklerini bildirmişlerdir. Kuva-yı Milliye'nin Adapazarı, Geyve ve Hendek kazalarında gücünü göstermesi gerek işgalci düşmanın, gerekse işbirlikçilerin dikkatini çekmiş, onları karşı önlemler almaya yöneltmiştir. Bu sırada Akyazı taraflarında Çerkez Talustan Bey ve avanesinin İstanbul hükumetinin desteğiyle başlattığı isyan başarı gösterememiş ancak, 1920 ilkbaharında başlatılacak olan ayaklanmalara zemin hazırlamıştır.[23]

Stratejik öneminden dolayı Geyve Boğazı'nın Kuva-yı Milliye'nin denetiminde olması Milli Mücadelenin başarısı açısından çok önemli idi. Bu süreçte Adapazarı, Düzce ve Bolu civarında cereyan eden bütün çatışmaların temel hedefi bu stratejik noktanın elde tutulması içindi.

Adapazarı ve Yöresinde Yunan İşgal Faaliyetleri

İşgal felaketine uğrayan her yerde olduğu gibi, Adapazarı kazasının da Yunan işgaline maruz kalan bölgesi Sakarya Nehri'nin batısındaki sahasıdır.[24] Mondros Ateşkes antlaşmasını müteakip başlayan işgal olayları münasebetiyle Batı Anadolu'da tamamen serbest kalan yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle Yunan birliklerinin saldırılarına uğramayan belde ve köy hemen hemen kalmamıştır.[25] Rum ve Ermeniler bölgede azınlıkta olmalarına rağmen[26], İtilaf Devletle-

---

[19] Geniş bilgi için bk. Ali Fuat Cebesoy, Milli *Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953. s. 376; *Tarihte ve Günümüzde Sakarya,* Sakarya Valiliği Yayını, Tarihsiz, s. 47-48.

[20] Adnan Sofuoğlu, *Kocaeli ve Sakarya'da Kuva-yı Milliye ve Karşı Faaliyetler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, H. Ü. İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 60-62. Rahmi Apak bölgede Karakol Teşkilatının ve Eşref Kuşçubaşı'nın faaliyetlerinin bilindiğini ve bundan dolayı kendisinin Adapazarı-Düzce-Bolu bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığına atandığını belirtir. Bk., Rahmi Apak, *İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?,* Ankara 1990, s. 113.

[21] Geniş bilgi için bk., Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921),* Genkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1994, s. 336-337.

[22] Rahmi Apak, *Aynı eser*, s. 157. Gelişmelere bakılırsa Adapazarı bölgesinde Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 30 Eylül 1919 tarihinden sonra kurulmuş olması muhtemeldir. Tarihlendirme konusunda yapılan tartışmalar için bk., Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, c. III, Ankara 1970, s. 304; ayrıca bk., Ömer Sami Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, Milliyet Gazetesi Yay., 1968, 24 Eylül 1919 tarihli nüsha.

[23] Atatürk, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, (Yay. Hz., Zeynep Korkmaz), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1994, s. 176 vdd. Ayrıca bk., Düzce-Bolu ayaklanmaları hakkında ayrıntı için bk., Rüknü Özkök, *Düzce-Bolu İsyanları*, İstanbul 1971.

[24] Adapazarı kazası, 26 Mart 1921'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiş; Milli kuvvetler tarafından aynı yılın Haziran ayında (21 Haziran 1921) tekrar geri alınmıştır.

[25] İstiklal Harbi döneminde Yunanlılar tarafından icra edilen mezalime dair bütün belgeler, harbin sonunda derlenip toparlanarak Osmanlıca olarak basılmıştır. Fakat bu çalışmaların tamamı günümüz Türkçesi ile henüz neşr edilmemiştir: Dahiliye Nezareti, *Türkiye'de Yunan Fecayii, Bir ve İkinci Kitap*, İstanbul 1337; *İzmir'in İşgali Üzerine Makamat-ı Askeriyeden Mevrut Raporlar, İkinci Kitap* 1335 (Bu eser tarafımızdan günümüz Türkçe'sine çevrilmiş olup basım aşamasındandır); *Yunan Feeayiine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i*

ri'nden aldıkları cesaretle hareket ediyordu.[27] Kurtuluş Savaşı yıllarında Adapazarı ve yöresindeki Kuva-yı milliye karşıtı hareketler içerisinde işgalci devletlerin kışkırtıp örgütledikleri Rum ve Ermeni çetelerinin de önemli rolleri olmuştur. Adapazarı yöresinde Rum çeteleri özellikle 20.000 nüfusu aşkın gayr-ı müslimin yaşadığı Geyve civarında etkili olmuşlardı. Hakim bir tepe üzerinde kurulmuş olan 1200 hanelik Ortaköy, Rum çeteciliğinin merkezi üssü konumundaydı. Yine Adapazarı'nın kuzeyindeki Fındıklı, Aşağıköy ve Kantarköy mahallelerinden oluşan Fındıklı Rum köyü de çetecilerin merkezlerinden idi.

Geyve yöresindeki Rum çetelerinin yanı sıra, Ermeni çeteleri de bölgede etkili olmuşlardı. Adapazarı'nın kuzeyindeki Firuzlu (bugünkü adı Ferizli), Ermeni Cedit, Damlık Ermeni köyleri de Ermeni çetecilerinin merkezi durumunda idi.[28] Adapazarı 26 Mart 1921 tarihinde İzmit ve civarını daha önceden işgal etmiş olan 11. Yunan Tümeni tarafından işgal edildi. Adapazarı'nın işgali Yunan ordusunun 23 Mart 1921 tarihinde başlattığı genel taarruz çerçevesinde girişilmiş bir harekâttı.

Birinci İnönü Muharebesi'nde Türk ordusuyla yaptığı ilk savaşı kaybeden Yunan ordusu, müttefikler nezdinde prestijini yeniden sağlayabilmek için 23 Mart taarruzunu başlatmıştı. Yunan genelkurmayı 11. Yunan tümenine yapılacak olan genel taarruza yardımcı olmak amacıyla Adapazarı, Sapanca, Geyve kesiminde toplandığını öğrendikleri Türk kuvvetlerine karşı bir harekâta geçilerek, Türk kuvvetlerinin bölgeden uzaklaştırılması görevini vermişti. Yunanlıların Adapazarı bölgesindeki askeri durumla ilgili bilgileri yerli Rumlar ile İngiliz keşif uçuşları sayesinde elde ettikleri bilgilere dayanıyordu.

İzmit üzerinden harekete geçen Yunan tümeni, 24 Mart 1921 tarihinde Kırkpınar'ı işgal etti. Düşmanın ileri harekâtına yerli Rum ve Ermeni çeteleri de katılmışlar, 25 Mart'ta ise Sapanca işgal edilmişti. Yunan ordusu ilerlerken Adapazarı bölgesinde bulunan zayıf Türk birlikleri mukavemet edememişti. Hatta 33. Süvari Alayı bu sırada savunma tertibi alarak Sakarya Nehri'nin doğusunda mevzilenmişti. Muhtemel düşman işgali karşısında halk, bu sırada çaresiz şehri terk etmeye başlamıştı. 26 Mart günü zayıf direnişi kırdıktan sonra Yunanlılar Adapazarı'nı işgal etmişlerdi. Yunan birlikleri ile Sakarya nehri kıyısında mevzii muharebeler yapılmış, bunlarda Türk kuvvetleri baskınlarla üstünlük sağlamayı başarmışlardı. Sakarya Nehri üzerindeki Tavuklar köprüsü 3 Nisan 1921 tarihinde Türk birlikleri tarafından yakılarak Yunan ordusunun karşı tarafa geçmeleri önlenmişti. Her iki taraf arasında Sakarya Nehri boyunca mücadeleler sürdürülürken, Yunan ordusundan aldığı cesaretle yerli Rum ve Ermeni çeteleri ise baskın, yağmalama, adam kaçırma, ırz ve namusa saldırı gibi iğrenç hareketleri icra ediyorlardı. II. İnönü Muharebe-

---

Resmiye, İstanbul 1335; Garp Cephesi İstihbarat Şubesi Neşriyatı, *Söke ve Havalisinde Yunan Mezalimi*, Ankara 1337. Bunların yanında yakın dönemde yapılan çalışmalara da şunları örnek gösterebiliriz: Kadir Mısırlıoğlu, *Yunan Mezalimi*, İstanbul 1972; Talat Yalazan. *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922),* c.l, II, Ankara 1994. Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yay., Ankara 1999.

[26] 1914 yılında yapılan nüfus sayımına göre Adapazarı kazasında 76.864 Türk-Müslüman, 7.959 Rum, 16.461 Ermeni. 113 de Yahudi olmak üzere toplam 102.051 kişi yaşamaktadır. Bk., Kemal Kaprat, *Ottoman Population 1803-1914,* London 1985, s. 114 vd; bundan başka Kurtuluş Savaşı yıllarında yabancı istatistiklerden hareketle *İstiklal Gazetesi* (nr: 85, 17 Mart 19l9)'nin verdiği nüfus rakamlarından Batı Anadolu'daki birkaç vilayetin nüfusu şöyle gösterilmektedir.

VİLAYET	TÜRK	RUM	ERMENİ
AYDIN	1.093.334 (%84)	208.283 (% 15)	15.105 (%1)
Hüdavendigâr	1.696.595 (%80)	230.711 (%14)	88.991 (%5)
KASTAMONU	992.679 (%77)	21.507 (%3)	2.647 (%0, 2)

[27] İşgal güçlerinin kendilerine gösterdikleri samimiyetten istifade eden yerli Rum azınlıklar bu sırada özellikle Fener Rum Patrikhanesinin propagandasının etkisinde kalıyorlar. Azınlıklar, Büyük Yunanistan emellerine hizmet etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bunlara karşı yine en büyük mücadeleyi sergileyenlerden birisi Türk ortodokslarının lideri olan Papa Eftim Efendi idi. Papa Ettim gazetelere verdiği beyanatları ile Türk Milli Mücadelesinin yanında. Fener Patrikhanesinin karşısında olduğunu her zaman vurgulamıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, "İstiklal Harbi Yıllarında Türk Ortodokslarının Fener Rum Patrikhanesine karşı Yürüttükleri Propaganda Faaliyeti", *Askerî Tarih Bülteni*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, Şubat 1999, Sayı: 46, s.71-72.

[28] *Cumhuriyetin 75'nci Yılında Sakarya Vilayeti*, Sakarya Valiliği Yayını, Sakarya 1998, s. 30.

sinden de yenilgi ile çıkan düşman, neticede Adapazarı'ndaki birliklerini İzmit'e geri çekmeye başladı. 16 Haziran'dan itibaren Türk kuvvetlerinin de sıkıştırması sonucu geri çekilmeye başlayan Yunan ordusu, Ferizli ve Damlık köyleri ile daha pek çok yeri yakarak İzmit'e yönelmişti. Düşmanın Adapazarı'nı yakmasına fırsat verilmeden şehir 21 Haziran 1921 sabahı saat 04'00'de yapılan baskın taarruzla tekrar Türk ordusunun denetimini geçmiş oldu. Şehre ilk giren kuvvetler ise, yöredeki Kuva-yı Milliye liderlerinden Halit Molla ile Kâzım Kaptan idi. Aynı gün, Türk süvari birlikleri bütün Adapazarı civarını denetim altına aldı.[29]

Bu haksız işgal olayında Adapazarı kazası da dahil olduğu halde her zaman ve her yerde ülkesine hizmet eden ve düşman emellerine karşı fiili olarak harekete geçen masum Türkler ya katledilip öldürülmüş veya yaralanmıştır. Adapazarı kazasına bağlı pek çok köy Yunan ve yerli işbirlikçi Rum ve Ermeni çeteleri tarafından evler soyulduktan sonra yakılmış; bu köylerdeki ahalinin canına ırzına tasallut edilmiştir. Bu işgaller devam ederken yapılan insanlık dışı zulüm ve alçakça hareketler yeterli görülmüyormuş gibi, Milli ordunun ileri hareketi üzerine geri çekilmeye mecbur kaldıkları zaman, işe yarar erkekleri, bulabildikleri genç kadın ve kızları beraberlerinde götürmüşlerdir.[30] Yunan ordusu ve yerli işbirlikçilerin halka yönelik mezalimi bölgeden Ankara'da Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderilen raporlarda da ayrıntılı olarak verilmektedir.[31]

1921 yılı Şubat ayından itibaren Adapazarı taraflarını kontrol altına alan Yunan Ordusundan cesaret bulan yerli Rum ve Ermeni çeteleri hemen harekete geçerek uzun yıllar barış ve kardeşlik içerisinde yaşadıkları ve kendilerini himaye etmiş olan Türklere karşı akla hayale gelmeyecek işkenceleri reva görüp büyük sıkıntılar yaratarak zulmetmişlerdir.

Adapazarı kazasına ait 25 mahalle ile 45 köyde toplam 415.176 lira kıymetinde bina ve yapı, 2.250.000 lira kıymetinde mal ve mülk tamamen yakılmıştır. Kısmen yakılıp gasp edilen mal ve eşyanın kıymeti 2.360.400 liradır. Bundan başka 2.136.320 lira kıymetinde 334.400 kilo buğday, 132.130 kilo arpa, 188.000 kilo yulaf, 324.500 kilo mısır, 15.930 kilo çavdar ile 127.050 lira kıymetinde 850 at, 28.000 lira kıymetinde 288 katır, 5.100 lira kıymetinde 102 merkep, 1.689.900 lira kıymetinde 12.760 öküz, 1.418.000 lira kıymetinde 11.300 inek, 855.000 lira kıymetinde 75.000 koyun, 21.700.000 lira kıymetinde ticaret eşyası ve 12.970.765 lira nakit para çalınmıştır.[32] Şimdi sırasıyla Adapazarı merkezindeki mahallelerden başlayarak belde ve köylerde icra edilen yağma, cürüm ve öldürme olaylarını şu şekilde açıklamak mümkündür:

Adapazarı Merkez Mecidiye Mahallesi[33]

Hasan Efendi'nin oğlu Halil Efendi, Simitçi Mehmet Ağa, Gazhane Bekçisi Abdullah Ağa, Eskici Şakir Ağa 26 Mart 1921'de kasabayı işgal eden Yunan askeri tarafından katledilmiştir. Yunanlılar çekilirken Arnavut Ahmet Ağa, Mahalle Bekçisi Sadık Ağa, Kunduracı Faik Usta adlı kimseleri esir alarak beraberlerinde götürmüşler ve bir kadının ırzına geçmişlerdir.

---

[29] BOA. HR. SYS. nr: 2624/12. Cumhuriyetin 75'nci Yılında Sakarya Vilayeti, s. 31-33.

[30] Bu bildirin hazırlanmasında 1921 yılında Adapazarı kaymakamı olarak görev yapan Özdemir Bey tarafından kaleme alınan ve İzmit Mutasarrıflığına gönderilen rapordan yararlanılmıştır. Bu rapor, bilahare diğer bölgelerdeki raporların da ilavesiyle TBMM hükümeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Garp Cephesi İstihbarat Şubesi tarafından *"Yunanlıların Yeni İşgal Ettikleri Söke Havalisinde Yunan Askerlerinin Vahşeti"* adıyla yayınlanmıştır. Eser, Gnkur ATASE Başkanlığı Kütüphanesi İstiklal 152 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu eser, E. Kur. Alb. Talat Yalazan tarafından hazırlanan Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi adlı eserin ikinci cildinde kullanılmış, fakat yazar Adapazarı kazasındaki faaliyetleri çok kısa bir şekilde özet olarak vermiştir. (Y.N)

[31] *BOA. HR. SYS*. nr: 2625/16.

[32] Adapazarı kazasına bağlı 14 köyün bu sırada yakıldığı belgelerde geçmektedir. Bk. Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, *Türk İstiklal Harbi Fonu*, Kls: 1072, Ds: 520, F: 59.

[33] Adapazarı'nda Yunan işgali konusunda tarafımızdan daha önceden yapılmış bir çalışma için bak. Zekeriya Türkmen, "İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Dergisi*, sy: 45, Ankara 1999, s. 1011-1039

Semerciler Mahallesi

İşgal esnasında Saatçi İsmail Efendi Yunan askerleri tarafından sokakta kurşunla şehit edilmiş; İki kadının ırzına geçmişler, Muavin Ali Efendi'yi yaralayıp muhacirlerden zaptiye Ahmet Ağa'nın evini yakarak kendisini çok feci şekilde dövmüşlerdir. Bu arada Yusuf Ağa'nın evi yakılmış, Yunanlılar çekilirken Hatip İsmail Efendi, Hatip Nuri Efendi, Müezzin Mehmet Efendi, Kahveci Serd Mehmet Ağa, Gürcü Hacı Hafız Mehmet Efendi, Batum muhacirlerinden Gürcü Hacı Ahmet Efendi'yi esir alıp beraberlerinde götürmüşlerdir.

Birinci Yeni Cami (Cami-yi Cedid-i Evvel) Mahallesi

Yine işgal sırasında Ömer oğlu Asım Efendi'nin beş, Konç Mehmet Ağa'nın beş, Torlak Osman'ın sekiz, İbrahim Bey'in altı, Canbaz Ahmet Efendi'nin yedi, İsa Beyoğlu Muharrem Bey'in altı, İsa Beyoğlu Ali Bey'in sekiz, Pehlivan Musa'nın iki evi yerli Rum ve Ermeniler tarafından yakılıp tahrip edilmiş ve Meşk Hamza Ağa ile Bakkal Mehmet Efendi Yunanlılar tarafından şehit ve Nalbant Hasan'ın oğlu Ali, Hafız Ahmet oğlu Hafız Hamdi, Ahmet oğlu Kurban, Hacı Hüseyin Efendi, Çarklı Beş Değirmenli İsmail Ağa'yı beraberlerinde esir alıp götürmüşlerdir.

Hasırcılar Mahallesi

Bu mahalleden İdris oğlu Ahmet'in evi ile samanlığı yakılmıştır. Yunanlılar çekilirken Muhtar Ahmet Ağa, Hoca Osman Efendi, Hoca Bekir Efendi'yi esir alıp götürmüşlerdir. Hoca Bekir Efendi daha sonra yolda dövülerek öldürülmüştür.

Aziziye Mahallesi

İşgal sırasında Yunanlılar Hacı Ömer Lütfi Efendi'yi Perukâr İbrahim'i şehit etmişler; Hasan Hilmi oğlu Abdullah'ın evini tahrip etmişler, aynı mahalleden bir kızın namusunu kirletmişlerdir. Eski muhtar Fazlı Ağa'nın, Derviş Ağa, Salih oğlu Emin, Abdullah oğlu Fehim, Monik'in Rüstem, Yaşarların Hacı İbrahim; İsmail Efendi ve Ufuk Osman esir olarak götürülmüş; Kocalık Muharrem, Süleyman oğlu İlyas, Hacı Derviş Ağa demirli kamçı ile dövülüp işkenceye maruz kalmışlardır. Yunanlılar çekilirken Hatip Emir Hasan oğlu Saim Efendi, Geyveli Halim, Ömer Lütfi Efendi oğlu Hasan ile Sait Ömer Ağa'yı da esir alıp götürmüşlerdir.

İkinci Yeni Cami Mahallesi

Ali oğlu Mahmut Yunan askerleri tarafından şehit edilmiş ve çekilirken Bakkal Rasim Efendi de esir alınıp götürülmüştür.

Necişler Mahallesi

Yerli Rum ve Ermeniler tarafından Bosnalı Salih Efendi'nin evi tahrip edilmiş, bir kadının ırzına geçilmiş ve Seyid Ömer Ağa, Müezzin Sıtkı Efendi, Serezli Hüseyin, Çakıcı İbrahim Ağa, Kör Hafız'ın biraderi Hüseyin, Gürcü Hasan adındaki kimseler esir olarak götürülmüştür.

Pabuççular Mahallesi

Yerli Rum ve Ermeniler tarafından Hacı Yusuf'un oğlu İbrahim bıçakla iki ayağından yaralanmış. Çerkeş Yusuf Çavuş'un biraderi İdris dövülmüş. Karabulut İsmail'in gözü oyulmak suretiyle şehit, Paşa Süleyman'ın İsmail telef edilmiş ve Yunanlılar çekilirken Hüseyin oğlu Mehmet Çavuş, İsmail oğlu Ömer, Değirmenci oğlu Hüseyin, Mustafa oğlu Faik, Kunduracı Fahri Usta, yolda götürülürken düşman askerleri tarafından şehit edilmişler, Çakır Hüseyin'in oğlu Ahmet, Mustafa oğlu Faik, Kunduracı Fahri usta ise esir olarak götürülmüştür.

Çukur Ahmediye Mahallesi

Yunan askerleri tarafından Çoban Emrullah şehit, Hoca Yahya Efendi, Canbaz İbrahim Çavuş, Egend Mehmet, Çoban Hakkı, Bekir Çavuş, Hafız Hamit Efendiler esir alınıp götürülmüşlerdir.

Garip Mahallesi

Akrep İbrahim Ethem Efendi'nin 1 17.500 kuruşluk evi eşyasıyla, patates ve zahireleri yerli Rum ve Ermeniler tarafından gasp edilmiştir. Bu miktar hasar cetvel içeriğine dahil edilmemiştir.

Gedikoğlu Mahallesi

Hatip Hafız Mustafa Efendi, Cuhların Osman Ağa Yunan askerleri çekilirken esir olarak götürülmüşlerdir.

Kaza merkezindeki mahallelerde icra edilen faaliyetlerden tespit edilebilenler bunlardan ibaret olup, merkeze bağlı köylere gelince onları da şu şekilde sıralamak mümkündür:

Köyler: Çubuklu Köyü

Bir tabur düşman askeri ve ayrıca 300 kişilik yerli Rum ve Ermenilerden oluşan çete 1920 yılı Ekim ayında bu köyü basarak Hüseyin oğlu İbrahim ile İsmail oğlu Servet'i bıçakla şehit etmişler; Muhtar ile iki köylünün eşinin ırzına geçmişler; çekilirken Süleyman Efendi'nin oğlunu esir alarak götürmüşler ve üç haneyi ise tamamen tahrip etmişlerdir.

Kâzımpaşa Köyü

Dörtyüzü çete ve yirmisi Yunan piyadesinden oluşan bir kuvvet 1920 yılı Ekim ayında köyü basarak Hatip Halil Hoca'yı şehit etmişler, Molla Ahmet'in Mustafa ile Osman oğlu Salih'i esir etmişlerdir.

Erikler Köyü

26 Mart 1921 tarihinde gelen Yunan ve yerli Hristiyan çeteleri köyden Mehmet oğlu Kazım, Ali oğlu Mehmet, Recep oğlu Abdullah'ı şehit etmişler; beş masum kadının ırzına geçip 25 ev ile beraber 26 samanlığı ve camiyi yakmışlar ve bir mekteple 96 evi tahrip etmişlerdir.

Yukaridere Köyü

18 Teşrin-i Evvel 1920 tarihinde Bilecik-Arslanbey-Firuzlu-Fındıklı-Akmeşe-Karusu Rum ve Ermenilerinden İzmirli Vangelos (Ortaköylü-Geyve'ye bağlı), Koço ve Nikola adlı çete reislerinin kumandasındaki çeteler köyü basarak İbrahim oğlu Şuayp adlı çocuğun kafasını kırmak suretiyle şehit etmişlerdir. Maddi zayiat cetvelinden hariç olarak 200 koyun, 170 keçi, 140 inek, 60 öküz, 10 hergele, 1 aygır Ortaköy çeteleri tarafından alınmıştır. 200 kile[34] çavdar[35], 500 kile mısır, 300 kile yulaf, 500 kile arpa, 1.000 kile buğday gasp edilmiş, evler tamamıyla soyulmuştur.

[34] Kile tahıl ölçmede kullanılan bir ölçektir. İstanbul kilesi ve Ibrail kilesi gibi türleri vardır. İstanbul kilesi tahılın türüne göre 18-20 okka yaklaşık 25 kg, İbrail kilesi ise 70-80 okka yaklaşık 100 kg. gelmektedir.
[35] Yukarıdaki hesaba göre 200 x 25 = 5.000 kg. yani 5 tondur.

Aşağıdere Köyü

Ortaköy, Serdivan, Eşme Rum ve Ermeni çeteleriyle Ohannes'in idaresindeki İzmir çeteleri 20 Teşrin-i Evvel 1920'de köyü basarak muhacirlerden Mehmet oğlu Hasan ile Mehmet Şah adlı kimseleri İzmit yoluna angaryaya sevk ederken şehit etmişlerdir. Köyden üç masum kızın Rum çeteleri tarafından ırzına geçilmiştir. Yunanlılar çekilirken Muhtar Mehmet'in oğlu Mustafa'nın 5.000 liralık değirmenini yakmış, Hacı Abdi, Yusuf oğlu Şaban, İbrahim oğlu Ali adlı kişiler esir edilmiştir. Bu faaliyetleri icra eden çete reisi Ohannes ile iki Rum'dur. Köyde 52 evin eşyası ise tamamen soyulmuştur.

Karakaş Köyü

Bu defa Serdivan, Fındıklı, Ortaköy, Karasu Rum ve Ermenilerinden oluşan çete ve onları destekleyen nizami Yunan kuvvetleri 28 Teşrin-i Evvel 1920 tarihinde köyü basarak Ömer oğlu Mehmet, Aşkın oğlu Mehmet ile Korucu Ahmet'i Kulaksız Çiftliği suyunda kafalarını kesmek ve derilerini yüzmek suretiyle şehit etmişlerdir. Üç köylünün eşine çeteler ve düşman askerleri tarafından tecavüz edilmiş; çekilirken de Hoca Halid'i esir alarak beraberlerinde götürmüşler ve üç evi tahrip etmişlerdir. Bu mezalimde en faal görünen Ermeni Ardaşan çetesi olmuştur.

Karaaptiler Köyü

26 Mart 1921 tarihinde düşman askerleri ile Ortaköy, Eşme, Fındıklı, Tekneci ve Karasu Rum ve Ermenilerinden oluşan çeteler köyü basarak Sapancalı iki vatandaşın eşine tecavüz etmişler; Hüseyin oğlu Mustafa, Hüseyin oğlu İbrahim, Abdullah oğlu Zekeriya, Abdullah oğlu İlyas, Hacı Mustafa, Şahin Ali, Ali oğlu Süleyman, Ali Çavuş ve Ali oğlu Osman'ı yaralamışlar ve çekilirken İbrahim Onbaşı, Yusuf oğlu Mustafa ve Bosna muhacirlerinden Bekir'i şehit etmişlerdir.

Dağköy-Yoncalı Köyü

Vangel, Serdivanlı Koço ve Ardaşan çeteleriyle bir miktar Yunan askeri köyü basarak bir kadının ırzına geçmişler ve köy muhtarı Hacı Hüsnü'yü yaralamışlar; Hatip Hüseyin Mustafa, Ahmet oğlu Ahmet ve Hasan oğlu Yusuf'u çekilirken şehit etmişlerdir.

Kömürlük Köyü

28 Mart 1921 tarihinde yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle düşman askeri köyü basarak Hacı Osman'ın kayınvalidesini şehit etmişlerdir.

Göktepe Köyü

Aynı günde düşman askerleri ile Vangel çetesi köyü basarak Garip Ahmet'in samanlığını yakmışlar, giderlerken de Lütfi'yi şehid edip, Süleyman oğlu Salim'i arabasıyla birlikte esir alıp götürmüşlerdir.

Eceldere Köyü

Düşman, Vangel ve Ortaköy çeteleriyle birlikte 12 Teşrin-i Evvel 1920'de köye gelerek Çırakoğlu Yusuf, Hacı Durak oğlu Hüseyin, Kara Ali oğlu Hüseyin adlı kimseleri yaralamış Ali Osman oğlu Mustafa'yı çekilirken esir etmiş ve 25 haneyi tamamen yağmalamışlar ve 30 kile mısır, 30 kile yulaf, 162 koyun, 21 inek, 10 öküz ve 30 adet keçiyi gasp etmişlerdir.

Meşeli Köyü

Düşman çeteleri aynı günde bu köyü basarak bir kadının ırzına geçmiş, çekilirken de Mehmet ile Muhacir Hasan'ı esir almış; 80 evi yağma etmiştir. Ayrıca 10 kile mısır, 40 kile yulaf, 20 kile arpa, 8 kile buğday, 20 koyun, 10 inek ve 5 öküzü gasp etmişlerdir.

Mahmudiye Köyü

Bir miktar düşman askeriyle Pandeli çetesi 1920 yılı Teşrin-i Evvelinde köyü basarak bir kadının ırzına geçip Korucu Hasan'ı yaralamışlar ve 22 evi yağmalamışlardır.

Taşkısığı Köyü

Vangel çetesiyle bir miktar düşman askeri 27 Mart 1921 tarihinde köyü basarak üç kızın ırzına geçmişler; Karayakalı Ahmet ile Mehmet'i şehit etmişlerdir. 30 evi yağma edip, 50 kile mısır, 300 kile yulaf, 50 kile buğday, 220 koyun, 37 inek, 17 öküz, 19 manda, 3 at, 75 keçi ile 2.123 lira gasp etmişlerdir.

Salâhiye Köyü

Yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle düşman askeri 10 Teşrin-i Evvel 1920 tarihinde Said'in eşi Sıdıka'yı şehit etmişler; Şakir oğlu Mustafa, Ali oğlu İsmail, Kulaksız oğlu Mustafa adlı kimseleri çekilirken esir alıp götürmüşlerdir.

Yazlık-Refahiye Köyü

Yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle düşman askeri 27 Mart 1921 tarihinde köyü basarak bir kadının ırzına geçmiş; Muhacir Receb'i esir etmişlerdir. 30 evi tamamen yağma edip, 500 kile mısır, 20 kile yulaf, 20 kile arpa, 50 kile buğday, 15 inek, 8 manda ve 40 öküzü gasp etmişlerdir.

Akarca-İcadiye Köyü

Bir miktar düşman askeriyle yerli Rum ve Ermeni çeteleri 30 Mart 1921'de köyü basarak üç kızın ırzına geçmişler; Hacı oğlu Musa'yı ise şehit etmişlerdir. Giderlerken Recep oğlu Ahmet, Hasan kızı Asiye, Ali kızı Saniye, Recep kızı Asiye, Zekeriya oğlu Süleyman ile kız kardeşi Naciye, Fatma ve Nadide, İshak oğlu Ömer, Recep Efendi'nin Ömer'in ailesini, Ömer'in validesi Fatma'yı, Ömer oğlu Hüseyin'i, Ali Beyoğlu İlyas ve Murad'ı, Ali Bey kızı Hayriye'yi, oğlu İsa'yı, Sarı Osman'ı, Sarı Osman'ın oğlu Kamil'i, kardeşi Kazım, Aziz ve kız kardeşi Nesibe'yi esir alarak götürmüşler; ayrıca 25 kile mısır, 50 kile yulaf, 20 kile arpa, 25 kile buğday, 50 inek ve 9 atı gasp etmişlerdir.

Müsellemtepe Köyü

27 Mart 1921 tarihinde gelen yerli Rum ve Ermeni çeteleri ile düşman askerleri 25 evin eşyasını yağma etmişler, çekilirken de Şükrü oğlu Mehmet'i esir etmişlerdir.

Kuruçeşme Köyü

Ermeni Kirkor çetesiyle bir miktar düşman askeri 12 Teşrin-i Evvelde köyü basarak Abdullah'ın eşi, Müminoviç Yusuf, Çoviç Mehmet, Şuşfar Hüseyin, Büyükbaşiç İbrahim ve Mehmet, Berko Hüseyin Behlül, Velicif İbrahim ve Abdullah, Sekip oğlu Osman'ın evlerini yakmışlar; İki kadının ırzına geçmişler; çekilirken de Recep oğlu Ramazan'ı esir ve 60 hanelik köyü baştan aşağıya yakıp 40 kile çavdar, 40 kile mısır, 35 kile buğday, 25 inek, 1 manda ve 10 öküzü gasp etmişlerdir.

Aşağı Kirazca Köyü

Yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle birlikte Yunan askeri 27 Mart 1921 tarihinde köyü basarak samanlıklarıyla birlikte 37 evi yağma ve bütün köyü yakıp eşyalarını da yağmalamışlar; Numan oğlu Mustafa, Abbas oğlu Osman, Halil oğlu Abdullah, Ali'nin eşi Ayşe'yi şehit etmişler; Hasan Çavuş'un kızını da esir alıp götürmüşlerdir.

Arifbey Çiftliği Köyü

Çeteler 26 Mart 1921 tarihinde bir miktar düşman askeri refakatinde köyü basarak Hüseyin Efendi'yi, İki Osman Çavuşları, Hasan Efendi'yi Salih oğlu Salih, Hacı Mehmet oğlu Rıfat, Urmabaş oğlu Arslan, Yıldız oğlu Harun, Kösezade Hüseyin Efendi, Muhtar İsmail Ağa ile Şerif oğlu İsmail'in evlerini yakmışlar; giderlerken de Hüseyin Efendi'yi, Laz Ali'yi ve Çoban Hasan'ı esir etmişlerdir. Bu arada 18 hanenin eşyasını yağmalamışlar; 1.000 kile mısır, 200 kile yulaf, 200 kile arpa, 200 kile buğday, 30 koyun ve 8 öküzü gasp etmişlerdir.

Trabzonlu Köyü

Düşman ve yerli Rum ve Ermeni çeteleri 26 Mart 1921'de köyü basarak ilkönce eşyaları yağma edip 34 ev ile birlikte samanlıklarını tamamen yakmışlardır.

Hanlıköyü

Bir kısım Yunan askeri ve Rum Vangelos çetesi 27 Mart 1921 tarihinde köyü basarak 48 evin eşyasını tamamen yağma etmiş, çekilirken de İsmail ile Osman oğlu Şahin'i esir alıp götürmüşlerdir.

Güneşler Köyü

Rum ve Ermeni çeteleriyle Yunan askerleri 26 Mart 1921 tarihinde köyü basarak Nalbant oğlu Halil, Hacı Ahmet oğlu Hafız Sait, Süleyman Efendi, Tekeroğlu Yakup'un eşinin ve Recep Dayı'nın evlerini yakmışlar ve çekilirken Recep Dayı'nın kafasını kesmek suretiyle şehit etmişlerdir. 35 evin eşyasını tamamen yağma etmişler; 20 kile çavdar, 200 kile mısır, 150 kile yulaf, 200 kile arpa, 800 kile buğday; 80 inek, 30 manda ile 6 öküzü gasp etmişlerdir.

Süleymanbey Köyü

Düşman, yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle 26 Mart 1921 tarihinde köyü işgal ederek Püskül Salih, Osman, İsmail, Mustafa Dayı, Halil, Hacı Kamil, Muhacir Mümin, Hüseyin, Nazif, İbrahim, İsmail, Osman, Hüseyin, İmam Mehmet ve Nuri'nin evlerini tamamen yakmış, 22 evin eşyasını yağmalamış çekilirken de Ali oğlu Nuri, Ali Bey ve Eyüp adındaki kimseleri esir alarak götürmüştür.

Dağdibi Köyü

Yunanlılar çekilirken Hacı Zekeriya, Hacı Mehmet, Durmuş oğlu İbrahim ile Hüseyin oğlu Hayri adlı kimseleri esir alarak götürmüşler; 50 evin eşyasını tamamen yağma etmişlerdir.

Kumtepe Köyü

26 Mart 1921'de köyü işgal eden Yunanlılarla yerli çetelere 30 evi dam ve samanlıklarıyla beraber tamamen yakıp, kalan 10 evin de samanlıklarını yakmışlar; Hacı oğlu Mehmed'in eşi Atiye'yi silahla şehit etmişlerdir.

Çalıncak Köyü

Düşman askerleriyle Pandeli, İstavri, Ardaşan çeteleri 30 Mart 1921'de köyü basarak Hacı Ahmet oğlu Halil, Gaşlı oğlu İsmail'in evlerini yakmışlar; dört kadının ırzına geçmişler; Soğan oğlunun Şerife ile Ali'nin kızı F.'nın da namusunu kirletmişlerdir. Salih oğlu Mehmed'i yaralayıp gelini, oğlu, damadı Hasan'ı kurşunla şehit etmişler; daha sonra 35 evi eşyasıyla yağma edip 200 kile yulaf, 200 kile arpa, 60 koyun, 70 inek, 15 manda, 12 beygir ve 14 öküzü gasp etmişlerdir.

İkizce Osmaniye Köyü

Pandeli ve Ermeni Haykazar vesair yardakçı çetelerle bir miktar düşman askeri Mart sonunda köyü basarak iki kızın ırzına geçmişler; 35 evi eşyalarıyla yağmalayıp halktan zorla 5.000 lira para toplamışlardır.

Aralık İhsaniye Köyü

28 Mart 1921 tarihinde köyü basan düşmanla Serdivan-Fındıklı Rum çeteleri Rıza Efendi, Hacı Coşbak ile Asım Efendi'nin evlerini yakıp, Ahmet oğlu Ali, Ahmet oğlu Mustafa, İbrahim oğlu Derviş'in evlerini tahrip edip iki kadının ırzına geçmişler, 26 evi eşyalarıyla tamamen yağma edip 1.000 kile mısır, 100 kile buğday, 20 öküz, 30 inek gasp ettikleri gibi halktan zorla 700 lira para toplamışlardır.

Yukarı Kirazca Köyü

Zaten 44 evden ibaret olan köy, eşyası yağmalandıktan sonra tamamen yakılmış ve Ali oğlu Arslan Süleyman Onbaşı'yı yaralamışlardır. Düşman çekilirken Osman Beyoğlu Mehmet Ağa ile Hüseyin Ağa ailesi Nuriye'yi esir etmişler; bu köyü basanlar ise Serdivan, Karasu Rum çeteleriyle onların yardakçıları idi.

Beşköprü Köyü

Serdivan köyü, Fındıklı, Ortaköy ve Karasu Rum çeteleriyle beraber bir miktar düşman askeri 26 Mart 1921'de köye gelerek Şaban oğlu Yunus, Remzi oğlu Mehmet Çavuş, Hacı Tahir oğlu Tahir, Muhacir Mehmet Hacı'nın eşi Fatma, Manav oğlu eşi Şerife, Mustafa Hoca, Ali oğlu Mehmet, Edhem Efendi oğlu Celal ile Molla Ahmet'in evleri tamamen yakılmış ve eşyasını da yağma etmişlerdir.

Akçakamış Köyü

Düşman, Serdivan, Fındıklı, Ortaköy, Karasu, Bedel çeteleriyle Pandeli çetesinden müteşekkil bir kuvvetle Nisan zarfında köyü basarak 85 haneden 70 haneyi tamamen yakmış ve iki kadının ırzına geçmişler; Kucurun Mehmet, Kara Mustafa, Mehmet Emin oğlu Sait ile Şerif Ali'nin ailesini şehit etmiştir. 85 haneden 15.000 lira kıymetinde eşya yağma edilmiş; 5.000 kile mısır, 1.700 kile yulaf, 3.000 kile arpa, 4.000 kile buğday, 300 inek, 120 manda ve 70 öküz gasp edilmiştir.

Tekeler Köyü

Pandeli ve sair çetelerle 28 Mart 1921 tarihinde köyü basarak Hacı Bayram oğlu Mustafa'nın evini yakıp, Münir'in biraderini şehit edip, 49 hanenin 19.700 liralık eşyasını yağmalamışlardır. Bu arada 10 kile çavdar, 50 kile mısır, 100 kile yulaf, 150 kile arpa, 350 kile buğday, 23 koyun, 10 inek, 15 manda ve 30 öküz gasp edilmiştir.

Sapanca Nahiyesi

Yunanlılar 25 Mart 1921 'de Sapanca'ya girerek, kasabada 325 ev, 170 dükkan, 17 değirmeni yakıp 55 esir ve 24 şehit olmak üzere 79 biçarenin canını yakmış ve Arifiye, Kalaycı, Hacı Mercan, Şöhretiye, Kuru Çeşme, İlmiye, Memnuniye, Nailiye, Balkaya, Ulviye, Muradiye, Senaiye, Mahmudiye, Dibektaş ve Kürt köyü gibi büyük köyleri ateşe vermiş ve bütün eşyasını çalmış, gasp etmiştir. Sapanca'nın Rüstem Paşa Camii'nin halılarını soyduğu gibi bütün evlerin eşyasını arabalarla İzmit ve Gemlik tarafına sevk etmişlerdir.

Çekilirken Sapanca'nın Yeni Cami Mahallesi'nden Emin Beyoğlu Şükrü, Halim Usta'nın oğlu Mehmet, Boşnak İbrahim, Zeynelzade Ahmet, Memiş oğlu İshak Ağa, Küçük Mehmet oğlu Hüseyin, Hacı Fazlı Ahmet Efendi ve ağalarla Yüzbaşı Namık Beyi, Çayiçi mahallesinden Kahveci Salim, Fok (Fevk) Hasan'ın Salih, Çerkeş Şevki, Boşnak İbrahim, Hacı Ahmet, Abdi oğlu Mustafa, Züherlerin Ahmet ve Saatlerin İbrahim Ağalar; Rüstempaşa mahallesinden Badis oğlu Mehmet, Memnuniye Köyünden Remut oğlu Mustafa, Mahmut Dayıoğlu Ali, Feyziye Köyünden Kurnaç oğlu Salih, Çelebi oğlu Ahmet, Hoca Sait Efendi ve Ağaları; Yanık-Şerefiye köyünden Çuhadar oğlu Hasan, Bayraktar oğlu İbrahim'in yeğeni Ali, Kürt köyünden Mehmet'in oğlu Ahmet, Serin Ali, Kürt oğlu Ahmet, Ömer oğlu Ahmet, Laz Mustafa, Mustafa, Şükriye köyünden Hızır oğlu Salih, Şöhretiye köyünden Kadir Onbaşı'nın oğlu Yusuf, Hozoğlu Seyid'in kızı Latife, Muradiye köyünden Havva, Başoğlu Yusuf, İlmiye köyünden Mehmet, Göldibi köyünden Mahmut oğlu Hüseyin, Seyid oğlu Süleyman, Dibektaş köyünden Hafız Ahmet, Ömer oğlu Hüseyin, Hacı Şaban oğlu Osman. Numan Ağa'nın oğlu Şükrü, Molla Dursun oğlu Ahmet, Nuvar oğlu Ali, Yüza oğlu İsmail, Ömer Ağa'nın İlyas, Köse Osman oğlu İbrahim, Hacı Mercan köyünden İmamoğlu İlyas, Hacı Ali oğlu Ömer, Selim oğullarından Emin oğlu Mustafa, Recep oğlu Yusuf, Mevlüt oğlu İsmail, Kadir oğlu Mehmet Efendi ve Ağaları esir alarak meçhul bir semte sevk etmişlerdir. Memnuniye köyünden Halil oğlu Şirin Ali, Mutoğlu Halim Çavuş, Arifiye köyünden Mahmut oğlu Hüseyin Hoca, Laz Ali Çoban, Şükriye köyünden Huz oğlu Abdullah, Şöhretiye köyünden Kahveci oğlu Recep Ağa, yeğeni Hüseyin, Muradiye köyünden yetmiş yaşında Serdar oğlu Recep, Kuru Çeşme köyünden Bostancı oğlu Hacı Süleyman, Tanıt oğlu Süleyman ve İdris, İhsaniye köyünden Tanıt oğlu Hüseyin, Akçay köyünden Süleyman oğlu Fuat ile misafiri bulunan yedi şahıs, Hacı Mercan köyünden Ömer oğlu Hasan, İbrahim oğullarından Ömer ve Hurşit, Demirci oğullarından Reşit Ağa'nın çocuğu Mehmet, Mahmudiye köyünden ve bölgede herkes tarafından tanınan birisi olan ulemadan Hacı Halil Efendi, Murat oğlu Sefere, Mustafa oğlu Mehmet Ağa ve Efendiler gaddarca öldürülmüş ve Hacı Mercan köyünden Furak oğlu Mustafa'nın karısı Hatice ile birlikte boğazları kesilmiştir.

Ali Rasih Bey'in oğlu Ragıp Bey'den Yunan komutanı zorla 1.000 lira almıştır. Nahiyede zulüm yapan Yunanlılardan başka Kırkpınarlı Agop, Kahveci Yorgi, Deli Vasil, Hacı Yanko'nun oğlu Saatçi Apostol ve çocuğu, Celinin oğullarından Haçator, Hamparsum, Serkizyan oğullarından Artin Klaycif çocuğu Agop ve gayri müslim eşkiyalar dikkate şayandır.

Söğütlü Nahiyesi Büyük Söğütlü Köyü

Yunanlılar ve Vangel çetesi ve İkizce Rumları 150 hanelik köyün eşyasını yağma edip 2.200 lira toplamışlar; 25.000 liralık hasar yapıp, köyden Emin oğlu Osman'ı şehit etmişlerdir. Acem İsmail, Hasan oğlu Feyzi'yi de esir alıp götürmüşlerdir.

Küçük Söğütlü Köyü

Yine Rum çeteleri 60 haneyi yağma edip aldıkları hayvanlardan başka, 5.665 lira gasp edip Laz İbrahim Çavuş'u kati ve İzmirli Mehmed'in damadı Edhem'i araba ve hayvanlarıyla esir alıp meçhul bir semte götürmüşlerdir.

Çingene Söğütlü Köyü

Köyde bulunan 15 evi yağma edip hayvanları gasp ve 300 liralık zarar verdirmişlerdir.

Burhaniye Köyü

Köyde 20 hane yağma edilmiş, 1.818 liralık hasar yapılmış; Mehmet oğlu Osman'ın evi bizzat Yunan komutanı tarafından yakılmış; masum beş kadının Yunan askerleri tarafından ırzına geçilmiş mağdure H.'nin babası Rüstem işkencelerle katledilmiş, Hüseyin oğlu Numan arabasıyla esir alınarak sevk edilmiştir.

Temur Bey-İcbariye Köyü

Küçükbaş hayvanların gasp edilmesinden başka yapılan zarar 1.000 lirayı geçmiş, Serezli Mustafa şehit edilmiştir.

Kurudil Köyü

Yunanlılar bu köyden 1.000 lirayı geçkin kıymette at ve eşyayı almışlardır.

Türk Beylik Kışla Köyü

Adapazarı'ndan gelen yerli Rum çeteleriyle karışık Yunan kuvveti Mehmet oğlu Muhacir Hasan'ın evini yakıp evlere dağılarak 20.000 liralık eşyayı yağma ve 10.000 liralık kadın ziyneti gasp etmişlerdir. Ayrıca 8 at, 2 hayvan almışlar; beş kadına saldırmışlar, birçok kadına tecavüz etmişlerdir. Bu mezalime Damlık köyünden Karabet kumandasındaki bir Ermeni çetesi de iştirak ederek 450 lira kıymetinde eşya gasp etmişlerdir.

Maksudiye Köyü

80 hane yağma, 1.000 liralık eşya gasp edilip, 10.000 lira nakit para alınmış ve İdris oğlu Yusuf un evi yakılmıştır.

Yeniköy

Rum çeteleri 2.000 lira alıp 3.000 liralık hayvanı gasp etmişlerdir. Ömer oğlu Hafız İsmail katledilmiş, Ömer oğlu Hüseyin ve Durmuş'un oğlu esir olarak götürülmüştür.

Soğucak Köyü

Bu köyde de 80 hane yağma edilmiş, 1.500 lira nakit olarak alınmış, 5.000 lira kıymetindeki küçükbaş hayvan gasp edilmiş ve İsmail oğlu İsmail ile Osman oğlu Sadullah işkence yapıldıktan sonra esir olarak götürülmüşlerdir.

Mağaza İlbasiye Köyü

500 lira nakit alınıp, 1.000 liralık hayvan gasp edilmiş ve Babaeskili Hüseyin Dede esir olarak sevk edilmiştir.

Akçukur Köyü

Bu köyden 2.000 lira kıymetinde eşya ve hayvan gasp olunmuştur.

Damlık Köyü

25 hanelik bir köy olup henüz yeni iskan edilmiş olan muhacirler işgal esnasında Sakarya Nehri'nin doğusuna geçerek kendilerini kurtarabilmişlere de, 5.000 lira kıymetindeki eşyaları ve hayvanları düşman çeteleri tarafından yağma edilmiş, köy ateşe verilmiş yangından sadece bir hane kurtulmuştur.

Firuzlu (Ferizli) Köyü

Bu köye iskan edilmiş olan muhacirler de işgal sırasında Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmişlerdir. Köylülere ait 27.000 liralık eşya, zahire ve hayvanlar Rum çeteleri ve Yunan askerleri tarafından gasp edilmiştir. Tarlalarındaki 10.000 lira kıymetindeki mahsulleri tahrip edilmiş ve köyden ayrılmayanlardan Berber Mehmet'in eşi P.'ün ırzına geçmişlerdir. Firuzlu tepelerinde karargah kuran Yunan taburu geri çekilirken öncü vazifesini ifa eden yerli Rum çeteleri köyü ateşe vererek 350 haneden iki hane ve 40 samanlıktan başka tamamını yakmışlardır.

Değirmencik Köyü

52 haneden oluşan bu köy Yunan kuvvetlerinin öncüleri olarak gelen Rum çeteleri tarafından yağma edilip 10.000 liralık ev eşyası alındıktan sonra tamamen yakılmıştır. Ayrıca 20.000 liralık zahire, 900 koyun ve keçi, 150 sığır ve manda gasp edilmiştir.

Karagünlü/Karagönlü Aşireti

Küçükbaş hayvanlarının çokluğu sebebiyle bu havalinin en zengin seyyar aşireti sayılan 25 çadır halkından müteşekkil bu aşiret, Vangel çetesinin hücumuna maruz kalmıştır. Hacı Ahmet oğlu İsmail Efendi şehit ve 12.000 lira kıymetindeki mal ve küçükbaş hayvanını gasp etmişlerdir; keza Mehmet oğlu Hüseyin'in başı kesilmek suretiyle şehit, 300 altını, 15.000 liralık küçükbaş hayvanı gasp edilmiştir. Bu arada Ali oğlu Hasan Çavuş ile ailesi esir edilmiş. 6.000 liralık hayvanı gasp edilmiş; Mahmut oğlu Hasan ailesiyle birlikte meçhul bir semte götürülmüştür. Mehmet oğlu Ali'nin 4.000 liralık hayvanı da aynı yağmaya maruz kalmıştır. Diğer aşiret halkından nakden 980 lira, 15 at, 133 sığır, 367 koyun ve kuzu alınmıştır.

Hasan Fakih Köyü

On haneden ibaret olan bu köy Rum çetelerinin baskınına uğrayarak 630 lira nakit alınmış; 710 liralık küçükbaş hayvan gasp olunmuştur. Halil oğlu Salih ve Emrullah oğlu Mustafa arabasıyla esir alınıp götürülmüştür. Köyün ihtiyar heyeti Rum çetelerinin türlü türlü işkencelerine maruz kalmıştır.

Raporun sonucu

Adapazarı kazasının Rum ve Ermeni çetelerinin saldırılarına maruz kalan kısmı Sakarya Nehri'nin batısında kalan köyler olup, bu köylere yapılan mezalim ve en aşağılık davranışlardan esaslı belgelere dayananları yukarıda her köyün ismi altında ayrıntılarıyla verilmiştir.

Şüpheli ve kulaktan duyma olanlarla, mahiyeti meçhul olayların verilmesinden çekinilmiş ve rapor içeriğinde herhangi bir araştırmanın sonucunda bir maddesinin bile aksi ispat edilemeyecek kadar sağlam ve esaslı olmasına dikkat edilmiştir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Yunanlıların bu havalide bütün hareketleri yerli Rum ve Ermenilerden çetelerin delaletiyle başlamış ve 1921 yılı Mart sonundan Nisan başına gelene kadar isimleri yazılı köylerde türlü mezalimi yapmışlar ve olan serveti ele geçirdikten, yani hırsızlık yaptıktan sonra çekilmişler ve ancak bundan sonra mezalim ve cinayetlerin şiddeti azalmıştır. Adapazarı ve civarı 1921 yılı Mart ayından Haziran ayı sonlarına kadar yaklaşık dört ay kadar Yunan istilasında kalmıştır.

Memleketin hakim unsuru olan Türk halkını imha ederek Anadolu'da saltanatını kurmak isteyen ve ancak bu düşünce ile bu meşum harbi devam ettirmekte ısrarlı olan Yunanlılar bu mezalimin yapılmasına sebebiyet vermiş olmak itibariyle mesul sayılırlarsa da, icra kuvvetleri kendi askerlerinden ziyade yerli Rum ve Ermeni çeteleri olmuştur. Bilhassa ırza tecavüz hususunda pek ileri gidildiği yolunda ifadeler köylülerin yüzlerinden anlaşılmaktadır. Bu felaketin ortaya çıkması ve kendi kız ve hanımlarının isimlerinin tahkikat evrakına girmesini uygun görmedikleri için gizlemektedirler. Belirtilen zarar cetvelinde isimleri yazılmayan köylerin hasarları isimleri altında ayrıntısıyla yazılmış, cetvelde olmayan veya ilavesi gerekli görülen maddi hasar miktarı ayrıca cetvele ilave edilmiştir. Adapazarı kazası dahilinde yerli Rum ve Ermeni çetelerinin saldırılarına maruz kalan köyler hakkında mevcut vasıtalarla yapılan tahkikat sonuçları yukarıda belirtildiği şekildedir. Bu raporun bir nüshası İzmit Mutasarrıflığına gönderilmiştir.

Sonuç

İzmit şehir merkezini işgal eden İngilizler, Eylül 1920'de mutasarrıflığın denetimini Yunan ordusunu bırakmışlardır. Yunan ordusuna bağlı 11. Tümen (Manisa Fırkası) bölgeyi işgal ederek denetimi ele geçirmiştir. Yunan işgalinden sonra bölgedeki yerli Rum ve Ermeni çetelerinin tedhiş faaliyetlerinde büyük artış olmuştur. Yunanlılar İzmit mutasarrıflığında (Adapazarı kazası dahil olmak üzere) toplam 14.656 haneyi yakmış, bunların toplam maliyeti o dönem için 37 milyon lirayı geçmiştir. İzmit'te yeterince takviye kuvveti aldıktan sonra da Adapazarı'na yönelik işgal hadisesini Sapanca gölünün kuzeyi ve güneyinden olmak üzere iki kol halinde planlayıp uygulamaya koymuşlardır.

Yunan ordusu ve buna bağlı Rum ve Ermeni çeteleri tarafından işgalin gerçekleştiği 26 Mart-21 Haziran 1921 tarihleri arasında Adapazarı kazasına ait 25 mahalle ile 45 köyde TBMM hükûmetince yapılan tespitlere göre toplam 415.176 lira kıymetinde bina ve yapı, 2.250.000 lira kıymetinde mal ve mülk tamamen yakılmıştır. Kısmen yakılıp gasp edilen mal ve eşyanın kıymeti 2.360.400 liradır. Bundan başka 2.136.320 lira kıymetinde 334.400 kilo buğday, 132.130 kilo arpa, 188.000 kilo yulaf, 324.500 kilo mısır, 15.930 kilo çavdar ile 127.050 lira kıymetinde 850 at, 28.000 lira kıymetinde 288 katır, 5.100 lira kıymetinde 102 merkep, 1.689.900 lira kıymetinde 12.760 öküz, 1.418.000 lira kıymetinde 11.300 inek, 855.000 lira kıymetinde 75.000 koyun, 21.700.000 lira kıymetinde ticaret eşyası ve 12.970.765 lira nakit para çalınmıştır.[36]

Yunan ordusu işgalden sonra köylere yerli Rum ve Ermenilerden oluşturdukları çetelerle baskınlar tertip ederek ahalinin elinde avucunda olanları gasp edip yağmalamış; kamu binaları ve ibadethaneler de bu soygundan nasibini almıştır. Gasp edilen hayvanlar kesilerek Yunan ordusunun et ihtiyacı karşılanmış, bir kısmı da İstanbul'a götürülüp satılarak nakde dönüştürülmüştür. Masum halka yönelik mezalimde reva görülen işkence, ırza geçme, kurşuna dizerek öldürme vs. katil olayları yöre halkını canından bezdirmiştir. Yunan ordusuna bağlı çeteler çocuk, kadın, yaşlı demeden kimseye acımamış, halkı imha etmeye, göçe zorlamaya gayret etmiştir.[37]

26 Mart 1921 tarihinden 21 Haziran 1921 tarihine kadar (87 gün) Yunan işgali altında kalan Adapazarı kazası ve civarı, bölgedeki yerel güçlerin başındaki İpsiz Recep ve Halit Molla gibi kahramanların da gayretiyle Milli ordunun denetimine girdikten sonra işgal acısının yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Bu arada TBMM hükûmetince kurulan Tetkik-i Mezalim Komisyonu tarafından kazaya bağlı mahalle ve köylerde zarar ziyan tespitinde bulunulmuş; işgal döneminde Yunan ordusu ve işbirlikçilerinin yaptıkları kayıt altına alınmış; ancak toplumsal bellekte işgalin yarattığı travma uzun zaman halkın belleğinden silinememiş, nesilden nesle nakledile gelmiştir.

[36] Adapazarı kazasına bağlı 14 köyün bu sırada yakıldığı belgelerde geçmektedir. Bk. Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, *Türk İstiklal Harbi Fonu*, Kls: 1072, Ds: 520, F: 59. Talat Yalazan'a göre Yunanlılar Adapazarı'na bağlı 14 köy, Karasu'ya bağlı 16 köy ve Sapanca'ya bağlı 21 köy olmak üzere toplam 51 köyü yakmışlardı. Bk. Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi,* c. II, Gnkur. ATASE Bşk.lığı yay. Ankara 1994, s. 109.
[37] Bünyamin Turan, İzmit Livasında Yunan Mezalimi (1920-1921), s. 84-85.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA., DH.İ.UM, Ds: 20/25, Belge nr: 14/84.

BOA., DH.İ.UM, Ds: 20/25, Belge nr: 14/91.

BOA., DH-KMS, Ds: 60-2, Belge nr: 16.

BOA., DH-KMS, Ds: 60-1, Belge nr: 19.

BOA., HR. SYS., nr: 2624/12.

BOA., HR. SYS., nr: 2625/16.

Araştırma Eserleri

Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, *Türk İstiklal Harbi Fonu*, Kls: 1072, Ds: 520, F: 59.

Dahiliye Nezareti, *Türkiye'de Yunan Fecayii, Bir ve İkinci Kitap*, İstanbul 1337.

İzmir'in İşgali Üzerine Makamat-ı Askeriyeden Mevrut Raporlar, İkinci Kitap 1335.

Yunan Feeayiine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmiye, İstanbul 1335.

Erkan-ı Harbiye Riyaseti İstihbarat Şubesi, *Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Ankara 1338.

Garp Cephesi İstihbarat Şubesi Neşriyatı, *Söke ve Havalisinde Yunan Mezalimi*, Ankara 1337.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adapazarı Ticari Hayatına Dair Tespitler

RESÜL NARİN
Doktora Öğrencisi / Kocaeli Üniversitesi, resulnarin@gmail.com

GİRİŞ

Adapazarı 20. yüzyıla önemli bir ekonomik birikimle girmişti. Döneminin en önemli ticaret şehirlerinden olan şehir, bu yüzyılın ilk çeyreğinde ekonomik, sosyo-kültürel ve nüfus bakımından Kocaeli sancağının en parlak şehri idi. Osmanlı'dan devralınan bu ekonomik birikim Cumhuriyet döneminde de geliştirilmiş ve Adapazarı bir cazibe merkezi olmaya devam etmiştir.

CUMHURİYET'E GİDEN SÜREÇTE ADAPAZARI

Adapazarı 19. yüzyılın sonlarından itibaren iktisadi, içtimai canlılığını devam ettirerek yıldan yıla gelişen, dışarıdan aldığı göçlerle nüfus bakımından büyüyen, hareketli bir merkez haline gelmişti. Bölgede, zamanla önemli bir sermaye birikimi sağlanmış ve 20. yüzyıla ekonomik anlamda da önemli bir konumda girilmiştir.

Adapazarı'nda 1906 nüfus sayımına göre 97.425 kişi, 1914 nüfus sayımına göre ise 102.051 kişi yaşamaktaydı.[1] Sancak merkezi olan İzmit'te ise 1906 nüfus sayımına göre 64.927, 1914 nüfus sayımına göre ise 70.887 kişi yaşamaktaydı.[2] Nüfus verileri de gösteriyor ki Adapazarı bağlı olduğu Kocaeli sancağının merkez kazası olan İzmit'ten neredeyse %50 daha fazla nüfusa sahipti.

[1] Mustafa Sarı-Bahadır Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* Cilt: 9, Sayı: 2, Yıl: 2014, s.140

[2] Selin Yıldız-Mehmet Fatih Döker, "İzmit Şehrinin Nüfus Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı: 32, Haziran-2016, s.39

1. Dünya Savaşı öncesi hazırlanan son devlet salnamelerine göre 1911 ve 1912 yıllarında Adapazarı'nda 4 nahiye (Hendek, Karasu, Sapanca ve Akyazı) ve 304 köy bulunuyordu.[3] Kazanın 1911'de Kaymakam'ı Sırrı Bey, Naib'i Ahmed Efendi idi.[4] 1912 yılında ise Kaymakam'ı Fevzi Bey, Naib'i ise Ahmed Seyyid Efendi idi.[5] 1918 yılı devlet salnamesinde kazadaki köy sayılarına yer verilmemişti. Kaymakam Fuad Bey, kadı ise Seyid Ahmed Efendi idi.[6]

1916 yılına *İzmit Sancağı Taksimat-ı Mülkiye İstatistiği* hazırlanmıştı. Bu istatistiğe göre Adapazarı'nda 4 nahiye, 77 mahalle, 306 köy, 5 belediye, 1.898.233 kuruş belediye geliri, 110.974 nüfus, 24.791 hane, 4.47 hane başı nüfus oranı ve kilometrekareye düşen 50.80 nüfus oranı bulunmaktaydı. Adapazarı'nın bu yapısına karşın İzmit'in 2 belediye, 3 nahiye, 27 mahalle, 182 köy, 394.700 kuruş belediye geliri, 47.908 nüfus, 10.594 hane, hane başı nüfus oranı 4.52, kilometrekareye düşen nüfus 33.05 idi.[7]

1916 yılına ait olan *İzmit Sancağı Taksimat-ı Mülkiye İstatistiği*'ne göre İzmit sancağına bağlı olan Adapazarı'nın, kaza, mahalle, divan, köy, belediye, nüfus ve hane sayıları aşağıda verilmiştir.

Yerleşim Yeri	**Mahalle**	**Divan**	**Kurâ**	**Belediye**	**332 Senesi Belediye Varidatı**		**Nüfusu**	**Hanesi**
					Kuruş	Para		
Adapazarı Kazası								
Adapazarı Kasabası	53	0	0	1	1.802.295	35	37.536	8.247
Adapazarı Merkez Kurâsı	0	1	106	0	0		27.694	6.112
Akyazı Nahiye Merkezi (Akyazı)	0	0	1	1	20.132		550	185
Akyazı Köyleri							12.639	3.003
Karasu Nahiye Merkezi (İncilli)	0	0	1	1	2.094		460	150
Karasu Nahiyesi Köyleri	0	2	50	0	0		10.334	2.051
Sapanca Nahiyesi Merkezi (Sapanca)	3	0	1	1	22.712	35	1.433	421
Sapanca Köyleri	0	0	29	0	0		6.145	1.341
Hendek Nahiye Merkezi (Hendek)	11	1	1	1	51.000		5.588	576
Hendek Nahiyesi Köyleri	0	1	58	0	0		11.515	2.705
Adapazarı Kazası Toplamı	77	4	306	5	1.898.233	30	110.794	24.791

[3] 1911 ve 1912 yıllarında yayınlanan Devlet salnamelerine göre İzmit sancağına bağlı olan kazaların köy ve nahiye sayılarında bir değişiklik olmamıştı. İzmit sancağının kazaları: Merkez İzmit, Adapazarı, Geyve, Yalova, Karamürsel ve Kandıra idi. Toplam 6 kaza içerisinde 1299 köy ve 12 nahiye bulunuyordu. Sancak içerisindeki köy ve nahiye dağılımı ise şöyleydi: Merkez İzmit'te 181 köy ve 2 nahiye, Adapazarı'nda 304 köy ve 4 nahiye, Geyve'de 142 köy ve 2 nahiye, Yalova'da 47 köy, Karamürsel'de 97 köy ve 1 nahiye, Kandıra'da 528 köy ve 3 nahiye bulunuyordu. *Salname-i Devlet-i Âli Osman, Altmış altıncı sene*, Dersaadet, Selanik matbaası 1327, s.835-837; *Salname-i Devlet-i Âli Osman, Altmış yedinci sene*, Dersaadet, Selanik matbaası, 1328, s.847-849.

[4] Salname-i Devlet-i Âli Osman, Altmış altıncı sene, Dersaadet, Selanik Matbaası, 1327, s.385

[5] Salname-i devlet-i Âli Osman, Altmış yedinci sene, Dersaadet, Selanik Matbaası, 1328, s.847

[6] Salname-i Devlet-i Âli Osman, Altmış sekizinci sene, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1334, s.729

[7] BOA. DH. UMVM.157- 96

Adapazarı kazasının en önemli ihracatı kereste üzerine idi. Kereste kaza içinde Karasu, Sapanca, Süleymaniye, Hendek ormanlarından hazırlanırdı. Orman idaresi bu bölgeden yıllık 20-25 bin lira vergi almaktaydı. Buradan elde dilen ihracat miktarının 90-100 bin lira olduğu anlaşılmaktadır. Kereste ihracatı İtalya ve Yunanistan'a, İskenderiye ve Beyrut'a yapılmaktaydı. İtalya'ya tren yolları için travers Karasu ormanlarından gönderilmekteydi. Yunanistan'a fıçı ve dolaplar için gürgen ihraç edilmekteydi.

Kasım 1916 başlarında Adapazarı'nda savaş malzemesi dışında zirai ve diğer küçük makineler, pompalar, değirmen donanımı üretecek büyük bir fabrika kuruldu. Fabrikanın açılışını bizzat Harbiye Nazırı Enver Paşa yapmıştı. Enver Paşa fabrikanın açılışını yapmakla kalmamış aynı zamanda döneminin en önemli Milli yatırımlarından olan bu fabrikaya 20 hisse ile hissedar olmuştu.[8] Adapazarı için çok önemli olan bu fabrika açıldığında 400 işçi ve darüleytamlarda okuyan 50 talebe çalışmaktaydı.[9]

1. Dünya Savaşı'nda 1916'da büyük bir tesis olarak kurulan ve orduya nakliye arabası ve tüfek parçaları hazırlayan Araba Fabrikası'nın, Adapazarı sanayi tarihinde önemli yeri vardır. Cumhuriyet döneminde "Demir-Tahta Fabrikası" (DA-TA) adını alan ve istasyonun batısındaki bu fabrika (bugünkü Zirai Donatım Kurumu), eskiden sergilere katılacak kadar kaliteli imalatlar yapmaktaydı.[10]

Şehirde biriken sermaye, Adapazarı'nda 1914 yılında Osmanlının ilk Milli bankalarından birinin kurulmasına vesile olmuştur. Şehirde bu bankadan önce 1889'da Ziraat Bankası şubesi ve 1907'de açılan Osmanlı Bankası şubesi bulunuyordu. Bu dönemde İzmit'te hiçbir banka şubesi mevcut değilken Adapazarı'nda biri merkez olmak üzere 3 banka şubesi mevcuttu. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devletini pek çok yönden etkilemişti. Bu savaşın Adapazarı ekonomisine de yansımaları olmuştu. 1919 yılında açılan Adapazarı Emniyet Bankası, Birinci Dünya Savaşı sonrası, Türkiye Cumhuriyet'inin kurulma sürecinde Adapazarı ekonomisi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Osmanlı Devleti zamanında kurulan Milli bankalardan cumhuriyet dönemine geçebilen 14 bankadan ikisi Adapazarı'nda kurulmuştu. Bu 14 bankadan 2000'li yıllara kadar faaliyetine devam edebilen iki bankadan biri ise Adapazarı İslam Ticaret Bankası olmuştur. Şehrin bağlı olduğu İlin merkezi olan İzmit'te ise ilk yerel banka pek çok Adapazarılının da katkısıyla 1927'de kurulabilmişti.

Adapazarı 1. Dünya Savaşı döneminde Hilal-i Ahmer'in (Kızılay) tarım üssü idi. Binlerce dönüm arazide askerin ihtiyacı olan tarım ürünleri üretilmekte idi.[11] Bu dönemde Ermeniler için tehcir yaşanmış ve Adapazarı da dahil pek çok bölgenin nüfus yapısı değişmişti.

Kocaeli ili, Cumhuriyetin ilk yıllarına gelindiğinde İzmit, Karamürsel, Yalova, İznik, Hendek, Adapazarı, Geyve ve Kandıra olmak üzere sekiz kazadan oluşmaktaydı. Yine bu dönemde Adapazarı kazası Akyazı, Sapanca, Karasu (İncili) ve Söğütlü nahiyelerinden oluşmakta idi.[12] vilayette en fazla köy 482 köy ile Kandıra kazasında bulunmaktaydı. Kandıra kazasını 245 köy ile Adapazarı kazası takip ediyordu.

Adapazarı kazası Sakarya Nehri, Mudurnu Irmağı ve Sapanca Gölü gibi önemli sulak alanlara sahipti. Kazada yetiştirilen ürünlerin %80'i İstanbul'a ihraç ediliyordu.

---

[8] Resül Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV*, Kocaeli, 2018, s.982

[9] *Harb Mecmuası*, Yıl:1, Sayı:14, Teşrinisani 1332, s.212

[10] Narin, *a.g.m.* s.983

[11] Mustafa Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2016, s.78-81; Bülent Cırık, "Adapazarı'nda Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu Ve Faaliyetleri (1914-1922)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45. Sayı Temmuz 2015, s.88-90.

[12] 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1926, s. 744; 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbaa-i Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı, s. 1022; 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbaa-i Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı, s. 1086; 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, İstanbul, Matbuat Umum Müdürlüğü Devlet Matbaası, 1929, s. 606.

Milli Mücadele yıllarında Adapazarı Anadolu'nun en zengin ve mamur kasabaları arasında kabul edilmekteydi. Kentte güçlü bir esnaf ve tüccar zümresi bulunmaktaydı. Bu zümrenin iktisadi bilinci de yüksek düzeydeydi. Bu hususu 15 Haziran 1922'de Adapazarı çarşı ve pazarını bir fert gibi gezen, muhtelif mağaza ve dükkanlara uğrayan Atatürk de tespit etmişti. Adapazarı tarımında en önemli yeri patates üretimi tutuyor, yılda 2000 vagon patatesin ihraç edildiği oluyordu. İstanbul'da patates fiyatları Adapazarı-Haydarpaşa demiryolunun açık veya kapalı olmasına göre değişiyordu. 21 Ekim 1921'de kapalı olan hattın tekrar ulaşıma açılmasıyla patates %25 ucuzlamış, okkası toptan 5 kuruşa kadar düşmüştü. Kocaeli ilinde toplam 13.708 dönüm olan patates ekim alanının 12.618 dönümü Adapazarı kazasındaydı. İlin toplam 1.482.650 kg olan üretiminin 1.455.000 kg'ı Adapazarı'na aitti. Adapazarı, ilin bakla üretiminin yarısından fazlasını sağlıyor, mısır üretiminde ve İstanbul'un meyve ihtiyacını karşılamakta önemli bir yer tutuyordu. Ayrıca Hendek ve Düzce'nin tütünü, Mudurnu yöresinin yumurta ve tavuğu Adapazarı yoluyla nakledilyordu. [13]

İzmir İktisat Kongresi'nde Adapazarı Damgası

17 Şubat 1923'te toplanan İzmir iktisat Kongresi'ne yurdun her köşesinden delegeler gelmişti. Adapazarı burada kalabalık bir heyetle temsil edilmişti. İzmit'in 3 delegesine karşılık Adapazarı 6 delege ile temsil edilmişti. Adapazarı delegelerinin adları ve temsil ettikleri sektörler şöyleydi:

Adapazarı Banka Mümessili Mustafa Hulusi,

Adapazarı Şirketler Mümessili Hacı Mehmed Hilmi, (Adapazarı Tic. Odası kurucusu)

Adapazarı Ticaret Mümessili İhsan,

Adapazarı Zürra Mümessili Hasan Veli,

Adapazarı Zürra Mümessili Hacı İbrahim,

Adapazarı Sanayii Mümessili Dervis,

Milli iktisat şuuru ile gerçekleştirilen bu kongrede Osmanlı'nın ilk yerli bankalarından biri Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nın kurucu müdürü olan, aynı zamanda ekonomisi ile parlayan Adapazarı'nda Ticaret ve Sanayi Odası'nı hem kuran hem de uzun yıllar yöneten Şumnulu Mehmet Hilmi Efendi, Adapazarı Şirketler Mümessili olarak şehrini temsil etmişti.

Sakarya'daki çiftçilik ve ticaretle uğraşan eşraf ile banka ve şirket ortak ve temsilcileri, Kocaeli livasının diğer temsilcileriyle, İzmir'de 17-21 Şubat 1923 günlerinde dört günlük özel çalışmaları sonucu bir rapor hazırlamıştı.

Bu raporla "Şu kadar ki henüz kasabalarımızda demirci, sobacı, tenekeci, bakırcı, dülger, marangoz gibi sanayi erbabından tamamen denecek derecede mahrum olduğumuz bütün çıplaklığı ile ortadadır." deniliyordu. Ülke ve yöre iktisadiyatının ihtiyaçlarını, Reji İdaresi'nin kaldırılması gereğini, Ziraat Bankası'nın çiftçilerin ihtiyacını karşılamaktaki yetersizliğini, Demiryolu tarifesini, demiryolu, posta ve telgraf ile ilişkin gecikme şikâyetlerini, ticaret odalarının yetersizliğini, demiryolu şirketinin İzmit limanını baltalaması gibi ticari ve iktisadiye ile ilgili 14, ziraat işleri ile ilgili 14, sanayi ile ilgili 2 madde olmak üzere 30 maddelik sorunlar ve çözüm önerileri kongreye sunmuştur.[14]

---

[13] Sabahattin Özel, "Türk İktisat Tarihinde Adapazarı", *İktisat Fakültesi Mecmuası, Sabahaddin Zaim'e Armağan Özel Sayısı*, 1994/B-3 C-1-4, İstanbul, 1996, s. s.747-749

[14] Resül Narin, *SATSO ile Bir Asır*, SATSO Yay. Sakarya, 2017, s.39-41

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası

31 Mayıs 1917 tarihinde Şumnulu Hacı Mehmet Hilmi Efendi tarafından kurulan Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, Savaş ve Milli Mücadele dönemlerinde yine Hilmi Efendi'nin yönetiminde hizmet vermiştir.

ATSO'nun kurucu başkanı olan ve 1923 yılında vefat eden Şumnulu Mehmet Hilmi Efendi'den sonra 1924 yılında Oda'nın ikinci başkanlığını Salih (Yöntem) Bey üstlenmişti. Cihan Harbi'nin zorlu zamanlarında kurulmuş ve Milli mücadele dönemini de geçtikten sonra yeni kurulan Cumhuriyet ile beraber tıpkı devletin olduğu gibi Oda'nın da işleyişinde pek çok değişiklikler olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Oda yönetiminde birinci başkanlık, ikinci başkanlık ve azalıklar mevcuttu. Oda yönetiminde bulunanlar şehrin ekonomisi içerisinde önemli işler yapan kimselerdi.[15]

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nda 1925 yılına kadar Oda'ya kayıt zorunluluğu ve kayıt ücreti ödeme yükümlülüğü yoktu. 1924, 1925 senelerinde Oda'ya kayıtlı muhtelif meslek erbabı ticaret ve sanayiden 198, muhtelif derece sınıf tüccarı ve kayıtlı olmayanlar takribi olarak 496 küçük tüccar, esnaf ve sanatkâr mevcut olup, Oda'nın toplam 624 kayıtlı üyesi vardı.

Sakarya Ticaret Borsası

Adapazarı'nın sahibi olduğu ekonomik büyüklük Türkiye'de kurulan ilk on ticaret borsasından birinin bu kentte kurulmasına vesile olmuştur. Sakarya Ticaret Borsası, Adapazarılı tüccar ve ahalisinin zahire hububat ve un alım satımı için, Adapazarı Zahire Borsası adı ile 10 Recep 1303 (14 Nisan 1886) tarihli Genel Borsalar Nizamnamesine bağlı olarak, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Bakanlar Kurulu imzası ile 18 Nisan 1925 tarihinde kurulmuştur.[16]

1925 yılında borsa faaliyete girdiği ilk yıl 3836 lira 17 kuruş gelir elde etmişti. Giderleri ise 3697 lira 18 kuruştu. Bu dönemde Ticaret Borsası, Ticaret Odası'nın en büyük gelir kalemi idi. 1926 yılında borsanın geliri 13.590 lira 19 kuruş iken giderleri 8.699 lira 56 kuruştu. 1927 yılında gelir 14.047 lira 92 kuruş gideri 8.647 lira 95 kuruş, 1928 yılında gelir 14.789 lira 11 kuruş gider 8462 lira 57 kuruş, 1929 yılında gelir 9.221 lira 46 kuruş gider 8.149 lira 82 kuruştu.

2 Mayıs 1928 tarihinde Adapazarı ve Biga borsaları talimatnamelerinin ikinci maddesinde borsa muamelatının köylere ve civar çiftliklere şümulünü ifade etmek üzere: "Zahire borsası bulmayan çiftlik ve köylerde zahire ve hububat ve un alanlar aldıkları malın cins ve fiyatını bir beyanname ile borsa encümenine bildirecektir." denilmekteydi. Bu durum işlemlerin gerçekleşmesinde zorluk çıkarttığı gibi bir yararı da bulunmuyordu. Borsa muamelatının köyleri kapsaması borsalar için bir gaye olmadığı cihetle değiştirilmesi kararlaştırılmıştı.[17]

Adapazarı Zahire Borsası Yönetmeliği, zamanının ihtiyaçlarını uygun olarak İktisat Vekâletinin 15 Ağustos 1931 tarih ve 48 41/106 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine 17 Ağustos 1931 tarihinde tekrar revize edilmiş ve hazırlanan yeni şekli ile tasdik edilmişti.[18]

1929 yılındaki dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi de etkilemişti. Devlet pek çok alanda tedbirler almak yoluna gitmiş ve bu durumdan pek çok ticaret borsası da etkilenmişti. Artık işlemlerin eskisi gibi olamaması ve azalması

[15] Ali Rıza(Oda Başkâtibi), Ada Pazarı Ticaret ve Sanayi Odası Sevgili Cumhuriyetimizin 10 uncu Yıl Dönümü Kutlama Mecmuası, İmamoğlu Fevzi Matbaası, İstanbul, 1933, s.7-9
[16] BCA, 30-18-1-1/13-18-14
[17] BCA, 30-18-1-1/28-26-11
[18] BCA, 30-18-1-2/22-60-13

ayrıca Borsa'nın zarar etmesi sebebiyle, 12 Aralık 1931 tarihinde Adapazarı Ticaret ve Zahire Borsası lağvedilerek para ve eşyaları Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odasına devredilmişti.[19]

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adapazarı'nda Ticari Hayat

Adapazarı'nda Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ticari hayat pek çok kentten ileri durumdaydı. Ticaretin merkezi Uzun Çarşı idi. Ancak Unkapanı, Bakırcılar, Karaağaçdibi, Eski Mizan Çarşısı, Erenler Caddesi, Hükümet Caddesi, Soğanpazarı, Hendek Caddesi, Sabit Efendi Hanı, Pirinç Pazarı, Demirciler Caddesi, Kunduracılar Çarşısı, Kömürpazarı gibi şehrin pek çok ticaret merkezi bulunuyordu. Esnaf veya tacirler bu merkezlerde gruplar halinde çalışıyorlardı.

1926 yılında Şafak kahvesi sokağında kurulmuş olan un değirmeni Dizaric Süleyman Usta'ya aitti. Bu değirmen otuz beygir gücünde idi. 1925 yılında kurulmuş olan, Tozlak Hacı Hafız ve kardeşi Yakup Efendi'ye ait değirmen Aziziye Camii civarındaydı. Bu değirmenin 30 ve 36 beygir gücündeki motorlarıyla yıllık kapasitesi 1.800.000 kilogramdı.[20] Yine 1926 yılında kurulan Halk Un Fabrikası Hasköylü Rauf Bey'e aitti. Bu fabrikanın 36 beygir gücünde odunla çalışan değirmeni vardı. Senelik üretimi 21 bin ton civarındaydı. Hendek caddesinde 1911 yılında kurulmuş Mustafa Efendi değirmeni, yine 1915 yılında kurulmuş Tayyar Bey'e ait değirmen bulunmaktaydı. 1926 yılında Hendek Caddesi'ndeki Köprülü Gümrükçü Zade Hamdi'ye ait un değirmeninde, yirmi sekiz beygir kuvvetinde motoruyla, günde dört bin beş yüz kıyye civarında zahire öğütülmekteydi. Subaşı Mahallesinde 1911 yılında kurulmuş Ananya değirmeni sahipsiz durumdaydı.[21]

Subaşı Mahallesinde Sipahizade Ahmet Bey'e ait altmış çarklı bir mensucat fabrikası mevcuttu. 1915 yılında önce koza fabrikası olarak kurulmuş, 1920 yılında mensucat fabrikasına dönüştürülmüştü. İstasyon civarında Bolulu Numan ve ortağı Osman Efendilere ait helva tahin fabrikası bulunuyordu. 1926 yılında kurulan bu fabrikada günde 300-600 kg. arasında tahin üretiyordu. Adapazarı'nda daha önce faaliyet gösterdikleri kaydedilen konserve fabrikası ve yağhaneler 1923 yılında artık çalışmıyorlardı.

Adapazarı'nda bir *ticaret ve zahire borsası* mevcuttu. Bucak olmasına rağmen, Taraklı kasabası da ticaret ve zahire borsası, 200 kadar dükkanı ve canlı ticaret hayatıyla dikkat çekmekteydi. *İzmit-Adapazarı Osmanlı Nakliyat Şirketi* Halepli Haririzade Şefik ve ortaklarına ait olup, İstanbul-İzmit-Adapazarı arasındaki nakliyeyi sağlamaktaydı. Şirketin merkezi İstanbul Balıkpazarı'nda Ralli iskelesinde Osman Efendi Hanı'nda bulunuyordu. Şirket İstanbul'dan İzmit'e 30 tonluk motoruyla kg'ı bir kuruşa her türlü nakliyatı yapmakta, ayrıca komisyonculuk ve gümrük işlemlerini de üstlenmekteydi. Adapazarı-Haydarpaşa demiryolu hattının zaman zaman kapanması en çok nakliyeci ve komisyoncuları memnun ediyordu. "*Çiftçiler Birliği*" beş yıl süreli ve 5000 lira sermaye ile kurulmuş bir zirai yardımlaşma şirketiydi. Tarımı modernleştirmek amacıyla kurulan şirket bir traktör ve bir de harman makinesi satın almış, bir çiftlik seçerek derhal faaliyete geçmişti. Yine 29 Temmuz 1924'te "*Adapazarı Ayakkabıcılık Türk Anonim Şirketi*" 5000 lira sermaye ile kurulmuştu. 4 Ağustos 1925'te kurulan "*Hendek Tütüncüler Kooperatif Şirketi*"nin sermayesi ise 100.000 liraydı. Günümüzde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da satışlarını arttırmak için firmalar basın yayın kuruluşlarında reklam veriliyordu. Adapazarı esnaflarının verdiği reklamlardan bazıları şöyleydi:

İstanbul Terzihanesi- Ali Muhiddin, Sivil ve askeri ve bilumum kadın kostümleri en son moda ve model mucibince imal olunur.

---

[19] BCA, 30-18-1-2/24-79-15; *Resmi Gazete*, 28 Kânunusani 1932, Sayı: 2014, s.1; *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1932, s.4

[20] Sabahattin Özel, "Türk İktisat Tarihinde Adapazarı", *İktisat Fakültesi Mecmuası, Sabahaddin Zaim'e Armağan Özel Sayısı*, 1994/B-3 C-1-4, İstanbul, 1996, s.747-748

[21] *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi*, Birinci Sene, numro: 11, Teşrinievvel 1341, s.6

Adapazarı Belediye Oteli- Hüseyin Tahsin Efendi, Otel geniş yedi odaya ve yirmi karyolaya muhtevi olup cephesi Hükümet Caddesine ve arka ve yan tarafları bahçelere nazır ve havadardır. Otelin alafranga bir lokantası ve geniş kıraathanesi vardır. Yatak fiyatları: gecelik 50-75 kuruştur. Otel, Çarşıya, İstasyona ve piyasaya, devair-i hükümete yakın ve memleketin birinci derecede otelidir.

İstikbal Şirketi Safa hamamı- Adapazarı'nın en mutena mahallinde temiz bir hamamdır. Cumartesi, Pazartesi, Salı ve Çarşamba günleri kadınlara, diğer günler erkeklere mahsustur. Hamam bir pavyonu ve büyük salonu muhtevi olup sekiz kurnalı alaturka hamamdır. Fiyatları kadınlar (10 ve 7, 5), erkeklere (30, 20, 15) kuruştur.

Türkiye Salon ve İlanat gazetesine göre Cumhuriyet'in ilk yıllarında Adapazarı'nın tacirlerinin bazıları şöyleydi:

Otel

Meşrutiyet Oteli-Sahibi ve Müdürü Mehmed Hulusi, Hükümet Caddesi

Belediye Oteli- Sahibi ve Müdürü Hüseyin Tahsin Efendi, Hükümet Caddesi

Sabit Efendi Oteli- Sahibi Dişçi Hüseyin Efendi, Çarşıda İstasyona yakın

Safa Oteli- Adapazarı

Eczahane

İstikamet Eczahanesi- Ömer Lütfü Bey, Uzun Çarşı

Banka

İslam Ticaret Bankası- Adapazarı

Emniyet Bankası- Merkezi Adapazarı Uzun Çarşı'da

Osmanlı Bankası- Adapazarı

Un ve Zahire Tüccarı

Süleyman Çavuş-Erenler Caddesi

Kandıralı Zade Ahmed- Unkapanı'nda

Emirzade Abdullah- Adapazarı

Mehmed Niyazi ve Şürekâsı- Unkapanı'nda

Osman ve Mahdumu- Bakırcılar'da

Dramalı Hafız Salih- Adapazarı

Bakkaliye Tüccarı

Hayri- Park Karşısında

Sakarya Ticarethanesi-Hacı Ali Mahdumları İsmail ve Halil Biraderler, Pirinç Pazarı'nda

Mitroviçeli Emin Süleyman- Park karşısında

Uncu Receb- Salko Cami Şerifi Karşısında

Bayroviç Abdulaziz-Eski Mizan Çarşısı'nda

Hacı Ali Mahdumu- Çukur Ahmediye Mahallesinde

TÜCCAR

Soğancızade Şevket- Adapazarı

Numan Beyzade Şevki-Adapazarı Hendek Caddesi'nde

Bosnalı İbrahim Nuri- Adapazarı

Şakir Kazım Biraderler ve Emin Muharrem-Uzun Çarşı Caddesi

Manav Zade Hacı Raif- Soğanpazarı'nda

Seyid Ömer ve Mahdumları- Adapazarı Hendek Caddesi'nde

SİLAH TÜCCARI

Kerim Zade Tahsin ve Mahdumu- Uzun Çarşı bitimi Ağa Cami Karşısında

TUHAFİYE TÜCCARI

Hafız Abdullah ve Mahdumları- Uzun Çarşı'da

Hüseyin ve Salih Biraderler- Erenler Caddesi

İsmail Fevzi- Uzun Çarşı başında

TERZİ

Halid ve Biraderi- Uzun Çarşı Başı

Rauf- Uzun Çarşı

İstanbul Terzihanesi-Ali Muhiddin, Demirciler Caddesi, Doktor Kamil Bey Kabinesi altı

Mehmed Salihiddin- Uzun Çarşı Başı

FABRİKA

Duhan Türk Anonim Şirketi

FABRİKA (UN)

Halk Un Fabrikası- sahibi Rauf Bey

Köprülü Gümrükcüzade Hamdi-Adapazarı Hendek Caddesi'nde

Hacı Hafız- kuruluş tarihi 1925, Aziziye Cami civarı

Fabrika (Marangoz)

Efe Zade Ahmed- Adapazarı Kömürpazarı'nda

Zihni- Adapazarı Kömürpazarı'nda

Diş Tabibi

Hayreddin Nuri- Uzun Çarşı

Ali Hadi-Adapazarı Uzun Çarşı Başında

Doktor

Kemaleddin Osman- Uzun Çarşı

İbrahim Kamil- Adapazarı Demirciler Caddesi

Kundura Şirketi

Adapazarı Ayakkabıcılık Türk Teavün Şirketi- Sermayesi 5.000, açılış tarihi 1924, Adapazarı Kunduracılar Çarşısı'nda

Kundura Levazımatı

Çavdar zade Âdem Ağa-Adapazarı Kunduracılar Çarşısı'nda

Adapazarı Kundura ve Kösele Ticarethanesi- Hasan ve Hüseyin, Adapazarı Kunduracılar Çarşısı'nda

Manifatura Tüccarı

Halil Vehbi- Uzun Çarşı

İbrahim Hilmi Biraderler- Uzun Çarşı

Lokanta

Hafız Rüstem ve Mahdumu- Adapazarı Sabit Efendi Hanı altında

Müskirat

Neşve Müskirat Fabrikası- Dimetokalı Ahmed Hamdi, merkez: Adapazarı Karaağaç mevki, Şubeler: Hendek, Düzce ve Akyazı

Ferruh Müskirat Fabrikası-Mehmed Zeki, Adapazarı Karaağaçdibi'nde

Müskirat Deposu- İsmail ve Şürekâsı, Adapazarı Uzun Çarşı[22]

Kıraathane

Halk Kıraathanesi- Osman Çavuş, Adapazarı Karaağaç Mevkiinde

Hamam

İstikbal Şirketi Sefa Hamamı

Yöredeki diğer sanayi tesislerine gelince Söğütlü bucak merkezindeki Kandıralı Yakup Efendi'ye ait değirmen atıl durumdaydı. Dernekcuma mevkiinde ve Kaynarca'da da birer değirmen, ayrıca Akyazı mıntıkasında devlete ait İmalat-ı Harbiye Kereste Fabrikası bulunmaktaydı.

Hendek'te ise 1926 yılında iki eczane mevcuttu. Şehirde *Belediye Oteli* isminde bir otel vardı. *Adapazarı İslam ticaret Bankası*'nın ilk şubelerinden biri Hendek'e açılmıştı. Bu tarihte şehirdeki tek banka da bu bankaydı. Şehirde tütün işi yapan 4 firma mevcuttu. Bunlar: *Duhân Şirketi, Komaro Şirketi, Hacı Ali ve Beyzade, Kavalalı Kamil* idi. Şehirdeki doktorlar *Fuad ve Aziz* beylerdi. Diş tabibi *Necib Bey*, *Kabile (Ebe) Hacer Velime Hanım*, Kunduracı *Serdar Zade Yusuf*, keresteci *Palaz Zade Faik*, Manifaturacı *Hacı Kandilli Zade*, Tüccar *Mâl Yusuf Zade Ali*, Tüccar *Gilşan Zade Hüseyin* ve *Tüccar Necmeddin* idi.[23]

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adapazarı'nda Önemli İşletmeler

Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası: Adapazarı kazası istasyon civarında, 1916'da resmi açılışı Enver Paşa tarafından yapılan ve 19 Mart 1917 tarihinde faaliyete başlayan fabrika Anonim Şirketi'nin uhdesindeydi. Her türlü ahşap ve demir malzeme işçiliği yapılan fabrikada yıllık 300 ila 4.500 arasında araba imal ediliyordu. Bunun yanı sıra marangozluk, torna ve tesviye üzerine de iş yapıyordu.

Dizariç Süleyman Usta Dakik Değirmeni: Adapazarı kazası Şafak Kıraathanesi sokağında 1926 yılında faalite başlayan değirmen çeşitli türden zahirenin öğütülmesi ile iştigal ediyordu. Süleyman Usta'ya ait olan değirmenin gücü otuz beygir olup bir yıl işlediği takdirde 1.800.000 kg öğütüm yapabiliyordu. *Tozlak Hacı Hafız ve Yakup Dakik Değirmeni:* Adapazarı kazası Aziziye Camii civarında bulunan bu değirmen 1925 yılında kurulmuştu. Hacı Hafız ve Yakup kardeşlere ait olan değirmende yirmi yedi ve otuz yedi beygirlik iki ayrı motor bulunuyordu. Çeşitli türden zahirenin öğütüldüğü değirmenin üretim miktarı, yıllık işlediği takdirde 1.800.000 kg kadardı.

Halk Dakik Fabrikası: Adapazarı kazası Çeşme Meydanı'nda 1926 yılında faaliyete başladı. Sahibi Hasköylü Rauf Bey olan fabrika, çeşitli türden zahirelerin öğütüldüğü yerlerden biriydi. Fabrikanın gücü otuz iki beygir olup işlediği takdirde yıllık üretimi 1.800.000 kg idi.

Mustafa Efendi Dakik Değirmeni: Adapazarı kazası Hendek Caddesi üzerinde bulunan değirmen 1911 yılından beri faaliyet gösteriyordu. Berkofçalı Mustafa Efendi'ye ait olan değirmenin gücü yirmi sekiz beygir olup yıllık üretim kapasitesi 1.500.000 kg kadardı.

Tayyar Bey Dakik Değirmeni: Adapazarı kazası Hendek Caddesi üzerinde bulunan değirmen 1915 yılından beri faaliyet gösteriyordu. Tayyar Bey'e ait olan değirmenin gücü yirmi sekiz beygirdi ve yıllık 1.800.000 kg üretim kapasitesi vardı.

---

[22] *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi*, İkinci Sene, numro: 19, Haziran 1926, s.17

[23] *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi*, İkinci Sene, numro: 19, Haziran 1926, s.19

Ananiya Dakik Değirmeni: 1911 yılında kurulan değirmen Adapazarı kazası Subaşı mahallesinde olup 1927 yılı itibariyle atıl haldeydi.

Söğütlü Dakik Fabrikası: Adapazarı kazası Söğütlü nahiyesi merkezinde faaliyet gösteren fabrika 1926 yılında tesis edilmişti. Sahibi Kandıralı Yakup Efendi olup otuz iki beygirlik güce sahipti. Yıllık üretim kapasitesi ise 1.800.000 kg kadardı.

Dernek Cuma Dakik Fabrikası: Eski Tapu memuru Ahmet Efendi ve şerikine ait olan fabrika 1926 yılında faaliyete geçmişti. Adapazarı kazası Dernek Cuma mevkiinde bulunan fabrikanın gücü otuz iki beygir olup yıllık üretimi 1.800.000 kg'dan ibaretti.

İmalat-ı Harbiye Kereste Fabrikası: Adapazarı kazası Akyazı mıntıkasında olan bu fabrika devlete aitti. 1927 yılı itibariyle üretim miktarı hakkında bilgiye sahip değiliz.

Helva Tahin Fabrikası: Adapazarı kazası istasyon civarında olan fabrika 1926 yılından beri faaliyet gösteriyordu. Bolulu Numan ve ortağı Osman Efendi'ye ait olan fabrikanın gücü yirmi beş beygirdi. Fabrikanın günlük üretim miktarı 300 ila 600 kg arasında değişiyordu.

Koza ve Mensucat Fabrikası: Adapazarı kazası Subaşı mahallesinde bulunan fabrika önceleri koza fabrikası olarak hizmet verirken sonradan mensucat alanında faaliyete başlamıştır. Fabrika Sipahizade Ahmet Bey'e ait olup altmış çarka sahipti.[24]

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adapazarı'nda Bankalar

Adapazarı'nda Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli bankalar ve Ziraat bankasının sandıkları vardı. Kocaeli vilayetindeki bankalar ağırlıklı olarak Adapazarı kazasında bulunuyordu. Şehirde Milli ve yerli bankalar olan Adapazarı Türk Ticaret Bankası ve Adapazarı Emniyet Bankası faaliyet gösteriyordu. Vilayetin merkez kazasında hizmet veren tek banka ise Kocaeli Halk Bankası idi. Bunların yanı sıra tütünüyle meşhur olan Hendek'te tütün üreticilerinin kurdukları Hendek Tütüncüler Kooperatif Şirketi 100.000 liralık sermayesi ile dikkat çekmektedir. Kocaeli vilayetinin Adapazarı, Karamürsel, Hendek, Kandıra ve Gebze kazalarında Ziraat Bankası sandıkları da faaliyet gösteriyordu.[25]

Adapazarı'nda açılan ilk banka şubesi Ziraat Bankası'nın idi. 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası'nın Adapazarı şubesi 1889 tarihinde açılmıştır. 1909 yılında Ziraat Bankası'nın Adapazarı Şubesinin müdürü Hacı Efendi[26], 1912 yılında Kevork Efendi idi.[27] 1913-1923 yılları arasında bu görevi Mustafa Hulusi Efendi üstlenmişti.[28] Kendisi İzmir İktisat Kongresi'nde Adapazarı Banka mümessili olarak bölgesini temsil etmiştir. 1933 yılında Adapazarı Şubesinin sermayesi 100.000 Lira idi.[29]

---

[24] 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 1093; 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 621.
[25] 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 1093; 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 621.
[26] Annuaire Oriental du Commarce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, The Annuaire Oriental&Printing Company Limited 1909, Constantinople, s.1679
[27] *Annuaire Oriental Commerce, industrie administration*, magistrature de l'Empire Ottoman. 32ème année 1912 Hégire 1330- Année financière 1328; s.1362
[28] Annuaire Oriental, Commerce, Industrie, Administration, Magisture de l'Orient 1913, s.1373; Annuaire Oriental, 1921 Commerce, Industrie, Administration, Magistrature Oriental Directory, 1921, s.1244; Annuaire Oriental, Oriental Directory. Commerce, Industrie, Administration, Magisture. 1922, Editeur-Propriétaire: Alfred Rizzo, Stambool, s.1194
[29] Ali Rıza(Oda Başkatibi), Ada Pazarı Ticaret ve Sanayi Odası Sevgili Cumhuriyetimizin 10 uncu Yıl Dönümü Kutlama Mecmuası, İmamoğlu Fevzi Matbaası, İstanbul, 1933, s.22

1907 yılında açılan Osmanlı Bankası Adapazarı Şubesi'nin 1933 yılında sermayesi 10.000 lira idi.[30] 1909 yılında Osmanlı Bankası'nın Adapazarı Şubesi müdürü Bensasson, kontrolörü Hanemoğlu, kasiyeri Bavend, muhasebecisi Stavridis, mağaza sorumlusu ise Jacodivis idi.[31] Bensasson Efendi 1922'ye kadar bu görevi sürdürmüştür.[32]

Cumhuriyet döneminin ilk ulusal bankası olan İş Bankası, Atatürk'ün direktifleriyle İzmir Birinci İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda 26 Ağustos 1924 tarihinde kuruldu.[33] İş Bankası zamanla ülke çapında şubeler açmaya başlamıştı. 1 Haziran 1931 tarihinde açılan Adapazarı İş Bankası şubesinin sermayesi 5.000 lira idi.[34]

Sonuç

Adapazarı adından da anlaşılacağı üzere bir ticaret şehridir. Şehrin kuruluşunda da iktisadi dinamikler önemli bir yer tutmaktadır. Şehir Sakarya Nehri'nin kolları arasında kalmasından dolayı önceleri Ada ismi ile anılırken, bölgedeki meşhur Pazar nedeni ile Ada'nın Pazar'ı ve nihayetinde de Adapazarı adını almıştır.

Osmanlının son dönemleri Adapazarı için oldukça hareketli geçmiştir. Devletin kaybettiği topraklardan gelen muhacirlerin yerleştikleri en önemli merkezlerden biri Adapazarı olmuştur. Pek çok muhacir geldikleri coğrafyalardaki faaliyetlerini Adapazarı'na taşımıştır. Şehirde pek çok yeniliğin altında muhacirlerin imzası bulunmaktaydı. Muhacirlerin Adapazarı'na gelmeleri ile birlikte şehirdeki Müslüman Türk oranı yıldan yıla artmıştır. Gayrimüslimler Adapazarı'nda Osmanlı tarihi boyunca azınlık durumunda kalmışlardır. Buna rağmen şehrin iktisadi ve kültürel hayatında büyük izler bırakmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi devletin tüm kentlerini olduğu gibi Adapazarı'nı da etkilemişti. Özellikle Ermenilerin hıyanetleri şehirde pek çok anlayışın değişmesine vesile olmuştu. Ermeniler şehir hayatında önemli bir konuma sahipken tehcir yaşanmış ve şehirden uzak yerlere göç etmişlerdi. Onların gitmesi ile şehirdeki tüm işletmeler millileşmiştir. Şehirdeki sermaye sahipleri giden Ermenilerin işletmelerini satın almış ve bu işletmeleri çalıştırmaya devam etmişlerdir.

Milli Mücadelenin kazanılması ve Osmanlı toplumu için yeni bir rejim olan Cumhuriyet'in ilanı ile pek çok şey eskisi gibi değildi. Tüm sıkıntılara rağmen Adapazarı halkı iktisadi zenginliğini devam ettirmiş ve Osmanlı'dan aldığı mirası Cumhuriyet'e taşımıştı.

Adapazarı'nda bankacılık Cumhuriyet'in ilk yıllarında pek çok kentten ileri durumdaydı. Bankacılığın bu kadar gelişmiş olması şehirdeki iktisadi vaziyet hakkında önemli ipuçları vermektedir. Şehirde kurulan Adapazarı İslam Ticaret Bankası ve Adapazarı Emniyet Bankası bölgesel olarak kurulan bankalar olmalarına rağmen zamanla ulusal banka niteliğine kavuşmuşlardır. Öyle ki Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Türk Ticaret Bankası adı ile 2000'li yılları görebilen Cumhuriyetin ilk dönemlerinden kalan birkaç bankadan biri olmuştur.

Adapazarı'nda işletmeler daha çok şehir merkezinde Uzunçarşı ve etrafında bulunmaktaydı. Aziziye, Karaağaçdibi, Kömürpazarı, Unkapanı ve Eski Mizan Çarşısı gibi pek çok bölgede değişik meslek erbapları ticari faaliyetleri devam ettirmişlerdir.

Adapazarı sadece ekonomik yapısı ile değil nüfus ve pek çok aşanda 1954'e kadar bağlı olduğu Kocaeli'nin merkezi

[30] Ali Rıza, *a.g.e.,* 22

[31] Annuaire Oriental du Commarce de l'Iedustrie de l'administration et de la Magistrature, The Annuaire Oriental&Printing Company Limited 1909, Constantinople, s.1679

[32] Annuaire Oriental, Commerce, Industrie, Administration, Magisture de l'Orient 1913, s.1373; Annuaire Oriental, 1921 Commerce, Industrie, Administration, Magistrature Oriental Directory, 1921, s.1244; Annuaire Oriental, Oriental Directory. Commerce, Industrie, Administration, Magisture, 1922, Editeur-Propriétaire: Alfred Rizzo, Stambool, s.1194

[33] http://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/bizi-taniyin/tarihimiz (15.03.2017)

[34] Ali Rıza, *a.g.e.* s.22

olan İzmit'ten üstün durumda idi. Nihayetinde de bu ilden ayrılarak Sakarya adı ile yeni bir il kurulmuş ve bu ilin merkezi de Adapazarı olmuştur.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Ali Rıza (Oda Başkâtibi), *Ada Pazarı Ticaret ve Sanayi Odası Sevgili Cumhuriyetimizin 10'uncu Yıl Dönümü Kutlama Mecmuası*, İmamoğlu Fevzi Matbaası, İstanbul, 1933.
- Cırık, Bülent, "Adapazarı'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu Ve Faaliyetleri (1914-1922)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45. Sayı Temmuz 2015, ss.86-103.
- Sarı, Mustafa, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2016
- Sarı, Mustafa ve Ünal, Bahadır, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* Cilt: 9, Sayı: 2, Yıl: 2014, ss.137-158
- Narin, Resül, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV*, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik-İbrahim Şirin-Ali Yeşildal-Resül Narin, Kocaeli, 2018, ss.971-997
- Narin, Resül, *Ada'dan Pazar'a Sakarya*, SATSO Yay. Sakarya, 2015
- Narin, Resül, *SATSO ile Bir Asır*, SATSO Yay. Sakarya, 2017, s.39-41
- Özel, Sabahattin, "Türk İktisat Tarihinde Adapazarı", *İktisat Fakültesi Mecmuası, Sabahaddin Zaim'e Armağan Özel Sayısı*, 1994/B-3 C-1-4, İstanbul, 1996.
- Yıldız, Selin ve Döker, Mehmet Fatih, "İzmit Şehrinin Nüfus Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya dergisi*, Sayı: 32, Haziran-2016, ss.33-47
- *Salname-i Devlet-i Âli Osman, Altmış altıncı sene*, Dersaadet, Selanik Matbaası 1327.
- *Salname-i Devlet-i Âli Osman, Altmış yedinci sene*, Dersaadet, Selanik Matbaası, 1328.
- *Salname-i Devlet-i Âli Osman, Altmış sekizinci sene*, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1334.
- *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1926.
- *1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı.
- *1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı.
- *1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, İstanbul, Matbuat Umum Müdürlüğü Devlet Matbaası, 1929.
- *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration*, magistrature de l'Empire Ottoman. 32ème année 1912 Hégire 1330- Année financière 1328.
- *Annuaire Oriental du Commarce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature*, The Annuaire Oriental&Printing Company Limited 1909, Constantinople.
- *Annuaire Oriental, 1921 Commerce, Industrie, Administration*, Magistrature Oriental Directory, 1921.
- *Annuaire Oriental, Commerce, Industrie, Administration*, Magisture de l'Orient 1913.
- *Annuaire Oriental, Oriental Directory. Commerce, Industrie, Administration, Magisture*, 1922, Editeur-Propriétaire: Alfred Rizzo, Stambool.

Arşiv, Gazete ve İnternet Kaynakları

- BCA, 30-18-1-1/13-18-14
- BCA, 30-18-1-1/27-84-14
- BCA, 30-18-1-1/28-26-11
- BCA, 30-18-1-2/22-60-13
- BCA, 30-18-1-2/24-79-15
- BCA. 30-18-1-1/30-62-17
- BOA. BEO. 4663/349662
- BOA. BEO. 4672/350330
- BOA. DH. UMVM.157- 96
- *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1932, s.4
- *Harb Mecmuası*, Yıl:1, Sayı:14, Teşrinisani 1332.
- http://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/bizi-taniyin/tarihimiz (15.03.2017)
- *Resmi Gazete*, 28 Kânunusani 1932, Sayı: 2014.
- *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi, Birinci Sene,* numro: 11, Teşrinievvel 1341
- *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi, İkinci Sene*, numro: 19, Haziran 1926

Ekler

Sakarya Bölgesinde Kazalara Göre Ekimi Yapılan Ürünler (Dönüm)[35]

Ürün Adı	Adapazarı	Geyve	Hendek	Toplam
Buğday	46.230	58.031	5.712	109.973
Mısır	33.844	16.924	13.876	64.644
Arpa	12.167	27.140	3.119	42.429
Tütün	76	6.402	10.500	16.978
Yulaf	7.721	7.023	851	15.595
Pamuk	35	6.023		6.058
Kaplıca	3.235	1.826	278	5.339
Çavdar	1.279	790	524	2.593
Fasulye	1.360	876	80	2.316
Soğan	636	1.177	58	1.871
Darı	978	190	414	1.582
Pirinç	1.379	1		1.380

[35] 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 608-609.

Susam		1.218		1.218
Patates	609	269	232	1.110
Afyon	4	741		745
Sarımsak	319	82	10	411
Nohut		359		359
Burçak	32	217	9	258
Bakla	12	187		199
Fiğ		163		163
Pancar		113		113
Keten-Kenevir	60			60
Kırmızı Biber		37		37
Üzüm	35			35
Şekerkamışı		13		13

1927-29 Yılı Sakarya Bölgesi Hayvan Sayıları (Baş)[36]

	Adapazarı	**Geyve**	**Hendek**	**Toplam**
İnek	26.781	12.644	9.204	48.629
Keçi	10.990	20.866	5.639	37.495
Koyun	19.610	8.781	7.765	36.156
Manda	9.481	1.329	1.932	12.742
Merkep	220	2.614	207	3.041
Kısrak	1.300	610	411	2.321
At	947	419	400	1.766
Katır	11	428	28	467
Deve	142	1	3	146

1926-27 yıllarında Adapazarı kazasında 938 öküz, 828 koyun, 578 keçi, 413 manda, 148 inek ve 65 dana bulunuyordu. Geyve kazasındaki hayvanlar 8.064 koyun, 6.032 kıl keçisi, 2.844 eşek, 1.462 manda, 1.181 beygir ve 528 katırdan ibaretti. Aynı yıllarda Hendek kazasında7.004 sığır, 6.871 koyun, 4.808 keçi, 1.974 manda, 763 beygir, 214 eşek, 24 katır ve 11 deve vardı.[37]

[36] 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 1087; 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 614.
[37] 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 1025-1027.

1927-29 Yılı Sakarya Bölgesinde Ormandan Elde Edilen Ürünler[38]

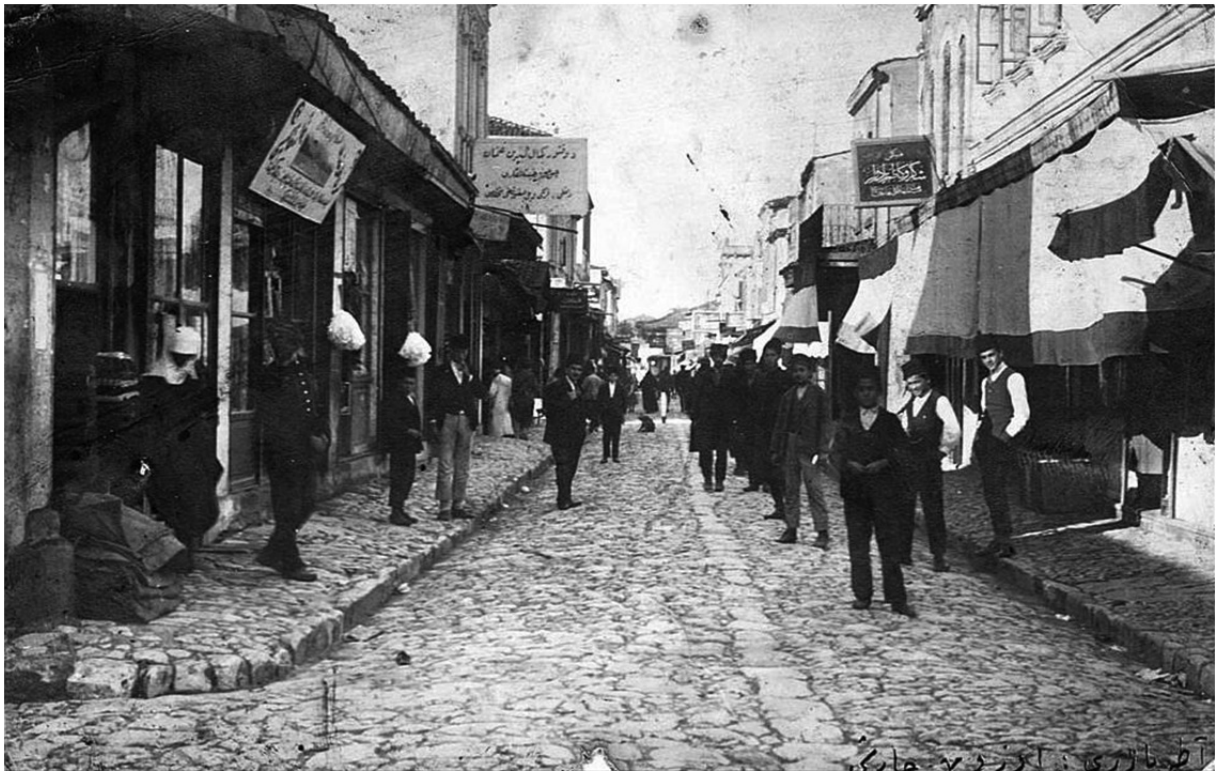
	Kereste (Metre Mikabı)	Odun (Kantar)	Kömür (Kantar)
Adapazarı	13.074	59.439	921
Geyve	959	14.000	1.400
Hendek	8.000	4.644	50
Toplam	**22.033**	**78.083**	**2371**

Adapazarı kazasının muhtelif yerlerinde bulunan maden havzaları

Kömür	Adapazarı kazası Bıçkıdere, İncili köylerinde, yine Akyazı Alaağaç, Pazarköy, Çınarlar ve Kanlıçay'da Neft Kömürü
Demir	Adapazarı kazası Kürtler köyünde, Adapazarı kazası Karasu nahiyesinde, Akyazı Alaağaç, Pazarköy, Çınarlar, Kanlıçay, Beynevit köylerinde, Sapanca Yanık ve Hüseyinpaşa köylerinde
Manganez	Adapazarı kazası Karasu nahiyesinde, Akyazı Alaağaç, Pazarköy, Çınarlar, Kanlıçay, Beynevit köylerinde, Sapanca Yanık ve Hüseyinpaşa köylerinde
Bakır	Adapazarı kazası Kanlıçay köyünde, Karasu nahiyesinde, Akyazı Alaağaç, Pazarköy, Çınarlar, Beynevit köylerinde, Sapanca Yanık ve Hüseyinpaşa köylerinde
Simli Kurşun	Adapazarı kazası Kanlıçay, Bıçkıdere, İncili, Kürtler, Çobanyatağı, Karatekeli, Akçukur, [39] Akyazı Alaağaç, Pazarköy, Çınarlar, Beynevit köylerinde, Sapanca Yanık ve Hüseyinpaşa köylerinde, Karasu nahiyesinde, Adapazarı kazası Kestanepınarı ve Damlık[40] köylerinde çıkarılan simlikurşun çinko ile karışık halde idi. Ayrıca Hendek kazası Kazimiye köyünde sadece kurşun çıkarılmaktaydı.
Çinko	Adapazarı kazası Kanlıçay, Bıçkıdere, İncili, Kürtler, Çobanyatağı, Karatekeli, Akçukur, Beynevit, Sapanca Yanık ve Hüseyinpaşa köylerinde
Kalay	Adapazarı kazası Kanlıçay, Karatekeli, Akçukur, Sapanca Yanık ve Hüseyinpaşa köylerinde
Boya	Sadece Adapazarı kazası Çobanyatağı köyünde çeşitli boyar madde bulunuyordu.
Civa	Adapazarı kazası Akyazı Alaağaç, Pazarköy, Çınarlar, Kanlıçay, Beynevit köylerinde, Sapanca Yanık ve Hüseyinpaşa köylerinde
Platin	Adapazarı kazası Çınarlar ve Kanlıçay[41]

Adapazarı madenlerinin işletilmesi için 29 Şubat 1928 tarihinde merkezi İstanbul olmak üzere Adapazarı Madenleri İşletme TAŞ. kurulmuştur.[42]

[38] 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 385.
[39] 21 Ekim 1928 tarihinde Akçukur ve Karatekeli köylerindeki çinko ve kalamin madenlerine ait imtiyazı İsmail Ziya tarafından Adapazarı Madenleri İşletme TAŞ'ye devredilmişti. BCA. 30-18-1-1/30-62-17
[40] Karasu nahiyesine tabi olan Kestanepınarı ve Damlık köylerinde bulunan çinko ve simli kurşun madeninin işletme hakkı Halaçyan'a aitti. Kendisinin ölümünün ardından hisseleri 22 Ocak 1921 tarihinde oğullarına devredilmişti. BOA. BEO. 4663/349662; BOA. BEO. 4672/350330
[41] 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 1093; 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 621.
[42] BCA, 30-18-1-1/27-84-14

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Adapazarı-Uzunçarşı

Orhan Cami'den Ağa Cami tarafına bakış. Öndeki bina Adapazarı İslam Ticaret Bankası

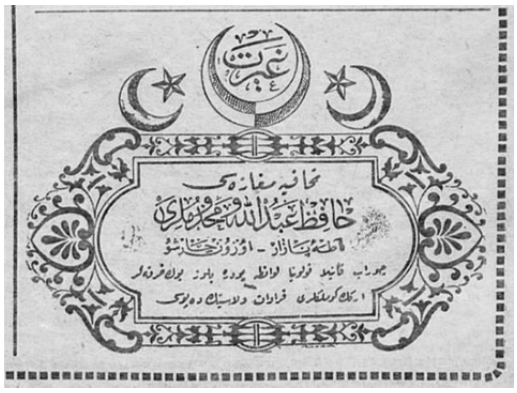

Belediye Oteli- Adapazarı Hükümet Caddesi'nde.

Meşrutiyet Oteli- Adapazarı Hükümet Caddesi'nde.

Hafız Rüstem ve Mahdumu Restoran-Adapazarı Sabit Efendi Hanı Altında

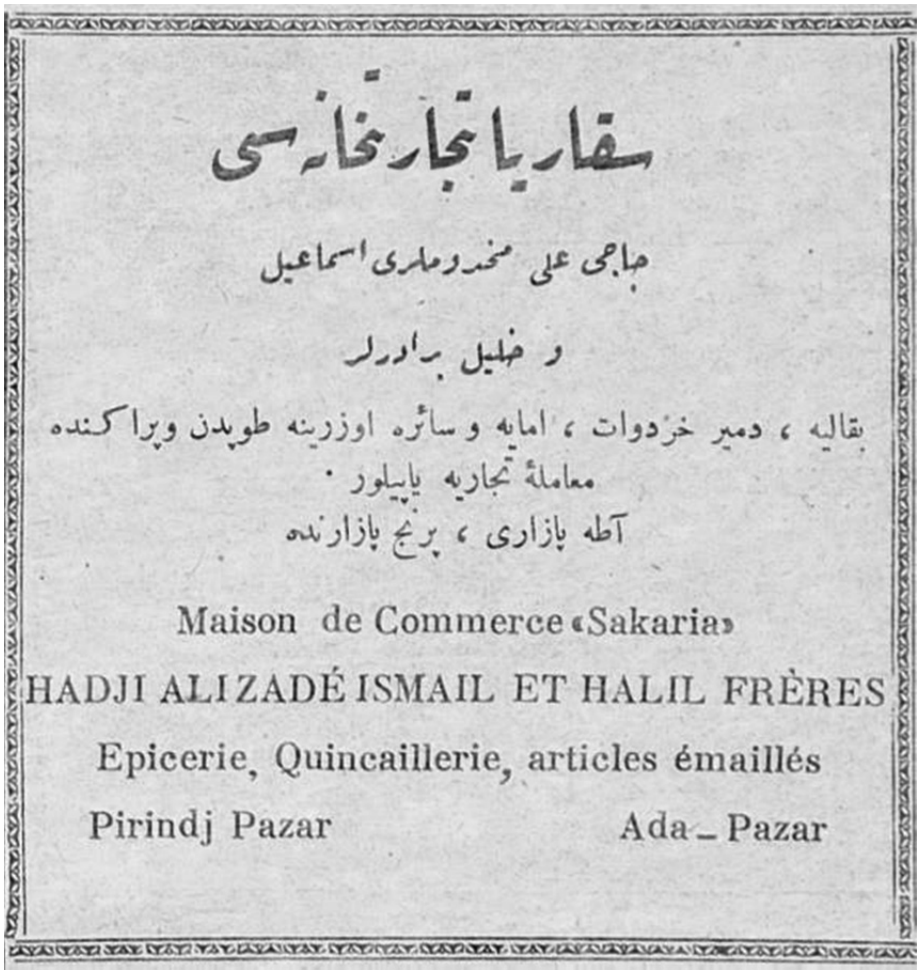
Tuhafiyeci Hafız Abdullah ve Mahdumları-Uzunçarşı.

İstanbul Terzihanesi-Adapazarı Demirciler Caddesi

Terzi Mehmed Salihüddin-Adapazarı Uzun Çarşı

Sakarya Ticarethanesi-Adapazarı Pirinçpazarı'nda

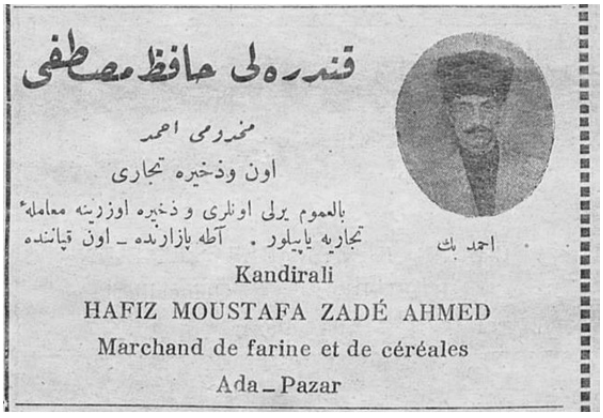
Tüccar Soğancızade Şevket-Adapazarı

Yeni Şefik Manifatura Ticarethanesi-Uzun Çarşı

Zahireci Mehmed Niyazi-Adapazarı Unkapanı'nda

Un ve Zahire Tüccarı Kandıralı Hafız Mustafa-Adapazarı Unkapanı'nda

Dakik Fabrikası Adapazarı Aziziye Cami Civarı

CHP Teftiş Raporlarına Göre İkinci Dünya Harbi Yıllarında Sakarya'nın Sosyo-Ekonomik Durumu

FAHRİ SAKAL
Prof. Dr. / Ondokuz Mayıs Üniversitesi, fahris56@omu.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye'de uzun savaşlardan güçsüz çıkıldıktan sonra Cumhuriyet döneminin ve Tek Parti idaresinin kurulduğu bilinmektedir. Bunların üzerine nüfusun savaşlar ve diğer etkenlerden dolayı epeyce tahrip olduğu ve Osmanlı borçlarının da ödenmesi zarureti de eklenince ülkenin sosyoekonomik manzarasının oldukça kıtlık ve fakirlikler arz edeceğini kestirmek zor değildir. Cumhuriyet bu şartlarda yaralarını sarmaya çalışırken II. Dünya Harbi'nin başlaması yeni bir sıkıntılı dönemi başlatmıştır. Türkiye "harp dışı" kaldığı halde, savaşan dünyadan kaynaklanan iktisadi sıkıntılar yüzünden çok etkili bir sefalet ve kıtlık ortamı oluşmuştu. Savaş ihtimaline karşı normalin üzerinde askerin silahaltına alınması da iktisadi darlığı etkilemiştir. İlave olarak devletçi politikanın sonucunda başvurulan "Milli Korunma" uygulamaları çerçevesinde alınan tedbirler, karne uygulamaları, Varlık ve Toprak Mahsulleri Vergileri de sosyoekonomik alanda sıkıntılara yol açmışlardı.

Böyle bir dönemde sanayi, tarım, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi bütün sosyoekonomik alanlarda yatırımların ne kadar zor ve yetersiz olacağını kestirmek de son derece kolaydır. Devletin öncelikleri o dönemde Ankara'nın çağdaş bir başkente dönüştürülmesi ile cumhuriyetin ve inkılapların yerleştirilmesi olduğundan, kıt bütçe imkânları bu alanlarda harcanıyor ve ülkede kalkınma, bayındırlık, eğitim ve sağlık alanlarında pek az yatırım söz konusu oluyordu. Tek Parti yönetimi devlete ve kamuoyuna hâkim olduğundan sosyoekonomik gelişme ve kalkınma tarihine propaganda amaçlı bakışlar yapmış, bu bakışlar günümüze kadar etkili olmuştur. Dolayısıyla anlatıldığı üzere gelişememeyi, savaşlara ve dünya krizine yükleyen propaganda unsurlarıyla dolu bir söylem geliştirilmiştir.

Bu propagandaların etkisinde kalmadan Tek Parti dönemini çalışabilmek için kaynakları çeşitlendirmek gerekmektedir. İlginç gelecektir, ama en güvenilir kaynaklardan biri CHP'nin parti içi teftiş raporlarında yer alan vatandaşın "dilek ve temennileri" olarak kaydedilenlerdir. Bunlar tam anlamıyla halkın sesidir ve çoğu partililerin görevlilere arz ettiği ve bizzat milletvekilleri ve parti müfettişlerince kaleme alınmış gerçek bilgilerdir.[1] Parti makamlarına iletildiği için her kusur şikâyet olarak yazılmıştır.

Bu minval üzere, o zamanlar Kocaeli'ye bağlı bir ilçe olan Adapazarı[2] ve şimdiki ilçeleri üzerine yazılmış raporlar, dilek ve temenniler bu tebliğin konusu ve kaynağıdır. Rahmi Apak, Ali Dikmen, Fuat Sorağman, Ahmet Hamit Selgil ve Zühtü Durukan'ın raporları içinde sosyoekonomik mahiyetli olanlar tarafımızdan değerlendirilmiştir. Bu bilgileri tarım, ulaşım, sağlık, eğitim, sosyoekonomik konular olarak başlıklara ayırıp sunmaya çalışacağız.

Tarım

Yöre tarım ve hayvancılığı ile ilgili halkın dilekleri ve milletvekillerinin tespitlerine dayalı bilgiler raporlara girmiştir. Bazen ciddi rakamsal veriler kullanılırken bazen uluorta ve yuvarlak sözlerle durum olduğundan daha şirin gösterilmeye çalışılmıştır. Buna bir örnek "buğday ziraatı gelişiyor" gibi[3] hiçbir ciddi örneğe dayanmayan bir görüşün peşinden "pancar fiyatları düşük tutulduğundan halk şeker pancarını az ekiyor" ve "patates tohumunun bozulması (nedeniyle) Adapazarı patatesi eski şöhretini kaybediyor" ifadesi dikkatimizi çekiyor.[4] Geyve için 6.10.1938 tarihli bir notta üzümlerin iyi, ancak ambalajsızlık yüzünden itibar kaybettiği ifade edilmiştir. Ayrıca eski yıllarda ipek kozası üretimi yaygınken, kendi zamanlarında gerilediği belirtilmiş, ancak seneden seneye artma eğiliminde olduğu, 938-939 döneminde 150.000 kilogram olacağının tahmin edildiği belirtilmiştir. Aynı notlar içinde Sapanca ekonomisi de anlatılmış; nahiyenin meyvecilik merkezi olduğu ve haşere ile mücadele edildiği vurgulanmıştır.[5]

Ziraat Vekâleti'nin Adapazarı'nda Tohum Islah İstasyonu ve Arifiye'deki meyve fidanlığı halkın seneden seneye meyveciliğe daha fazla önem vermesine yol açtığı anlatılmaktadır. Buna göre bu istasyonda üretilen Mentane buğdayı ile mısır tohumları memleketin iklimine uygun görülmüş ve her yöreden talep edilir olmuştur. Ancak tohumluk üretimi az olduğundan talepler karşılanamamış ve Ziraat Vekâleti'nin bu istasyonu tevsi etmesi beklenir olmuştur.[6]

Teftiş raporlarında yöre ekonomisi ile ilgili önemli bir bilgi de ormanların vatandaş tarafından tahrip edilmesi üzerinedir. Gerek Sakarya'nın yerlileri gerek dışarıdan gelen göçmenlerin bölge ormanlarını odun ve kereste kesmenin de ötesinde, arazi açmak için aşırı olarak tahrip ettikleri kayıtlara geçmiştir.[7] Bilhassa yörede "Ordulular" denen Doğu Karadeniz'den gidenlerin ormanları fındıklıklara dönüştürdükleri belirtilmiştir.[8]

Ali Dikmen ve Dr. Fuat Sorağman'ın 23 Mart 1942 tarihli birinci teftiş raporlarında şu tespitleri yaptıklarını görüyoruz:

Adapazarı'nda geçen sene hususi idare bütçesiyle 30 bin dönüm vüsatında olan Gökçeeren Bataklığı kurutulmuştur. Asırlardan beri sıtmasıyla Adapazarı'nı tehdit eden bu bataklık bugün mümbit bir tarla haline gelmiştir. Sıtma

[1] Biz bu raporlar üzerinde çalışarak bazı makale ve tebliğler hazırlamış bulunuyoruz. Bu yolla propagandanın ötesinde gerçek durumu öğrenmek mümkün oluyor. Mesela 1943 yılında Kocaeli ve Bolu'da hiç lise yoktu. Bu iki ilin içinde o zamanlar Sakarya ve Düzce'nin de bulunduğu unutulmamalıdır.

[2] İlin Kocaeli'den ayrılıp il oluşu için bkz. Enis Şahin, "Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu", *Sakarya İli Tarihi C.II*, Sakarya 2005, s. 907-943.

[3] O zaman biraz da propaganda amaçlı olarak "filan alan gelişiyor" gibi ifadeler raporlara ve yayınlara girerdi.

[4] BCA, *CHP K.* 490.01/675.281.1, s.105.

[5] BCA, *CHP K.* 490.01/675.281.1, s.105.

[6] BCA, *CHP K.*490.01/675.284.1, s. 70-71.

[7] BCA, *CHP K.*490.01/675.284.1, s. 57-59.

[8] F. Sakal, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Kocaeli'de Sosyoekonomik Hayat*", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II,* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Başkanlığı Yay., Kocaeli 2016, s. 2041-2045.

Mücadele Teşkilatının köylülerle devamlı temasları sayesinde halk sıtmadan korunmağa ve sıtmaya tutulunca mücadele etmeye başlamış olduğundan vilayette sıtma tahribatı eski senelere nispetle azalmıştır. Bununla beraber bu sene pirinç ekilen yerlerde mücadelenin istatistiğine göre sıtma hemen yüzde yüz nispetinde artmıştır. Vilayet dâhilinde en güzel ve en mümbit arazileri işgal eden bataklıkların kurutulmasına imkân hâsıl olduğu gün vilayet Türkiye'nin en mesut köşesi olacaktır.[9]

Karasu ve Hendek dolayları için fındık tarımının desteklenmesi ve mısır ufalama makineleri gönderilmesi de partili vatandaşların talepleri arasındadır. Karasu kazası dâhilindeki bataklıkların kurutulması ve ekinlere zarar veren su birikintilerinin kanallar vasıtasıyla akıtılması, zürraa verilen tohumluk buğday nispetinin artırılması, haşere ile mücadelenin bazı ilçelerde yetersiz bulunması; kazanın bir kısım köylerinin kenarından geçen Sakarya Nehri'nin taşması yüzünden mahsulleri su altında kalması milletvekillerine iletilmiş vatandaş dilekleridir. Mahsulatın kurtarılması için Sakarya Nehri'nin temizlenmesi hususunun teminine dair yüksek makamlardan istirhamda bulunulması; kazanın her yerinde göllerin ve bataklıkların varlığı; bunların ıslahı için Nafia Vekâleti ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin alakadar olmalarının lazım geldiği de belirtilmiştir. Dilekler, Ziraat Vekâletince nazarı dikkate alınabilirse, fakirce olan bu kazanın iktisadi vaziyetinin birazcık düzeleceği görüşü de özellikle metne ilave edilmiştir.[10] Ziraat Bankası tarafından ilçelere birer ajanlık kurulması devamlı istenmiş, Karasu'lular bunu özellikle talep etmiştir. Karasu dâhilindeki bataklıkların kurutulması ve ekinlere zarar veren su birikintilerinin kanallar vasıtasıyla akıtılması Selgil tarafından belirtilmiştir.[11]

Devletçiliğin halkı nasıl tembel ve devleti de nasıl hantal hale getirdiği şu dilekte görülmektedir: "*Buğday ekme zamanı geçmektedir. Önceki yıllarda buğdaylar temizleme makinesinden geçirilmek şartıyla toprağa temiz tohum atılmakta idi. Bu sene ekim vakti geldi ve geçmek üzere olduğu halde, hala makine getirilmemiştir. Bu yüzden çiftçi bozuk tohumları ekmektedir. Bir an evvel makinenin temini talep edilmiştir.*" [12] Buğday tohumunun elenip seçilmesi işini yapacak basit bir elek makinesinin devletten beklenilmesi ne demektir? Her şeyi devlet yapmaya kalkarsa, vatandaş da her şeyi devletten bekler.

Karapürçek nahiyesindeki Kanlıçay suyunun taşmasıyla mecrasını terk edip ekili alanları mahvetmekte olduğundan mezkûr mecranın temizletilmesi ve ıslah edilmesi de vatandaşın dileklerindendir. Pancar mahsulün teslim ve tesellüm işlerinde rampa vaziyetinin müsait olmaması ve vagon temin edilmemesi gibi sebeplerden pancar çiftçilerinin mühim vakitlerini şehirde ve yollarda perişan halde geçirdikleri şikâyet edilmektedir. Bu şikâyetlerin yerine getirilmesi için rampa vaziyetinin ve teslim-tesellüm teşkilatının muntazam hale getirilmesi ve Akyazı'ya bir buğday temizleme makinesinin gönderilmesi talep edilmiştir.[13]

Saraçlı Köyü için bir miktar pulluk ve Safi Köyü ile diğer muhtelif köylerde tohumluk ihtiyaçlarının temini için mahalli hükümete teşebbüste bulunulması istenmiştir. Geyve'nin Umurbey, Kozan ve diğer köylerin su ihtiyacı için lüzumu olan demir borularının Ziraat Bankası veya diğer mali müesseselerin tekeffülü altında temini mümkün olup olmadığının ve mümkün olduğu takdirde 45 bin metre borunun temin edilmek üzere vilayetçe teşebbüslerin yapılması hakkındaki dilekler vardır. Söğütlü nahiyesinde bulunan Karabiyetler Deresi mecrası fena olması yüzünden taşkınlar esnasında köylü çok mağdur hale düşmektedir. Akarca ve civarı köylerinin su istilasına maruz kalınması ile tahminen 15000 dönüm arazi ekim-dikime en uygunsuz hale gelmektedir. Köylüler kendilerinin de katkı yapacaklarını söyleyerek "yeter ki akarsu yatağı ıslah edilsin, kanallar açılsın" şeklinde yardım talep etmişlerdir.[14]

---

[9] BCA, *CHP K*. 490.01/675.284.1, s.63.
[10] BCA, *CHP K*. 490.01/676.286.1.s.82-83.
[11] BCA, *CHP K*. 490.01/676.286.1, s.43-44.
[12] BCA, *CHP K*. 490.01/675, 286.1. s.45.
[13] BCA, *CHP K*. 490.01/676.286.1, s.43
[14] BCA, *CHP K*. 490.01/676.286.1, s.43.

Eğitim

O dönemin Adapazarı ve çevresinin eğitim durumu hiç de iç açıcı değildir.[15] O yıllarda ilde bir lise dahi yoktur. Müfettişler buna rağmen 1938 ve 39 teftişlerinde biraz da pembe tablo çizmeye çalıştıkları görülüyor. Mevcut mekteplerin ilk ve orta tahsile kâfi geldiğini söylerken, o zamanın Kocaeli ilinde -şimdiki Sakarya ile birlikte iki ilde- hiç lise olmadığını da kaydetmelerine rağmen "kâfi" diye yazmaları bizi bu yoruma sevk etmektedir.[16] Akyazı'daki mevcut İlkokulu'nun mevcut talebeye yeterli gelmediğinden yeni bir okulun yaptırılması ve mevcut okulun da parti ve halk odası olarak partiye verilmesi vatandaşın taleplerindendir.

Evvelce Sapanca nahiyesinde faal 12 mektep vardı. Bu mektepler planlara uygun sıhhi vaziyette yapılmışlardı. Nedense kapatıla kapatıla sayıları altıya indirilmiştir. Bu kapalı mekteplerin böyle boş ve harap olmaları çok acıdır. Muradiye, Şöhretiye, Memnuniye, Kırkpınar, Yanık ve Akçay okulları kapatılanlar arasındadır. Eskiden köy mektepleri üç sınıflı olduğundan merkezdeki beş sınıflı mektepler çok işe yarıyordu. Bugün ise bütün köy mektepleri beşer sınıfa çıkarıldığından köye verilecek bir öğretmen mükemmel surette talebeyi yetiştirecektir. Bu 6 köy okuluna birer öğretmen verilmesi cihetine gidilmesi lazımdır. Sapanca Merkez Okulu ihtiyacı karşılamaktadır. Halen 350 mevcudu vardır. Tahsil çağındaki çocukların hepsi mektebe gidememektedir. Sapanca merkezi 600 haneli 3000 nüfuslu bir kasabadır, ikinci bir okulun yapılarak açılması yerinde olacaktır.[17]

Karasu Merkezi'nde ilkokul binası yapılması için her sene vilayet bütçesine tahsisat konulmakta ise de henüz daha yapılmamış olduğu anlatılmıştır. İlçeler ve nahiyeler ayrıca eğitmen okulları da istemişler, özellikle Karasu bu isteğinde ısrarcı olmuştur. Bazı merkezi köylerde eğitmen teşkilatının yararlı olacağı düşünülmemektedir.

Eğitimle ilgili azı talepler: Pamukova nahiyesine ait Katırözü Köyü'nde mektep olduğu halde öğretmen bulunmadığından bir öğretmen verilmesi hakkındaki temenninin yukarı makama arzına, Pamukova'nın Kemaliye Köyü'nde yanan mektebin yerine yeni yapılacak okul inşaatı için miktarı kâfi yardımın yapılması için yukarı makama arzına, Taraklı nahiyesinin Merkez Okulu'nun beş öğretmenden üçe indirilmiş olduğundan kadrosunun eski hale getirilmesinin temini için vilayet idare heyetine arzına, Koru divanında tahsil çağında yüzü mütecaviz çocuk bulunduğu halde mektep bulunmadığından merkezi bir mahallinde mektep inşaatı için vilayet idare heyetine, Nuruosmaniye Okulu için bir muallim verilmesi hakkındaki temenninin vilayet idare heyetine arzına ittifakla kabul edilmiştir.

Adapazarı kazası hakkında Kocaeli Bölgesi müfettişi Afyon mebusu Hâmid Selgil'in verdiği 1944 tarihli raporda Boztepe ve Balballı ilkokullarının tamamen ikmal edilmiş olduğundan bu okullara öğretmen gönderilmesi; Karapürçek nahiyesine talebe miktarının fazlalığı yüzünden bir öğretmen ilavesi; ayrıca bu nahiyede mektebi mevcut olduğu halde öğretmeni bulunmayan köylere öğretmen tayini talepleri vardır. Sapanca kazasında bulunan 6 okula birer öğretmen gönderilmesi ve üç bin nüfuslu kaza merkezine bir okul daha yapılması istenmiştir. Şu görüş özellikle manidar sayılmalıdır:" *Çerkez, Gürcü ve Laz gibi karışık bir halk kütlesinin Türk çoğunluğu içinde eritilmesi için bu binanın bir an evvel yaptırılması ve bu okullara gönderilecek öğretmenlerin bilhassa Türk olmasına dikkat edilmesi lazım geldiği*" belirtilmiştir.[18]

Ulaşım

O dönemde İzmit-Hendek yolu Anadolu'yu İstanbul'a ve İznik limanına bağlayan tek şosedir. Rapora göre yoğun nakliyat yüzünden bu yol bir taraftan tamir olunurken bir taraftan bozulmaktadır. Daha ziyade ekonomik kapasitesi büyük vilayetlerin ihracat ve ithalatına münhasır gibi olan bu yolun mütemadi tamirine Kocaeli nafia bütçesi

[15] Sakarya'da eğitimin genel bir değerlendirmesi için bkz. Kenan Olgun, "Sakarya'da Eğitim", *Sakarya İli Tarihi C.II*, Sakarya 2005, s. 945-1008.
[16] BCA, *CHP K.* 490.01/675.281.1, s.105.
[17] BCA, *CHP K.* 490.01/676.286.1, s.46.
[18] BCA, *CHP K.* 490, 01/675.286.1.s.37, 45.

tahammül edemez olmuştur. Bu yol yüzünden vilayetin diğer mühim yollarına bakılamamaktadır. Nafia Vekâleti'nce bu yolun hususiyeti nazarı itibara alınarak tamirine her sene muayyen bir yardım esası kabul olunursa vilayet Nafia işlerine genişlik verilmiş olacaktır. Müfettiş raporunda Nafia Vekili General Ali Fuat Cebesoy'un sık sık yolların inşaat yerlerine kadar giderek bizzat teşviklerde bulunduğu ve icap ettikçe yardımlarını esirgemediği vilayet nafia işlerinin hızlanmasına büyük amil olduğu belirtilmiştir.

Anadolu demiryollarının yeni tarifesi yörenin münakalatını felce uğratmış ve iktisadi faaliyetlerini aksatmıştır. Bu sebeple her sınıf halkın şikâyetleri devam etmektedir. Eski tarife ile İstanbul'dan vilayetin hat boyundaki bütün şehir ve kasabalarına gitmek ve 36 saat kaldıktan sonra aynı gün de İstanbul'a dönmek kabil idi. Kezalik vilayetin hat boyundaki merkezler arasında günübirlik gidip gelmeleri mümkündür. Yeni tarife ile artık buna imkân kalmamıştır. Adapazarı istasyonuna muntazam otobüs seferleri ile bağlı olan Bolu vilayeti de aynı suretle mutazarrır olmuş ve müşkülat içinde kalmıştır. Eskiden olduğu gibi her gün saat 7.30 da Haydarpaşa'dan Eskişehir'e bir tren ve buna mukabil olmak üzere Eskişehir'den Haydarpaşa'ya 21 de varacak bir tren hareket edersen mevcut posta trenlerinden birinin hareketi bu ihtiyaca göre tanzim olunursa, hem 2 vilayetin iktisadi faaliyeti sekteden kurtulacak; hem Anadolu şimendifer postaları boşuna çalışmaktan kurtulmuş ve halkın her gün yükselen haklı şikâyetlerine nihayet verilmiş olacaktır.[19]

1943 teftişinde 8 sene önce başlayan Karasu Adapazarı yolunun hala 35 kilometresi ikmal edilmemiş olduğu belirtilmiştir. Halk ve köylü tarafından hemen bütün taşları hazırlandığı halde vilayetçe gönderilen iki silindirin bozuk olması yüzünden beklenilen randıman alınmamıştır. Silindir adedinin fazlalaştırılması veyahut yolun bir müteahhide verilmesini talep edilmiştir. Karasu yolunun Çingenebayırı'na kadar olan kısmı harap bir hal almıştır. Tamir edilmediği takdirde tamamen mahvolacaktır.

A. Hâmid Selgil'in raporunda görülen bir başka dilekte 25 bin nüfuslu olan Karasu'nun yoldan mahrum bulunduğu, senenin 6-7 ayı kapalı geçen ve bu suretle ticari ve iktisadi temaslardan tamamı ile mahrum kaldığı belirtildikten sonra, Akçakoca'ya uğrayan Denizyollarının deniz botlarından faydalanma imkânı verilmesi talep edilmiştir. Müfettiş kazanın en büyük derdinin ulaşım olduğunu bildiriyor. Yazın en kurak günlerde bile Karasu'ya karadan gitmek ona göre talih işidir.

Yaz ayları içinde binbir müşkülat içinde gittim. Bilhassa bu zamanda otomobillerin gitmesi imkânsız hale gelmiştir. Yol aynı zamanda askeri ehemmiyeti haiz imiş. Deniz nakliyatı da İstanbul'a pek yakın olduğu halde, ancak takalarla yapılmaktadır. Vatandaşların dilekte söyledikleri gibi Akçakoca'ya uğrayan vapur haftada bir gün oraya da uğrarsa çok iyi olacaktır.[20]

13 Kasım 1943 tarihli Adapazarı Kongresi'nde vatandaşın dilekleri şöyledir: Adapazarı Kayalar Şosesi üzerindeki Sakarya Köprüsü'nün uzun zamandır tamir edilmediğinden bu yolda ulaşım kayıkla yapılmaktadır. Hatta kongre öncesi bu kayağında battığı ve ulaşımın tamamen kesildiği bildirilmektedir. Köprünün tamiri yapılmadığı için bozuk ve geçilmez bir halde olması yüzünden ulaşımın sekteye uğradığı bildirilmiştir.

Bir diğer dilek Adapazarı'nın en verimli bir mahsulü olan pancarların nakliyesi hakkındadır. Vagon temini harp vaziyeti dolayısıyla belki mümkün değildir. Fakat şeker şirketinin rampa ve pancar alma işini kolaylaştırması mümkündür. Karasu raporunda arz edilmiş olan yolun yaptırılması çok lazımdır. Askeri ile ticari bir yoldur. Adapazarı'ndan çok Karasu'yu alakadar eder, devlet yaptırmazsa valilik bütçesiyle yapılamayacağı belirtilmiştir.

Geyve Kazası Parti Kongresi intibaları üzerine H. Selgil'in raporundaki şu dilekler önemli görülmüştür. Geyve merkezindeki çayın zaman zaman taşıp yolları tahrip etmesi sonucu münakalenin kesilmesi ve mükellefiyet usulü-

[19] BCA, *CHP K.*490, 01/675.284.1, s.65.
[20] Aynı yerde.

nün de müspet bir netice vermemesinden tahribatı önlemek için beton set inşaatı ve ekskavatörle devletçe yapılması için icap eden tedbirlerin vilayet makamından alınması istenmiştir.

Sağlık, Sosyal ve Ekonomik Konular

Sıtma yöresi olan Adapazarı'nın her bölgesi için şikâyetler gelmiştir. Mesela Akyazı'da evvelce mevcut olan ısıtma mücadele teşkilatının kaldırıldığı hatırlatılarak, mücadelenin tekrar başlatılması, yörenin sıtma mücadele mıntıkasına dönüştürülmesi ve bir doktorun bulundurulması istenmiştir. Ayrıca Akyazı nahiyesi nüfusunun çokluğu dolayısıyla bir sulh hâkiminin gönderilmesi, sıtma mücadelesinin Karasu'da daha fazla teçhizatlandırılması istenmiştir.[21]

Dilekler hakkında müfettiş "kazanın her yerinde göller bataklıklar vardır. Bunların ıslahı için Nafia Vekâleti ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin alakadar olmaları lazımdır" mütalaasını bildirmiştir. Mücadeleler sayesinde sıtmanın azaldığı yazılmasına rağmen 1940-41 teftişinde "*bu sene sıtma artmış, mücadele tahsisatı az ve üç aydır doktor yok"* diye Hendek için not düşülmüştür. Tabii ilçeden ilçeye sivrisinek ve sıtma varlığının farklı olduğunu da unutmamalıyız. Geyve merkezinde beş sınıflı bir mektebin bulunduğu bilgisi de eğitim için bir başarı örneği olarak verilmiştir.[22]

Geyve, Adapazarı ve diğer bazı meskûn alanların en büyük derdi bunların bir ova üzerinde bulunması ile ilgilidir. Bu bataklıkların kurutulması ve sıtma mücadele teşkilatının daha esaslı tedbirler alması için Sıhhat ve Nafia vekâletlerinin dikkatlerini çekilmesi isteyen müfettiş şunları belirtmiştir.[23]

Adapazarı, Türkiye'nin en verimli güzel bir ovası üzerindedir. Bu ovada birçok sular vardır, bunların mecraları ve suların yaptıkları bataklıklar dolayısıyla yol işleri, köprü geçitleri ve sıtma meselesi çok mühim dertler arasına giriyor. Bu en zengin ovamız da sadece sıtma yüzünden kazanan ve köylerde oturan serbest hekimler olması çok dikkate şayandır bir tek kinin şırıngasını 10 liraya yaptırıp 3-4 günlük kazancından kalmamak için halk seve seve hekime gidiyor. Bu ilk nazarda memnunluk verici bir manzaradır, fakat alt tarafı çok kötüdür. Ya para veremeyen ne kadar halk, kolu işine yapışmayıp işsiz kalıyor. Bunu hesap etmek ve muhakkak bu güzel ovayı ne masrafa tekabül ederse etsin, derelerini düzelterek ısıtmadan hastalıktan kurtarmak lazımdır.[24]

Müfettiş Geyve hakkında şöyle mütalaada bulunmuştur:

Kasaba bir ova üzerindedir. Ovanın etrafındaki dağların eteklerine köyler dizilmiştir. Doğu tarafındaki geniş bir bölgede çayların taşması dolayısıyla oluşan bataklıklar bu köylüler ile kasaba halkının sıtmadan çok ziyan görmesine sebep oluyor. Bu sene sıtmadan birçok ölüm verdiklerini söylediler. Hükümet tabipliğinden gördüğüm istatistikler ise, sıtmadan ölüm adedinin her seneki gibi olduğunu gösteriyordu. İyice tetkik ettiğimizde, 25 yaş ile 50 yaş arasında bir takım ishalden ölüm, 60 ile 70 yaş arasında ihtiyarlıktan ölüm vakaları kaydedildiğinin gördüğü bir muhitte amipli dizanteri kolera gibi hastalıklar olmadan adamlar arasında ve 60-70 arasındaki kimseler ihtiyarlıktan durup dururken ölmez. Bunların hepsi halkın ifade ettiği gibi sıtmanın sebep olduğu ölüm vakalarıdır. Bunun önüne geçilmesi için orada yapıldığı gibi sıtma mücadelesi ile teşkilatın kinin dağıtılması da kâfi değildir.

Bu görüşlerden sonra müfettiş bataklıkların kurutulması ve sıtma mücadele teşkilatının daha esaslı tedbirler alması için Sıhhat ve Nafia vekâletlerinin dikkatlerinin çekilmesini, aksi halde vilayetin bu işi başaramayacağını arz ediyordu.

---

[21] BCA, *CHP K.* 490.01/676.286.1, s.45.
[22] BCA, *CHP K.*490.01/675.281.1, s.105-106.
[23] BCA, *CHP K.*490.01/676.286.1, s.87, 90-91.
[24] BCA, *CHP K.* 490.01/676.286.1, s.46.

Taraklı Nahiye merkezinde elektrik tesisatı için projelerin tanzimi gayesiyle bir mütehassıs gönderilmesinin temini maksadıyla vilayet idaresine müracaat istenmiştir. Bir diğer dilek de Geyve'nin en mamur yerlerinden Taraklıya aittir. "*Bu Nahiye hem büyük hem de çok meyve yetiştiren bir kasabamızdır. Bütün Anadolu'nun kullandığı tahta kaşıklar da burada yapılıyor. Yakınlarında bulunan bir su düşüşünden faydalanarak kasabalarını elektrik ile aydınlatmak istiyorlar. Bir mühendis gönderilmesi*" talep edilmektedir.

20. 11. 943'te yapılan Geyve Kazası Parti Kongresi raporunda Geyve merkezindeki çayın tahribatı yüzünden memleketin sıhhiye durumunun tehlikeli bir hal alması hatırlatılarak vilayet makamınca tedbirlerin alınması ısrarla istenmekteydi.

"Sapanca Parti mensupları tarafından parası teberru suretiyle temin ve 2000 liraya satın alınan arsaya Sapanca Halk Odası inşaatının yapılması hususunda CHP Genel Sekreterliği nezdinde teşebbüse geçilmesi dileği de yazılıdır. Müfettişimiz bu hususta "buna halk da yardım edecektir. Keyfiyeti saygılarımla arz ederim" ilavesini yapmıştır.

11.11. 1943'te yapılan Karasu Kazası Kongresi'nde, ormanlarda çürüyüp giden direk enkazlarının çok pahalı satıldığı ve hemen hemen bu enkazların direğe göre az bir fiyat farkı ile halk tarafından satın alındığı şikâyeti olmuş, bunun ucuz olarak halka verilmesinin temini istenmiştir.

Kaza adliye teşkilatının kurulması için yüksek Adliye Vekâleti'ne duyurulması.

Köylerde yapılacak köy işleri için çimento verilmesinin temini.

Akyazı civarındaki Mudurnu suyu mezrasının da aynı şekilde temizletilmesi istenmektedir. Akyazı Dinsiz suyunun mecrası dolması yüzünden binlerce dönüm arazinin su altında kaldığından Su İşleri İdaresi'nin bu işe el atması da vatandaşın talebidir.

Sapanca nahiyesinin Keçiçayı, İstanbuldere, Karanlıkdere ve Mahmudiye derelerinin mecraları mahalli halkın çabalarıyla temizlenmeye çalışılmış, ancak ciddi temizlik işinin yapılmadığı, Su İdaresi'nin bu işe de el atması, devlet eliyle fenni şekilde bu işin de yapılması vatandaşın talebidir. Sapanca nahiyesinde elektrik tesisatı bulunmadığı ve halen de yapılmasına imkânı olmadığından Devlet Demir Yollarının Arifiye İstasyonu'nda yaptığı aydınlatma çalışmalarının benzeri Sapanca istasyonunda yapılmalıdır. Mevcut su pompasına ilave edilecek bir dinamo ile hem İstasyon Caddesi hem de çevre aydınlatılabilir görüşü dile getirilmiştir. Şirin bir nahiye olan Sapanca'ya Devlet Demiryolları bu yardımı esirgememelidir. 30 Bin nüfuslu bir kasaba olan Adapazarı'nda bu hem bir ihtiyaç, hem de Sümerbank için bir kazanç vesilesi olduğu ifade edilmiştir.

Aynı şekilde Söğütlü nahiyesi dâhilindeki Papaz değirmeni bendi çevresinin her türlü zarardan kurtarılmasının temini, Sakarya Nehri'nin Hendek şosesi üzerindeki köprü ve civarının suların taştığı zamanlarda hem köprüyü tehdit hem de civar araziyi sular altında bıraktığından muhtemel zararları önlemek için, civarından tahkimi ve icap eden kanalların yapılması istenmiştir. Akyazı'da bir tapu ve nüfus memurluğu ihdası da vatandaşın dileğidir. Çünkü nüfusunun 20 bini aştığı belirtilmektedir. Sapanca nahiyesi kaza haline getirilmediği takdirde tam teşkilatlı nahiye olması da taleplerdendir.[25]

Doğançay nahiyesinin çok çocuklu aileler için hükümetçe vaat edilen şekerin verilmesi için vilayet idare heyetine arzına dair dilek dikkati çekmektedir. Ayrıca Karapürçek, Dernek ve diğer nahiyelerin gaz ihtiyaçları mevsim dolayısıyla arttığından daha fazla gaz verilmesi için ilgili makamların dikkatinin çekilmesi istenmiştir.[26]

[25] BCA, *CHP K.* 490.01/676.286.1, S.44.
[26] BCA, *CHP K.* 490.01/676.286.1, S.45.

Adapazarı ve ilçeleri 1943 depreminde büyük zarar görmüş, o yıllarda devlet bu depremi anında haber alamadığı gibi yardımlar da gecikmeli olmuştur.[27] Vatandaş müfettişlere ve vekillere bu dönemde özellikle Erzincan depreminden sonra Erzincanlılara verilen vergi muafiyetinin kendilerine de tanınmasını talep etmiştir. Zira yardımlara rağmen yıkılan ev ve dükkânların sayısının fazla olması vatandaşın kendi evini yapması için böyle bir muafiyet yardımına ihtiyaç gösteriyordu.[28] Bir kısım varlıklı halk her ne kadar kendi ev ve dükkânlarını yaptırabilmiş iseler de birçokları ev ve işyerlerini kaybetmişlerdi. Hükümetin yaptığı küçük yardımlar bu gibilerin ihtiyaçlarına yetmiyordu. Hiç olmazsa tahakkuk ettirilmiş vergilerin alınmaması, vatandaşa bu yolla destek verilmesi istenmektedir. Zararları çok büyük olan, Sakarya halkına Erzincan felaketzedelerine yapıldığı gibi bir vergi affı uygulamasının getirilmesi taleplerden birisidir.

Elimizde Varlık Vergisi ödemeleri ile ilgili de bilgiler vardır. Yörenin savaş yıllarındaki sosyoekonomik durumunu gösteren bu bilgi mahiyeti itibarı ile önemle kaydedilmeye değerdir. Anadolu Ajansı'nın[29] 16 Ocak 1943 tarihli bülteninde Sakarya için şu bilgiler duyurulmuştur:

Kazamız dâhilindeki mükelleflere tarh edilen 722 bin lira Varlık Vergisi tahsilatı verginin faizsiz ödemi müddetinin sona erdiği dünkü gün 575 bin lirayı bulmuştur. Mükelleflerin vergiyi ödemek hususunda bugüne kadar göstermiş olduğu tehalük nazarı dikkate alındığı takdirde geriye kalan kısmının da önümüzdeki günler içinde tamamıyla ödeneceği kuvvetle kestirilebilir.

Ödeme müddeti bittikten sonra ödenmeyenlerin nasıl ödeneceği merak konusudur. Aşkale kampına gitmemek için belki ödemişlerdir.

Bazı camilerin bakımsızlıktan enkaza döndüğü ve enkazın da işe yaramadığı bahanesiyle satılacağı duyumu üzerine vatandaşların buna itirazı da kayıtlara geçmiştir**:**

Adapazarı ve çevresinde mevcut vakıflara ait binaların kısmen yıkılmış ve halen bazıları enkaz halinde bulunan Yeni Cami ile Tozlu Cami'nin tamir ve ıslahına imkân varken enkazının satılmak istendiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki nüfusu çok kalabalık olan bu memlekette ecdat yadigârı olan ve esasen memleketin ihtiyacını karşılayamayan az sayıda cami söz konusu iken, satış gerçekleşirse bu yüzden bütün bütün noksan olacaktır. Bu sebepten Evkaf İdaresi yıkılan mabetlerin yerine yenisini yapmalıdır.[30]

O dönemde cemaati bulunmayan, yıkılmış olan veya yıkılmaya yüz tutan camiler eğer tarihi ve sanatsal değer taşımıyorlarsa kadro harici tutuluyorlar ve arsaları ile birlikte satılıyorlardı. Adapazarlılar bu müracaatlarıyla camilerinin cemaati bulunduğunu ve dolayısıyla satılmaması gerektiğini bildirmiş oluyorlardı.

Hamit Selgil raporunun sonunda "Adapazarı'nın çok kalabalık, aydını bol, zengin bir kaza" olduğunu ifade ettikten sonra "ancak bu aydınların nedense Parti işleri ile alakadar olmadıklarını" şikâyetçi ve sitemkâr bir üslupla olarak ifade ediyor. Sebebini tamamen kestiremediğini, belki bunun "depremin verdiği halet-i ruhiyeye bağlı" olabileceğini belirtiyor. Aslında devletin/partisinin yatırım ve hizmet politikasını eleştiremediği için böyle yazdığı bellidir. Yoksa insanlar depremden dolayı değil, deprem sonrasında beklenen yardımların yapılmamasından dolayı devlet ve hükümeti suçlarlar.

[27] Bu konuda bkz. Enis Şahin, "Cumhuriyet Döneminde Sakarya Depremleri" (şurada) *Sakarya İli Tarihi C.II*, Sakarya 2005, s. 771-820.
[28] BCA, *CHP K.* 490.01/676.286.1, S.44.
[29] Anadolu Ajansı Basın Bülteni, 16 Ocak 1943.
[30] BCA, *CHP K.* 490.01/676.286.1, s.46.

Sonuç

Türkiye II. Dünya harbine girmemiş olmasına rağmen iç ve dış faktörlerin etkisiyle bundan çok olumsuz etkilenmiştir. Bu bilinen bir durumdur. Ancak gerek Tek Parti dönemi ekonomi anlayışı, gerek 1914-1922 arası savaş şartlarının yıprattığı ekonomi ve nüfus yapısı da o yıllarda başlı başına bir sorunlar yumağı oluşturuyordu. Bunların etkisiyle Tek Parti iktidarı ve özellikle II. Dünya Harbi dönemi Türkiye'nin sosyoekonomik yapısının oldukça olumsuz manzaralar arz ettiğini görüyoruz. Ancak bu genel fakirliğin ötesinde bir de ekonomik zihniyet ataleti vardır ki, bu gerçek geri kalmışlık sebebi gibi durmaktadır: Gerek raporlar, gerekse vatandaşların dilekleri her şeyin devletten beklendiğini, vatandaşın teşebbüs kabiliyetinin bulunmadığını bize göstermektedir. Vatandaş buğday tohumunu elemek için basit bir eleğibile devletten beklemekte, işlerin bir ucundan tutmamaktadır.[31]Cumhuriyet kurulalı 20 yıldan fazla zaman olmuş, hâlâ "*Türkiye'nin en verimli ovası*" üzerinde kurulu olan Adapazarı'nda ve daha o zaman sanayiin başladığı Kocaeli'de henüz bir lise bile yapılmamış, hatta bazı yerlerde 12 olan ilkokul sayısı 6'ya indirilmiş, bazı yerlerde vaktiyle bulunan sıtma ile mücadele teşkilatı kaldırılmıştır. Bataklıkların kurutulması, kanalların açılması, yol ve köprülerin yapılması için vatandaş parti müfettişlerine dileklerde bulunuyor, ancak müfettiş bunların çoğunun valilik, belediye ve kaymakamlığın işi olduğunu söyleyerek sorumluluğu üzerine almak istemiyordu. Neticе olarak vatandaş bu raporlarda devletten yol, su ve okul gibi yatırımların dışında, adalet ve sağlık kuruluşları ve elemanları da istemekteydi.

Bu raporlar, dilek ve temenniler Tek Parti dönemi sosyoekonomik yapısını gösterdiği kadar, CHP'deki parti içi uygulamaları ve siyaset anlayışını da göstermektedir. Bir muhalif partinin bulunmadığı o dönemde vatandaş, bir bakıma parti-içi etkinliği ile muhalefet görevini yapmaya çalışıyordu. Zira yıkılmak üzere olan camilerin satılacağı duyumu üzerine, camilerin satılmaması hususunda milletvekillerine ve müfettişlere dileklerde bulunmuşlaralardı ki, bunu "laik" bir partinin rakipsiz iktidarında ancak bir muhalefet partisi yapabilirdi; fakat o da büyük ihtimalle "laiklik" tartışmaları içine çekilerek etkisizleştirilirdi. Vatandaş veya CHP tabanı işte bu konuda gereken direnci göstermiş, demokratik muhalefet sayılabilecek şekilde tavrıyla bunu da başarmıştır.

[31] Bu ataletin sebebi bizce devletçiliktir. Vatandaşa yeterli hareket alanı bırakmayan, "her şeyi devlet yapar" zihniyetini canlı tutan anlayış bu haleti ruhiyeyi doğuruyor. Samsun'da da benzer bir durumu görmüşüzdür. Çarşamba'da köylüler domuzdan arazilerini korumak için "devlet bize tel ve çivi versin de arazilerimizi çitle çevirelim" diye parti müfettişine başvurmuşlardır. Şapka inkılabı esnasında da bazı illerden "şapkalarımızı camide nereye asalım" diye Diyanet'e sormuşlardı. Bkz. F. Sakal, Şapka İnkılabının Sosyoekonomik Yönü Destekler ve Köstekler, *Turkish Studies,* Volume 2 Fall 2007, s.1314.

Ek: 1: BCA, **CHP K**. 490.01/676.286.1, S.43-48.

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
Kocaeli BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ
SAYI: 47

Ankara: 21/2/1944

6361
C.H.P.Genel Sekreterliğine

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

13.XI.1943 de Adapazı'nda yapılan Parti kongresine ait rapordur :

Kongre yer depreminden sonra hastane olarak kullanılan Halkevi salonunda yapıldı. 43 delegeleden 39 zunun geldiği yoklamada anlaşıldı. Kongreyi birlikle seçilen Belediye Reisi Ahmet Abasıyanık idare etti. Kongre raporu iyice hazırlanmış idi. Halkevi çalışmalarını gösteren rapor da Halkevi reisi tarafından okundu. Hesap ve bütçe encümenlerinin raporları tasdik ve kabul edildikten sonra dileklere geçildi.

Dilekler :

Merkez.

1) Adapazarı Kayalar şosesi üzerindeki Sakarya köprüsnün uzun zamandır tamir edilmemesinden vasaiti nakliye pek güçlükle Sakarya üzerindeki kayıkla işlemektedir. Bu defa bu kayığın da batması münakalatı tamamen durdurmuştur. Köprünün tamiri yine münakalât imkânlarının, yolların tamamen bozuk ve geçilmez bir halde olması yüzünden sekteye uğratmaktadır. Bilhassa kış mevsimi bu hali daha çoğaltmakta ve merkeze bağlı nahiye ve köylerin şehirle olan alâkasını kesmektedir. Yol ve köprünün mümkün olduğu kadar çabuk yapılmasının temini.

2) Söğütlü nahiyesi dahilindeki Karabiyetler deresi mecrasının fena olması yüzünden taşan sular bu civar köylerde Söğütlü, Küçük Söğütlü, Akarca ve civarı köylerinin sular istilasına maruz kalması ve tahminen (15.000) dönüm miktarındaki araziyi mezruata gayri salih bir vaziyete sokmakta bulunmasından bu halin devamına mani olabilmek için Karabiyetler deresi mecrasının açılması işinde, civar halk çalışmağı kabul ettiklerinden fennî şekilde bu işlerin başarılabilmesi için Hükûmetçe icabeden tedbirlerin alınması.

3)Akyazı civarındaki Mudurnu suyu mecrasının su işleri idaresince bir an evvel temizlettirilmesinin temini.

4) Akyazı Dinsiz suyunun mecrası olması yüzünden binlerce dönüm arazinin su altında kaldığından su işleri idaresince bu mecranın temizlettirilmesinin temini.

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 676 - Dosya No: 286 - Sıra No: 1

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ

.....Kocaeli..... **BÖLGESİ**

MÜFETTİŞLİĞİ

SAYI: .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

5) Sabanca nahiyesinin Keçiçayı, İstanbuldere, Karanlıkdere ve Mahmudiye dereleri mecraları mahallî halkın yaptığı temizleme neticesi bu mecraların arzu edilen evsafta temizlenmesi imkânı olmadığı ve bu suretle bu civar meyve bahçelerinin zararlı surette sel tahribatına maruz kalmasından bu halin izalesi için Devlet eliyle ve fennî şekilde programa alınarak Sular idaresi tarafından yapılmasının temini.

6) Sapanca nahiyesinde elektirik tesisatı bulunmadığı ve halen bu mahallen yapılmasına da imkân olmadığından Devlet Demir yollarının Arifiye istasyonunda yaptığı tenvirat şeklinde Sapanca istasyonunda mevcut su pompasına ilâve edilecek bir dinamo ile hem istasyon caddesinde ve hem de istasyona çok yakın olan şehirin merkez kısımlarının aydınlatılmasına yarayacağından bu arzularının is'afı.

7) Söğütlü nahiyesi dahilindeki Papaz değirmeni bendinin yıktırılmasile her türlü zararlardan kurtarılmasının temini.

8) Sakarya nehrinin Hendek şosesi üzerindeki köprü ve civarının suların taştığı zamanlarda hem köprüyü tehdit ve hem de civar arazi sular altında bıraktığından muhtemel zararları önlemek için civar mecranın tahkimi ve icabeden kanalların açılması.

9) Sapanca Parti mensubu tarafından parası teberru suretiyle temin ve iki bin liraya satın alınan arsaya Sabanca Halkoda sı inşasının yapılması hususunda C.H.P.Genel Sekreterliğimiz nezdinde teşebbüsata geçilmesi.

10) Adapazarı'nın geçirdiği büyük zelzele felâketinden kasabamız halkı büyük zararlar görmüştür. Bir kısım varlıklı halk her nekadar kendi yuva ve dükkânlarını yaptırabilmiş iseler de bir çokları yuva ve dükkânsız kalmış vaziyettedirler. Hükûmetin yaptığı küçük yardımla ise bu gibilerin ihtiyacına kâfi gelmemektedir. Gerek İdareî Hususiye ve gerek maliye kazanç ve bina vergilerini tahakkuk ettirmiş ve tahsile de başlamıştır. Zararları pek büyük olan şehrimiz halkına Erzincan felâketzedelerine yapılan vergi affı kanununun teşmili hususuna gidilmesinin temini.

11) Akyazı nüfusunun yirmi binden fazla olması dolayisiyle bir Tapu ve bir de Nüfus memurluğu ihdası.

12) Sapanca nahiyesi kaza haline getirilmediği takdirde tam teşkilâtlı nahiye olması.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 676 - Dosya No: 286 - Sıra No: 1

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ

Kocaeli BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ
SAYI: .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

13) Karapürçek, Dernek ve diğer nahiyeler halkının gaz ihtiyaçlarının mevsim dolayisiyle daha fazla lüzum hasıl olduğundan mevcut miktarının arttırılması.

14) Sıtma menbaı olan Akyazıda evvelce sıtma mücadelesi bulunmakta iken lağvedilen mücadelenin, tekrar sıtma mücadele mıntakası haline kalbile bir doktorun bulundurulmasının temini.

15)Akyazı nahiyesi nüfusunun çokluğu dolayisiyle bir Sulh hâkiminin ihdası.

16) Akyazıda mevcut ilk okulun mevcut talebeye kâfi gelmediğir den yeni bir okulun yaptırılması ve mevcut okulun da Parti ve Halkodası olarak Partiye verilmesi.

17) Boztepe ve Balballı ilk okullarının tamamen ikmâl edilmiş olduğundan bu köylere beş sınıflı ilk okul öğretmenlerinin gönderilmesi.

18) Karapürçek nahiyesindeki mzktzptz hali tedristeki talebe miktarının çokluğu dolayisile bir öğretmen daha ilâvesi.

19) Karapürçek nahiyesi dahilindeki mektebi mevcut ve öğretmeni bulunmayan mektepler için birer öğretmen tahsisi.

20) Yer sarsıntısından evvel Adapazında açılıp halkın ihtiyaçlarını karşılayan yerli mallar pazarının açılması hususunda icabeden teşebbüslerin yapılması.

21) Pancar mahsulünün teslim ve tesellüm işlerinde rampa vaziyetinin müsait olmaması ve buna inzimam eden vagon intizarı gibi sebeplerden pancar zürraının günün mühim vaktini şehirde, yollarında perişan bir vaziyette beklemekle geçirmektedir. Bu şeklin bu tarzda devamı zürra üzerinde büyük sıkıntılar doğurmakta ve yılgınlık uyandırmakta olduğundan rampa vaziyetinin ve tesellüm teşkilâtının muntazam bir hale konulması.

22) Akyazıya Buğday emizlemek için bir temizleme makinasının gönderilmesi.

23) Şehrimiz dahilinde mevcut evkafa ait mebani meyanında mabetlerde kısmen yıkılmış ve halen enkaz halinde bulunan yeni cami ile tozlu camilerinin tamir ve ıslahına imkân varken enkazının satılmak istenildiği anlaşılmaktadır. Halbuki nüfusu çok kalabalık olan bu memlekette ecdat yadigârı olan ve esasen memleketimiz ihtiyacını karşılamayan cami adedinin azlığı bu yüzden bütün bütün noksanlanacaktır.

490 | 01 | | | 676 | 286 | 1

45

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 676 - Dosya No: 286 - Sıra No: 1

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ

Kocaeli ..... BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ

SAYI: .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Evkaf idaresinin yıkılan mabetlerin yerini dolduracak bir yenisinin yaptırmasına teşebbüs edilmesi.

24) Bundan evvel yapılmış olan Karasu yolunun Çingen bayırına kadar olan kısmı harap bir hal almıştır. Bu tamir edilmediği takdirde sağlam kısımlarını mahvedeceğinden bir an evvel bu yolun bozuk kısımlarının inşa ve tamir edilmesi.

25) Sapanca - Arifiye.

Buğday ekme zamanı gelmiş ve geçmektedir. Buğdaylarımız her sene temizleme makinesinden geçirilmek şartiyle temiz tohum atılmakta idi. Bu sene vakit geldi ve geçmek üzere olduğu halde elan makine gelmemiştir. Bu yüzden çiftçi bozuk tohumlarını yere atmakta. Bir an evvel bu makinenin temini.

26) Sapanca.

Evvelce Nahiyemizde faal on iki mektep vardı. Bu mekteplerden maarif plânlarına uygun ve sıhhî vaziyette yapılmış mekteplerdi. Her nedense kapatıla kapatıla bütün nahiyedeki mektepler altı mektebe indirilmiştir. Bu kapalı mekteplerde vaktiyle bu kadar emek sarfile meydana getirildiği halde kapalı kalmaları dolayisiyle harabeye yüz tutmuşlardır. Muradiye, Şöhretiye, Memnuniye, Kırkpınar, Yanık, Akçay, okulları kapatılanlar meyanındadır. Eskiden köy mektepleri üçer sınıf olduğundan merkezi beş sınıflı mektepler çok işe yarıyorlardı. Bu gün ise bütün köy mektepleri beşer sınıfa çıkarıldığından köye verilecek bir öğretmen mükemmel surette talebeyi yetiştirecektir. Bu altı köy okuluna birer öğretmen verilmesi cihetine gidilmesi lâzımdır. Sapanca merkez okulu ihtiyacı karşılamamaktadır. Halen okulun 350 mevcudu vardır. Tahsil çağındaki çocukların hepsi mektebe gidememektedirler. Sapanca merkezi ise 600 haneli 3000 nüfuslu bir kasabadır. İkinci bir okul daha yapılarak açılması çok yerinde olacaktır.

27) Karapürçek nahiyesi:

Kanlı çay suyunun taşmasile mecrasını terk edip mezruatımızı tamamen mahvetmekte olduğundan mezkûr mecranın temizletilerek salim bir hale sokulması.

X X X

Dileklerin çoğu Valilik, Kaymakamlık ve Belediye tarafından yapılacak ve takip edilecek dileklerdir. Yalnız Adapazarı Türkiyenin en verimli güzel bir ovası üzerindedir. Bu ovada bir çok sular vardır

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 676 - Dosya No: 286 - Sıra No: 1

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ

Kocaeli BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ

SAYI: .....

- 5 -

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bunların mecraları ve suların yaptıkları bataklıklar dolayisiyle yol işleri köprü geçitleri ve ısıtma meselesi çok mühim derdler arasına giriyor. Bu en zengin ovamızda sadece ısıtma yüzünden kazanan ve köylerde oturan serbest hekilmer olması çok dikkate şayandır. Bir tek kinin şırıngasını 10 liraya yaptırıp üç dört günlük kazancından kalmamak için halk seve seve hekime gidiyor. Bu ilk nazarda memnunluk verici bir manzaradır. Fakat alt tarafı çok kötüdür. Ya parasını veremeyen ne kadar halk kolu;işine yapışamayup işsiz kalıyor. Bunu hesap etmek ve muhakkak bu güzel ovayı ne masrafa tekabül ederse etsin derelerini düzelterek ısıtmadan, hastalıktan kurtarmak lâzımdır. 2,3, 4, 5, 7, 8, 11, 27 inci dilekler bu bahisle alâkadar dileklerdir.

6 ıncı dilek Sapanca'ya Devlet Demir yollarının Sapanca istasyonundaki elektrik santralından cereyan verilmesi temennisidir.Şirin bir nahiye olan Sapanca'ya Devlet Demir yolları bu yardımı esirgememelidir.

9 uncu dilek : Arsası halk tarafından verilen Sapanca Halkevinin yaptırılması içindir. Buna Halk da yardım edecektir. Çerkes, Gürcü ve Laz gibi karışık bir halk kütlesinin Türk çoğunluğu içinde eritilmesi için bu binanın bir an evvel yaptırılmasının çok muvafık olacağı kanaatindeyim.

17, 18, 19, 26 ıncı dilekler okul ve ögretmen ihtiyaçları hakkındadır. Halkevi için arzettiğim sebepler dolayisiyle okul ve ögretmenin bu kazaya tercih edilerek verilmesini ve öğretmenlerin Türk olmasına bilhassa dikkat edilmesi lâzımgeldiğini arzederim.

20 inci dilek:yer depreminde yıkılan yerli mallar pazarının tekrar açtırılması hakkındadır. 30000 nüfuslu bir kasaba olan Adapazarı'nda bu hem bir ihtiyaç hem de Sümerbank için bir kazanç vesilesidir. Muhakkak açılması için teşebbüslerinizi dilerim.

21 inci dilek: Adapazarı'nın en verimli bir mahsulü olan pancar hakkındaki dilektir. Vagon temini harp vaziyeti dolayisiyle belki mümkün değildir. Fakat şeker şirketinin rampa ve pancar alma işinin kolaylaştırılması mümkündür. Arzederim.

24 üncü dilek hakkında (Karasu) raporunda da arzetmiştim. Bu yolun yaptırılması çok lâzımdır. Askerî ve ticarî bir yoldur.Adapazarı'ndan çok Karasu'yu alâkadar eder. Devlet yaptırmazsa Valilik bütçesile yapılamıyacağını da arzederim.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 676 - Dosya No: 286 - Sıra No: 1

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
Kocaeli BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ
SAYI: .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1 mai
83.

Dileklerden sonra yapılan İdare Heyeti intihabında geçen seferki İdare Heyeti bir müstesna olmak üzere aynen seçildiler. Yalnız Şevket Kökçü Parti Vilâyet İdare Heyetine seçildiğinden yerine Nazım Turgud seçildi.

Adapazarı çok kalabalık, aydını bol zengin bir kazamızdır. Ancak aydınlarının Parti işlerine alâka göstermemesi göze çarpıyor. Sebebini tamamile tayin edemedim. Belki geçirilen büyük yer depremi Parti işlerile fazla alâkalanmaya mani olmuştur.

Yer depremi Adapazarı'nı çok harap etmişti. Fakat zengin, münbit bir toprağın üzerindeki çalışkan halk kısa bir zamanda bunu telafiye fırsat buldu. Bir, iki sene zarfında yer depremini hatırlatacak ölülerin acı hatırasından başka bir şey kalmayacaktır.

Üstün saygılarımın kabulü ricasile.

C.H.P.Kocaeli Bölgesi Müfettişi
Afyon Mebusu
Dr.A.Hâmid Selgil

IV
2. III. 1938

Dosyasına

3. III. 1944
10. III. 1944
21. III. 1944

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 676 - Dosya No: 286 - Sıra No: 1

Kaynakça

Apak, Rahmi. İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? Ankara 1990.

Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*, (Yay. Hz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay. Ankara 1994.

Beyoğlu, Süleyman. "Kocaeli'de İşgal ve Mezalim", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. II, Kocaeli 2014, s. 1021-1031.

Cebesoy, Ali Fuat. Milli *Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953.

Coşar, Ömer Sami. *İstiklal Harbi Gazetesi*, Milliyet Gazetesi Yay., 1968, 24 Eylül 1919 tarihli nüsha.

Cumhuriyetin 75'nci Yılında Sakarya Vilayeti, Sakarya Valiliği Yayını, Sakarya 1998.

Çam, Yusuf. Milli Mücadelede İzmit Sancağı, İstanbul 1993.

Erdeha, Kamil. "İzmit Mutasarrıflığı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sy: 48-51, Ankara 1977-1978, s. 24.

Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, c. III, Ankara 1970.

İstiklal Gazetesi, nr: 85, 17 Mart 19l9.

Kaprat, Kemal. *Ottoman Population 1803-1914,* London 1985.

Mısırlıoğlu, Kadir. *Yunan Mezalimi*, İstanbul 1972.

Özel, Sabahattin. "Milli Mücadelede İzmit Mutasarrıflığının Faaliyetleri", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sy: 16, İstanbul 1998, s. 146.

Özkök, Rüknü. *Düzce-Bolu İsyanları*, İstanbul 1971.

Sofuoğlu, Adnan. *Kocaeli ve Sakarya'da Kuva-yı Milliye ve Karşı Faaliyetler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, H. Ü. İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 60-62.

Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921), Genkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1994.

Tarihte ve Günümüzde Sakarya, Sakarya Valiliği Yayını, Tarihsiz, s. 47-48.

Turan, Bünyamin. *İzmit Livasında Yunan Mezalimi (1920-1921),* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1999.

Türkmen, Zekeriya. "İstiklal Harbi Yıllarında Türk Ortodokslarının Fener Rum Patrikhanesine karşı Yürüttükleri Propaganda Faaliyeti", *Askerî Tarih Bülteni*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, Şubat 1999, Sayı: 46, s.71-72.

__, "İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Dergisi*, sy: 45, Ankara 1999, s. 1011-1039

__, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yay., Ankara 2000.

__, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.

Yalazan, Talat. *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922),* c.I, II, Ankara 1994.

Yüce, Rıfat.*Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit 1945.

Adapazarı'nda Cumhuriyet Bayramı / 1929

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sakarya'da Nüfus

1841 Nüfus Sayımında Karasu Kazası

AYSUN SARIBEY HAYKIRAN
Doç. Dr. / Adnan Menderes Üniversitesi, aysunsaribey@gmail.com
UĞUR AVCI
Doktora Öğrencisi / Ege Üniversitesi, uguravc@gmail.com

GİRİŞ

Sakarya İlinin kuzeyinde ve Sakarya Nehrinin doğusunda yer alan Karasu'nun ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalı olup[1] tarihi geçmişi Frigyalılara kadar uzanmaktadır. İlçenin ilk yerleşim birimi günümüzdeki Küçük Karasu Köyüdür. Tarihi süreç içerisinde pek çok uygarlığın iz bıraktığı Karasu, son olarak uzun bir dönem Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmış, nihayetinde 1326 tarihinde Orhan Gazi döneminde Konur Alp komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin gayretleriyle tüm Sakarya ve çevresiyle beraber Karasu da Osmanlı hâkimiyetine girmişti.[2] 1520'lerde 34 hane ve yedi mücerredden oluşan Karasu yaklaşık olarak 239 kişilik bir nüfusu barındırıyordu. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren nüfus artışı göstererek 500'ün üzerine çıkmıştır.[3] XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında âyânlar tarafından yönetilen Karasu'da Hacı Abdi Bey ve oğlu Mustafa Bey'in ismi ön plana çıkmaktadır. Karasu âyânı Mustafa Bey ile Karasu halkı arasında odun ticareti konusunda yaşanan sorunlar II. Mahmud döneminde belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Bey'in ününün artmasına vesile olmuştur.[4] XIX. yüzyıl ortalarında büyükçe bir yerleşim merkezi olan Karasu, daha sonraları sıtma salgınları sebebiyle nüfus kaybına uğramıştır.[5]

Osmanlı idari sisteminde kaza statüsünde olan Karasu, diğer adıyla Pazarsuyu, XIX. yüzyılın ilk yarısına ait nüfus defterlerinde Kocaeli Sancağı, Adapazarı Muhassıllığı dâhilindeki kazalar arasında yer alırken[6] 1844-45 temettuat sayımlarında ise Bolu Eyaletine bağlı kazalardan İzmit Kaymakamlığına bağlı olarak görülmektedir.[7]

---

[1] Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, hzl: Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 43.
[2] İlker Gündüzöz, *Karasu Hızlı Akan Su*, Mavi Lale Yayınları, İstanbul 2008, s. 19.
[3] Yücel Öztürk, "XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, hzl: Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 237, 239.
[4] Atilla Çetin, "Osmanlı Devleti Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, hzl: Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 379-380.
[5] Hüdai Şentürk, "Osmanlılar Döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, hzl: Mehmet Alpargu, Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, s. 179.
[6] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.d..) 00633.
[7] Ali Kınay, Karasu ve Âb-ı Sâfi (Karapürçek) Kazalarının Temttuât Defterleri (1844) ve Sosyo-Ekonomik Açıdan Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yayımlanmaya başlanan devlet salnamelerinden H. 1266/M. 1849-50 tarihli Devlet Salnâmesinde Kastamonu Eyaleti Kocaeli Sancağı'na bağlı *Karasu Nam-ı Diğer Pazarsuyu* olarak geçmektedir.[8] Daha sonra yayımlanan salnâmelerde ise Hüdavendigar Eyaletine bağlı Kocaeli Sancağı sınırları içerisinde görülmektedir.[9] H. 1291/M. 1874-1875 tarihli devlet salnâmesinde ise Cezair-i Bahr Sefid Vilayeti'ne bağlı Kocaeli-İzmid Sancağı sınırları içerisinde nahiye olarak yer almıştır.[10] Cumhuriyet Döneminde ise 20 Mayıs 1933 tarihinde Adapazarı'nın kazaları arasında yerini almıştır. 1954 tarihinde Sakarya'nın Kocaeli'nden ayrılıp il olmasıyla birlikte Sakarya'nın ilçeleri arasında yer almıştır.[11]

Osmanlı Devleti'nde kurulduğu zamanlardan itibaren belirli amaç doğrultusunda nüfus sayımları yapılmıştır. Bu sayımlar tahrir adı altında toplanmıştır.[12] Ancak, bu sayımlarda nüfusun tamamı sayılmamış, sadece vergi veren nüfus üzerinde durulmuştur. Bu da Osmanlı'da gerçek nüfusun öğrenilmesini olanaksız kılmıştır. Sadece tahmini rakamlar üzerinde konuşularak belirlenme yoluna gidilmiş ve gidilmektedir.

Modern anlamda nüfus sayımı ise II. Mahmud döneminde 1831 tarihinde gerçekleştirilmiştir. İlk tahrire İstanbul'dan başlanmasına rağmen meydana gelen 1828-1829 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle ülke geneline yaygınlaşamamıştır.[13] Savaşın sona ermesinden sonra 1831 tarihinde yapılan nüfus sayımının en önemli amacı 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile yeni kurulacak olan ordu olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye[14] için askeri ve mali kaynakların tespit edilmesiydi.[15] Ayrıca 1831 sayımıyla vergilerin yeniden düzenlenmesi ve aşardan başka kişi başına senede bir defa vergi konulması sağlanmaya çalışılmıştır. Vergi düzeni ön plana çıkarılarak tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Böylece herhangi bir yerde oturanlarla birlikte, bir nedenle dışarıya giden veya dışarıdan gelenler de "taşraya reft" gibi notlar düşülerek defterlere yazılmıştır. Ayrıca, doğanların ve ölenlerin de tespit edildiği bir sayım yapılmıştır.[16] 1831 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımından sonra belli aralıklarla daha da sistematikleştirilen nüfus sayımları Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.[17]

Çalışma konumuzu oluşturan nüfus defteri H. 1257/M. 1841-42 yılını kapsamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri Kataloğu'nda NFS. d koduyla 00633 numarada kayıtlı bulunmaktadır.00633 numaralı ciltli ve ebrulu Karasu Nüfus Defteri 21, 5X58, 5 ebadında, 92 sayfadan oluşmaktadır. Adı geçen defterde 1841 tarihli Kocaeli Sancağı'na bağlı Karasu Kazası'nın nüfus verileri yer almaktadır. Karasu merkez kazası, İncirli, Darıçayırı, Darıçayırı Karyesi'ne tabii Akkum, Kuyumculu, Kocaali, Belâzar, Lahne, Milan, Sinanoğlu köylerinin yanı sıra gerçekte Filibe ve Yanya reayası olup 10-15 seneden beri Karasu'da ikamet edenler ile Karasu Kazası'ndaki Kıptiyan Taifesi'ne ilişkin isim, lakap, meslek ve yaş bilgileri bulunmaktadır. Yerel tarih araştırmaları ve araştırmacıları için

---

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 747.

[8] Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1266/M. 1840-1850, s. 70.

[9] Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1272/M. 1855-1856, s. 85; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1274/M. 1857-1858, s. 99; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1276/M. 1859-1860, s. 129; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1282/M. 1864-1865, s. 158.

[10] Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1291/M. 1874-1875, s. 249.

[11] Metin Tuncel, "Adapazarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1998, I, s. 355.

[12] Bölgelerin sanayi, arazi, emlak, nüfus gibi çeşitli bilgilerin tespit edilerek kaydedildiği tahrir defterleri üzerine Türkiye'de yapılmış çalışmalar hakkında eleştiriler ve yayınlar listesi için bkz: Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *TALİD*, (1)1, ss. 267-286.

[13] Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1990, s. 81.

[14] Asakir-i Mansure-i Muhammediye: Muhammed'in zafer kazanmış orduları.

[15] Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 62.

[16] Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997; Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. H. İnalcık-Ş. Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2000; Karpat, a.g.e., s. 62.

[17] Mehmet Başaran, Aysun Sarıbey Haykıran, "H. 1261/M. 1845 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Tire'ye Gelen Müslim ve Gayrımüslimlerin Nitelik ve Nicelikleri", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic,* Volume 10/1, Winter 2015, s. 154.

eşsiz bir kaynak olan Nüfus defterleri sayesinde Karasu açısından birçok yeni ve bir o kadar da ilginç olan bilgileri gün ışığına çıkarmamızı sağlamaktadır.

Karasu Kazası'nın ve Nüfusu

Osmanlı idari sisteminin temelini oluşturan kaza sistemi içerisinde yer alan Karasu Kazası 1841 tarihli nüfus sayımında 10 köyden oluşmaktadır. Ayrıca kaza dâhilinde yaşayan Kıbtiyan nüfusu ile Filibe ve Yanya'dan gelip 10-15 seneden beri kazada iskân olanların nüfusları kayıtlıdır.

Yer Adı	**Nüfus**	**Oran (%)**
Karye-i Kocaali	229	16, 68
Karye-i Darıçayırı	211	15, 37
Karye-i Lahne	169	12, 31
Karye-i İncirli	167	12, 16
Karye-i Balezâr	158	11, 51
Nefs-i Karasu	114	8, 30
Karye-i Milan	102	7, 43
Karye-i Kuyumcurlu	96	6, 99
Karye-i Sinanoğlu	37	2, 69
Filibe ve Yanya'dan Gelenler	34	2, 48
Karye-i Darıçayırı Tabi-i Akkum	30	2, 18
Taife-i Kıbtiyan	26	1, 89
Toplam	**1373**	**100**

Tablo 1. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda Bulunan Yerleşim Yerleri, Nüfusları ve Toplam Nüfusa Oranları

Karasu Kazası'ndaki yerleşim yerlerine genel olarak bakıldığında en fazla erkek nüfus Kocaali Karyesi'nde bulunmaktadır. 229 nüfusun bulunduğu karye, toplam nüfusun %16, 68'ini oluşturmaktadır. Ardından 169 kişinin kaydedildiği Lahne Karyesi toplam nüfusun %12,31'ini, 167 kişinin kaydedildiği İncirli Karyesi ise toplam nüfusun %12,16'sını oluşturmaktadır. Kazanın merkez yerleşim yeri olan Karasu ise 114 nüfusuyla %8,30'luk oranıyla altıncı sıradadır. Kazanın en düşük nüfusunu kıbtiyan oluşturmaktadır. 26 kıbtiyan toplam nüfusun %1,89'unu oluşturmaktadır. Filibe ve Yanya'dan gelip Karasu Kazası'nda 10-15 senedi yaşayan ve kayıt altına alınanların sayısı ise 34 olmakla birlikte Kazanın %2,48'lik kısmını kaplamaktadırlar.

Nüfusun Hanelere Göre Dağılımı

Kökeni Farsça olan hane kelimesinin pek çok farklı anlamı bulunmaktadır. Bizi ilgilendiren anlamıyla *"ev, bina, ikametgâh, aile"* anlamlarıyla hane kavramının,[18] Osmanlı nüfus ve tahrir çalışmalarında ifade ettiği değer tam olarak çözümlenememiştir. Kaç nüfusu bulunan bir topluluğu ifade ettiği belirlenemeyen bu terim için farklı görüşler ortaya atılmıştır. Göyünç, XIX. yüzyılda Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan Anadolu'ya gelen göçmenlerin yerleştikleri bölgelerin tek tek kayıt altına alındığını, nüfus ve hane bilgilerinin de detaylı olarak kaydedildiğini belirtmiştir. Buradan yola çıkarak XIX. yüzyıl için geçerle olmak üzere hane ile nüfus arasındaki ortalama oranı tespit etmeye çalışmıştır. 105 belgeyi incelemiş ve hane-nüfus oranlarını çıkartmıştır. Bu verilerden yola çıkarak XIX. yüzyılın

[18] *Türkçe Sözlük*, Bilgi Basımevi, Ankara 1974, s. 357.

ikinci yarısının sonlarında hane kavramının karşılığının 4'ün biraz üzerinde olduğu sonucuna varmıştır.[19] Karasu Kazası'na ait 1841 tarihli defterde 11 yerleşim yerinde 624 hane bulunmakla birlikte Filibe ve Yanya'dan gelenlerin kaydedilirken hane bilgisi verilmemiştir. Defter incelendiğinde hane sayısının en yüksek olduğu yerleşim yerinin Darıçayırı Karyesi olduğu görülmektedir. 211 hanenin bulunduğu karye toplam hane sayısının %16, 67'sini oluşturmaktadır. Karyenin en kalabalık hanesi 3 hane numarasıyla kaydedilen, oğlu ve biri üvey olmak üzere üç kardeşiyle birlikte yaşayan 32 yaşındaki Çiftçi Hasan'ın hanesidir. Fakat Çiftçi Hasan, 11 Rebiü'l-Ahir Sene 56 tarihinde vefat etmiştir. Karye içerisinde 6 hanede ise birer kişi kayıtlıdır.

Ardından en yüksek nüfusa sahip olan Kocaali Karyesi'nde bulunan 98 hane, toplamın %15,71'lik kısmını kaplamaktadır. Karyede altışar kişinin kaydedildiği üç hane en kalabalık haneleri oluşturmaktadır. Bunlardan 15 hane numarasına sahip olan 36 yaşındaki Çiftçi Feyzullah ikisi üvey olmak üzere beş çocuğuyla; 54 hane numarasına sahip 47 yaşındaki Baltacı ve Bahçevanlık yapan Mehmed beş çocuğuyla; 90 hane numarasında kaydedilen 65 yaşındaki Çiftçilik ve Aşçılık yapan Mehmed de beş çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. Kocaali Karyesi'nde 26 hanede ise birer kişi kaydedilmiştir.

84 haneye sahip İncirli Karyesi ise %13, 46'lık oranla üçüncü sırada yer almaktadır. 25 hane numarasına sahip olan 40 yaşındaki cami hatibi Molla Ahmed üç çocuğu ve bir hizmetkârıyla birlikte karyenin en kalabalık hanesini oluşturmaktadır. 35 hane de ise birer kişi kaydedilmiştir.

Kaza merkezi olan Karasu Karyesi'nde ise 56 hane bulunmakta ver toplamın %8, 97'lik kısmını oluşturmaktadır. Karyenin en kalabalık hanesinin dörder kişinin bulunduğu sekiz farklı hane oluşturmaktadır. Bunlar sırasıyla 6 hane numarasına sahip üç çocuğuyla birlikte yaşayan 50 yaşındaki gemici Abdullah'ın; 12 hane numarasına sahip 3 kardeşiyle birlikte yaşayan 18 yaşındaki Ali'nin; 22 hane numarasına sahip 68 yaşında Baltacılık mesleğiyle uğraşan ve üç çocuğuyla yaşayan Feyzullah'ın; 28 hane numarasına sahip ve üç çocuğuyla birlikte yaşayan 50 yaşındaki Mehmed'in; 30 hane numarasına sahip, çiftçilik yapan ve üç çocuğuyla birlikte yaşayan 52 yaşındaki Ali'nin; 34 hane numarasına sahip 3 kardeşiyle birlikte yaşayan 13 yaşındaki Ali'nin; 54 hane numarasına sahip tüccarlık yapan ve üç çocuğuyla birlikte yaşayan 67 yaşındaki Mehmed Ağa'nın ve 56 hane numarasına sahip, iki çocuğu ve üvey pederiyle birlikte yaşayan 30 yaşındaki Gemici Çalık Hasan'ın haneleridir. Ayrıca karye içerisinde 22 hanede ise birer kişi kayıtlıdır.

En az hane sayısına sahip yerleşim yeri ise, en az nüfusun da sahip olan Taife-i Kıbtiyanlardır ki 9 haneyle toplam hane sayısının %1,44'lük oranını kaplamaktadırlar. Kıbtiyanlar arasında en kalabalık hane 2 hane numarasına sahip olan iki oğlu ve üç kardeşiyle birlikte Lahne Karyesi'nde yaşadığı belirtilen 30 yaşındaki Demirci Hasan'ın hanesidir. 6 hane numarasında kayıtlı olan ve Milan Karyesi'nde yaşadığı ve yetim olduğu belirtilen 6 yaşındaki Hasan ise kıbtiyanlar arasındaki en az kişinin kaydedildiği haneyi oluşturmaktadır. Ayrıca Filibe ve Yanya'dan gelenlerin kayıtları incelendiğinde hane bilgisine bulunmadığı görülmektedir.

Köy	**Hane**	**Nüfus**	**Hane Başına Düşen Nüfus Oranı**
Karye-i İncirli	84	167	1,98
Karye-i Darıçayırı	104	211	2,02
Darıçayırı Karyesine Tabii Akkum	15	30	2

[19] Nejat Göyünç, "Hâne" Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi* (1979), S. 32, s. 332. XVI. yüzyılda hane deyiminin karşılığı olarak 5 katsayısı kabul edilmektedir, Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi" Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, (10), s. 12. Osmanlı'daki hane deyimi tartışmaları için bkz: Göyünç, *"Hâne Deyimi"*, s. 331-348.

Nefs-i Karasu	56	114	2,03
Karye-i Kuyumculu	44	96	2,18
Karye-i Kocaali	98	229	2,33
Karye-i Belâzar	69	158	2,28
Karye-i Lahne	82	169	2,06
Karye-i Milan	58	102	1,75
Karye-i Sinanoğlu	16	37	2,3
Filibe ve Yanya'dan gelen kişiler	--	34	--
Taife-i Kıbtiyan	9	26	2,88
Toplam	**635**	**1373**	**2,16**

Tablo 2. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'ndaki Yerleşim Yerlerinde Hane Başına Düşen Nüfus Oranları

Karasu Kazası'nda Kullanılan İsimler

Şahıs İsimleri

Türklerin Müslüman olmadan önce tercih ettikleri isimler Türkçe kökenliyken, İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arapça kökenli, dini referansı olan isimler kullanmaya başlamışlardır. Ancak, XVI. yüzyılda tutulan tahrir defterlerinde Türkçe kökenli isimler yaygınken XVI. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde de daha çok Arapça kökenli isimler kullanılmaktadır.[20]

Karasu Kazası'na ait 1841 tarihli nüfus defterin tek ve çift olmak üzere toplam 64 farklı isim kullanılmıştır. Bu isimlerden 55'i tek isimlidir ki üç tanesi okunamamıştır, geriye kalan dokuz kişi de çift isimlidir. İsimler incelendiğinde kaza içerisinde daha çok dini referanslı isimlerin kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Abdulhalid	Arif	Hüseyin	Receb
Abdi	Bekir	İbrahim	Rüstem
Abdulalh	Bilal	İlyas	Sadık
Abdulaziz	Cafer	İslam	Salih
Abdulfettah	Çakır	İsmail	Süleyman
Abdulhaldi	Davud	Mahmud	Şükrü
Abdulhalim	Emin	Mehmed	Tahir
Abdulhamid	Eyüb	Musa	Veliüddin
Abdulkadir	Fazlı	Mustafa	Yahya
Abdullah	Feyzullah	Müslim	Yakub
Abdulşakir	Halil	Nurullah	Yusuf
Abdurrahman	Hamdi	Osman	Zühdü

[20] Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 79.

Ahmed	Hasan	Ömer	(---)
Ali	Himmet	Raşid	

Tablo 3. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda Kullanılan Tek İsimler

Kazada tek kullanılan şahıs isimleri incelendiğinde en fazla kullanılan Mehmed ismidir. Mehmed ismi, kazada bulunan 1373 kişiden 237'si kullanmaktadır, bu da %17,26'lık bir oranı oluşturmaktadır. Kazada en fazla kullanılan ikinci isim Hasan ismidir. Bu isim kazada 156 kişi kullanmakta ve toplam nüfusun %11,36'sını oluşturmaktadır. En fazla kullanılan üçüncü isim ise toplam nüfusun %11,14'lük kısmının oluşturan 153 kişinin kullandığı Mustafa ismidir. Kazada en çok kullanılan bu üç isim haricinde Ali ismini kullanan 150 kişi toplam nüfusun %10,92'sini, Hüseyin ismini kullanan 105 kişi ise toplam nüfusun %7,65'lik kısmını oluşturmaktadır.

Karasu Kazası'nda en çok kullanılan beş isim incelendiğinde, kazadaki isim verme geleneğinde İslam geleneğinin önemli bir payı olduğu görülmektedir. Çünkü kaza genelinde en çok kullanılan birinci ve üçüncü isimler, yani Mehmed ve Mustafa ismi, İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'in isminin Türkçeleşmiş halidir. En çok kullanılan ikinci ve beşinci isim olan Hasan ve Hüseyin, Hz. Muhammed'in torunlarının isimleri; dördüncü isim olan Ali ise, Hz. Muhammed'in damadı ve Alevilikte önder olarak kabul edilen Hz. Ali'nin ismidir.

Sıra No	**Kişi Adı**	**Kişi Sayısı**	**Toplam Nüfusa Oranı (%)**
1	Mehmed	237	17,26
2	Hasan	156	11,36
3	Mustafa	153	11,14
4	Ali	150	10,92
5	Hüseyin	105	7,65
6	Ahmed	66	4,81
7	İbrahim	55	4,01
8	İsmail	51	3,71

Tablo 4. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda 50'den Fazla Kullanılan Kişi Adları

Karasu Kazası'nda 50'den fazla kişinin kullandığı isimler incelendiğinde nüfusun büyük çoğunluğunu, %70,87'sini oluşturduğu görülmektedir. İlk üç ismin yerleşim yerlerine olan dağılımını incelediğimizde en fazla kullanılan Mehmed ismi kaza içerisinde en fazla Kocaali Karyesi'nde bulunmaktadır. 46 kişinin kullandığı bu isim karyenin %20,09'unu oluşturmaktadır. Ardından 35 kişiyle Lahne Karyesi'nin %20,71'ini, 34 kişiyle de Darıçayırı Karyesi'nin %15,38'ini Mehmed ismi oluşturmaktadır.

Hasan ismi, kaza içinde en fazla 35 kişiyle Kocaali Karyesi'nde bulunmaktadır. 35 kişinin kullandığı bu isim yerleşim yerinin %15,28'ini kaplamaktadır. Darıçayırı Karyesi'nde 25 kişiyle %11,31'ini ve İncirli Karyesi'nde 22 kişiyle %13,17'lik kısmı oluşturmaktadır. Mustafa ismi ise en fazla Kocaali Karyesi'inde 27 kişiyle %11,79'unu, İncirli Karyesi'nde 26 kişiyle %15,57'sini ve BelâzarKaryesi'nde20 kişiyle %12,66'lık kısmı oluşturmaktadır.

İsim	**Yerleşim Yerinin Adı**	**Sayısı**	**Oranı (%)**
Mehmed			
	Kocaali Karyesi	46	20,09

	Lahne Karyesi	35	20,71
	Darıçayırı Karyesi	34	15,38
Hasan			
	Kocaali Karyesi	35	15,28
	Darıçayırı Karyesi	25	11,31
	İncirli Karyesi	23	13,17
Mustafa			
	Kocaali Karyesi	27	11,79
	İncirli Karyesi	26	15,57
	Belâzar Karyesi	20	12,66

Tablo 5. Karasu Kazası'nda En Çok Kullanılan Üç İsim ve Yerleşim Yerlerine Oranları

Karasu Kazası'nda en fazla kullanılan isimlerin yanı sıra birer kişide bulunan 15 farklı isim bulunmaktadır. Bu isimlerden Abdulhamid ve Müslim Belâzar'da, Bilal, Himmet ve Raşid Darıçayırı'nda Abdulaziz İncirli'de, Cafer Kocaali'de, Çakır, İlyas ve Sadık Kuyumculu'da, Eyüb ve Receb Lahne'de, Şükrü Milan'da, Yahya Sinanoğlu Karyelerinde ve Zühdü ise Taife-i Kıbtiyan'lar arasında bulunmaktadır.

İsmi	**Yerleşim Yeri**
Abdulaziz	İncirli Karyesi
Abdulhamid	Belâzar Karyesi
Bilal	Darıçayırı Karyesi
Cafer	Kocaali Karyesi
Çakır	Kuyumculu Karyesi
Eyüb	Lahne Karyesi
Himmet	Darıçayırı Karyesi
İlyas	Kuyumculu Karyesi
Müslim	Belâzar Karyesi
Raşid	Darıçayırı Karyesi
Receb	Lahne Karyesi
Sadık	Kuyumculu Karyesi
Şükrü	Milan Karyesi
Yahya	Sinanoğlu Karyesi
Zühdü	Taife-i Kıbtiyan

Tablo 6. Karasu Kazası'nda Birer Kez Kullanılan İsimler ve Bulundukları Yerleşim Yerleri

1841 tarihinde Karasu Kazası'nda dokuz farklı çift isim kullanılmıştır. Bu isimlerden en fazla kullanılanı yedi kişide bulunan Mehmed Ali ismidir. Ardından üç kişinin kullandığı Mehmed Emin, iki kişinin kullandığı Ahmed Arif ve Ali Osman ve birer kişinin kullandığı İsmail Zühdü, Kemal Ali, Mehmed Arif, Mehmed Tahir ve Veliüddin İsmail isimleridir.

İsim	Sayısı
Ahmed Arif	2
Ali Osman	2
İsmail Zühdü	1
Kemal Ali	1
Mehmed Ali	7
Mehmed Arif	1
Mehmed Emin	3
Mehmed Tahir	1
Veliüddin İsmail	1

Tablo 7. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda Kullanılan Çift İsimler

Filibe ve Yanya'dan gelenlerin isimleri incelendiğinde Hristo, Kosti, Manol, Niko, Nikoli ve Yuvan gibi isimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Baba İsimleri

Osmanlı Devleti'nde kayıtlar tutulurken soyadı veya fotoğrafları olmadığı için ayırt edici özellikler yazılmaktadır. Bu özelliklerden bir tanesi de kişilerin babalarının adlarıyla birlikte yazılmasıdır. Defter içerisinde, babalarıyla birlikte kaydedilen bütün isimler bir araya toplanarak bir önceki kuşakta genel olarak kullanılan isimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Kaza genelinde 60 farklı baba ismi tespit edilmiştir. Bu isimlerden 44 tanesi tek, 16 tanesi çift olarak kullanılmaktadır. Tek olan baba isimlerinden bir tanesi okunamamıştır.

1841 tarihinde Karasu Kazası'nda kullanılan tek olan baba isimleri arasında en fazla ilk beş isim, şahıs isimleri arasında en fazla kullanılan beş isimle benzerlik göstermektedir. En fazla kullanılan baba ismi 136 kişide bulunan Mehmed ismidir. Ardından sırasıyla 67 kişinin kullandığı Mustafa, 63 kişinin kullandığı Ali, 54 kişinin kullandığı Hasan ve 36 kişinin kullandığı Hüseyin isimleridir.

En fazla kullanılan baba isimlerinin yerleşim yerlerine dağılımı incelendiğinde Mehmed ismi en fazla Kocaali Karyesi'nde 29 kişide, Darıçayırı ve İncirli Karyelerinde 18 kişide, Karasu Karyesi'nde ise 17 kişide baba ismi olarak kullanılmıştır. Mustafa ismi en fazla Darıçayırı Karyesi'nde 16 kişide, Belâzar Karyesi'nde 10 kişide, Karasu Karyesi'nde dokuz kişide, İncirli ve Lahne Kazalarında ise 8'er kişide baba ismi olarak kullanılmıştır. Kocaali Karyesi'nde ise Mustafa ismine rastlanılmamaktadır. Ali ismi ise en fazla DarıçayırKaryesi'nde 16 kişide, Kocaali Karyesi'nde 10 kişide LahneKaryesi'nde 9 kişide ve Karasu Karyesi'nde 7 kişide baba ismi olarak kullanılmıştır.

En fazla kullanılan baba isimlerinin yanı sıra 12 isim de birer kez kullanılmıştır. Bu isimlerden Abdulhamid Sinanoğlu'nda, Abdulkadir, Bilal, Mestan ve Tahir Milan'da, Fazlı, İshak ve Öküs Kuyumculu'da, Numan Kocaali'de, Abdulbekir İncirli'de, Fatı ve Nebi ise Darıçayırı Karyelerinde bulunmaktadırlar.

Adı	Sayısı	Adı	Sayısı	Adı	Sayısı
Abdullah	2	Eyüb	2	Nebi	1
Abdi	2	Fatı	1	Numan	1
Abdulbekir	1	Fazlı	1	Nurullah	4
Abdulfettah	4	Feyzullah	32	Osman	17

Abdulhalid	2	Halil	7	Öküs	1
Abdulhamid	1	Hamdi	4	Ömer	11
Abdulkadir	1	Hasan	54	Salih	5
Abdullah	35	Hüseyin	36	Süleyman	6
Abdurrahman	2	İbrahim	30	Tahir	1
Ahmed	25	İshak	1	Veliüddin	12
Ali	63	İsmail	24	Yahya	2
Bekir	6	Mehmed	136	Yakub	5
Bilal	1	Mestan	1	Yusuf	11
Davud	3	Musa	4	(---)	2
Emin	5	Mustafa	67		

Tablo 8. Karasu Kazası'nda Tek Kullanılan Baba İsimleri

Karasu Kazası'nda tek baba isimlerinin yanı sıra az da olsa çift isimler de bulunmaktadır. Birer kez kullanılan baba isimlerinden Emir Mehmed, İbrahim Hasan ve Kadir Abdullah Belâzar'da, Ali Mehmed ve Emir Hasan Darıçayırı'nda, Ali Memiş ve Bayram Hasan İncirli'de, İlyas Mehmed ve Mehmed İsa Kocaali'de, Hamdi Hüseyin ve Mehmed Ali Kuyumculu'da, Mestan Ali ve Ömer Mehmed ise Milan Karyesi'nde bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Darıçayırı Karyesi'nde iki kişi Hasan Hüseyin, İncirli Karyesi'nde iki kişi de Memiş Ahmed ismini kullanmaktadır.

Adı	**Sayısı**	**Adı**	**Sayısı**	**Adı**	**Sayısı**
Ali Mazlum	1	Hamdi Hüseyin	1	Mehmed İsa	1
Ali Mehmed	1	Hasan Hüseyin	2	Memiş Ahmed	2
Ali Memiş	1	İbrahim Hasan	1	Mestan Ali	1
Bayram Hasan	1	İlyas Mehmed	1	Ömer Mehmed	1
Emir Hasan	1	Kadir Abdullah	1		
Emir Mehmed	1	Mehmed Ali	1		

Tablo 9. Karasu Kazası'nda Çift Kullanılan Baba İsimleri

Filibe ve Yanya'dan gelenlerin isimleri incelendiğinde Marko, Dimi, Nikoli, Simyon, Yani, Yanko ve Yorgi gibi isimlerin baba ismi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Karasu Kazası'nda Lakaplar

Osmanlı Devleti'nde soyadı uygulaması olmadığından insanlar toplum içerisinde lakaplarıyla tanınmaktaydılar. Herhangi bir nedenden ötürü tutulan kayıtlarda en ayırt edici özelliği lakaplar oluşturmaktaydı. Ayrıca ister Müslim isterse Gayrimüslim olsun, Osmanlı toplumunda aileler kişisel veya ailelerine ait lakaplarla tanınmaktaydı. Lakaplar verilirken daha çok baba adları, yaptıkları mesleklerle ilgili veya göç edilmişse memleketleriyle ilgili bilgiler kullanılmaktadır.

Kişi Lakapları

Karasu Kazası'nda 1841 tarihinde kişilere ait toplamda 34 farklı lakap 123 kez kullanılmıştır.[21] Bu lakalardan sadece bir tanesi okunamamıştır. Kaza genelinde en fazla kullanılan lakap, 31 kez kullanılmış olan Molla'dır. Ardından 26 kişinin kullandığı Dâi ve sekiz kişinin kullandığı Ağa lakapları gelmektedir. Akbaş, Baba, Bektaş, Civelek, Çağır, Çakır, Çalık, Deligöz, Derviş, el-Hâc, Kahraman, Kanbur, Kel, Keleş, Köse, Macar, Öküz, Tatar, Tavil ve Topal ise kaza genelinde birer kez kullanılmıştır.

Lakapların yerleşim yerlerine göre dağılımına bakıldığında en fazla lakabın Kocaali Karyesi'nde kaydedilmiştir. Karye içerisinde bulunan 17 farklı lakap toplamda 26 kez kullanılmıştır. Karyede en fazla Dâi yedi kez, Molla beş kez, geri kalan Ağa, Bey, Civelek, Deli, Deligöz, Efendi, Hacı, Kara, Koca, Köse, Kuru, Öküz, Topal, Usta ve okunamayan bir lakap birer kez kullanılmıştır. Taife-i Kıbtiyânlar ve Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında hiçbir lakaba rastlanılmamaktadır.

Lakap	Sayı	Lakap	Sayı	Lakap	Sayı
Ağa	8	Deligöz	1	Köse	1
Akbaş	1	Derviş	1	Kuru	2
Aylak	3	Efendi	6	Macar	1
Baba	1	el-Hâc	1	Molla	31
Bektaş	1	Hacı	7	Öküz	1
Bey	4	Kahraman	1	Tatar	1
Civelek	1	Kanbur	1	Tavil	1
Çağır	1	Kara	3	Topal	1
Çakır	1	Karaman	2	Usta	3
Çalık	1	Kel	1	(---)	1
Dâi	26	Keleş	1		
Deli	3	Koca	4		

Tablo 11. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda Kullanılan Kişi Lakapları ve Sayıları

Aile/Soy Lakaplar

1841 tarihinde Karasu Kazası'nda dokuz farklı aile/soy lakabı kullanılmıştır. Bu lakaplar arasında ikişer ailede Hacı oğlu ve Çolak oğlu, birer ailede ise Kerim oğlu, Musa Beşe oğlu, Ömer oğlu, Sakallı oğlu, Tak/Tan oğlu ve okunamayan iki lakap kullanılmıştır. Aile/Soy lakaplarının yerleşim yerlerine dağılımı incelendiğinde sadece dört karyede, Belâzar, Darıçayırı, İncirli ve Milan Karyelerinde aile/soy lakabı bulunmaktadır.

Kazada bulunan Filibe ve Yanya'dan gelenlerin kayıtları incelendiğinde hiçbirisinde aile/soyadına rastlanılmamıştır.

Aile/Soy Lakabı	Sayısı
Çolak oğlu	2
Hacı oğlu	2
Kerim oğlu	1

[21] Kazada bulunan lakapların yerleşim yerlerine dağılımı için bkz: Ek 6.

Musa Beşe oğlu	1
Ömer oğlu	1
Sakallı oğlu	1
Tak/Tan oğlu	1
(---) oğlu	1
(---) oğlu	1

Tablo 12. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda Bulunan Aile/Soy Lakapları

Akrabalık İlişkileri

XIX. yüzyılda Karasu Kazası'nda bulunan hanelerin nüfusuna bakıldığında, anne-baba ve çocuklardan oluşan bir çekirdek aile yapısının olmadığını görülmektedir.[22] Tek kişinin bulunduğu hanelerin yanı sıra oğullarının, torunlarının ve hatta kayını ve üvey pederinin deolduğu geniş aileler bulunmaktadır. Filibe ve Yanya'dan gelenler ve Kıbtiyanlar arasında hiçbir akraba ilişkisi kayıtlara geçmemiştir.

1841 tarihinde Karasu Kazası'nda hane içerisinde yaşayan kişiler incelendiğinde "hemşehrisi oğlu" dâhil 20 farklı akraba ilişkisi bulunmaktadır. Akraba ilişkileri incelendiğinde en fazla "oğlu" sıfatı bulunmaktadır. Hane içerisinde yaşayan çocukların toplam sayısı 493'tür. Bunun yanı sıra hane içinde 23 tane de "üveyi oğlu", 17 tane "karındaşı oğlu" ve birer tane de "hemşehrisi oğlu" ve "emmizâdesi oğlu" bulunmaktadır. Kaza içerisinde en fazla oğulun bulunduğu yerleşim yeri 93 sayısıyla Kocaali Karyesi'dir. Akkum Karyesi'nde ise sadece sekiz oğul bulunmaktadır. Hane içinde yaşayan akrabalar arasında ikinci sırayı "karındaş"lar almaktadır. Toplam 139 karındaşın 27'si Darıçayırı Karyesi'nde bulunmaktadır. Sinanoğlu Karyesi'nde ise sadece iki karındaşı bulunmaktadır. Bunların haricinde dokuz tane "üveyi karındaşı" ve dört tane de "kebir karındaşı" bulunmaktadır. En fazla bulunan üçüncü akraba grubunu ise "torun"lar oluşturmaktadır. Toplamda 11 torunudan üçer tanesi Belâzar ve Lahne Karyelerinde yaşamaktadır. Darıçayırı, Kocaali ve Milan Karyeleri'nde ise birer torun bulunmaktadır. Karasu, Kuyumculu, Akkum ve Sinanoğlu Karyeleri'nde ise hiçbir torun bilgisine rastlanılmamaktadır. Bunların yanı sıra dört tane "hafidi" olarak kaydedilmiş, iki tane "karındaşının oğlunun oğlu" ve bir tane de "üveyi oğlunun oğlu" bulunmaktadır. "Üveyi babası" ve "eniştesi" ise haneler arasında birer kez kayıtlara geçmiştir.

Akraba İlişkisi	**Sayı**	**Akraba İlişkisi**	**Sayı**	**Akraba İlişkisi**	**Sayı**
Babası	5	Karındaşı	139	Torunu	11
Emmizâdesi	6	Karındaşı Oğlu	17	Üveyi Babası	1
Emmizâdesi Oğlu	1	Karındaş Oğlunun Oğlu	2	Üveyi Karındaşı	9
Eniştesi	1	Kayınpederi	2	Üveyi Oğlu	23
Güveyi	3	Kaynı	7	Üveyi Oğlunun Oğlu	1
Hafidi	4	Kebir Karındaşı	4	Üveyi Pederi	2
Hemşehrisi Oğlu	1	Oğlu	493		

Tablo 13. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda Bulunan Akraba İlişkileri ve Sayıları

[22] İlber Ortaylı Osmanlı toplumundaki çekirdek ailenin aslında vergilendirmenin yapıldığı bir birim olduğunu belirtmiştir. Tahrir defterlerinde geçen "çift" tabirinin bir çift öküzle sürülebilecek toprak anlamına gelerek Roma'da, Bizans'ta ve Osmanlı'da da dâhil olmak üzere tarih boyunca çekirdek ailenin sahip olduğu toprak parçası için kullanıldığını söyler, İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 19-20.

Nüfusun Yaşlara Göre Dağılımı

Osmanlı Devleti'nde nüfusla ilgili tutulan kayıtlar temelde askerlik ve vergi ile alakalıdır. 1831 sayımında, daha önce çeşitli nedenlerle yapılan sayımlara oranla yaş bilgisine daha çok dikkat edilmiştir. Genel olarak o dönemde insanların yaşlarını tam olarak bildiklerini düşünmenin doğru olmayacağını vurgulayan Emecen ve Yüksel, kimsenin nüfus kaydının doğar doğmaz resmi kayıt altına alınmadığını, bazı okuryazar ailelerin *"sırf entelektüel bir meraktan"* dolayı kayıt altına alabileceklerini, onlar haricindekiler için pek bir anlam taşımadığını belirtmişlerdir.[23]

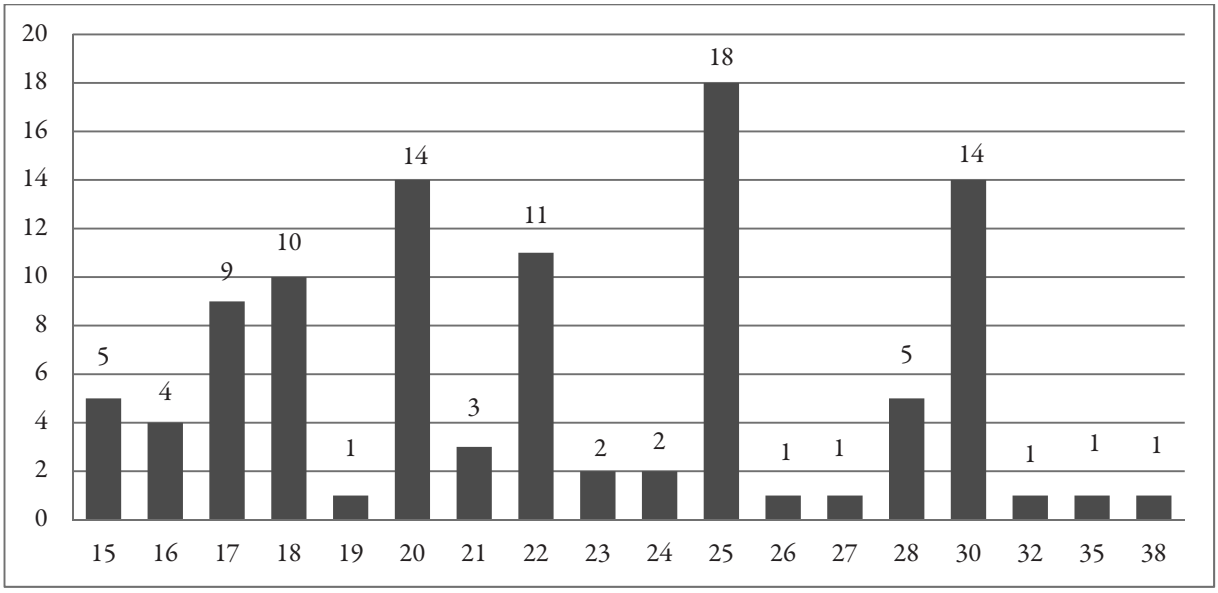
Kişilerin kayıtları tutulurken yaşları "sinn" ile belirtilmiştir. Askerlik için uygun olanlara, yaşlarının altına *"matlûbamuvâfik"* anlamına gelen "mim" işareti koyulmuştur. Müslüman nüfus için kullanılan "mim" temel olarak 14-40 yaş arasındaki askerliğe uygun kişilerde kullanılsa da bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir.[24] 1841 tarihli Karasu Kazası'na ait nüfus defteri incelendiğinde "mim" işaretlere rastlanılmamaktadır. Gayrimüslimler ise cizye vergisi esasına göre alâ, evsât ve ednâ olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır. Fakat Karasu Kazası'nda sadece alâ ve evsât vergisine yükümlüler bulunmaktadır.

Nüfus sayımları sonuçları kaydedilirken bazı terimlerden yararlanılmıştır. Kütahya Sancağı'nın sayımıyla görevlendirilen Hüsameddin Efendi'nin önerdiği terim ve işaretler genel olarak kabul görse de II. Mahmud tarafından reddedilmiştir. Fakat nüfus defterleri üzerine yapılan çalışmalarda görülüyor ki bu terimler memurlar arasında belirli oranda kabul görmüştür. Bunlar arasında daha önceden de bahsettiğimiz gibi askerliğe uygun olanlar için kullanılan "mim" işareti haricinde, sekiz yaşına kadar olanları *asgar* (en küçük), 8-10 yaş arasına *sagir* (küçük), 10 yaşından 40 yaşına kadar olanlara *şâbb-ı emred* (sakalsız), 40 yaşından 60 yaşına kadar olanlara *sinn-i vusta* (orta yaşlı) ve 60 yaşından sonrakilere ise *pîr* (yaşlı) terimleri kullanılmıştır.[25]

Askere alma yaşının 15 olmasına rağmen bu yaştan küçük kişilerde de "mim" işareti bulunmaktadır. Çocuk sayılacak bu kişiler arasında İstanbul'a gidenler eski Acemi Kışlası'nın Talimhane adıyla yeniden düzenlenmesi sonucunda buraya yerleştirilmişler ve başlarına hoca ve zabitler bırakılarak yeteneklerine göre ayrılmaya başlanmıştır. Hatta 1834 tarihinde 15 yaşından küçük olanların esnaf yanına verildiğine dair belge de bulunmaktadır.[26]

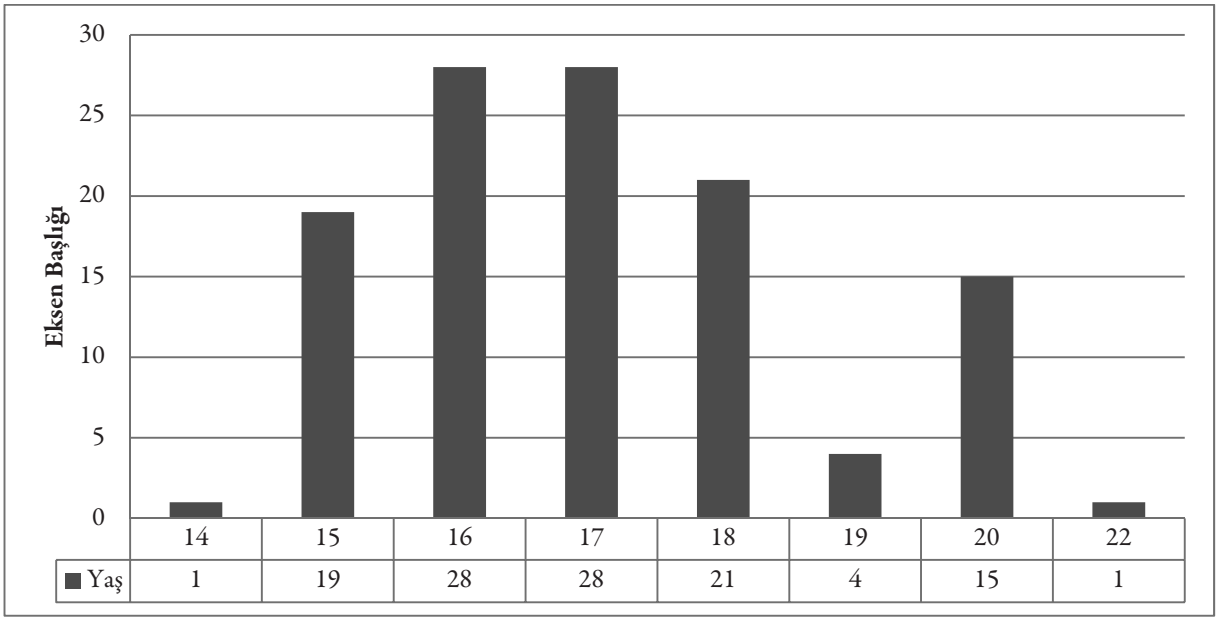
Karasu Kazası'nda 1841 tarihinde askerde bulunanların yaşları incelendiğinde, 15 ila 38 yaşları arasında 103 kişinin askerde olduğu bilgisi kaydedilmiştir. Askerde bulunanların yaşları incelendiğinde 20-25 yaş aralığındaki kişi sayısının toplam askerde bulunanların yarıya yakınını %41, 75'ini oluşturmaktadır.

[23] Feridun Emecen, Ayhan Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Serander Yayınları, Trabzon 2015, s. 23-24.
[24] Aydın, a.g.m. s. 83-87.
[25] Aydın, a.g.m. s. 92.
[26] Kütükoğlu, ag.e. s. 60.

Grafik 1. Karasu Kazası'nda Askerde Bulunan Kişilerin Yaşları

Aydın Vilayeti'ne bağlı Menteşe Sancağı'nda 15 ile 16 yaşlarındakiler için kullanılan şâbb-ı emred terimi, [27] Karasu Kazası'nda 14 ile 22 yaşları arasındaki 117 kişi için kullanılmıştır. 117 kişinin 42'si hane sahibi konumuyla şâbb-ı emred'lerin %35, 90'lık oranını oluşturmaktadır.

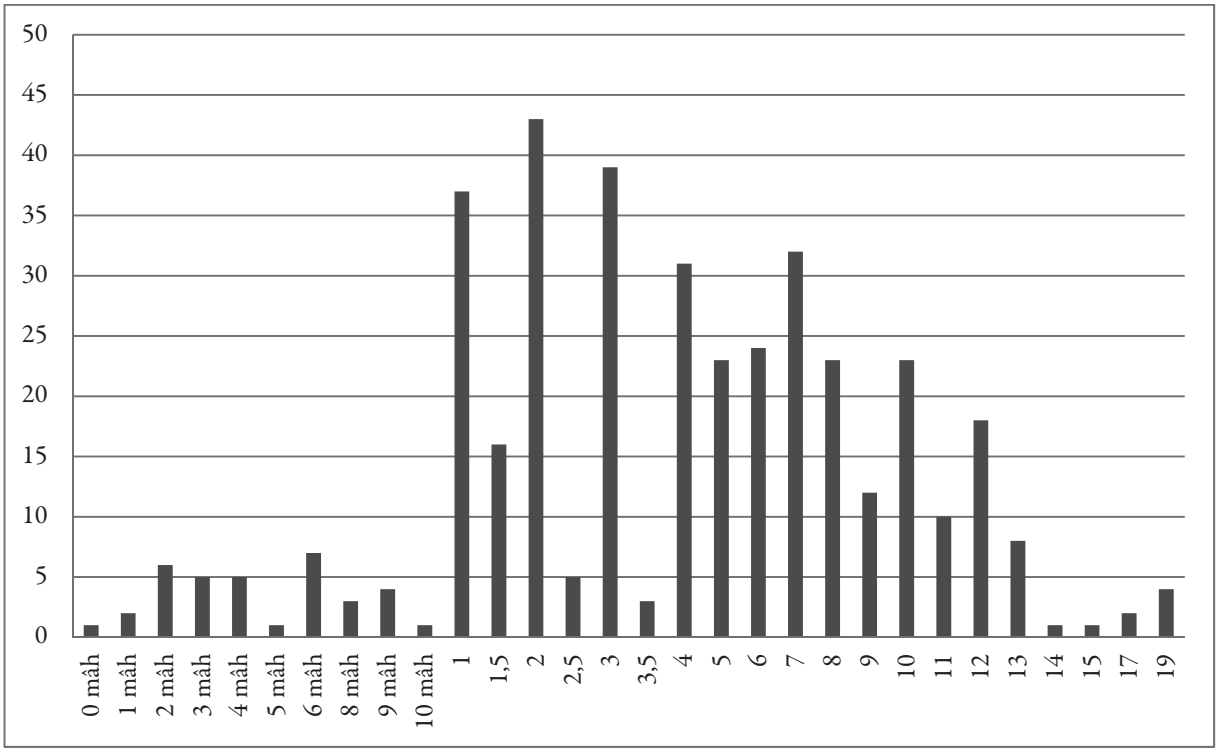

Grafik 2. Karasu Kazası'nda Bulunan Şâbb-ı Emred'lerin Yaşları ve Sayıları

[27] Kütükoğlu, a.g.e. s. 120.

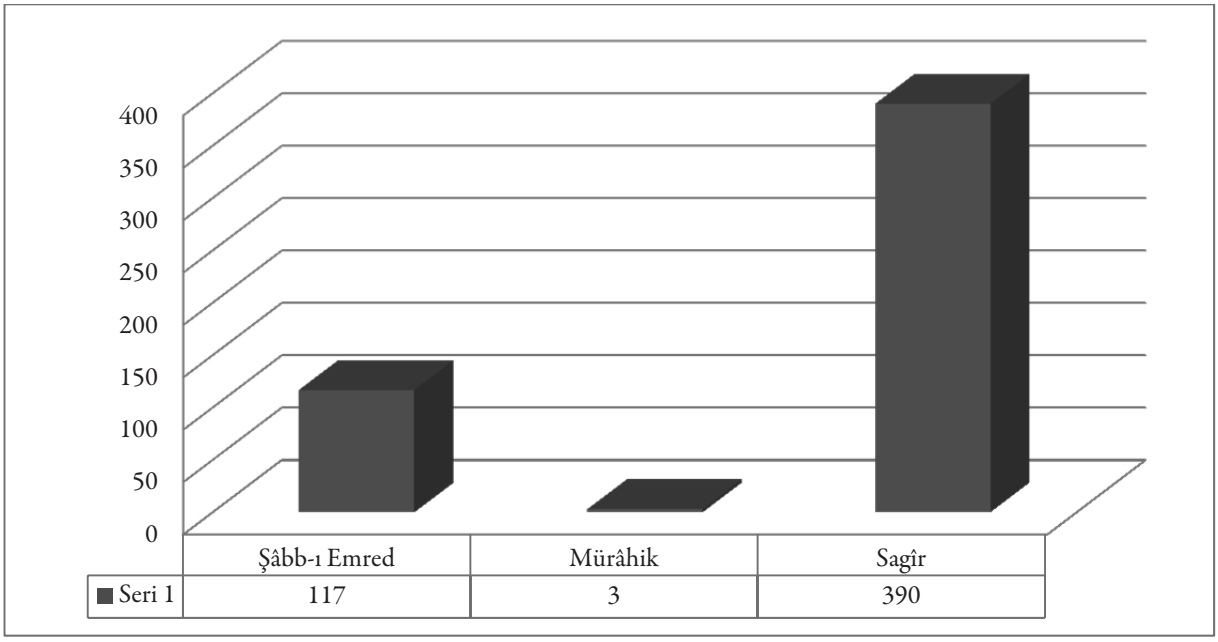
Buluğ çağına erişmiş çocuklar için kullanılan mürâhik kavramı[28] Karasu Kazası'nda 15 yaşındaki sadece üç kişide kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla Darıçayırı Kazası'ndaki Emin, Lahne Kazası'ndaki Ahmed ve Sinanoğlu Kazası'ndaki Arif'tir.

Ergenlik çağına gelmemiş çocuklar için kullanılan sagîr kavramı[29] ise Karasu Kazası'nda 0 aylık olarak kayda geçen bir kişiden 19 yaşındaki dört kişiye kadar toplam 390 kişi kayda geçmiştir. 390 kişinin %7, 18'lik kısmını oluşturan 28 kişi ise hane sahibi konumundadır. Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında ise sagîr kavramına rastlanmamaktadır.

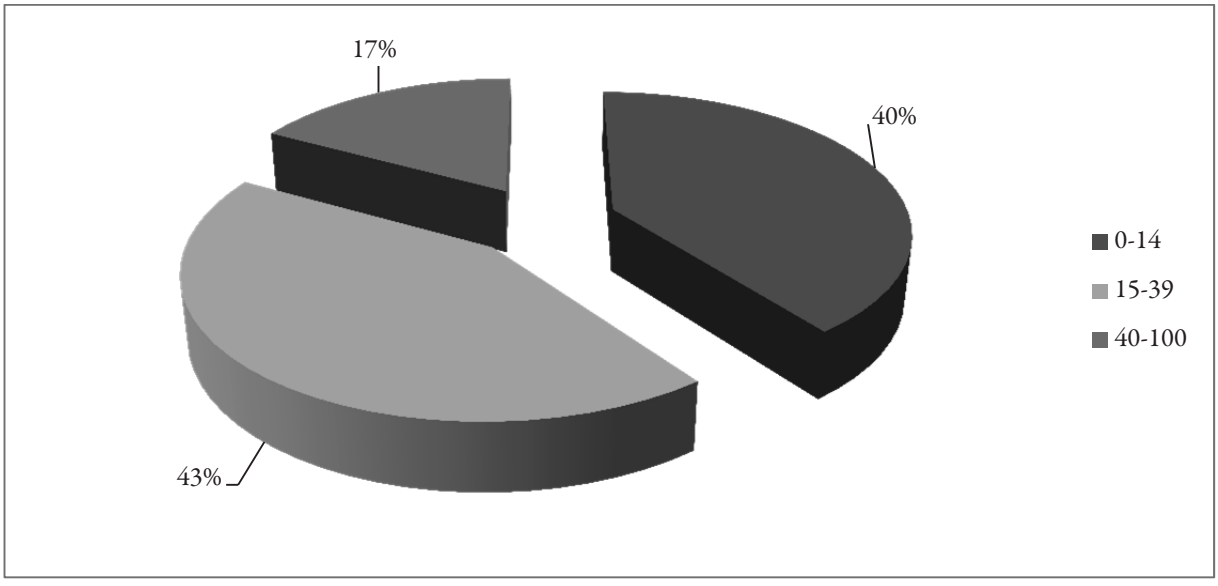
Grafik 3. Sagîr Kavramının Kullanıldığı Yaşlar

[28] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 26. Basım, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 856.
[29] Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 1063.

Grafik 4. Karasu Kazası'nda Kullanılan Üç Terimin Karşılaştırılması

1841 tarihinde Karasu Kazası'nda yaş bilgisinin yanı sıra bir yaşından küçük çocukların kaç aylık olduklarını da kayıtlara geçmektedir. 0 aylık olarak kaydedilen bir kişiden 100 yaşına kadar 81 farklı yaş bilgisi bulunmaktadır. Kaza içerisinde bulunan yaşların genel olarak dağılımı incelendiğinde 15-39 yaş aralığının fazla olduğu görülmektedir. 0-14 yaş grubunda 544 kişi, 15-39 yaş grubunda 593 kişi ve 40-100 yaş grubunda ise 234 kişi bulunmaktadır.

Grafik 5. 1831 Tarihinde Üç Kategoride Yaşların Dağılımı

1841 tarihinde yaş çeşitliliği en fazla Darıçayırı Karyesi'nde bulunmaktadır. 56 farklı yaş bilgisinin 211 kişide kullanıldığı karye içerisinde hane sahiplerinin yaş aralığı 3 ile 90 arasında değişmektedir. Kazanın yarıdan fazlası, %59, 72'lik kısmını 0-25 yaş aralığı oluşturmaktadır. Karye halkının yaş ortalaması ise 24, 13'dür.

Kocaali Karyesi'nde 1 aylıkla 75 yaş aralığında değişen 53 farklı yaş bilgisi kullanılmıştır. 1 ile 70 arasında değişen yaş aralığına sahip olan hane sahipleri karyenin %42, 79'unu oluşturmaktadır. Karyenin yarıdan fazlasını, %63, 76'lık kısmını 0-25 yaş aralığı oluşturmaktadır. Karye halkının yaş ortalaması ise 21, 81'dir.

İncirli Karyesi'nde ise 1 aylık ile 75 yaş aralığında 52 farklı yaş bilgisi kullanılmıştır. 5 ile 75 yaş aralığında değişen hane sahipleri karyenin yarısını, %50, 30'unu oluşturmaktadır. Karyenin yarıdan fazlasını, %56, 89'unu 0-25 yaş aralığı oluşturmaktadır. Karye halkının yaş ortalaması 23, 59'dur.

Yaş bilgisi en az ise Taife-i Kıbtiyânlarda bulunmaktadır. 4 aylık ile 90 yaş aralığında değişen karyede 17 farklı yaş bilgisi bulunmaktadır. Hane sahipleri ise karyenin yarıdan fazlasını, %65, 38'ini 6 ile 50 yaş aralığı oluşturmaktadır. Karyenin yarıdan fazlasını, %69, 23'ünü 0-25 yaş aralığı oluşturmaktadır. Karye halkının yaş ortalaması ise 21'dir.

Karasu Kazası'nda kayıtlara geçmiş en genç kişi, Karasu Karyesi'nde bulunan 0 aylık olarak kaydedilmiş *Sagir Mustafa*'dır. Kazada bulunan en yaşlı kişi ise Akkum Karyesi'nde 100 yaşında *Karaman* lakaplı *Ak Sakallı Mehmed*'dir.

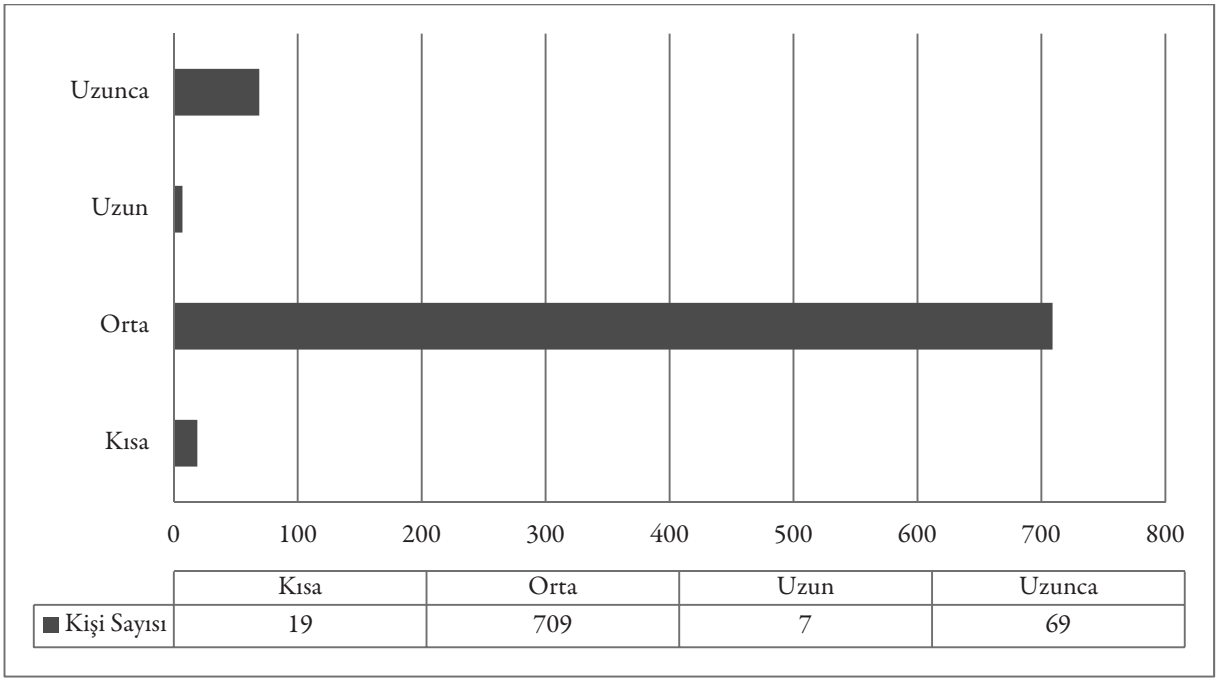
Nüfusun Fiziksel Özellikleri

Osmanlı Devleti'nde nüfus kayıtları oluşturulurken kişileri birbirlerinden ayırmak için kullanılan lakapların yanı sıra boyları, saç ve sakal rengi, uzunlukları, engel durumları gibi fiziksel özellikleri de ayrıntılı bir şekilde kaydedilmekteydi. Karasu Kazası'nda toplamda 15 farklı sakal çeşidi, 14 farklı bıyık çeşidi ve dört farklı boy çeşidi bulunmaktadır.

Boy Özellikleri

1841 tarihinde Karasu'da kısa, orta, uzun ve uzunca olmak üzere dört farklı boy çeşidi kayıtlara geçmiştir. Boy kaydı bulunan 804 kişinin %88,18'lik payla en büyük kısmını 709 kişiyle *orta boylu*lar oluşturmaktadır. Kaza içerisinde *orta boylu*ların 118 kişiyle en yoğun olarak bulunduğu yerleşim yerleri Darıçayırı ve Kocaali Karyeleri'dir. Taife-i Kıbtiyânlar arasında ise 12 kişi bulunmaktadır.

Uzunca boylu olarak kayıtlara geçmiş kişi sayısı 69 kişiyle %8,58'lik oranı oluşturmaktadır. Yerleşim yerleri arasında *uzunca boylu* olarak kayıtlarda bulunan en yoğun nüfus 14 kişiyle Kocaali Karyesi'ndedir. Sinanoğlu Karyesi'nde ise sadece bir kişi bulunmaktadır. *Kısa boylu* olarak kayda geçen 19 kişinin Belâzar, İncirli ve Kocaali Karyeleri'nde üçer kişi bulunmaktadır. Karasu Karyesi ve Taife-i Kıbtiyânlar arasında ise birer kişi bulunmaktadır. Ayrıca Akkum ve Sinanoğlu Karyeleri ile Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında ise hiç kısa boylu kaydı bulunmamaktadır. Kaza içerisinde *uzun boylu* olarak kaydedilmiş kişiler sadece Belâzar, Lahne ve Milan Karyeleri ile Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında bulunmaktadır. Belâzar'da 3, Lahne'de 2, Milan ve Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında ise birer kişi bulunmaktadır.

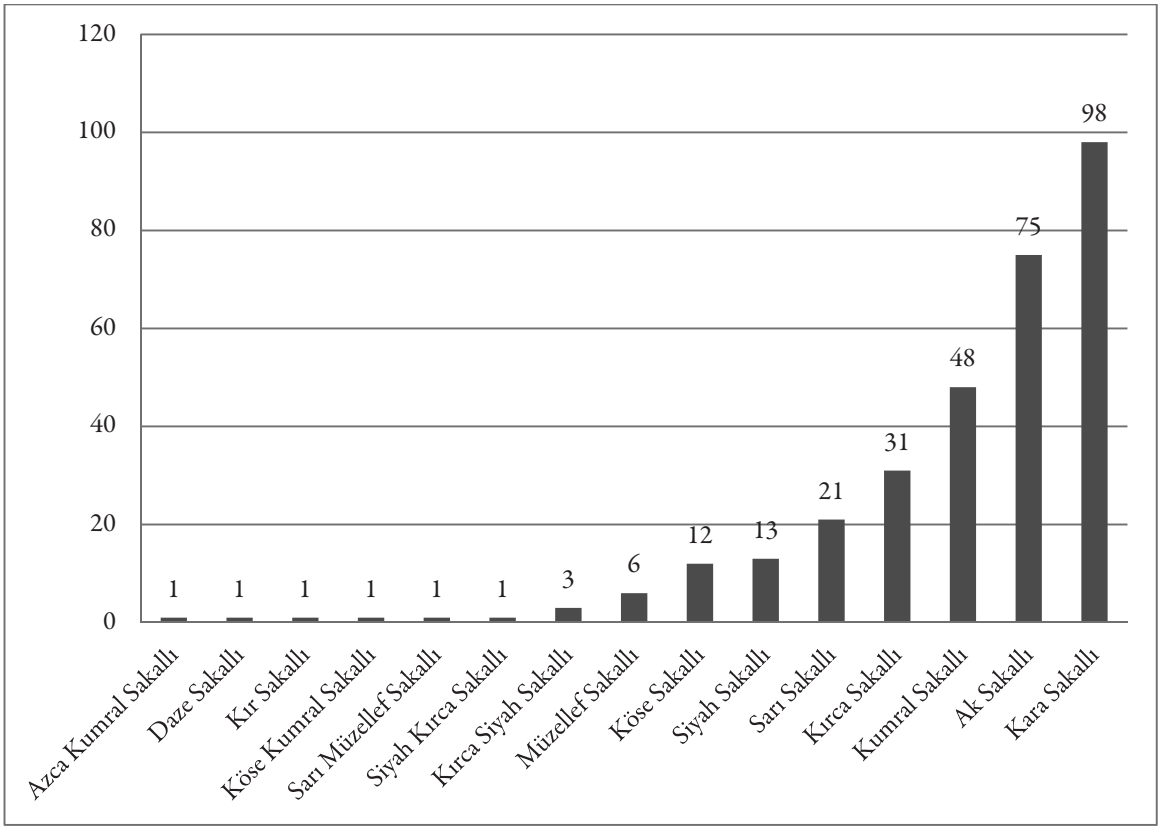

Grafik 6. Karasu Kazası'nda Bulunan Boy Çeşitleri

Sakal ve Bıyık Özellikleri

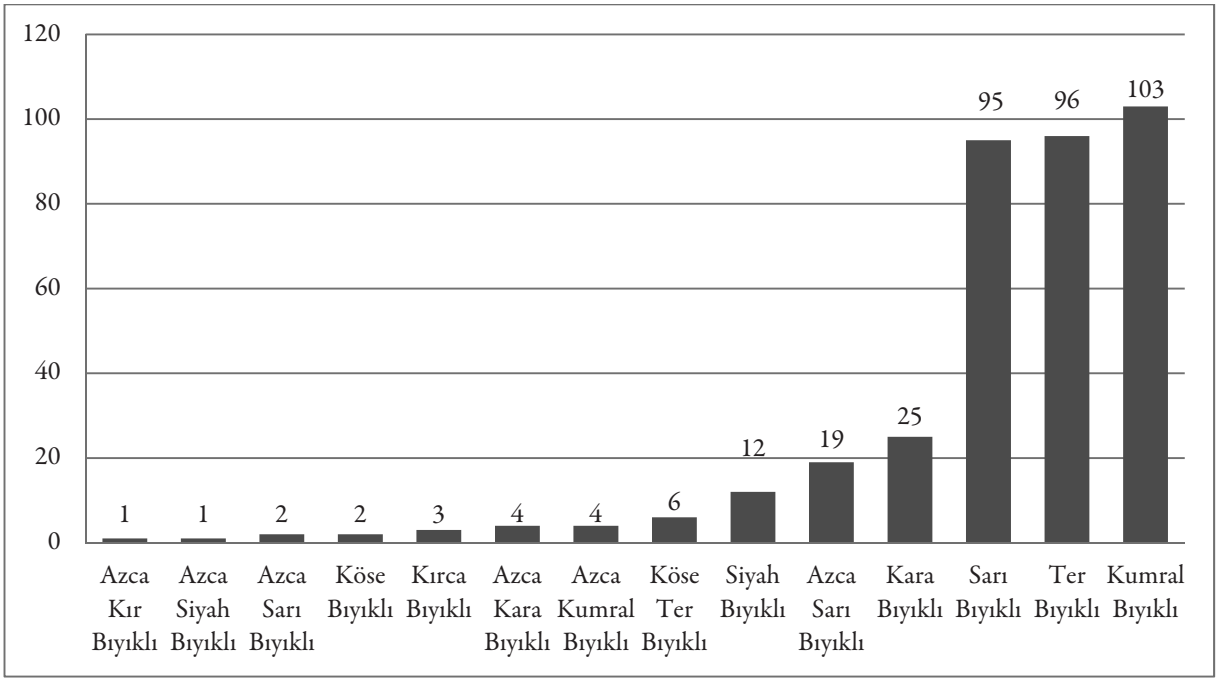
Osmanlı Devleti'nde kişilerin eşkâlleri betimlenirken boydan sonra en fazla sakal ve bıyık çeşitleri kullanılmıştır. Kaza genelinde Ak, Azca Kumral, Daze, Kara, Kır, Kırca, Kırca Siyah, Köse Kumral, Köse, Kumral, Müzellef, Sarı Müzellef, Sarı, Siyah Kırca, Siyah Sakallı olmak üzere 15 farklı sakal çeşidi 313 kez kullanılmıştır. Azca Sarı, Azca Kara, Azca Kır, Azca Kumral, Azca Sarı, Azca Siyah, Kara, Kırca, Köse, Köse Ter, Kumral, Sarı, Siyah ve Ter Bıyıklı olmak üzere 14 farklı bıyık çeşidi 373 kişide kaydı bulunmaktadır.

Karasu Kazası'nda en fazla kullanılan sakal türü, sakal çeşitlerinin %31,31'ini oluşturan *kara sakallı* olarak 98 kişi kayıtlara geçmiştir. Yerleşim yerleri arasında en fazla kara sakallı 23 kişiyle Kocaali Karyesi'ndedir. Akkum ve Milan Karyelerinde sadece ikişer kişi bulunmaktadır. Yerleşim yerleri arasında en fazla bulunan ikinci sakal çeşidi *ak sakallı*lardır. En fazla ak sakallı kaydı Lahne Karyesi'nde 14 kişide, en az Sinanoğlu Karyesi ve Taife-i Kıbtiyânlarda, birer kişi bulunmaktadır. En fazla bulunan üçüncü sakal çeşidini ise *kumral sakallı*lar oluşturmaktadır. Kazada bulunan 48 kumral sakallının 13'ü Darıçayırı Karyesi'nde bulunmaktadır. En az kumral sakallı ise bir kişiyle Taife-i Kıbtiyânlar arasında bulunamaktadır. Bunların haricinde Belâzar'da bir kişi *azca kumral sakallı*, Kuyumculu'da birer kişi *daze sakallı* ve *sarı müzellef sakallı* ve İncirli'de birer kişi *kır sakallı*, *köse kumral sakallı* ve *siyah kırca sakallı* bulunmaktadır. Ayrıca Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında ise hiç sakal kaydı bulunmamaktadır.

Grafik 7. Karasu Kazası'nda Bulunan Sakal Çeşitleri ve Sayıları

1841 tarihinde Karasu Kazası'nda bulunan bıyık çeşitleri arasında en fazla *kumral bıyıklı* bulunmaktadır. 103 kişinin kumral bıyıklı olarak kaydedildiği kaza içerisinde en fazla kumral bıyıklı 25 kişiyle Karasu Karyesi'nde; Akkum Karyesi'nde ise bir kişi bulunmaktadır. Sinanoğlu Karyesi'nde ise bu bıyık çeşidine rastlanmamaktadır. Kaza genelinde en fazla bulunan ikinci bıyık çeşidi, 96 kişi *ter bıyıklı* olarak kayda geçmiştir. Bu bıyık çeşidine en fazla Kocaali Karyesi'nde 22 kişide, en az ise Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında bir kişi olarak kayda geçmiştir. Lahne Karyesi'nde ve Taife-i Kıbtiyânlar arasında ise bu bıyık çeşidine rastlanılmamaktadır. Üçüncü bıyık çeşidi olarak kayda geçen 96 *sarı bıyıklı*dan kayda geçen en fazla İncirli Karyesi'nde 26 kişi, Akkum ve Kuyumculu Karyeleri'nde ise üçer kişi bulunmaktadır. Lahne Karyesi'nde ve Taife-i Kıbtiyânlar arasında ise bu bıyık çeşidi bulunmamaktadır. Yerleşim yerleri arasında en az bulunan bıyık çeşitleri ise İncirli Karyesi'nde *azca kır bıyıklı* ve Milan Karyesi'nde *azca siyah bıyıklı* olarak birer kişide kayda geçmiştir.

Grafik 8. Karasu Kazası'nda Bulunan Bıyık Çeşitleri ve Sayıları

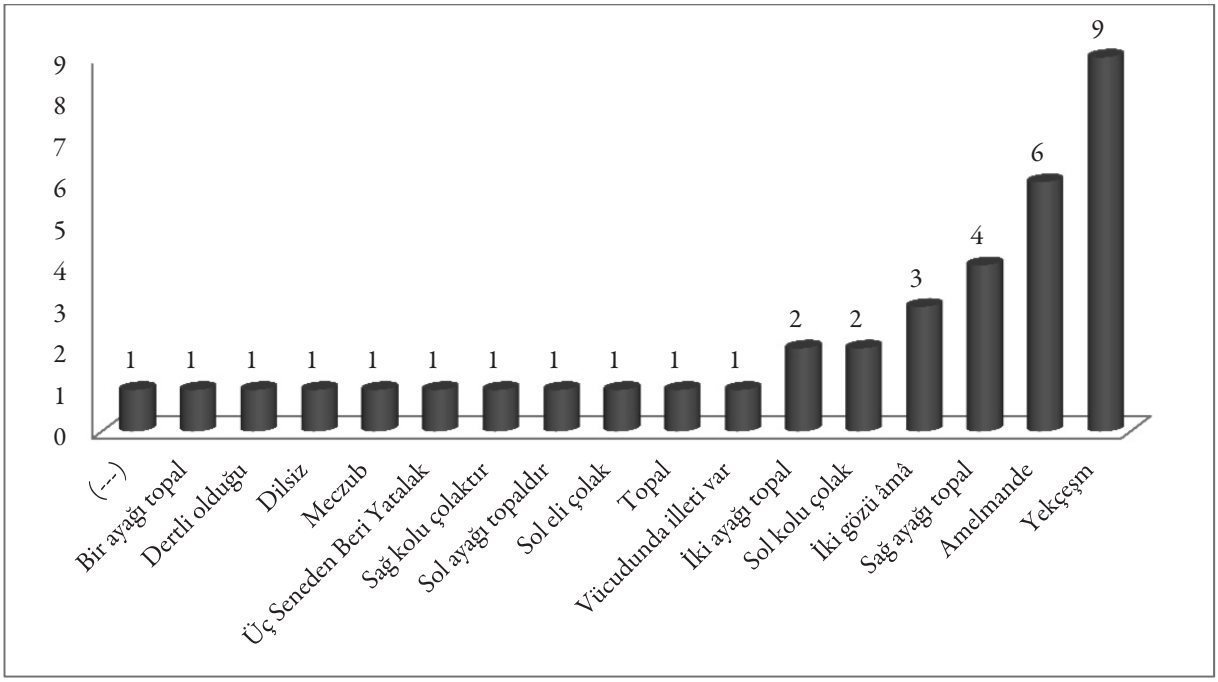
Engel Durumları

Karasu Kazası'nda 14 ila 90 yaşları arasında değişen 17 farklı engel durumu 36 kişide kayda geçmiştir. Yerleşim yerleri arasında sadece bir kişide, İncirli Karyesi'nde 32 yaşındaki *Çiftçi Abdi*'de *yekçeşm* ve *sağ ayağı* topal olmak üzere iki engel durumu bulunmaktadır.

Kaza içerisinde kayda geçen en fazla engel durumu, bir gözü sakat, tek gözlü anlamına gelen *yek-çeşm*dir.[30] Dokuz kişi bulunan görme engeli, toplam engellerin %25'ini oluşturmaktadır. Ardından altı kişide *amel-mânde*[31] toplam engel durumların %16,67'lik kısmını kaplamaktadır. Kaza içerisinde aksak olanları belirtmek için *topal* teriminin yanı sıra dört kişinin *sağ ayağı topal*, iki kişinin *iki ayağı topal*, birer kişinin ise *sol ayağı topal* ve *bir ayağı topal* şeklinde engel durumu belirtilmiştir. Birer kişinin engel durumları ise *dertli*, *dilsiz, meczub, sağ kolu çolak, sol eli çolak, vücudu illetli ve üç seneden beri yatalak* olduğu kaydedilmiştir.

[30] Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 1350.

[31] Amel-mânde kelimesi "iş yapmaktan kalmış, iş göremez durumda olan" anlamına gelmektedir, Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 34. Pakalın, bu kelimenin anlamını "yeniçerilerden ihtiyarlığı dolayısıyla tekaüdedilenler hakkında kullanılan bir tabirdir" şeklinde açıklamaktadır, Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 57.

Grafik 9. Karasu Kazası'nda Engel Durumları

Karasu Kazası'nda Nüfus Değişiklikleri

Karasu Kazası'nda 1841 tarihine ait nüfus defteri incelendiğinde kişilerin doğum, ölüm, askerlik durumu ve eğitim amacıyla başka şehre gidenlere ait bilgiler sonradan eklenmiş ve genel olarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Doğum kayıtları kişinin altına, siyah mürekkeple önce ismi, daha sonra çocukların kayıt zamanında kaç aylık veya yaşında olduğu ve doğum tarihleri kaydedilmiştir, *"Tevellüd Mustafa, mâh 3, fi 11 Şevvâl Sene 57"*. Ölümlerde kişinin üzeri çizilerek *fevt* ifadesi kullanılmış ve ölüm tarihi, gün, ay ve yıl olmak üzere *"fevt fi 11 Muharrem Sene 57"* şeklinde kaydedilmiştir. Birkaç istisna dışında Kaza'dan göç edenlerin eğitim amacıyla gittikleri kayıtlarda görülmektedir. Kaç tarihinde göç ettikleri belirtilmemiş, sadece nereye gittikleri *"Der-saâdetde Tahsil-i Ulûmda Olduğu"* şeklinde kaydedilmiştir. Askere gidenler ise sadece *"Asâkir-i Bahriyede Olduğu"* veya *"Asâkir-i Redîfde Olduğu"* şeklinde kaydedilmiştir.

Doğum Kayıtları

1841 tarihinde kazada Filibe ve Yanya'dan gelenler hariç bütün yerleşim yerlerinde doğum kayıtları bulunmaktadır. Doğum kayıtlarının tarihleri incelendiğinde H. 1255/M. 1839-1840 tarihiyle H. 1258/M. 1842-1843 tarihleri arasında değişen 78 doğum kaydı bulunmaktadır. Fakat bu doğum kayıtlarında üç çocuğun ölüm tarihleri de bulunmaktadır. Bunlardan Belâzar Karyesi'nde *Hüseyin* 2 aylık olarak kaydedilmesine rağmen doğum tarihi *3 Rebiü'l-Âhir Sene 57*, ölüm tarihi ise *11 Cemâziye'l-Âhir Sene 58* şeklinde kaydedilmiştir. Bu tarihlerden yola çıkarak Hüseyin'in öldüğünde 13 aylık olduğu sonucuna varılmaktadır. Karasu Karyesi'nde bulunan *Mehmed Ali* de 7 aylık olarak kayıtlara geçmiştir. Fakat doğum ve ölüm tarihleri incelendiğinde onun da 13 aylıkken vefat ettiği anlaşılmaktadır. Kuyumculu Karyesi'nde ise *Selim* ise H. 1258/M. 1842-1843 tarihinde doğduktan hemen sonra vefat etmiştir.

Yerleşim yerlerindeki doğumlar incelendiğinde en fazla doğumum İncirli ve Kocaali Karyeleri'nde kayda geçmiştir. 12'şer kişinin doğum kaydı bulunan İncirli'de H.1256/M. 1840-1841 tarihiyle H. 1258/M. 1842-1843 tarihleri

arasında, Kocaali'de ise H. 1255/M. 1839-1840 ile H. 1258/M. 1842-1843 tarihleri arasında değişmektedir. Akkum Karyesi'nde bir kişinin H. 1257/M. 1841-1842 tarihinde kaydı bulunmaktadır.

	Doğan Çocuk Sayısı ve Tarihleri			
	H. 1255	**H. 1256**	**H. 1257**	**H. 1258**
Akkum Karyesi	--	--	1	--
Belâzar Karyesi	--	4	3	2
Darıçayırı Karyesi	--	1	8	--
İncirli Karyesi	--	7	5	--
Karasu Karyesi	--	6	--	1
Kocaali Karyesi	1	4	6	1
Kuyumculu Karyesi	--	1	4	1
Lahne Karyesi	--	1	6	2
Milan Karyesi	1	--	3	2
Sinanoğlu Karyesi	--	2	--	--
Taife-i Kıbtiyân	--	1	1	--

Tablo 14. Karasu Kazası'nda Doğan Çocukların Sayısı ve Yerleşim Yerlerine Dağılımı

Vefat Kayıtları

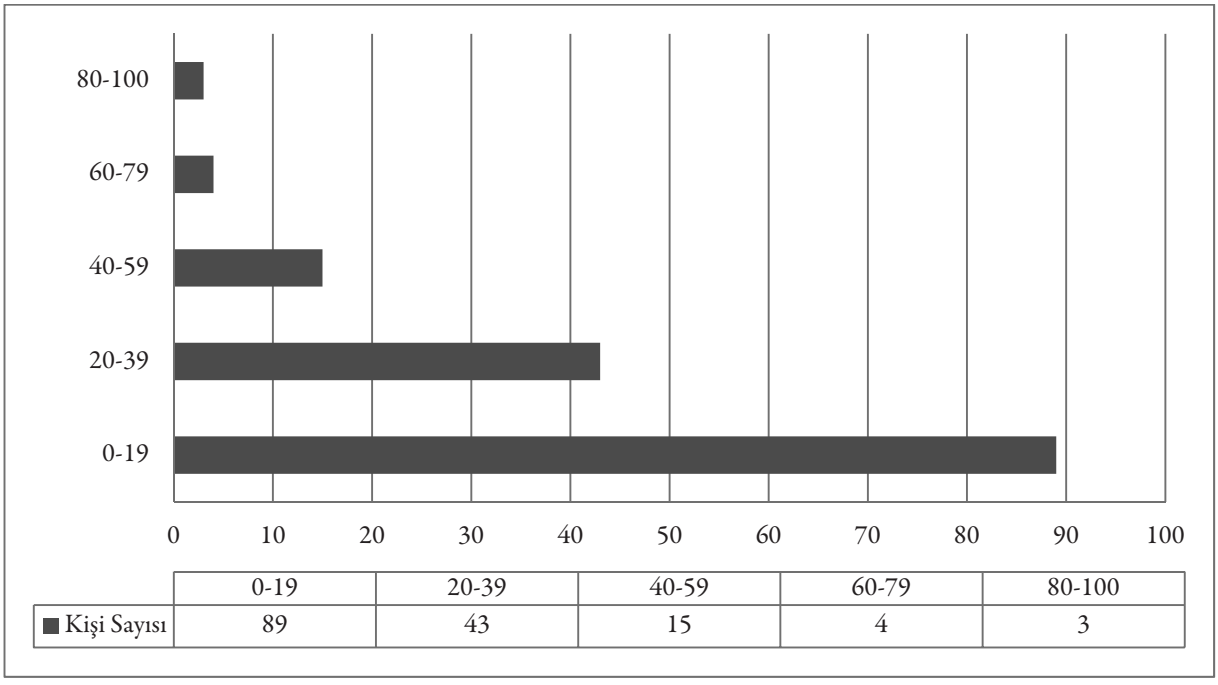
1841 tarihinde Karasu Kazası'nda H. 1256/M. 1840-1841 ile H. 1258/M. 1842-1843 tarihleri arasında kayda geçen 148 vefat kaydı bulunmaktadır. En fazla ölüm kaydı, H. 1257/M. 1841-1842 tarihinde 71 kişi olarak kayda geçmiştir. Ardından H. 1256/M. 1840-1841 tarihinde 58 kişi, H. 1258/M. 1842-1843 tarihinde de 19 kişi olarak kayda geçmiştir. Yerleşim yerleri arasında en fazla vefat kaydı 35 kişinin kaydı bulunan Darıçayırı Karyesi'dir. En az kayıt ise Sinanoğlu Karyesi'nde *11 Şaban Sene 56* tarihinde ve Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında ise *11 Cemâziye'l-Âhir Sene 57* tarihinde olmak üzere birer kişinin vefat kaydı bulunmaktadır.

	Vefat Tarihleri ve Sayısı		
	H. 1256	**H. 1257**	**H. 1258**
Akkum Karyesi	1	3	--
Belâzar Karyesi	4	6	1
Darıçayırı Karyesi	13	14	8
Filibe ve Yanya'dan Gelenler	--	1	--
İncirli Karyesi	8	1	4
Karasu Karyesi	3	15	1
Kocaali Karyesi	15	15	1
Kuyumculu Karyesi	4	1	--

Lahne Karyesi	2	10	2
Milan Karyesi	4	6	2
Sinanoğlu Karyesi	1	--	--
Taife-i Kıbtiyân	3	--	--

Tablo 15. Karasu Kazası'nda Bulunan Vefat Kayıtları ve Yerleşim Yerlerine Dağılımı

Karasu Kazası'nda vefat edenlerin yaşları incelendiğinde 2 aylık ile 100 arasında değişmektedir. Kazanın en yaşlı insanı olan Akkum Karyesi bulunan 100 yaşındaki *Karaman Mehmed* de *3 Rebiü'l-Âhir Sene 57* tarihinde vefat etmiştir. Vefat edenlerin yaşları incelendiğinde en fazla vefatın bir yaşında 16 kişi ve iki yaşında da 14 kişidir. 3 ve 4'er aylık, 1, 5, 2, 5, 3, 5, 9, 12, 14, 37, 38, 40, 46, 47, 52, 55, 56, 57, 60, 75 ve 80 yaşlarında da birer kişi vefat etmiştir.

Grafik 10. Karasu Kazası'nda Vefat Eden Kişilerin Yaşlarının 20'lik Gruplara Dağılımı

Askerlik Kayıtları

Askeri amaçlarla gerçekleştirilen 1841 nüfus sayımında Karasu Kazası'nda kayıtlara geçen asker sayısı 103'tür. Askerlik durumunu belirten kayıtlar incelendiğinde *Asâkir-i Bahriyye'de*, *Asâkir-i Redîf'de* ve *Asâkir-i Mansûre'de* olduklarını belirten üç farklı askerlik bilgisi bulunmaktadır.

Askerde bulunan 103 kişinin yaşları incelendiğinde 15 ile 38 arasında değişmektedir. Yerleşim yerleri arasında en fazla askerlik bilgisi Darıçayırı Karyesi'nde 26 kişi olarak kayda geçmiştir. En az ise Milan Karyesi'nde, iki kişi olarak kaydedilmiştir. Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında ise hiç asker bulunmamaktadır.

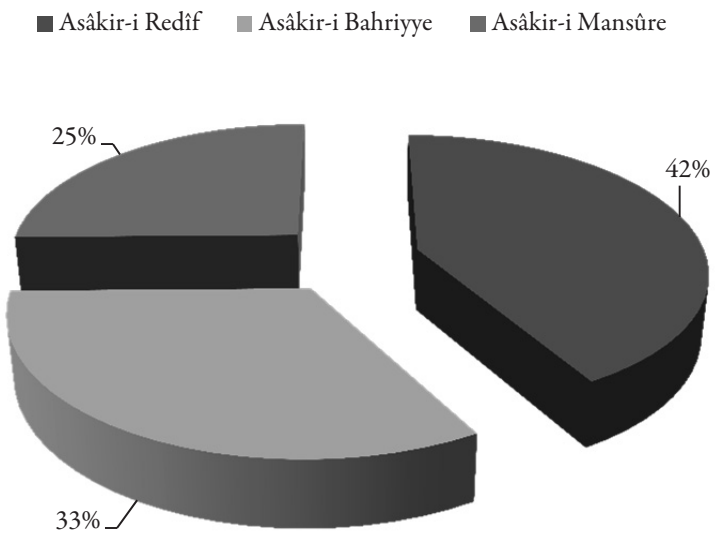
Askerde bulunan kişilerin yaşı incelendiğinde en fazla 25 yaşında 18 kişi, 30 ve 20 yaşlarında 14'er kişi ve 22 yaşında

11 kişinin askerlik bilgisi bulunmaktadır. 19, 26, 27, 32, 35 ve 38 yaşlarında ise birer kişide askerlik bilgili bulunmaktadır.

Askerde Bulunan Kişilerin Yaşları	**Sayısı**	**Toplam Askerlere Oranı (%)**
15	5	4, 85
16	4	3, 88
17	9	8, 74
18	10	9, 71
19	1	0, 97
20	14	13, 59
21	3	2, 91
22	11	10, 68
23	2	1, 94
24	2	1, 94
25	18	17, 48
26	1	0, 97
27	1	0, 97
28	5	4, 85
30	14	13, 59
32	1	0, 97
35	1	0, 97
38	1	0, 97

Tablo 16. 1841 Tarihinde Askere Alınanların Yaşlara Göre Dağılımı ve Oranı

Askerlik bilgileri incelendiğinde Redif teşkilatında bulunan 43 kişi, Bahriyeli olan 34 kişi ve Mansure'de bulunan 26 kişi bulunmaktadır.

Grafik 11. Askerlik Kayıtlarının Oranları

Karasu Kazası'nda askerde bulunan 14 kişinin vefat bilgileri de bulunmaktadır. Bunlar Belâzar Karyesi'nden 18 yaşındaki Süleyman, Asâkir-i Redîfde 5 Receb Sene 57 tarihinde, Darıçayırı Karyesi'nden 30 yaşındaki Mustafa, Asâkir-i Mansûre'de 9 Şevvâl Sene 57, Asâkir-i Redîfde bulunan 17 yaşındaki İbrahim 3 Cemâziye'l-Âhir sene 56, 23 yaşındaki Yusuf 15 Rebiü'l-Âhir ve 25 yaşındaki Emin 17 Cemâziye'l-Evvel Sene 57 tarihinde, İncirli Karyesi'nden 16 yaşındaki Hasan Asâkir-i Bahriyye'de 15 Muharrem Sene 56 tarihinde, Karasu Karyesi'nden Asâkir-i Redîfde olan 20 yaşındaki Mehmed 5 Cemâziye'l-Evvel, 18 yaşındaki Mustafa 21 Safer, 20 yaşındaki İsmail de 11 Muharrem Sene 57 tarihinde, Kocaali Karyesi'nde Asâkir-i Redîfde olan 15 yaşındaki Hasan 3 Cemâziye'l-Evvel, 28 yaşındaki Ali 3 Rebiü'l-Âhir Sene 56 tarihide, Kuyumculu Karyesi'ndeAsâkir-i Bahriyye'de 16 yaşındaki Salih 13 Rebiü'l-Evvel Sene 56, Asâkir-i Redîfde bulunan 25 yaşındaki Mehmed 9 Rebiü'l-Âhir Sene 56 tarihinde, Lahne Karyesi'nden de Asâkir-i Bahriyye'de bulunan 20 yaşındaki Ali 7 Cemâziye'l-Evvel sene 56 tarihinde askerde vefat etmiştir.

Göç Kayıtları

1841 tarihli defter incelendiğinde 19 kişinin eğitim amacıyla göç ettiği bilgisi *"Der-saâdetde Tahsil-i Ulûmda Olduğu"* ifadesiyle verilmektedir. Eğitim amaçlı göç ettiğine dair ifade en fazla Karasu Karyesi'nde yedi kişide bulunmaktadır. En az ise Milan Karyesi'nde bir kişide bulunmaktadır.

Kıbtiyân arasında 11 kişi Lahne'ye, altı kişi Darıçayırı'na, üç kişi Belâzar'a ve bir kişi de Milan Karyesi'nde bulundukları ifade edilmektedir.

Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında ise 10 kişinin vilayete, dört kişinin Şeyhler Kazası'na ve birer kişinin de Akçaşehir Kazası ve kasaba tarafına gittiği belirtilmiştir.

Karasu Kazası'nda Meslekler

Karasu Kazası'nın 1841 tarihinde nüfus kaydı tutulurken fiziksel özellikleri ve lakaplarının yanı sıra meslekleri de yazılmıştır. Kazada 44 farklı meslek çeşidi 538 kez kayda geçmiştir. Yerleşim yerleri arasında Lahne Karyesi'nde 15

farklı meslek çeşidi 60 kez kayda geçmiştir. Akkum Karyesi'nde ise sadece iki meslek çeşidi 12 kez kaydedilmiştir.

Kaza genelinde bulunan meslekler incelendiğinde en fazla *çiftçi* mesleğine rastlanılmaktadır. Yerleşim yerleri arasında en fazla çiftçi 72 kişiyle Darıçayırı Karyesi'nde, en az ise Taife-i Kıbtiyânlar arasında, sadece bir kişi bulunmaktadır. Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında çiftçilik yapan kimse yoktur.

Kazada en fazla bulunan ikinci meslek ise *gemici* mesleğidir. Yerleşim yerleri arasında gemici mesleğini yapanlar incelendiğinde en fazla Kocaali Karyesi'nde 37 kişinin, en az ise Taife-i Kıbtiyânlar arasında sadece iki kişi bulunmaktadır. Sinanoğlu ve Filibe ve Yanya'dan gelenler arasında ise bu mesleği yapan kimse bulunmamaktadır.

Baltacı mesleğini yapan 49 kişiden 12'si Lahne Karyesi'nde bulunmaktadır. Kuyumculu Karyesi'nde ise sadece bir kişi baltacılıkla uğraşmaktadır. Akkum, Filibe ve Yanya'dan gelenler, İncirli, Sinanoğlu ve Taife-i Kıbtiyânlar arasında ise bu mesleği yapan kimse bulunmamaktadır.

Ayrıca *arıcı, Sultan Orhan Cami-i Şerif Hatibi, Cami-i Şerif Hatibi Vekili, bahçevan, çeribaşı, çırağı, halıcı, hekim, hızarcı, kalaycı, kalkancı, kaltakcı? karcı, marangoz, öküzcübaşı, sal reisi, salcı, sandalcı, Sultan Orhan Cami-i Şerif Meşayihi*ve *tekneci* mesleklerini birer kişi yapmaktadır.

Yerleşim yerleri arasında *imam* olan yedi kişi[32], *muhtar-ı evvel* olan sekiz kişi ve *muhtar-ı sani* olan da dört kişi bulunmaktadır.[33]

Meslek	**Kişi Sayısı**	**Toplam Nüfusa Oranı (%)**	**Meslek**	**Kişi Sayısı**	**Toplam Nüfusa Oranı (%)**
Abacı	2	0, 15	Hekim	1	0, 07
Arıcı	1	0, 07	Hızarcı	1	0, 07
Aşçı	2	0, 15	İmam	7	0, 51
Sultan Orhan Cami-i Şerif Hatibi	1	0, 07	Kahveci	4	0, 29
Karye-i Mezbûr Cami-i Şerif Hatibi	7	0, 51	Kalaycı	1	0, 07
Karye-i Mezbûr Cami-i Şerif Hatibi Vekili	1	0, 07	Kalkancı	1	0, 07
Bahçevan	1	0, 07	Kaltakcı?	1	0, 07
Baltacı	49	3, 57	Karcı	1	0, 07
Berber	4	0, 29	Kiracı	3	0, 22
Çeribaşı	1	0, 07	Marangoz	1	0, 07
Çırağı	1	0, 07	Muhtar-ı Evvel	8	0, 58
Çiftçi	232	16, 90	Muhtar-ı Sani	4	0, 29
Çoban	20	1, 46	Öküzcübaşı	1	0, 07
Değirmenci	2	0, 15	Sal Reisi	1	0, 07
Demirci	6	0, 44	Salcı	1	0, 07
Deynekçi	2	0, 15	Sandalcı	1	0, 07
Etmekçi	5	0, 36	Sultan Orhan Cami-i Şerif Meşayihi	1	0, 07

[32] Kazadaki imamların listesi için bkz: Ek 4.
[33] Kazadaki muhtarlar listesi için bkz: Ek 5.

Gemici	145	10, 56	Tenekeci	1	0, 07
Gemici Miçosu	3	0, 22	Tüccar	5	0, 36
Halıcı	1	0, 07			

Tablo 17. Karasu Kazası'nda Bulunan Meslekler ve Sayıları

Sonuç

Sakarya ilinin kuzeyinde ve Sakarya nehrinin doğusunda yer alan Karasu, Osmanlı Devleti'ndeki ilk modern nüfus sayımı olan 1831 sayımından 10 yıl sonra yapılan 1841 tarihli nüfus sayımında Kocaeli Sancağı Adapazarı Muhassıllığı sınırları içerisinde kalan bir kaza konumundadır. Kazaya bağlı Nefs-i Karasu, İncirli, Darıçayırı, Akkum, Kuyumculu, Kocaali, Belâzar, Lahne, Milan, Sinanoğlu isimli 10 adet köyden oluşmaktadır. Bu köyler arasında en fazla nüfus Kocaali'de, en az nüfus ise AkkumKaryesi'ndedir. Ayrıca defterdeki verilerden elde edilen bilgilerden göre kaza dâhilinde Filibe ve Yanya'dan gelen ve 10-15 yıldan beri Karasu Kazası'nda ikamet eden reaya nüfusu da bulunmaktadır. Yine kaza dâhilinde Kıbtiyân nüfusun varlığı dikkat çekmektedir. Bu verilerden hareketle Karasu Kazası'nın XIX. yüzyılın ilk yarısında toplam 635 hane ve 1373 erkek nüfusa sahip olduğu ifade edilebilir. Kaza dâhilinde bu erkek nüfus kadar kadın nüfusun da var olduğu kabul edilirse ortalama olarak 2746 kişinin yaşadığı düşünülebilir. Nüfus sayımından dört yıl sonra gerçekleşen temettuat sayımlarında nüfusun ortalama 2535 olduğu göz önüne alındığında beş yıllık süre zarfında nüfusta küçük de olsa bir düşüşün gerçekleştiği ifade edilebilir.

Defterde erkek nüfusun yanı sıra Karasu merkez ve köylerinde görevli muhtar ve imamların da kayıt altına alınması, Tanzimat döneminde oluşturulmaya çalışılan muhtarlık sisteminin başkent İstanbul'dan sonra Karasu'da da faaliyete geçtiğini göstermektedir. Muhtar-ı Evvel ve Muhtar-ı Sani ile imamların yaşlarına bakıldığında genç yaşta bu göreve getirilen kişilerin de olması dikkat çekicidir.

Karasu Kazası'nda kullanılan isim ve lakaplara ilişkin defterdeki veriler değerlendirildiğinde Mehmed, Hasan, Mustafa, Ali ve Hüseyin gibi İslami geleneğe uygun isimlerin tercih edildiği görülmektedir. Bunların yanı sıra Efendi, Dâi, Ağa, Deli gibi lakaplar kullanılmıştır.

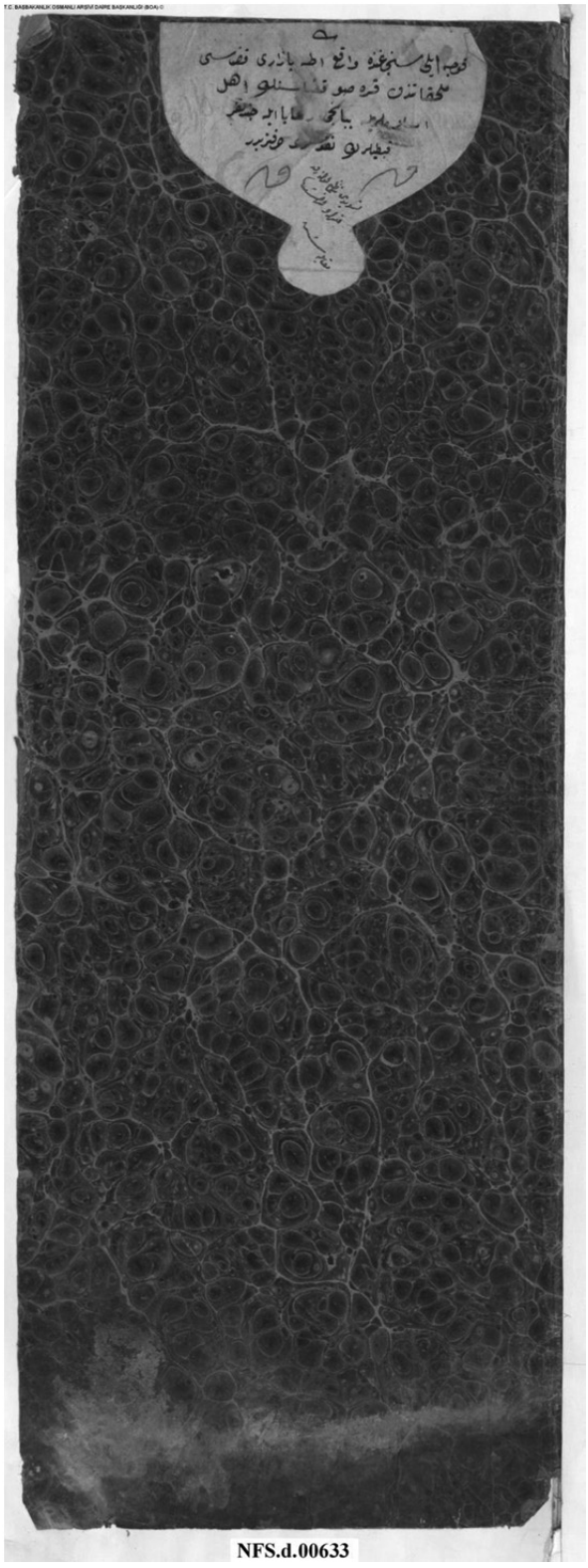
Mesleki açıdan Karasu'nun demografik yapısına bakıldığında çiftçi, gemici ve baltacı gibi meslek gruplarının yoğunlukta olduğu görülmektedir. Günümüzde de tarım, balıkçılık ve kereste ticaretiyle ön planda olan Karasu'nun bu yönünün tarihi geçmişinin köklerinin uzun zamana dayandığı söylenebilir. Ancak Filibe ve Yanya'dan gelen reaya nüfusta ise çoban, ekmekçi, değirmenci ve abacı gibi farklı iş kollarında yoğunluk kazandığı gözlenmektedir.

Karasu halkının fiziksel özellikleri göz önüne alındığında çoğunluğunun orta boylu, kara ve ak sakallı, kumral ve ter bıyıklı olmalarının yanı sıra topal, yek-çeşm, amelmande gibi özür durumunu belirten tanımlamalara da rastlanması dikkat çekicidir. Kazada 0 ile 100 arasında değişen yaş grafiği incelendiğinde ortalama yaş 35'tir.

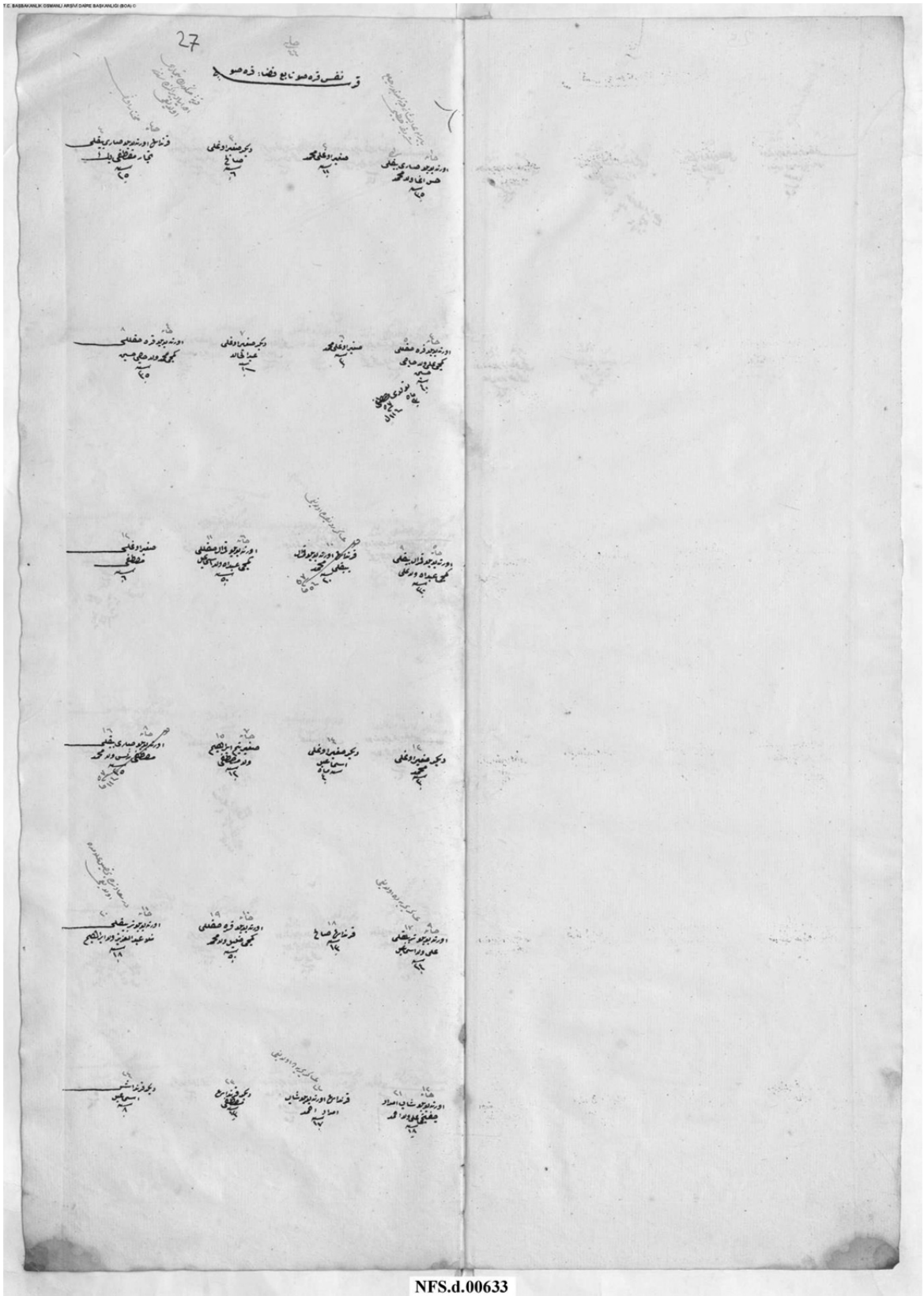
Kısacası Karasu Kazası XIX. yüzyılın ikinci yarısında kaza konumunu kaybedip nahiye statüsüne indirilmesine rağmen XIX. yüzyılın ilk yarısında önemli bir nüfus potansiyeline sahipti. Ancak kazada gerçekleşen sıtma salgını Karasu'nun nüfusunun azalmasına ve göç vermesine sebep olmuştur.

Ekler

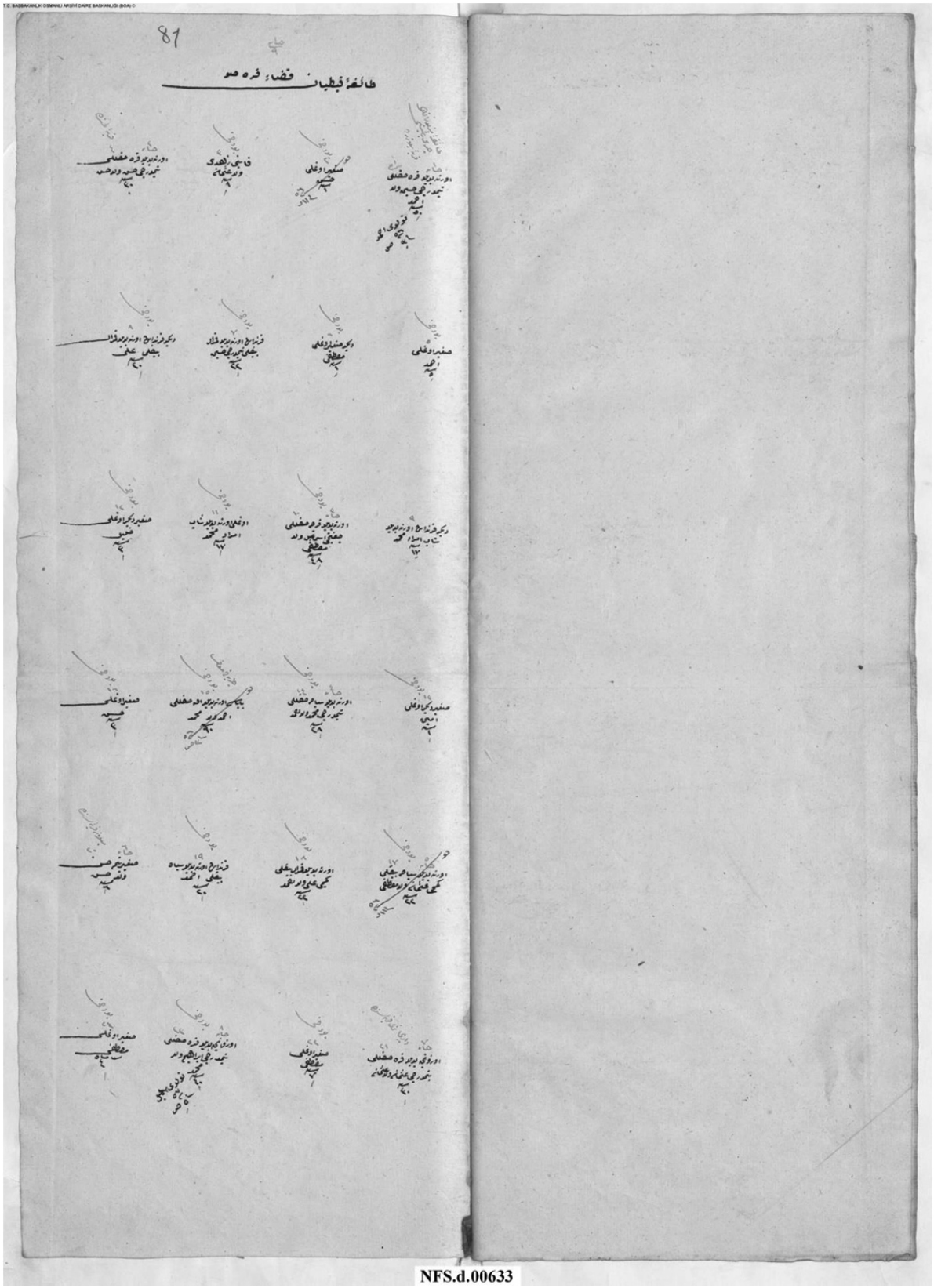
Ek 1. 1841 tarihli Karasu Nüfus Defteri'nin ebrulu cildi.

Ek 2. Nefs-i Karasu Karyesi nüfus kaydının ilk sayfası

Ek 3. Taife-i Kıbtiyân nüfus kaydının ilk sayfası

Ek 4. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda Bulunan İmamların Listesi

Yerleşim Yeri	**Kişi İsmi**
İncirli Karyesi	Orta boylu köse kumral sakallı Molla Mustafa veledi Osman Sinn 28
Darıçayırı Karyesi	Orta boylu müzellef sakallı Ali Efendi veledi Ömer Sinn 25
Nefs-i Karasu	Orta boylu kara sakallı Molla Hasan veledi İbrahim Sinn 32
Kocaali Karyesi	Orta boylu kara sakallı Ali Efendi veledi Abdullah Sinn 40
Belâzar Karyesi	Orta boylu kırca sakallı Gemici İbrahim veledi Hasan Sinn 56
Lahne Karyesi	Orta boylu ak sakallı Ali Efendi veledi Mustafa Sinn 70
Milan Karyesi	Orta boylu ak sakallı Molla Halil veledi Ömer Sinn 60

Ek 5. Karasu Kazası'nda Bulunan Muhtarların Listeleri

Yerleşim Yeri	**Muhtar-ı Evvel**	**Muhtar-ı Sani**
İncirli Karyesi	Orta boylu kumral bıyıklı Kahveci Hasan Kahraman veledi Abdullah Sinn 50	Orta boylu aksakallı Çiftçi Deynekçi Mustafa veledi Mehmed Sinn 75
Darıçayırı Karyesi	Uzunca boylu aksakallı Çiftçi Abdullah Ağa veledi Ali Sinn 65	Kısa boylu kumral sakallı Çiftçi Mehmed Efendi veledi İbrahim Sinn 42
Nefs-i Karasu	Orta boylu sarı bıyıklı Tüccar Mustafa Bey Sinn 25	---
Kocaali Karyesi	Orta boylu kumral bıyıklı Çiftçi Hasan Ağa veledi Mehmed Ağa Sinn 33	Uzunca boylu kara sakallı Çiftçi Feyzullah veledi Akgöz Abdullah Sinn 35
Belâzar Karyesi	Orta boylu kumral bıyıklı Çiftçi Mehmed veledi Ömer Sinn 20	---
Lahne Karyesi	Orta boylu kırca bıyıklı Çiftçi (---) Veliüddin İsmail Sinn 38	Orta boylu kırca sakallı Çiftçi Mehmed veledi Çolak Ömer Sinn 55
Milan Karyesi	Orta boylu kırca siyah sakallı İsmail veledi Davud Sinn 35	---
Sinanoğlu Karyesi	Uzunca boylu köse bıyıklı Çiftçi Molla Mustafa veledi Süleyman Sinn 32	---

Ek 6. 1841 Tarihinde Karasu Kazası'nda bulunan lakaplar ve yerleşim yerlerine dağılımı.

	Akkum Karyesi	Belâzar Karyesi	Darçayırı Karyesi	Filibe ve Yanya'dan Gelenler	İncirli Karyesi	Karasu Karyesi	Kocaali Karyesi	Kuyumculu Karyesi	Lahne Karyesi	Milan Karyesi	Sinanoğlu Karyesi	Taife-i Kıbtiyân
Ağa		X	X		X	X	X			X		
Akbaş					X							
Aylak			X						X			
Baba									X			
Bektaş			X									
Bey					X	X	X			X		
Civelek							X					
Çağır					X							
Çakır									X			
Çalık						X						
Dâi		X			X	X	X	X	X	X		
Deli		X	X				X					
Deligöz							X					
Derviş										X		
Efendi			X			X	X	X	X			
el-Hâc										X		
Hacı			X			X	X	X	X		X	
Kahraman					X							
Kanbur					X							
Kara			X				X		X			
Karaman	X								X			
Kel			X									
Keleş										X		
Koca					X	X	X				X	
Köse							X					
Kuru	X						X					
Macar									X			
Molla		X	X		X	X	X	X	X	X	X	

Öküz							X					
Tatar					X							
Tavil								X				
Topal							X					
Usta			X				X	X				
(---)							X					

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.D.) 00633.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1266/M. 1840-1850.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1272/M. 1855-1856.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1274/M. 1857-1858.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1276/M. 1859-1860.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1282/M. 1864-1865.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1291/M. 1874-1875.

Araştırma Eserleri

Afyoncu, Erhan. "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *TALİD*, (1)1, ss. 267-286.

Aydın, Mahir. "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, ss. 81-106.

Barkan, Ömer Lütfi. "Tarihi Demografi" Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, 10, ss. 1-26.

Başaran, Mehmet ve Aysun Sarıbey Haykıran. "H. 1261/M. 1845 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Tire'ye Gelen Müslim ve Gayrımüslimlerin Nitelik ve Nicelikleri.", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literatureand History of Turkishor Turkic,* Volume 10/1, Winter 2015, ss. 149-174.

Behar, Cem. "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi.", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik.* Ed. H. İnalcık- Ş. Pamuk. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2000, ss. 61-72.

Çetin, Atilla. "Osmanlı Devleti Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi.", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, hzl: Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, ss. 345-407.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 26. Basım, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara2010.

Emecen, Feridun ve Ayhan Yüksel. *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*. Serander Yayınları, Trabzon 2015.

Göyünç, Nejat. "Hâne" Deyimi Hakkında.", *Tarih Dergisi* (1979), S. 32, ss. 331-348.

Gündüzöz, İlker. *Karasu Hızlı Akan Su*, Mavi Lale Yayınları, İstanbul 2008.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kınay, Ali. *Karasu ve Âb-ı Sâfi (Karapürçek) Kazalarının Temettuât Defterleri (1844) ve Sosyo-Ekonomik Açıdan Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Konukçu, Enver. "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası.", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, hzl: Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, ss. 33-47.

Kütükoğlu Mübahat S. *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Basımevi, Ankara 2010.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Öztürk, Yücel. "XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası.", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, hzl: Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, ss. 223-304.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

Şentürk, Hüdai. "Osmanlılar Döneminde Sakarya.", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, hzl: Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2005, ss. 169-211.

Tuncel, Metin. "Adapazarı.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1998, I, ss. 354-355.

Türkçe Sözlük, Bilgi Basımevi, Ankara 1974.

TÜİK Verilerine Göre Cumhuriyet Dönemi Adapazarı'nın Nüfus Yapısı

İLYAS TOPÇU
Dr. Öğretim Üyesi / Kafkas Üniversitesi, ilyastopcu@hotmail.com

CUMHURİYET DÖNEMİ NÜFUS ÇALIŞMALARI VE 1927 NÜFUS SAYIMI

1. Dünya Savaşının ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde savaşlarla beraber çok büyük oranda insan ve toprak kaybedilmişti ve yeni sınırlar içerisinde yaşayan vatandaşların sayısı hakkında net bir bilgi yoktu. Türkiye'nin karşılaştığı önemli sorunlardan biri de nüfusun sayısının, sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmemesi olduğundan, Türkiye'de kısa süre içerisinde bir genel nüfus sayımının yapılması kararlaştırılmıştı.[1] Osmanlı Devleti'nin nüfus yapısı ve nüfusun sayılmasını ihtiyaç haline getiren durumlar Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde nüfus sayımının yapılmasını şart koşuyordu. Bu doğrultuda ilk nüfus sayımı 1927'de gerçekleştirmiştir.[2]

Nüfus sayımlarının yapılmasındaki amaçlardan biri de istatistiksel verilere ulaşılmasıdır. Bir toplumda okur-yazar nüfusun tespiti, öğrenim çağındaki çocukların ve gençlerden öğrenim görenlerin oranı, doğum ve ölüm oranları, ortalama yaşam süresi, ortalama yaş, kadın-erkek oranı, özürlü nüfusun oranı, meslekler, bina sayıları, kirada oturanların oranları gibi konular istatistiğin belli başlı konularını oluşturur. Bu verilerin bilinmesi, hükümetlerin halkın ihtiyaçlarına çözüm üretmesine yardımcı olurlar. 1927 Nüfus Sayımı, bu amaca yönelik tarihimizdeki modern usullerle yapılan ilk sayım olması açıdan önem taşımaktadır.

Nüfus sayımı için yapılan ilk resmi hazırlık 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Kurumun müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart getirilmiştir. Kurum Türkiye'de düzenli ve sistemli olarak istatistiksel veri toplamayı hedeflemiştir.[3] 1927 genel nüfus sayımının sağlıklı şekilde yapılabilmesi için, 10 Nisan 1927'de binalara numara ve sokaklara isim verilmesi hakkında kanun çıkartıldı.[4]

---

[1] T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş,* (Ankara 1968), s. 4-5.

[2] Sami Yuca, "Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri," *Akademik Bakış Dergisi*, Haziran 2011, s. 3.

[3] Aytül Tamer ve Alanur Ç. Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımaları," *Nüfusbilim Dergisi*, 26, (2004), s. 74.

[4] Nebahat Aslan ve İlyas Topçu, "Cumhuriyet Dönemi Kars'ta Nüfus," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 12, 2012, s. 93.

Ekim ayının sonlarına kadar Türkiye genelinde nüfus sayımı için yapılan bütün hazırlıklar sona ermiş, 28 Ekim 1927 Cuma günü[5] nüfus sayımı yapılmıştır. Sayım boyunca sokağa çıkma yasağı ilan edilmişti. Bu yasak Cumhuriyet Gazetesi'nin ilk sayfasında "Sakın Unutmayınız" başlığı ile sayım süresince sokağa çıkma yasağı olduğu ve bu sürede her yerin kapalı olacağı, bu nedenle de gereksinimlerin önceden karşılanması gerektiği okuyuculara hatırlatılmıştır.[6]

1927 Sayımında Kocaeli'nin Genel Nüfusu ve Cinsiyet Dağılımı

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı: "Evli, dul, boşanmış", "doğum yerine göre nüfus", "ana dile göre nüfus" gibi başlıkları da içermektedir. Ayrıca nüfusun yaşlara göre bölümlenişinin gösterilmesi de önemli bir ayrıntıdır ve sayımı daha kıymetli hale getirir. 1927 sayımında yaş grupları 1 yaşından küçük olanlar, 1-2 yaşındakiler, 7-12 yaşındakiler, 13-19 yaşındakiler, 21-45 yaşındakiler, 61-70 yaşındakiler ve yaşı 71'in üzerinde olanlar şeklinde gruplandırılmışlardır.

1927 tarihinde yapılan ilk genel nüfus sayımına göre; Türkiye'nin toplam nüfusu 13.648.270 kişidir. Kilometrekareye düşen insan sayısı 17'dir. Nüfusun 1.040.669 kişisi Trakya Bölgesinde, geriye kalanı olan 12.607.601 kişide Anadolu'da bulunmaktadır. 1927'de Türkiye'nin sahip olduğu nüfusun yerleşim birimlerine göre dağılımına bakıldığında nüfusun %25'i şehirlerde, %75'i ise köylerde yaşamaktadır.[7]

1927 nüfus sayımına göre Kocaeli vilayetine bağlı merkez ilçesi dışında altı ilçe mevcuttur ve ilçelerinin toplam nüfusu 286.600'dür. Bu nüfusun 141.366'sını erkekler, 145.234'ünü ise kadınlar oluşturmaktadır. Merkez ilçesi de dahil olmak üzere en fazla nüfusun olduğu yer 83.093 kişi ile Adapazarı'dır.[8] Bu nüfusun 22.534'ü ilçe merkezinde yaşarken, 60.559'u ise köylerde yaşamaktadır.[9]

Tablo 1: 1927 Nüfus Sayımında Kocaeli ve İlçelerinin Nüfusu[10]

	Erkek	Kadın	Toplam
Adapazarı	40.550	42.543	83.093
Gebze	13.965	12.036	26.001
Geyve	14.420	16.226	30.646
Hendek	11.965	12.608	24.573
Kandıra	19.196	21.887	41.083
Karamürsel	12.384	12.935	25.319
Kocaeli	28.886	26.999	55.885
TOPLAM	141.366	145.234	286.600

1927 Nüfus Sayımına Göre Adapazarı Nüfusunun Yaş-Medeni Hal Durumuna Göre Özellikleri

1927 sayımına göre 286.600 nüfuslu Kocaeli vilayetinde 13.955 kişi 1 yaşının altında, 1927 yılı içerisinde doğmuştur. Aynı durumda Adapazarı ilçesinde ise 1 yaşının altında, yeni doğan çocuk sayısı 3.765'tir. İlçede evli 35.000

[5] Sayımın yapıldığı 1927 yılında Cuma günleri resmi tatil günü olduğu için sayım Cuma günü yapılmıştır.
[6] Mustafa Köse, "1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi," Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2010, s. 117.
[7] TC. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, "1927 Umumi Nüfus Tahriri," (Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929).
[8] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 11.
[9] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, "Genel Nüfus Sayımı, Kat'i Nüfus Neticeleri, İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus," (20 İlkteşrin 1935, Hüsnütabiat Matbaası, Cilt 60, İstanbul), s. 24.
[10] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 11.

kişinin olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bir yıl içerisinde dört bine yakın yeni doğan çocuğun olması doğurganlık oranının yüksek olduğunu göstermektedir. Adapazarı ilçesinin 1927 yılında toplam nüfusu 83.093 iken, bu nüfus içerisinde 19 yaş ve altındakilerin sayısı 40.478'dir. Bu rakamlar da bize ilçede genç nüfusun bir hayli fazla olduğu bilgisini vermektedir.

Tablo 2: 1927 Nüfus Sayımına Göre Adapazarı Nüfusunun Yaşlara Göre Dağılımı[11]

	Şehir Merkezinde		Köylerde		Toplam	
	Erkek	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
1 yaşından küçük	484	399	1.594	1.288	2.078	1.687
1-2 yaş aralığında	621	644	2.531	2.296	3.152	2.940
3-6	1.007	958	3.238	3.041	4.245	3.999
7-12	1.099	1.089	3.781	3.157	4.880	4.246
13-19	1.679	1.658	5.148	4.766	6.827	6.424
20-45	4.429	4.223	8.836	12.195	13.265	16.618
45-60	1.227	1.331	2.722	3.038	3.949	4.369
61-70	493	492	1.012	957	1.505	1.449
71 ve üzeri	222	270	408	502	630	772

1927 yılı nüfus istatistiklerine göre Kocaeli ve Adapazarı nüfusunu medeni hale göre incelediğimizde ilginç veriler ortaya çıkmaktadır. 286.600 nüfuslu Kocaeli vilayetinde 78.311 erkek ve 62.376 kadın olmak üzere toplamda 140.687 kişi bekardır. Bu da nüfusun yaklaşık yarısına denk gelmektedir. Evli erkek sayısı 59.847, evli kadın sayısı 60.118'dir ve toplamda 119.965 kişi evlidir. Medeni durum incelendiğinde en fazla göze çarpan ise dul sayılarıdır. Vilayetin tamamında dul erkek sayısı 2.658 iken, dul kadın sayısı 21.296'dır.

Aynı kriterlere göre Adapazarı ilçesine baktığımız zaman, 22.707 erkek, 18.182 kadın olmak üzere toplam 40.889 kişi bekârdır. 17.034 erkek, 17.628 kadın, toplam 34.662 kişi ise evlidir. Dul rakamları yine çarpıcı bir şekilde farklıdır. Erkeklerde dul sayısı 678, kadınlarda 6.153'tür. İlçede 20 yaş ve üzeri kadın sayısı 23.208'dir ve ortalama her dört kadından birisi duldur. Dul oranlarında bu kadar farklılığın olmasının sebebi ise uzun yıllar devam eden savaşlarda evli erkeklerin cephelerde hayatlarını kaybetmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 3: Adapazarı Nüfusunun Medeni Hal Durumu[12]

	Şehir Merkezinde		Köylerde		Toplam	
	Erkek	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
Nüfus Mevcudu	11.267	11.267	29.283	31.276	40.550	42.543
Bekar	5.932	4.590	16.775	13.592	22.707	18.182
Evli	5.075	4.582	11.959	13.046	17.034	17.628
Dul	210	1.900	468	4.253	678	6.153
Boşanmış	48	192	70	371	118	563
Meçhul	2	3	11	14	13	17

[11] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 138.
[12] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 138.

Mesleki Faaliyet Dalları İtibariyle Adapazarı Nüfusunun Özellikleri

Bir yerleşim biriminin ekonomik faaliyet dallarında sahip olduğu meslekler ile bir anlamda bölgenin sahip olduğu ekonomik gelişmişlik düzeyi ve bölge ekonomisinin hangi faaliyetlere yoğunlaştığı hakkında ciddi veriler elde edilebilmektedir. Bölgenin yetişmiş insan gücü ve de meslek dallarıyla bölgesel gelişmişliği hakkında detaylı bilgiyi, nüfusun bu niteliklerinden yararlanarak açıklamak mümkündür. Bu veriler ışığında ilgili bölgenin genel iktisadi artıları ve eksileri durumu çözümleneceği gibi bölgenin temel toplumsal özellikleri olan eğitim durumu, ticari faaliyet tarzları, sosyo-kültürel yapı durumu gibi sonuçlar elde edilerek bölgenin gelişmişlik seviyesine dair idari birimlerce yeni stratejilerin oluşturulması olanaklı hale gelir.[13]

Osmanlı Devleti'nde zaten ticaret ve sanayi faaliyetlerinin büyük kısmı azınlıkların ve yabancı sermayelerin elinde, Türk nüfusu daha çok tarım ve hayvancılıkla ilgilenmekteydi. Batı Anadolu'da bulunan liman şehirleri ve Batı ile ticari ilişkiler içine giren bölgelerde Doğu ve İç bölgelere göre nispi oranda ekonomik ve sosyal gelişme olmuştur. Bu durum Batı bölgelerinin coğrafi konumu, doğal zenginliği ile jeo-politik konumundan kaynaklanmaktaydı. Genç Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sıralarda ülkenin sosyo-ekonomik durumu ana çizgileri ile incelendiğinde, Anadolu'nun çeşitli bölgeleri arasında gelişmişlik farkının var olduğu görülmektedir.[14]

1927 nüfus sayımında Adapazarı'nın meslekler itibariyle inkısamına baktığımız zaman en fazla istihdamın olduğu alan, 17.724 erkek ve 12.617 kadın toplam 30.341 kişi ile ziraattır. İkinci sırada 1.968 erkek ve 105 kadın toplamda 2.073 kişi ile sanayi gelmektedir. Üçüncü sırada da ticaret gelmektedir. PTT, Ordu ve Hakimlik alanlarında 1.097 kişi çalışırken bunların tamamının erkek olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 4: Meslek Gurupları[15]

	Şehir Merkezinde		Köylerde		Toplam	
	Erkek	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
Ziraat	2.196	393	15.528	12.224	17.724	12.617
Sanayi	1.500	62	468	43	1.968	105
Ticaret	1.521	30	370	15	1.891	45
Serbest	114	25	161	10	275	35
Memur	212	3	75	1	287	4
Hakim	49	-	4	-	53	-
Ordu	978	-	15	-	993	-
PTT	70	-	33	-	103	-
Muhtelif	220	18	115	3	335	21

Dinsel Yapı Özellikleri İtibariyle Adapazarı Nüfusu

Anadolu, çeşitli medeniyetlere ve dinlere ev sahipliği yapmış önemli bir coğrafyadır. Bu nedenle Türklerin Anadolu'ya gelişiyle beraber farklı din ve mezheplerin beşiği olmuştur. Bu unsurlar İslami hukukun hoşgörü ortamında herhangi bir şekilde asimilasyona maruz kalmaksızın iç içe yüzyıllarca varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

[13] Yuca, a.g.m. s. 19.
[14] Yüksel Kaştan, "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7-1, (2006), s. 66.
[15] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 150.

Lozan Barış Antlaşması imzalanırken de Osmanlı Devleti'nin uyguladığı sistem göz önünde tutularak Müslüman unsurlar bir bütün olarak ele alınmış, sadece gayrimüslimler azınlık statüsünde değerlendirilmiştir. 1927 nüfus sayımı da bu çerçevede gerçekleştirilmiş olduğu için sayımın yapıldığı yılda Anadolu'da yaşayan gayrimüslimler ayrı ayrı belirtilmiştir. Bizde bu nüfus sayımı verilerine bakarak 1927 yılında Adapazarı'nda var olan gayrimüslimlerin hangi dine tabii oldukları ve miktarları hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz.

Azınlık olarak adlandırılan Anadolu yaşayan vatandaşlarımızdan gayrimüslim nüfusun tamamına yakınını Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler oluşturmakla birlikte; Türk, Kürt, Arap, Balkan ve Kafkas kökenli nüfusun neredeyse tamamı Müslüman'dır.

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye Cumhuriyeti nüfusunun %97.36'sını Müslüman nüfus, %2.64'ünü ise gayrimüslim nüfus teşkil etmekteydi. Gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu iller sırasıyla; %31.14 ile İstanbul, %9.52 ile Mardin, %5.27 ile Çanakkale, %4.68 ile İzmir, %4.52 ile Edirne, %3.88 ile Siirt, %3.42 ile Diyarbakır, %2.0 ile Yozgat, %1.33 ile Sivas ve Tekirdağ, %1.30 ile Kayseri, %1.22 ile Kırklareli, %1.19 ile Elazığ, %1.12 ile Ankara, %1.10 ile Mersin, %1.08 ile Malatya idi.[16]

Adapazarı ilçesini dinsel açıdan değerlendirdiğimizde, 83.093 nüfuslu ilçede 40.528 erkek, 42.540 kadın olmak üzere toplamda 83.068 kişi kendisini Müslüman olarak tanımlamaktadır. Müslüman nüfusun dışında ilçede 25 gayrimüslimin yaşadığı görülmektedir.

Tablo 5: Adapazarı İlçesinin Dini Yapısı[17]

	Şehir Merkezinde		Köylerde		Toplam	
	Erkek	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
Müslüman	11.258	11.264	29.270	31.276	40.528	42.540
Katolik	6	2	3	-	9	2
Protestan	1	1	2	-	3	1
Ortodoks	2	-	7	-	9	-
Ermeni	-	-	-	-	-	-
Hıristiyan	-	-	-	-	-	-
Musevi	-		1	-	1	-
Sair dinler	-	-	-	-	-	-
Dinsiz	-	-	-	-	-	-

Okur-Yazarlık Özellikleri

Bir ülkenin, bölgenin, şehrin, beldenin gelişip kalkınması o yörenin sahip olduğu yetişmiş, iyi eğitim almış, öğretim sürecinden geçmiş, bilinçli ve girişimci insan gücü ile doğru orantılıdır.

1924'ten itibaren eğitim alanında laikleştirme, demokratikleştirme, Latin harflerinin kabulü, Tevhid-i Tedrisat kanunu, millet mektepleri ile karma eğitim özendirilerek kadının okuma-yazma durumunu daha iyiye çekme ve

[16] Köse, a.g.t. s. 164.
[17] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 162.

Milli dil ve Milli tarih eğitim modelleri oluşturulmuş ve ayrıca öğretmen okulları açılarak maaş ve iş durumları iyileştirilerek reformist bir yol izlenmiştir.[18]

1927 genel nüfus sayımı verileri itibariyle Türkiye'nin toplam nüfusu içerisinde 1.111.496 kişi okuma-yazma bilirken, bu rakam toplam nüfus içerisinde %8 gibi çok düşük bir orana denk gelmektedir. Buna karşılık dönemin Türkiye geneli nüfusu içerisinde 12.517.992 kişi ise okuma-yazma bilmemektedir. Bu da bize Türkiye genelinde okur-yazar oranının ne kadar düşük seviyelerde olduğunu göstermektedir.[19]

İlk nüfus sayımı sonuçlarına göre okuma yazma bilenlerin tamamının Latin harfleriyle değil, Arap harfleriyle okuyup yazabildiği hatırdan çıkarılmamalıdır.

1927 nüfus sayımına göre 83.093 kişilik nüfusa sahip Adapazarı ilçesinde okur-yazarlık oranlarına baktığımız zaman, okuma yazma bilen 7.668 erkeğe karşılık, 32.882 erkek okuma yazma bilmemektedir. Kadınlarda ise, 2.543 kadın okuma-yazma bilirken, 40.000 kadın okuma yazma bilmemektedir.

Tablo 6: 1927 Yılı Okur-Yazarlık Durumu[20]

	Okur-yazarlık durumu					
	Şehir Merkezinde		**Köylerde**		**Toplam**	
	Erkek	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
Bilen	3.815	1.679	3.853	864	7.668	2.543
Bilmeyen	7.452	9.588	25.430	30.412	32.882	40.000

Ana Lisanı İtibariyle Adapazarı Nüfusunun Özellikleri

1927 nüfus sayımında en dikkat çekici verilerden birisi de, ana dil ile ilgilidir. İlçede, Türkçe dışında üzere toplam 12 farklı ana dilde konuşan insan gurupları tespit edilmiştir. Bir de buna ilave olarak (1.341 erkek, 1.088 kadın) 2.429 kişilik bir gurubun "meçhul lisanlar" konuştuğu görülmektedir.

Adapazarı'nda konuşulan lisanlar incelendiğinde 36.458 erkek, 38.554 kadın toplam 75.012 kişi Türkçe konuşmaktadır. Türkçe'den sonra en fazla kullanılan dil, 1.833 erkek, 2.032 kadın olmak üzere toplamda 3.865 kişinin konuştuğu Çerkezce'dir. Fakat burada göze çarpan husus ise ilçe merkezinde Çerkezce konuşan sadece 9 kişinin olduğu, geriye kalan 3.856 kişinin köylerde yaşıyor olmasıdır. Tablo 7 incelendiğinde rahatlıkla fark edilebileceği gibi ilçe merkezinde Türkçe dışında çok az sayıda kişi diğer lisanlarda konuşmaktadır. Çerkezce, Tatarca, Arnavutça, Rumca, Bulgarca ve diğer lisanlar kategorisinde bulunanlarının nerdeyse tamamı köylerde yaşamaktadır. Bu durum, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın ardından bölgeye göç eden insanların genel itibariyle ilçe merkezine değil de köylere yerleşmiş olmalarıyla açıklanabilir.

[18] Yuca, a.g.m. s. 14
[19] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 46.
[20] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 138.

Tablo 7: 1927 Yılında Adapazarı İlçesi ve Köylerinde Konuşulan Lisanlar[21]

	Şehir Merkezinde		Köylerde		Toplam	
	Erkek	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
Türkçe	11.132	11.245	25.326	27.309	36.458	38.554
Rumca	-	-	132	122	132	122
Ermenice	-	-	-	-	-	-
Fransızca	1	-	4	-	5	-
İtalyanca	2	-	-	-	2	-
İngilizce	-	-	-	-	-	-
Arapça	2	-	2	2	4	2
Acemce	-	-	2	1	2	1
Yahudice	-	-	1	-	1	-
Çerkezce	9	-	1.824	2.032	1.833	2.032
Kürtçe	64	-	454	574	518	574
Tatarca	1	-	22	15	23	15
Arnavutça	27	3	191	145	218	148
Bulgarca	2	-	11	7	13	7
Diğer	27	19	1.314	1.069	1.341	1.088

Doğum Yerleri İtibariyle Adapazarı Nüfusu

1927 Nüfus Sayımı De Facto yöntemi kullanılarak yapıldığı için sayım esnasında, sayım memurunun bulabildiği herkes sayılmıştı. Bunlardan bir kısmı Türkiye'de yaşayan yabancı uyruklu kişiler olduğu gibi diğer bir kısmı ise sayım esnasında Türkiye'ye iş için ya da turistik amaçla gelmiş olan kişilerdi. Ülke dışından gelen turistleri taşıyan gemiler limanlarda durdurularak, içindeki yabancı uyruklu kişiler 'ülkelerine ne zaman dönecekleri gözetilmeksizin' sayılmışlardı. Bu yüzden sayımı yapılmış olan bu kişilerden bir kısmı sayımdan sonraki günlerde ülkelerine geri dönmüşler ancak istatiksel veri sonuçlarında Türkiye'deki yabancı tabiiyetindeki kişiler listesindeki sayıya dahil edilmişlerdi.[22]

1927 yılı verilerine göre Adapazarı sınırları içerisinde yaşayan 83.093 kişiden 37.080'i erkek, 39.021'i kadın olmak üzere toplam 76.101 kişi Türkiye sınırları içerisinde dünyaya gelmiştir. Geriye kalan 6.992 kişi Türkiye sınırları dışında doğup, daha sonra Adapazarı ve köylerine göç etmiştir.

Türkiye'de doğanların dışında en fazla göç alınmış olan yer Bulgaristan'dır. 1.272 erkek 1.346 kadın, toplam 2.618 kişi Bulgaristan doğumludur. İkinci sırada Rusya gelmektedir. 1.080 erkek 1.105 kadın, toplam 2.185 kişi Rusya doğumludur. Ardından Yunanistan, Sırbistan ve Romanya gelmektedir.

[21] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 174.
[22] Köse, a.g.t. s. 180.

Tablo 8: Doğum Yerleri İtibariyle Adapazar'nın Nüfusu[23]

	Şehir Merkezinde		Köylerde		Toplam	
	Erkek	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
Türkiye	10.611	10.527	26.469	26.494	37.080	39.021
Afganistan	-	-	-	-	-	-
Mısır	-	-	-	1	-	1
Irak	-	-	-	-	-	-
İran	10	8	38	18	48	26
Suriye	1	3	1	1	2	4
Diğer Asya ve Afrika Ülkeleri	4	2	4	-	8	2
Almanya	-	1	4	-	4	1
Arnavutluk	-	2	1	1	1	3
İngiltere	-	-	-	-	-	-
Avusturya	1	1	1	-	2	1
Belçika	-	-	-	-	-	-
Bulgaristan	278	340	994	1.006	1.272	1.346
Fransa	1	-	-	-	1	-
Yunanistan	57	53	479	506	536	559
Macaristan	3	1	-	-	3	1
İtalya	-	1	-	-	-	1
Lehistan	-	-	-	-	-	-
Romanya	63	64	86	80	149	144
Rusya	148	157	932	948	1.080	1.105
Sırbistan	88	99	270	215	358	314
Diğer Avrupa Ülkeleri	2	1	-	-	2	1
ABD	-	-	-	-	-	-
Meçhul	-	7	4	6	4	13

1935 Nüfus Sayımı ve Adapazarı

1935 sayımından bir sene önce, aynen 1927 sayımında olduğu üzere, özel bir talimatname ile şehirlerde, köylerde ve yol üzerlerinde, kırlarda ve dağlarda bütün binalara, hatta mağara, kovuk ve sabit çadırlara numara koyma çalışmalarının başlatıldığı görülür. Bu işle görevli olarak, belediye olan yerlerde belediyeler, köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleri görevlendirilmiştir. Numaralandırma masrafları da bina sahiplerinden tahsil edilmiştir. Sayıma verilen büyük önem nedeniyle, sıkı kontrol sağlanmış, kontrol için en üst düzey mülki amirler görevlendirilmiştir. Ayrıca gerek tecrübe sayımları, gerekse nüfus işleri konusunda görevlerini dikkatli bir şekilde yapan kaymakam ve valililerin, diğerlerine örnek olması için takdirname ile ödüllendirildikleri görülmektedir.[24]

[23] TC, BİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 194.
[24] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu, 030, 10, Yer No: 24.137.3.

Yapılan tecrübe sayımları ve numara koyma işlerinden sonra, en geç Eylül 1935 tarihine kadar, en fazla 200 nüfus bulunabilecek sayım bölgelerinin tespitine başlanmıştır. Sayım bölgelerinin tespitinde nüfus sayısının yanında, bina ve binaların aralarındaki mesafenin bir sayım memurunun, sayım günü akşamına kadar, kolaylıkla vazife görebilmesini de göz önüne alınmıştı. Her mıntıkaya bir sayım memuru ve dört mıntıkaya bir kontrol memuru tayin edilmiştir. Bazı az nüfuslu köylerde kontrol memuru tayinine gerek duyulmamış ve bu gibi yerlere tek bir sayım memuru görevlendirilmiştir. Ayrıca bu gibi yerlerde sayımın belli olan tarihten bir hafta öncesinde başlamasına müsaade edilmiştir. İstanbul, İzmir ve Ankara'da, umumi faaliyetleri uzun süre bekletmemek için, sayım bölgeleri en çok 75 nüfusu içeren bina sayısıyla sınırlı tutulmuştur. Yeterli sayıda sayım memuru sağlayan bazı illerde de bu usul takip edilmiştir. "Sayım için *İstanbul'un 34 nahiyesi 8, 035 mıntıkaya ayrılmıştır. Bu mıntıkalarda birer sayım memuru ve her beş memurun başında da birer kontrol memuru vardır.*"[25]

Yurt genelinde yapılan tüm bu hazırlıklar sonrası sayım günü, saat sekizde başlayan sayım işi, saat on yediye kadar devam etmiş, sayım memurları bütün binaları birer birer ziyaret ederek, nüfusu sayım defterlerine yazmışlardır. Bu saatler içinde halkın dışarı çıkmasına izin verilmemişti. Tren, posta, telgraf, itfaiye, zabıta; su, elektrik, havagazı gibi müesseselerin çalışanlarına, yaptıkları işlerin aciliyeti nedeniyle, evlerinden çıkmalarına izin verilmişti.[26]

Nüfus sayımında sorulan sorular için bir iki değişiklik dışında, aynı soru cetveli kullanılmıştır. Harf devrimi sonrası, devriminin halk üzerindeki etkisini ölçmekte göz önüne alınarak, 1935'de "*Daimi ikametgâh*" çıkarılarak, "*ikinci dil*" ve "*yeni harflerle yazmak bilir mi?*" sorusu ile "*okuma bilir mi?*" sorusu "*yeni harflerle okuma bilir mi?*" sorusu olarak değiştirilmiştir.[27]

1935 Nüfus Sayımına Göre Adapazarı'nın Nüfusu[28]

Adapazarı merkez ilçesinde 1935 istatistiklerine göre 12.289 erkek, 12.550 kadın olmak üzere toplamda 24.839 kişi yaşamaktadır. Merkez dışında 35.336'sı erkek, 35.044'ü kadın, toplam 70.380 kişi yaşamaktadır. Genel toplamda ise Adapazarı'nın nüfusu 95.219 olarak kayıtlara geçmiştir.[29]

Bu rakamın nahiyelere dağılımı ve nahiyelere bağlı köy sayısı ise şu şekildedir: Akyazı Nahiyesi: 38 köy 19.313 kişi, Karapürçek Nahiyesi: 16 köy 6.089 kişi, Kazım Paşa: 11 köy, 3.640 kişi, Sapanca: 25 köy, 9.650 kişi ve Söğütlü: 16 köy, 7.216 kişidir. Adapazarı'na bağlı 68 köyle beraber toplam köy sayısı 174'tür.

1927 yılında Adapazarı ilçesinin nüfusunun 83.093 olduğu göz önünde tutulduğunda 1927 yılından 1935 yılına kadar geçen 8 yıllık süre zarfında 12.126 kişilik nüfus artışı gerçekleşmiştir.[30] İlçe merkezinde ise 1927'de 22.534 kişi yaşarken 2.305 kişilik nüfus artışı yaşanmıştır ve ilçenin nüfusu 24.839'a yükselmiştir. 1935 nüfus istatistiklerine göre Adapazarı ilçesinde 0-9 yaş arası çocuk sayısı 6.264'tür. Sadece 1935 yılı içerisinde 616 çocuk dünyaya gelmiştir.[31]

---

[25] Fevzi Çakmak, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", *ÇTTAD*, VIII/18-19, 2009, s. 108.
[26] "Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi", (*1935 Genel Nüfus Sayımı*, I, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 193) s. 28.
[27] Çakmak, a.g.m. s.108.
[28] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," (20 İlkteşrin 1935, Cilt 36, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1937), s. 5.
[29] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 14.
[30] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 5.
[31] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti, "s. 48.

Tablo 9: 1935 Kocaeli ve İlçelerinin Nüfusu

	Erkek	Kadın	Toplam
Merkez Kazası	38.454	33.312	71.766
Adapazarı	47.625	47.594	95.219
Gebze	13.869	12.356	26.225
Geyve	17.347	18.590	36.297
Hendek	11.866	12.174	24.040
Kandıra	21.376	23.357	44.733
Karamürsel	9.475	9.950	19.425
Karasu	8.643	8.944	17.587
TOPLAM	168.655	166.637	335.292

Nüfusun Tahsil İtibariyle Durumu

1935 yılında Türkiye genelinde erkeklerde 1.847.183 kadınlarda 670.695 kişi, toplamda ise 2.517.878 kişi okuma-yazma biliyor olarak kayıtlara geçirilmiştir.[32] Burada 1 Kasım 1928 yılında Latin alfabesine geçildiğini belirtmek gerekir.

1935 istatistiklerine göre Adapazarı ilçesinde (köyler hariç) 6.150 erkek, 3.374 kadın olmak üzere 9.524 kişi okuma ve yazma bilirken, 77 erkek, 88 kadın olmak üzere toplamda 165 kişi sadece okuma bilmektedir. 24.839 kişinin yaşadığı ilçe merkezinde 6.062 erkek, 9.088 kadın olmak üzere 15.150 kişi ise okuma ve yazma bilmemektedir. Bu rakamlara göre okuma ve yazma bilenlerin oranı %39 iken, okuma ve yazma bilmeyenlerin oranı %61'dir.[33]

Dinler ve Medeni Hal

Adapazarı ilçe merkezinde 12.278'i erkek, 12.542'si kadın olmak üzere toplam 24.820 kişi kendisini Müslüman olarak tanımlamaktadır. Bunların dışında 5 erkek ve 5 kadın (Katolik: 1, Ortodoks: 6, Protestan: 3) toplam 10 kişi kendisini Hıristiyan olarak; 6'sı erkek 3'ü kadın 9 kişi de kendisini Musevi olarak tanımlamaktadır.[34]

1927 verileri ile karşılaştırıldığı zaman 1935 yılına gelindiğinde erkek ve kadınlarda hem bekar rakamlarında hem de dul rakamlarında düşüş yaşandığı göze çarpmaktadır. Örneğin 1927 yılında Adapazarı ilçe merkezinde 210 dul erkek varken, bu rakam 1935 yılında 175'e düşmüştür. Kadınlarda ise dul sayısı 1.900'den 1.877'ye düşmüştür. Aynı zamanda boşanma oranlarında da düşüş yaşandığı göze çarpmaktadır. 1927'de ilçe merkezinde 192 kadın boşanmışken, 1935'te bu rakam yarı yarıya azalarak 94'e düşmüştür. Erkeklerde de 48'den 29'a kadar düşmüştür.

[32] TC, BİGD, "Genel Nüfus Sayımı, Kat'i Nüfus Neticeleri, İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus," s. 100-101.
[33] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 53.
[34] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 53.

Tablo 10: Nüfusun Din ve Medeni Hal İtibariyle Durumu[35]

	Erkek				Kadın				Toplam
	Bekar	**Evli**	**Dul**	**Boşanmış**	**Bekar**	**Evli**	**Dul**	**Boşanmış**	
Müslüman	6.968	5.091	175	29	5.593	4.962	1.877	94	24.789
Hıristiyan	1	4	-	-	-	4	1	-	10
Musevi	4	2	-	-	-	2	1	-	9

Konuşulan Lisanlar İtibariyle Adapazarı Nüfusu

1927 nüfus sayımında Adapazarı ilçesinin tamamında kullanılan kayıtlara geçmiş Türkçe hariç 13 lisan mevcuttur. Konuşulan diğer lisanlar başlığı altında da 2.429 kişi verilmiş fakat hangi diller olduğu belirtilmemiştir. 1935 istatistiklerinde ise daha detaya inilerek, Türkçe dışında konuşulan 19 lisana yer verilmiştir. Kuvvetle muhtemeldir ki 1927'de "diğer lisanlar" olarak belirtilen 2.429 kişinin konuştuğu lisanlar da eklenmiştir. Bu bağlam da 1927 sayımında belirtilmeyip, 1935'te verilen lisanlardan en fazla konuşulanı 756 erkek ve 825 kadın toplam 1.581 kişinin konuştuğu Boşnakça'dır. Diğerler ise Lazca, Abazaca, Sırpça, Gürcüce, Kıptice ve Sırpça'dır.

Tablo 11: Adapazarı İlçe Merkezinde 1935 Yılında Konuşulan Lisanlar[36]

	Şehir Merkezinde		
	Erkek	**Kadın**	**TOPLAM**
Türkçe	11.265	11.486	22.751
Abazaca	8	9	17
Acemce	-	1	1
Almanca	1	-	1
Arnavutça	73	49	122
Boşnakça	756	825	1.581
Bulgarca	-	1	1
Çerkezce	15	6	21
Ermenice	-	2	2
Fransızca	-	1	1
Gürcüce	6	8	14
İngilizce	1	-	1
Kıptice	9	8	17
Kürtçe	5	3	8
Lazca	6	13	19
Rumca	2	1	3
Rusça	-	1	1

[35] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 65.
[36] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 53.

Sırpça	6	6	12
Tatarca	132	129	261
Yahudice	4	1	5
TOPLAM	12.289	12.550	24.839

Doğum Yerlerine Göre Adapazarı İlçesinin Durumu

1935 istatistiklerine göre Adapazarı merkezde oturanlardan 8.675 erkek, 8.641 kadın olmak üzere toplam 17.315 kişi Türkiye doğumludur. Bunlardan 12.169'u Adapazarı'nda, 1.192'si Kocaeli vilayetinin farklı kazalarında, 3.955'i ise başka vilayetlerde doğup, Adapazarı ilçesine göç etmişlerdir.[37]

1927 istatistikleriyle kıyaslandığında 1935'te Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Fransa'da doğup Adapazarı'na gelenlerin sayısında çok ciddi bir artış olduğu görülmektedir. 1927'de Yugoslavya'nın bahsi geçmezken 1935'te 3.136 Yugoslavya doğumlunun ilçe merkezine geldiği göze çarpmaktadır.

Tablo 12: 1935 Nüfus Sayımına Göre Türkiye Dışında Doğup Adapazarı İlçesinde Yaşayanların Sayıları ve Ülkelere Dağılımı[38]

	Şehir Merkezinde		
	Erkek	**Kadın**	**TOPLAM**
Almanya	1	-	1
Arnavutluk	38	23	61
Avusturya	29	31	60
Bulgaristan	798	902	1.700
Fransa	19	19	38
İngiltere	7	-	7
İtalya	8	10	18
Macaristan	1	-	1
Romanya	225	243	468
Rusya	120	91	211
Yugoslavya	1.507	1.629	3.136
Yunanistan	817	921	1.738
İran	10	5	15
Irak	1	2	3
Suriye	7	3	10
Mısır	2	-	2
Diğer	2	5	7
Bilinmeyen	22	25	47
TOPLAM	3.614	3.909	7.523

[37] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 54.
[38] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 54.

Mesleki Faaliyet Dalları İtibariyle Adapazarı'nın Nüfusu

1935 yılı verilerine göre 1.710 erkek, 867 kadın, toplamda 2.577 kişi toprak mahsulleri alanında çalışmaktadır. Bu rakamın yaklaşık %90'ı tarım alanında çalışmaktadır. Geri kalan %10'luk kısım ise, hayvancılık, arıcılık, ormancılık ve balıkçılık alanlarında çalışmaktadır.[39]

2.059 erkek, 309 kadın, toplam 2.368 kişi sanayi ve küçük zanaatlar ile meşguldür. Bu kısımda en fazla istihdamın olduğu alanlar, elbise sanayi 579 erkek 99 kadın 978 kişi, gıda, içki ve tütün üretimi 312 erkek 8 kadın 320 kişi, ağaç işleme sanayi 341 erkek 28 kadın 369 kişi, dokuma sanayi 24 erkek 80 kadın 104 kişi, demir sanayi 272 erkek 1 kadın, inşaat ve mobilya sanayi 139 erkek, taş ve toprak sanayi 50 erkek, makine ve kimya imalatı 59 erkek, kağıt ve deri imalatı 92 erkek ve maden ocaklarında 2 erkek çalışmaktadır.[40]

1.278 erkek ve 23 kadın toplam 1.301 kişi ticaret ile uğraşmaktadır. Bu alanda ise gayrimenkul ticareti, otelcilik, pansiyon, gazino, bar ve kahvehane işletmeciliği ön plandadır. Bu alanların dışında, umumi idare, adliye ve hukuk işleri, kuaförlük, din işleri, tiyatro, sinema, güzel sanatlar, müzik, gazetecilik ve diğer ticari faaliyet dalları yer almaktadır. 5.614 erkek, 11.225 kadın olmak üzere toplam 16.839 kişi ise mesleksiz veya mesleği meçhul kategorisinde yer almaktadır.[41]

Kaynakça

Aslan, Nebahat, İlyas Topçu, "Cumhuriyet Dönemi Kars'ta Nüfus," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* 12, 2012, 87-124.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu030, 10, Yer No: 24.137.3.

Çakmak, Fevzi. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", *ÇTTAD*, VIII/18-19, 2009, 89-115.

Kaştan, Yüksel. "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7-1, 2006, 65-76.

Köse, Mustafa. *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2010.

Tamer, Aytül ve Bozbeyoğlu Ç. Alanur. "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımaları," *Nüfusbilim Dergisi*, 26, 2004, 73-88.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi,* III/I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

Türkiye Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş,* Ankara 1968.

Türkiye Cumhuriyeti, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, "1927 Umumi Nüfus Tahriri," Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929.

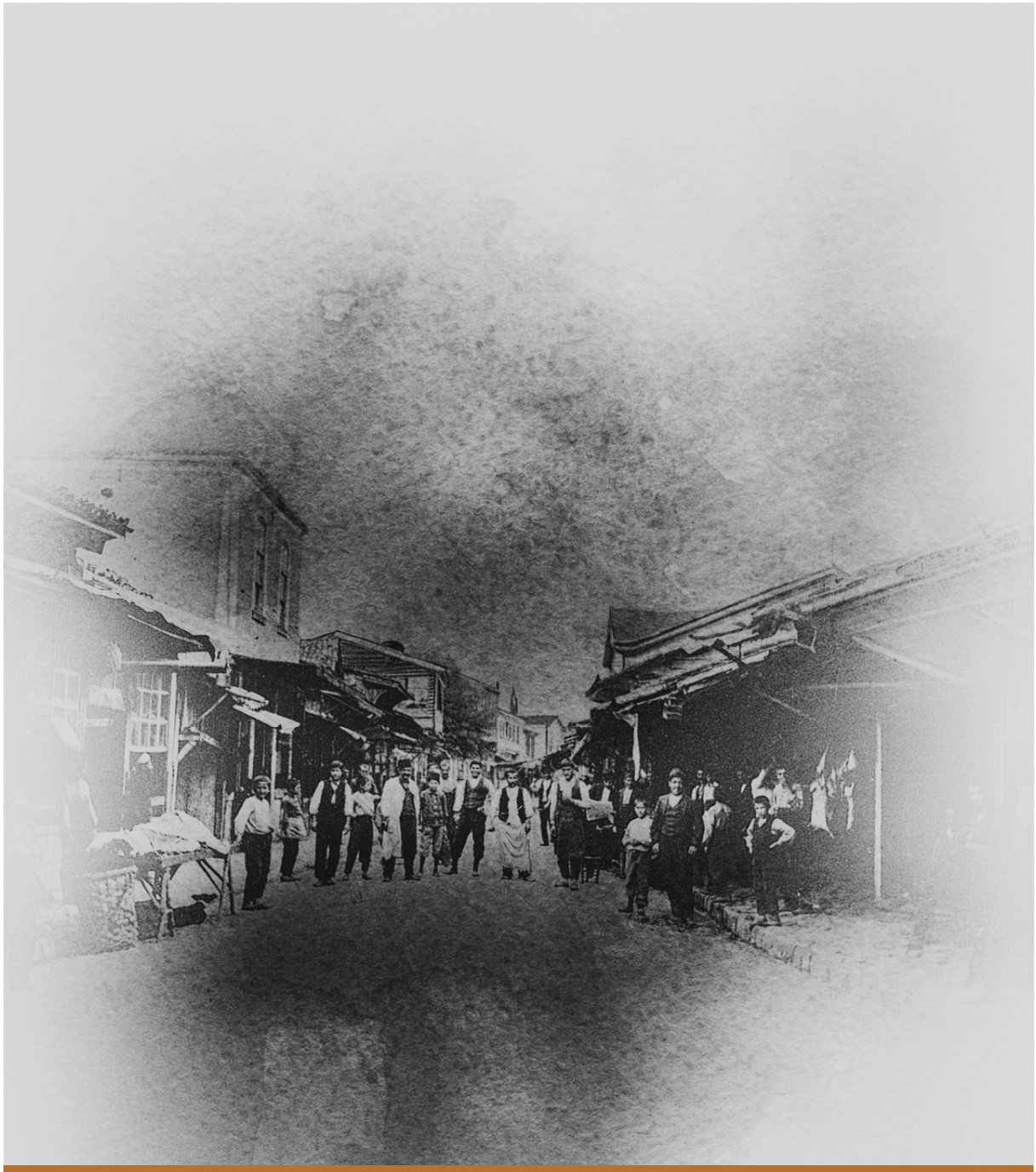
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, "Genel Nüfus Sayımı, Kat'i Nüfus Neticeleri, İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus," 20 İlkteşrin 1935, Hüsnütabiat Matbaası, Cilt 60, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, "Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," 20 İlkteşrin 1935, Cilt 36, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi, *1935 Genel Nüfus Sayımı*, I, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1936.

Yuca, Sami. "Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri," *Akademik Bakış Dergisi*, 24 (2011): 1-30.

[39] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 55.
[40] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti, "s. 55-56.
[41] TC, BİGD, "1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti," s. 57-60.

Adapazarı Karaağaçdibi - 1901

19. ve 20. Yüzyıl Başlarında Sakarya'ya Göç: Muhacirler ve Mübadiller

Adapazarı'nın Yarım Asırlık Göç Serüveni ve Yaşanan Sorunlar (1850-1900)

Cengiz Keskin
Sakarya Üniversitesi, cengizkeskin@sakarya.edu.tr

Giriş

Bugün olduğu gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında da Adapazarı verimli topraklara sahipti. Tarım arazileri ve bazı bataklık alanları hariç tuttuğumuzda geri kalan arazilerin çoğunluğunu ormanlık bölgeler oluşturuyordu. Arazi ve iklim koşullarının elverişliliği, başkent İstanbul'a yakınlığı, kara ve deniz yolları üzerinde bulunmasının yanısıra, yüzyılın sonlarında demiryolu ulaşımına açılması da bölgeyi iskan sahası olarak cazip kılıyordu. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısında zorunlu göçlerle karşı karşıya kalmış ve Adapazarı da bu göçlerden fazlasıyla etkilenmiştir. Göç hadiseleri kolay olmamış, gerek göç esnasında ve gerekse göçmenlerin iskanından sonra muhtelif sıkıntılar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti kitlesel nitelikteki ilk göç hareketlerine 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile maruz kalmıştır. Bu antlaşma ile Kırım'ın imtiyazlı statüsü sona ermiş ve Kırım Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır.[1] Bu antlaşma ile tarihsel hedefinde büyük bir aşama kaydeden Rusya, 1783 yılında Kırım'ı ilhak ediyor ve 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile de bölgedeki hakimiyetini pekiştiriyordu.[2] Rusya'nın, Kırım ve Kafkasya'da Müslüman halka uyguladığı baskı ve zulümler Müslümanların bazen küçük bazen de büyük kitleler halinde Osmanlı topraklarına zorunlu göçüne neden olmuştu. Kırım Harbi ve 1859'da Şeyh Şamil'in teslimiyle Çerkez direnişinin kırılması Kırım ve Kafkasya halklarının göçünü kitlesel bir boyuta taşımıştı.[3]

[1] Osman Köse, "Kırım'ın Ruslar Tarafından İşgal ve İlhakı", *Türkler*, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, s. 349-360.
[2] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDVİA*, Cilt: 26, 2002, s. 524-527.
[3] Hakan Kırımlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay. Ankara, s. 10.

Kırım ve Kafkas göçlerini, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Balkanlardaki Müslümanların göçleri izlemiştir. Savaş boyunca büyük sıkıntılar yaşayan bölge halkı çareyi Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarına göç etmekte bulmuştur. Bu hadise karşısında zor durumda kalan Osmanlı Devleti yeni iskan sahaları açmak ve göçmenleri buralarda iskan ettirmek mecburiyetinde kaldı.[4]Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin çoğu ilk önce kara, deniz ve demiryolu ile kolay ulaşabildikleri İstanbul'a getirilmiş, daha sonra belirlenen daimi ikamet yerlerine gönderilmişlerdir. İstanbul'a yakın olması ve demiryolu güzergâhında bulunması nedeniyle göçmenlerin sevk edildikleri yerlerden birisi de Adapazarı kazası olmuştur.[5]Adapazarı, başkent İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı konumda olması sebebiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında göçmenlerin iskan edildiği en uygun yerlerden biri olarak göze çarpıyordu.

Adapazarı Bölgesine Yapılan Göçlere Genel Bir Bakış

Adapazarı, göçmenlerin iskanı veya Anadolu'da herhangi bir bölgeye göçmen kafilelerinin nakledilmesi konusunda önemli bir güzergah ve geçiş bölgesi idi. Adapazarı'nın daha sonraki yıllarda demiryolu ulaşımına açılmasıyla değeri daha da artmıştır.

Göçmenlerin iskanında öncelikli olarak boş araziler tercih ediliyordu. Ancak, boş arazilerin temin edilemediği durumlarda vakıf toprakları, atıl durumdaki askeri bölgeler, ormanlar, meralar, miri çiftlik arazileri ve korular göçmenlere tahsis edilmek zorunda kalınmıştı. Bunlara rağmen göçmenlerin ihtiyaçları karşılanamayınca, tarıma ve iskana elverişli olmayan, dere ve bataklık kenarlarının dahi yerleşime açıldığını, bu durumun da bazen sorunlara neden olduğunu görüyoruz. Örneğin; 1892 tarihli bir arşiv belgesinden muhacirlerin yerleştirildiği Adapazarı kazasına bağlı Bedil Tahirbey köyünün büyük zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Mudurnu ve Kanlı nehirlerinin hemen yanında kurulan bu muhacir köyünün aslında iskan için hiç de elverişli olmadığı köylülerin merkeze gönderdikleri arzuhal vesilesiyle idrak edilmektedir. Köy imamı ve ihtiyar heyeti tarafından merkeze gönderilen arzuhalde; hemen her sene meydana gelen su taşkınlarından çok zarar gördüklerini ve mahsullerinin harap olduğunu ifade etmişler ve bu sebeple yakınlarda bulunan Kavaklı bölgesine nakil olmak istemişlerdir.[6]

Göçmen kafileleri ormanlık ve koruluk alanlarda iskan sahaları açtıkları gibi sahipli arazilerde de iskan sahaları açmışlardır. Göçmen kafilelerinin arazilere izinsiz bir şekilde girip yerleşmeleri arazi sahiplerinin şikayetlerine neden oluyordu. Müştekiler, arazilerin kendilerine ait olduğunu gösteren tapu senetlerini yetkili memurlara sunduğu halde iskanların engellenmemesi arazi sahiplerinin şikayetlerine zemin hazırlıyordu. Ancak, muhacirlerin işgal ettikleri bu arazilerden çıkarılarak başka bir bölgeye nakledilmesi konusuna devletin pek sıcak bakmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Devlet, tapu belgelerini ibraz eden müştekilerin haklı olduğunu kabul etmekle beraber, göçmenlerin tekrar bu arazilerden çıkarılarak başka yerlere nakledilmesini külfetli görmüş ve işgal edilen arazi bedelini müştekilere vererek hadiseleri sulh ile çözmeye çalışmıştır.

Konu ile ilgili olarak incelenen bir arşiv belgesinde; bir müştekinin kendi arazisi üzerinde muhacirlerin iskan edildiğinden bahsettiği görülmektedir. Sapanca'ya bağlı Akgürgen bölgesinde bulunan bu geniş arazinin tapusunu da yetkililere ibraz eden müşteki, bu muhacirlerin derhal arazisinden çıkarılmasını yetkililerden rica etmiştir. Bu şikayet üzerine Akgürgen çiftliği üzerinde araştırma yapan yetkililer, müştekinin hak iddiasında bulunduğu arazi üzerinde iki köy kurulduğunu ve yıllardır buraları yurt edinen muhacirlerin tekrar bu köylerden çıkarılmasının maddi ve manevi büyük külfetleri olacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti, işgaliye bedeli olarak uygun bir meblağ ödemek suretiyle müştekiyi razı etmeye çalışmıştır.[7] Göçmenlerin vakıf arazilerinde de yerleştiği görülmektedir. Muhacirlerin izin almadan kendi başlarına vakıf arazilerine girip yerleşmesi üzerine devlet bu arazilerin vakfa kayıtlı olduğunu

[4] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul 2010, s. 158.
[5] Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander, Trabzon 2006, s. 42, 43.
[6] BOA.DH.MKT. 1965/69.
[7] BOA. BEO. 3110/233203.

tespit ettikten sonra muhacirlerin bu arazilerden çıkarılması ve başka bir mahalde iskan edilmeleri için yerel yöneticilere tebligatlar göndermiştir.[8]

Göçmenlerin iskan edildiği arazilerden biri de bataklıkların kurutulması sonucu elde edilen bölgelerdir. XIX. yüzyılda Adapazarı ve çevresinde binlerce dönümlük bataklıklar bulunmaktaydı. Bu bataklıklar hem tarımsal hem de sağlık açısından büyük sorunlar oluşturuyordu. Bataklıkların kurutulması ile elde edilecek arazileri göçmenlerin iskanı için kullanmak isteyen Osmanlı Devleti'nin bu yola sıklıkla başvurulduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak incelenen 1895 tarihli bir arşiv belgesinde; Adapazarı'nda Gökçeviran mevkiinde büyük bir bataklığın kurutulduğu ve iskana elverişli hale getirilen bu bölgeye Boşnak muhacirlerin yerleştirilmek istendiğine dair bilgiler bulunmaktadır.[9]

Adapazarı Bölgesine İskan Edilen Göçmenler

Adapazarı ve çevresindeki bölgelere XIX. yüzyılda birçok göçmenin yerleştirildiği arşiv belgelerinden açıkça görülmektedir. Özellikle yüzyılın ikinci arısından itibaren Kafkasya ve Balkanlardan kafileler halinde Adapazarı'na yerleşen muhacirlerin Adapazarı'nın demografik yapısını bir hayli değiştirdiği ortadadır. Örneğin; 1860 yılında Kırım'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan muhacirlerden bir göçmen kafilesinin Adapazarı'na yerleştirilmek üzere gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine, 1860 yılına ait bir başka belgede de Kırımlı muhacirlerden söz edilmekte ve bu kafilenin iskan edilmek üzere Adapazarı'na gönderildiği anlaşılmaktadır.[10] 1865 yılına ait bir arşiv belgesinden de çoğunluğunu çocuk ve kadınların oluşturduğu bir göçmen kafilesinin Adapazarı'na yerleştirilmesinin istenildi[11] anlaşılmaktadır.

İskan edilen göçmenlerin bir kısmı daha sonra hükümete müracaat ederek yerleşim bölgelerinin değiştirilmesi talebinde bulunmuşlardır. Bunun en önemli nedeni tabi ki iktisadidir. Muhacirlerin yerleştiği arazisinin tarıma elverişli olmaması nedeniyle aç durumda kalan göçmenler başka bir bölgeye yerleşmek istemişlerdir. Örneğin; 1870 yılına ait bir arşiv belgesinde, Adapazarı'na bağlı Ağaçlı bölgesinde iskan edilmiş olan bazı Çerkez göçmenlerin arazinin tarıma elverişli olmadığından şikayetle başka bir bölgeye iskan edilmelerini devlet yetkililerinden rica ettikleri görülmektedir.[12]

İskan ettikleri arazinin güvenlikli bir bölge olmaması da muhacirlerin iskan yerlerini değiştirme gerekçelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çerkez göçmenlerden bir dağ köyüne iskan ettirilen bir kafile devlet yetkililerine gönderdikleri 1866 tarihli arzuhalde; iskan ettirildikleri bölgenin yırtıcı hayvanların ve bazen de hırsızların müdahalesine çok açık olduğunu ve bu sebeple hayatlarından endişe ettiklerini belirterek başka bir bölgeye yerleşmek istediklerini bildirmişlerdir. Yetkililer bahsi geçen hususlar doğru ise muhacirlerin orada kalmasının çok tehlikeli olduğunu öngörmüş ve gerekli tahkikatın yapılarak elde edilen sonuca göre hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[13]

Muhacirler hükümetten izin alarak yer değiştirdikleri gibi bazen de başlarına buyruk bir şekilde hareket ediyorlardı. Örneğin; 1892 tarihli bir arşiv belgesinde, Adapazarı kazasına izinsiz bir şekilde yerleşen bazı muhacir guruplarının Adapazarı'na bağlı Yeniköy ve Bezrokbey köylerine ait orman ve meralara sahip çıktıkları ve ekili alanlara zarar verdiklerine dair merkeze gönderilen şikayet dilekleri görülmektedir.[14]

---

[8] BOA. DH. MKT.1560/90.
[9] BOA. Y.A.RES 110/14.
[10] BOA. A.MKT. UM. 422/46.
[11] BOA. MVL. 711/61.
[12] BOA. DH. MHC. 1/51.
[13] BOA. MVL. 517/51.
[14] BOA. DH. MKT. 2015/32.

Göçmenlerin Yardım Taleplerine Karşı Alınan Tedbirler

Adapazarı'na göçen muhacirlerin devletten yardım istemelerine dair birçok arşiv belgesi bulunmaktadır. 1861 yılında Kafkasya'dan Hendek kazasına yerleştirilen muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar öküz ve tohum verilmesine dair talepleri,[15] yine 1861 tarihinde Hendek, Abısafi, Sarıçayır ve Todurga gibi kazalara yerleştirilen muhacirlerin geçimlerini sağlamak için buralarda çeltik değirmenleri yapılmasını istemeleri, [16] 1865 yılında Hendek kazasına yerleştirilen bir gurup Çerkez göçmenin muafiyet taleplerine dair belgeler muhacirlerin yardım taleplerine dair arşiv belgelerine örnek gösterilebilir.[17]

Konuyla alakalı olarak incelenen 1867 yılına ait bir arşiv belgesinden anlaşıldığına göre; Selim isimli bir Çerkez muhacir ailesiyle birlikte Derbent köyünde iskan edilmiştir. Ancak, muhacirlere verilmesi gereken öküz ve tohumluk gibi yardımlar kendisine verilmediğinden muhtaç duruma düştüğünden şikayet etmiştir. Muhacirin İdaresi, bu konuyla ilgilenerek müştekinin şikayetinin doğru olup olmadığının araştırılmasını istemiştir.[18]

1887 tarihli bir arşiv belgesinde de, Sapanca'ya bağlı Mahmudiye köyüne yerleştirilen göçmenlerin yardım talebi göze çarpmaktadır. Muhacirler büyük sefalet ve açlık çektiklerinden şikayet ederek kendilerine yiyecek konusunda yardım edilmesini istemişlerdir.[19]

Osmanlı Devleti, göçmenlerin yardıma muhtaç durumdan çıkıp kendi kendilerine yeter duruma gelmeleri için azami gayret gösteriyordu. Çünkü, bu durum sürdürülebilir bir durum değildi ve iktisadi açıdan zaten zor durumda olan Osmanlı ekonomisini daha da yıpratan bir süreçti. Bu maddi külfetten bir an önce kurtulmaya çalışan Osmanlı Devleti muhacirlere belirli bir süre imtiyazlar tanıyarak üretici duruma gelmelerini ümit ediyordu.

Bu sebeple devletin muhacirlere çeşitli muafiyetler tanıdığı bilinmektedir. İlk zamanlarda daha cömert davranan Osmanlı Devleti, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonraki süreçte bu süreleri peyderpey azaltma yoluna gitmiştir. Nitekim, ilk göç kafileleri 10 yıl aşardan ve 25 yıl askerlikten muaf tutulurlarken ilerleyen yıllarda bu süreler gittikçe azalmıştır. 1864 yılında vergi muafiyet süresi 3 yıla askerlik muafiyeti ise 10 yıla indirilmiştir. 1886 sonrası tekrar değişen sisteme göre aşar vergisi muafiyeti 2 yıla, askerlik muafiyeti ise 6 yıla indirilmiştir.[20]

Göçmenlerin Bölge Halkı İle Yaşadığı Sorunlar

Adapazarı ve çevresine iskan edilen göçmenler ile bölgenin kadim mukimleri arasında birçok sorun yaşandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu tür anlaşmazlıklara örnek gösterebileceğimiz 1860 tarihli bir arşiv belgesine göre; bir Çerkez göçmen kafilesi iskan olunmak üzere devlet yetkililerince Hendek kazasına gönderilmiştir. Bu muhacirlerden Hacı Hurşit Ağa vermiş olduğu şikayet dilekçesinde; Hendek'te mukim Hacı Yazıcı isminde nüfuzlu birisinin kendilerinin bu bölgeye yerleşmelerini istemediğinden her türlü fenalığı yaptığını ve Hendek'teki ahaliyi de kendilerine karşı kışkırttığını belirtmiş ve yetkililerden yardım talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine Muhacirin Komisyonu, şayet bu şikayet doğru ise bu davranışın insanlığa sığmayacağını ve konunun ivedilikle halledilmesi gerektiğini belirtmiştir.[21]

Hendek'e yerleşmek isteyen Çerkezlere Hacı Yazıcı isimli zatın karşı çıkmasına dair bir başka şikayet dilekçesi de 1861 yılında Şahin Giray Bey tarafından gönderilmiştir. Çerkez muhacirlerden olan Şahin Giray Bey, padişah irade-

[15] BOA. A.MKT. NZD. 355/32.
[16] BOA. A.MKT. MHM. 238/19.
[17] BOA. MVL. 715/114.
[18] BOA. MVL. 537/41.
[19] BOA. DH. MKT.1417/1.
[20] Oğuz Polatel, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağına Göçler ve Göçmenlerin İskanı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 214.
[21] BOA. A.MKT. NZD. 317/27.

si ile iskan edilmek üzere Hendek kazasına gönderildikleri halde Hacı Yazıcı ve adamlarının iskanlarına engel olduklarını ve ahaliyi de kendilerine karşı kışkırttıklarını ifade etmiştir.[22]

Bunun üzerine Sadaret'ten İzmit Kaymakamı Mustafa Arif Efendi'ye gönderilen yazıda göçmenlerin bir an önce gönül rızasıyla iskan edilmeleri için gerekenlerin yapılması gerektiği gibi bu süreçte kadim halka herhangi bir haksızlık yapılmamasını da emretmiştir. Bölgedeki toplumsal dengenin çok önemli olduğu hatırlatan Sadaret, bizzat bu bölgeye gidilip yaşanan anlaşmazlığın iyilikle ve şikayete mahal bırakmayacak şekilde çözülmesini istemiştir.[23] Bu arşiv belgesinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti göçmenler ve yerel halk arasındaki sorunlarda taraf tutmamıştır. Devlet, her zaman olduğu gibi her iki tarafın da hakkını ve hukukunu koruyarak toplumsal huzuru bozmamayı ve sorunun sulh ile halledilmesini uygun görmüştür.

Yerli hakla muhacirler arasında yaşanan sorunlara dair bir örnek de 1869 tarihli bir arşiv belgesidir. Bu belgede Adapazarı'na bağlı Kuzuluk'ta iskan edilen muhacirlerden Genç Reşit Bey ve kabilesinin yerli halkın hayvanlarını çalıp arazilerini zapt ettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Yerli halkın bu konudaki şikayetleri üzerine, Genç Reşit Bey kabilesinin ciddi bir şekilde uyarılarak yerli halkın hukukunun korunması emredilmiştir.[24]

Adapazarı'nda Rumlar ve Ermenilerden oluşan gayrimüslim nüfus ile göçmenler arasındaki sorunlara baktığımızda, genellikle göçmenlerin Müslüman halkla yaşadığı sorunların dışında farklı nitelikte bir hadisenin yaşanmadığı görülmektedir. Bu dönemde göçmenlerle gayrimüslimler arasında bazı asayiş sorunları yaşansa da bunlar münferit ve bireysel olayların ötesine geçememiştir. Ancak, bazen yabancı ülke temsilcileri tarafından Ermeni halk üzerinde yapılan provokasyonlarda gözden kaçmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin yetkili birimleri tarafından yapılan tahkikatla İngiltere Sefareti tercümanlarından Mösyö Şili isimli zatın Adapazarı'na gelerek Ermeni halkı muhacir Çerkezlere karşı kışkırttığı tespit edilmiştir.[25]

Bazen Osmanlı Devleti vatandaşı olmayan yabancı ülkelerin vatandaşları ile göçmenlerin yaşadığı asayiş sorunlarına da rastlanılabiliyordu. Konu ile ilgili olarak 1890 yılına ait bir arşiv belgesinde; İngiltere tebaasından Hintli Hacı Mehmet isimli şahısın ticaret için Adapazarı kazasına bağlı Hendek nahiyesine gittiği sırada burada yaşayan Çerkez muhacirlerden 5 kişinin saldırısına uğrayarak yaralandığı ve yanında bulunan 1000 kuruş kıymetindeki eşyasının da çalındığına dair bilgiler bulunmaktadır. İngiltere Sefareti'nin iddiasına göre bu işe kalkışanlar yakalanmış ise de daha sonra mevzunun sulh ile halli yoluna gidilip tahliye edilmişlerdir. Bu nedenle Sefaret bu 5 kişinin tekrar yakalanıp mahkemeye çıkarılmasını ve Adapazarı Kaymakamından da bu konuyla ilgili bir açıklama yapmasını talep etmiştir.[26]

İzmit Mutasarrıflığı bu konuya cevaben; hırsızlık olayının yaşandığı yerin çevresindeki halkın büyük bir kısmının çağırılıp tespit için Hintli Hacı Mehmet'e gösterildiği ancak, Hacı Mehmet tarafından bu kişilerin tespit edilemediği belirtilmiştir. Buna rağmen hırsızların aranmasına devam edildiğinden şüphe edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.[27] Bu cevap üzerine İngiltere Sefareti, bu gasp ve darp olayının Osmanlı Devleti'nin sorumluluğu altında olduğu, bu sebeple müştekinin çalınan eşyasının aynen iadesi veya bu mümkün olamadığı takdirde bedelinin Hacı Mehmet'e ödenmesini istemiştir. Ayrıca, bu olaya cesaret edenlerin en kısa sürede yakalanıp tutuklanması da İngiltere Sefareti tarafından istenen bir başka husustur.[28]

[22] BOA. A.MKT. UM. 480/80.
[23] BOA. A.MKT. MHM. 228/54.
[24] BOA. DH. MHC. 1/26.
[25] BOA. Y.PRK. ASK. 109/53.
[26] BOA. DH. MKT. 1750/70.
[27] BOA. DH. MKT. 1762/82.
[28] BOA. DH. MKT. 1800/16.

Göçmen Guruplarının Kendi Aralarında Yaşadığı Sorunlar

Adapazarı'na kafileler halinde iskan edilen göçmenler sadece yerli halkla sorunlar yaşamıyor bazen kendi aralarında da anlaşmazlıklar yaşıyorlardı. Bu sorunlar genellikle arazi paylaşımı konusunda yaşanmakla beraber farklı ve münferit hadiseler de yaşanabiliyordu.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısında büyük toprak kayıpları yaşamış ve özellikle 93 Harbi sırası ve sonrasında gerek Balkanlardan ve gerekse Kafkasya'dan Anadolu'ya birçok Müslüman göç etmişti. Adapazarı da bu göçlerden payına düşeni almış ve bölgeye farklı etnik kökenlerden gelen binlerce Müslüman iskan edilmişti. Bu halklar her ne kadar Müslümanlık paydası altında tek millet gibi görünse de Çerkez, Gürcü, Abaza, Tatar, Türkmen, Pomak gibi farklı milletlerin kendine ait bir kültürel yapısı bulunuyordu. Üstelik bu halklar tüm mallarını memleketlerinde bırakarak ve büyük sefalet içinde bölgeye gelmek zorunda kaldıklarından bir an önce arazi ve tarla sahibi olmak ve muhtaç durumdan kurtulmak istiyorlardı. Bu durum da bazen aralarında arazi ve tarla anlaşmazlıklarına sebebiyet verebiliyordu. Hatta bazen 2 farklı etnik guruptan 2 kişi arasında yaşanan münferit ve çok basit bir olay bile büyük köy kavgalarına sebep oluyordu.

Göçmen gurupları arasında yaşanan sorunlara örnek olabilecek birçok arşiv belgesi bulunmaktadır. Örneğin; Osmanlı Devleti'ne sığınan bir gurup göçmen İzmit'te Derbent adlı mevkide iskan edilmiş ancak, bir süre sonra bölgeye devletin izni dışında bazı muhacirlerin gelip yerleşmesi bu göçmenleri rahatsız etmiştir. Bu sebeple daha önce bölgeye yerleşen göçmenler sonradan bölgeye gelenleri yetkililere şikayet etmişlerdir. 1867 tarihli ve Ali Bey adına kayıtlı şikayette özetle; Derbent'e ilk kendilerinin yerleştiği ve bu yerleşmenin devletin izni ile yapıldığı hatırlatılmış, daha sonra bölgeye gelen muhacirlerin ise izinsiz Derbent'e geldikleri ifade edilmiştir. Sonradan gelen kişilerden sıkıntı duyulduğu ve izinsiz bir şekilde bölgeye gelenlerin Derbent'ten çıkarılması yetkililerden rica edilmiştir. Muhacirin İdaresi, Ali Bey'in arzuhali üzerine konuyu değerlendirmiş ve muhacirlerin izinsiz bir şekilde yurtlarını terk edip başka yerlere yerleşmesinin kanunlara aykırı olduğunu belirtmiştir. Konu hakkında tahkikat yaptırılması ve şayet belirtilen şikayet doğru ise sonradan bölgeye gelenlerin geri iadesinin yapılmasının gerekliliği açıklanmıştır.[29]

Göçmen gurupları ile yaşanan sorunlara örnek olarak gösterilebilecek 1887 tarihli başka bir arşiv belgesine göre; Sapanca'ya bağlı Kırkpınar köyüne iskan ettirilen Gürcü göçmenler ile Mahmudiye'ye (Şadiye) köyüne yerleştirilen Çerkez muhacirler arasında yaşanan tarla anlaşmazlığı kavgası büyük bir asayiş sorununa dönüşmüştür. Çıkan arbedede her iki guruptan da ölü ve yaralılar olmuş, toplamda 5 kişi ölmüş 5 kişi de yaralanmıştır. Bu olay üzerine devlet bölgeye asayişi temin edecek belli sayıda zaptiye göndermiş ve olayı etraflıca tetkik ettirmiştir.

Yapılan tetkiklerden Gürcülerin bölgeye daha önceden siperler açtıkları ve bu çatışmayı evvelce planladıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple olayın spontane bir şekilde ortaya çıkmadığı ortaya çıkmış ve çatışmadan Gürcüler sorumlu tutulmuşlardır. Bu sebeple hükümet yerel yöneticileri uyararak bu hadisede suçlu olanların cezalandırılması istemiştir. Bölgede yaşayan halkları barıştırarak konunun halledilmesini isteyen yetkililer, devletin adaleti ve barışı sağlayamaması halinde bu tarz elim olayların artarak devam edebileceğinden endişe etmişlerdir.[30]

1887 tarihli bir arşiv belgesinde, Adapazarı'nda bulunan Çark ve Sermiye köylerinde ikamet eden Gürcü ve Çerkezler arasında kavga çıktığı, bu kavganın boyutlarının ve nedenlerinin araştırılmasının hükümetçe İzmit Mutasarrıflığı'ndan istenildiği görülmektedir. İzmit Mutasarrıflığı tarafından yapılan incelemede 2 kişinin yaralanması ile sonuçlanan bu kavganın önemli bir olay olmadığı belirtilmiş ve suçluların yakalanarak adalete teslim edildiği hatırlatılmıştır. Mutasarrıflık, ayrıca bu kavgaların en büyük sebebinin yeni kurulan muhacir köylerinin hudutlarının tam

[29] BOA. MVL. 556/25.
[30] BOA. Y.MTV. 25/62.

olarak belirlenmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Sınırların tam belli olmaması sebebiyle muhacirlerin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde birbirlerinin arazilerine girmesinin kavgalara sebep olduğu izah edilmiştir.[31]

1891 tarihine ait bir arşiv belgesinde, Hendek'e bağlı Hüseyinşeyh Köyü imamının köylerinde iskan edilen Abaza muhacirlerden şikayetçi olduğu görülmektedir. Müşteki göndermiş olduğu arzuhalde, bir gurup çetenin kardeşinin evine saldırdıklarından şikayet etmiş ve yardım talebinde bulunmuştur.[32]Muhacir gurupları arasında yaşanan asayiş sorunlarına dair bir örnek de 1892 yılına ait bir arşiv belgesidir. Hendek'e iskan ettirilen Çerkez ve Batum muhacirleri ve yerli ahali, yine Hendek'te iskan edilen Abaza göçmenlerin devamlı surette hırsızlık yaparak kendilerini mağdur ettiklerini belirtmişlerdir. Yerli halk ve muhacirler adına takdim edilen arzuhalde; Abazaların hayvanlarını çalmaya devam etmesine rağmen hükümet tarafından gerekli kanuni muamelenin yapılmadığından bahsedilmektedir.[33]

Göçmenlerin iskan edilmeleri ile birlikte hayvan hırsızlığının artması halkı oldukça zarara uğratmıştır. Bu nedenle birçok arşiv belgesinde hayvan hırsızlıklarının engellenmesi için tedbirler alınmasının yerel yönetimlerden istendiği görülmektedir. [34]

Sonuç

Osmanlı idari taksimatının temelini oluşturan ilk sancaklar arasında yer alan Kocaeli Sancağı'nın bir parçası olan Adapazarı, başlangıçta Sapanca'ya bağlı küçük bir köy görünümünde iken zamanla gelişmiş ve özellikle XIX. yüzyılda sancağın en önemli kazalarından biri haline gelmiştir. Adapazarı kazasının gelişimi ve dönüşümündeki en önemli payı ise hiç kuşkusuz XIX. yüzyıl boyunca ve özellikle de yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya ve Balkanlardan gelen muhacir kafileleri oluşturmuştur.

Bilindiği gibi XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için sıkıntılarla dolu bir yüzyıl olmuştur. Üst üste alınan mağlubiyetler ve kaybedilen topraklar Osmanlı Devleti'nin büyük göç hareketlerine maruz kalmasına yol açmıştır. 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgali, 1853-1856 Kırım Harbi ve 1859 yılında Şeyh Şamil'in direnişinin kırılması Kırım ve Kafkasyalı yüz binlerce Müslüman'ı Rusya'nın baskı ve zulmü karşısında vatanını terk etmek mecburiyetinde bırakmıştı. Bu nedenle Müslümanlar XIX. yüzyılın ortalarında büyük kitleler halinde güven ve refah içinde yaşamlarını sürdürebilmeyi umdukları Osmanlı topraklarına göç etti. Aniden ve plansız bir şekilde Anadolu'ya hicret etmek zorunda kalan Müslüman ahaliyi başarılı bir şekilde yeni yurtlarına yerleştiren Osmanlı Devleti, ekonomik olarak tam toparlanmaya fırsat bulamadan kendini yeni bir savaş ve göç dalgası içinde buluvermişti. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve akabinde oluşan büyük göç kafileleri zaten zor durumda olan Osmanlı maliyesini daha da çıkmaza sokmuştu.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile beraber göçmen sorunu daha da büyümüş ve Anadolu'daki demografik yapı bir hayli değişmiştir. Göçmenlerin iaşe ve barınma konularında büyük sıkıntılar yaşayan devlet elinden geldiğince ve iyi niyetli bir şekilde göçmenleri iskan etmeye çalışsa da içinde bulunduğu ekonomik şartlardan dolayı bunu tam olarak uygulayamamıştır.

Adapazarı ve çevresindeki iskanlarda Kırım Savaşı'na kadar pek sıkıntı yaşanmamasına rağmen, bu yıllardan sonra sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Yeni gelen göçmenlere boş araziler bulma konusunda sıkıntılar yaşandığı birçok arşiv belgesinde göze çarpan bir husustur. Bu sebeple birçok çiftlik, vakıf, hazine arazileri ve ormanların iskan sahası olarak kullanıldığı görülmektedir.

[31] BOA. DH. MKT.1420/89.
[32] BOA. DH. MKT. 1898/60.
[33] BOA. DH. MKT. 1870/70.
[34] BOA. İ. HUS. 44/137.

Muhacirlerin tüm mal varlıklarını memleketlerinde bırakması ve tamamen muhtaç bir duruma düşmesi zaten mali açıdan zor durumda olan devleti daha da zorlamıştır. Göçler hadisesinde büyük sıkıntılar yaşayan hükümet, muhacirlerin iskan edileceği uygun arazi bulma, iaşelerine sağlama, meskenlerini temin etme gibi konularda büyük zorluklar yaşamıştır. Ayrıca, yerel yöneticilerin gerekli tahkikatları ve incelemeleri yapmaması nedeniyle bazen farkında olmadan sahipli arazilere de muhacirlerin yerleştirildiği olmuştur. Bu durum da arazinin gerçek sahiplerinin şikayetlerine neden olmuş ve Osmanlı Devleti bu araziler için sahiplerine makul bir işgaliye bedeli ödemek zorunda kalmıştır.

Göçmenlerin sevk ve iskan süreçlerinde yerli halkla yaşadığı küçük ve büyük asayiş olayları da göze çarpmaktadır. Ancak, bu sorunların temelinde genellikle arazi meselelerinden kaynaklanan anlaşmazlıklar göze çarpmaktadır. Yeni kurulan ve göçmen yerleştirilen köylerin hudutları tam belli olmadığından muhacirler bazı arazilerde hak iddia ediyor ve bu durum da karşı tarafın tepkisine neden oluyordu.

Göçmen gurupları ile Adapazarı'nın yerli ve kadim halkı olarak kabul edilen Ermeni ve Rumlar arasındaki sorunlara baktığımızda farklı nitelikte özel bir sorunun olmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı içerisinde yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ile göçmen kafilelerinin yaşadığı sıkıntıların dini nitelikte olmadığı ve yine en büyük sorunun arazi anlaşmazlığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bu noktada devletin hakkaniyet ilkesine özen gösterdiği, göçmen, yerli halk ayrımı yapmaksızın arazi anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmaya çalıştığı görülmektedir. Devlet sorunları çözümlerken kişilerin dinine veya etnik kökenine bakmamış, meseleleri tarafsızca ele almıştır. Şikayet konusu olan arazilerin sınırlarının tespiti için merkezden ve yerelden görevlendirmeler yapılmış ve anlaşmazlıklar sulh ile çözülmeye çalışılmıştır. Anlaşma sağlanan ve hudutları belli edilen arazilerde ilerleyen yıllarda tekrar sorunlar yaşanmasını isteyen Osmanlı Devleti bu arazileri kaydettirip ilgililere de tapularını vermiştir.

Devlet, Adapazarı ve çevresinde göçmenlere yeni iskan sahaları açmak için bataklık ve sazlıkları kurutma işine büyük önem vermiş ve bu konuda çalışmalar yaptırmıştır. Bu sayede binlerce dönüme varan yeni iskan sahaları açılmış ve göçmenler bu sahalara yerleştirilmiştir. Ancak, bu çalışmalar her zaman olumlu sonuçlar vermiyor ve sazlık bölgelere yakın yerlere yerleştirilen muhacirlerin dere ve su taşkınlarından büyük zarar görmesine neden oluyordu. Meskenleri ve mahsulleri su altında kalan göçmenlerin hükümetten yardım talep ettiklerine ve daha uygun arazilere nakil olmak istediklerine dair birçok arşiv belgesi göze çarpmaktadır.

Göçmen guruplarının sorun yaşadığı konulardan biri de kendi aralarında yaşadıkları sorunlardır. Bilindiği gibi, Adapazarı ve çevresine Kafkasya ve Balkanlardan birçok etnik kökene sahip muhacirler yerleştirilmiştir. Bu göçmen guruplarının kendilerine ait adet, gelenek ve görenekleri olduğundan bölgeye adaptasyon sürecinde aralarında bazı sorunlar yaşanabiliyordu. Muhacirlerin arasındaki anlaşmazlıkların genel yapısına bakıldığında sorunların genellikle arazi meselesinden kaynaklandığı görülmektedir. Ancak, guruplar arasında bazen kişisel sorunlar da yaşanabiliyor ve eğer gereken önlemler alınmazsa basit bir olay bile etnik bir boyuta taşınabiliyordu. Çerkez, Gürcü, Abaza, Pomak, Türkmen vbg. etnik kökenden gelen göçmenlerin aralarında bazen büyük kavgalara ve cinayetlere varan sorunlar yaşanabiliyordu. Osmanlı Devleti, bu konularda her zaman olduğu gibi taraf tutmuyor ve kim olursa olsun hukukun emrettiği şekilde hareket ederek bölgenin huzur ve refahını korumaya çalışıyordu.

Yaşanan bir diğer sorun ise yöneticilerin üzerine düşen sorumluluğu layıkıyla yerine getirememesidir. Yerel yöneticiler tarafından araziler üzerinde gerekli araştırma ve tetkikler yapılmadan buralara muhacirler iskan ediliyor ancak daha sonra arazilerin sahipli olduğu anlaşılıyordu. Bu sebeple muhacirler büyük mağduriyetler yaşıyor ve arazi malikleri ile aralarında tartışmalar çıkıyordu. Bir an önce göçmenleri iskan ettirerek onların mağduriyetlerini gidermek isteyen yöneticilerin iyi niyetle yaptıkları bu hatalar devleti maddi açıdan da zor duruma sokuyordu. Çünkü devlet mağdur duruma düşen ve arazisi işgal edilen arazinin maliklerine uygun bir meblağ arazi işgaliye bedeli ödemek zorunda kalıyordu.

Bu türdeki hataların yanı sıra, yerel yöneticilerin bazen bilinçli bir şekilde devlet imkanlarını suistimal ettikleri de görülüyordu. Göçmenlerin sorunları ile ilgilenmeyen ve onları sorunları ile baş başa bırakan idareciler olduğu gibi muhacirlerin mahsullerine el koyan ve hayvanlarının çalıntı olduğunu iddia ederek ellerinden alan idareciler de bulunuyordu. İdareciler arasında devletin muhacirler için gönderdiği paraları zimmetine geçiren idareciler bile çıkabiliyordu. Bu durum muhacirlerin merkeze gönderdikleri şikayetler ile ortaya çıkıyor ve hükümet yıllardır mağdur durumda kalan muhacirler için ayrı bir ödenek göndermek durumunda kalıyordu.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor duruma rağmen elinden geldiğince muhacirlere yardımcı olmaya ve onların mağduriyetlerini gidermeye çalıştığı görülmektedir. Sayıları milyonlarla ifade edilebilecek nitelikte büyük göç dalgalarının yaşandığı XIX. yüzyılda bu olayı sorunsuz bir şekilde idare etmek hiç kolay değildi. Kaldı ki Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisadi vaziyet yapılan yardımların da hızını ister istemez yavaşlatıyor ve büyük mağduriyetlere neden oluyordu.

Adapazarı kazasının nüfusu XIX. yüzyıl başlarında 20.000 civarında iken yüzyıl sonlarına doğru 100.000'e yaklaşmıştır. Adapazarı küçük bir kasaba görünümündeyken iskan edilen bu göçmenlerle beraber büyük bir şehir ve cazibe merkezi görünümünü almıştır. Adapazarı'ndaki bu hızlı nüfus artışının tek sebebini göçlere bağlamak tabi ki yanlıştır ancak, demografik yapının bu denli büyük değişim göstermesinin en temel nedeninin bölgeye yapılan göçler olduğu yadsınamaz bir hakikattir.

Kaynakça

Beydilli, Kemal. "Küçük Kaynarca Antlaşması", TDVİA, Cilt: 26, 2002.

BOA. A. MKT. MHM. 228/54.

BOA. A. MKT. MHM. 238/19.

BOA. A. MKT. NZD. 317/27.

BOA. A. MKT. NZD. 355/32.

BOA. A. MKT. UM. 422/46.

BOA. A. MKT. UM. 480/80.

BOA. BEO. 3110/233203.

BOA. DH. MHC. 1/26.

BOA. DH. MHC. 1/51.

BOA. DH. MKT. 1417/1.

BOA. DH. MKT.1420/89.

BOA. DH. MKT.1560/90.

BOA. DH. MKT. 1750/70.

BOA. DH. MKT. 1762/82.

BOA. DH. MKT. 1800/16; BOA. DH. MKT. 1870/70; BOA. DH. MKT. 1898/60; BOA. DH. MKT. 1965/69; BOA. DH. MKT. 2015/32; BOA. İ. HUS. 44/137; BOA. MVL. 517/51; BOA. MVL. 537/41; BOA. MVL. 556/25; BOA. MVL. 711/61; BOA. MVL. 715/114; BOA. Y. A. RES. 110/14; BOA. Y. MTV. 25/62; BOA. Y. PRK. ASK. 109/53.

İpek, Nedim. *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kırımlı, Hakan. *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay. Ankara.

Köse, Osman. "Kırım'ın Ruslar Tarafından İşgal ve İlhakı", *Türkler*, Cilt: 18, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002.

Polatel, Oğuz. *19.Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağı'na Göçler ve Göçmenlerin İskanı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.

19. Yüzyılda Adapazarı'na Yerleşen Bosnalı Muhacirler ile İlgili İstatistiki Bilgiler

TAMER GÜVEN
Arş. Gör. / Abant İzzet Baysal Üniversitesi, tamerguven@ibu.edu.tr

GİRİŞ

19. yüzyıl genel olarak Osmanlı genişlemesinin geri çekildiği yüzyıldır. Nasıl genişleme döneminde iskânlarla konar-göçerlerin yeni topraklara yerleşmesi ile nüfus ihraç edilmiş ise aynı şekilde son yüzyılda da bu nüfus Anadolu'ya geri dönmüştür. Geri dönenler geçen yüzyılların ardından artık muhacirdirler. Kafkasya, Kırım, Rumeli ve özellikle Balkanlardan milyonlarca muhacir, yüz yılı aşkın bir sürede Anadolu'ya gelmiştir. Aslında bu göç dalgası 1783'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ile başlamıştır. Kırımlı Müslümanların bir kısmı Anadolu'ya göç ederken büyük bir kısmı da henüz elden çıkmamış olan Balkan coğrafyasına yerleşmişlerdir. Balkanlardaki ayaklanmalar ile başlayan göçler 19. yüzyılın ilk yarısında devam edip, 1877-78 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rusya Savaşı'ndan sonra zirve yaşamıştır. Nihayet Balkan Harplerinden sonra gelen göçler ile mübadele öncesi nüfus hareketleri tamamlanmıştır. En önemli sorun muhacirlerin iskânıdır. Gelenlerin büyük bir kısmı Sünni olduğundan toplumsal olarak kabul edilmelerinde çok büyük sıkıntılar yaşanmamıştır. Aynı zamanda genellikle çiftçi olan bu muhacirler için ekip biçebilecekleri araziler gerekmiştir. Anadolu'da genel olarak toprağın bol, emeğin kıt bir faktör olması da bu noktada meselenin daha kolay halledilmesine olanak tanımıştır. Genel olarak Anadolu Demiryolu'nun güzergahına muhacirlerin yerleştirilmesi ile Balkanlar ve Rumeli'nin kaybı ile aksayan İstanbul'un iaşesinin teminine çalışılmıştır. Demiryolu ile Orta Anadolu'nun zirai ürünleri ihraç olunurken bunda muhacir emeğinin payı büyük olmuştur. Adapazarı da muhacirlerin iskân edildiği alanlardan biridir. Adapazarı 19. yüzyıl boyunca gelişmiş ve göç almıştır. Bunun bir sebebi İstanbul'a yakınlığı iken bir sebebi de Anadolu Demiryolu'na Arifiye'den bir hat ile bağlanmasıdır. Ancak dezavantajlı yönü ise bataklıkların ve ormanlık alanların yerleşim için olumsuz bir arazi yapısı oluşturmasıdır.

Adapazarı'na gelen Bosnalı muhacirler için arazi bulunması bazı sorunlara neden olmuştur. Bunun üzerine muhacirlerin ileri gelenlerinden, muhacirleri ve özellikle de düşkün olup en çok ihtiyaç sahibi olanlarını bir defter halinde listelemeleri istenmiştir. Defterden muhacirler hakkında istatistiki bilgilier elde edilebilmektedir. Hazırlanan defterden muhacirlerin meslekleri, göç ettikleri tarih, geçici olarak yerleştikleri mahallelerin adları, geldikleri yer ve

defterin asıl amacı olan arazi ve hane sahibi olup olmama durumları üzerine bilgiler edinebilmektedir. Deftere göre 1104 Bosnalı muhacir veya 263 aile Adapazarı'nda iskân olmayı beklemektedir. Muhacirler için arazi eksikliği yanında hane eksikliği de hatırı sayılır şekilde hissedilmektedir. Muhacirler 1881-1894 yılları arasında peyderpey göç etmişlerdir ve büyük bir kısmı tarımla uğraşmaktadır. Muhacirlerin iddiası, kendilerini iskân ile görevlendirilmiş olan Derviş Paşa'nın da onayı ile arazi sıkıntısı çekilmesinin en önemli sebebi boş olan arazilerin yerelde nüfuzlu kimseler tarafından gasp edilmesidir. Muhacirler bu durumdan şikayet edip, başka bir mahale gönderilmelerini arzulamayıp Adapazarı'nda iskân olunmak istemektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Göçler

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu 19. yüzyıl boyunca artmıştır. Bu artışın bir ayağı var olan nüfusun çoğalmasıydı. Hâlihazırda bulunan nüfus, sıhhi şartların iyileşmesine bağlı olan hastalıkkların azalması ile emniyetin ve ulaşım imkanlarının ilerlemesi ile artıyordu. Ancak bu artışın diğer ayağı İmparatorluğun kaybettiği topraklardan elde kalan topraklara doğru gerçekleşen göçlerdir. Bu göçler yüzyıl başındaki nüfus yoğunluğunu, hem toprakların azalması hem de nüfusun belli bir alanda toplanması ile artırmaktaydı. 1800'de 3 milyon kilomtrekare olan topraklar 1914'te 1, 3 milyon kilometrekareye kadar düşmüştü. Ancak yine de bu yeni toprak-nüfus birleşimi seyrek bir yerleşim örüntüsü oluşturuyordu. Tüm bunların sonucu olarak hem sanayileşmenin hızı yavaş seyretmiş hem de yoğun tarıma geçiş mümkün olamamıştır.[1]

Osmanlı'nın son yüzyılında içerde merkezileşme ve modernleşme hamleleri başlıca uğraş olurken savaşlar bu amaçları baltalıyordu. 1800-1918 yılları arasındaki 118 yılın 53'ü savaş ile geçirildi. Bu da doğal olarak insan sermayesinin tükenmesi ile birlikte tarımın, sanayinin ve ticaretin yapılmasını güçleştirdi.[2] Bu savaşların sonucunda kaybedilen topraklarda yaşayan Müslümanların bir kısmı kendi istekleri, bir kısmı da yeni yönetimlerin zorlamaları ile İmparatorluğun kalan topraklarına göç ettiler. Ancak bu eğilim henüz son yüzyıla geçilmeden Rusya'nın Kırım'ı 1783 yılında ele geçirmesi ile başlamıştı. Ancak Kırımlı Müslümanların bir kısmı doğrudan Anadolu'ya gelmektense o zamanlar henüz Osmanlı topraklarına dahil olan Balkanlara yöneldiler. Ancak bir yüzyıl sonra Balkanlardaki Müslümanlar ile birlikte onlar da Anadolu'ya gelmek zorunda kaldılar.[3] Anadolu'ya gelen bu muhacirlerin birçoğu ana yurtlarında çiftçi olarak yaşamaktaydılar, bu tecrübelerini de beraberlerinde getirdiler. Bunun yanında Anadolu coğrafyasında toprak bol, emek kıt bir faktördü. Balkanlar ve Tuna'nın doğusu Osmanlı başkenti için önemli hububat kaynaklarıydı. Bu bölgelerin kaybı ile birlikte bu ihtiyacın Anadolu'dan karşılanması gerekmişti. Gelen muhacirler bu denklemin çözümü olarak Anadolu'nun ekilemeyen arazilerine yerleştirildiler. Özellikle de 1896'da yapımı tamamlanan ve İç Anadolu'nun klasik hububat üretimi yapılan mahallerini başkent ve ötesi ile birleştiren Anadolu Demiryolu güzergahına yerleştirildiler. Tarımsal üretimin 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi için artan desteğinin arkasındaki bir unsur da muhacir emeğinin Anadolu'daki boş topraklar ile buluşmasında aranmalıdır.[4] Gelen muhacirler sadece emek arzını artırmakla kalmayıp, getirdikleri yeni teknikler ile tarımsal üretimi nitelik olarak da daha ileri bir noktaya taşıdılar.[5]

Bu bağlantı 19. yüzyıl içinde toplanan verginin öşür kaleminde net olarak izlenebilmektedir. 1853-1854 yıllarında 7.250.000 sterlin olan öşür gelirleri, 1859-1860'da 9.712.000 sterline, 1910-1911 yıllarında ise 15.760.000 sterline yükselmiştir. Ayrıca nüfus da benzer şekilde göçlerin etkisi ile artmıştır.[6]

---

[1] Halil İnalcık-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 901-902.

[2] Halil İnalcık-Donald Quataert, a.g.e. s.913.

[3] Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul2014, s.126-128.

[4] Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserleri II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.16.

[5] Halil İnalcık-Donald Quataert, a.g.e. *s.*918.

[6] Kemal Karpat, a.g.e. *s.*135.

1893	1894	1895	1896	1897	1906	1914
17.388.562	17.549.592	18.926.097	19.144.396	19.050.323	20.884.630	18.520.016

Tablo 1. 19. Yüzyılda Anadolu Nüfusu
Kaynak: Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, (İstanbul: Timaş, 2014), 139-140.

Adapazarı'nda Bosnalı Muhacirlerin İskanı

Adapazarı, İzmit ve Konuaralp gibi önemli eskiçağ yerleşim merkezlerine yakın olmakla birlikte yeni kurulmuş bir yerleşim birimidir. Bunun sebebi ise, Sakarya Nehri'nin kollarının düzensiz akışının neden olduğu taşkınlar ile birlikte bölgenin genel olarak ormanlar ile kaplı olmasıdır. Osmanlılar ile birlikte yavaş yavaş yerleşim alanı haline gelen bölge, özellikle 19. yüzyılda büyük bir gelişme göstermiş ve 1852'de İzmit Sancağı'na bağlı bir kaza haline gelmiştir. Ardından yüzyıl sonunda Haydarpaşa-Ankara tren yolu hattının Arifiye'den geçen güzergahına 9 km'lik ek bir hat ile bağlanması, gelişimini daha da hızlandırmıştır. Ancak nüfus artışının en büyük sebebi yüzyılın ortasından itibaren gelen muhacirlerdir.[7]

Genel olarak Balkanlardan ve sair yerlerden gelen muhacirler Anadolu'da münasip yerler bulunana kadar İstanbul'da tutulduklarından dolayı İstanbul, en kalabalık muhacir kitlesine sahip şehir konumundaydı. Muhacirlerin nakledildikleri yerlerden bir tanesi de Adapazarı Kazası idi. Adapazarı Kazası'nın İstanbul'a yakın oluşu ve demiryolu ulaşımının bulunması muhacirleri buraya yönlendirmenin cazip yönlerindendi. Ancak Adapazarı ovasında bulunan çok sayıda bataklık hem tarımsal arazilerin miktarını azaltıyor hem de özellikle yaz aylarında bulaşıcı hastalıkların artmasına neden oluyordu. Tarımsal arazilerin azlığı ise muhacirlerin iskânında önemli bir engel teşkil etmekteydi. Bu bataklıklardan biri de Gökçeören Gölü[8] ve etrafında bulunan bataklıktı.[9] Muhacirlerin göl etrafında iskânı konusu yöre ileri gelenleri, muhacirler ve devlet arasında bazı sorunlar yaşanmasına sebep olması açısından önemlidir.

Adapazarı'nda bulunan Bosnalı muhacirlerin iskânı için, muhacirlerin önde gelenlerinden Hacı Adem bin İbrahim ve Mehmed bin Müradif'ten muhacirleri listeleyen bir defter hazırlamaları istenmiştir. Defter 5 sayfadan oluşmakta ve içinde muhacirleri aile birimleri halinde listelemektedir. Osmanlı toplumunun örgütlenişi ve devletin bu örgütlenişi dikkate alarak kayıt tutması dikkate alındığında buradaki durum da garipsenmeyecektir. Muhacir ailelerinin ne kadarının kadın ne kadarının erkek olduğu defterde ayrı ayrı yer almıştır. Ayrıca geldikleri yer, geliş tarihleri, meslekleri, hâlihazırda Adapazarı'nın hangi mahallesinde oturdukları ve son olarak da hane ve arazi sahipliği konusunda ne durumda bulundukları bilgileri de defterde yer almaktadır.

Söz konusu defteri hazırlayan bu muhacirler, defteri sunarken yazdıkları yazıda bazı detaylara yer vermişlerdir. Onlara göre 132 muhacir aileden 6'sının 7'şer dönüm arazisi bulunmaktadır. Geri kalan 126 ailenin ise sahip olduğu arazi 7 dönümden aşağı olup ihtiyaçlarına yetemeyecek miktardadır. Yine, 45 ailenin eve dahi sahip olmadıklarından bahsedilmiştir. Ancak muhacirlerin arazi ihtiyaçlarının giderilemeyişi arazi eksiklikten değil, uygun arazilerin muhacirlere verilmemesinden kaynaklanmaktaymış. "Dâl" [10] ve "mahlûl" [11] olarak adlandırılan birçok arazi iskân ve ziraat için uygun iken bunların muhacirlere verilmeyip yörenin nüfuzlu kimseleri ile memurlarına verildiği iddia

[7] Metin Tuncel, Adapazarı, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 354-355, 1988, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010430.pdf.
[8] Belgelerde Gökçeviran olarak da geçmektedir.
[9] Bataklığın kurutulması ve kurutulduktan sonra yaşanılan sıkıntılar ile ilgili bkz. Mustafa Sarı ve Bahadır Ünal, Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908), *Akademik İncelemeler Dergisi* 9-2-2014, 137-158. 141-142
[10] Doğru yoldan ayrılmış, yolunu sapıtmış, dalâlete düşmüş.
[11] Çözülmüş, dağılmış, bir kimsenin ölümünden sonra sâhipsiz ve boş kalan (makam, mansıp, memûriyet)

edilmiştir. Eski belediye reisi ve nüfus müdürü ile belediye katibi gibi memurlara kazaya 1 saat mesafede bulunan mevzubahis arazilerden 100'er dönümden fazla yerin bedelsiz olarak verildiğinden bahsolunmuştur.[12]

Özellikle Gökçeören (Gökçeviran) gölünün kurutulması bahanesi ile gölün çevresinde bulunan, ancak kesinlikle göl arazisine dahil olmayan, su altında da bulunmayan, eskiden Rumeli ve Bosnalı muhacirler tarafından açılan tarlalardan oluşan ve "arazi-i dâlliye" olduğu vurgulanan 20 bin dönüm arazinin büyük bir kısmının ise fenarler müdürüne tapusu ile resmen verildiği vurgulanıyor. Diğer taraftan ise, "arazi-i dâlliye" bulunmadığı bahane edilerek kazaya gelen muhacirlere arazi talebinde bulunmayacaklarına dair senet imzalatılıyormuş. Bu durum ise muhacirlerin geçimlerini temin etmekte kendilerini zor durumda bırakmaktaymış. Bu muhacirlerin istekleri ise, kendilerinin bu göl etrafında bulunan araziye yerleştirilmesidir. Böylece başka bir mahale gönderilmenin külfeti ortadan kalktığı gibi, muhacirlerin zahmetli hayatlarının sona erdirilip rehafa kavuşturulmaları sağlanabilecektir.[13]

Arazilerin bu şekilde hukuksuzca gasp edilişinin sadece bu örnekle sınırlı kalmadığını, aynı durumun gerek Adapazarı'nın gerek İzmit Sancağı'nın diğer cihetlerinde de gerçekleştiğini, muhacirlerin dilekçesini ve isteklerini özetleyip Padişah'a ileten ve bilhassa bu işle görevlendirilmiş olan Derviş Paşa'dan öğreniyoruz. Bu şekilde arazi gaspları hem muhacirlerin iskânında sıkıntı meydana getirip onları aciz duruma düşürürmüş hem de bu arazilerin emr-i ziraatten uzaklaştırılması ile devletin vergi kaynaklarının zayi olmasına sebep olmuştur. Yerelde nüfuz sahibi kimselerin mülküne geçmiş olan arazilerin tespiti için tapu kayıtlarının tetkiki ve kaza ahalisinden güvenilir kimselere danışılması tavsiye edilmiştir. Tespit edilen arazilerin ise muhacirlere pay edilerek iskânlarının bitirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu iş için ise, Teftiş-i Askeri Komisyonu Âlisi'nden ve Şehremaneti'nden muktedir birer kişinin bu arazilerin tepiti ve muhacirlerin oraya yerleştirilmeleri için memur edilerek İzmit Sancağı'na gönderilmeleri padişaha tavsiye olunmuştur.[14]

Derviş Paşa'nın tavsiyelerinin ve devam eden süreçte muhacirlerin iskânının nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir. Ancak söz konusu defter ile Adapazarı'ndaki Bosnalı muhacirlere daha yakından bakmak mümkündür. Defterden elde edilen bilgilere göre söz konusu Bosnalı muhacirlerin büyük bir kısmı çiftçidir. Aslında bu durum sadece mevzubahis Bosnalı muhacirler için özel bir durum değildir. Balkanlardan ve Kırımdan gelen Müslüman muhacirler yüzyıllar boyunca, adı geçen bölgelerde iskân edildiklerinden beri çiftçilik ile geçinmişlerdir. Bu sebeple gelen muhacirlerin büyük kısmı defterde rençber olarak kaydedilmişlerdi. Muhacirlerin meslek bilgilerini içeren deftere göre hazırlanan Tablo 2'de rençberlerin oranının %90'ı aştığı görülmektedir. Rençberlerden sonra okunamayan meslekler hariç tutulursa en büyük meslek 4 kişi ile hububçulardır (tohumcu). Bu işin de rençberler ile alakalı olması tarımsal üretimin muhacirler içindeki ağırlığını göstermiştir. İki rençber için yapılan açıkalamada dükkan sahibi oldukları belirtilmiştir. Ancak ihtisasları daha detaylı olarak yazılmamıştır. Ayrıca rençberler ve hububçular dışarda tutulduğunda geriye kalan muhacirlerin iskânlarının daha yüksek bir orana ulaştığı görülmüştür. Örneğin tüccar olan kişinin ev ve arazi sorunu yoktur. Camcı olarak yazılan bir kişi ise eve sahip olup araziye sahip değildir. Terzi olan bir kişi de İstanbul'a göç etmiş, defterde not olarak yanına terzilik mesleğini icra ettiği notu düşülmüştür. Mesleği rençber olmayıp zanaat sahibi olanların, deftere göre genel olarak, daha kolay iskân ettikleri anlaşılmaktadır.

[12] BOA, Y. PRK. MYD. 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 3.2, 4.1, 5.1.
[13] BOA, Y. PRK. MYD. 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 3, 2, 4, 1, 5, 1.
[14] BOA, Y. PRK. MYD. 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 3.2, 4.1, 5.1.

Meslekler	Aile	Oran (%)
Bilinmiyor	6	2,28
Asker	2	0,76
Bakkal	2	0,76
Camcı	1	0,39
Dava Vekili	1	0,39
Ekmekçi	1	0,39
Hububcu	4	1,52
Kahveci	2	0,76
Rençber	288	90,88
Serseri	1	0,39
Terzi	1	0,39
Tüccar	1	0,39
Zahireci	1	0,39

Tablo 2. Muhacirlerin Mesleklerine Göre Dağılımları
Kaynak: BOA, Y.PRK.MYD. 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7.

Muhacirler için hazırlanan deftere bir ilave yapılarak hem haneye hem de araziye sahip olmayanların listesi de verilmiştir. Bu ek liste ayrı değil bilhassa var olan defterden ayıklanarak elde edilmiştir. Ancak defterin kendisinde bulunan açıklamalardan elde edilen bilgiye göre hane ve araziden ikisine birden sahip olmayan ailelerin sayısı 98'dir Hane sahibi olan aile sayısı 147 iken arazi sahibi olanların sayısı ise sadece 50'dir. Hane ve araziye aynı anda sahip olan, bir anlamda iskânları tamamlanmış aile sayısı ise 48'dir. Ancak ek listede 49 ailenin hem haneye hem de araziye sahip olmadıkları detaylı olarak gösterilmiştir. Bu durum mevcut kaynaklar ile çözülemeyen bir detay olarak ortada durmaktadır. Muhacirlerin %40'ı hane sahibi değilken %70'den fazlasının da arazisi bulunmamaktadır. Kişi olarak düşünüldüğünde 356 kişi hanesiz, 759 kişi ise araziye sahip olmayan ailelerin üyeleridirler. Bu durum, muhacirlerin büyük bir kısımının çiftçi olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, geçim şartlarının kendileri için zorlayıcı olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır.[15]

Tablo 3'ten bazı muhacirlerin firar ettikleri bilgisini elde edebiliyoruz. Firar edenlerin 6'sı Bosna'ya geri dönmüştür. İstanbul'a yerleşen ailelerin sayısı ise 4'tür. Kalan 4 aile ise İzmit, Karamürsel ve Kayseri'ye firar etmişlerdir. 11 ailenin ise defterde, arazi açtıkları detayı defterde yer almaktadır. Arazi açan muhacirlerin sayısı çok değildir. Ancak kendi topraklarını ıslah etmede gösterdikleri bu ısrar, hem araziye olan ihtiyaçları hem de çiftçiliğe olan yatkınlıkları hakkında tahmin yürütmemize yardımcı olmaktadır. Bu açılan toprakların mevzubahis göl çevresinde olup olmadıklarından ise bahsedilmemektedir. Belki de defteri sunanların dilekçelerinde andıkları açılan topraklar bu muhacirlerin açtıkları topraklardır.

Söz konusu muhacirlerin son geliş tarihleri 1894'tür. Defter ise 1 Eylül 1895'te hazırlanmıştır. İlk gelen muhacir ailesinin en iyi ihtimalle 1882 yılında göç ettiği düşünülürse geçen 13 yıl içinde iskânların tamamlanmadığı fark edilecektir. Muhacirlerin isnatları ve onları iskân ile memur olan Derviş Paşa'nın da onayı ile bu durumun en büyük sebebi boş olan arazilerin kendilerine tahsis edilmemesidir. Bu durum sadece muhacirlerin düşkün durumda kalma-

[15] BOA, Y. PRK. MYD. 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 2.1, 2.2.

larına neden olmamakta, aynı zamanda ekilip biçilecek toprakların atıl kalıp zirai üretim kapasitesinin düşük kalmasına ve devletin vergi kaynaklarını artıramamasına sebep olmaktadır.

Ancak başka bölgelerde benzer durumdaki başka muhacirlerin iskânlarının daha kolay gerçekleştiği yapılan bazı çalışmalar tarafından belgelenmiştir. Benzer tarihlerde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ardından İstanbul'a gelen 1200 Bosnalı ve Hersekli muhacir Beykoz civarında iskân edilmişlerdir. Bu muhacirlerin iskânında doğrudan Orman, Maden ve Ziraat Nazırı Selim Paşa Hazine-i Hassa-i Şahane Nazırı Mikail Paşa ve Erkan-ı Harbiye'den Abdullah Paşa bizzat hazır bulunmuşlar, raporların ve arazi cetvelinin hazırlanmasında etkin rol oynamışlardır. Yönetim yerel halkı mağdur etmeden muhacirlerin geçimlerini temin edebilecek bir iskân politikası gütmüştür. Ziraat yapan köylünün toprağı, başka toprağı olmamak kaydıyla tapusu olmasa dahi alınmamıştır. Muhacirlere ise yerleştirilmek istendikleri alanlar gösterilip rızaları alınmıştır.[16] Antalya'da iskân olunan birçok muhacir grubundan biri olan Kafkasyalılar ise 7 aydan beri iskân olunmamaları üzerine şikayette bulunmuşlar ve padişah tarafından sorunlarının çözümü için İrade-i Seniyye çıkarılmıştır. Bu muhacirlerin sorunu aslında sahile yakın yerlerde yerleştirilmek istenmeleriydi. Yüksek yerlere alışkın olan Kafkasyalılar denize yakın, nemli ve sıcak bir bölgede rahat edemeyeceklerini söyleyip bu durumdan şikayetçi olmuşlardı.[17]

	Sahip Olan Aile	Nüfus	Sahip Olmayan Aile	Nüfus	Firar	Arazi Açan
Hane	147	686	102	356	14	
Arazi	50	269	189	759	13	11
Hane ve Arazi	48	238	98	342		

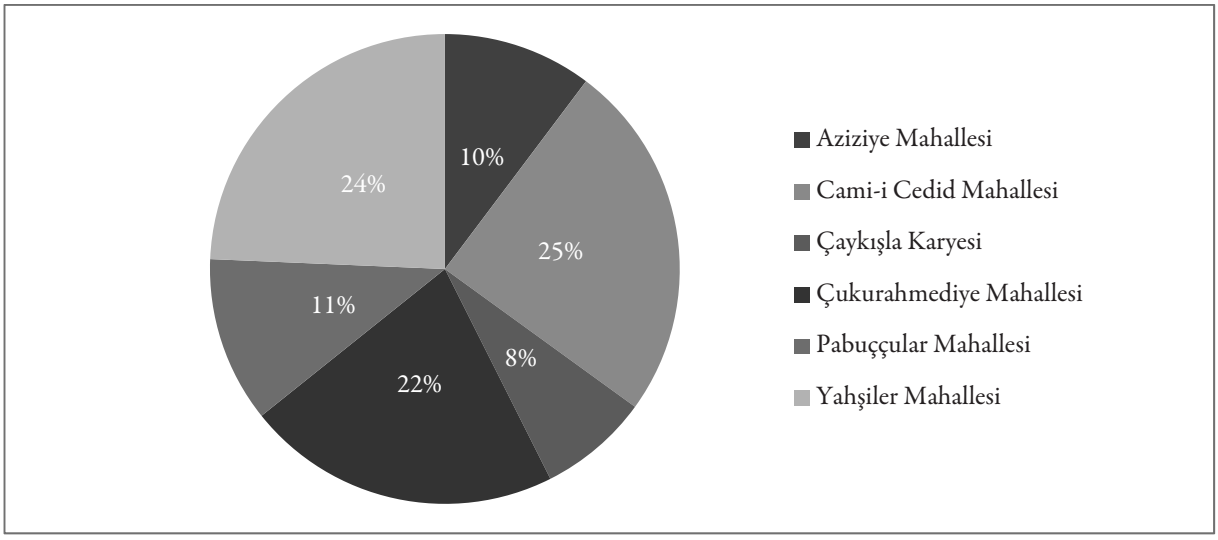
Tablo 3. Muhacirler için Hane ve Arazi Sahipliği
Kaynak: BOA, Y. PRK. MYD. 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7.

	Muhacir Sayısı	Mahalleler	Aile Sayısı
Erkek	87	Çukurahmediye	14
		Aziziye	4
		Çaykışla	2
Kadın	84	Pabuççular	9
		Cami-i Cedid	11
		Yahşiler	9
Toplam	171	49	

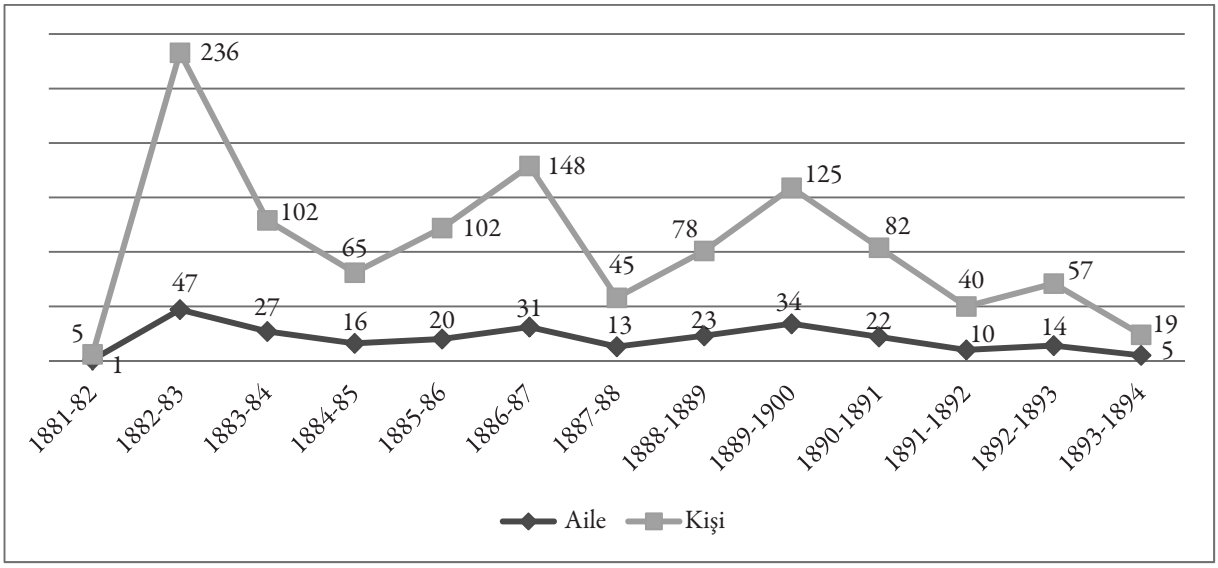
Tablo 4. Ek Listeye Göre İskan Edilemeyen Muhacirler
Kaynak: BOA, Y. PRK. MYD. 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7.

[16] Ayşe Pul, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları" *Tarih Okulu Dergisi*, 6-15, 2013, s. 159-182, 167, 174, 179.
[17] Ali Rıza Gönüllü, "Antalya'da İskân Edilen Muhacirler" (1878-1923), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 29, 2009, s. 293-325, 303-304.

Listede muhacirlerin geçici olarak iskân ettikleri mahallelerin adları yer almaktadır. Bu bilgilerden Grafik 1 elde edilmiştir. Grafiğe göre muhacirler 5 mahalle ve bir karyede ikamet etmektedirler. Muhacilerin yoğun olarak bulundukları mahallelerden Cami-i Cedid, Çukurahmediye ve Pabuççular mahalleleri muhacirlerin yaklaşık olarak %75'ine ev sahipliği yapmaktadır. Grafik 2'de ise yıllara göre göç eden muhacirlerin aile ve kişi olarak sayıları verilmektedir. Adapazarı'nda bulunan Bosnalı muhacirlerin göç ettikleri yıllar 1801 yılı ile başlayıp 1904 ile bitmektedir. Bu aralığın uzunluğu iskân işlerinin ne kadar güç ve geç gerçekleştiğini göstermektedir. Muhtemelen ilk gelen muhacirler diğerleri için bir dayanak oluşturmuştur. 1881-1883 yıllarında gelenler 47 aile ve 236 kişi ile zirve yapmıştır. Ancak gelen muhacirler yıllık bazda aile olarak 20'yi, kişi olarak ise 80'i aşamamaktadır.

Grafik 1. Muhacirlerin Adapazarı'nda İskan Ettikleri Mahalleler
Kaynak: BOA, Y..PRK.MYD., 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7.

Grafik 2. Yıllara Göre Göç Eden Kişi ve Aile Sayısı
Kaynak: BOA, Y.PRK.MYD., 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895), s. 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7.

Sonuç

Rusya'nın Kırım'ı 1783'de ilhakı ile başlayıp Balkan Savaşları (1912-1913) ile en azından Osmanlı dönemi için sonlanan göçler; Kafkasya, Kırım, Rumeli ve Balkanlardan Anadolu'ya 4 milyondan fazla muhaciri taşımıştır. Bunların büyük bir kısmı Osmanlı'nın yayılma döneminde fethettiği topraklara yerleştirilenlerin torunlarıdır. Gelenlerin sağlık koşullarından, acil ihtiyaçlarından, beslenmelerinden, barınmalarına kadar birçok konuda yardımca ihtiyaç oldukları gerçeği ortadadır. Bu ve bunun gibi sorunların tarihte gerçekleşen tüm göçlerde var olan sorunlardan olması muhtemeldir. Ancak uzun dönemde en büyük sorun, çoğu çiftçi olan bu muhacirlere ekip biçebilecekleri topraklar gösterip iskanlarını sağlamaktır. Bu sorun Osmanlı'daki toprak bolluğu ve emek eksikliği fenomeni ile karşılaştırılınca çözümün çok zor olmadığı görülmüştür. Muhacirler özellikle Anadolu Demiryolu güzergahına yerleştirilip, zirai ürünleri hem İstanbul'a hem de ötesine taşınmıştır. Bu önemli yerlerden biri de Adapazarı'dır.

Adapazarı Kazası 19. yüzyıl boyunca önemli bir gelişme göstermiş, bunun hem sonucu hem de sebebi muhacirlerin artan göç hareketleri olmuştur. 1881-1894 yılları arasında Adapazarı'na gelen 263 aile veya 1104 kişi de bunların arasındadır. Bu muhacirler ilk önce belli başlı mahallelere yerleşmişlerdir. Ancak henüz daimi yerlerine yerleşmemişlerdir. Bu muhacirler için tutulan defterden bir ailenin Hersekli diğer bütün ailelerin Bosnalı olduğunu öğreniyoruz. Yılda ortalama 20 aile ve 80 kişi göç etmiştir. Gelen ailelerin %10'u Aziziye, %25'i Cami-i Cedid, %22'si Çukurahmediye, %11'i Pabuççular, %24'ü Yahşiler Mahallelerine ve %8'i ise Çaykışla Karyesi'ne ikamet etmiştir. Defterden mesleklere dair bilgiler ise muhacirlerin %90'dan fazlasının tarım ile uğraşmakta olduklarını göstermektedir. Diğer mesleklerden bazıları ise kahveci, tüccar, zahireci, ekmekçi, bakkal, camcı ve terzi gibi mesleklerdir.

Tarım ile uğraşanların ağırlıkta olması, diğer mesleklerin en azından kendi ihtiyaçları için bile arazi talep etmediğini kabul etsek bile ciddi bir arazi talebi doğuracaktır. Defterdeki açıklamaları takip ettiğimizde muhacir ailelerinin 102'sinin haneye, 189'unun ise araziye sahip olmadığını öğrenebiliyoruz. Her ikisine birden sahip olmayan ailelerin sayısı ise 98'dir. Bu 98 aile 342 kişiyi barındırmaktadır. Deftere yapılan ek listede ise 49 ailenin barındırdığı 171 kişinin en ziyade yardıma muhtaç olup ne haneye ne de araziye sahip olabildiklerinden bahsedilmektedir. Ek liste ile defterin karşılaştırılması ile listenin defterden elde edildiği görülmüştür. Ancak sayıların neden birbirini tutmadığı anlaşılamamıştır. Arazi talebi dikkate alındığında, bunun karşılığında Adapazarı'nın o dönemki bilinen arazi yapısının bakatlık ve ormanlık alanların çokluğu sebebiyle arazi talebine cevap verebilecek durumda olmadığı düşünülebilir. Nitekim muhacir ailelerinden 11'i arazi açmaktadır, bu bilgi arazi ekslikliğini doğrulayıcı niteliktedir. Ancak bir yandan da bu defteri hazırlayan Bosnalı muhacirlerden Hacı Adem bin İbrahim ve Mehmed bin Müradif defterin sunuşunda yazdıkları dilekçede muhacirlerin arazi sıkıntısı çekmelerinin sebebinin arazi eksikliği olmadığına değinirler. Onlara göre Gökçeören Gölü çevresinde bulunan araziler muhacirlerin iskânı için uygun, boş arazilerdir. Ancak bu alan göle ait olmadığı halde, gölün ve çevresindeki bataklıkların kurutulması bahanesiyle bazı yerel nüfuzlu kimseler tarafından haksızca gasp edilmiştir. Muhacirlerin istekleri, bu arazilerin kendileri için tahsis edilerek başka bir mahale nakillerinden doğacak maliyete katlanmayıp bir an önce refahlarının sağlanmasıdır. Muhacirlerin iskânından sorumlu olan Derviş Paşa ise padişaha yazdığı yazıda bu durumu doğrular nitelikte beyanda bulunmuştur. İzmit Sancağı ve Adapazarı civarında böyle birçok hadisenin yaşandığı, haksız yere boş arazilerin gasp edildiği ve bu sebeple de muhacirlerin mağdur oldukları kendisi tarafından beyan edilmiştir.

Bu defter ve çevresinde cereyan eden yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla, muhacirlerin Adapazarı'nda arazi konusunda ciddi sıkıntı yaşadığı söylenebilir. Literatürde genellikle muhacirlerin boş topraklara yerleştirildikleri, zaten Anadolu'da emeğin kıt toprağın bol olduğu tekrarlanan bir kanıdır. Ancak en azından çalışmanın örnekleminde, Adapazarı'nda bulunan Bosnalı muhacirler için bu durum pek doğru kabul edilemeyecektir. Evsiz ve arazisiz hatırı sayılır miktarda aile bulunmaktadır. Hele ki ilk ve son gelen muhacir arasında yaklaşık 13 yıl geçtiği göz önünde bulundurulur ise muhacirlerin uzun yıllar sıkıntı çektiği görülecektir. Ancak muhacirlerin bu sıkıntılarının nasıl sonuçlandırıldığı hakkında henüz detaylı bilgiler mevcut değildir. Meselenin tam olarak aydınlatılabilmesi için arşiv kaynaklarının daha derin bir incelemesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

BOA, Y.PRK. MYD. 17/6, 15 Rebiülevvel 1313 (5 Eylül 1895).

Gönüllü, Ali Rıza. Antalya'da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 29, 2009, s. 293-325.

İnalcık, Halil ve Donald Quataert. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006,

Karpat, Kemal. Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus, Timaş, Yayınları, İstanbul 2014.

Pamuk, Şevket. Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserleri II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul2012.

Pul, Ayşe. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları, *Tarih Okulu Dergisi*, 6-15, 2013, s. 159-182.

Sarı, Mustafa ve Bahadır Ünal. Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908), *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9.2, 2014, s.137-158.

Tuncel, Metin. Adapazarı, *İslam Ansiklopedisi*, 1, 1998, s.354-355, Erişim Tarihi: 02.11.2017, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010430.pdf.

Tasfiye Talepnamelerine Göre Sakarya Mübadilleri (Tarihsel, Kimliksel ve İstatistiksel Bir Analiz)

CEM KARAKILIÇ
Dr. Öğretim Üyesi / Çankırı Karatekin Üniversitesi, cemkarakilic@karatekin.edu.tr

GİRİŞ

İnsanlık tarihi bir hicret öyküsüyle başlar. Hz. Adem'in cennetten tardı insanoğlunun ilk hicreti, hissî, aklî ve bedenî ilk muhacereti, maddî ve manevî ilk felaketidir. Hicret; cüret ve cesaret kadar zulmeti, hasreti ve metaneti içinde barındıran hissî, manevî ve coğrafî bir boşluk, dünyevî ve uhrevî bir yolculuktur. Ya da kitabî bir tanımla "bırakmak, gitmek ve terk etmek," fiillerinin işaret ettiği hazin bir yokluktur.[1]

Hicret; lügatte ifade ettiği anlamdan daha derin ve sancılı sosyolojik bir olgudur. Ekonomik, toplumsal ve siyasal sebeplerle gerçekleştirilen bireysel ya da örgütsel bir mobilizasyondur.[2]

Tarih boyunca birçok millet etnik, politik, ekonomik ve ekolojik sebeplerle yer değiştirmiş, medenî ya da yarı medenî bir coğrafyadan denî ya da yarı denî bir sahaya sürüklenmiştir. Kimliksel ve mezhepsel çekişme ve çatışmalarla temessül ya da tahakküm edilmiştir.

Türkler tarihin tanık olduğu en eski muhacirlerden biridir. Onlar, hareketin bereketine inanarak[3] mobilize edilmiş bozkır hayatını göçebe medeniyetine dönüştürmüştür. Coğrafî, siyasî ve insiyakî pek çok sebeple kuzeye, güneye, doğuya, batıya dağılarak yerleşmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra da göç meselesini ensar-muhacir ilişkileri ve kardeşlik bağı çerçevesinde yeniden kurgulayarak aman dileyen tüm milletlere kucak açmıştır. Bu durum 19. yüzyıldan itibaren periyodik bir süreklilik kazanmıştır.

[1] İlgili tanım için bkz. Abdullah Yeğin vd. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Yayımları, İstanbul 1978, s.527.
[2] *Türkçe Sözlük*, Haz. Şükrü Haluk Akalın, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.954-955.
[3] Toroslarda söylenen bir Türkmen varsağında şu ifadelere yer verilmektedir: Ekin ekme eğlenirsin/Bağ dikme Bağlanırsın/Sür keçiyi çek deveyi/Gittikçe beğlenirsin.

Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıllardaki toprak kayıpları Türkler üzerindeki baskıların artmasına ve dayanılamaz boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Bu durum göçleri kaçınılmaz kılmıştır. İmparatorluk sınırlarına yönelik hareket 1774 Osmanlı-Rus Savaşıyla başlamıştır. 1788-92 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşlarını müteakiben binlerce vatandaş Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Bu büyük göçü 1828-29, 1860-64, 1877-78 göçleri takip etmiştir.[4]Balkan Savaşları ise Türk tarihinin en büyük felaketlerinden birine dönüşmüştür. Düşmanın cana, mala ve namusa kasteden programlı pogromuyla yaklaşık bir buçuk milyon soydaşımız yaşadıkları coğrafyayı terk etmiştir.[5]Bu çatışma ve çekişmeler devletin muhacir ve muhacerete bakışını zerre kadar etkilememiştir. Kimliksel ve mezhepsel fanatizmden arındırılmış insanî, vicdanî ve samimî bir anlayışla hareket edilmiştir. Devlet; sadrına ve sınırına sığınan tüm unsurlara derin bir hoşgörü göstermiştir. 1492'de Yahudilere, 1672'de Macar Kralı Thököly İmre ve eşine, 1709'da İsveç Kralı Şarl'a, 1830'da Polonya Prensi Adam Czartorski'ye, 1848'de Macar özgürlük savaşçılarına ve 1917'de Vrangel'in ordusuna ev sahipliği yapmıştır.[6]

Bu engin hoşgörü cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlıdan aldığı geleneksel mirası sürdürmüştür. Muhaciri mukaddes bir emanet, muhacereti ise mukadder bir felaket olarak görmüştür. Soydaş ve dindaşlara saygın bir vatandaş olarak muamele etmiştir.

Cumhuriyet tarihinin ilk büyük göçü Milli mücadele yıllarında gerçekleşmiştir. Savaşın yozlaştırdığı ilişkiler halkları yabancılaştırıp yalnızlaştırırken birlikte yaşama kültürünü de yok etmiştir. Batı Anadolu'da Türkler ve Rumlar arasında yaşanan mücadele ve müsademeler iyi niyet, sadakat ve itimadı yerle bir etmiştir. Rumların Yunan ordusuna gösterdiği destek ve samimiyet ihtilafın barış yoluyla çözülmesini de imkansız kılmıştır.[7] Bu durum göçü bir kez daha gündeme getirmiştir. Türk Ordusunun kazandığı başarılar üzerine Batı Anadolu'dan Yunanistan'a devasa bir göç başlamıştır. 1922 yılına gelindiğinde yaklaşık dokuz yüz bin Rum Yunan Ordusuyla birlikte Anadolu'yu terk etmiştir.[8] Aynı günlerde Bulgaristan ve Rusya'dan gelen bir milyon iki yüz bin göçmen de Yunanistan'a sığınmıştır. Bu kitlesel hareket Yunan ekonomisine altından kalkamayacağı bir yük getirmiştir. Venizelos Yunanistan'da yaşanan yer sorununa işaret ederek üç yüz elli bin Türk'ün Anadolu'ya nakledilmesini istemiştir.[9] Bu durum kuşkusuz bölgede yaşayan Türkleri de tedirgin etmiştir. Milletler Cemiyeti meseleyi yerinde inceleyip çözüme kavuşturmak için Norveçli Doktor Fridtjof Nansen'i görevlendirmiştir.

Nansen'in, muhataplarıyla gerçekleştirdiği müzakereler mübadele kanaatini güçlendirmiştir. Dr. Nansen, 12 Ekim 1922'de İstanbul'a gelerek Yunanistan'daki Müslümanlarla Anadolu'daki Rumların değiştirilmesini, İstanbul'daki Rumların mübadele kapsamı dışında bırakılmasını ve değişimin ihtiyari olmasını önermiştir.[10] Ancak Nansen'in bu teklifi Türk hükümeti tarafından benimsenmemiştir. Türkler, mübadele fikrini kabul ederken İstanbul Rumlarının kapsam dışında bırakılmasına itiraz etmişlerdir. Ayrıca Batı Trakya Türklerinin yerinde kalmasını ve mübadelenin cebrî olmasını istemişlerdir.[11]Yunan Hükümeti ise mübadeleyi şiddetle desteklemiştir. Yunanistan'daki Türklerin bir an önce Anadolu'ya taşınmasını istemiş, zorunlu mübadeleyi ise reddetmiştir. Bütün bu farklılıklara rağmen Türk ve

---

[4] Emin Akdağ, Şahitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç-1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, İstanbul 2005, s.13-14.

[5] Yusuf Sarınay, "Cumhuriyet Döneminde balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXVII, S.80, (Temmuz 2011), s.352. Konuyla alakalı teferruat için bkz. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1994; Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001; Bilal Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara 1989; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* TTK Yayınları, Ankara 1994.

[6] *Türkiye ve Göç*, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara yty, s.9-10.

[7] Safiye Bilgi Temel, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi-Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi, Çev. Müfide Pekin, s.72-73, 78.

[8] Hakkı Akalın, *Ege'de Bahar*, Ankara 2000, s.91.

[9] Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s.55.

[10] SehaMeray, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler,* T.1, K.1, AÜSBF Yayınları, Ankara 1969, s.116.

[11] Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *III. Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, s.248.

Yunan hükümetleri temel meselelerde anlaşmış, barışı sağlamanın ve kalıcı hale getirmenin kimliksel bir düzenlemeyle gerçekleşebileceği üzerinde uzlaşmıştır.[12] Ve bu kes(k)in kanaati Lozan'a taşımıştır.

Lozan Konferansı ve Nüfus Mübadelesi

Lozan Konferansı; 20 Kasım 1922'de Türkiye, İngiltere, Fransa, Japonya, Yunanistan, Amerika, Romanya ve Yugoslavya'nın iştirakiyle İsviçre'nin Lozan şehrinde açıldı. Türkiye'yi TBMM adına İsmet İnönü, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka temsil etmekteydi.[13] Konferansta Türk heyetini olağanüstü bir gündem beklemekteydi. Boğazlar meselesi, Musul'un vaziyeti, kapitülasyonlar ve Ermeni yurdu gibi problemler çözülmesi aciliyet kesbeden meselelerdendi. Türk heyetini ilgilendiren en önemli hususlardan biri de savaş sırasında ve savaştan sonra yaşanan nüfus hareketleri ve üzerinde uzlaşma sağlanan mübadele konusunun tam anlamıyla çözüme kavuşturulmasıydı.

TBMM tarafından müzakerelerde takip edilecek esaslar hakkında 14 maddelik bir talimatname yayınlamıştı ve talimatnamenin 9. maddesinde mübadele hususu açıkça zikredilmişti.[14] Türkiye'nin mübadele konusundaki kararlılığı İsmet İnönü tarafından da kesin bir dille ifade edilmişti: "*Yunanlıların yaptıkları tahribat çok büyüktür. Memleketin Yunan İstilasına uğrayan her yeri harabeden başka bir şey değildir. Bunlar Yunanlılarca tamir ettirilecektir. Azınlıkların mübadelesi esasen en uygun tedbirdir*".[15]

Lozan Konferansının birinci dönemi 21 Kasım 1922'de Lord Curzon'un başkanlığında açıldı. Görüşmelerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için üç komisyon oluşturuldu. Mübadele meselesi ülke ve askerlik sorunları komisyonunda görüşüldü. 1 Aralık 1922 tarihli oturumda Nansen tarafından hazırlanan ayrıntılı bir rapor okundu. Nansen; ekonomik vaziyetin son derece kötü olduğunu, uzun süren savaşlara bağlı olarak nitelikli nüfus kayıplarının yaşandığını, Anadolu'da terk edilmiş toprakları işleyecek dinamik bir nüfusa ihtiyaç duyulduğunu, Yunanistan'ın ise

---

[12] Nüfus mübadelesi ilk kez Milli mücadele yıllarında zikredilmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek ile Lord Curzon arasında cereyan eden bir mülakatta şu ifadeler kullanılmıştır: "*Avrupa'da bizim aleyhimize düşmanların kullanabileceği en büyük silah bu ekalliyetler silahıdır. Binaenaleyh ben ikinci gün kendisine (Lord Curzon'a) gittim ve ilk evvel kendisine ekalliyetlerden bahsettim ve bunu ikiye ayırdık. Rum ekalliyetleri için mübadele esasını teklif ettim ve dedim ki: 'Biz devamlı bir sulh istiyoruz ve bunun için bu suretle bizi onlardan, onları bizden emin kılmaktır. Bundan sonra bizde kalacak Rumlarda harici bir fikir vardır. Bir gün Türkiye'yi parçalayacağız, burayı oraya (Yunanistan'a) raptedeceğiz, buraların Türkiye'de kaldığı sabit olmalıdır ki birbirimizin elini tutalım. Birbirimizle iyi geçinelim. Bundan iyisi ise onları rahat yaşayabilecekleri yerlere göndermek ve Müslümanları da rahat yaşayabilecekleri bir yere celbetmek lazımdır. Binaenaleyh bu suretle bu meseleyi cezri bir surette halletmek demektir. Emin bir esas koymaktır ve Şarkta bundan böyle Müslümanlarla Hristiyanların münasebetleri iyi olur' dedim. Biz, bunu diğer bir şey olarak teklif etmiyoruz. Nitekim Yunanlılar, Bulgarlarla bu babta bir muahede yapmışlar ve biz de vaktiyle Venizelos'la bir mukavele akdetmişizdir ve bunun için İzmir taraflarında Muhrat Bey'in riyaseti altında bir komisyon teşekkül etmişti. İşte bunun sureti halli için size ilk teklifimiz budur. Bunun üzerine dediler ki: 'Türkiye'de bulunan Hristiyanları kaldırıp Yunanistan'a göndermek pek güçtür.' Ben de dedim ki: 'Fakat evvelemirde İzmir civarında bulunan Rumlarla yapalım ve diğer aksam memalikte kalacak Hristiyanlar ise biz açık söylüyoruz: İtilaf devletlerinin yekdiğeriyle veyahut muhassımlarıyla kabul edilmiş olan esasları biz de kabul ederiz. Bu da onlara teminat olsun' dedim.*" Bkz. Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İstanbul 2012, s.19-20.

[13] Durmuş Yalçın vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 371. İlgili heyette ayrıca Münir Ertegün, Muhtar Çilli, Veli Saltık, Zülfü Tigrel, Zekai Apaydın, Şefik Başman, Seniyettin Başak, Şevket Doğruker, Tevfik Bıyıklıoğlu, Tahir Taner, Nusret Metya, Hikmet Bayur, Zühtü İnhan, Fuat Ağralı, Mustafa Şeref Özkan, Şükrü Kaya, Hamit Hasancan, Cavit Bey, Baha Bey, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı, Reşit Saffet Atabinen, Hüseyin Pektaş, Ali Türkgeldi, Mehmet Ali Balin, Cevat Açıkalın, Celal Hazım Arar, Saffet Sav, Süleyman Saip Kıran, Rıfat Bey, Dr. Nihat Reşat Belger, Atıf Esenbel ve Sabri Artuç da bulunmaktaydı. Bkz. Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları*, Yaz 2010, S.26, s.132-133.

[14] Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Ed. Baskın Oran, C.1, İstanbul 2001, s.218.

[15] Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1993, s.51. Benzer ifadeler dönemin başbakanı Hüseyin Rauf Bey tarafından da kullanılmıştır: "Düşmanla işbirliği yaparak ordumuzun galibiyeti ve idaremizin kuruluşu üzerine Türk adaletinden kaçmış olanların memlekete bir daha kesinlikle kabul edilmeyeceği ve bunun hayati meselelerden bulunduğu izaha lüzumu olmayan işlerdendir." Bkz. Sezer, a.g.e. s.27. En çarpıcı ifadelerden biri de Afyon milletvekiline aitti. Şükrü Beyin beyanatı asırlık mücadeleyi özetler mahiyetteydi: "...dünyada hiçbir milletin temin etmeyeceği bir rahat ve istirahatle yaşayan bu muzır insanlar, bu milleti mahvetmek için yapmadık şenaat, yapmadık cinayet bırakmamışlardı... Onların bu memlekette artık yerleri kalmamıştır. O hainler ki, bu memlekette yaşıyorlardı. Sanat ellerinde, ticaret ellerinde, servet ellerindeydi. Askere gitmezlerdi, bu hudutlarda kanını döken Mehmet'in sayesinde sahip-i servet ve saman olmuşlardı. Bunlar hayaller arkasından koşarak yeni bir devlet kurmak istediler ve fakat kendileri de mahvoldular. Bu memlekette artık kendilerine yer kalmamıştır. Bunlar için yapılacak bir şey vardır; o da mübadeledir..." Bkz. M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s.267.

milyonlarca göçmen karşısında zor durumda kaldığını, mübadelenin gerçekleşmesi durumunda yeni iskan alanlarının açılabileceğini belirtti.[16] Nüfus mübadelesinin bir an önce gerçekleştirilmesinin önemini, hiç olmazsa ziraat mevsimine kadar sonuçlandırılmasının gerekliliğini ifade etti.[17]Lord Curzon da Nansen'in düşüncelerini destekliyordu. Mübadelenin zorunlu olmasını istiyor, gönüllü bir değişimin aylarca süreceğinden endişe ediyordu. Curzon, mübadelenin kolay olmayacağını ve büyük bir trajedinin yaşanacağını itiraf ediyor, mübadelenin yapılmaması durumunda ortaya çıkacak manzaranın çok daha ağır olacağından bahsediyordu. İstanbul Rumlarının sınır dışı edilmesinin ekonomik ve endüstriyel zararlarını da belirtiyordu.[18]

Tarafların meseleye yaklaşımı ise son derece farklıydı. Türk heyeti konunun gündeme gelmesinden oldukça memnundu. Zira mübadele yoluyla nüfus artırılarak mütecanis bir kitleye dönüştürülebilirdi.[19] Yabancı müdahalenin önüne geçilebilir, Yunan irredantizmi sonsuza kadar susturulabilirdi.[20]Bu durum ancak Rumlarının sınır dışı edilmesi ve Patrikhanenin kaldırılmasıyla mümkün olabilirdi. Batı Trakya Türklerin durumu da muhafaza edilmeliydi. Yunanistan ise mübadelenin gerekliliğine inanıyor, gönüllülük esasını vurguluyordu. Zorunlu bir mübadelenin Yunanistan'ın bütün imkanlarını tüketebileceğinden korkuluyordu. Bu farklı beklentiler anlaşmanın imzalanmasını geciktirdi. Mesele İtalyan Delege Montagna'nın başkanlık yaptığı alt komisyona sevk edildi. Taraflar arasındaki pürüzleri izale edebilmek için tam on üç oturum düzenlendi. Ve nihayet karşılıklı tavizlerle her iki tarafın kabullendiği bir konsensüs sağlanabildi.19 madde ve bir protokolden oluşan sözleşme 30 Ocak 1923'de imzalanarak yürürlüğe girdi.[21]

Sözleşme hükümlerine göre Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da mütemekkin bütün Müslümanlar sınır dışı edilecekti. İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri mübadeleye dahil edilmeyecekti.[22] Muhacirlere her türlü kolaylık gösterilecekti. Mülkiyet haklarına zarar verilmeyecek, taşınır mallarını yanlarında götürmelerine izin verilecekti. Götürülemeyen taşınır ve taşınmazlara mahalli makamlar tarafından el konulacak, dökümü yapılacak ve zabıt varakaları düzenlenerek kayıt altına alınacaktı. Zabıt varakaları dört nüsha olarak tanzim edilecekti. Bunlardan birincisi mahalli memura, ikincisi muhtelit komisyona, üçüncüsü hicret edilen memleketin hükümetine verilecekti. Dördüncüsü ise muhacir tarafından muhafaza edilecekti.[23]

Sözleşmenin 11. 12. ve 13. maddeleri muhtelit komisyonun kuruluş, işleyiş ve görevlerine ait tafsilatı içeriyordu. Sözleşme mucibince bağıtlı yüksek taraflardan her birinden dört, Birinci Dünya Savaşına katılmamış olan devletlerden üç üyenin iştirakiyle muhtelit bir komisyon oluşturuluyordu. Komisyon başkanlığını tarafsız üyelerden her biri sıra ile yürütecekti. Komisyon gerekli gördüğü yerlerde Türk ve Yunan üyelerle, kendisine bağlı olarak çalışacak alt komisyonlar da oluşturabilecekti. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ait tüm kararlar muhtelit komisyon tarafından alınacaktı. Tasfiye edilen malların kıymetlendirilmesi ve belgelendirilmesi de komisyon marifetince

[16] Kemal Arı, Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul 2000, s.36.
[17] Michael Barutciski, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Çev. Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.36-37.
[18] A.g.e. s.80.
[19] Mustafa Kemal mübadele meselesini Anadolu'daki Türk nüfusunu artırmaya yönelik bir fırsat olarak telakki etmekteydi: "Memleketin nüfusu şayanı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... hudud-ı milliye haricinde kalan aynı ırk ve harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfuzumuzu tezyit etmek lazımdır. Bence Makedonya'dan ve Garbi Trakya'dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lazımdır." Bkz. Leyla Çevik, *Türk Yunan Nüfus Mübadelesinde Edremit (1923-1929)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2016, s.19.
[20] Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.III, İstanbul 1967, s.1041.
[21] N. Yücel Mutlu, Lozan'da Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun Artırılması, İstanbul, 2005, s.161.
[22] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.1, TTK Yayınları, Ankara1987, s.516.
[23] Ramazan Tosun, *Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar*, Tolunay Yayıncılık, Niğde 1998, s.66-70.

gerçekleştirilecekti.[24] Sözleşmenin diğer maddeleri ise karma komisyona ait sorumluluklar ve sağlanacak kolaylıklara ait ayrıntıları ihtiva etmekteydi.[25]

Anlaşmanın ilgili maddeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de görüşüldü. Dr. Rıza Nur 2 Mart 1923 tarihinde Lozan Anlaşmasına dair uzun bir tafsilatta bulundu. Azınlıklar konusunun en önemli mesele olduğunu, Misak-ı milliye uygun hareket edildiğini, nüfus mübadelesinin uygulanmasından sonra Türkiye'de azınlık kalmayacağını savundu. Kendisini eleştiren milletvekillerini meselenin Misak-ı Milliye uygun olarak çözüldüğünü söyleyerek susturdu. Anlaşma konusunda mecliste ve kamuoyunda tam bir mutabakat bulunuyordu.[26] Rıza Nur'un yıllar sonra izah ettiği gibi asıl hedef Anadolu'nun mütecanis bir kitleye dönüştürülmesi ve dış mübadelenin engellenmesiydi. Bu açıdan anlaşma son derece başarılıydı.[27]

İsmet İnönü de aynı şeyleri düşünüyordu. Kazanılan menfaatin Anadolu'ya yeknesak bir kimlik kazandıracağını vurguluyordu. Azınlıklardan arındırılmış bir coğrafyanın bütün vatandaşların huzur ve sükununa hizmet edeceğini belirtiyordu.[28]

1923 yılının baharında Türk kamuoyu tam anlamıyla mübadeleye kilitlenmişti. Ancak binlerce kişinin iskan ve istihdamı son derece profesyonel bir işti. Sağlam istatistikler olmadan Osmanlıdan kalmış verilerle başarılı olmak imkansızdı. Göçmenlerin sayısındaki yanılgı dahi çok yüksek orandaydı. Bu durum fennî ve medenî usullerle hareket edecek, bürokratik muameleyi hızlandıracak, nitelikli bir teşkilatın kurulmasıyla izale edilebilirdi. Mesele Tunalı Hilmi Beyin ısrarı ve132 arkadaşının desteğiyle aşılabildi. 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kuruldu ve İzmir milletvekili Mustafa Necati Bey yeni vekaletin ilk bakanı oldu. Ancak ne vekaletin bu işlere ayıracak parası, ne teşkilatı, ne de konuyla ilgili malumatı bulunuyordu. Bakanın bir odası ve masası bile yoktu. Bütün bu eksiklikler kısa sürede tamamlanacak, İmar ve İskan Kanunu yayınlanacaktır.[29]

20 maddeden oluşan kanuna göre ahalinin nakliye, iaşe ve iskanına ait bütün maslahat bakanlığa devrediliyor, memleketin yeniden imarından sorumlu hale getiriliyordu. Devlete ait tüm imkanları kullanabiliyor, suiistimalleri en ağır şekilde cezalandırabiliyordu. Bakanlık yurt çapında mufassal ve muazzam bir teşkilata dönüştürülüyordu. İmar faaliyetlerini finanse etmek için de İmar Bankası kuruluyordu.[30]

Bakanlığın önündeki en büyük problemlerden biri göçmenlerin yerleştirilmesiydi. Yunanistan'dan gelecek olan göçmenlerin yaşadığı iklim ve arazi şartları ile sosyo-ekonomik koşullarının bilinmesi ve çok esaslı çalışmalar yürütülmesi gerekliydi. Giden nüfusun yerinin doldurulması, gelenlerin müstahsil hale getirilmesi oldukça önemliydi. Göçmenlerin yerleştirileceği evlerin durumuda son derece vahimdi. Anlaşmaya göre mübadillerin emval-i metrukeye yerleştirilmesi gerekiyordu ancak savaşın cereyan ettiği mıntıkalarda nerdeyse sağlam ev kalmamıştı. Bu durum yakın gelecekte yaşanacak bir hane bunalımına da işaret ediyordu.

Bakanlığın ilk işi Anadolu'yu sekiz iskan mıntıkasına ayırmak oldu. Bu taksimata göre Drama ve Kavala'dan gelenlerin Samsun ve havalisine, Serez'den gelenlerin Adana ve havalisine, Kozana, Grebene, Nasliç ve Kesriye'den gelenlerin Malatya ve havalisine, Kayalar, Karaferye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili, Yenicevardar ve Karacaabat'tan gelenlerin Amasya, Tokat ve Sivas'a, Zeytüncü, Drama ve Kavala'dan gelenlerin İzmir, Menteşe ile Denizli ve havalisine, Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar ve Nevrekop'tan gelenlerin Çatalca, Tekirdağ,

[24] Muhtelit komisyonun kuruluş, işleyiş ve çalışmalarıyla alakalı olarak Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arsında İmza Olunan Mukavelenameler-Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları-Bitaraf Azaların Hakem Kararları, Çev. Mehmet Esat Atuner, İstanbul 1937'ye bakılabilir.
[25] İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), C.I, Ankara 1983, s.177-183.
[26] *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.4, İ.S.3, 2 Mart 1923, s.8-12 ve *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.4, İ.S.3, 4 Mart 1923, s.80.
[27] Nur, a.g.e. s.1041.
[28] Budak, a.g.m. s.139-140.
[29] Sezer, a.g.e. s.231.
[30] *İskan Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s.13-15.

Karaman, Niğde ve havalisine, Preveze ve Yanya'dan gelenlerin Antalya, Silifke ve havalisine, Midilli, Girit ve adalardan gelenlerin ise Ayvalık, Edremit ve Mersin'e yerleştirilmesine karar verildi.[31] Ancak bu karar vilayet ve komisyonlardan gelen raporlar doğrultusunda yeniden güncellendi. İskan sahası coğrafyanın topografik özellikleri ve göçmenlerin mesleksel nitelikleri dikkate alınarak on mıntıkaya bölündü. Buna göre birinci iskan mıntıkasının merkezi Samsun, ikinci iskan mıntıkasının merkezi Tekfurdağı, üçüncü iskan mıntıkasının merkezi Balıkesir, dördüncü iskan mıntıkasının merkezi İzmir, beşinci iskan mıntıkasının merkezi Bursa, altıncı iskan mıntıkasının merkezi İstanbul, yedinci iskan mıntıkasının merkezi İzmit, sekizinci iskan mıntıkasının merkezi Antalya, dokuzuncu iskan mıntıkasının merkezi Konya, onuncu iskan mıntıkasının merkezi ise Adana olarak belirlendi.[32]

Bakanlığın imkansızlıklar içinde yürüttüğü bütün bu çalışmalar göçün öngörüldüğü şekilde gerçekleşmesi için yeterli olmadı. Sayıları yüzbinlere ulaşan devasa bir kitleyi zamanın şartları içerisinde yüzyıllardır yaşadığı coğrafyadan koparıp başka bir coğrafyaya yerleştirmek düşünüldüğü kadar kolay değildi. Lozan'da imzalanan sözleşmeye göre mübadelenin 1 Mayıs 1923'de başlaması gerekiyordu. Ancak muhtelit komisyon ilk toplantısını ekim ayında yapabilmişti. Bu durum mübadelenin de ertelenmesi anlamına geliyordu.

Mübadeleyi geciktiren tek sebep elbette bu değildi. Asıl problem malların tasfiyesi ve kıymetlendirilmesi işiydi. Bu mesele zaman ve sabır isteyen karmakarışık bir işti ve çözülmesi göçün de hızlandırılması demekti. Muhtelit komisyon 9 Aralık 1923'de bir kez daha toplandı. Malların kıymetini tespit edecek talî komisyonlar oluşturulmasını kararlaştırdı. Böylece çalışmalara sürat kazandırılmış oldu. Komisyon ilk olarak evlerin kıymetlendirilmesini gerçekleştirdi. Eski ve yeni değerler arasında yüzdelik nispeti esas alan yeni bir formül geliştirdi. Daha sonra arazilerle ilgili çalışmaları yürüttü.[33]

1924 yılının sonlarına doğru mübadele sözleşmesinin ikinci maddesinde zikredilen etabli kavramının taraflarca yorumlanmasından kaynaklanan yeni bir gerginlik başladı. Kimlerin yerleşik sayılacağı konusundaki farklı yorumlar tanıdık reflekslerle sürüp giden bir sinir harbine dönüştü. Yunan Hükümeti Batı Trakya Türklerine ait ev ve arazilere el koydu. Türk hükümeti de benzer bir uygulamada bulundu. Karşılıklı hamlelerle büyüyen gerginlik Atina Anlaşmasıyla son buldu.[34]

---

[31] Türkiye'den Yunanistan'a gidecek olan Rum mübadillerin yerleştirileceği mıntıkalar ise şöyleydi: A. Manastır Vilayeti: 1. Debre Sancağı ve kazaları: Debreyi bala, Debreyi zir, Mat ve Rakkalar. 2. Elbasan Sancağı ve Kazaları: Elbasan, Grameç ve Peklin. 3. Görice Sancağı ve Kazaları: Görice, Istarve, Kesriye, Kolonya, Behişte ve Hurişte. 4. Manastır Merkez Sancağı ve Bağlı Kazalar: Florina, Karceva, Manastır merkez kaza, Ohri, Perlepe, Gupeş, Kayalar, Klisura, Magareve, Neveska, Resene, Soroviç ve Struga. B. Selanik Vilayeti: 1. Drama Sancağı ve Kazaları: Drama, Kavala, Praveşte ve Sarışaban. 2. Selanik Merkez Sancağı ve Kazaları: Avrethisar, Aynaroz, Doyuran, Karaferya, Katerini, Kesendire, Köprülü, Langaza, Selanik merkez kaza, Ağıstos, Akıncalı, Boğdancı, Dafni, Demirkapu, Gevgili, Graçko, Karis, Tikveş, Ustrumcu, Vodina, Yenicevardar, Kılkış, Larigora, Negotin, Poliroz, Poroy, Topçular ve Valandova. 3. Siroz Sancağı ve Kazaları: Cuma-i Bala, Menlik, Nevrekop, Petriç, Siroz merkez kazası, Timurhisar, Razlık ve Zilhova. C. Yanya Vilayeti: 1. Berat Sancağı ve Kazaları: Avlonya, Berat merkez kazası, Iskrapar, Loşna, Timurice, Fier, Levan, Mavrovo. 2. Ergiri Sancağı ve Kazaları: Delonya, Ergin merkez kazası, Kuruleş, Permedi, Pogon, Tepedelen, Aya Sarandi, Borsi, Delvinaki, Drovian, Episkopi, Fraşer, Himare, Klisura, Kostanika, Lebhova ve Libakhovo. 3. Preveze Sancağı ve Kazaları: Lorus, Margariti, Preveze merkez kazası, Morto, Parga ve Salahor. 4. Yanya Merkez Sancağı ve Kazaları: Aydonat, Filat, Koniçe, Leskovik, Mecve, Yanya merkez kazası, Aya Mina, Camanda, Devizdian, Dovra, Gabrovo Tepesi, İzervari, Kokuli, Sayade, Sudine ve Vitza. D. Girit Vilayeti: 1. Hanya Merkez Sancağı ve Kazaları: Hanya merkez kazası, Kisamo, Selne, Kandanos. 2. Esfakye Sancağı ve Kazaları: Esfakye merkez kazası, Eyuvasil, İzzeddin, Suda, Vianos. 3. Kandiye Sancağı ve Kazaları: Kandiye Merkez Kazası, Kötüryo, Maloviz, Petriye, Rizo, Ayamiron, Kastel. 4. Lasit Sancağı ve Kazaları: Esine, Lasit merkez kazası, Yerepetre, Ayanikola, Sitia. 5. resmo Sancağı ve Kazaları: Amari, Milayotmo, Resmo merkez kazası, Humeiri, Marona. 6. Serfice Sancağı ve Kazaları: Alasonya, Guma, Grevene, Kozana, Nasliç, Serfice merkez kazası, Domenik, Livadi, Şateşte, Valvendos. Sisam Beyliği: Vati, Hora, Karlovası, MeratoKambo. Taselya Bölgesi: Kalabaka, Tırhala, Fener, Kardiçe, Çatalca, Urmiye, Dömeke, Tırnova, Baba, Yenice, Yenişehir, Valestin ve Galoz. Ayrıntılı teferruat için bkz. Akdağ, a.g.e. s. 24-26.

[32] Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları, *Atatürk Yolu*, Kasım 1988, s.243.

[33] Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *ÇTTAD*, V/12, (2006/Bahar), s.41-43.

[34] Etabli meselesi ve Atina Anlaşmasının ayrıntıları için Yücel, a.g.e. s.191-200'e müracaat edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti 1923 ile 1929 yılları arasında yaklaşık 500 bin kişiyi Anadolu'ya sevk etti.[35] Göçmenlerin sağlıklı bir şekilde taşınması, karşılanması, konaklaması ve yerleştirilmesi için olağanüstü bir gayret gösterdi. Topraklarını, mesleklerini ve toplumsal statülerini kaybeden yüzbinlerce insana yeni bir vatan, kimlik ve meslek kazandırdı. Onları şehir, kasaba ve köylere yerleştirdi. Çiftçiye toprak, tohum ve tarım aleti, zanaatkâra ise sermaye dağıtarak müstahsil bir hale dönüştürdü.[36]Ancak bütün bu çabalara rağmen istenilen başarıya ulaşılamadı. Mübadilleri ekonomiyle bütünleştirecek adımlar atılamadığı gibi Rumların ticaret ve hizmet sektöründe yaratığı boşluk da doldurulamadı. Barkan'ın deyimiyle "*plansız bir kolonizasyon, başı boş ve cahilane bir idare ile fena tatbik edilmiş bir iskan işi, Türk nüfusu ve ekonomisi üzerinde tahrip edici tesirler doğurdu.*" [37] Yapılan hatalar Mustafa Kemal ve milletvekilleri tarafından şiddetle eleştirildi.[38] Hükümetin beceriksizliği İmar ve İskan Bakanı Celal Bayar tarafından da kabul edildi. Bayar başarısızlığın nedenini "*...gidenlerle gelenlerin şerait-i hayatiye ile iktisadiyesi arasındaki dengesizlik...*" olarak değerlendirdi.[39]

Kolonizasyonda yaşanan bu başarısızlığa rağmen mübadelenin sosyo-kültürel hayatımıza kazandırdığı pek çok şey vardı. Mübadele, yerli sermayenin teşekkülüne ve Anadolu'nun mütecanis bir kitleye dönüştürülmesine hizmet etti.[40] Türkiye'nin sosyo-kültürel değişiminde, zeytin ve tütün üretimin umumileştirilmesinde, şehir ve köy hayatının modernleştirilmesinde, giyim, kuşam ve beslenme alışkanlıklarının şekillenmesinde etkili oldu.[41]

Tasfiye Talepnameleri Nedir?

30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesinde götürülemeyen taşınır ve taşınmazlara mahalli memurlar tarafından el konulacağı, dökümünün yapılacağı, zabıt varakaları düzenlenerek kayıt altına alınacağı belirtilmişti. Dört nüsha olarak tanzim edilecek belgelerden her biri farklı makamlara teslim edilecekti. Bunlardan birincisi mahalli memurlara, ikincisi muhtelit komisyona, üçüncüsü hicret edilen ülkenin ilgili makamlarına verilecekti. Dördüncü nüsha ise mübadilin kendisi tarafından muhafaza edilecekti. Mübadilin terk ettiği malları gösteren bu belgelere Tasfiye Talepnamesi adı verilmektedir. Tasfiye talepnamelerinin büyük bir kısmı göçmenin kendisi tarafından doldurulmuş, ihtiyar heyetince imzalanmış ve karma komisyon tarafından onaylanmıştır.[42]

Tasfiye talepnameleri ortalama beş sayfadan oluşmaktadır. Ancak mükerrer kayıtlar ve ek bilgiler hesaba katıldığında da otuz sayfayı mütecaviz dosyalar da bulunmaktadır. Talepnamelerin büyük bir kısmı matbu cetveller üzerine işlenmiş veriler durumundadır. Bir kısmı ise el yazısıyla doldurulmuş tablolardan ibarettir. Kullanılan yazı tipi son derece bozuk bir hatla kaleme alınmıştır. Genel olarak rik'a kullanılmıştır.

Tasfiye talepnamelerinin birinci sayfasında dilekçe sahibinin hüviyet bilgilerini ihtiva eden on sütunluk bir cetvel bulunmaktadır. Kişinin kimlik bilgileri ile geldiği ve yerleştirildiği idari taksimata ait teferruat burada yer almaktadır. Sütunun son bölümünde dilekçe sahibinin sanatına ait malumat bulunmaktadır. Ancak bu bölüm çoğu zaman (sehven ya da zuhulen) boş bırakılmış durumdadır. Tasfiye talepnamelerinin ikinci sayfası taşınmazlara ait tafsilatı içeren dokuz sütunluk bir cetvelden oluşmaktadır. Burada emlak ve arazinin cinsi, çeşidi, dönümü ya da metrekare-

[35] Yunanistan'dan Türkiye'ye nakledilen mübadil sayısı net değildir. Hemen her kaynakta farklı bir rakamdan bahsedilmektedir. Örneğin Devlet İstatistik Enstitüsünün verilerine göre bu sayı 456 bin 720'dir. İskan Tarihçesi adlı kitapta 499 bin 239 olarak gösterilmiştir. Köy Hizmetlerinin Arazi İskan Dairesi verilerinde 384 bin kişi görülmektedir. Dahiliye Vekaleti ise 358.465 kişiden bahsetmektedir. Bkz. Mehmet Kiracı, *Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006, s.53-54.

[36] Temel, a.g.e. s.95.

[37] Kiracı, a.g.t., s.51.

[38] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995. Meselenin Meclisteki müzakeresi için *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, D.II, C.10, İ.2, 5.11.1340, s.24-60'a bakılabilir.

[39] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, D.II, C.10, İ.2, 5.11.1340, s.52.

[40] Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.36.

[41] Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.296.

[42] Ömer DürriTesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum*, S.53, 1998, s.50.

si, adresi, kıymeti, tasarruf şekli, tapu bilgileri ve yetiştirilen mahsulatın cinsine ait ayrıntılar yer almaktadır. Sayfanın altı muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından mühürlenerek onaylanmış durumdadır. Üçüncü sayfanın sağ tarafında terk edilen emval-i menkuleye ait bilgilerin yer aldığı üç sütunluk bir cetvel yer almaktadır. Sütunların ilk ikisi eşyay-yı beytiye ve ticariyeye aittir. Son sütunda terk edilen hayvanata ait ayrıntılar bulunmaktadır. Aynı sayfanın solunda ise Yunan hükümeti tarafından müsadere edilen mallara ait bilgiler yer almaktadır. Sayfanın altı yine muhtar ve azaları tarafından imzalanmış bulunmaktadır. Dördüncü sayfada Yunan hükümeti tarafından istimlak edilen mallar, beşinci sayfada ise matbu bir vekaletname yer almaktadır.[43]

Bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi[44]nde yaklaşık yüz elli bin tasfiye talepnamesi bulunmaktadır. Bu belgeler arşiv personeli tarafından 165 cilt olarak tasnif edilmiştir.[45] Ancak belgelerin yüzde biri bile araştırmacılar tarafından okunup değerlendirilememiştir.[46] Tasfiye talepnamelerinin kullanıldığı bazı akademik çalışmalar vardır. Fakat bu çalışmalar dilekçe sahibinin kimliksel bilgilerin deşifre eden muhtasar veriler durumundadır. Oysa bu belgeler niteliksel açıdan zengin bir kaynaktır. Tasfiye talepnameleri döneme ve coğrafyaya ait önemli ipuçları barındırmaktadır. Her belge mübadillere ait isim ve unvanları, mahalle, köy, kasaba ve şehir adlarını, bölgenin yeryüzü şekillerini, cami, çarşı gibi yerleşkelerin isim ve adreslerini, imam, muhtar ve ihtiyar heyetinin üyelerini, tapu ve veraset usullerini, hane tanzim ve tiplerini, iktisadi faaliyetlerini, ekilen arazi miktarını, yetiştirilen ürün çeşitlerini, büyük ve küçük baş hayvan sayılarını ve bunların Türk lirası cinsinden değerini ihtiva eden deşifre edilmemiş bir hazine durumundadır. Bu bağlamda tasfiye talepnameleri şer'iyye sicilleri, tahrir ve temettuat defterleri kadar önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda tarihi toponomi ile Türk antroponimisinin en değerli referanslarından biridir. Dönemin ve coğrafyanın siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel tarihinin anlaşılıp açıklanması tasfiye talepnameleri üzerinde gerçekleştirilecek şümullü çalışmalarla mümkündür.

Memleketleri ve Yerleştirildikleri Yere Göre Sakarya Mübadilleri

Sakarya, iklimi, verimli ve boş toprakları, su kaynakları, stratejik konumu ve ulaşım imkanları ile Anadolu'nun cazibe merkezlerinden biridir. Şehrin sahip olduğu coğrafi ve iktisadi imkanlar büyük nüfus hareketlerini kaçınılmaz kılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren Balkanlardan ve Kafkasya'dan gelen göçlerle Türklerin, Çerkeslerin, Abazaların ve Gürcülerin farklılıklarıyla zenginleştirdiği bir huzur yurduna dönüşmüştür.

Sakarya, 1923 yılının başlarında yedinci iskân mıntıkasının merkezi durumundaki Kocaeli Vilayetine bağlı küçük bir ilçe konumundadır.[47] Bugünkü Sakarya'yı oluşturan Karasu, Akyazı, Hendek, Geyve, Kaynarca, Söğütlü ve Taraklı da Kocaeli vilayetine bağlı kaza ve nahiyeler durumundadır. Şehrin nüfusu yaklaşık yüz yirmi beş bin civarındadır ve bunun ekseriyeti muhacirlerden oluşmaktadır.[48]

---

[43] *Başbakanlı Cumhuriyet Arşivi*, 130-16-13-2_675-2079-7, s.1, 2, 3 ve 4.

[44] Bu isimlendirme B.C.A şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

[45] Adı geçen kataloğa Başbakanlık Cumhuriyet Arşivine ait www.devletarsivleri.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

[46] Tasfiye talepnamelerinin içeriği ve önemine ait tafsilat için Ercan Çelebi'nin "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri" adlı çalışmasına bakılabilir.

[47] Şehrin nüfusuyla alakalı bilgiler muhteliftir. 1925-1926 devlet salnamesine göre Adapazarı, Geyve ve Hendek'in toplam nüfusu 124.495'dir. Bu rakam 1927-28 ve 1930 devlet salnamelerinde 138.852 olarak belirtilmiştir. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-26, İstanbul 1926, s.744; Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-28,* İstanbul 1928, s. 1096; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1930*, İstanbul 1930, s.607. Bugünkü Sakarya ve mülhakatı 1954 yılında kurulmuştur. 1954'de Karasu, Adapazarı, Akyazı, Hendek ve Geyve kazaları birleştirilerek Sakarya adlı yeni bir il oluşturulmuştur. 1966 yılında gerçekleştirilen yeni bir düzenleme ile Kaynarca'da Sakarya'ya dahil edilmiştir. Bkz. *1967 Kocaeli İl Yıllığı*, İstanbul, 1967, s.30.

[48] Mehmet Eröz-Seyfi Alpan, *Adapazarı ve Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayınları, Adapazarı 1968, s.11.

Tasfiye talepnamelerine göre Sakarya ve ilçelerine 310 erkek, 110 kadın olmak üzere toplam 422 kişi yerleştirilmiştir.[49]Mübadillerin iskanında yörenin sosyo-ekonomik koşullarına, iklim ve arazi şartlarına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda Selanik, Manastır ve Yanya'dan gelen zari ve rençberler tercih edilmiştir.

Mübadillerin yüzde doksan ikisi Selanik göçmenidir. Sakarya'ya yerleştirilen Selanikli mübadil sayısı 287 erkek 102 kadın olmak üzere toplam 389 kişidir. Selanik muhacirleri arasındaki ekseriyeti Siroz mübadilleri oluşturmaktadır. Bu rakam yaklaşık 271 kişiden ibarettir ve Siroz'un hemen her mahalle ve köyünden mübadile rastlamak mümkündür. Bunlar arasında Acve, Ali Hayrat, Çakallar, Dragos, Firizli, Gulamlı, Hacıisalar, Hamzalı, Hemendos, Koçanlı, Mekeş, Motunca, Pençiroz, Petkova, Pürne, Todoriç, Vilçeste, Çavdarlar, Dimitriç, Ebdimal, Ebdiye, Kibriye, Kopriva, Köprübaşı, Kurfallı, Neolyan, Ormanlı, Osmanlı, Rahmanlı, Sohbaniye, Tuğlar, Yeniköy, Anceste, Çerpeşte, Küpköy, Lizedere, Menuf, Selime, İkitelli, Vetire, Vitaste, Köseli, Kadiriye, Pervişte, Balitros, Ömerdedeler, Sengel, İsmailli, Radeligöz, Kormişte, Ilıcadere, İğneli, Alşan ve Motoh Köyleri ile Ahmet Paşa, Arap Hatip, Bacdar Hayrettin, Bazdar, Çalık, Doksanbin, Eynelli, Hakim Davut, Hamzabey, Hoca, Kara Hamza, Külahlı, Musa Çelebi, Debbağ Murat, Kayalı, Muhacir, Orta, Süleyman Bey, Çakırlı, Çerkez Fuadiye, Gazi Evrenos, Tatar Hatun, Baraklı Cuma, Cami-i Atik, Bedrettin Bey ve Yenice Mahalleleri bulunmaktadır. Mahalle ve köyler arasındaki en büyük ekseriyet on sekizer kişi ile Alşan ve Motoh'a aittir.

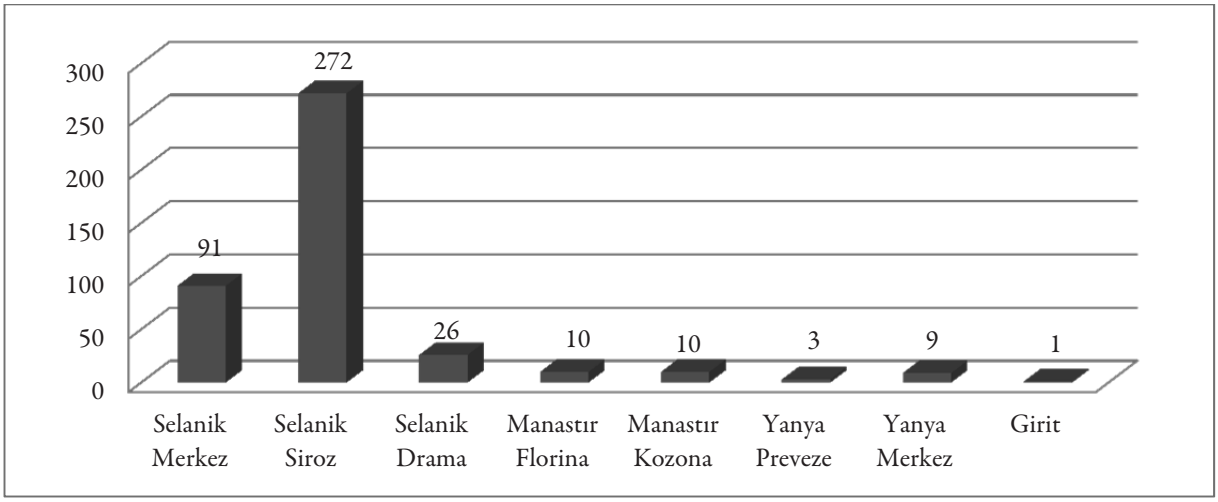
Siroz mübadillerini Selanik merkez livadan gelenler takip etmektedir. Merkez livadan Sakarya'ya yerleştirilen Selanikli mübadil sayısı toplam 91 kişidir. Ahatlı, Akıncalı, Bahşili Çiftlik, Balioğulları, Hacı Bayramlı, Karasinan, Uzun Ali ve Virlan Köyleri ile Bahşili Hoca, Çorbacı Çeşme, Hamidiye, Kasım Paşa, Mevlana, Musa Paşa, Yakup Paşa ve Papaz Ahmet Çeşmesi Mahallerinden birer, Bulamaçlı, Gedikli, Hasanobası, Notya, Polyan ve Suha Köyleri ile Mescit ve Sarıgöl Mahallelerinden ikişer, Robaba Köyü, Kala-i Bala ve Suluca Mahallelerinden üçer, Bahşili Köyü, Mesut Hasan ve Ahmet Subaşı Mahallelerinden dörder kişi bulunmaktadır. Seyit Alaattin Mahallesinden beş, Hamzalı ve Hacıeseler Köyü'nden ise altı kişi göç etmiş durumdadır.

Sakarya'ya yerleştirilen Selanik mübadilleri arasında Dramalılar da bulunmaktadır. Bunlar14 erkek, 12 kadın olmak üzere toplam 26 kişidir. Mübadillerden birer kişi Ahadlar, Çerağ, Derviş Bali Köyleri ile Halil Bey, Orta ve Yenimahalle Mahallelerinden, ikişer kişi Ada, Beklemiş, Darıova, Kurtalar, Rahvika Köyleri ile Kassam, Namazgah ve Toyran Mahallelerinden, dört kişi ise Kil Mahallesinden gelmiştir.

Selanik'ten sonra en büyük ekseriyet yüzde beşlik dilimle Manastır'a aittir. Manastır Vilayetinin Florin ave Kozana Livasına mensup 20 kişi bulunmaktadır. Yanya'dan 12, Girit'ten ise 1 kişi mevcuttur. Bu mübadillerden bir bölümü Arhanmo, Artur, Arpiçe, Debre, Toğçular, Kanbalı ve Kayalı Köylerine, diğer bölümü ise Balısubaşı, Hamzabey, Saray, Sinan, Taşlık, Arslanpaşa, Çeşme, Sivri Çeşme, Loça Yusuf Ağa ve Süleymaniye Mahallelerine mensuptur. Manastır Vilayetine mensup bir kişinin isim ve mahaline ulaşılamamıştır. Livası meçhul Sarıgül Zeleniç Köyünden ise bir kişi bulunmaktadır.[50]

[49] Sakarya mübadillerine ait 365 beyanname bulunmaktadır. Bunlardan 156'sı 1926'da, 131'i 1925'de, 32'si 1929'da, 24'ü 1924'de, 15'i 1927'de, 3'ü 1930'da, 2'si 1923'de ve 1'i 1928'de düzenlenmiştir.

[50] Ayrıntılı bilgi için bkz. *B.C.A*, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Kataloğu, F.K: 130-16-13, Sakarya mübadillerine ait Tasfiye Talepnameleri.

Grafik 1: Sakarya Mübadillerinin Geldikleri Vilayet ve Livaya Göre Dağılımı

Mübadillerin Sakarya'ya yerleştirilmesi son derece makul bir çerçevede yürütülmüştür. Sosyo-ekonomik koşullara uygun adil bir taksimat gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Adapazarı ilçesine toplam 192 kişi yerleştirilmiştir. Bunlardan 43'ü Avadis Mahallesinde iskan edilmiştir.[51] Avadis Mahallesini 41 kişi ile Celül Mahallesi[52], 27 Kişi ile Peşkirci-i Kebir Mahallesi[53], 12 kişi ile Subaşı Mahallesi[54], 9 kişi ile Garipler Mahallesi[55], 8 kişi ile Müslim Subaşı Mahallesi[56] ve 5 kişi ile Gedikoğlu Mahallesi[57]takip etmektedir. Mübadillerden dörder kişi Savuklar Köyü[58] ile Semerciler[59] ve Peşkirci-i Sagir[60] Mahallelerine yerleştirilmiştir. Adapazarı'ndan sonra en büyük iskan Geyve'de gerçekleştirilmiştir. Tam 175 kişi ilçenin muhtelif köy ve mahallelerine taksim edilmiştir. Eşme'ye 58 kişi, Akhisar'a 35 kişi, Gökgöz'e 31 kişi, Cedit Müslim'e 14 kişi, Gazi Süleyman Paşa'ya 9 kişi, merkez yerleşkeye 8 kişi, İstasyon Mahallesine 3, Orhaniye Mahallesine 2, Doğantepe, Orta Mahalle, Turgutlu ve Umurbey'e birer kişi yerleştirilmiştir.[61]

[51] Mesela bkz. *B.C.A., MMKTT,* 130-16-13-285-863-6, 27.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-674-2073-22, 03.03.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-677-2091-34, 28.12.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-677-2091-34, 28.12.1926.

[52] Mesela bkz. *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-152-29-16, 06.03.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-680-21-07, 18.05.1926.

[53] Mesela bkz. *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-708-2240-4, 26.01.1929.

[54] Mesela bkz. .*B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-285-863-5, 27.05.1926.

[55] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-682-2116-9/11/21/22/28/30/31, 03.05.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-703-2218-6, 12.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-733-2377-20, 02.06.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-152, 29-18, 06.03.1926.

[56]*B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-285-863-5, 27.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-680-2107-46, 18.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-1021-4077-4, 12.04.1925.

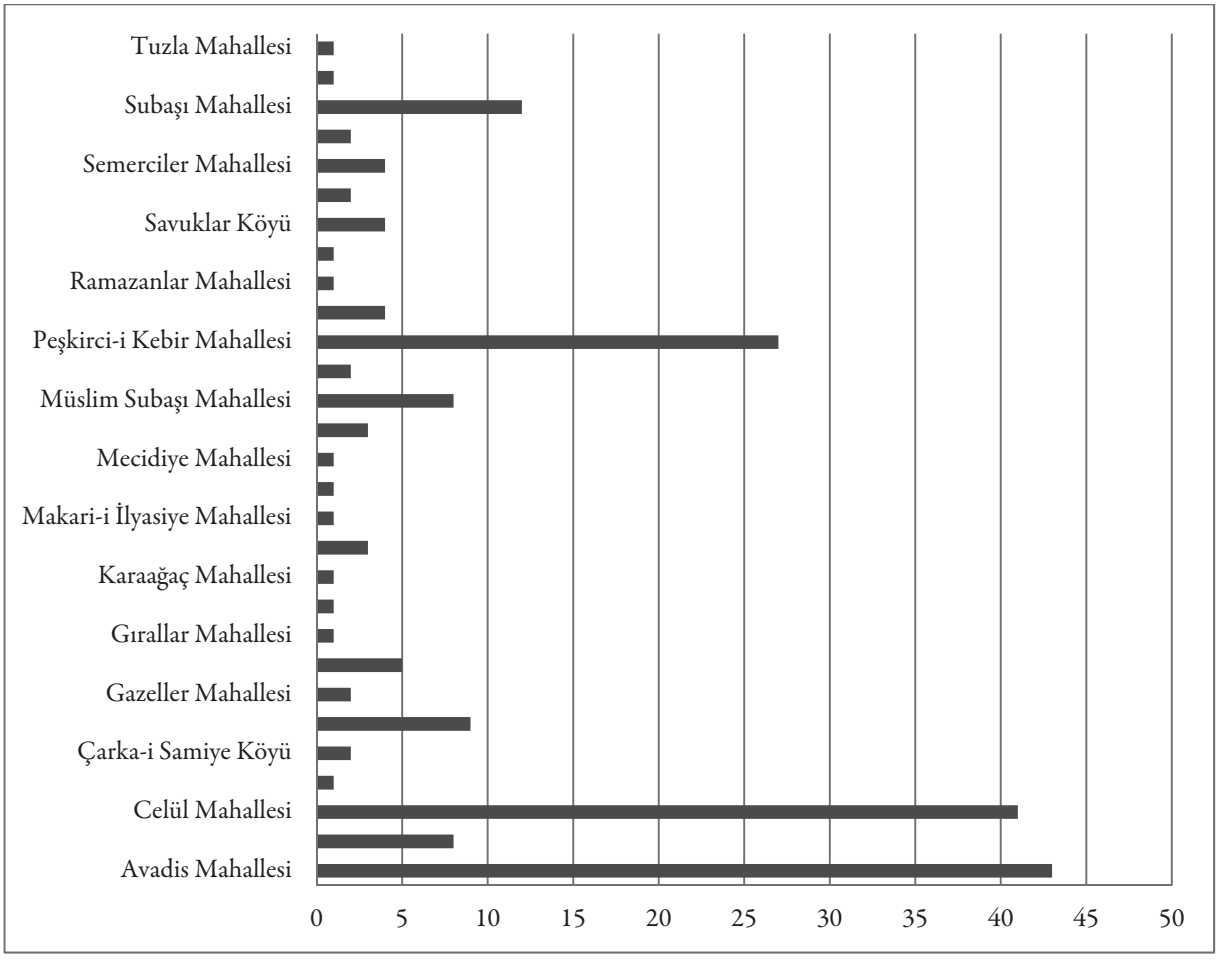
[57]*B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-680-2107-47/48, 18.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-690-2150-29, 02.05.1927.

[58] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-682-2116-3/4, 03.05.1925.

[59] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-367-56-2, 02.09.1926.

[60] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-152-29-14, 06.03.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-161-76-11, 29.03.1926.

[61] Mesela bkz. *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-86-332-2, 27.06.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-86-331-9, 27.06.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-182-205-10, 16.01.1925.

Grafik 2: Mübadillerin Mahallelere Göre Taksimatı

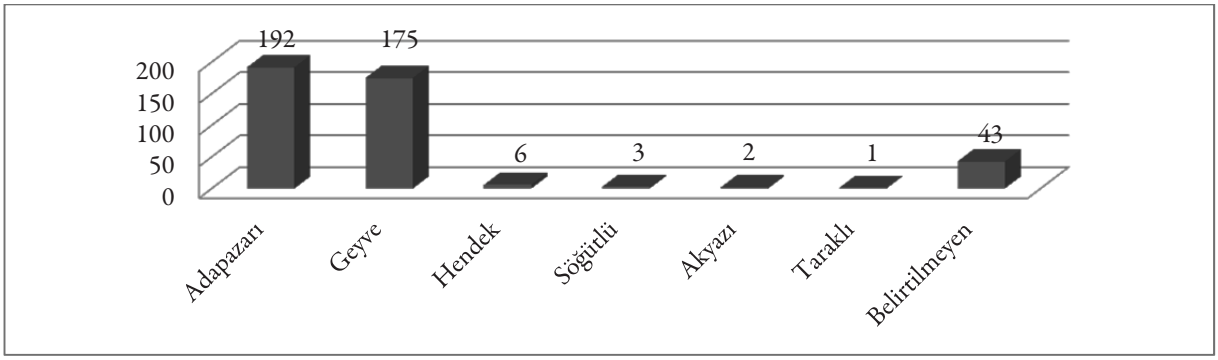
Adapazarı ve Geyve'de yaşanan yoğunluk diğer ilçelerde giderek azalmıştır. Hendek'e 6[62], Söğütlü'ye 3[63], Akyazı'ya 2[64], Taraklı'ya sadece 1 kişi iskan edilmiştir.[65] Arifiye, Karasu, Kaynarca ve Sapanca'da ise herhangi bir iskan gerçekleştirilmemiştir. Böylece mübadillerin yüzde 46'sı Adapazarı'na, yüzde 41'i Geyve'ye, yüzde 3'ü de Hendek, Söğütlü ve Akyazı'ya yerleştirilmiştir.

[62] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-682-2112-24/25/26, 04.05.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-689-2144-1/2, 09.04.1927; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-688-2141-23, 22.04.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-705-2228-8/9, 25.05.1927; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-1003-3970-4, 14.04.1926.

[63] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-688-2141-47, 02.11.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-701-2205-34, 23.10.1926.

[64] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-688-2139-30/31, 02.05.1925/12.05.1926.

[65] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-221-459-15, 25.03.1925.

Grafik 3: Mübadillerin Yerleştirildiği Yere Göre Dağılımı

MÜBADİLLERİN MESLEKİ VAZİYETİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve demografik koşullar nitelikli insan gücüne olan ihtiyacı büyük bir zarurete dönüştürdü. Mübadele nüfusun keyfiyeten ve kemiyeten güçlendirilmesi, tarıma dayalı iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından son derece önemliydi. Ancak bu iş fer'i ve fenni bir usulle gerçekleştirilebilirdi. Her şeyden evvel ülkenin ve bölgenin ihtiyaçları doğru belirlenmeli, nitelikli işgücünü ikame edecek yeni politikalar üretilmeliydi.

Sakarya, sahip olduğu bereketli topraklarıyla tarıma dayalı kalkınma stratejisi için oldukça elverişliydi. Şehrin münbit arazisi mübadillerin engin tecrübesiyle muazzam bir laboratuvara dönüştürülebilirdi. Bu coğrafi ve zirai özellikler Sakarya'ya 134 çiftçinin yerleştirilmesinde etkili oldu. Bu oran diğer meslek sahiplerinin yaklaşık yüzde 32'sine tekabül ediyordu. Mübadiller geldikleri coğrafyanın iklim özelliklerine göre Selanik, Siroz, Drama, Florina ve Kozana'dan seçilmişti ve hemen hepsi buğday, arpa, mısır, fasulye, soğan ve tütün üretiminde son derece tecrübeliydi.

Sakarya'ya yerleştirilen mübadiller arasında farklı sınıf ve tabakalara mensup insanlar da bulunuyordu. Bunlardan bir kısmı asker, bakkal, berber, çiftçi, helvacı, kasap, kozacı, marangoz, mürettip, rençber, tüccar, tütüncü, zahireci, ev hanımı, arabacı, aşçı, fırıncı, hancı, kunduracı, öğretmen, öğrenci, hoca, nalbant, saraç, semerci, tahsildar, yemenici, demirci, kahveci ve süpürgeciydi.[66] Yani daha genel bir ifadeyle mübadillerin yüzde 16'sını rençberler, yüzde 11'ini tüccarlar oluşturuyordu. Geri kalanın yüzde 7'si ev hanımlarından, yüzde 6'sı esnaflardan, yüzde 2'si ise memurlardan ve öğrencilerden meydana geliyordu. Yüzde 24'ünün mesleği hakkında sehven ya da zuhulen herhangi bir bilgi bulunmuyordu.[67] Gelenler arasında kendi işiyle meşgul olanlar[68], sanatı olmayanlar[69], mesleğini "nisa" [70] ya da "ashab-ı alaka" [71] olarak tanımlayanlar da vardı.[72]

---

[66] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-682-2116-21, 03.05.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-152-27-1, 06.03.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-285-863-5, 27.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-285-863-6, 27.05.1926:*B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-367-51-2, 04.05.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-361-11-1, 04.05.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-411-352-9, 05.05.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-409-340-9, 24.02.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-409-340-11, 24.02.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-680-2107-48, 18.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-700-2201-5, 21.04.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-700-2201-2, 21.04.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-688-2141-42, 12.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-688-2141-22, 02.11.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-701-2205-37, 21.10.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-701-2205-42, 23.10.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-861-3094-14, 28.04.1927; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-845-2987-19, 20.01.1929.

[67] "sanatı" ibaresi yaklaşık 100 kişi tarafından boş bırakılmıştır. Bu durum maslahatın yoğunluğundan kaynaklanan bir ihmal ya da sehven yapılmış bir hata olabilir.

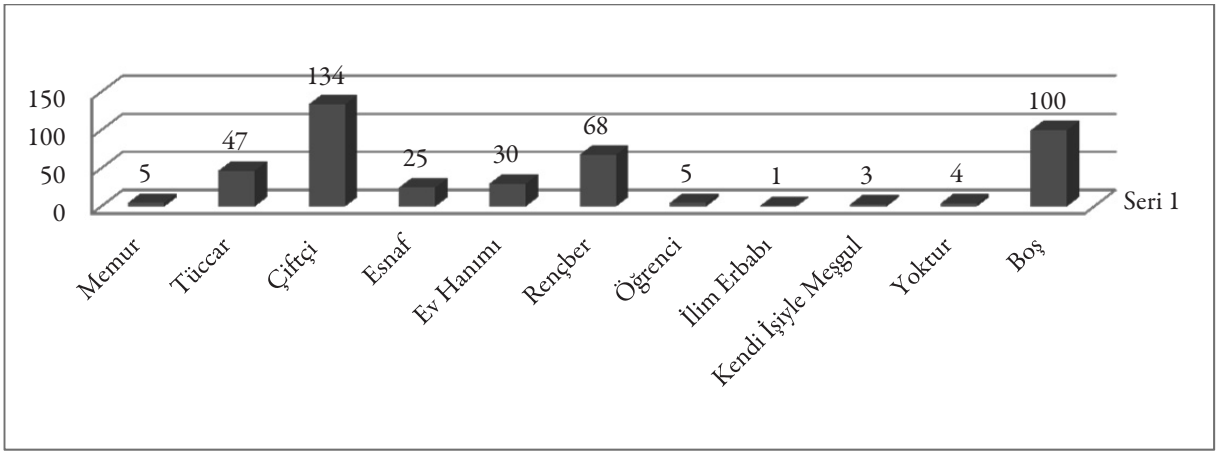
[68] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-682-2116-32, 03.05.1925.

[69] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-962-3723-1, 16.07.1925.

[70] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-669-2032-3, 16.03.1929.

[71] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-675-2079-6, 13.08.1924.

[72] Selanik Siroz Debbağ Murat Mahallesi sakinlerinden Fehmi oğlu Ali "ashab-ı alakadan", Selanik Siroz Çerkez Fuadiye Mahallesinden Mustafa kızı

Grafik 4: Mübadillerin Mesleklerine Göre Dağılımı

Terkedilen Taşınmazlara Ait Bilgiler

Tasfiye talepnamelerinde ortaya konan ayrıntılı envanter Osmanlı Devletinin malî ve harsî derinliği kadar Türk ırkının sanatta, mimaride ve medeniyette göstermiş olduğu büyük kabiliyetin müşahhas bir abidesidir. Türkler tarafından inşa ve ihya edilen Balkan şehirleri, imparatorluk zevk ve ihtişamının tecessüm ettiği numuneler durumundadır. Ortalama bir Türk hanesi, yalnızca ikamet edilen bir mekan değil, içinde pek çok yapıyı barındıran kompleks bir binadır. Hemen her ev birkaç dönümlük arazisi ve müştemilatı ile muazzam yapılar durumundadır. Haneler, tahtanî ve fevkanî olmak üzere en az iki kattan oluşmaktadır. Birçoğu samanlık, harman yeri, ahır, ağıl, anbar, kiler ve mandırayla zenginleştirilmiştir. Bu haliyle evden daha çok büyük bir çiftliği andırmaktadır.

Balkan Türkleri tarafından Yunan makamlarına farklı boyut ve şekillerde yüzlerce bina terk edilmiştir. Terkedilen hane ve müştemilat içinde en büyük kayıp Selanik'e aittir. Selanik'e tabi Siroz Livasında 289 hane, 106 samanlık, 52 harman yeri, 70 ağıl/ahır, 22 anbar ve 3 mandıra, Merkez livadan 109 hane, 25 samanlık, 11 harman yeri, 16 ağıl/ahır ve 1 anbar, Drama Livasından ise 21 hane, 1 samanlık, 1 harman yeri, 3 ağıl/ahır terk edilmiştir. Köy ve mahalleler arasındaki en büyük tahribat Motoh[73], Vetire[74], Alşan[75], İğneli[76], Kormişte, Ömerdedeler, Hamzalı[77] ve Hacıeseler[78] köylerine aittir.

Bu kayıp Manastır, Yanya ve Girit vilayetlerinde daha azdır. Manastır'da 14 ev, 6 samanlık, 1 harman yeri, 4 ağıl/ahır ve 1 anbar[79], Yanya'da 8 hane, 1 samanlık, 1 harman yeri, 1 ağıl/ahır[80], Girit'te ise yalnızca bir hane terk edilmiştir.[81]

---

ve İbrahim eşi Havva ise "nisa" olduğunu belirtmiştir.

[73] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-680-2107-38, 18.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-701-2205-46/2/3/4/5/6/7/8/9/10/12, 18.02.1926/23.10.1926.

[74] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-731-2367-14, 07.06.1927; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-733-2377-18/19/20, 02.06.1926.

[75] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-689-2142-23, 02.03.1927; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-701-2205-27/28/29/30/31/32/33/34/35/37, 23.10.1926/21.10.1926/23.09.1926/18.02.1926/29.09.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-706-2235-11/17, 27.07.1924/04.08.1924; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-708-2240-3, 26.01.1929.

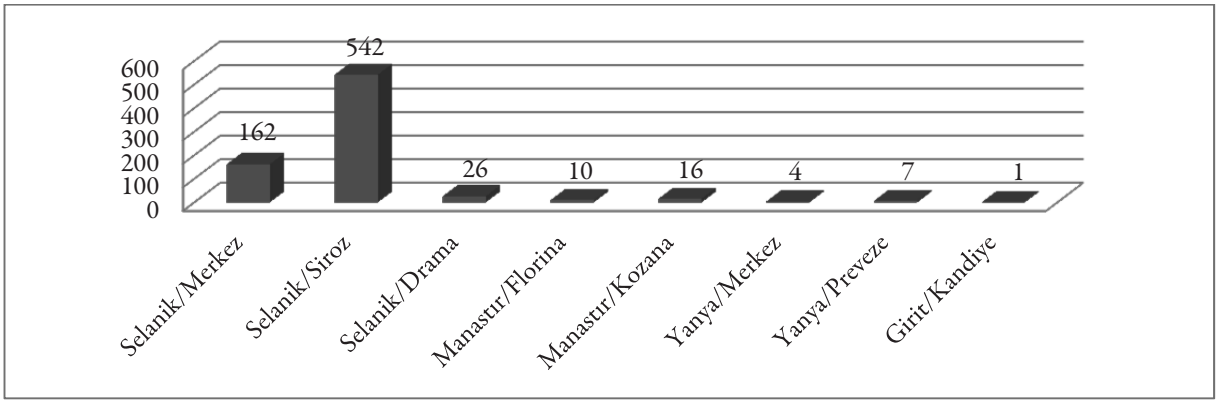
[76] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-703-2218-8/9, 18.04.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-701-2205-26/38/39/40/41/42/43/45, 23.10.1926.

[77] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-426-447-2, 04.02.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-426-448-7/8/9/14/15, 04.02.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-466-759-3/4/6/7, 12.01.1929; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-466-758-3/9/10/14/15, 12.01.1929/13.01.1929; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-676-2086-5, 12.08.1924.

[78] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-426-448-11/13, 04.02.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-466-759-1, 13.01.1929; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-466-758-4/5/6/8/1112/16, 13.01.1929/12.01.1929/03.01.1929.

[79] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-152-27-1/3, 06.03.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-149-1-1/6/11, 06.03.1926/09.05.1924/22.02.1924; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-161-76-11, 29.03.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-273-797-16, 14.02.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-282-846-20, 09.09.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-285-863-5/6, 27.05.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-347-1244-52, 02.06.1925.

Böylece tüm vilayet ve livalarda toplam 442 hane, 139 samanlık, 66 harman yeri, 94 ağıl/ahır, 24 anbar ve 3 mandıra Yunan makamlarına bırakılmıştır.

Grafik 5: Yunan Makamlarına Terk Edilen Taşınmazların Miktarı

Hane ve müştemilat konusundaki astronomik rakamlar arazi kayıpları hususunda aritmetik bir felakete dönüşmüştür. Zira mübadillerin yüzde otuz dördünün çiftçilerden oluştuğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda yalnızca Selanik'te terkedilen arazi miktarı neredeyse 45 bin dönümdür. Bu muazzam yekun mahsulatın cinsi bakımından da muazzam bir çeşitlilik arz etmektedir. Mesela Siroz'da terk edilen arazi miktarı yaklaşık 36 bin dönümdür ve bu yekunun 27 bin 169 dönümünde tütün, buğday, arpa, çavdar, mısır, yulaf, afyon, fasulye, pamuk, susam, anason ve bostan ekilidir. Arazinin 391 dönümünde üzüm, 2.372 dönümünde kerestelik meşe, 668 dönümünde çayır bulunur. Yaklaşık 187 dönümünde dut, elma, kiraz, şeftali, kestane ve erik ağaçlarını havi muazzam bahçeler yer alır. 3.336 dönüm ise arsalık arazi durumundadır. Aynı muhteviyat merkez ve Drama livaları içinde geçerlidir. 9.488 dönüm arazinin bulunduğu merkez livada ekilen arazinin 6.643 dönümünü buğday, arpa, çavdar, yulaf, susam, tütün, mısır ve pamuk oluşturmaktadır. 164 dönüm bağlık arazide üzüm yetiştirilmektedir. 95 dönüm bahçede sebze, meyve, soğan, yonca, tütün ve hububat, 966 dönüm ormanlık arazide kerestelik ağaç ve 6 dönümlük çayırda yemlik ot bulunmaktadır. Livada bulunan hanelik arsa miktarı yaklaşık 135 dönümdür. Bu yekun Drama'da biraz daha azdır. Bu durum Drama mübadillerinin sayısıyla alakalıdır. Drama'da bulunan toplam arazi miktarı 716 dönümdür. Ekilen arazilerin yüzde 93'ü tarla, yüzde 6'sı çayır, orman, bahçe ve yüze 1'i bağdır. Mahsulatın büyük bir kısmı tütünden oluşmaktadır.[82]

Aynı tabloyu Manastır ve Yanya'da da görmek mümkündür. Manastır'da ekilen arazi miktarı Yanya'da ekilen arazinin yaklaşık 4 katıdır. Bu sahanın yüzde 89'unu tütün, pamuk, mısır ve arpanın yetiştirildiği tarlalar, yüzde 5'ini çayırlar, yüzde 4'ünü üzümlük bağlar, yüzde 2'sini meyve ve sebzeye hasredilmiş bahçeler oluşturur. Yanya'daki araziler daha azdır ancak mahsulatın cinsi biraz daha farklıdır. 160 dönüm arazinin bir bölümü zeytin ve nar ağaçlarıyla kaplıdır. Diğer bölümü arpa, mısır, soğan, bostan, buğday, yulaf ve afyon ekili tarlalardır.[83]

Mübadillerin terk ettiği taşınmazlar arasında ticarethaneler de bulunmaktadır. Sakarya mübadilleri tarafından Yunan makamlarına terk edilen ticarethane sayısı yaklaşık 65 kepenktir. Bunlar arasında 18 değirmen, 36 mağaza, 3 kahvehane, 2 kıraathane, 2 marangozhane, 2 han, 1 bakkal ve 1 bir berber bulunmaktadır. Mağaza olarak adlandırı-

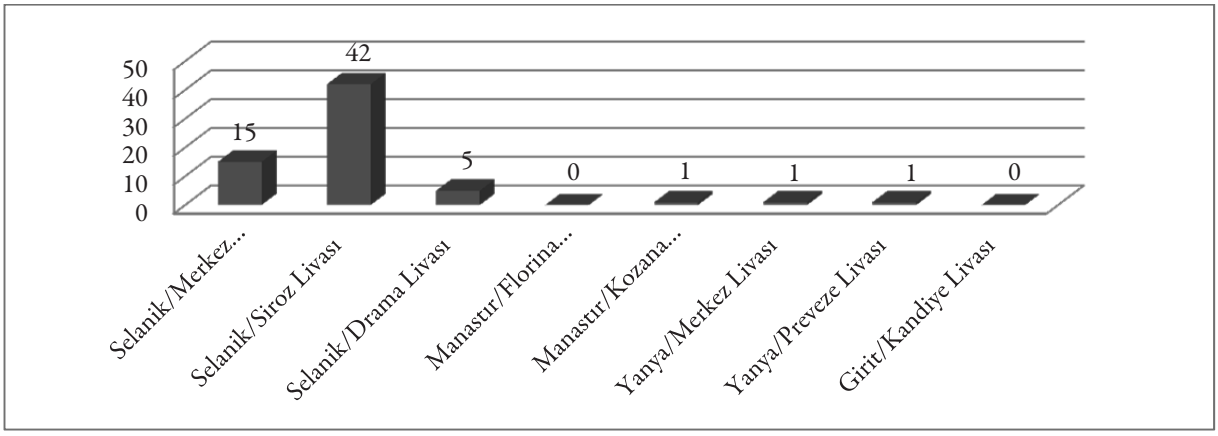
[80] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-1024-4094-5, 07.02.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-1028-4122-34, 15.04.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-1023-4087-6, 16.05.1924; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-1021-4077-6, 12.04.1925, *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-1021-4077-4, 12.04.1925; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-1033-4147-15, 20.04.1925.

[81] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-125-596-6, 24.12.1923.

[82] Teferruat için Ek 1, 3 ve 5'e müracaat ediniz.

[83] Ayrıntılar için Ek 6 ve 7'ye bakılabilir.

lan ticarethanelerin bir kısmı debbağ hane ve saraçhane hüviyetindedir. Diğer bölümü ise demirci, tütüncü, kereste-ci ve fırıncılardan ibarettir.[84]

Grafik 7: Vilayetler Bazında Terkedilen İş Yeri Oranı

Terkedilen Taşınıra Aİt Bİlgİler

Tasfiye talepnamelerinde ibraz edilen envanter arasında hayvanatın cins, miktar ve kıymetine dair ayrıntılarda bulunmaktadır. Bu teferruat hayvancılığın tarım ekonomisi içindeki mevkiini tespit etmemiz açısından oldukça önemlidir. Mübadillerin gelir kaynakları arasında tarımdan sonra en önemli sektör kuşkusuz hayvancılıktır ve hemen her aile besicilikle ilgilenmektedir. Yörede beslenen küçükbaş hayvan sayısı toplam hayvan sayısının yaklaşık yüzde 88'ini oluşturmaktadır. Siroz 3.755 res koyun ve keçiyle bu sektörde lider durumundadır. Bu rakam Drama, Selanik merkez livası ile Manastır ve mülhakatında son derece düşüktür. Siroz'dan sonra en büyük pay 1.978 koyun ve keçiyle Yanya vilayetine aittir.

Büyükbaş hayvanların genel toplam içindeki oranı ise yalnızca yüzde 12'dir. Bunlar arasında karasığır öküzü, karasığır ineği, manda, tosun, dana, düve, at, bargir, merkep ve ester bulunmaktadır. Siroz vilayeti cins ve miktar açısından çok sayıda büyükbaş hayvanı içinde barındırır. Livanın muhtelif köylerinde 300 res karasığır öküzü, 226 res inek, 104 res manda, 29 res at, 89 res bargir, 107 res merkep ve 6 res ester beslenmektedir. Siroz'u mütevazı rakamlarla Selanik merkez livası takip etmektedir.[85]

Mübadiller arasında aracılar da bulunmaktadır. Arıcılık genel toplam içinde yalnızca yüzde 1'lik dilimi oluşturmaktadır. Tasfiye talepnamelerine göre arıcılık Siroz'a ait bir sektördür. Alşan Köyü'nde 40[86], Ebdiye Köyü'nde 45[87], Ömerdedeler Köyü'nde 10[88] olmak üzere toplam 95 adet kovan bulunmaktadır. Kümes hayvancılığı hususunda yeteri kadar malumat yoktur. Sektöre ait tek kayıt Pençiroz Köyü'ne aittir.

Tasfiye talepnamelerinin b cetvelinde terk edilen eşyanın cins ve kıymetine dair ayrıntılı bir bilanço yer alır. Bu bilanço kullanılan ev eşyasının cinsi ve kıymeti açısından son derece önemlidir. Aynı zamanda alım gücü, kişisel ve yöresel teraküm ile fiyat endeksi konusunda kıymetli bir delildir. Yunan makamlarına terk edilen eşyalar arasında tabak, bakır kap, halı, kilim, yatak takımı, kundura, araba, saban ve pulluk bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı

[84] Bkz. Ek 1, 3, 5, 6 ve 7.
[85] Bkz. Ek 2, 4, 5, 6 ve 7.
[86] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-701-2205-27/28/29/30/31/32/33/34/35/37, 21.10.1926/23.10.1926/23.09.1926/18.02.1926/29.09.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-706-2235-11/17, 27.07.1924/04.08.1924; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-7082240-3, 26.01.1929.
[87] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-7012205-13/14, 12.05.1926/23.10.1926.
[88] *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-681-2110-22/23/25/28/31/32/33, 04.02.1926; *B.C.A., MMKTT*, 130-16-13-682-2112-7, 03.05.1925.

müsadere ya da yağma edilmiş durumdadır.[89] Terk edilen ev eşyasının değeri toplam 437.475 TL'dir.[90] Bu yekunun 434.822 lirası Selanik Vilayetine, 1.113 lirası Manastır Vilayetine, 1.540 lirası ise Yanya Vilayetine aittir. Girit'e ait herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Toplam yekun içerisindeki en büyük pay 175.735 lirayla Motoh Köyü'ndedir. Motoh Köyü'nü 95.000 lirayla Ebdiye Köyü, 36.500 lirayla Namazgah Mahallesi, 30.805 lirayla Kadiriye Köyü ve 20.600 lirayla Yenice Mahallesi takip etmektedir. Kişisel bazdaki en büyük kayıp ise Siroz Ilıcadere Köyü sakinlerinden Mehmet oğlu çiftçi Mustafa'ya aittir.[91] Yenice Mahallesinden Cafer oğlu semerci Abdurrahman[92], Kadiriye Mahallesinden Emin oğlu fırıncı Ahmet[93], Motoh Köyünden Hasan oğlu çiftçi Mustafa da önemli bir yekunu kaybetmiş durumdadır.[94]Eşya-yı beytiye meyanında gasp edilmiş bir miktar da para bulunmaktadır.[95]

Terkedilen, yağmalanan ya da müsadere edilmiş mallar arasında ticari eşyalar da yer alır. Bunların ekseriyeti mısır, buğday, arpa, çavdar, burçak, darı, mercimek, fasulye, biber, alef, yulaf, tütün, üzüm, susam, saman, anason, kozak, pamuk, palamut ve eşcardan mürekkep zehair-i ticariye durumundadır. Diğer kısmı da un, şeker, helva, kamış, fıçı, kantar, terazi, araba, nakliye arabası, at takımı, pulluk, karasaban, keçe, meşin, sahtiyan, yapağı, kereste, tahta, tuğla, kiremit, kara ağaç, tütün kurutma aletleri, saraçlara, berberlere ve demircilere mahsus alet ve edevat, bakkal ve mandıra malzemesi, keçi ve koyun zili, çoban köpeği ve kerpiçten mamul barakalardan oluşmaktadır.

Terk edilen eşya-yı ticariyenin parasal değeri 679.111 TL'dir. Bu meblağın 1.748 lirası Selanik merkez livasına, 662.278 lirası Siroz'a, 8.680 lirası Drama'ya, 4.500 lirası Florina'ya, 24 lirası Kozana'ya, 1.881 lirası ise Yanya merkez livasına aittir. Bu yekun içindeki en büyük meblağ yine Selanik Vilayetinde bulunmaktadır. Siroz'un Demirhisar Kazasına bağlı Çerkez Fuadiye Mahallesi sakinlerinden Musa oğlu çiftçi Mehmet tam 436.250 liralık malzemeyi terk etmiştir.[96] Siroz Ebdiyeli Mehmet oğlu çiftçi Halil 71.000, hemşerisi Musa oğlu çiftçi Ahmet ise 59.901 lira kaybetmiştir.[97] Köy ve mahalleler arasındaki kayıplar da olağanüstü boyuttadır. Çerkez Fuadiye Mahallesi 461.250 lirayla ilk sıradadır. Sohbaniye Köyünün kaybı 166.350, Motoh Köyünün ise yaklaşık 111.725 liradır. Eşya-yı ticariye ve beytiye bir arada düşünüldüğünde toplam kayıp miktarı 1.116.586 liraya ulaşmaktadır.[98]

Sonuç

Tasfiye talepnamelerine göre Sakarya ve ilçelerine toplam 422 mübadil yerleştirilmiştir. Bunların büyük bir bölümü Adapazarı ve Geyve ilçelerinde iskân edilmiştir. Mübadillerin yerleştirilmesinde yörenin sosyo-ekonomik koşullarına, iklim ve arazi şartlarına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda Sakarya ile aynı iklim ve arazi koşullarına sahip Selanik, Manastır ve Yanyalı mübadiller tercih edilmiştir.

Mübadillerin iskan edildiği sahada müstahsil bir kimliğe kavuşturulmasına özen gösterilmiştir. Böylece mübadillerin yüzde otuz ikisi çiftçilerden seçilmiştir. Çiftçilerin hemen hepsi buğday, arpa, mısır, fasulye, soğan ve tütün

[89] Mesela Ilıcadere Köyünden Mehmet oğlu Çiftçi Mustafa ile hemşerileri Musa oğlu çiftçi İslam ve Hüseyin'in malları Balkan Savaşlarında yağmalanmıştır. Ahmet oğlu Osman'ın Alşan Köyünde bulunan mallarına da el konulmuştur. Bkz. *B.C.A.*, *MMKTT*, 130-16-13-706-2235-11, 27.07.1924.
[90] Burada ifade edilen Türk lirası, altın Türk lirasıdır.
[91] *B.C.A.*, *MMKTT*, 130-16-13-682-2116-7, 03.05.1925.
[92] *B.C.A.*, *MMKTT*, 130-16-13-682-2112-8, 03.05.1925.
[93] *B.C.A.*, *MMKTT*, 130-16-13-688-2141-43, 12.05.1926.
[94] *B.C.A.*, *MMKTT*, 130-16-13-701-2205-5, 18.02.1926.
[95] Siroz Sohbaniye Köyü'nden çiftçi İbrahim Hüseyin oğlu Ali'nin 25.000 TL'sı gasp edilmiştir. Bkz.*B.C.A.*, *MMKTT*, 130-16-13-682-2116-31, 03.05.1925.
[96] *B.C.A.*, *MMKTT*, 130-16-13-700-2201-7, 21.04.1925.
[97] *B.C.A.*, *MMKTT*, 130-16-13-701-2205-14, 12.05.1926.
[98] Ayrıntılı bilanço için Ek 2, 4, 5, 6 ve 7'ye müracaat ediniz.1923 yılında bir İngiliz Sterlini 763 kuruştur. Bu oran 1928'de 956 kuruşa yükselmiştir. 1929 yılında ise 1081 kuruş olmuştur. Türk Lirasının Amerikan Doları karşısındaki durumu da hemen hemen aynıdır. 1923'de Bir Amerikan Doları 168 kuruştur. 1928'de 195 kuruş olmuştur. Bkz. Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Ekonomik İlişkiler Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara 1982, s.52, 60.

üretiminde son derece tecrübeli tiplerdir. Hayvancılık konusunda da deneyimlidir. Bu durum yörenin, bölgenin ve ülkenin gerçekleriyle mutabık makul bir tercihtir.

Sakarya mübadilleri arkalarında paha biçilmez bir serveti, sosyal statü ve mesleki itibarı terk etmek zorunda kalmışlardır. Yunan makamlarına farklı boyut ve şekillerde yüzlerce hane, han, çiftlik, binlerce dönüm arazi, bağ, bahçe, orman ve mera bırakmışlardır. Buna rağmen mübadelenin ve mübadillerin sosyo-kültürel hayatımıza kazandırdığı pek çok şey olmuştur. Mübadele, yerli sermayenin teşekkülüne ve Anadolu'nun mütecanis bir kitleye dönüştürülmesine hizmet etmiş, Türkiye'nin ve yörenin sosyo-kültürel değişiminde, tütün üretimin umumileştirilmesinde, şehir ve köy hayatının modernleştirilmesinde etkili olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Sakarya İl ve İlçelerine Ait Tasfiye Talepnameleri (1923-1930)

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.4, İ.S.3, 2 Mart 1923.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.4, İ.S.3, 4 Mart 1923.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.II, C.10, İ.2, 5 Kasım 1924.

Araştırma Eserleri

Ağanoğlu, Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul 2001.

Akalın, Hakkı. *Ege'de Bahar*, Ankara 2000.

Akalın, Şükrü Haluk. (haz.). *Türkçe Sözlük,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Akdağ, Emin. *Şahitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç-1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul 2005.

Akgün, Seçil. "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *III. Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri*, (1986): 241-277.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 2000.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

Barutciski, Michael. *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi,* çev. Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Trakya'da Milli Mücadele*, C.1, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Budak, Ömer. "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları*, S.26, 2010. s.129-142.

Çapa, Mesut. "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları, *Atatürk Yolu*, (1988): 241-256.

Çelebi, Ercan. "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *ÇTTAD*, V/12, (2006): 35-46.

Çevik, Leyla. Türk *Yunan Nüfus Mübadelesinde Edremit (1923-1929)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2016.

Eröz, Mehmet ve Seyfi Alpan. *Adapazarı ve Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 1968.

Gökaçtı, Mehmet Ali. *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

Hatipoğlu, Murat. *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

İskan Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul1932.

Karacan, Ali Naci. *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1993.

Keyder, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Kiracı, Mehmet. *Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006

Kocaeli İl Yıllığı, İstanbul, 1967.

Meray, Seha. *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler*, T.1, K.1, AÜSBF Yayınları, Ankara 1969.

Mutlu, N. Yücel. *Lozan'da Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun Artırılması*, İstanbul 2005.

Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arsında İmza Olunan Mukavelenameler-Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları-Bitaraf Azaların Hakem Kararları, (Çev. Mehmet Esat Atuner), İstanbul 1937.

Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*, C.III, İstanbul 1967.

Oran, Baskın. (haz.).*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.1, İstanbul 2001.

Sarınay, Yusuf. "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXVII, S.80, 2011, 351-387.

Sezer, Serab. *Lozan ve Mübadele*, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İstanbul 2012.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara 1983.

Şahin, M. Süreyya. *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

Şimşir, Bilal. *Rumeliden Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Temel, Safiye Bilgi. *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi-Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi*, (Çev. Müfide Pekin), İstanbul 2014.

Tesal, Ömer Dürri. "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum*, S.53, (1998):46-52.

Tosun, Ramazan. *Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar*, Tolunay Yayıncılık, Niğde 1998.

Töre, Nihat. "Atatürk Döneminin (1923-1938) Ekonomik İlişkiler Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982 45-61.

Türkiye ve Göç, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara *TY.*

Yalçın, Durmuş vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Yeğin, Abdullah vd. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Yayımları, İstanbul 1978.

Terk edilen Vilayetin ve Livanın Adı	Terkedilen Köyün /Mahallenin Adı	Terkedilen Hane ve Müştemilatının Cinsi ve Miktarı (Adet)						Terkedilen Arazinin Cinsi ve Miktarı (Dönümü)							Terkedilen İş Yerinin Cinsi ve Miktarı							
		Hane	Samanlık	Harman Yeri	Ağıl/Ahır	Anbar	Mandıra	Tarla (Dönüm)	Bağ (Dönüm)	Bahçe (Dönüm)	Orman (Dönüm)	Çayır (Dönüm)	Arsa (Ev/Dükkan)) m2	Fidelik (Dönüm)	Değirmen	Kahvehane	Bakkal	Berber	Dükkan (Mağaza)	Marangozhane	Han	Kıraathane
Selanik/ Merkez	Ahatlı Köyü	1																				
Selanik/ Merkez	Ahmet Subaşı Mahallesi	3																				1
Selanik/ Merkez	Akıncalı Köyü	1						4											1			
Selanik/ Merkez	Bahşili Köyü	4	3	1				447	13						1							
Selanik/ Merkez	Bahşili Çiftlik Köyü	1	1	1				124	2		13											
Selanik/ Merkez	Bahşili Hoca Mahallesi	1						105	4						1							
Selanik/ Merkez	Balioğulları Köyü	1	1		1			255			18											
Selanik/ Merkez	Bulamaçlı Köyü	2						74														
Selanik/ Merkez	Çorbacı Çeşme Mahallesi	1								2												
Selanik/ Merkez	Gedikli Köyü	3	1	1	1			162.5							1							
Selanik/ Merkez	Hacı Bayramlı Köyü	2						100	2													
Selanik/ Merkez	Hacıeseler Köyü	11	6	2	4			1.490	44	10	347				1							
Selanik/ Merkez	Hamidiye Mahallesi	1											200									
Selanik/ Merkez	Hamzalı Köyü	16	8	4	6			1.614	64	18	448				2							
Selanik/ Merkez	Hasanobası Köyü	3	1	1	1			344														
Selanik/ Merkez	Kala-i Bala Mahallesi	4	1		2	1		46	1.5	6			2000									
Selanik/ Merkez	Karaömerli Köyü	4	1		1			339	9	22	90											
Selanik/ Merkez	Karasinan Köyü	1						20	7	11												
Selanik/ Merkez	Koca Kasım Paşa Mahallesi	1																				
Selanik/ Merkez	Mescit Mahallesi	4						587	6	8					1				1			

Selanik/ Merkez	Mesut Hasan Mahallesi	7						6.300 m2	3.600 m2				45.433									
Selanik/ Merkez	Mevlana Mahallesi	1							2										1			
Selanik/ Merkez	Musa Paşa Mahallesi	1																				
Selanik/ Merkez	Notya Köyü	3						156		6	50											
Selanik/ Merkez	Papaz Ahmet Çeşmesi Mahallesi	3																				
Selanik/ Merkez	Polyan Köyü	2						56		2												
Selanik/ Merkez	Roboba Köyü	3						67														
Selanik/ Merkez	Sarıgül Mahallesi	1						72.5														
Selanik/ Merkez	Seyit Alaattin Mahallesi	8								5410 m2			87			1					1	
Selanik/ Merkez	Suha Köyü	2	1	1				65	2	3		6										1
Selanik/ Merkez	Suluca Mahallesi	3																		1		
Selanik/ Merkez	Uzun Ali Köyü							328														
Selanik/ Merkez	Virlan Köyü	1	1					108	1													
Selanik/ Merkez	Yakup Paşa Mahallesi	7							40 m2													1
Selanik/ Merkez	Mahalle/Köy adı belirtilmeyen	2						72	2	1												

Ek 1: Selanik Merkez Livaya Ait Taşınmazlar.

Terk edilen Vilayetin ve Livanın Adı	**Terkedilen Köyün/ Mahallenin Adı**	**Terkedilen Hayvanatın Cinsi ve Miktarı (Adet)**											**Terkedilen Eşya-yı Beytiyenin Değeri (TL)**	**Terkedilen Eşya-yı Ticariyenin Değeri (TL)**
		Kara Sığır Öküzü	**İnek**	**At**	**Manda**	**Koyun**	**Keçi**	**Bargir**	**Arı (Kovan)**	**Merkep**	**Ester**	**Kaz**		
Selanik/ Merkez	Ahatlı Köyü	2				100		1					15.000	
Selanik/ Merkez	Ahmet Subaşı Mahallesi													
Selanik/ Merkez	Akıncalı Köyü							1					300	

Selanik/ Merkez	Bahşili Köyü													
Selanik/ Merkez	Bahşili Çiftlik Köyü													
Selanik/ Merkez	Bahşili Hoca Mahallesi													
Selanik/ Merkez	Balioğulları Köyü													110
Selanik/ Merkez	Bulamaçlı Köyü	2	2							1			100	
Selanik/ Merkez	Çorbacı Çeşme Mahallesi	4						2					250	
Selanik/ Merkez	Gedikli Köyü													
Selanik/ Merkez	Hacı Bayramlı Köyü													
Selanik/ Merkez	Hacıeseler Köyü	40				35	67	49		6				363
Selanik/ Merkez	Hamidiye Mahallesi													
Selanik/ Merkez	Hamzalı Köyü	7	8			40	38							267
Selanik/ Merkez	Hasanobası Köyü													
Selanik/ Merkez	Kala-i Bala Mahallesi													
Selanik/ Merkez	Karaömerli Köyü													
Selanik/ Merkez	Karasinan Köyü													
Selanik/ Merkez	Koca Kasım Paşa Mahallesi													
Selanik/ Merkez	Mescit Mahallesi												91	
Selanik/ Merkez	Mesut Hasan Mahallesi													
Selanik/ Merkez	Mevlana Mahallesi													72
Selanik/ Merkez	Musa Paşa Mahallesi													
Selanik/ Merkez	Notya Köyü													
Selanik/ Merkez	Papaz Ahmet Çeşmesi Mahallesi													900
Selanik/ Merkez	Polyan Köyü	2	2							2			8	36
Selanik/ Merkez	Roboba Köyü		2					1					250	

Selanik/ Merkez	Sarıgül Mahallesi		2										1.5	
Selanik/ Merkez	Seyit Alaattin Mahallesi												50	
Selanik/ Merkez	Suha Köyü		1			20							580	
Selanik/ Merkez	Suluca Mahallesi												8000	
Selanik/ Merkez	Uzun Ali Köyü													
Selanik/ Merkez	Virlan Köyü													
Selanik/ Merkez	Yakup Paşa Mahallesi													
Selanik/ Merkez	Mahalle/Köy adı belirtilmeyen													

Ek 2: Selanik Merkez Livaya Ait Taşınırlar.

Terk edilen Vilaye-tin ve Livanın Adı	**Terkedilen Köyün/ Mahallenin Adı**	**Terkedilen Hane ve Müştemilatının Cinsi ve Miktarı (Adet)**						**Terkedilen Arazinin Cinsi ve Miktarı (Dönümü)**							**Terkedilen İş Yerinin Cinsi ve Miktarı**							
		Hane	**Samanlık**	**Harman Yeri**	**Ağıl/Ahır**	**Anbar**	**Mandıra**	**Tarla (Dönüm)**	**Bağ (Dönüm)**	**Bahçe (Dönüm)**	**Orman (Dönüm)**	**Çayır (Dönüm)**	**Arsa (Ev/Dükkan)) m2**	**Fidelik (Dönüm)**	**Değirmen**	**Kahvehane**	**Bakkal**	**Berber**	**Dükkan (Mağaza)**	**Marangozhane**	**Han**	**Kıraathane**
Selanik/ Siroz	Acve Köyü			1				86	1				1.600 m2									
Selanik/ Siroz	Ahmet Paşa Mahallesi	2						20	2										1			
Selanik/ Siroz	Ali Hayrat Köyü	1						10	2		8											
Selanik/ Siroz	Alşan Köyü	12	8	2	9	4		621	6.5	7		36	1322 d. 350 m2						1			
Selanik/ Siroz	Anceste Köyü	6	2	2	1			450	1	2	8	15			1				3			
Selanik/ Siroz	Arap Hatip Mahallesi	1																1	2			
Selanik/ Siroz	Bacdar Hayrettin Mahallesi	1																				
Selanik/ Siroz	Balitros Köyü	6	4	2	1			165	1.5	2		2							1			
Selanik/ Siroz	Baraklı Cuma Mahallesi	7	5	1	5			110	500 m2	9			1500									

Selanik/ Siroz	Bazdar Mahallesi	1																1				
Selanik/ Siroz	Bedrettin Bey Mahallesi	7	1					77	20	1												
Selanik/ Siroz	Cami-i Atik Mahallesi	3						10					2.560 m2									
Selanik/ Siroz	Çakallar Köyü	1	1					38	2	10		24										
Selanik/ Siroz	Çakırlı Mahallesi	4	1	1				707	12		650											
Selanik/ Siroz	Çalık Mahallesi	1						251	5						1							
Selanik/ Siroz	Çavdarlar Köyü	2	1	1				168	5		2											
Selanik/ Siroz	Çerkez Fuadiye Mahallesi	4	1		2	2		67				10	1600 m2			1			1			
Selanik/ Siroz	Çerpeşte Köyü	1																				
Selanik/ Siroz	Debbağ Murat Mahallesi	4	1		1	1		11.461	3	20		200					1		2			
Selanik/ Siroz	Dimitriç Köyü	4	3	1	3	2		280	2	3		14										
Selanik/ Siroz	Doksanbin Mahallesi	2			1			6														
Selanik/ Siroz	Dragos Köyü	1						66	2													
Selanik/ Siroz	Ebdimal Köyü	2	2	1				80														
Selanik/ Siroz	Ebdiye Köyü	3	3		3	1		113														
Selanik/ Siroz	Eynelli Mahallesi	1	1	1	1			42		4												
Selanik/ Siroz	Firizli Köyü	1						258	9		745											
Selanik/ Siroz	Gazi Evrenos Mahallesi	8	2	1	1					2		3										
Selanik/ Siroz	Gulamlı Köyü	1						58	2		50											
Selanik/ Siroz	Hacıisalar Köyü	1	1	1				129			40				1							
Selanik/ Siroz	Hakim Davut Mahallesi	1	1		1																	
Selanik/ Siroz	Hamzabey Mahallesi	1								2								1				
Selanik/ Siroz	Hamzalı Köyü							94	5				4000									
Selanik/ Siroz	Hemendos Köyü																					

Selanik/ Siroz	Hoca Mahallesi	1						86	5		20											
Selanik/ Siroz	Ilıcadere Köyü	8	4	4	4	3		478.5	9	5												
Selanik/ Siroz	İğneli Köyü	14	10	7	8			100.4	27	10		10										
Selanik/ Siroz	İkitelli Köyü	5	5	2		2		543	6				1000									
Selanik/ Siroz	İsmailli Köyü	10	1					1.374	51	13	416											
Selanik/ Siroz	Kadiriye Köyü	7			5	1		234				11										
Selanik/ Siroz	Kara Hamza Mahallesi	1																				
Selanik/ Siroz	Kayalı Mahal-lesi	2						217	9	4												
Selanik/ Siroz	Kibriye Köyü	2		2				15		8			1000									
Selanik/ Siroz	Koçanlı Köyü	1						19	3													
Selanik/ Siroz	Kopriva Köyü	3						89	10		3											
Selanik/ Siroz	Kormişte Köyü	13	3	1	1			329.5	2		7	22										
Selanik/ Siroz	Köprübaşı Köyü	2	2	1	1			99												1		
Selanik/ Siroz	Köseli Köyü	7						967	27		80											
Selanik/ Siroz	Kurfallı Köyü	2	1					185	4		13											
Selanik/ Siroz	Külahlı Mahal-lesi	1						315	2			4										
Selanik/ Siroz	Küpköy	4	2	2				244	3				100									
Selanik/ Siroz	Lizedere Köyü	2	1	1				60	4													
Selanik/ Siroz	Mekeş Köyü	1						7														
Selanik/ Siroz	Menuf Köyü	2	3	1	2			126														
Selanik/ Siroz	Motoh Köyü	28	10	3		2	3	1.049		8					1	1			4		1	
Selanik/ Siroz	Motunca Köyü	3						35	3	13	7	3			1							
Selanik/ Siroz	Muhacir Mahallesi	3			1			5		3												
Selanik/ Siroz	Musa Çelebi Mahallesi	2	1		1			30											1			

Selanik/ Siroz	Neolyan Köyü	3			1			106	2		10	10										
Selanik/ Siroz	Ormanlı Köyü	2	1		3			103				5										
Selanik/ Siroz	Orta Mahallesi	2						145	17		20				1							
Selanik/ Siroz	Osmanlı Köyü	1			1			24		3												
Selanik/ Siroz	Ömerdedeler Köyü	12	2	1				1.405	68	19	291											
Selanik/ Siroz	Pençiroz Köyü	3	2	1	2	1		316										1				
Selanik/ Siroz	Pervişte Köyü	5	2	2				144	15	8700 m2		20			2			2				
Selanik/ Siroz	Petkova Köyü							102				275										
Selanik/ Siroz	Pürne Köyü									11												
Selanik/ Siroz	Radeligöz Köyü	8	4	4				266	5	5			1000		2			2				
Selanik/ Siroz	Rahmanlı Köyü	3	2	1	1			92	3	1		2	600 m2		1							
Selanik/ Siroz	Selime Köyü							20														
Selanik/ Siroz	Sengel Köyü	2			1			71		5			800 m2									
Selanik/ Siroz	Sohbaniye Köyü	3	2		3			51	2													
Selanik/ Siroz	Süleyman Bey Mahallesi	1						590														
Selanik/ Siroz	Tatar Hatun Mahallesi	5			1	1		3					450 m2					2				
Selanik/ Siroz	Todoriç Köyü	1						31														
Selanik/ Siroz	Tuğlar Köyü	2		1				189	3													
Selanik/ Siroz	Vetire Köyü	10	4		4	2		383	18	12												
Selanik/ Siroz	Vilçeste köyü	1	1					37	3		2											
Selanik/ Siroz	Vitaste Köyü	6	3	2				125	7													
Selanik/ Siroz	Yenice Mahallesi	3						10														
Selanik/ Siroz	Yeniköy	2	2	1	1			78	1	1												

Ek 3: Selanik Siroz'a Ait Taşınmazlar.

Terk edilen Vilayetin ve Livanın Adı	Terkedilen Köyün/ Mahallenin Adı	Terkedilen Hayvanatın Cinsi ve Miktarı (Adet)											Terkedilen Eşya-yı Beytiyenin Değeri (TL)	Terkedilen Eşya-yı Ticariyenin Değeri (TL)
		Kara Sığır Öküzü	İnek	At	Manda	Koyun	Keçi	Bargir	Arı (Kovan)	Merkep	Ester	Kaz		
Selanik/ Siroz	Acve Köyü													
Selanik/ Siroz	Ahmet Paşa Mahallesi													
Selanik/ Siroz	Ali Hayrat Köyü												200	
Selanik/ Siroz	Alşan Köyü	20	11	3	6	160		8	40	2			10.45	13.081
Selanik/ Siroz	Anceste Köyü													
Selanik/ Siroz	Arap Hatip Mahallesi													
Selanik/ Siroz	Bacdar Hayrettin Mahallesi												100	
Selanik/ Siroz	Balitros Köyü	4	4	1		34		1		3			5.550	2.000
Selanik/ Siroz	Baraklı Cuma Mahallesi	3		1						1			160	4.140
Selanik/ Siroz	Bazdar Mahallesi		8	2	5								600	
Selanik/ Siroz	Bedrettin Bey Mahallesi		1		3			1		2	1		474	1.200
Selanik/ Siroz	Cami-i Atik Mahallesi													
Selanik/ Siroz	Çakallar Köyü													
Selanik/ Siroz	Çakırlı Mahallesi							1						
Selanik/ Siroz	Çalık Mahallesi					15	2							
Selanik/ Siroz	Çavdarlar Köyü													155
Selanik/ Siroz	Çerkez Fuadiye Mahallesi	14	32	4	4			27					1.600	461.250
Selanik/ Siroz	Çerpeşte Köyü													
Selanik/ Siroz	Debbağ Murat Mahallesi					80		1					350	17
Selanik/ Siroz	Dimitriç Köyü	11		5	1								240	5.560
Selanik/ Siroz	Doksanbin Mahallesi													

Selanik/ Siroz	Dragos Köyü	2												
Selanik/ Siroz	Ebdimal Köyü												100	
Selanik/ Siroz	Ebdiye Köyü	15	29	4	2	50		3	45	1			95.000	141.799
Selanik/ Siroz	Eynelli Mahallesi													
Selanik/ Siroz	Firizli Köyü													
Selanik/ Siroz	Gazi Evrenos Mahallesi		4					1		1			400	
Selanik/ Siroz	Gulamlı Köyü													
Selanik/ Siroz	Hacıısalar Köyü													
Selanik/ Siroz	Hakim Davut Mahallesi							1					400	250
Selanik/ Siroz	Hamzabey Mahallesi													72
Selanik/ Siroz	Hamzalı Köyü													
Selanik/ Siroz	Hemendos Köyü	6	7		4			2						
Selanik/ Siroz	Hoca Mahallesi													
Selanik/ Siroz	Ilıcadere Köyü	11	15			357	340	6		3	1		15.920	4.898
Selanik/ Siroz	İğneli Köyü	7	5			168	325	1		1			1.400	1.500
Selanik/ Siroz	İkitelli Köyü	6	7				110			1			4.800	20.000
Selanik/ Siroz	İsmailli Köyü					37	30			7				433
Selanik/ Siroz	Kadiriye Köyü	4	4		14	12		4					30.805	5.923
Selanik/ Siroz	Kara Hamza Mahallesi												15	
Selanik/ Siroz	Kayalı Mahallesi													155
Selanik/ Siroz	Kibriye Köyü		4		4									
Selanik/ Siroz	Koçanlı Köyü												10.000	
Selanik/ Siroz	Kopriva Köyü	1				1				1	1			100
Selanik/ Siroz	Kormişte Köyü	4	5					1		1	1		14.500	3.500

Selanik/ Siroz	Köprübaşı Köyü	3	5		7			1		1			550	14.800
Selanik/ Siroz	Köseli Köyü	12	2			20				15				245
Selanik/ Siroz	Kurfallı Köyü													185
Selanik/ Siroz	Külahlı Mahallesi	2	1			20	30			1				78
Selanik/ Siroz	Küpköy	2	1					1		1	1		250	
Selanik/ Siroz	Lizedere Köyü	4	3			50		2						270
Selanik/ Siroz	Mekeş Köyü													
Selanik/ Siroz	Menuf Köyü	3			4			1					5000	
Selanik/ Siroz	Motoh Köyü	123	33	2	20	510	115	7		56			175.735	111.725
Selanik/ Siroz	Motunca Köyü		2			300	25	5						
Selanik/ Siroz	Muhacir Mahallesi	4	1		4			1					83	
Selanik/ Siroz	Musa Çelebi Mahallesi		3		1			1					20.000	105.000
Selanik/ Siroz	Neolyan Köyü	7	3	1	5					1			78	149
Selanik/ Siroz	Ormanlı Köyü	4	12			60		1		3				125
Selanik/ Siroz	Orta Mahallesi					12								15
Selanik/ Siroz	Osmanlı Köyü													
Selanik/ Siroz	Ömerdedeler Köyü					10	5		10		1			120
Selanik/ Siroz	Pençiroz Köyü		1	2		50						60	500	10.25
Selanik/ Siroz	Pervişte Köyü												150	
Selanik/ Siroz	Petkova Köyü				8	60		2					200	150
Selanik/ Siroz	Pürne Köyü													
Selanik/ Siroz	Radeligöz Köyü													
Selanik/ Siroz	Rahmanlı Köyü	4	3			40	20						260	8.600
Selanik/ Siroz	Selime Köyü													

Selanik/ Siroz	Sengel Köyü													
Selanik/ Siroz	Sohbaniye Köyü	10	9	3	4	450		1		3			435	166.350
Selanik/ Siroz	Süleyman Bey Mahallesi													
Selanik/ Siroz	Tatar Hatun Mahallesi				3								100	100
Selanik/ Siroz	Todoriç Köyü													
Selanik/ Siroz	Tuğlar Köyü	4					94	1		1			380	
Selanik/ Siroz	Vetire Köyü		5		5	75	48	3					800	
Selanik/ Siroz	Vilçeste köyü	2	1			40		1						
Selanik/ Siroz	Vitaste Köyü												100	
Selanik/ Siroz	Yenice Mahallesi	2	1					1					20.600	5.600
Selanik/ Siroz	Yeniköy	6	4	1				2		1			600	

Ek 4: Selanik Siroz'a Ait Taşınırlar.

Terk edilen Vilayetin ve Livanın Adı	**Terkedilen Köyün/ Mahallenin Adı**	**Terkedilen Hane ve Müştemilatının Cinsi ve Miktarı (Adet)**						**Terkedilen Arazinin Cinsi ve Miktarı (Dönümü)**							**Terkedilen İş Yerinin Cinsi ve Miktarı**							
		Hane	**Samanlık**	**Harman Yeri**	**Ağıl/Ahır**	**Anbar**	**Mandıra**	**Tarla (Dönüm)**	**Bağ (Dönüm)**	**Bahçe (Dönüm)**	**Orman (Dönüm)**	**Çayır (Dönüm)**	**Arsa (Ev/Dükkan) m2**	**Fidelik (Dönüm)**	**Değirmen**	**Kahvehane**	**Bakkal**	**Berber**	**Dükkan (Mağaza)**	**Marangozhane**	**Han**	**Kıraathane**
Selanik/ Drama	Ada Köyü	2						54			10	5		3								
Selanik/ Drama	Ahadlar Köyü	1						46		12												
Selanik/ Drama	Beklemiş Köyü	3						73				5										
Selanik/ Drama	Çerağ Köyü																		1			
Selanik/ Drama	Darıova Köyü							71														
Selanik/ Drama	Derviş Bali Köyü							32	2													
Selanik/ Drama	Halil Bey Mahallesi	1						6														
Selanik/	Kassam								3				2000						1			

Drama	Mahallesi																					
Selanik/ Drama	Kil Mahallesi	2																				
Selanik/ Drama	Kurtalar Köyü	2						27			4			1								
Selanik/ Drama	Namazgah Mahallesi	4	1		3			240											1			
Selanik/ Drama	Orta Mahalle	1						4	3										1			
Selanik/ Drama	Rahvika Köyü							5	3													
Selanik/ Drama	Toyran Mahallesi	2		1				103				1	1000									
Selanik/ Drama	Yenimahalle	3																	1			

Terk edilen Vilayetin ve Livanın Adı	**Terkedilen Köyün/ Mahallenin Adı**	**Terkedilen Hayvanatın Cinsi ve Miktarı (Adet)**											**Terkedilen Eşya-yı Beytiyenin Değeri (TL)**	**Terkedilen Eşya-yı Ticariyenin Değeri (TL)**
		Kara Sığır Öküzü	**İnek**	**At**	**Manda**	**Koyun**	**Keçi**	**Bargir**	**Arı (Kovan)**	**Merkep**	**Ester**	**Kaz**		
Selanik/ Drama	Ada Köyü													
Selanik/ Drama	Ahadlar Köyü													
Selanik/ Drama	Beklemiş Köyü				1								200	600
Selanik/ Drama	Çerağ Köyü													
Selanik/ Drama	Darıova Köyü													
Selanik/ Drama	Derviş Bali Köyü													
Selanik/ Drama	Halil Bey Mahallesi												200	
Selanik/ Drama	Kassam Mahallesi													
Selanik/ Drama	Kil Mahallesi													
Selanik/ Drama	Kurtalar Köyü													
Selanik/ Drama	Namazgah Mahallesi	2											36.500	8.000
Selanik/ Drama	Orta Mahalle													80
Selanik/ Drama	Rahvika Köyü													
Selanik/ Drama	Toyran Mahallesi	2	2					1					275	
Selanik/ Drama	Yenimahalle													

Ek 5: Selanik Drama'ya Ait Taşınır ve taşınmazlar.

Terk edilen Vilayetin ve Livanın Adı	Terkedilen Köyün/ Mahallenin Adı	Terkedilen Hane ve Müştemilatının Cinsi ve Miktarı (Adet)						Terkedilen Arazinin Cinsi ve Miktarı (Dönümü)							Terkedilen İş Yerinin Cinsi ve Miktarı							
		Hane	Samanlık	Harman Yeri	Ağıl/Ahır	Anbar	Mandıra	Tarla (Dönüm)	Bağ (Dönüm)	Bahçe (Dönüm)	Orman (Dönüm)	Çayır (Dönüm)	Arsa (Ev/Dükkan)) m2	Fidelik (Dönüm)	Değirmen	Kahvehane	Bakkal	Berber	Dükkan (Mağaza)	Marangozhane	Han	Kıraathane
Manastır/ Florina	Arhanmo Köyü	1	1		1			39	5			3										
Manastır/ Florina	Artur Köyü	3	1		1			135	4	7		15										
Manastır/ Florina	Balı Subaşı Mahallesi	1						3				4										
Manastır/ Florina	Hamzabey Mahallesi	1						12	3													
Manastır/ Florina	Kanbalı Köyü							122				4										
Manastır/ Florina	Kayalı Köyü							5.5														
Manastır/ Kozana	Debre Köyü	1	1	1	1			18		1												
Manastır/ Kozana	Saray Mahallesi	2			1				3			5	5000						1			
Manastır/ Kozana	Sinan Mahallesi	1	1					106														
Manastır/ Kozana	Taşlık Mahallesi	1	1					23					2000									
Manastır/ Kozana	Topçular Köyü	1	1			1		48	3													
Manastır/ Kozana	Belirsiz	1						12	6				250									
Manastır/ Belirsiz	Sarıgül Zeleniç Köyü	1						17		4		1										

Terk edilen Vilayetin ve Livanın Adı	Terkedilen Köyün/ Mahallenin Adı	Terkedilen Hayvanatın Cinsi ve Miktarı (Adet)											Terkedilen EşyayıBeytiyenin Değeri (TL)	Terkedilen EşyayıTicariyenin Değeri (TL)
		Kara Sığır Öküzü	İnek	At	Manda	Koyun	Keçi	Bargir	Arı (Kovan)	Merkep	Ester	Kaz		
Manastır/ Florina	Arhanmo Köyü	1	1										100	4500
Manastır/ Florina	Artur Köyü													
Manastır/ Florina	Balı Subaşı Mahallesi													
Manastır/	Hamzabey Mahallesi													

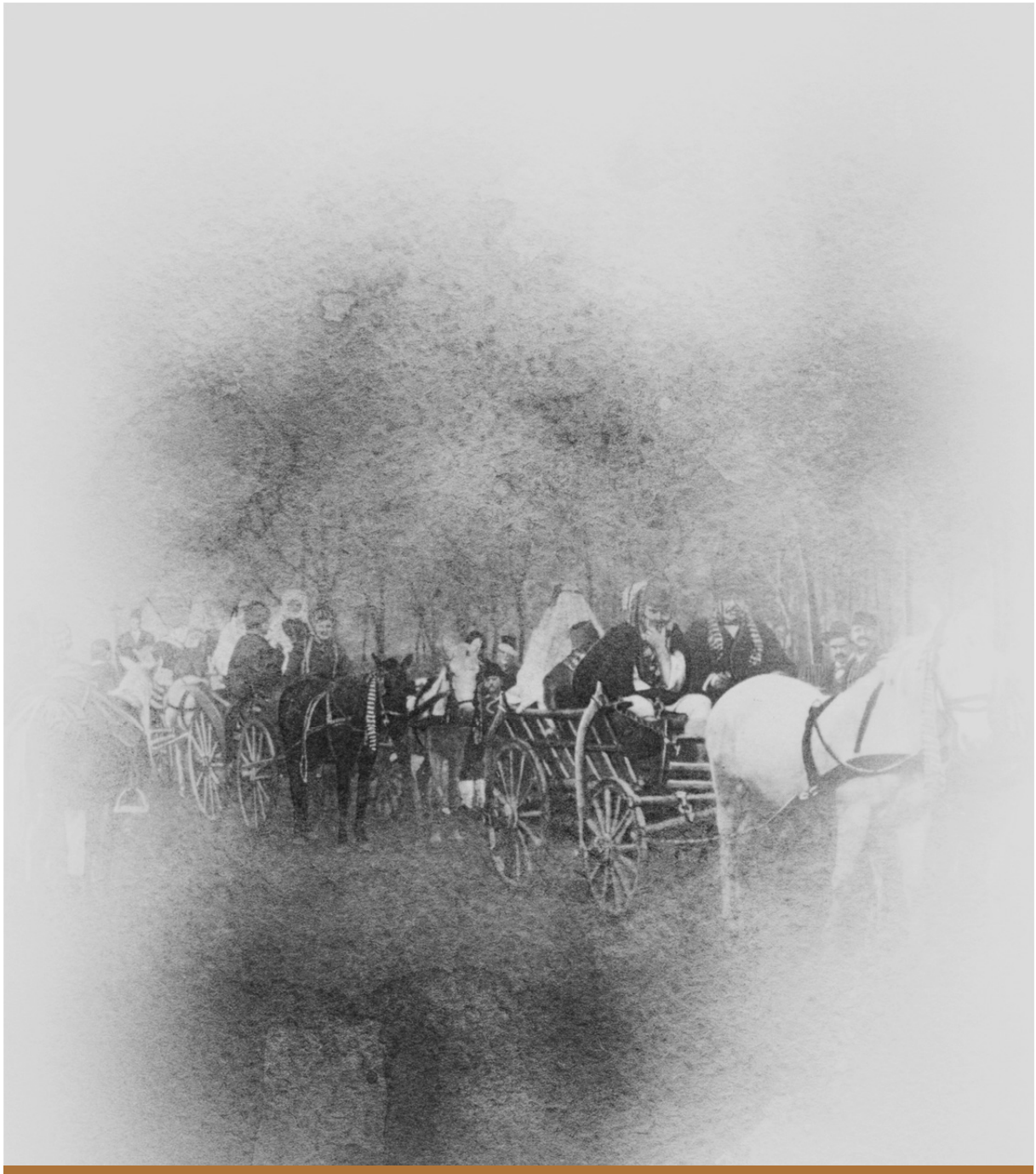
Florina														
Manastır/ Florina	Kanbalı Köyü													
Manastır/ Florina	Kayalı Köyü													
Manastır/ Kozana	Debre Köyü													
Manastır/ Kozana	Saray Mahallesi							1					200	
Manastır/ Kozana	Sinan Mahallesi													
Manastır/ Kozana	Taşlık Mahallesi													
Manastır/ Kozana	Topçular Köyü	1				3							13	24
Manastır/ Kozana	Belirsiz												300	
Manastır/ Belirsiz	Sarıgül Zeleniç Köyü												500	

Ek 6: Manastır Florina'ya Ait Taşınır ve taşınmazlar.

Terk edilen Vilaye-tin ve Livanın Adı	**Terkedi-len Köyün/ Mahalle-nin Adı**	**Terkedilen Hane ve Müştemila-tının Cinsi ve Miktarı (Adet)**						**Terkedilen Arazinin Cinsi ve Miktarı (Dönümü)**							**Terkedilen İş Yerinin Cinsi ve Miktarı**							
		Hane	**Samanlık**	**Harman Yeri**	**Ağıl/Ahır**	**Anbar**	**Mandıra**	**Tarla (Dönüm)**	**Bağ (Dönüm)**	**Bahçe (Dönüm)**	**Orman (Dönüm)**	**Çayır (Dönüm)**	**Arsa (Ev/Dükkan) m2**	**Fidelik (Dönüm)**	**Değirmen**	**Kahvehane**	**Bakkal**	**Berber**	**Dükkan (Mağaza)**	**Marangozhane**	**Han**	**Kıraathane**
Yanya/ Preveze	Arpiçe Köyü	2						54			30											
Yanya/ Preveze	Süleyma-niye Mahallesi	3	1	1				30		4									1			
Yanya/ Belirsiz	Arslan Paşa Mahallesi	1						30		1									1			
Yanya/ Belirsiz	Çeşme Mahallesi	1			1					2												
Yanya/ Belirsiz	Loça Yusuf Ağa Mahallesi	1										461										
Gi-rit/Kan diye	Sivri Çeşme Mahallesi	1						7	2													

Terk edilen Vilayetin ve Livanın Adı	Terkedilen Köyün/ Mahallenin Adı	Terkedilen Hayvanatın Cinsi ve Miktarı (Adet)											Terkedilen Eşya-yıBeytiyenin Değeri (TL)	Terkedilen Eşya-yıTicariyenin Değeri (TL)
		Kara Sığır Öküzü	İnek	At	Manda	Koyun	Keçi	Bargir	Arı (Kovan)	Merkep	Ester	Kaz		
Yanya/ Preveze	Arpiçe Köyü										1			
Yanya/ Preveze	Süleymaniye Mahallesi	2	1				7						40	
Yanya/ Belirsiz	Arslan Paşa Mahallesi	4	5	1	12	1934	31	20		1			1500	1.711
Yanya/ Belirsiz	Çeşme Mahallesi						6	10						170
Yanya/ Belirsiz	Loça Yusuf Ağa Mahallesi													
Girit/Kandiye	Sivri Çeşme Mahallesi													

Ek 7: Yanya ve Girit'e Ait Taşınır ve taşınmazlar.

Göç

Sakarya'da Göç ve Sosyal Yapı

Dünden Bugüne Sakarya'da Göçün Sosyolojik Tahlili

D. Ali Arslan
Prof. Dr. / Mersin Üniversitesi, cimderaslan@hotmail.com
Gülten Arslan
Uzman Sosyolog / gultenb.arslan@hotmail.com
Mustafa Çağlayandereli
Dr. Öğretim Üyesi / Mersin Üniversitesi, cagderelim@gmail.com
Ahmet Çağrici
Uzman Sosyolog / ahmetcagrici@hotmail.com

Giriş ve Yöntem

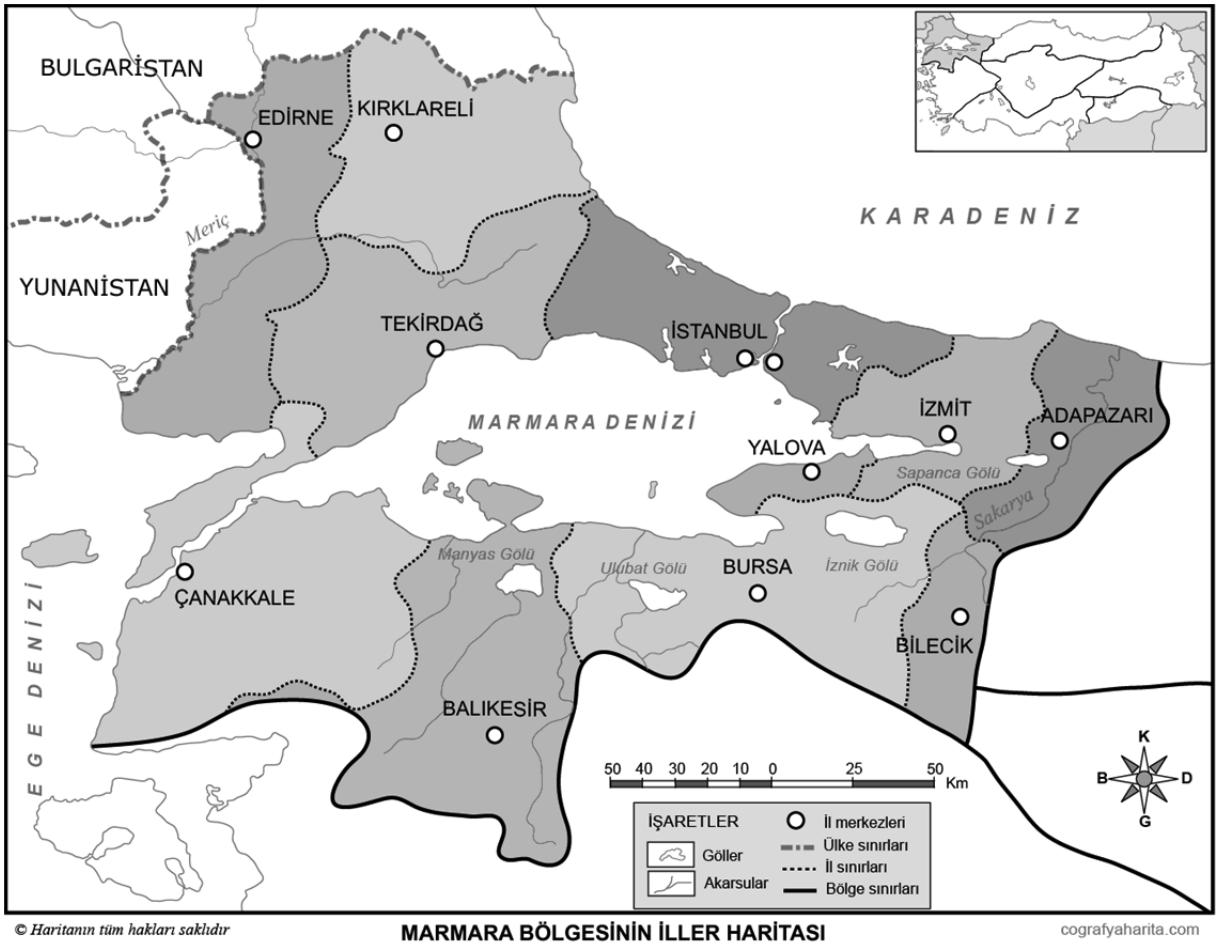
Günümüzde, toplumların nüfus özelliklerini ortaya koymayı hedefleyen sosyo-demografik çalışmaların anlam ve önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Üçüncü bin yılın başlarından itibaren, kaydettiği toplumsal ve ekonomik gelişmeler neticesinde, günümüzde hızla bölgesel bir güç hüviyeti kazanmaya başlayan ülkemiz açısından da demografik çalışmalar, ayrı bir ehemmiyet arz eder. Her geçen gün ülkemizde bireylerin ortalama yaşam süresi artmakta, buna karşılık doğurganlık ve ölüm oranları ise belirgin bir şekilde azalmaktadır. Bu durum toplumumuzun nüfus yapısında önemli değişmelere yol açmaktadır. Bir başka tabirle Türkiye nüfusu, yavaş yavaş yüksek doğurganlık ve ölüm oranlarının olduğu genç bir nüfus olma hüviyetini kaybedip; düşük doğurganlık ve ölümlülük hızlarının olduğu yaşlanan bir nüfus yapısına doğru yol almaktadır. Bütün bu yaşananlar Türkiye nüfusunun, Demografik Dönüşüm Kuramı'nda belirtilen üçüncü aşamaya doğru dönüşüme uğradığını göstermektedir[1].

Sıklıkla vurgulandığı üzere göç, milletlerin ve devletlerin tarihi, ülkenin toplumsal yapısı üzerinde oldukça belirleyici etkisi olan, son derece önemli bir sosyolojik hadisedir. Bir başka ifadeyle göç konusu, en güncel beşeri dinamiklerdendir. En genel sosyolojik manada göç, bireylerin ve toplumsal grupların sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel, çevresel ve siyasal sebeplerden dolayı mekânsal hareketliliği şeklinde tanımlanabilir. Göç insanların doğal, ekonomik, toplumsal veya öteki sebeplerin yol açtığı yeni şartlara daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla, hali hazırda yaşamını sürdürmekte olduğu toplumsal, kültürel ve coğrafi çevreyi değiştirmesi; yeni bir çevreye katılması hadisesidir[2] (Emgili, 2006: 189). Göçü toplumdaki öteki mekânsal devinimlerden farklı kılan başlıca unsur, göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi ve yeni yerleşim yerinde, yeni sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasıdır.[3]

---

[1] Koç, İsmet. *Türkiye Dördüncü Nüfus Bilim Konferansı Tebliğ Metinleri Kitabı*, Ankara 2016.
[2] Emgili, Fahriye. "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25-39, 2006, s. 189-197.
[3] Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*. Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Türkçe Sözlük'te ise göç, "ekonomik, toplumsal veya siyasal sebeplerle bireylerin veya toplulukların, bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, muhaceret" olarak tanımlanır.[4] (Türk Dil Kurumu, 1988: 556) Göç olayı, insanın/insanların hissettiği mekân değişikliği arzu ya da ihtiyacı ile başlar. Bu içsel dürtünün eyleme konulmasıyla, yer değiştirme konma, konaklama, yerleşme, uyum ve bütünleşme aşamalarından oluşan göç süreci başlar.[5]

Kaynak: Cografyaharita (2017). http://cografyaharita.com/haritalarim/4mmarmara-bolgesinin-illeri-haritasi.png

Öte yandan, Marmara Bölgesi'nin Kuzeydoğu bölümünde yer alan Sakarya ilimiz, zengin bir tarihi geçmişe sahiptir. Yöre, tarihin derinliklerinden günümüze önemli göç yolları üzerinde yer almıştır. Sakarya ilinin yüzölçümü 4.817 kilometre kare olup, kilometreye 202 kişi düşmektedir. Nüfus büyüklüğü bakımında, 81 il arasında 22. Sırada yer alan Sakarya, yüzölçümü bakımından da Türkiye'nin 66. İlidir. Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre ilin hali hazırdaki nüfusu 976.948 kişidir. Bu nüfusun 486.013'ü kadın ve 490.935'i de erkeklerden müteşekkildir.

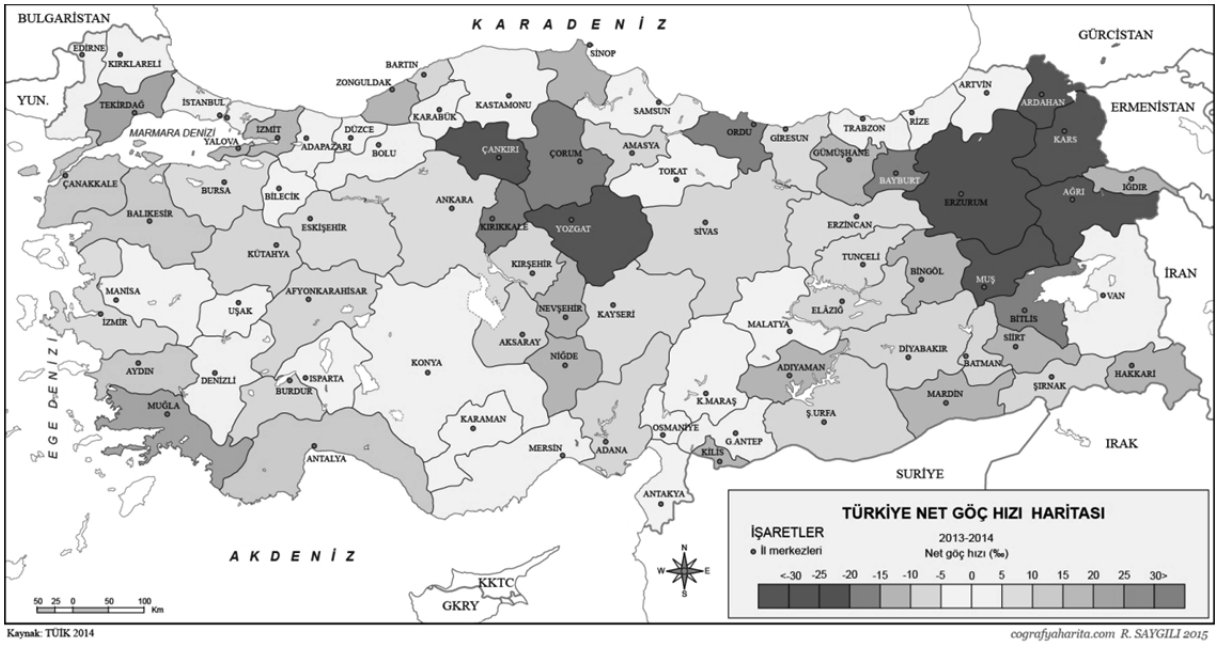
Araştırmada, Sakarya'da göçün, sosyolojik[6] açıdan tahlil edilmesi hedeflendi. İl genelinde, dünden bugüne yaşanagelen göç sorunu sosyolojik boyutları ile araştırıldı. Ağırlıklı olarak tasviri-betimleyici sosyolojik araştırma türünde

[4] Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.
[5] Çakır, Sabri. "Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme." *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi,* 24, 201, s. 129-142.
[6] Arslan, Durmuş Ali. *Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*, Nobel Yayınevi, Ankara 2013.

gerçekleştirilen çalışmada, zaman zaman sosyolojik tahlillere de yer verildi. Bu yönüyle araştırmanın tasviri (betimleyici) olduğu kadar tahlili (analitik) araştırma özelliğine de sahip olduğu söylenebilir. Çalışmada metodolojik açıdan arşiv taraması ve ikincil veri analizi tekniği kullanıldı.[7][8][9] Ağırlıklı olarak Türkiye İstatistik Kurumu[10] verileri ve veri setlerinden faydalanıldı. Bunlara ilaveten, öteki araştırmacılar ile kamu ve özel sektör kurum-kuruluşlarının bu konuda yapmış olduğu çalışmalardan da azami ölçüde istifade edildi.

Sosyolojik ve Demografik Açıdan Göç

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olan göç konusu sosyolojik, antropolojik ve psikolojik boyutları olan çok boyutlu bir olgudur.[11] Binlerce yıldan beridir insanlar, devamlı bir mekânsal devinim halinde olmuşlardır. Başka bir deyişle insanlar uzun yıllardan beridir, çeşitli sebeplere bağlı olarak, doğduğu yerlerden ayrılıp başka mekânlara göç etmeye devam etmektedirler. Bu mekânsal devinim bazen gönül rızası ile kimi zaman da zorlama ve zorunluluklardan dolayı ortaya çıkmaktadır. İnsanları yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlayan nedenler bazen kuraklık, işsizlik, bazen alt yapı ve barınma yetersizlikleri gibi problemler olurken; bazen de kız kaçırma, kan davası gibi sosyo-kültürel sebepler bireyleri göçe zorlayabilmektedir. Göç olayı kimi zaman da salgın hastalıklar, iç savaşlar, doğal afetler, zorunlu iskân politikaları gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkabilmektedir. Bazen tek bir sebep bireyleri göçe zorlarken, kimi zaman da birden fazla sebepten dolayı insanlar, yaşadıkları mekânlardan başka yerlere göç edebilir.

Kaynak: Cografyaharita (2016). http://cografyaharita.com/haritalarim/4aturkiye-2014-net-goc-hizi-haritasi.png

Göç olgusu, en genel haliyle iç göç ve dış göç şeklinde iki sınıfa ayrılabilir. Göç olayının, ülke sınırları içinde nüfus hareketi şeklinde gerçekleştiği duruma iç göç denir. Bu yer değiştirmeleri ülkeler arasında gerçekleşiyorsa buna da dış göç denir. Hem iç göç ve hem de dış göç boyutuyla, göç olgusunu en canlı şekilde yaşayan toplumların başında

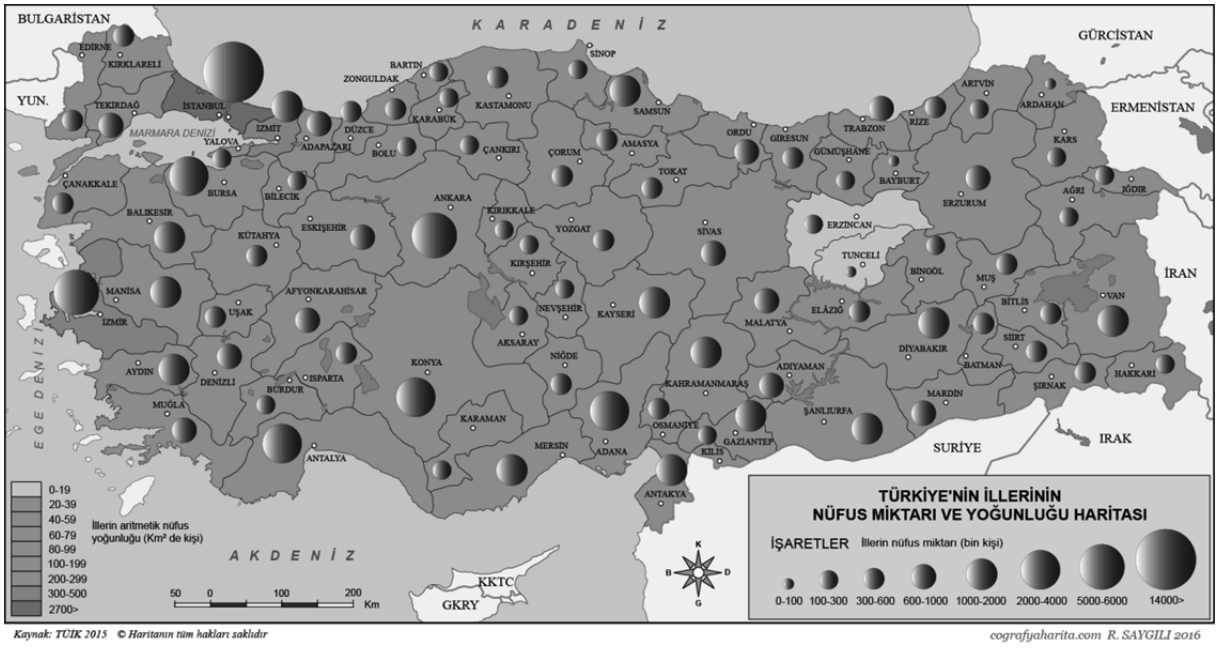
[7] Arslan, Durmuş Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2017.
[8] Arslan, Durmuş Ali. *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2012.
[9] Neuman, Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar,* Yayın Odası, İstanbul 2006.
[10] TÜİK. *Türkiye*. 22.11.2017, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr
[11] Çakır, Sabri. "Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme." *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi,* 24, 2011, s. 129-142,

Türk toplumu gelir.[12] Son yıllarda, özellikle bölgemizde yaşanan olayların da etkisiyle Türkiye'nin, "göç alan ülke" konumuna dönüşmeye başladığı yadsınamaz bir gerçektir.[13]

Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Geçmişten Günümüze Sakarya'nın Nüfusu

Sosyolojik açıdan toplum, "insanların öteki insanlarla ve doğayla olan ilişkilerinden doğan, kendine özgü bir örgütleniş düzeni, bir sosyal yapısı, bir kültürel sistemi, sınırları belirli bir coğrafi mekânda göreceli de olsa bir sürekliliği olan insan birlikteliklerinin sistemli bütünlüğü" olarak tanımlanabilir.[14] Toplum demografik, beşeri, sosyal, kültürel, tarihi ve de coğrafi faktörler tarafından belirlenen çok boyutlu bir varlıktır.

Harita: Türkiye geneli illerin nüfus miktarı ve nüfus yoğunluğu (2015)

Kaynak: Cografyaharita (2016). http://cografyaharita.com/haritalarim/4aturkiye-2015-nufus-yogunlugu-ve-illerin-nufus-miktari-haritasi.png

Toplumun en önemli unsurlarından biri de nüfustur.[15] [16] Nüfus ya da demografik, toplumun şekillenmesin belirleyici rol oynar. Nüfus olgusunun toplumsal ve siyasal önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Toplumun demografik yapısının nicel ve nitel boyutlarıyla bilinmesi yalnızca akademik açıdan değil, yerel-merkezi idareciler açısından çok büyük önem taşır.

[12] Arslan, Durmuş Ali ve Özer, Aysun. "Balkan Göçmenlerinin Kültürel Kimlik ve Memleket Algıları", 13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Bakü-Azerbaycan, 28-31 Ekim 2015.

[13] Çağlayandereli, Mustafa ve Arslan, Durmuş Ali. "Türkiye'nin Değişen Göç Dinamiğine Bağlı Kültürleşme Problemi İçin Sosyolojik Araştırma Modeli Önerisi." *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Bakü Avrasya Üniversitesi, Bakü-Azerbaycan, 25-28 Mayıs 2016.

[14] Arslan, Durmuş Ali. *Sosyoloji: Günlük Yaşamı Anlamak,* Paradigma Akademi, Çanakkale 2016.

[15] Arslan, Durmuş Ali. *"Şehir ve Çocuk (Bölüm: 6-4/Bir Şehrin Nüfusunun Sosyolojik Analizi: Canik'in Demografik Yapısının Sosyolojik Analizi.)"* (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016.

[16] Arslan, Durmuş Ali. *Mersin Küçük Sanayi Siteleri Esnaf ve Sanatkârlarının Sosyal-Ekonomik Profilleri ve Temel Sorunları,* Mersin: Mersin Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Araştırma ve Kültür Yayınları, 2015.

Tablo 1: Dünya ülkelerin nüfus sıralaması (World Bank, 2016)[17]

Population 2015

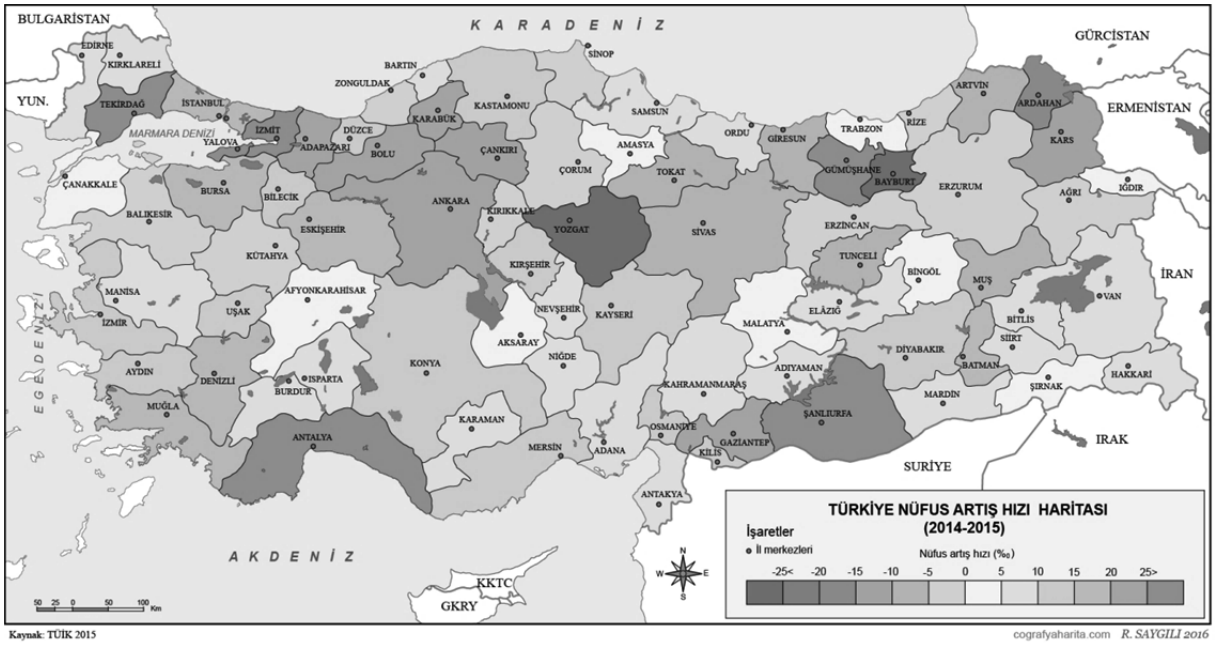
Ranking	*Economy*	*(thousands)*
1	China	1,371,220
2	India	1,311,051
3	United States	321,419
4	Indonesia	257,564
5	Brazil	207,848
6	Pakistan	188,925
7	Nigeria	182,202
8	Bangladesh	160,996
9	Russian Federation	144,097
10	Mexico	127,017
11	Japan	126,958
12	Philippines	100,699
13	Ethiopia	99,391
14	Vietnam	91,704
15	Egypt, Arab Rep.	91,508
16	Germany	81,413
17	Iran, Islamic Rep.	79,109
18	Turkey	78,666
19	Congo, Dem. Rep.	77,267
20	Thailand	67,959
21	France	66,808
22	United Kingdom	65,138
23	Italy	60,802
24	South Africa	54,957
25	Myanmar	53,897
26	Tanzania	53,470
27	Korea, Rep.	50,617
28	Colombia	48,229
29	Spain	46,418
30	Kenya	46,050
31	Ukraine	45,198
32	Argentina	43,417
33	Sudan	40,235
34	Algeria	39,667

Kaynak: Worldbank, (2016), http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf

[17] World Bank. Dünya Ülkelerin Nüfus Sıralaması, 28.12.2016, http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf

Ülkemiz, sınırlarında barındırdığı 79.814.871 kişilik nüfusu ile yalnızca kendi coğrafyasında değil, dünya genelinde en büyük ve en önemli ülkeler arasında yer alır. 2016 yılı itibariyle ülkemiz nüfusunun 39.771.221'ini kadınlar, 40.043.650'sini de erkekler oluşturur.[18] Türkiye, 2016 yılı itibariyle, dünyanın en büyük nüfusa sahip ilk 20 ülkesinden biridir. Dünya nüfusunun da yaklaşık yüzde 1, 06'sına ev sahipliği yapar. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, Dünya Bankası'nın verilerine göre ise Ülkemiz, dünya ülkelerinin nüfus büyüklüğü sıralamasında 18. sırada yer alır.[19]

Harita: Türkiye geneli nüfus artış hızı (2015)

Kaynak: Cografyaharita (2016). http://cografyaharita.com/haritalarim/4aturkiye2015_nufus_artis_hizi_haritasi.png

Bütün bölgelerimiz açısından olduğu gibi Marmara Bölgesi'nin de ülkemizin sosyo-demografik yapısı açısından ayrı bir ehemmiyet arz eder. Araştırmaya konu edilen Kuzeydoğu Marmara kesiminde ve bölgede yer alan Sakarya ilinde son yıllardaki nüfus artış hızı, bir hayli yüksek oranlarda seyretmektedir.

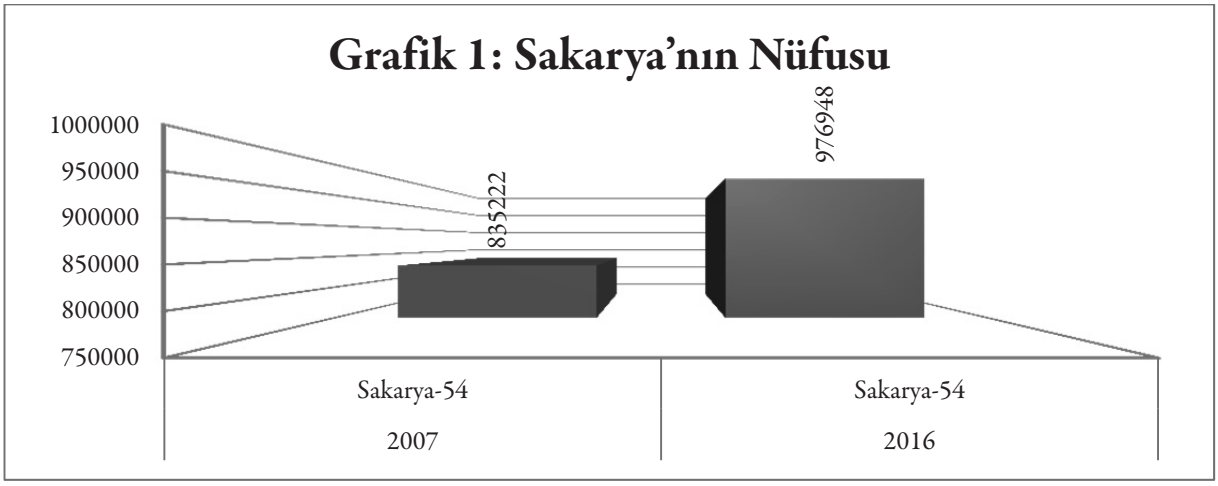
Tablo 2: Geçmişten Günümüze Sakarya'nın Nüfusu

	İl	**Nüfus**
2007	Sakarya-54	835222
2016	Sakarya-54	976948

[18] TÜİK. *Türkiye*. 22.11.2017, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr

[19] World Bank. Dünya Ülkelerin Nüfus Sıralaması 28.12.2016, http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf

Grafik 1: Geçmişten Günümüze Sakarya'nın Nüfusu

Sakarya ilinin nüfus yapısını ve bu yapıda yaşanan değişimi daha iyi anlayabilmek için geçmişten bugüne ilin nüfus miktarında yaşanan değişimin dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ndeki veri setleri analiz edildiğinde, bu değişime dair son derece önemli ipuçları tespit edilir. Tablo 2 ve Grafik 1'de de görüldüğü gibi, 2007 yılında Sakarya'da 835.222 kişi yaşamakta idi. 2016 yılına gelindiğinde ise ilde yaşayan birey sayısı 976.948 kişiye ulaşmıştır.[20] İncelenen 8 yıllık süreçte, ilin nüfusunda yaklaşık yüzde 17'lik bir artış gözlemlenir.

Sakarya ve Göç Olgusu

Sıklıkla belirletildiği gibi, Türk milletinin göç serüveni, binlerce yıl öncesinde Orta Asya'nın steplerinden başlamış, Anadolu'ya ve Balkanlara, hatta Avrupa'nın en ücra köşelerine ve dünyanın dört bir yanına kadar ulaşmıştır.[21] Hem dış göç ve hem de iç göç olgusu, günümüz Türkiye'sinde halen güncelliğini koruyan önemli konulardandır. İç göç olgusu da ülkemizde halen, toplumsal hayatımızın ayrılmaz bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir.

Günümüzde toplumsal hayatta, temel toplumsal ve ekonomik imkânlar ile şehir yaşamının sunduğu avantajlı hizmetler bireyler açısından son derece büyük önem taşır. Böylesi hizmetlerin niceliği ve niteliğinin bireyler açısından taşıdığı önem ile göç olgusu arasında son derece anlamlı bir nedensellik ilişkisi vardır.[22]

Tablo 3: Sakarya'nın Aldığı Göç Bilgileri

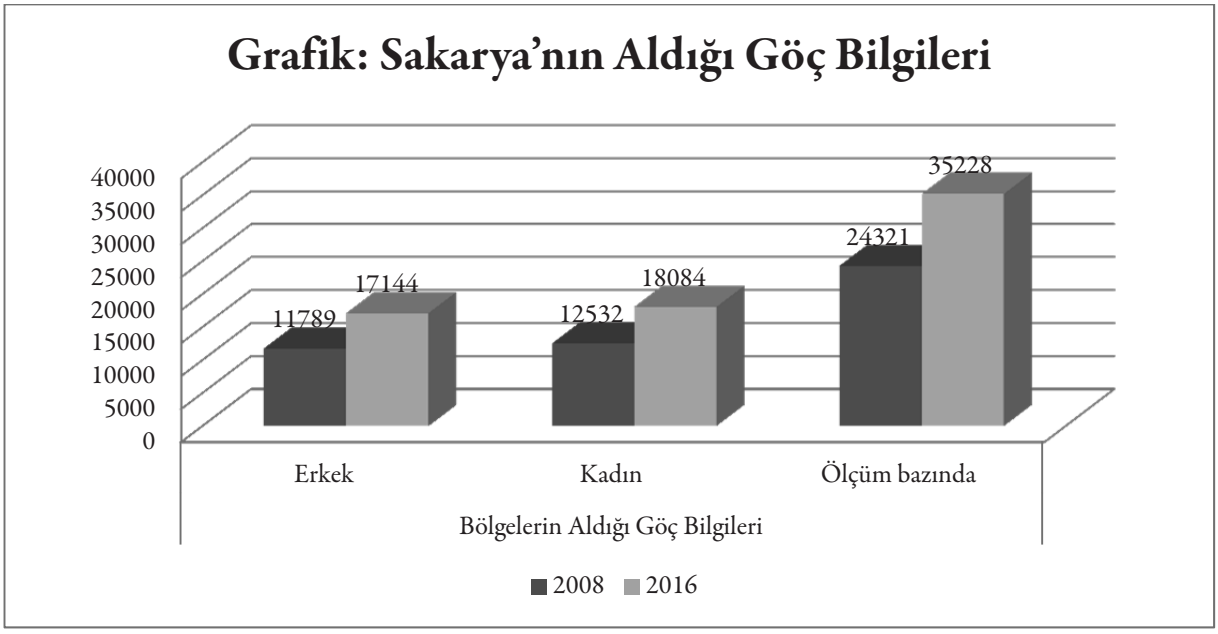
		Erkek	Kadın	Toplam
2008	Sakarya-54	11789	12532	24321
2016	Sakarya-54	17144	18084	35228

[20] TÜİK. *Sakarya nüfusu*, 22.11.2017, http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

[21] Arslan, Durmuş Ali ve Özer, Aysun. "Balkan Göçmenlerinin Kültürel Kimlik ve Memleket Algıları", 13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Bakü-Azerbaycan, 28-31 Ekim 2015.

[22] Karakaş, Erdal ve Akgiş, Öznur. "Kırsal Alanlarda Ulaşım Yoksunluğu ve Göç İlişkisinin Bilecik İli Örneğinde Analizi", *Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 5-6 Kasım 2015.

Grafik 2: Sakarya'nın Aldığı Göç Bilgileri

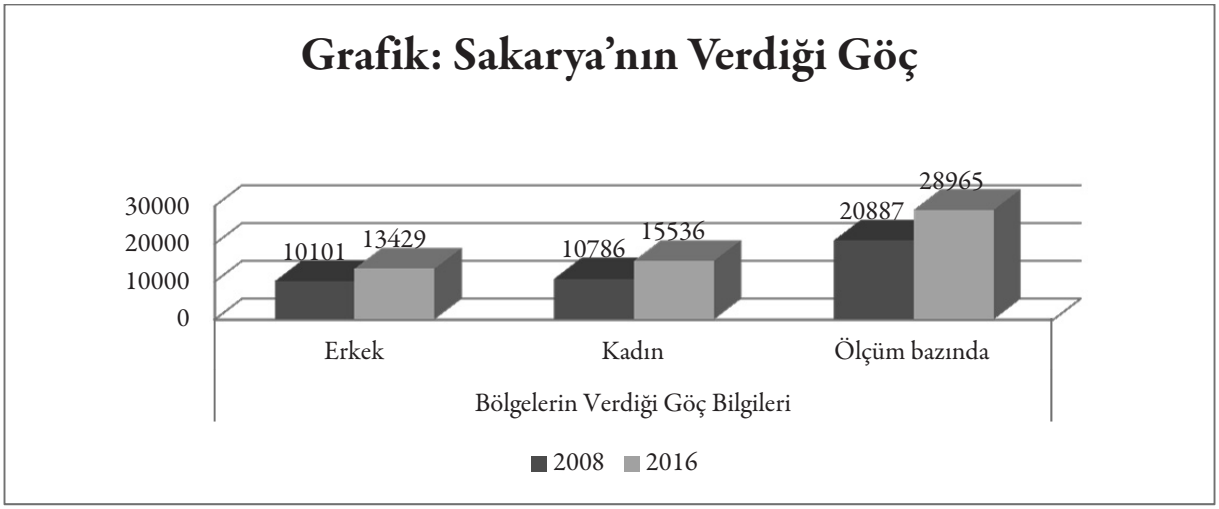

Bu tespitler esas alınarak Sakarya'nın demografik yapısı incelendiğinde son derece önemli bulgularla karşılaşılır. Tablo 3'te ve Grafik 2'de de görüldüğü gibi, Sakarya 2008 yılında 24.321 kişi göç almıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise Sakarya'nın aldığı göç miktarı 35.228 kişiye yükselmiştir. Bu süreçte Sakarya'nın aldığı göç miktarında yaklaşık yüzde 45'lik bir artış gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Sakarya'nın Verdiği Göç Bilgileri

	Sakarya-54	10101	10786	20887
	Sakarya-54	13429	15536	28965

Grafik 3: Sakarya'nın Aldığı Göç Bilgileri

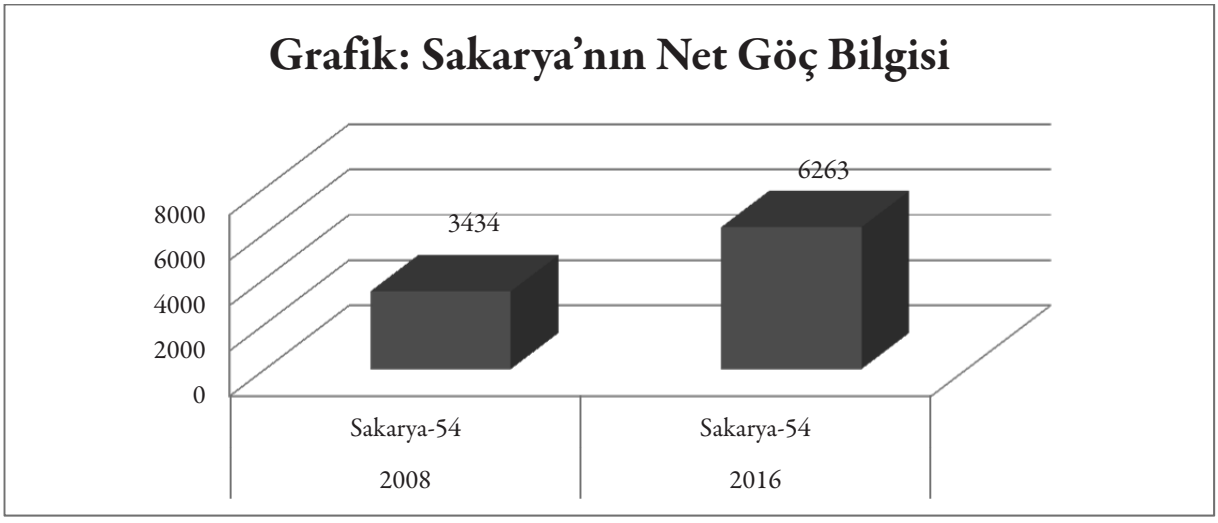

Sakarya ili bağlamında göç olgusunu daha iyi anlayabilmek için Sakarya'nın verdiği göç miktarlarını da iyi bilmek gerekir. Bu realiteden yola çıkarak ilin verdiği göç bilgileri de incelendiğinde önemli sonuçlara ulaşılır. Daha net bir ifadeyle, Tablo 4 ve Grafik 3'te de görüldüğü gibi, 2008 yılında Sakarya ili toplam 20.887 kişi göç vermiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise herhangi bir sebeple Sakarya'dan ayrılan bireylerin sayısı 28.965 kişiye ulaşmıştır. Bulgular incelenen süreçte ilin verdiği göç miktarında yaklaşık yüzde 39'luk bir artışın meydana geldiğine işaret eder.

Tablo 5: Sakarya'nın Net Göç Durumu

	İl	**Sayı**
	Sakarya-54	3434
	Sakarya-54	6263

Grafik 4: Sakarya'nın Net Göç Durumu

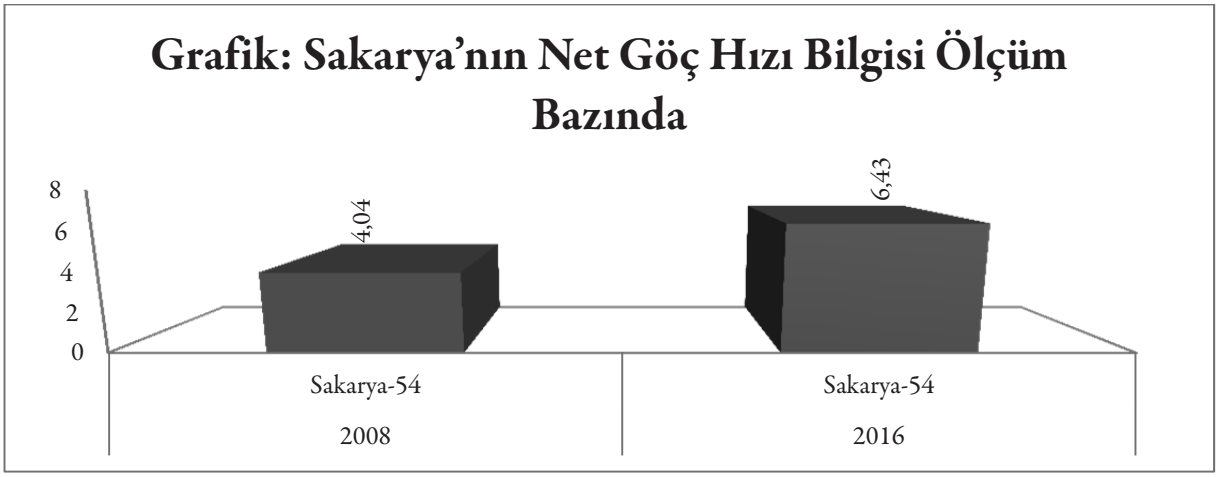

Sakarya ilimizin, incelenen süreçte aldığı ve verdiği göç miktarına dair bilgiler bir arada incelendiğinde, ilin göç profili daha bir netlik kazanır. Tablo 4 ve Grafik 5'te de görüldüğü gibi, Sakarya ili verdiğinden daha fazla göç almıştır. İlin aldığı göç miktarı incelenen süreç içinde de önemli sayılabilecek bir artış göstermiştir. Daha net bir anlatımla Sakarya ili 2008 yılında 3434 kişilik bir net göç miktarına sahiptir. 2016 yılına gelindiğinde ise yaklaşık yüzde 82, 4'lük bir artışla bu sayı 6263 kişiye ulaşır.

Tablo 6: Sakarya'nın Net Göç Hızı

	Sakarya-54	4, 04
	Sakarya-54	6, 43

Grafik 5: Sakarya'nın Net Göç Hızı

İlin aldığı ve verdiği göç miktarından hareketle net göç hızı incelendiğinde ise Sakarya'nın göç profili çok daha anlamlı bir hal alır. Tablo 6 ve Grafik 5'te de görüldüğü gibi, Sakarya ilinin net göç hızı 2008 yılında binde 4, 04 iken bu oran 2016 yılında binde 6, 43'e çıkmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Sakarya ilimiz, 2016 yılında da, verdiğinden daha fazla göç almıştır. Bulgular bu bir yıllık süreçte Sakarya'da yaşanan net göç hızının binde 6, 43 civarında olduğunu göstermektedir. Bu bulgular Türkiye'nin ve Marmara Bölgesi'nin en önemli illerinden biri olan Sakarya'nın günümüzde, göç alan bir il konumunda olduğunu ortaya koymaktadır. Daha net bir ifadeyle, TÜİK verilerinde göre, 2016 yılında Sakarya ili toplam 35.228 kişi göç alırken buna karşılık 28.965 kişi göç vermiştir. İlin göç kaynaklı nüfus hareketleri dikkate alındığında, 2016 yılında Sakarya'nın nüfusu 6263 kişi artmıştır.

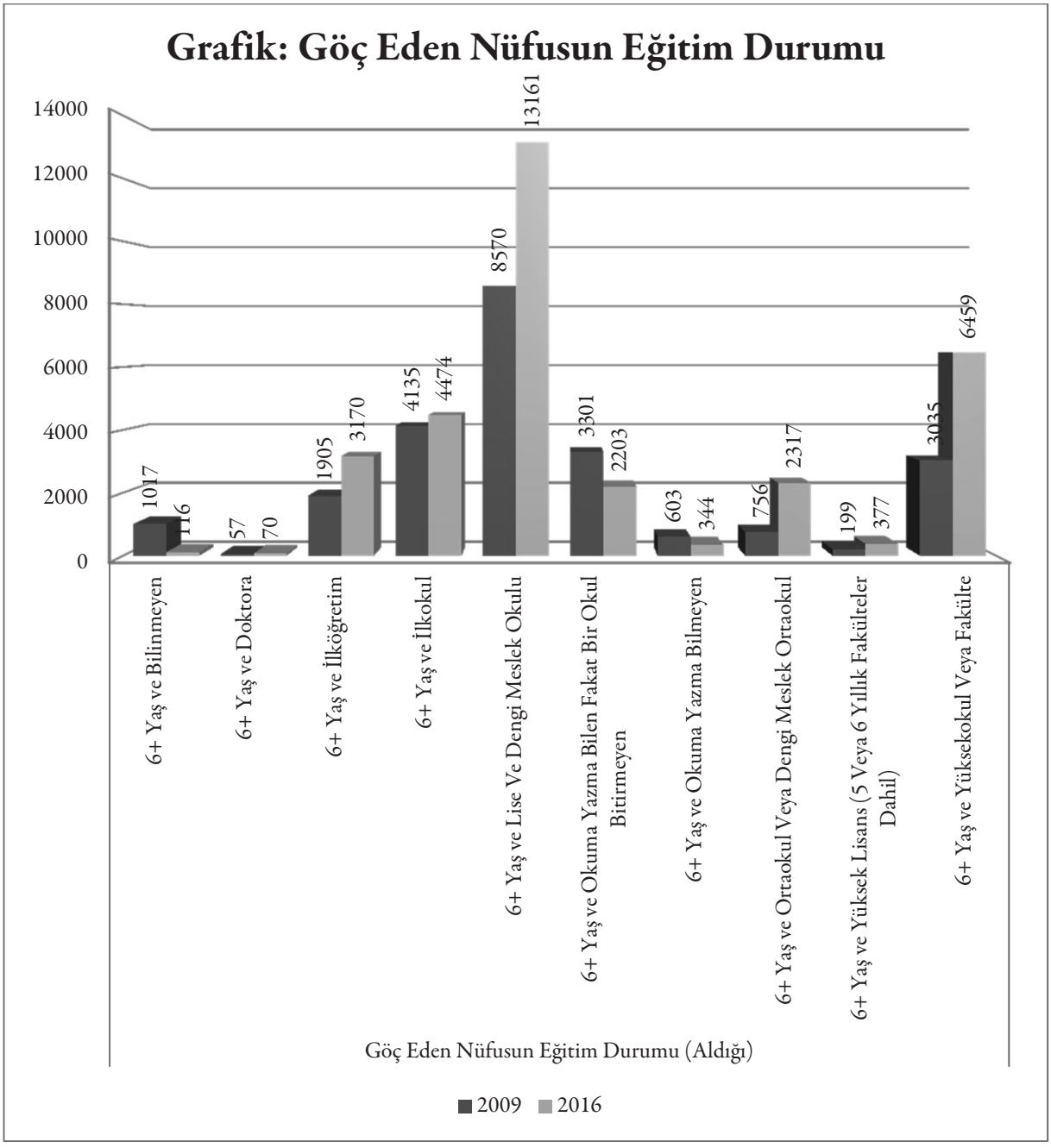
Sakarya'da Göç ve Eğitim

Sakarya'nın göç profilini ortaya koyabilmek ve göçün toplumsal hayata yansımalarını daha iyi anlayabilmek için, göç eden nüfusun eğitim durumunun da incelenmesi büyük önem arz eder. Bu bağlamda özellikle eğitim seviyesi bu hususta önemli bilgiler verir. Bu realiteden hareketle çalışmada, Sakarya'ya ve Sakarya'dan göç eden nüfusun eğitim seviyesi incelendi.

Tablo 7: Sakarya'nın Aldığı Göçün Eğitim Durumu (+6 yaş)

	Göç Eden Nüfusun Eğitim Durumu (Aldığı)									
	Bilinmeyen	Doktora	İlköğretim	İlkokul	Lise Ve Dengi Meslek Okulu	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	Okuma Yazma Bilmeyen	Ortaokul Veya Dengi Meslek Ortaokul	Yüksek Lisans (5 Veya 6 Yıllık Fakülteler Dâhil)	Yüksekokul Veya Fakülte
	1017	57	1905	4135	8570	3301	603	756	199	3035
	116	70	3170	4474	13161	2203	344	2317	377	6459

Grafik 6: Sakarya'nın Aldığı Göçün Eğitim Durumu (+6 yaş)

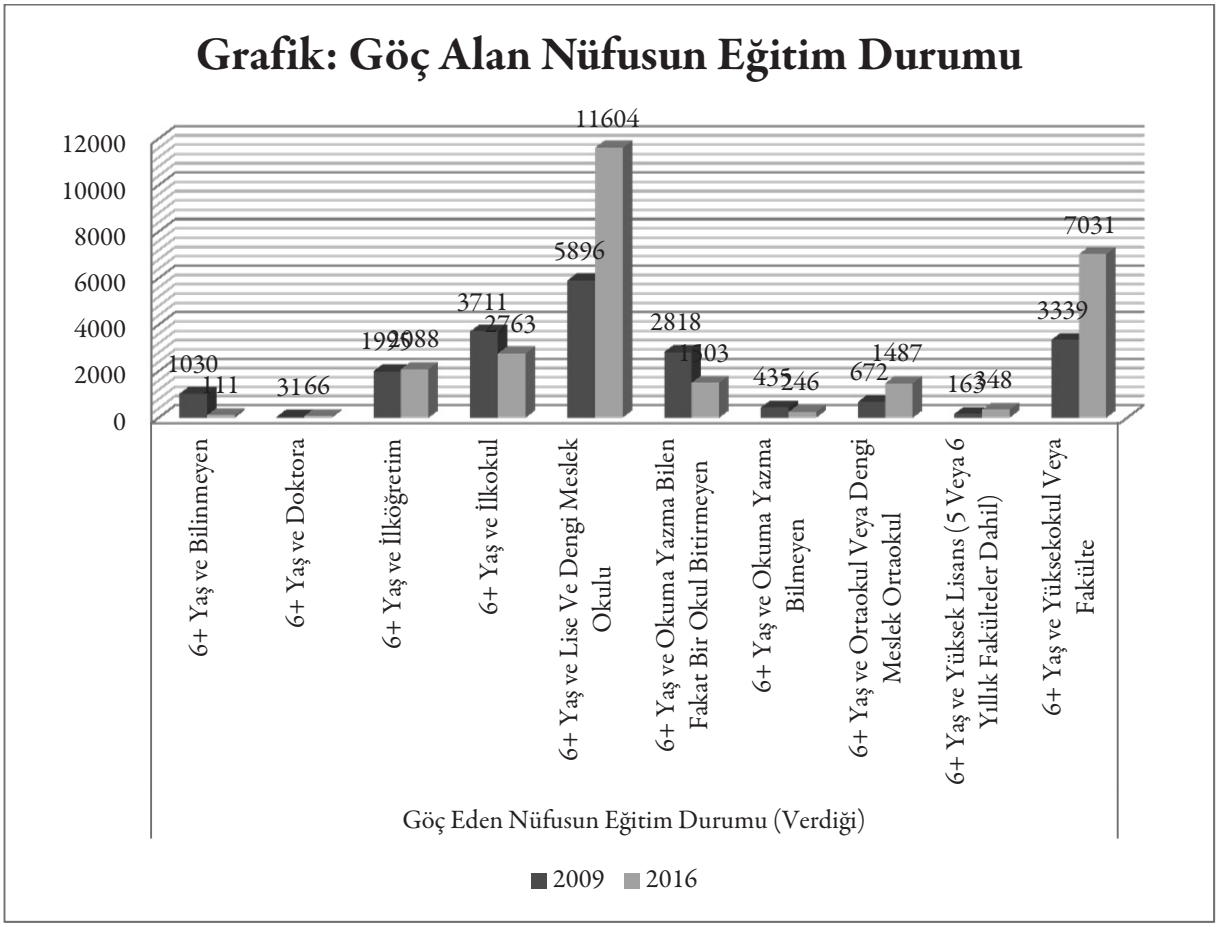

Tablo 7 ve Grafik 6'da sergilenen bulgular, Sakarya'da göç olgusu ile eğitim durumu arasındaki ilişki ve bu durumda yıllar içinde yaşanana durum hususunda oldukça önemli ipuçları verir. Bulgular Sakarya'ya göç eden nüfus arasında çoğunluğu lise mezunlarının oluşturduğuna işaret etmektedir. Lise mezunlarını ise üniversite mezunları takip eder. 2008-2016 yılları arasında, Sakarya'ya göç eden nüfusun eğitim durumunda yaşanan değişim incelendiğinde de önemli bulgularla karşılaşılır. Zira yaşanan bu süreçte, Sakarya'nın aldığı göçü teşkil eden bireyler arasında üniversite mezunlarının ve akabinde de lise mezunlarının miktarında ciddi bir artış gözlemlenir. Bu bulgular, Sakarya'nın aldığı göçte, eğitim açısından avantajlı oldukça nitelikli bireyleri demografik bünyesine kattığına işaret etmektedir.

Tablo 8: Sakarya'nın Verdiği Göçün Eğitim Durumu (+6 yaş)

	Bilinmeyen	Doktora	İlköğretim	İlkokul	Lise Ve Dengi Meslek Okulu	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	Okuma Yazma Bilmeyen	Ortaokul Veya Meslek Dengi Ortaokul	Yüksek Lisans (5 Veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil)	Yüksekokul Veya Fakülte
	1030	31	1995	3711	5896	2818	435	672	163	3339
	111	66	2088	2763	11604	1503	246	1487	348	7031

Grafik 7: Sakarya'nın Verdiği Göçün Eğitim Durumu (+6 yaş)

Sakarya'da göç olgusunu eğitimle ilişkili olarak incelerken, daha sağlıklı bir hüküm verebilmek için, Sakarya'dan göç eden bireylerin eğitim durumunun da iyi bilinmesi gerekir. Tablo 8 ve Grafik 7'deki bulgular bu hususta oldukça önemli bilgiler verir. Bulgular, Sakarya'dan göç eden bireyler arasında da başı lise mezunu bireylerin başı çektiğine işaret etmektedir. Lise mezunlarını üniversite mezunları takip eder.

İlin aldığı ve verdiği göç içinde lise mezunlarının oranı, oldukça büyük önem teşkil eder. Malum olduğu üzere ülkemiz demografik açıdan, bünyesinde önemli ölçüde genç nüfus barındıran, dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. Bir

başka önemli husus da, toplumumuza üniversite eğitiminin öneminin her geçen gün artmakta olduğudur. Sakarya da oldukça önemli bir üniversite şehridir. 2009 yılında Sakarya'dan 5896 lise mezunu birey ayrılırken, ilimize 8570 genç gelmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise ilden ayrılan lise mezunu gencin sayısı 11604'e ulaşır. Yine aynı içinde ile gelen lise mezunu gencin sayısı ise 13161 kişidir. Bulgular gençler açısından Sakarya'nın bir ölçüde de olsa bir çekim merkezi olduğuna işaret eder. Zira Sakarya, verdiğinden fazla lise mezunu genci bünyesine katabilmiştir.

Üniversite mezunları bakımından durum incelendiğinde ise durum daha bir netlik kazanır. Tablo 7 ve Tablo 8'deki bulgulardan da anlaşılacağı üzere, Sakarya ili 2009 yılında 3035 üniversite mezunu genci bünyesine katarken, 2016 yılında bu sayıyı yaklaşık yüzde 113 arttırarak, 6459'a ulaştırmayı bilmiştir. Ne var ki verdiği göçe dair bulgular da incelendiğinde bu olumlu tablo tersine döner. Zira ile 2009 yılında 3339 üniversite mezunu genç ilden ayrılırken, 2016 yılına gelindiğinde bu sayı yüzde 110, 6 artış gösterip 7031'e ulaşmıştır. Özellikle son yılda il aldığından çok daha fazla üniversiteli genci göç vermiştir. Bu bağlamda net sayı bazında il ekside görünmektedir. Yüksek lisans ve doktora bakımından durum incelendiğinde ise tablo biraz daha olumlu hal alır. Bulgular ilin önemli bir üniversite kenti olduğu gerçeğini doğrular niteliktedir. Bununla birlikte bulgular ilin, daha fazla üniversite mezunu bünyesinde tutabilmek hususunda biraz daha gayret içinde olması gerektiğine işaret etmektedir.

Sakarya'nın Göç Aldığı İller

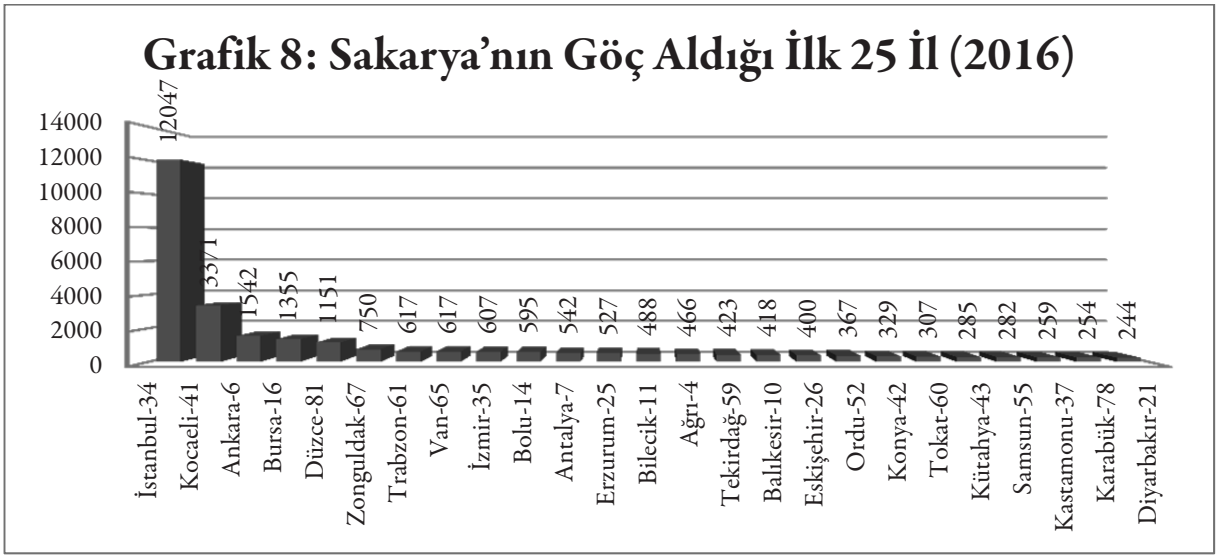
Sakarya'nın demografik ve toplumsal yapısını daha iyi anlayıp açıklayabilmek için diğer illerden Sakarya'ya doğru ya da Sakarya'dan öteki illere doğru yaşanan nüfus hareketlerinin yönünün ve boyutlarının da doğru bir şekilde bilinmesi oldukça önemlidir. Başka bir anlatımla, göç olgusu temelinde Sakarya'nın demografik yapısını daha iyi anlayıp açıklayabilmek için, ilin yoğun olarak göç aldığı ve göç verdiği illerin de araştırılması gerekir (Arslan, 2016; 2015). Bu tespitlerden hareketle çalışmanın bu bölümünde Sakarya'nın yoğun olarak göç aldığı ve göç verdiği iller de araştırıldı.

Tablo 9: Sakarya'nın Göç Aldığı İlk 25 İl (2016)

Göç Alınan İl	Sayı
İstanbul-34	12047
Kocaeli-41	3371
Ankara-6	1542
Bursa-16	1355
Düzce-81	1151
Zonguldak-67	750
Trabzon-61	617
Van-65	617
İzmir-35	607
Bolu-14	595
Antalya-7	542
Erzurum-25	527
Bilecik-11	488
Ağrı-4	466

Tekirdağ-59	423
Balıkesir-10	418
Eskişehir-26	400
Ordu-52	367
Konya-42	329
Tokat-60	307
Kütahya-43	285
Samsun-55	282
Kastamonu-37	259
Karabük-78	254
Diyarbakır-21	244

Grafik 8: Sakarya'nın Göç Aldığı İlk 25 İl (2016)

Bu bağlamda ilk olarak, Sakarya'nın yoğun olarak göç aldığı iller incelendi. Bu bağlamda Sakarya'ya göç veren iller sıralamasında ilk 25'e giren iller araştırıldı. Daha önce de ifade edildiği gibi, 2017 yılı TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Sakarya, 2016 yılında 35.228 kişi göç almıştır. 2016 yılında Sakarya ilimiz Tablo 9 ve Grafik 8'de de görüldüğü gibi, Sakarya'ya en yoğun göç veren illerin başında İstanbul gelir. İstanbul'u, komşu il İzmit takip eder. Bu illerin ardından üçüncü sırayı başkent Ankara alır. Sakarya'ya göç veren iller arasında dikkat çeken diğer iller ise Bursa, Düzce ve Zonguldak'tır. Genel olarak incelendiğinde Sakarya ilimizin, neredeyse ülkemizin dört bir yanından göç aldığı gerçeği ile karşılaşılır. Bununla birlikte ağırlığın Marmara, Karadeniz ve İç Anadolu bölgesinde olduğu görülür.

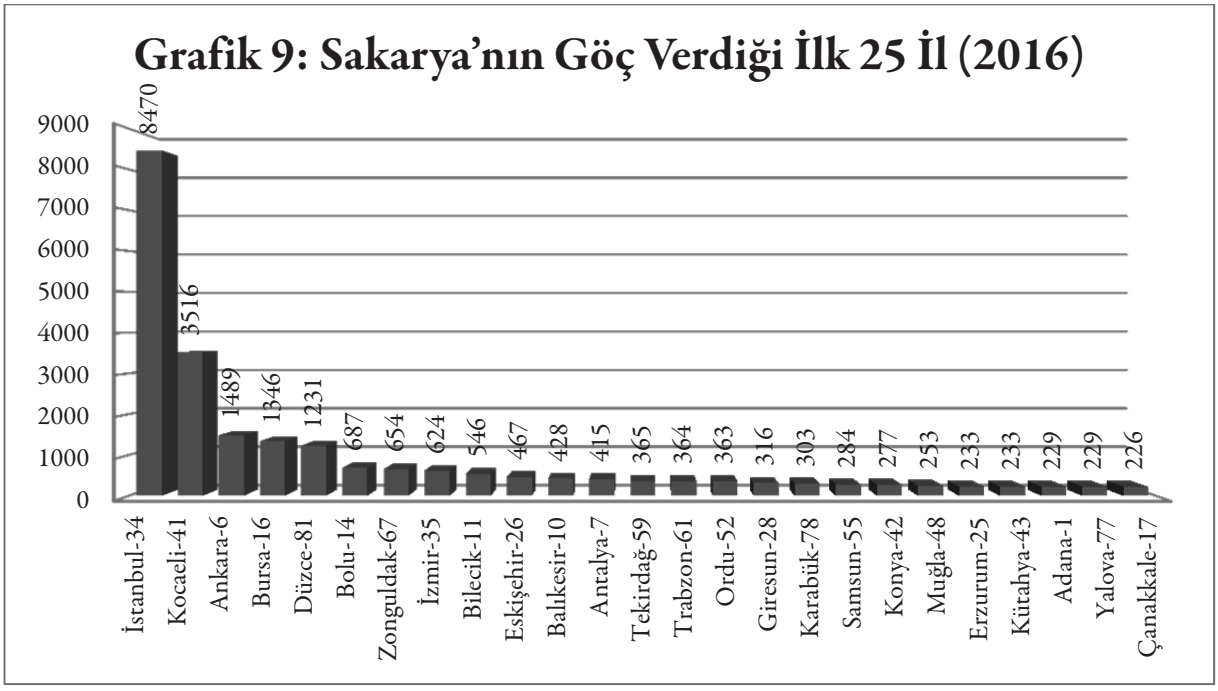
Sakarya'nın Göç Verdiği İller

Bütün bunlara ilaveten, göç olgusu temelinde Sakarya'nın demografik yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için Sakarya'nın göç verdiği illerin de iyi bilinmesi gerekir. Bu bağlamda hali hazırda en güncel verilere, Türkiye İstatistik Ku-

rumu 2016 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden ulaşılabilir.

Tablo 10: Sakarya'nın Göç Verdiği İlk 25 İl (2016)

İstanbul-34	**8470**
Kocaeli-41	3516
Ankara-6	1489
Bursa-16	1346
Düzce-81	1231
Bolu-14	687
Zonguldak-67	654
İzmir-35	624
Bilecik-11	546
Eskişehir-26	467
Balıkesir-10	428
Antalya-7	415
Tekirdağ-59	365
Trabzon-61	364
Ordu-52	363
Giresun-28	316
Karabük-78	303
Samsun-55	284
Konya-42	277
Muğla-48	253
Erzurum-25	233
Kütahya-43	233
Adana-1	229
Yalova-77	229
Çanakkale-17	226

Sakarya'nın en çok göç verdiği iller araştırıldığında da, oldukça önemli bulgularla karşılaşılır. Tablo 10 ve Grafik 9'da da görüldüğü gibi, Sakarya ilinin en çok göç verdiği iller sıralamasında birinci sırada, 8470 kişi ile İstanbul yer alır. İstanbul'u ise komşu ile Kocaeli ve Başkent Ankara izler. Bu üç büyük şehrin ardından, Sakaryalılar için favori iç göç destinasyonları arasında ilk 5 sırayı Bursa, Düzce, Bolu, Zonguldak ve İzmir illeri paylaşır. Bulgular dikkatlice ilgilendiğinde, Sakaryalıların Sakarya dışında yaşamayı tercih ettikleri iller arasında büyükşehirler ile komşu illerin başı çektiği görülür.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, genelde Marmara Bölgemizin Kuzeydoğu bölümünde yer alan Sakarya ilinde göç olgusu, sosyolojik açıdan tahlil edildi. Çalışmada göç olgusu farklı boyutlarıyla hem zaman ve hem de mekân temelinde ele alındı. Daha net bir ifadeyle göç konusu hem seçilen yerleşim birimleri temelinde farklı boyutları ile incelendi. Hem de ele alınan konularda, geçmişten günümüze yaşanan değişim incelendi.

Yapısalcı bir sosyolojik bakış açısıyla[23] gerçekleştirilen araştırmada[24] daha çok tasviri-betimleyici[25] [26] bir tutum tercih edildi. Çalışma deskriptif sosyolojik araştırma türünde hazırlansa da, yeri geldiğinde çalışmada sosyolojik tahlillere de yer verildi. Çalışmada ağırlıklı olarak Türkiye İstatistik Kurumu verileri ve veri setlerinden faydalanıldı. Bunlara ilaveten, öteki araştırmacılar ile kamu ve özel sektör kurum-kuruluşlarının, bu konularda yapmış olduğu çalışmalardan da faydalanıldı. Araştırmada imkânlar dâhilinde, en güncel veri hüviyetine sahip 2016 TÜİK verileri kullanıldı.

Öte yandan Sakarya ilimiz yalnızca Marmara bölgesinin değil, ülkemizin genel anlamda da en önemli illeri arasında yer alır. İlin göç olgusu ile aşinalığı uzun yıllar öncesine dayanır. Bulgular Sakarya'nın, günümüzde göç alan bir il konumunda olduğuna işaret etmektedir. İncelenen 8 yıllık süreçte de Sakarya bu hüviyetin yitirmemiştir. İl, aynı

[23] Giddens, Anthony. *Human Societies*, Oxford: Polity Press, 1992.
[24] Haralambos, Michael, *Sociology: Themes and Perspectives,* Bell & Hyman, London 1987.
[25] Neuman, Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar,* İstanbul: Yayın Odası, 2006.
[26] Denzin, Norman. *Sociological Methods*. London: McGraw-Hill, 1984.

zamanda bir üniversite şehri olması hasebiyle, genç nüfusun ilgisini çekmektedir. İle göç eden bireyler arasında özellikle lise mezunu ve üniversite mezunu gençler ön plana çıkmaktadır. İlin yoğun göç aldığı iller arasında İstanbul, Kocaeli, Ankara, Bursa ve Düzce öne çıkar. Sakarya'nın göç verdiği iller sıralamasında da benzer bir tablo ile karşılaşılır.

Kaynakça

Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç,* Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Arslan, Durmuş Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2017.

Arslan, Durmuş Ali. *Sosyoloji: Günlük Yaşamı Anlamak,* Paradigma Akademi, Çanakkale 2016.

Arslan, Durmuş Ali. "*Şehir ve Çocuk (Bölüm: 6-4/Bir Şehrin Nüfusunun Sosyolojik Analizi: Canik'in Demografik Yapısının Sosyolojik Analizi.*" (Ed. Osman Köse). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Arslan, Durmuş Ali. "Halk Kültürünün Temel Bileşenlerinden Halk Ozanlarının Dizelerinde Göç Olgusu: Ankara Uruş Yöresi Ozanlarından Âşık Şefkati Örneği." *4. Uluslarası Halk Kültürü Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi-Kazan Belediyesi, Kazan, 29 Eylül - 1 Ekim 2016.

Arslan, Durmuş Ali. "Bodrum'un Demografik Yapısının Sosyolojik Analizi" *Uluslararası Bodrum Sempozyumu*, Ege Üniversitesi-Bodrum Belediyesi, Bodrum, 26-28 Mayıs 2016.

Arslan, Durmuş Ali. "Konya'nın Bozkır İlçesinin Demografik Yapısının Sosyolojik Tahlili" *Uluslararası Bozkır Sempozyumu*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 6-8 Mayıs 2016.

Arslan, Durmuş Ali. *Mersin Küçük Sanayi Siteleri Esnaf ve Sanatkârlarının Sosyal-Ekonomik Profilleri ve Temel Sorunları,* Mersin: Mersin Esnaf ve Sanatkarlar Odaları BirliğiAraştırma ve Kültür Yayınları, 2015.

Arslan, Durmuş Ali ve Özer, Aysun. "Balkan Göçmenlerinin Kültürel Kimlik ve Memleket Algıları", 13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Bakü-Azerbaycan, 28-31 Ekim 2015.

Arslan, Durmuş Ali ve Arslan, Gülten. Çok Partili Dönem Tokat Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 43, 2014, s.117-150,

Arslan, Durmuş Ali. *Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*, Nobel Yayınevi, Ankara 2013.

Arslan, Durmuş Ali. *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2012.

Çağlayandereli, Mustafa ve Arslan, Durmuş Ali. "Türkiye'nin Değişen Göç Dinamiğine Bağlı Kültürleşme Problemi İçin Sosyolojik Araştırma Modeli Önerisi." *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Bakü Avrasya Üniversitesi, Bakü-Azerbaycan, 25 -28 Mayıs 2016.

Çakır, Sabri. "Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme." *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi,* 24, 2011, s.129-142.

Denzin, Norman. *Sociological Methods*, McGraw-Hill, London 1984.

Emgili, Fahriye. "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25-39, 189-197, 2006.

Giddens, Anthony. *Human Societies*, Polity Press, Oxford 1992.

Gilbert, Nigel. *Analysing Tabular Data*, London1997.

Gilbert, Nigel. *Researching Social Life,* London 1994.

Güven, Sami. *Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri,* Ezgi Kitabevi, Bursa 2006.

Haralambos, Michael, *Sociology: Themes and Perspectives,* Bell & Hyman, London 1987.

Karakaş, Erdal ve Akgiş, Öznur. "Kırsal Alanlarda Ulaşım Yoksunluğu ve Göç İlişkisinin Bilecik İli Örneğinde Analizi. *Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 5-6 Kasım 2015.

Koç, İsmet. *Türkiye Dördüncü Nüfus Bilim Konferansı Tebliğ Metinleri Kitabı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2016.

Neuman, Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar,* Yayın Odası, İstanbul 2006.

Neuman, Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 2: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar,* Yayın Odası, İstanbul 2006.

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.

TÜİK. *Türkiye*. 22.11.2017, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr

TÜİK. *Sakarya nüfusu*, 22.11.2017, http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni: Hayat Tabloları 2013, 26.08.2016, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18522

World Bank. Dünya ülkelerin nüfus sıralaması. 28.12.2016, http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf

Sakarya'da Bir Muhacir Köyü: Uzunçınar ve Demografik Yapıdaki Değişim

Ali Arslan
Doç. Dr. / Sakarya Üniversitesi, aliarslan@sakarya.edu.tr

Giriş

Bu çalışmanın konusu; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Bulgaristan'dan göç eden Muhacirler tarafından bir Muhacir köyüolarak kurulmuş, Sakarya ili Akyazı ilçesi Uzunçınar köyünün kuruluşundan itibaren nüfus yapısını ve bu yapıdaki demografik değişimi incelemektir. Çalışmada özellikle köyü kimlerin kurduğu ve kuruluştan bu yana nasıl bir demografik değişim yaşandığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Göç, sosyolojik bir olgudur. İnsanlar çeşitli nedenlerle göç etmek zorunda kalabilirler. Bundan dolayıgöçü doğuran nedenleri ve ortaya çıkardığı sonuçları anlamak önemlidir. Göçün ortaya çıkardığı sonuçlardan birisi de demografik yapıdaki değişimdir.

"Demografi, çeşitli sözlüklerde, sınırları belli bir coğrafyada bulunan nüfusun yapısını, özelliklerini ve değişimlerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler'in hazırladığı sözlükte demografi, amacı insan nüfusunu incelemek olan ve bu nüfusun boyutlarını, yapısını ve çeşitli niteliklerini sayısal açıdan irdeleyen bir bilimdir ifadesi kullanılmaktadır.[1] "Demografi özetle; doğumlar, ölümler, evlilikler, göç ve nüfusun dağılımı gibi konuları incelemektedir."

Yöntem ve Kaynaklar

Çalışmanın başlangıcındaköydeki yaşlılarla yapılan görüşmelerden hareket edilerek köyün kuruluşunun kimler tarafından gerçekleştiğinin tespit edilebileceği düşünülmüş, ancak sağlıklı ve güvenilir bir bilgi oluşturulamamıştır. Birçok zorluk aşılarak elde edilenbelgelerin ve nüfus kayıtları verilerinin üzerinde yaptığımız titiz çalışma vebilimsel analizler ileanlamlı bir bilgi oluşmasısağlanmış ve bu bilgiler de köyde yaşayan yaşlıların sunduğu bilgiler ile bütünleşmiştir.

[1] Didem Danış, "*Nüfus Sosyolojisi: Ders notları,* "(İstanbul:Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü), Erişim 02 Şubat 2018 http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/4144/mod_resource/content/2/TUBA1.pdf.)

Sözlü bilgilerle köyün Osmanlı ve Ruslar arasında gerçekleşen 93 Harbi (1293 Rumi/1877-1878 Miladi) sonrasında kurulduğu söyleniyor ancak tam olarak kimlerin kurduğu belgelenemiyor. Biz de köyün kuruluşunu ve kimler tarafından kurulduğunu gösteren bir belge tespit edemedi isek de, farklı amaçlarla oluşturulmuş verileri ve bireysel çabalarla elde edilmiş nüfus kütük bilgilerini birleştirmek suretiyle ilk olarak kimlerin göç ettiğine ve köyün kuruluşuna kimlerin öncülük ettiğine dair bir bilgi bütünü oluşturabildik. Bu açıdan çalışma tamamen özgün bir çalışmadır.

Arşiv kaynaklarını incelediğimizde köy ile ilgili ulaşabildiğimiz en eski belge, aşağıda detayları ve orjinali sunulacağı üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan, köydeki 3 kişi tarafından o zamanki adı ileDahiliye Nezaretine, bugünkü adı ile ise İçişleri Bakanlığı'na yazılan tek bir belgedir. Bunun dışında çalışmada ayrı ayrı bulunan aşağıdaki belgelerden faydalanılarak bir bütün oluşturulmaya çalışılımıştır.

1. Köy Karar Defteri 1951
2. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965, 1975, 1980 Genel Nüfus Sayımı: Belediye Teşkilatı Bulunmayan Yerlere Mahsus Binalar cetvelleri
3. Köy Hesap Defterleri
4. Çeşitli evraklar
5. Kişilerden edinilen hane nüfus kütük bilgileri
6. 1982 yılı seçmen kütüğü askı listesi

Bulgular ve Verilerin Analizi

93 Harbi ve Bulgaristan'dan Zorunlu Göç Nedeniyle Gelen Muhacirler

Uzunçınar, başlangıçta tamamen bir Muhacir köyü olarak kurulmuştur. Muhacirlerin ülkemize gelmesinin temelini Kırım Savaşı ve daha sonra meydana gelen 93 Harbi (1877-1878) oluşturmaktadır. Çalışmamızın konusu olan Uzunçınar'ı kuranlar 93 Harbi Muhacirleridir. Ülkemize o dönemde göç eden çok sayıda Muhacir kendi arazi ve mülklerini terk ederek Anavatan'a göç etmek zorunda kalmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra göç etmek zorunda kalan Muhacir miktarı hakkında kesin bir sayı vermek biraz zordur. Günün gerektirdiği şartlardandolayı hiç kimsenin yoldaki muhacirleri sayma imkânı yoktu. Bu sayı ancak kesin biryerleşim sağlandıktan sonra net olarak belirlenebilirdi. Avrupa ve Osmanlıkaynaklarında açıklanan tahmini muhacir sayısı 1.250.000 ile 1.253.500 arasındadeğişmektedir.[2]

"1878 baharı ile 1879 sonu arasında yerlerini değiştirenlerin sayısının 1.300.000' iaştığı tahmin edilmektedir. Göçler Rumeli'nin etnografik yapısını da değiştirmiştir."[3]

Göçlerin bir kısmı karayolu ile gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 25.000 kişi hayvanları ve eşyaları ile birlikte Balkanlar üzerinden Kırkkilise ve Çorlu taraflarınasevkedildi. Eşyası ve hayvanı olmayanlar ise Varna'dan denizyolu ile İzmit veMudanya'ya sevk edildiler. Trenler ihtiyaca cevap veremediği için ek seferler konulmuştur. Çorlu İstasyonu'nunda 100.000 kişinin biriktiği belirtilmektedir.[4]

---

[2] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün,* Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998, s.104-105; Aktaran Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devletinde İskanları*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü, 2008, s.49.

3 Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Ankara 1999, s. 129;. Aktaran Arslan, Balkan Savaşları Sonrası, s.49.

4 N. İpek, age, s. 33- 35; Aktaran Arslan, Balkan Savaşları Sonrası, s.49-50.

Osmanlı topraklarından göç edenlerin anavatana dönüşü bir zaman dilimi üzerinde olmuş ve süreçiçerisinde devlet tarafından çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Bütün mal varlıklarını terk ederek Anadolu'ya sığınan göçmenlerin geçimlerini temin edinceye kadar, yiyecek, arazî ve konut gibi en mübrem ihtiyaçlarının giderilmesi gerekiyordu. Bu vazifesinin bilincinde olan Osmanlı Devleti, göçmenlere ücretsiz olarak arsa temin ettiği gibiiki üç odalı meskenlerin inşa edilmesi yükümlülüğünü mahallî idarelere verdi.5Göçmenlerin köyleri tanzim edilirken köyün ortasında cami, mektep ve köy meydanı için arsa tahsis edilmekteydi. Bu alanın çevresindeki mesken, harman, samanlık ve mandıra yapabilecek büyüklükte parsellenip göçmenlere tevzi edilmekteydi. Ayrıca köyün kurulduğu yerin çevresinden göçmenlere tarla, mera ve baltalık tahsis edilmekteydi.[6]

"1897 yılında inşa edilecek meskenlerin düzenli, hatta hayvan barındırmaya da elverişli olabilmesi ve teşkil edilecek köylerin planlarının yapılması için gerekli resim ve planların tanzim yetkisi Muhacir Komisyonu'na verildi. Öte yandan, yerli ahalinin terk ettiği evlere de göçmen yerleştirilmesi hükme bağlandı."[7]

Adapazarı ve çevresi özellikle 19. yüzyıl içerisinde Balkanlardan ve Kafkas coğrafyasından önemli sayılarda göç almıştır. Gelen göçmenlerin boş olan arazilere yerleştirilmesi sonucunda Adapazarı'nda yeni yeni göçmen köyleri oluşuyordu...

Osmanlı Devlet yöneticileri gelen Muhacirlerin yerleştikleri yerlerde sıkıntı çekmemeleri için ellerindeki imkanları seferber etmişlerdi. Bu imkanlar tabii olarak Adapazarı ve çevresine yerleştirilen göçmenler için de sunulmuştu.

16 Ağustos 1887tarihini taşıyan bir belgeden anlaşıldığına göre, İzmit Sancağı'ndaki Adapazarı kazasına bağlı olan Akyazı Nahiyesi ile Kandıra'ya bağlı köylerde iskan edilen Abaza, Çerkez ve Rumeli muhacirlerini ibadetleri ve çocuklarının eğitimleri için her iki yüz haneye birer adet olmak üzere toplam altışar cami ve okulun yaptırılması planlanıyordu. Bu iş için gereken masrafın ödenmesine ve inşaat için bölgedeki ormanların kullanılmasına izin verilmesi emrediliyordu... Bölge muhacirlerinin cami ve okul isteklerini karşılıksız bırakmayan hükümet yetkilileri bahsi geçen köylerde bu ihtiyaçların karşılanması için emir veriyordu.[8]

Balkanlar'dan göçlerin yoğunlaştığı yıllarda devletin genel olarak Muhacirlere yönelik izlediği politikalar dikkate alındığı takdirde benzer süreçlerin burada da yaşandığı düşünülebilir. Özellikle Kırım ve Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Balkanlardan göçlerin yoğunlaşması üzerine bu konuda çalışan Muhacir komisyonu kurulmuş, yeni gelenlerin yerleşim ve iskan meselesi çözülmeye ve yaralar hafifletilmeye çalışılmıştır. Zaman zaman şartların getirdiği zorlamalarla politikalarda veya uygulamalarda değişikliklikler meydana gelse de devlet Muhacirlerin yerleşik bir hayata geçebilmeleri için elinden geleni yapıyordu. Örneğin, *"Kastamonu'da göçmen evlerinin yapımına gerekli kerestenin devlete ait ormanlardan kesilmesine izin verildiği"*[9]görülmektedir. *"Bir başkauygulama da, göçmenlere kereste vermek yerine, kereste elde edebilecekleri baltalık vermek"*[10] şeklindeydi.

"*Göçmen evlerinin yapımında kullanılan ve devlete ait ormanlardan bedelsiz olarak sağlanan kerestelerden vergi de alınmıyordu. Örneğin İzmit'te ve Kastamonu'da· bu türden uygulamalar yapılmıştı."*[11] *"Diğer yandan da devlet*

---

[5]Nedim İpek. "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877–1900), "*Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI, 1, 1991, s. 122.

6 İpek, Kafkaslardan Anadoluya Göçler, s 122.

7 EA, İD, Nr. B. 1315/38, Lef. 1: Muhacirin Komisyonu Nizâmnâmesi; Aktaran İpek, Kafkaslardan Anadoluya Göçler, s 123.

8 Resül Narin, *Ada'dan Pazar'a Sakarya*, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Sakarya 2014, s. 81-82.

9 Kastamonu Vilayeti Salnamesi, 1310 (1892-93), s.314; Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler 1878-1890" *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, s.170.

10 Dahiliye-Cemaziyülevvel-4; Kocacık, a.g.m,, s.170.

11 Şura-2888; Kocacık, a.g.m., s.170.

göçmenlerin ormanları tahrip etmemelerine; ağaç kesmemelerine hatta ormanlık yerlere köy kurulmamasına özen göstermeye çalışıyordu."[12] *"Buşekilde evler yapıldıktan sonra, kurulan yeni mahalle veya köylere isimler verilmekte, bu isimler bulundukları vilayete, vergi memurlarına bildirilmekte daha sonra da gazetelerde ilan olunmaktaydı."*[13] *"Göçmenlere dağıtılan arazilere ve yaptırılan evlere ilişkin tapular hemen değil, bir süre sonra verilmekteydi."*[14]

Uzunçınar İle İlgili Bulduğumuz En Eski Arşiv Belgesi

O zamanın genel durumunu göstermesi bakımından aktardığımız bu bilgilerden sonra Uzunçınar'ın kuruluşu ile ilgili duruma baktığımızda, Rumi Takvimle 1293 (1877-78) yılında gerçekleşen ve Rumi Takvimden hareketle 93 Harbi olarak şöhret bulan Osmanlı–Rus Savaşının sonrasında Bulgaristan'dan göç eden muhacirlerin kurduğu Uzunçınarköyüne ait daha önce yapılmış herhangi bir bilimsel çalışma olmadığını görüyoruz.

Osmanlı arşivlerinde "Uzunçınar" kelimesi ile araştırma yaptığımızda elde ettiğimiz en somut ve tek belge, Hasan oğlu Ali'nin (Arslan[15]) 1902 tarihli dilekçesidir ki Başbakanlık arşivinde bulduğum bu dilekçenin sürpriz bir şekilde benim dedeme ait olduğunu gördüm.

Bu belge, muhtar olması sakıncalı olduğu düşünülen bir kişinin düzmece bir şekilde komşu köylerden ayarladığı kişilerle birlikte kendisini muhtar seçtirmesine ve kaymakamlığın bunu himaye etmesine karşı şikayet dilekçesidir. Belge, bu kişi ile ilgili daha önce kaymakamlığa şikayette bulunulmuş olmasına rağmen bir çözüm getirilmemesi ve ortaya olumsuz bir durumun çıkması üzerine köyden 3 kişilik bir komisyon ile ortaklaşa yazılan ve "Dahiliye Nezareti Celilesine" başlığı ile Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir belgedir. Belgede, kendisini usulsüz bir şekilde muhtar seçtiren kişinin köy için doğru ve güvenilir bir muhtar olamayacağına dikkat çekilmekte ve hukuksuzluğa karşı Dahiliye Nezaretinden yardım talep edilmektedir. Hasan oğlu Ali, Ali oğlu Mehmet, Hacı Mehmet isimli kişiler tarafından ortak olarak yazdırılan bu dilekçe, kuruluş zamanlarına en yakın bulabildiğimiz Uzunçınar ile ilgili ilk ve tek belgedir. Yaptığımız çözümlemelerden hareket ederek ve eğer yanlış bir tespit yapmadı isek bu dilekçeyi verenler, bugün netleşen şekli ile Ferhatoğullarından Ali Arslan (1879-1950), Kart sülalesinden Mehmet Kart Pehlivan (1858-1914) ve Mehmet Özçiftçi (1864-1942)'dir. Belgenin kopyası aşağıda sunulmuştur:[16]

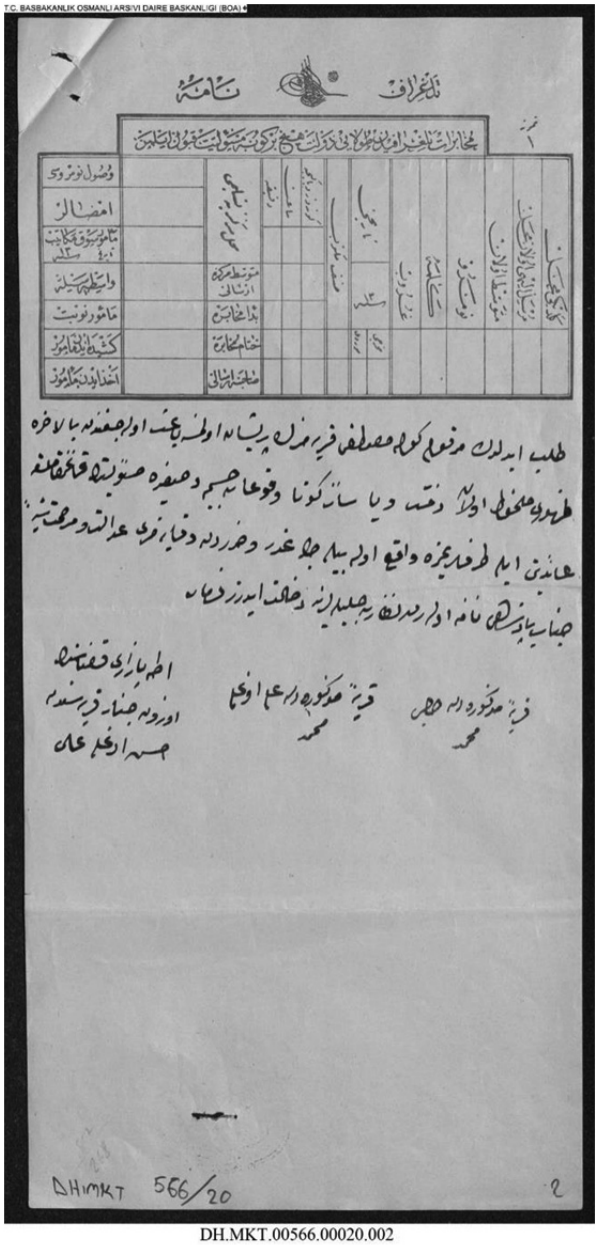
12 Şura-2664; Kocacık, a.g.m., s.170.
13 Şura-3795; Kocacık, a.g.m., s.170.
14 Dahiliye-72773; Kocacık, a.g.m., s.170.
15 (*) Parantez içindeki Arslan eki bugünkü karşılığı olup, yazar tarafından yapılmıştır.
16 Hasan oğlu Ali'nin dilekçesi, **Tarih :**23/Ca/1320 (Hicrî) 1902, **Dosya No :**566 **Gömlek No :**20 **Fon Kodu :**DH.MKT.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSİVİ DAIRE BAŞKANLIĞI (BOA)

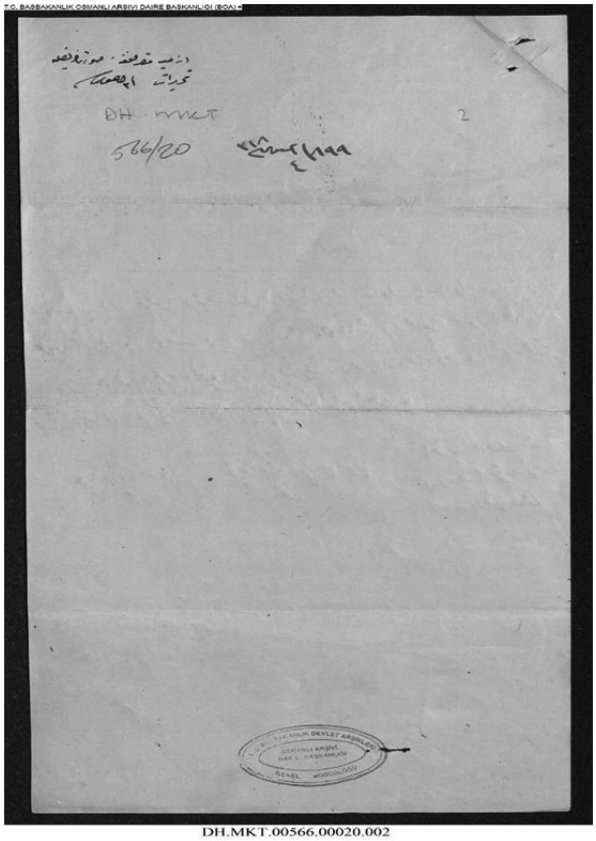

DH.MKT.00566.00020.001

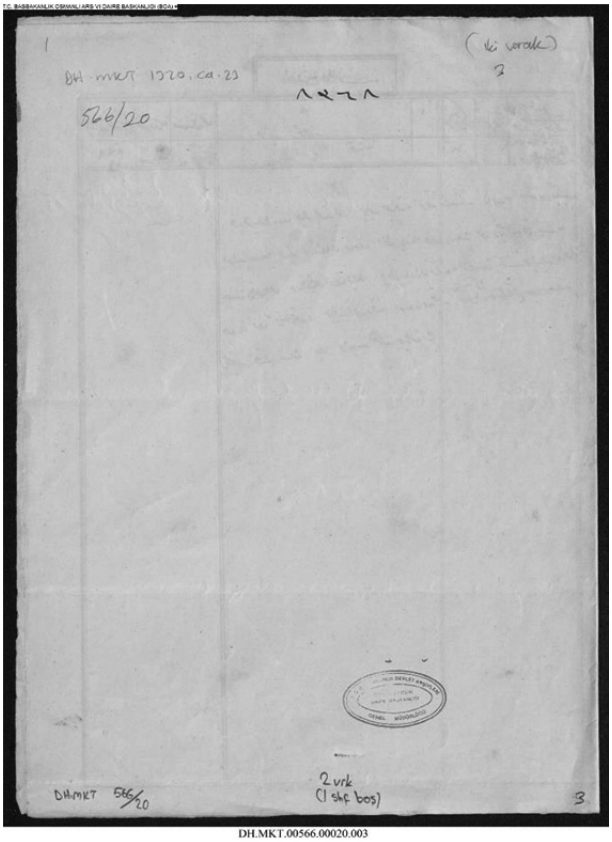
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSİVİ DAIRE BAŞKANLIĞI (BOA)

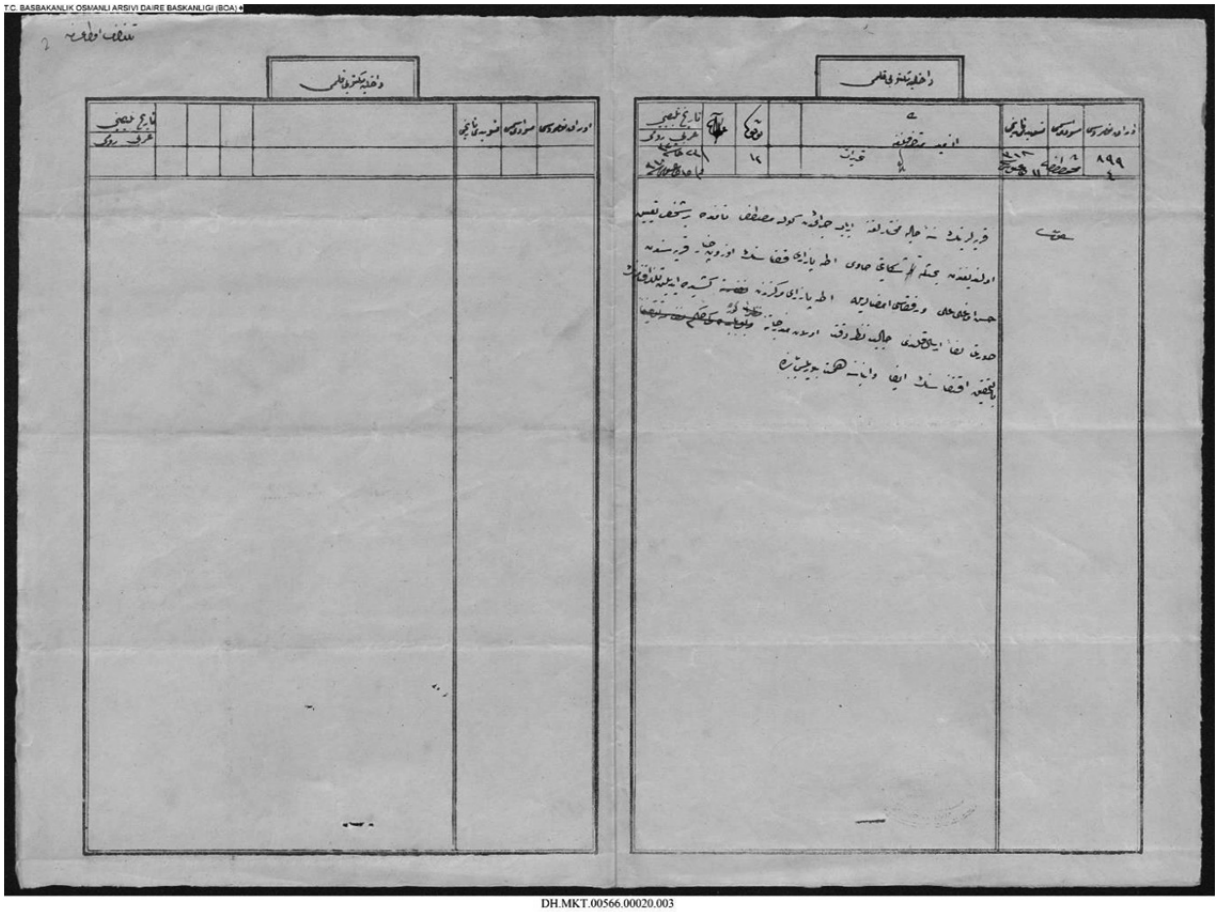
DH.MKT.00566.00020.002

DH.MKT.00566.00020.002

DH.MKT.00566.00020.003

DH.MKT.00566.00020.003

Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Karyemizin sene-i hâliye muhtârlığına cezâ ile mahkûm Köle Mustafa nâmında bir eşhâs diğer karye ahâlîsinden tanzîm etdirdiği intihâb varakasıyla ta'yîn eylediği meclis-i idâre-i kazâ karârıyla a'zâdan Yakub Bey karyemize bi'l-i'zâm ve bi't-tahkîk anlaşılmağla diğerinin ta'yînine karâr verilerek icrâ edilmiş iken muahharen vâki'ın hilâfında a'zâ sıfatını hâiz ve nîk ü bedi fark ve temyîze muktedir olmayan on yedi yaşlarında tahrîrât kalemi refîki Mehmed Efendi'nin icrâ eylediği tahkîkât-ı mechûle üzerine Meclis-i idâremiz re'yini fesh ve ta'yîn oluna muhtârdan sarf-ı nazarla şerîr-i merkûm Köle Mustafa mazhar-ı himâye olarak muhtârlıkda devam etdirilmekdedir. Merkûmun senevî on beş guruşdan mâ'adâ vergisi olmadığı ve mahkûmiyet-i sâbıkası bulunduğu ve kendisinin gerek emvâl-i devlet ve umûr-ı idâreyi ve gerek karyemiz ahâlîsinin emn ü istirâhati ihlâl eder takımdan olmağla vergi ve tekâlîf-i sâiremizi merkûma teslîmde mağdûr idüğümüz ve karyemizde merkûmun fevkinde müstakîm ve mu'temed ve her vechile hükûmet-i seniyye ve ahâlî-i karyenin temşiyyet-i maslahatını idâreye muktedir kesân mevcûd bulunduğundan ve merkûmun fesâdı yüzünden karyemizce bir fenâlığın zuhûru melhûz idüğünden merkûmdan mâ'adâ birisinin ta'yîni bi'd-defa'ât Adapazarı Kaymakamlığına bâ-istid'â mürâca'atla istirhâm kılınmış ve İzmit Mutasarrıflığına da telgrafla arz edilerek Kaymakamlığa emr-i şedîd verilmiş iken kat'iyyen sem' ve i'tibâr olmadıkdan başka bugün istid'â takdîmiyle mürâca'atımız tehdîd ve tahkîrâtla makâm-ı resmiyeden taleb edildik merkûm Köle Mustafa karyemizin perîşân olmasına bâ'is olacağından bi'l-âhire zuhûru melhûz olan zimmet veyâ sâir gûnâ vuku'ât-ı cesîme ve sagîre mes'ûliyetin kaymakamlığa âidiyeti ile taraflarımıza vâki' olabilecek gadr ve zarardan vikâyemizi adâlet ve merhamet-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî nâmına olarak nezâret-i celîlelerine dehâlet ederiz. Ferman.

Karye-i mezkûreden Hacı Mehmed(Mehmet Özçiftçi) [17]

Karye-i mezkûreden Ali Oğlu Mehmed(Mehmet Kart)

Adapazarı kazâsının Uzunçınar karyesinden Hasan oğlu Ali(Ali Arslan)

Köye İlk Göç

Şimdiye kadar köyün kuruluşunu veya köyü kimlerin kurduğunu gösteren herhangi bir belge tespit edilememiştir. Halen araştırmalarımız devam etmekte ise de nüfus kütüklerinden hareket edilerek aşağıda doğruya en yakın olduğunu düşündüğümüz bir tespit yapılmıştır. Bu tespit hem yaşlıların rivayetiyle hem de nüfus kayıt bilgilerinin birleştirilmesi suretiyle ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Anlatılanlara göre, ilk göç edildiğinde köye 7 aile gelmiş.[18]Öncü olarak geldiği aktarılan ailelerin tam olarak hangi 7 aile olduğu net olmamakla birlikte 6 ailenin neredeyse kesin olduğunu tahmin ediyoruz. "Uzunçınar'ın bulunduğu yerler o zamanlar orman ve bataklık halinde imiş, ıslah edilmiş. Gelenler uygun bulunan yerleri açarak kendilerine yer edinmişler. İlk gelindiğinde esas yerleşim yeri şu an muhtarlığın bulunduğu yer değil, Millik civarı imiş; fakat zamanla köye yakın Mudurnu deresinin taşması sellere neden olunca köy, bugün muhtarlığın bulunduğu şimdiki merkeze çekilmeye başlamış." [19]

Bir bütün olarak baktığımızda belirgin şekilde köye 3 dalga halinde göç yaşanmıştır:

1. Birincisi: 93 Harbi (Rumi 1293) (Hicri 1295) olarak bilinen ve 1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında gerçekleşen ve köy kurucularının da aralarında bulunduğu önemli sayıda Türk nüfusun anavatana göçmesine neden olan toplu göç dalgası. Bu dönemde artık köy ve köy yönetimi belli bir karakter kazanmış bulunmaktadır. İlk yerleşimi yapan ve köyün kuruluşunu sağlayan 7 kurucu hanenin de yer aldığı bu grubun çocuklarınıveya kurucu babalarla gelip kuruluşta yer almış bazı çocukları (örneğin Ferhatoğlu Ali Arslan ö.1950) 1941-42-43 gelir-giderlerini gösteren ve elde bulunan Köy Hesap Defteri'ndenisim isim tespit edebiliyoruz. Bu defterde 81 aile reisinin ismi kayıtlı bulunmaktadır. Liste aşağıda verilmektedir. [20]

2. İkincisi: Yine kök olarak Bulgaristan'dan olmakla ve bir kısmı listede yer almakla birlikte bir müddet Trakya'da veya başka yerlerde yaşadıktan sonra ağırlıklı olarak Trakya'dan gelip köye eklenenlerdir. Bu grup sadece Muhacirlerden oluşmuş olup, Trakya'dan, Türkiye'nin başka yerlerinden veya doğrudan Bulgaristan'dan gelip 1960'lara kadar buradaki yakınlarının varlığını öğrenerek göç edenlerden oluşmuştur.

3. Üçüncüsü: 1960'lı yıllar sonrasında Karadeniz Bölgesinden göç eden karadenizlilerin hakim olduğu göç dalgasıdır.

Savaştan hemen sonra Bulgaristan'dan göç eden birinci göç dalgasında köyün kuruluşuna öncülük edenlerin kimler olduğu belgeye dayalı ve tam olarak bilinmemektedir. Bu çalışma bunu ortaya çıkarmaya yönelik bir çabadır. Bu yerleşimden önce köyde yaşam olmadığı bildirilmektedir. Gelenler ağırlıklı olarak Bulgaristan'ın Tırnavo şehrinden gelmişlerdir. 7 aile rivayetinin doğru olma ihtimali olsa da bizim araştırmalardan elde ettiğimiz sonuçlara göre hata yapmamak için, küçük zaman farklarıyla birlikte şimdilik 7 aileden daha fazlası olduğunu söylemek durumunda kalıyoruz. Özellikle 6 sülale kuvvetle öne çıksa da yine de belgeye dayandırma ihtiyacı bulunmakta olduğu için şimdilik ilk gelenler şu kişilerdir diyemiyoruz. Gelen ailelerin hangisinin ne zaman geldiği, Bulgaristan'dan birlikte

17 (*) Belgenin aslında parantez içindeki ifadeler yoktur. Parantez içindeki soyadı ilaveleri bugünkü durumu ifade ettiği için yazara aittir)
18 (*) Fikret Kop'un rivayeti
19 (*) Hüseyin Özçiftçi'nin rivayeti (1930-2018)
20 (*) Listeye bu makalenin önceki sayfalarında yer verilmektedir.

mi geldikleri, ayrı ayrı gelip mi birleştikleri bilinmemekte ise de, en azından bazılarının birbirlerini tanıdıkları bilinmektedir.

Köyün Kuruluş Yılları ve Kurucuları

Bulgaristan'dan gelerek köyün kurulmasında öncülük ettiği kabul edilen ailelerle ilgili bilgi oluşturmada kalkış noktamız nüfus kayıt bilgileridir.

Ancak, öncelikle belirtmek gerekir ki, Uzunçınar'da doğduğu belirlenen ilk kişinin kayıt bilgisinde bir problem söz konusudur. Şöyle ki, Uzunçınar nüfusu kayıtlarına göreköyde doğduğunu tespit ettiğimiz ilk kişi Gülcan ailesine kayıtlı (Hacı Köle Ahmet'in oğlu) Komutan Sayit Efendi'nin (Gülcan) ilk hanımı 1.7.1884 doğumlu Hamzaoğullarından Sayit kızı Hanife'dir. Hanife'nin nüfus kaydı kendi babasının kütüğünde değil, evli bulunduğu Gülcan ailesinin kütüğünde kayıtlıdır. Nüfus kaydında soyadı bilgisi yoktur, boştur. Hanife, Hamzaoğullarındanköyde yaşamış bulunan Ali Yenen'in ablasıdır. Dolayısıyla Hanife, Yenen ailesinin kızı, Gülcan ailesinin ise gelinidir.

Kayıttaki problem şudur: Hamza oğullarından Hanife'nin halen hayatta olan torunu, Adapazarı Çukurahmediye Mahallesi Muhtarı Sayit Bahattin Gülcan'ın verdiği bilgiye göre, Hanife'nin babası köye 1884 yılından çok daha sonraki bir tarihte gelmiştir. Bu bilginin doğru olduğu düşünülmektedir. Çünkü bunu hem sözlü bilgi teyit etmekte hem de yine nüfus kayıtlarına göre Hanife'nin diğer kardeşlerininonun doğumundan daha sonraki bir tarihte Çankırı/Taşlık'da yani Uzunçınar'a gelinmesinden önce doğmuş oldukları görülmektedir ki, baba köye gelmeden kızının köyde doğmuş olması bir çelişki ortaya koymaktadır. Buradan hareket ederek de, Hanife'nin nüfus kaydının sehven ya da o zamanki şartlar itibarı ile daha sonradanevlenmiş bulunduğu ailenin nüfus kütüğüne, doğum yeri Uzunçınar denilerek kayıt edildiğini düşünüyoruz. Eğer durum böyle ise, nüfus kaydında Uzunçınar denilmiş olsa bile Hanife'nin Uzunçınar'da doğmuş olduğu bilgisi doğru değildir. Bunun aksini ispat edebilecek herhangi bir kişi de yaşamamaktadır. Bu nedenle onu Uzunçınar'da doğmuş kimselerden hariç tutuyoruz.

Bu durumda bizim tespitlerimize göre Uzunçınar'da doğan ilk kişi 1.7.1885 tarihi ile Rıdvan Öztürk'ün eski hanımı Hatice Öztürk'tür. Bizim tespitlerimiz dışında bu doğumdan önce köyde başka doğumlarınolması ihtimali zayıf ise de hata yapmamak için ihtiyatla, bizim nüfus kayıtlarından tespit edebildiğimiz doğumlar aşağıdaki listede belirtilen isimlerdir diyoruz.

Nüfus kayıtları ile ilgili bir başka problem daha vardır ki böyle bir çalışmada bunu söylemek tarihi bir görevdir. Nüfus kayıtlarında, özellikle gün ve ay bölümleri sağlıklı değildir. Çünkü o yıllardaki neredeyse bütün doğum tarihleri 01.07.18xx şeklinde yazılmıştır. Gerek savaş şartlarının getirdiği zorluklardan ve gerekse gelen kişilerin tam ve sağlıklı bilgi verememesinden veya başka idari nedenlerden kaynaklanan bu durum neredeyse çok sayıda kişinin aynı günde yani 1 Temmuz'da doğduğunu göstermektedir ki bu durum makul değildir. Herkesin aynı ay ve günde doğmuş olması gerçekçi olamaz. Gelenler tarafından yanlış bilgi verilmemişse doğum yılı bilgilerinin doğru olması muhtemeldir. Ayrıca aksini ispat edememekle birlikte bir kimsenin, Uzunçınar'da doğmadığı halde ailesinin kütüğü orada olduğu için Uzunçınar doğumlu gösterilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi söylenenlere göre köy, 93 Harbi'nin sonrasında (1877-78) zorunlu göç ile gelenler tarafından kurulmuştur. Ancak yoğun araştırmalarımıza rağmen köyün tam olarak hangi tarihte kurulduğuna ışık tutacak somut bir belge bulabilmiş değiliz. Bu durumda ve eldeki bilgileri birleştirdiğimizde Uzunçınar köyünün 1878-1885 yılları arasındaki kuruluşla ilgili durumu hakkında bir bilgi boşluğu bulunmakta ve bu tarihler arasında köye tam olarak ne zaman gelinip kurulduğu şimdilik bilinmemektedir.

Köydeki doğumları esas alarak sıralama yaptığımızda, gerek nüfus kayıtları ve gerekse sözlü bilgilerden hareket ederek aşağıdaki listede belirtilen ailelerin köyün kurucu aileleri arasında oldukları düşünülmektedir ki sözlü rivayetler de bunu güçlendirmektedir.

15 ailenin sıralandığı bu listede kimin ne kadar önce veya sonra geldiğini gösteren bir bilgiye şimdilik sahip değiliz. Ancak doğum tarihlerini esas alıp, doğumları 1880 li, 1890'lı, 1900'lü yıllar şeklinde ayrıştırdığımızda kimlerin daha öne geçtiği konusu biraz daha netleşmektedir. Farklı bir bilgi ortaya çıkmadığı takdirde köyün kuruluşunda bu ailelerin öncü ailelerden olduğu anlaşılmaktadır.

Nüfus kayıtlarına göre köyü kuranların neredeyse tamamı Bulgaristan'ın Tırnova (bugünkü adı ile Veliko Tarnovo) şehrinden gelmişlerdir. Çok az sayıda farklı kayıt varsa da bunlar da Tırnova civarındaki şehirlerden gelmişlerdir. (Örneğin Şumnu, Ziştovi)

Sözlü bilgilerden köyün kurulduğu sırada buraların bataklık ve ağaçlık olduğunu, devletin gelenlere yer tahsis ettiğini ve gelen kişilerin de buralarda yerler açarak kendilerine yer edindiklerini biliyoruz. Burada dikkatimizi çeken bir durum da şudur ki, kurucu olduğunu düşündüğümüz bu sülalelerin tamamının evleri köyün merkezinde ana yolun kenarında olan evlerdir. Bu dahi öncelikli kurucu olduklarına dair bir işarettir.

1885-1901 yılları arası Uzunçınar'da doğduğu nüfus kayıtlarından anlaşılan, yani bu tarihlerde köyde bulunduğu görülen kişilerve mensubu oldukları aileler şunlardır:

	Sülale Sıra no	Cinsiyeti	Yakınlık	Lakap	Adı ve Soyadı	Baba adı	Ana adı	Medeni hali	Doğum yeri	Doğum tarihi	Evlenme	Ölümü
1880	1	Kadın	Eski eşi	**Rıdvan Agalar**	Hatice Öztürk	Mustafa	Hanife	Evli	Uzunçınar	1.7.1885		27.3.1909
		Erkek	Oğlu		Abdullah Öztürk	Ridvan	Hatice	Evli	Uzunçınar	1.7.1901	13.7.1345	16.9.1928
		Kadın	Kızı		Fatma Öztürk	Rıdvan	Hatice	Bekar	Uzunçınar	1.7.1902		14.12.1910
		Kadın	Kızı		Hava Öztürk	Rıdvan	Hatice	Bekar	Uzunçınar	1.7.1905		8.11.1910
	2	Erkek	Oğlu	**Hacı Köleler (Özdemir, Gülcan, Sezer)**	Ahmet Özdemir	Mustafa	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1886		4.4.1910
		Kadın	Kızı		Ayşe Özdemir	Mustafa	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1891		18.4.1929
		Kadın	Kızı		Habibe Özdemir	Mustafa	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1898		25.4.1923
		Erkek	Oğlu		Mustafa Özdemir	Mustafa	Hava	Evli	Uzunçınar	1.7.1901	24.3.1910	11.11.1973
		Kadın	Kızı		Zeynep Özdemir	Mustafa	Hava	Evli	Uzunçınar	1.7.1897		4.6.1967
		Erkek	Babası		Ali Özdemir	Mustafa	Hava	Bekar	Uzunçınar	1.7.1904		20.2.1950
		Kadın	kızı		Emine Gülcan	Sayit	Hanife	Bekar	Uzunçınar	1.7.1901		14.3.1921
	3	Erkek	Kendisi	**Hacı Ömer oğulları**	Mustafa Şahin	Hüseyin	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1887		18.3.1908
		Kadın	Kızı		Hava Şahin	Hüseyin	Fatma	Boşanmış	Uzunçınar	1.7.1894		25.2.1975
		Erkek	Oğlu		Hasan Şahin	Hüseyin	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1902		16.12.1926
		Erkek	Oğlu		Ahmet Şahin	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1900	1.12.1933	16.5.1944
	4	Kadın	Gelini	**Ferhatoğulları**	Ayşe Arslan (Ali Arslan'ın hanımı,	Süleyman	Emine	Evli	Kabakulak (2.9 km uzaklıktaki	1.7.1888		

	Sülale Sıra no	Cinsiyeti	Yakınlık	Lakap	Adı ve Soyadı	Baba adı	Ana adı	Medeni hali	Doğum yeri	Doğum tarihi	Evlenme	Ölümü
					Tırnova kökenli)				komşu köy doğumlu)[21]			
		Kadın	Kızı		Hava Arslan (Duman)	Hasan	Ayşe		Uzunçınar	1.7.1896		
	5	Erkek	Oğlu	**Çetinkaya**	İbrahim Çetinkaya	Hüseyin	Hafize	Evli	Uzunçınar	1.7.1889		14.10.1911
		Erkek	Oğlu		Osman Çetinkaya	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1891		
1890	6	Kadın	Kızı	**Gölgeciler**	Ayşe Gölgeci	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1891		10.4.1963
		Kadın	Kızı		Emine Gölgeci	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1895		2.2.1962
		Erkek	Oğlu		Mustafa Gölgeci	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1899	21.3.1914	
		Kadın	Kızı		Zeynep Gölgeci	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1900		
		Erkek	Oğlu		İsmail Gölgeci	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1902		31.8.1957
	7	Kadın	Kızı	**Hacıoğulları**	Fatma Özçiftçi	Mehmet	Hafize	Bekar	Uzunçınar	1.7.1892		
		Erkek	Oğlu		Mehmet Özçiftçi	Mehmet	Hafize	Evli	Uzunçınar	1.7.1895		4.8.1978
	8	Erkek	Oğlu	**Hacı Hafızlar**	Kasım Kop	Sayit	Ayşe	Evli	Uzunçınar	1.7.1895	15.11.1913	25.4.1918
	9	Erkek	Oğlu	**Kart Sülalesi**	Hüseyin Kart	Mehmet	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1897		
		Erkek	Oğlu		Ali Kart	Mehmet	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1901	8.3.1924	17.2.1969
	10	Kadın	Kendisi	**Hacı Müminler**	Emine Yılmaz	Mümin	Havva	Evli	Uzunçınar	1.7.1898		20.4.1945
	11	Kadın	Kızı	**Topaloğulları**	Ayşe Topaloğlu	Ali	Vesile	Bekar	Uzunçınar	1.7.1899		
		Erkek	oğlu		Hasan Topaloğlu	Ali	Vesile	Bekar	Uzunçınar	1.7.1901		3.5.1916
1900	12	Kadın	Eski eşi	**Küççükler**	Zeynep Küççük	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1900		12.4.1930
	13	Erkek	Kendisi	**Amişler**	İbrahim Cengiz	Halis	Fatma	Dul	Uzunçınar	1.7.1900	15.4.1924	20.5.1960
	14	Erkek	Oğlu	**Kula Müminler**[22]	Ali Bostancı	Mehmet	Emine	Dul	Uzunçınar	1.7.1900	18.1.1918	7.4.1947
		Erkek	Oğlu		Ahmet Bostancı	Mehmet	Emine	Evli	Uzunçınar	1.7.1904	5.8.1929	14.3.1941
	15	Erkek	Kendisi	**Mandacılar**	Ali Mandacı	Mehmet	Şahsine	Evli	Uzunçınar	1.7.1900		8.1.1962
	16	Erkek	Oğlu	**Hacı Ali Oğulları**	Hasan Se-	Ali	Zeynep	Evli	Uzunçınar	1.7.1901	11.1.1917	27.4.1942

[21] (*) Ferhatoğulları sülalesinin yerini belirlemek için iki ayrı doğumu esas alıyoruz. Birincisi aile nüfusuna kayıtlı 1888 doğumlu Ayşe Arslan'dır ki kendisi aslen Tırnova kökenli olup, Uzunçınar'ın 2, 9 kilometre yakınındaki komşu (Kabakulak) köyde doğmuştur. Diğer doğum da 1896 yılında Uzunçınar'da doğan Hava Arslan'dır.

[22] "Kula Mümin" lakabının nereden geldiği bilinmemekte ise de 1941 hesap defteri kayıtlarında Ahmet Bostancı'nın adının üzerinde bir de not olarak Mümin adı yazılmıştır.

	Sülale Sıra no	Cinsiyeti	Yakınlık	Lakap	Adı ve Soyadı	Baba adı	Ana adı	Medeni hali	Doğum yeri	Doğum tarihi	Evlenme	Ölümü
					ven+							

Tablo 1. Uzunçınar'da ilk doğumların olduğu aileler ve bu ailelerde 1901 öncesi doğan kişiler

Bu listelerden hareketle kurucu olabilecek ve ilk yıllarda gelmiş bulunan ailelerin şunlar olduğunu söylemek mümkündür.

	Cinsiyeti	Yakınlık	Lakap	Adı ve Soyadı	Baba adı	Ana adı	Medeni hali	Doğum yeri	Doğum tarihi	Evlenme	Ölümü
1880	Kadın	Eski eşi	**Rıdvan Agalar**	Hatice Öztürk	Mustafa	Hanife	Evli	Uzunçınar	1.7.1885		27.3.1909
	Erkek	Oğlu	**Hacı Köleler**	Ahmet Özdemir	Mustafa	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1886		4.4.1910
	Erkek	Kendisi	**Ömeroğulları**	Mustafa Şahin	Hüseyin	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1887		18.3.1908
	Kadın	Gelini	**Ferhatoğulları**	Ayşe Arslan (Ali Arslan'ın hanımı, aslen Tırnova kökenli)	Süleyman	Emine	Evli	Kabakulak(2.9 km uzaklıktaki komşu köy doğumlu)	1.7.1888		
	Kadın	Kızı		Hava Arslan (Duman)	Hasan	Ayşe		Uzunçınar	1.7.1896		
	Erkek	Oğlu	**Çetinkaya**	İbrahim Çetinkaya	Hüseyin	Hafize	Evli	Uzunçınar	1.7.1889		14.10.1911
1890	Kadın		**Gölgeciler**	Ayşe Gölgeci	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1891		10.4.1963
	Kadın	Kızı	**Hacıoğulları**	Fatma Özçiftçi	Mehmet	Hafize	Bekar	Uzunçınar	1.7.1892		
	Erkek	Oğlu	**Hacı Hafızlar**	Kasım Kop	Sayit	Ayşe	Evli	Uzunçınar	1.7.1895	15.11.1913	25.4.1918
	Erkek	Oğlu	**Kart Sülalesi**	Hüseyin Kart	Mehmet	Fatma	Bekar	Uzunçınar	1.7.1897		
	Kadın	Kendisi	**Hacı Müminler**	Emine Yılmaz	Mümin	Havva	Evli	Uzunçınar	1.7.1898		20.4.1945
	Kadın	Kızı	**Topaloğulları**	Ayşe Topaloğlu	Ali	Vesile	Bekar	Uzunçınar	1.7.1899		
1900	Kadın	Eski eşi	**Küççükler**	Zeynep Küççük	Hüseyin	Fatma	Evli	Uzunçınar	1.7.1900		12.4.1930
	Erkek	Kendisi	**Amişler**	İbrahim Cengiz	Halis	Fatma	Dul	Uzunçınar	1.7.1900	15.4.1924	20.5.1960
	Erkek	Oğlu	**Kula Müminler**	Ali Bostancı+	Mehmet	Emine	Dul	Uzunçınar	1.7.1900	18.1.1918	7.4.1947
	Erkek	Oğlu	**Hacı Ali Oğulları**	Hasan Seven	Ali	Zeynep	Evli	Uzunçınar	1.7.1901	11.1.1917	27.4.1942

Tablo 2. Nüfus kayıtlarına ve doğum sırasına göre Uzunçınarda doğan ilk kişiler

Köy içinde kullanılmış lakaplarda bazı isimler kullanılsa ve lakaplar o isimlerden gelse de Türkiye Cumhuriyeti, kendisine gelmemiş kimselerin nüfus kaydını yapmamaktadır. Örneğin Ferhatoğlu Hasan'ın babası Ferhat ve Köle Ahmet gibi bu isimlerin köye gelmediği bilinmekte fakat o isimlere dayanılarak lakap kullanılmaktadır. Bunu da dikkate aldığımızda köye ilk gelen kimselerin aile reisleri olarak tescil kayıtları bulunan şu isimlerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki isimler bizim nüfus kayıtları ile sözlü bilgilerin bir karması olduğu için lisetede birlikte gelinen bazı çocukların adı yazılmış bazı çocukların adı yazılmamış olabilir. Bu kişilerin ilk gelenler arasında olduğunu düşünüyoruz. Bu ailelerin yanlarında belirtilen yıllarda köyde doğumları olmuştur.

Nüfus hane no	Yakınlık	Sülale/Lakap	Adı ve Soyadı	Baba adı	Ana adı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Evlenme	Ölümü	Tescil tarihi
1	Kendisi	Gölgeciler	Hüseyin Gölgeci	Abdullah	Hatice	Tırnova	1.7.1862	12.1.1926	28.3.1939	09.05.1905
12	Kendisi	Hacıoğulları	Mehmet Özçiftçi	Halil	Emine	Tırnova	1.7.1864	28.6.1942		
13	Kendisi	Ömeroğulları	Hüseyin Şahin	İbrahim	Emine	Tırnova	1.7.1861		9.9.1921	9.5.1905
17	Kendisi	Kula Müminler	Mehmet Bostancı	Ali	Hatice	Tırnova	1.7.1876		19.2.1954	9.5.1905
20	Kendisi	Çetinkayalar	Hüseyin Çetinkaya	Süleyman	Feride	Tırnova	1.7.1851		16.12.1910	9.5.1905
23	Kendisi	Kart	Mehmet Kart (Pehlivan)	Ali	Emine	Tırnova	1.7.1858		20.10.1914	9.5.1905
	Kendisi	Ferhat	Hasan Arslan	Ferhat	Fatma	Tırnova	1.7.1856		5.4.1931	09.05.1905
25	Oğlu	oğulları	Ahmet Arslan	Hasan	Ayşe	Tırnova	1.7.1876	10.8.1917	1.1.1937	09.05.1905
	Oğlu		Ali Arslan	Hasan	Ayşe	Tırnova	1.7.1879		1.6.1950	09.05.1905
26	Oğlu	Hacı Köleler (Özdemir)	Mustafa Özdemir	Ahmet	Ayşe	Tırnova	1.7.1858		15.7.1937	9.5.1905
28	Oğlu	Hacı Köleler (Gülcan)	Sait Gülcan	Ahmet	Ayşe	Tırnova	1.7.1879	24.10.1337	10.1.1945	
34	Kendisi	Hacı Ali Oğulları	Ali Seven	Hasan	Ramiş	Tırnova	1.7.1858	3.7.1907	10.3.1911	1905
39	Kendisi	Rıdvan Agalar	Rıdvan Öztürk	Abdullah	Emine	Tırnova	1.7.1879	23.5.1947	27.4.1948	9.5.1905
53	Kendisi	Amişler	Halis Cengiz	Mehmet	Fatma	Tırnova	1.7.1876		18.5.1925	8.4.1925
55	Kendisi	Küççükler	Hüseyin Küççük	Mehmet	Emine	Şumnu	1.7.1874	1.7.1931	6.11.1938	9.5.1905
66	Kendisi	Hacı Hafızlar	Sayit Kop	Osman	Habibe	Tırnova	1.7.1866	14.4.1923	25.5.1960	

Nüfus hane no	Yakınlık	Sülale/Lakap	Adı ve Soyadı	Baba adı	Ana adı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Evlenme	Ölümü	Tescil tarihi
74	Kendisi	Hacı Müminler	(Hacı) Mümin[23]							
78	Kendisi	Topaloğulları	Ali Topaloğlu	Hasan	Fatma	Tırnova	1.7.1865		23.1.1929	25.8.1925

Tablo 3. Köye doğrudan gelmiş gelmiş olabilecek aile reisler ve bazı çocukları

Nüfus kayıtlarından tespit ettiğimiz bu kayıtlar dışında elimizde ayrıca 1941-43 yıllarındaki gelir ve giderleri kapsayan Köy Hesap Defteri bulunmaktadır. Kayıp olan bu defter bir rastlantı sonucu ele geçmiş, titizlikle incelenipödeme yapanların isim listesi bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Defterde aynı soy isim taşıyan 58 sülale ve 81 aile reisinin ya da vergi mükellefi olan kişinin kaydının var olduğunu görüyoruz. Bunlardan aynı soyadını taşıyan kardeş veya baba-oğulları birleştirdiğimizde 55 farklı soyadının, yani aynı sülaleye mensup 55 farklı kök hane veya sülalenin bulunduğunu görüyoruz. Gerek nüfus kayıtları, gerek sözlü beyanlar ve gerekse eldeki hesap defter kayıtları diğer belgeler ile birleştirildiğinde aşağıdaki isimler ile birlikte köy oluşumunun oturaklı bir yapıya ulaştığını görüyoruz. Hesap defterinde bulunan aileler ve isimler şunlardır:

1941-42-43 yıllarını kapsayan köy hesap defteri kayıtları								
Aile reisi no	Sülale kimlik no	Adı ve Soyadı	Sülale/ Lakap	Anne adı	Baba adı	Doğum Yeri	Doğum tarihi	Ölümü
1	1 (75)[24]	Ali Özdemir	Özdemir	Hava	Mustafa	Uzunçınar	1.7.1904	20.02.1950
2	2	Ahmet Çoban	Çobanoğlu	Ayşe	Hasan	Kirazoğlu	1.7.1899	07.10.1955
3	3(64)	Cabir Çeşmeci	Çeşmeci					
4	4	Hasan Babaç	Babaç					
5	5	Hatice Çırak (Şafak)	Çırak	Emine	Osman	Uzunçınar	2.5.1918	05.06.1989
6	6(41, 67, 69)	Hüseyin Aksakal	Aksakal	Münevver	Salih	Çarka	11.2.1926	11.07.1997
7	7	Mehmet Yılmaz	Yılmaz	Nefise	Mustafa	Babaeski	1.7.1905	20.04.1969
8	8	Hasan Kart	Kart	Fatma	Mehmet	Uzunçınar	28.1.1909	25.12.1961
9	9	Halit Genç	Genç	Hava	Salih	Tırnova	1.7.1908	02.08.1981
10	10	İbrahim Cengiz	Cengiz	Fatma	Halis	Tırnova	1.7.1900	20.05.1960
11	11	Hasan Seven	Seven	Zeynep	Ali	Uzunçınar	1.7.1901	27.04.1942
12	12	Rıdvan Öztürk	Öztürk	Emine	Abdullah	Tırnova	1.7.1879	27.04.1948
13	13	Ferhat Kenar	Kenar	Fatma	Mustafa	Provadi	1.7.1313	15.07.1969
14	14	Mustafa Köse	Köse	Fatma	Hüseyin	Uzunçınar	1.7.1904	27.03.1949
15	15	Ahmet Karabaş	Karabaş	Şefia	Hasan	Uzunçınar	1.7.1909	12.02.1969

[23] Hüseyin Özçiftçi rivayetine göre askerler harp zamanında Sakarya Köprüsü başında "Bolşevik misin Müslüman mısın" diyerek, Bolşevik zannedilerek yanlışlıkla vurmuşlar. Muhtar Mehmet Yılmaz'ın hanımı Emine Yılmaz'ın babası olup başka bir bilgi kaydı yoktur.
[24] Parantez içindeki sayılar aynı soyadı taşıyan, baba, oğul veya kardeş olarak ailenin diğer bireyini göstermektedir.

1941-42-43 yıllarını kapsayan köy hesap defteri kayıtları								
Aile reisi no	**Sülale kimlik no**	**Adı ve Soyadı**	**Sülale/ Lakap**	**Anne adı**	**Baba adı**	**Doğum Yeri**	**Doğum tarihi**	**Ölümü**
16	16	Ahmet Şahin	Şahin	Fatma	Hüseyin	Uzunçınar	1.7.1900	16.05.1944
17	16	Mehmet Şahin	Şahin	Fatma	Hüseyin	Uzunçınar	1.7.1909	10.12.1979
18	17	Osman Aydın/Kart	Aydın	Zekiye	Ali	Uzunçınar	1.7.1909	
19	18	Hüseyin Akman	Akman	Zülfiye	Hasan Çavuş	Karacaoğlan	1.7.1905	
20	18	Hasan Akman/çavuş	Akman	Ayşe	Raşit	Dargan	1.7.1873	13.3.1953
21	19	Sayit Kop	Kop	Habibe	Osman	Tırnova	1.7.1866	25.05.1960
22	20	Hilmi Davulcu	Davulcu	Nesibe	Ahmet	Uzunçınar	16.3.1915	04.08.1988
23	21	Ahmet Çetinkaya	Çetinkaya	Hafize	Hüseyin	Uzunçınar	1.7.1908	20.08.1964
24	22	Niyazi Ticaret	Ticaret	Ürkiye	Mehmet	Babaeski	1.7.1877	
25	15	Hasan Karabaş baba	Karabaş	Ünzile	Ahmet	Rusçuk	1.7.1882	30.04.1956
26	24	Hasan Topaloğlu	Topaloğlu	Vesile	Ali	Uzunçınar	1.5.1909	25.04.1998
27	25	Ali Arslan	Arslan	Ayşe	Hasan	Tırnova	1.7.1879	01.06.1950
28	26	Eyüp Küçük	Küçük	Zeynep	Hüseyin	Uzunçınar	20.1.1927	08.03.1985
29	10	Mustafa Cengiz	Cengiz	Fatma	Halis	Tırnova	1.7.1896	11.01.1949
30	28(32, 33)	Hasan Demirkıran[25]	Demirkıran					
31	29	Mustafa Güzel	Güzel	Zeynep	Halil	Rusçuk	1.7.1892	07.03.1941
32	28	Mahmut Demirkan	Demirkan	Ümmühan	Sayit	Tırnova	1.7.1897	10.05.1976
33	28	Emrullah Demirkan	Demirkan	Ümmühan	Sayit	Tırnova	1.7.1891	10.03.1981
34	30	Ali Bostancı	Bostancı	Emine	Mehmet	Uzunçınar	1.7.1900	07.04.1947
35	31	Hasan Özçiftçi	Özçiftçi	Hafize	Mehmet	Uzunçınar	1.7.1910	09.10.1979
36	7	İbrahim Yılmaz	Yılmaz	Sıdıka	Ali	Babaeski	1.7.1907	15.06.1983
37	32	Ali Baycan	Baycan					
38	33	Mustafa İnat	İnat					
39	34	İsmail Gölgeci	Gölgeci	Hüseyin	Fatma	Uzunçınar	1.7.1902	31.08.1957
40	57	İbrahim *Canbir?	Canbir					
41	6	Osman Aksakal	Aksakal	Münevver	Salih	Uzunçınar	28.4.1913	16.10.1973
42	36	Hüseyin Özen	Özen					
43	37	Recep Çakır	Çakır					
44	38	Ahmet Sert	Sert					
45	27	Muhsin Türk	Türk					
46	39	Hasan Adalı	Adalı	Emine	Ali	Tırnova	1.7.1904	
47	39	Hüseyin Adalı	Adalı	Emine	Ali	Tırnova	15.3.1909	15.01.1961
48	30	Ahmet Bostancı	Bostancı	Emine	Mehmet	Uzunçınar	1.7.1904	14.03.1941
49	40	Hasan Özcan	Özcan					

[25] Köyde Demirkıran soy isimli bir kimse bilinmiyor. Demirkan olabilir

1941-42-43 yıllarını kapsayan köy hesap defteri kayıtları								
Aile reisi no	**Sülale kimlik no**	**Adı ve Soyadı**	**Sülale/ Lakap**	**Anne adı**	**Baba adı**	**Doğum Yeri**	**Doğum tarihi**	**Ölümü**
50	41	Hasan Berber	Berber					
51	42	Hasan Korkut (Kürküt)	Kürküt	Ümmühan	Hasan	Uzunçınar	1.7.1912	27.12.1999
52	43	Ali Yenen	Yenen	Hamide	Sayit	Taşlık K.	1.9.1900	
53	44	Arif Ünlü	Ünlü	Fatma	Ahmet	Kırklareli	29.3.1910	01.08.1971
54	45	Ali Mandacı	Mandacı	Şahsine	Mehmet	Uzunçınar	1.7.1900	08.01.1962
55	46	Adem Koç	Koç					
56	47	Sayit Gülcan	Gülcan	Ayşe	Ahmet	Tırnova	1.7.1879	01.01.1945
57	48	Hasan Bayrakçı	Bayrakçı	Ayişgül	Şakir	Silistre	1.7.1904	21.06.1985
58	48	Halil Bayrakçı	Bayrakçı					
59	49	Ahmet Ayvaz	Ayvaz	Fatma	Hasan	Adapazarı	18.3.1919	18.04.1997
60	50	Hüseyin Özkan	Özkan	Hacer	Kamber	Bulgaristan	1.7.1867	01.03.1956
61	31	Mehmet Özçiftçi	Özçiftçi	Hafize	Mehmet	Tırnova	1.7.1895	04.08.1978
62	51	Mehmet Çetin	Çetin					
63	58	Hatice Kacal	Kacal					
64	**3**	Hasan Çeşmeci	Çeşmeci	Ahmet	Zekiye	Provadi	1.7.1891	20.02.1948
65	50	Mustafa Özkan	Özkan	Hamide	Hüseyin		1.7.1911	18.10.1979
66	38	Mustafa Sert	Sert					
67	6	Hasan Aksakal	Aksakal	Münevver	Salih	Uzunçınar	15.5.1923	12.04.2001
68	41	Habibe Berber	Berber					
69	6	Münevver Aksakal	Aksakal					
70	52	Hasan Çelik	Çelik					
71	8	Ali Kart	Kart	Fatma	Mehmet	Uzunçınar	1.7.1901	17.02.1969
72	32	Beytullah Baycan	Baycan					
73	4	İsmail Babaç	Babaç	Ayşe	Hacı Hüseyin	Uzunçınar	1.7.1910	20.12.1984
74	53	Mehmet Kara	Kara	Ayşe	İsmail	Uzunçınar	1.7.1910	11.07.2000
75	1	Ahmet Özdemir	Özdemir	Havva	Mustafa	Uzunçınar	4.4.1913	
76	54	Kadir Sarı	Sarı					
77	55	Kör Ali	Körali					
78	35	Ali Osman Memiş	Memiş					
79	35	Hüseyin Memiş	Memiş					
80	56	Hasan Recepoğlu[26]	Recepoğlu					
81	14	Ali Köse	Köse	Fatma	Hüseyin	Akyazı	31.3.1914	10.12.1963

Tablo 4. 1941-43 yılları arasında Köy Hesap Defterinde isimleri yer alan ve köye salma (vergi) veren kişilerin isim listesi

[26] (*) Yazının okunmasında güçlük var

Yukarıda sunulan bilgilerle birlikte köyün kuruluşundan 1943 yılına kadar köyde hane reisleri bazında kimlerin yaşadığına dair bir fotoğraf elde etmiş oluyoruz. Bunların dışındaki detayları burada sunmak bir makale hacmi içinde mümkün değildir. Makalenin hacmindeki darlık nedeniyle şimdilik bu kadarı ile yetinmek ve diğer bilgileri bir başka çalışma ile sunmak istiyoruz.

Köye Göç Eden Karadenizliler ve Demografik/Kültürel Değişim

Şimdi köyde hem demografik hem de kültürel değişimi göstermesi açısından 1961 yılından sonra Köye göç eden Karadenizli göçmenlerle ilgili bilgileri aktarmak istiyorum.

İlk Karadenizli ailenin 1961 yılında geldiği bilinmektedir. İlk gelen Ahmet Porsuk ailesidir. Köyde halen yaşayan Karadenizli ailelerden Zeki Şükür ve Muhammet Görme'nin verdiği bilgiye göre Karadenizlilerin aile olarak köye geliş sırası şöyledir:

1.	Ahmet Porsuk (1961)
2.	Ali Abay (1963)
3.	Muhammet Şükür (1965)
4.	Ali Yaşar (1965)
5.	Mehmet Şükür
6.	Osman Görme
7.	Mustafa Gören
8.	Ali Kul
9.	Mustafa Akdağ
10.	Şükrü Akdağ
11.	Sabri Akdağ
12.	Mustafa Yolcu
13.	Mustafa Açıkdeniz
14.	Murat Gülay

Tablo 5. Üçüncü dalgada Karadenizden gelip köye yerleşen ve bir kısmı halen köyde yaşayan aile reisleri

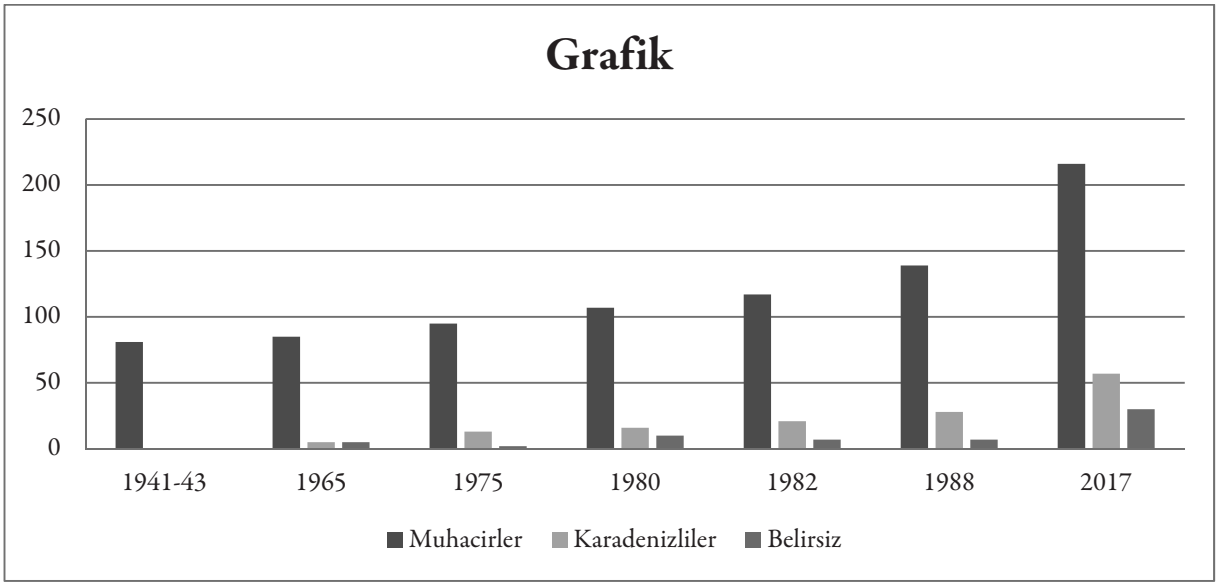
Bugün itibari ile güncel nüfusu esas alıp Muhacir ve Karadenizliler olarak demografik bir analiz yaptığımızda ortaya çıkan nüfus yapısı aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

Köy yukarıda da belirtildiği gibi aslında bir Muhacir köyüdür. Ancak Karadenizli ailelerin peyderpey köye gelip yerleşmesinden sonra köyde kültürel değişim yaşanmaya başlamış, fakat bu iki kültür grubu arasında bir uyum ve kaynaşma da olmuştur. Örneğin genelde Karadenizliler ile bütünleşmiş olan fındık ekimi ya da düğünlerde horon tepilmesi bunlara birer örnek olarak verilebilir. Buna karşılık diğer tarafta Karadenizlilerin köydeki örf ve adetlere uyum sağlamasının köydeki muhacirler arasında da görülmeye başlamış olması da karşılıklı kabulün örneğini oluşturmaktadır. Aşağıdaki tablo çeşitli belgelerden derleyerek oluşturduğumuz Muhacir ve Karadenizli aile reisi sayılarını göstermektedir.

Birbirinden bağımsız iki kültür grubunda çeşitli listeleri birleştirerek ve aile reisleri esas alınarak ve sayarak oluşturduğumuz bu tabloya göre yıllar bazında köydeki kültürel dağılım gruplarının sayıları şöyledir:

Yıllar	1941-43	1965	1975	1980	1982	1988	2017
Muhacirler	81	85	95	107	117	139	216
Karadenizliler		5	13	16	21	28	57
Bilemediğim		5	2	10	7	7	30
Sonradan gelen							1
Toplam	81	85	95	107	117	139	216
Veri kaynağı							

Tablo 6. Yıllara ve kültürel kökenlere göre köydeki aile reisleri sayısı

Şekil 1. Yıllara ve kültürel kökenlere göre köydeki aile reisleri sayısı

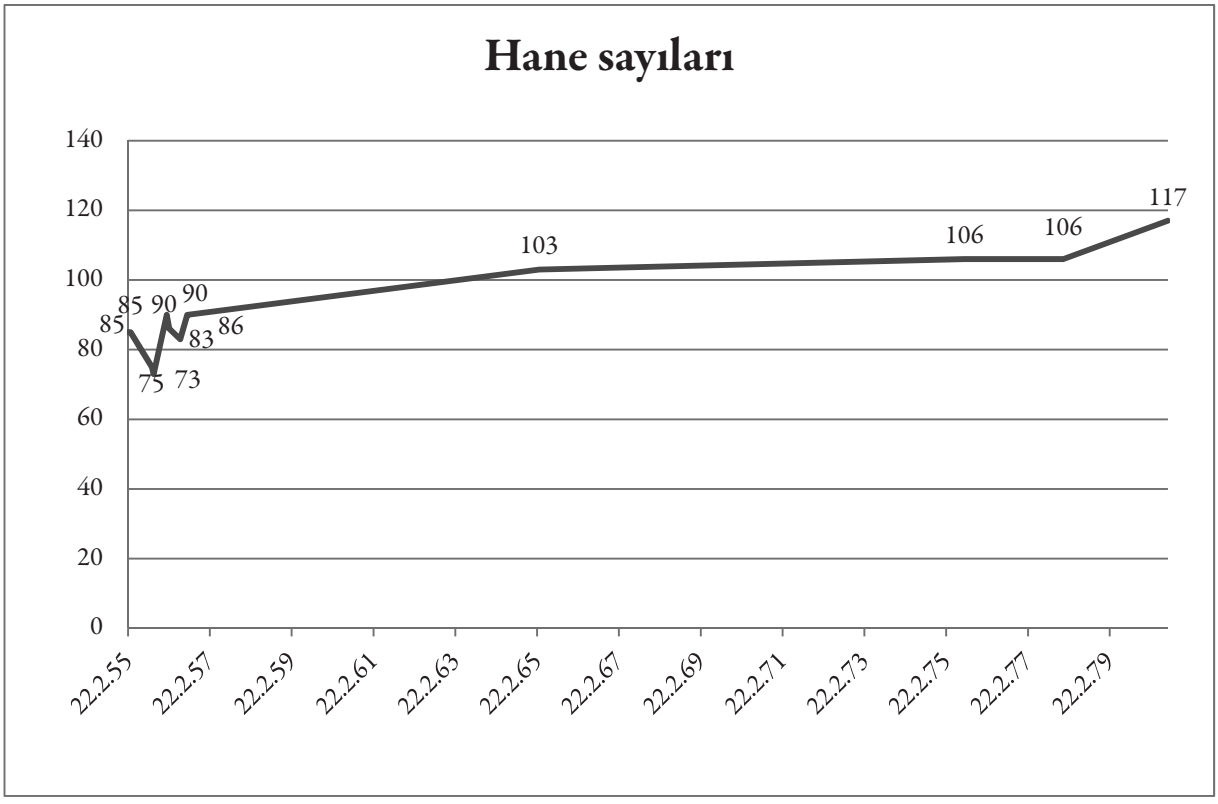
Farklı kaynakları birleştirerek köyü hane sayıları açısından incelediğimizde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. Köy karar defterlerinde vergilerin bu kadar aile arasında dağıtıldığı belirtiliyor. Vergiden muaf tutulan olup olmadığı konusunda bir bilgi olmamakla birlikte 1955 yılında hane sayısındaki düşme muhtemelen bazı kimselere ödeme yazılmamasından kaynaklanmış olabilir.

Kaynak/Dayanak	Karar tarihi	Köydeki hane sayısı
Köy karar defteri Karar no 13	22.02.55	85
Köy karar defteri Karar no 14	16.03.55	85
Köy karar defteri Karar no 17[27]	22.09.55	75
Köy karar defteri Karar no 25	09.10.55	73

[27] 17 ve 25 sayılı kararlarda hane sayısının niçin düşük olduğu bilinmemektedir. Muhtemelen ilgili ödemelerde varsa ödemeden muaf tutulmuş aileler olabilir.

Köy karar defteri Karar no 37	03.02.56	90
Köy karar defteri Karar no 45	26.02.56	86
Köy karar defteri Karar no 51	02.06.56	83
Köy karar defteri Karar no 60	03.08.56	90
Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Binalar cetveli	11.03.1965	103
Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Binalar cetveli	4.8.1975	106
Köy karar defteri Karar no 2	01.01.1978	106
Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Binalar cetveli	24.07.1980	117

Tablo 7. Yıllara göre köydeki hane sayıları

Şekil 2. Yıllara göre köydeki hane sayıları grafiği

Uzunçınardaki Güncel Nüfus Yapısı

Uzunçınar'da coğrafi olarak 3 cadde ve 18 sokak bulunmakta olup bu sokaklardaki oturan kişilerin nüfus yapısı açısından durumu şöyledir: Başlangıçta tamamen, Osmanlı Rus- Savaşı döneminde Bulgaristan'dan göç eden Muhacirlerin kurduğu Uzunçınar köyüne baktığımızda ki, günümüzde artık Akyazı'nın bir mahallesi statüsüne dönüşmüştür, artık farklı kültür gruplarının bulunduğunu görüyoruz. 2017 itibariyle Uzunçınar'da yaşayanların nüfusa kayıtlı oldukları yer itibariyle analizi yapıldığında nüfusa kayıtlı olunan illerin durumu şöyledir:

Şekil 3. Nüfusa kayıtlı olunan yerlerin bilgisi

20 İlk Teşrin 1935 sayımına göre Uzunçınar'ın erkek nüfusu 180, kadın nüfusu 193 olmak üzere toplam nüfus 373[28] iken Muhtarlık tarafından yönetilen, 2017 SEMOS (Sakarya Büyükşehir Belediyesi Elektronik Muhtarlık Otomasyon Sistemi) kayıtlarına göre 16 Şubat 2018 tarihi itibariyle muhtarlığının nüfusu: Erkek (282) + Bayan (244) = Toplam (526)'dur. Nüfusun %53,61'i (288) kişi erkek olup, %44,5 (231 kişi) kadındır.

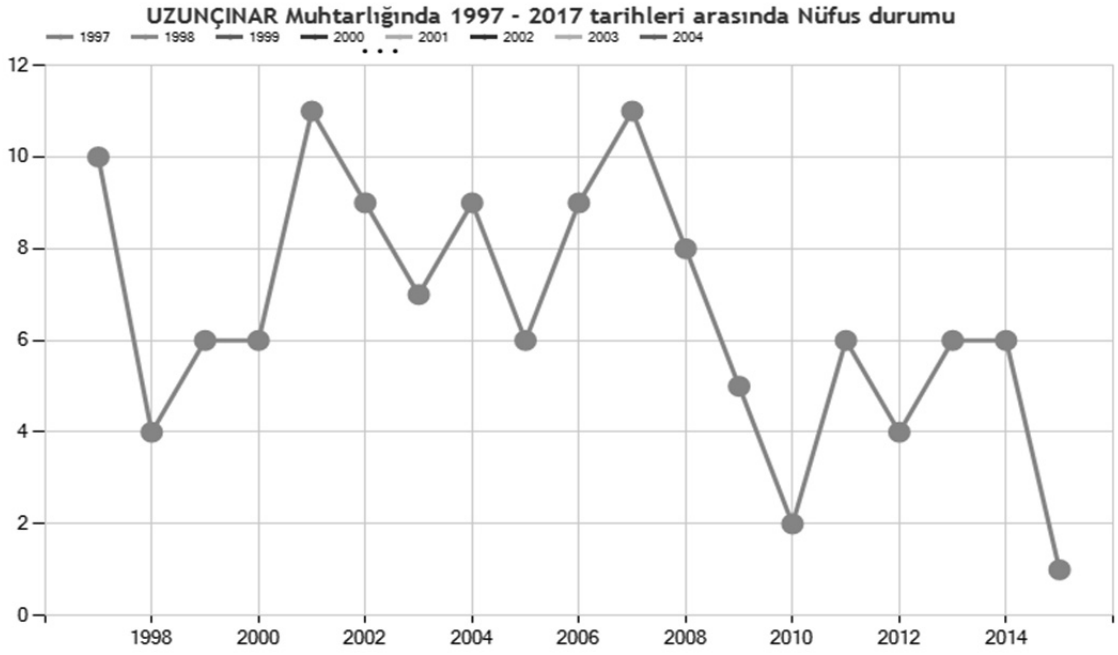
		Kişi sayısı	%
	Erkek	282	53,61
	Kadın	244	46,38
	Toplam	526	100,0

Tablo 8. Güncel nüfus bilgisi

Bu arada Akyazı ilçesinin toplam nüfusunun da 87408 olduğunu belirtmek faydalı olacaktır.

1997-2017 arasındaki nüfusundaki nüfus değişimine baktığımızda ise aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

[28] Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Katı ve Mufassal N e t i c e l e r, Kocaeli Vilâyeti, 20 İlk Teşrin: 1935, Neşriyat Sayısı: 75, C i l t: V 3 6

UZUNÇINAR Muhtarlık kayıtlarına göre itibariyle nüfus ve yaş dağılımları ise şöyledir:

YIL	MAHALLE ADI	YAŞ GRUBU														Toplam
		0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65+	
2007	UZUNÇINAR	43	42	46	37	51	52	46	30	37	34	34	35	22	69	578
2008	UZUNÇINAR	40	42	36	41	45	51	31	34	31	38	36	24	30	64	543
2009	UZUNÇINAR	38	46	36	40	45	42	37	32	31	39	32	26	29	67	540
2010	UZUNÇINAR	37	39	32	41	43	39	38	35	27	35	32	33	31	67	529
2011	UZUNÇINAR	32	37	36	42	29	41	42	37	31	35	34	30	30	70	526
2012	UZUNÇINAR	25	38	33	44	24	41	41	39	25	38	32	34	29	71	514
2013	UZUNÇINAR	23	42	37	37	18	41	46	34	29	31	38	34	22	80	512
2014	UZUNÇINAR	24	37	34	37	32	38	41	35	31	30	38	34	22	87	520
2015	UZUNÇINAR	32	35	38	33	32	31	39	41	32	28	30	32	30	91	524
2016	UZUNÇINAR	34	35	35	35	36	25	41	45	35	28	32	33	28	91	533

Sonuç

Uzunçınar'ın kurucularını ve Uzunçınardaki demografik değişmeyi tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma birkaç yıllık bir çabanın ürünüdür. İnsanların birkaç nesil önceki geçmişini bilmemesi işi zorlaştırmıştır. Nüfus Müdürlüğünden bilgilerin topluca elde edilememesi de işi daha fazla zorlaştırmış ancak bireysel ve kişisel yardımlarla elde edilen

şekliyle bilgiler oluşturulabilmiştir. Hata payının yok denecek kadar az olduğuna inanıyoruz. Bu çalışmayı tamamladığımız günlerde Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğünün kişilerin soyağacını ulaşmayı kolaylaştırmış ise de böylesine bütüncül bir eseri oluşturmak yine de pek kolay görünmemektedir.

Bu çalışmada geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe bir bağ kurabilmek için ağırlıklı olarak tarihi malzemeyi kullandık. Kısmet olursa Uzunçınar ile ilgili geçmişten bugüne günümüzü de anlatan bir kitap çalışması yapmayı ümit ediyoruz. "Kökü mazide geleceği ati" de olan bir milletin çocukları olarak geçmişi tanımalı, gelecek nesillere yol gösterebilmeliyiz.

Elbette herkes ve her şey yok olup gidecektir, elbette her insanın olduğu gibi, her devletin de bir ömrü vardır. Cumhurbaşkanı Tayyib Erdoğan'ın dediği gibi "Türkiye Cumhuriyeti, tıpkı daha önceki devletlerimizin birbirlerinin devamı olduğu gibi Osmanlı'nın devamıdır. Elbette sınırlar değişmiştir, yönetim biçimleri değişmiştir, yönetime esas belgeler değişmiştir ama öz aynıdır, ruh aynıdır."

Her ne kadar köyü kuranların kökeni Bulgaristan'ın Tırnova şehrinden ise de, Bulgaristan'ın Tırnova şehri eski bir Osmanlı şehridir. Bugün Bulgaristan topraklarında milyonlarca Türk nüfus yaşamaktadır. 1850'li yıllara kadar izini sürdüğümüz bu bilgilerden sonra, araştırmalar biraz derinleştirilebilse belki bizi daha da ötedeki bir bilgiye ulaştırabilecektir.

Bulgaristan'da 1396'dan 1878'e kadar süren beş yüzyıllık Osmanlı egemenliği, orada birçok kültürel mirasın oluşmasını sağladı. Bu çalışmanın, bu miras ile bağlantı kurulmasına ve nesiller arası kültürel boşluğun giderilmesine katkı sağlayacağına inanıyorum.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hasan oğlu Ali'nin dilekçesi, **Tarih:** 23/Ca/1320 (Hicrî) 1902, **Dosya No :**566 **Gömlek No :**20 **Fon Kodu:** DH.MKT.

Araştırma Eserleri

Aktağ, A. (2008). *Kültürel Renkleriyle Sakarya.* Sakarya: Adapazarı Belediyesi.

Aktağ, A. (2008). *Sakaryanın Yemek Kültürü.* Sakarya: Sakarya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Arslan, S. (2008). Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devletinde İskanları Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü.

Bilgin, Z. (2011). Akyazı Üzerine Monografik Bir İnceleme. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Danış, D. (tarih yok). Nüfus Sosyolojisi: Ders notları. (G. Üniversitesi, Dü.) İstanbul. Şubat 02, 2018 tarihinde http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/4144/mod_resource/content/2/TUBA1.pdf adresinden alındı

Demirtaş, M. (2009). Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskanları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (41), 215-238.

İpek, N. (tarih yok). Kafkaslardan Anadoluya Göçler. 97-134.

Kayapınar, A. (2004). İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidinde Türkler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(9), 117-141.

Kocacık, F. (1980). Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler 1878-1890. *Osmanlı Araştırmaları*, 137-190.

Koyuncu, A. (2013). 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu. *Avrasya Etüdleri, 2*(44), 177-208.

Koyuncu, A. (2014). Tuna vilayetinde nüfus ve demografi (1864-1879. *Turkish Studies, 9*(4), 675-737.

Narin, R. (2014). *Ada'dan Pazar'a Sakarya.* Sakarya: Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Özlem, K. (2008). Bulgaristan Türklerinin tarihsel süreç içerisinde dönüşümü, AB üyelik süreci ve Türk azınlığa etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, I*(1), 341-371.

Paşaoğlu, D. D. (tarih yok). Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı. (I. 1.-4. (Print), Dü.) *History Studies A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK, 5*(2), 347-386 .

Vatansever, E. (Eylül, 2008). *Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-kültürel Hayatı.* Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kültür Aktarımında Toplumsal Hafızanın Rolü: Bıçkıdere Köyü Örneği

Sima Nart
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, snart@sakarya.edu.tr
Hasan Tutar
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, tutar@sakarya.edu.tr

Giriş

Toplumların yaşadıkları ve etkileşim yoluyla nesilden nesile aktardıkları maddi ve manevi değerler bütünü olan *kültürün* aktarımında kırılma veya kopuşa neden olan çeşitli faktörler vardır. Bu faktörlerin en önemlilerinden biri kitleler halinde yaşanan göç ve sürgün gibi toplumsal olaylardır. Sürgüne gönderilen insanların yeni topraklarda savrulan yaşam biçimleri kültürün toplumsal yaşamdaki yerini ve önemimi gösterir. Büyük bir göçe maruz kalan toplumların gittikleri ve uyum sorunu yaşadıkları yeni topraklarda korumaları gereken sadece canları değil hayalleri, hatıraları, kültürleri ve toplumsal hafızalarıdır. Ancak sürgün bunların çoğunu alır *götürür ve hayallerden geriye hatıralar,* umutlardan hayal kırıklıkları ve *özlemler* kalır.

Bir toplumun kültürünü yaşatabilmesinin önemli araçlarından biri halk *edebiyatıdır* ve edebiyat yazıyla, dille ve edebi metinlerle yaşatılır. Şarkı, şiir, hikâye, destan, masal ve fıkra ancak dilin yaşatılabilmesi ve *yeni edebiyat ürünleri* vermesiyle yaşatılabilir. Topraklarından koparılıp sürgüne maruz kalan halklar edebiyatlarını nasıl oluşturabilirler? Kültürlerini yeni kuşaklara nasıl aktarabilirler? Gibi sorular bu çerçevede önem kazanmaktadır. Zira edebiyat ve genel anlamda kültür sadece bir topluma değil, o toplumla birlikte belli topraklara aittir ve söz konusu toprakların ürünüdür. Topraklarından koparılan halklar sadece topraktan, taştan, çakıldan ve vatandan koparılmazlar, kültürlerinin yaşam evreninden de koparılmış olurlar. Sürgün edilen halklar esasen sadece yurtsuzluğa değil, aynı zamanda *edebiyatsızlığa ve daha genel ifadeyle "kültür" süzlüğe* de zorlanmış olurlar. Kendi topraklarından koparılan insanlar karşılaştıkları ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarının yanında, asıl sorun *edebiyat oluşturma yeteneklerini* ebediyen kaybetmiş olmalarıdır.

Kültür aktarımı konusunda kullanılabilecek metinler yazılı eserlerdir. Bu eserleri ancak o *topraklara dair hatırası* olan insanlar üretebilir. Ne yazık ki sürgün edilen halklar kendi topraklarına dönmedikçe veya gittikleri yerde homojen yapılarını koruyamadıkça, kültür üretme araçlarını tümden kaybederler ve *genç kuşaklar* geçmişle gelecek arasında bağ oluşturma işlevi göremezler. Düşünmenin en önemli aracı olan dilin doğru kullanımı olduğu gerçeği sürgün edilen halkların sadece ilk kuşakların değil, *ikinci ve üçüncü kuşakların da bilinçlerinin* yaralı olmasına neden olur. Bu yüzden sürgün halklarda sonraki kuşaklara kalan birçok maddi-manevi mağduriyetin yanında söz konusu kültürel kopuştan kaynaklanan derin acılardır.

Yaşanılan dünya, görülen nesne aynı olsa da insanlar kendi kültürlerine göre algılar, kendi kültürlerine göre düşünürler ve kendi kültürlerine göre hissederler. Bu yüzden kültürlerinden koparılan insanların kaybettikleri sadece *yurtları değil algılama, düşünme, hissetme, anlama ve kültür üretme* yetenekleridir. Bu kayıp sonraki kuşaklarda "yaralı bilinç" şeklinde kendisini hissettirir. Zira hangi düzeyde olursa olsun, "örnek alma" en etkili öğrenme yöntemlerinden biridir ve *göçe zorlanan toplumlar "örnek olma" vasıflarını önemli* ölçüde kaybederler. Zira bildikleri, gördükleri ve tüm tecrübeleri başka topraklara aittir. Geldikleri bu yeni topraklarda sadece yabancılık değil, yabancılaşmayı da en derin biçimde yaşarlar.

Literatür Taraması

Toplumsal Hafıza ve Kültür Aktarımı

Belirli bir birey veya gruba ait hatıralar onların kendi sübjektif deneyimlerine dayalıdır. Ancak belli bir kuşakta benzer hatıraların varlığı, *toplumsal hafızanın homojen oluşunun* açık işaretidir. Bir toplumun kendine özgü inanış, duyuş, yaşayış ve üretiş tarzı toplumsal hafıza olarak nitelendirilir ve kültür ile iç içe geçmiş aynı olgunun iki farklı yüzüdür. Herhangi bir topluma ait olan bir insan, aynı zamanda *bir kültürün içine doğmuş olur.* Toplumsal hafıza gündelik hayatı ve geçmişi algılama biçimlerini etkilemenin yanında, geçmişle yüzleşmeyi sağlar. Toplumların birbiriyle yaşadıkları etkileşim ve herhangi bir olayın belleklerinde bıraktığı iz, kolektif hafızanın oluşmasının en önemli aracıdır. Aynı olayı yaşayan *insanlar olayı farklı açılarıyla anımsayabilir,* ancak anımsanan olay tektir ve toplumsal hafızayı oluşturan işte bu örnek olaylardan geriye kalan izlerdir. Toplumsal grupların herhangi bir olayı eşzamanlı yaşamaları şüphesiz önemlidir ancak sonraki kuşakların büyük, köklü, trajik veya kahramanlık örneklerini yaşatabilmeleri, yani kültürün veya toplumsal hafızanın korunabilmesi için, geçmiş bilgisinin paylaşımı ve aktarımının *söz konusu tecrübeyi yaşayan insanların dilinden aktarılması önemlidir.* Belli bir toplumun kültür dilinin kaybı, toplumsal hafızanın oluşmasının önündeki en önemli engellerden biridir.

Aile, toplumsal gruplar, kitle iletişim araçları kültürlenmenin farklı kaynaklarıdır. Bu kaynaklardan akan bilgi ve kültür toplumsal hafızanın oluşmasını sağlar. Ne yazık ki vatan topraklarından kopma durumunda dilin korunamaması, geçmişin birlikte yaşanması imkânını ortadan kaldırdığı gibi, birlikte hatırlama imkânını da ortadan kaldırır. Kolektif hafıza *kimlik tanımlama, kimlik yüceltme, toplumsal eylemleri meşrulaştırma, toplumu bir arada tutma ve harekete geçirmede* toplumsal kimliğin yaşatılmasında, paylaşılan anıların dolayımlanmasında ve metinselleştirilmesinde işlev görür.[1] Toplumsal hafıza, belli bir toplumsal grubu bir arada tutan ortak bir kimliğin keşfidir.[2] Anavatanlarından koparılan insanlar söz konusu toprakların ürettiği "kültürel menba" larını kaybederler.[3] Zira toplumsal hafıza, kişisel tanıklıkta, sözlü ve yazılı edebiyatla, *gelenek, mit, dil, sanat ve kısaca kültürle birlikte var olabilir*.[4]

[1] Ann Rigney, "Plenitude, Scarcity and Circulation of Cultural Memory", *Journal of European Studies*, 1(35), 2005, s. 11-28.
[2] Alon Confino, "Collective Memory and Cultural History: Problems of Method", *American Historical Review,* 5/102, 1997, s. 1390.
[3] Toomas Gross, "Anthropology of Collective Memory. Estonian National Awakening Revisited" *Trames,* 4/6, 2002.
[4] Jeffrey Olick, "Collective Two Culture", *Sociological Theory*, 3/17, 1999, s. 336.

Toplumsal hafızanın oluşumunda anıtlar, heykeller, sözlü ve yazılı tarih, binalar, cadde ve meydan isimleri, parklar bahçeler, her tür tasarım biçimleri, edebiyat ve sanat eserleri, bayramlar, anma günleri, flama, sancak ve bayraklar imgesel bir önemi vardır.[5] Kendi kültüründen ve onu var eden topraklarından sürgün edilen toplumlar bunların hangisine sahiptir? Zira burada verilen örnekler toplumsal hafızanın oluşmasına malzeme taşırken, aynı zamanda o toplumun gündelik kültürünün de hammaddesini oluşturur.[6] Kültürü oluşturan iklimden mahrum kalma yaşam havuzu boşaltılmış balıkların durumuna benzer savruk bir durum ortaya çıkarır.

Taylor'a göre "kültür; toplumun üyesi olarak, insanın öğrendiği, edindiği bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.[7] Kültür, bir toplumun ürettiği maddi ve manevi değerlerinden oluşan bir bütündür. Bununla birlikte farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebildiği için, "kültür" ü tanımlamak kolay değildir. Kültür, tüm insanların karşı karşıya geldiği ve içinden geçtiği, karmaşık gündelik dünyadır. Kültür, insanların doğal miras olarak aldıkları şeyleri aştıkları noktada başlar. Kültürün iki en önemli unsuru, insanın bir "şey" oluşturma ve inşa etme yeteneği ile "gösterge" sisteminin bütün biçimlerini kapsayacak şekilde en geniş anlamda *dili* kullanma yeteneğidir.

Dil, din, ahlak, hukuk, tarih, edebiyat, gelenek, görenek, töre, sanat, spor, eğlence, eğitim, yemek, giyim ve folklor kültürün önde gelen unsurlarıdır. Kültürel doku içerisinde dil kültürün en önemli unsurlarından biridir. *Dil aynı zamanda kültür aktarımının en önemli aracıdır.* Toplumlar sahip oldukları kültürü dil vasıtasıyla dünden bugüne taşır ve geleceğe aktarırlar. Kültürlenme ve kültürleşme sürecinde soyut kültür unsurlarının yanında, somut unsurların aktarımı da ancak dil vasıtasıyla olabilir. Bununla birlikte sürgün halklar kültürlerini ektikleri, besleyip büyüttükleri vatanlarından koparıldıkları zaman, yeni yerleşilen topraklarda yetişen sonraki nesiller ne yazık ki kültür üretme imkânını bir daha telafi edemeyecek tarzda kaybederler.

Sürgünün en trajik etkisi çocuklar ve anneler arasındaki kültür bağının kopmasıdır. Zira anneler çocuklarını büyütürken onlara sadece süt değil, kültür, inanç ve değer de emzirirler. Anne çocuğunu beslerken kültürünü ekmeğine yemeğine ve sütüne katar. Milletinin kahramanlıklarını, kahırlarını, mertliklerini, misafirperverliklerini, masallarını, ninnilerini, sevgiyle yoğurarak kucağında beslediği çocuğuna katık eder. Milletin en önemli vasfı ve onu kendisi yapan dili yeni nesillere anne aktarır. *Bu yüzden insanın farkında bile olmadan annesinden öğrendiği dile ana dili denmiştir.* İnsan ana dilinin içinde düşünebilir, ana dilinde sözcükler zihne sadece ses olarak değil, tecrübe edilen bir durumun ve hatıranın içinde, duygu ve düşünceler şeklinde kodlanır. Çocuğa anadilinin tüm inceliklerini, kıvraklığını, zenginliğini gösteren kişilerle yaşanan kopukluk, toplumsal hafızanın ortadan kalkmasına ve genç kuşakların anomi ve yabancılaşmalarına neden olur.

Yabancılaşma toplumların ve bireylerin kendilerinden gayri iradi bir şekilde uzaklaşmanın ödettiği bedeldir. Göç edilen yeni topraklarda yaşam olaylarında yaşanan köklü değişim, insanın kendine karşı yabancılaşmasını beraberinde getirir. Kişiler ve toplumlar bu hengâmede yaşama uyum sağlama telâşıyla toplumsal çevresinden uzaklaştığı gibi, kendisinden de uzaklaşır, doğal işleyiş düzeniyle uyumlu olmayan bir sürecin sonunda kendine karşı duyarsızlaşır ve yabancılaşırlar. Sürgünle birlikte derin bir kültürel kopuş yaşayan halklar tecrübelerini hayata katamamanın ve kontrolü dışındaki güçler veya tanımlayamadığı ihtiyaçları tarafından yönlendirmenin çaresizliği içinde yeni yaşamına uyum sağlamaya çalışırlar. İnsanın bu yeni topraklarda kendi varoluşunun farkına varamaması ve engellenmişlik, yabancılaşma duygusunun ortaya çıkmasına neden olur.[8] Yabancılaşma insanın özünü, sınırlarını ve kısaca kişinin varoluşunu anlamsızlaştıran bir süreçtir. İnsanın kişiliğini inşa etmesinin en güçlü araçları kültürüdür ve

[5] Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İletişim, İstanbul 2007, s.46.
[6] Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, çev., Alaaddin Şenel, Ayrıntı, İstanbul 1999, s. 46.
[7] Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul 1996, s. 91.
[8] Eric Fromm, *Sağlıklı Toplum*, 3. Baskı, Çev. Y. Salman, Z. Tanrısever, Payel Yayınları, İstanbul 1996, s.17.

yabancı topraklarda bunu yaşatamama sadece yabancılık duygularına değil, kişinin topraklarından koptuğu gibi, kendinden de kopmasına, dolayısıyla yabancılaşmasına neden olur. [9]

Yabancı topraklarda insanlar kültürlerinden, yurtlarından koparılmanın bedelini sadece yabancılık çekerek değil, kendilerine karşı yabancılaşarak *kendilerinden başkası olma, başkasına dönüşmenin acısını yaşarlar*. Zira bu yönüyle yabancılaşma "bilincin kendisiyle ters düşmesi" dir.[10] Bu nedenle yabancı bırakılmış ve yabancılaşmış ilk kuşakların kendilerinden sonrakilere aktaracağı şey de esasen sadece "yaralı bir bilinç" tir. Yabancılaşma insanın toplumsal süreçlere dâhil olamamasından kaynaklanan sosyal psikolojik bir rahatsızlık halidir.[11] Yabancılaşma insanın kendi özünden, ürününden, doğal ve toplumsal çevresinden kopması gibi[12] acı verici duygularla ortaya çıkar. Bir ortama derinden, içten bağlı olamama, yabancılık duygusu, ortamla veya süreçle bütünleşememe, ilişki kopukluğu, ilgisizlik, soyutlanma, geri çekilme, soğuma, nesnelere karşı anlamsızlık[13] gibi duygu ve davranışlar yabancılaşmanın göstergeleridir.[14] Yabancılaşmış insanın kendisiyle ve dış dünyayla üretici ilişki kuramamanın getirdiği "marazi hal" toplumların tüm yaşamlarını altüst eder.

Yabancılaşma *anlamsızlık, kuralsızlık, güçsüzlük, kendine karşı yabancılaşma ve toplumsal uzaklaşma şekline kendini gösterir.* Anlamsızlık insanın kendini gerçek boyutlarıyla değerlendirme yeteneğinden mahrum olması ve yaşadığı sürecin arkasındaki iradenin başkasına ait olduğu düşüncesinin doğurduğu uyumsuzluk halidir.[15] *Kuralsızlık* diğer adıyla "anomi" kültürel norm ve değerlerin gerçek anlamını ve işlevini kaybetmesi anlamına gelir.[16] *Toplumsal uzaklaşma* ise insanlarla etkileşim içinde olamama, toplumsal ilişki kuramama, toplumsal çevreden kopuk veya bîhaber yaşama durumudur. Yabancılaşmanın bir boyutu olarak *güçsüzlük* durumunda yaşamı başka "güç" ler tarafından yönlendirilen kişinin, kendini zayıf hatta güçsüz hissetmesidir.[17] Yabancılaşmanın kişi üzerindeki en olumsuz etkisi ise *kendine karşı yabancılaşmadır.* Kendine yabancılaşan insan, normal şartlarda kişiye doyum sağlayıcı faktörlerden tatmin bulamaz hale gelir.[18]

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Abhazlar ile beraber diğer Kuzey Kafkasya haklarının da yaşadığı Çerkesya Karadeniz'in kuzey-doğu kıyısında yer almaktadır. Eski Roma yazılı kaynakları bu topraklar ve üzerinde yaşayan Abhazların ataları olan Apsil'ler hakkında bilgiler vermektedir (Ardzinba ve diğ. 2014: 14).[19] 8. yy'da güçlü bir krallık kuran Abhazlar, 15 yy. da Osmanlı himayesine girmişlerdir. Ancak 17 yy.'da Rusya'nın Kuzey Kafkasya'ya yönelik stratejisinin değişmesi sonucu yaklaşık yüzyıl süren Kafkas–Rus savaşları başlamıştır. Gayri insani bir süreçte devam eden savaş sonucu yaşam alanları sistematik olarak yok edilen Çerkesler anayurtlarından çıkarılarak Osmanlı İmparatorluğuna göç etmeye zorlanmış-

---

[9] Thomas Bottomore, *Marxist Düşünce Sözlüğü*, çev. ve Derl. M. Tuncay, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.28.

[10] Gardon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.798.

[11] Fritz Pappenheim, "Alienation in American Society", *Montly Review*, Vol. 52, No. 2, June, 2000, s.44.

[12] Barlas Tolan, "*Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, İTİA Yayın, No:166, Ankara 1981, s.3.

[13] Alexander Sidorkin, In the Event of Learning: Alienation and Participative Thinking in Education," *Educational Theory*. 54/3, 2004, s.259.

[14] Rodney, C.A/Manzduk, D., "The Alienation of Undergraduate Education Students: A Case Study of A Canadian University," *Journal of Education for Teaching*, 20/2, 1994, s.189

[15] Lindley, D.A. "For Teachers of the Alienated: Three Defenses Againist Despair," *English Journal*, 79/6, 1990, s.27

[16] Monica Brown, Kyle Higgins, ve Kim Paulsen, "Adolescent alienation: What is it and what can educators do about it?", *Intervention in School and Clinic*, 39/1, 2003, s.3

[17] Seeman, M., Alienation and Engagement, Campbell, A./Converse, P. E. (eds.), *The Human Meaning of Social Change*, Russell Sage Foundation, New York 1972.

[18] Berman, a.g.e., s.21

[19] Vladislav Ardzinba, vd. *Abhazya Tarihi*, Baş Ed. Stanislav Lakoba, (Orijinal Basım Traihi 1991) Rusçadan çeviren Uğur Yağanoğlu, Türkçe Yayın Editörü, Sezai Babakuş, CSA Global Publishing, 2014, s.14.

tır. Sürgün edilen insan sayısı ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. 1864'te Kuban nehrinin kuzeyine yerleştirilen küçük bir grup dışında, nüfusu 500 bin ile 2 milyon arasında tahmin edilen Çerkeslerin tamamı yurtlarından çıkarılmıştır.[20] Rus kaynaklarına göre 1858-1865 yılları arasında sürgün edilenlerin toplam sayısı 493 bin kişidir. [21]

Bu araştırma, söz konusu sürgün olayının Abhaz halkının farklı kuşaklar arasındaki toplumsal hafıza durumu ve sürgün edilen topraklarda kültür aktarımı konusundaki sorunlarını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın diğer bir amacı, kolektif şuur ve toplumsal kimlik konusundaki algıyı kuşaklar arası karşılaştırma yapmak suretiyle belirlemektir. Bu bağlamda araştırmamanın cevap aradığı alt problem başlıkları şunlardır:

- *Bıçkıdere köyünde yaşayan bir kolektif hafızadan bahsetmek mümkün müdür?*
- *Genç kuşaklar ile yaşlıların sürgün olgusuna dair algıları farklı mıdır?*
- *Bıçkıdere köyünde yaşayan genç kuşak üyeleri anadilleri konusunda duyarlı mıdır?*
- *Bıçkıdere köyünde, kültür kendini besleyen kaynaklardan mahrum mudur?*
- *Abhaz halkında toplumsal yaşamın düzenlenmesinde gelenek, örf, töre ve dinin öncelik sırlaması nasıldır?*
- *Genç kuşaklar ile yaşlıların "köken" e vurgusu farklı mıdır? Etnik kimlik ve Milli kimlik algılamaları arasında bir farklılık var mıdır?*
- *Yaşlılar ve gençlerin yabancılaşma algılamaları arasında farklılık var mıdır?*

Örneklem ve Veri Toplama

Çalışmada araştırma yöntemi olarak görüşme (odak grup çalışması ve derinlemesine mülakat) tekniği kullanılmıştır. Odak grup çalışması, sürgün edilen Abhaz halkının Türkiye'de yaşadığı köylerden biri olan Bıçkıdere Köyü sakinleri arasında farklı kuşaktan 9 kişiden (ikisi kadın, yedisi erkek) oluşan bir görüşme grubuyla Bıçkıdere köyünde bir kanaat önderinin (Ayhaba/Thamade) evinde yapılmıştır. 9 kişiden oluşan insanlarla toplantılar yapılmak suretiyle daha önce yapılandırılmış bir soru formundan sorulan sorulara alınan cevaplar kaydedilmiş ve sonra çözümlenerek, toplumsal hafızanın oluşmasında ve kültürün yaşatılmasında ve aktarılmasında farklı kuşakların algı biçimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Görüşme, 1864 yılında sürgün edilenlerin üçüncü ve dördüncü kuşaktan insanların torunlarıyla yapılmıştır. Görüşme ortamında çalışmaya ilişkin kısa açıklama yapılarak görüşülen kişilerin araştırma hakkında bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Araştırmada 3. ve 4. Kuşaktan insanların toplumsal hafıza durumlarını, aidiyet ve kimlik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Görüşmeye katılan 3. Kuşaktan insanların sürgüne dair anılara karşı duyarlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. *Genç kuşakların sürgün olayını uzak bir ülkede uzun bir zaman önce birilerinin yaşadığı acı bir hatıra gibi gördükleri izlenimi edinilmiştir.* Kendi istekleri dışında farklı coğrafyalarda yaşamak zorunda bırakılan

[20] Irma Kreiten, "A Colonial Experiment in Cleansing: The Russian Conquest of Western Casucasus, 1856-65", *Journal of Genocide Research*, 11, 2009, s. 213-241.

[21] Lavrov L. İ. "Vubıkhlar Hakkında Etnografik Bir Araştırma", *Kafkasya Gerçeği Dergisi*, Samsun, sayı: 8, 1992, 47, ayrıca bkz. Kuzey Kafkasya KD, sayı 87-88, s.47

insanlar için ata yurdu özleminin anlamını kavramak, olayı insanlık boyutları dışında ele alamayan biri için kavranması kolay olmamaktadır. Görüşmeye katılanlar açısından sürgünü dramatik kılan ve hafızalardaki canlılığını korumasına neden olan en belirgin vurgunun "vatan" topraklarının ürettiği kültüre yapılmış olması, çalışma evreninde bugün bile hala en güçlü toplumsal yaşamı düzenleyen kaidenin "gelenek" olduğunu göstermektedir. Özellikle görece yaşlı olanların geleneğin korunması konusundaki duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu duyarlılık düzeyi kültürü ve kimliği yaşatma çabasının göstergesi olarak kabul edilebilir. Zira aynı kaderi paylaşıyor olmanın verdiği bir inançla "vatan" özlemi üzerinden kimlik ve kültüre göndermede bulunulmakta ve geçmişle gelecek arasında köprü kurulmaya çalışılmaktadır. Sürgün sonrasında yaşanan trajik durumlar karşısında kültürel aidiyet inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bunun araştırma evreninde "grup içi dayanışma" yı güçlendirdiği ileri sürülebilir.

Görüşmecilerden farklı etnisiteden biriyle evli olan bir kadın katılımcı kendinizi nereye ait hissediyor ve kendinizi ne olarak görüyorsunuz sorusuna "kendimi "araf" ta hissediyorum" ve bu durumda olan birçok Abhaz insanının olabileceğini düşünüyorum şeklinde cevap vermiştir. Diğer yandan kültürün sadece bir seremoni kültürüne dönüşmesine yönelik ifadeler birinci problem ifadesi olan, *Bıçkıdere köyünde yaşayan bir kolektif hafızadan bahsetmek mümkün müdür* sorusunun, cevabının olumsuz olduğuna işaret etmektedir.

Görüşmeye katılanlar günümüzde yaşanan postmodern süreçlerden tüm toplumların etkilendiği gibi görece kapalı Abhaz toplumunun da etkilendiği, özellikle 3. Kuşaktan sonrakilerde sürgün gibi her bakımdan trajik bir olayın ancak nostaljik bir anlamının olduğu izlenimi alınmıştır. Bu durum araştırmanın ikinci alt problemi olan *genç kuşaklar ile yaşlıların sürgün olgusuna dair algıları arasında bir farklılık* olduğuna işaret etmektedir.

Görüşme sırasında 2. ve 3. Kuşakların anadillerini konuşabildikleri 4. Kuşaktan sonra anadil olgusunun yavaş yavaş ortadan kalktığı, 3. Kuşağa kadar anadil Abhazca iken bugün 4. ve 5. Kuşaktan gençlerin anadillerinin artık Türkçe olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda genç kuşak Abhazların *Bıçkıdere köyünde genç kuşaklar anadilleri konusunda duyarlıdır mıdır* sorusunun yanıtının olumsuz olduğu anlaşılmaktadır.

Kültür unsurları arasında ve onu besleyen kaynakların başında dili, dini, aileyi ve edebiyatı sayabiliriz. Kültürü besleyen ve yaşatan bu kaynakların genç kuşaklara doğru gittikçe önemsizleştiği anlaşılmaktadır. Buna göre *Bıçkıdere köyünde kültür kendini besleyen kaynaklardan mahrum mudur* sorusu, özellikle kültürün en önemli unsuru olan dil bakımından ele alındığında, mahrum olduğu görülmektedir.

Görüşmeye katılanların toplumsal yaşamı düzenleyen hukuk kuralları, din kuralları, ahlak kuralları ve görgü kurallarından hangisinin daha baskın olduğu sorulduğunda, tüm yaş grubundaki insanlar Abhaz dilinde "Aleyfe-Khabze" olarak ifade edilen geleneğin tüm toplumsal yaşamı düzenleyen kurallardan daha etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum, *Abhazlar için toplumsal yaşamın düzenlenmesinde gelenek, örf ve töre, dinden daha öncelikli bir yere sahip midir* sorusunun olumlu cevaplandığını göstermektedir.

Kültürü yaşatmanın en etkin aracı dildir ve her kültür ancak o kültürü var eden kültür diliyle ayakta kalabilir. Görüşmelerden elde edilen veriler ve sürgünden sonraki 4. Kuşaktan itibaren insanların Abhazcayı konuşamamaları durumu, *genç kuşaklar ile yaşlıların "köken" e vurgusu farklı mıdır* sorusu açısından değerlendirildiğinde, y*aşlıların daha çok etnik kimliği öne çıkarırken, buna karşın, gençlerin, Milli kimliği daha fazla önemsediklerine işaret etmektedir.*

Görüşmeye katılanlardan edinilen izlenime göre özellikle 3. Kuşaktan insanların akılları Türkiye'de kalpleri Abhazya' da, bir ayakları burada diğeri orada, umutları burada, hatıraları Abhazaya'da olma durumu sürecin bütünlük içinde kavranmasını engellemektedir. A*nlamsızlık, kuralsızlık, güçsüzlük, kendine karşı yabancılaşma ve toplumsal*

uzaklaşma şekline kendini gösteren yabancılaşmanın boyutlarının yaşlılar arasında daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, *yaşlıların yabancılaşma algısının gençlerden daha yüksek* olduğunu gösterir.

Sonuç ve Değerlendirme

İster bireysel anlamda olsun, ister toplumsal anlamda olsun kimlik inşası, geçmiş-şimdi-gelecek arasındaki bağın kurulmasıyla mümkün olabilir. Toplumların kültür inşasında mevcut dünya algısı geçmişte yaşanılan deneyimlerle sıkı bir bağlantı içerisindedir. Sürgün gibi trajik bir hadisenin yaşanması durumunda söz konusu bağlantı kopar ve toplumsal hafızanın oluşması engellenir ve genç kuşaklar geçmişin hafızasını paylaşma imkânını kaybederler.[22] Olağan seyri içinde kendi topraklarında inanç, kültür ve değerleriyle birlikte esenlik içinde yaşayan toplumların hafızalarında yer alan her tür kültür unsuru bireysel anlamda "kolektif bilinç" olarak muhafaza edilir ve toplumsal gruplar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılır. Doğal işleyiş düzeni içinde kültürün taşınmasında, korunmasında, [23] bireylere aidiyet ve kimlik kazandırmada işlev görür. Toplumsal hafıza hem bireysel ve toplumsal kimliğin tanımlayıcısı hem de bir toplumun kendisi olmasının temel aracıdır. Belli topraklarda üretilen mitler, efsaneler, şarkılar, atasözleri, ritüeller ve diğer kültürel formların yaşadığı yer toplumların hafızalarıdır. Ne yazık ki mekanın değişmesiyle birlikte toplumsal hafızayı inşa edecek zemin yok olur. [24]

Toplumsal hafıza olağan seyri içinde zamanla değişir ve dönüşür ancak yaptığımız çalışmada mekânın değişimiyle birlikte toplumsal hafızanın zemin kaybetmiş olduğunu, genç kuşaklarla yaşlılar arasında önemli bir "kolektif bilinç problemi"nin olduğunu tespit ettik. Nitekim toplumsal hafıza her boyutuyla ritüellerle, hikayelerle, mit ve efsanelerle yani topyekûn kültürün yaşatılmasıyla oluşur.[25] Kültürel kopukluk nedeniyle çalışma evreninde genç kuşakların toplumsal hafıza problemi yaşadığı tarafımızdan tespit edilmiştir. Bununla birlikte kültürün yaşamın her boyutuyla olan ilişkisi nedeniyle sürgünün izleri, yaşlı kuşakların hafızalarında kimlikle ilintili formlar içerisinde korunmaktadır.

Yaptığımız çalışmada sürgün ve "kültürel taşınma süreci" nin, beraberinde refleksif kimlik hareketlerine yol açtığı tespit edilmiştir. Özellikle göç edilen yerle uyum sağlayamayan bireylerin "marjinal kimlik modelleri" içerisinde kendilerini ifade etmeye çalıştıkları görüşmecilerin söylediklerinden anlaşılmaktadır. Yeni yerleşim yerlerinde fark edilebilme çabası üzerinden ilerleyen yeni kimlik inşa biçimleri aynı zamanda karşıt/muhalif kimliklerin ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Parçalanmış ya da bölünmüş yeni mekânlarda, göç edenler açısından kendilerine ait olanın anlamını yitirmesi toplumsal hafızanın oluşmasının önündeki en önemli engellerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma evreninden elde edilen önemli bulgulardan biri de kendilerinden olanlara ilişkin geliştirilen "bizimkiler güvenilirdir" gibi olumlayıcı sıfatlar, yeni toraklarda güven ihtiyacının ve bu ihtiyacın motivasyonuyla oluşan "iç grup aidiyet duyguları"nın güçlü olduğu belirlemesidir.

Çalışma evreninde yapılan derinlemesine görüşmeler, görsel izlenimlerin sağladığı kanaatlere göre mekânsal ve zamansal bir kopuş yaşamış olan toplumların, arkalarında bıraktıkları coğrafya ile olan aidiyet ve bellek bağlarını korumakta genç ve yaşlı kuşaklar arasında önemli bir farklılık vardır. Yöntem açısından gözlemi de içeren bu çalışmada Abhaz halkının ev içi yaşam alanlarındaki görsel nesnelere yönelik "bakış" ları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada "bakış" gibi yöntemsel olarak görece muğlâk bir kavramın görsel dünyaya yansımaları tespit edilmek suretiyle, toplumsal hafızanın ve kolektif bilincin oluşturulmasında ne gibi araçlardan yararlanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Abhaz evlerinde dekoratif amaçlı olarak kullanılan görsel unsurlar, özellikle aile fotoğrafları toplumsal hafızanın korunmasında özel bir işlev yüklenmektedir. Abhaz özel mekanlarında "bakış formu" olarak görsel ma-

[22] Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s.3.

[23] Jeanette Rodríguez, Ted Fortier, *Cultural Memory: Resistance Faith and Identity*, University of Texas Press, Austin 2007, s.7

[24] Vijay Agnew, *Diaspora, Memory and Identity: A Search for Home*, University of Toronto Press Incorporated, Printied in Canada 2005, s.185.

[25] Barbara Mills, *Remembering While Forgetting: Despositional Practises and Social Memory at Chaco*, Memory Work Ed. Barbara J. Mills and William H.Walker. Santa Fe: School for Advanced Reserach Press 2008, s.81.

teryal unsurlara "tarih oluşturma" misyonu yüklendiği anlaşılmaktadır. Toplumu var eden dinamikler arasında resim, Milli dekoratif eşyalar ve giyim-kuşam gibi diğer geleneksel unsurlara yüklenen bağlamsal dinamiklere yaşlı kuşakların genç kuşlaklara göre görece çok daha yüksek anlam yüklediği anlaşılmaktadır. Kendi Milli kimlikleriyle ilgili her tür görsel nesnelere, özellikle sürgün ile birlikte bir güvensizlik hissiyatına kapılan toplumların "kültürel beden" lerini yok olmaya karşı korumada "direnç nesnesi" olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Görsellik ve toplumsal bellek ilişkisinin, sürgün ailelerin evlerinin dekorasyonuna eklendiği ve bu nesnelere derin nostaljik anlamlar yüklendiği anlaşılmaktadır. Yaşamın ayrılmaz bir parçası olan görsel nesneler ve içerikler, sürgün gibi trajik bir durumu yaşamamış toplumlarda bir hatıra ve "nostalji nesnesi" olarak kullanılırken, bu nesneler sürgün ailelerde "zamana ve mekâna demirlenme"nin ve bir zemini korumanın aracı olarak kullanılmaktadır.

Araştırmadan edinilen izlenimlere göre sürgün aileler evlerini sadece ev veya yuva olarak değil, söz konusu görsel imgeler üzerinden "yurt" olarak da inşa etmeye çalışmaktadırlar. Sürgün ailelerin görsel olan üzerine düşünme pratikleri geliştirdikleri ve bunları kuşaklar arası kültür aktarımın somut araçları olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Kendi yaşam alanındaki görsel nesnelerle ilişki kurma ve sürdürme biçimleri belleğin, hatırlamanın hatta yineleme ve pekiştirmenin karmaşık ritmini oluşturmaktadır. Sürgünün acı tecrübesini yaşamış olanların toplumsal belleğinde, kişisel ve biyografik olanın, kolektif olanla bağlanmasının zorluğu her bakımdan hissedilmektedir. Görsel nesneler arasındaki duygu derinliği izlenebildiği ölçüde sürgünün aidiyet ve kimlik sancılarının iniltileri duyulabilmektedir. Özellikle yaşlı kuşakların kendilerine ait kültürün somut unsurları veya görsel nesneler arasında yaptığı imgeler arası yolculukta ardında hiçbir şey bırakmadan giden "yitik insanlar"ın hüznünü her yaşlı sürgünün yüzünde gözlemlemek mümkün olabilmektedir.

Sürgün ailelerin evlerindeki duvarlara sürgün sürecinde yaşanan trajediyi anlatan görüntülerin yanında uzak atalarının fotoğraflarına derin bir ihtiram duygusuyla evin duvarlarının en mümtaz yerinde bir serhat bekçisi gibi anlam yüklendiği anlaşılmaktadır. Evin maddi kültür unsurlarıyla süslenmesi sürgünün kimlik inşasının bir aracı olarak kullanılmaktadır. Tasarımda kültürel bellek bütünlüğü içerisinde geçmişle güçlü bir bağ kurma kaygısının görselleştirildiği görülmektedir. Sürgün bir ailenin evinin görsel tasarımında sırf kendi yaşam alanını değil, bir bakıma yurdunu de yeniden inşa ettiği izlenimi edinmede ve bir sürgünün belleğini okumada güçlü bir hareket noktası sunuyor. Evin imgesel tasarımında ve metaforik zenginliğinde önce "yuva" ya, sonra "yurt" a ve biraz ütopik anlamıyla "vatan" a ve kökene gönderme yapma kaygısı her durumda hissediliyor. Duvardaki her fotoğraf, her resim, evin en mütena köşesine yerleştirilen her eşya, özdeksel haliyle kişinin tarihinin, yurda duyulan özlemin izlerini taşıyor. Duvardaki her görüntü, evdeki her nesne "toplumsal tarihi var etme" kaygısıyla ele alındığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak araştırmadan elde edilen verilere göre genel anlamda Abhaz halkı arasında temel sorunsal, kültürün önemli bir unsuru olan yazılı edebiyat örneklerinin oluşturulamaması ve edebiyatın sözlü formuyla yetinilmesidir. Bu durum, yaşlı kuşaklarla birlikte informel olarak korunan bazı nostaljik bilgilerin yok olup gitmesi riskine ve bunun da toplumsal hafıza kaybına neden olacağı anlaşılmaktadır. Toplumsal hafızanın oluşmasına dair en önemli engelin yazılı edebiyatın yetersizliği, resim, sinema, tiyatro gibi sanatsal çalışmanın azlığı, kuşaklar arasında kolektif bilincin oluşmasının önündeki en önemli engel olduğu anlaşılmaktadır. Abhaz halkının coğrafi dağılmışlığı dikkate alındığında geniş bir sahada daha fazla folklorik, sosyolojik ve antropolojik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Halkın kültürel özelliklerinin korunması ve yaşatılmasına katkıda bulunabilecek projelerin geliştirilmesine ve uluslararası literatür oluşturmalarına ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Agnew, Vijay. *Diaspora, Memory and Identity: A Search for Home*, University of Toronto Press Incorporated, Printied in Canada 2005.

Ardzinba, Vladislav ve diğ. *Abhazya Tarihi*, Baş Ed. Stanislav Lakoba, (Orijinal Basım Traihi 1991) Rusçadan çeviren Uğur Yağanoğlu, Türkçe Yayın Editörü, Sezai Babakuş, CSA Global Publishing, 2014.

Berman, Marshall. *Katı Olan Herşey Buharlaştıyor*, çev: Ümit Altu ve Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Bottomore, Thomas. *Marxist Düşünce Sözlüğü*, çev. ve Derl. M. Tuncay, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Brown, Monica, Kyle Higgins ve Kim Paulsen. "Adolescent alienation: What is it and what can educators do about it?", *Intervention in School and Clinic*, 39/1, 2003, s.1-9.

Confino, Alon. "Collective Memory and Cultural History: Problems of Method", *American Historical Revie*, 5/102, 1997, s. 1386-1403.

Connerton, Paul. *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*, Çev., Alaaddin Şenel, Ayrıntı, İstanbul 1999.

Fromm, Eric. *Sağlıklı Toplum*, 3. Baskı, Çev. Y. Salman, Z. Tanrısever, Payel Yayınları, İstanbul 1996.

Gross, Toomas. "Anthropology of Collective Memory. Estonian National Awakening Revisited." *Trames*, 4/6, 2002.

Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*, Remzi Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul 1996.

Kreiten, Irma. "A Colonial Experiment in Cleansing: The Russian Conquest of Western Casucasus, 1856-65", *Journal of Genocide Research*, 11, 2009, s. 213-241.

Lavrov. L. İ. "Vubıkhlar Hakkında Etnografik Bir Araştırma", *Kafkasya Gerçeği Dergisi*, Samsun, sayı: 8, 1992, 47, ayrıca bkz. Kuzey Kafkasya KD., sayı 87-88, s.8; İstorya Naradov Severnogo Kavkaza, Moskova, (1988): 206-207.

Lindley, D.A. "For Teachers of the Alienated: Three Defenses Againist Despair," *English Journal*, 79/6, 1990, 26-31.

Marshall, Gardon. *Sosyoloji Sözlüğü*, çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

Mills, Barbara. *Remembering While Forgetting: Despositional Practises and Social Memory at Chaco*, Memory Work Ed. Barbara J. Mills and William H.Walker. Santa Fe: School for Advanced Reserach Press 2008.

Olick, Jeffrey. "Collective Two Culture", *Sociological Theory*, 3/17, 1999, s. 333-348.

Pappenheim, Fritz. "Alienation in American Society", *Montly Review*, Vol. 52, No. 2, June, 2000, s.36-53.

Rigney, Ann. "Plenitude, Scarcity and Circulation of Cultural Memory", Journal *of European Studies*, 1(35), 2005, s. 11-28.

Rodney, C.A/Manzduk, D. "The Alienation of Undergraduate Education Students: A Case Study of A Canadian University," *Journal of Education for Teaching*, 20/2, 1994, s. 179-192.

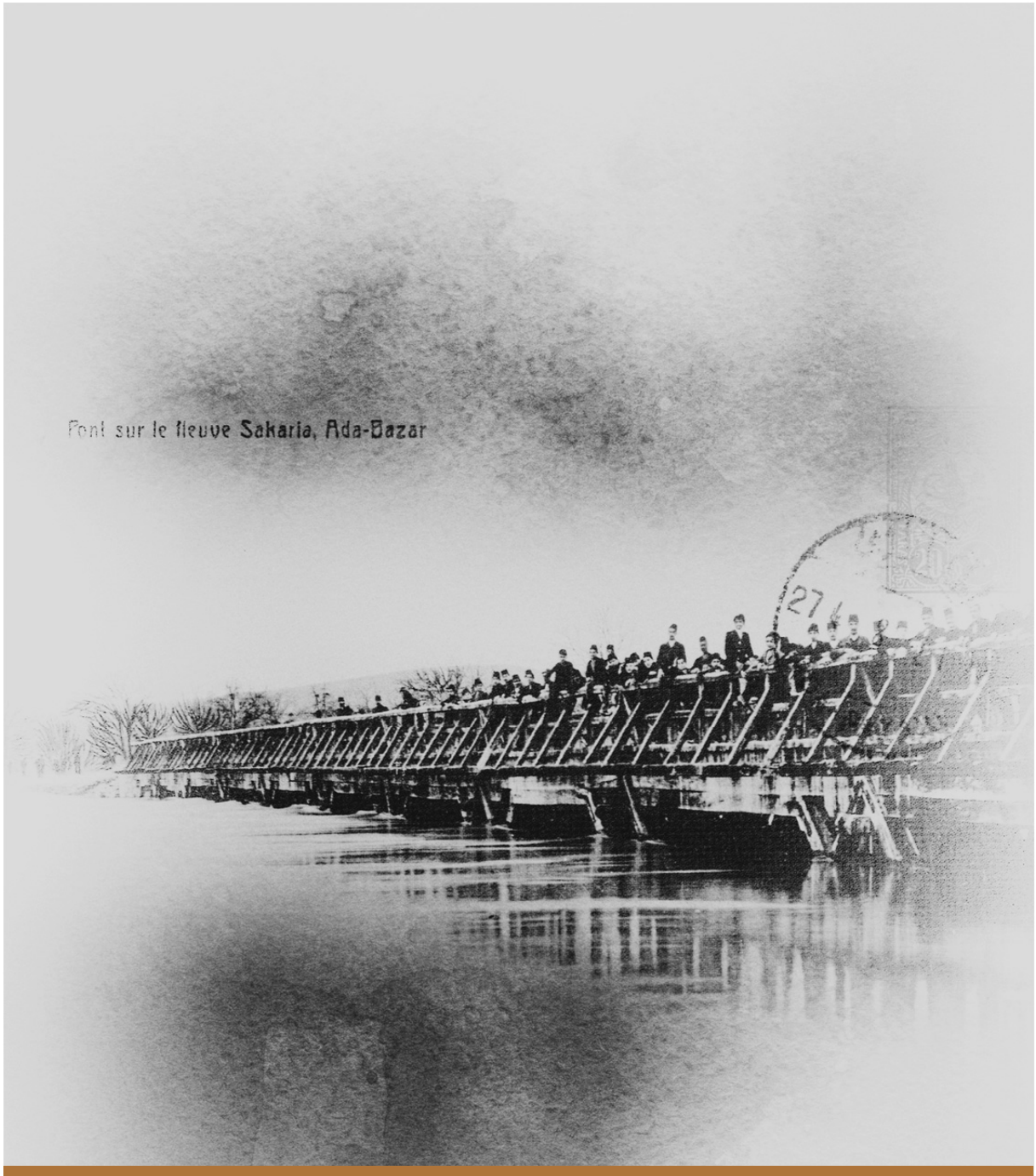
Rodríguez, Jeanette, Ted Fortier. *Cultural Memory: Resistance Faith and Identity*, University of Texas Press, Austin 2007.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İletişim, İstanbul 2007.

Seeman, M., Alienation and Engagement, Campbell, A./Converse, P. E. (eds.), *The Human Meaning of Social Change*, Russell Sage Foundation, New York 1972.

Sidorkin, Alexander. "In the Event of Learning: Alienation and Participative Thinking in Education," *Educational Theory*. 54/3, 2004, s.251-262.

Tolan, Barlas. Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma, İTİA Yayın, No:166, Ankara 1981.

Sakarya Köprüsü / 1908

Sakarya'da Toplumsal Hareketlilik ve Değişim

Sakarya'da Yaşayan Farklı Etno-Kültürel Gruplarda Birlikte Yaşama Kültürü ve Aidiyet-Mekân İlişkisi

MUSTAFA KEMAL ŞAN
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, mksan@sakarya.edu.tr
HANDAN AKYİĞİT
Dr. Öğretim Üyesi / Sakarya Üniversitesi, hakyigit@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Bireysel bir geçmişi o geçmişin yaşandığı yerlerle birlikte geride bırakmış olma geçmişten kopuş ve ona eşlik eden kayıp ve yokluk hissi göçmenlik durumuyla ilgili bir çok çalışmada karşımıza çıkmaktadır. Fakat göçmenlik özünde aynı zamanda kayıp ve kopma hissine karşı bir direnişi geçmişle bir bağ kurma çabasını da içinde barındırmaktadır. Bu bakımından farklı etno-kültürel grupların birlikte yaşama deneyimlerinin, aidiyet ve mekan ilişkisi üzerindeki etkisinin ele alınması oldukça önemli bir olgudur. Nitekim aidiyet ve mekan ilişkisi barış içerisinde bir arada yaşama kültürünü oluşturan ve üreten en önemli faktörler arasındadır. Bu bakış açısıyla ele alınan bu çalışmada Sakarya ili merkezinde yaşamakta olan farklı etno-kültürel grupların birlikte yaşama kültürünü oluşturma sürecinde mekan ve aidiyet ilişkisinin etkisiyle birlikte bu ilişkinin nasıl kurulduğunun açığa çıkartılması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmanın verilerinin elde edilmesinde nitel araştırma modeline bağlı olarak derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Sakarya'da yaşamakta olan farklı etno-kültürel grup üyelerinin özellikleri dikkate alınarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden "maksimum çeşitlilik örneklemesi" ve "kartopu örneklemesi" birlikte kullanılarak 23 kişiyle derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde katılımcıların ifadelerinden yola çıkılarak aidiyet ve mekan ilişkisinin çeşitliliği ve derinliği ele alınarak birlikte yaşama kültürünü açığa çıkartan faktörler belirlenmiştir.

Habitus ve Mekan: Yaşanan Hikayelerin Biraradalığı

Bireylerin bugünkü yaşantılarının oluşmasında geçmiş deneyimlerinin ve hikayelerinin etkisinin "ne" olduğu ve "nasıl" etkilediği birçok tartışmanın çıkış noktası olarak yer almaktadır. Göç ve aidiyet odaklı çalışmalarda ise bu deneyim özellikle kimlik, üzerinden okunmaktadır. Ancak aidiyet müphem olduğu kadar çok boyutlu analitik bir çerçeveye sahiptir. Bu çalışmada ise göç ve aidiyet bağlamında üzerinde çok fazla durulmayan mekan ve aidiyet ilişkisi üzerinden bir analiz yapılacaktır. Çalışmada temel olarak mekan ve aidiyet ilişkisi "bireyin mekanda bedensel varoluşuyla kazandığı bilgiyle üretilen "bedenlenmiş öznelerarasılık" (Moore, 1994: 2-3) ilişkisine dayanmaktadır. Böyle bir bakış mekan ve aidiyet ilişkisini habitus (Bourdieu, 2016) üzerinden okunmasını olanaklı kılmaktadır. Çünkü Bourdieu'ya göre belirli nesnel koşullar içinde kazanılmış algılama, takdir etme ve eylem kategorileri sistemi olan habitus, bu koşullar değiştiğinde bile kişisel pratikleri ve bireylerin dünyayı ve içinde bulundukları dünyayı algılama biçimlerini temelden etkilemeye devam eder. Bir başka değişle *habitus* doğası gereği tarihseldir; başka bir şekilde ifade etmemiz gerekirse "tarihin tabiata dönüşmüş şeklidir" (Bourdieu, 2016: 78). Bundan dolayı kimlik ve aidiyet çalışmalarında özellikle mekanın önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü toplumsal aktörler bu bilişsel ve içgüdüsel mekanizma sayesinde gündelik yaşam sürekliliğini sağlayıp korur ve yine onun sayesinde beklenmedik durum ve krizlerle başa çıkabilir. Bu bakımından farklı etno-kültürel grupların birlikte yaşama deneyimlerinin, aidiyet ve mekan ilişkisi üzerindeki etkisi bağlamında okunması da önemli bir konuyu içermektedir. Bu çalışmada aidiyet ve mekan ilişkisini "bedenlenmiş tarih" üzerinden okunarak bireylerin içinde bulundukları toplumsal yapıya ayak uydurmalarında yer kimliğinin etkisinin açığa çıkartılması yaşamakta oldukları ev veya semte yükledikleri anlam üzerinden okunacaktır. Dolayısıyla Bourdieu'nun penceresinden baktığımızda göçten sonra yeniden farklı bir mekanda farklı bir coğrafya üzerinde kurulan evde ve yerleşim alanında kimlik ve aidiyet gibi anlatıların bireylerin toplumsal ve kültürel ifade biçimleri ve beklentileri yoluyla sürekli tekrar üretildiklerini söylemek mümkündür.

Araştırma Üzerine

Farklılıklarla bir arada barış içerisinde yaşamanın sıkça tartışılmaya başladığı günümüz toplum yapılarında, Sakarya bu konuda önemli bir örneği içerisinde barındırmaktadır. Çünkü Sakarya ilinin tarihi süreç içerisinde gelişimini kısaca ele aldığımızda dahi farklı kavimleri, göçmen grupları kısaca farklı dil, din, ırk, kültürel yapıya sahip olan halkı içerisinde barındıran çeşitliliğe sahip olduğunu görebilmekteyiz. Bu kültürel çeşitlilik bir zenginlik olarak algılanmakla birlikte halkın kendi içerisinde uyum içerisinde yaşadığı da görülmektedir. Kente göç eden gruplar dönem dönem farklı istihdam politikalarına dahil edilerek yerleşim yerleri ve semtlerin oluşmasına neden olmakla birlikte bu doğrultuda Sakarya ili ve çevresinde birçok kasaba ve köylerde oluşmuştur (Şan ve Akyiğit, 20013: 86).

Sakarya'da yaşayan Abhaza, Gürcü ve Boşnak kadınlarının evlerinde geçmişle kurduğu bağlara odaklanan bu çalışma, eve ve yerleşim alanına toplumsal ve kültürel olguların çözümlenmesinde merkezi bir yer atfeden sosyal bilimlerde hızla gelişen mekan (ev) *domestisite* üzerine çalışmaların izinden giderek göçmenlikle evin tekrar kurulması sürecini anlamayı ve özellikle etnik kimlikler ve toplumsal cinsiyet bu süreçte oynadığı rolü çözümlemeyi amaçlayan kapsamlı bir çalışmanın verilerine dayanmaktadır. Sakarya'da yaşayan Abhaza, Gürcü ve Boşnak kadınların deneyimlerine odaklanan araştırmanın ilk safhasında Sakarya'da göçmen ve mülteci kadınların ağırlıklı olarak bulunduğu KADEM aracılığıyla ilk katılımcılara ulaşılmış daha sonrasındaki safhalarda ise kartopu yöntemiyle 7 Abhaza, 7 Gürcü ve 9 Boşnak kadına ulaşılmış ve bu kadınlarla kendi evlerine açık uçlu sorular yoluyla derinlikli söyleşiler gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada görüşmelerin yapıldığı bireylerin hepsi Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan iç savaş sonrasında Adapazarı'na 1923-1938'larda göç eden Boşnaklar ile 1864 yılında Rusların Batı Kafkasya'yı tamamıyla zapt etmelerine takip eden dönemde saldırılar sonrasında "Tsabal Göçü" ile topraklarından sürülen Abhazlar ve 1914-1918 yıllarında "Küçük Vayna Kaçakçılık" göç dalgasıyla ülkelerini terk ederek Adapazarı'na yerleşen Gürcülerin ikinci ve üçüncü nesli temsil eden kadınlarından oluşmaktadır.

Bulgular ve Yorum

"Güvenlik Ortamı": Sakarya

Göç kimlik aidiyet ve özellikle mekan kimliği ile ilgili gerçekleştirilmiş çalışmalar kent ve diğer yaşam çevrelerine (ev, yazlık ev, mahalle, bölge vb.) bağlılık; doğal çevre ve rekreasyon alanlarına (parklar, yapay göletler vb.) bağlılık ile diğer yerlere (kutsal mekanlar, işyerleri, sanal mekanlar vb.) bağlılık olmak üzere üç grupta sınıflandırılabilir. Farklı ölçeklerdeki mekanlara bağlılığın anlaşılmasına imkân tanıyacak bu çeşitliliğe rağmen, çevre sosyoloji alanında "yere bağlılıkla" ilgili yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğunda özellikle "güven" olgusunun önemli ölçüde vurgulandığı görülmektedir. Bu çalışmada da Boşnak ve Abhaza kadınları temsil eden göçmenlerin Adapazarı'na yerleşme ve göç süreçleri farklı hikayeleri ve deneyimleri temsil etmesine rağmen göç etme sebepleri ortak noktası "güvensizlik ortamı" olarak tanımlayabileceğimiz bir sorunu temsil etmektedir. Güvensizlik ortamı olarak tanımlamaya çalıştığımız durum ise genel olarak göç edip geldikleri topraklarda var olan çatışma ortamı, ölme korkusu, bölgenin kalkınma açısından geri kalması, geçim sıkıntısı, kimliklerinin, dillerinin ve kültürel ifade biçimlerinin baskı altında tutulmasıdır. Bundan dolayı Sakarya'ya göç her ne kadar ait olduklarına inandıkları yerlerden geniş aile bağlarından ve sevdikleri insanlardan zorunlu olarak kopuşlarına bağlı olsa da Sakarya bireyler için "güvenlik ortamını" (bkz. Tablo 1 ve Tablo 3) sağlayabilecekleri bir mekan olduğu için aidiyet bağları kurmada önemli bir aracı olduğunu ifade edebiliriz. Zira Lewicka (2010) güvenlik duygusunun, kişinin mekânla olan ilişkisinde öznel olarak geliştirdiği ve kendisini o yerde ne ölçüde güvende hissettiğiyle ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Brown ve Perkins (2003) yaşadığı mahallede kendini güvensiz hisseden, suç işlenmesinden korkan ve mekâna yönelik kişisel ve kişiler arası yaşantılar açısından kontrol isteği duyan bireylerin, yere bağlılıklarının daha düşük olduğunu belirtmişlerdir. Ancak çalışma sonucunda katılımcıların Sakarya'ya yerleşme süreçlerinde yaşamakta oldukları bölgeye ve evlerine yönelik değerlendirmelerinde yere bağlılıklarının oldukça olumlu yönde geliştiği görülmektedir.

Geçmiş ve Gelecek arasında Anlam kazanan: "Vatan"

Göçmenlerde aidiyet duygusunun gelişmesinde önemli bir aracı olarak vatan duygusunun önemi ve anlamı yadsınamaz. Göç edilen yeni coğrafyanın sadece yeni bir yerleşim alanı olmasının dışında göçmenlerin geçmişleriyle kurdukları bağ, duygu ve düşünceleri gittikleri yere yükledikleri anlamlarla özdeşleşmesi sonucunda "vatan" anlamını kazanır. Sakarya'nın kadınlar için bir "Güvenlik ortamı" sağlaması bu anlamıyla da Türkiye'ye "vatan" anlamını kazandırdığını belirtebiliriz. Bu anlamda kadınların "vatan" algısının Adapazarı'nı referans noktası alarak Türkiye ile bağdaştırdığı temel referans kodları ve göstergeleri şu şekildedir:

Tablo 1: Vatana dair anlamlar

Vatan nedir?	**Göstergeler**
Güvenlik ve ontolojik anlam	Barış ortamında hür yaşamak, Kök fikri otantik duygular
Yaşam ve geçim alanı	Geleceklerini kurtarabilmek
Sosyo-kültürel mekan	Güvende, huzurlu hissetme, kültürünü ve inancını yaşayabilme, dilini konuşabilme

Geçmiş, Habitus ve Ev

Araştırma boyunca kadınların yaşamlarına dair anlatılarında geçmişin ve geçmişte yaşanılan baskı, şiddetin sürekli bir referans noktası olarak aktardıkları gözlenmiştir. Geçmişin önemi zorunlu olarak göç edip geldikleri ait olduklarına inandıkları yerlerden geniş aile bağlarından zorunlu olarak kopuşlarına bağlı olarak okunabilir. Bu anlatılarda tam olarak aktarılan ise şudur: Onlar bulundukları bölgedeki yerel halktan çok farklıdırlar. Çünkü geçmişleri ve kopup geldikleri yerler farklıdır. Yaşamlarını şekillendiren kültürleri vardır. Kendi gelenekleri çevrelerini algılama biçimine ve yaşadıkları mekana yansımaktadır. Bu anlamda geçmişleri bugünün kimliklerinin temeli "geldikleri yer"dir. Bu anlamda kadınların yeni yaşam alanlarını yani evlerini iç ve dış mekanlarda kültürlerini ve tarihini yaşatabilme imkanı bulmaları başka bir anlamda *habitus*larını yansıtabilmeleri bulundukları yerleşim alanına aidiyet bağlarını güçlendirmelerinde etkili olmuştur. Çünkü Sakarya yeni ve güvenlikli bir yerleşim alanı sunmanın ötesinde konutlar hem iç hem de dış mekanlarda dolaşım ve kullanım açısından da bir özgürlük sağlamıştır. Geçmişle evi yeniden kuran göçmenlerin yaşamakta oldukları yerleşim mekanlarıyla birlikte evlerinde şimdiki yaşamlarıyla geçmişleri arasında bağlantılar kurdukları, kendilerine yabancı olan mekanları böylelikle tanıdık mekanlar haline getirdikleri gözlenmiştir. Kadınların göç edip geldikleri coğrafyayı ve kültürlerini temsil eden nesnelere ağırlıklı olarak yer vermeleri, özellikle Abhazlarda evlerinin dış mekanlarına vermiş oldukları özen, bahçelere verdikleri önem rahat ve özgür yaşam alanı yaratmaları aslında yeni bir mekan olan Adapazarı'na aidiyet bağı kurmalarında etkili olduğunu belirtebiliriz. Adapazarı'ndaki istedikleri koşul ve şartlarda bir konut yaratma olanağı aslında Giddens (2014: 54)' ın ifade etmiş olduğu anlamda "biyografik süreklilik" hissi oluşturma çabasıdır. Biyografik süreklilik Giddens'a göre bireylerin "ben" diyebilme ve kendilerini başkalarına ifade etme istekleri doğrultusunda açığa çıkmaktadır. Bundan dolayı bir coğrafyadan bir diğerine taşınan göçmen kadınların ev mekânlarında sergiledikleri objelerin önemi de buradan gelmektedir. Adapazarı'nda istedikleri şekilde kimlik ve kültürel belleklerini yitirmeden yaşamalarına olanak tanıyan bir mekan olarak evlerin göçmenlerin bulundukları bölgeye yönelik aidiyetlik bağının yüksek olmasında etkili olduğunu da ifade edebiliriz. Bu anlamda eve yüklenen anlamlar ve göstergeleri şu şekildedir:

Tablo 2: Yaşanılan Eve dair Anlamlar

Ev Nedir?	**Göstergeler**
Fiziksel mekân	Yaşam alanı, bir yer sahibi olma
Sosyo-kültürel mekân	Tarihin, sosyal ve kültürel belleğin yaşandığı mekân

Katılımcıların evlerine yönelik ifadeleri doğrultusunda kategorize edilen göstergeler de ve saha çalışması sürecinde yapılan gözlemler bireylerin yaşadıkları yerle ilişkili geliştirdikleri aidiyet bağının etnik, fiziksel (mimari), sosyo-kültürel ve sembolik anlamlar aracılığıyla kurulduğunu göstermektedir. Sakarya'da birçok etnik merkezli yerleşim alanın bulunduğu ve katılımcıların ağırlıklı olarak homojen etnik yerleşim mekânlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda göçmenlerin bulundukları yeri benimserken eş zamanlı olarak dönüştürdükleri görülmektedir. Göç edip geldikleri yerleri anımsatan figürleri semboller mimari yapı ve düzene yönelik formlar aslında etnik kimliklerini ve mekanlarının sürekliliğini sağlayan önemli bir göstergedir. Bundan dolayı göçmenlerin etnik kimliklerinin devamlılıklarının sağlanmasında mekanın iki önemli öğeye karşılık geldiğini belirtebiliriz: *Unutmamak ve kültürel belleği yaşatmak*.

Tek bir yere ait olma: Vatan "Türkiye" Mekân "Adapazarı"

Küreselleşmenin ve kitle iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak göçmenlerin göç edip geldikleri yer ile bağlantı kurmaları ya da kendi göçmen gruplarıyla iletişim kurmaları da kolaylaşarak yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla göçmenler için zamanla hem göç edip geldikleri yere gidebilme durumlarının olması "burası" ve "orası" "bize her yer vatan" gibi diyalektik bir sorgulamayla "vatan" algısını biçimlendirebilmektedir. Ancak araştırma boyunca kadınların vatan algısı anlatılarında göçten sonra kendilerine yeni yerleşim alanı ev yaratma süreçlerinde mekânla kurmuş oldukları bağ Adapazarı'nı "yaşamaktan memnun ve mutlu oldukları tek yer"; vatanlarını ise "Türkiye" olarak belirttikleri dikkat çekicidir. Kuşkusuz bu durum açığa çıkmasındaki en büyük etkenin Adapazarı'nın farklı etno-kültürel grupları barış içerisinde özgürce bir arada yaşayabilecekleri bir mekân ve ev yaratma imkânı olmasından kaynaklandığını belirtebiliriz. Göçmenler arasında çok yaygın olarak gözlemlenen yersizlik ve yurtsuzluk bir yere ait olamama duygusu Adapazarı'nda yaşayan ve bu çalışmanın odak noktasını oluşturan kadınlarda gözlenmemiştir.

Tablo 3: Mekana Ait olmaya dair anlamlar

Nerelisin? Nereye Ait Hissediyorsun?	**Göstergeler**
Sadece Adapazarı	Bir yere ait olma duygusu. Mekana ve eve yüklenen duygusal anlam ve değer. *Tarihin, kimliğin ve kültürün* yaşanabilinir kılınması.
Türkiye	Türkiye'ye olumlu düşünceler, dayanışma duygusu, kültür ve din birliği,

Kuşkusuz Manzo (2003)'nun da ifade etmiş olduğu gibi kendilik duygusu, mekâna duyulan duygusal bağ, insanların kim olduklarını ve nereye ait olduklarını hissettikleri tanımlayan politik yönleri dikkate alınmadan yeterli bir biçimde anlaşılamaz. Bu politik yönler nereyi evleri olarak gördüklerini, sahip oldukları hakları ve yaşam alanlarını sınırlar. Çünkü aslında mekan sadece bir barınak veya yeni bir yerleşim alanı değil aynı zamanda yaşama hakkını ve özel ve kamusal alanda özgürlüklerini belirlemektedir. Bu süreçler göçmenlerin yeni yerleşim alana yönelik aidiyet bağının ve birlikte yaşama kültürünün gelişiminde önemli derecede etki etmektedir. Dixon ve Durrheim (2000)'in önerdiği üzere kimlik ve yer arasındaki ilişkiyi tarihi, politik ve sosyal düzlemde konumlayan yaklaşımlar önem taşımaktadır. Yazarlara göre mekan kimliği ve aidiyet güçlü bir şekilde etnik gruplar arasındaki ilişkilerin sosyo-kültürel tarihine dayanmaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların ev ve yaşamakta oldukları mekana ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında aslında Adapazarı'na "ait olmanın" etnik ilişki döngülerinin sürdürülmesiyle; Türkiye'ye "ait hissetmenin" ise ortak sosyo-kültürel, politik tarihin aracılığıyla geliştiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Sakarya örneğinden yola çıkarak farklı etno-kültürel grupları içerisinde barındıran yerleşim alanlarında mekanın aidiyetlik bağı oluşturmadaki etkisi ve önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular göçmenlerin yere ait olma ve hissetme süreçlerinde dilsel, dinsal veya kültürel benzerliklerin "kültürel bagaj" (Tabor ve Milfont, 2011) görevi gördüğü yönündeki çalışmaları doğrular niteliktedir. Aslında Sakarya'nın "güvenlikli bir yaşam alanı" sunmuş olmasıyla birlikte tarihin ve kültürel belleğin mekana yansıtılmasında açığa çıkan "biyografik

süreklilik" sonucunda ortaya çıkan barış içerisinde birlikte yaşama kültürü "halat kültürü" (Özensel, 2014: 15) metaforu ile tanımlayabileceğimiz bir toplumsal dokunun yansımasıdır:

"(…) birbirine geçmiş, fakat birbirine geçen bu unsurların tamamı kendi özellikleriyle var olan ve bu sarmaşık halleriyle de güçlü bir unsuru temsil eden bir öğe olmasından (…) Halatı oluşturan binlerce ince ipin tek başına var olmasına rağmen-ki bu ince iplerin her biri ülkedeki kültürel çeşitliliği temsil etmektedir- kendi başlarına oldukça ince, güçsüz ve dayanıksız olmalarıdır. O ince binlerce ipi güçlü kılan birbirleriyle sarmaşık olmaları ve bir arada olduklarında güçlü ve sağlam olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu sağlam halat Türkiye'deki güçlü kültürel yapının kendisidir."

Sonuç olarak modern Türkiye'yi oluşturan toplumun millet haline gelmesi ve yere aidiyet bağının gelişme süreci Türkiye'de çok özel bir yol izlemiştir. Göçmenlerin içinde bulundukları mekanlardan yola çıkarak aidiyet bağının gelişmesindeki etkisi Akyiğit (2017: 345)'in ifade etmiş olduğu üzere:

i) "Nesiller boyunca devam eden yaşanan deneyimlerin yaratmış oldukları hislerin sürekliliği,

ii) Kolektif tarihin yaratmış olduğu ortak hafıza,

iii) Bu deneyimler ve ortak hafızanın bireyler üzerinde yaratmış olduğu ortak kader ve vatan hissi" nin yaratılmasındaki yerini göstermektedir.

Bu temel çekirdek olgular arasındaki güçlü bağ insanların kendilik duygularını yaratabilmektedir. Dolayısıyla göçmenlerde bir yere ait olma ve hissetme süreci sosyal, kültürel ve biyolojik tanımları yapılarak inşa edilmektedir. Diğer yandan bireylerin, içinde bulundukları çevrenin imajinatif kullanıcı olduklarını; bir bağlılık ve kök salmışlık mekânı, bir aidiyet mekânı yaratmak için fiziksel bağlamı tahsis eden temel aktörler olduğunu ifade edebiliriz.

Kaynakça

Akyiğit, H. (2017) Türkiye'de Ulus Devletin Dönüşüm Sürecinde Etnik Kimlikler: Sakarya İli Örneği" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bourdieu, P. (2016) *Ayrım*, Heretik Yayınevi.

Brown, B., Perkins, D.D ve Brown, G. (2003) "Place attachment in a revitalizing neighbourhood: Individual and block levels of analysis" *Journal of Environmental Psychology*, *23*, 259-271

Dixon, J. & Durrheim, K. (2000) "Displacing place-identity: A discursive approach to locating self and other" *The British Journal of Social Psychology*, 39, 27-45.

Giddens, A. (2014) *Modernite ve Bireysel Kimlik*, Say yayınları.

Lewicka, M. (2010) "What makes neighbourhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment" *Journal of Environmental Psychology*, 30, 35-51.

Manzo, L.C. (2003) "Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationship with places" *Journal of Environmental Psychology*, 23, 47-61.

Moore, H. (1994) Apassion for Difference: Essays in Anthropology and Gender, Bloomington, Indiana Universty Press.

Özensel, E. (2014) "Doğu Toplumlarında ve Türkiye'de Birlikte Yaşama Arayışı:

Çokkültürlülük Mü? Yoksa Yeni Bir Model Mi?" *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8-3, ss.1-17.

Şan, Mustafa K. ve Akyiğit, Handan (2013) *81 İlde Kültür ve Şehir SAKARYA*, Bölüm adı:(Sakarya'da Kültürel Çeşitlilik), Sakarya Valiliği.

Sakarya'da Yaşayan Etnik Gruplar ve Sosyal Uyum

YUSUF GENÇ
Doç. Dr. / Sakarya Üniversitesi, ygenc@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Menşei Âdem (AS) olan insanlık tarihi dünyanın farklı bölgelerine dağılmış zamanla klanlar, boylar, kabileler, halklar, soylar ve aşiretler oluşmuştur. İnsanlık yapısı itibariyle değişik milletler, kültürler ve medeniyetler oluşmuş, bunların bir kısmı tarih sahnesinden silinmiş ve bir bölümü günümüze kadar uzanmış ancak insanlık her zaman var olmuştur. Tarih sürecinde yaşanan hayata tutunma, ayakta kalma, daha kaliteli bir yaşam tarzı geliştirme anlayışı insanları göç etmeye ve daha rahat yaşanabilecek ortamları keşfetmeye zorlamıştır. Tarihsel toplu ve bireysel göçler farklı milletleri belli bölgelerde, belli hayat felsefeleriyle bir arada tutmuş, bir kısmı ortak yaşam tarzları geliştirerek beraber yaşamış, bazıları kültürlerini birleştirerek yeni farklı kültürler oluşmuş ve bazen de baskın kültürler diğer kültürleri yok etmiştir. Bu süreçte ırklara dayalı farklı halklar oluşmuş, bu halklar bağımsız yaşama ihtiyacı duyarak aralarına sınırlar koymuş ve devletler kurmuşlardır. Halkların milliyet, ırk, din ve kültürlerine göre oluşturdukları bu devletler sürekli mücadele halinde olmuşlardır.

Osmanlı devleti geniş bir coğrafyaya yayılarak bünyesinde farklı etnik grupları barındırmış ve aralarında birlikte yaşama kültürü geliştirerek bu beraberlikleri uzun süre yaşatmıştır. Fakat zamanla etnik yapı temelli ulus devlet kültüründen hareketle birçok etnik gruplar bağımsızlıklarını ilan ederek yeni devletler oluşturmuştur. Çokkültürlü bir toplum olarak adlandırabileceğimiz Osmanlı devleti bu etnik grupları daha çok ümmet kültüründen hareketle bünyesinde tutmuş ve ayrışmalara fırsat vermemeye çalışmıştır.

Osmanlının mirası olarak adlandırabileceğimiz Türkiye kendisinden ayrışmayan veya coğrafi olarak burada kalmayı tercih eden bu farklı kültürleri bünyesinde tutmaya ve ortak bir kültür geliştirmeye çalışmıştır. Daha önce ayrışan ve bağımsız devlet kuran bir kısım etnik gruplardan bazıları da Türkiye'de yaşamayı tercih ederek göç yoluyla Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Türkiye'de yaşayan ve grupsal olarak çok değişiklikler arz eden birçok farklı etno-kültürel yapıdan Sakarya ili de nasibini alarak bünyesinde oldukça fazla farklı alt kültürleri barındırmaktadır.

Bu çalışmanın başlığı her ne kadar Sakarya'da yaşayan etnik gruplar ve sosyal uyum adını alsa da "etnik" kavramının kullanılması tartışma konusudur. Etnik kelimesi siyasal bir anlam taşıyarak etniğin yanında azınlık kavramına da çağrışım yapmaktadır. Burada etnik kavramının siyasal yapılanmasından ziyade farklı alt kültürler ve birlikte yaşama kültürü üzerine yoğunlaşarak bu kadar çeşitlilik arz eden kültürlerin ortak bir noktada buluşması ve üst kimlik diye adlandırılabilecek olan Türk kültürüne hizmet etmesi üzerinde durulmuştur.

Böyle farklılıkların bir arada yaşaması ve uyum içinde hayatlarını devam ettirmesi sosyal bir beceri gerektirmektedir. Sosyal beceri kavramı; *"sosyal ilişkileri başlatma, devam ettirme ve sonlandırmayı, memnun edici olmayan, nahoş durumlarla yüzleşip üstesinden gelmeyi, yaşanılan çatışmaları çözümlemeyi ve girişimde bulunabilmeyle ilgili yetenekleri kapsamaktadır."* [1] Türkiye'de yaşayan bu farklı alt kültürler aynı eğitim sistemi ve aynı kültürel yapı içinde zamanla beraberlikler ve birliktelikler oluşturmuştur. Uzun yıllar aynı ortamı paylaşan ve aynı duyguları taşıyan bu farklı alt kültürler Türkiye'yi devlet olarak benimsemiş ve aynı toprak bütünlüğünü korumak için gayret göstererek farklı bir arayış ihtiyacı duymamışlardır.

Etnik Yapı

Etnisite kavramının etki alanı ve anlamı hakkında farklı tartışmalar olup daha çok siyasal bir kavram olduğu kanaati hâkimdir. Etnik varlık daha çok ulus devletini meşrulaştıran ideolojik karakter taşımaktadır. Çünkü etnik varlık ulus devletinin çekirdeği olarak nitelendirilen belli bir coğrafya ile açıklanmaktadır. *"Belirli bir etnik ilişki, varsayılan ulusun özü olarak yeniden kurgulanınca ve bu öz ulusal coğrafyaya teşmil edilince, bu sefer özü oluşturan etnik varlığın dışında kalan etniklikler ulus-devletin varlığı ve kendini izahı bakımından sorun teşkil etmektedir."* [2] Etnik kavramını canlı tutan ve ulus devlet kültürünü savunan anlayış aynı zamanda etnik gruplara yönelik etnik temizliği benimseyen ideolojik bir tavır geliştirmektedir. "*Etnik ("ethnik") kelimesi, eski Yunancadan halk (people) manasına gelen "ethnos" kelimesinden türemiştir. Etnik grup, kişilerin aynı halk olma duygusunu paylaştıkları veya kendilerini özdeşleştirdikleri, geri alınamaz bir bağlılık duyguları ve anlamlı bir tarihî gelenekle ortak kökleri olan insan grubudur. Sosyal olarak müşterek milliyet ve bazen ortak ırk kökeni yönünden belirlenen ve toplum içinde hâkim ve sayıca fazla olan gruptan, özellikleri itibariyle ayrılan herhangi bir tabakanın adıdır."* [3]

Etnik gruplar farklı kültürel kimliği sebebiyle içinde bulunduğu toplumda sistematik olarak ayrımcılıkla karşılaşan azınlık olarak da tanımlanabilmektedir. Etnik gruplar üyelerinin, kendilerini, sosyal çevrelerindeki diğer gruplardan ayırtan müşterek bir kültürel kimliği benimserler. "*Sosyolojik olarak etnik grup, biyolojik-genetik, kültür, din, tarih ve lisan bakımından içinde yaşadıkları toplumun çoğunluğunu oluşturanlardan ayrı bir yapıya sahip olan, kendini çoğunluktan farklı hisseden ve çoğunluk tarafından ezildiği kanaatine varan gruptur."* [4]

Bu tanım ve açıklamalar toplumların bünyesinde tuttukları farklı kültürleri etnik grup olarak adlandırmalarını zorlaştırmakta ve ülkelerin temel ideolojilerine uygun düşmemektedir. Çünkü her toplum ve devlet vatandaşlarının

---

[1] Zühal Çubukçu- Mehmet Gültekin, "İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 37 Bahar, 2006, s.155.

[2] Suavi Aydın, *Türkiye'nin Etnik Yapısı, 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Phoenix Yay., Ankara 2012.

[3] Yusuf Genç -Ali Seyyar, Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik "Sosyal Pedagojik Çalışma" Sözlüğü), Sakarya Kitabevi, 2010, s.209 .

[4] Yusuf Genç ve Ali Seyyar, *Sosyal Hizmet Terimleri*, s. 209.

tamamının kendine bağlı olmasını ve kendi kültürünün tüm gruplar tarafından benimsenmesini isterler. Bazen bu farklılıklara kültürel mozaik dense de bu kavramın da bünyesinde etnisite'yi barındırdığı düşünülmektedir. Her şeye rağmen kültürel mozaik kavramı daha yumuşak ve farklı kültürler için benimsenen bir kavramdır.

Etnik yapı kavramı azınlıkların barındırıldığı ve her etnik yapının kendine ait farklı bir kültürünün olduğuna vurgu yapmaktadır. Birden çok etnik yapının aynı toplum ve kültür içinde uzun yıllar yaşaması asimilasyonu çağrıştırarak bir müddet sonra tüm grupların ilgili ülkenin kültürünü benimsemelerine ve ortak bir üst kültürde buluşmalarına fırsat sağlamaktadır. Bu durum devletlerin ideolojik olarak benimsediği bir tavırdır. Çünkü her devlet hizmet ettiği halkların kendine bağlı olmasını, tek kültürlü bir yapı oluşturmalarını ve ortak bir tavır sergilemelerini benimser.

"Türkiye'deki etnik gruplarla ilgili son dönem araştırmaları göstermektedir ki, kişilerin kendilerini tanımlamalarında dil, köken gibi ölçütler büyük ölçüde anlamını yitirmiştir. Anadil ve ikinci dil etnik grubun bilincinden çok, "köken" i açıklaması bakımından önem taşımaktadır. Etnik kimliğin esas göstergesi olan "sen kendi kabulüne göre kimsin, duyumsadığın kimlik ne?" gibi bir sorunun cevabına bağlı genel bir tespite başvurulmamıştır." [5] Son zamanlar Türkiye'deki etnik grupların bazıları anadil ve kimliklerinin tanınması konusunda bir takım açılımlar getirmek istemektedirler. Ancak etnik gruplar veya kültürel farklılıklar konusunda ortak bir konsensüsten bahsetmek de mümkün değildir. "*Günümüzde Türkiye'de Türk kimliği iki aşamalı bir özelliğe sahiptir. Birincisi soy, dil, tarih ve kültür bakımından kendini Türk kabul eden ve toplam nüfusun %85'ini oluşturan büyük çoğunluğun kimliğidir. İkincisi ise, siyasal, hukuksal ve toplumsal kimlik olarak Türk kimliğidir. Bu kimliğin içinde farklı soylardan, inançlardan olan ve farklı dilleri konuşan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının tümü yer alır."* [6]

Sakarya'daki Etno-Kültürel Gruplar

Sakarya ili etno-kültürel yapı açısından Türkiye'nin en renkli illerinden birisidir. Sakarya Manavlar, Abhazlar, Çerkezler, Lazlar, Gürcüler, Hemşinler, Kürtler, Araplar, Boşnaklar, Arnavutlar, Tatarlar, Pomaklar, Romanlar, Yörükler, Abdallar, Balkan Muhacirleri ve Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen yöresel farklılıklara sahip vatandaşları bünyesinde barındıran ve kültürel açıdan zengin bir ildir. Yukarıda da açıklandığı üzere bu kültürel farklılıkları etnik yapı olarak adlandırmak tartışma konusu olup bu etno-kültürel gruplar kendilerini ayrıştırmamaktadırlar.

Bu kadar farklı grubun yaşadığı bölgelerde çokkültürlülük kavramı da tartışma konusu olmaktadır. Çokkültürlülüğün siyasi yapısı gereği devletler bu kavramı kullanmayı ve toplumunu bu adla adlandırmayı uygun bulmamaktadırlar. "*Çokkültürlülük anlayışında her kültürün değerli olduğu ve kültürler arası kıyaslamanın yanlış olduğu ayrıca her kültürün kendi doğruları içinde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi yer alır. Kültürlerin değerlendirilmesi her toplumun sahip olduğu değerin bir başkası ile kıyaslanmadan bizzat kendi başına bir değer olarak kabul edilmesi çokkültürlülüğün en büyük felsefi dayanağıdır."* [7] Sakarya'daki kültürel çeşitliliği yapısı, işleyişi, Türkiye'yi kendi devleti olarak sahiplenme, kimlik olarak kendini Türk olarak tanımlama gibi birçok sebepten ötürü çokkültürlü toplum yerine kültürel farklılıklar olarak tanımlamak daha yerinde olacaktır.

Bu farklı kültürler özellikle köylerde kendi aralarında öbekleşerek ve etnikliğin sağlamış olduğu cemaat tipi ilişkilerle kapalı toplum özelliği taşımaktadırlar. Ancak modern yapının cazibesi, teknolojik gelişmeler, internet ve sanal medyanın sağlamış olduğu fırsatlar, bu yapıların diğer kültürlerle sosyal uyum ve temasını güçlendirerek açık toplum haline getirmiş ve ortak kültürel dokunun canlı kalması sağlanmıştır. Özellikle farklı kültürler, yemek, giyim, düğün, cenaze ve özel günler gibi organizasyonlarında alt kültürlerini canlı tutmaya çalışsa da son zamanlar bu

[5] Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı & Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler*, Zirve Ofset, Ankara, Mayıs 1999.
[6] Murat Aka, "Türkiye'de Diller Ve Etnik Gruplar", *Uluslararası **T**ürkçe **E**debiyat **K**ültür **E**ğitim Dergisi*, Sayı 1/1 2012, s. 293-297.
[7] İlhan Polat- Eylem Kılıç, "Türkiye'de Çokkültürlü Eğitim Ve Çokkültürlü Eğitimde Öğretmen Yeterlilikleri", *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal Of Education Faculty)*, Cilt:X, Sayı:I, 2013, s. 352-372

değerlerde de önemli benzeşmelerin yaşandığı ve ortak bir yaşam tarzı geliştirildiği görülmektedir. Bu yakınlaşma ve uyumun içerisinde kuşaklar arası farklılıkların etkili olduğu gözlemlenmektedir. Yeni kuşak ortak değerlere daha fazla ilgi duymakta ve birlikte yaşam kültürü olgunluk kazanmaktadır. Modern toplumun karakteristik özellikleri, eğitim sistemi üzerinden yürütülen kültürlenme faaliyetleri, ülkede birlik ve beraberlik vurguları, resmi ideolojinin karakteristik özellikleri ve küreselleşme bu sosyal uyumda etkili olmaktadır.

Sakarya'da yaşayan bu kültürel farklılıkları çok kısaca şöyle özetleyebiliriz. Bu farklı kültürler ilçe bazında ifade edilecek olup mahallelerinden bahsedilmeyecektir. Konumuzun kapsamı ve içeriği gereği bu farklı kültürlerin sadece yerleşkelerinden çok kısaca bahsedilecek, diğer özellikleri genel olarak değerlendirilecek ve Sakarya'ya uyumları üzerinde durulacaktır.

Manavlar; Sakarya'da yerliler olarak bilenen bu grup "*hareketli nüfusa karşın yerini değiştirmeyen, devamlı olarak orada oturan*"[8] anlamına gelmektedir. Manavlar kendilerini Türkmen olarak tanımlamakta ve Sakarya nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Sakarya'nın Adapazarı, Serdivan, Erenler, Geyve, Pamukova ve Taraklı ilçelerine yayılmış olan Manavlar, Karasu, Kocaali, Kaynarca Söğütlü, Ferizli, Taraklı, Karapürçek, Akyazı ve Hendek ilçelerinin ise belli bir bölümünde yaşamaktadırlar.

Lazlar; Rusya sınırından başlayıp, Rize'nin Pazar İlçesi'ni içine alan sahil şeridine çok yakın bölgede yaşayan Lazların az bir bölümü Osmanlı-Rus harbi sırasından Sakarya'ya göç etmişlerdir. Adapazarı, Akyazı, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Pamukova ve Sapanca ilçelerinde yaşamaktadırlar.

Karadeniz Türkmenleri; Karadeniz'den Sakarya'ya gelen özellikle Trabzon, Rize, Giresun ve kısmen Ordululara Laz denilmekle birlikte bu tanımlama etnik olarak yanlış kullanılmaktadır. Karadeniz Türkmenleri bölgesel kültürlerini canlı tutmakta ve potansiyel olarak Sakarya'da ikinci sırada çoğunluğu teşkil etmektedirler. Bu kesim dil bilmemekte, sadece yöresel lehçe kullanmaktadırlar. Halbuki her etnik grubun kendine ait bir dili vardır. Sakarya'nın tüm ilçelerinde yaşamaktadırlar.

Abhazlar; Kuzey Kafkasya'da yaşayan yerli bir halktır. Bu halkın bir kısmı 21 Mayıs 1864 sürgününden sonra Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bir bölümü Sakarya'da yaşamaktadır. Adapazarı, Hendek, Akyazı, Erenler, Geyve, Ferizli, Karapürçek, Karasu, Kocaali ve Sapanca ilçelerinde yaşamaktadırlar. Kendilerine ait örf, adet ve geleneklerini halen canlı tutmaktadırlar.

Çerkezler; Kuzey Kafkasyalılar olarak bilinen bu etnik grup Halk arasında "Koca Bozgun" veya "93 Harbi" diye adlandırılan, 1877-1878 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşı sırasında yaşanan zorlu şartlar sonucu Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Sakarya'nın Adapazarı, Akyazı, Hendek ve Söğütlü ilçe merkezleri ve köylerinde yaşamaktadırlar. Abhazlara yakın bir kültüre sahiptirler.

Gürcüler; "Kendilerine "Kartvelli" diyen Gürcüler, "Sakartvela" (Gürcü ülkesi, Gürcistan) dedikleri topraklarda eskiden beri yaşayan ve Kafkasya'nın yerli halklarındandır. Türkiye'ye göç eden Gürcüler; Guria, Acara ve Kaheti bölgesinden gelmişlerdir." [9] Sakarya'nın Adapazarı, Arifiye, Akyazı, Geyve, Hendek, Karapürçek, Karasu, Kaynarca, Kocaali ve Sapanca merkez ve köylerinde yaşamaktadırlar. En fazla Hendek ilçesinde bulunmaktadırlar. Kendilerine ait dilleri ve yöresel unsurları vardır.

Hemşinliler; Türkiye'de Karadeniz'in doğusunda yaşayan bu yerli halkın bir bölümü Sakarya'nın Akyazı, Ferizli, Karasu ve Kocaali ilçelerine göç etmişlerdir. Sayıları oldukça azdır ve kendilerine ait dilleri ve kültürleri bulunmaktadır

[8] Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1969, s.193

[9] Ali Aktaş, *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, Adapazarı Merez Belediyesi Kültür Yayınları, Mayıs 2008, s.621.

Kürtler; Sakarya'da ilk Kürt grubu 1800'li yıllarda Kuzey Irak ve Mardin bölgesinden gelen ve Akyazı ve Karapürçek'e yerleşen ve kendilerini Kirmanc diye adlandıran gruptur. Daha sonra farklı boyutlarda bu göç dalgası devam etmiş halen Adapazarı, Serdivan, Erenler, Arifiye, Geyve, Hendek, Kaynarca, Kocaali, Sapanca ve Pamukova ilçeleri ve bu ilçelerin mahallelerinde Kürtler yaşamaktadır.

Araplar; Sakarya'da sayıları oldukça az olup Adapazarı ve Söğütlü ilçelerinde ikamet etmektedirler.

Boşnaklar; Balkanlardan gelen Boşnaklar Adapazarı, Serdivan, Erenler, Arifiye, Akyazı, Kocaali, Söğütlü, Ferizli, Sapanca ve Pamukova ilçelerine yerleşmişlerdir.

Arnavutlar; Kendilerine ait kültür ve gelenekleri olan Arnavutlar Bu grup Adapazarı, Serdivan, Arifiye, Akyazı, Hendek, Söğütlü'de yaşamaktadır.

Tatarlar; Kırım yarımadasından Türkiye'ye gelen Tararlar bir Türk boyudur ve Türkiye'de tatar Türkleri diye adlandırılırlar, ana dilleri Türkçedir. Sakarya'da sayıları çok azdır. Adapazarı, Arifiye ve Söğütlü'de yaşamaktadırlar.

Pomaklar; kendilerini Türk olarak tanımlayan Pomaklar*, esas olarak Bulgaristan sınırları içinde bulunmalarına karşılık, Plevne Savaşı sonrasında Rodopların güney eteklerine de yerleşerek Yunanistan'a geçenleri olmuştur. Pomaklar 1885'ten itibaren Türkiye'ye mülteci olarak gelmeye başlamışlardır*[10]. Türkiye'ye Balkanlardan göç eden Pomaklar Sakarya'nın Adapazarı Budaklar ve Ferizli Akçukur[11] mahallelerinde yaşamaktadırlar. Sayıları çok azdır.

Romanlar; Menşei Hindistan olarak bilinen ve kendilerine çingene de denen Romanlar, oradan Balkanlara oradan da Türkiye ve çeşitli ülkelere göç etmişleredir. Sakarya'daki romanlar Adapazarı, Erenler, Akyazı, Karapürçek, Geyve, Hendek, Kaynarca, Pamukova, Söğütlü, Taraklı ve Sapanca ilçe ve mahallelerinde yerleşik olarak yaşamaktadırlar. Kendilerine ait kültürlerini canlı tutmakta ve kendilerini Türk olarak adlandırmaktadırlar. Bölgede gezici Romanlar da bulunmaktadır.

Yörükler; *"Geçmişlerine bakıldığında Yörükler ile Türkmenlerin aynı hayat tarzına, yani konar-göçer hayvancı faaliyeti sürdürdükleri görülmektedir."*[12] Zengin bir kültür yapısına sahiptirler**.** Adapazarı, Ferizli, Karapürçek, Karasu, Geyve, Kaynarca, Pamukova ve Söğütlü ilçelerinde yaşamaktadırlar.

Abdallar; Sakarya'da toplum tarafından çok fazla bilinmemektedirler. Bazı Çingene grupları da kendilerini Abdal olarak adlandırmaktadır. Ancak Abdallar farklı bir gruptur ve Horasan'dan göç ettiklerini ifade etmektedirler. Sakarya'nın Adapazarı, Erenler, Akyazı, Karapürçek, Geyve, Hendek, Pamukova, Söğütlü, Taraklı ve Sapanca ilçe mahallelerinde yaşamaktadırlar.

Balkan Muhacirleri; Balkan Türkleri diye de anılmaktadırlar. Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya ve eski Yugoslavya'dan göç etmişlerdir. Bir kısmı mübadele bir kısmı savaşlar sonucunda Türkiye ve Sakarya'ya gelmişlerdir. Rumeli ve Balkanlardan gelen bu Türkmen ve Yörükler; Adapazarı, Erenler, Arifiye, Akyazı, Karapürçek, Geyve, Hendek, Kaynarca, Pamukova, Söğütlü ve Ferizli'de yaşamaktadırlar.

Diğer farklı kültürler; Bu grupların dışında Sakarya'da yaşayan ve sayıları oldukça az olan farklı kültürler de mevcuttur. Ahıska, Karapapak Türkleri gibi.

Sakarya ilinde yaşayan, sayıları ve çeşitleri oldukça fazla olan bu farklı kültürlerin büyük bir çoğunluğu kendilerini

[10] S. Aydın, *a.g.e.*
[11] Pomak Yerleşim Alanları, http://pomaknews.com/pomashkiselo/?cat=18, erş. Tar. 16.11.2017
[12] S. Aydın, a.g.e.

Türk olarak tanımlamakta ve Türkiye'ye bağlılıklarını ifade etmektedirler. Birçoğu özellikle genç kuşak anadillerini bilememekte ve tamamen Türkçe konuşmaktadırlar. Yaşlı kesimin belli bir bölümü kendi aralarında konuşurken anadillerini kullanmaktadırlar.

Sosyal Uyum

Toplumların oluşmasında, gelişmesinde ve sosyal bütünlüğün sağlanmasında sosyal uyum önemlidir. Sosyal uyum; sosyalizasyon ve toplumsallaşma gibi kavramlarla yakın anlamlıdır. Toplumsallaşma; bireyin kişilik kazanarak belli bir toplumsal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşmesi süreci yani sosyalleşmedir. Sosyolojik bir kavram olarak toplumsallaşma; yaşamını devam ettirebilmek için yardıma ihtiyaç duyan insanın, içinde bulunduğu topluma uyum sağlama sürecidir. Bu süreç içinde insan; içine doğduğu veya yaşadığı toplumun kültürel değerlerini öğrenir, kendine has beceriler edinir, sosyal çevresinden etkilenir, toplumda kendisine yer bulmaya çalışır, Toplumsallaşma, diğer adıyla sosyalizasyon, toplumun mevcut değer ve normlarını kavramaya çalışır ve kendi bilincine ulaşmış bir birey haline gelir.

Sosyal uyum; birbiriyle uyum içinde yaşama becerisini gösterme, toplumda var olan eşitsizlikleri ve kutuplaşmaları azaltma, toplumun tüm üyelerinin refahını güvence altına alma yeterliğidir. Uyumlu toplum, toplumsal refahı demokratik yollarla gerçekleştiren, özgür bireylerden oluşan ve birbirine her hususta destek olan bir topluluktur. Bu yaklaşıma göre; etnik ve kültürel çeşitliliği olmayan bir toplum yoktur, sorun bu çeşitliliği bölünme ve çatışma sebebi olması yerine karşılıklı zenginleşme sebebi olması için yönlendirmektir. Uyumlu toplum bunlarla ve diğer gerilim kaynaklarıyla birlikte yaşama yolunda açık ve demokratik bir yolla tatmin edici yöntemler geliştirmiş bir toplumdur.[13]

Bireyin topluma tam olarak katılıncaya kadar geçirdiği evre olan toplumsallaşma; bireyin toplumun değer yargılarına uyum sağlama, üyesi olduğu toplumun sosyal ahlâk esaslarını benimseme sürecidir. Her toplum içinde barındırdığı tüm insan kitlelerinin tek vücut olarak uyum içinde yaşamalarını, üyesi olarak faaliyette bulundukları toplumun davranış, değer ve standartlarını benimsemelerini isterler. İnsanların örf, adet, gelenek, değer ve inanç sisteminden gelen alışılan davranışlarını değiştirmeleri oldukça zordur. Ana dil, Milli kültür, öğrenilmiş davranış ve alışkanlıkların değiştirilmesi uzun ve etkin bir süreci gerektirir. Alışılan sosyo-kültürel çevreden kopmak veya yeni değer ve normlara uyum sağlamak bir takım çelişki ve çatışmaları beraberinde getirir.

Bir topluma bütünleşmek, o topluma uyum sağlamakla kazanılamaz. Bireyin ruhi ve fıtri özellikleri gereği belli bir aşamadan sonra daha önceki alışkanlık ve zevklerine dönme, çocukluk yıllarında alıştığı zevk ve yaşam şartlarına dönme ihtiyacı duyarlar. Bu durum topyekûn uyum ve bağlılığı zorlaştırır. Bu süreç uzun vadeli kültürleme ve kültürlenmeyi gerektirir. İkincil olarak yerleşilen ve daha sonra uyum sağlama eğilimi ile bir toplumun sosyo-kültürel yapısını benimsemeden daha kolay ve daha etkin olanı yeni kuşakları bekleyerek onların yaşanılan toplumla beraber yetişmesini sağlamaktır.

Dünyaya gelen çocuk, sosyal çevresi ile sosyal etkileşim içerisinde, kendisine toplumda rol üstlenmeyi mümkün kılacak kabiliyetler, beceriler, güdüler, dünya görüşü, tutum, değer ve normlar edinir. Bireyin bilhassa çocuğun, sosyal hayata uyumunu ve onunla bütünleşmesini sağlamak ve kolaylaştırmak maksadıyla, sosyal çevredeki çeşitli kültür unsurlarını (değerler, normlar, simgeler, davranış biçimleri, sosyal ahlak esasları) kişiliğine katarak öğrenmesine ve benimsemesine zemin oluşturulur. Bu süreçte kişiye, aile, okul, meslekî örgütler gibi içinde yer aldığı sosyal kurumların ve yaşadığı kültürel ortamın kendisinden beklediği şekilde davranması ve diğer insanlarla uyum içinde yaşaması sağlanır. Böylece birey içinde bulunduğu toplumun bir parçası haline gelir.

[13] Yusuf Genç ve Ali Seyyar, a.g.e. s.743

Yaşanılan topluma bağlılık ve aidiyet duygusu bireye kendi yerel ya da alt kültürünü benimseyen veya yaşatmak isteyen ebeveyniyle zaman zaman çelişkiler yaşatır. Sosyal çevre baskısı ve yaşam şartlarının denge unsurları bir müddet sonra bireyi o toplumun bir parçası olmaya zorlar ve birey bu durumu kabullenir, hazmeder veya benimser. Böylece farklı kültürel değerin yeni kültürle uyumu sağlanmış olur.

Sakarya'daki Farklı Kültürlerin Sosyal Uyumu

Sosyalleşme bulunulan ortamın şartlarına göre davranabilme durumudur. Sosyal uyum kendi kültürel değerlerini saklı tutmak suretiyle içinde bulunulan topluma ayak uydurma ve farklılıklarla beraber yaşayabilme becerisidir.

"Sosyalleşme sosyal uyum ve sorumluluk gerektirir. Başarılı bir sosyalleşme, kişiler arası iyi sosyal ilişkiler kurulması ve işbirliğinin sağlanması dolayısı ile sosyal uyumla mümkündür. Sosyal uyum, insanın başka insanlarla sosyal ilişkilere girişebilme yeteneğinin ötesinde, başkalarının hak ve hukukuna riayet edebilme becerisi, yani kendi imkânları çerçevesinde sosyal adaleti sağlama eğilimi ve buna binaen şahsî veya mensup olduğu etnik-sosyal-menfaat grubunun veya sınıfının tek taraflı menfaatlerini, topluma ait müşterek ve genel menfaatler uğruna fedakârlık gösterebilme seviyesine ulaşmaktır." [14] Sosyal uyumda kendi değer, norm ve kültürüne bağlılık devam etmektedir.

Sakarya'da yaşayan etno-kültürler uzun yıllar kendi sosyo-kültürel yapılarını canlı tutmaya çalışmış ve halen geleneklerini korumaktadırlar. Birçoğu özellikle ilk kuşaklar ana dillerini konuşabilmekte ve örflerine bağlılıklarını sürdürebilmektedirler. Abhazların geç yaşta evlenmeleri, mizahları, misafir karşılamaları, gelin kaynana, kayın peder ilişkileri, düğün ve cenazelerini yakinen takip etmeleri; Boşnakların düğün, yemek, nişan, cenaze, asker uğurlama eğlence kültürleri; Romanların yaşam tarzları, giyimleri, düğünleri; Kürtlerin ev kurguları, kullandıkları renkler ve Türkçeyi telaffuz şekilleri; Çerkezlerin zengin yemek çeşitleri, ağır düğün gelenekleri (keşanlık, ev görme, kız isteme, gelin alma, damat çıkarma (gibi) ve gösterişleri; Lazların, müzik, mani ve fıkraları; Gürcülerin folklor ve müzik eğilimleri; Hemşinlilerin ölüm yas tutmaları; Muhacirlerden Batı Trakya Türk kadınlarının ve çocuklarının giyimleri, masalları, düğünleri; Tatar efsaneleri, deyimleri, duaları, dansları alt kültür olarak zenginliklerle dolu birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bir kısım adetler kullanılmak istense de yeni kuşak genç nesil bu adetlerden yavaş yavaş kopmakta ve üst kültürle (baskın kültür) yaşamlarını şekillendirmektedirler. Özellikle giyim, konuşma, düğün ve gündelik yaşam kriterleri oldukça yakınlaşmış durumdadır.

Sakarya'da hatta Türkiye'de yaşayan bu etno-kültürel grupların büyük bir çoğunluğu kendilerini Türk olarak tanımlamakta ve Türk kültürünü kendi üst kültürleri olarak görmektedirler. Bu benimseme kültürü sosyal uyumu kolaylaştırmakta hatta uyum yerine bulunduğu ortama göre davranma anlamına gelen sosyalleşmeyi güçlendirmektedir. Bu kültürel farklılıkların Sakarya'da uyum anlamında önemli ve kayda değer bir sorunu bulunmamaktadır. Bu gruplar kendi göç ettikleri ülkelerine gittiklerinde kendi alt kültürlerine uyum sağlamakta sorun yaşamaktadırlar. Birçoklarının kendi ülkeleriyle ve oradaki yakınlarıyla bağları tamamen kopmuştur. Kendi ülkelerine dönmek gibi bir kaygıları da bulunmamaktadır.

Gündelik hayatta, alışverişlerinde, ticari ilişkilerinde, iş ortaklıklarında, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinde kız alma-verme süreçlerinde, düğün ve ölüm merasimlerinde, bayram aktivitelerinde millet seçme ırka dayalı tavır geliştirme diye bir ayrımcılığın kalmadığı söylenebilir. Ancak neredeyse tüm kültürel farklılıkların kendi kültürlerini canlı tutma, yeni kuşaklarına ulaştırma, sosyo-kültürel faaliyetlerin geleneklerini yaşatma adına sivil örgütlenme içinde oldukları, meşru zeminlerde dernekleştikleri görülmektedir.

Bu derneklerin özel günlerinde ve yaptıkları kültürel faaliyetlerinde diğer toplulukları çağırmaları ve kamu kurum ve kuruluşlarını davet etmeleri ve geleneklerini herkese tanıtma ihtiyacı duyma istekleri dikkat çekicidir. Bu durum-

[14] Y. Genç- A. Seyyar, a.g.e. s.749

da bu kadar farklı kültürün bir arada yaşamaları ayrışmayı değil kültürel zenginliği doğurmaktadır. Her kültürün birbirlerine karşı yakın ilişkide olduğu ve birbirlerini benimsedikleri görülmektedir.

Bu yaklaşım tarzı ve hayat felsefesi Türkiye'nin siyasal politikalarının da etkisiyle kendiliğinden birlikte yaşam kültürü geliştirmelerini sağlamıştır. Aidiyet duygusu, kentlilik bilinci ve kültürü, sahiplenme güdüsü oldukça yüksek bir halklar tabakası oluşmuştur. Bunca zengin ve çeşitli kültürel farklılıkların sorun çıkarmadan bir arada yaşaması ve Türk kimliğinde buluşması, devlete olan bağlılıkları, ülkenin kalkınmasına yönelik çabaları ve oturdukları yerleri sahiplenmeleri gelişmişlik ve kültürel olgunluğa ermişliğin bir göstergesidir. Bu medeni yaklaşımlar, olgun duruş ve anlayışlar toplumu birleştirici, dayanışmayı güçlendirici ve tek millet (ulus devlet) ruhunu sağlayıcı bir durumdur.

Sakarya'daki etno-kültürel yapılar birbirlerini dışlama yerine sosyal içerme kapsamında birbirlerini kabullenmiş ve hazmetmiş durumdadır. Milliyete dayalı kavga ve ayrışmalar yok denecek kadar azdır. Bu sosyalleşme/toplumsallaşma ve sosyal uyum süreci sosyal uzlaşı ve barışı getirmiştir. Sosyal uzlaşma; sosyal ilişkiler ağında ortaya çıkan/çıkabilecek uyuşmazlıkların veya çatışmaya yol açabilecek eğilimlerin, tarafların sosyal sorumluluk ve fedakârlık göstermeleriyle ortadan kaldırılması durumudur.

Toplumsal barışın sağlanması gelişmişliğin ve daha verimli işler yapabilme ortamının oluşması için önemli bir uzlaştırıcı ve güven verici bir durumdur. Sakarya'daki yöresel kültürler ve farklı etnik yapılar arasında oluşan bu konsensüsün sosyal barışın tesisi için önemli bir ölçüdür.

Sonuç

Sakarya ilinde yaşayan farklı kültürel unsurların yaşam biçimleri, hayata bakış açıları, ülkeye ve oturdukları bölgeye sahip çıkmaları uyum içinde yaşamanın bir göstergesidir. Sakarya'da yaşayan bu farklılıklar ilin her tarafına dağılmış ve geniş bir yelpaze çizmişlerdir. Her ne kadar köylerde mahallelerde yaşıyor, belli bölgeleri sahiplenmiş olsalar da nerdeyse tüm yerleşkelerde birden fazla grup yaşamaktadır. Bazı bölgelerde eski adıyla aynı köyde tek tip insan yaşatma eğilimi olsa ve bu konuda hassas davranılsa da eğitim, sağlık, iş, tüm kültürel faaliyetler, devlet politikası gibi sebeplerle bu anlayış bozulmuş, evlilik, sosyal ve ekonomik alışveriş, birlikte yaşam kültürü ve küreselleşmenin de etkisiyle gruplar arasında kaynaşma olmuştur.

Sakarya'da yaşayan farklı kültürler birbirlerinden rahatsızlık duymamaktadırlar. Aralarında her türlü alışveriş yapılmakta ve eski ön yargılar yıkılmaktadır. Halkların birbirlerini tanımaları, devlet politikası ve kurumlarının ayrım yapmadan herkese eşit hizmet sunması, yerel aktörlerin tüm gruplara eşit mesafede yaklaşması beyinlerdeki ön yargıları yıkmış ve birlik ve beraberlik ruhu oluşmuştur.

Bölgede yaşayan halkların devletle de sorunları yoktur. Ülkenin her şeyine sahip çıkan, aynı dili konuşan ve duygularda da buluşan bir ortak tavır geliştirilmiştir.

Birlikte yaşam kültürü sayesinde ortak tavırlar geliştirilmiş ve insanlar birbirlerinin etnik yapısına göre davranma eğilimlerini törpülemiş, medeni bir olgunluğa ulaşılmıştır. Bölgede yaşayan milletlerin alt kültürlerini kültürel mozaik olarak adlandırmak çok doğru olmazsa da kültürel bir zenginlik görmek gerekmektedir. Bu zenginlik insanların dünya ile entegre olmalarına köprü görevi yapmaktadır.

Farklı insanlarla beraber yaşamanın ayrımcılık gerektirmediği, beraber yaşamanın fikir teatisi ve kültür alışverişi aracılığı ile birbirinden yararlanma adına faydalı olduğu algısı oluşturmuştur. Bu bölgenin insanları başka yerlere gittiklerinde kolay uyum sağlamakta ve burada elde ettikleri birlikte yaşam kültürü cesaret ve ferasetlerini güçlendirmektedir. Çünkü burada elde edilen birliktelik ve beraber yaşama alışkanlığı farklı kültürlere ön yargılı bakmayı önlemiştir.

Kaynakça

Aka, Murat, Türkiye'de Diller Ve Etnik Gruplar, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 1/1 2012, s. 293-297, Türkiye

Aktaş, Ali, "Kültürel Renkleriyle Sakarya" *Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları*, Mayıs, 2008, s.617-640

Aydın, Suavi, "Türkiye'nin Etnik Yapısı", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Phoenix Yay., Ankara, 2012

Çubukçu, Zuhal ve Mehmet Gültekin, "İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 37 Bahar, 2006, s.155- 174.

Genç, Yusuf ve Ali Seyyar, "*Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik "Sosyal Pedagojik Çalışma" Sözlüğü)*, Sakarya Kitabevi. 2010, s.209

Önder, Ali Tayyar, "*Türkiye'nin Etnik Yapısı & Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler*". 3. baskı, Ankara, Zirve Ofset, Mayıs 1999

Polat, İlhan ve Eylem Kılıç, Türkiye'de Çokkültürlü Eğitim Ve Çokkültürlü Eğitimde Öğretmen Yeterlilikleri, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2013, Cilt:X, Sayı:I, 352-372,

Pomak Yerleşim Alanları, http://pomaknews.com/pomashkiselo/?cat=18, Erş. Tar. 16.11.2017

Türkdoğan, Orhan; "*Romansler",* Etnik Sosyoloji, *Timaş Yayınları*, İstanbul, 1997, s. 437 ve 446

Ülken, Hilmi Ziya; Sosyoloji Sözlüğü, Milli *Eğitim Bakanlığı Yayını*, İstanbul, 1969, s.193

Sanayi Sitesinde Çalışan Göçmen Çocukların[1] Sorunları: Sakarya Örneği

ADEM UĞUR
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, ademu@sakarya.edu.tr
ÖZGE ALEV SÖNMEZ ÇALIŞ
Arş. Gör. / Sakarya Üniversitesi, oasonmez@sakarya.edu.tr
BÜNYAMİN YASİN ÇAKMAK
Arş. Gör. / Sakarya Üniversitesi, yasincakmak@sakarya.edu.tr

ÇOCUK ÇALIŞAN/İŞÇİ KAVRAMI

Çocuk çalışan ya da çocuk işçiliği kavramı konusu farklı gelişmişlik seviyesindeki ülkelerin bakış açılarına göre değişkenlik göstermektedir. Şöyle ki farklı sosyo-ekonomik seviyelerdeki ülkelerde ya da daha küçük birim bazında bölgeler olarak bakıldığında bu kavramın algısı farklı olabilmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) "Çocuk işçiliği" terimini; çocukları çocukluğundan, potansiyellerinden ve onurlarından mahrum eden ve fiziksel, zihinsel gelişimini etkileyen zararlı işlerde çalışanlar olarak tanımlamıştır. Çocuğun çalıştığı işi; zihinsel, fiziksel, sosyal veya ahlaki açıdan tehlikeli ve çocuklara zararlı; onların okullaşmasına müdahale eden, okula devam etme imkânından yoksun bırakan, okuldan erken ayrılmalarını zorunlu kılan veya eğitimini uzun süreli ve ağır işlerle birleştirmeye teşvik etmelerini isteyen iş olarak belirtmektedir.[2] UÇÖ çocuk işçiyi çocuk çalışan olarak tanımladığı bu kavramı 15 yaş altındaki aile bütçesine katkı sağlayanlar ya da geçimini/hayatını sürdürmek amacıyla çalışanlar olarak görmüştür.[3]

Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ise çocukların çalışmasını zararlı bir iş olarak görmüş ve çocuk işçiliğini "çocuğun yaşına ve işin türüne bağlı olarak, minimum çalışma saatini aşan ve çocuğa zararlı olan iş" [4] olarak tanımlamıştır.

---

[1] Çalışmadaki katılımcılar örneklem kısıtından dolayı 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 3. Maddesi 1. Fıkrası E Bendinde geçen "Henüz on sekiz yaşını doldurmamış ve ergin olmamış kişi" tanımına göre belirlenmiştir.
[2] ILO, "Çocuk İşçiliği Nedir?" 02.11. 2017 tarihinde erişildi. http://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm
[3] Okan H. Yıldırım, Dünyada Ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği Ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi Ve Çıraklar, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.5.
[4] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, "Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı," 04.11.2017 tarihinde erişildi. https://www.csgb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf

Türkiye'de de çocuk çalışan hukuki boyutuyla çeşitli kanunlarda ele alınmıştır. Türk İş Hukuku'nda 1457 Sayılı Yasa'nın Çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı ile ilgili 71.Maddesi şu şekildedir: *"On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez. On sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile on beş yaşını tamamlamış, ancak on sekiz yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler, on dört yaşını bitirmiş ve ilköğretimini tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler ve çalışma koşulları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından altı ay içinde çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenir. Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuzbeş saatten fazla olamaz. Ancak, on beş yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir. Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde çalışma süreleri yukarıda birinci fıkrada öngörülen süreleri aşamaz."*

Görüldüğü gibi Türkiye'de 15 yaş altındaki çocukların çalıştırılması genel olarak yasaklanmış ancak, eğitim, sağlık ve güvenlikleri açısından engel taşımayacak işler için istisna getirilmiştir.

4857 sayılı kanunun 72. Maddesinde de ayrıca, 18 yaşını doldurmamış çocukların çalışmasına bazı işler için yasak getirerek izin vermiştir. Bu işler; maden ocakları ile kablo döşeme, kanalizasyon ve tünel inşaatı ve yer altı ve sualtı işlerinde ve 73. Maddede de sanayiye ait işlerde gece çalışmasına yasak konmuştur. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda ise 15 yaşını bitirmiş, ancak 18 yaşını doldurmamış kişiler genç çalışan olarak tanımlanmıştır.

Bu alandaki bir diğer kanun olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 176. Maddesinde de çocukların bar, kabare, dans salonu, kahve, gazino ve hamamlarda çalışmalarına yasak getirilmiştir.

Buna göre; Türkiye'de kanunların çocuk işçiliğine bakışı ile UÇÖ ve UNICEF'in çocuk işçiliğine bakış açısında bir paralellik olduğu görülmektedir. Tüm dünyada çocuk işçiliği önemli bir sorundur bu nedenle de kanunlarla çocukların mümkün olduğu kadar korunması yoluna gidildiği görülmektedir.

Türkiye'de Sanayide Çalışan Çocuk İşgücü ve Sığınmacı/Mülteci Statüsündeki Çocuk Çalışanlar

Dünya'da ve Türkiye'de çocuk işgücü her zaman önemli bir konu olmuştur. Bu kadar önemli olan bu konuya ilişkin birçok çalışma yapılmaktadır. UÇÖ'da bu konuda çalışma yapan kurumların başında gelmektedir. Çocuk işçilerin sayılarına değinen UÇÖ'nün Küresel Tahminler ve Eğilimler 2000-2012 Raporu'nda da dünyada 2012 yılındaki göstergelerde 5-17 yaş aralığında ekonomik açıdan faaliyette bulunan yaklaşık 264 milyon çocuk olduğu, 168 bini de çocuk işçi olarak kabul edilebileceği ve 85 milyon çocuk işçinin de tehlikeli işlerde çalıştığı belirtilmiştir. Bu rakamlarda görüldüğü üzere milyonlarca çocuk işgücü piyasasında bir şekilde yer almaktadır. Türkiye'de bu rakamlar TÜİK'in 2012 çocuk işgücü anketinde şöyledir; Türkiye'de ekonomik faaliyette çalışan 6-17 yaş grubundaki çocukların istihdam oranının %5, 9 ve toplam 890 bin çocuk işçinin bulunduğu tespit edilmiştir. [5]

Çocuk işçiliğinin temel nedenlerine bakılacak olursa; Türkiye'deki 1994, 1999, 2006 ve 2012 yıllarında çocuk işgücü üzerine yapılan araştırmalarda ortaya çıkan nedenlerle, uluslararası alandaki çalışmalarda belirlenen nedenler

[5] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, "Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı," 04.11.2017 tarihinde erişildi https://www.csgb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf)

arasında büyük oranda birbiriyle benzerlik olduğu görülür. Buna göre çocuk işçiliğinin temel nedenleri; yoksulluk, eğitim hizmetlerine erişmeme, kırdan kente göç, yetişkin aile bireylerinin işsizliği, geleneksel bakış açısı, mevzuat eksiklikleri, kanunların etkin uygulanamaması, işverenlerin çocuk işgücü talebi, düzensiz göç olarak belirlenmiştir.[6]

Çocuk emeğini talep eden faktörler olarak da; küreselleşme, işgücü maliyetlerini etkileyen vergiler ve rekabet gücünden yoksun işletmelerin varlığı olarak söylenebilir. Çocukların istihdam edilmesine karşı olan ve bu konuda mücadele edenlerin dünyadaki belirli ülkelerle kısıtlı kalması küresel serbest piyasada, mücadele etmeyen diğer ülkelerde çocuk işçiliğinin devam ettirileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu da küreselleşmenin çocuk emeğine olan talebi arttırması anlamını taşımaktadır. Yüksek vergiler de işletmelerde işgücü temininde engeller oluşturmakta özellikle küçük ölçekli işletmeler bu yüzden kayıt dışı ekonomiyi ve çocuk istihdamını tercih etmektedirler. Araştırmalarda zaten çocuk işçilerin çalıştığı işletmeler rekabet gücünden yoksun daha çok küçük işletmeler (Kobi) olduğunu ortaya koymaktadır.[7]

TÜİK 2006 ve 2012 yılı toplam, kent, kır, 6-14 yaş, 15-17 yaş ve cinsiyet verilerine göre oluşturulan ve aşağıda belirtilen Tablo 1'de Türkiye'de sanayide çalışan çocuk işgücü sayıları ele alınarak incelenmiştir. Sanayide çalışan hem kent hem kır hem cinsiyete göre hem de toplamda 6-14 yaş aralığındaki çocukların 15-17 yaş aralığındaki çocuklara göre sayısının daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Kentte sanayide çalışan erkek çocukların sayısı kırda sanayide çalışan erkek çocukların sayısından ve yaş aralıkları açısından da her iki kesim(kent-kır) karşılaştırıldığında kentteki sanayide çalışan erkek çocuklarının sayısının fazla olduğu görülmektedir.

Yaş Aralıkları	**2006**	**2012**
Toplam	275	217
6-14 Yaş	50	40
15-17 Yaş	225	178
Kent/Toplam	232	162
Kent/6-14 Yaş	44	30
Kent/15-17 Yaş	188	132
Kent Erkek Toplam	159	127
Kent/Erkek 6-14 Yaş	28	23
Kent/Erkek 15-17 Yaş	132	104
Kent Kız Toplam	73	35
Kent Kız 6-14 Yaş	17	7
Kent Kız 15-17 Yaş	56	28
Kır Toplam	43	56
Kır 6-14 Yaş	6	10
Kır 15-17 Yaş	37	46
Kır Erkek Toplam	30	42
Kır Erkek 6-14 Yaş	3	7

[6] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, "Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı," 04.11.2017 tarihinde erişildi https://www.csgb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf)
[7] Yıldırım, a.g.t., s.54

Kır Erkek 15-17 Yaş	27	34
Kır Kız Toplam	13	14
Kır Kız 6-14 Yaş	3	2
Kır Kız 15-17 Yaş	10	12

Tablo 1. Türkiye'de Sanayide Çalışan Çocuk İşgücü Sayıları (Bin)[8]

Kentte sanayide çalışan kız çocukların sayısı kırda sanayide çalışan kız çocukların sayısından ve yaş aralıkları açısından her iki kesim(kent-kır) karşılaştırıldığında kentteki sanayide çalışan kız çocuklarının sayısı fazladır. Sanayide çalışan erkek çocukların sayısı hem kent hem de kırda çalışan kız çocuklarından daha fazladır.

UNICEF'in 2012 verilerine göre; Türkiye'ye göç edip sığınma ve iltica talebinde bulunan 5-11 ve 12-17 yaş aralığı ile cinsiyete göre çocuk sayıları aşağıdaki Tablo 2'de belirtilmiştir. İltica ve sığınmacı talebinde bulunan çocukların ülkeleri tabloda Afganistan, İran, Irak, Somali ve diğer ülkelerdir.

	5-11 Yaş		**12-17 Yaş**	
	Kız	**Erkek**	**Kız**	**Erkek**
İltica	714	821	639	1, 009
Afganistan	197	241	172	438
İran	98	121	99	129
Irak	280	315	234	274
Somali	48	40	59	79
Diğer	91	104	75	89
Sığınmacı	1, 099	1, 252	876	1, 139
Afganistan	289	332	264	388
İran	126	159	101	155
Irak	533	579	364	439
Somali	106	127	111	114
Diğer	45	55	36	43

Tablo 2. Türkiye'ye Göç Edip Sığınma Ve İltica Talebinde Bulunan Çocuk Sayıları (2012)[9]

Sığınmacı talebinde bulunan çocuk sayısı iltica talebinde bulunan çocuk sayılarından cinsiyetler bazında ve toplamdan fazladır. 5-11 yaş ve 12-17 yaş aralığı karşılaştırıldığında iltica talebinde bulunan toplam erkek çocuk sayılarında 12-17 yaş aralığının sayısı daha fazla olurken, kız çocuklarında ise 5-11 yaş aralığındakilerin sayısı fazladır ve aynı şekilde sığınmacı talebinde bulunan 5-11 yaş aralığındaki toplam kız çocuğu sayısı 12-17 yaşa göre de fazladır. Erkek çocuk sayılarında ise sığınmacı olarak talepte bulunan toplam 5-11 yaş aralığı 12-17 yaş aralığından fazladır. Ayrıca Türkiye'deki geçici sığınma altındaki Suriyelilerin profilinde sığınma talebinde bulunan nüfus içerisinde çocuk oranının (mültecilerin yaklaşık yüzde 75'inin kadın ve çocuklardan meydana geldiği[10]) da yüksek olduğu ve

[8] Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye'de Sanayide Çalışan Çocuk İşgücü Sayıları, 09.11.2017 tarihinde erişildi. www.tuik.gov.tr
[9] UNİCEF, "Genç, Göçmenler, Mülteciler ve Sığınmacılar," 05.11.2017 tarihinde erişildi. http://www.unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=59
[10] Semra Çevik Akköz, "Suriye'den Türkiye'ye Göç'ün Etkileri", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Sayı.5.2, 2016, s.81.

eğitim seviyelerinin düşük olduğu belirtilmiştir.[11]Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) 2013 verilerinde Türkiye'deki toplam çocuk sığınmacı ve mülteci sayısı, 2013 yılında 13.500 olduğu ve bu verilere göre de Türkiye'deki her üç sığınmacı ve mülteciden biri çocuk olduğu belirtilmiştir.[12]

Çeşitli çalışmalardan elde edilen veriler, çocuk göçmen işçilerin özellikle sömürüye karşı savunmasız olduğunu göstermektedir. Vicdan sahibi olmayan işverenler tarafından kötü muameleye maruz kalmaktadırlar. Standart dışı çalışma koşullarının yanında, ücretlerin ödenmemesi ve yetkililere bildirilme tehdidi ile karşı karşıya bırakılmakta, menşe ülkelerine sınır dışı edilmektedirler.[13]

Göç, aynı zamanda çocuklara eğitimi üzerinde de olumsuz sonuç doğuran bir olgudur. Sosyal ve kültürel izolasyon, yorucu ve tehlikeli iş, aşırı yoksulluk, kötü sağlık koşulları ve dil engeli nedeniyle göçmen işçiler ve göç eden çocuklar yalnızca eğitimde ciddi bir dışlanma ile karşı karşıya kalmamakta, kendilerini okula devam ettiremeyecek ekonomik faaliyetlerde bulunmak amacıyla eğitimden mahrum kalabilmektedirler. Çocuk göçmen işçiler, çeşitli faktörlerden dolayı çeşitli deneyimler yaşarlar ve çoğu zaman bir çocuk pozitif ve negatif deneyimlerden oluşan bir karışıma sahip olacaktır. Olumsuz etkiler, sömürü, kötü çalışma koşulları, işverenlerden gelen fiziksel, sözlü veya cinsel istismarı ve eğitimin önündeki engeller olabilmektedir. De Lange özellikle Batı Afrika'daki Benin ve Burkina Faso'daki çocuk göçmen emekçileri incelediği çalışmasında ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerin evlerinden kalıcı olarak ayrı bırakılma (geri dönülemezler), sömürü (haksız ücret) ve yeteneklerin üstünde çalışma (mesleki tehlikeler) olarak belirlemiştir.[14]

Göçün çocuk çalışanlar üzerinde olumsuz etkileri de olabilirken oldukça dinamik ve çok yönlü bir hareket olduğu da unutulmamalıdır. [15] Göç edilen ülkede özellikle ara/yardımcı eleman yetiştirilmesi açığı mevcut ise bu açığı kapatması anlamında da bu çocuklara olan ihtiyaç ile bu göçler olumlu karşılanmaktadır, ayrıca kendi ülkesinde de sanayi de çalışıyorken geldiği ülkede kendi sanayi işine devam ederek çırak- kalfa- usta statülerinde ilerleme kaydedebilir. Böylelikle göç ile gelen nüfusta çocuk oranının fazla olması nüfusun gençleşmesine ve bundan dolayı da işgücü piyasasının ihtiyaçlarına cevap verilmesi ile ekonominin kalkınması, ekonomik faaliyetlerin gelişip çeşitlenmesi meydana gelebilecektir.[16]

Sakarya Sanayi Sitesinde Çalışan Göçmen Çocukların Sorunlarına İlişkin Nitel Bir Araştırma

Bu araştırmada uygulanan yöntem, nitel araştırma yöntemidir. Nitel araştırma yöntemi olarak mülakat tekniği kullanılmış ve sanayi sitesinde çalışan yaşları 14-17 yaş arasında değişen 10 göçmen çocukla görüşülmüştür.

[11]Ayşe Şebnem Tunç, "Mülteci Davranışı Ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme", *Tesam Akademi*, 2015, s.38.

[12] Abdurrahman Yılmaz, "Uluslararası Göç Ve Türkiye: Türkiye'deki Çocuk Göçmenler Ve Sığınmacı Ailelere Tanınan Haklar Ve Daha İyi Uygulamalar İçin Öneriler", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 49, Mayıs – Haziran 2015.

[13] Global Migration Group Symposium, "Migration and youth: Harnessing opportuinites for development," 5 11 2017 tarihinde erişildi. http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/SRSG_ statements/GMG%20symposium%20Migration%20and%20Development.pdf

[14] Andrea Rossi. "Impact of Migration on Children in Developing Countries," Mart 2008, 05.11.2017 tarihinde erişildi. http://globalnetwork.princeton.edu/bellagio/Rossi.pdf

[15] Abdurrahman Yılmaz, "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri, Etkileri", *International Journal of Turkish Studies*, vol.9.2, 2014, s.1692.

[16] Dicle Boz, "Dış Göçler Olgusu ve Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Sayı.24, 2016, s. 147-153.

Mülakat	Yaş	Ülke	Bulunma Süresi	Türkçe Seviyeleri
M1	16	Irak	5 yıl	Orta/sadece konuşabiliyor
M2	14	Irak	4 yıl	Orta/sadece konuşabiliyor
M3	14	Suriye	2 yıl	Az/anlıyor ama konuşamıyor
M4	16	Irak	3 yıl	Orta/sadece konuşabiliyor
M5	17	Irak	4 yıl	Orta/sadece konuşabiliyor
M6	17	Suriye	4 yıl	Az/anlıyor ama konuşamıyor
M7	15	Irak	4 yıl	İyi derece okuyup yazabiliyor
M8	15	Irak	4 yıl	İyi derece okuyup yazabiliyor
M9	17	Irak	6 yıl	Orta/sadece konuşabiliyor
M10	15	Irak	4 yıl	İyi derece okuyup yazabiliyor

Tablo 3. Demografik özellikler

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi Yaşları 14-17 arasında değişen 10 göçmen ile görüşülmüştür. Bu göçmenlerin ikisi Suriye, sekizi de Irak'tan göç etmiştir. Irak'tan göç edenlerin genel ortak nedeni İŞİD tehdididir. Suriye'den göç edenlerin ortak nedeni ise ülkelerindeki iç karışıklıklardır.

Çalışmanın Yöntemi

Sakarya'daki göçmen çocuklara yönelik yapılan bu çalışmada kullanılacak olan yöntem nitel araştırma yöntemi olup veri toplama tekniği olarak mülakat tekniği tercih edilmiştir. Sakarya Sanayi sitesinde çalışan göçmen çocuklara yaşadıkları sorunlara ilişkin derinlemesine mülakat yapılarak sorunları belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma sürecinde katılımcılar ile yüz yüze yarı yapılandırılmış mülakatlar ve katılımcı gözlemler gerçekleştirilmiş ve kartopu yöntemiyle örneklem sayısı arttırılmıştır. Ayrıca 5 adet işveren ile görüşülerek elde edilen mülakat verileri doğrulanmıştır. Mülakatlar esnasında kan bağı (abi-kardeş) olup benzer işlerde çalışan çocuk işçilerle yapılan mülakat verileri tekrar edeceğinden bu kişiler örnekleme dâhil edilmemiştir.

Göç Etme Kararı ve Süreci

Mülakat katılımcılarının hepsi, ülkelerinde savaş vb. nedenlerle karşılaştıkları için aileleri ile birlikte Türkiye'ye göç ettiklerini belirtmişlerdir. Bu konuda göç etme süreci hakkında verilen cevaplar şu şekildedir; *"Eve geldiğimizde duvarda silah izleri gördük ve o gece alabildiklerimizi alıp oradan ayrıldık. (M1)" "Abim askere gidecekti ve Esed'in askeri olacaktı, bunu istemiyordu. Babam da buna müsaade etmedi ve o askere gitmeden Türkiye'ye geldik. (M6) "*

Mülakat yapılan göçmen çocukların hepsi bu kararı aniden aldıklarını ve geriye bakmaksızın evlerini terk etmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Sadece bir katılımcının babası Türkiye'ye geldikten sonra geri gidip Suriye'deki işyerini satabilmiş ve geri dönmüş, diğerleri ise geldikleri günden bu yana bir daha geri dönemediklerini belirtmişlerdir.

Türkiye'ye Geldiklerinde Karşılaştıkları Sorunlar

Göçmen çocuk işçilerin Türkiye'ye göç ettikten sonra karşılaştıkları başlıca sorunlara ve gerekçelerine aşağıda değinilmiştir;

Ekonomik Sorunlar	Konutlardaki yaşam tarzının süreklilik vaad etmemesi (geçici konutlar) Hayat güvencesi ile birlikte değişen ihtiyaçlar
Kültürel Uyuşmazlıklar	Yeme-İçme Alışkanlıkları (Yemek Kültürü) Toplumsal Davranış
Eğitim Sorunu	İlköğretim seviyesindeki eğitimlerin yarıda bırakılmış olması Akşam lisesi ve ilköğretim okullarındaki Arapça dil desteği sorunları
Sağlık Sorunu	Hava değişimi ve olumsuz koşullarda yaşamanın getirdiği sağlık sorunları
Dil Sorunu	Arapça haricinde dil bilmemeleri

Tablo 4. Türkiye'de Karşılaşılan Sorunlar

Irak ve Suriye'den göç edenler başta olmak üzere göçmenler için geçici konutlar inşa edilmiştir. Katılımcıların hepsi uzun (1 yıldan fazla) veya kısa (1 yıldan az) süre ama mutlaka bu geçici konutlarda kaldıklarını belirtmektedirler. Uzun ve kısa süre kalmalarında ise yeme içme ve barınma sorunları yaşamadıklarını ancak ekonomik sorunlar ve yaşam standartlarını yükseltmek üzere bu konutlardan ayrıldıklarını belirtmektedirler. Bu konu ile ilgili olarak; *"Gaziantep'teki geçici konutlarda kalıyorduk ancak orada sadece tarım işlerine çağırıyorlardı ve günde 10 tl ye çalışmamızı istediler biz de çalışmadık sonra da daha iyi şartlarda yaşamak için konutlardan ayrıldık. (M4)"*

"Gaziantep'te konutlarda önceleri bazı sorunlar yaşıyorduk bazı adetler (hijyen, kültür farklılıkları vb.) bizim gibi olmadığından alışmamız uzun sürdü. Gaziantep'te yaşayan Arabistan kökenli kişiler bize karşıydılar ve hor görüyorlardı ancak oradan ayrıldıktan sonra tanıştığımız Türkler bize karşı çok daha samimi davrandılar. (M3)"

"Biz geçici konutlarda 3 yıl kadar kaldık ancak aslen Çerkez olduğumuzdan Türk kültürüne daha çabuk uyum sağladık. Diğer göçmenler daha zor iş bulurken Çerkez Derneği bize iş buldu ve Gaziantep'ten İstanbul'a sonra da Sakarya'ya gelip yerleşmemize yardım ettiler.(M7) "

Neden Sanayi İşlerinde Çalışmayı Tercih Ettiler?

Katılımcılarla yüzyüze yapılan mülakatlar neticesinde göçmen çocukları sanayide çalışmaya iten ortak sebeplere rastlanmış ve bunlar 3 kategoride değerlendirilmiştir.

Ekonomik	Hayat Standartlarını Yükseltmek Mülk ve itibar sahibi olmak Diğer işkollarından daha çok kazanç sağlamak
Meslek Edinme	Herhangi bir alanda uzmanlaşmak (Çırak-Kalfa-Usta) Kalıcı olabilmek
Önceki İşler (Baba Mesleği)	Aile bireylerinin daha önce Sanayi işlerinde çalışıyor olması Kendilerinin önceki sanayi işlerinde edindikleri tecrübeler

Tablo 5. Çalışma Sebepleri

Çalışma Şartları ve Çalışma Saatleri

Mülakat yapılan katılımcıların tamamı diğer işçiler ile aynı saatlerde işyerine gelmekte (08:00-08:30) ve aynı saatlerde (18:00 dolayları) işyerinden ayrılmaktadır. Gerek çalışanlar gerekse işverenler ile yapılan görüşmelerde diğer işçilere verilen işlerin aynılarının göçmen çocuklarına da verildiği ve bu konuda bir ayrım veya hor görmenin söz konusu olmadığı ifade edilmiştir.

Sanayide Çalışmanın Zorluk veya Kolaylıkları

Katılımcıların hepsi işlerinde mutlu olduklarını ve devam etmek istediklerini belirtmektedirler. Bunun nedeni olarak da; yükselme ve meslek edinme imkanının olması cevabı tüm katılımcıların ortak paydasıdır. Göçmen çocuk çalışanların hepsi sanayi işlerinin başlarda zor geldiğini belirtmekte ve işe alışmak için aylarca çalışılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konu ile ilgili verilen cevaplar şu şekildedir;

"İşleri öğrenene kadar zorlandım ama babam da Irak'ta aynı işte çalıştığı için ona yardım ederken öğrendiklerimi burada geliştirdim." "2 yıl çırak olarak çalıştım ve geçen yıl kalfa oldum. Ustalarım çalışmamı beğeniyor ve öğrenmeme yardımcı oluyorlar. Burada usta olarak çalışmak ve ileride aynı işi yapmak istiyorum. (M9)"

Diğer Sanayi Esnafının Göçmen Çocuklara Karşı Tavırları

İlk olarak Irak'tan gelen göçmenlerin çocukları sanayide çalışmaya başladığı tespit edilmiştir. Iraklı göçmenler ilk işe başladıklarında kendilerine yabancı gibi davranıldığını belirtmekteyken Suriyeli çocuklar çalışmaya başladıklarında kendilerinin bu süreci yaşamadıklarını ve benimsendiklerini belirtmektedirler. Günümüzde ise diğer sanayi esnafı tarafından benimsenmiş ve Türk çalışanlar ile ayrım gözetilmeksizin bütün sanayi çalışanları aynı kriterlerle değerlendirilmektedirler. Mülakat yapılan bütün göçmen çalışanlar, diğer sanayi esnafının kendileriyle şakalaştıklarını ve iyi davrandıklarını belirtmişlerdir.

Türkiye Devleti'nden Beklentiler

Sanayide çalışan göçmen çocukların Türkiye Devleti'nden beklentileri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Eğitim Desteği	Arapça Eğitim veren ve Türkçe öğrenebilecekleri Okulların yaygınlaştırılması Eğitimleri yarıda kalanların tespit edilmesi
Dil Desteği	Resmi Kurum ve Hastanelerde Arapça Bilen kişilerin çalıştırılması Dil eğitimlerinin her kesime ulaştırılması
Topluma Kazandırma	Resmi kurumlarca düzenlenecek etkinlikler
Yardım ve Destekler	Yardım ücretlerinin eşit sağlanması Yardıma muhtaç ailelerin tespit edilmesi ve desteklenmesi
Diğer Beklentiler	Vatandaşlık hakkı verilmesi Sigorta girişlerine hak tanınması İl dışına çıkış yasaklarının düzenlenmesi

Tablo 6. Göçmen Çocukların Türkiye Devleti'nden Beklentileri

Suriyeli göçmen çocuklar kendilerinin ve ailelerinin yardım alamadıklarını, yardım almak üzere nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini bilmediklerini belirtmektedir. Iraklı göçmen çocuklar yardımların sadece Suriyeli göçmenler için tanınan bir hak olduğunu belirtmekte ve bu haktan mahrum olduklarını söylemektedirler.

İşverenlerin Konuyla İlgili Görüşleri

Göçmen çocuk çalıştıran işverenlerin tespitleri ve beklentileri aşağıda belirtilmiştir;

"Çırak okulunda eskisi gibi öğrenci yetişmediğinden ve aileler lisans mezuniyetine teşvik ettiğinden sanayide artık yetiştirecek personel bulma imkanı kalmamıştır. Bu nedenle göçmen çocuklar sanayide ortaya çıkan ara eleman ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynamaktadır." Ayrıca işverenler; *"Türk çırak bulmak artık çok zor, gelen çıraklar da iş zor diye vazgeçiyor ancak göçmen çocuklar paraya ve meslek edinmeye ihtiyaç duyduklarından gelip istikrarlı çalışıyorlar."* ifadelerini kullanmaktadırlar.

"Biz sanayi esnafı olarak aileleri de sanayide çalışan veya ikamet adresi belli olan göçmenleri çalıştırmayı tercih ediyoruz. İşyerimizi çalışanlara emanet ediyoruz bu yüzden velileri ile diyalog kurabilmemiz gerekiyor ayrıca babaları da sanayide çalışan göçmen çocuklar daha özverili ve işini severek yapıyor. Bu çocuklara dil ve eğitim desteği sağlanması gerekiyor."

"Bizim çıraklarımızdan daha iyi çalışıyor ve karşılığını alıyor göçmen çocuklar. Vatandaşlık verilirse biz eğitimleri ve sigortalı çalışmaları için üzerimize düşeni yapmaya hazırız. Şimdilik sadece iş kazası primini ödeyebiliyoruz ve resmi izinle çalıştırabiliyoruz bunun düzenlenmesine ihtiyaç var."

Ayrıca Suriyeli mültecilerin Türkiye'de özellikle "geçicilik" ve "kalıcılık" durumları noktasındaki belirsizliğin yaratmış olabileceği bilinememezlik faktörü, işverenlerde yukarıda bahsedilen güven ihtiyacını körükleyen bir değişken olarak görülmektedir.[17]

Sonuç

Sanayide çalışan göçmen çocuklar, Türkiye'de son yıllarda iç ve dış gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış olan bir durumdur. Bu durum şüphesiz ki bir takım sorunları olduğu kadar imkanları da beraberinde getirmektedir.

Sorunlar genel olarak; göçmen çocukların ve ailelerinin ekonomik yetersizliklerinden, sosyal imkanların kıtlığından ve iletişim konusunda yaşananlardan kaynaklanmaktadır. Göçmen çocukların sanayide çalışması diğer taraftan Türkiye'de eğitim sisteminin ortaya çıkardığı ara eleman (çırak-kalfa) ihtiyacının karşılanmasında bir fırsat olarak görülmüştür. Çalışan ve çalıştıran olarak iki tarafın da genel olarak olumlu yaklaştığı "sanayide çalışan çocuklar" konusunda Sakarya Sanayi Sitesinde yapılan birebir görüşmelerde sorunlar ve avantajlar yakından gözlemlenmiş ve şu konular öneri niteliğinde tespit edilmiştir;

- Çalışan çocukların ailelerinin ekonomik durumu da dikkate alınarak ücretlerinde veya sosyal yardımlarında bir miktar pozitif ayrımcılığa gidilmesi düşünülebilir.
- Çırak okulları tarzında akşamları ya da hafta sonları eğitim imkanı verilerek hem kalifiye anlamında yetişmeleri hem de dil sorunlarının giderilmesi sağlanabilir.
- Çalıştıranlar (işverenler) açısından ise sigortalılık konusu önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Bu konulardan getirilecek yasal kolaylıklar ve yukarıda belirtilen eğitim desteği ile birlikte işverenin ara eleman ihtiyacını önemli ölçüde karşılayacak ki; bu da hem ülke sanayinin gelişmesine, hem de göçmen aile ve çocukları ile toplumsal uyumun ve huzurun sağlanmasına son derece önemli bir katkı sağlayacaktır.

[17] Serdar Ünal, "Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: "Öteki" Bağlamında Yabancı Göçmen Ve Mülteci Deneyimi", *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, Sayı.6, 3, s.83, 2014.

Kaynakça

Akköz Çevik, Semra. *Suriye'den Türkiye'ye Göç'ün Etkileri*, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Sayı.5, 2, 2016, p. 80-83.

Boz, Dicle. "Dış Göçler Olgusu ve Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Sayı.24, 2016, p. 147-153.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı,* 04 Kasım 2017 tarihinde erişildi https://www.csgb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_

rev_23032017.pdf

Global Migration Group Symposium, "Migration and youth: Harnessing opportuinites for development," 5 Kasım 2017 tarihinde erişildi. http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/SRSG_statements/GMG%20symposium%20Migration%20and%20Development.pdf

ILO, *Çocuk İşçiliği Nedir?,* 02 Kasım 2017 tarihinde erişildi. http://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm

Rossi, Andrea. *Impact of Migration on Children in Developing Countries*, Mart 2008, 05 Kasım 2017 tarihinde erişildi. http://globalnetwork.princeton.edu/bellagio/Rossi.pdf

Tunç, Ayşe Şebnem. "Mülteci Davranışı Ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme", *Tesam Akademi*, 2015.

Unicef, *Genç, Göçmenler, Mülteciler ve Sığınmacılar*, 05 Kasım 2017 tarihinde erişildi. http://www.unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=59

Ünal, Serdar, "Türkiye'nın Beklenmedik Konukları: "Öteki" Bağlamında Yabancı Göçmen Ve Mülteci Deneyimi*", Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, Sayı.6.3, 2014 Sayı.6.3, s.83, 2014.

Yıldırım, Okan. *Dünyada Ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği Ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi Ve Çıraklar*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Yılmaz, Abdurrahman. *Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri, Etkileri*, *International Journal of Turkish Studies*, vol.9.2, 2014, s. 1685-1704

Yılmaz, Abdurrahman, "Uluslararası Göç Ve Türkiye: Türkiye'deki Çocuk Göçmenler Ve Sığınmacı Ailelere Tanınan Haklar Ve Daha İyi Uygulamalar İçin Öneriler", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 49, Mayıs-Haziran 2015, s. 481.

Yerel Yönetimlerin Göçmenlere Yönelik Uygulamaları: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Örneği

ADEM UĞUR
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, ademu@sakarya.edu.tr
ÖZGE ALEV SÖNMEZ ÇALIŞ
Arş. Gör. / Sakarya Üniversitesi, oasonmez@sakarya.edu.tr
BÜŞRA YİĞİT
Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, busra.yigit@ogr.sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye her dönem göçmen kabul eden bir ülke olup, özellikle son dönemde de 2011 yılında Suriye'de yaşanan olaylarla ülkelerini terk etmek durumunda kalan Suriyeli vatandaşlara da ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Resmi rakamlara göre halen 2.969.669 Suriyeli'nin Türkiye'de olduğu bilinmektedir.

Suriyeli göçmenler Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde ikamet etmektedir ve Sakarya'da bu şehirlerden bir tanesidir. Bu çalışmanın birinci bölümünde göç ile ilgili kavramlara, ikinci bölümünde Türkiye'de Suriyeli göçmenlere yönelik yerel yönetim politikalarına, üçüncü bölümünde de Sakarya'daki Suriyeli göçmenlere yönelik yerel yönetimlerin uygulamaları 4 başlık üzerinden değerlendirilecektir.

GÖÇ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Göç literatüründe göç eden bireyleri karşılayan kavramlardan göçmen, sığınmacı ve mülteci kavramları genellikle birbirileriyle karıştırılmaktadır. Mülteci kavramı 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmesi'nde şu şekilde açıklanmıştır: *"Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıstır".*

Sığınmacı kavramı da 1994 İltica ve Sığınmacılar Yönetmeliği'nde *"Irkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıdır."* olarak belirtilmiştir.

Türkiye'de mülteci kavramı 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde yer almış olup, 1961 tarihli 359 sayılı kanun ile de coğrafi sınırlama şartı konarak genişletilmiştir.[1] 1994 İltica ve Sığınma Yönetmeliği'nde iki farklı şekilde yer almıştır. Şöyle ki Türkiye'deki Suriyeli vatandaşlar Cenevre sözleşmesindeki coğrafi kısıtlama nedeniyle mülteci olarak görülmemiş, mülteci yerine misafir kavramı kullanılmıştır. Yönetmelikte, mültecilik kavramını coğrafi kısıtlılıklar şartı ile kabul etmişve bu yönetmelikte belirtilen, "Avrupa'da meydana gelen olaylar nedeniyle" başvuranlara mülteci, "Avrupa dışından gelenlere" ise sığınmacı olarak belirtilmiştir.[2]

Göçmen ise, genellikle ekonomik veya içinde bulunduğu koşullardan memnun olmaması nedeniyle ülkesini gönüllü bir biçimde terk ederek başka ülkeye yasal veya yasal olmayan yollardan giren kimselerdir. Bunlar mültecilik hakkı ve statüsünden istifade edememektedir. Mültecilik ile göçmenlik arasında neden, amaç, araç gibi yönlerden farklılık bulunmaktadır[3]. Ayrıca Suriye'de yaşanan iç karışıklıktan dolayı ülkemize koruma amaçlı gelen Suriyeli yabancılar uluslararası koruma başvurularının bireysel olarak değerlendirme imkanı olmadığından geçici koruma kapsamına alınmıştır[4].

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Müdürlüğü'nce geçici koruma "ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılara sağlanan koruma" olarak ifade edilmektedir. Bununla ilgili olarak da 22.10.2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği ile Suriyeliler geçici koruma kapsamında Geçici Koruma Kimlik Belgesi verilerek Türkiye'de kalmlarına izin verilmiştir.[5]Geçici koruma; bireysel uluslararası koruma başvuru mekanizmasının etkin bir şekilde uygulanmasının mümkün olamayacağı ölçüde kitlesel göç hareketinin olduğu durumlarda, Bakanlar Kurulu kararı ile yürütülen acil ve geçici bir koruma tedbiridir.[6]

Suriyeli vatandaşların ve Türkiye'de kalma sürelerine bağlı olarak statülerine ilişkin geçici koruma, mülteci, sığınmacı ve misafir kavramlarında yapılan çalışmalarda farklı olarak yer almıştır. Özellikle son dönemde Türkiye'deki Suriyelilere vatandaşlık verilmesi hakkında düzenlemelerin de yapıldığı buna istinaden deOrtadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) raporunda[7]Türkiye'de kalmalarına ilişkin birtakım tespitler ortaya konmuştur. Bu tespitlerden birincisinde; Suriyelilerin önemli kısmının uzun yıllar sonra ülkesine döneceği ya da bundan sonra da Türkiye'de kalacağı, ikincisi ise; bu Suriyelilerle birlikte yaşam politikasının benimseneceği (Suriye'deki belirsizlik), üçüncüsünün ise Suriyelileri Türkiye'ye uyumlaştırma politikalarına uzun vadede yer verip Türkiye'nin kültürel zenginliğine katkı sağlamak şeklindedir.

---

[1] Yılmaz Demirhan, Seyfettin Aslan, Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları Ve Yönetimi*, Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:9, Bahar 2015, s.39.

[2] Fatih Altun, Mehmet Birinci, Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Uygulamalarının Göç Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi, Disiplinlerarası Göç Ve Göç Politikaları Sempozyumu, İzu Yayınları, İstanbul, 2015, s.108.

[3] Ziya, 2012:232-233-Aktaran Yılmaz Demirhan, Seyfettin Aslan, Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları Ve Yönetimi, Birey *Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:9, Bahar 2015, s.26,

[4] Türkiye Göç Raporu 2016, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:40, s.70, Nisan 2017.

[5] İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü web sitesi, http://www.goc.gov.tr, 04.11. 2017 tarihinde erişildi.

[6] Türkiye Göç Raporu 2016, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:40, s.75, Nisan 2017.

[7] Oytun Orhan, Şenyücel Gündoğar, Sabiha Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri, ORSAM Rapor No:195, s.5, Ocak 2015.

Türkiye'deki Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilere Yönelik Yerel Yönetim Uygulamaları

Bu bölümde Türkiye'de bulunan geçici koruma kapsamındaki Suriyeli illere göre dağılımlarına ilişkin verilerine ve bu verilerde en fazla geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacı sayısına sahip İstanbul, Ankara ve Şanlıurfa illerinin yerel yönetim uygulamalarına yer verilmiştir.

Geçici Koruma Kapsamında Suriyelilerin Sayısal Görünümü

Türkiye' deki Suriyeli sığınmacılarla ilgili istatistikleri tutan Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün 2017 verilerine göre 81 ildeki geçici koruma kapsamındaki Suriyeli dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. En fazla Suriyeli göçmenin bulunduğu illerin başında İstanbul gelmektedir. Daha sonra bu sırayı Şanlıurfa, Hatay, Gaziantep illeri takip etmektedir.

İL SIRA	İLLER	KAYIT EDİLEN	NÜFUS	İL NÜFUSU İLE KARŞILAŞTIRMA YÜZDESİ	İL SIRA	İLLER	KAYIT EDİLEN	NÜFUS	İL NÜFUSU İLE KARŞILAŞTIRMA YÜZDESİ
TOPLAM		2.969.669	79.814.871	3.72%	TOPLAM		2.969.669	79.814.871	3.72%
1	ADANA	150.795	2.201.670	6.85%	42	KAHRAMANMARAŞ	90.199	1.112.634	8.11%
2	ADIYAMAN	25.631	610.484	4.20%	43	KARABÜK	488	242.347	0.20%
3	AFYON	4.664	714.523	0.65%	44	KARAMAN	585	245.610	0.24%
4	AĞRI	916	542.255	0.17%	45	KARS	184	289.786	0.06%
5	AKSARAY	1.492	396.673	0.38%	46	KASTAMONU	944	376.945	0.25%
6	AMASYA	244	326.351	0.07%	47	KAYSERİ	58.938	1.358.980	4.34%
7	ANKARA	73.198	5.346.518	1.37%	48	KIRIKKALE	817	277.984	0.29%
8	ANTALYA	401	2.328.555	0.02%	49	KIRKLARELİ	2.127	351.684	0.60%
9	ARDAHAN	98	98.335	0.10%	50	KIRŞEHİR	873	229.975	0.38%
10	ARTVİN	40	168.068	0.02%	51	KİLİS	124.481	130.825	95.15%
11	AYDIN	7.994	1.068.260	0.75%	52	KOCAELİ	32.090	1.830.772	1.75%
12	BALIKESİR	2.176	1.196.176	0.18%	53	KONYA	73.445	2.161.303	3.40%
13	BARTIN	33	192.389	0.02%	54	KÜTAHYA	370	573.642	0.06%
14	BATMAN	19.706	576.899	3.42%	55	MALATYA	21.986	781.305	2.81%
15	BAYBURT	42	90.154	0.05%	56	MANİSA	6.700	1.396.945	0.48%
16	BİLECİK	557	218.297	0.26%	57	MARDİN	94.346	796.237	11.85%
17	BİNGÖL	703	269.560	0.26%	58	MERSİN	146.931	1.773.852	8.28%
18	BİTLİS	739	341.225	0.22%	59	MUĞLA	9.588	923.773	1.04%
19	BOLU	1.146	299.896	0.38%	60	MUŞ	858	406.501	0.21%
20	BURDUR	8.082	261.401	3.09%	61	NEVŞEHİR	6.607	290.895	2.27%
21	BURSA	106.893	2.901.396	3.68%	62	NİĞDE	3.424	351.468	0.97%
22	ÇANAKKALE	3.826	519.793	0.74%	63	ORDU	727	750.588	0.10%
23	ÇANKIRI	372	183.880	0.20%	64	OSMANİYE	43.773	522.175	8.38%
24	ÇORUM	1.890	527.863	0.36%	65	RİZE	662	331.048	0.20%
25	DENİZLİ	7.964	1.005.687	0.79%	66	SAKARYA	8.120	976.948	0.83%
26	DİYARBAKIR	29.771	1.673.119	1.78%	67	SAMSUN	4.303	1.295.927	0.33%
27	DÜZCE	627	370.371	0.17%	68	SİİRT	3.372	322.664	1.05%
28	EDİRNE	6.552	401.701	1.63%	69	SİNOP	82	205.478	0.04%
29	ELAZIĞ	5.861	578.789	1.01%	70	SİVAS	2.540	621.224	0.41%
30	ERZİNCAN	185	226.032	0.08%	71	ŞANLIURFA	420.532	1.940.627	21.67%
31	ERZURUM	689	762.021	0.09%	72	ŞIRNAK	14.416	483.788	2.98%
32	ESKİŞEHİR	2.508	844.842	0.30%	73	TEKİRDAĞ	6.484	972.875	0.67%
33	GAZİANTEP	329.670	1.974.244	16.70%	74	TOKAT	874	602.662	0.15%
34	GİRESUN	155	444.467	0.03%	75	TRABZON	2.223	779.379	0.29%
35	GÜMÜŞHANE	78	172.034	0.05%	76	TUNCELİ	89	82.193	0.11%
36	HAKKARİ	1.010	267.813	0.38%	77	UŞAK	1.341	358.736	0.37%
37	HATAY	384.024	1.555.165	24.69%	78	VAN	1.890	1.100.190	0.17%
38	IĞDIR	88	192.785	0.05%	79	YALOVA	2.904	241.665	1.20%
39	ISPARTA	6.409	427.324	1.50%	80	YOZGAT	3.352	421.041	0.80%
40	İSTANBUL	479.555	14.804.116	3.24%	81	ZONGULDAK	331	597.524	0.06%
41	İZMİR	108.889	4.223.545	2.58%					

Tablo 2. Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı[8]

[8] İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü web sitesi, http://www.goc.gov.tr, 04.11. 2017 tarihinde erişildi.

Birleşmiş Milletler'in Suriyeli'lerle ilgili istatistiklerinde 2017 yılında Türkiye'de 3.251.997 kişinin ikamet ettiği belirtilmiştir. Bu rakamın %53,2'si erkek olup %46.8'i kadın göçmenlerden oluşmaktadır. Suriye'ye yakın olan illerde (İstanbul hariç) ikamet eden Suriyeli sayısının yoğun olduğu görülmektedir. Buna istinaden de yüksek sayılarda göçmenlerin bulunduğu bu şehirlerde ve diğer şehirlerde göçmenlere yönelik politikalar geliştirilmesinde yerel yönetimler de katkı sağlamaktadır. Türkiye'deki yerel yönetimlerin Suriyeli göçmenlere yönelik yapmış olduğu uygulamalardan büyükşehir belediyeleri kapsamında İstanbul, Ankara ve Şanlıurfa illeri bu çalışmada incelenmiştir.

İstanbul-Ankara- Şanliurfa Belediye Örnekleri

Faaliyetleri belirli oranda özerk olan ve ülkeler arasında değişkenlik gösteren yapı ve yetkileri olan, belirli coğrafyada hizmet veren kamu idareleri vardır. Bu kamu idareleri birer yönetim birimi olup coğrafi açıdan yerel ve bölgesel yönetimler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Türkiye'de il özel idaresi, köyler ve belediyeler yerel yönetim olarak belirtilmektedir ve bu çalışmada belediyeler esas alınarak incelenmiştir.[9] Türkiye'deki belediyeler sadece Türk vatandaşlara hizmet vermeyip aynı zamanda diğer ülkelerden Türkiye'ye gelen ve hatta ihtiyaç durumunda başka ülkelerdeki vatandaşlara yardımlar gönderebilmektedir. Türkiye'deki Suriyelilere yönelik belediyecilik anlayışı Callet-Ravat'ın (2015) belirttiği gibi "*coğrafi bakımdan Suriye içine yardım götüren ve hizmet sunanlar ile Türkiye' deki Suriyelilere hizmet veren aktörler*" gibidir.[10]

Yerel yönetimlerin göçmenlere yönelik politikalarına ilişkin bir çalışma[11] yapmış olan Alexander bu politikaları dört kategoriye ayırarak incelemiştir (tablo 1). Bu dört kategoriye göre de Türkiye'deki politikalar aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

Yasal-Politik Uygulamalar: Türkiye'de Belediyeler Kanunda yabancı göçmenlere yönelik herhangi bir ifadeye ve hükme rastlanmamaktadır.[12] Ancak göç politikasına yön veren kanunlar ve yönetmelik, tebliğ, genelge, yönerge ve Bakanlar kurulu kararları gibi ikincil düzenlemeler de yer almaktadır. Ayrıca 1934 'te çıkarılan 2510 sayılı İskan Kanunu(2006'da değişikliğe uğramıştır.), 1941'de çıkarılan 4104 sayılı Muharip Yabancı Ordu Mensuplarından Türkiye'ye İltica Edenler Hakkında Kanun, 1950'de çıkarılan 5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun, 1950'de çıkarılan 5682 sayılı Pasaport Kanunu, 1964'te çıkarılan Vatandaşlık Kanunu(1995 ve 2003'te değişikliğe uğramıştır.)1994 İltica ve Sığınmacı Yönetmeliği ve 2013 'te çıkarılan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununu, Geçici Koruma Yönetmeliğini, Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmeliği, Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmeliği'nde de değinilmiştir.

[9] Murat Daoudov, Türkiye'de Yabancıların Uyumunda Yerel Yönetimlerin Rolü, Uluslararası Göç Ve Mülteci Uyumu Sorununda Kamu Yönetiminin Rolü, Umuttepe Yayınları, Kasım 2015, s.41.

[10] Lauranne Callet-Ravat, Suriyelilere Yönelik Çalışmalarında Yerel-Uluslararası Eşgüdüm ve Tamamlayıcılık, Uluslararası Göç Ve Mülteci Uyumu Sorununda Kamu Yönetiminin Rolü, Umuttepe Yayınları, Kasım 2015, s.114, Kasım 2015.

[11] Michael Alexendar, *Cities and Labour Immigration*, Research In Migration And Ethnic Relations Series, Ashgate. 2007, s.49-51.

[12] Murat Daoudov, 2013'den Aktaran Yasemin Çakırer Özservet, Göçmen Çocukların Şehre Uyumu Ve Eğitim Politikası, Uluslararası Göç Ve Mülteci Uyumu Sorununda Kamu Yönetiminin Rolü, Umuttepe Yayınları, Kasım 2015, s.96.

İLKE ALANLARI (KONU ALANLARI)	
YASAL-POLİTİK	Sivil Statüler
	Danışmacı Yapı
	Göçmen İlişkileri
SOSYO-EKONOMİK	Sosyal Servisler(Sağlık, refah)
	İşgücü Piyasaları
	Okullar
	Çatışma Çözümleri
KÜLTÜREL	Azınlık Kültürleri
	İletişim politikaları
MEKANSAL	Konut
	Kentsel Gelişim, Etnik Yerleşim Bölgesi İlişkileri
	Halka Açık Yerler

Tablo 1. Yerel yönetim politikalarının 4'lü sınıflandırılması[13]

Sosyo-Ekonomik Uygulamalar: Genel uyum kapsamında öncelikle Suriyeli vatandaşlara dil öğretimi, işgücü piyasasına yönlendirecek meslek edindirme kursları ve çalışma prensiplerinin anlatılacağı her türlü uyum seminerleri, eğitim faaliyetleri (geçici eğitim merkezleri) ve eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine katkı olarak kırtasiye ve okul gereç yardımları, sağlık hizmetlerinden yararlanmalarına yönelik yapılacak çalışmalar ve üst gelir grubuna mensup Suriyeliler için ise özellikle sınır bölgelerinde ticareti canlandırmaları adına yapılacak teşvik faaliyetleri bu alana dahil edilebilir.

Kültürel Uygulamalar: Türkiye'de belediyelerde çoğunlukla görülen kültürel uygulamalar; sosyo- kültürel entegrasyona yönelik etkinlikler, demografik yapının şekillenmesi ile ilgili bilgi seminerleri, spor aktivitelerine yönlendiren sosyal etkinlikler, uyum kapsamında yapılan şenlikler olmuştur.

Mekansal Uygulamalar: Öncelikle toplu halde gelmek zorunda kalan Suriyeli vatandaşlara yönelik hazırlanan sınır bölgelerindeki kamp merkezleri, daha sonra gerekli uyum süreçlerinden geçen (çevre temizliği kuralları, apartman-mahalle yaşamı ve genel yaşam standartlarının benimsetilmesi) ve istihdam edilen Suriyeli vatandaşların konut ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik uygulamalar. Ayrıca mekânsal uygulamalara kentleşme açısından bakıldığında Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin yanlış kentleşmeye sebep olduğu ve bu konuyla ilgili tedbirler ve uygulamalar Es ve Ateş'in çalışmasında[14] da fiziki yerleşme ve imar planlaması ile ilgili tedbirler olarak belirtilmiştir.

[13] Michael Alexendar, a.g.e. s.49-51.

[14] Muharrem Es, Hamza Ateş, Kent Yönetimi, "Kentlileşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:48, 2004, s.233-234.

Belediye adı	Uygulama	Kimlere yönelik	Alexander sınıflandırması
Arnavutköy	1 tuval 1 hayal	Suriyeli Engelli Çocuklar	Kültürel Uygulamalar
Avcılar	Sokaktan okula	Suriyeli Çocuklar	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Bağcılar	Etkinlik- topluma adaptasyon	Suriyeli Kadınların	Mekansal Uygulamalar
Bağcılar	Türkçe Dil Atölyesi	Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Başakşehir	Sosyal Kültürel Entegrasyon Projesi	Suriyeli Vatandaşlar	Mekansal Uygulamalar
Bayrampaşa	Etkinlik/futbol turnuvası	Suriyeli Çocuklar	Kültürel Uygulamalar
Beykoz	Etkinlik/sportif faaliyetler	Suriyeli Çocuklar	Kültürel Uygulamalar
Beylikdüzü	Etkinlik/gezi	Suriyeli Çocuklar	
Beyoğlu	Sosyal market	Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Esenler	Türk-suriyeli çocukları kaynaştırma	Suriyeli Çocuklar	Kültürel Uygulamalar
Esenler	Türk-Suriye kardeşlik örgüsü	Suriyeli Kadınlar	Kültürel Uygulamalar
Esenler	Kadınlar gününde gezi	Suriyeli Kadınlar	Kültürel Uygulamalar
Esenyurt	Okul	Suriyeli Çocuklar (Başarılı Öğrencilere Yıl Sonunda Ödül Töreni)	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Eyüp	Farkındayız yaşam merkezi	Suriyeli Çocuklar	Kültürel Uygulamalar
Gaziosmanpaşa	Mültecilerin Sosyal ve Kültürel Uyum Projesi	Suriyeli Vatandaşlar	Kültürel Uygulamalar Mekansal Uygulamalar
Güngören	Güngören Suriye okulu	Suriyeli Çocuklar	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Kadıköy	Risk Altındaki Çocuklar Çalıştayı	Suriyeli Çocuklar	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Küçükçekmece	Üniversiteli Suriyeli öğrencilerin sorunların tespiti	Suriyeli Gençler	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Küçükçekmece	Bilgisayar Okur-Yazarlığının Arttırılması ve Destekleyici Bilgiye Erişiminin Sağlanması	Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Sultangazi	Kırtasiye yardımı	Suriyeli Çocuklar	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Şişli	Mülteci Danışma ve Destek Merkezi	Suriyeli Vatandaşlar	Yasal Politik Uygulamalar
Ümraniye	Meslek edindirme kursu	Suriyeli Kadınlar	Sosyo-Ekonomik Uyg.
Üsküdar	Oyuncak gezi etkinleri	Suriyeli Çocuklar	Kültürel Uygulamalar

Tablo 3. İstanbul Belediye Örnekleri[15]

[15] Adı geçen belediyelerin web sitelerinden alınmıştır.

Yukarıdaki tablo 3'de 19 belediyenin özellikle etkinlik düzenleme ve proje bazında göçmenlere yönelik hizmetler verildiği görülmektedir. Tabloda dikkat çeken husus bu çalışmaların daha çok Suriyeli çocuklara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Suriyeli vatandaşlar, gençler ve kadınlar için de etkinlikler düzenlenmiştir (Tablo 3). Alexander'ın göçmenlere yönelik yapılan politikaları değerlendirirken ele aldığı 4'lü sınıflandırmasında da İstanbul'daki çalışmaları şu şekilde değerlendirilebilir:

Yasal Politik Uygulamalar: Şişli

Sosyo Ekonomik Uygulamalar: Avcılar, Beyoğlu, Esenyurt, Güngören, Kadıköy, Küçükçekmece, Sultangazi, Ümraniye

Kültürel Uygulamalar: Arnavutköy, Bağcılar, Başakşehir, Bayrampaşa, Beykoz, Esenler, Eyüp, Gaziosmanpaşa, Üsküdar.

Mekânsal Uygulamalar: Bağcılar, Başakşehir, Eyüp, Gaziosmanpaşa, Kadıköy

Belediye Adı	Uygulama	Kimlere Yönelik	Alexander sınıflandırması
Akyurt Belediyesi	Yakacak, yiyecek, giysi, genel ihtiyaç, ilaç yardımı	Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Altındağ Belediyesi	1. Yıl 1 Milyon Sosyal Uyum Yardım Programı	Suriyeli Kadınlar	Yasal politik Uygulamalar
Beypazarı Belediyesi	Entegrasyon Semineri	Suriyeli Vatandaşlar	Yasal politik Uygulamalar
Çankaya Belediyesi	Türkçe ve Kişisel Gelişim Kursları Çocuk Şenliği	Suriyeli Vatandaşlar Suriyeli Çocuklar	Sosyo ekonomik Uygulamalar Kültürel Uyg.
Çubuk Belediyesi	Türkçe ve Meslek Edindirme Kursları	Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Gölbaşı Belediyesi	İftar ve Gezi Programı	Suriyeli Çocuklar	Kültürel Uyg.
Kahramankazan Belediyesi	Barınma, gıda, ısınma	Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo ekonomik uygulamalar
Keçiören Belediyesi	Psiko-sosyal destek amaçlı ritim, heykel, resim, drama kursları Türkçe, aile, kadın ve çocuk sağlığı eğitimi	Suriyeli Çocuklar Suriyeli Kadınlar	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Pursaklar Belediyesi	Spor Malzemeleri Yardımı Projesi	Sınırdaki Suriyeli Gençler	Kültürel Uygulamalar
Sincan Belediyesi	Yardım Tırı Projesi	Sınırdaki Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo ekonomik Uygulamalar

Tablo 4. Ankara Belediye Faaliyetleri[16]

[16] Adı geçen belediyelerin web sitelerinden alınmıştır.

Ankara ilçe belediye örneklerinin yer aldığı tablo 4'te 10 belediyenin etkinlik ve projelerle özellikle Suriyeli vatandaşlara destek olduğu görülmüştür. İstanbul ilçe belediye örneklerinde olduğu gibi Ankara'daki belediyelerde de kadın, çocuk ve gençlere de yönelik hizmetler de verilmiştir. Ankara ilindeki yapılan çalışmalar, Alexander'ın sınıflandırmasını baz alarak değerlendirildiğinde ağırlıklı olarak sosyo ekonomik ve kültürel alanda çalışmalar yapılmıştır.

Belediye Adı	Uygulama	Kimlere Yönelik	Alexander sınıflandırması
Ceylanpınar Belediyesi Ceylanpınar Belediyesi ve STK İşbirliğiyle	Çocuk Sağlığı ve Hijyen Eğitimi Okul	Suriyeli Kadınlar Suriyeli Çocuklar	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Eyyubiye Belediyesi ve Danimarka Mülteci Konseyi Ortak Çalışması	Türkçe, Meslek Edindirme ve Girişimcilik Kursları	Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Haliliye Belediyesi	Mama, Emzik, Biberon, Ateş düşürücü, Beşik yardımı	Suriyeli Bebekler	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Karaköprü Belediyesi	İhtiyacın Varsa Al, İhtiyacın Yoksa As Kampanyası	Suriyeli Vatandaşlar	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Siverek Belediyesi ve STK İşbirliğiyle	Bahar ve Kültür Şenlikleri	Suriyeli Çocuklar	Kültürel Uygulamalar
Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi	Kadın Destek Merkezleri Gençlik Ve Spor Merkezleri	Suriyeli kadınlar	Kültürel Uygulamalar

Tablo 5. Şanlıurfa Belediye Faaliyetleri17

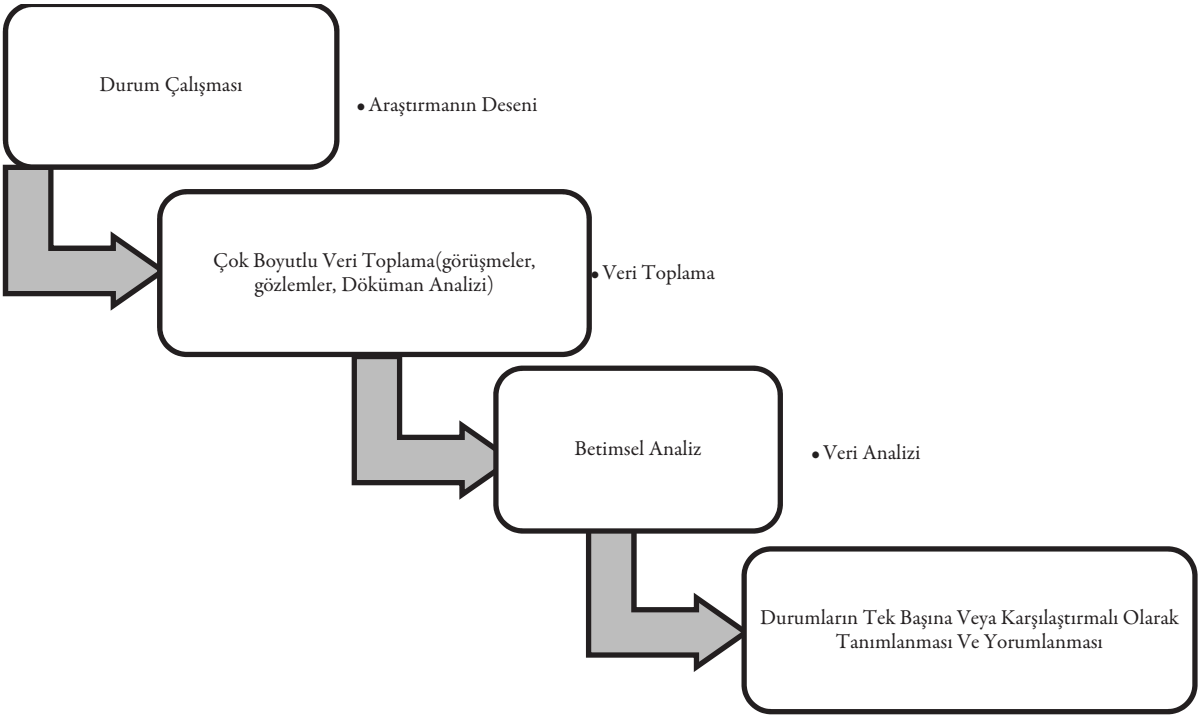
Şanlıurfa ilçe belediyeleri olarak 5 ilçenin ve 1 de büyükşehir belediyesinin göçmenlere yönelik olarak faaliyette bulunduğu tablo 5'te anlaşılmaktadır. Şanlıurfa ilçe belediyeleri örneklerinde de diğer şehir belediye örneklerinden farklı olarak Suriyeli bebeklere yönelik uygulamaya da yer verilmiş olmasıdır.

Tabloda yer almayan diğerilçe belediyelerinin (İstanbul, Ankara, Şanlıurfa illerindeki) genelinde Suriyelilere yönelik olarak gıda, kıyafet yardımlarının yanı sıra diğer şehirlerdeki Suriyelilere de yardım kampanyaları düzenlendiği görülmüştür.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin Suriyelilere Yönelik Uygulamaları

Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin Suriyelilere yönelik uygulamalarının incelendiği bu çalışmanın yöntemi nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile açıklanacaktır. Araştırmada izlenen aşamalar aşağıdaki şekilde belirtilmiştir (Şekil 1.).

[17] Adı geçen belediyelerin web sitelerinden alınmıştır.

Şekil 1. Durum Çalışması Aşamaları[18]

Söz konusu çalışmada durum çalışması için çok boyutlu veri toplama tekniği kullanılmıştır. Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı, Aile ve Çocuk Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Sakarya Meslek Edindirme Kursları (SAMEK), Karaman Geçiçi Eğitim Merkezi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Belediyesi Daire Başkanlığı ve Büyükşehir Belediyesi İşbirliklerinden KADEM ile yapılan görüşmeler ve görüşmelerde elde edilen dökümanlar sonucunda gerçekleşen uygulama/hizmetler hakkında bilgi edinilmiştir.

Bu çalışmada Alexander'ın 4lü tasnifine göre belirlenen temalarla betimsel analiz yapılarak değerlendirilmiştir. Betimsel analizin dört aşaması vardır: Betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması, bulguların yorumlanmasıdır.[19]

Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin Suriyelilere yönelik uygulamalarının incelendiği bu çalışmada Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı, Aile ve Çocuk Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Sakarya Meslek Edindirme Kursları (SAMEK), Karaman Geçiçi Eğitim Merkezi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Belediyesi Daire Başkanlığı ve Büyükşehir Belediyesi İşbirlikçilerinden KADEM ile yapılan görüşmeler sonucunda gerçekleşen uygulama/hizmetler hakkında bilgi edinilmiştir.

[18] Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, 2013, s.85.
[19] Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.256.

Faaliyet	Paydaşlar	Faaliyet Gösterilen Yer	Alexander Sınıflandırması
Kardeşliğimiz Yeryüzüne Yayılsın" Kahvaltı Programı	STK	Sakarya Serdivan İlçesi Zaman Park	Kültürel Uygulamalar
'Mültecilerin Yaşadıkları Sorunlar' Konulu Toplantı	Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Göç İdaresi İl Müdürlüğü, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İşkur, Kadem, Kızılay ve Stk 'lar İşbirliğiyle	Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Dairesi	Yasal Politik Uygulamalar
İnsan Hakları Bağlamında Sakarya'da Yaşayan Mülteciler Projesi	Hollanda Büyükelçiliği'nin 2016 yılı için düzenlemiş olduğu Matra İnsan Hakları Hibe Desteği Programı	Sosyal Gelişim Merkezi	Yasal Politik Uygulamalar
Mülteci Çocuklara Mektuplar Etkinliği	Sakarya Büyükşehir Belediyesi Sosyal Gelişim Merkezi	Sosyal Gelişim Merkezi	Kültürel Uygulamalar
Karaman Geçici Eğitim Merkezi Mülteci Öğretmenlerin Öğretmenler Günü Kutlaması	Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi	Karaman Geçici Eğitim Merkezi	Kültürel Uygulamalar
Karaman Geçici Eğitim Merkezi(246 Suriyeli Çocuk)	Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Valilik, STK, KADEM ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Karaman Hizmet Binası	Sosyo Ekonomik Uygulamalar
Göçmenlerin Toplumsal Kabulü ve Sosyo-Sağlık Entegrasyonu	Sakarya Kamu Hastaneleri Birliği	Serdivan Belediyesi Konferans Salonu	Yasal Politik Uygulamalar
Mülteci Uyum Seminerleri(Yaklaşık 400 Suriyeli Vatandaş)	Büyükşehir Belediyesi Sosyal Gelişim Merkezi	Sosyal Gelişim Merkezi Konferans Salonu	Yasal Politik Uygulamalar
Sınırsız Şenlik Etkinlik Tırı	Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Uluslararası Mülteci Hakları Derneği ve STK	Azez- Uluslararası Şam Üniversitesi Kampüsü	Kültürel Uygulamalar
Suriyeli Kadın ve Ailelerine Yönelik Toplumsal Entegrasyon Projesi Kapsamında Dil Kursu(50 Suriyeli Kadın)	Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Sakarya Temsilciliği ve Sakarya Büyükşehir Belediyesi işbirliği	Karaman Geçici Eğitim Merkezi	Sosyo Ekonomik Uygulamalar
Suriyeli Kadın ve Ailelerine Yönelik Toplumsal Entegrasyon Projesi-Eğitim Atölyesi(Dil, Hobi, İletişim, Mesleki ve Bilgilendirici Kurslar, Uygulamalı Atölye, Oryantasyon ve Aile Seminerleri) -Birlikte Yaşama Kültürü ve Uyumu - Sığınmacı Anne ve Çocuklara Yönelik Aile İçi İletişim Seminerleri	Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Sakarya Temsilciliği ve Sakarya Büyükşehir Belediyesi işbirliği	Karaman Geçici Eğitim Merkezi	Sosyo Ekonomik Uygulamalar
Kadınlar Günü Etkinliği (Suriyeli Kadınlar)	Büyükşehir Belediyesi Sosyal Gelişim Merkezi	Sen Otel	Kültürel Uygulamalar
Suriyeli Kadınlara Türkçe Dil Eğitim Kursu-24 Suriyeli Kadın	Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü ve Hendek Belediyesi HESMEK Sanat ve Eğitim Merkezi	HESMEK	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Sağlık Hizmetleri (2 bin Suriyeli Vatandaşlar)	Büyükşehir Belediyesi	Büyükşehir Belediyesi Tıp Merkezi	Sosyo ekonomik Uygulamalar
Sosyal Gelişim Merkezi Çocuk Kulüpleri Dönem Kursları	Büyükşehir Belediyesi	Sosyal Gelişim Merkezi	Sosyo ekonomik Uygulamalar

Tablo 6. Sakarya Büyükşehir Belediyesi Faaliyetleri[20]

[20] Adı geçen belediyelerin web sitelerinden alınmıştır.

Tablo 6'da Sakarya Büyükşehir Belediyesi ve işbirlikleri ile gerçekleştirdiği ağırlıklı olarak Suriyeli kadınlara ve çocuklara yönelik uygulamalarına yer verilmiştir. Sakarya Büyükşehir Belediyesi ile yapılan görüşmeler sonucunda da bazı faaliyetlerin proje kapsamında yürütüleceği belirtilmiştir. Örneğin Büyükşehir Belediyesi, Kadem ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile hayata geçirilen Geçici Eğitim Merkezi, bir diğer ise yakın zamanda gerçekleşecek olan Kadem, Büyükşehir Belediyesi ve İŞKUR' un işbirliği yaptığıSuriyeli kadınlara yönelik Meslek Edindirme Kursları bu projeler arasındadır. Meslek Edindirme Kursları projesi kapsamında da bu kurslara katılan kadınların 3 yaş üzeri çocuklarına da kurs süresince kreş hizmeti verileceği belirtilmiştir. Sosyal gelişim merkezin de de çocuk kulüplerinde Türk vatandaşlarının çocuklarının yanı sıra Suriyeli vatandaşların çocuklarının da bu kulüpteki kurslara(İngilizce, mutfak, becerikli eller atölyesi, kuran-ı kerim ve değerler eğitimi, akıl oyunları, bilgisayar tasarım, maket yapımı atölyesi gibi kurslar) katılabildiği yetkililerce belirtilmiştir. Büyükşehir Belediyesi'nin Mezarlıklar Genel Müdürlüğü'nce de Türk vatandaşlar gibi Suriyeli'lere mezarlık işlerinin ücretsiz olduğu, aynı zamanda kendi ülkesinde cenazelerini defnetmek isteyen kişilere de havaalanına kadar ücretsiz taşıma hizmeti verdikleri belirtilmiştir.

Alexander'ın 4'lü tasnifine göre değerlendirildiğinde Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin yapmış olduğu çalışmalar daha çok Suriyeli kadınlara ve çocuklara yönelik sosyo-ekonomik ve kültürel alandaki uygulamalar olduğu görülmektedir.

Sonuç

Ülkenin yönetiminde ve vatandaşlara kamu hizmetini sağlamada önemli bir yere sahip olan yerel yönetimler, ülkeye gelen geçici koruma, sığınmacı, mülteci ve göçmenlere de yardımcı olma ve hizmet verme anlamında önemli katkı yapmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak, Suriyelilerin nüfusunun en yüksek olduğu ve Türkiye'deki 3 büyükşehir belediyesinin uygulamaları incelenmiştir. Bu 3 belediyedeki uygulamalar yerel yönetimlerin Suriyelilerle ilgili birçok detaylı çalışma yaptığını göstermiştir.

Etkinlik ve proje bazlı uygulamalar göze çarparken bazı uygulamalar etkinlik olması dolayısıyla sadece geçici süreli olup, motivasyon ve moral arttırmaya yönelik olduğu da görülmektedir. Projelerle yapılan çalışmalarda eksik olan noktalara değinilerek çözüm odaklı projeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Meslek edindirmeye yönelik kurs programları Suriyelilere iş imkanı vermesi ve onların kayıt dışı istihdamın bir parçası olmaması açısından toplumsal entegrasyona katkı sağlayabilir.

Çalışmaya esas konu olan Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin de diğer belediyeler gibi entegrasyon, eğitim, meslek edindirme kursları gibi konular üzerine çalışmalar yaptığı tespit edilmiştir.

Kadın ve çocuklara öncelik verildiği bu çalışmalar şüphesiz ki çok önemli ve değerlidir. Ancak, resmi kayıtlara göre Sakarya'da 8120 kişi olarak ifade edilen bir Suriyeli topluluğunun daha kalıcı ve etkili yaklaşımlara ihtiyacının olduğu açıktır.

Öneriler kısmında belirtilen uygulamalar bunlardan ilk akla gelenler olabilir. Bütün bu çalışmalar bir yandan Türk toplumunun misafirperverlik özelliğinin bir yansıması olarak değerlendirileceği gibi, diğer yandan toplumsal uyumun ekonomik ve kültürel gelişimin de bir aracı olarak düşünülmesi gerekir.

Suriyelilerle ilgili mevcut durumun belirli aralıklarla takip edilebilmesi için belediyelerdeki kayıtlarla ilgili güncellemelerin yapılırken merkez ile yan birimler arasında koordinasyonun sağlanması, ihtiyaca göre de sağlık ve eğitimde kapasite artırımına gidilmesi ve yeni yerleşim alanları açılması yapılan uygulamalara ilave öneri olarak değerlendirilebilir.

Sakarya Suriyeliler açısından uygulamalarda Suriyelilerle yapılan toplantılar ve Türk vatandaşlar ile Suriyeliler arasında yaşanan sorunlara göre etkinlik ve uygulamalara yer verdiği yapılan görüşmeler ve araştırmalar sonucunda

belirlenmiştir. Sakarya'daki uygulamalarda kadınlara ve çocuklara öncelikli olarak yer verilmiştir.

Yerel yönetimlerce yapılan çoğu uygulamanın temel amacının Suriyelilerin Türkiye'ye uyumunu sağlamasına yardımcı olmak, onları topluma kazandırmak ve kitleler halinde gelen Suriyelilere yönelik Türk toplumuna olumlu bakış açısı ile toplumsal huzuru sağlamak olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Alexander, Michael. *Cities and Labour Immigration*, Research In Migration And Ethnic Relations Series, Ashgate, 2007, p.49-51.

Altun, Fatih, Mehmet Birinci. *Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Uygulamalarının Göç Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi*, Disiplinlerarası Göç Ve Göç Politikaları Sempozyumu, İzu Yayınları, İstanbul, 2015, p.108.

Callet-Ravat, Lauranne. "Suriyelilere Yönelik Çalışmalarında Yerel-Uluslararası Eşgüdüm ve Tamamlayıcılık", *Uluslararası Göç Ve Mülteci Uyumu Sorununda Kamu Yönetiminin Rolü*, Umuttepe Yayınları, Kasım 2015, p.114.

Çakırer Özservet, Yasemin. *Göçmen Çocukların Şehre Uyumu Ve Eğitim Politikası,* Uluslararası Göç Ve Mülteci Uyumu Sorununda Kamu Yönetiminin Rolü, Umuttepe Yayınları, Kasım 2015, p.96.

Daoudov, Murat. Türkiye'de Yabancıların Uyumunda Yerel Yönetimlerin Rolü, *Uluslararası Göç Ve Mülteci Uyumu Sorununda Kamu Yönetiminin Rolü*, Umuttepe Yayınları, Kasım 2015, p.41.

Demirhan, Yılmaz, Seyfettin Aslan. Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları Ve Yönetimi, *Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:9, Bahar 2015, p.26.

Es, Muharrem, Hamza Ateş. "Kent Yönetimi, Kentlileşme Ve Göç: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:48, 2004, p.233-234.

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü web sitesi, http://www.goc.gov.tr, 04.11.2017 tarihinde erişildi.

Orhan, Oytun, Şenyücel Sabiha Gündoğar. *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*, Orsam Rapor No:195, Ocak 2015, p.5.

Türkiye Göç Raporu 2016, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:40, Nisan 2017, p.70-75.

Yıldırım, Ali, Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* Seçkin Yayıncılık, 2013, p.85-256.

Sait Faik Abasıyanık

Sakarya'da Edebiyat, Sanat ve Mimari

Sakarya Şehir Tarihi Hakkında Yazılmış Eserlerin İncelenmesi

Dilara Uslu
Dr. Öğretim Üyesi / Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, dilara.uslu@bilecik.edu.tr

Giriş

Mumford'un "her nesil, inşa ettiği binalara kendi biyografisini yazar"[1] sözünü bir sonraki safhaya taşıdığımızda her nesil aynı zamanda kültürünü ve tarihini de şehre bırakmaktadır. Buradan hareketle şehir tarihi çalışmaları aynı zamanda o coğrafyada kurulan devletlerin belleğidir. Şehirlerin tarihini yazarken tarihten gelen süreklilik unsurları göz ardı edilmemeli, teori ve uygulama arasındaki açmazlar aşılarak ilerleme kaydedilmelidir.[2] Şehir tarihi çalışmaları konusunda Osmanlı'dan günümüze mühim bir ilerleme kaydedildiği bir gerçektir. Osmanlı döneminde bir şehrin tarihi üzerine çalışma yapacak bir araştırmacı için tahrir defterleri ve şer'iyye sicilleri ana kaynak olmakla beraber vakıf kayıtları da bu konuda mühim bilgileri ihtiva etmektedir.[3] Bir şehrin hafızası diyebileceğimiz bu çalışmalar, bir bilim dalı olarak Türkiye'de önemini çok daha yeni kazanmaktadır. Bulunduğu konum itibariyle bir geçiş kordonu üzerinde bulunan Sakarya şehrinin tarihine dair çalışmalar, önce Osmanlı döneminde bağlı olduğu İzmit/Kocaili sancağı üzerine yapılan çalışmalarda yer almış, daha sonra müstakil olduğu andan itibaren kendi adıyla yazılan çalışmalarda varlık göstermiştir.

Şehir tarihi çalışmaları içerisinde Sakarya tarihinin yazılması noktasında mühim çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Uzun bir tarihî geçmişe sahip olması ve bu geçmişin izlerini hemen hemen her dönem barındırması, önemini ispatlar niteliktedir. Sakarya Üniversitesi'nin katkılarıyla yapılmış birçok çalışma olduğu gibi üniversite dışındaki araştırmacıların elinden çıkmış eserler de mevcuttur. Bu çalışma, Sakarya şehir tarihi ile ilgili yazılmış kaynaklara dair literatür taraması yaparak bu konuyla ilgili çalışma yapacaklar için bir alt yapı oluşturma çabasıdır.

[1] Donald L. Miller, "Lewis Mumford: Urban Historian Urban Visionary", *Journal of Urban History*, c. 18, 1992, s. 282.
[2] Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular, Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, S. 6, 2005, s. 23.
[3] Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği", s. 24.

Sakarya Şehir Tarihi Üzerine Yazılmış Eserlerin İncelenmesi

Sakarya şehir tarihine dair çalışmalarla ilgili ansiklopediler içerisinde yer alan maddeler bu konuya dair başvuru kaynaklarıdır. Bu açıdan Yurt Ansiklopedisi'nin 9. cildinde yer alan "Sakarya" maddesi oldukça mühim bir çalışma olarak konuyla ilgili derli toplu bir fikir vermesi açısından değerlidir. Şehrin tarihine, kültürüne, sosyal ve iktisadi yapısına dair teferruatlı bilgiler vermekte, yapılacak çalışmalar için mutlaka gözden geçirilmesi gereken kaynaklardan biri olarak dikkat çekmektedir.[4] Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde ise Metin Tuncel tarafından kaleme alınmış olan "Adapazarı" maddesi ise şehrin coğrafi yapısından bahsederek kısa bir tarihçesini vermektedir.[5] Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan İslam Ansiklopedisi'nde "Sakarya" maddesi içerisinde şehre adını veren Sakarya nehri ile şehrin coğrafyası hakkında bilgilere yer verilirken tarihi ile ilgili kısım genel bilgilerden öteye geçmemektedir.[6]

Ansiklopedi maddelerinin yanı sıra şehir tarihine katkı sağlamak için Sakarya Üniversitesi'nin ev sahipliğinde ve önderliğinde gerçekleştirilen sempozyumlar da kitaplaştırılmıştır. Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası ile Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin ortaklaşa düzenlediği sempozyum, kendisinden sonra yapılacak sempozyumlar için bir altyapı çalışmasıdır. Şehircilik ve Çevre, Sosyal Yapı ve Eğitim, İktisadi ve Ticari Hayat başlıkları altında geçekleşen oturumlarda genel itibariyle sempozyuma "Dünden Bugüne Adapazarı" ismi verilmişse de daha çok 1950 sonrası Adapazarı'na dair değerlendirmeler yer almaktadır.[7] Bu durum başlık ile içerik arasında bir uyumsuzluk olduğunu göstermekle beraber, kendisinden sonra bu şehre dair yapılacak sempozyumlar için önemli bir kapı aralamaktadır.

Sakarya şehri üzerine yapılan çalışmalar arasında mühim bir yere sahip olan çalışma, I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumudur. 23 Haziran 1998 tarihleri arasında gerçekleştirilen sempozyumda sunulan bildirileri içerisinde barındıran bir kitap da yayınlanmıştır. Sakarya'nın tarihî coğrafyasına dair oldukça mühim bildirilerin yer aldığı sempozyumda şehrin farklı dönemlerine ışık tutan bilgilere yer verilmekle birlikte, Sakarya'nın edebî hazinesi üzerine de mühim çalışmaların olduğu göze çarpmaktadır. Enver Konukçu, Enis Şahin, Yusuf Çam gibi bu şehrin tarihi üzerine çalışmaları olan ve olacak birçok akademisyenin bildirilerine yer verilmiştir.[8] Bilhassa Sakarya Üniversitesi Tarih bölümünün şehrin tarihine olan katkıları bu sempozyum ile artarak devam edecektir.

Bulunduğu konum itibariyle bir geçiş bölgesi olan Sakarya şehrinin tarihine dair oldukça mühim çalışmalar kaleme alınmıştır. İlçeleriyle birlikte tarihî sürecine dair hemen hemen şehrin her döneminin tarihine ait konular ele alınmış, genel olarak mühim çalışmalar ortaya çıkmıştır.

Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası adlı eseriyle Talia Balcıoğlu bu alanda mühim eserlerin çıkması için bir başlangıç niteliğindedir. Bu kitabında coğrafya ve istatistik üzerine bilgiler vermektedir. Adapazarı'nın tarihine dair yazılmış ilk eserlerden biridir. Bu kitaba ek olarak Agah Yönsel, Adapazarı Tarihine Ait Belgeler adlı eserinde Ada kelimesinin belgelerdeki izini sürmektedir. Adapazarı tarihine ait belgeleri gün ışığına çıkarma çabasına girişmiştir. Daha çok bir araştırmacı olarak konuya yaklaşmış, akademik manada yöntem eksikleri göze çarpmaktadır. Hasan Balcıoğlu'nun Ada Kariyesi'nden Sakarya Vilayeti'ne adlı çalışması ise, Adapazarı'nın tarihine dair ilklerden sayılabilecek bir kitaptır. Kendisinden önce bu şehrin tarihine dair eser yayınlamış Agâh Yönsel ve Talia Balcıoğlu'nu tamamlama gayretinde olduğu görülmektedir.

---

[4] "Sakarya", *Yurt Ansiklopedisi*, c. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 6538.

[5] "Adapazarı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 354-355.

[6] "Sakarya", *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 90-94.

[7] *Dünden Bugüne Adapazarı Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı, 1997, s. 4.

[8] I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), ed: Mehmet Alpargu ve Enis Şahin, Adapazarı 1999, s. 3.

Müstakil bir şehir olana kadar Kocaeli üzerine yazılan eserlerde de Sakarya şehrinin tarihine ait bilgiler mevcuttur. Türk Yolu gazetesi sahibi ve başyazarı olan Rıfat Yüce'nin Kocaeli Tarih ve Rehberi adlı eseri, şehrin tarihçesi açısından önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. 1945 yılında yayınlanan eserinin önsözünde bu çalışmanın 18 yıl boyunca yaptığı incelemeler neticesinde oluştuğundan bahsetmektedir. Şehrin coğrafi konumu, geçmişten eserin yazıldığı döneme kadarki süreçte geçirmiş olduğu evreleri ele almış ve son olarak da iktisadi manada şehrin tarım ve ticareti hakkında bilgiler vermiştir. Bu eser daha sonra Atilla Oral tarafından tekrar yayınlanmıştır.[9]

Avni Öztüre'nin İzmit Tarihi adlı eseri ise bu bölgeye ait yazılmış mühim bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Greko-Trak Dönemi ile başlayarak Kurtuluş Savaşı'na kadarki tarihi sürecinden bahsedilmektedir. En eski dönemlerden alarak Milli Mücadele dönemine kadar geçen süre içerisindeki şehrin tarihine ait bilgilere yer verilmektedir.[10] Eser 2012 yılında Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından tekrar yayınlanmıştır.

Resul Narin'in 19. Yüzyılda Adapazarı adlı eserinde ise, bu dönemde Adapazarı'nın idari ve sosyal yapısı, ekonomisi ve bölgede yaşayan gayrimüslimler hakkında mühim bilgilere yer verilirken son kısımda Adapazarı'nda eğitim üzerinde durulmuştur. Arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve araştırma eserleri kullanılarak zengin bir kaynakça ile hazırlanan eser, 19. Yüzyıl Adapazarı'na dair dikkate değer bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yusuf Çam'ın Milli Mücadele'de İzmit Sancağı adlı eseri ise bu döneme dair mühim çalışmalardan biridir. Bu eser daha sonra 2014 yılında Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları arasında tekrar neşredilmiştir. Arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve konu hakkında yazılmış araştırma eserlerine sahip zengin bir kaynakça ile oluşturulmuştur. ATASE ve Cumhurbaşkanlığı arşivinden, hatıralar, biyografiler vb. kaynaklardan nasıl faydalandığına dair bir giriş sonrasında konuya başlaması konunun çerçevesini çizmesi oldukça mühimdir.[11] Milli Mücadele dönemi ile ilgili şehir tarihine katkı saplayan diğer bir çalışma, Alptekin Müderrisoğlu'nun kaleme aldığı Sakarya Yunan'ın Ankara'ya Yaklaştığı Günler adlı eserdir. Bu eserin diğer çalışmalardan farklı olan yönü eserin sonunda Belgeler ve Kaynaklar başlığı altında temel eser ve kaynakların gün gün kategorileştirerek verilmesidir. Sakarya Muharebesi'nde yer almış bir asker olan Baki Vandemir'in Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya adlı eseri bu dönemi ele alan bir başka eserdir. İki bölümden oluşan bu eserde Sakarya Muharebesi'ne dair olaylar gün gün verilmektedir. Yazar Baki Kandemir bir asker olarak Batı Cephesi İstihbarat Müdürlüğü'nde görev yapmış ve sonrasında 1924-1927 yılları arasında Harp Akademisi'nde Harp tarihi öğretmeni olarak görev yapmıştır. Kendisi Sakarya'da müfreze komutanlığında bulunduğu için muharebenin içinde yer alarak gün gün çarpışmalar ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Eserin en önemli kısmı kitabın sonuna konmuş eklerin doyuruculuğu ve daha önce başka yerde yayınlanmamış haritalara yer vermesidir.

Cumhuriyet döneminde Sakarya tarihi üzerine kaleme alınan eserler içerisinde ise Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi 1923-2004 adlı eser dikkate değerdir. Bu çalışma Adapazarı ile başlayan Sakarya vilayeti ile devam eden bir coğrafyanın Cumhuriyet tarihi döneminin kronolojik olarak bir panoramasını vermektedir. Şehrin tarihindeki mühim olayları takip etmeyi kolaylaştırmakla beraber bölge ile ilgili yeni çalışma yapmak isteyenler için bir alt yapı hazırlığı niteliğindedir.[12] Eserin başında Yöntem ve Kaynaklar başlığı altında eserin oluşumunda kullanılan yöntem ve kaynaklar üzerine bir açıklamanın yer alması çalışmaya olan ilgiyi arttırmakta okuyanı da işin içine dahil ederek anlaşılmasını daha da kolaylaştırmaktadır.

Mehmet Eröz ve Seyfi Alpan ise Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin bir yayını olarak çıkmış eserlerden birini kaleme almışlardır.[13] İki monografya çalışmasının bir arada neşredildiği bir çalışma olarak dikkat çekmektedir.

---

[9] Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, haz: Atilla Oral, Demkar Yayınevi, İstanbul 2007, s. 3.

[10] Avni Öztüre, *İzmit Tarihi*, 1981, s. 5.

[11] Yusuf Çam, Milli *Mücadelede İzmit Sancağı*, İstanbul 1993, s. 7.

[12] Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi 1923-2004*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2005, s. 6.

[13] Mehmet Eröz ve Seyfi Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1968, s. 3

Bundan önce ortak olarak yayınlanan çalışmalara benzer bir ortaklığı barındırmaktadır. Birinci kısım Mehmet Eröz tarafından kaleme alınmış olup Adapazarı'nın ilk oluşumu hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci kısımda ise Seyfi Alpan'ın Sakarya'nın Fiziki, Beşeri ve İktisadi Coğrafyası hakkında bilgiler verilmektedir. Bu kısımda özellikle 1960 sonrası döneme dair bilgilerin daha yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir.

Bir şehrin tarihini yazmak zor ve meşakkatlidir. Her açıdan şehre değer katan ve şehrin hafızasını yazıya döken ehemmiyeti haiz çalışmaların ürünüdür. Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü tarafından hazırlanan Sakarya şehrinin tarihi üzerine oldukça mühim bir çalışma, dönemin üniversite yönetiminin destekleriyle ortaya çıkmıştır. Sakarya İli Tarihi adlı eser, Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Mehmet Alpargu ve Enis Şahin'in editörlüğünde ve dönemin Sakarya Üniversitesi yönetiminin destekleriyle gerçekleştirilmiş bir projenin ürünü olarak, Sakarya tarihinin her dönemini ihtiva eden uzmanların elinden çıkmış makalelere yer verilmiştir. Tarihinden kültürüne, edebiyatından sanatına, ulaşımından ekonomisine kadar her konunun özenli bir şekilde hazırlandığı mühim bir çalışma olarak önemini korumaktadır.[14] Bu çalışma Sakarya Tarihi ile ilgili yapılmış kapsamlı çalışmaların başında gelmekte, kendisinden sonra yazılacak eserler, yapılacak projeler için mühim bir örnek olarak değerini korumaktadır.

Sakarya'nın tarihi üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra ilçeleri ile ilgili genellikle ilçe belediyelerinin katkılarıyla hazırlanmış eserler de mevcuttur. Bunlar arasında Enver Konukçu'nun Hendek Tarihten Sayfalar adlı eserinde Hendekle ilgili olay ve kişilere dair bilgiler yer almakla birlikte Milli Mücadele dönemine bir yoğunluk olduğu göze çarpmaktadır. Bilhassa bu bölge tarihi ile ilgili önemli olay ve kişilerin tanınması açısından dikkate değer bir el kitabı niteliğindedir. Hendek üzerine yazılmış bir diğer eser Murat Cebecioğlu'nun Hendek Adapazarı Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri adlı eseridir. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümlerde Sakarya'nın coğrafyası ve tarihine dair bilgiler verilirken üçüncü ve dördüncü bölümlerde Şeyh İsmail Vakfı'nın yapısı ve özellikleri ile bu vakfa ait belgelerin çevirilerine yer verilmektedir.

Sakarya Üniversitesi öğretim üyelerinden Lütfi Şeyban'ın kaleme aldığı Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar Taşları ve Kitabeleri adlı eser ise iki bölümden oluşmakta, hem Taraklı merkezinde hem de Taraklı Kemaller Köyü'nde bulunan Osmanlı dönemine ait mezarlık ve kitabelerden bahsetmektedir. Mezar taşlarının fotoğraflarının altında transkript edilmiş hali eklenmiştir. Bu mezarlıklarda bulunan şahısların isimleri de liste halinde verilmiştir.

Kandıralı bir aileye mensup olup uzun yıllar Sakarya Üniversitesi'nde görev yapıp emekli olan Atilla Çetin, Kocaeli-Sakarya Tarihinden adlı eseri ile iki şehre adeta vefasını göstermiştir. İki bölümden oluşan bu eserde ilk bölümü "Kocaeli" başlığını taşırken ikinci bölüm "Sakarya" başlığı altında şekillenmiştir. Eser Atilla Çetin'in daha önce Bizim Kocaeli, Sakarya Ekonomi ve Irmak Kültür Sanat Dergisi gibi çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış yazılarının toplanmasından oluşmaktadır. Bu yazılarda Kocaeli ve Sakarya'ya ait değerlerin, çeşitli mekânların, kişilerin tarihine dair bilgiler vererek şehrin tarihine mühim katkılar sağlamakta, hem belgeler hem de tanıklıklara yer vermektedir.

Sakarya'daki basın faaliyetleri üzerine de mühim eserlerin kaleme alındığı göze çarpmaktadır. İsmail Okday'ın Adapazarı Gazeteleri adlı eseri Adapazarı gazeteleri üzerine yazılmış ilk kaynakların başında gelmektedir.[15] 14 sayfalık olan bu eserde Adapazarı gazetesi ile Millet dergisi tanıtılmaktadır. Cavit Orhan Tütengil'in Sakarya Basını adlı eseri Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi tarafından yaptırılmıştır. 1967 yılına kadar ilçeleri de dahil olmak üzere Sakarya'da yayınlanmış gazete ve dergilerin adları ve kısa tanıtıcı bilgilerinin yanı sıra Sakarya basını üzerine daha önce yayınlanmış birkaç kaynak hakkında bilgi veren 26 sayfalık bir eserdir. Sakarya basını konusunda başucu kaynaklarından biri olmakla beraber daha teferruatlı yapılacak çalışmalar için altyapı çalışması niteliğindedir. Bu konuyla ilgili kapsamlı çalışmalardan biri Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Enis Şahin tarafından

[14] *Sakarya İli Tarihi*, ed. Mehmet Alpargu ve Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2005, s. 10.

[15] Cavit Orhan Tütengil, *Sakarya Basını*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1968, s. 6.

kaleme alınan Sakarya Basın Tarihi 1919-2004 adlı çalışmadır. Şehrin 85 yılına tanıklık eden gazete, dergi ve bültenlerin içerikleri hakkında bilgi verilmekle birlikte, bu yayınların sayılarından bazı örneklerle zenginleştirilmiştir.[16] Titiz bir çalışmanın ürünü olan eseri, diğer şehirlerde yapılan örneklerinden ayıran en temel özellik her yayının mevcut nüshaları görülerek yazılmış olması ve kronolojik olarak şehirde yayınlanan süreli yayınlar hakkında derli toplu bilgiler aktarılmasıdır.

Bulunduğu konumun da etkisiyle seyahatnamelerde şehre ve yaşayanları hakkında bilgilere çokça rastlanmaktadır. 333'den 1933'e Seyahatnamelerde Sakarya adlı eserde Sakarya'dan yolu geçen seyyahların kaleme aldığı seyahatnamelerde şehrin o dönemi ile ilgili bilgilerin izini sürmektedir. 333'te Bordeux'lu İsmi Bilinmeyen bir hacının seyahatnamesiyle ilgili bilgilerle başlayan eser, 1933'te Ernest Mamboury'e ait bilgilerle son bulmaktadır.[17] Yol güzergâhı üzerinde olan bu şehirden çeşitli maksatlarla gelip geçenlerin kaleme aldıkları üzerine yazılmış bir eser olarak dikkati çekmektedir. Seyahatnameler üzerinden bir şehrin izini sürmek oldukça zor olmakla beraber çok farklı bilgilere ulaşılabilmesi açısından önemli kapılar açmaktadır.

Adapazarı doğumlu yazarlardan olan Necati Mert'in kaleminden çıkmış Memleket Kitabevi adlı eseri de hatırat kategorisinde değerlendirebiliriz. 12 Mart'tan günümüze Türkiye'nin değişimini Adapazarı üzerinden ve kendi hatıraları üzerinden ortaya koyan yazar, aynı zamanda bir kitabevini yaşatma macerasına dair anılarını da aktarmaktadır. Şehrin yetiştirdiği önemli yazarlardan biri olan Necati Mert, bu eseriyle Adapazarı'nın yakın tarihinin aydınlatılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. İrfan Özdilek Nişancık ise Adapazarı Tiyatro Tarihi adlı eserle şehrin kültürel hayatından bir alana dair tarihî süreçten bahsetmektedir. Osmanlı döneminden başlayarak Adapazarı'nda tiyatro serüvenini anlatan bu çalışma, konuya merakı olanları cezbedici ve doyurucu bilgilere yer vermektedir.[18] Adapazarı'nda tiyatro tarihini dönemlere ayırarak ele alan bu eser, şehrin tiyatroları ve tiyatrocularına dair mühim bilgileri ihtiva etmektedir. Bununla beraber Fahri Tuna'nın Adapazarı edebiyat tarihine dair çalışmalarını da söylemek gerekir. Bu şehrin şair ve yazarlarını tanıtan yazıları kitapları bulunmaktadır.

Sakarya Şehir Tarihine Katkı Sağlayan Tezler

Sakarya şehrinin tarihi üzerine başta Sakarya Üniversitesi olmak üzere çeşitli üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmış, halen de mühim çalışmalar yazılmaya devam etmektedir. Bilhassa Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü, bulunduğu şehre katkısını gösterir nitelikte tezlerin çıkmasında öncü rol oynamaktadır. Sema Toprakeşenler'in hazırladığı *16. Yüzyılda Göynük ve Yenice-i Taraklı Kazaları* adlı yüksek lisans tezi ile 16. Yüzyılda Sakarya'nın ilçesi Taraklı'ya dair bilgiler vermektedir. Şehrin tarihine dair dikkate değer tezler arasında Sabahattin Özel'in *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele* adlı yüksek lisans tezi ilk çalışmalardan biri olarak sayılabilir. Bu tez daha sonra kitap olarak da basılmıştır. Kendisinden sonra yapılacak kitap tez ve makaleler için örnek niteliğinde bir çalışmadır. Tez çalışmaları arasında Adnan Sofuoğlu'nun "Milli Mücadele'de Kocaeli ve Sakarya'da Kuvay-ı Milliye ve Karşı Faaliyetler (1919-1921)" adlı tezi de Sabahattin Özel'in açtığı yoldan ilerleyen ve şehrin Milli Mücadele tarihinin yazılması hususunda dikkate değer bir çalışma olarak göze çarpmaktadır. Yükseköğretim Kurumu'nun tez tarama sayfasına bakıldığında Sakarya şehrinin tarihine ait daha çok yüksek lisans tezlerinin yapıldığı görülmektedir. Alana katkı yapacak yeni çalışmalar yapılmaya devam etmekte, şehrin tarihine dair mühim çalışmalar ortaya çıkmaktadır.

Sakarya Şehir Tarihi İle İlgili Seçilmiş Bibliyografya

Sakarya şehir tarihine katkı sağlayan ve daha sonra yapılacak çalışmalar için alt yapı oluşturan eserlerden seçilmiş bir bibliyografya ile mühim çalışmaları topluca görmek mümkün olacaktır. Ansiklopedi maddeleri, Sakarya tarihi ile

[16] Enis Şahin, *Sakarya Basın Tarihi 1919-2004*, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2005, s. 472.
[17] Fahri Yıldırım, *333'den 1933'e Seyahatnamelerde Sakarya*, Sakarya İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Sakarya 2010, s. 5.
[18] İrfan Özdilek Nişancık, *Adapazarı Tiyatro Tarihi*, 2007, s. 7.

ilgili yapılmış ve yayınlanmış sempozyum kitapları, şehrin tarihine katkı sağlayan proje kitapları ve araştırma eserlerinin yanı sıra www.yok.gov.tr adresinde tamamlanmış olarak kaydı bulunan tezlerden oluşturulmuş bir seçki aşağıda yer almaktadır. Kaynakçada yer alan eserlere tekrara düşmemek adına bu bölümde yer verilmemiştir.

Araştırma Eserleri

Acun, Hakkı, *Sakarya İli Taraklı İlçesi ve Yunus Paşa Camii*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Aktaş, Ali, *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, Adapazarı: Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.

Arnavutluk'tan Sakarya'ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal'in Anıları, haz: Kudret Emiroğlu, Ankara: Kebikeç Yayınları, 1996.

Balcıoğlu, Hasan, *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine*, İstanbul: Adapazarı Şehrini Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği Yayınları, 1953.

Cebecioğlu, Murat, *Hendek Adapazarı Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri*, İstanbul: Hendek Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.

Çetin, Atilla, *Kocaeli-Sakarya Tarihinden*, Kocaeli: Yayıncı Yayınları, 2004.

Çetin, Yusuf, *Sakarya'nın Kültürel ve Tarihi Mirası*, Sakarya: Sakarya Valiliği Yayınları, 2010.

Dünden Bugüne Adapazarı, ed: Fahri Tuna, Adapazarı: Nil Ofset Matbaacılık, 2008.

Erendil, Muzaffer, *Türlü Yönleriyle Sakarya*, Ankara 1982.

Ertan, Mehmet Emin, *Cumhuriyet Döneminde Sakarya'da Türk Edebiyatı*, Sakarya: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.

Konukçu, Enver ve Resul Narin, *Serdivan Tarihi*, Sakarya: Serdivan Beediyesi Yayınları, 2013.

Konukçu, Enver, *Hendek Tarihten Sayfalar*, Sakarya: Hendek Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Konukçu, Enver, *Sakarya Yazıları: Prof. Dr. Enver Konukçu'nun Arşivinden*, Sakarya: Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012.

Kurtkan, Amiran, *Adapazarı'nın Sanayileşmesi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968.

Mert, Necati, *Memleket Kitabevi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Müderisoğlu, Alptekin, *Sakarya Yunanın Ankara'ya Yaklaştığı Günler*, İstanbul: Denizbank Yayınları, 2007.

Narin, Resul, *19. Yüzyılda Adapazarı,* Sakarya: Sakarya İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2011.

Narin, Resul, *Ada'dan Pazar'a Sakarya*, Sakarya: Sakarya Ticaret Odası Yayınları, 2015.

Narin, Resul, *Satso İle 1 Asır*, Sakarya: Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2017.

Okday, İsmail, (İsmail Hakkı Tevfik), *Adapazarı Gazeteleri*, Filibe, 1937.

Özel, Sabahattin, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)*, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987.

Sakarya Meydan Muharebesi Harp Tarihi Broşürü, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997.

Şeyban, Lütfi, *Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar taşları ve Kitabeleri*, Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları, 2007.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.

Tarkan, Talat, *Adapazarı İlçesi*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1937.

Tarkan, Talat, *İlimiz Sakarya*, Adapazarı: Işık Basımevi, 1968.

Türk İstiklal Harbi, Bat Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

Ulugün, Yavuz, Muhittin Bakan ve Taner Aksoy, *Roma Dönemi Bythynia*, İzmit: KYOD Tarih Yayınları, 2007.

Vandemir, Baki, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, yay. haz. Hayriye Yalçın, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006.

Yönsel, Agah, *Adapazarı Tarihine Ait Belgeler*, Sakarya, 1945.

Tezler

Araz, Mahmut, "Söğütlü Karyesi Temettuat Defteri Verilerinin Günümüz Verileri İle Mukayesesi" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2013.

Aydeniz, Ahmet Güllü, "Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Sapanca'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012.

Cengiz, Dilşah, "Adapazarı/Söğütlü Karyesi Temettuat Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

Çetin, Yusuf, "Sakarya ve İlçelerinde Türk Dönemi Sivil Mimari Eserleri" (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006.

Dağlı, Ahmet, "19. Yüzyıl Adapazarı-Kocaeli Bölgesi Medrese ve Tekke-Zaviyeleri" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2002.

Doldur, Hüsniye, "Tarımdan Sanayiye Bir Ova Şehri: Adapazarı" (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitiüsü, İstanbul, 2003.

Düzenli, Tuncay, "Adapazarı ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskânı ve Uyum Problemleri" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.

Elmacı, Fatih, "Adapazarı'nda Sanayi Faaliyetleri: 1940-1980" (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Esen, Zekeriya, "Kepirtepe ve Arifiye Köy Enstitüleri (1940-1946)" (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Gür, Kenan, "Milli Mücadele Yıllarında Geyve ve Çevresi" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1999.

Kendir, Ömer Sadık, "Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi" (Bitirme Tezi), İst. Üniversitesi Arşivcilik Bölümü, İstanbul 1997.

Kınay, Ali, "Karasu ve Âb-ı Sâfi (Karapürçek) Kazalarının Temettuat Defterleri ve Sosyo Ekonomik Açıdan Tahlili" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2004.

Kızılorman, Fatih, "381 Numaralı Şeriyye Siciline Göre 1885-1893'de Kandıra Kazası Şeyhler (Kaynarca) Nahiyesinde İctimai, İktisadi ve İdari Hayat" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.

Narin, Resul, "19. Yüzyılda Adapazarı'nda Yabancıların Ekonomik ve Sosyal Yaşama Etkileri" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007.

Okay, Meltem, "Hendek Kazası Temettuat Defterleri" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

Özdemir, Kamil, "Adapazarı/Sakarya'da Siyasi Hayat (1946-1960)" (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2011.

Özel, Sabahattin, "Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986.

Seyhan, Hatice Hilal, "Sakarya Savaşı ve Zaferinin Yankıları" (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.

Sofuoğlu, Adnan, "Milli Mücadele'de Kocaeli ve Sakarya'da Kuvay-ı Milliye ve Karşı Faaliyetler (1919-1921)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987.

Süt, Rasim, "İzmir'in İşgalinden Sakarya Meydan Muharebesi Sonuna Kadar Batı Cephesi İkmal Sistemi" (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afron, 2008.

Şahin, İsmail, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde İkmal" (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1990.

Şahin, Sema, "Sakarya'da Bir Türk Vakfı: Şeyh İzzeddin İsmail Vakfı" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2004.

Şengül, Haluk, "Ermeni Tehciri ve Adapazarı Ermenileri" (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2014.

Toprakeşenler, Sema, "16. Yüzyılda Göynük ve Yenice-i Taraklı Kazaları" (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1994.

User, Ufuk, "4823 Numaralı Temettuat Defterine Göre Yenice-i Taraklı Kazası" (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

Sonuç

Şehir tarihi ile ilgili çalışmaları bir şehrin belleği, hafızası olarak görmek bu çalışmaların değerini anlamak noktasında mühim bir yer teşkil etmektedir. Bu çalışmada Sakarya şehrinin tarihi hakkında yazılmış eserleri toplu olarak ortaya koymak ve bu konuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalara zemin hazırlamak amaçlanmıştır. Bölgeyle ilgili bilgi yoğunluğunun olduğu alanların tespiti, eksikliklerin giderilmesi ve yeni çalışma alanları oluşturulması bakımından önemli görülmüştür. Sakarya'nın tarihi üzerine yazılmış kitaplar, bildiriler ve tezler incelemenin kapsamına dâhil edilmiştir. 1954 yılında Kocaeli'nden ayrılıp müstakil bir şehir olana kadar Kocaeli tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar içerisinde bahsedilmiştir. Sakarya şehri ile ilgili yazılmış eserlere bakıldığında sadece şehrin merkeziyle ilgili değil ilçeleri ve köylerine dair birçok araştırma eserinin olduğu göze çarpmaktadır. Bölge ile ilgili yapılan tez çalışmalarında farklı disiplinlerden çalışmaların yapılmış olması mühimdir. Disiplinler arası bir yaklaşımla yapılacak ortak çalışmalarla şimdiye kadar yapılan çalışmalara ilave eserler çıkacaktır. Bildirinin sonuna "Seçilmiş Bibliyografya" başlığı altında Sakarya şehir tarihine dair yazılmış eserlerden özel bir seçki eklenmiştir. Bugüne kadar Sakarya şehri ile ilgili yapılan çalışmalar bölge tarihi üzerine literatüre mühim bir katkı sağlamıştır. Birbirini tamamlayan farklı bilim dallarında görev yapan akademisyenlerin yapacağı yeni çalışmalar şehir tarihi çalışmalarına farklı bir perspektif kazandıracaktır.

Kaynakça

"Sakarya", *Yurt Ansiklopedisi*, c.9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 6438-6539.

Çam, Yusuf, Milli *Mücadelede İzmit Sancağı*, İstanbul 1993.

Dakkot, Besim, "Sakarya", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Dünden Bugüne Adapazarı Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı 1997.

Eröz, Mehmet ve Seyfi Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1968.

I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, ed: Mehmet Alpargu, Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı 1999.

Miller, Donald L., "Lewis Mumford: Urban Historian Urban Visionary", *Journal of Urban History*, c.XVIII, 1992, s.279-290.

Özdilek Nişancık, İrfan, *Adapazarı Tiyatro Tarihi*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Sakarya 2007.

Öztüre, Avni, *İzmit Tarihi*, Kocaeli 1981.

Sakarya İli Tarihi, ed: Mehmet Alpargu ve Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2005.

Şahin, Enis, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi 1923-2004*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı 2005.

Şahin, Enis, *Sakarya Basın Tarihi*, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2005.

Tuncel, Metin, "Adapazarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.I, Ankara 1988, s. 354-355.

Tütengil, Cavit Orhan, *Sakarya Basını*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1968.

Uğur, Yunus, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular, Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.3, S.6, 2005, s.9-26.

Yıldırım, Fahri, *333'den 1933'e Seyahatnamelerde Sakarya*, Sakarya İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, Sakarya 2010.

Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, haz: Atilla Oral, Demkar Yayınevi, İstanbul 2007.

Sakarya ile İlgili Bir Söylencenin 16. Yüzyıl Türk Şiirindeki Yansımaları Hakkında

KÖNÜL HACIYEVA
Doç. Dr. / Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, konulhaciyeva75@gmail.com

İstanbul'dan Anadolu'ya giden yolların kavşağında bulunan Sakarya, eski yerleşim merkezlerinden olmasının yanısıra eski medeniyetlerin geliştiği tarihi bölgedir. Tarihi ta milattan önceki yüzyıllara dayanan Sakarya'nın bir önemli özelliği de Tarihi İpek yolunun üzerinde bulunmasıdır. Sakarya eski çağlardan başlayarak erenlerin, ermişlerin memleketi olmuştur. Günümüzde burada bulunan birçok türbeler o erenlerin bu topraklarda sayılıp sevildiğinin, kutsal zatlar olarak kabul edildiğinin kanıtıdır. Kaynaklarda Sakarya bölgesine erenlerin en çok Horasan'dan geldiyi söyleniliyor.Osmanlıdan önce Horasan erenlerinin manen fethettiği bu topraklarda o şahsiyetlerin mucizevi yeteneklerini anlatan birtakım hikayeler de mevcuttur. Hıdır Dede türbesi, Sakar Dede türbesi, Sabancı Baba türbesi, Selman Dede türbesi, Karıncalı Dede türbesi, Karakamış türbesi ve diğerleri Sakarya'nın gezilecek, görülecek mekanları olmakla beraber halk arasında hakkında deyim ve söylencelerin de dolaştığı önemli ziyaret yerleridir. Bu yörede Erenler Tepesi adlanan yerin bulunması da eski çağlardan beri ermiş kişilerin Sakarya'yı ve halkını manevi anlamda feth ederek onların inanç ve itimatlarını kazanmış olduğunun isbatıdır. Çoğunlukla Horasan'dan olan bu türkmen erenler Anadoluda müslümanlığı yaymak amaçıyla gelerek burada yerleşiyorlardı. Mesela, Hoca Ahmet Yesevi'nin talebelerinden olduğu söylenen Abdullah Bin Yaşari 11. yüzyılda Sakarya'ya bu amaçla gelmişti. Çevreye zarar veren karıncaları etrafına toplayarak onlarla konuştuğu ve hayatının sonunadek onlarla beraber ömür sürdüğü ile ilgili hikayelerin olması bu horasanlı ermişin Karıncalı Dede adı ile meşhurlaşmasına sebep olmuştur. Vasiyeti üzerine mezarının yüksek bir kayanın üzerinde yapıldığı erenin uyuduğu yer Karıncalı Dede türbesi adı ile tanınmakta. "*Yol kenarındaki levhayı görenler merak edip türbeyi ziyaret ediyor. Karınca görme düşüncesiyle türbeye çıkanlar muhteşem doğal güzellikle karşılaşıyor. Türbenin ziyaretçileri ise gün içinde hiç eksik olmuyor.*" [1] Hakkında rivayetler söylenen diğer bir ermiş Hıdır Dede'dir. Bu mübarek zatın Hacı Bektaş Veli'nin yakın dostu olduğu, kendinin hastalara şifa vermek özelliğine sahip olduğu rivayet ediliyor. Padişahın parmağında çıkan bir sağalmaz yarayı kendi kerametiyle iyileştiren derviş Hıdır Dede'nin verdiği şifanın

[1] http://www.medyabar.com/haber/38610/karincali-dede-turbesinin-hikayesi

sinir hastalıklarına da iyi geldiği hakkında söylenceler bilinmektedir. Hıdır Dede türbesi Sakarya'da günümüzde de sık sık ziyaret edilen yerlerdendir. Söylenen rivayetlerden biri de Sabancı Baba hakkındadır. Koskoca bir kasabanın insanlarından göremediyi saygı ve misafirperverliği sapan yaparak geçimini sağlayan bir yoksul köylüden gören Eren Dede'nin kasabayı büyük bir göle dönüştürdüğü rivayet ediliyor. Bir insanın hele hele bir dervişin gönlünün kırılmasının neyle sonuçlandığını anlatan bu söylencede aynı zamanda insanda gönül zenginliğinin daha önemli olduğuna vurğu yapılmaktadır.

Sakarya ile ilgili dikkatimizi çeken daha bir söylence Sakar Dede türbesi hakkındadır. Bu türbe Sakarya'nın önemli ziyaret yerlerinden olmakla beraber ismini bu yöreye verdiği söylenen bir mübarek erenin uyuduğu mekandır. Başka bir ihtimallere göre ise yöre kendi adını Sakarya nehrinden almıştır. Eski rivayetlere dayanan daha bir kanaat şöyledir: "*Adını mitolojide Frig kökenli bir ırmak tanrısı olan Saggarios'dan alan Sakarya Irmağı, ilimize de adını vermiştir*." [2] Yörenin adının mübarek zatın adından alındığı fikri daha yaygın bir ihtimal olarak bilinmekdedir. Bununla ilgili söylenen rivayet şöyledir: Eski zamanlarda yolu Adapazarı'ndan düşen Sakar Dede adlı bir ermiş Sakarya nehri üzerindeki Beşköprü'den geçmek isterken durdurularak kendisinden geçiş vergisi talep edilmiş. O, parası olmadığını söylemiş, karşılığında ise hakarete uğramış. Ermiş dede elini Kirazca Köyü'ne taraf uzatarak dua okumaya başlamış. Dua biter bitmez nehir yatak değiştirmiş ve bu mübarek dervişin gösterdiği ovanın diğer yönünden akmış. Böylece, köprü nehir üzerinde değil, kuru toprak üzerinde kalmış. Sakar Dede "Geçme namerd köprüsünden, Ko aparsın su seni, Sinme tilki gölgesine, Ko yesin aslan seni" demiş ve suya dalarak karşıya geçmiştir. Yeni yatağından akan ırmağı halk Sakarya Nehri olarak adlandırmıştır. O günden itibaren Erenler Tepesi'nin eteklerinde bulunan türbedeki mezarda uyuyan ermişin "Sakar Dede" olduğuna inanılıyor. Bununla ilgili okuyoruz: "*Günümüzde Erenler ilçesinin sınırları içinde türbesi de olan "Sakar Dede" den söz ederken "Sakar ya..." biçiminde halk arasında söylenişinin yaygınlaşmasından sonra "Sakarya" adı ortaya çıkar. Selçuklular, Anadolu'nun tamamı Türklerin egemenliği altına alınınca nehre ve çevresine bu erenden dolayı "Sakarya" adını verirler*." [3] Gördüğümüz gibi, bu yörede meşhur olan ermişler ve onlara yapılmış türbeler günümüzde de halk arasında çeşitli rivayet ve söylencelerle hatırlanmaktadır.

Sunduğumuz bildiride birçok Türk ermişlerinin zaman-zaman ikamet etmiş olduğu Sakarya ile ilgili söylence üzerine yaptığımız incelemeler yer alıyor. Halkın önemli inanç yerine dönüşmüş türbelerin çoğunluk teşkil ettiği Sakarya tarih boyu burada bulunan zaviye ve tekkelere evsahipliği yapmıştır. Sakarya'da bulunan Sakar Baba türbesi de yukarıda basettiğimiz dillere destan olan söylence ile meşhurdur. Söylence ile ilgili kullanılmş olan "Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni" diye başlayan deyim Türk dünyasında yaygın bir söylem olarak Azeri ve Osmanlı sahası Türk edebiyatlarına da yansımıştır. Şöyle ki, bu deyimi Sultan İkinci Bayezid Han-ı Veli, Safevi hükümdarı Şah İsmayil Hatayi, Yavuz Sultan Selim, Ragıp Paşa şiirlerinde başarıyla kullanmışlar. Önce şunu belirtmemiz gerekir ki, atasözlerinin, deyimlerin, hikmetli ibarelerin şiir dahilinde kullanılması "irsalul-mesel" veya "temsil" olarak biliniyor. Ortaçağ şairleri bu sanattan faydalanarak şiirin içeriğini, anlam etkisini daha da kuvvetlendirmeye muvaffak olmuşlar. Klasik şairlerimiz derin bilgelik ve nasihat içeren bu deyimleri, çoğu zaman herhangi bir değişiklik yapmadan, doğru yerde ve uygun zamanda kullanarak eserlerine halktan gelen yaratıcılk ruhu kazandırmşlardır. Hatta Farsça yazan Türk şairleri bile, Türk düşüncesinin, Türk ruhu ve Türk ahlaki eğitiminin ürünü sayılan eski deyim ve söylenceleri Farsçaya çevirerek zaman zaman eserlerinde kullanmışlar. "*Hakani, Nizami, Avhadi, Essar, Arif Erdebili, Hatayi ve Fuzuli sanatı, halk şiirinin nadir güzellikleriyle beslenerek gelişmiştir*."[4] Her halkın sözlü edebiyatı onun tarihini, kültürünü, yaşam tarzını ve ahlaki değerlerini içermektedir. Sözlü edebiyat, her milleti tanımlayan ve kimliğini gösteren başlıca yaratıcılık alanlarından biridir. Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin sahip olduğu sözlü edebiyat, onların genetik kodlarını taşıyan manevi mirastır. "*Azerbaycan edebiyatının kaynağında zengin ve derin içerikli Azerbaycan folkloru durmakta*" ifadesi bir kez daha görüşümüzü

[2] http://www.on5yirmi5.com/dosya/turkiyenin-illeri/54-sakarya-hakkinda-genelbilgi
[3] http://www.kulturportali.gov.tr
[4] A.Rüstemova, *Seçilmiş Eserleri*, Cilt I, 2014 Bakı, s.290.

teyit etmektedir.[5] Sözlü edebi örnekler, hacmine veya boyutuna bakılmaksızın çok çeşitli konuları kapsar. Özellikle de atasözleri mensup olduğu halkın maneviyatı hakkında dolgun fikir oluşturmaktadır.

Osmanlı, Azerbaycan ve Cağatay sahası Türk edebiyatında halk kültüründen çeşitli etkilenmeler görmek mümkündür. Bu etki ve benzerliklerin "Oğuzname" lerden, "Kitab-i Dedem Korkut" tan, eski oğuz toplumunun sahip olduğu kültürel mirastan, ortaya koyduğu sözlü edebiyattan geldiğini diyebiliriz. Bununla ilgili araştırmalarda okuyoruz: "*Eski oğuzların düşüncesinde tarihen verilen tanımlamaya göre "atasözleri Kur'an'a girmez". Oğuz hikmetlerinden türlü haberler veren "Oğuzname" gibi yazı kaynaklarından apaydın görüldüğü gibi hafızalarda her zaman canlı kalarak bu günleredek yaşayan ve bundan sonra da yaşayacak olan o öğütverici örnekler atasözlerinin ne kadar muhafazakar olduğunu gösteriyor.*" [6] birçok atasözlerinin Korkut Ata tarafından söylenildiğini biliyoruz. "Kitab-i Dedem Korkut" eseri bir "Oğuzname" olarak kendiliyinde büyük hikmet hazinesidir. Korkut Atanın dilinden söylenilen öğüt ve nasihatlar asırlar geçmesine rağmen canlılığını korumakta ve günümüz Azerbaycan'ında ve günümüz Türkiye'sinde kullanılmaktadır. Edebiyat araştırmacısı A.Rustemova Azerbaycan edebiyatının zenginliğinin kaynaklarından bahsederken yazıyor: "*Bu kaynaklardan biri Eski ve Orta Doğu'daki yazıtlar, tarihi yapıtlar ve belgelerse, diğeri ve daha önemlisi halkın sözlü edebiyatı, mucizevi tesir kudretine sahip folklor örnekleridir.*" [7]Sözü edilen örnekler arasında atasözleri özel bir yere sahiptir. Gördüğümüz gibi, tarih boyunca sözlü halk edebiyatı örnekleri içerisinde hacimce küçük, fakat muhtevası geniş olan atasözlerine daha çok müracaat edilmiş, bu türün didaktik mahiyeti daha fazla ilgi çekmiştir. Halkın düşünce tarihinde sınanarak onun ruhunu, milliliğini tecessüm ettirmek açısından bütünlük arz eden deyimler günümüzde de Türk insanının her anında, hayatının her alanında güncelliğini korumaktadır. Bu konuyla ilgili okuyoruz: "*Atasözleri mecazi tefekkürün özdeyiş şeklinde ifadesi olmak itibariyle Milli düşüncedeki cilalı tarihi tecrübeyi, derin ve büyük hayat gerçeklerini sanatsal idrak ve hayal gücünün süzgecinden geçirerek yaşatıyor, onları tükenmez bir enerjiyle dolgun şekilde temsil ediyor.*" [8] Atasözleri insanların hayatında bir nevi didaktik ahlak telkini rolünü üstleniyor. Bu öğütverici deyimlerde önemli insani nitelikler sayılan sabır, kanaat, cömertlik, iyilik ve fazilet tüm insanlığın dayanmalı olduğu değerler olarak kabul edilir ve bilge dedelerimizden bize miras kalan bu deyimler yalnız o niteliklere sahip olmakla insan olmanın mümkün olduğunu telkin etmektedir. Az söz söyleyerek dolgun fikirler ifade etmek, mantıklı sonuçlara varmak, nihayet, en önemli hayat gerçeklerini ve dünya hakikatlerini ifade etmekte atasözlerinin benzeri yok, desek, yanılmış olmayız. Folklor araştırmacısı C.Beydili'nin konu ile ilgili fikirleri böyledir: "*Atalardan kalma bu öğütlerin bazen bir tanesinde belirtilen konularla bir ulusun, nice nesillerin zekası ışığında teşekkül eden ahlakına, dinine ve felsefesine, Milli bedii idrak ve hayal gücünün sonsuz genişliğine, kısacası, milleti millet yapan tüm ahlaki değerlere hakim olmak mümkün.*" [9] Gerçekten de, katkısız bir yaratıcılık ürünü olan atasözlerinde, Milli nitelikleri, ulusun dil özelliklerini gözlemleyebiliyoruz. Dil ise milletin Milli kimliğidir, onun Milli mevcutluğunu belirleyen önemli servettir. Öğütverici deyimler taşıdığı dil zenginliği ile birlikte, Türk sözlü edebiyat hazinesinin değerli incileridir. Bu anlamda, "*her millet kendi dilinde görünüyor*" ifadesi boşuna söylenmemiştir.[10]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk halklarının birçok ortak değeri vardır. Sözlü edebiyat örneklerinde bu ortaklığa daha sık rastlanır. Aynı zamanda farklılıklar da yok değil. Farklı yönlerin varlığı doğal durum olarak, Türk halklarının farklı coğrafi bölgelerde, farklı iklim koşullarında yaşaması ile ilgilidir. Üstad Dr. F. Köprülü edebiyatın toplumu etkileyen her alanla ilişkili şekilde gelişmesi konusunda yazıyor: "*Hakikaten bir milletin coğrafi çevresiyle, sonra dini, iktisadi, hukuki, ahlaki, bedii, siyasi hayatiyle edebiyatı arasındaki bağlantılar o kadar açıktır ki, bu hususta*

[5] http://azerbaijan.az/portal/Culture/Literature/literature_a.html
[6] Atalar sözü, 2004 Bakı, s.9.
[7] A.Rüstemova, *Seçilmiş Eserleri*, Cilt I, Bakı 2014, s.290.
[8] Atalar sözü, s.4.
[9] Atalar sözü, s.4.
[10] K.H. Veliyev, Elin Yaddaşı, Dilin Yaddaşı, Bakı 1987, s.7.

izahatı bile fazla görüyoruz." [11] Türkiye ve Azerbaycan türklerinin sözlü edebiyatı onun tarihini, kültürünü, yaşam tarzını ve ahlaki değerlerini içermektedir. Özellikle de atasözleri mensup olduğu halkın maneviyatı hakkında dolgun fikir oluşturmaktadır. Sahip olduğu Milli geleneklere sadık kalan Türk toplumu, genetik unsurların taşıyıcısı olan bu manevi mirası koruyarak nesillerden nesillere ulaştırmıştır. Anadolu'da, Avrupa'da, Balkanlar'da, kısacası, Türklerin ayak bastığı meskun olarak yaşam sürdürdüğü her yerde bu mirastan örnekler bulmak mümkündür. Sakarya da Türk topluluklarının bu tür manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktardığı eski tarihi yörelerdendir. Bu coğrafyaya çeşitli yerlerden Türk kavimlerinin gelerek meskun olduğu söyleniyor: "*13.yüzyılın sonlarına doğru Konur Alp, bugünkü Adapazarı Havzası'nı fethederek Türk hakimiyetini yeniden sağladı. Orhan Gazi zamanında yapılan bu fetihlere ithafen Sakarya ve çevresinde padişah adına Orhan Camii'ler yapılmıştır. İlk olarak batı Türkistan ve Azerbaycan'dan gelen göçebe Türk boyları buralarda köyler ve kentler kurmuşlardır.*" [12] Yukarıda bahsettiğimiz rivayetle ilgili söylenen deyimi de bu yörelere o kavimlerin getirmiş olduğunu ihtimal ede biliriz. Mevzubahis deyimin Türk boyları içinde meşhur bir atasözü olarak yaygın şekilde kullanılması sebebiyle bu söylemin Türk asıllı divan şairlerinin eserlerinde de zaman zaman yer aldığını görebiliriz. Deyime 16. yüzyıl Türk şiirinde daha sık rastlamak mümkün. Bu asır Türkçenin şiirde yaygın olarak kullanıldığı, halk şiirinin divan edebiyatını önemli derecede etkilediyi devirdir. 16. yüzyılda da hem saray muhitinde, hem de saray dışında yaratılan edebiyat barındırdığı nasihat verici görüşlerle insanın manen yükselişini, ruhunun zenginliğini sağlayan ahlaki telkinin ifade edilmesine yönelmişti. Bu kez daha kapsamlı, daha anlamlı bir biçimde ve kıymetli eserler şeklinde. En önemlisi ise, bu durum zengin ana dilimizin geniş imkanlarından ve halk edebiyatımızdan yararlanmayla mümkün oluyordu. Hatayi mahlasıyla şiirler yazan Safevi hükümdarı Şah İsmayil kendi sarayında Türkçe'nin kullanılmasını dikkate almış, Türk halkının sözlü edebiyatından yararlanarak Türkçe birçok eser ortaya koymuştur. Kaynaklarda Hatayi hakkında şöyle bahsediliyor: "*Çağdaşları ve hayranlarının "sâhib-i seyf ü kalem" diye nitelediği Şah İsmâil, Âzerî edebiyatının en önemli şairlerindendir. Şiir yazacak derecede Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçe yazarak Âzerî edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamış, Âzerî edebiyatı âdeta, "Hatâyî" mahlasını kullanan Şah İsmâil ile olgunluk safhasına erişmiştir.*"[13] Hatayi, yazdığı bir kıt'ada mevzubahis deyimi çok güzel bir şekilde kullanarak ona ölümsüzlük kazandırmayı başarmıştır. Şiirin tamamı şöyledir:

Aşk deryasında kavvas olmasan merdanevar,
Geçme namert köprüsünden, koy aparsın su seni.
Dün benövşe seyr ede gördüm nihani geşt edir,
Dilberim eğnine giymiş bir kabayi-suseni.[14]

Şairin mürettep divanından örnek olarak getirdiğimiz kıt'ada Hatayi'nin deyimin birinci kısmına yer verdiğini görüyoruz.Kıt'a, arap şiirinden gelen bir nazım şekli olsa da Hatayi çok yaygın olan bir halk deyimini bu şiir dahilinde başarıyla kullanabilmiştir. Hece vezninde kaleme aldığı eserlerinin çoğunda öğüt ve nasihat nitelikli satırların olduğu Hatayi burda da çalışkanlığı, emek verebilmeyi, mertliği taktir ettiğini, namerte boyun eğmektense ölmeyi tercih ettiğini dile getiriyor. Hatta bir şiirinde okuyucusuna öğüt verdiğini kendi diliyle söylüyor.

Gel öğüt vereyim, öğüt alırsan,
Hizmet eyle gene gülü bulunca.[15]

[11] Mehmet FuatKöprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 2011, s.27.
[12] "SakaryaTarihi/GenelBilgiler", i-gunler.com, 7 Mart 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişimtarihi: 2009-08-29
[13] http://www.islamansiklopedisi.info
[14] Hatayi, *Eserleri*, Bakı 2005, s.224.
[15] Şah İsmayil Hatayi, *Geçme Namert Köprüsünden*, Bakü 1988, s.23.

Hatayi nasihatlarında "kişi ikrarsız yollara bağlanmaz" deyerek insanlara dikatli, sadakatlı, cesur ve sözünün sahibi olmayı, akidesinden dönmemeyi tavsiye ediyor. İyi bir insan olmak için önce nefisten arınmak gerektiğini şu satırlarla belirtiyor.

Sil-süpür kalbini sütten beyaz et,
Öldür nefisini, şeytandan arıt,
Doksan dokuz yere çıktı Bayezit,
Haline münasip yeri bulunca.[16]

Öğüt içerikli ayrı-ayrı şiirleri dışında bir "Nasihatname" eserinin de olması sebebiyle Hatayi, Azerbaycan edebiyatı tarihinde didaktik şair olarak tanınmaktadır. Hakkında bahsettiğimiz söylemin bir halk deyimi olduğu ve Hatayi'nin bu deyimi halktan alıp kullandığı şüphesizdir. Eserlerinde nasihat ve öğütlere bolca yer vermesi deyimin "Hatayi sözü" olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Şöyle ki, 16. yüzyılın sonu, 17.yüzyılın başlarında yaşamış Zafer mahlaslı şair Murtezakulu Han Şamlu bu söylemi şiirinde kullanarak onun Hatayi'ye ait olduğuna dair ayrıca vurgu yapmıştır.

Dün benefşe içinde gördüm nihani seyr edir,
Nergisi payine salmış lal etmiş suseni.
Ram etmiş özüne senin kimi seyyadı ol,
Özüne gul eyleye ol dilberi-bedhu seni.
Yasemenler cümlesi batmış gögilen gareye
Ta ki, ol eğnine giymiş bir kabayi-suseni
Ey Zafer, bu goftgu Sultan Hatayi sözüdür,
Geçme namerd körpüsünden, goy aparsın su seni.[17]

Murtezakulu Han bir devlet adamı idi; divanbeyi, gorçubaşı, Kirman valisi vazifelerinde çalışmıştı. Zafer mahlasıyla yazan şairin Farsça ve Türkçe şiirler divanı var. Kaynaklarda daha çok Türk Cağatay şairi Nevayi'nin etkisi altında şiirler yazdığı belirtilen şairin eserlerinde Hatayi şiirinin de önemli tesiri hissedilmekte. Örnek olarak yukarıda baktığımız parçalarda da şair Zaferin Hatayi'den etkilendiyi görülmektedir.

Söylemin diğer bir şekilde şiirlerinde geçmiş olduğu daha bir edebi şahsiyet Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'dir. Büyük Osmanlı devletinin başında durarak hükümdarlık yapması ile beraber hem de Türkçe ve Farsça divan sahibi olan Sultan İkinci Bayezid Han-ı Veli, adıgeçen söylemi başarılı bir şekilde şiirinde kullanmıştır. Adli mahlasıyla şiirler yazan bu Osmanlı padişahı devletin düşmanlarının esir ettiği kardeşi Cem Sultan'a seslenerek "*Kok(la)ma nadan elinde gül, al eline suseni, Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni*" beyitini söylemiştir.[18] Sultan İkinci Bayezid kendisine karşı kullanılan kardeşine bu deyim vasıtasıyla öğüt vermeye çalışmış, onu nadanlara ve namertlere fırsat vermemesi için uyarmıştır. Bu şair ruhlu Osmanlı sultanı ile ilgili şunları okuyoruz: "*Kendisi de âlim ve şair olan II. Bayezid kendi devrini âlimler, şairler devri haline getirmiştir, birçok yönden babası Fatih'i aratmamıştır. II. Bayezid, şiirlerinde mütevekkil ve şükredicidir, bazen de bir hak ve adalet arayıcısıdır*." [19] Az önce baktığımız örnekte bize malum söyleşinin ikinci kısmının belirtildiğini görüyoruz. Temkinli ve ileriyi görebilen bir hükümdar olarak tanınan Sultan II Bayezid bu söyleşi ile Cem Sultan'a önemli tavsiyede bulunmuştur. Ona nadan elinden gül almamayı, sade susen çiçeğini tercih etmesini söylemekle, düşmanların yardımıyla hanedan başına

[16] Şah İsmayil Hatayi, *Geçme Namert Köprüsünden*, Bakü 1988, s.23.
[17] Mürtezakulu Han Şamlu, *Divan*, Bakü 2006, s.88.
[18] http://siddik-demir.blogspot.com7 Aralık 2015 Pazartesi
[19]http://www.edebiyatvesanatakademisi.com/divan-siiri-ve-sairler/ii-bayezit-adli-divani-ve-siirlerinden-secmeler Ekleyen: Şahamettin Kuzucular, 31 Ekim 2014 Cuma

gelmektense kendini sele, suya vererek ölmeğin daha şerefli olduğuna vurgu yapmaya çalışmıştır. Cem Sultan'ın buna cevap olarak şu satırları yazdığı malumdur.

Nice kim gözlerim ol gözleri fettan uyumaz
Gerçek imiş bu mesel, fitne-i devran uyumaz.[20]

Azerbaycan'da halk arasında çok yaygın olan bu deyim Osmanlı topraklarında da halk dilinde yeteri kadar meşhur olmalı ki, ağabey kardeş mektuplaşmasında bu kadar güzel bir şekilde kullanılmış olsun. Deyim içeriğindeki çok önemli mesajdan, tarihi ehemmiyyet taşıyan öğütden dolayı etkileyici bir deyim olduğu için II. Bayezid onun Cem Sultan'ın kararlarında değişim yaratabileceğine ümit besleyerek şiirinde kullanmıştır. Adli mahlasıyla şiirler yazan II Bayezid Türk edebiyatı tarihinde önemli yere sahip bir edebi şahsiyet olarak tanınmakta. Şiirlerine Necati, Muhibbi, Ahi, Mesihi, Taşlıcalı Yahya ve Cafer Çelebi'nin nazireler söylemesi Sultan İkinci Bayezid Han-ı Veli'nin dönemin yetenekli şairlerinden biri olduğunu gösteriyor. Adli mahlaslı sultanın edebi kimliği hakkındakı bilgilerde şöyle bahsediliyor: "*Bayezid'in şiirleri mizacının bir yansıması olarak tasavvufi özellikler taşır. Bunlar sade ve samimi bir dille ifade edilmişdir.*" [21] 16. yüzyıl şairlerinin bir çoğunun tasavvufi eserler yazdığını biliyoruz. Bu eserlerin büyük bir kısmı Farsça ve Arapça kelimelerin fazla oluşu sebebiyle zor anlaşılan bir dile sahipti. Bu anlamda Adli şiir dilinin sade ve anlaşılan olmasına özen gösteren dönem şairlerindendi. Daha önce belirtildiği gibi, hükümdar şair Hatayi de dönemin sade dilde yazan kalem sahiplerindendi. Sultan II Bayezidin düşüncelerini samimi bir dille ifade etdiği Münacat şiiri daha çok bilinen eseridir.

Hudâyâ Hudâlık sana yaraşur
Nitekim gedâlık bana yaraşur
Çü sensin penâhı cihan halkının
Kamudan sana ilticâ yaraşır [22]

Şair her bir insan evladının Allahın kudreti karşısındakı acizliğinden, tüm bendelerin Tanrı lutfuna muhtac olduğundan bahsediyor ve bunu sade, akıcı bir dille satırlara döküyor. Daha önce belirttiğimiz gibi, Türk şiir tarihinde bu söylemin eserlerinde rastladığımız diğer şairler de vardır. Yavuz Sultan Selim'in de mevzubahis deyimi kullandığı rivayetlerde geçmektedir. Kaynaklarda Yavuz Sultan Selim'in bu deyimi Ridaniye seferine giderken Konya Ereğli dolaylarında söylediğinden bahsediliyor. Onun bu sefere katılırken bir köprüden geçmek istememesi ve karşı kıyıya geçmek için ordusuyla beraber sulara dalarak şu sözleri dile getirdiyi rivayet ediliyor: "Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni, Yatma tilki gölgesinde ko yesin aslan seni". Bazı kaynaklarda söylemin bir efsaneyle ilgili olarak yarandığından da bahsediliyor. "Ziya Efendi efsanesi" olarak bilinen bir söylenceye göre,

Yavuz Sultan Selim İran seferine giderken Karaman-Ereğli güzergahında yer alan Ayrancı bölgesine geldiğinde akar su üzerindeki bugün "Ziya Efendi Köprüsü" adı verilen köprüden geçmek ister.Ziya Efendi ve adamlarınca karşılanıp, köprüden geçmelerine izin verilmez. Yavuz, Ziya Efendi'ye köprüden geçmek için fazlasıyla para teklif eder. Ziya Efendi kabul etmeyerek Yavuz Sultan Selim'e gözlerini kapatıp, açmasını söyler. Yavuz gözlerini açınca dağların taşların altın olduğunu görür. Ziya Efendi bu işte paranın önemli olmadığını ancak kendisini geçirtmeyeceğini söyleyince, Yavuz da "Geçme namert köprüsünden, seller alırsa alsın beni" diyerek ordusunu sudan geçirir. Sudan geçerken iki asker boğulur ve iki katır da sırtındaki erzaklarla birlikte suya kapılır kaybolur.[23]

[20] http://siddik-demir.blogspot.com7 Aralık 2015 Pazartesi
[21] A.A.Şentürk-A.Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2004, s.185
[22] Yavuz Bayram, *Amasyaya Vali Osmanlıya Padişah Bir Şair: Adli (Hayatı, Şahsiyeti, Şairliği, Divanının Tenkitli ve Orijinal Metni)*, Amasya Valiliği Yay, Amasya 2009, s.179.
[23] https://groups.google.com azizvkilic 06.03.12

Daha sonra Sultan Yavuz, ölen askerlerin düşman casusu olduğunu, kaybedilen erzaklarınsa dul ve yetimlerden gönülsüzce alındığını öğreniyor. Deyimle ilgili bahsettiğimiz diğer padişahlar gibi Yavuz Sultan Selim'in de şiir sanatına yakın olduğu, bilgili ve yetenekli şairlere rağbet beslediği söylenir. Kendisi de şair olan Sultan Selim'in daha çok Farsça şiirler yazdığı bilinmektedir. Sultan Selim Horasan, Tebriz ve Buhara'dan olan en seçkin şair, mimar, musikişinasları etrafında toplamıştır. Yavuz Sultan Selim hakkında bunları okuyoruz: "*İyi bir eğitim gören Yavuz Selim, bilime ve sanata önem verir, sanatkarlara ise saygı gösterir, hürmet ederdi...Kendisi de bizzat şiirle meşgul olmuş ve Farsça bir divan tertip etmiştir*." [24] Türkçe de şiirler söyleyen sultanın şiirde mahlası, Selimi olarak bilinmektedir. Görüldüğü gibi, büyük bir coğrafyada Türk boyları tarafından yaygın olarak kullanılan atasözü niteliğindeki sade bir deyim tarihi olaylarda birbirine düşman kesilen hükümdarlar tarafından aynı devirde, aynı şekilde dile getirilmiş, herbirinin kendi bakış açısını ifade etmesine vasıta olmuştur. Bu durum manevi servet olan halk sözlü sanatının ebediyaşar olduğunun, tarih ve siyasetten, tüm maddi servetlerden yüksekte durduğunun göstergesidir. Bir kaynakta söylemin Fuzuli şiirinde de rastlandığından bahsedilse de Fuzuli'nin eserleri içerisinde deyime rastlamıyoruz. Literatürde "Geçme namert köprüsünden" şeklinde başlayan söylemi 17. yüzyıl şairlerinin de kullandığı ile ilgili bilgiler geçmektedir. Şöyle ki, bazı kaynaklar sözügeçen deyimi "Koca Ragıp Paşa sözü" olarak da kayd ediyor. 17. yüzyılın diğer bir ünlü şairi Güvahi birçok atasözleri gibi bu öğütverici söylemi de meşhur "Pendname" eserine dahil etmişdir. Bir kaynakta Güvahi ile ilgili şöyle bahsediliyor: "*Sakarya Geyve'de doğdu. Osmanlı Divan Şairi. Yavuz Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamıştır. Sipahi ve tımar sahibidir. Atasözlerini şiire uyarlamasıyla tanınmıştır*."[25] Azerbaycanın 19. Yüzyılda yaşamış aydınlarından olan Sait Efendi Ünsizadenin "Akaitvenasayih" adlı ders kitabı Güvahi'nin 2133 beyitlik "Pendname" sinden esinlenerek yazılmıştır. Kitabın yazarı bu noktaya özellikle değinerek Güvahi'nin sanatkarlığına hayranlığını ifade etmişdir. "Akaitvenasayih" kitabının giriş bölümünde on altıncı yüzyılın büyük divan şairi, atasözlerini ve deyimleri nazımla eserlerine getiren **Güvahi'**nin ismi saygı ve sevgiyle anılıyor. Sait Ünsizade Güvahi'den "*hazreti-vacibü-teala*" diye bahsediyor.[26] Asıl adı Mehmet Süreyya olan şairin eserleri bir dönem eğitim amaçlı kullanılmıştır. Azerbaycanın on dokkuzuncu yüzyıl şairlerinden üstad Seyyid Azim Şirvani de Güvahi'yi daim saygı ve rahmetle anmış, ozamanlar Şamahı şehrinde bulunan "Meclis mektebi" nde öğrencilerine seve-seve onun eserlerinden örnekler vermiştir. Görüldüğü gibi, dualarıyla Sakarya nehrinin yatağını değiştirmeye kudreti yeten Sakaryalı bir ermişin dilinden söylenmiş olan bu halk deyimi asırlarca Osmanlı ve Azeri sahası Türk edebiyatının ünlü şahsiyetleri tarafından şiirlerde kullanılmıştır. Bu deyimin kullanıldığı örnekler arasında yaptığımız karşılaştırma Türk fikir tarihinin ve ahlakının bütünlüğünü ve zenginliğini ortaya koymaktadır.

Azeri sahası Türk edebiyatı Türk şiirinin Azerbaycan sahasında oluşmuş örneklerinin tamamıdır. Bu anlamda ulu önder M.K.Atatürk'ün "Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz" [27] deyimi edebiyat araştırıcılarının yoluna ışık tutmaktadır.

Kaynakça

Atalar sözü, Bakı 2004.

Bayram, Y. *Amasyaya Vali Osmanlıya Padişah Bir Şair: Adli (Hayatı, Şahsiyeti, Şairliği, Divanının Tenkitli ve Orijinal Metni),* Amasya Valiliği Yay., Amasya 2009.

Hatayi Şah İsmayil. *Geçme Namert Köprüsünden*, Bakı 1988.

Hatayi. *Eserleri*, Bakı 2005.

İnan, Abdülkadir. "*Türk Kültürü Dergisi*", Sayı 13, 1963.

[24] A.A.Şentürk, A.Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2004, s.256.
[25] http://www.tyb.org.tr/gumrukonu-yazilari
[26] http://az.strategiya.az
[27] Abdülkadir İnan, "Türk Kültürü Dergisi, Sayı 13, 1963, s.115

Köprülü, M.F. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 2011.

Rüstemova, A. *Seçilmiş Eserleri*, Cilt I, Bakı 2014.

SakaryaTarihi/GenelBilgiler". i-gunler.com 7 Mart 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 2009-08-29

Şamlu Mürtezakulu Han. *Divan*. Bakı 2006.

Şentürk, A-A. Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2004.

Veliyev, K. H. *Elin yaddaşı, dilin yaddaşı*., Bakı 1987.

http://azerbaijan.az/portal/Culture/Literature/literature_a.html

http://az.strategiya.az

http://www.edebiyatvesanatakademisi.com/divan-siiri-ve-sairler/ii-bayezit-adli-divani-ve-siirlerinden-secmeler Ekleyen: Şahamettin Kuzucular, 31 Ekim 2014 Cuma

http://www.islamansiklopedisi.info

http://www.kulturportali.gov.tr

https://groups.google.com azizvkilic 06.03.12

http://www.medyabar.com/haber/38610/karincali-dede-turbesinin-hikayesi.aspx11:52 | 28.05.2012

http://www.on5yirmi5.com/dosya/turkiyenin-illeri/54-sakarya-hakkinda-genelbilgi

http://www.peksen.com.tr

http://siddik-demir.blogspot.com 7 Aralık 2015 Pazartesi

http://www.tyb.org.tr/gumrukonu-yazilari

Sait Faik'in Sakarya Hikâyelerinde İki Şiirsel İzlek: 'Yaşama Azabı' ve 'Yaşama Sevinci'

ERCAN YILMAZ
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni / ercanyilmaz.ada@gmail.com

GİRİŞ

Modern Türk hikâyesinin kurucu babalarından sayabileceğimiz Sait Faik Abasıyanık'ın hikâyelerinde 'yaşama sevinci' izleğinin hemen bütün tezahürlerini görürüz. 'Yaşama azabı' ise onun 'Yazmasaydım deli olacaktım' haykırışının derinindeki bir izlek olarak hikâyelerinde bir yer altı ırmağı gibi daima varlığını hissettirir. Bu iki karşıt izleğin biraz da Sait Faik'in çocukluğundaki bazı tecrübelerden ve kişiliğinin bazı özelliklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Annesine göre, Sait Faik, tanıdığı çocuklardan hiç kimseye benzemez. Arkadaşlarına göre, kendisini çok yabancı hisseder. Sait Faik'in çocukluğu ailevî problemler içinde geçmiştir. "Babanın umursamazlığı ve annenin depandan ihtiyacı Sait Faik'in rûhî çelişkilerine sebep olmuştur." [1] "'Dünyaya hayretle bakmaya doğmuş' olma düşüncesi veya 'Lüzumsuz adam' imajı ferdin iç dünyası ile çevresi arasındaki uyumsuzluğun ifâdesidir. Bu uyumsuzluğu çözemediği yıllarda, 'her şeyden olduğu gibi, kendinden de hoşnut olmayan bir insan' olarak karşımıza çıkar." [2]

Sait Faik'i birçok hikâyesinde, toplumun gerçeklerine intibak edemeyen, çevresinden sürekli kaçan, insanlara güveni olmayan, adeta Cioran gibi "Gerçek bende nefes darlığı yapıyor" [3] diyen bir kişiliğin ipuçlarıyla karşımıza çıkar.

[1] Sait Faik Abasıyanık, *İbrahim Kavaz*, Şule Yay. İstanbul, 1999, s. 57
[2] a.g.e., s. 57
[3] E.M. Cioran, *Burukluk*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 25

Samet Ağaoğlu Sait Faik'e ilişkin bir yazısında şunları söyler: "Sait Faik, dünyada her sahada görülmüş, romanların, piyeslerin, psikanaliz tecrübelerin mevzuu olmuş canı sıkılan insanlardan biridir. Bu hal onda zaman zaman büyük ızdıraplara kadar varıyor. Onu birçok defa, fikirlerinden âdetlerine, yaşayış tarzına kadar sirayet eden değişiklikler içinde bırakıyordu."[4]

Çelişkiler içindeki Sait Faik, denilebilir ki "maddî yaşamın çeşitli bağlarıyla ruhun sonsuz hürriyeti arasında" [5] bir ömür sürmüş, bu iki zıt taraf onun hikâyelerinde "yaşama azabı" ve "yaşama sevinci" olarak tezahür etmiştir.

Yaşama Sevinci

"Dış dünyayı tek başına ve şahitsiz seyretmek isteği..." [6] Sait Faik'in poetikasını en güzel özetleyen cümlelerden biridir. 'Tekbaşınalık' ve 'seyretmek' eylemi, onun hemen her hikâyesinin genel atmosferini belirleyen unsurlar olarak çok önemli bir yere sahiptir.

'Meserret Oteli' başlıklı hikâyede, otelci ile müşteriler arasında duvardaki 'bir genç kız portresi'ne ilişkin bir diyalog geçer. Müşterilerden birinin "-Bu portrede, dedi, bir sürat var. Adeta ressam bu çehreyi yüz kilometre yapan bir trenin içinde geçerken durulmayan istasyonların birinde dikilmiş sıtmalı bir kız çocuk hayalini kafasında sonradan canlandırmış, büyütmüş de yapmışa benziyor." [7] Yorumuna "-Hemşirem ölmeden birkaç saat evvel" karşılığını verir Otelci. Kadın müşterinin "-Bu resmi siz yaptınız değil mi?" sorusunaysa otelcinin cevabı şudur: "Bizzat kendisi yapmış. Bir arkadaşı aynayı tutmuş. O kendi eliyle, işte resimdeki gibi gülümseyerek... Bizzat kendisi yapmış." [8]

Hikâyeyi neredeyse bir şiir metnine çeviren bu bölümde 'yaşama azabı' ile 'yaşama sevinci'nin adeta birleştirildiğini, bakışımlı iki ayna gibi birbirlerini çoğalttıkları söylenebilir.

Babamın 'İkinci Evi' başlıklı hikâyede küçük bir çocuğun "Mutfağında kızarmış ördek, suyuna bulgur ve irmik helvası hazırlanmış köy evi"nde başka bir çocukla karşılaşışını anlatan şu cümleler, küçük bir çocuğun yaşama sevincine ilişkin ifadeler olarak okunabilir: "Dediğim köy evine vardığımız zaman atlarımızı ufak, oya gibi bir köy çocuğu aldı. Kasketinin kenarına sokulmuş karanfile baktığımı sandığı için çiçeği bana verdi. Halbuki ben onun, ıslak saman rengindeki gözlerine, yüzünün aynı renkteki derisine bakmıştım. Kim bilir karanfili bana, belki de onları veremeyeceği için vermişti." [9] "Su kenarında yaz sıcağı kadar ılık çocuk"[10], "yüzünde ocakta kor olmuş dökülen bir odunun çıtırtısı çiçeklendi" [11] cümleleriyle anlatılan hikâyenin kahramanlarından Emin'in şiirsel ifadelerle çizilmesi dikkat çekicidir.

Bana kalırsa, Sait Faik'teki 'yaşama sevinci' izleğini en sarih bir şekilde ortaya koyan pasajlardan biri 'Bohça' başlıklı hikâyede kahramanın rüyasını anlattığı şu bölümdür: "Dut ağacının dibinde el ele idik. Saka kuşu ötede, ayva ağacında ötüyordu. Gökte büyük büyük yıldızlar vardı. Bir göl kenarında sazlı ve çakıllı bir koy kadar kocaman bir ay, ufkun bir köşesini doldurmuştu. Biz bu göl kenarına benzeyen aya doğru yürüyorduk."[12]

Bu rüya anlatımında Ahmet Haşim'in, Behçet Necatigil'in ve bilhassa Orhan Veli'nin şiirselliğini bulduğumu itiraf etmeliyim. Rüyadan alınan haz şu cümlelerle sezdirilmeye çalışılıyor: "Bir yemiş yemeden evvel alınan ihtisaslar,

---

[4] Samet Ağaoğlu, "Sait Faik", *Varlık Dergisi*, 1 Ağustos 1954, N. 409, s. 6

[5] Samet Ağaoğlu, "Âşina Yüzler: Fakat Hikâyelerinde Kendi Kişiliğini Birleştirince, Bir Roman Çıkıyor Ortaya", *Meydan* d. 29 Haziran 1965, N. 24, s.19

[6] Sabri Esat Siyavuşgil, "Sait Faik'i Anlamak (Önsöz)", *Semaver-Kumpanya*, İstanbul 1965, s. 10.

[7] Sait Faik, *Adapazarı Hikâyeleri*, Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 13.

[8] a.g.e., s. 14.

[9] a.g.e, s. 17.

[10] a.g.e., s. 18.

[11] a.g.e., s. 19.

[12] a.g.e., s. 21-22.

onu yedikten sonra alınan lezzetten daha berrak ve vazıhtırlar. Ben de, rüyamın nihayetinde acayip, cennetten insanları kovduran acayip, bir yemiş yediğimi hayal meyal hatırlıyorum."[13] Rüyâ üzerinden Freud'cu, haz üzerindense Lacan'cı okumalarını yapabileceğimiz bu ifadelerin bizi, 'yaşama sevinci' izleğinin mitik soy kütüğüne doğru götürdüğünü söyleyebiliriz. Marcel Proust'un 'Kayıp Zamanın İzinde' romanı geçmiş zamanı 'şimdi'ye taşımak için kurgulanmıştı. Bergson da 'istençsiz bellek' ifadesiyle benzer şeyleri vurgulamıştı. Yahya Kemal'in imtidâd dediği şeyi eser üzerinden değil şiir vasıtasıyla kendi hayatı üzerinden gerçekleştirmeye çalışan Sait Faik, adeta Tanpınar'ın dediği gibi "Yekpâre geniş bir ânın/Parçalanmaz akışında" dır. Görme, duyma, işitme ve dokunma duyularını harekete geçiren hikâyede özne, bu yolla kendi kişisel tarihine yolculuk yaparak çocukluğunun imgelerini 'şimdi'ye taşır. Bu 'şimdi'ye taşıma eyleminin mekânı muhayyel sevgilinin büyülü gözleridir. Burada belki muhayyel sevgiliden hareketle, anne ya da doğa bağlamında bir psikanalitik imtidâddan söz edilebilir. Bilinçdışı yoluyla edinilmiş bir 'şimdi' ve o 'şimdi'ye dair 'anlık' görüntüler Sait Faik'in güzelliği, bir tür yaşanılan zaman içinden kavradığını gösterir.

Gaston Bachelard 'Düşlemenin Poetikası (La poétique de la rêverie)' adlı kitabının 'Düşleme Üzerine Kurulan Düşler' bölümünde, bu hususta kışkırtıcı bir tespite yer verir: "Düşler ve düşleme, hülyalar ve hülyalara dalma, anılar ve anılara kapılma, bütün bunlar ruh durumlarımızı belirtmek için kullanılan son derece basit eril adlandırmaların ötesinde, sarıp sarmalayan ve yumuşacık olan her şeyi dişi kılma ihtiyacının birer belirtisidir." [14]

Sait Faik'in hikâyelerinde Bachelard'ın sözünü ettiği 'düşleme', 'hülyalara dalma', 'anılara kapılma' eylemlerinin yoğunluğu dikkat çekici bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bachelard'a kulak verecek olursak, bu, 'her şeyi dişi kılma ihtiyacı', Sait Faik'te 'dünya'yı bir kadın olarak alımlamak biçiminde tezahür edecektir. Şiirlerin önemli bir kısmında, dişiliğe ait unsurların, 'kadın' dolayımında hülya, düş ya da anılarla ilişkili olduğunu görmekteyiz.

'Yaşama sevinci' izleğinin Türk şiirindeki tarihinin mitik bir tarih olduğunu belirtir Hilmi Yavuz; 'yeniden doğuş miti'.[15] Bir izlek olarak 'yaşama sevinci' ferdî bir durumu ifade etmenin ötesinde, topluluğun ortak coşkusunu ve esrimesini imler. Şair, bir anlamda 'birey' değil topluluğun sözcüsü konumundadır. Meselâ Nâilî "Mestâne nukûş-ı sûver-i âleme bakdık/Her birini bir özge temâşâ ile geçdik" beytinde 'nakışlardan' yani nesnelerin imlerinden bahseder. Orhan Veli 'şeylerden' (gece, yıldızlar, koku, tepeden tırnağa çiçek açmış ağaç) söz ederken 'deli olan' bir özne kurar. Haşim de "Seyreyledim eşkâl-i hayâtı/Ben havz-ı hayâlin sularında" mısralarında Nâilî ve Orhan Veli gibi 'seyretmek' eylemine vurgu yapar. Gâlib Dede'nin "Âyine-i sîm-i havza her dem/Tasvîr olunurdu bir başka âlem" beytinde de benzer bir durum söz konusudur. Bütün bu misaller dilin simge dilinden im (imge) diline dönüşmesinin, bir anlamda da şiirdeki 'birey'liğin öncülleri sayılabilir. Ya da Adorno bağlamında, bu seyretme eylemindeki 'lirik ben'in aslında toplumsal olana vurgu yaptığını, bir imâ olarak da olsa, söylememiz mümkün görünmektedir.

Şimdi 'Bohça' hikâyesindeki rüyâ anlatımına tekrar bakabiliriz: "Dut ağacının dibinde el ele idik. Saka kuşu ötede, ayva ağacında ötüyordu. Gökte büyük büyük yıldızlar vardı. Bir göl kenarında sazlı ve çakıllı bir koy kadar kocaman bir ay, ufkun bir köşesini doldurmuştu. Biz bu göl kenarına benzeyen aya doğru yürüyorduk." (...) "Bir yemiş yemeden evvel alınan ihtisaslar, onu yedikten sonra alınan lezzetten daha berrak ve vazıhtırlar. Ben de, rüyamın nihayetinde acayip, cennetten insanları kovduran acayip, bir yemiş yediğimi hayal meyal hatırlıyorum." [16]

Görme, tatma, işitme, dokunma, koku alma duyularının hepsini birden harekete geçiren bir rüyâ. Algıdan doğan eksikliğin rüyâ ile ve hikâyelerdeki şiirsellikle giderilmeye çalışıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kanaatimce Sait Faik'in hikâyesi, tipik bir 'dünyalaşma', deyiş yerindeyse dünyada *doluluğa* ulaşma deneyimidir. Hilmi Yavuz'un Elitis'in şiiri dolayımında söylediği cümleler, 'Bohça'dan alıntıladığımız pasaj düşünüldüğünde Sait Faik'in hikâyesi

[13] a.g.e., s. 22.
[14] Gaston Bachelard, *Düşlemenin Poetikası*, İthaki Yay., İstanbul, 2012, s. 31.
[15] Hilmi Yavuz, *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*, YKY, İstanbul, 2005, s. 315.
[16] Sait Faik, *Adapazarı Hikâyeleri*, s. 22.

için de geçerlidir: "Çünkü bu doluluk, bu haz; objelerin beş duyuyla kavranmaya yatkınlığı, Ege'yle ve cinsellikle de çok yakından ilgili bir şeydir. Dünyada insan gövdesinden (kadın-erkek) başka, beş duyuyla kavranmaya yatkın bir obje yoktur. Dokunulabilir, işitilebilir, tadılabilir, koklanabilir, görülebilir... Algıyla bütünleniyor gibi... Doluluk... Yine de ele geçirilemez olan bir şeyin varlığı kendini duyuruyor ve o boşluğun imgeyle, şiirle tamamlanması zorunluluğu ortaya çıkıyor. İşte Elitis, birdenbire orada karşımızda..."[17]

Tanpınar, Hâşim'in 'hayatını kasten daraltmaktan' hoşlandığını belirtir. Bu Sait Faik için de geçerli bir tespit olabilir. Ada hayatı düşünüldüğünde Sait Faik'in hem 'yaşama azabı' hem de 'yaşama sevinci'ni deneyimlediğini söyleyebiliriz. "Tekdüzelikte imgelemi kışkırtan bir büyü vardır" tezini doğrularcasına onun hikâyelerini, bu iki 'yaşama azabı' ve 'yaşama sevinci' izlekleri bağlamında okumamıza imkân veren nedir? Belki de, hikâyenin de yarı yarıya bilinç dışı bir bellek yaşantısına açık bir tür olmasından... Sait Faik, bana öyle geliyor ki, Proust gibi söylersek, belki de Türk hikâyesinde, istençsiz belleği ('mémoire involontaire') yeniden-üreten en önemli hikâyecidir.

Ressam duyarlığı, hiç şüphesiz Sait Faik'in en belirgin özelliğidir. Doğrusunu söylemek gerekirse 'yaşantı' ya da 'gerçek'in hikâyecisi olmaktan çok anların adamıdır Sait Faik. An'a yaptığı vurgu onu, Bergsonvari bir sezgi ve zaman algısıyla birleştirir. Maziyi ve istikbali adeta 'hâl'de toplamıştır ve bu, bir bakıma imtidâd demektir. Heidegger gibi söylersek, Sait Faik, hayâl-rüyâ-imge yoluyla varoluşun karanlığını aydınlatmak ister gibidir. Bu tavır, onu Türk şiirinin mitik tarihinde 'yaşama sevinci' izleği dolayımında şairlerle buluşturur.

Sait Faik'in hikâyelerinin genel havası 'yaşama sevinci'yle ilgilidir. Bunun yanında en az yaşam sevinci kadar önemli bir husus vardır ki o da 'yaşama azabı' izlediğidir. Belki Necatigil gibi "Yaşamak azaptır çok zaman" net değildir bu tavır Sait Faik'te ama satır araları ve hikâyelerin okurda bıraktığı tat itibariyle hayatı azaba döndüren durumların, yaşantıların ve insanların arka plandaki varlığı rahatlıkla sezilecektir.

Yaşama Azabı

Sait Faik'in 'Hancının Karısı' başlıklı hikâyesinin ilk iki paragrafı 'yaşama azabı' izleğinin belirgin kılınması bakımından önemlidir: "Yanıma sabahları gözlerimin içine bakan, akşamları beni kapımın eşiğinde bekleyen sarı bir köpek aldım. Beni her şey aldatıyordu. Mısır tarlalarından geçerek kenarına vardığım su, uzaktaki beyaz yazın içinde uyuklayan kasaba, kasabanın havuzu fıskıyeli gazinosunda tavla oynadığımız şişman tüccar, şehrin belediye bahçesinde yanına oturduğum, küçük kızları beraberce seyrettiğimiz delikanlı, hatta şehir haricinde ceviz ağaçlarının gölgesine uzandığımız yulaf demeti saçlı Boşnak çoban, hepsi, her şey, su, değirmen, gölge, güneş, mor püsküllü çapkın mısır koçanları, her şey beni aldatıyor.

Kimi zekâma, kimi hırsıma, kimi maddeme, kimi ruhuma sataşıyor. Yeis bir kartal hızıyla kafamda kanat geriyor. Kimseyi, hiçbir şeyi sevmemek için elimi, kolumu sallayarak kendime derdi çağırıyordum. Dert, sararmış buğday tarlalarının üstünden geçen rüzgâr hışırtısıyla gelip beni buluyor. Ben bir başak gibi sallanıyordum. Ne sular şarkı söylüyordu. Ne de tarlalarda ekin biçen sessiz, sakin köylüler bana yol gösteriyordu." [18]

Görüldüğü üzere Sait Faik, hem insan hem de insandan kaynaklanan bir sıkıntıyı adeta yaşama azabını imâ eder biçimde ifade etmiştir. Bir hayli naif bir ruha sahip olan Sait Faik, bu pasajlarda kendisini anlatıyor gibidir. "Bir hikâyeciden ziyâde bir şâirin rûh yapısı ile dünyaya" gelen Sait Faik için Peyami Safa şöyle söyler: "Sait bütün istek ve iddialarına rağmen bir şarklı idi, şairdi ve aristokrattı." [19] Mehmet Kaplan da Sait Faik'in mizacında şiir cevherinin galip olduğunu söylerken aynı noktaya işaret etmiştir. Tezsiz ve olaysız modern hikâyenin en başat unsurların-

[17] Hilmi Yavuz, *Şairin Zihin Tarihi-Şiir Söyleşileri*, Editör: Sakine Korkmaz, Granada Yayınları, İstanbul, 2012, s. 179.
[18] Sait Faik, *Adapazarı Hikâyeleri*, s. 41.
[19] S.F. Abasıyanık, *İbrahim Kavaz*, s. 76.

dan biri de şiiriyettir. Bu unsuru, tabiatından gelen hususiyetlerle birleştirmeyi başaran Sait Faik'in az önce sözünü ettiğimiz pasajlarındaki şiirsel üslûbu bilhassa dikkat çekicidir.

19. asrın başındaki toplumsal değişim bağlamında Ahmet Hamdi Tanpınar, '19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'ni, "Türk insanında başlayan bir buhranın ve yeni ufuklar ve değerler etrafında yavaş yavaş kurulan bir iç düzenin tarihi" [20] olarak nitelendirir.

Dönemin şairlerinden Âkif Paşa'nın 'Adem Kasidesi'ndeki 'diltengî-i hestî' ifadesi bu anlamda dikkat çekicidir. Yaşama azabı, Fransızların angoisse kelimesiyle karşıladıkları bir durumu ifade eder. Âkif Paşa, bu yaşama azabını kendi hayatında da tecrübe etmektedir. Ona göre: "Herkese bâr-ı belâ kendisinin varlığıdır." Âkif Paşa'nın, 'adem'e (yokluk) sığındığını görüyoruz. Yaşama azabı, bireysel bunalım ya da buhran Divan şiirinde alıştığımız bir durum değildir. 'Adem Kasidesi', toplumun içinde bulunduğu bunalımlı döneme de işaret etmekle birlikte Âkif Paşa'nın bilhassa "Öyle diltengî-i hesti ile öyle rencûrum kim/Hûn olur nâlelerimden dil-i ferdâ-yı adem" beytindeki 'diltengî-i hestî' (yaşama azabı) terkibiyle bir anlamda felsefî bir sorunu imlediğini görürüz. "Ferdî meselelerin bu tarz bir nevi felsefî azaba yol açacak kadar plan değiştirmesi, eski edebiyatımızda ilk defa görülen vakıadır." der Tanpınar. Tanpınar'ın bu tespitine karşı çıkan Hilmi Yavuz tezini şu argümanlarla savunur: "Hemen belirteyim: Tanpınar yanılıyor. Âkif Paşa'da yaşama azabı, Tanpınar'ın sandığı gibi, 'bireysel' (*ferdî*) bir sorun olarak öne çıkmaz. *Kasîde*, Âkif Paşa'nın bu sorunsalı bireysel değil, dinsel bir sorun olarak kavradığını gösterir. Burada da şair, bir cemaat söyleminin içinden konuşmaktadır. Yaşama sevinci izlediği ne denli *mitik* ('mythique') ise, yaşama azabı o denli dinsel bir izlektir burada: Türk şiirinde birey yoktur. Şiir ister mitik, ister dinsel olsun, her iki düzlemde de, bir *cemaat* söylemi olmak konumundadır. Şiirde *birey* olmadığı için, felsefe de yoktur." [21]

Sonuç

Yavuz'un bu tespitlerinden yola çıkarak Sait Faik'in hikâyesindeki Sakarya (Adapazarı) hikâyelerindeki 'yaşama azabı' ve 'yaşama sevinci' izlekleriyle ilgili şunları öne sürmemiz mümkün görünüyor: Sait Faik'in doğanın yeniden doğuşu karşısındaki coşkunlukla karşımıza çıktığı ya da kurguladığı hikâyelerinde 'yaşama sevinci' topluluğun ortak yaşadığı duyguyu ve esrimeyi imlemesi bakımından 'yeniden doğuş miti' hem de 'birey'in ortaya çıkışı ile ilişkilendirilebilir. Sait Faik, kimi hikâyelerinde yeniden doğuş miti'ni yeniden üreten birey olarak konuşmaktadır. Yani 'yaşama sevinci' bir varlık sorunu olarak konulmazken kimi hikâyelerinde 'birey'in varlık sorunu dolayımında olarak karşımıza çıktığını görürüz. 'Yaşama azabı' ise, Sakarya hikâyelerinde çok sık rastlamasak da, neredeyse bütünüyle ferdî bir sorun olarak çıkar karşımıza Sait Faik'in hikâyelerinde. Sait Faik bu sorunsalı, bireysel olarak kavramış görünmektedir. Yazar, bir cemaat söyleminin içinden konuşmaz. Onun hikâyelerinde felsefenin cılız da olsa ayak sesleri duyulur. Varoluşçu felsefenin imâlarına rastladığımız hikâyelerin satır aralarına yerleştirilen yaşama sıkıntısı olgusunun II. Yeni şiirini besleyen bir tarafı olduğu söylemek mübalâğa olmayacaktır.

Ayrıca Sait Faik'in Sakarya hikâyelerinde 'yaşama sevinci', diğer hikâyelerinde de olduğu gibi daha ziyade mekân düzleminde, 'yaşama azabı' ise zaman düzleminde ortaya çıkmaktadır. 'Döngüsel zaman'ın bilinç dışı yoluyla kavranmasıdır söz konusu olan. Şark'ın hayat tarzının belirleyici unsurlarından biri olan 'döngüsel zaman'ın hem mekân ile hem de zaman ile ilgili olduğu unutulmamalıdır.

"Kitaplar, bir zaman bana, insanları sevmek lazım geldiğini, insanları sevince tabiatın, tabiatı sevince dünyanın sevileceğini oradan yaşama sevinci duyulacağını öğretmiştiler." Sait Faik, 'Mahalle Kahvesi' hikâyesinin bir yerinde böyle söylüyordu. Hem Kültür'ü hem de Doğa'yı, bir başka ifadeyle hem Dil'i hem de Söz'ü birlikte temellük etmek suretiyle Sait Faik'in dünyevî bir doluluğa ulaşmak istediğini öne sürebiliriz. 'Yaşama sevinci' ile 'yaşama azabı'nın, bu iki düşman kardeş duygunun bir aradalığı, hem kitaplardan hem insanlardan hem tabiattan, hâsılı dünyadan

[20] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 98.
[21] Yavuz, Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar, s. 316.

kaynaklanmıyor muydu? Ve Sait Faik, bana kalırsa, hikâyeciden çok, Rilke gibi, "çiçeklenmeyle solmayı birlikte kavrayan" bir şairdi.

Kaynakça

Abasıyanık, Sait Faik. *İbrahim Kavaz*, Şule Yay. İstanbul, 1999.

Ağaoğlu, Samet. "Âşina Yüzler: Fakat Hikâyelerinde Kendi Kişiliğini Birleştirince, Bir Roman Çıkıyor Ortaya", *Meydan* d. 29 Haziran 1965, N. 24.

Ağaoğlu, Samet. "Sait Faik", *Varlık Dergisi*, 1 Ağustos 1954, N. 409.

Bachelard, Gaston. *Düşlemenin Poetikası*, İthaki Yay., İstanbul, 2012

Cioran, E.M. *Burukluk*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

Meydan Dergisi

Sait Faik, *Adapazarı Hikâyeleri*, Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Siyavuşgil, Sabri Esat. "Sait Faik'i Anlamak (Önsöz"), *Semaver-Kumpanya*, İstanbul 1965.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982.

Yavuz, Hilmi. *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*, YKY, İstanbul, 2005

Yavuz, Hilmi. *Şairin Zihin Tarihi-Şiir Söyleşileri*, Editör: Sakine Korkmaz, Granada Yayınları, İstanbul, 2012

Turgut Uyar'ın İki Şiirinde/Treninde Sapanca Geyve Kardeşliği

MUHARREM DAYANÇ
Prof. Dr. / İstanbul Medeniyet Üniversitesi, mdayancm@gmail.com

GİRİŞ

Türk şiir tarihine bütüncül bir gözle bakıldığında şekil ve içerik bağlamında modernist ilk kırılma olarak değerlendirilebilecek "İkinci Yeni" şiir hareketi etkisini bugüne kadar sürdürmesiyle ayrı bir dikkati hak eder. Bu niteliğinin yanı sıra bu hareket, kendisinden öncesini de etkilemesiyle, geleneksel şiirsel kalıp ve alışkanlıkları da sarsar ki bu çift yönlü etki bu şiir hareketini diğer şiir olaylarının bir adım önüne çıkarır.[1]

Ortaya çıkışını hazırlayan nedenlerin başlıcaları, "*DP döneminin toplumsal/siyasal baskısı ve bu dönemdeki büyük toplumsal değişme; Garip şiirine ve Toplumcu gerçekçi şiire, daha doğrusu söze dayalı şiire tepki; Batı sanatlarının - Gerçeküstücülük, atonal müzik, soyut resim ve Gerçeküstücü sinema- etkisi ve biyografik olgular*" [2] şeklinde sıralanabilecek olan bu hareketin Edip Cansever ve Cemal Süreya ile birlikte üç öncü şairinden biri olan Turgut Uyar (1927-1985)[3] kişiliğinde, hem içine doğduğu hem de yirmili yaşlarda kurduğu ailesinde barındırdığı özelliklerle çok yönlü bir incelemeyi gerektirecek kadar girift bir yazar portresi çizer. Turgut Uyar'ın hayatında şiir, bireysel ve ailevî sorunları, maddî sıkıntıları, sevilmeyen ama hayata tutunmak için sürdürülen meslek hayatının güçlüklerini aşmaya-unutmaya yarayan bir sığınak gibidir.

---

[1] Cemal Süreya, "*Önceki Kuşakta İkinci Yeni Etkisi*", *Toplu Yazılar I*, YKY, İstanbul 2000, s. 425-428.

[2] Alaattin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası*, Hece Yayınları, Ankara 2005, s. 148.

[3] Ece Ayhan, *Ölümünün On İkinci Yılında..! Turgut Uyar*, *Sivil Denemeler Kara*, YKY, İstanbul 2014, s. 15.; Edip Cansever, *Turgut Uyar'ın Şiiri*, *Şiiri Şiirle Ölçmek*, Haz. Devrim Dirlikyapan, YKY, İstanbul 2012, s. 172-173.: İmzasız, Turgut Uyar, *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt: II, YKY, İstanbul 2001, s. 1038-1041.; Orhan Koçak, *Bahisleri Yükseltmek Turgut Uyar Şiirinde Kendini Yaratma Deneyimi*, Metis Yayınları, İstanbul 2011, 282 S.; Özdemir İnce, *Turgut Uyar Aynanın Arkasındadır*, *Tabula Rasa*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 112-119.; Zübeyde Şenderin, "Turgut Uyar: Sanat Hayatı ve Eserleri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, s.142-162.; Zübeyde Şenderin, *Turgut Uyar'ın Hayatı, Sanatı, Şiirleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi S.B.E. (Doktora Tezi), Ankara 2003, 409 s.

Kısa Bir Turgut Uyar Biyografisi

Bu bildiride ele alınacak iki metin Turgut Uyar'ın şiir serüveninin ilk evresine aittir. Bu nedenle şiirlerinin ilk evresinde daha çok "*yaşayışının izlenimleri*" [4] üzerinde yoğunlaşan Uyar'ın şiirlerini incelemeye başlamadan önce ana hatlarıyla da olsa hayatına göz atmakta yarar var. Yaşanan maddî sıkıntılar bakımından Ahmet Hamdi Tanpınar'ı, gezerek-görerek memleket gerçeğine bire bir tanık olma bağlamında ise Mehmet Akif Ersoy'u akla getiren bu hayatta başlangıçta dikkati çeken temel unsurlar anne ile babadır.

Turgut Uyar'ın annesi Fatma Hanım Girit kökenlidir[5] ve şairin edebi metinlerinde hemen hemen yok gibidir.[6] Baba Hayri Bey harita binbaşısıdır ve "Zehra" adlı kıratı ile memlekette gitmedik yer bırakmamış âhir ömründe ise İstanbul'a yerleşmiştir. Ailesini bırakamadığı için Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'ya geçemeyen Hayri Bey tenzil-i rütbeye uğramadıysa da kademe de atlayamamış ve emekli olana kadar binbaşı rütbesiyle meslek hayatını sürdürmüştür.[7] Uyar'ın bilinçaltı dünyasında -mesleği nedeniyle çok sık da göremediği- babasının izlerine rastlamak mümkündür. Bu cılız etki daha sonra okumak ve çalışmak için gittiği Konya, Bursa, Ankara, Eskişehir, Posof ve Terme gibi Anadolu kasaba ve şehirlerinde kendisini şaire hatırlatacaktır.

Bildiride ele alınacak iki şiirin arka planını daha iyi kavramak açısından Uyar'ın hayatının ana çizgilerine, yine kendi ağzından, kısaca ve topluca göz atmakta yarar var:

1927 yılının 4 Ağustos'unda Ankara'da doğmuşum. Nüfus kâğıdımda Haziran 1926 yazılı. Ama annem onun yanlış olduğunu söylüyor. Doğrusu 4 Ağustos 1927 imiş. Bir eski Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de doğruluyor annemin dediklerini. Babam subaydı, 39 yahut 31'de askerlikten ayrıldı. İstanbul'a geldik böylece. Annemin babasının küçük evi vardı İstanbul'da. Biri Küçük Mustafapaşa'da, biri Molla Aşkî'de. İkisinde de oturduk bir müddet. Sonra okul falan. Bir ara babam yeniden asker oldu. Eskişehir'e gittik. (Hayri Bey bir süre Eskişehir'de Hava Harp Okulu Matbaasında müdürlük yapar.)[8] Sonra tekrar İstanbul, Ankara. 1941'de Konya Askeri Ortaokulu'na girdim. Sonra Bursa Askeri Lisesi. Cebir ve geometri derslerinden kurtulmak için savaşa katılmayı özlediğimiz yıllar.

19 yaşında evlendim. 20 yaşında ilk çocuğumuz oldu. Şimdi üç çocuğumuz var. (1948 yılında kur'a usulü tayinle Posof'a gittim. Yirmi bir yaşında, evli ve bir çocuklu olarak.)[9]

1954'te Ankara'ya geldim. Yerleştik burada aşağı yukarı. 1958 yılında askerlikten ayrıldım.[10]

Bir Gün Sabah Sabah

Turgut Uyar'ın ilk şiir kitabı *Arz-ı Hal* 1949 yılında şair Posof'ta personel subayı olarak görev yaparken yayımlanmış ve 'Bir Gün Sabah Sabah'[11] adlı şiir bu eserde kendisine yer bulmuştur.

Ana temasını bir tren yolculuğunun oluşturduğu bu şiir, şairin hayatından hareketle *bireysel/biyografik*, tren içi ve tren dışı gözlemlerden yola çıkarak *sosyolojik/ekonomik*, trenin geçtiği güzergâh göz önünde bulundurulduğunda ise

[4] Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul 1964, s. 226.
[5] *Turgut Uyar'ın Çocuklarıyız*, Haz. Derviş Aydın Akkoç, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 41.
[6] Orhan Koçak, Yücel Göktürk, *Turgut Uyar ve Başka Şeyler A'dan Z'ye Bir Konuşma*, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s.12-13.
[7] Turgut Uyar, "Yaşamımda İlkler", *Korkulu Ustalık*, Haz. Alaattin Karaca, YKY, İstanbul 2014, s. 521.
[8] Turgut Uyar, a.g.m., s. 522.
[9] Turgut Uyar, a.g.m., s. 525.
[10] Turgut Uyar, Turgut Uyar'la Bir Konuşma, *Korkulu Ustalık*, (Konuşmayı yapan belli değil), Haz. Alaattin Karaca, YKY, İstanbul 2014, s. 455.
[11] Turgut Uyar, *Büyük Saat (Bütün Şiirleri)*, YKY, İstanbul 2015, s. 19-20.

pitoresk/pastoral bir gözle okunabilir.[12] Uyar'ın "İkinci Yeni"nin arifesinde yazdığı bu şiir -ve bu bildiride ele alınacak diğer şiir- yakın okuma yöntemiyle ele alınıp incelenecektir.

Şiir;

"*Bir gün sabah vakti kapıyı çalsam,*

Uykudan uyandırsam seni." (s. 19) mısralarıyla başlar. Trenle yapılan bu yolculuğun son durağı Haydarpaşa'dır, fakat bu seyahatin hangi istasyonda başladığı belli değildir.

Serbest ölçüyle yazılan şiirin ilk bölümünde hava tam olarak aydınlanmadan uykudan uyandırılarak kendisine sürpriz yapılmak istenen bir kadın vardır. Daha Haliç'in sisleri kalkmamış, köprü açılmamış, vapur düdükleri susmamıştır.

Şiirin ikinci bölümünden anlaşıldığı üzere yolculuk uzun sürmüştür. Bu yolculuk başlangıç noktası olarak akla Uyar'ın ilk görev yeri olan Posof'u getirir, ama şiirde bu çağrışımı destekleyecek herhangi bir ipucuna rastlanmaz. Şiirin bu bölümünde şair okuyucuya zaman zaman tren penceresinden dış dünyayı seyrettirmekte, zaman zaman da kulağa gelen seslerin değişmesinden hareketle trenin geçtiği farklı yerleri-geçitleri sezdirmektedir. Dış dünyadan gelen seslerin bir anda değişmesi -hava karanlık olsa da- trenin bir demir köprüden veya menfezden geçtiğini anlamaya yeter de artar bile. Yolculuk uzadıkça, yol kenarındaki telgraf-elektrik direkleriyle yolcular arasında bir yakınlık oluşur ve bu direkler yolcuların muhayyilesinde kişileştirilerek trenle birlikte koşan canlı varlıklar gibi -insan, at vb.- görülmeye başlanır.

Şiirin üçüncü bölümünde tren Sapanca'dadır ki bu durum şiir öznesinin, sevdiği kadına hediye etmek için satın aldığı "bir sepet elma" dan anlaşılır. İstanbul'a artık az mesafe kalmıştır. Şiir öznesi yolculuk boyunca sevdiği kadını düşünür. Seyahat ettiği "üçüncü mevki" onun ekonomik durumunun hiç de iyi olmadığını okuyucuya gösterir. Bu bölümde şiirin sesini zirveye çıkaran anahtar ifadeler;

"*Lületaşından gerdanlığa gücüm yetmemiş,*

Sana Sapanca'dan bir sepet elma almışım..." (s. 19) dizeleridir. Bu dizelerde okuyucu, şiir öznesinin hayal dünyası ile hayatın gerçekleri arasındaki uçurumu hissederek huzursuz olur. Bu huzursuzluğu besleyen ana unsur "lületaşından gerdanlık" ile "bir sepet elma" arasındaki niteliksel ve niceliksel farktır. "Lületaşı" Turgut Uyar'ın çocukluğunun bir kısmını geçirdiği Eskişehir'i, hediyenin bir kadına alındığı düşünüldüğünde ise bu kişinin şiir öznesinin sevgilisi olabileceği düşüncesini akla getirir. "Lületaşı" özel, kalıcı, pahalı ve kişiye mahsus; "bir sepet elma" ise genel, ucuz ve etkisi daha az bir hediye olarak dikkati çeker. Yine şiirin bu bölümünde şair "lületaşı"yla Eskişehir'i sadece sezdirmiş, "bir sepet elma"nın satın alındığı yer olan Sapanca'yı bir mekân adı olarak şiire geçirmiştir. "Elma"nın mitolojik arka planı da göz önüne alındığında bu bölümün anlamı çok farklı yerlere evrilebilir.

Şiirin dördüncü bölümünde tren Haydarpaşa'ya varmıştır. Şiir öznesini burada, pırıl pırıl bir vapur ama katran ve balık kokan bir deniz karşılamıştır. Sürpriz yapılacak yere bir an önce varmak için yokuşlar bile bir nefeste çıkılmaktadır.

Şiirin son bölümünde, şiir öznesinin bu isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediği belli değildir. Şair, saçları dağınık ve mahmur kadının/sevgilinin içeriden "Kim o?" diye seslendiğini hayal eder. Şiir döngüsel olarak başladığı yerde biter.

[12] Turgay Anar, *Sonsuzluğun Yüzleri-İkinci Yeni Şiirinde Görsel Sanatlar-*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2015, s. 239

Bahar Başlangıcında Düşünceler[13]

Turgut Uyar'ın bu şiiri 1952 yılında yayımlanan *Türkiye'm* adlı kitapta kendisine yer bulur. Bir önceki şiirde olduğu gibi bu şiirde de ana tema bir tren yolculuğu ve bu yolculuk esnasında şiir öznesinin iç dünyasında oluşan çağrışımsal gelgitlerdir. Bu metin de önceki metin gibi çok yönlü bir okumaya açıktır.

Serbest ölçüyle yazılıp yedi bölümden oluşan bu şiir "bahar" metaforu üzerinden yapılan sosyal bir eleştiri ile başlar. Bu eleştiri iklimsel-bölgesel farklılıklardan hayatın gerçeklerine doğru yol alır:

"*Şimdi Palandöken'de çoban Ahmet'in*
Tabanlarının üç metre altında,
Sessiz bir bahar başlamaktadır.
Yol bulmuş da, kar suları toprağa
İnce bir sevda gibi işlemektedir.
Böcekler tohumlar kıvır kıvır
Akdeniz'de, meyve bahçelerinde
Çocuklar erikleri taşlamaktadır." (s. 39)

Şair, "Palandökenli Çoban Ahmet" ile "Akdeniz'de meyve bahçelerini taşlayan çocuklar"dan hareketle sosyal hatta kısmen de olsa toplumcu gerçekçi bir eleştiri geliştirir. Söylenenlerden, her bölgenin kendine mahsus bir baharının olduğunu anlamak çok da zor değildir.

İkinci bölümde anlatıcı özne çocukluğuna döner. İstanbul'un kenar bir mahallesinde ve Eskişehir'deki evlerinde yaşadıklarını düşündükçe kendisini kısa bir süreliğine de olsa düşte zanneder. İçi ısınır.

Üçüncü bölümde geçmişe yolculuğun ana figürü "baba"dır ve bu baba "çok bahar" görmüştür. "Çok bahar"dan kastedilenin farklı iklim ve coğrafyalar olduğu bölümün dördüncü dizesinde peş peşe sıralanan "İşkodra, Yemen, Kafkas, Selanik" ibarelerinden anlaşılır. Baba, çok yer görme ve çok bahar tecrübe etmenin birikimiyle en güzel baharın "Anadolu"da yaşandığına hükmetmekte zorlanmaz.

Dördüncü bölüm babayı onaylayan "doğrudur" ibaresiyle başlar. Baharın gelişi ile daha bir görünür hale gelen dış gerçeklik bizi Doğu Anadolu ile Akdeniz arasındaki farklar üzerinde bir kere daha düşünmeye sevk eder. Şiirin bu bölümünde Anadolu'da baharın en erken geldiği yer olarak Geyve Boğazı'ndaki bir köy öne çıkar:

"*Geyve boğazına varırken sağda,*
Heybetli kayalar, bulutlar arasında
Bir köy, gözünüze ilişmiştir.
Gün ağarır, tren yavaşlar, pencerelerden
İnsan mis gibi bir ekmek kokusu alır.
Sanırım, bütün dünyada bahar,
Her yerden evvel bu köye gelir." (s. 40)

Heybetli kayalar arasında kalan bu köy Geyve'nin Karaçam Köyü olmalıdır. Burada şaire bu sözleri söyleten ana etki görme duyusuyla koklama duyusunun yan yana gelmesidir.

[13] Turgut Uyar, *Büyük Saat (Bütün Şiirleri)*, YKY, İstanbul 2015, s. 39-40.

Beşinci bölümde tren raylar üzerinde yol almaya devam ederken şiir öznesi eli şakağında sürekli düşünür. Anadolu'daki bütün köylerin Geyve'deki bu köy gibi olmasını ister, ama bu çok da mümkün görünmemektedir. Erzurum'dan sonra her şey tamamen tersine döner ve şiir öznesinin gözlerini acı acı yakan hain bir akşam başlar.

Altıncı bölümde "baba" figürü yeniden ortaya çıkar ve Anadolu gerçeğinden hareketle Geyve'deki güzel köy bir kere daha hatırlanır. Şiir öznesi bu köyden aldığı ilhamla Anadolu için "büyük ve güzel" günler düşünür, fakat bu temenni sadece bir rüyadır ve gerçek hayatta Kars'tan Ardahan'a salâvatla geçilebilmektedir.

İstanbul, Geyve ve babası arasında gidip gelen şiir öznesinin iç âleminde "tuhaf bir mevsim" başlar. Metin, şiir öznesinin kendisini Tuz Gölünün batak sazlıklarında kaygısız bir kamış gibi hissetmesiyle biter.

Sapanca-Geyve Elma-Ekmek Kardeşliği

Modern hayatın birey ve toplumu değiştirici-dönüştürücü etkisinin arka planında bulunan ana faktörlerden biri eski ulaşım güzergâhlarının değişmesi ve yenilerinin ortaya çıkmasıdır. Bireysel ve toplumsal hayattaki gelişme ve değişmeler yeni-farklı güzergâhların ortaya çıkması/artması sonucunu doğurduğu gibi insan alışkanlık ve davranışlarında da ciddi anlamda değişikliğe neden olmuştur. Yeni yollar yeni yeni cazibe merkezleri doğurmuş, eski yol ve güzergâhlar da zamanla atıl duruma düşmüştür. Değerini yitiren bu yolların büyük kısmı, ağaçların ve otların da yardımıyla zamanla örtülüp eski işlevlerinin kaybetmiştir. Fakat bu kertede zihinsel palimpsest devreye girmiş, insanlar belleklerinde bu yolları onarmaya ve yaşatmaya devam etmişlerdir.

II. Abdülhamit döneminde demiryolu, Adnan Menderes-Demokrat Parti iktidarı zamanında karayolu yapımı değişik nedenlerle öne çıkar. Bu iki atılım, Sapanca-Geyve güzergâhına ayrı bir kimlik kazandırmış veya daha genel bir ifadeyle söylemek gerekirse Geyve Boğazı ile Eskişehir arasındaki bölgenin stratejik önemini katbekat artırmıştır.[14] Kömürlü-buharlı trenlerle başlayan demiryolu macerası bugün yüksek hızlı trene, at-öküz arabaları ve tek tük motorlu taşıtlarla kendini gösteren karayolu serüveni ise çift şeritli otoban seviyesine kadar evrilmiştir/yükselmiştir. Bu değişim ve dönüşüm hayatı hızlandırıp kolaylaştırmıştır da. Bu bildirinin belki de ana teması bütün bu olumlu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenen insanlar ve onların mekân algıları ile değerini kaybeden güzergâhların derin sessizliği olacaktır.

Köyler-kasabalar arasında ulaşım ve hatta iletişimi sağlayan iç yollar (dağ yolları, köy yolları, toprak yollar, ahşap geçit ve köprüler vb.) bir süre kısmen de olsa kullanılmaya devam etmiştir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, yeni yollar ve bu yolların sunduğu imkânlar yaşanmaya başlandıktan sonra eski yol ve güzergâhlara gösterilen ilgi -kullanılmama derecesine varacak kadar- azalmıştır. Bu yolları kullanmaktan vazgeçmeyen, belli bir yaşın üstünde az bir kesim her zaman var olmuştur. Bu insanlarla eski yollar ve güzergâhlar hakkında konuşulduğunda bunların ağızlarından çıkan ilk ibarenin "eski İstanbul yolu" olduğu görülür. Bu durum o gün, hatta bugün için, "bütün yolların İstanbul'a çıktığı veya İstanbul'dan başladığı" düşüncesini doğurması bakımından önemlidir. Bildiride ele alınan iki şiir de bu görüşü doğrular-destekler niteliktedir.

Sapanca-Geyve kardeşliğini doğrulayan-destekleyen temel unsurların başında bu gizli yollar gelir ve bu yolların kesişim noktası, her biri farklı bir ilçeye bağlı olan Geyve Boğazı ve çevresindeki köylerdir. İstanbul-Eskişehir istikametini göz önünde bulundurularak ifade etmek gerekirse bunların başlıcaları Karaçam, İlimbey, Akçay, Fevziye, Ahmediye ve Hacımercan'dır.[15] İlk ikisi Geyve'ye bağlı olan bu köylerden komşu köylere ve Sapanca'ya giden birçok dağ yolları, toprak, mıcır, hatta asfalt yollar vardır. Bu tali yollar bu bölgede yaşayan insanlar tarafından bilinip kullanılır. Bu noktada vurgulanması gereken bir başka durum, herkesin bilmediği, hatta bugünün koşullarında çok da kullanışlı olmayan bu yolları kullanmanın coğrafyaya ve bölgeye aidiyeti göstermesi bahsidir. Bu aidiyet öyle

[14] İmzasız, *Yeşilin Her Tonunu Görebileceğiniz Yer Geyve*, Geyve Kaymakamlığı, Geyve 2009, s.48.

[15] Yunus Bayrak, *Sakarya*, Kaya Matbaacılık, Tarihsiz, İstanbul, s.151

kuru bir söylem değil; demografik yapının, kültür, gelenek ve inanç ortaklığının, bitki örtüsü sürekliliğinin, ortak dere-yayla-ova ve mera kullanımlarının doğal bir sonucudur.

Sapanca-Geyve kardeşliğini, bu bildirinin sınırları içinde ve Turgut Uyar'ın iki şiirinden hareketle biraz daha somut hale getirmek için önce "Bir Gün Sabah Sabah" adlı şiirin iki mısraı üzerinde kısaca durmakta yarar var:

"*Lületaşından gerdanlığa gücüm yetmemiş,*
Sana Sapanca'dan bir sepet elma almışım..." (s. 19)

Şiirin geneline dikkatle bakıldığında şiir öznesinin yol boyunca sevdiğine hediye almak için fırsat kolladığı hissedilir. Yukarıdaki ilk mısradan, şiir öznesinin Eskişehir'de trene gelen satıcılardan veya istasyona yakın bir yerden sevdiğine "lületaşından bir gerdanlık" almak istediği, ama ekonomik durumu elvermediği için bunu gerçekleştiremediği anlaşılır. Sapanca istasyonu şiir öznesinin sevdiğine hediye alabileceği belki de son istasyondur ve burası trende satıcılık yapan insanların çokça yaşadığı-bulunduğu yer olarak bilinir. Bu satıcılar, Sapanca'nın merkezinde veya yakın köylerinde yetişen meyveleri, sebzeleri trenlerde satarak geçimlerini sağlarlar ki bunların ilk akla gelenleri Sapanca somunu, köy yumurtası, mevsimine göre incir, ceviz, erik, kiraz ve elmadır. Şiir öznesi kendisine sunulan son fırsatı kaçırmak istemez ve sevdiğine "bir sepet elma" alır. Bu "bir sepet elma" okuyucuda hediyeden çok gönül alma hissi -yarım elma gönül alma- uyandırır ve şiir öznesinin ekonomik durumunu sembolize eder. Yani şiir öznesinin "lületaşından gerdanlık" almaya gücü yetmemiş ve sevdiğine Sapanca'dan ancak "bir sepet elma" alabilmiştir.

Burada "elma"ya salt bir meyve olarak değil, şiirin imgesel arka planının organik bir parçası olarak da bakmak gerekir. Çünkü "elma"nın tarihî, dinî ve kültürel olduğu kadar zengin bir mitolojik arka planı da vardır. Hz. Adem ile Havva'nın hayatlarını alt üst eden yasak meyve (elma)[16] ile Herakles'in (Herkül) sihirli bahçelerden Hesperid'lerin altın elmalarını çalması bahisleri bunların ilk akla gelenlerindendir.[17] Şiirdeki elma ifadesine bu iki unsur açısından bakıldığında "elma"nın burada tensel bir özlemi dile getirdiği düşünülebilir.[18]

...

Bildiride ele alınan ikinci şiir "Bahar Başlangıcında Düşünceler"de Sapanca-Geyve kardeşliği bağlamında iki bölüm öne çıkar:

"*Geyve boğazına varırken sağda,*
Heybetli kayalar, bulutlar arasında
Bir köy, gözünüze ilişmiştir.
Gün ağarır, tren yavaşlar, pencerelerden
İnsan mis gibi bir ekmek kokusu alır.
Sanırım, bütün dünyada bahar,
Her yerden evvel bu köye gelir." (s. 40)

...

[16] (Dedik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.") (Bakara Suresi 2/Ayet 35.)

[17] Behçet Necatigil, *100 Soruda Mitologya*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1973, s. 21-22.; Edith Hamilton, *Mitologya*, Çev: Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul 2009, s. 117-129.

[18] "Yaradılış mitinin kabulü odur ki, yasak meyveyi ilk kez dişleyen Havva'dan beri kadın lanetlidir ve bir günahçı olarak ötelenir tek tanrılı dinler tarihinde. Kadın ilk diş izini bırakandır ve insanlığı bu başlangıç hâlâ sarsmaktadır...
Turgut Uyar'ın birçok şiirinde karşımıza çıkan "elma" tam da bu iddiamızı destekler niteliktedir. Sapanca'dan alınan *bir sepet elma* mütevazılığı imlerken aynı zamanda bol günahlı bir davete de açar zihnimizi." Betül Dünder, "Turgut Uyar: Aşk İçin Söylediğim Her şeyi Bir Kere Daha Söylerim", *Fahriye Abla'dan Çanakkaleli Melahat'a Modern Türk Şiirinde Kadın İmgesi*, Haz. Deniz Durukan, Everest Yayınları, İstanbul 2012, s. 139.

"Sonra Erzurum'a kadar yol boyunca
Mahzun, sevdalı, sakin köylerim.
Kayaların üstünde, yol kenarında
Bazan elime şakağıma koyunca;
Hepsi o Geyve'deki köy gibi olsa derim.
Sivas'tan, Erzurum'dan öte artık
Bir hain akşam başlar dağlarda
Acı acı yanmaya başlar gözlerim." (s. 40)

Yukarıdaki iki alıntıda önce baharın Geyve Boğazı'ndaki bir köye erken gelmesine vurgu yapılır. İkinci alıntıda Anadolu'nun diğer köyleriyle Geyve'nin bu köyü örtük bir dille karşılaştırılır, Sivas ve Erzurum'dan sonraki köylerin de bu köy gibi olması temenni edilir. Bu alıntılardan ikincisi sadece ilk alıntıdaki düşünceyi tamamlaması yönüyle önemlidir. Dolayısıyla şiirin anlam ve imge yükünü çeken ilk alıntı ve buradaki "mis gibi ekmek kokusu" ibaresidir. Marcel Proust (Kayıp Zamanın İzinde) ve Charles Baudelaire'den (Alıp Götüren Koku) sonra edebiyatçıların daha bir dikkatle üzerine eğildikleri "koku" bahsi Uyar'ın şiirinin anahtar ifadesini oluşturur. "Mis gibi ekmek kokusu" şiir öznesinde oluşturduğu ve çağrıştırdığı düşüncelerle Sapanca-Geyve kardeşliğini destekler. Bu ekmek, hemen her aşaması bu yörenin imkânlarıyla tamamlanmış bir sürecin sonucudur. Yine bu coğrafyada, bahar mevsimi geldikten sonra sobalar evin dışındaki uygun bir yere konulur, ekmek ve yemek bu sobalarda pişirilir. Bahar mevsiminin gelmesiyle görsel hafıza önceki yılların güzelliklerinin canlanmasına tanık olduğu gibi kokusal hafıza da daha çok, "yeni pişmiş mis gibi ekmek kokularıyla" kendisini gösterir veya bir başka ifadeyle yeniden işlemeye başlar. Geyve Boğazı'nda kısa süreliğine de olsa duran tren, şiir öznesini çocukluğuna doğru gizemli bir yolculuğa çıkarır. Bu yolculuk önce geçmişteki bireysel tecrübeleri akla getirirken, daha sonra sosyal ve eleştirel bir düşünceye doğru evrilir.

Turgut Uyar, dıştan (tren penceresinden) bir bakış ve anlık izlenimlerle, daha çok "elma ve ekmek"ten yola çıkarak gözlemlediği bu bölgenin kendisinde uyandırdığı içsel teklik ve bütünlük duygusunu kelimeler aracılığıyla okuyucuya aksettirmeyi başarır.

Sonuç

Bu bildiride Turgut Uyar'ın, "Bir Gün Sabah Sabah..." ve "Bahar Başlangıcında Düşünceler" adlı şiirlerinden hareketle Sapanca-Geyve kardeşliğine -dolaylı veya dolaysız olarak- yaptığı göndermeler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Burada öncelikle, 1952 yılında Nurullah Ataç'tan gelen; "*Bilmem yanılıyor muyum Turgut Uyar'ı iyi bir şair saymakla? Hiç sanmıyorum. Ne olursa olsun, onun için atıyorum zarımı. Övünerek söyleyeyim, şairler için attığım zar, şimdiye kadar çoğu iyi geldi, doğru seçtiğimi gösterdi. Turgut Uyar için de iyi geleceğinden hiç şüphe etmiyorum.*"[19] cümlelerindeki kanonsal destekle[20], Ece Ayhan'ın "*Turgut Uyar, -ki eski şiirin yörüngesinde Atatürk şiirleri ve iki kitabı vardı ama- 'İkinci Yeni' adı konduğunda 29 yaşında genç bir şairdi ve giderek de 'İkinci Yeni'nin en önemli şairlerinden biri oldu. Belki de birinci.*"[21] şeklindeki görüşlerini, Turgut Uyar'la ilgili birbirini tamamlayan değerlendirmeler bağlamında bir kere daha anmakta yarar var.

[19] Nurullah Ataç, "*Türkiye'me Önsöz*", *Şiirde Dün Yok mu -Turgut Uyar Üzerine-*, Haz. Tomris Uyar, Can Yayınları, İstanbul 1999, s. 18.
[20] Kanon bahsini bir örnekle daha desteklemekte yarar var: "(Nurullah) Ataç bir gün elime el yazısıyla yazılmış bir şiir defteri tutuşturdu: "Bak" dedi, "Orhan Veli'nin şiirleri. Onu son zamanlarda dergilerden tanırsın. Onu ünlü bir şair yapmaya karar verdim. Bu şiirleri hele bir gözden geçir. Düşünceni sonra bana söyle. Ben bu çocuğu çok beğeniyorum." Hasan İzzettin Dinamo, *İkinci Dünya Savaşından Edebiyat Anıları*, De Yayınları, İstanbul, 1984, s. 12.
[21] Ece Ayhan, Ayağa Kalkarak 'İkinci Yeni' Akımı, Bir Şiirin Bakır Çağı, YKY, İstanbul 2013, s. 16.

"*İlk dönemlerimde her yeni başlayan gibi ister istemez çevrenin etkisinde kaldım; şiir çevresinin. Benim (şiir) yayımlamaya başladığım günlerde etkin şiir anlayışı 'Garip' anlayışı idi hâlâ.*" [22] diyerek şiir serüveninin başında beslendiği kaynaklara vurgu yapan Turgut Uyar, bir başka yerde bu bağlamda Yunus Emre, Nazım Hikmet ve Yahya Kemal'in isimlerini zikreder.[23] Beslendiği-etkilendiği kaynak ve isimlere dikkatle bakılınca Uyar'ın, kısmen de olsa toplumcu gerçekçi özellikler taşıyan ve şairlik serüveninin ilk dönemine ait olan bu şiirlerin ortaya çıkışlarının arka planları büyük ölçüde anlaşılır.

Turgut Uyar bu şiirlerinin ilkinde "bir sepet elma", ikincisinde "mis gibi bir ekmek kokusu" ifadeleriyle okuyucuyu kendi bireysel serüveni olarak düşünülebilecek duyarlılıklarına ortak eder. Ayrıca bu metinlere bütüncül bir gözle bakıldığında Uyar'ın, sosyal eleştiri ve temennileriyle içine doğduğu dünyayı da okuyucuya fark ettirdiği görülür. Bu durum hem Uyar'ın bireysel şiir hayatını hem de içinde yer aldığı hareketin başlangıçtaki toplumcu damarını ortaya koyması bakımından mühimdir.

Şiirler:

Bir Gün Sabah Sabah

Bir gün sabah vakti kapıyı çalsam,
Uykudan uyandırsam seni:
Ki, sisler daha kalkmamıştır Haliç'ten.
Vapur düdükleri ötmededir.
Etraf alacakaranlık,
Köprü açıktır henüz.
Bir gün sabah sabah kapıyı çalsam...

Yolculuğum uzun sürmüş oldukça
Gece demir köprülerden geçmiştir tren.
Dağ başında beş-on haneli köyler,
Telgraf direkleri yollar boyunca
Koşuşup durmuş bizle beraber.

Şarkılar söylemişim pencereden,
Uyanıp uyanıp yine dalmışım.
Biletim üçüncü mevki,
Fakirlik hali.
Lületaşından gerdanlığa gücüm yetmemiş,
Sana Sapanca'dan bir sepet elma almışım...

Ver elini Haydarpaşa demişiz,
Vapur rıhtımdadır pırıl pırıl,
Hava hafiften soğuk,
Deniz katran ve balık kokulu
Köprüden kayıkla geçmişim karşıya,
Bir nefeste çıkmışım bizim yokuşu...

[22] Turgut Uyar, *Turgut Uyar'la Konuşma*, *Korkulu Ustalık*, (Konuşan: Rauf Mutluay), Haz. Alaattin Karaca, YKY, İstanbul, 2014, s. 503-504.
[23] Turgut Uyar, Soruşturma, *Korkulu Ustalık*, Haz. Alaattin Karaca, YKY, İstanbul 2014, s. 527.

Bir gün sabah sabah kapıyı vursam,
-Kim o? dersin uykulu sesinle içerden.
Saçların dağınıktır, mahmursundur.
Kimbilir ne güzel görünürsün sevgilim,
Bir sabah vakti kapıyı çalsam,
Uykudan uyandırsam seni,
Ki, daha sisler kalkmamıştır Haliç'ten.
Fabrika düdükleri ötmededir. (s. 19-20)

Bahar Başlangıcında Düşünceler

Şimdi Palandöken'de çoban Ahmet'in
Tabanlarının üç metre altında,
Sessiz bir bahar başlamaktadır.
Yol bulmuş da, kar suları toprağa
İnce bir sevda gibi işlemektedir.
Böcekler tohumlar kıvır kıvır
Akdeniz'de, meyve bahçelerinde
Çocuklar erikleri taşlamaktadır.

Benim de kötü geçmedi çocukluğum
Geçende oturdum da düşündüm.
Her gününde bir başka tad bulduğum,
İstanbul'un bir kenar mahallesinde,
Veya Eskişehir'de evimizdeyken.
Şöyle birkaç saat düşteyim sandım
Sanki rahat bir toprakmışım da, içime
Bir cemre düşmüş gibi ısındım.

Babam zabitti o zamanlar
Şakaklarına hafiften ak vurmuş.
Çok bahar görmüş alından, yeşilinden
İşkodra, Yemen, Kafkas, Selânik
İşte senelerce dolaşmış durmuş.
Dalar da eski günlere anlatırdı.
Bahar her yerde baharmış ama,
Anadolu'da başka türlü olurmuş.

Doğrudur babamın dedikleri bir bir
Geyve boğazına varırken sağda,
Heybetli kayalar, bulutlar arasında
Bir köy, gözünüze iliştirmiştir.
Gün ağarır, tren yavaşlar, pencerelerden
İnsan mis gibi bir ekmek kokusu alır.
Sanırım, bütün dünyada bahar,
Her yerden evvel bu köye gelir.

Sonra Erzurum'a kadar yol boyunca
Mahzun, sevdalı, sakin köylerim.
Kayaların üstünde, yol kenarında
Bazan elimi şakağıma koyunca;
Hepsi o Geyve'deki köy gibi olsa derim.
Sivas'tan, Erzurum'dan öte artık
Bir hain akşam başlar dağlarda
Acı acı yanmaya başlar gözlerim..

Babamın sözlerini hatırlarım
O güzel köyü Geyve boğazındaki
Gözlerime bir büyük yaprak açılır
Büyük günler düşünürüm, büyük ve güzel
Erkek, mağrur Anadolu silkinmiş..
Bir rüyadan uyanırım sessizce
Bilirim ki en güzel günlerinde mayısın
Kars'tan Ardahan'a salâvatla geçilir.

Şimdi İstanbul'un yazlıklarında
Sabahlıklı kızlar gül budarlar.
Geyve boğazındaki köy, babam
Bu bir uzun hikâyedir, anlatamam.
İçimde de bir tuhaf mevsim başlar
Dalarım uzun rüyasına tohumların
Bir kamış olur da büyürüm, kaygısız
Tuzgölünün batak sazlıklarında.. (s. 39-40)

Kaynakça

Anar, Turgay. *Sonsuzluğun Yüzleri -İkinci Yeni Şiirinde Görsel Sanatlar,* Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2015.

Ataç, Nurullah. Türkiye'me Önsöz, *Şiirde Dün Yok mu -Turgut Uyar Üzerine-*, Haz. Tomris Uyar, Can Yayınları, İstanbul 1999.

Ayhan, Ece. Ayağa Kalkarak 'İkinci Yeni' Akımı, *Bir Şiirin Bakır Çağı*, YKY, İstanbul 2013.

Ayhan, Ece, "Ölümünün On İkinci Yılında..! Turgut Uyar", *Sivil Denemeler Kara*, YKY, İstanbul 2014.

Bayrak, Yunus. *Sakarya*, Kaya Matbaacılık, İstanbul.

Cansever, Edip. "*Turgut Uyar'ın Şiiri*", *Şiiri Şiirle Ölçmek*, Haz. Devrim Dirlikyapan, YKY, İstanbul 2012.

Dinamo, Hasan İzzettin. *İkinci Dünya Savaşından Edebiyat Anıları*, De Yayınları, İstanbul 1984.

Dünder, Betül. "*Turgut Uyar: Aşk İçin Söylediğim Her şeyi Bir Kere Daha Söylerim*", *Fahriye Abla'dan Çanakkaleli Melahat'a Modern Türk Şiirinde Kadın İmgesi*, Haz. Deniz Durukan, Everest Yayınları, İstanbul 2012.

Hamilton, Edith. *Mitologya*, Çev: Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul 2009.

İmzasız, "Turgut Uyar", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt II, YKY, İstanbul 2001.

İmzasız, *Yeşilin Her Tonunu Görebileceğiniz Yer Geyve*, Geyve Geyve Kaymakamlığı, 2009.

İnce, Özdemir. "Turgut Uyar Aynanın Arkasındadır", *Tabula Rasa*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Karaca, Alaattin, *İkinci Yeni Poetikası*, Hece Yayınları, Ankara 2005.

Koçak, Orhan–Göktürk, Yücel. *Turgut Uyar ve Başka Şeyler A'dan Z'ye Bir Konuşma*, Metis Yayınları, İstanbul 2016.

Koçak, Orhan. *Bahisleri Yükseltmek Turgut Uyar Şiirinde Kendini Yaratma Deneyimi*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.

Necatigil, Behçet. *100 Soruda Mitologya*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1973.

Necatigil, Behçet. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul 1964.

Süreya, Cemal. *Önceki Kuşakta İkinci Yeni Etkisi*, *Toplu Yazılar I*, YKY, İstanbul 2000.

Şenderin, Zübeyde. Turgut Uyar: Sanat Hayatı ve Eserleri, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012.

Şenderin, Zübeyde. *Turgut Uyar'ın Hayatı, Sanatı, Şiirleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi S.B.E. (Doktora Tezi), Ankara 2003.

Turgut Uyar'ın Çocuklarıyız, Haz. Derviş Aydın Akkoç, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Uyar, Turgut. Soruşturma, *Korkulu Ustalık*, Haz. Alaattin Karaca, YKY, İstanbul 2014.

Uyar, Turgut. Turgut Uyar'la Bir Konuşma, *Korkulu Ustalık*, (Konuşmayı yapan belli değil), Haz. Alaattin Karaca, YKY, İstanbul 2014.

Uyar, Turgut. Turgut Uyar'la Konuşma, *Korkulu Ustalık*, (Konuşan: Rauf Mutluay), Haz. Alaattin Karaca, YKY, İstanbul 2014.

Uyar, Turgut. Yaşamımda İlkler, *Korkulu Ustalık*, Haz. Alaattin Karaca, YKY, İstanbul 2014.

Uyar, Turgut, *Büyük Saat (Bütün Şiirleri)*, YKY, İstanbul 2015.

Sakarya Türkülerinin Toplum Dil Bilimi Açısından İncelenmesi

Şahru Pilten Ufuk
Dr. Öğretim Üyesi / Sakarya Üniversitesi, sspilten@gmail.com

Giriş: Kimlik ve Benlik Kavramları

Kimlik kavramı Sokrates'in "kendini tanı"sından başlayarak felsefenin en öncelikli sorunu olmuştur[1]. Çok yönlü bir kavram olan kimlik konusuna sosyal bilimlerin farklı alanlarında farklı tanımlamalar yapılmıştır. "*Kimlik en geniş anlamıyla, bireyin tüm özelliklerini kapsar; hem kişinin kendisini nasıl gördüğü, hem de toplum tarafından nasıl görüldüğü, kimlik kavramıyla ilgili konulardır*" [2]. Kişinin tavır alışları, çevresini algılayışı, gösterdiği uyum tarzı ve tepkileri "kişilik" başlığı altında toplanır. Benlik ise kişiliğin bir alt yapısıdır. Benlik, bireyin kişiliğine ilişkin kanaatleri, kendini algılayış biçimi olarak özetlenebilir[3].

Kimliğin inşası üzerine bireysel ya da öznel kimlik (öznelci yaklaşım) ve kolektif kimlik ya da sosyal kimlik (nesnelci yaklaşım) olmak üzere iki farklı anlayış bulunmaktadır. "*Öznelci yaklaşıma göre, kimlik tutarlı ve yaşam boyunca az çok aynı kalan gerçek bir bendir (özdür). Bu yaklaşım özellikle organizmanın içyapısına önem vererek, onun dış çevresini ve değişimini göz ardı etmesi, kimliğin oluşumunda doğru bir yaklaşım olmadığı için eleştirilmiştir.*[4]" Nesnelci yaklaşıma göre ise "*benlik toplumsal bir üründür. Vücudumuzun bir parçası değildir ve doğumla var olmaz. Aksine, benlik, bireyler diğerleri ile iletişime girdikçe sadece toplumsal deneyimle gelişir.*[5] Bu çalışmada yapılan incelemelerde nesnelci yaklaşım esas alınmıştır.

[1] Gözübüyük Tamer 2014: 83.
[2] Aşkın 2007: 213.
[3] Aslan 1992: 7
[4] Aşkın 2007: 213.
[5] Gözübüyük Tamer 2014: 92.

"*Nesnelci yaklaşımla üretilen sosyal kimlik ve kimlik teorilerinde benlik dönüşümlüdür.*"[6]. Bireyin benlik tanımlaması bağlamla birlikte değişir[7]. Yani özne kendisini ötekilere bağlı olarak tanımlar. Birey kim olduğu bilgisine ve varlık bilincine, kimlere karşı olduğu bilgisi ve yardımıyla varır. Kimlik konusu bu karşıtlıkta saklıdır. İnsanbilimci Levi-Strauss, bu evrensel gerçeği "*Ego versus autre*" (ötekilere karşı ben) ilkesiyle ifade eder. Bu evresel karşıtlık, bir Arap atasözünde çok net olarak dile getirilmiştir[8]:

Kardeşime karşı *Ben,*
Yeğenimize karşı *kardeşim ve Ben,*
Yabancıya karşı *yeğenimiz, kardeşim ve Ben.*

İnceleme

Yöntem ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada Sakarya türkülerinin dili incelenerek toplumsal dil bilim açısından Sakarya Türkülerinde kimlik ve benlik algısına ilişkin ipuçları ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmada derlem tabanlı inceleme yöntemi kullanılmıştır. Sakarya Türküleri derleminin hazırlanmasında TRT kurumunca hazırlanmış olan iki ciltlik *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi*[9]*;* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından *Türkülerle Türkiye, Türkiye With Folk Songs, 54 Sakarya*[10] adıyla hazırlanan ve Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün resmî sitesinde de yayınlanan[11] ses dosyası ve Ali Aktaş'ın *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı)*[12] adlı eserinde yer alan türküler olmak üzere üç temel kaynak esas alınmıştır.

Çalışmanın bu noktasında karşılaşılan en temel problem taranan kaynaklarda *Sakarya türküsü* adı altında verilen türkülerin yöresi konusunda farklı görüşler bulunmasıdır. Örneğin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Sakarya türküsü olarak değerlendirilen 12 türkünün sadece 4 tanesi TRT tarafından Sakarya türküsü olarak gösterilmiştir. Ali Aktaş'ın eserinde yer verilen türkülerin ise büyük bir çoğunluğu diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu durum söz konusu türkülerin ait olduğu yörelerin başka kaynaklardan da araştırılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda Sakarya bölgesiyle ilgili resmî ve kişisel Genel Ağ sayfaları araştırılmış Sakarya Büyükşehir Belediyesi resmî Genel Ağ sayfasında[13] ve çeşitli yerel Genel Ağ sayfalarında[14] Ali Aktaş'ın eserinde yer verilen türkülerin Sakarya türküsü olarak sunulduğu belirlenmiştir. Tıpkı Ali Aktaş'ın eserinde olduğu gibi bu kaynaklarda da derleme tarihi ve/veya kaynak kişi bilgisine yer verilmiştir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının hazırlamış olduğu ses dosyasında yer alan fakat TRT tarafından Bilecik yöresine ait olduğu kaydedilen türküler konusunda ise tam bir netlik sağlanamamış bununla birlikte bu türküler bölgesel yakınlık göz önüne alınarak derleme dâhil edilmiştir. Ancak bu ses dosyasında yer alan *Dumluca'nın Bayırları* türküsünün Sivas Divriği yöresine ait olduğuna dair TRT dâhil olmak üzere pek çok kaynak tespit edildiğinden bu türkü derleme alınmamıştır. Bu elemeler sonucu oluşturulan derlemde aşağıda isimleri sıralanan 26 türkü bulunmaktadır:

---

[6] Gözübüyük Tamer 2014: 92.
[7] Bkz. Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell 1987; Turner ve Oakes 1997.
[8] Güvenç 1994: 3
[9] Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi I-II, Ankara: TRT, Müzik Dairesi Başkanlığı, 2006.
[10] *Türkülerle Türkiye, Türkiye With Folk Songs, 54 Sakarya,* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003(Yoğunlaştırılmış Disk).
[11] http://www.sakaryakulturturizm.gov.tr/TR, 111440/tanitici-yayin-ve-dokumanlar.html, 30.10.2017.
[12] Aktaş, Ali, Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı), Adapazarı Merkez Belediyesi, 2008.
[13] Bkz. http://www.sakarya.com.tr/sayfa/148-halk-kulturu-folkloru.html, 30.10.2017.
[14] medyabar.com/koseyazilari/5443/40-soruda-kaynarca.aspx, 6 Kas 2017.

i.	A Benim Kara Yarim	xiv.	Hamama Giderken Kunduram Kaydı
ii.	Adalara Gel	xv.	Hanemize Payton Geldi
iii.	Allı Yazma Başında	xvi.	Kadın Karşılaması
iv.	Armut Dalda Dik Durur	xvii.	Kara Gözlüm
v.	Atımı da Bayledim	xviii.	Karagözlüm Aman
vi.	Cicilerin Başında Tabancam Kaldı	xix.	Kaynar Kazan Taşmaz mı?
vii.	Elmayı Top Top Yapalım	xx.	Kırtepenin Tepesi
viii.	Erikten Kestim Deynek	xxi.	Kuşlar Gibi
ix.	Evlerine Varamadım Gazelden	xxii.	Olmadı Bacanak
x.	Evlerinin Önü	xxiii.	Ölü Tavuk Pişirdiler
xi.	Gelin Getirme	xxiv.	Öptürmem
xii.	Geyve-Taraklı Zeybeği	xxv.	Sabahın Seher Vakti
xiii.	Goca Kapının Gullabı Ağır	xxvi.	Yeşilim

Derlem oluşturulduktan sonra Sakarya türkülerinde öne çıkan kavramların tespiti amacıyla derlemde yer alan türkü metinlerine sıklık analizi uygulanmıştır. Sıklık analizinde nakarat bölümleri türkünün esasına sadık kalınarak korunmuştur.

Son aşamada sıklık analizi sonuçları ışığında Sakarya türküleri kimlik ve benlik algısı açısından toplum dil bilimsel bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Bulgular

Sakarya türkülerde kullanılan kelimelerin sıklık analizi üzerinde yapılan incelemede derlemde yer alan 26 adet türkünün toplam 1565 kelimeden oluşmuş olduğu belirlenmiştir. Türkülerde 651 kelime gövdesi yer almaktadır. En sık kullanılan kelime "*aman*" ünlemidir. Bu kelime 55 kere tekrarlanmıştır frekans yüzdesi 3, 51'dir. Benzer şekilde sık kullanılan kelimeler sıralamasında 5. sırada *vay* ünlemi 1.15 frekans yüzdesiyle yer almaktadır. Çoğunlukla yardım veya bağışlanma isteği, usanç ve öfke ifade etmek için kullanılan *aman* ünleminin ve ağrı, acı vb. duyguları anlatmak için kullanılan *vay* ünleminin bu kadar yüksek frekanslara sahip olması Sakarya Türkülerinin duygusal yapısı konusunda bize genel bir fikir vermektedir.

Sakarya Türkülerinde sıklık frekansı açısından ilk 10'a giren ünlemler dışındaki[15] kelimeleri aşağıdaki şekilde listelendirmemiz mümkündür:

Sıklık Sırası	Kelime	Kullanım Sayısı	Frekans	Kullanım Biçimleri
1	*yar*	41	2.62	*yarim* (17), *yar* (9), *yarimi* (4), *yarin* (3), *yarimin* (2), *yarime* (2), *yare* (2), *yarine* (1), *yari* (1)
2	*gel-*	28	1.79	*gel* (18), *geliyor* (5), *geldi* (3), *gelsin* (1), *gelse* (1)
3	*ben*	21	1.09	*ben* (17), *bana* (4)
4	*sen*	18	0.70	*sen* (7), *senden* (3), *sendeyken* (1), *sana* (7)
5	*güzel*	17		*güzelim* (4), *güzel* (4), *güzele* (2), *güzeli* (2), *güzellik* (2), *güzelden* (1), *güzeller* (1), *güzellikler* (1)

[15] *Ve* bağlacı ve *bir* sıfatı da sıralamaya dâhil edilmemiştir.

6	*göz*	14		*gözlüm* (6), *gözlü* (3), *gözüne* (2), *gözünün* (1), *gözün* (1), *göz* (1)
7	*öp-*	13		*öptürmem* (4), *öpeyim* (4), *öpüşelim* (3), *öpsün* (1), *öperse* (1)
8	*biz*	13	0.83	*biz* (9), *bizi* (3), *bize* (1)
9	*yeşil*	12	0.77	*yeşilim* (9), *yeşil* (3)
10	*kız*	11		*kız* (3), *kızların* (2), *kızı* (2), *kızını* (1), *kızlar* (2), *kızlara* (1)

Tablo 1: Sakarya Türkülerinin Kelime Sıklığı Analizi

Değerlendirme: Sakarya Türkülerinde Kimlik ve Benlik Algısı

"*Ben*"in Cinsiyeti

Derlem de yer alan türküler incelendiğinde Sakarya türkülerinde "ben"in cinsiyet bakımından üçe ayrıldığı görülmüştür. Sadece kadınlar tarafından söylenen türkülerde "ben" kadındır. Kadınların kendi aralarında kına gecelerinde ve düğün törenlerinde söyleyerek oynadığı *Kadın Karşılaması" (A Meleğim)* ve *Gelin Getirme, Adalara Gel* bu türün derlemdeki temsilcileridir. Kadın bakış açısının egemen olduğu bu türküler bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak inceleneceği gibi cinsiyetin bireyin kendisini ve etrafını tanımlamasındaki farklılığı ortaya koyması açısından önemlidir.

Derlemde bulunan diğer türküler ise hem kadın hem de erkek tarafından söylenebilmektedir. Bu türkülerde ise "ben" çoğunlukla erkektir. Bu tarz türkülerde ender olarak "ben" in cinsiyetsiz olduğu da görünür. *Evlerinin Önü, Goca Kapının Gullabı Ağır* bu tip türkülere örnektir. Bu türkülerde durum veya olaylar, objektif olarak aktarılmıştır. Benlik olgusunun süzgecinden geçirilmemiştir. Bu türküler sosyal hayat ve adetler hakkında bilgi vermeleri açısından önemlidir. Akrabalık kavramlarından *gelin, güvey* ve *görümce* yalnız bu türkülerde kullanılmıştır. Bu türkülerde gelin alma adetleri olarak, gelin hamamı düğün, şenlik düzenlendiği, konuklara pilav ikram edildiği, gelinin ata bindirildiği, süt sağmanın gelinin görevlerinden biri olduğu görülmektedir:

A başı devletli gelin/Düğünü şenlikli gelin/Pilavı lezzetli gelin/Bindin atlar gutlu olsun/Sağdın inek sütlü olsun (Goca Kapının Gullabı Ağır)

Bakla da börülce aman aman bakla da börülce/Hamamdan geliyor gelin görümce (Evlerinin Önü)

Diğerlerine karşı *ben*

Sakarya türkülerinde benin "karşısındakiler" ise maşuk, rakip ve akrabalarla sınırlıdır.

Maşuka karşı *ben*

Âşık

Türkudeki benin cinsiyeti ne olursa olsun benlik algılamasında ortaklıklar bulunur. Nitekim yukarıdaki sıklık analizinde de gördüğümüz gibi Sakarya türkülerinin tümünde ünlemler ve edatları bir kenara bıraktığımızda en çok tekrarlanan ifadenin *yâr*'dır. *Yâr* kelimesinin bu denli sık tekrar edilmesi türkülerde özne konumundaki bireyin cinsiyeti ne olursa olsun kendisine toplum içinde biçmiş olduğu en belirgin rolün *âşıklık* olduğunu göstermektedir. *gel-* fiilinin *yâr*'dan sonra en sık kullanılan kelime olması ise öznenin ***ayrılık, hasret ve hasret çeken*** ve ***bekleyen*** olarak resmedildiğini gösterir:

Ördek suya dalda gel
Yardan selam alda gel
Eğer yârim gelmezse
Tut kolundan al da gel, karagözlüm aman (Kara Gözlüm)

Aşk öznenin kimliğinde o kadar belirgindir ki *yâri* olmadan kendisini tanımlayamaz. Nitekim *ben* zamiri kullanım sıklığı açısından 3. sırada yer almasına karşın, kendi başına ender olarak kullanılmıştır. Bu zamire daha çok sevgili ile ilgili kavramlarla birlikte yer verilmiştir:

Arar isen yâr yanında bul beni (Hanemize Payton Geldi)

Severim kız ben seni ezelden (Evlerine Varamadım Gazelden)

Yaktı yandırdı beni/Yârimin bakışları (Geyve-Taraklı Zeybeği).

Sen benimsin, ben senin (Kara Gözlüm)

Benim yârim beni delice severken (Öptürmem)

Ben bir yeni yar sevdim (Allı Yazma Başında)

Ayrıda düştüm ben duramam (Allı Yazma Başında)

Sıklık frekansı açısından 4. sıradaki kelime ise *sen*'dir. *Sen* zamiri öznenin kime hitap ettiğini göstermesi bakımından ayrı bir önem taşır. Sakarya Türkülerinde *sen* her zaman sevgiliye hitaben kullanılmıştır:

Ağlama Elif'im alır kaçarım seni (Hanemize Payton Geldi)

Seni gidi gavur kızı Halime/Bir daş düştü senin kibar beline (Hamama Giderken Kunduram Kaydı)

Severim kız ben seni ezelden (Evlerine Varamadım Gazelden)

Sürmeli gözlü yârim senden ayrılamadım (Evlerine Varamadım Gazelden)

Bu güzellik sendeyken/Yakar cümle âlemi (Geyve-Taraklı Zeybeği)

Sen ağlama Bahriyem ben yine gelirim (Cicilerin Başında Tabancam Kaldı)

biz zamiri de sıklık açısından ilk ona giren kelimelerin arasında yer alır. *Biz* zamiriyle ifade edilen çoğunlukla *âşık+maşuk*tur:

Bizi böyle yapanlar/Ablamınan eniştem (Olmadı Bacanak)

Kuşlar gibi kuşlar gibi ötüşelim biz aman aman/Ötüşelim biz/Al yanaktan kırmızı dudaktan öpüşelim biz (Kuşlar Gibi)

Sıklık açısından ilk ona giren diğer kelimeler ise *kız, güzel, öp-* kelimesi ve müştaklarıdır. Bu kelimeler, bağlam için-

de öznenin çapkın tabiatını değil tam aksine sevgilisine olan bağlılığını göstermektedir. *Kız* kelimesi daha çok sevgili için kullanılmaktadır.

Seni gidi gavur kızı Halime (Hamama Giderken Kunduram Kaydı)

Severim kız ben seni ezelden (Evlerine Varamadım Gazelden)

Benim sevdiceğim kız (Armut Dalda Dik Durur)

Sıkça tekrarlanan *güzel* ve *öp-* unsurlarında ise güzellik ise sevilenin niteliğidir. Öpülmek istenen de yine yârin al yanağıdır:

Al yanağından öpeyim aman (Kara Gözlüm)

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Sakarya türkülerinde ender olarak kız kelimesi *kız* çoğul biçimiyle kullanılır. *Kızlar* ifadesinin bulunduğu türkülerde "ben" *âşık* değil daha ziyade *çapkındır*:

Elmayı Top top yapalım/Kızlara Bahşiş Atalım (Elmayı Top Top Yapalım)

Şu Geyveli kızların/Cilvesine doyulmaz, kara gözlüm aman (Kara Gözlüm)

Mendilin ipeklisi/Sarılmaya doyulmaz/Kızların göbeklisi kara gözlüm aman (Kara Gözlüm)

Âşığın diğer özellikleri

Dengine düşmemiştir:

kaderim yok düşemedim dengime/şimdi rağbet güzel ile zengine (Evlerine Varamadım Gazelden)

Sevdiği tarafından eziyet edilir:

Şu güzellikler içinde/Yüreğimi ezen var (Geyve-Taraklı Zeybeği)

Yaktı yandırdı beni/Yârimin bakışları (Geyve-Taraklı Zeybeği)

Öyle bir yar sevdim ki/Gözün aydın diyen yok (Öptürmem)

Haydi de güzelim meşelikte/Yaktın bizi gençlikte (Kuşlar Gibi)

Sevdiğine sonsuz bir teslimiyet içindedir:

Komşu kızı dururken/Kime boyun eğmeli (Armut Dalda Dik Durur)

Esir ettin sen beni/Yularımız tasmadan (Yeşilim)

Maşuk

Sakarya Türkülerinde maşukun fiziksel özellikleri diğer bölge türkülerinde de görülen standart mazmunlarla tarif

edilmiştir. Maşukun fiziksel özellikleri şu şekilde listelenebilir:

1. Güzeldir. "Güzelim" ifadesi çoğu zaman sevgiliye hitap kelimesi olarak da kullanılır:

Hadi de güzelim evde misin Pencerelerde perde misin/Haydi de güzelim meşelikte yaktın bizi gençlikte (Kuşlar Gibi)

Elimden almak isterler aman/Benim güzel yarimi (Sabahın Seher Vakti)

2. Gözler en önemli maşukun en önemli fiziksel özelliğidir. Nitekim *göz* kelimesi 14 kere tekrarlanmıştır. Bu kullanımlardan 10'unda göz *kara* sıfatı ile nitelendirilmiştir. Dolayısıyla prototip maşuk *kara* gözlüdür. Ender olarak *ela* gözlü de olabilir.

3. Saçlar da önemli fiziksel özelliklerdendir. Çoğunlukla saçlar *al yazma* altında olmakla birlikte yazmanın kenarından çıkan *top zülüfler* türkülerde ifade edilmiştir.

4. Makyaj yapar. Gözleri *sürmeli*'dir. Kaşına *kalem* çeker:

Sürmeli gözlü yârim senden ayrılamadım. (Evlerine Varamadım Gazelden)

Minarenin alemi/Kaşa çeker kalemi (Geyve-Taraklı Zeybeği)

Allı yazma başında/Yavrum kalem oynar kaşında (Allı yazma Başında)

5. İnce bellidir:

Kadifeden ceketini dar yapalım/Ne güzel yakışır ince bele (Geyve-Taraklı Zeybeği)

Ölçelim de o güzelim ince beli/Bir gümüş endaze ilen (Geyve-Taraklı Zeybeği)

6. Göbeklidir:

Sarılmaya doyulmaz/Kızların göbeklisi kara gözlüm aman (Kara Gözlüm)

Dibeği vurdukça vurdukça sallar göbeği (Evlerinin Önü)

7. Al yanaklıdır:

Öptürmem öptürmem/Al yanaktan öptürmem (Öptürmem)

8. Gençtir:

Benim yârim on beş yaşta kız gibi (Kadın Karşılaması)

Ben yeni bir yar sevdim/Yavrum onüç ondört yaşında (Allı Yazma)

9. Beyaz tenlidir:

Benim yârim beni delice severken/Uyuya da kalmış ak gerdanı emerken (Kadın Karşılaması)

10. Veya esmerdir:

A benim kara yarim/Perçemi tara yarim (A benim kara yarim)

11. Güler yüzlüdür:

Benim sevdiceğim kız/Karşımda gülüp durur (Armut Dalda Dik Durur)

12. Al topukludur:

Cicilerin başında tabancam kaldı/Al topuklu Bahriyem kimlere kaldı (Cicilerin başında tabancam kaldı)

Hareketlerinde ise iki temel özellik ön plana çıkmaktadır:

1. Cilvelidir:

Şu Geyveli kızların/Cilvesine doyulmaz (Kara Gözlüm)

Amannn... Naciye Naciye/Cilveli Naciye (Ölü Tavuk Pişirdiler)

Onbeş yaşında kızların/Cilvesine doyulmaz (Kara Gözlüm)

2. Nazlıdır:

Benden selam söyleyin/Nazlı Ayşe'ye (Atımı da Bayledim)

Benden selam söyleyin/Nazlı yârime (Atımı da Bayledim)

Rakibe* karşı *maşuk ve Ben

Sakarya türkülerinde açıkça konu olarak ele alınmasa da âşıkla maşuk arasında çoğu zaman bir rakibin varlığı sezilir:

Elimden almak isterler aman/Benim güzel yârimi (Sabahın Seher Vakti)

Yüzünde göz izi var/Sana kim baktı yârim (A benim kara yârim)

Eller sarar yar yüreğimi derd alır (Atımı da Bayledim)

Nasıl verem olmayım/Eller seviyor seni (Yeşilim)

Özellikle askerlik süreci rakibin ortaya çıkması için elverişli bir dönemdir. Bu bağlamda giden dönecek mi, kalan bekleyecek mi soruları yüzünden bu süreç her an hem askere giden için hem de kalan için sıkıntı vericidir:

Akşam dünürler geldi/Beybabam ufak dedi/Gitmeyecem/Yap yârim askerliğin bekleyecem (Adalara Gel)

Cicilerin başında tabancam kaldı/Al topuklu Bahriyem kimlere kaldı (Cicilerin Başında Tabancam Kaldı)

Sen ağlama Bahriyem ben yine gelirim/Asker olur gidersem ben yine sana dönerim (Cicilerin Başında Tabancam Kaldı)

Koyverin askerleri kızlar yola bakıyor (Kuşlar Gibi)

Akrabalara* karşı *maşuk ve Ben

Anne

Sakarya Türkülerinde aile ve akrabalık belirten isimlere sıkça rastlanır. Bunlar içinde en çok kullanılanı *anne*'dir. *Anne* 6, *ana* 3 kez kullanılmıştır.

Ana kelimesi öznesi erkek olan türkülerde tespit edilmiştir. Bu kullanımlardan birincisinde annesizliğin zorluğu, ikincisinde ise görgünün anne tarafından kızına aktarıldığı ifade edilmektedir:

Bırakıp gittin beni/Anasız yetim gibi (Karagözlüm Aman)

Elif Hanım anasından görgülü (Hanemize Payton Geldi)

Aşağıdaki örnekte ise sürtüşmeli kaynana-damat ilişkisinin türküye dolaylı olarak aktarıldığını görmekteyiz:

Anası çöpten, çöpten amma/Kızını da nurdan yaratmış (Olmadı Bacanak)

Anne kelimesi ise düğün törenlerinde kadınların kendi aralarında söyledikleri türkülerde geçer. Bu türkülerde özne kadındır. Anne ise hem onu en çok düşünen hem de onu evlendirerek uzaklara gönderendir. Bu türkülerde özne âşık değildir. Zorla evlendirilen, en sevdiği tarafından yalnızlığı mahkûm edilendir. Dolayısıyla bu türkülerde anne hem bireyin yanında hem de karşısındadır:

Atma annem atma beni dağlar ardına/Kimsem yoktur annem yansın derdime (Gelin Getirme)

Evlerim olsa da annem olmasa (Kadın Karşılaması)

Diğer Akrabalar:

İncelenen Sakarya türkülerinde anne dışındaki akrabalık isimleri birer kez kullanılmıştır. Bununla birlikte kullanılan akrabalık isimlerinin çeşitliliği dikkat çekicidir: baba, abla, enişte, bacanak, dünür, bacı isimleri yer almaktadır. Ayrıca "baba"nın "beybaba" şeklinde ifade edilmesi de dikkat çekicidir. Aşağıdaki dörtlükte görücü usulü evliliklerde son sözü babanın söylediği, yaşça küçük olmanın evliliğe engel olduğu görülmektedir:

Taksi geldi düt dedi/Annem çabuk git dedi/Akşam dünürler geldi/Beybabam ufak dedi (Adalara Gel)

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi "dünür" kelimesi ise daha çok maşuku istemeğe gelen rakibin ailesini ifade etmek için kullanılır

Abla ve *enişte* akrabalık isimlerinin geçmiş olduğu *Olmadı Bacanak* türküsünde gelin-görümce arasındaki anlaşmazlıktan dolaylı olarak söz edilmektedir:

Tabakası gümüşten/Haberim yok bu işten/Bizi böyle yapanlar/Ablamınan eniştem (Olmadı Bacanak)

Ayrıca bu türküde *bacanak* kaçamak yapan biraz serseri ruhlu bir karakter olarak çizilir:

Olmadı bacanak tek tek bas/Bu gece de kaçamak yaramaz (Olmadı Bacanak)

bacı kavramının ise erkek "ben" için ayrı bir önemi vardır. Sevdiği için kullanmış olduğu "nazlı" sıfatını onun içinde kullanarak onun özen isteyen, nazik yapısını vurgular:

Benden selam söyleyin/Nazlı bacıma (Atımı da Bayledim)

Sonuç

Türk kültüründe sözlü halk müziğine genel olarak türkü adı verilir. Türkülerin Türk sosyal hayatında önemli bir yeri vardır. Geleneksel Türk toplumunda duygular ve düşünceler yakılan türkülerle ifade edilir. Toplumun üzerinde derin izler bırakan olaylar bir sonraki kuşaklara türkülerle aktarılır. Türküler Türk toplumunun hafızası niteliğindedir. Bununla birlikte türküler objektif metinler değildir. Gönülden gönüle seslenen subjektif bir bakış açısıyla oluşturulmuştur. Günlük veya tarihî, olayların ve durumların Türk milletinin gözüyle nasıl göründüğünü, bunlara karşı Türk milletinin toplumsal değerlendirmelerinin ne olduğunu bize aktarması açısından büyük önem taşır. Türk milletinin hissiyatını, ruh dünyasını, değerlerini ortaya koyar. Toplumsal yaşamdaki yeme-içme, bayramlaşma, düğün-dernek, giyim-kuşam, örf-adet gibi her türlü kültürel unsuru bünyesinde barındırır. Bu yönüyle türküler Türklerin kültür hazinesi olarak nitelendirilebilir[16]. Türkülerin sahip oldukları bu özellikler onların özellikle kültürel araştırmalarda ve son dönemlerde yaygınlaşan bilişsel araştırmalarda elverişli bir araç olarak kullanılabilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmada gerçekleştirilen araştırma sonucunda Sakarya türküleri ile ilgili aşağıdaki çıkarımlarda bulunmuştur:

1. Kullanılan ünlemlerden hareketle Sakarya türkülerinde var olan temel duygunun ıstırap, yardım veya bağışlanma isteği ve usanç olduğu görülmektedir.

2. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde türkülerde anlatıcı rolü üstlenen "ben"in çoğunlukla erkek olduğu, ancak kadınlara has eğlence ve toplantılarda söylenilen türkülerde ben" in kadın olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ender olarak "ben" in cinsiyetsiz olduğu da görür. Bu türkülerde durum veya olaylar, objektif olarak aktarılmıştır.

3. Sakarya türkülerinde bireyin kendini tanımlamada ortaya koyduğu en önemli rolü âşıklığıdır. Maşuka ben karşıtlığı hemen hemen bütün Sakarya türkülerinde yaygın olarak görülür. Kelime seçimleri, kelime sıklıkları, kelimelere yüklenen anlamlar ve kelimelerin kullanım yerleri büyük oranda bu benlik algısını ön plana çıkartmak üzere ortaya koyulmuş ve yapılandırılmıştır.

4. Kelime sıklıkları öznenin genel olarak *ayrılık, hasret ve hasret çeken* ve *bekleyen* olarak resmedildiğini ve kendisini maşukuyla birlikte tanımladığını göstermektedir.

5. Sakarya Türkülerinde maşukun fiziksel özellikleri diğer bölge türkülerinde de görülen standart mazmunlarla tarif edilmekte ve prototip özellikleri korumaktadır.

6. Sakarya türkülerinde ortaya konulan ikinci karşıtlık "*rakibe* karşı *maşuk ve ben"dir.* Sakarya türkülerinde açıkça konu olarak ele alınmasa da âşıkla maşuk arasında özellikle askerlik döneminde ortaya çıkan bir rakibin varlığı sezilir.

[16] Bkz. Esen 1986, Kunos 1998, Özbek 1994.

7. Bireyin kendisini tanımladığı diğer son karşıtlık ise aile ve akrabalardır. Burada öncelikle *anne/ana* ön plana çıkmaktadır. Sakarya türkülerinde anne dışındaki akrabalık isimleri birer kez kullanılmıştır. Bununla birlikte kullanılan akrabalık isimlerinin çeşitliliği dikkat çekicidir: *baba, abla, enişte, bacanak, dünür, bacı* isimleri yer almaktadır.

Kaynakça

Aktaş, Ali. *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya (Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı),* Adapazarı 2008.

AslanYılmaz, Hanzade. "Bir Derleme: Benlik Kavramına İlişkin Bazı Yaklaşımlar Ve Tanımlamalar", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 2016, s.79-89.

Aşkın, Muhittin. "Kimlik Ve Giydirilmiş Kimlikler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 10/2, 2007, s.213-220.

Esen, Ahmet Şükrü. *Anadolu Türküleri,* (hzl. Pertev Naili Boratav-Fuat Özdemir), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.

Gözübüyük Tamer, Mine. "Kimlik/lerin Seyrine Bir Keşif", *Folklor/Edebiyat*, 77, 2014, s.83-99.

Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları,* Kültür Bakanlığı, 1994, Ankara.

http://www.medyabar.com/koseyazilari/5443/40-soruda-kaynarca.aspx, 6 Kasım 2017.

http://www.sakarya.com.tr/sayfa/148-halk-kulturu-folkloru.html, 30.10.2017.

http://www.sakaryakulturturizm.gov.tr/TR, 111440/tanitici-yayin-ve-dokumanlar.html, 30.10.2017.

Kunos, Ignazs. *Türk Halk Türküleri,* (Haz. Osman Öztük), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.

Özbek, Mehmet. *Folklor ve Türkülerimiz,* Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.

Turner, John C. ve Oakes, Penelope J. "TheSociallyStructuredMind". McGarty, C. ve Haslam, S. A. (eds), *The Message of SocialPsychology: Perspectives on Mind in Society,* Oxford, UK: Basil Blackwell, 1997, s.355–373.

Turner, John C., Hogg. Michael A., Oakes, Penelope J., Reicher, Stephen D., ve Wetherell, Margaret S. *Rediscoveringthesocialgroup: A self-categorizationtheory*. Oxford, Blackwell 1987.

Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi I, TRT, Müzik Dairesi Başkanlığı, Ankara 2006.

Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi II, TRT, Müzik Dairesi Başkanlığı, Ankara 2006.

Türkülerle Türkiye, Türkiye With Folk Songs, 54 Sakarya, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003 (Yoğunlaştırılmış Disk).

Sakarya Türk Halk Müziği Üzerine Bir Değerlendirme ve Tarihi Hikâyesiyle Bir Sakarya Türküsü

SERTAN DEMİR
Doç. Dr. / Sakarya Üniversitesi, sdemir@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

"Yapılan arkeoloji ve tarih araştırmalarına göre Sakarya ili ile dolaylarına, ilk defa Mariondinler, Bebrikler ve Misler adı verilen kavimlerin geldikleri tespit edilmiştir." [1]

"Sakarya'nın yazılı tarih dönemlerinin M.Ö. XII. Yüzyılda başladığı, Sakarya ve çevresinde "Frigler", "Bithynialılar", "Kimmerler", "Persler" ve "Lydialılar"ın dönemler halinde hüküm sürdüğü tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır." [2]

"Daha sonra şehir; Romalılar, Bizans, Selçuklular ve Osmanlı yönetiminde kalmıştır." [3]

"Orhan Gâzi zamanında, Türkmen köyü olarak tarih sahnesine girmiş olan "Ada" köyü, Sakarya Nehri'nin akış istikametine göre, sol kısımda kalmaktadır. Çark Suyu ve Sakarya arasında bulunuşu sebebiyle "Ada" görünümü kazanmıştır. Belki bu vaziyeti isimlendirmede rol oynamıştır. Sakarya Nehri, bahar aylarında ve yağmurlu zamanlarda sık sık taştığı için, köy sakinleri, köyü erenler Tepesi'ne yakın bir alanda, düzlükte, bölgeye has olan yeşillikte kurmuştur. Resmi belgelere "Kerye-i Ada" diye geçmiştir. XII. Yüzyılda dahi köy durumunu koruyordu. Bölgeden geçen Fransız gezgini Jean BaptisteTavernier, Sapanca'yı ve Sapanca Gölü'nü anlattıktan sonra "Ada" isimli yerleşmeden bahsetmektedir. Keza, Polonyalı Simeon da onun gibi Ada'dan köy diye söz etmektedir."[4]

[1] M. Cebecioğlu, *Hendek Adapazarı Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri*,, Hendek Belediyesi Yay., İstanbul 2011, s. 6
[2] T. Eroğlu, *Sakarya ve Deprem*, Sakarya Valiliği Yay, Sakarya 2000., s. 1.
[3] A. Aktaş. *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, Sakarya 2008, Adapazarı Merkez Belediyesi Yay., s.50.
[4] T. Eroğlu, a.g.e., s. 5

Şehrin İstanbul'a yakınlığı; kuzey, güney ve doğunun kesişme noktasında olması ve devamında demiryolu güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle köy statüsünden kasaba statüsüne geçmiştir. Yol üstünde kurulan Düzce Pazarı, Hendek Pazarı gibi Ada Pazarı da şehre ekonomik anlamda katkı sağlamıştır. Bu etki zamanla şehre isim haline dönüşmüştür.

Uzunca bir süre Kocaeli Vilayeti'ne bağlı bir kaza olarak varlığını sürdüren Adapazarı, 1954 yılında şehir olmuş ve Sakarya ili olarak adlandırılmıştır.

Şehrin merkezi bir noktada olması, göç alma sebebi iken; farklı dönemlerde farklı iskân politikaları da şehirde uygulanmıştır. Son yıllarda ise Marmara bölgesinin sanayi merkezlerinden birisi olmasından Sakarya da nasibini alarak yeni göçleri de bünyesinde toplamıştır.

Ülke dışından Kafkas ve Balkan göçlerinin ağırlıklı odağı olan Sakarya, yurtiçinden de özellikle Karadeniz ve doğu Anadolu bölgelerinden göç almaya devam etmektedir.

Tüm bu göçlerin etkisiyle, yörede Manav olarak bilinen, yani Türkçeden başka dil konuşmayan yerli halk ile birlikte kültürel anlamda zenginlik oluşturabilecek oldukça kozmopolit bir yapı oluşmuştur.

Bahsi geçen bu kültürel zenginlik halk bilimsel açıdan oldukça kıymetlidir. Yemek kültürü, dans kültürü, yöresel kıyafet, ağız özellikleri, halk anlatmaları, halk mimarisi, halk edebiyatı gibi başlıklar açısından oldukça zengin ürünlere ev sahipliği yaptığını düşündüğümüz Sakarya'yı, müzik fokloru açısından değerlendirdiğimiz bu çalışmada, bu kültürel zenginliğin yanında repertuvarda 7 adet türküsünün kayıtlı olması bizleri oldukça düşündürmektedir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, müzik folkloru adına çeşitli eserleri bünyesinde barındıran Sakarya ili Türk halk müziği adına bir değerlendirme oluşturmaktır. Bu belirleme ve değerlendirme yapılırken çalışmamız, TRT THM Repertuarında bulunan 7 adet Sakarya türküsü ile sınırlı tutulacaktır.

Araştırmanın Problemi

Sakarya türkülerinin makamsal ve ritmik açıdan özellikleri nelerdir? Eserlerinde ortak yönler var mıdır? Günümüzde Sakarya türkülerinin icrası ne aşamada yapılmaktadır?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, niteliksel yol (yöntem) araştırması, kaynak taraması (yordam) ve kişisel görüşme tekniklerine dayanmaktadır.

Bulgular ve Yorum

Sakarya Türk Halk Müziğine Dair Bazı Tespitler

Sakarya ilinin, tarihi bakımdan köklü bir geçmişe sahip olduğu bilinmekle birlikte, müzik folkloru adına yapılan çalışmalar değerlendirildiği zaman mütevazı bir yere sahip olduğu da fark edilmiştir.

Yaklaşık 6000 eserlik, TRT THM Repertuvarında bulunan 7 adet türkünün isimleri ve yöreleri şu şekilde ifade edilebilir.

Türkünün İsmi	Türkünün Yöresi
Minarede Ezen Var	Geyve
Evlerine Varamadım Gazelden	Geyve
Geyve Zeybeği	Geyve
Armut Dalda Dik Durur	Geyve
Allı Yazma Başında	Sakarya
Elmayı Top Top Yapalım	Hendek
Şu Tarlanın Anızı Yok	Akyazı-Vakıf Köyü

Tablo 1. Sakarya Türküleri İsim ve Yöre Tablosu

Tabloya dikkat edilecek olursa türkülerin çoğunluğu Geyve ilçesine ait türkülerdir. Geyve, şehrin güneyindeki ilçelerden birisidir. Geyve yöresi, zeybek kültür bölgesi sınırları içerisinde kalan kültürel bir bölge olarak varlığını hissettirmekle birlikte eserlerin icrası sırasında zeybek türü motifleri de sıklıkla duyabilme imkânı da sağlamaktadır. Eserlerden bir tanesi (Geyve Zeybeği) zaten bu anlamda "zeybek" ismi ile anılmasından dolayı yörenin farkını ortaya koymaktadır. Eserleri makamsal açıdan incelediğimiz zaman ise şu tablo ile karşılaşmaktayız:

Türkünün İsmi	Türkünün Yöresi
Minarede Ezen Var	Hüseyni
Evlerine Varamadım Gazelden	Hüseyni
Geyve Zeybeği	Rast
Armut Dalda Dik Durur	Hüseyni
Allı Yazma Başında	Hüseyni
Elmayı Top Top Yapalım	Hicaz
Şu Tarlanın Anızı Yok	Segâh

Tablo 2. Sakarya Türküleri Makam Tablosu

Eserlerin makamsal incelemesi yapıldığında ise ağırlıklı olarak Hüseyni makamına benzer yapıdaki eserlerin sıklığı dikkatimizi çekmektedir. Hüseyni makamına benzer yapıdaki eserler, TRT THM Repertuvarının da çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu anlamda genel repertuvarla, Sakarya THM repertuvarı ortaklık sağlamaktadır. Eserleri usûl bakımından incelediğimiz zaman ise şu tablo ile karşılaşmaktayız:

Türkünün İsmi	Türkünün Yöresi
Minarede Ezen Var	9/8
Evlerine Varamadım Gazelden	2/4
Geyve Zeybeği	9/4
Armut Dalda Dik Durur	4/4
Allı Yazma Başında	4/4
Elmayı Top Top Yapalım	4/4
Şu Tarlanın Anızı Yok	10/8, 9/8, 8/8

Tablo 3. Sakarya Türküleri Usûl Tablosu

Bu tablo değerlendirildiği zaman, 4/4'lük usuldeki türkülerin sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir ancak; "Şu Tarlanın Anızı Yok" isimli türküye dikkat edilecek olursa, bu türkü içerisinde birden fazla usulün kullanıldığı bunlardan birisinin de 9 zamanlı bir usûl olduğu fark edilecektir. Bu da her iki usuldeki eser sayısının eşit düzeyde olduğu şeklinde yorumlanabilir. 9 zamanlı usûl, zeybek türünün bir özelliği olarak gösterilmektedir. Ancak bu türküdeki 9 zamanlı usulün türkünün başından sonuna kadar kullanılmaması sebebiyle, Sakarya türküleri için 4 zamanlı usullerin sayısal üstünlüğü vardır demek daha doğru bir tespit olacaktır.

Usûlsüz olarak sınıflandırdığımız ve uzun hava olarak tanımladığımız eserlerden ise Sakarya genelinde bulunmamaktadır. Günümüze kadar TRT THM Repertuvarı uzun hava arşivine kayıtlı Sakarya türküsü tespit edilmemiştir.

Bu değerlendirmelerin haricinde "Şu Tarlanın Anızı Yok" isimli türkü ile ilgili ulaştığımız bir bilgiyi de burada aktarmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Eser yörede, gelin almaya giderken icra edilen bir eser olarak bilinmektedir. Bu bilgi TRT THM Repertuvarında da notanın altına bir not düşülmek suretiyle ifade edilmiştir. Yörede yaptığımız incelemelerde[5] eserin artık icra edilmediğini tespit ettik. Türküye kaynak kişilik yapan Emine Öztürk, şu şıralar yaklaşık 70 yaşında ve köyde yaşamamaktadır. Bu türkünün söylendiği gelin alma törenine yörede "Ani Gani" veya "Ani Dali" töreni ismi verilmekte imiş. Maalesef şehirleşmenin etkisiyle yörede artık bu kültürel uygulamanın yapılmadığını da tespit ettik.

Kaynak Kişi Ziya Bulut ve "Elmayı Top Top Yapalım" İsimli Türkü

Ziya Bulut, 1892 yılında Hendek'te doğmuştur. Annesinin adı Habibe, babasının adı Osman'dır.

1. Dünya Savaşı'na kadar Hendek'te yaşayan Ziya Bulut, 1. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılmasıyla birlikte silahaltına alınır. Süveyş'te, tarihte "Kanal Cephesi" [6] olarak bilinen cephede, İngilizlere esir olan Ziya Bulut, bu esaretle beraber İngiliz sömürgesi olan Hindistan'a gönderilir.

Bahsi geçen cephede iki harekât yapılmış ve ikisi de Osmanlı Devletinin mağlubiyeti ile sonlanmıştır. Her iki harekât da Kanal Harekâtı adıyla anılmaktadır. Ziya Bulut'un hangi harekâtta esir düştüğü bilinmemektedir.

Ziya Bulut, esir iken, bozulan saatleri tamir ederek ve körüklü çizme yaparak günlerini geçirmektedir. Körüklü çizme yapmaktaki ustalığı buradaki komutanların dikkatinden kaçmamış ve kendisine Hindistan'da "Pir" lakabı verilmiştir. bugün hâlâ, Bulut Ailesi, Hendek'te "Pirimler" lakabıyla anılır.

1923 yılında esir değişim politikasıyla Türkiye'ye dönen Ziya Bulut, Türkiye'de kunduracılıkla geçimini sağlar.

2.10.1967 tarihinde doğduğu yer olan Hendek'te vefat eder.

Pirimlerin Ziya'ya ait tek fotoğraf alttaki fotoğraftır. Sandalyede oturan fötr şapkalı kişi Ziya Bulut'tur.

[5] Recep Galip ile 17.10.2017 tarihinde yapılan kişisel görüşme.
[6] Yalçın, D., Akbıyık, Y. ve dğr. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s.86.

Resim 1. Hendekli mahalli sanatçı Ziya Bulut'un fotoğrafı

"Elmayı Top Top Yapalım" isimli türkü, TRT THM Repertuvarında 1000 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Esere kaynak kişilik yapan Ziya Bulut, edindiğimiz bilgiye göre bu türkünün bestecisi ve güftecisidir. Eserin tarihçesi incelendiği zaman, türkülerin dinamiklik ilkesi fazlasıyla görülmektedir. Eserin ilk halini de dinlemiş kişilerle yapılan görüşmelerde; eserin ilk halinin bugünkünden biraz daha farklı olduğu, eserde Hint müziği benzeri melodiler kullanıldığı ve değişerek günümüze kadar geldiği düşüncesi hâkimdir. Günümüze kadar ki değişimi, kültürün dinamikliği ilkesi ile açıklamak ve yorumlamak mümkündür. Halkın ortak yaratma gücünün ürünü ve doğal bir sonuç olarak türküde halk tarafından değişiklikler yapılmış ve bugünkü halini almıştır.

TRT THM Repertuvarında 1000 repertuvar numarasıyla kayıtlı olan türkü 1952 yılında Muzaffer Sarısözen tarafından Ziya Bulut'tan derlenmiştir.

Bugün Hendek'te hâlâ söylenen türkü, TRT THM repertuvarında 2 kıta olarak görünmektedir. Bu türkünün üçüncü kıtasını yörenin mahalli sanatçılarından derleme fırsatı bulduk. Çalıştığımız Nahit Adalı, Hasan Karagözlü, Bekir Yılmaz, Zafer Konuk ve Hayrettin Gerdan eserin 3. kıtasını şu sözlerle icra etmektedirler[7].

Sofrasına kim ki konar
Akıbet aşk ile yanar
Bakmayla da görmeyle de göz mü kanar?
Çaresi yok çaresi yok.

[7] 11.04.2006 tarihinde mahalli sanatçılarla yapılan kişisel görüşme.

Bunların haricinde eserin önceki yıllarda yapılmış icralarını bulamadığımız için eserdeki değişimlerin tarihsel süreçte neler olduğu konusunda bir karşılaştırma yapamıyoruz. Sarısözen tarafından derlenen halinin notası elimizde mevcut ancak günümüzde yapılan icralar, bahsi geçen notaya bağlı kalınarak yapıldığı için bu notayla günümüz icrası arasındaki fark yok denecek kadar azdır. Eser günümüzde hicaz makamına benzer bir makamsal yapı ile 4/4'lük usûl ile icra edilmektedir. Eser ritmik olarak, 1 dörtlük için dakikada 80 vuruş yapılacak şekilde metronomlandırılmaktadır.

Yörede eser için var olan bir halk oyunu tespit edilememiştir.

ELMAYI TOP TOP YAPALIM

Yöresi : Sakarya-Hendek
Kimden Alındığı : Hayri GERDAN
Nahit ADALI
Bekir YILMAZ
Zafer KONUK
Hasan KARAGÖZLÜ
Derleyen : Sertan DEMİR
Derleme Tarihi :11.04.2006

-1-
Elmayı top top yapalım
Kızlara bahşiş atalım
Kadifeden ceketini dar yapalım
Ne güzel yakışır ince bele

-2-
Eğlenelim taze ile
Altında yelpaze ile
Ölçelim de o güzelin ince belin
Bir gümüş endaze ile

-3-
Sofrasına kim ki konar
Akıbet aşk ile yanar
Bakmayla da görmeyle de göz mü kanar
Çaresi yok çaresi yok

Resim 2. "Elmayı Top Top Yapalım" isimli türkünün notası

Sonuç

Sakarya ili genelinde, TRT THM Repertuvarına kayıtlı 7 adet Sakarya türküsü bulunmaktadır. Bu türkülerin ilçe bazında dağılımları incelendiğinde Geyve ilçesine ait türkülerin fazlalığı dikkat çekmektedir.

Türkülerde kullanılan makamsal yapının çoğunluğu, Hüseyni makamına benzer yapıdaki türkülerden oluşmaktadır. Bununla birlikte segâh ve rast makamlarına benzer yapıdaki makamsal ezgilerden oluşan türkülere de rastlanmıştır.

Yörede icra edilen türkülerde 9 zamanlı ve 4 zamanlı usulün daha fazla sayıda kullanıldığı da tespit edilmekle birlikte, yörede hiç uzun havanın olmaması da diğer tespitlerimiz arasındadır.

Hendek ilçesinde icra edilen "Elmayı Top Top Yapalım" isimli türkü, yörede geçmişini tespit edebildiğimiz nadir eserlerdendir. En az 70 yıldır icra edilen eserin, kaynak kişisi ve içerisinde bulunduğu sosyal, kültürel ortamın eserine yansıma şeklini ve devamında eserin yöredeki değişimlerin varlığı da müzikolojik olarak değerlendirilen tespitlerimiz arasındadır.

Öneriler

Önerilerimizi temel olarak 4 ana başlıkta toplamanın yararlı olacağı inancındayız. Bunlar; Şehirde yapılacak olan kültürel çalışmalar, Belediyelerin yapması gereken bazı çalışmalar, Yerel basının üzerine düşenler ve Sakarya üniversitesi öğrencilerine yapılacak olan kültürel tanıtımdır.

Şehirde yapılması gereken kültürel çalışmalar kısmında; halka yönelik tanıtıcı toplantılar düzenleyerek onları, içinde bulundukları kültürel zenginlik hakkında bilinçlendirmek ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra şehirde mahalli icra heyetleri kurarak şehre ait türkü, halk oyunu, seyirlik oyunlar ve orta oyunlarını sergiletmek ve korolar kurarak özellikle gençleri bu aktivitelere dâhil etmek bu tanıtımın yapılması adına önemsediğimiz konulardandır. Özellikle gençlerin bu etkinliklere dahil edilmesi noktasında, sıklıkla şikayetçi olduğumuz tüm olumsuzlukların bir nebze de olsa önüne geçilebileceği inancındayız.

İkinci öncelik ise belediyelerin yapması gereken bazı çalışmalardır. Bu çalışmalardan en önemlisi, önceki maddede saydığımız tüm etkinliklere maddi ve manevi desteklerin sağlanmasıdır. Belediye konservatuvarları kurmak ise belediyelerin, kültürel anlamda Sakarya'ya sağlayacağı önemli katkılardan olacaktır.

Yerel basının düzenli olarak yapacağı kültürel ve özellikle Sakarya kültürüne yönelik TV ve radyo yayınları, şehirdeki bilincin artmasına katkı sağlayacaktır.

Son olarak yaklaşık 1 milyon nüfuslu Sakarya'nın yaklaşık 100.000 nüfuslu bir üniversiteye sahip olduğu düşünüldüğü zaman şehrin %10'unu oluşturan öğrenciler yoluyla Sakarya kültürünün tanıtımının yapılması önem kazanmaktadır. Bu noktada da üniversitede yapılacak olan kültürel çalışmalara öğrencilerin dâhil edilmesi noktasında Sakarya Üniversitesi'ne oldukça sorumluluk yüklenmektedir.

Kaynakça

Aktaş, A. *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, Adapazarı Merkez Belediyesi Yay., Sakarya 2008.

Cebecioğlu, M. *Hendek Adapazarı Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri*, Hendek Belediyesi Yay. İstanbul 2011.

Eroğlu, T. *Sakarya ve Deprem*, Sakarya Valiliği Yay., Sakarya 2000.

Yalçın, D., Y. Akbıyık, vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi www.sakarya.bel.tr

Zafer Konuk ile 11.04.2006 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

Mahalli sanatçılar ile 11.04.2006 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

Recep Galip ile 17.10.2017 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

Emine Özdemir ile 23.10.2017 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

Sakarya Türkülerinde Konular, Kıyafetler, Aksesuarlar ve Sakarya Türkülerinin Yapısal Özellikleri

FEYZAN GÖHER VURAL
Prof. Dr. / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, feyzan_goher@yahoo.com
TİMUR VURAL
Doç. Dr. / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, trvural@yahoo.com

GİRİŞ

Türklerin binlerce yıllık geleneklerini barındıran halk şarkıları, kültürümüzün pek çok özelliğini barındırması bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Anadolu insanı yüzlerce yıllık tarihinde türküyle düşünüp türküyle söyleşmeyi bir gelenek haline getirmiştir. Anadolu insanını anlamak için türküleri anlamak büyük önem taşır.[1]Diğer halk şiirleri türlerinin ferdi niteliğine karşılık, türkülerde sosyal yön ağır basar. Bundan dolayı da türkülerde kullanılan kavramların hiçbiri gelişigüzel yer almış değildir. Her bir kavramın kendine özgü bir çağrışımı bulunmaktadır.[2]

Türk kültürünün, tarihinin ve müzikolojik evriminin ürünü olan türküler, sözleriyle pek çok bilim insanının dikkatini çekmiştir. Tarih biliminden halk bilimine, sosyolojiden müzikolojiye kadar çok geniş bir alanın inceleme alanına giren türkü sözleri içinde, kıyafetlerden törelere, yöresel sözlerden sık kullanılan eşyalara kadar pek çok unsur vardır. Türkülerin müzikal analizleri ise yoğun kullanılan ses alanı (tessitura), o ses alanındaki melodik hareketlerin özelliği, ritmik yapı gibi pek çok öğeye bağlı olarak gerçekleştirilir. Bu analizler, müzik eserlerinin tanımlanmasında ve bölgesel müzik kültürünün niteliğinin belirlenmesinde önemli rol oynarlar. Bu çalışmada TRT repertuvarı ve türkü hazineleri kitaplarından tespit edilmiş olan 7 türkü sözel; 3 türkü ise melodik ve ritmik analize tabii tutulmuştur.

[1] M. Bayrak. *Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri,* Baran Ofset, Ankara 1996, s.17.
[2] A.Güzel, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2005, s.366.

Bulgular

Sakarya Türkülerinin Konuları

Türküler ezgilerine, konularına, yapılarına, usullü ve usulsüz oluşlarına, söylendikleri yörelere, ağızlara göre sınıflandırılabilirler. Ancak türküleri konularına göre kümelemek kolay değildir. Bu zorluk sadece her türkünün dörtlüğünün bazen ayrı bir konu içermesinden ileri gelmez. Büyük ve dinamik bir türkü külliyatını durağan ve değişmez bir kümeleme içine sokma güçlüğünden de ileri gelir. Örneğin lirik türküler kümesinde yer alan ninniler ya da asker türkülerinde lirik olmayan öğelere rastlanabilir. Bir türkü hem ağıt aynı zamanda tören türküsü olabilir. Türkü bir dörtlüğünde aşktan söz ederken, bir başka dörtlüğünde tamamen başka bir konuya geçiş yapabilir. Bu gibi zorluklardan ötürü, türkülerin konuları itibariyle, kesin bir şekilde sınıflandırılması mümkün gözükmemektedir. Ancak yine de genel bir gruplama yapılabilir. Buna göre incelenen Sakarya türkülerinin konuları aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere gruplanmıştır:

Konu	**Frekans (f)**		
Sevgi	6	Sevgi-aşk	4
		Sevgi-ayrılık	1
		S Sevgi-cinsel gönderme	1
Dert-sıkıntı çekme	1		
	Toplam		7

Tablo 1. Sakarya Türkülerinin Konuları

İncelenen Allı Yazma Başında, Geyve Dağlarında, Kadın Karşılaması (A Meleğim), Minarede Ezen Var, Öptürmem (Giderim Karasu'ya), Elmayı Top Top Yapalım, Evlerine Varamadım Gazelden türkülerinden büyük çoğunluğunun (%85.7) sevgi temalı olduğu görülmüştür ki bu durum, genel türkü külliyatı ile benzerlik göstermektedir. Diğer türkü ise dert ve acı çekme konuludur. Tabloda görüldüğü üzere sevgi teması taşıyan Sakarya türküleri de kendi içinde üç kısma ayrılmıştır. Bunların dördü sadece sevgi ve aşk konulu iken, biri sevgi ile birlikte ayrılık temasına da yer vermiştir. Bir diğeri ise içinde cinsel gönderme de barındırmaktadır.

Cinsiyet olgusu, içinde fizyolojik özellikler barındırmakla birlikte, sosyolojik ve toplumsal ölçütleri de içermektedir. Bu olgu, toplumsal pek çok ürüne etkide bulunduğu gibi türkü sözlerine de yansır. Türkülerde yer alan cinsel çağrışımlı sözler, kimi zaman nükteli bir anlatım içinde, kimi zaman bazı motiflere saklanmış olarak, kimi zaman da doğrudan ifade edilmiştir. Daha önce Türkiye genelinde 2030 türkü üzerinde yaptığımız bir çalışmada, 293 türkü de, göreceye yer bırakmayacak şekilde net cinsel göndermeler içeren türkü tespit etmiştik. Bölgesel olarak bakıldığında İç Anadolu Bölgesi büyük bir farkla birinci iken, cinsel türküler barındırması bakımından Marmara Bölgesi ikinci sırada yer almıştır[3]. İncelenen 7 Sakarya türküsü içinde yer alan "A Meleğim" adlı eserde, "Uyuya da kalmış, ak gerdanını emerken" ifadeleri ile Marmara Bölgesi türküleri içinde cinsel gönderme barındıran türküler içinde yer almıştır.

Türkülerde kadın göğsünün, gerdanının beyazlığına sıklıkla yer verilmektedir. Tenin beyazlığı, ak, kar vb. kelimelerle vurgulanmaktadır. Bu durum sadece halk anlatılarında değil, divan şiirinde de görülür. Divan şiirinde sevgilinin göğsü, birçok güzelliğin saklandığı cennet bağı gibidir. Sanki bal ile yoğrulmuştur. Âşık, sevgiliden göğsünün düğmelerini çözmesini ve açmasını ister. Muradı, bu bağdan deste deste güller dermek; hatta sevgilinin göğsünde namaz kılmaktır. Divan şiirinde de tıpkı halk şiirlerinde olduğu gibi sevgilinin göğsü beyaz mermer gibidir. Sevgili, âşığa

[3] Detaylı bilgi için bkz. Feyzan Göher Vural ve Serenat İstanbullu, "Cinsel Çağrışımlı Türkü Sözlerinin Bölgelere Göre Dağılımı", *Turkish Studies,* V.11/18, Sonbahar 2016, s.79-94.

nispet düğmelerini çözer, göğsünü ortaya çıkarır.[4] Beyaz ten, güzelliğin, masumiyetin, pek çok kez de bu Sakarya türküsünde görüldüğü gibi cinsel çekiciliğin bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. "A Meleğim" adlı türküde net şekilde görülen cinsellik, "Minarede Ezen Var" adlı türküde ise üstü kapalı bir motif şeklinde yer alır.

Bu türküde yer alan "Gül bahçede gezen var" ifadeleri, türkü külliyatında gördüğümüz bir motiftir. Örneğin kimi halk anlatılarında "bülbül güle konmadı" ifadesi kullanıldığında, kendisi ile sevdiği arasında cinsel ilişki olmadığı[5] ya da "gülü dermek" ifadesi ile de benzer bir anlatım kastedilebilmektedir. "Gül bahçede gezen var" ifadesi ise sevilen kadın ile yakınlaşan birileri var ifadelerini barındırmaktadır.

Sakarya Türkülerinde Kıyafet ve Aksesuarlar

Kıyafet ve aksesuarlar, kültürel doku, coğrafi özellikler, yönelimler gibi çeşitli özellikleri yansıtırlar. Sakarya türkülerinde tespit edilen kıyafet ve aksesuarlar aşağıda sunulmuştur:

Kıyafet ve Aksesuar	**f**	**Kıyafet ve Aksesuar**	**f**
Ceket	2	Yaşmak	1
Kalem (kaşa çekilen)	1	Yazma	1
Sürme	1	Yelpaze	1

Tablo 2. Sakarya Türkülerinde Yer Alan Kıyafet ve Aksesuarlar

Tabloda görüldüğü üzere incelenen 7 türküde 8 kez kıyafet/aksesuar/makyaj ürünü yer almıştır. Bu yüksek kabul edilebilecek bir orandır. Bu durum, daha önce Marmara Bölgesi türküleri üzerinde yaptığımız bir diğer çalışmada da vurgulanmış; Marmara Bölgesi kadınlarının süslerine düşkün olduğu sonucuna ulaşılmıştı[6]. Tabloda görüldüğü üzere ceket kelimesi iki kez, iki farklı türküde kullanılmıştır. Bunların her ikisinde de söz edilen kadın ceketidir ve kadife ceket tamlaması içinde yer almış; kadının ince beline bu ceketin çok yakıştığı vurgulanmıştır. Göz ve kaşlar için kullanılan kalem ile sürme bir kez; kadınların feraceyle birlikte kullandıkları, yalnızca gözleri açıkta bırakan yüz örtüsü olan yaşmak[7] ve yazma da bir kez Sakarya türkülerinde işlenmiştir. Yazma "allı yazma" şeklinde yer almıştır. Bu noktada "al" kelimesinin Türk kültüründeki yerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

"Al" eski Türklerde bayrak anlamında kullanılmış, kimi zamansa Uygurlarda olduğu gibi hanlığın sembolü olarak yer bulmuştur. Türk kızlarının kırmızı giymeyi sevdiği pek çok kaynakta yer alır.[8] Türkülerde de kırmızı rengin pek çok kez kızların kıyafetinden söz edilirken kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca sevgilinin yanağı, dudağı betimlenirken de kırmızı(al) renk türkülerde yer alır.[9]

Yelpaze ise "altın yelpaze" tamlaması içinde yine bir kez Sakarya türkülerinde yer almıştır.

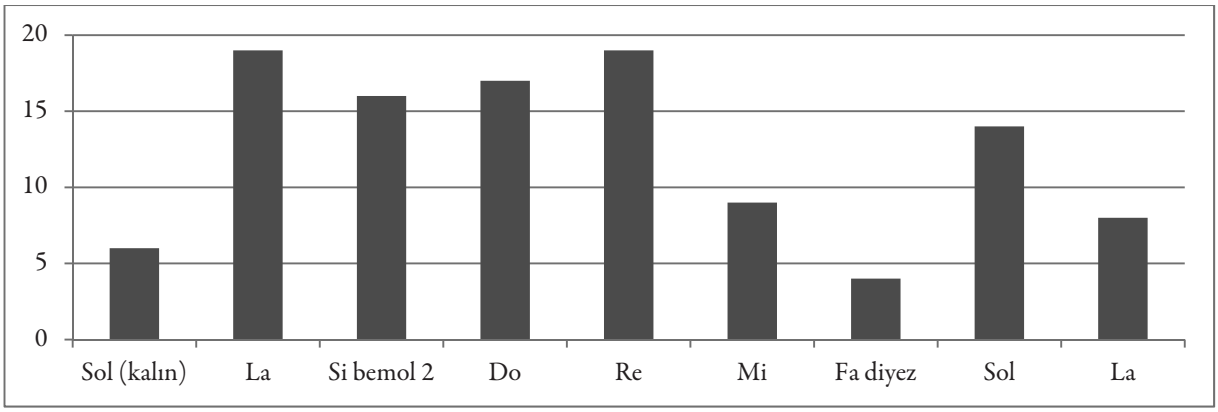
Melodik ve Ritmik Analiz

Çalışmanın bu kısmında üç Sakarya türküsü ritmik ve melodik açıdan incelenmiştir.

[4] D. Kaya, "Divan Şiiri ve XIX. Yüzyıl Halk Şiirinde Güzel Tasviri", *Aşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 2000, s. 260-261.
[5] E. Akbalık, Halk Hikâyelerinde Bir İmaj Olarak Bağ ve Bahçenin Kadın ve Beden ile İlişkisi, *Milli Folklor*, Yıl:26 Sayı:101, 2014, s.121.
[6] Detaylı bilgi için bkz. Serenat İstanbullu ve Feyzan Göher Vural, *Sayısal Veriler Işığında Türkülerde Kadın,* Eğitim Yayınevi, Konya2017.
[7] *Büyük Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr. Erişim Tarihi: 20.07.2017.
[8] B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş VI,* Kültür ve Turizm Yay., Ankara 1984, s. 400-407.
[9] Feyzan Göher Vural, "Türkülerde Motifler", *Türk Yurdu,* C. 30 (62), S. 269 (630), 2010, s.178.

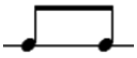
Allı Yazma Başında

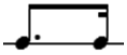
Türkü, Kerem Ayağı'nda 4/4'lük ölçü ile yazılmıştır. Donanımında si bemol iki bulunan eser, la (dügah) kararlıdır. Ses alanı sol-la arasında olup, 9 sesten ibarettir. Eserde kullanılan seslerin dağılımı, aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

Allı Yazma Başında **Türküsünün Ses Dağılımı**

Eserde donanımında bulunan si bemol 2 ile birlikte, fa diyez de yer almıştır. İnici şekilde alt oktavdaki la (dügah) sesinde son bulmuştur. Ses alanı yukarda görülen türkünün, yoğun kullanılan ses bölgesi ise (tessitura) La-Re arasındaki dörtlü aralıktır.

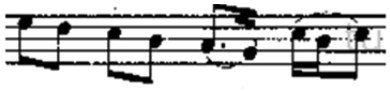
Türküde iki sekizlikten oluşan ritmik kalıp tekrar edilen enfazla ritmik unsur olmuştur. Bu kalıp türkü boyunca, 21 kez tekrar edilmiştir.

Bu kalıbı, noktalı sekizlik ve onaltılıktan oluşan kalıp izlemiştir. Bu ritmik kalıp, eser boyunca 9 kez tekrar edilmiştir.

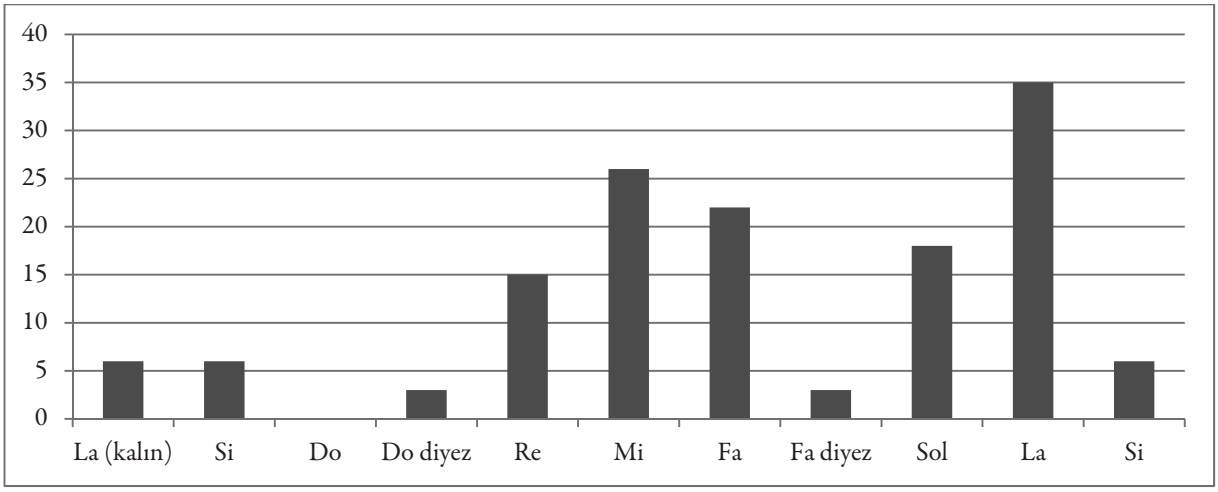
En sık kullanılan kalıplar göz önünde tutulduğunda, basit bir ritmik çizgisi var gibi gözükse de, otuzikilik ve onaltılık notalardan oluşan süsleme kalıplarının da iki kez tekrar edildiği söylenmelidir.

Tekli ritmik kalıplarla birlikte, ölçüsel anlamda dört sekizlik, noktalı sekizlik-onaltılık ve iki onaltılık-bir sekizlikten oluşan ritmik kalıbın da 4 kez tekrar etmesi dikkat çekmektedir. Bu ritmik kalıp, hiç bozulmadan türküde 4 kez işlenmiştir.

Elmayı Top Top Yapalım

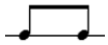
Türkü, Garip Ayağı'nda 4/4'lük ölçü ile yazılmıştır. Ses alanı la-si arası 9 ses olan eser, la (dügah) kararlıdır. Geçici olarak fa diyez ve do diyez sesleri kullanılmıştır. Eserde kullanılan seslerin dağılımı, aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

Elmayı Top Top Yapalım **Türküsünün Ses Dağılımı**

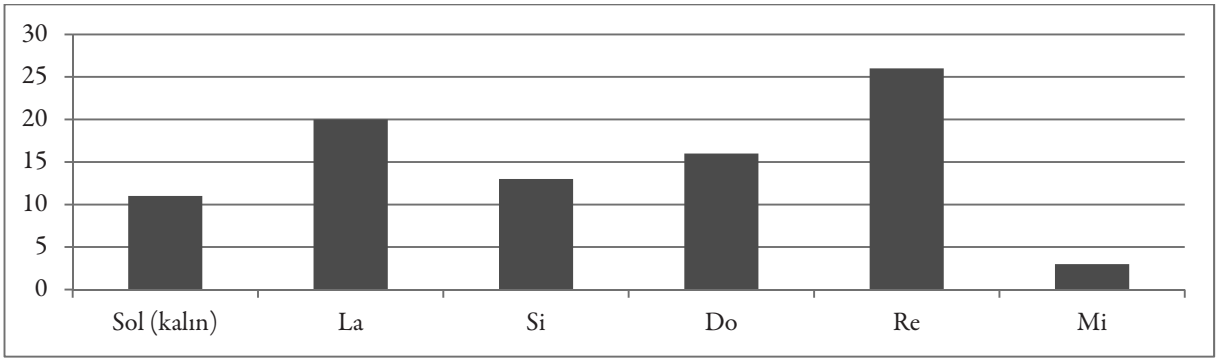
Ses kullanımı yukarda sunulan eserde sık kullanılan ses alanı (tessitura) ise re-la arası beşli aralıktır.

Eser genel olarak sade bir ritmik yapıya sahiptir. Dörtlük ses kullanımı oldukça fazladır. Türküde 26 kez dörtlük süre değeri kullanılmıştır. Bunu iki sekizlik notadan oluşan ritmik kalıptakip etmiştir. Bu kalıp türkü boyunca 25 kez yer almıştır.

Türkülerin süsleme kısımlarında sık görülen otuzikilik ve onaltılık ritmik kalıplar ise 3 kez tekrar edilmiştir. Bu türküde ayrıca basamak (çarpma) ses kullanımı da notaya alınmıştır.

Minarede Ezen Var

Türkü, Kerem Ayağı'nda 9/8'lik ölçü ile yazılmıştır. Saz kısmının ses alanı sol (rast)-la arası 9 ses; sözlü kısmı ise sol (rast)-mi arası 6 sestir. Eserin sözlü kısmında kullanılan seslerin dağılımı, aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

Minarede Ezen Var **Türküsünün Ses Dağılımı**

İncelenen diğer iki türküye göre daha dar bir ses alanını kullanan "Minarede Ezen Var" adlı eser toplamda 6 seslik bir alana sahiptir. Yoğun kullanılan ses bölgesi ise sol-re arası dörtlü aralıktır. Ses alanı açısından diğer iki türküden dar olsa da, ritmik çeşitlilik ve ritmik karmaşıklık açısından daha zengindir. Eserin sözlü kısmında otuzikilik ve onaltılıklık notalardan oluşan ritmik kalıplar, toplam 9 kez kullanılmıştır. Eserin bu kısmının oldukça kısa olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ritmik çeşitlilik daha da dikkat çekici olacaktır. 9/8'lik altı ölçüden oluşan sözlü

kısımda toplam 9 kez otuzikilik-onaltılık seslerden oluşan ritmik kalıplar kullanılırken, sekizlik ve onaltılıkritmik kalıplar da kullanılmış; dörtlük ses ise 7 kez kullanılarak en fazla tekrar edilen ikinci ritmik kalıp olmuştur.

Sonuç

Sakarya Türküleri konuları itibariyle, genel türkü külliyatı ile benzerlikler göstermektedir. Kullanılan kıyafet ve aksesuarlarda ise Marmara Bölgesi özelliklerini yansıtmaktadır. Toplam 7 türküde 8 kez kıyafet ve aksesuarların özenli cümleler içinde yer alması, bu durumun bir göstergesidir. Kadife ceket, altın yelpaze gibi kıyafet ve aksesuarlar, Türkiye'nin diğer bölgelerinde pek az görülen ya da hiç görülmeyen unsurlardır. Türkülerde cinsel motiflerin kullanılması bakımından da Marmara Bölgesi özelliklerini yansıtmaktadır. Cinsel öge içeren türkü sözleri bakımından İç Anadolu Bölgesi'nden sonra ikinci sırada gelen Marmara Bölgesi özellikleri, Sakarya türkülerinde de görülmüştür. Sakarya türkülerinde bir kez net şekilde, bir kez de üstü kapalı şekilde cinsel gönderme tespit edilmiştir. Kadın yüz örtüsü olan yaşmak ile birlikte türkülerde en fazla görülen kıyafet/aksesuar kelimelerinden birisi olan yazma da Sakarya türkülerinde yer almıştır. Yazma, Türk kültüründe büyük yeri olan kırmızı sıfatı ile nitelendirilmiştir. Ritmik-melodik incelemeye alınan 3 Sakarya Türküsünden ikisi bir oktavı aşan, diğer ise altılı ses aralığına sahiptir. Ses alanı geniş olan türküler, ritmik açıdan daha sade iken, ses alanı dar olan türkü ise ritmik çeşitliliği bakımından diğerlerinden zengindir. Yoğun kullanılan ses bölgesi ise dört ya da beşli aralık ile sınırlıdır. Bu durum, genel türkü repertuvarı ile paralellik göstermektedir. Sakarya türkülerinin sözel-melodik-ritmik açılardan daha geniş bir örneklem ışığında ele alınması, bu çalışmanın önerisidir.

Kaynakça

Akbalık, E. *Halk Hikayelerinde Bir İmaj Olarak Bağ ve Bahçenin Kadın ve Beden ile İlişkisi, Milli Folklor*, Yıl:26, Sayı:101, 2014, s.113-124.

Bayrak, M. *Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri.* Ankara 1996, Baran Ofset.

Büyük Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr. Erişim Tarihi: 20.07.2017.

Güzel, A. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* Ankara 2005, Akçağ Yayınları

Kaya, D. "Divan Şiiri ve XIX. Yüzyıl Halk Şiirinde Güzel Tasviri", *Aşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 2000, s.243-266.

Ögel, B. *Türk Kültür Tarihine Giriş VI,* Kültür ve Turizm Yayınları, Ankara 1984.

Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi II, TRT Müzik Dairesi Yayınları, Yayın No: 98.Ankara2000

Vural Göher, F. *Türkülerde Motifler*, *Türk Yurdu,* C. 30 (62), S. 269 (630), 2010, s.176-181.

Vural Göher F.-S. İstanbullu. "Cinsel Çağrışımlı Türkü Sözlerinin Bölgelere Göre Dağılımı", *Turkish Studies,* V.11/18, Sonbahar 2016, s.79-94.

Osmanlı Kitâbelerinin Sakarya Tarihine Katkıları

LÜTFİ ŞEYBAN
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, seyban@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Mimari eserler inşa ederek ve mezarlarına şâhideler (vasıflı mezar taşları) dikerek onlara kitâbe iliştiren bir nesil, bunu yaparken aslında kendi kültürünü sonraki nesillere ulaştırmayı arzu etmekte ve bu arzusunu estetik bir unsurla müşahhaslaştırmaktadır. Yani bu epigrafik mesaj levhaları, gerçekte bir neslin varlık tasavvuru veya zihniyet dünyasını aksettiren unsurlar olup, varlık amacı, eserin ya da mevtânın temsil ettiği kültürel veya insani değerlerin sonraki nesiller tarafından muhafaza edilmesi ve yaşatılmasına katkı sağlamaktır.

Osmanlı mimari eserleri ile mezar taşları, içinde bulunduğu şehrin geçmişle olan bağını kuran kültürel bir köprü vazifesi de görmektedirler. Bu nedenle bulundukları bölgelerin sosyal ve kültürel tarih araştırmaları için kaynak malzeme olarak tarihçiler ve edebiyatçılar için büyük önem arzetmektedir. Aynı zamanda bu eserler, ülkesine vatan bilinci ve Milli kimliğiyle bağlı her vatandaş için korunması gerekli kültürel mirasın mühim bir parçasını teşkil etmektedir. Bu önemi sebebiyle yerli ve yabancı bilim adamları tarafından bu alanda pek çok araştırma yapılmış ve yapılmaktadır.

Osmanlı mezarlıkları, açık havada oluşturulmuş bir heykel, kıyafet, tezyinat ve hat müzesi gibidir. Özellikle şehir içerisindeki cami hazîrelerinde bulunan mezar taşları, insanlara hayatın kısalığını ve ölümün insanlara ne kadar yakın olduğunu haykıran birer uyarıcı mesabesindedirler. Gerçekte arzu edilen şey, o çevrede yaşayan insanların atalarını hayırla yâd etme ve hayatı daha insanî yönüyle tefekkür ederek yaşama fırsatını yakalamalarını sağlamaktır.

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'ndan Orhan Bey zamanında (1324-1362) Konur Alp tarafından alınan Sakarya bölgesinde, son dönemlere kadar önde gelen yerleşim yerleri Sapanca, Taraklı, Hendek, Ak-hisar (Pamukova) ve

Şeyhli (Kaynarca) idi. Adapazarı ise XVII. yüzyıl başlarından itibaren bir pazar yeri ve köyü olarak teşekkül etmiştir. Ancak son iki asırda kasaba ve şehir hüviyetine bürünmüştür.[1] Buna göre, ilk dönemlerden itibaren bu bölgede Osmanlı eserleri inşa edilmiş ve mezarlıklar teşekkül etmiş olmakla birlikte, Cumhuriyet döneminde yaşanan tarihi kültürel dönüşüm sonrasında ve ayrıca yaşanan büyük depremlerin yıkımları sebebiyle hem mimari eserler hem de mezar taşları büyük oranda kaybolmuştur. Bugüne ulaşabilenlerin büyük ekseriyeti ise daha çok son dönemlere aittir.

Bu tebliğin amacı, Sakarya'da bulunan Osmanlı mimari kitâbeleri ve şâhidelerinden yararlanarak, Sakarya'daki sosyal ve kültürel çeşitlilik yanında sanat, sözlü edebiyat ve folklorun kitâbelere yansımalarını irdelemektir. Bilindiği gibi Sakarya bölgesi, Osmanlı Devletinin kuruluş coğrafyasında bulunması yanında; son Osmanlı asrında aşırı göç alması dolayısıyla Balkanlar, Kafkasya ve Karadeniz bölgelerinden göçen muhacirlere yurt olması sebebiyle sosyo-kültürel bir çeşitliliğe sahiptir. Bu çeşitliliğin kitâbelere yansımaları da önemlidir.

Bu çalışmada takip edilen yöntem ise, büyük oranda 2004 yılından bu yana tarafımızdan bazen öğrenci gruplarımızla birlikte ve bazen de ferden yapılan Sakarya saha araştırmalarına dayanmaktadır. Bu araştırmaların bir kısmı yine tarafımızdan bilimsel yayın şeklinde yayımlanmış[2] ve fakat çoğu henüz yayına dönüştürülmemiştir.

Sakarya'daki Osmanlı Kitabelerinin Genel Dağılımı

Kabaca bir araştırmayla elde edilen bilgiler ışığında Sakarya'da mimari kitâbeler nisbeten çok azdır. Bunlar mevcut tarihi yapıların bazılarında korunmuş ve fakat büyük çoğunluğunda korunamamış durumdadır. Daha çok Osmanlı'nın son döneminden kalanlarda ve kısmen orijinal kitâbeler mevcuttur. Şimdi kitâbeleri mevcut olan bazı mimari eserlerden örnekler verelim: Sapanca Uzunkum Rahime Sultan Camii, Geyve II. Bayezid Köprüsü, Adapazarı Bahçıvan Sokak Çeşmesi, Adapazarı Gün Sokak Çeşmesi, Adapazarı Orta Camii Çeşmesi, Geyve Bağlarbaşı Köyü Çeşmesi, Kaynarca Taşoluk Köyü Çeşmesi, Taraklı Hüseyin Ağa Çeşmesi, Adapazarı Pirinçpazarı Zekeriya ÇOBANLAR Dükkânı.[3]

Osmanlı mezar taşı ya da şâhide kitâbelerine gelince, bunlar Cumhuriyet öncesine nisbetle çok azalmış olmakla birlikte, yine de yerel tarihe ışık tutacak yeterliliktedir. Bu şâhidelerin bulunduğu yerler özetle şöyledir. Dağdibi Mezarlığı; Yorgalar Şehitlik Asrî Mezarlığı; Erenler Mezarlığı; Sapanca'da merkez ve Yanık Mezarlığı, Taraklı'da Yunus Paşa Câmii Hazîresi ve Kemaller Köyü (Dodurga) Mezarlığı, Pamukova'da Orta Mezarlık, Eski Mezarlık, Karaoğlan Zâviyesi Hazîresi, Elperek Câmii Hazîresi ve Cihâdiye Köyü Câmii Hazîresi; Geyve'de Elvan Bey İmâreti Hazîresi ve Umurbey Köyü; Karasu Sahil Merkez Câmii Hazîresi; Küçük Karasu Köyü Mezarlığı; Kocaali Caferiye Köyü Mezarlığı; Akyazı'da Merkez Aile Kabristanı ve Kaynarca'da Şeyh Muslihiddin Câmii Hazîresi. Elbette hepsi bunlardan ibaret değildir; Geyve, Taraklı, Sapanca, Pamukova (Akhisar), Kaynarca (Şeyh Köy, Şeyhler Nahiyesi) ve Akyazı gibi eski beldelerin bazı yerlerinde de bu taşlardan bulunma ihtimali yüksektir.

Osmanlı mezar taşları, bulundukları çevredeki mimari eser ve beldelerin tarihini tespit etme bakımından da önemli birer kaynak hükmündedir. Mesela Geyve Sinan Bey Hanı'nın (Taş Han) inşa kitâbesi mevcut olmadığı için hanın yapım tarihi, eserin bânisi Sinan Bey'in haziredeki mezar taşından yararlanılarak tespit edilmiştir.[4] Ön incelemeler sonucu elde edilen ölüm tarihleri dikkate alındığında Sakarya mezar taşları daha çok kabaca 1700 ile 1926 aralığındadır. Yani, bu tebliğin konusu, XVIII-XX. yüzyıllar arasındaki 167 yıllık bir döneme ışık tutmaktadır.

---

[1] Metin Tuncel, "Adapazarı", *DİA*, İstanbul 1998, I, 354 (354-355); Nuri Yavuz, "Sakarya ve Çevresinin Türk Hakimiyetine Girişi", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Adapazarı 1999, s. 26; Yusuf Çetin, *Sakarya'da Türk Mimari Eserleri*, Adapazarı 2008, s. 28; Resul Narin, "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", *SAÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Sakarya 2008, s. 221.

[2] Lütfi Şeyban, *Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar taşları ve Kitâbeleri*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008; Lütfi Şeyban, "Sakarya'da Osmanlı Mezar Taşları", *81 İlde Kültür ve Şehir/Sakarya*, Sakarya Valiliği, İstanbul 2013, s. 77-82.

[3] Çetin, a.g.e., s. 5

[4] Çetin, a.g.e., s. 438

Sakarya'daki Osmanlı Kitabelerinin Sosyal Değerlendirmesi

Öncelikle, mimari kitâbelerde sosyal yapıya ilişkin herhangi bir kayda rastlanması pek olağan bir durum değildir. Bu nedenle biz daha çok mezar taşı kitâbelerinden hareketle bir sosyal analiz yapacağız.

İlk dikkat çeken husus, kadın mezar taşlarının erkeklere oranla çok az olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, kadın mezar taşlarının çeşitli nedenlerle erkeklerinkine göre daha az değerli taşlardan imal edilmesi veya yazısız yani kitâbesiz taş dikildiği için zamanla kaybolmuş olması olabilir.

Diğer bir husus, mevtâların çoğunun esnaf, köylü, işçi ve benzeri yöre ya da köy halkından Osmanlı tebaası insanlar olmalarıdır. Ancak içlerinden bazıları, yöreye ticaret veya kamu görevi maksadıyla gelen devlet ricalinden kişilerdir. Bir kısmı da efendi, ağa, bey ve molla tabir edilen ileri gelen kişilerden oluşmaktadır.

Vasıflı şâhidelerin temel işlevi, kabirde yatan kişinin kimliğini belirtmektir. Bu kayıtlar ise sosyal yapı incelemelerinde başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Hemen her şâhidede rastlanabilen bu kayıtlara bir örnek vermek gerekirse, mesela Pamukova'da Karaoğlan Zâviyesi'nden bir şâhide: "Bin iki yüz yirmide intikâl-i bekâya, suûd itsün rûh-ı revân Sidretü'l-Müntehâ'ya, tamam itdi ömrünü Ramazan-ı şerîfin evvel Cuma gecesi, tayerân itdi veş-i Cafer-i bülbül Firdevs-i A'lâ'ya, ismi Zümeyne Şerîfe babası Seyyid Emîn, muntazira mü'minînden Fâtiha-i şerîfeye, sene 1220 (1806)". Görüldüğü gibi kitâbede mevtânın künyesi yer almaktadır. Künyeden sonra değerli bir bilgi ise mevtânın sosyal kimliğini remzeden başlık çeşitleridir. Bilindiği gibi erkek şâhidelerinden sarıklı, kavuklu ve fesli başlıklar olurken, kadınlarınkinde genellikle başlık bulunmaz, üçgen şeklinde yapılır ya da hotoz bulunur.[5]

Bazı şâhideler sosyal hareketliliğe işaret eder niteliktedir. Mesela Bahçıvan Sokak Çeşmesi'nde (1254/1839) "Sâhibü'l-hayrât Kemâhlı Hâcı İsmâil Ağa" ifadesi[6] mevtânın Kemah menşeli olduğunu, Taraklı Yunus Paşa Camii Hazîresi'ndeki bir şâhide "Çötelli el-Hâc Ahmed Efendi fî 9 Receb 1233" (15 Mayıs 1818) kaydıyla mevtânın Taraklı'ya Göynük'ten geldiğini, "Karaağaçlı Helvacı Ali" (Hicri 1214/Miladi 1800) kaydı ise mevtânın aynı yere Karaağaç'tan geldiğini göstermektedir. Benzer nitelikte diğer örnekler, Akyazı Reşâdiye Köyü mezarlığından "Batum mühâcirlerinden Sarı oğlu Abdullah b. Hüseyin (1325/1908)", Erenler Mezarlığından "Şumnulu hacı Mehmed Hilmi kerimesi Hatice hanım (1340/1922)", "Hacı Halil Efendi kerimesi ve Sakallıoğlu İbrahim Efendi zevcesi Seniye hanım (1930)",

Sosyal statü ifade eden kayıtlara örnekler şöyledir: Taraklı Yunus Paşa Camii Hazîresi'nden "Molla Mahmûd oğlu Alemdar Ali (1217/1803)", "el-Hâc Hâfız İsmâîl Efendinin oğlu merhûm es-Seyyid Ebû Bekri's-Sıddîk Efendi (1251/1835)", "Câmi-i Kebîr Müezzini Sabri Bey oğlu merhûm Molla Mustafa (1232/1817)"; Erenler Mezarlığından "Meşâyih-i Nakşibendiyye'den Budaklar İmamı el-hâc Ahmed Efendi (1334/1916)", "Adapazarı eşrâf ü hânedânından saraczâde el-hâc Edhem Ağa (1312/1895)",

Sosyal ve mesleki guruplar ile ileri gelen ailelere aidiyet bildiren kayıtlara örneklere gelince;

Taraklı Yunus Paşa Camii Hazîresi'nden "Elli Sekiz Cemaatin Serdengeçti Ağası merhûm ve mağfûr ilâ rahmeti Rabbihî'l-Gafûr Kolçak el-Hâc Muhammed Ağa (1209/1795)", "Bakkal Hacı Ömer'in kerîmesi müderris Seyyid Osman Efendinin ehli gençliğine doymayan merhûme Âyşe kadın (1233/1818)", "el-Hâc Hâfız İsmâîl Efendinin kerîme-i muhteremeleri merhûme Şerîfe Hatice Ehde Hanım (1251/1835)", "Rumeli kudâtından olub halen Yenice-i Taraklı, Kazâsı Nâibi iken dâr-ı bekâya rihlet iden merhûm ve mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihî'l-Gafûr

[5] Osmanlı mezar taşları veya şâhidelerinin yapısal ve içerik analizleriyle ilgili geniş bilgi için bakınız: Süleyman Berk, *Zamanı Aşan Taşlar*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 23-39; Osmanlı-öncesi yani Selçuklu dönemi için bakınız: Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar taşları*, Elila Yayınları, Ankara 1993.

[6] Çetin, a.g.e., s. 98.

Vehbi Hüseyin Efendi (1246/1831)", "kuyumcu oğlu, merhûm Boyacı, Hüseyin Ağa (1240/1825)", "Yunus, Paşa Cami-i Şerîfi Hatîbi Eyyûb Efendizâde Muhammed Efendi (1203/1788)", "Müderris Mehmed Efendinin ehli merhûme Havvâ Hatun (1229/1814)", "Taraklı Meclis a'zâsından merhûm el-Hâc Mustafa Bey (1272/1855)", "Taraklı meclis a'zâsından el-Hâc Şerîf Ağa (1282/1866)", "Taraklı tüccârından Hacı Rif'at mahdûmu Nûri Bey (1926)", "Serdengeçti Ağası merhûm ve mağfûr es-Seyyid Halîl Ağa (1205/1791)", "Taraklı meclis a'zâsından Beybazarlı merhûm Osman Efendi (1295/1878)", "Paşa kızı Hulle Can veya Sıla Can" (tarihsiz); Taraklı'nın eski Dodurga Nahiyesi ve yeni Kemaller Köyü mezarlığından "Kemalzâde Alemdar Ömer Ağanın kerîmesi merhûme Nefîse Molla (1229/1814)";[7]

Erenler Mezarlığından "Ahmed Çavuş kerimesi ve Hüsnü Bey zevcesi Aliye hanım (Rumi 1339/M. 1923)", "Tarîkat-i Kâdiriye meşâyıhından Erenler Dergâh-ı Şerîf'i türbedârı Gergülü hacı Hüseyin Dede (1338/1920)", Geyve Umurbey Köyünden "Hatîb el-hâc Mustafa Efendi (1202/1788)"; Hendek Mezarlığından "Şişmanzâde hacı Mehmed Bey (1336/1918)"; Karasu Sahil Merkez Câmii Hazîresinden "Hacı Abdi Bey zâde ol civân merhûm Mustafa Bey (1233/1818)", "Abbas Efendinin kerimesi Muhammed Beyin ehli merhûme Aişe hatun (1234/1819)"; Küçük Karasu Köyü Mezarlığından "Ağvalı Bey oğlu Hüseyin Kapudan (1316/1898)"; Kocaali Caferiye Mezarlığından "Kürkçü esnafından Hasan usta (1330/1912)"; Pamukova Orta Mezarlıktan "Serdengeçti el-hâc Abdullah b. Süleyman Ağa (1174/1761)", "Balabanzâde Mustafa Bey halilesi merhûme ve mağfûre Azîme Hanım (1238/1823)"; Pamukova Cuma Mahallesindeki Eski Mezarlıktan "Genç Ağa'nın câriyesi merhûme ve mağfûre Fâtıma (1240/1825)"; Pamukova (Akhisâr-Geyve) Karaoğlan Zâviyesi'nden "Seyyid Abdüllatif Bey (1213/1799)", "es-Seyyid Muhammed Paşa halîlesi Şerîfe Râbia Kadın (1208/1794)"; Pamukova Elperek Câmii Hazîresinden "Sünnetçi el-haci Muhammed (1154/1742)";

Sapanca Yanık Mezarlığından "Yanık Karyesinden Ubıh Kabilesinden Şahbaz Beyin zevcesi merhûme Nefîse Hanım (1291/1875)"; Söğütlü Asri Mezarlığından "Tüfekçibaşı Ağa'nın halilesi Rûkıyye Hanım (1226/1812)"; Yorgalar Şehitlik Asrî Mezarlığından "Adapazarı a'yânı Kara Osman Ağa (1232/1817)", "Ben birkaç Ermeni hâin tarafından Karaağaçdibi'nde hizmet-i vataniyyemi ifa ederken şehid edilen asker Alî'yim (1321/1904)", "Alçak Yunan ordusunun güzel Adapazarı'nı işgali kederinden evlâd ü ıyâline hasret olarak vefat eden Abasızzâde Saîd Efendi (1339/1921)", çocuklarını komşularına emanet ederek kocasıyla birlikte Hicaz'a giden ve hacdan geri dönerken Akdeniz'de geminin batmasıyla şehit düşen "Zühd ü iffetle Adapazarı'nın meşhûresi hacı Fevziye Hanım (1311/1893)", "Fâtih Ders-i âmlarından Rize tüccarlarından hacı Sâlih Efendizâde hâfız Yakub Efendi (Rumi 1338/M. 1922)", "Murad Çavuş b. Abdullah (1337/1919)".

Görüldüğü gibi Sakarya'daki Osmanlı mezar taşları kitâbeleri, içinde barındırdığı bilgilerle şehrin toplumsal tarihine kaynaklık etmektedirler.

Sakarya'daki Osmanlı Kitabelerinin Kültürel Değerlendirmesi

Mimari kitâbelerde farklı kültürlere ait sözlü edebiyat ve folklorun kitâbelere yansımaları yani kültürel yapıya ilişkin kayıtlar mevcuttur. Birkaç örnek verelim..

Sapanca Uzunkum Rahime Sultan Camii kitâbesinde geçen "sâhib-i hayr" ifadesi, Adapazarı Bahçıvan Sokak Çeşmesi gibi farklı mimari kitâbelerdeki "sâhibü'l-hayrât" veya "sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât" ile aynı anlamda olup, "hayır/lar" ve "haseneler" (yi hal ve hareketlerle hoşa giden, ulaşılmak istenen nimet ve imkânları ifade eden bir terim)[8] sahibi demektir. Dine ve dünyaya yönelik faydalı iş ile bu işleri yapan kimse[9] anlamındaki "amel-i sâlih"

[7] Taraklı'da bulunan Osmanlı mezar taşlarının çözümlemesi konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Lütfi Şeyban, *Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar taşları ve Kitâbeleri*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008.

[8] Mustafa Çağrıcı, "Hasene", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 376.

[9] Mustafa Çağrıcı, "Sâlih", *DİA*, İstanbul 2009, XVI, 31.

kavramını da kapsayan "hayır" akıl, adalet, fazilet ve faydalı nesne gibi herkesin arzuladığı şey[10] manasıyla İslam kültür tarihini şekillendiren en önemli kavramdır. Bir Müslümanın hem dünya hem de âhiret hayatının olumlanmasını sağlayan ameller ve sözler bu kelimeyle ifade edilmektedir. Osmanlıların son büyük mümessili oldukları İslami gelenekte, bir Müslüman varlığı, kazancı ve imkânlarıyla hem insanlara hem de bütün canlılara iyilik, hizmet etmek ve faydalı olmak anlamında yaşanmıştır. Bu nedenle sosyal müesseselerin oluşmasına vesile olan "vakıf" kavramı da İslâm'ın aynı hayır anlayışından doğmuştur.

Hayır işlerinden veya amel-i sâlihden sayılan hizmetlerin önde gelenleri şüphesiz çeşme, aşevi, köprü, cami medrese, han, hamam ve kervansaray gibi yapılardır. Bunlar içerisinde özellikle çeşmeler, her çeşit canlıya "hayat" kaynağı temel ihtiyaç ve düşük maliyetli olması hasebiyle en çok görülen hayır çeşididir. Bu nedenle bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Sakarya'da da Osmanlı çeşmeleri çok fazla sayıda mevcut iken, bugüne ulaşanların sayıda azdır. Bunlardan kitâbeli olanlar Adapazarı Bahçıvan Sokak Çeşmesi Adapazarı Gün Sokak Çeşmesi, Adapazarı Orta Camii Çeşmesi, Geyve Bağlarbaşı Köyü Çeşmesi, Kaynarca Taşoluk Köyü Çeşmesi, Taraklı Hüseyin Ağa Çeşmesi'dir. Hemen hepsinde "sâhibü'l-hayrât" veya "sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât" ibaresi yer almaktadır.[11]

Geyve II. Bayezid Köprüsü Köşkü'nün mimar kitâbesindeki[12] "Şifâü'l-kulûb likâü'l-mahbûb" yani kalplerin şifası sevgiliye kavuşmakladır ifadesi bize, Osmanlı Türk toplumunun sevgi ve insani iletişim anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlayışta sevgi, "yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevmek" vecizesinde anlatıldığı gibi Allah sevgisi ve O'na kavuşma arzusuyla eşdeğerde olup, bir Müslümanın hem insan-varlık hem de sevgili ile olan ilişki ve iletişim biçimini belirlemektedir.

Özellikle mezar kitâbelerinde kültürel değerlerin yoğun olarak işlendiğine şahit olmaktayız. Bundaki amaç, ölen kişilerin hayattayken yaşattıkları kendi Milli değerlerinin sonraki nesillerce de yaşatılması arzusudur. İşte bunlardan bazıları:

Hemen bütün mezar taşlarında ilk sırada yer alan temel değer "Hüve'l-Bâkî" dir, buna göre kalıcı olan O'dur (Allah), dünya ise önem verilmemesi gereken fâni (geçici) bir yerdir, bu nedenle de asıl önemsenmesi gereken kalıcı yurt âhirettir. Diğer bir değer ölümdür, çünkü ölüm insanı dünyaya aşırı meyledip kötülüklere bulaşma hastalığına karşı bir uyarıcıdır. Bu ölüm çevresinde işlenen el-Bâkî-el-fânî denklemine işaret eden başka âyetler de şâhidelerde yer almaktadır. Mesela "küllü nefsin zâikatü'l-mevt" yani her canlı ölümü tadıcıdır, "küllü men aleyhâ fânn" yani dünyadaki her şey yok olucudur, "küllü şey'in hâlikün illâ vechehû" yani Allah'tan başka her şey yok olucudur.[13] Başka bir değer, Kur'ân-ı Kerim'de işaret edilen[14] ve Hz. Muhammed'in bir hadisinde ifade edilen[15] üç şeydir; bunlar sâlih evlat, faydalanılan ilim ve sadaka-i câriye'dir ki, kişi öldükten sonra da hayırlı etkisi sürekli olan maddi-manevi iyilik ve öğretiler ile evlat, gerçekte Allah'ın rahmetinin devamına vesile olması bakımından amel defterinin işlenmesi için şart koşulan değerlerdir. Bir başka değer de, bazı mezarların üzerindeki taşa oyuk ya da çanak şeklinde su tutucuların yapılmasıdır ki, bundaki maksat hayvanlara içme suyu oluşsun da bundan mevtâ sevap (ilâhî lütuf, mükâfat, rahmet)[16] kazansın.[17]

---

[10] Mustafa Çağrıcı, "Hayır", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 43.

[11] Çetin, a.g.e., s. 5.

[12] Çetin, a.g.e., s. 147.

[13] Kur'ân-ı Kerîm, Ankebût Sûresi, âyet 57; Rahmân Sûresi, âyet 26; Kasas Sûresi, âyet 88.

[14] Kur'ân-ı Kerîm, Yâsîn Sûresi, âyet 12.

[15] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (256/870), *Sahîhü'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979, Tevhîd, 50;./Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccac (261/875), *Sahîhu'l-Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1955, Zikir, 23.

[16] Cağfer Karadaş, "Sevap", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 581.

[17] Daha fazla bilgi ve değerlendirme için bakınız: Kaybolan Medeniyetimiz/Hekimoğlu Ali Paşa Camii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları, haz. Hüseyin Kutlu, Damla Yayınevi, İstanbul 2005; Hans-Peter Laqueur, Hüve'l-Baki/İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları, çev. Selahattin Dilidüzgün, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1997; Nidayi Sevim, Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları/Eyüp Sultan'da Osmanlı

Sakarya'daki mimari kitâbelerde hattın çevresinde tezyinat unsurlarına pek rastlanmaz iken, şâhidelerin en az yarısında tezyini unsurlar yer almaktadır. Genelde Türkler, özelde ise Selçuklular ve Osmanlılar mezar şâhidelerini lâle, gül, sümbül, üzüm ve nar gibi bitkisel motiflerle süsleyerek mezarlıklarını şenlendirmişlerdir. Ayrıca, içine serpiştirilen elif servilerle, çiçeklerle ve düzenli çevre yapısıyla güzelleşen Osmanlı mezarlıkları, İslam geleneğinde "ravza" diye nitelendirilen adeta cennetten birer istirahatgâh görünümleriyle yaşayanları kendisine cezbeder niteliktedir.

Bazı kitâbeler ise Osmanlı sanat kültürüne kaynaklık eder niteliklere sahiptir. Mesela Adapazarı Pirinçpazarı Zekeriya Çobanlar Dükkânı kitâbesi, elips formuyla köşelerine birer gül ve çok parçalı yaprak motifi şeklinde Natüralist bitkisel süslemeler yerleştirilmiştir.[18] Mezar taşlarının formları ve süsleme özelliklerine kısaca değinmek gerekirse, Sakarya'nın mezar taşları, şehir Osmanlı pâyitahtı olan İstanbul'a çok yakın olduğundan, İstanbul'daki mezar taşlarında görülen form ve süsleme çeşitleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Özellikle ve daha çok kadın mezar taşları içinde bitkisel süsleme içeren örneklerde tek başına ağaç, dal, yaprak, çiçek ya da çiçek gruplarından oluşan süslemeler kullanıldığı gibi, bunlardan birkaçının biraraya getirilmesiyle oluşturulan kompozisyonlar da mevcuttur.

Sonuç

Sakarya'daki Osmanlı mimari ve mezar taşı kitâbeleri, içlerinde barındırdıkları bilgilerle şehrin kültürel tarihine kaynaklık etmektedirler. Bunlar yerel tarih yazımında mutlaka dikkate alınması gereken yazılı kaynaklardır. Ayrıca, estetik ve sanatsal niteliklere sahip olan şâhideler sanat tarihinin plastik kaynakları arasındadır.

Gerçekte varlığın doğal bir parçası olarak hayat ile ölüm içiçedir. Her insan bunu bilir ve hisseder fakat bazı kültürlerde bu kural teslimiyetle karşılanırken, diğer bazılarında sanki hissedilmiyormuş gibi davranılarak geçiştirilir. Bu anlayışın bir uzantısı olarak mesela Batı dünyasında ya da İslam-dışı dünyada mezarlıklar genellikle yerleşim yeri dışında olurken, İslam-Osmanlı diyarında genellikle meskûn mahal içinde yer alır. Bunun nedeni, İslam'ın Müslümanlardan hayat ile ölüm arasında dengeli bir toplumsal düzen kurmalarını istemesidir. Diğer yandan ölüm bir uyarıcı ve nasihatçi işlevi görür. Yani Müslüman geleneğinde kabristan, İslam'ın her an ölecekmiş gibi Allah'a kavuşmaya hazır halde yaşama prensibine katkı sağlayan bir unsur sayılmıştır.

Konunun Milli varlığın bekası bakımından bir sonucu şudur ki, tarihi eserler veya kitâbeli mezar taşları Türk yurdunun tapusu niteliğine sahiptir. Bizi biz yapan değerleri içinde barındıran en önemli mekânlardan birisidir mezarlıklarımız. Zaman zaman şaşkınlığa uğrayan, bocalayan, tereddütler geçiren toplumsal hâfızamız şuurunu, kuvvetini ve dirayetini bu ölümsüz anıtlara bakarak tazeleyebilir. Bu bakımdan, mezar taşlarını yok etmek, nüfus kayıtlarını silmek gibidir ve işgalcilere yaraşır bir ilkelliktir.

Osmanlı Türk kültürünün tarihini Osmanlı mezarlıklarından yola çıkarak yazmak mümkündür. Üslup çeşitliliği ve farklılığı, zengin form ve süsleme repertuarı ile Osmanlı mezar taşları, Türklerin Osmanlı döneminde sahip oldukları kültürel ortamın ve hatta kültürel seviyenin bir göstergesidir.

Kültürel miras, milletlerin hafızasıdır. Hafızalarını kaybeden milletler; şahsiyetlerini, geçmişle bağlarını, kısacası kimliklerini kaybederler. Tarihi eserlerimiz ve mezar taşlarımız, geçmişimizle kurduğumuz köprünün en önemli ayaklarından birini meydana getirir ve vazgeçilmez kültür miraslarımız arasındadır.

Her bir mezar taşı veya türbe, gerek mevtâ tarafından sağlığında vasiyet edilmiş gerekse sonradan sevenleri tarafından hazırlanmış olsun, gerçekte mevtânın şahsının putlaştırılması amacıyla değil, geride kalanlara kültürel bir vasiyet niteliğiyle var edilmiştir. Bir tarihi eserin bânisi veya ölen kişi bina, şâhide veya türbe şeklinde inşa edilerek müşahhaslaştırılan eseri vasıtasıyla kendinden sonrakilere adeta şunu söylemektedir: Benim adımı hatırlamanız, benim

---

Mezar Taşları ve Ebedi Eyüp Sultan'lılar, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2009.

[18] Çetin, a.g.e., s. 75

benimseyerek yaşadığım ve yaşattığım insani/dini/kültürel/milli değerleri yaşamanız ve yaşatmanız içindir, başkası değil. Benim eserim, şâhidem veya türbem bu amaca hizmet ettiği ölçüde ben burada rahat uyuyabilirim. Aksi halde benimle sizin insani değerleriniz veya hayat tarzınız çok farklılaşırsa, o zaman benim adımın yaşatılması anlamsızlaşır.

Son olarak, Sakarya'da Osmanlı eserleri ve mezar taşları gereken ilgiyi görmemektedir. Bundan, Osmanlı halkının yaşadığı ve yaşattığı kültürel değerlerin bugün itibarıyla büyük ölçüde bir değişime uğradığı, ayrıca artık o değerlerin yaşatılmasını arzulayan insanların sayısının da büyük ölçüde azaldığı sonucuna varmak mümkündür.

Kaynakça

Berk, Süleyman. *Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihî Mezar taşları*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Buhârî EbûAbdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (256/870). *Sahîhü'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.

Çağrıcı, Mustafa. "Hasene", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 376-377.

Çağrıcı, Mustafa. "Hayır", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 43-46.

Çağrıcı, Mustafa. "Sâlih", *DİA*, İstanbul 2009, XVI, 31-32.

Çetin, Yusuf. *Sakarya'da Türk Mimari Eserleri*, Adapazarı 2008.

Karadaş, Cağfer. "Sevap", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 581-582.

Karamağaralı, Beyhan. *Ahlat Mezar taşları*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.

Kaybolan Medeniyetimiz/Hekimoğlu Ali Paşa Camii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları, haz. Hüseyin Kutlu, Damla Yayınevi, İstanbul 2005.

Kur'ân-ı Kerîm

Laqueur, Hans-Peter. *Hüve'l-Baki/İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1997.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî b. el-Haccâc (261/875). *Sahîhu'l-Müslim*, nşr. M.FuâdAbdülbâkî, DâruİhyaiI-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1955.

Narin, Resul. "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", *SAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Sakarya 2008, s. 221-231.

Sevim, Nidayi. *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları/Eyüp Sultan'da Osmanlı Mezar Taşları ve Ebedi Eyüp Sultan'lılar*, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2009.

Şeyban, Lütfi. *Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar taşları ve Kitâbeleri*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008.

Şeyban, Lütfi. "Sakarya'da Osmanlı Mezar Taşları", *81 İlde Kültür ve Şehir/Sakarya*, Sakarya Valiliği, İstanbul 2013, s. 77-82.

Tuncel, Metin. "Adapazarı", *DİA*, İstanbul 1998, I, 354-355.

Yavuz, Nuri. "Sakarya ve Çevresinin Türk Hakimiyetine Girişi", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Adapazarı 1999, s. 21-30.

Bir Yerel Tarih Kaynağı Olarak Serdivan Aşağıdereköy Osmanlı Mezar Taşları

Lütfi Şeyban
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, seyban@sakarya.edu.tr
Metehan Coşkun
Yüksek Lisans Öğrencisi / Marmara Üniversitesi, metehancoskun25@gmail.com
Hilal Değirmenci
Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, hilal.degirmenci87@hotmail.com
Şule Koç
Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, sulekoc41@gmail.com

Giriş

Yalnızca kitâbeli ya da süslemeli veya hem kitâbeli hem süslemeli anlamında vasıflı Osmanlı mezar taşları üzerine yapılan çalışmalar, tarih metodolojisi açısından tarihte kültürel süreklilik prensibinin gereği olarak önem arz eden bir konudur. İki bin yıldan fazla bir tarihe sahip olan Türk Milletinin, bu tarihsel süreçte şüphesiz her dönemin kendine has özellikleri vardır. Osmanlı Devleti ise kendinden önce dünyada hüküm sürmüş bütün büyük devletlerin inşa ettiği medeni mirastan kendine pay çıkarmasını bilmiş ve bu yüzden dünya medeniyet tarihinde kendisine çok önemli bir yer edinmiştir. İşte o medeniyetin sahipleri bugün Türkiye halkının atalarıdır ve onlardan bugüne kalan tarihî ve kültürel miras, kısmen de olsa çeşitli şekillerde yaşamaktadır. İşte mezar taşları da onlardan bugünkü kuşağa kalan hem değerli birer tarihî belge hem de kültürel mirasın bir parçasıdırlar.

Bu çalışma konusunun arazi çalışması 06 Kasım 2014 tarihinde gerçekleştirilmiş olup, önce köy yetkilileriyle birlikte Aşağıdereköy Yalı Câmii yanında bulunan mezarlığa gidilmiş, mezarlığın krokisi çizilerek Osmanlı mezar taşlarının konumu ve sayısı krokide belirlenmiştir. Ardından fotoğraf çekimi ile taşların ölçüleri ve bez üzerine mulâjları alınmış, böylece arazi çalışmasının tamamlanmasıyla birlikte taşlardaki kitâbelerin okunmasına geçilmiştir. Daha sonra Aşağıdereköy'ün tarihi hakkında hem Osmanlı Arşivi'nde hem de kütüphanelerde araştırma yapılmış, ayrıca muhtar Nevzat Ayaz ve ihtiyar heyeti üyesi İbrahim Sezer'den mezarlıkların geçmişiyle ilgili şifahî bilgiler derlenmiştir.

Buna göre, 1980'li yıllarda mezarlıkların oldukça dolu olduğu fakat 'içinde altın var' düşüncesiyle definecilerin sarıklı mezar taşlarını tahrip ettiği belirtilmiş; ayrıca, köyün merkezindeki caminin bulunduğu alanın önceden mezarlık olduğu fakat 1997 yılında cami yapımı dolayısıyla mezar taşlarının iş makinasıyla yerinden sökülerek derenin kenarındaki mezarlığa dolgu malzemesi yapıldığı ifade edilmiştir. Köyün demografik yapısıyla ilgili olarak ise, köy halkının genel olarak uzaktan da olsa birbiriyle akrabalık bağına sahip olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak, elde bulunan ya da erişilebilen yazılı ve sözlü kaynaklar neticesinde bu çalışma hazırlanmıştır.

Bulunan Mezar Taşlarının İncelemesi

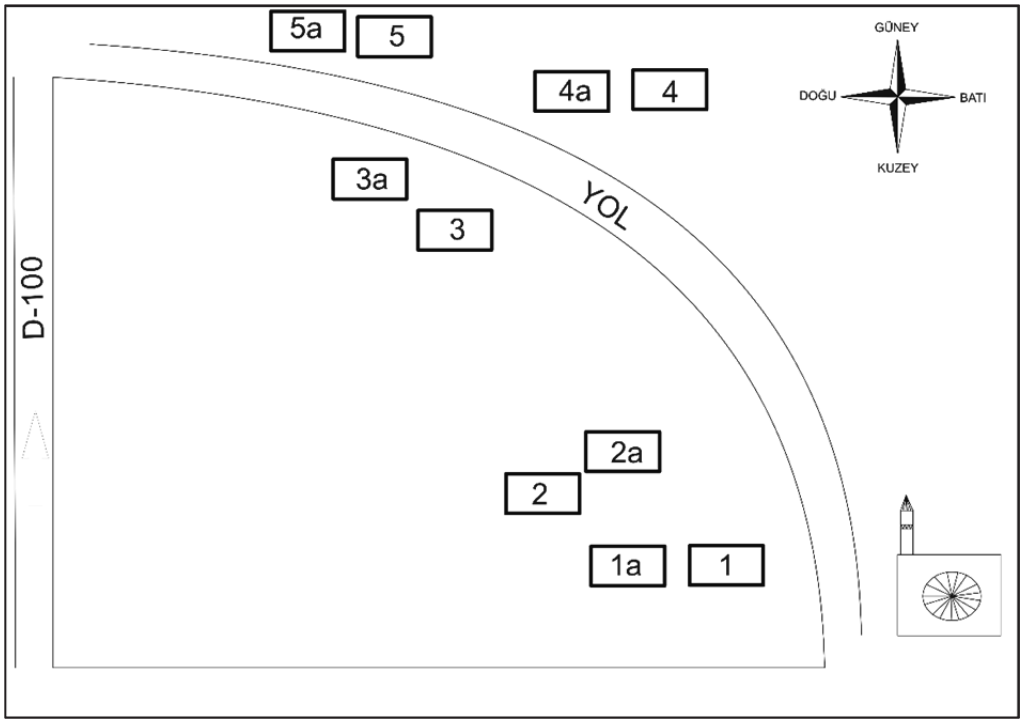
Aşağıdereköy'de Osmanlı döneminden kalma toplam 8 mezar tespit edilmiştir. Bunların 5'i göl yakasında, 3'ü köy içi mezarlığındadır. 5 Adedinin hem baş hem de ayak taşları ya da şâhideleri mevcut olup, 1 adedinin baş şâhidesi kırıktır. Köy mezarlığındaki 3 mezardan 2 adedinin hem baş hem ayak şâhideleri bulunmakta fakat 1 mezarın ayak şâhidesi bulunamamıştır. Göl yakasındaki 5 adet mezardan 2'i erkek ve 3'ü kadın; köy mezarlığındakilerin ise 1'i erkek, 1'i kadın ve 1'i de erkek çocuk mezarıdır. Taş malzemeden mamul şâhideler, 1813 ile 1937 yıllarına arasına tarihlenmiştir.

Köyde tespit edilen taşlardan erkeklere ait olanlar fesli ve sarıklı olmak üzere iki çeşitbaşlığa sahiptir. Başlıklar, mezar sahibinin meslek ve meşrebine göre yapılmaktadır. Taşların yalnız bir adedinde sarıklı başlık kullanılmıştır. Bu baş şâhidesi göl yakasındaki mezarlıktaki 5 numaralı mezarın taşına aittir ve sarık, âlim sarığı niteliğindedir. Fesli başlıklar ise Mahmûdî fes olarak tespit edilmiştir. Mezar taşlarında daha evvel sarık tipleri hâkim iken, 1828 yılından itibaren giyilmeye başlanan fes, çok görülen başlık biçimlerinden birisi haline gelmiştir. Kadınlara ait mezar taşları yahut şâhidelere gelince, bunlar üçlü çiçek buketi ve hotoz olmak üzere yine iki çeşit olup, üzerinde kadının zarafetini gösterir şekilde çiçekler ve çeşitli süslemeler taşımaktadır. Hotoz adı verilen başlık, genellikle basık yarımküre şeklinde olup, bazen dilimli ya da halkalı olduğu, bazen de dönemin üslubuna ait desenlerle bezendiği görülmektedir. Boyun kısımları çoğunlukla çiçek demetleri ile bezeli olmakla birlikte, maddi gücünü yansıtmak isteyenlerin, kendi sosyal statülerini yansıtır şekilde muhtemelen sağlıklarında sahip oldukları kolye ve gerdanlık gibi ziynet eşyalarını nakşettirdikleri de vâkidir.[1]

Sapanca Göl Yakası Mezarlığındaki Şâhideler

Mezar taşlarının yerleri bir krokiyle (Kroki 1) tespit edildikten sonra şâhidelerden gerekli veriler elde edilmiştir. Aşağıda bu vasıflı mezar taşları veya şâhideler sırasıyla ele alınacaktır.

[1] Osmanlı mezar taşlarının temel nitelikleri konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Süleyman Berk, *Zamanı Aşan Taşlar*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, s.23-39; *Kaybolan Medeniyetimiz/Hekimoğlu Ali Paşa Camii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, Haz. Hüseyin Kutlu, Damla Yayınevi, İstanbul 2005; Hans-Peter Laqueur, *Hüve'l-Baki/İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Çev. Selahattin Dilidüzgün, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1997; Nidayi Sevim, *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları/Eyüp Sultan'da Osmanlı Mezar Taşları ve Ebedi Eyüp Sultan'lılar*, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2009.

Kroki 1. Aşağıdereköy Mezarlığı (Sapanca Gölü yakası)

Mezar Taşı no. 1 (Resim 1, Çizim 1)

Tarih: 11 Şaban 1322 (21Ekim 1904)

Kime Ait Olduğu: Hacî Mehmed Mustafa Ağa kerîmesi Emine Hânım

Kitabesi: -Hüve'l-Bâkî[2]

-Ziyâretten murâd bir duâdır

-Bugün bana ise yarın sanadır

-Merhûme[3] ve mağfûre[4] Dere-i Zîr[5]'den

-Hacî Mehmed Mustafa Ağa kerîmesi[6]

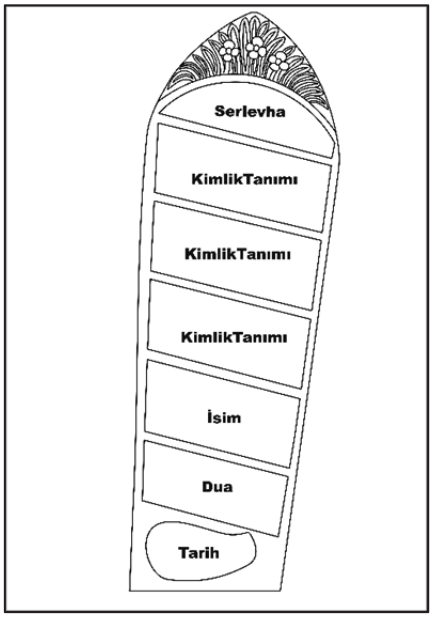
-Emine Hânım rûhiçûn el-Fâtiha

-1322 Şaban 11

[2] Daimî olan, geçici olmayan. Bkz: Şemseddin Sâmî, Kâmûs-ı Türkî, (neşredeni) Ahmed Cevdet, Dersaadet, 1317, s. 262.
[3] Rahmet-i İlâhiyeye mazhar olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1323.
[4] Mağfiret-i İlâhiyeyenâil olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.1375.
[5] Aşağı Dere. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 694.
[6] Kız çocuk. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1162.

Resim 1: Göl yakasında 1 no'lu mezar taşı

Çizim 1: Göl yakasındaki mezarlık No:1

Tipi: Şâhideli mezardır.

Bugünkü durumu: Sağlam ve yerindedir.

Türü: Kadın mezarıdır.

Malzeme: Taş malzeme kullanılmıştır.

Ölçü: Baş şâhidesi boyu 102 cm, eni 26 cm, et kalınlığı 4 cm; ayak şâhidesi boyu 82 cm, eni 28-24 cm, et kalınlığı 4cm'dir.

Konu: Bitkisel bezeme kullanılmıştır.

Tanım ve kompozisyon: Baş şâhidesi; dikdörtgen gövdeye yakın biçimli şâhidenin üst kısmı sivri kemer, kemer içinde sıralı yapraklar görülür. Yaprakların orta kısmına 3 çiçek işlenmiştir. Kitâbeyi beyzî bir kemer çevreler. Kitâbede yer alan yazı şeritleri soldan sağa diyagonal bir şekilde dizilmiş olup, silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde, ilki ser levha olmak üzere 7 satır halinde kabartma tekniğinde verilmiştir. Yazı üslûbu celî ta'lik olarak tanımlanır. Ayak şâhidesi; Taşın üst kısmı sivri kemer, gövdesi dikdörtgene yakın biçimlidir. Taş üzerinde günümüze ulaşmış herhangi bir yazı veya süsleme öğesine rastlanmamıştır.

Mezar Taşı no. 2 (Resim 2)

Tarih: 13 Zilkade 1322 (19 Ocak 1905)

Resim 2. Göl yakasında 2 no'lu mezar taşı

Kime Ait Olduğu: Hacı Mehmed oğlu Mustafa mahdumu Mehmed Efendi

Kitâbesi:

-Âhmine'l-mevt[7]

-Meskenim dağlar başında sahrâyahâcet kalmadı

-İçdim ecel şerbetini Lokmân'ahâcet kalmadı

-Merhûm[8] ve mağfûr[9] Dere-i Zîr[10] Karyesinden[11]

[7] Ah ölüm ah
[8] Rahmet-i İlâhiyeye mazhar olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1323.
[9] Mağfiret-i İlâhiyeyenâil olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.1375.
[10] Aşağı Dere. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 694.

-Hacî Mehmed oğlu Mustafa mahdûmu[12]

-Mehmed Efendinin rûhiçûn el-Fâtiha

-Sene 1322 Zilka'de-i şerîfe 13

Tipi: Şâhideli mezardır.

Bugünkü durumu: Baş şâhidesinin başlık kısmı kırıktır ve taş yerinden çıkarılmıştır. Ayak şâhidesi sağlam ve yerindedir.

Türü: Erkek mezarıdır.

Malzeme: Taş malzeme kullanılmıştır.

Ölçü: Baş şâhidesi boyu 70 cm, eni 20 cm, et kalınlığı 4 cm; ayak şâhidesi boyu 100 cm, eni 25 cm, et kalınlığı 4cm'dir.

Tanım ve kompozisyon: Baş şâhidesi; dikdörtgen gövdeli şâhidenin üst kısmı kırıldığından başlık kısmıyla ilgili bilgi edinilemez. Kitâbede yer alan yazı şeritleri soldan sağa diyagonal bir şekilde dizilmiş olup, silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde, ilki oval bir silme içindeki ser levha olmak üzere 7 satır halinde kabartma tekniğinde verilmiştir. Yazı üslûbu celî sülüs olarak tanımlanır. Ayak şâhidesi; Taşın üst kısmı sivri kemer, gövdesi dikdörtgene yakın biçimlidir. Taş üzerinde günümüze ulaşmış herhangi bir yazı veya süsleme öğesine rastlanmamıştır.

Resim 3. Göl yakasında 3 no'lu mezar taşı

[11] Köy. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.1068.

[12] Oğul, erkek evlat. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.1358.

Mezar Taşı no. 3 (Resim 3)

Tarih: 1228 (1813)

Kime Ait Olduğu: İmam Ali kerîmesiNefise

Kitâbesi:

-Hüve'l-Bâkî[13]

-Bir nazar kıl bu mezarın taşına

-Mevt[14]erişdi şu rahmetlinin (?) başına

-Nâmurâdgitdi bu mezarın sâhibi

-Doymadı hemân genç yaşına

-Ali imam kerîmesi[15]merhûm (merhûme)[16]

-Nefise rûhiçûn

-el-Fâtiha

-Sene 1228

Tipi: Şâhideli mezardır.

Bugünkü durumu: Sağlam ve yerindedir.

Türü: Kadın mezarıdır.

Malzeme: Taş malzeme kullanılmıştır.

Ölçü: Baş şâhidesi boyu 100 cm, eni 24 cm, et kalınlığı 4 cm; ayak şâhidesi boyu 60 cm, eni 22-18 cm, et kalınlığı 4cm'dir.

Konu: Başlıkta nesneli bezeme kullanılmıştır.

Tanım ve kompozisyon: Baş şâhidesi, dikdörtgen gövdeli şâhidenin üst kısmında gerdanlık süslemeli hotoz şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Kitâbede yer alan yazı, silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde, ilki ser levha olmak üzere 9 satır halinde kabartma tekniğinde verilmiştir. Yazı üslûbu celî sülüs olarak tanımlanır. Ayak şâhidesi: Taşın üst kısmı sivri kemer, gövdesi dikdörtgene yakın biçimlidir. Taş üzerinde günümüze ulaşmış herhangi bir yazı veya süsleme öğesine rastlanmamıştır.

[13] Daimî olan, geçici olmayan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 262.
[14] Ölüm. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1425.
[15] Kız çocuk. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1162.
[16] Rahmet-i İlâhiyeye mazhar olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1323.

Mezar Taşı no. 4 (Resim 4-5, Çizim 2-3)

Tarih: 1937

Kime Ait Olduğu: Mustafa Ağanın zevcesi Kadriye

Kitâbesi:-Hüve'l-Hayy[17]

-Bugün va'dem tamâm oldu

-Erişdi emr-i Rabbanî

-Ki teslim eyledim Hakk'a

-Emânet verilen cânı

-Mustafa Ağanın zev

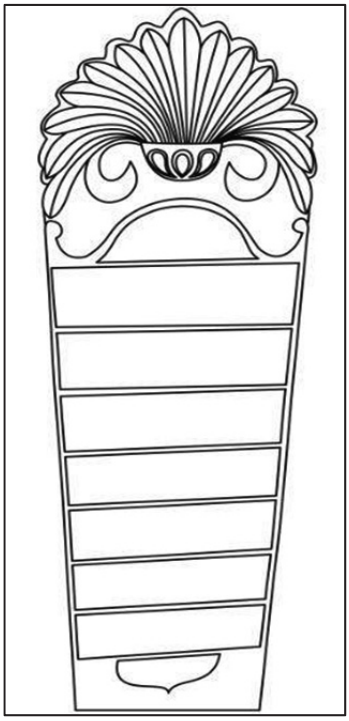
-cesi[18] Kadriye

-Hâtûn rûhiçûn el-Fâtiha

-1937

Resim 2. Göl yakasında 4 no'lu mezar taşı

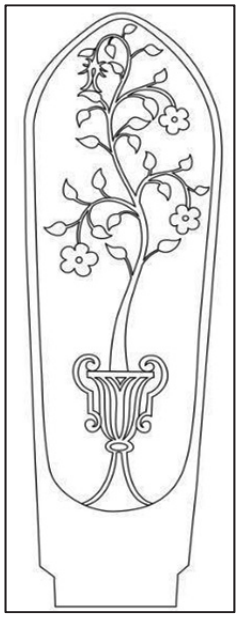

Çizim 2. Göl yakasındaki mezarlık No: 4

[17] O diridir.
[18] Karı. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.690.

Resim 3. Göl yakasında 4 no'lu mezar taşının ayak şahidesi (No:4a)

Çizim 3. Göl yakasındaki mezarlık No: 4a

Tipi: Şâhideli mezardır.

Bugünkü durumu: Sağlam ve yerindedir.

Türü: Kadın mezarıdır.

Malzeme: Taş malzeme kullanılmıştır.

Ölçü: Baş şâhidesi boyu 120 cm, eni 31-38 cm, et kalınlığı 4 cm; ayak şâhidesi boyu 97 cm, eni 30-24 cm, et kalınlığı 4cm'dir.

Konu: Bitkisel ve nesneli bezeme kullanılmıştır.

Tanım ve kompozisyon: Baş şâhidesi, dikdörtgen gövdeye yakın biçimli şâhidenin üst kısmı dilimli sivri kemer şeklindedir. Kemerin dilimlerini oluşturan uzun, kıvrık yapraklar bir vazodan çıkarak başlık kısmını oluşturur. Kitâbede yer alan yazı, silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde, ilki ser levha olmak üzere 9 satır halinde kabartma tekniğinde verilmiştir. Yazı üslûbu celî sülüs olarak tanımlanır. Ayak şâhidesi: Taşın üst kısmı sivri kemer, gövdesi dikdörtgene yakın biçimlidir. Alt kısmında bir vazonun içinden çıkan kıvrık dal üzerinde yaprak ve çiçeklerle işlenmiş motif, ağaç görünümündedir (Çizim 3; Resim 5).

Mezar Taşı no. 5 (Resim 6, Çizim 4)

Tarih: Fî 28 Cemaziyelevvel 1297 (8 Mayıs 1880)

Kime Ait Olduğu: Evci Mehmed oğlu Hacı İsmail Ağa

Kitâbesi:

-Âhmine'l-mevt[19]

- Gelüb kabrim ziyâret iden ihvân[20]

-İdeler rûhuma fâtiha ihsân

-Aşağıdereköyünden Evci

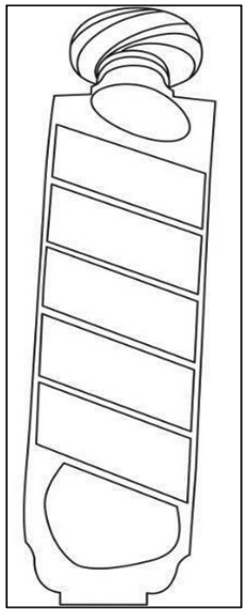
-Mehmed oğlu Hacî İsmail

-Ağa rûhuna fâtiha sene 1297

-Cemaziye'l-ûlâ fî 28

Resim 6. Göl yakasında 5 no'lu mezar taşı

Çizim 4. Göl yakasındaki mezarlık No: 5

Tipi: Şâhideli mezardır.

Bugünkü durumu: Baş şâhidesinin ser levha kısmı kırıktır ve taş yerinden çıkarılmıştır. Ayak şâhidesi sağlam ve yerindedir.

Türü: Erkek mezarıdır.

Malzeme: Taş malzeme kullanılmıştır.

Ölçü: Baş şâhidesi boyu 130 cm, eni 27 cm, et kalınlığı 4 cm; ayak şâhidesi boyu 70 cm, eni 26 cm, et kalınlığı 4cm'dir.

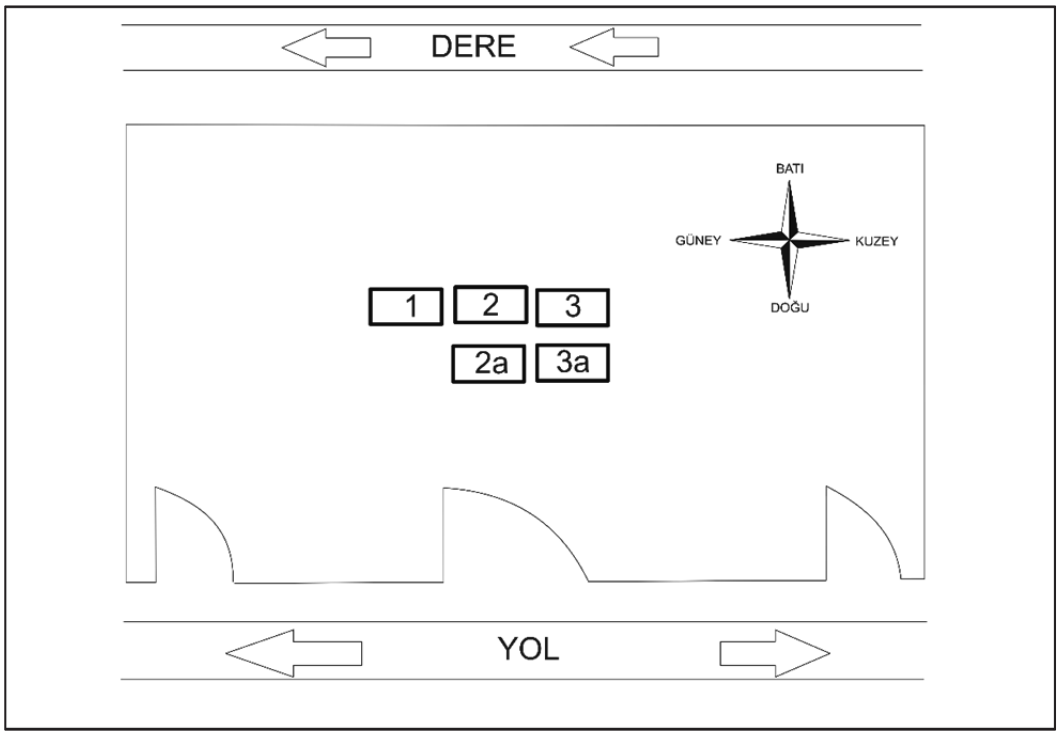
Konu: Başlıkta nesneli bezeme kullanılmıştır.

Tanım ve kompozisyon: Baş şâhidesi, dikdörtgen gövdeli şâhidenin üst kısmında sarık şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Kitâbede yer alan yazı şeritleri, soldan sağa diyagonal bir şekilde dizilmiş olup, silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde, ilki ser levha olmak üzere 7 satır halinde kabartma tekniğinde verilmiştir. Yazı üslûbu celî ta'lik olarak tanımlanır. Ayak şâhidesi: Taşın üst kısmı sivri kemer, gövdesi dikdörtgen biçimlidir. Taşın üzerinde günümüze ulaşmış herhangi bir yazı veya süsleme öğesine rastlanmamıştır.

Köy Mezarlığı

Mezar taşlarının yerleri bir krokiyle (Kroki 2) tespit edildikten sonra şâhidelerden gerekli veriler elde edilmiştir. Aşağıda bu vasıflı mezar taşları veya şâhideler sırasıyla ele alınacaktır.

[19] Ah ölüm ah!
[20] Dostlar, kardeşler. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 78.

Kroki 1. Aşağıdereköy Mezarlığı (Köy içi)

Mezar Taşı no. 1 (Resim 7)

Tarih: Fî 7 Cemaziye'l-evvel 1253 (9 Ağustos 1837)

Kime Ait Olduğu: Merhûm Mustafa Ağanın zevcesi merhume Şerîfe Zîneti Hâtûn

Kitâbesi:

-Hüve'l-Bâkî[21]

- Âhgüzellikdeterehhum[22] itmedi tâûn[23] bana

-Serteser (sertâser)[24]yakdıvücûdum şehrini kıldı fenâ

-Sabr ile ârâm-ı dil[25]virvâlidim[26]bîçâreye

-Okuyub ihlâs ile bir fâtihaihdâ[27] kıla

[21] Daimî olan, geçici olmayan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 262.
[22] Merhamet. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 396.
[23] Veba. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 864.
[24] Baştan başa.
[25] Güzel, güzel sevgili.
[26] Baba. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1484.

-Merhûm[28] Mustafa Ağanın zevcesi[29]

-Merhûme[30]ŞerîfeZînetîhâtûn

-Rûhiçûn el-Fâtiha

-Fî 7 Cemaziye'l-evvel Sene 1253

Resim 7. Köy içi mezarlığı 1 no'lu mezar taşı

[27] Hediye. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 232.
[28] Rahmet-i İlâhiyeye mazhar olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1323.
[29] Karı. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.690.
[30] Mağfiret-i İlâhiyeyenâil olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.1375.

Tipi:

Şâhideli mezardır.

Bugünkü durumu: Baş şâhidesinin başlık kısmı kırıktır, yerindedir.

Türü: Kadın mezarıdır.

Malzeme: Taş malzeme kullanılmıştır.

Ölçü: Baş şâhidesi boyu 110 cm, eni 25 cm, et kalınlığı 3 cm; ayak şâhidesi bulunamamıştır.

Konu: Başlıkta nesneli bezeme kullanılmıştır.

Tanım ve kompozisyon: Baş şâhidesi, dikdörtgen gövdeli şâhidenin üst kısmında sade hotoz şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Kitâbede yer alan yazı şeritleri, soldan sağa diyagonal bir şekilde dizilmiş olup, silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde, ilki ser levha olmak üzere 9 satır halinde kabartma tekniğinde verilmiştir. Yazı üslûbu celî sülüs olarak tanımlanır. Ayak şâhidesi bulunamamıştır.

Mezar Taşı no. 2 (Resim 8; Çizim 5)

Tarih: Fî 3 Cemaziye'l-evvel 1253 (5 Ağustos 1837)

Kime Ait Olduğu: Sarı Beyoğlu Emin Ağanın mahdûmumerhûm Mustafa Ağa

Kitâbesi:

-Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî[31]

-Genç iken göçdü cihandan böyle bir halk-ı halîm

-Dilerim kabrini pûrnûr eyleye Rabbü'l-Kerîm

-Yirmi iki yaşına ermiş iken bu nevcivân[32]

-Dâvet itdi kendini ol Hâlik-i ferdi'l-Hâkîm

-Sarı Beyoğlu Emin Ağanın

-Mahdûmu[33]merhûm[34] Mustafa Ağanın

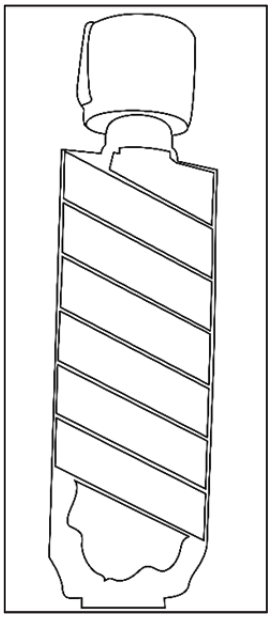
-Rûhiçûn el-Fâtiha

-Fî 3 Cemaziye'l-evvel Sene 1253

[31] O (Allah), çok yaratıcı ve daimî olandır. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 582-262.
[32] Genç, delikanlı. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1474.
[33] Oğul, erkek evlat. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.1358.
[34] Rahmet-i İlâhiyeye mazhar olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1323.

Resim 8. Köy içi mezarlığı
2 no'lu mezar taşı

Çizim 5. Köy içi mezarlık no: 2

Tipi: Şâhideli mezardır.

Bugünkü durumu: Sağlam ve yerindedir. Ayak şâhidesinin alt kısmı kırıktır.

Türü: Erkek mezarıdır.

Malzeme: Taş malzeme kullanılmıştır.

Ölçü: Baş şâhidesi boyu 110 cm, eni 27 cm, et kalınlığı 2, 5 cm; ayak şâhidesi boyu 47 cm, eni 28 cm, et kalınlığı 5cm'dir.

Konu: Başlıkta nesneli bezeme kullanılmıştır.

Tanım ve kompozisyon: Baş şâhidesi, dikdörtgen gövdeli şâhidenin üst kısmında fes biçimli bir başlık yer almaktadır. Fesin üst yanından alta doğru bir püskül inmektedir. Bu fes tipi *Mahmudî Fes* olarak nitelendirilmektedir. Kitâbede yer alan yazı şeritleri soldan sağa doğru diyagonal bir şekilde ele alınmıştır. Silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde, ilki serlevha olmak üzere 9 satır hâlinde kabartma tekniği göze çarpmaktadır. Yazı üslubu celî sülüs olarak tanımlanır. Ayak şâhidesi: Taşın üst kısmı sivri kemer, gövdesi dikdörtgen biçimlidir. Taş üzerinde günümüze ulaşmış herhangi bir yazı veya süsleme öğesine rastlanmamıştır.

Mezar Taşı no. 3 (Resim 9)

Tarih: Fî 3 Cemaziye'l-âhir 1253 (4 Eylül 1837)

Kime Ait Olduğu: Merhûm Mustafa Ağanın mahdûmu merhûm Seyyid Hüseyin

Kitâbesi: -Hüve'l-Bâkî[35]

-Can pâresi idi pederinin biri taze gülü

-Bize hâl-i(?) gülistân(?) oldu(?) Hudâeyliye bülbül-i cennet

-Merhûm[36] Mustafa Ağanın mahdûmu[37]

-Merhûm Seyyid Hüseyin'in rûhiçûn

-Lillâhi'l-Fâtiha

-Fî 3 Cemaziye'l-âhir Sene 1253

Resim 9. Köy içi mezarlığı 3 no'lu mezar taşı

Tipi: Şâhideli mezardır. Bugünkü durumu: Sağlamdır fakat yerinden çıkarılmıştır.

Türü: Erkek çocuk mezarıdır.

[35] Daimî olan, geçici olmayan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 262.
[36] Rahmet-i İlâhiyeye mazhar olan. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1323.
[37] Oğul, erkek evlat. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s.1358.

Malzeme: Taş malzeme kullanılmıştır.

Ölçü: Baş şâhidesi boyu 73 cm, eni 20 cm, et kalınlığı 3 cm; ayak şâhidesi boyu 75 cm, eni 21 cm, et kalınlığı 3cm'dir.

Konu: Başlıkta nesneli bezeme kullanılmıştır.

Tanım ve kompozisyon: Baş şâhidesi, dikdörtgen gövdeli şâhidenin üst kısmında fes biçimli bir başlık yer almaktadır. Fesin üst yanından alta doğru bir püskül inmektedir. Bu fes tipi *Mahmudî Fes* olarak nitelendirilmektedir. Kitâbede yer alan yazı şeritleri soldan sağa doğru diyagonal bir şekilde ele alınmıştır. Silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde, ilki serlevha olmak üzere 7 satır hâlinde kabartma tekniği göze çarpmaktadır. Yazı üslubu celî sülüs olarak tanımlanır. Ayak şâhidesi: Taşın üst kısmı sivri kemer, gövdesi dikdörtgen biçimlidir. Taş üzerinde günümüze ulaşmış herhangi bir yazı veya süsleme öğesine rastlanmamıştır.

Kitâbelerin Tarihî Analizi

Osmanlı döneminde "Bolu Eyaleti dâhilinde kâin Kocaeli Sancağı kaimakamlığından Adapazarı kazasına vâki" [38] otuz köyden biri olan ancak, Cumhuriyet sonrası Sakarya'nın Serdivan İlçesi'ne bağlanan Aşağıdereköy (Resim 10), Serdivan'ın güneyinde, Sapanca Gölü kenarında yer almaktır.

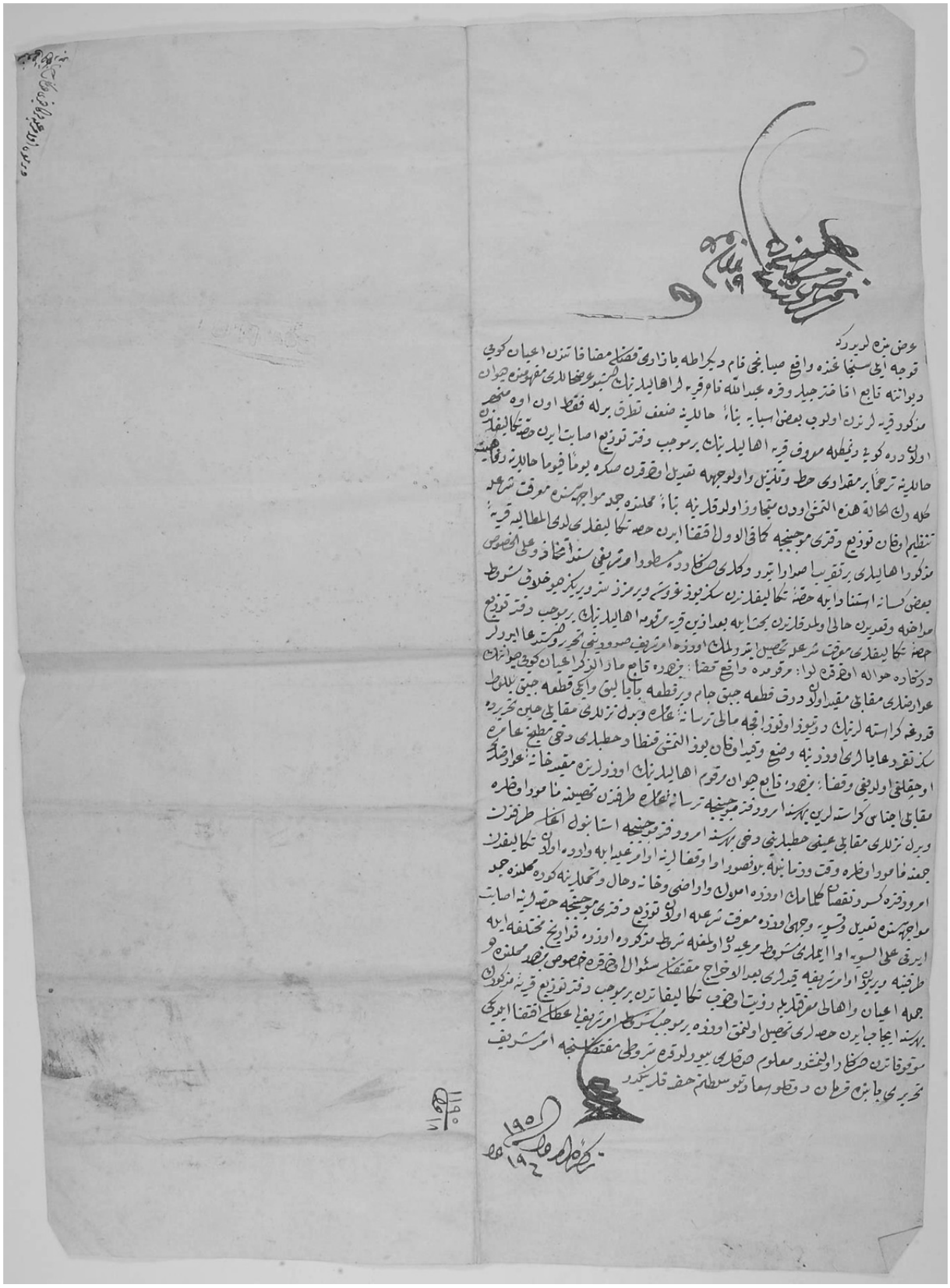
Resim 10. Aşağıdereköy genel görünümü

[38] Resul Narin, Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası, *SAÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Sakarya 2008, s. 228.

1781 Yılından önce köyün nüfusu bilinmeyen nedenlerden ötürü düşmüş iken, zamanla dışarıdan gelen göç sonucu köy nüfusu artmış ve köyde yapısal değişimler yaşanmıştır. Osmanlı idari yapılanmasında Kocaeli Sancağı'na bağlı olan Sapanca o denemdeki diğer adıyla Adapazarı kazası dâhilinde yer alan Dereköyü'nün hane sayısı zamanla 10 haneye kadar düşmüştü. Köy ahalisinin nüfusu zamanla artmış ve 1781 yılında 60 haneye kadar çıkmıştır. Ayan Gölü denilen Sapanca Gölü kenarındaki bu bölge aynı zamanda ağaçları ile de önemli idi. Bu durum 6 Kasım 1781 tarihli Osmanlı Arşivi belgesinde (Belge 1) şöyle anlatılır:

Arz-ı bendeleridir ki,

Kocaeli Sancağı'nda vâki Sabanca nâm-ı diğer Adapazarı kazası muzâfâtından Ayan Gölü Divanı'na tabi Anahtarcılar ve Karaabdullah nam karyeler ahalilerinin işbu arzuhalleri mefhumunda mezkûr karyelerinden olub bazı esbaba binaen hallerine zaaf birler fakat on ve sahib olan Dereköyü denmekle maruf karye ahalilerinin ber-mûcib defter tevzi' isabet eden hazret-i tekalifaneden hallerine bir miktarı hat ve tenzil ve ol vechle te'dil olunduktan sonra yevmen kayyuma hallerine gelerek el-hâletü hâzihi alınmış olan mütecaviz olduklarına binaen mahallinde cümle müveccehesinde marifet şer'ile tanzim olunan tevzi' vakti mucibince kemâ-fi-evvel iktiza eden hisse tekâlifleri lede-l mütalaaya mezkûr ahalileri bir takrib ısrar ettikleri ser-gerde mestur emir tarifi sened ittihaz ve ali-ül husus bazı kisan istinad ile hakkan tekâliflerinden sekiz yüz guruş verininz hilaf-ı şurut müdahale ve hali olmadıklarından bahs ile ba'de-zin karye-i merkuma ahalilerinin ber-mucin defter tevzi' hisse-i tekâlifleri muvakkit şer'ile tahsil ettirmek üzere emr-i şerif sudurunu tahrir ve istida ederler havale olunmakda liva-i merkumda vaki kaza-i mezkûra tabi' mârr-üz-zikr Ayan Gölü civarının avarızları mukabili mukayyit olan dört kıta çubuk çam ve bir kıta babalık ve iki kıta kadırga kerestelerinin dört yüz otuz akçe malı tersane-i amire vermek tezellülleri mukabili hin-i tahrirde sekiz nefer ayaları üzerine vaz' ve kayd olunan yüz atmış kantar hatabları dahi matbuh-u amire ocaklığı olduğu ve kaza-i mezbure Yunan merkum ahalilerinin üzerinde mukayyidhane-i avarızları mukabili ecnas keresteleri beher sene emr ve vakit mucibince İstanbul Ağası tarafından memur olanlara vakit ve zaman ile bila-kusur o evkaflarına o emir-i aliye ile ve irade olan tekâliflerin emr ve vakitte kusur ve noksan kalmamak üzere emlak ve arazi ve hane ve hal temliklerine göre mahallinde cümle muvacehesinde te'dil ve tavsiye veçhi üzere marifet şer ile olan tevzi' ve katri mucibince hisselerine isabet ettiği ali-ül seviye eda etmeleri şurut-u mir'ıyeden olmağla şurut-u mezkure üzere Tevarih-i muhtelife ile tarikine verilen o emr-ü şerifeye kayıdları ba'de-ül haraç muktezası sual olunmakda husus mahallinde her cümle ayan ve ahali marifetleriyle rivayet olunup tekalifattan ber-mucib defter tevzi' kereste-i mezkûrun beher sene icab eden hisseleri tahsil olunmak üzere ber-mucib emr-i şerif itası iktiza edildiği mevkukattan dergar olunmuştur, ma'lum olanları buyuruldukda şurutu muktezasınca emr-ü şerif tahriri babında devletlü saadetlü sultanım hazretlerinindir Fi 19 Za 195.

Belge 1. Osmanlı Arşiv Belgesi (BOA, C.ML, D:273, G:72)

Bu belge Adapazarı tarihi için de oldukça önem taşımaktadır. Belgenin giriş cümlesi olan "Kocaeli Sancağında vâki Sabanca namı diğer Adapazarı kazası muzâfâtından Ayan Gölü divanına tabi" denilerek Sabanca (Sapanca) ve Adapazarı'nın bir kullanıldığı görülmektedir. Zaten bu dönemde Sapanca daha çok ön plana çıkan bir yerleşim merkezi idi. 1844-1845 yılı Temettuat defterlerinde de "Adapazarı maa Sapanca" denilerek Adapazarı, Sapanca ile birlikte anılmıştır. Belgeden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Anadolu'su nüfusunun, Balkanlar ve Kafkaslardan göçenlerle birlikte büyük miktarda artış gösterdiği bilinmektedir. Bu göç hareketinden Serdivan bölgesi de etkilenmiş olup Aşağıdereköy'e de yansımıştır.

Göl Yakası mezarlığındaki şâhidelerinkitâbelerine bakıldığında, 1 no'lu mezar taşı 11 Şaban 1322 (21 Ekim 1904) tarihli olup, Hacı Mehmed Mustafa Ağa kerimesi (kızı) Emine hanıma aittir. 2 No'lu mezar taşı 13 Zilkade 1322 (19 Ocak 1905) tarihli olup, Hacı Mehmed oğlu Mustafa mahdumuna aittir. 3 No'lu mezar taşı 1228 (1813) tarihli olup, imam Ali kerimesi Nefîse'ye aittir. 4 No'lu mezar taşı 1937 tarihli olup, Mustafa Ağanın zevcesi Kadriye'ye aittir. 5 No'lu mezar taşı 28 Cemaziyelûlâ 1297 (8 Mayıs 1880) tarihli olup, Evci Mehmed oğlu hacı İsmail Ağa'ya aittir. Aşağı mezarlıktaki 1 no'lu mezar taşı 7 Cemaziyelevvel 1253 (9 Ağustos 1837) tarihli olup, Mustafa Ağanın zevcesi ŞerîfeZîneti hatuna aittir. 2 No'lu mezar taşı 3 Cemaziyelevvel 1253 (5 Ağustos 1837) tarihli olup, Sarı Bey oğlu Emin Ağanın mahdûmu Mustafa Ağa'ya aittir. Son olarak, 3 no'lu mezar taşı 3 Cemaziyelahir 1253 (4 Eylül 1837) tarihli olup, Mustafa Ağanın mahdûmuSeyyid Hüseyin'e aittir.

Kitâbelerindeki kayıtlardan da anlaşılabileceği üzere, köyde bulunan şâhideler 1228-1297 (1813-1880) arasına tarihlenmiş olup, yalnızca bir adedi Cumhuriyet dönemine aittir (1937) fakat Osmanlı Türkçesi ile yazılmış durumdadır. Dolayısıyla bu kitâbeler, Aşağıdereköy özelinde Sakarya'nın XIX. yüzyıl tarihi için birer yazılı vesika hükmündedirler.

Kitâbelerin Edebi Analizi

İnsanoğlu, kaçınılmaz bir gerçek olarak herkesin karşısına çıkan ölüm olayı karşısında duygularını, düşüncelerini, his ve heyecanlarını zamanla edebi eserler vasıtasıyla dile getirmiştir. Halk şirindeki ağıt ve divan şirindeki mersiyelerin konusu tamamen ölüm ile ilgilidir. Yine divan şiirinde sıkça işlenen konulardan biri ölümdür. Sanat endişesi taşıyan edebi eserlerin dışında bir de gerek halkın gerekse dönemin şairlerinin, ölüm olayı karşısında, tamamen içinden gelen duygularını ifade etmiş oldukları mezar taşlarına yazılmış olan şiirler bulunmaktadır. Türk kültür tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olan mezar taşı kitâbeleri incelendiğinde, burada yer alan şiirlerin birer edebi metin oldukları görülecektir.[39] Mezar taşlarında Allah'a yakarış ve selamete eriş isteği Müslüman toplulukların ortak özelliği olarak dikkat çekmektedir. Aşağıdereköy mezar taşlarındaki manzumelerde de ölüm, dünya, felek, ecel, fena, beka temalarının nasıl işlendiğine dair örnekler mevcuttur.

Bazı kitâbelerdefenâ-bekâ vurgusuyla tezat sanatı işlenmiştir. Ehl-i Kitap dinlerin ortak niteliği kurtuluşu öteki dünyada aramaktır. Bu nedenle bu dünyanın değil, ötekinin sonsuzluğuna inanılmaktadır. Bu sonsuzluğun gerçek sahibi de Yaratıcı'nın kendisidir. Ölümle birlikte sonsuzluğa göç edenlerin ardından ironik bir bağlamda yaratanın sonsuzluğu vurgulanarak aslında göç edenin sonsuzlukla ilişkisi anlatılmak istenmektedir. Bu nedenle mezar taşları, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi her daim "sonsuz olan O" ve bunun farklı örnekleriyle başlar, *Hüve'l-Bâkî, Hüve'l-Hayy, Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî* gibi.

Hemen bütün şâhidelerde ölüme ve dünyanın geçiciliğine dikkat çekme (tenbîh) vardır. Çünkü insan dünyada geçici bir süre için bulunmaktadır. Burada Allah tarafından hem imtihan edilecek hem eğitilecek sonra da ahiretteki ebedî yurduna gidecektir. Dünyadaki nimetler ise, cennetteki gerçek nimetlerin çok eksik bir kopyası olarak âhireti hatırlatmak maksadıyla yaratılmıştır. Ayrıca, insanlar ölümün ve ölüme götüren hallerin zorluğu ya da acılarından bîzâroluşlarını, taşlara işledikleri "âhmine'l-mevt" gibi ibareler vasıtasıyla ifade etmişlerdir. Diğer bazı taşlarda da

[39] Hasan Şener, "Osmanlı Dönemi Trabzon Mezar Taşı Manzumeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 4, Aralık 2012, s. 2.

nasihat ve ibret alma ön plana çıkarılmıştır. Çünkü mezar taşlarına işlenen temalar yaşayan insanlara yöneliktir. İnsanların hayatlarını sürdürürken zaman zaman ölümü düşünmeleri ve ona göre davranmaları için, mezar taşlarında dünya hayatının geçiciliği ve ölümün bütün canlılar için kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. Mustafa Ağanın zevcesi Kadriye Hatûnunkitâbesi buna örnektir: "*Bugün va'demtamâm oldu, Erişdiemr-i Rabbanî, Ki teslim eyledim Hakk'a, Emânet verilen cânı*." Diğer bir örnek, Sarı Bey oğlu Emin Ağa'nın mahdûmû Mustafa Ağanın mezar taşında bu tema şöyle işlenmiştir: "*Genç iken göçdü cihandan böyle bir halk-ı halîm, Yirmi iki yaşına ermiş iken bu nevcivân...*" Diğer bir örnek ise, Dere-i Zîr Karyesinden hacı Mehmed oğlu Mustafa mahdûmûMehmed Efendinin mezar taşındandır: "*İçdim ecel şerbetini Lokmân'ahâcet kalmadı*."

Bazı taşlarda da dua ve bağışlanma isteme (münâcât) vardır. Müslüman Türkler mezar taşlarına dua isteğini de kazımışlardır. Zira İslam dini ölümden sonra kapanmayan iyilik defterlerinden bahsetmektedir. Ölenin arkasından yapılan hayır duaları da bunlardan biridir. Bu nedenle mezar taşı kitâbeleri genellikle bir dua arzusu ile bitmektedir. Aşağıdaki örnekler bunun delilidir: "*Merhûm Mustafa Ağanın mahdûmu merhûm Seyyid Hüseyin'in rûhiçûn lilâhi'l Fâtiha, Ali imam kerîmesi merhûme Nefise rûhiçûn el-fâtiha, Ziyâretten murâd bir duâdır... Gelüb kabrim ziyaret iden ihvân, ideler rûhum Fâtiha ihsân.*"

Sonuç

Aşağıdereköy, sahip olduğu Osmanlı geçmişini bugün sadece Osmanlı mezar taşlarıyla yansıtabilmektedir. Burada bulunan Osmanlı mezar taşları, Sakarya'nın diğer yerlerindekiler gibi, birer yazılı tarihi belge niteliğiyle yerel tarih araştırmaları için vazgeçilmez kaynaklar arasındadır. Köyün insanı, bu taşların okunması ve kayda geçirilmesi çalışması sayesinde, hem kendi kimliklerinin bir parçası olan atalarına saygıyı hem de tarihi eserlerin korunmasıyla ilgili bir bilincini tazeleme imkânı bulmuştur.

Arazi çalışmasının gösterdiği gibi Aşağıdereköy'ün Osmanlı mezar taşları son döneme aittir ve gerek muhteva ve gerekse biçim özellikleri itibarıyla Osmanlı coğrafyasının hemen her bölgesinde görülen şâhidelerle benzer nitelikleri sergilemektedirler.

Bu mezarların ve şâhidelerinin, bütün diğer Osmanlı şâhideleri gibi, Kültür ve Turizm Bakanlığı İl ve Müze Müdürlüğü vasıtasıyla korumaya alındığı bilinmekle birlikte, bu tarihi eserlerin yerinde korunmasıyla ilgili gerekli ve yeterli özenin gösterilmediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan yaklaşıldığında, bu eserleri bilimsel kayıt altına almış bulunan bu çalışmanın önemi daha iyi anlaşılacaktır.[40]

Kaynakça

Berk, Süleyman. *Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihî Mezar taşları*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Kaybolan Medeniyetimiz/Hekimoğlu Ali Paşa Camii Hazinesi'ndeki Tarihi Mezar Taşları, haz. Hüseyin Kutlu, Damla Yayınevi, İstanbul 2005.

Laqueur, Hans-Peter, *Hüve'l-Baki/İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1997.

Narin, Resul. "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", *SAÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, 2008, 221-231.

Sevim, Nidayi. *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları/Eyüp Sultan'da Osmanlı Mezar Taşları ve*

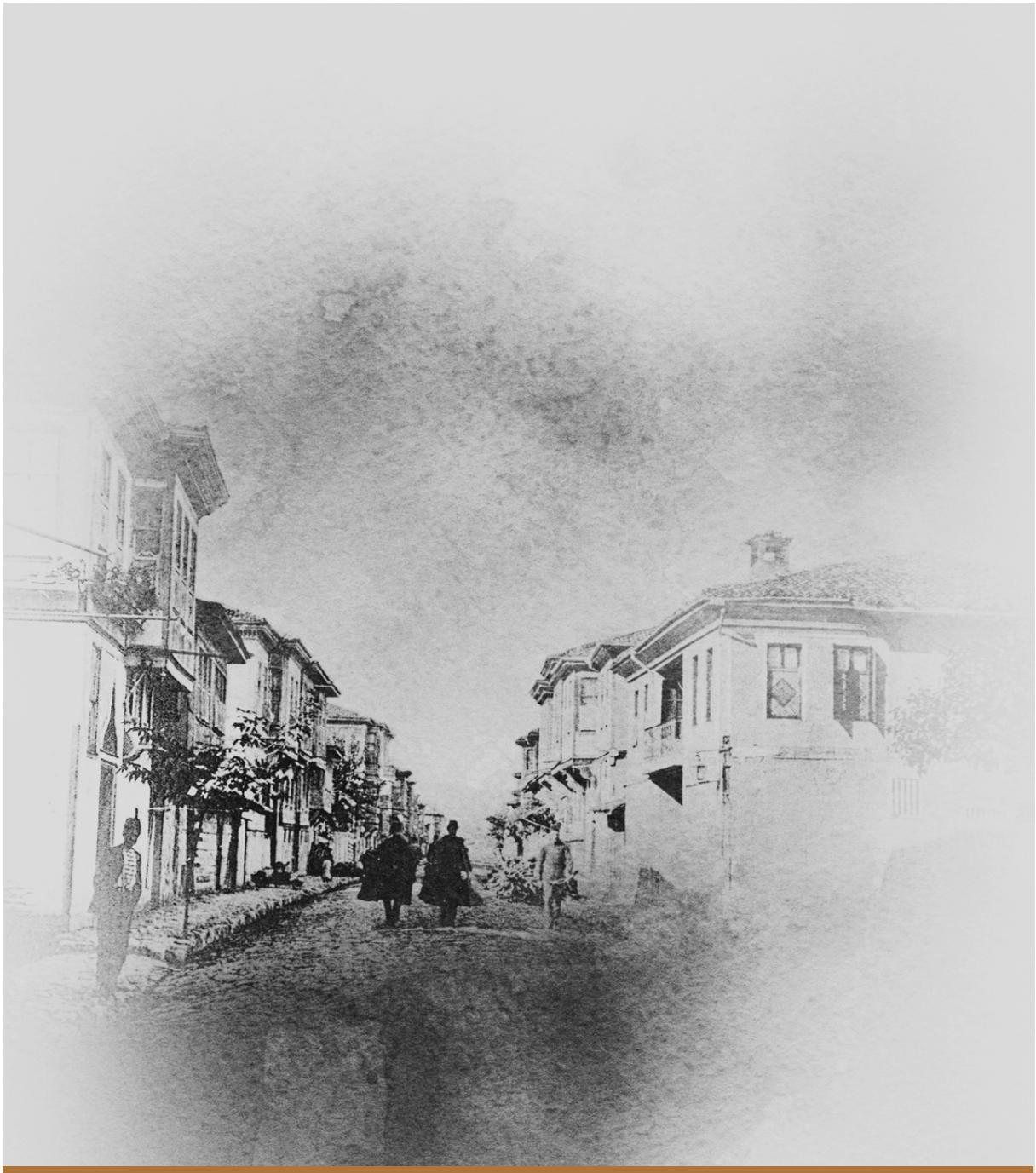
Ebedi Eyüp Sultan'lılar, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2009.

[40] Sakarya'nın farklı yerlerindeki Osmanlı mezar taşlarıyla ilgili bilgi için bakınız: Lütfi Şeyban, *Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar taşları ve Kitâbeleri*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008; Lütfi Şeyban, "Sakarya'da Osmanlı Mezar Taşları", *81 İlde Kültür ve Şehir/Sakarya*, Sakarya Valiliği, İstanbul 2013, s. 77-82.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, neşredeni Ahmed Cevdet, İstanbul, Dersaadet 1317.

Şeyban, Lütfi. *Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar taşları ve Kitâbeleri*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008.

Şeyban, Lütfi. Sakarya'da Osmanlı Mezar Taşları, *81 İlde Kültür ve Şehir/Sakarya*, Sakarya Valiliği, İstanbul 2013, s. 77-82.

Çark Caddesi / 1901

Sakarya'da Gündelik Hayat ve Maddi Kültür

Fotoğraflarla Eski ve Yeni Sakarya

Ayşe Yilmaz
Sakarya Üniversitesi, ayse.yilmaz15@ogr.sakarya.edu.tr

Giriş

Türkiye'nin Doğu Marmara bölümünde yer alan ve Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde olan Sakarya ili, geçmişinde yaşadığı depremler sebebiyle mimari yapısında sürekli değişikliklere tanık olmuştur. Sık sık devam eden küçük şiddetteki depremlerin yanı sıra yıkıcı etkiye sahip 1943, 1967 ve 1999 yıllarında yaşanan depremler sonrası gerçekleşen değişimler bunlara örnektir. 50-60 senelik arşivler tarandığında rastlanan fotoğraf ve görseller; günümüzün görünümleri baz alınarak değerlendirildiği takdirde, bahsi geçen değişim ve başkalaşım daha net gözlemlenebilmektedir. Fakat bu değişimin sebebini salt depremlere dayandırmak doğru ve yeterli değildir.

Değişimin sebepleri arasında nüfus artışına paralel olarak gereksinimi artan konut sayısı, bununla aynı eksende gerekliliği artan sosyal ve kamu binaları, kentsel dönüşüm hareketleri de gelmektedir. 1980 yılında 548.747 olan Sakarya nüfusu, 2015 adrese dayalı nüfus sayımında 953.181 rakamına ulaşmıştır (TUİK verilerine dayanarak). Bu da matematiksel olarak 35 yılda %74'lük artış demektir ki arada yaşanan ciddi yıkıcı etkiye sahip 1999 depremi de hesaba katılır ise şehrin defalarca yeniden planlanması ve binaların yeniden inşa edilmesi gerekliliği de göz ardı edilmemelidir.

Sorun

Binaların yapım amacı elbette öncelik olarak ihtiyacı karşılamaktır fakat yapımlarında her geçen gün gelişim gösteren modern inşaat ve mühendislik teknikleri kullanılırken, hâlihazırda var olan veya edinilmiş estetik değerlerin de yitirilmeye başlandığı su götürmez bir gerçektir. Yıkma-yapma döngüsü içindeki şehir ve şehirleşme, bu kapsamda gündeme gelen geniş kapsamlı yıkımların yarattığı değişim, giderek tüm kente ve kentte yaşayanlara yansımaktadır. Bu değişim zaman içerisinde kültürel dokulara, tarihe ve çevreye ciddi zararlar vermekte ve sadece çehreyi değil estetik algıyı da komple değiştirmektedir.

İnsan yaşamının en önemli evrelerinden biri olan çocukluk yıllarının yaşandığı evlerin ve mahallelerin kısa sürede yok olmasının ve bambaşka bir eksende değişmesinin, insan hayatında yarattığı köksüzlük duygusu da tüm bu yaşanan olumsuz değişimlere eklenebilmektedir. Tekdüze bir sistem içerisinde gündelik yaşam kaygılarına adapte olan bireylerin görsel estetikten uzaklaşmaları ile eski fotoğraflarda rastlanılan, ruha ve göze hitap eden binaları bulmak maalesef artık çok zorlaşmıştır. Doğal afetler, kentsel dönüşüm, yenilenme, ihtiyaç ya da diğer nedenlerle de şehrin yapısı her geçen gün değişmiş, başkalaşmış ve geçmişte çekilen pek çok fotoğrafta görülen şehir simgelerine veya şehri şehir yapan mihenk taşlarına rastlanamaz olmuştur. Konu bu paralellerden ele alındığında, arşivlerde bulunan eski Sakarya fotoğrafları ile 2017 yılının Sakarya'sı arasındaki farklılıklar rahatlıkla göze çarpmaktadır. Yapılan görsel karşılaştırma ve elde edilen eski fotoğraflarla aynı açıdan yeniden yapılan çekimlerde bu farklar daha keskin çizgilerle açığa çıkmaktadır.

Amaç

Cumhuriyet dönemi sonrası Sakarya ile 2017 yılı Sakarya'sı arasındaki farkları açığa çıkarmak, geçen zamanın izlerini yansıtmak, değişen şehir ve modernlik anlayışının temsilini ifade etmek adına Sakarya'nın arşivlerde ve anılarda kalan eski görüntüler ile çekim açılarına dikkat edilerek benzerlik gösteren noktalar ön plana alınıp yeni fotoğrafları çekilmiştir. Bu çekimler sayesinde ortaya konan görsel karşılaştırmayla, bir kentin mimarisinin zaman ile değişiminin gelecek nesillere fotoğraflı bir belge niteliğinde miras bırakılması projenin amacıdır. Yapılan bu proje ile yitirilmekte olan değerlerin ve geçmiş anıların tazelenmesi gerekliliğinin farkına varılmasının sağlanması da projenin diğer kalan amaçlarındandır. Estetik anlayış çerçevesinden çıkmadan, bahsi geçen tüm bu amaçlar doğrultusunda kentin geçmişine ve bir anlamda da geleceğine bakarak fotoğraf serisi ile çalışma tamamlanmıştır.

Yöntem

Projenin hazırlık aşamasında yapılan görsel veri analizinde; öncelik olarak Sakarya ve Adapazarı Belediyeleri'nin arşivlerindeki dosyalardan, Ofis Sanat Merkezi'nde sürekli açık halde olan Sakarya Fotoğrafları Sergisi'nden, Ali Aktaş'ın araştırma yazıları ve kitaplarından, Fahri Tuna'nın ve Prof. Dr. Enis Şahin'in kitaplarından, Sakarya Üniversitesi kütüphanesinin arşivinden ve pek çok internet sitesinden faydalanılmıştır. Elde edilen görseller, günümüz görünümleri ile karşılaştırılmış, adresler tespit edilmiş, eski Adapazarlılara, dolmuşçulara, minibüsçülere ve uzun yıllardır Adapazarı'nda yaşayan çevre halka teyit ettirilerek fotoğrafların çekim noktaları saptanmıştır.

Sınırlılıklar

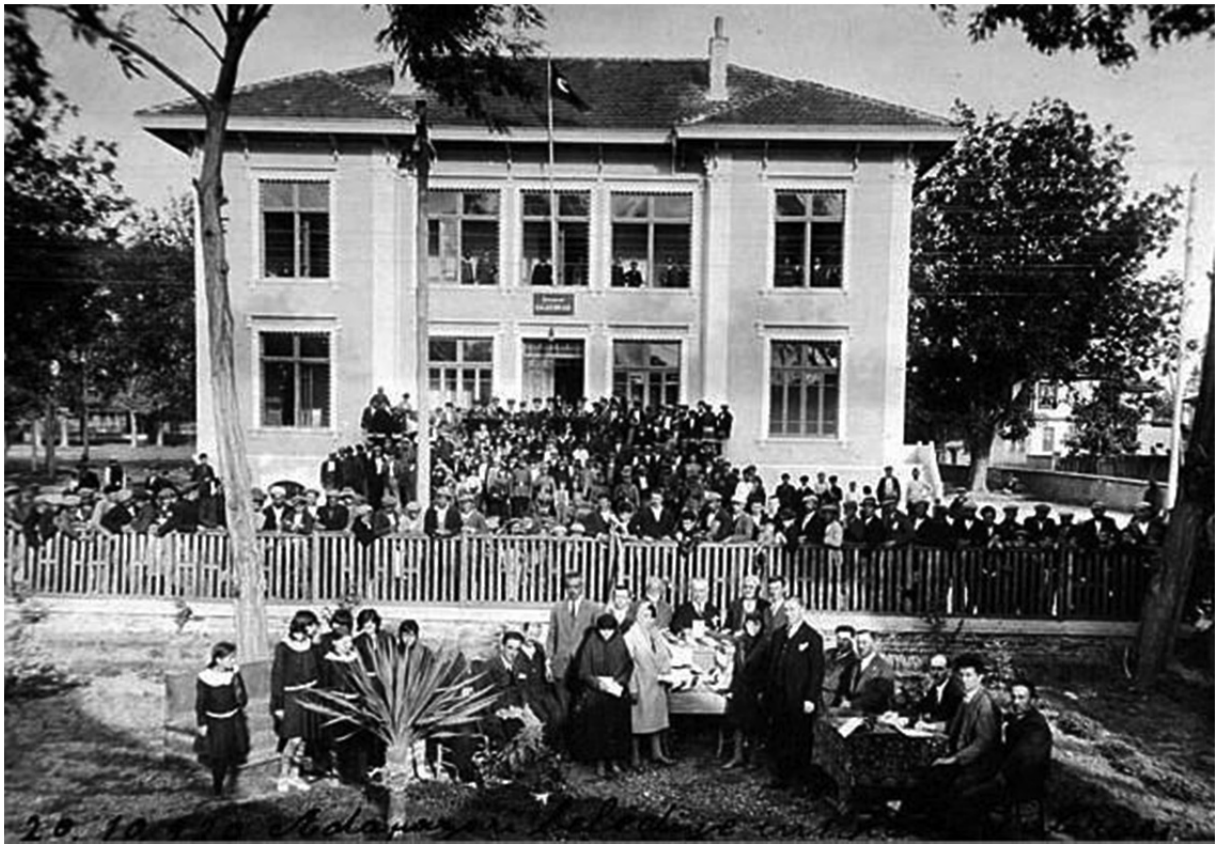
Proje dahilinde Sakarya ilinin en eski yerleşim ve merkez ilçesi olan Adapazarı seçilmiş, eski belgeler ve görsel ekipman bu bölge ve yakın çevresinden ele alınmıştır. Çark Caddesi, Atatürk Bulvarı, Uzun Çarşı, Orhan Camii, Ağa Camii, Orta Camii öncelikle seçilen proje merkez noktaları arasındadır. Fotoğraf seçimi için ise son 70 yıllık arşivler taranmış, Cumhuriyet sonrası Adapazarı görüntüleri tercih edilmiştir.

Fotoğraflarla Eski ve Yeni Sakarya

Adapazarı'nda son yüz yıl içinde gerçekleşen yüksek yıkıcı etkiye sahip depremlerden ilki 1943 yılında gerçekleşmiştir. Prof. Dr. Enis Şahin'in[1] "Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi" isimli kitabında, Ulus Gazetesi'nin 21 Haziran 1943 ve 25 Haziran 1943 tarihli sayılarından; *"Adapazarı'nın Cumhuriyet döneminin o ana kadarki en mühim depremi meydana geldi. Deprem son 6.9 şiddetinde gerçekleşmiş ve birçok zarar, ziyan, yaralının yanısıra 346 kişi hayatını kaybetmiştir"* şeklinde aktardığı satırlarda 1943 depreminin boyutlarının ne denli yıkıcı olduğu gözler önüne serilmektedir.

[1] Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı – Sakarya Tarihi*, T.C. Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı 2005, s.49.

Proje kapsamında seçilen Adapazarı ilçesindeki Çark Caddesi, Atatürk Bulvarı, Uzun Çarşı, Orhan Camii, Ağa Camii, Orta Camii bölgelerinde geçmişte çekilen fotoğrafların çekim açılarına sadık kalınmaya çalışılarak yapılan çekimlerde pek çok sıkıntı ile karşılaşılmıştır. Örneğin; 1940'lı yıllarda fotoğrafının çekildiği düşünülen eskiden Ticaret Lisesi olan daha sonra Halkevi, ardından da Defterdarlık olarak kullanılan şimdiki Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı binasının yukarıdan çekilmiş eski fotoğrafı ile aynı açıda fotoğraf çekebilmek için karşısında bulunan Ziraat Bankası'nın yönetim merkezine çıkmak gereklidir. Fakat banka, çekim için gerekli izni vermemiş olduğundan çekim yaya seviyesinde gerçekleştirilmek mecburiyetinde kalınmıştır.

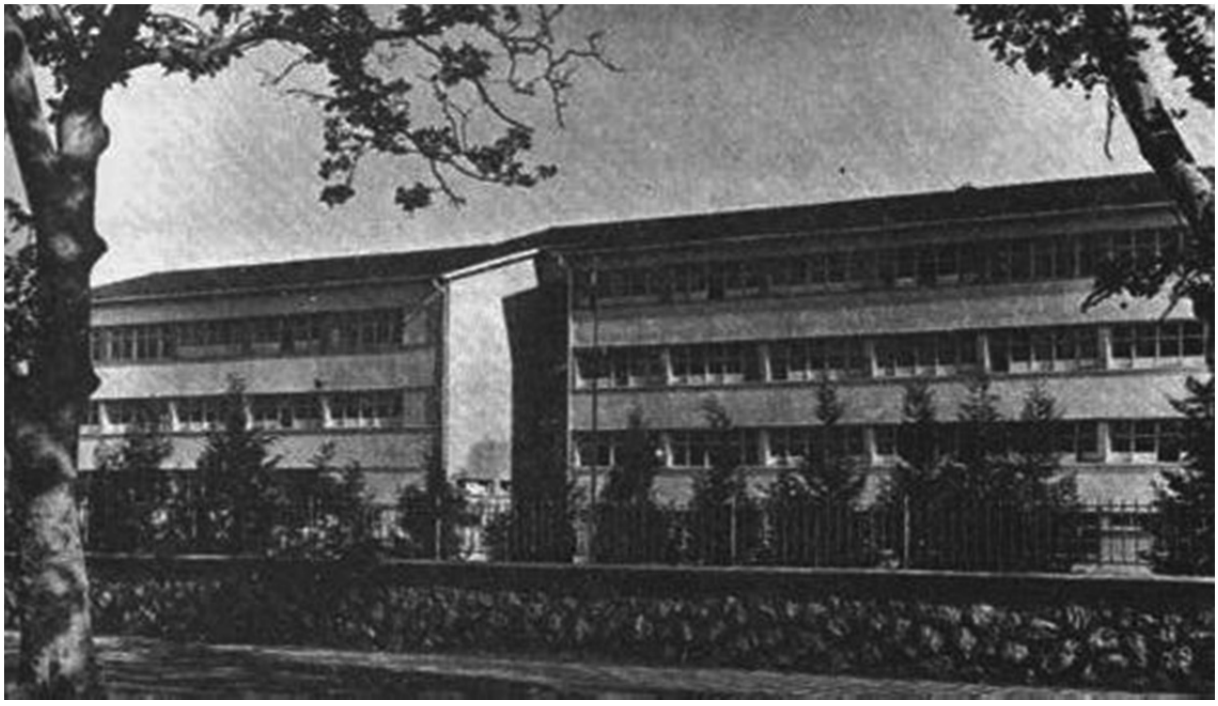
Figür 1. Halkevi,
Fotoğrafın çekim tarihi 1940'lı yıllar.

Figür 2. Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı,
Fotoğrafın çekim yılı: 2017

Benzer şekilde başka üst görünüm çekime sahip olan fotoğraflarda da aynı açıların yakalanıp yeniden çekiminin yapılması neredeyse mümkün olmamıştır. Zira geçmişte var olan binaların neredeyse hepsi depremlerde yıkıldığından, aynı yüksekliğe çıkabilmek ve aynı açıyı yakalayıp fotoğrafı çekmek imkânsızlaşmıştır.

Yapılan revizyonlar, yıkılan veya yeni dikilen binalar, gerçekleştirilen çevre düzenlemeleri veya tadilatlar sonrası değişen çehre ile birlikte yıllar içinde boy verip uzayan ağaçlar da aynı açıyı görüntülemede yaşanan sorunlar arasında sayılabileceği gibi bunlar aynı zamanda projenin temelini oluşturan değişimin temsiline de güzel birer örnek oluşturarak fotoğraflarla izleyiciye sunulmaktadır. Buna 1955-1956 yılında öğretime başlamış, eski adıyla Merkez Atatürk Lisesi, şimdiki adıyla Atatürk Anadolu Lisesi'nin önündeki ağaçların zaman içinde değişen boylarıyla fotoğraflarda yarattıkları görsel farklılık eklenebilir.

Figür 3. Eski Adapazarı Atatürk Lisesi,
Fotoğrafın çekim tarihi bilinmiyor.

Figür 4. Adapazarı Atatürk Anadolu Lisesi,
Fotoğrafın çekim yılı: 2017.

Sakarya'da gerçekleşen 1967 yılı depreminden sonra, Sakarya Eğitim Araçları Merkezi tarafından, Adnan Kalafatçıoğlu[2]ve birçok yazarın katkısıyla hazırlatılan "Sakarya Depremleri" adlı kitapta 6.8 olarak kaydedildiği belirtilen deprem, salt Adapazarı veya Marmara Bölgesi'ni değil, Batı ve İç Anadolu bölgelerini de etkilemiştir. Prof. Dr. Enis Şahin[3], "Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi" isimli kitabında bu depremden şöyle bahseder; *"Bu deprem, Adapazarı'nda Cumhuriyet döneminde meydana gelen en önemli felaketlerden birisi olarak yer almıştır."*. 23 Temmuz 1967 tarihli Tercüman gazetesinde, 1967 Sakarya depreminin haberine tam sayfa yer verilmiştir. Haberde Sakarya'daki binaların neredeyse yarısının yıkıldığı ya da oturulamayacak kadar hasar aldığı ifade edilmektedir. Bununla beraber haberin sürmanşeti; *"Adapazarı'nın yarısı enkaz yığını. Geyve yok oldu. Sapanca ölü doldu"* olarak arşivlerde bulunmaktadır.

Adapazarı'nın yarısı 'enkaz, yığını.
Geyve 'yok, oldu.Sapanca 'ölü, dolu

20 il sarsıldı, Sakarya yıkıldı

Yüzlerce ölü var

Sunay deprem bölgesine gitti

Türkiye Radyoları deprem felâketi ile ilgilenmedi

DEPREM BÖLGESİ

ACI HABER: SAKARYA

HER DEPREMDE 1 ÖLÜ

Vezirhan, dünkü depremde de İstanbul'un tek ölüsünü verdi

Genç bir kız, enkaz altında kaldı

İstanbulda da yaralı sayısı 200'ü buldu

Hastahaneler yaralılarla doldu. Sakaryadan iki tren dolusu ağır yaralı geldi

Türkiye'deki depremi New-York Rasathanesi daha çabuk tesbit etti

Figür 5. Gazete Sayfası.
Tercüman Gazetesi'nin 23 Temmuz 1967 tarihli baskısından bir sayfa.

2 Adnan Kalafatçıoğlu, "1967 Yılı Sakarya Depremine Ait Kısa Not", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, 70 (2015), c.70, Erişim: 02 Mayıs 2017. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/110968>

3 Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı – Sakarya Tarihi*, T.C. Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı 2005, s.223.

1967 depreminde yerle bir olan veya oturulamayacak kadar hasar gören binaların komple yıkımının ardından şehirde yapılaşma hız kesmeden devam etmiştir. Yıkılan Vilayet Binası da dahil olmak üzere tüm binaların yerlerine yenileri yapılmış, gerekli onarımlar ve tadilatlar zaman içinde tamamlanmıştır. Ta ki 1967 yılından daha şiddetli bir yıkım gücüne ve alanına sahip 1999 depremine dek. Richter ölçeğine göre 7.4 kaydedilen 17 Ağustos 1999 depremi neredeyse tüm Marmara'da hissedilmiştir. Merkez üssü Gölcük olarak kaydedilse de en çok yıkıma uğrayan Adapazarı'nın ismi halkın hafızalarına kazınmış durumdadır.

Figür 6. Adapazarı Belediyesi.
Fotoğrafın çekim yılı: 1999.

Figür 7. Çark Caddesi Hilmi Kayın Yönü,
Fotoğrafın çekim yılı: 2017.

Fotoğraflamada karşılaşılan yükseklik ve mesafe sıkıntısı bir kenara konduğunda diğer bir sorun aynı binayı bulmaktır. Buna örnek olarak; Hilmi Kayın İş Merkezi'nin karşısında bulunan Adapazarı Belediyesi'nin zaman içinde depremlerde zarar görmesi ve 1999 Depremi ile tamamen yıkılmış olması veya Eski Reji sokağının çehresinin, yine 1999 Depremi ardından, neredeyse tamamen değişmiş olması verilebilir. Aynı şekilde Karaağaç Bulvarı'nın çehresinin yıllar içinde tamamen değişmiş olması da örneklerdendir.

Figür 8. Uzun Çarşı,
Fotoğrafın çekim yılı bilinmiyor.

Figür 9. Uzun Çarşı,
Fotoğrafın çekim yılı: 2017.

17 Ağustos 1999 tarihinde gerçekleşen depremin anılarının halen taze olmasına rağmen yeni inşaatlarda ve bina yapımlarında gerekli önlemlerin alınıp alınılmadığı günümüzde devam eden tartışma konuları arasındadır. Fakat daha önce de değinildiği üzere mimari dokudaki değişimleri yalnız deprem veya doğal afetlerle sınırlı tutmak mümkün olmamaktadır. Artan bina sayısı taleple ve nüfus artışıyla da yakından alakalıdır. Ali Aktaş'ın[4] "Kültürel Renkleriyle Sakarya" isimli kitabında yer verdiği nüfusla alakalı araştırmasında Sakarya'nın nüfus artışı daha net anlaşılabilmektedir;

28 Ekim 1928 tarihli Türkiye genel nüfus sayımında Adapazarı merkezli Sakarya bölgesinin düzeltilmemiş nüfusu 138.852 kişidir. ...25 Ekim 1970 tarihli Türkiye genel nüfus sayımında Sakarya Vilayeti'nin toplam nüfusu 459.052 kişidir. ...Adrese dayalı nüfus kayıt sistemine yönelik 2007 yılında yapılan Türkiye genel nüfus sayımında Sakarya Vilayeti'nin toplam nüfusu 835.222 kişidir. ...Nüfus sayımı sonucunda, Adapazarı şehir merkezi nüfusu 377.683 kişi iken, merkez toplam nüfusu ise 412.994'tür.

Buna göre anlaşılmaktadır ki yaşanan tüm depremlere, yitirilen tüm kayıplara rağmen Sakarya'nın nüfusu geçen 79 yılda %505 oranında artmıştır. Bu da barınma ihtiyacından doğan yeni konut inşasını gerektirmektedir. Artan nüfus ve büyüyen şehir ile birlikte yeni kamu ve sosyal binalarının inşasının gerekliliği de ortaya çıkınca kentte sürekli bir değişimin yaşanacağı ortadadır.

Sonuç

Özetle; 2017 yılı öncesindeki elli yılda gerek doğal afetler, gerekse artan ihtiyaçlar neticesinde çehresi değişen Sakarya'nın, arşivlerde ve anılarda kalan eski görüntüleri ile çekim açılarına dikkat ederek benzerlik gösteren noktaları ön plana alınıp yeni fotoğrafları çekilmiştir. Bu çekimler ve görsel karşılaştırma ile yenilenen ve değişen şehir ve modernlik anlayışının temsili, bir kentin mimarisinin doğal afetler ve zaman ile değişiminin fotoğraflarla yansıtılması, gelecek nesillere bir belge niteliğinde miras bırakılması projenin amacıdır. Yapılan bu proje ile salt Sakarya öznelinde değil, zaman içinde değişime bir şekilde maruz kalmış diğer şehirler hakkında da izleyiciye fikir vermesi ve yitirilmekte olanların farkına varılmasının sağlanması da projenin derinde kalan amaçlarındandır. Tüm bu amaçlar doğrultusunda ve estetik anlayışlar çerçevesinde, kentin geçmişine ve bir anlamda da geleceğine bakarak fotoğraf serisi tamamlanmıştır.

Kaynakça

Alpargu, Mehmet ve Enis Şahin. *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, T.C. Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı 1999.

Aktaş, Ali. *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008, s. 34, 80-87.

Kalafatçıoğlu, Adnan. *1967 Yılı Sakarya Depremine Ait Kısa Not*, Ankara Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi, 70 (2015), c.70, Erişim: 02 Mayıs 2017. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/110968>

Mısırlıoğlu, Yusuf, vd. *Sesimi Duyan Var mı? Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası*, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, Adapazarı 2000.

Narin, Resul. *19. Yüzyılda Adapazarı*, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sakarya 2011.

Seyhan, Vildan v.dğr. *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi*, Hürriyet Ofset, İstanbul.

Şahin, Enis. *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi*, T.C. Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı 2005.

Tuna, Fahri. *Adapazarı Yazıları*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007.

[4] Ali Aktaş, *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, Adapazarı 2008, s 80-87.

Sakarya'nın Modern Çağ Efsanesi: Tatangalar

DENİZ BEYAZ
Öğr. Gör. / Kocaeli Üniversitesi, deniz.beyaz@kocaeli.edu.tr

GİRİŞ

Futbol ve şiddet her zaman iç içe oldu ve futbol ile ilgili en çok şikâyet edilen konulardan biri. Şiddetin bambaşka bir halini anlamak için bir tür futbol olan antik bir oyundan bahsetmek istiyoruz. Bu oyun bütün Orta Amerika'da yaygındı. Buluntular ile oyunun tarihi İ.Ö. 1500'lere kadar uzanmakta. En fazla arkeolojik kalıntılar ise Aztek topraklarında bulundu. Top sahaları uçları oyun sahasının kenar çizgilerini oluşturan bir çeşit T harfi biçimindeydi. Stadyum üstlerinde çok sayıda halktan izleyicinin oturduğu yüksek dik ya da eğik duvarlarla çevriliydi. Soylular kalabalığa karışmamak için oyunu bitişik saraylardaki teraslardan tribünde otururmuş gibi izliyorlardı. Bu oyun bir tür ritüeldi ve simgesel pek çok anlam taşıyordu. Takımlar bölgeden bölgeye ve çağdan çağa değişiyordu. Oyuna genellikle beş oyuncudan oluşan iki takım katılıyor ve duvara sabitlenmiş taş bir halkadan, kauçuktan yapılmış sert bir topu geçirmeye çalışıyorlardı. Oyuncuları korumak için tahta ve kauçuktan iri ve ağır bir kemer, dizlik, kolluk, eldiven, bazı bölgelerde kask takılıyordu. Rakiplerin tanrılara çabalarını gösterdikleri bu törensel oyun, seyircilerin yalnız dinsel olarak değil, toplumsal olarak da katılımıyla gerçekleşiyordu. İzleyiciler oyuna karıları, çocukları, kendileri ve özgürlükleri için bahse girerek katılıyorlardı. Karşılaşmalar çok tehlikeliydi. Oyun, ölüm ve kurban imgeleriyle iç içeydi. Karşılamadan sonra yapılan törenlerde kaybeden tarafın oyuncuları, tanrılara kurban ediliyordu. Günümüzde stadyumlarda atılan *"Ölmeye ölmeye ölmeye geldik"* şeklinde tezahürat Azteklerde kelimenin tam manasını karşılamakta olduğunu görmekteyiz.

Son yıllarda futbol üzerine yapılan çalışmaların çok büyük kısmını şiddet oluşturmakta. Futbol ve şiddet girift haldeler. Çözümü çok zor bir sorun, İngiltere Holiganlığın çok sıkı kurallar ile önüne geçmiştir. Her ne kadar kadın futbol ligleri oluşmuş olsa da futbol hala maskülen bir oyun. Bu durumda şiddet ile birlikte anılmasının en baş faktörüdür. Cinsiyet dağılımı incelendiğinde %1, 8 ile kadın, %98, 2 ile erkek taraftarın olduğu görülmektedir.[1]

[1] Ziya Bahadır, *Futbol Seyircisinin Sosyo-Ekonomik-Kültürel Yapısının Şiddet eylemine Etkisi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2006.

Yaklaşık 150 yıldır her sosyal sınıftan, her yaştan erkeğin özel ilgisini çeken futbol sosyolojinin çalışma alanına 1960'larda girmiştir. 1960'larda yapılan çalışmalarda futbol, toplumdaki işlevi bağlamında incelenirken, 1980'lerden itibaren özellikle İngiltere'de taraftarlık üzerinden ayrıntılı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışmalarda aynı zamanda, taraftarların uygun olmayan davranışlarının sebepleri ortaya konarak, futbolda yaşanan şiddet olaylarının önüne geçecek çözümler bulunmaya çalışılmıştır. 2000'lerle birlikte bir yandan taraftarlık çalışmaları devam ederken, bir yandan da futbol, popüler kültür tartışmalarında kendine önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca büyüyen bir endüstri olması sebebiyle, bu sporun ekonomi ve toplum ile ilişkisini inceleyen ve farklı ülkelerde ve küresel pazar içindeki yerini sorgulayan çalışmaların sayısı oldukça artmıştır. Türkiye'de ise futbol, ülkemizde sahip olduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal öneme karşın, sosyolojinin ilgi alanına dünyada olduğundan da geç girmiştir. 1990'larla birlikte Kozanoğlu'nun *"Bu Maçı Alıcaz: Türkiye'de Futbol"* isimli çalışması popüler kültür tartışmalarında futbola yer açmış ve 2000'li yıllarla birlikte farklı boyutlarıyla futbolu inceleyen akademik çalışmaların sayısı artış göstermiştir.[2] Ancak yine de taraftarlık olgusu şiddet ve fanatizm açısından yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarıyla incelenmiştir. (Tablo-1)

Yazar	Yıl	Tez Adı	Tez Türü
Gökhan Demirel	2013	Emniyet mensuplarına göre futbol seyircisini saldırganlık ve şiddete yönlendiren futbol etkenlerinin araştırılması	Yüksek Lisans
Kadir Koyuncuoğlu	2012	Futbol seyircisinin sosyo-ekonomik kültürel yapısının şiddet eylemine etkisi: Manisaspor örneği	Yüksek Lisans
Rıdvan Nabikoğlu	2012	Futbol seyircisinde şiddet eğiliminin mvq (maudsleyviolencequestionnaire) ile değerlendirilmesi	Yüksek Lisans
Mustafa Bar	2012	Futbol seyircisini şiddete yönelten faktörlerin değerlendirilmesi	Yüksek Lisans
Dürdane Duyar	2011	Futbol seyircisinde saldırganlık davranışlarının incelenmesi	Yüksek Lisans
Nedim Kurtiç	2006	Futbol seyircisini taraftarını saldırganlığa iten psiko-sosyal nedenler (Sakarya il örneği)	Yüksek Lisans
Ziya Bahadır	2006	Futbol seyircisinin sosyo-ekonomik-kültürel yapısının şiddet eylemine etkisi (Konyaspor örneği)	Yüksek Lisans
Mustafa Yıldız	2004	Futbol seyircisinin sosyo-ekonomik yapısının şiddete etkisi (Karamanspor örneği)	Yüksek Lisans
Hakan Salim Çağlayan	2003	Futbol seyircisinin sosyo-ekonomik-kültürel yapısının şiddet eğilimindeki rolü (Konyaspor örneği)	Yüksek Lisans
Mehmet Acet	2001	Futbol seyircisini fanatik ve saldırgan olmaya yönelten sosyal faktörler	Doktora

Tablo-1

Futbol Tarihi

Futbol, oyun olarak doğduğundan beri, hep geniş kitlelerin ilgisiyle karşılaşmıştır. Oyunun "modern" biçiminin doğuşu 19. yüzyıl ortalarında İngiltere'de gerçekleşmiştir. Önceleri, yüzlerce kişinin birlikte oynayabildiği, kuralları olmayan, yaralanmalar ve sakatlıklarla sonuçlanan, tarihsel süreç içinde defalarca yasaklamalara maruz kalmış bir oyun olan futbol, kapitalizmin doğuşu ile sıkı kurallara bağlanmıştır.[3] 1800'lerde futbol okullarda, öğrencilerin beden ve ruh sağlıklarını korumaya ve bazı ahlaki değerlere teşvik etmeye yönelik bir faaliyet olarak benimsenmiş ve oynanmıştır. Futbol oyununun modern kuralları bu nedenle kolejlerde oluşturulmuştur. 1848 tarihli Cambridge

[2] İlknur Hacısoftaoğlu, Funda Akcan, Nefise Bulgu, "Hayali Cemaatler Olarak Taraftar Toplulukları: Ankaragücü Taraftar Grupları", *Spor Bilimleri Dergisi, Hacettepe J. of Sport Sciences*, 2012, 23, s.160.

[3] M. Berkay Aydın, Duygu Hatipoğlu, Çağdaş Ceyhan, "Endüstriyel Futbol Çağında "Taraftarlık" ", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 26 Kış-Bahar 2008, s. 293.

yasaları ile futbol, 11'er kişilik iki takımın karşılıklı oynadığı, kurallara bağlanan bir oyun olur. Bu noktada futbol farklı kuralları olan iki oyun olarak ayrışmaya başlar; birincisi, bildiğimiz ayak futbolu olan *soccer*, ikincisi ise 1823'ten itibaren gelişen ve topun elle tutulmasına ve oyuncunun engellenmesine izin veren, adını da Rugby Okulu'ndan alan *rugby*'dir. Futbol, kendisine ikinci bir canlanma şansı veren kolejlerde çok durmaz, kitleselleşir, kolejlerden tekrar sokaklara akar. Stemmler, özellikle İngiltere Kupası (1871) ve dünyanın ilk Futbol Ligi'nin (1888) kurulmasından sonra oyuncuların, çalışma saatleri 18'den 12'ye inen işçiler olduğunu, seyircilerin de oyuncularla aynı sınıfta yer aldığını belirtir. Bu seyirciler daha o zamandan deplasmanlara giderler, takımın renklerine bürünürler. Artık işçi sınıfı kentlere iyice yerleşmiş, bu kent, içinde yaşayanların kültürü ile biçimlenmeye başlamıştır. Futbol oyununun işçi sınıfında çok popülerleştiği 1800'lerin sonlarında, pek çok kişi futbolu oynamak kadar izlemek de ister. Yerel kulüpler oyunu seyreden işçiler için eğlence ve sosyalleşme kaynağı haline gelir. Tam bu noktada, yani futbolun kitleler arasında yeniden popülerleştiği dönemde, endüstriyel futbol ve taraftarlık, iki farklı damar olarak uç vermeye başlar.[4]

Âdeta hayatın yoğunlaştırılmış bir hali gibi görünen bu oyunda, insanlar yaşamları içinde adını koyamadıkları pek çok şeyin yansımasını bulmaktadırlar. Biraz da bu nedenle futbol, artık sadece futbol değildir.[5]

90'lı yılların sonunda bir televizyon programına katılmak üzere İstanbul'a gelen İspanyol Komünist Partisinin lideri Santiago Carillo, bir soru üzerine şöyle cevap vermiştir: *"Evet, İç Savaştan sonra ve Franco dönemi boyunca Barselona takımı anti-faşizmi ve direnişi, biraz da Katalan özgünlüğünü; Real Madrid takımı da faşizmi, merkezî otoriteyi temsil ederdi. Ama artık futbol, paranın egemen olduğu bir sanayi haline geldi. Şimdi bu iki takım da paranın egemenliğini temsil ediyor!"* [6]

1980'lerde tüm dünyada yaşanan liberal dalga, futbolu da etkilemiş ve futbolun metalaşma sürecinin hızlanmasını sağlamıştır.[7] Futbol günümüzde bir endüstri haline gelmiştir. Bugün anladığımız anlamda endüstriyel futbolun gündelik hayattaki yansımaları, pahalı biletler, sponsorluklar, reklam, yıldız oyuncular, profesyonelleşme ve iştah kabartan bir yatırım alanı olmasıdır. Arık, takımların şirketler ya da zengin işadamları tarafından ele geçirildiği ve başka türlü bir biçimin de imkânsızlaştığı günümüzde futbolun "masumiyet" çağının bittiğine işaret eder. Arık'ın bu vurgusu, endüstrileşme süreci ile beraber aslında kapitalizmin derinleşme ve yaygınlaşmasının getirdiği bir sonuç olarak bir "oyunun", bir "gösteriye" dönüşmesi sürecine işaret eder. Sahadaki oyuncular artık dudak uçuklatan paralar karşılığı yeteneğini satan "özel" kişilerdir. Sahada oynanan oyun ise, TV yayınlarının gözdesidir, pazarlanmaya hazır bir maldır. Bu, endüstriyel futbolun öyküsüdür, endüstriyel futbol ile futbol oyununun kendisi, kapitalist dünyanın nesnesi haline gelmiştir.[8] Arjantin ve Almanya arasında oynanan son Dünya Kupası finali 740 milyon kişi tarafından takip edildi. Düzenlendiği ülkeyi adeta ihya eden Dünya Kupası finalinin 2 milyar dolarlık ekonomik etki yaptığı tahmin ediliyor. Bu da kapitalist sistemin iştahını kabartan bir pasta olmaya devam ediyor. Endüstriyel futbol ile bugün, dört farklı kesim ilgilenmektedir: Kulüpler, futbol arzını piyasaya sunmakla görevlidirler. Buna karşın bu metalaşan arzı pazarlayan federasyon ve dijital yayıncı kuruluşlar söz konusudur. Ve son olarak bu ürünü satın alacak, izleyecek tüketiciler-seyirciler-taraftarlar ya da müşteriler söz konusu olacaktır.[9] Talimciler bu noktada *"endüstriyel futbolun bir pazarlama nesnesi olarak özellikle taraftarların müşterileştirilmesi"* ifadesini çok doğru bir biçimde ortaya koymaktadır.

---

[4] a.g.m. s.293.

[5] Ahmet Talimciler, "Futbol değil iş: Endüstriyel Futbol", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 26 Kış-Bahar 2008, s.90.

[6] Ragıp Duran, "Herkes Futbol Yazmaya Mecbur mu?", *Virgül Dergisi*, Aktaran: Bağış Erten, "Fazlası Kaldı mı?", 11 Ekim 2017 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.

[7] Talimciler, a.g.m., s.90.

[8] Aydın, Hatipoğlu, Çağdaş Ceyhan, a.g.m., s. 294.

[9] Talimciler, a.g.m., s.93.

Televizyon en başından beri oyunun küreselleşmesinde ve aynı zamanda bir pazar olarak örgütlenip dönüşmesinde çok kritik bir role sahip olmuştur. Futbol kolektif bir oyundur. Kurallara bağlanmadan, kalabalıklarca oynandığı dönemlerde pek çok yasakla karşılaşmıştır. Bu yasakların en önemli sebeplerinden biri oyunun büyük kalabalıkları harekete geçiren bir özelliğinin olmasıdır. Stemmler, futbol oyununun "kamu huzur ve asayişini bozma" potansiyelinin bu yasakların başta gelen sebeplerinden biri olduğunu belirtir.[10]

Kimi zaman futbol toplumsal bir afyon olarak tanımlanmış ve antik Roma'daki Gladyatör oyunları ile karşılaştırılmıştır. Roma'da Juvenalis'in *"Panem et Circenses"* yani "ekmek ve oyun" sözü Roma plebini sakin tutan etmenlerdir. Halkın karnını doyurduğunuz ve aklını meşgul edecek oyunlar sunduğunuz sürece ayaklanmalara karşı önlem alınmış demektir. Futbol da çoğu zaman bu yönüyle kitleri meşgul eden bir oyun olarak tanımlanmıştır.

Seyirci, Taraftar ve Taraftar Grupları

Futbolun giderek endüstri haline gelmesiyle futbol izleyicisi taraftara, oradan da futbolun pazarlanabilen bir meta olmasıyla tüketiciye dönüşmesiyle bu konuda tartışmalarda yerini almıştır. Umberto Eco'ya göre futbol, günümüzün en yaygın dini, batıl inancıdır. Taraftarlık ve iman sözcüklerinin yan yana kullanılması anlamlıdır; çünkü yenmek ve yenilmek kavramlarının iç içe olduğu bir oyunda, taraftarın bağlılığını sürdürmesi için tam bir imana gereksinimi vardır. Bu iman sayesinde hem kendine sığınacak bir alan bulur ki bu alanda yalnız olmayacak, hem güçlü bir kulübün çatısı altında hem de kendisiyle aynı emeli paylaşan grupla bir arada olacaktır." [11]

"Seyirci" seyretmek fiili üzerinden pasif bir kabullenmeyi içerir. Kolektif harekete görece kapalı olduğundan, bir kolektif tanım içinde konumlandırılmaz. "Taraftar" ise taraf olmak fiilinden türer.[12] Seyirci yalnızca sunulan gösteriyi takip eden iken, taraftar taraf olan ve onun ötesinde kendi kolektif kimliğini oluşturandır. Taraftar kavramı beraberinde kolektiviteyi getirir. Düzenli futbol takipçisi olmak da taraftar olmak için yeterli değildir. İçinde şenliğin, hüznün, dayanışmanın beraberce yaşandığı bir sosyallik ve sahada olanlar dışında bir kolektif hafıza taraftarlığın en önemli koşullarından birisidir.[13]

Taraftar çoğu zaman 12. adam olarak tanımlanarak kulüp ve futbolcular tarafından değer atfedilmiştir. Maç sonrası kazanan takımın futbolcularıyla yapılan röportajlarda taraftara her zaman destekleri için teşekkür edilir. Bireyler de kendilerini tuttukları takım üzerinden tanımaktadırlar. Futbol ve taraftarlık olgusu, kimlik envanterinde başlıca başlıklardan birisi haline gelmiş durumda ve önemli bir kimlik durumundadır. Taraftarların bireysel olarak ve grup olarak varlıkları; hem kulüplerine destek olmaları hem de kendi iç dinamiğinde bir davranış ve sosyalleşme biçimi olarak ortaya çıkması açısından dikkat çekicidir.[14]

Futbolda taraftar toplulukları Nash[15] tarafından Anderson'un[16] hayali cemaatler kavramı çerçevesinde tartışılmıştır. Takım taraftarlığına ilişkin böylesi bir tanımlama yapmak ve taraftar kültürlerini "hayali" kavramına başvurarak açıklamak, mitlerine ve atfedilmiş özelliklerine ilişkin bir inceleme yapmanın kapısını aralamaktadır[17].

Taraftar kimliğinin ortaya çıkışında belki de en önemli duraklardan birisi, kulüp takipçilerinin belli bir zaman dili-

[10] Aydın, Hatipoğlu, Ceyhan, a.g.m., s. 298.
[11] Aktaran: Gülin Öğüt Eker "Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm ve Beşiktaş", Milli *Folklor,* 22 (85) 2010, s.172.
[12] Duygu Hatipoğlu, M. Berkay Aydın, *Bastır Ankaragücü: Kent, Kimlik, Endüstriyel Futbol ve Taraftarlık*, Epos Yayınları, Ankara 2007 s. 150.
[13] Aydın, Hatipoğlu, Ceyhan, a.g.m., s. 298.
[14] İlke Tepeköylü, "Türkiye'de Futbol, Taraftarlık Olgusu ve Beşiktaş Çarşı Grubu", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 56 Temmuz -Ağustos 2016, s.380.
[15] Nash, R., "Contestation in modern English professional football: The independent supporters association movement.", International Review for the Sociology of Sport, 35 (4) 2000, 465-486.
[16] Benedict, Anderson, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Metis Yayınları, İstanbul 2015.
[17] Detaylı bilgi için bkz.İlknur Hacısoftaoğlu, Funda Akcan, Nefise Bulgu, "Hayali Cemaatler Olarak Taraftar Toplulukları", *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences 2012*, 23 (4), 159–176.

minde kulübün kimliğinin yanına kendilerini ortaya koydukları grup isimlerinin alınması ve örgütlülüğün bir anlamda deklarasyonudur. Örneğin İtalya'da "ultras", İngiltere'de "holigan" grupları, Latin Amerika'da "barrasbravas" olarak anılan taraftar gruplarının kimliklerinin net olarak ortaya çıkışı farklı coğrafyalarda farklı tarihlere işaret etmektedir. Türkiye'de hemen 1980'lerin başlarında, Beşiktaş'ın Çarşı ve Ankaragücü'nün Güçlüler adlı grupları bu örgütlenme ve "kimliklenme" sürecinin Türkiye'deki en önemli ilk örnekleri olarak sayılabilirler. Bugün hemen hemen tüm futbol kulüplerinin destekleyicisi taraftar grupları bulunmaktadır. Özellikle ülkemizde bu oluşumlar 1990'lar boyunca artan bir gelişim süreci yaşamıştır. Genel olarak 2000'li yıllarla beraber kurumsallaşmaları ve etki alanlarının artması, internet kullanımının da etkisiyle hızlanmıştır.[18] Taraftar grupları şiddet bağlamında değil her yönüyle araştırılmayı bekleyen bir konudur.

Takımın renkleri, forması, atkısı gibi materyaller de taraftarlığın dışavurumlarına dönüşmektedir. Bu paylaşılmış ritüeller, etkileşim modları, olaylar ve deneyimlerle Anderson'un "derin yatay bir dostluk" kavramı ilişkili görünmektedir. Taraftar toplulukları içinde, özellikle kendini adamış taraftarlar için bu dostluk biçimi geçerlidir ve onlar, çeşitli bağlılık sınavlarını geçmiş olanlardır. Örneğin günün her saatinde oyunlar için uzun mesafelerde seyahatler yapmak gibi eylemler taraftarlığın önemli sınavlarındandır. Dolayısıyla, belli bir tarihsel bağlamda kurulan hayali ilişkiler, gerçek sonuçları olan tarihsel olgulara dönüşmektedir. Tezahüratların, şarkıların ve marşların söylenmesi yoluyla taraftarlar birleşik bir vücut olarak kendilerini yeniden keşfetmektedirler. Toplulukları bir arada tutan ve devamlılığını sağlayan önemli unsurlardan biri kolektif bir hafıza yaratmaktır. Bunun için ortak bir tarih anlatısı kurmak ve farklı deneyimleri bu anlatının içine dâhil etmek gerekir.[19]

Kimi İngiliz futbol fanatiklerinin ölümlerinden sonra küllerinin stadyum çimlerine serpilmesi dileği futbol sahasının fanatik taraftar için evden mabede genişleyen anlamını somut olarak ifade ediyor. Taraftarlığın iki işlevi vardır: İlki, kişide bir yere, bir gruba ait olma duygusu uyandırması; diğeri, fanatik kelimesinin çağrıştırdığı, başka ortamlarda yapıldığında toplum tarafından kabul edilmeyecek davranışların taraftarlık kimliği altında çıkış yolu bulması ve hoş görüyle karşılanmasıdır.[20] Fanatik kelimesi de futbol ile hayatımıza giren bir kavram. Fanatik Latince *fanaticus* sıfatından gelir ve *"çılgın, kendinden geçmiş"* anlamındadır. Eker'in de belirttiği gibi çılgın ve kendinden geçmiş davranışlar futbol taraftarlığı ile toplum içinde kabul edilmesine, makul ve maruz görülmesine neden olmaktadır. Normal koşullarda korna çalarak sabaha kadar konvoy oluşturup, bağırıp çağırıp herhangi bir şeyi kutlamak hoş karşılanmazken, şampiyonluğu yaşayan taraftarın bu şekilde kutlama yapması normal karşılanmaktadır.

Ünlü Taraftar Gruplar

Derebeyleri-Malatyaspor, Kurukafalar-Bayburtspor, Yiğidolar-Sivaspor, Şeytanlar-Mersin İdman Yurdu, Çotanaklar-Giresunspor, Genç Zonguldaklılar-Zonguldakspor, Hodri Meydan-Kocaelispor, Turbeyler-Adanaspor, Trabzolu Gençler-Trabzonspor, Gecekondu-Ankaragücü, Şimşekler-Adana Demirspor, Yalı-Göztepe, Çarşı-Karşıyaka, Nefer-Eskişehirspor, Teksas-Bursaspor, Genç Fenerbahçeliler-Fenerbahçe, UltrAslan-Galatasaray, Çarşı-Beşiktaş ve Tatangalar-Sakaryaspor

Sakaryaspor Tarihi

Dönemin gençlik ve spor bakanlığının, oluşturmak istediği Türkiye II. Milli futbol ligi projesi ve bunun ile ilgili olarak şehrin önde gelenlerinin girişim yapmasını talep etmesiyle, dönemin futbol federasyonu başkanı Orhan Şeref Apak'ın girişimleri ve o dönem Adapazarı Şekerspor kaleciliğini yapan Fikret Aldinç'in kefil olması ile süreç resmen başlamıştır.

---

[18] Aydın, Hatipoğlu, Ceyhan, a.g.m., s.308.

[19] İlknur Hacısoftaoğlu, Funda Akcan, Nefise Bulgu, "Hayali Cemaatler Olarak Taraftar Toplulukları", *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences*, 2012, 23 (4), s.168.

[20] Gülin Öğüt Eker, "Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm ve Beşiktaş*", Milli Folklor*, 22 (85) 2010, s.176.

10 Mayıs 1965 tarihinde Sakarya'da bulunan köklü takımlardan İdman Yurdu başkanı Ali Necdet Güven, Güneşspor Kulüp Başkanı Ethem Boran, Gençlerbirliği Kulüp Başkanı Şevket Başak, Ada Gençlik Kulübü 2. Başkanı Hamdi Uzel ve beraberindeki yöneticiler bir araya gelerek, şehrin tüm dinamiklerini ve güçlerini tek çatı altında toplanarak, şehrin tek profesyonel takımının kurulmasına dair görüşmeleri başlatmışlardır. Sakaryaspor'un temelleri bu görüşmelerde atılmıştır. Ethem Boran'ın çalışmalara liderlik etmesi ile kuruluş süreci hızlanmış, İdman Yurdu, Ada Gençlik, Gençler Birliği ve Güneşspor bünyesinden gelen 20 kişilik kurucu listesi, Sakaryaspor kulübünün kuruluş dilekçesini 17 Haziran1965 yılında ilgili kurumlara sunarak kuruluşu resmen başlatmışlardır. Sakaryaspor kulübünün renklerinin yeşil ve siyah olarak seçilmesinde, dönemin kurucu üyelerinin, Atatürk bulvarındaki şemsiyeli Park'taki bir toplantısı esnasında yanlarından geçen Sakarya şehrinin avukatlarından, Ethem Boran'ın iş yeri komşusu, Zerrin Batmaz'ın üzerindeki etkileyici ve mükemmel uyum gösteren yeşil siyah ipek bluzun büyük bir etkisi olmuştur.[21]

Sakaryaspor'un ulusal başarıları; Türkiye Federasyon Kupası (1987-1988) ve Türkiye 1.Lig Beşinciliği (1981-1982) ve uluslararası başarısı: Kupa Galipleri Kupası 2.Tur (1988-89)

Tatangalar

Sakaryaspor taraftarlarının kendine seçtikleri isim tam bir modern çağ efsanesi gibidir. 1989 yılında Sakaryaspor altyapı oyuncuları küme düşmeleri nedeniyle dağılmak üzere iken yeni bir oluşum kurma fikri gelişir. O sene vizyona giren, başrollerinde Kevin Costner ve Mary McDonnell'ın oynadığı Kurtlarla Dans (Dances With Wolves) filmini izleyen Kırıntı Fuat filmden çok etkilenir. Filmden sonra arkadaşlarının yanına gider ve henüz kurulma aşamasında olan grup için tribün arkadaşlarına çok güzel bir isim bulduğunu söyler: Tatanka

Tatanka filmde savaşçı kızılderili kabilesi Sioux topluluğunun kendileri için değerli olan güçlü bizonlara verdikleri addır. Tatankalar güçlüdür, korkusuzdur, kutsaldır, değerlerine inançlıdır, haksızlıklara karşı savaşçıdır, yaşadığı yeri tamamıyla sahiplenen bir varlıktır. Tam da yeni kurulmakta olan taraftar grubunun yapmak istedikleri ile örtüşmektedir bu isim. Tatanka'nın söylenmesi zor olduğu için bir süre sonra Tatanga olur.

Tatangalar ilk maçlarına hazırlanmaya başlarlar. Tezahüratlar hazırlanır, pankartlar yapılır. O maçta 50 kişi olmayı beklerlerken 500 kişi olurlar böylece efsaneleri başlar.

Tatangaların mottosu *"Biz bu şehri tribünden sevdik"* tir. Takım ile şehir sevgileri iç içe geçmiş ve hemşeri olma, aidiyet duygusu aynı zamanda aynı takımın taraftarı olma ile özdeşleşmiştir. Hatta açılan bir pankartta *"Biz de bilirdik İstanbul takımı tutmayı, kendimize yakıştıramadık doğduğumuz şehri satmayı"* diyerek gerçek Tatanga'nın tanımı yapılmıştır. Hangi takımı tutuyorsun sorusuna üç büyüklerden birinin adı değil önce ve sadece Sakaryaspor demek gerekir. Eğer bu söylenmiyorsa doğduğunuz şehri sevmiyorsunuz ve siz gerçek bir Tatanga değilsinizdir.

Yardıma ihtiyaç duyanlara, yardım etme konusunda da duyarlıdır Tatangalar. İnterneti etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Kendilerine ait internet siteleri vardır. En sık kullanılan sosyal medya araçları Twitter, Facebook ve Instagram'da Tatangalar'ın hesapları vardır. Önemli günleri sosyal medya aracılığı ile mutlaka kutlarlar. Deplasmanın uzak yakın olması fark etmez. Takımlarını asla yalnız bırakmazlar, az da olsa tribünlerde mutlaka Tatanga vardır. Takımlarına olan sevgilerini ölüm ile kıyaslarlar. *"Uğruna ölümlerde gidip geldiğim"* pankartında hem 17 Ağustos 1999 tarihinde Sakarya'da büyük yıkıma neden deprem, hem de 7 Eylül 2002'de takımın yaşadığı trafik kazası anımsatılmıştır.

Futbol stadyumlarında 2014 yılında uygulamaya konulan passolig kartı sonucunda tüm takımlar izleyici kaybederken Sakaryaspor maça gelen 14.000 taraftarı ile haberlere konu olmuştur. Passolig kartı çıkarırken yaşanılan zorluk-

[21] http://www.sakaryaspor.com.tr/tarihce/

ların üstesinden gelmiş ve her ne olursa olsun takımını maçta yalnız bırakmamaya and içmiş bir taraftar grubudur Tatangalar, isimlerini aldıkları bizonlar gibi güçlü, korkusuz, kutsal, değerlerine inançlı, haksızlıklara karşı savaşçı, yaşadığı yeri tamamıyla sahiplenmişlerdir.

Efsanenin özellikleri arasında yer alan; "Efsane ile kazanılan kutsiyet zamanla mekânı veya şahsı dokunulmaz yapar" ibaresi, Tatangaların kuruluşu göz önünde bulundurulduğunda, bu kuruluşu bir modern çağ efsanesi haline getirmektedir.

Sonuç

Yukarıda futbolun her ne kadar değişiminden bir iş sektörü, bir endüstri haline geldiğinden bahsetsek de hala en masum tarafını taraftarlar oluşturmaktadır. Onlar bu liberal ve kapitalist dalganın etkisine istemsizce girmişlerdir. Takımlarına hala duygusal olarak bağlıdırlar. Taraftarlar, takımlarına bağlanarak hem bir gruba ait olmanın hissiyatı hem de bu grup ile birlikte hayır işleri yaparak kendilerini daha iyi hissetmektedir.

Kutsal bir anlayış etrafında toplanan cemaatler bu sembolleştirdiği kutsallarla kendi topluluk sınırlarını belirleyerek, topluluklarının hem başkalarından ayrılmasını, hem de bireylerinin diri kalmasını sağlar. Taraftar grubunu bu açıdan totemizmin modern çağ yansıması olarak düşünebiliriz. Bunun yanı sıra Tatangaların hem kuruluş öyküleri hem de devamında deprem, trafik kazası gibi yaşanmışlıkları, Tatangaları bize modern çağ efsanesi olarak sunmaktadır. Sakarya denilince akla ilk gelen sözcüklerden olan Tatangalar hem şehirlerine hem de Türk futboluna yeşil-siyah bir renk katıyorlar.

Taraftar gruplarının iyi yönlerinin anlatılması ve öne çıkarılması hem futbola hem de topluma iyi örnek teşkil edilmesi bakımından da faydalı olacaktır.

Kaynakça

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

Aydın, M. Berkay. Hatipoğlu Duygu, Ceyhan Çağdaş. "Endüstriyel Futbol Çağında "Taraftarlık", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 26 Kış-Bahar 2008, s.289-316.

Bahadır, Ziya. *Futbol Seyircisinin Sosyo-Ekonomik-Kültürel Yapısının Şiddet Eylemine Etkisi*, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Beden Eğitimi ve Spor Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2006.

Hacısoftaoğlu, İlknur, Akcan Funda, Bulgu Nefise. "Hayali Cemaatler Olarak Taraftar Toplulukları: Ankaragücü Taraftar Grupları", *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences 2012*, 23 (4), 159–176.

Hatipoğlu Duygu, Aydın Berkay. *Bastır Ankaragücü: Kent, Kimlik, Endüstriyel Futbol ve Taraftarlık*, Epos Yayınları, Ankara 2007.

Nash, R. (2000). Contestation in modern English professional football: The independent supporters association movement.", *International Review for the Sociology of Sport*, 35 (4) 2000, 465-486.

Öğüt Eker, Gülin. "Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm ve Beşiktaş", Milli Folklor, 2010, 22 (85), 173-182.

Talimciler, Ahmet. "Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 26 Kış-Bahar 2008, s.89-114.

Tepeköylü, İlke. "Türkiye'de Futbol, Taraftarlık Olgusu ve Beşiktaş Çarşı Grubu", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 56 Temmuz -Ağustos 2016, s.380-390.

http://www.sakaryaspor.com.tr/

https://tr-tr.facebook.com/Tatangalar90/

http://www.tatangalar.net/

Sakarya Geleneksel Kadın Giysileri Analizi

NURAY DEMİREL AKGÜL
Öğr. Gör. / Gazi Üniversitesi, nuraydemirel@gazi.edu.tr

GİRİŞ

Gelenek sözcüğü, Türkçe "gelmekten" türetilen sözcüktür. Bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür kalıtları, alışkanlıklar, bilgiler, davranışları ifade eder. Bir şeyi görüle geldiği gibi yapma alışkanlığı olarak tanımlanan görenek, öteki sosyal alışkanlıklar gibi gerekli ve uygun, görülenleri kapsar, ama bunların mutlaka yerine getirilmesini istemez zamanla ortadan kalkabilirler ama bir kez yerleşip de, geniş kitlelerce benimsenince olağan ve doğal olarak kabul edilirler. İnanç, genel anlamda toplumun zaman içerisinde bir şeyle ya da olguyla ilgili olarak oluşturduğu ortak kanıya güvenme ve bağlanmadır.[1]

Geleneksel kültür ise belli bir bölgenin ortak değerlerini ve elde ettiği birikimlerini ifade eder. Geleneksel kültürün zaman içinde modern kültür özelliklerine ulaşması beklenir. Modern kültür karşısında yer alan geleneksel kültür geçmişteki değerlere bağlı ön plana çıkan tutuculuk, törensellik ve tekrara dayanan bir yapıya sahiptir. [2] Aynı zamanda, yaratıcı bir kaynak olarak varoluşsal bir dinamizm sergileyen gelenek, tarihsel süreçte medeniyet ve kültürlere kurumsal bir form kazandırır. Bu formlar üzerinden medeniyetler insanlık tarihinde karakterize edilirler. Kültür olgusunu ortaya çıkaran örf, adet, gelenek ve görenekler her yörenin birbirinden ayrı ya da benzer özellikte geleneksel giyim tarzını ortaya çıkarır. Böylece geleneksel toplumun baskın olduğu dönemler, her toplumun kendine özgü giyim kuşam anlayışını geliştirir.

Giyim tarihi incelendiğinde eski devirlerden bugüne kadar pek çok aşamalar geçirdiği görülür. İnsanlar içinde bulundukları uygarlık seviyesine göre giyimler yaratmışlardır. Her ulus kendi gelenek ve inanışlarına göre giyimlerini şekillendirmiştir.[3] Binlerce yıllık geçmişe sahip olan Türk milleti, geniş bir coğrafyada varlığını sürdürdüğünden zengin bir kültür yapısına sahiptir.[4] Bu zenginlik giyim kuşam kültürüne de yansımış ve her bölgede kendine özgü

[1] http://www.kültür.gov.tr
[2] Esra İlkkurşun, Küresel *ve Yerel Kültür Bağlamında Türk Özel Televizyon Yayıncılığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2006.
[3] C.Arslaner, "Ankara İli Karaşar Yöresi Geleneksel Kadın Kıyafeti" (http://hbektas.gazi.edu.tr/dergi/karmagan/arslaner.htm). 25.07.2017.
[4] S. İ. Yakar, *Çorum İli Aşıklık Geleneği ve Aşık Rıfat Kurtoğlu*, Sakarya Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.

giyim şekli ortaya çıkmıştır. Giysiler birçok özelliğiyle birbirine benzer biçimlerde olsa da bölgelerin coğrafi konumu, yöresel gelenekler ve sosyo ekonomik yapı nedeniyle giysi çeşitleri ortaya çıkmıştır. Giysilerde görülen yöresel farklılaşma, köy ve kent yerleşme birimlerine göre de kendini göstermektedir. Kırsal kesimde geleneksel giysiler kısmen devam etmektedir. Oysaki il ve ilçelerde standart ve modaya uygun giysiler giyilmektedir. Ayrıca köylerdeki genç kuşak da kent giyimini benimsemiştir. Bununla birlikte köyde ve kentte yaşayan orta ve yaşlı kuşak, eski giyim geleneğini birtakım değişmelerle birlikte sürdürmektedir.[5]

Zengin bir birikime sahip olan Anadolu kadın giysileri her zaman estetik görünümlü, emek, sabır ve ustalık gerektiren farklı giysilerden olmuştur. Bölgeden bölgeye değiştiği görülen bu giysileri, Kuzeydoğu, Güneydoğu, Orta Anadolu, Batı Anadolu ve Trakya Bölgesi giyimleri olarak gruplandırmak mümkündür. Bununla birlikte tüm bölgelerde giyilen ortak giysi türleri de vardır. Bu giysiler entariler, şalvarlar, işlikler ve kuşaklar olarak sınıflandırılabilir. Ancak bunların giyiniş biçimleri ve diğer ayrıntılarında yine de bölgesel ayrıcalıklar görülmektedir.[6]

Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar gibi farklı coğrafyalardan gelen toplulukların renkleri ile oluşan ve farklı kültürlerin izlerini taşıyan Sakarya İli geleneksel giysilerinde de bölgesel farklılıklar gözlemlenmektedir. Farklı kültürlerden olan göçmenler ile Anadolu'da yaşayan halk arasında; gelenek, görenek ve kültürel çeşitliliğin olması, Sakarya ilinde ayrıştırıcı değil, birleştirici ve kaynaştırıcı bir rol oynamıştır. Çok kültürlü bir yapıya sahip olan Sakarya İlinde; yerli ve yerleşik yapıya sahip olan Manavlar; yerli ve göçer olarak yaşayan Yörükler; Kafkasya göçmeni olarak bilinen Çerkezler, Abhazlar, Gürcüler, Lazlar ve Hemşinliler; Kırım Göçmeni Tatarlar; Balkan ve Rumeli göçmeni olarak adlandırılan Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Sırplar ve Muhacirler, bu toplulukların yanı sıra Kumançlar, Zazalar, Karadenizliler, Abdallar, Romanlar ve çok az sayıda Ermeni, Rum ve Arapların varlığı, Sakarya İlinin kültür zenginliğini göstermektedir.

Bu düşünceden hareketle; giydiğimiz giysilerin ve benimsediğimiz ilkelerin birer kültür öğesi olduğu düşünüldüğünde; kıyafetin, toplumların karakteristiklerini belirlemedeki önemi oldukça büyüktür. Sakarya İli kadın kıyafetleri de kültürel ve ulusal farklılıklardan biridir. Bu bağlamda; araştırma öncelikle Sakarya'nın yerli halkı olarak tanımlanan ve "Manav" adı verilen Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı yerleri kapsamaktadır. Sakarya'da özellikle Taraklı ilçesinde, Manavların yaşaması ve gelenekli yaşam örneği sunması açısından önemli görülerek çalışmaya konu edinilmiştir. Araştırma, Taraklı İlçesi ve köylerinde yaşayan kaynak kişilerle gerçekleştirilen görüşme verileri ve fotoğraflarıyla desteklenmiştir. Gelenekli yaşam örneği üzerine kurgulanmış bu çalışma, *Taraklı ilçesi ve köylerinde* ikamet eden kişilerle yapılan *sözlü tarih* çalışmasının sonuçlarını içermektedir.

Araştırmada ilk olarak; gelenekselliğin günümüzdeki durumu ve gelenekselliğin giyim-kuşama yansımaları tartışılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde kullanılan yöntem anlatılmış, üçüncü bölümde bulgular ve son bölümde sonuçlar sunulmuştur.

Yöntem

Çalışmada, geçmişi anlamlandırma sürecine ilişkin olarak "sözlü tarih" tekniği kullanılmıştır. Sözlü tarih tekniğini kullanımdaki temel amaç, geçmişin dünyasını derin ve geniş bir biçimde çözümleyebilme çabasıdır. Diğer bir ifadeyle, zamana ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olan toplumsal yapılar ve süreçleri irdeleme düşüncesidir.[7] Bu düşüncenin öte yandan bir metin üretme veya ortaya koyma çabası olduğu da söylenmelidir.[8] Veri toplama aşama-

[5] M. Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo- Kulturel Bakış ve Turklerde Giyim", 2012. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/513/6345.pdf (E.T: 25.08.2017)

[6] E. Özus, F.Erden, M.Tufan "Malatya Yöresi Geleneksel Kadın Kıyafetlerden Günümüze Yansımalar" 650-664-*International Journal of Science Culture and Sport*, 2014. http://www.iscsjournal.com/Makaleler/, (E.T: 25.08.2017)

[7] Theda Skocpol, "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi", *Tarihsel Sosyoloji, Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.3.

[8] Roger Chartier, *Yeniden Geçmiş, Tarih Yazılı Kültür Toplum*, Çev. Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s.16.

sında, asla yönlendirme ve sorgulama yapılmamıştır. Görüşülenler ses alma cihazı kullanılmadan kayda alınmıştır. Görüşmeye katılanların seçimi, alana belli aralıklarla yapılan ziyaretler sonucunda seçilen görüşülenlerle yapılmıştır. Görüşmeler 29-30 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki tanıklıklara ait veriler, görüşülen sekiz kişiden elde edilen metinlere dayanmaktadır. Hangi ifadenin kime ait olduğu (N.F.) gibi kısaltmalarla belirtilmiştir. Gösterilenin (ifade, söylem, atasözü, slogan ve deyimlerin) tespitinde tarihsel olana yapılan vurgu, bağlamı anlamlandırmaya ilişkin olarak gerçekleşmiştir. Zira söylemler tarihseldir ve ancak bağlamları içerisinde anlamlandırılabilirler. [9] Bu yolla, elde edilen anlatılar arasında "örülmüşlük" ilişkisi korunmaya çalışılmıştır. Kalın anlatılar yerine, aynı olayların çoklu sunumları verilmiştir. Çözümlemenin içeriği kadar, biçimi de gözden geçirilmiş verilerin ortaya koyabileceği durağanlıktan kaçınılmıştır.[10] Görüşülenlerin geçmişe ilişkin anlatıları; mekânsal aidiyetlik, Milli ya da geleneksel giysilerin günümüzdeki durumu, Taraklı ilçesi giyim tarzı ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde kaynak kişiler ile önceden hazırlanmış görüşme formu soruları kapsamında; giysilerin çeşitleri, kullanım durumu, giyim kültürünün bugünkü durumu ve etkileşimi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise kaynak kişilerden elde edilen geleneksel giysilerin detaylı analizleri yapılmıştır. Araştırmada, yörede geleneksel giysilerini giymeye devam eden ve geleneksel giyim elemanlarını kısmen giymeye devam eden kadınlarla görüşülmüş, giysi parçalarının hazırlanış ve kullanım şekilleri hakkında bilgiler toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen veriler değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde; kaynak kişilerle gerçekleştirilen görüşme bulguları ile giysilerin gözlem ve doküman inceleme bulguları ve yorumları yer almaktadır.

Araştırmada, gelenekli yaşam örneği üzerine temsilen Sakarya ili, Taraklı ilçesi ve köylerinde ikamet eden sekiz kişi ile görüşme yapılmış ve kendi ifadeleri ile aşağıda sunulmuştur. Geleneksel giyim-kuşam kültürünü yansıtan, aynı zamanda bu kültürün sanat eseri olan giyim elemanlarının günümüzdeki durumları; görüşülenler ve fotoğraflar ile tespit edilmiştir. Kaynak kişiler ile yapılan görüşmeden elde edilen veriler doğrudan aktarılmış ve giysi örnekleri sadece fotoğraflarla belgelenmiştir.

Mekânsal Aidiyetlik ve Taraklı

"*Doğma büyüme Sakaryalıyım...*"

Görüşülenlerin hatıralarında yer alan ilk vurgu mekâna ilişkindir. Zira görüşülenler arasında Taraklı'da yaşıyor olmak, vurgulanan en belirgin ifadedir. Görüşülenlerin mekâna ilişkin ifadeleri Taraklı üzerinden anlatılmaktadır.

"Atalarımız da burada doğmuş." (B.Ö.), ● *"Doğma büyüme buralıyım." (H.A.),* ● *"Taraklı'da burada doğduk, büyüdük. Karşı ev babamların eviydi, buraya da gelin geldim" (B.Ö.),* ● *"Köyde doğduk, başka yer görmedik." (E.A.),* ● *"İstanbul'a çok göç yaşandı." (B.Ö.).*

Taraklı'da yaşanan göç ve son yüzyılın getirdiği teknolojik ve kültürel gelişmelerin sonucu olarak gelenek ve göreneklerden bazılarının unutulmasına rağmen, günümüzde geleneksel giysilerden sadece şalvar kullanılmaktadır.

Geleneksellik Algısı ve Bir Geleneksel Yaşam Örneği

[9] Ruth Wodak, *Disorders of Discourse, Addison Wesley Longman*, New York 1996, s.19.

[10] Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tuncay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.160.

"*Gelenek, atalarımızdan bize kalan miras demektir...*"

● *"Geleneksel demek; eski demektir." (E.A.),* ● *"Tarihtir. (H.A.)",* ● *"Kültürümüz bizim geleneğimizdir." (E.A.),* ● *"Gelenek atalarımızdan bize kalan miras demektir ." (B.Ö.),* ● *"Tarih demek, eski demektir." (E.A.),* ● *"Bize ait olan, sahip olduğumuz değerler demektir." (H.A.),* ● *"Geleneksellik benim için giyim-kuşamımdır." (E.A.),* ● *"Annemin hatıralarına ve emanetlerine sahip çıkmaktır." (E.A.)*

Taraklı'da gerek ekonomik gerek kültürel ve gerekse sosyal şartlar gereği, geleneksel kıyafetlerden çoğunun yavaş yavaş unutulduğu bazılarınınsa yeni biçimler aldığı görülmektedir. Araştırma konusu olarak seçilen ilçede yaşayan görüşülenlerin ifadelerinde görüldüğü üzere, Taraklı kadını geleneksel kıyafetlerini artık sandıklarda saklamaktadır.

Kültürel Değişim ve Geleneksel Giysilerin Günümüzdeki Durumu

"*Böyle gördük, böyle yetiştik, böyle alıştık...*"

● *"Dokumaları kendimiz dokurduk, kumaşımızı alır komşuya diktirirdik elbiselerimizi, geleneksellik nedir bilmem. Şalvara bez don deriz, şimdi sadece eskiden kalma şalvar giyerim. Bir üçeteğim vardı, onu da geline verdim. Eskiden düğünlerde daha güzel giyinirdik. Şimdi bi moda diyorlar, ben modayı takip etmem." (B.Ö.),* ● *"Kıyafetlerimi kendim dikerdim, annem kumaşları da kendi dokurdu. Dokumadan çarşaf yapardı, bez don, gömlek pala bezi dikerdi. Annem kilim de dokurdu. Eskidendi hepsi eskiden..." (H.A.)*

Görüşülenlerden edinilen bilgilerin ışığında, el dokumaları, geniş coğrafya içinde var olan farklı kültürlerle etkileşimlerin sonucunda Türk kültürel değerleri içerisindeki yerini maalesef koruyamamış ve kaybolmaya yüz tutmuştur.

Geleneksel kıyafetleri bırakan kişilerin en çok kullanmaya devam ettikleri giyim elemanı ise şalvardır. Bu giyim elemanlarını kullananlar bunlara alışınca onsuz yapamadıklarını ifade etmektedirler.

Çalışmanın bu bölümünde, Taraklı ve köylerinde yaşayan kadınlara ait giysi fotoğrafları ve giysi elemanları yer almaktadır. Buna göre, araştırma kapsamında ele alınan Taraklı ilçesi geleneksel kadın giysileri 8 parçadan oluşmaktadır. Bu bağlamda, Taraklı kadın giysileri kullanılan malzeme, renk, model özelliği, dikiş tekniği ve süsleme özellikleri açısından detaylı analizleri yapılarak değerlendirilmiştir.

Taraklı İlçesi yöresel kıyafelerini; gömlek/göynek, "kartalkanat"/"cepken"/"salta", üçetek/bindallı, kılkuyruk, kemer, arkalık, yağlık, şalvar/zıpka oluşturmaktadır. Yerel giysi elemanları kavramsal literatür ve görsel olarak açıklanmış ve giysi elemanları fotoğraflarla desteklenmiştir.

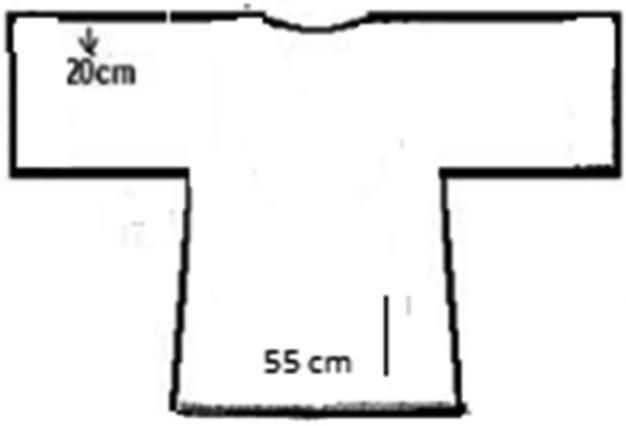
Taraklı İlçesi Yöresel Giyim Elemanları

Gömlek-Göynek

Türk halk giyiminde pek çok bölgede kullanılan bir iç giyim ürünü olan gömlek, göynek olarak da bilinmektedir. Kökeni "Gön" deri, ten anlamından gelen "gönlek" sözcüğü doğru olandır ve çıplak tene giyilen şey demektir; erkek gömleklerinin eteği dizden yukarda kalır ve belden aşağı iç donunun içine sokulur; kadın gömlekleri ayak bileklerine kadar uzun olur, ama aslında bu çamaşır bedenin üst kısmını örter.[11]

[11] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1969, s. 125.

İçe giyilen kıyafetlerden olan göynek; Sakarya-Taraklı'da sarı ya da beyaz el dokumasından (Kandıra veya Şile bezinden) veya satenden yapılıp, boyu kalça hizasındadır. Üzeri işlemesiz, uzun kollu ve kolları düğmesiz, dik yaka ya da sıfır yaka olup yalnızca boyun kısmı yaklaşık beş parmak kadar aşağıya doğru açık düğmesizdir.[12]

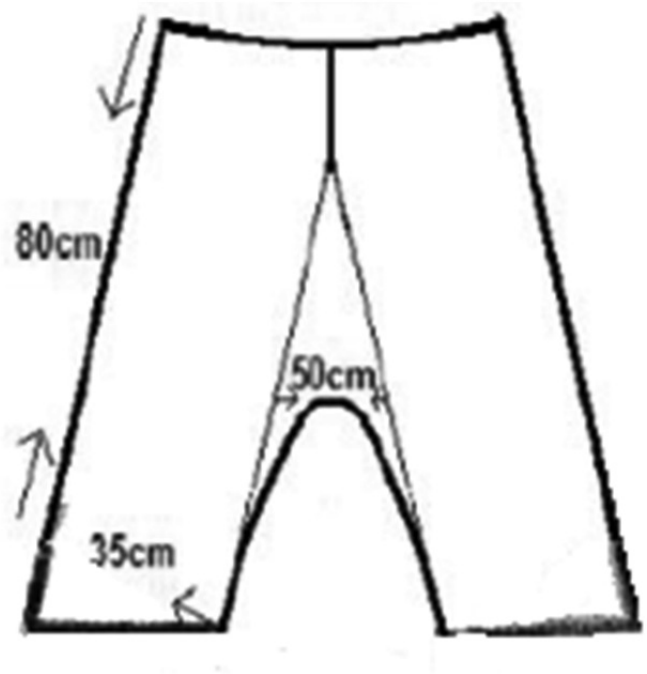
Resim 1: Göynek-Gömlek Teknik çizimi

Şalvar

Şalvar Anadolu kadının vazgeçemediği giysidir. Bu giysi Türklerden öncede Anadolu'da var olduğunu gösteren belgeler vardır. İzmirli "şalvar", Eskişehir'de "dattiri", İç Anadolu'da "don çağşır", "çintiyan", Antalya'da don şalvar, Sinop'ta paça, dizlik, adana şalvarı, Ege'de topan don, köncek, gök don, tuman denilmektedir. 100 çeşit şalvar tespit edilmiştir. Karadeniz'de diz altından bağlanmakta, diğer yörelerde ise ağı dar olmaktadır. Türkmenlerde paça kısmına renkli ikinci kumaş eklenmiş veya hesap işi işlemelerle işlenmiştir. Hatta uçkur uçlarının işlemeleri de aynıdır.[13]

Şalvar, genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan geniş bir tür pantolondur. Özellikle kırsal kesimde sıkça giyilen geleneksel giysi türüdür. Şalvar bol olduğundan bağ bahçe ve tarlada çalışanlar için uygundur. Bu özelliği nedeniyle şalvarı hala kırsal alanda tarım ve hayvancılık yapan insanlar kullanmaktadır.[14] Kadının iç çamaşırı üzerine giyilen, bel kısmı uçkurlu olup, dıştan görüneceği için sevai ve ipekten, ağsız ve bol yapılır. Sadece ayakların çıkacağı yerde yırtmacı bulunan, beli uçkurlu, giyildiğinde ayak bileklerine kadar dökülen üst donudur.[15] Paçaları bağcıklıdır. Boyu uzun olduğu zaman bileğin üzerinde bağlanarak paçada bol döküm sağlanmaktadır. Bazen astarlı, bazen de astarsız olarak kullanılmaktadır.[16]

[12] Ali Aktaş, *Irmak Kültür-Sanat Dergisi Taraklı Özel Sayısı*, Sakarya, 2004, s. 35.
[13] R. E, Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Sümerbank Kültür Yayınları:1, Başnur Matbaası, Ankara 1967, s. 125.
[14] http://www.turkcebilgi.com
[15] Z. Ceran, *Sillede Kadın Kıyafetleri*, Konya 1957.
[16] N. Yüce, *Geleneksel Türk Halk Giysileri Terminolojisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 1994.

Resim 2: Şalvar Teknik Çizimi

Sakarya'da pamuk veya ipekle karışık pamuktan dokunmuş kutnu kumaştan, geniş, tek ağlı ve ağı aşağıda, paçaları dar bir şalvar olarak yapılan "Zıpka"/ "Zıbka" giyiliyor[17].

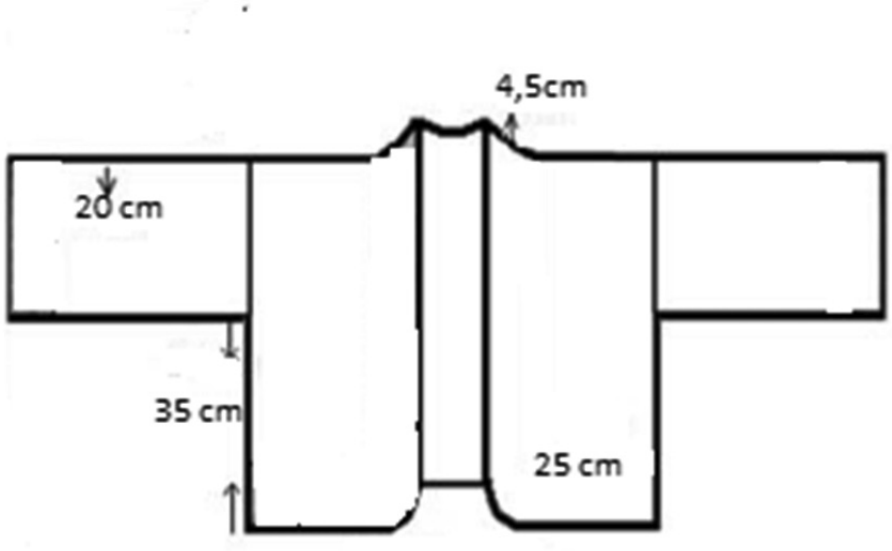
Yelek-Cepken-Sarka

Geleneksel giysi türlerinden cepken de Anadolu'nun birçok bölgesinde kullanım alanı bulan ve kullanımını günden güne yitiren bir kültür öğesidir. Genellikle çuha ve kadifeden yapılanlar altın ve gümüş tellerler işlenmiştir. İlikli ve iliksiz örneklerine rastlanılmaktadır. Bitkisel ve hayvansal motiflerin yanı sıra mimari özellikte olanları da vardır. Cepkenlerin kısa oluşları kalın kuşak bağlama geleneğinden ve bele takılan maden, kumaş ve boncuk kemerlerin, üzerini örtme endişesinden olabilmektedir. Uzunlarına salta ya da sarka denilmektedir.[18]

Zamanımızda benzerlerine bolero adı verilir. Bu parçaların biçimleri ve süsleri birbirinden ayrıdır ve özel adları vardır. Başlıcaları fermene, salta, hırka ve yelektir.[19]

Sakarya ili Taraklı İlçesinde de gömlek üzerine önü açık, kolsuz bordo ya da mor renkli kadife kumaştan, boyu kuşağa kadar olan, çoğunlukla minare, âlem motiften sim işlemeli "yelek"/"cepken"/"sarka" giyiliyor .[20]

[17] "Sakarya Gelenek ve Gorenekleri", https://www.meleklermekani.com, (ET: 08.09.2017).
[18] S. Türkoğlu, "Anadolu Folklorunda Kadın Giysilerimiz", *Türkiye'miz Kültür ve Sanat Dergisi*, S.73, İstanbul 1994, s.53.
[19] K. Özbel, *El Sanatları 5, Anadolu Kadın Kılıkları Klavuz Kitapları XII*, CHP, 1991, s.7-8.
[20] Sakarya Kültür Turizm, http://www.giyim-kusam-gelenekleri, (ET: 08.09.2017).

Resim 3: Cepken teknik Çizimi

Cepkenler sarı, kırmızı, yeşil, mavi, mor vb. renklerde, desenli ya da düz saten kumaşlardan dikilir. Giysi, göynek veya üç eteğin üzerine giyilmektedir. Cepkenin arkası tek parça, önü iki parçadan oluşmaktadır. Ve öndeki düğmeleriyle bedeni sarmaktadır. "U" veya "V" yakalı olup kollar uzun ve manşetlidir. Yaka da ve kolda sim, sırma, sutaşı işlemeleri görülmektedir. Cepkenin içi astarla kaplıdır.

Cepkenlerin kol ağızlarından başlamak üzere yarıya kadar çeşitli motiflerle heril denen ipek böceği ipliği ile işlenmiştir. Yakaları, etekleri ve sırt kısımları çeşitli motiflerle işlenmiştir. Cepken kadifenin dışında kaba kumaşlardan ve basmadan da yapılmaktadır. Basma cepkenlerin kolları uzundur ve günlük çalışma esnasında giyilmektedir.[21]

Üç Etek –Bindallı

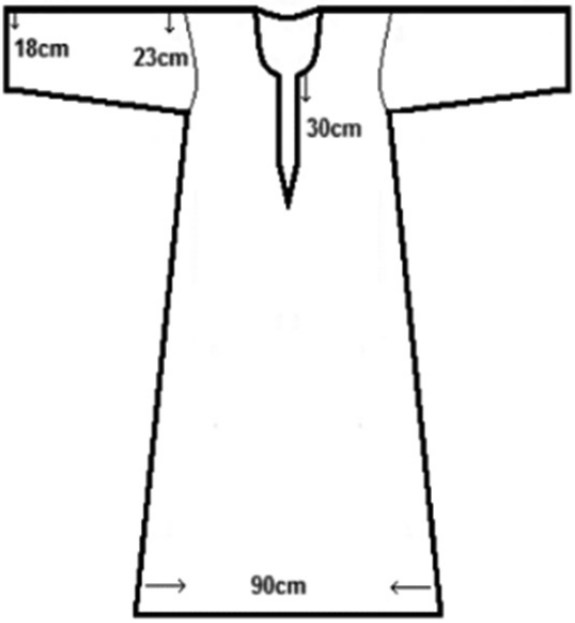
Üçetek üstlüklerin ilk örnekleridir. Selçukluklarda bu örnekleri görmekteyiz ve bazı tasvirlerde bunların, günümüzdeki gibi bele toplandıklarına tanık olmaktayız. Dede Korkut masallarında da geçen "ardı yırtuklu" dan üçetek kastedilmektedir. Yakın zamana kadar, Anadolu kadınları arasında yaygın olarak giyilen ve bu giysi için İbn-i Bibi'de "emir çaşnigir eteklerini kemerine sokup, Keykubadi külahı başına koymuştur", denilmektedir. O dönemde erkekler tarafından da giyildiği anlaşılan üçetek giysilerden bahsedilmektedir.[22]

Türk halk giyiminin önemli giysi parçalarından olduğu bilinen üçetek entariler, tarihi süreçten bu yana diğer bölgelerde olduğu gibi, Taraklı ve çevresinde de uzun yıllar kullanılmıştır.

Taraklı Yöresinde kadınlar üstlerine cepken/yelek yerine, kimi zaman kadifeden yapılan ve üzeri simle işlenen "Üçetek" veya varlıklı ailelerin kadınları/kızları kadife ve ağır işlemeleriyle "Bindallı" giyebiliyorlar.

[21] Mehmet-Abdullah Erkoçak Gizlice, *Osmaniye Folkloru*, OFAD Kültür Yayınları-1, Osmaniye 2003. s 128

[22] S.Türkoğlu, *Anadolu Folklorunda Kadın Giysilerimiz*, Türkiye'miz Kültür ve Sanat Dergisi, S.73, İstanbul 1994, s.151.

Resim4: Bindallı teknik çizimi

Üç etek, kadınların entari yerine giydikleri bir kıyafet parçasıdır. Etamin veya kalınca dokulu pamuklu beyaz kumaştan yapılmakta iç sayanın üzerine giyilmektedir. Astarlı ve astarsız çalışılır. Belden aşağı kısmı üç yaprak halinde; arka tek parça, ön iki parça olarak dikilir. Bu modele üç etek anlamına gelen 'üç peş' de denilmektedir. Ön bedendeki yaka açıklığı boyundan başlayarak bele kadar düz olarak getirilir.[23]

[23] A. Kılıç, *Tokat Folkloru, Milli Eğitim Bakanlığı* "A Kategorisi Jüri Üyeliği Araştırmaları", Mayıs 1996, s. 67.

Fotoğraf 1: Bindallı Giyim Örneği, Arkadan görünüş, Taraklı Kültür evi

Fotoğraf 2: Bindallı Giyim Örneği- Önden görünüş, Taraklı Kültür evi

Kılkuyruk

Bele iş yaparken yük taşımada kullanılan ve keçi kılından dokunan, üzeri işlemeli ve uçları püsküllü "Kılkuyruk" bağlanıyor. Üçetek veya entari şeklinde elbiseler giyildiğinde, bele önceleri gümüş, sonraları sarı saçtan yapılan "Kemer" takılıyor. Ancak kılkuyruk kemer görevini de gördüğünden ayrıca bele kemer takmayanlarda olabiliyor.[24]

Fotoğraf 3: Kılkuyruk www.dilektextil.com

Arkalık

Kemerin veya kılkuyruğun arka yüzü üzerine, 40x80 santimetre boyunda dikdörtgen biçiminde Kandıra/Şile bezinden dokunan üzerine yöre motifleri ve uç kısımları ise kanaviçeden işlenmiş "Arkalık" ortalanarak takılır. Kemerin veya kılkuyruğun bel tarafına önden, 40x60 santimetre boyunda (asıl boyu 40x80 santimetre olan ve katlanarak takıldığında bu ölçüyü alan) dikdörtgen biçiminde pamuklu bezden dokunan desenli dokuma "Yağlık" ortalanarak takılır.

Sakarya İli Taraklı İlçesi Günümüz Kadın Kıyafeti Tercihleri

Giyim, kullanım amacına, mevsime, ekonomik duruma, inanca vs. bağlı olduğu gibi modaya ve beğenilere göre de değişiklik arz etmeye başlamıştır. Sosyal hayatta yaşanan değişimler kültürel hayatta yer alan değerler üzerinde de etkili olmaktadır**.** Bu değişim geleneksel kıyafetlerin günümüzdeki kullanımında da görülmektedir. Üzerinde yaşanılan coğrafi konum, politik ve dini yapı, ekonomik durum, kültürel etkenler, tarihsel olaylar ulusların kendilerine özgü giyim "mod" unun oluşmasına neden olmuştur.

Etnik grupların ve yerel unsurların, gelenek/görenek, ortak belleğin kaybolması, yerine makineleşme ve küreselleşmenin gelmesi geleneksel giysilerin ve çizgilerin güncelliğini yitirmesine neden olmuştur.[25]

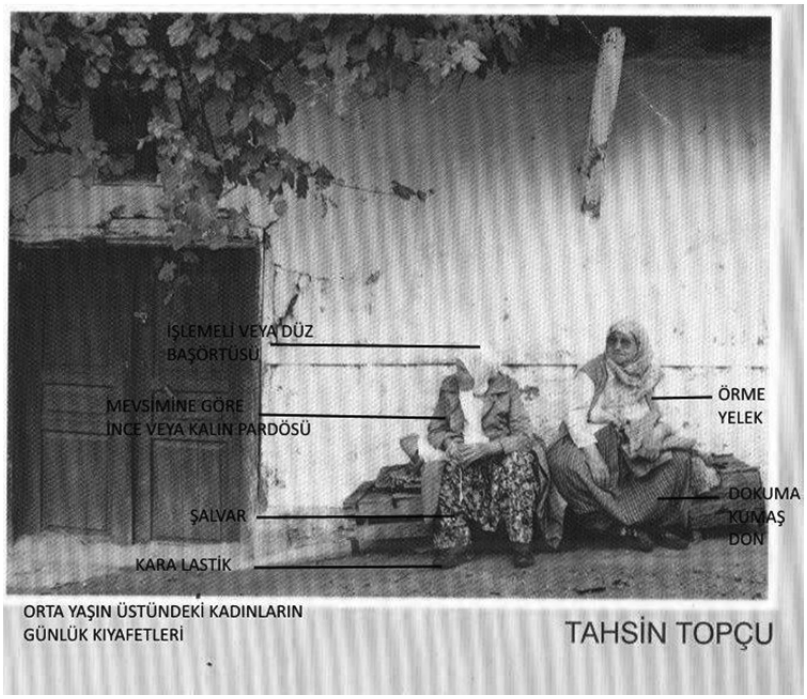
[24] Ali Aktaş, *Irmak Kültür-Sanat Dergisi Taraklı Özel Sayısı*, Sakarya 2004, s.36.

[25] Adem Koç, "Kütahya Merkezinde Giyim-Kuşam Kültüründeki Değişmelerin Çözümlenmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, S:9, 2009, s. 244; http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/koc_adem.pdf,, (ET: 19.10.2017).

Sakarya İli, Taraklı ilçesi geleneksel kıyafetleri de söz konusu nedenler ve modanın etkisiyle eski önemini yitirmiş ve sandıklarda saklanır durama gelmiştir.

Fotoğraf 4-5: Taraklı İlçesi Günlük Kadın Kıyafeti

Fotoğraf 6: Taraklı İlçesi Günlük Kadın Kıyafeti

Sakarya İli Taraklı İlçesi Geleneksel Kadın Kıyafetlerinin Renk, Model, Kesim Ve Malzeme Analizi:

Çalışmanın bu bölümünde yer alan giysi fotoğrafları malzeme, renk, model özelliği ve süsleme özellikleri açısından detaylı analizleri yapılarak değerlendirilmiştir.

Giysıde Kullanılan Renkler:

Yöre giysilerinde; kırmızı, bordo, sarı, beyaz ve mavi renklerin yoğunlukta olduğu, bu renklerin yanı sıra mor ve siyah renklerden oluşan karma renkler de tercih edilmiştir. Desen özelliklerinde ise düz zemin kumaşların kullanılmasının yanı sıra, çoğunlukla günümüzdeki şalvarlarda irili ufaklı çiçekli desende kumaşlar tercih edilmiştir. Desensiz düz kumaşlar cepken ve yelekte, çizgili kutnu kumaşlar ise şalvarda kombine edilerek kıyafetlere görsellik kazandırılmıştır.

Giysinin Modeli ve Kesimi İle İlgili Teknik Bilgiler:

Göynek/gömlek kesiminin boyu kalça hizasındadır. Kollar uzun ve düğmesiz, dik yakalı olan gömleğin yalnızca boyun kısmı yaklaşık beş parmak kadar aşağıya doğru açık bırakılmıştır. Cepkenin arkası tek parça, önü iki parçadan oluşmaktadır. Ve öndeki düğmeleriyle bedeni sarmaktadır. "U" veya "V" yakalı olup kollar uzun ve manşetlidir. Cepkenin içi astarla kaplıdır. Gömlek üzerine giyilen yelek ise kolsuz ve önü açık olarak çalışılmıştır. Yörede yaşayan kadınların bazıları da yelek/cepken yerine üçetek ya da bindallı giymeyi tercih etmişlerdir.

Üç etek ya da bindallının boyu yere kadar uzun olup, çan etek kesimi çalışılmıştır. Bindallılarda düz bir beden üzerine V yaka uygulanmıştır. Ön beden kapamada birit ilik tekniği kullanılmıştır. Ön ve arka bedende yan dikişe paralel etek ucuna kadar uzanan kesik çalışılmıştır. Her iki yanda bel hizasından başlayarak etek ucunda sonlanan yırtmaç vardır. Kollar bedene kare, takma kol tekniğiyle takılmıştır. Boyu ayak bileklerine kadardır. Üç etek astarlı ve astarsız çalışılır. Belden aşağı kısmı üç yaprak halinde; arka tek parça, ön iki parça olarak dikilir. Ön bedendeki yaka açıklığı boyundan başlayarak bele kadar düz olarak getirilir.

Şalvar ise sadece ayakların çıkacağı yerde yırtmacı bulunan, beli uçkurlu, giyildiğinde ayak bileklerine kadar dökülen üst donudur. Paçaları bağcıklıdır. Boyu uzun olduğu zaman bileğin üzerinde bağlanarak paçada bol döküm sağlanmaktadır. Bazen astarlı, bazen de astarsız olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 7: Kalın Dokuma Ceket

Paça ya da paçalık' gibi isimler ile bilinen donun boyu topuklara kadardır ve paça uçlarına lastik geçirilerek kullanılmaktadır. Ağı fazla bol olmayan donun, yine lastikli olan bel kısmı, kasıklara kadardır. Kuşaklarda ise, dikdörtgen şeklinde dikilen ön bezi ucuna ip ya da kumaş şerit dikilerek bele bağlanmıştır.

Giyside Kullanılan Malzeme ve Süsleme İle İlgili Bilgiler:

Gömlek beyaz el dokumasından (Kandıra veya Şile bezinden) veya satenden yapılıp, üzeri işlemesizdir. Şalvarda ise Sakarya'da pamuk veya ipekle karışık pamuktan dokunmuş kutnu kumaş kullanılmıştır. Cepken/yelek genellikle çuha ve kadifeden yapılanlar altın ve gümüş tellerler işlenmiştir. Cepken/yelek süslemesinde bitkisel ve hayvansal motiflerin yanı sıra mimari özellikte olanları da vardır. Taraklıda çoğunlukla minare, âlem motiften sim işlemeli "Yelek"/"Cepken"/"Sarka" tercih edilmiştir. Bele iş yaparken yük taşımada kullanılan ve keçi kılından dokunan Kılkuyruk üzeri işlemeli ve uçları püsküllüdür.

Fotoğraf 8: İşlemeli Üstlük

Taraklı'da kullanılan kalın dokuma ceket renkli kumaştan yorgan tekniğiyle dikilmiş olup soğuktan korunmak amacıyla kullanılmıştır.

Sonuç

Türkiye'de kültürel değişim gereği yaşama biçiminin değişmesi pek çok eski gelenek ve görenekleri de değişime uğratmaktadır. Yakın bir gelecekte farklı yörelerde otantik geleneksel nitelikleriyle üretilmekte olan halk kültürü ürünleri, bunlara bağlı inanç, davranış ve değer yargılarının değişmesiyle bulunamayacaktır. Fakat toplum her ne kadar hızlı bir kültürel değişimle karşı karşıya kalsa da eski ile yeni iç içe yaşamaktadır.[26]

Gelenekli yaşamdan modern yaşama geçiş, toplumları geleneksel yapılarından uzaklaştırırken, benimsenmiş olan maddi ve manevi açıdan pek çok formun değişimine de neden olmuştur.[27]

Kıyafetler bize yaşadıkları devri hiçbir şey kaybetmeden anlatmakta ve bazı sırları da gün ışığına çıkartmaktadır. Nesiller boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan bazı kültürel değerlerimiz arasında yöresel giysilerin önemi büyüktür. Geleneksel giysilerimiz kimi yörelerimizde kendine has özellikleri ile karşımıza çıkarken bazı bölgelerimizde ise yakın çevrelerden etkileşimlerin izlerine rastlanmaktadır. Yöresel kıyafetlerimiz bazı bölgelerde düğün ve nişan kıyafetleri olarak halen kullanılmaktadır. Ayrıca yöresel giysiler folklor oyunlarında da kullanılmaktadır. Bu çalışma kaybolmaya yüz tutan değerlerimizi ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır.[28]

---

[26] E. Artun, *Halk Kültürü ve Folklorun Türk Kültüründeki Yerine Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış*, Adana Halk Kültürü Araştırmaları I, Epsilon Ofset, Adana 2000, s. 163.

[27] Emine Koca, "Yitirilen Kültürel Değerler: Giresun Yöresel Gelin Giysileri", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2, Mart 2015, s.85.

[28] Ş. Mızrak, E. Özus, "Çankırı Yöresi Geleneksel kadın Kıyafetleri", 301-313, Çankırı, IV Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, 2008, s.313.

Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde, Taraklı İlçesi'nde günümüz geleneksel giysilerinden sadece şalvar giyim elemanının kullanımına devam edildiği, diğer giysilerin sandıklarda muhafaza edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kültürel değerlerimizden biri olan yöresel giysilerimizin kaybolmasını önlemek amacıyla belgelenmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple, bireylerin yaşamında önemli yeri olan yöresel giysilerin tüm bölgelerde alanın uzmanı kişiler tarafından öz değerlerini yitirmeden belgelenmesi önemlidir. Bu doğrultuda, halkın bilinçlendirilmesi, gençlerin ise bu konuda duyarlılığının artırılmasına yönelik çalışmalarda bulunulması kültürel miraslarımız açısından öncelikli bir önem taşımaktadır.

Giysilerin, halı ve kilimlerin üzerindeki motiflerin günümüzde kendi türünden giyilen ve kullanılan eşyalara yansıtılması iletişim dili olarak kullanılması kültürün korunması ve sürdürülmesine hizmet edecektir. Giyim-kuşam unsurları (motif, yapı, tür vs.) ortak bilinç ve tarihsel sürekliliğin vazgeçilmez somut olmayan kültürel miraslarıdır.

Bu sonuçlar ışığında şunlar önerilebilir:

1. Geçmişten miras kalan geleneksel giysilerin orijinallerinin saklanması ve korunmasıyla ilgili halkı bilinçlendirecek çalışmalar yapılabilir.

2. Taraklı ilçesinde kültürel mirası korumak amacıyla müzelerde geleneksel giysiler gelecek kuşaklara aktarılarak ölümsüzleştirilebilir.

3. Renklerin, desenlerin varsa içerdikleri anlamları tespit edilip müzede envanter bilgileri zenginleştirilebilir.

4. Geleneksel giysilerin kumaş yapıları renkleri ve desenlerinden yola çıkılarak farklı tasarımlar üretilebilir ve bu tasarımlardan gerek özel gün ve gerekse günlük, spor giysi tasarımları yapılabilir.

5. Modernize edilen model tasarımlarının giyim sektöründe üretiminin gerçekleşmesi sağlanabilir.

Kaynak Kişi Listesi

1. Bedia Özyıldız- 86 yaşında

2. Emine Akı

3. Hanife Akkaraman - 66 yaşında

4. Hatice Akkaraman - 86 yaşında

Kaynakça

Aktaş, Ali. *Irmak Kültür -Sanat Dergisi Taraklı Özel Sayısı*, Sakarya 2004, s:35.

Artun, E. "*Halk Kültürü ve Folklorun Türk Kültüründeki Yerine Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış*", *Adana Halk Kültürü Araştırmaları I*, Epsilon Ofset, Adana 2000.

Arslaner, C. "Ankara İli Karaşar Yoresi Geleneksel Kadın Kıyafeti, 2012. (http://hbektas.gazi.edu.tr/dergi/karmagan/arslaner.htm). 25.07.2017.

Burke, Peter. *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tuncay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Ceran Z. *Sillede Kadın Kıyafetleri*, Konya 1957.

Chartier, Roger. *Yeniden Geçmiş, Tarih Yazılı Kültür Toplum*, Çev. Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998. (11.2016).

Erkoçak, Mehmet-Abdullah Gizlice, "Osmaniye Folkloru", *OFAD Kültür Yayınları-1*, Osmaniye 2003.

İlkkurşun, E. Küresel ve Yerel Kültür Bağlamında Türk Özel Televizyon Yayıncılığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2006.

Kılıç, A. Tokat Fokloru, Milli Eğitim Bakanlığı "A Kategorisi Jüri Üyeliği Araştırmaları", Mayıs 1996.

Koca, E. ve Kumaş N. "Yitirilen Kültürel Değerler: Giresun İli Yöresel Gelin Giysileri", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2, Mart 2015.

Koç Adem. "Kütahya Merkezinde Giyim-Kuşam Kültüründeki Değişmelerin Çözümlenmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, 2009.

Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1969.

Koçu, Reşat. Ekrem. Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları:1, Başnur Matbaası, Ankara 1967.

Mızrak Ş., Özus E. "Çankırı Yöresi Geleneksel Kadın Kıyafetleri", 301-313, IV *Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, Çankırı 2008.

Özus E., Erden F., Tufan M. "Malatya Yöresi Geleneksel Kadın Kıyafetlerden Günümüze Yansımalar" 650-*664-International Journal of Science Culture and Sport*, 2014 http://www.iscsjournal.com/Makaleler/1839971555_si_1_37 Temmuz

Özbel, K. El *Sanatları 5, Anadolu Kadın Kılıkları Klavuz* Kitapları, XII, CHP, 1991.

Skocpol, Theda, (1999), "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi", *Tarihsel Sosyoloji, Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Wodak, Ruth. *Disorders of Discourse, Addison Wesley Longman*, New York 1996.

Türkoğlu, S. (1994), Anadolu Folklorunda Kadın Giysilerimiz, Türkiye'miz Kültür ve Sanat Dergisi Yıl:24, S.73, İstanbul 1994.

Tezcan, M. Giyim Olgusuna Sosyo- Kulturel Bakış ve Turklerde Giyim, 2012.

http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/513/6345.pdf Erişim Tarihi:25.08.2017 Yakar, S.İ. *Çorum İli Aşıklık Geleneği ve Aşık Rıfat Kurtoğlu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Sakarya Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu Sakarya 2007.

Yüce N. *Geleneksel Türk Halk Giysileri Terminolojisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 1994.

http://www.turkcebilgi.com/Erişim tarihi:20.09.2017 https://www.meleklermekani.com/threads/sakarya-gelenek-ve-gorenekleri.52125/http://www.sakaryakulturturizm.gov.tr/TR, 107098/giyim-kusam-gelenekleri.html

Taraklı Bez Dokumalarında Görülen Motiflerin Batı Karadeniz ve Çevresindeki Yayılımı

Sibel Algül
Arş. Gör. / Doğuş Üniversitesi, algsbel@gmail.com
Kadriye Didem Atiş
Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi, dozhekim@sakarya.edu.tr

Giriş

Sakarya ili adını topraklarından Karadeniz'e dökülen Sakarya nehrinden alır. Sakarya nehri ise ismini, M.Ö.7 yüzyıla kadar bölgede hâkimiyeti olan Eski Anadolu kavimlerinden Friglerin kutsal saydıkları nehir tanrısı "Sangari" almıştır. Türklerin XIII. yüzyılda fethettiği Sakarya ilinin adı millileşmiştir. Yazılı kaynaklara göre M.Ö. 12.yüzyıla kadar uzanan bir tarihe sahip olan Sakarya ili en eski çağlardan beri çeşitli medeniyetlerin gelip geçtiği göç yolları üzerinde yer almıştır. Türklerin eline geçmesiyle Sakarya iline, Kafkasya'dan, Balkanlardan XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yoğun göçler yaşanmıştır. Adapazarı, Akyazı, Arifiye, Erenler, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Karasu, Kaynarca, Kocaali, Pamukova, Sapanca, Serdivan, Söğütlü ve Taraklı olmak üzere Sakarya ilinin 15 ilçesi vardır.

Taraklı ilçesi, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan önemli bir göç yolu üzerindedir. Ayrıca **İpek Yolu** güzergâhının üzerinde de olması Taraklıyı, Sakarya ilinin en önemli beldelerinden biri yapmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu döneminde de İstanbul-Üsküdar ile Bağdat'ı birbirine bağlayan yol Taraklı ilçesinin üzerinden geçmiş olması ve Cumhuriyet döneminde de Ankara yolu, bugün olduğu gibi en işlek yolarından biri olması bölgenin ticaretini daima canlı tutmuştur.

Harita 1: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'da İpek Yolu Güzergahı[1]

Taraklı, Cumhuriyet dönemiyle birlikte bölge halkı 1950 yılına kadar ipek böcekçiliği ile köylerinde ise haşhaş geçim kaynağı, olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise Taraklı halkının %90'ı tarım ve hayvancılıkla (kıvırcık, merinos melezi, sakız melezi ve az sayıda diğer yerli ırklar), %10'u ticari faaliyet ve benzeri işlerle uğraşmaktadır. Taraklı beldesi önemli bir göç yolu üzerinde yer almasından dolayı, yöre halkı buraya gelen veya yerleşen farklı kültürlerdeki kişilerle sürekli etkileşimde bulunmuşlar ve beldede birçok sanatın gelişimine veya zenginleşerek çeşitlenmesine neden olmuşlardır.

Her yörenin kültürel kimliği, o bölgeye ait tarihi ve coğrafik özelliği, mimari yapıları, sosyolojik özelliği gibi alanlarda gösterdiği farklılıkla netleştirilebilir. Ayrıca bir yörenin kültürel kimliği oluşturan o yöre halkına ait giyim, eğlence, edebiyat gibi sanatsal alışkanlıklar belirlemektedir. Taraklı ilçesinde de üretilen birçok el sanatları Anadolu'nun her bölgesinde olduğu gibi kendine özgü bir kimlikle üretilen, demircilik, dokumacılık, semercilik, urgancılık, yabacılık-ırgatlık (tarım işçisi), saraçlık (Eyer, at takımları), mutaflık (Keçi kılından dokunmuş veya örülmüş çul, çuval, yem torbası gibi şey), kaşıkçılık, kunduracılık, bastonculuk, tarakçılık gibi geleneksel kültürlerimizdir. Taraklı bezi de bu beldenin adını taşıyan geleneksel bir sanatlarımızdan olan özgün bir dokumadır. Bildiride; Taraklı Bez Dokumalarında görülen motiflerin Batı Karadeniz ve çevresine yayılımını incelemeden önce sizlere kısaca Taraklı bez dokumalarını anlatmak istiyorum.

Taraklı Bez Dokuması

Taraklı beldesinde yaşayan halkının geleneksel sanatlarının gelişimi, öncelikle gelenek ve göreneklerine bağlı olmalarıyla daha sonrada ham madde kaynaklarının bolluğu gibi sebepler etkili olmuştur. Taraklı bez dokumaları ile ilgili

[1] Halil İnalcık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Yay., İstanbul 2008, s. 224-225

ilçede yapmış olduğumuz alan araştırmasında, incelemeler sonucunda gidilen köylerde az sayıda bez dokuma tezgâhına rastlanmıştır. Bu nedenle dokuma yapan kişi sayıda az olduğu tespit edilmiştir. Teknolojinin gelişimiyle insan gücüne dayalı bu el dokuma tezgâhları, zamanla fabrikasyon üretime yenik düşmesinden dolayı evde dokuma yapımının azaldığı gözlenmiştir. Türkiye geneline bakıldığında, Taraklı İlçesi gibi birkaç beldelerimizde de halen evde dokunarak bez dokuma üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Taraklı beldesinde dokunan Taraklı bez dokumaları belirli boyutlardadır. Bu boyutlar dokumacının ihtiyacını karşılayacağı eşya türüne göre değişkenlik göstermektedir. İlçede ahşap bez dokuma tezgâhları kullanılmaktadır. Bez dokuma tezgâhlarına halk kendi dilinde **Çukur Tezgâh** adını vermektedir. Çukur tezgâhlar başka bir deyişle ahşap tezgâhlar kayın ağacından yapılmaktadır.

Fotoğraf 1: Taraklı Bez Dokuma Tezgâhı Düzen (Mahdumlar Köyü-Dokumacı Ramise Demirel)

Taraklıda **pala bezi** adı verilen yer döşemesi, kadınların başörtüsü olarak kullandıkları **"örtü bezi",** giysi olarak kullandıkları "**don bezi"** dokunmaktadır. Taraklı Bezinde kullanılan işlemelerdeki motifler çoğunlukla doğadan stilize edilerek uygulanmıştır. Dokuma kumaşlarda, birden fazla motifin tekrarlanması ile kompozisyonlar oluşturulmuştur. Dokumalarda ise bordür biçiminde yapılan düzenlemeler göze çarpmaktadır. Çevrelerin işlemeleri bittiğinde ise etrafına simli ip ve pul kullanılarak firkete oyası yapılmaktadır.

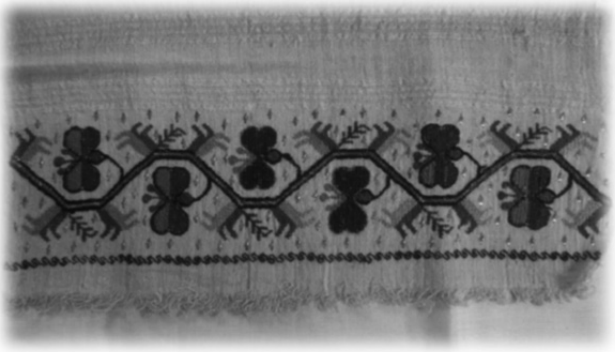
Taraklı Bez Dokumalarında Görülen Motiflerin Batı Karadeniz ve Çevresine Yayılımı

Anadolu'nun her bölgesine ait kendine özgün kimlik taşıyan birçok sanat olduğu bilinmektedir. Bu sanatlardan dokumacılıkta bizlerin tarih öncesinden gelen kültürel kimliğimizi oluşturan önemli miraslarımız arasındadır. Taraklı beldesinde yapmış olduğumuz araştırma ve incelemede Taraklı bezinin üretimi ile bu bezde kullanılan hammadde yöreye ait özellik taşımaktadır. Taraklı bezinde kullanılan motifler ise tahminlere göre bir kısmı yöre halkına ait olduğu veya civar belde el sanatlarındaki motiflerden etkilediği düşünülmektedir. Bildirimde Taraklı dokumalarında kullanılan motiflerin civar beldelerin sanatlarından etkilenerek geliştiği bilinmektedir. Ancak zamanımın sınırlı olması nedeniyle sizlere Batı Karadeniz Bölgesinden; Bartın, Karabük, Kastamonu, Bolu ve Düzce illerinde yapmış olduğumuz inceleme ve araştırma sonucunda bu bölgelerde kullanılan bez dokumalarda görülen motiflerle Taraklı beldesinde dokunan bezde kullanılan motifler karşılaştırılarak, renk, desen, malzeme ve teknik gibi özellikler incelenecektir.

Bartın

Yunan mitolojisinde, Tanrıların Babası OKENAUS'un çocukları olan yüzlerce tanrıdan birisi "Sular Tanrısı olan Parthenios; Antik çağda, Bartın Irmağının kenarında kurulan Bartın Kentinin PARTHENİA adıyla anıldığı ve zamanla Bartın'a dönüştüğü yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bartın kentini, İ.Ö. 14. yüzyıl'da Gaskalar sahiplenmiş, daha sonra; Hititler, Frigler, İonlar, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Helenler, Pontuslular, Roma ve Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar yurt edinmişler. *Cumhuriyet Döneminde Bartın 1920 yılında Zonguldak Mutasarrıflığına (Kaymakam) bağlanan Bartın'ın 1924 yılında Zonguldak'ın il olmasıyla birlikte bu ilin ilçesi haline gelmiştir. 07 Eylül 1991 tarihinde de 28.08.1991 tarih ve 3760 sayılı yasayla il statüsüne kavuşmuştur. Bartın'ın halen Merkez, Amasra, Ulus ve Kurucaşile olmak üzere 4 ilçesi vardır.*[2] Bartın, el sanatları alanında oldukça eskiye dayanan bir geçmişe sahiptir. Bartın yöresine ait el sanatlarında en bilinenler Tel Kırma, Taş ve Ahşap Oymacılığı, Dokumadır. Bartın ayrıca, Kurucaşile/Tekkeönüsde Ahşap Tekne yapımı konusunda dünya çapında üne sahiptir. Bartın yöresinde kaybolmaya yüz tutmuş diğer el sanatı da Dokumacılık'tır. Makinelerin ortaya çıkmasıyla eski önemini yitirmiş olan Dokumacılık günümüzde, Kozcağız, Kumluca ve Kurucaşile bölgelerinde sürdürülmektedir. Tel Kırma Bartın'a ait en önemli ve tanınmış el sanatlarının başında gelir. Bartın Tel Kırma el sanatının ilk ortaya çıkışı ile ilgili yeterli kaynak bulunmamakla birlikte bilinen açıklama; 1890-1900 tarihleri arasında ilk kez görüldüğü bilinmektedir. İlk Tel Kırma el sanatının Asma Mahallesinde yaşayan Katip Kızı adı ile bilinen Hatice Ağaçkıran tarafından yapıldığı sanılmaktadır.

Örnek Eser 1

Fotograf 2: Bartın Müzesinde Envanter No: 1903 olan Sergilenen Peşkir 7,5x102cm ölçülerindedir.

[2] Bartın Kültür ve Turizm Envanteri, 2007: 92

Örnek Eser 2

Fotograf 3: 1927 yılı Akçapınar köyü, Mürvet Pekmez koleksiyonuna ait Taraklı Ağır Çevre Örneği, 51x51 cm ebadında olup, Suyolu şeklinde mavi, pembe, kırmızı, yeşil, sarı ve beyaz renkle motifler gergefte (karanfil yanışı) işlenmiştir.

Eserlerin Karşılaştırması

Her iki tekstil örneğinde kumaşlar bez ayağı tekniği ile krem veya beyaz renk pamuk çözgü atkı iplikle dokunmuştur. İşlemeler ise hesap işi tekniği ile kumaşa sonradan işlenmiş kırmızı, narçiçeği, yeşil, yağ yeşili, mavi, mor, siyah, pembe, bordo, altın sarısı, gümüş beyazı renkte çiçek, yaprak, dal motifleri suyolu şeklinde yerleştirilmiştir. Dikdörtgen peşkir ile kare biçimli çember kenarlarında ince bir su, suyun hemen üzerinde kıvrımlı dal bulunmaktadır. Dal arasında çiçekler ve dalın üzerinde yapraklar bağlantılı sıralamalı motif tekrar etmiştir. Her iki eserin kenar temizliği yapılmıştır. Peşkirin kenar temizliği, saçak bırakma ile yapılmış, çemberde ise kenarlarına tığ ve firkete ile sim oyası yapılmıştır.

Karabük

Karabük, Türkiye'nin kuzeyinde Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer alan bir ildir. Çankırı'nın **Ovacık** ve **Eskipazar** ile Zonguldak'ın **Yenice, Safranbolu ve Eflani** ilçelerinin 1995 yılında Karabük'e bağlanmıştır. Karabük adını, üzerinde yaşadığı coğrafi ortamdan almıştır. "Kara" ve "Bük" sözcükleri, **karaçalılık** yer anlamında, Karabük adının oluşumuna kaynaklık yapmıştır. Karabük'te, Hititler, Frig, Helenistik Krallıklar ve Romalılar yaşam sürmüştür. Karabük'ün, Hititler döneminde yerleşmeye konu olan İlçesi; Eflani'dir. Karabük yöremizde geçmişten kalan el sanatları folklorik unsur olmuştur. bugün Safranbolu dışında Eflani, Ovacık, Yenice el sanatları konusunda adeta unutulma söz konusudur.

"İp Bükme", çorap örülmek, **kilim tezgâhlarında çul kilim ve çuval dokumaktır,** taş işlemeciliği**,** ev tezgahlarda dokunan "Cember" mahalli başörtüsü. Yenice köylerinde "Düzen" adı verilen dokuma tezgahlarında keten ipliğinden dokunan göynekler (Keten Gömleği) yine kadınların giydikleri, sırma işlemeli ve belden kuşakla bağlanan "Kutnu Entariler" yörenin simgesel kıyafetleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Yenice İlçesinde bastonculuk ve şimşir kaşık yapımı devam etmekte olup deri işlemeciliği, ağaç oymacılığı, semercilik, demircilik ve bakır işlemeciliği de semerci, saraç, demirci, bakırcı ve kalaycı yapılmaktadır. Safranbolu'da yapılan el işlemelerinden beyaz iş (delik işi) ve iğne oyası işi ünlüdür. Safranbolu ve köylerinde yaşayan halkın geleneksel olan ürünü bez dokumalardır. Yöreye has ince ve kalın olarak dokunmakta ve bu dokumalar halkın günlük kıyafetlerinde (iç ve dış giyimde) kullanılmaktadır. Dar tezgahlarda yapılan bu bezlerin bazıları kenar şeritlidir. Bu çeşitlemeler köylere göre değişiklik göstermektedir. Günümüzde dokuma ustaları artık bu üretimi yapamayacak kadar yaşlanmışlardır. Yeni nesil ise teknolojinin gelişmesi ile bu uğraş alanına rağbet göstermemektedir. Ayrıca Keçecilik el sanatı da bölgede görülür.

Örnek Eser 3

Fotoğraf 4: Karabük İşlemeli Kumaş Bezi[3]

Örnek Eser 4

Fotoğraf 5: Taraklı İşlemeli Örtme Bezi, Dokuma 96x180 cm ebadındadır. Atkı çözgü sıklığı; 1 cm de 17x15'dir. Çözgüsü atkısı pamuk ipliğidir.

Eserlerin Karşılaştırması

Her iki tekstil örneğinde kumaşlar bez ayağı tekniği ile krem veya beyaz renk pamuk iplikle dokunmuştur. İşlemeler ise Hesap işi tekniği ile kumaşa sonradan işlenmiş kırmızı, narçiçeği, yeşil, yağ yeşili, mavi, mor, siyah, pembe, bordo, altın sarısı, gümüş beyazı çiçek, yaprak, dal motifler yan yan yerleştirilmiştir. Dikdörtgen formda örtülerin kısa kenarlarına ince bir su, suyun hemen üzerinde bitkisel motifler yer almıştır. Her iki örtünün de kenar temizliği püskül ve pullu oya ile oyalanır.

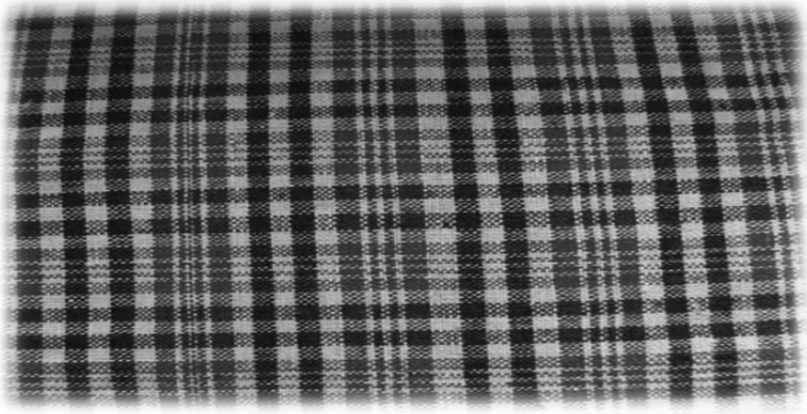
Kastamonu

"Kastamonu, Kuzeybatı Anadolu'da, doğal güzelliği ile tarihi dokusunu korumuş bir Karadeniz kentidir. Türkiye'nin kuzeyinde, Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan Kastamonu, ili Ilgaz Dağlarının eteklerinde Karaçomak Vadisinde kurulmuştur. *Kastamonu'nun, arkeolojik bazı kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda Paleolitik dönemden günümüze kadar kesintisiz bir kronolojiye sahip olduğu görülür. Kastamonu'nun çağ tarihine bakıldığında, Orta ve Son*

[3] Mustafa Acar, "*Karabük Safranbolu El Sanatları*", Karabük Valiliği, 2011, s.102

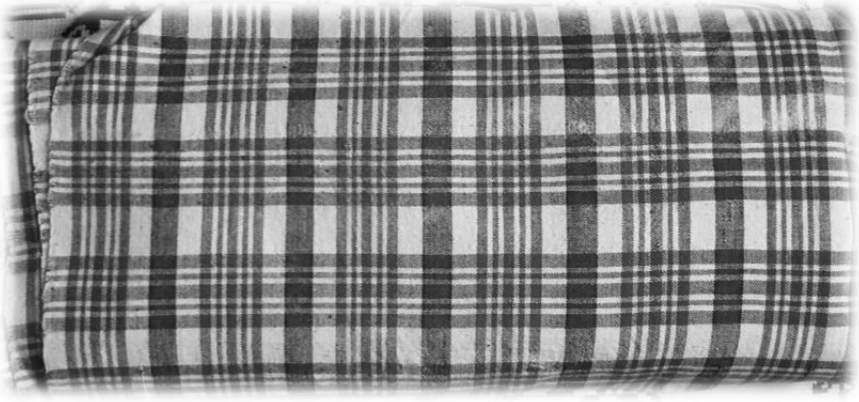
Tunç çağlarında (M.Ö. 2000-1500) bu yana barındırdığı kültür ve medeniyetler sırasıyla; Pla, Tu(m)ana, Hitit, Frig, Lydia, Pers, Helen ve Roma Devletleri olduğunu görürüz." [4] Kastamonu yöresinde el dokumacılığı, daha çok pamuk ipliği ile yapılmaktadır. Kastamonu el dokumalarında ön bezi (önlük), çember (tülbent), peşkir, toplamalı çarşaf, selalmaz, işlemeli perde, tül perde, masa örtüleri, şömentablo, yatak örtüleri, koltuk ve sedir döşemelikleri, gömlek ve bluzluk kumaşlar, peştamal ve bel kuşakları dokunmaktadır.

Örnek Eser 5

Fotoğraf 6: Kastamonu Renkli Dokuma[5]

Örnek Eser 6

Fotograf 7: İsmail Yıldız Koleksiyonuna Ait Taraklı Çarşaf Dokuma (Kaynak: Sibel Algül)

Eserlerin Karşılaştırması

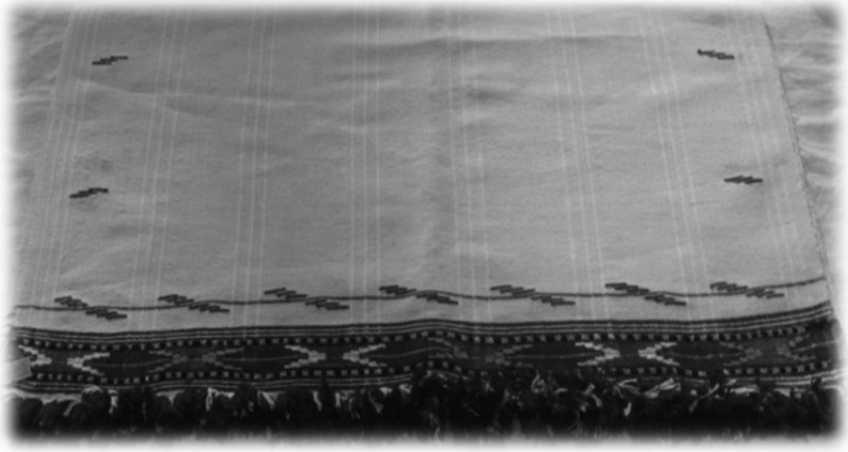
Her iki çarşaflık kumaş örneği bez ayağı tekniği ile pamuk çözgü ve atkı iplikle dokunmuştur. Kumaşta görülen desenler, çözgüden ve atkıdan mavi, kırmızı, beyaz gibi renklerle dokunarak oluşmuştur. Dikey (çözgü) ipliklerin arasından bez ayağı tekniği ile beyaz atkı ipliğinin kesişmesiyle desen meydana gelmiştir. Her iki eserin kenar temizliği içe katlanarak elde yapılmıştır.

[4] Kastamonu Valiliği, 2004: 10
[5] Kastamonu Çarşaf Dokuma, Meb, Ankara 2012, s.22

Bolu

Batı Karadeniz Bölgesinde ormanlarla kaplı dağlarla çevrili olan Bolu ili; doğusunda Çankırı, kuzey doğusunda Karabük, kuzeyinde Zonguldak, batısında, Düzce ve Sakarya, güneybatısında Bilecik ve Eskişehir, güneyinde ise Ankara illeri ile sınır komşusudur. Bolu'nun merkez ilçe dışında 8 ilçesi ile beldesi ve 512 köyü bulunmaktadır.[6] Bolu'nun geleneksel kıyafetleri olan üç etek, şalvar, alaca don, göynek, vb. dokuma kıyafetlerdir. Geçmişte Bolu halkının evinde bir dokuma tezgâhına sahipken günümüzde bu tezgâhları artık köylerde dahi bulmak çok zor olmuştur. Eskiden çok kullanılan peşkirlere, yağlıklara, çevrelere bugün sandıklarda nadir olarak rastlanmaktadır. Bayanlar satabilecekleri yün çoraplar, patikler, heybeler, para keseleri yapmaktadırlar. Ayrıca ağaç oymacılığı, sepet yapımı, Kıbrıscık ilçesinde önceki yıllarda kaval ve bağlama yapılmakta, Gerede ilçemizde ise dericilik, bakırcılık, kalaycılık, saraçlık mesleği halen devam ettirilmektedir. Bu bölgede başa veya fes üzerine örtülen "poğ' (İki parça halinde dokunmuş olan bez aynı renk iplikle özel bir nakışla birleştirilir) krem renkte dokunmuş bezidir. Bu bezlerin üzerine veya kenarlarına canlı renklerde iplerle çiçek veya geometrik motif işlenir. Bunun da kenarları pul, boncuk veya püsküller, saçaklarla süslenir. İlimizde önemli olan bir başka el işi de Mudurnu ilçemizin iğne oyalarıdır.[7] Bolu'nun Göynük İlçesi'ne özgü el dokuması yöresel başörtü 'Tokalı Örtme', Türk Patent Enstitüsü tarafından tescillendi. Baş üstü desenli iki parça ince pamuklu bez dokumanın birleşmesinden meydana gelen Tokalı örtmenin kısa kenarlarında kırmızı püsküller bulunur. Kısa kenar saçaklarına bağlanan kırmızı püsküllere yörede 'toka' denildiği için bu örtüler Tokalı örtme olarak adlandırılır.[8]

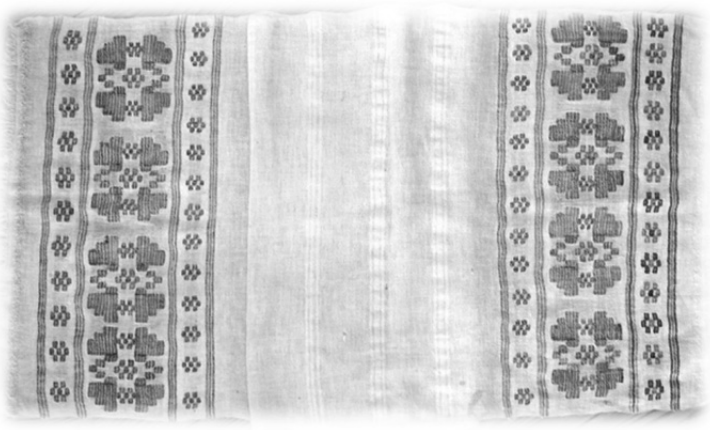
Örnek Eser 7

Fotograf 8: Bolu Geleneksel Bez Dokuma Üzerine Aslanağzı Motifli Göynük Peştamal Örneği Ekru, Krem Ve Beyazın Tonlarından Zemin, Fitillerde Beyaz, Bordo, Yeşil Ve Sarı Renkler, Bordür Zemini Bordo Ya da Koyu Kırmızı Kullanılmış.[9]

[6] Kastamonu Yöresel El Dokumaları, Kastamonu Valiliği, Meydan Larousse, İstanbul, 1972.
[7] http://www.bolu.gov.tr/el-sanatlari
[8] http://www.hurriyet.com.tr/yoresel-basortu-tokali-ortme-tescillendi-40214395
[9] Selma Sarıgüzel, *Günümüz Bolu Göynük Yöresi Dokuma Kumaşlarının İncelenmesi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.12

Örnek Eser 8

Fotograf 9: Taraklı Yağlık Örneği Taraklı Halk Eğitim Merkezi

Eserlerin Karşılaştırması

Tekstil yüzeylerinin her ikisinde atkısında ve çözgüsünde hammadde olarak pamuk ipliği kullanılmıştır. Motif ve kompozisyon özelliği; Bez ayağı tekniği ile yapılan dokumanın üzerine motifler dokuma esnasında işlenmiştir.

Düzce

Düzce, Batı Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde elips biçiminde ovadan oluşmaktadır. Doğudan batıya uzunluğu yaklaşık 28 km, kuzeyden güneye genişliği yaklaşık 15 km. olan Düzce, Doğu ve güneydoğuda Bolu dağları, Güneyde Abant Dağları, batı ve kuzeybatıda Çam dağı ile çevrilmiştir. Kuzey kesimi ile Akçakoca kıyıları arasında Kaplan Dede Dağı bulunmaktadır. Kuzey Anadolu'nun doğu batı doğrultulu tektonik çukurluklar dizisi içinde yer alan bir çöküntü ovası konumundadır.[10] *"Düzce M.Ö. 800-1390 yılları arasında hüküm sürmüş Eti medeniyetine kadar uzanmaktadır. Bu zaman içinde yöre, birçok kavimin ve devletin istilasına maruz kalmıştır. Bu nedenle, bölgede Firig, Lidya, Pers, Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlı uygarlıklarının izleri görülmüştür."* Giyside kullanılan bezlerin malzeme ve renkleri: Bez ayağı, krem rengi, açık ve koyu mavi çizgili krem mat ve parlak ipli dar dokumadır. Giysinin model ve kesim özellikleri: Dikdörtgen şeklinde dokunmuş dar dokumadır. Giysinin dikim özellikleri: Dar dokumalar elde süsleme dikişi (hristoteğeli) ile birleştirilmiş, kenarları ise makine dikişi ile 10 cm lik yerde ise paris puanla(dantel) temizlenmiştir. Giysinin süsleme özellikleri: Örtmenin ucuna ince dantel yapılmıştır.

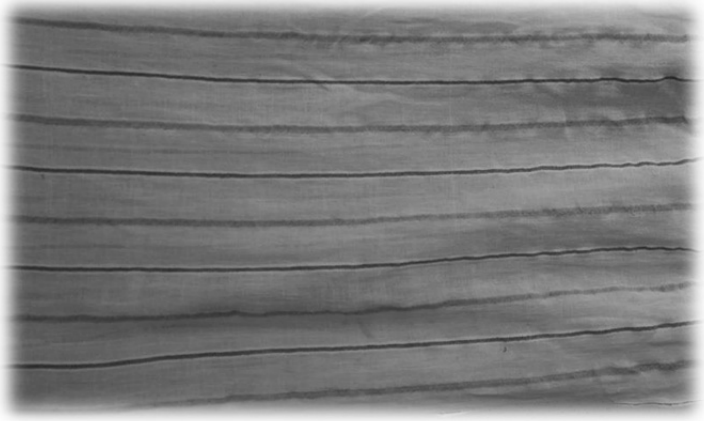
[10] Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul 1993, s.580-581.

Örnek Eser 9

Fotograf 10: Düzce İpek Örtme Dokuma[11]

Örnek Eser 10

Fotograf 11: Taraklı Örtme Bezi (Taraklı Kültür Evi)

Eserlerin Karşılaştırması

Her iki örtme örneğinde yüzey şeritlerle desenlendirilmiştir. Dokuma başörtüsü olarak kullanılır. Atkısında ve çözgüsünde pamuk ipliği kullanılmıştır. Motif ve kompozisyon özelliği; Bez ayağı tekniği ile yapılan dokumanın üzerine desenler dokuma esnasında işlenmiştir. Dokumada renkli dikey iplik gurubunun belirli mesafede diğer beyaz iplik gurubunu kesmesi desen meydana gelmiştir. Örtme bezi yüzeyleri üzerinde genellikle kırmızı, mavi, siyah ve beyaz renkler kullanılmaktadır.

Sonuç

Sakarya ilinin önemli ilçelerinden olan Taraklı birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve farklı kültürlerle bir arada yaşamıştır. Ayrıca Taraklı önemli geçit, yollarının üzerinde konumlanmış olması burayı daha da önemli bir belde

[11] Filiz Dursun, Çiğdem Dursun Çalışan, Gülden Abanoz, *Düzce* İli Geleneksel Boşnak Giysilerinin İncelenmesi, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 47, Güz 2015, S.178.

yapmaktadır. Taraklı beldesinde yaptığımız alan araştırmasında ilçede Bitinyalılar, Roma ve Bizanslılar, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi görülmektedir. Ayrıca beldeye yakın illerden de göç aldığı veya verdiği Batı Karadeniz Bölge'sinde bulunan; Karabük, Kastamonu, Bolu, Bartın ve Düzce olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle yapmış olduğumuz incelemeleri bu illerin dokuma sanatı ve süsleme özellikleri karşılaştırılmıştır. Sakarya'nın Taraklı İlçesi ve Taraklı köylerinde yapılan bez dokuma tekniği ve motif özellikleri bu etnik kültürün etkileşiminin bir parçası olduğu kesin bir gerçektir. Geçmişte her evde bulunan çukur tezgâha karşılık günümüzde ise tezgâh sayısı azalmıştır. Fakat evlerde gerek dokuyucunun gerekse tezgah sayısının azalması geçmişten gelen kültürel etkileşim gerçeğini değiştirmemiş akside devamlılığını sağlamaktadır.

Sonuç olarak bildiride tezgâhlarda üretilen bez dokumaların ihtiyaca karşılık gelecek şekilde; don bezi, örtü bezi ve çarşaf bez gibi çeşitlerde dokunduğu bilinmektedir. Ayrıca dokumalardan; don bezinde ekose, örtü bezinde bitkisel ve geometrik motif, çarşaf bezinde ise ekose gibi farklı süs öğeleri kullanılmıştır. Taraklı beldesinin önemli göç yollarının üzerinde yer alan Sakarya İlinin Taraklı İlçesinde yapılan inceleme ve araştırmalarda; Taraklı ve taraklıya yakın illerden Batı Karadeniz ve çevresinde görülen dokumalarda ve süsleme özelliklerinde karşılıklı etkileşiminin olduğudur. Bu bağlamla; günümüzde kültürel değer taşıyan bu yöresel el sanatlarımızdan bez dokumaları ve süslemelerinin gelecek nesillere tanıtmak adına yaşatılması ve saklanarak korunması çok önemlidir.

Kaynakça

Acar, Mustafa. "Karabük Safranbolu El Sanatları, Karabük Valiliği, 2011.

Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.580-581.

Bartın Kültür Envanteri: Mitolojiden Gezginlere, Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ankara 2007, s.92.

İnalcık, Halil. *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Yay. İstanbul 2008, s. 224-225

Kastamonu Rehberi, Kastamonu Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü, 2004, s.10.

Kastamonu Yöresel El Dokumaları, Kastamonu Valiliği, Meydan Larousse, İstanbul1972.

Sarıgüzel, Selma. *Günümüz Bolu Göynük Yöresi Dokuma Kumaşlarının İncelenmesi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s.12

http://www.bolu.gov.tr/el-sanatlari(20.11.2017)

http://www.hurriyet.com.tr/yoresel-basortu-tokali-ortme-tescillendi-40214395(20.11.2017)

Ziya Taşkent

Sakaryalı Değerler: Sanatkarlar ve Sporcular

Sakarya Musiki Derneği ve Sakarya'nın Yetiştirdiği Bir Değer: Ziya Taşkent

SELMA GÖKTÜRK ÇETİNKAYA
Dr. Öğretim Üyesi / Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr
ELİF SUCUOĞLU
Yüksek Lisans Öğrencisi / Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, elifsucuoglu6@gmail.com

SAKARYA MUSİKİ DERNEĞİ

1926'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın okullara gönderdiği genelge ile tüm okullarda Türk müziği eğitimi yasaklanmış, Dârü'l-Elhân'daki Türk Müziği Şubesi kapatılmıştır. 1934-1936 yılları arasında da radyonun Türk müziği yayını yapmasına engel getirilmiştir. Getirilen bu yasaklar ile unutulma noktasına gelen Türk müziği, musiki cemiyetleri ve dernekler vasıtasıyla tutunabilmiştir. 1908 öncesine kadar götürebildiğimiz musiki cemiyetler[1] arasında yer alan Sakarya Musiki Derneği'nin tarihini, yapılan çalışmalara baktığımız zaman 1924 yılına kadar götürebilmekteyiz. Dernek, belirtilen tarihte Atatürk Bulvarı'nda Selahattin Kandemir'in öncülüğünde 15-20 kişilik bir grup olarak müzik faaliyetlerine başlamıştır. Çalışma mekânları başlangıçta Meserret Oteli olarak bilinen mahallin yakınında iken 1930 ve 40'lı yıllarda Kömür Pazarı'nda Sakarya Gençlerbirliği Spor Kulübü Musiki Kolu olarak müzik icra etmişlerdir. 1949 senesine geldiğimizde ise Adapazarı Türk Musikisi Cemiyeti ismi ile resmi bir teşekkül halini almışlardır.[2] 1940'lı yıllardan sonra Aktar Yusuf Efendi ve arkadaşları çalışmalarını Orta Camii altında 1943 depremine kadar devam ettirmişlerdir[3]. Bu arada çekimleri 1949'da Adapazarı'nda yapılan ve Erman Kardeşler yapımı ilk Vurun Kahpeye filminde derneğin saz ekibi de yer almıştır. Ekipte yer alanlardan birisi Şansal Gürsakarya'nın babası olan "Kör Edip" lakaplı Edip Gürsakarya'dır[4]. Bu yıllarda Coşkun Erdem de Adapazarı Musiki Derneği'nde çalışmalara katılmış ve ilk sistemli müzik eğitimini burada almış; ardından Üsküdar Musiki Cemiyeti'ne geçiş yapmıştır.[5] Erdem'in Adapazarı Musiki Derneği'nde kanun öğrendiği isim ise bestelediği saz semaileri ve peşrevleriyle bilinen İsmail Safa Olcay'dır.[6]

---

[1] Fatih Coşkun. "Geleneksel Türk Sanat Müziği Eğitiminde Kurumsallaşmanın Tarihsel Evrimi", *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Dergisi*, 2013 (3), s. 154-155.

[2] Fahri Tuna, *Adapazarı Yazıları*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 195; Türker Eroğlu, *Sakarya'da Müsiki*, *Sakarya İli Tarihi II*. Ed: Mustafa Demir, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, Sakarya 2005, s.1091-1092

[3] Sakarya Musiki Derneği Raporları

[4] Necati Mert, "Kemal Ersin", *Yeni Sakarya*, 3 Temmuz 2012, s. 5.

[5] http://www.besteciler.com/component/k2/item/62-co%C5%9Fkun-erdem.html (Erişim: 10 Aralık 2017).

[6] http://www.hurriyet.com.tr/saz-heyetinin-uslanmaz-capkini-45562 (Erişim: 9 Aralık 2017).

1952 yılında Adapazarı Musiki Derneği yeniden kurulmuş[7], yönetim kurulu üyeleri Ticaret Odası'nda memur olan Mustafa Orhun (Salko Mustafa olarak bilinmekte), öğretmen Nebahat Oskay, başkan Osman Erkaya, öğretmen Nail Saraç, maliye memuru Edip Gürsakarya'dır. Karaağaç semtinde Gençlerbirliği Kulüp binasında konserler veren dernek bu çalışmalarını şehir hoparlörü vasıtasıyla halkla da paylaşmıştır.[8] Bu dönemde dernek içinde faaliyet gösterenler arasında İş Bankası Muhasebe Müdürü olan ve koronun şefliğini de üstlenen Tarık İnceman (keman), Tekin Karakoç (kanun) ve öğrencisi Coşkun Erdem, Cevat Kartal (ud), Su İşleri Müdürü Tahsin Bey (klarnet), Adnan Aker (darbuka) vardır. Eğitim veren isim Ali Sefahi Olcay, solistler Şerafettin Hergünvar, Özcan Orhan, Zeki Gündüz, Fahri Güneş'tir[9]. Cemiyetin 1953 yılında vermiş olduğu bir konserin fotoğrafı Ek.1'de verilmiştir. Zaman zaman ara vermiş olmakla birlikte Adapazarı Türk Musikisi Cemiyeti, 1975 senesine kadar aynı isim altında çalışmalarda bulunmuştur.[10] 1975'te ise Sakarya[11] Musiki-Kültür Derneği adını almış ve 12 Eylül 1980 Darbesine kadar bu isim altında faaliyet göstermiştir. 12 Eylül 1980 Darbesini müteakip siyasi partilerin ve derneklerin kapatılması zorunluluğu ile Sakarya Musiki-Kültür Derneği de kapanmıştır.[12]

Ek.1. Derneğin 13 Aralık 1953 tarihinde verdiği konserden bir fotoğraf

[7] Sinem Özdemir, Popülerleşme Sürecinde Türk Müziği ve Bu Süreçte Bir Bestekâr: Sadettin Kaynak, İTÜ SBE Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 212.
[8] https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10210461774637775&set=g.81284848251&type=1&theater&ifg=1 (Erişim: 14.11.2017), Mustafa Erkaya, "Şemsi Keklik Adına", http://www.sakaryayenihaber.com/m-semsi-keklik-adina-8934.html (Erişim: 10.01.2018).
[9] Mustafa Erkaya, "Şemsi Keklik Adına", http://www.sakaryayenihaber.com/m-semsi-keklik-adina-8934.html (Erişim: 10.01.2018).
[10] Eroğlu, 1975'te Sakarya Musiki Kültür Derneği adının kullanıldığını ifade etmektedir. Bkz. Eroğlu, s.1091-1092.
[11] Kemal Ersin, 1975'te dernek yeniden açılırken isminin "Adapazarı" olması için ısrar ettiğini, ancak "Sakarya" olarak değiştirildiğini belirtmiştir. Kemal Ersin'in 1 Kasım 2016'da Sakarya Musiki Derneği'nin facebook sayfasındaki yorumu. https://www.facebook.com/groups/sakaryamusikidernegi/ (Erişim: 9 Aralık 2017).
[12] Fahri Tuna, a.g.e. s.196

Fahri Tuna'nın 2007'de derneğin o dönemki başkanı Şemsettin Keklik ile yaptığı röportajdan ve Sakarya Musiki Derneği tarafından şahsımıza verilmiş dernek raporlarından Sakarya Musiki Cemiyeti'nin 11 Nisan 1983'te kuruluşunu yeniden gerçekleştirdiğini öğrenmekteyiz. 1983 yılında Sakarya Musiki Cemiyeti'ni kuranlar Sakarya Vali Yardımcısı Muammer Çetin[13], Sakarya İl Milli Eğitim Müdürü Hüsnü Taş, Sakarya İl Kültür Müdür Vekili Saadet Dik, Sakarya İl Sağlık Müdürü Behzat Mısırlıoğlu, KBB Uzmanı Mahir Köprülü, gazeteci Zeki Aydıntepe, imalatçı Erdoğan Kor, mimar Şakir Anık, banka müdürü M. Reşit Abasıyanık'tır. Derneğin kurucu başkanı ise Muammer Çetin'dir[14] M. Zeki Aydıntepe'nin ifadesiyle *"zamanın valisi Mehmet Aldan'ın teşvik ve önerisi doğrultusunda Vali Yardımcısı Muammer Çetin'le kolkola girilip faaliyetine son verilen Adapazarı Musiki Derneği canlandırılmıştır".* Yani derneğin yeniden kurulmasını teşvik eden isim dönemin Sakarya Valisi Mehmet Aldan'dır.[15] Ancak Muammer Çetin'in 2014 tarihinde derneğin anı defterine yazdığı ifadeleri *"1983 yılında kurduğum Sakarya Musiki Derneği..."* ile başlamakta ve imzasının altında *"Dernek Kurucu"* ibaresi yer almaktadır. Kendisi de keman icra eden ve 1981-1987 seneleri arasında Sakarya İli Vali Yardımcılığında bulunan[16] Çetin'in, vali Aldan'dan bahsetmemiş olması Musiki Derneği'nin kuruluşunda validen ziyade yardımcısının ön planda olduğunu göstermektedir.[17] Keklik'in verdiği kurucu isimler arasında yer almasa da kendi ifadelerinden Ünal Erinç'in de kuruluş aşamasında faaliyet gösterdiğini, hatta Muammer Çetin'in kendisini arayarak *"Sakarya'da bir musiki derneği kuralım mı?"* diye sorduğunu ve hazırladığı tüzük taslağını da Erinç'e gönderdiğini öğrenmekteyiz.[18]

Erinç'in derneğe verdiği ve Muammer Çetin'in 1983'te el yazısıyla hazırladığı bu tüzüğe baktığımızda Sakarya Musiki Derneği'nin amacını Türk müziğini tanıtmak, yaymak, yaşatmak ve geliştirmek olarak özetleyebiliriz. Hatta Çetin, tüzüğe ilk olarak "Sakarya Türk Sanat Musiki Derneği" başlığını vermiştir. Elbette bu amaca ulaşabilmek için müzisyenlerin ve seslerin bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bir araya getirilen bu kesimlere nota, solfej ve müzik dersleri vermek; oluşturulan koroyla müzikseverlere ulaşabilmek derneğin gayeleri arasında yer almaktadır. Çetin'in hazırladığı tüzük taslağındaki amaçlar arasında müzik konferansları ve seminerleri vermek; basının yardımıyla yurt genelinde derneğin tanıtımını yapmak; müzik yarışmaları ve şölenleri düzenlemek; derneğe ve Sakarya'ya bir müzik salonu kazandırmak; aylık bir dergi neşredip dağıtımını yapmak da bulunmaktadır.[19] Ancak bu isteklerin bir kısmı gerçekleştirilememiştir. Örneğin derneğin bir salonu hâlâ yoktur. Sakarya Öğretmenevi'nin üst katı Sakarya Musiki Derneği'ne ayrılmış olup üyeler her pazartesi ve perşembe akşamı burada çalışmalarını devam ettirmektedirler. Derneğin faaliyet mekânları zaman zaman değişiklik arz etmekteydi. Derneğin 74 yaşındaki üyesi Altan Balcıoğlu ile yapılan röportajdan da öğretmenevinden önce Halk Eğitim Merkezi, Belediye Encümen Salonu, Kız Meslek Lisesi'nin olduğu sokaktaki araştırma merkezi, kütüphane ve Soğanpazarı'nda bir binanın ikinci katı gibi farklı mekânlarda bir araya geldiklerini öğrenmekteyiz.[20]

Altan Balcıoğlu'nun ifadesiyle 10-15 kişiyle başlatılan çalışmalar otuz yılda 60 kişiyi aşan rakamlara ulaşmıştır.[21] Üye sayısındaki artış genel itibariyle tanıdıkların vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Örneğin 1995'te Sakarya Musiki Derneği'ne katılan Dr. Salih Karaca'nın üyeliği bu şekilde mümkün olmuştur:

[13] Muammer Çetin, derneğin bir numaralı üyesidir. Bkz. Sakarya, "Sakarya Musiki Derneği'nden Vefa", 30 Eylül 2014, s. 9.
[14] Fahri Tuna a.g.e. s.197.
[15] M. Zeki Aydıntepe, Sakarya Musiki Derneği Anı Defteri, s. 13.
[16] Sakarya, Sakarya Musiki Derneği", 30 Eylül 2014, s. 9.
[17] Muammer Çetin, *Sakarya Musiki Derneği Anı Defteri*, 2 Haziran 2014, s. 1.
[18] Ünal Erinç, *Sakarya Musiki Derneği Anı Defteri*, 17 Haziran 2012, s. 2-3.
[19] Sakarya Musiki Derneği Tüzüğü, s. 1.
[20] Altan Balcıoğlu ile röportaj, Tarih: Kasım 2017.
[21] Altan Balcıoğlu, *Sakarya Musiki Derneği Anı Defteri*, 25 Ekim 2013, s. 19-20

... Kenan Ersin ilaç mümessili olarak ben Belediye Polikliniğinde çalışırken ilaç tanıtımı yapıyordu. O sıralar bir bayan bize Sakarya Musiki Derneği'nin davetiyesini getirdi. Konsere gittim. Kenan Ersin udi. Benim liseden dönem arkadaşım olan Kemal Ersin şef. O anda derneğe katılmaya karar verdim. O günden beri de devam ediyorum...[22]

Bu başarıda Sakarya Musiki Derneği'nin değerli isimlerinden Şemsettin Keklik'in rolü oldukça önemlidir. Keklik'in1989'da Bayındırlık Müdürlüğü'nden emekli olmasının ardından Nejat Zaim'in isteği doğrultusunda ve *"derneğin kapanma tehlikesi içinde olması nedeniyle"* dernek başkanlığına seçilmesi, müzik faaliyetleri için bir dönüm noktası olmuştur. Görevi bırakan Kemal Ersin'in[23] yerine bestekar Erol Sayan[24] ile anlaşılmış, ud eğitimi için konservatuvar mezunu olan Elif Olgun, keman ve kanun eğitimi için Tolga Üsküdarlı hocalar derneğe kazandırılmıştır. Burada amaç derneğin kendi saz heyetini yetiştirmek istemesi olarak görülmelidir. 90'lı yılların başlarında gerçekleştirilen bu düzenlemelerle ud kurslarına yaklaşık otuz kişinin katıldığını yine Şemsettin Keklik'ten öğrenmekteyiz. Bu faaliyetlerle Sakarya Musiki Derneği, bugün profesyonel saz ekibi kiralamadan konser verebilen az sayıdaki il musiki derneklerinden birisi haline gelmiştir. Yine 90'lı yıllarda derneğin adını duyurabilmek adına protokolle temas haline geçilerek faaliyetlere Sakarya'da görev yapan idari ve askeri bürokratlar davet edilmiştir. Tüm bu çalışmaların zorlu koşullar altında yapılabildiğini ifade eden Keklik, valilikten resmen Halk Eğitim Müdürlüğü binasının istendiğini ve bu talebin yerine getirildiğini belirtmektedir.[25]

Derneğin keman üstatlarından olan Naci Şenkardeşler[26] ise Sakarya Musiki Derneği'nin kuruluş sürecini şu şekilde belirtmiştir:

Hazırlık aşamasında şimdi yıkılan uzun çarşının yan tarafındaki sitede, diş doktoru Tevfik Dardağa'nın oğlu Şemi tarafından kanun ve bir iki sazla başlamıştır. Daha sonra ikinci katta Karaağaç semtinde olgunluk safhasına gelmiştir... Zamanın en iyi kemanları arasında olan Tarık İncemen ve kanunu ile Tekin Karakoç, okuyuculardan Zeki Gündüz, Şerafettin Hergün var. O zamanın altın devrini yaşatmışlardır. Cemiyet bir ara Soğanpazarı'nda bir binanın ikinci katında faaliyetine devam etmiştir. Daha sonra çalışma yeri olmaması ile kütüphane binasında faaliyetine devam etmiştir...[27]

Sakarya Musiki Derneği, 1999 Depremine değin çalışmalarını aralıksız sürdürmüştür. Depremin yıkıcı etkilerinin ortadan kaldırılmaya başlanmasıyla 2000'lerin başında tekrar faaliyete başlanmıştır.[28] Depremin ardından derneğin faaliyetleri için Zirai Donatım Kurumu bahçesinde Avusturya Ticaret Müsteşarlığı vasıtasıyla prefabrik bir bina yapılmıştır. Avusturya Büyükelçisi, Avusturya Ticaret Müsteşarı, Caritas Türkiye Temsilcisi, Vali M. Cahit Kıraç ve Sakarya protokolünün katılımıyla açılan dernek binası, Kent Park yapılacağı gerekçesiyle yıktırılmıştır. Çalışma yeri noktasında yeniden sıkıntıya düşen Sakarya Musiki Derneği, *"dostların yardımıyla"* Sait Faik Abasıyanık Parkı içerisinde 7x13 metre ebadında bir binaya kavuşturulmuştur. Buradaki çalışmalar, 2010 senesinde dönemin Sakarya Valisinden alınan izinle İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile temasa geçilip Kültür Merkezi'ne kaydırılmışsa da der-

---

[22] Salih Karaca, *Sakarya Musiki Derneği Anı Defteri*, s. 21, 8 Kasım 2013.

[23] Kemâl Ersin, 1983-1991, 19993-1999 ve 2001-2003 seneleri arasında derneğin koro şefliğini üstlenmiştir. 1992'de Belediye Bandosu'nu Kent Orkestrası'na dönüştüren Ersin, "Tambur Kemâl" olarak bilinmektedir ve Mert'in ifadesiyle ismindeki "a" harfinin şapkalı olmasını özellikle ister. Bkz. Mert, s. 5.

[24] 1955 yılında Ankara Musiki Sevenler Cemiyeti'ne üye olan Erol Sayan, 1961'de Ankara Radyosu'nun açtığı sınavı kazanarak repertuar şefliğine atanmıştır. 1964'e kadar Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu öğrencilerine teorik musiki dersleri vermiş ve temel bilgiler yanında koro çalışmalarını da devam ettirmiştir. 1967'de Türkiye'nin ikinci üniversite korosunu ODTÜ'de 1967'de kurmuştur. Bkz. http://www.kastamonukultur.gov.tr/TR, 94805/erol-sayan.html (Erişim: 13 Kasım 2017). 1974'te Ankara Türk Müziği Derneği'nde hocalık yapan Sayan, 1983'te İTÜ Türk Müziği Konservatuarında ders vermeye başlamıştır. 2002 senesi itibariyle ODTÜ'de Türk müziği eğitimi vermektedir. TRT Repertuarında yaklaşık 160 eseri bulunmaktadır. Bkz. Suat Yener, "Erol Sayan", http://www.musikiklavuzu.net/?/blog/bestekarlar/erol-sayan (Erişim: 13 Kasım 2017).

[25] Şemsettin Keklik, *Sakarya Musiki Derneği Anı Defteri*, 2011, s. 14-15,

[26] Vazgeçilmez tutkusu olan keman dolayısıyla kendisine "Josef Naci" denilen 1930 doğumlu Naci Şenkardeşler, 17 Ekim 2017'de vefat etmiştir. Bkz. Sakarya, "Naci Şenkardeşler Vefat Etti", 19 Ekim 2017; https://www.sakaryamedyasi.com/2017/10/18/sakaryada-bugun-vefat-edenler-18-10-2017/(Erişim: 04.02.2018)

[27] Naci Şenkardeşler, Sakarya Musiki Derneği Anı Defteri, s. 15.

[28] Altan Balcıoğlu ile röportaj, Tarih: Kasım 2017

nek üyelerinin isteği üzerine eski yere geri dönülmüştür. Sakarya Belediye Başkanı Ünal Ozan'ın hiçbir ücret talebinde bulunmadan konser için kendilerine salon tahsis ettiğini belirten Şemsettin Keklik, sonrasında bu desteğin kesildiğini ve konser salonu taleplerine karşın kendilerinden büyük meblağlar istendiğini belirtmiştir. Dernek çalışmalarında yaptığı katkıların öneminin vurgulanması gereken Sakarya Üniversitesi, konser için derneğe salon tahsisinde bulunmakla kalmayarak derneğin üniversite etkinliklerine katılımlarını da desteklemiştir. 1989'da başladığı yönetim kurulu başkanlığını 16 Ocak 2011'e değin devam ettiren Keklik, 22 yıllık yöneticiliği esnasında Sakarya Musiki Derneği'nde Kemal Ersin, Erol Sayan, Murat Oğuzhan, Dr. Erdoğan Akkanat ve İhsan Yavuz Dilaver ile çalışmıştır.[29] Bu isimlerden ayrı dernek içinde Yesari Asım Arsoy, İsmail Safa Olcay, Tarık İncemen, Zeki Gündüz gibi şefler de görev almışlardır. Selahattin Kandemir, Kemal Gürsen, Tarık İncemen, Muammer Çetin, Mahir Köprülü, Nejat Tezcan, İsmail Şimşek ve Şemsettin Keklik gibi isimlerin[30] başkanlık ettiği Sakarya Musiki Derneği'nde bugün bu vazifede Hasan Açıldı bulunmaktadır. 2011'de yapılan olağan genel kurulda derneğin yeni yönetim kurulu belirlenmiş ve Sakarya Musiki Derneği Yönetim Kurulu Başkanlığına Hasan Açıldı getirilmiştir.[31] Derneğin bugünkü yönetim kurulu ise şu isimlerden oluşmaktadır:

Başkan: Hasan Açıldı

Başkan Yardımcısı: Adil Özdemir

Genel Sekreter: Mehmet Kabak

Sayman: Aysun Kirteler

Üyeler: Derya Özdemir, Dilaver Bozkurt, Çiğdem Özensel[32]

Derneğin günümüzde koro şefliğini Volkan Dirin yapmaktadır. Dirin şefliğinde çalışmalar önceden de belirttiğimiz ve görselini Ek.2'de göreceğiniz üzere Sakarya Öğretmenevinde devam etmektedir. Volkan Dirin'den önce ise İhsan Yavuz Dilaver, Erdoğan Akkanat, Kemal Ersin, Erol Sayan, Murat Oğuzhan koro şefliğinde bulunmuşlar. Sakarya Musiki Derneği'nden yetişenler arasında TRT sanatçısı Elis Avaroğlu, Bursa Devlet İnci Çayırlı Korosunda görev yapan Filiz Furuncuoğlu, Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuarı Türk Müziği Bölümü Başkanı Doç. Dr. Ferdi Koç ve SEKA Tarihi Türk Musikisi Topluluğu'ndan Hülya Ayaz gibi isimleri saymak mümkündür.[33]

[29] Keklik, Sakarya Musiki Derneği Anı Defteri, s. 14-15.
[30] Türker Eroğlu, "*Sakarya'da Mûsiki*", Ed. Mustafa Demir, *Sakarya İli Tarihi*, T.C. Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, C.2, Sakarya 2005, s.1091-1092.
[31] Sakarya Musiki Derneği Raporları
[32] Sakarya Musiki Derneği Raporları
[33] Fahri Tuna, a.g.e. s. 198.

Ek.2. Sakarya Musiki Derneği günümüzde Şef Volkan Dirik idaresinde çalışmalarını Sakarya Öğretmenevinde devam ettirmektedir.

Sakarya Musiki Derneği, yılda iki kez konser vermektedir ve müzik salonları olmadığı için bu etkinlikler Sakarya Üniversitesi Kültür ve Kongre Merkezinde gerçekleştirilmektedir. Bu konserlerden birine ait görsel Ek.3'te görülebilir. Bu gelenekselleşmiş iki konserin haricinde de konserler verildiğini belirtmek gerekir. Örneğin 2004'te Turizm Haftası dolayısıyla, 2005'te askeri bando ile beraber Adapazarı I. Piyade Tugay Komutanlığı personeline, yine 2008'de Halk Oyunları Federasyonu Sakarya Temsilciliği ile ortaklaşa verilmiş konserler var. 2009'da ise Dünya İnsan Hakları günü sebebiyle bir konser veren derneğin birçok ödülü de bulunmaktadır. Herhangi bir sponsora sahip olmayan Sakarya Musiki Derneği'nin üyelerinden aylık 40 lira ücret alındığını söyleyelim. Başvuru esnasında da 50 liralık bir meblağ talep edilmektedir. Dernek kendi imkanları ile faaliyet icra etmekte, dışarıdan herhangi bir saz heyetine gerek duymaksızın konserlere çıkabilecek seviyede ve kaliteli bir ekiple çalışmaktadır.[34] Bu tebliğin hazırlanmasından önce yapmış oldukları son konserin yani 2017 Bahar konserinin[35] davetiyesine göre keman, ud, klarnet, kanun, yaylı tambur, klasik kemençe, akordeon, kudüm, darbuka, bendir ve zilli def sanatkârı 18 kişilik bir saz ekibine sahip olan ve şefliğini Volkan Dirin'in yaptığı Sakarya Musiki Derneği'nin korosu 36 kişiden oluşmaktadır. Sazlarda 4, koroda ise 19 kadın sanatçı yer almaktadır.[36]

[34] Altan Balcıoğlu ile röportaj, Kasım 2017.
[35] Çalışmanın basım aşamasında, Sakarya Musiki Derneği Kış Konseri 5 Şubat 2018 tarihinde Sakarya Üniversitesi Kültür ve Kongre Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir.
[36] Sakarya Musiki Derneği 2017 Bahar Konseri Davetiyesi

Ek.3. Sakarya Musiki Derneği'nin konserleri Sakarya Üniversitesi Kongre Merkezi'nde gerçekleştirilmektedir.

Yıllardır büyük emekler sarf ederek Sakarya'nın sanatsal faaliyetlerinde haklı bir yer edinen, Türk musikisinin yaşatılması noktasında tarihsel bir öneme layık olan Sakarya Musiki Derneği, yerel bazda emeklerinin karşılığını alıyor olmakla birlikte ulusal açıdan da varlığından haberdar olunması gereken sanatsal bir oluşum. Hazırlanan tebliğ esnasında sanatla, sanatı yaşatmaya gayret eden derneklerle ilgili çalışmaların ne denli az olduğu bir kez daha görülmüştür. Kültürel ögelerimiz arasında yadsınamaz bir öneme sahip olan Türk müziğinin gelişimi ile alakalı akademik çalışmalara gereken önemin verilmesinin ve desteklenmesinin gerekliliği vazgeçilmez bir hedef olarak belirlenmelidir.

Ziya Taşkent

Aslen Rize'nin saygın ailelerinden Akrep sülalesine mensup olan[37] Ziya Taşkent, 1932 yılında Adapazarı'nda doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladıktan sonra Ankara'ya giden Ziya Taşkent, 1952 yılında Ankara Gazi Lisesi'nden mezun olmuştur.[38] Çevresindeki arkadaşlarının sesini beğenmeleri ve motive etmeleri sonucunda Ziya Bey, Ankara Radyosu'nun 1952'de yaptığı sınavlara katılmış ve bu sınavlardan başarıyla geçerek radyoda ses sanatçısı olarak göreve başlamıştır.[39] Radyoda çalıştığı süre zarfında Hukuk Fakültesinde eğitim gören Taşkent, müzik ve eğitimi eş zamanlı devam ettiremeyeceğini anlayınca eğitim hayatını sona erdirmeye karar vermiştir. Sanata olan bağlılığı ve bu tutkusunun peşinden giderek okulu bırakması, ailesi tarafından hoş karşılanmamış ve sanatın değil okuduğu bölümün onun karnını doyuracağı yönünde tepkiler göstermişlerdir. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın yurt dışında resim eğitimi almasını sağlayacak bursu da ailesinin bu tepkilerinden dolayı reddetmiştir.[40] 1967'de sahne çalışmalarına başlayan Ziya Taşkent, TRT bünyesinde önemli bir yer edinmiş, kurul ve komisyonlarda görevler almış ve koro şefliği yapmıştır. Son görevi TRT'ye sanatçı alınırken kurulan jüride bulunmasıdır ve bu görevine kadar TRT bünyesinde 45 sene çalışmıştır.

[37] Zafer Dalmanoğlu ile röportaj, 3 Kasım 2017.

[38] Gülsüm Cengiz Pertevniyal Lisesinde eğitim gördüğünü söylemiştir fakat bu doğru bir bilgi değildir. Bkz. Gülsüm Cengiz, *Boğazdaki Mutlu Çocuk Kuzguncuk*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2009, s.24.

[39] Metin Eriş, *Sakarya'nın Kültür Hayatında İz Bırakanlar*, *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*, Sakarya Valiliği, İstanbul 2013, s. 179-180; Olgu Tokdemir, *Ziya Taşkent'in Anısına*, *TRT Radyovizyon*, S.2, Ağustos 2009, s.32; Vildan Seyhan, Hasan Tekinay, Selma Sancaklı, Yahya Razi Tunalı, Abdullah Çağlı, A. Naci Toy, Hasan Kurtiç, Abdullah Çelik, "Edebiyat ve Görsel Sanatlar*", Tarihte ve Günümüzde Sakarya*, Sakarya Valiliği, İstanbul, s. 317; Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.

[40] Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.

Pek çok sanatçının yetişmesi sürecinde etkisi bulunan Ziya Taşkent, TRT'ye sanatçı alınmasına dair kurullarda yaptığı jüri üyeliği sırasında, sonraki dönemde önemli yerlere gelecek pek çok aday arasında yer almıştır. Taşkent'in bu adaylar arasından jürilik vasfıyla tam puan verdiği tek sanatçı Muazzez Abacı olarak kayıtlara geçmiştir. Abacı'nın sesine duyduğu beğeni sebebiyle Taşkent'in kendisine ait bazı besteleri Muazzez Abacı'ya verdiğini söylemek gerekir. Kendisini geliştirmeye açık bir sanatçı olan Ziya Taşkent, yaptığı bestelerin tınılarını daha iyi kavrayabilmek için 50'li yaşlarında kendisini geliştirerek yaylı tambur öğrenmiştir. Sahne performanslarının birer nüshalarını evde tekrar oynatıp eksiklerini ve iniş çıkışlarının nerelerde daha iyi yapılabileceğini analiz etmiştir. Kendisini geliştirme çabalarında en büyük hocasının eşi Ulviye Taşkent olduğu bilinmektedir. 70'i TRT repertuarında olmak üzere, 100'ü aşkın şarkı besteleyen Ziya Taşkent, bazı bestelerinden ödüller de almıştır. Bunlar "Gücüme Gidiyor Böyle Yaşamak" adlı eserin bestesiyle Milliyet Gazetesi'nin 1989 yılında verdiği "Yılın En Sevilen 10 Şarkısı" ödülündeki altıncılık, 1992 yılında "Ne Gelen Ne Soran Var" adlı esere verilen "Yılın En Sevilen Şarkısı" listesindeki onuncu-luk, 1997 yılında Milliyet'ten "Git Diyorsam da Gitme" adlı esere gelen ödüldür. Ziya Taşkent ile ilgili ilginç bir anekdot da "Ne Gelen Ne Soran Var" adlı eserin güftesiyle ilgilidir. Sevgiliye hitaben yazılmışa benzese de eserin güftesi, Taşkent'in kışın çıktığı doğu turnelerinden birinde, hava muhalefetinden dolayı geri dönememesi ve biricik kızının özlemi ve bir an önce onu görme arzusuyla yazılmıştır.[41] Ziya Taşkent'in müzik dışında resme de ilgisi olduğu bilinmektedir. Resme duyduğu ilgi, 1991 yılında Asım Yücesoy öğretmenliğinde daha da artmıştır.[42] Damadı Zafer Dalmanoğlu, Taşkent'i torunu Ece'nin resmini yaparken gördüğünde çok şaşırmamıştır, çünkü sanatın birçok alanındaki gibi resim konusunda da gerçekten yeteneklidir. İşi gereği yurt dışı seyahatlerine çıkan Dalmanoğlu, bu gezilerinden resim malzemeleri getirmiş ve kayınpederinin resim aşkını körüklemiştir.[43] Ancak müzik elbette Taşkent'in hayatında daha ağır basmıştır.

TRT bünyesindeki programlarda birçok konser veren Ziya Taşkent, yurt dışı turnelerine de çıkmıştır. İlk turnesi 2-10 Aralık 1967'de Afganistan'a olmuştur. Aralarında Kutlu Payaslı'nın da bulunduğu grubun şefliğini Ruşen Kam yapmıştır. Afgan Kralı Zahir Şahin'in oğlunun doğum günü hasebiyle düzenlenen şenliklerde ilk konserlerini halka, ikinci konserlerini Afgan Kızılayına vermişlerdir. Bu konserden iki ay sonra Ruşen Kam önderliğinde Kahire ve Tunus'ta turne devam etmiştir.[44] Basında göze çarpan diğer önemli bir turnesi de 1985 yılında TRT bünyesinde oluşturulmuş 25 kişilik grup ile çıkılan, Federal Almanya'nın Frankfurt ve Essen şehirlerinde açılacak "Osmanlı Dönemi Türk Sanatı" sergisi dolayısıyla beş gün sürecek olan turnedir.[45]

4 Mayıs 1998'de Taşkent bu kez Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in özel misafiri olarak Kutlu Payaslı ve Arif Sağ ile beraber Tunus'a gitmiştir[46]. Ziya Taşkent'in kişiliğini ve sesini beğendiğini sıkça ifade eden Demirel, imkan bul-dukça kendisinin konserlerini teşrif etmiştir. Ayrıca Çankaya Köşkü'nde gerçekleştirilen birçok resepsiyona da davet edilen Ziya Taşkent[47], devlet sanatçısı unvanına da sahiptir. Sanat alanında başarılı olan 72 sanatçıya, 657 sayılı Devlet Memurları Yasası'nın 60. Maddesi hükümleri gereğince "Devlet Sanatçısı" [48] unvanı verilmesinin kararlaştı-

[41] Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.
[42] Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017; Tokdemir, s.32.
[43] Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.
[44] Kuter, *Sanata Adanmış Bir Ömür Kutlu Payaslı*, Kuter Yayıncılık, Bursa 2015, s.96-105
[45] Cumhuriyet, "TRT Sanatçıları Almanya'da", 23 Nisan 1985, s.5.
[46] Kuter, s.260.
[47] Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.
[48] "Devlet Sanatçısı Olacak ve Bu Haktan Yararlanacaklar İle Bunların Nitelikleri, Seçimleri ve Görevleri Hakkında Yönetmelik" 1 Şubat 1987'de yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğe göre devlet sanatçısı "Güzel Sanatların Sahne Sanatları (Tiyatro, Opera, Bale), Fonetik Sanatlar (Çoksesli Müzik ve Geleneksel Türk Müziği), Plastik Sanatlar (Resim, Heykel, Seramik, Türk Süsleme Sanatları, Fotoğraf), Sinema dallarında faaliyet gösteren üstün yeteneklere sahip ve uluslararası ün yapmış sanatçılar arasından" seçilmektedir. Bkz. Resmi Gazete, 1 Şubat 1987, Sayı: 19359, s. 2-5. Bu yönetmelik, 22 Ağustos 1991'de düzenlenmiş ve devlet sanatçılarının "müzik, plastik sanatlar, sahne sanatları, sinema ve edebiyat dallarında faaliyet gösteren üstün yeteneklere sahip ve uluslararası ün yapmış yaşayan sanatçılar arasından" seçileceği belirtilmiştir. Bkz. Resmi Gazete, 22 Ağustos 1991, Sayı: 20968, s. 9-10. Öte yandan 18 Şubat 2000'de yönetmelik yeniden düzenlenmiştir. Buna göre "güzel sanatların sahne sanatları (tiyatro, opera, bale, halk dansları), fonetik sanatlar (çoksesli müzik, Türk müziği), plastik sanatlar (resim, heykel, seramik, Türk süsleme sanatları, fotoğraf, karikatür, grafik), sinema-televizyon, edebiyat ve mimarlık dallarında faaliyet gösteren üstün niteliklere sahip, her yönüyle mesleğinin örnek temsilcisi olan ve ulusal ve/veya uluslararası ün yapmış, yaşayan sanatçılar arasından devlet sanatçısı" seçilecektir. Bkz. Resmi Gazete, 18 Şubat 2000, 23968, s. 5-8.

rıldığı bu süreçte Ziya Taşkent de "Türk Sanat Müziği Sanatçısı-Besteci" dalında 12 Aralık 1998'de Çankaya Köşkü'nde bu unvanı almaya layık görülmüştür.[49] Konuyla ilgili görseller Ek.4 ve Ek.5'te sunulmuştur.

Ek. 4. Ziya Taşkent, Türk Sanat Müziği Sanatçısı ve Besteci dalında "Devlet Sanatçısı" unvanına layık görülmüştür.

Ek. 5. Ziya Taşkent, devlet sanatçısı unvanını Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde almıştır.

[49] Cumhuriyet, "72 Sanatçıya 'Devlet Sanatçısı Unvanı", 7 Aralık 1998, s.9.

Mesleki çekişmelere pek rastlanmadığı o yıllarda sanatçıların ilişkilerinin gayet dostane geçtiği gözlemlenmektedir. Bunun en net örneklerinden biri olarak Ziya Taşkent ve Zeki Müren arkadaşlığı gösterilebilir. Ziya Taşkent'e "sarı" lakabını takan ve sanat çalışmalarının ardından her defasında onu arayıp tebrik eden Zeki Müren, Taşkent için bir idol olmuştur. Yine dönemin sanatçılarından Bülent Ersoy ile de Taşkent'in sıkça görüştüğü bilinmektedir. Ersoy, yurt dışı seyahatlerine gitmeden önce Ziya Taşkent'in evinde zaman zaman misafir olarak kalmıştır. Yaptığı bestelerden kâr amacı gütmeyen Taşkent, eserlerini sanatçılara telif hakkı gözetmeksizin vermiştir. Taşkent için önemli olan eserlerinin önemli sanatçılar tarafından seslendirildiğini görmektir ve bunun verdiği haz kendisi için paradan daha değerli olmuştur.[50]

Ziya Taşkent, sanatla uğraşmadığı zamanlarda Ankara'da kereste dükkânı olan kardeşiyle ve Necatibey'de müzik aletleri satan bir arkadaşının dükkânında vakit geçirmeyi tercih etmiştir. Koyu bir Beşiktaş taraftarı olan ve maçları sıkça takip eden sanatkârın bunlar dışında büyük Amerikan arabalarına, saunaya ve yürüyüşe de ilgi duyduğu, bu yürüyüşlerinin birçoğuna Deniz Baykal'ında katıldığı bilinmektedir. Çok düşkün olduğu ailesiyle Ankara Arı Korkut Stüdyoları'nda küçük bir konser de vermiş olan Taşkent'in şefliğindeki bu koroda Ek. 6'da görüleceği gibi eşi, kızı ve damadı varken piyanoda ise torunu Efe yer almıştır.[51]

Ek. 6. Ziya Taşkent'in ailesiyle verdiği konserden bir görsel.

Ziya Taşkent, eşi Ulviye Taşkent, kızı Rengin Dalmanoğlu, torunları Ece ve Efe Dalmanoğlu ile beraber, 17 Ağustos 1999'da yaşanan Marmara Depreminde Yalova'daki yazlıklarında yaşama gözlerini yummuştur.[52] "Geride başarılarla dolu bir hayat ve en az kendisi kadar sanata ve hatıralara bağlı bir damat bırakan" Ziya Taşkent'in ömrü, bestelerini dönemin yeni teknolojisi olan CD'ye bastırma arzusunu gerçekleştirmeye yetmemiştir. Damadı Zafer Dalmanoğlu,

[50] Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.
[51] Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.
[52] Eriş, s. 180; Tokdemir, s. 33; Kuter, s.70; Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.

kayınpederinin bu arzusunu yerine getirmiş ve buradan gelen geliri olduğu gibi TRT Çocuk Korosu'na bağışlamıştır. Taşkent'in hayattayken yaptığı gibi eserlerini hiçbir telif hakkı almadan sanatçılara vermiş ve hatıraların yâd olunmasına katkıda bulunmuştur. Şarkıların okunmasından gelen geliri ise Türk Eğitim Vakfı'na bağışlayan Dalmanoğlu, Ziya Taşkent, Ulviye Taşkent ile eşi ve çocuklarının anısına Ankara Polatlı Sakarya Kışlası'nda bir hatıra ormanı yaptırmıştır.[53]

Depremde hayatını kaybeden önemli ses sanatçımız Ziya Taşkent anısına 2 Eylül 1999 tarihinde TRT'de sanatçının yaşam öyküsünü ve eserlerini konu alan bir anma programı düzenlenmiştir.[54] Yine akabinde Beyoğlu Belediyesi tarafından Tarık Zafer Tuna'ya Kültür Merkezinde 11 Eylül 1999 Cumartesi günü anma toplantısı düzenlemiştir.[55] Büyükşehir Belediye Başkanı Zeki Toçoğlu ve Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı İbrahim Aktürk'ün girişimleriyle "Sakarya'nın yetiştirdiği en kıymetli sanatkârlardan olan Ziya Taşkent" için Sakarya'da da Ziya Taşkent Konser Salonu açılmıştır.[56] Eski TZDK Sosyal Tesislerinde faaliyete açılan konser salonuna düzenlenen anket sonucunda Sakaryalıların isteğiyle Ziya Taşkent'in adı verilmiştir.[57]

Bilgilendirme

Hayatının 45 yılını sanata adayan Ziya Taşkent, Türk Sanat Müziğinin yaşatılmasında önemli katkıları olan isimlerin başında gelmesine rağmen bu tebliğin hazırlanmasında kendisiyle ilgili yapılmış birebir çalışmaya rastlanmamıştır. Sanat ve sanatkârlarla ilgili, sanatsal aktivite içerisinde olan kurum ve kuruluşlarla alakalı çalışmaların azlığına dikkat çekmek gayesi güden bu tebliğin hazırlanması sürecinde yardımlarını esirgemeyen Sakarya Musiki Derneği yönetim kuruluna ve tüm üyelerine, Ziya Taşkent'in damadı Sayın Zafer Dalmanoğlu'na teşekkürü bir borç biliriz.

Kaynakça

Cengiz, Gülsüm. *Boğazdaki Mutlu Çocuk Kuzguncuk*, Heyamola Yayınları, İstanbul2009.

Coşkun, Fatih. "Geleneksel Türk Sanat Müziği Eğitiminde Kurumsallaşmanın Tarihsel Evrimi", *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Dergisi*, 2013 (3), ss. 149-157.

Eriş, Metin. Sakarya'nın Kültür Hayatında İz Bırakanlar, *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*, Sakarya Valiliği, İstanbul 2013.

Eroğlu, Türker. "Sakarya'da Mûsiki", Ed.: Mustafa Demir, *Sakarya İli Tarihi*, C. 2, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2005, s.1091-1092.

Kuter, Murat. *Sanata Adanmış Bir Ömür Kutlu Payaslı*, Kuter Yayıncılık, Bursa2015.

Mert, Necati. "Kemal Ersin", *Yeni Sakarya*, 3 Temmuz 2012, s. 5.

Özdemir, Sinem. *Popülerleşme Sürecinde Türk Müziği ve Bu Süreçte Bir Bestekâr: Sadettin Kaynak*, İTÜ SBE Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 212.

Seyhan, Vildan ve Hasan Tekinay. Selma Sancaklı, Yahya Razi Tunalı, Abdullah Çağlı, A. Naci Toy, Hasan Kurtiç, Abdullah Çelik, "Edebiyat ve Görsel Sanatlar", *Tarihte ve Günümüzde Sakarya*, İstanbul: Sakarya Valiliği.

Tokdemir, Olgu, "Ziya Taşkent'in Anısına", *TRT Radyovizyon*, Ağustos 2009, s.2.

Tuna, Fahri, *Adapazarı Yazıları*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Sakarya Musiki Derneği Tüzüğü

[53] Dalmanoğlu, 3 Kasım 2017.
[54] Cumhuriyet, Taşkent'in Yaşam Öyküsü, 2 Eylül 1999, s.16.
[55] Cumhuriyet, Ziya Taşkent Anısına, 4 Eylül 1999, s.9.
[56] http://www.sakarya.bel.tr/a/Haber/taskent-konser-salonu-hizmetinizde/2211 (Erişim: 10 Ekim 2017).
[57] http://www.sakarya.bel.tr/a/Proje/ziya-taskent-konser-salonu/18 (Erişim: 10 Ekim 2017).

Sakarya Musiki Derneği Raporları

Sakarya Musiki Defteri Anı Defteri

Sakarya Musiki Derneği 2017 Bahar Konseri Davetiyesi

Altan Balcıoğlu ile röportaj, Kasım 2017

Zafer Dalmanoğlu ile röportaj, 3 Kasım 2017.

Resmi Gazete, 1 Şubat 1987, Sayı: 19359, s. 2-5.

Resmi Gazete, 22 Ağustos 1991, Sayı: 20968, s. 9-10.

Resmi Gazete, 18 Şubat 2000, 23968, s. 5-8.

Cumhuriyet, "72 Sanatçıya 'Devlet Sanatçısı' Unvanı", 7 Aralık 1998, s.9.

Cumhuriyet, "Taşkent'in Yaşam Öyküsü", 2 Eylül 1999, s.16.

Cumhuriyet, "Ziya Taşkent Anısına", 4 Eylül 1999, s.9.

Cumhuriyet, "TRT Sanatçıları Almanya'da", 23 Nisan 1985, s.5.

Sakarya, "Sakarya Musiki Derneği'nden Vefa", 30 Eylül 2014, s. 9.

Sakarya, Sakarya Musiki Derneği", 30 Eylül 2014, s. 9.

http://www.sakarya.bel.tr/a/Haber/taskent-konser-salonu-hizmetinizde/2211 (Erişim:10 Ekim 2017).

http://www.sakarya.bel.tr/a/Proje/ziya-taskent-konser-salonu/18 (Erişim: 10 Ekim 2017).

https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10210461774637775&set=g.81284848251&type=1&theater&ifg=1 (Erişim: 14.11.2017).

http://www.besteciler.com/component/k2/item/62-co%C5%9Fkun-erdem.html (Erişim: 10 Aralık 2017).

http://www.hurriyet.com.tr/saz-heyetinin-uslanmaz-capkini-45562 (Erişim: 9 Aralık 2017).

Erkaya, Mustafa, "Şemsi Keklik Adına", http://www.sakaryayenihaber.com/m-semsi-keklik-adina-8934.html (Erişim: 10.01.2018).

https://www.facebook.com/groups/sakaryamusikidernegi/(Erişim: 9 Aralık 2017).

http://www.kastamonukultur.gov.tr/TR, 94805/erol-sayan.html (Erişim: 13 Kasım 2017).

Yener, Suat, "Erol Sayan", http://www.musikiklavuzu.net/?/blog/bestekarlar/erol-sayan (Erişim: 13 Kasım 2017).

Sakarya, "NaciŞenkardeşlerVefatEtti", https://www.sakaryamedyasi.com/2017/10/18/sakaryada-bugun-vefat-edenler-18-10-2017/(Erişim: 04.02.2018)

Şadan Bezeyiş'in Yaşamı ve Türk Resim Sanatı'nın Görsel Diline Katkıda Bulunan Önemli Eserleri

ELİF MAMUR YILMAZ
Dr. Öğretim Üyesi / Giresun Üniversitesi, elifmamuryilmaz@gmail.com
SELAHATTİN YILMAZ
Dr. Öğretim Üyesi / Giresun Üniversitesi, sartyilmaz@gmail.com

GİRİŞ

Şadan Bezeyiş 1926'da, Adapazarı'nda doğdu. Babası Abdullah Bezeyiş çok yetenekli bir hattat, annesi Zümrüt Hanım ise ev hanımıdır. Sanatçı daha küçücük bir çocukken sanata ilgi duymaya ve yaşamında sanatsal faaliyetlere yer açmaya başlamıştır. Sanatçı henüz 4-5 yaşlarına ait bir anısında bu durumu şöyle dile getirmektedir; "*Adapazarı'nda büyük kıraathaneler vardı, babam oralara giderken beni de yanına alırdı. Kahvede bulunanların fotoğraf gibi resimlerini yapardım. Kimi nargile içerken, kimileri de sohbet ederken... bir de su birikintilerinden çamurlar alıp heykeller yaptığımı anımsıyorum*" [1]

İnal[2] "*Sinemaya düşkünlüğü nedeniyle daha çocuk yaşta film afişleri de yapmaya başlar. Özellikle portreleri ve hayvan resimlerini çok başarılı çizmektedir. Aynı zamanda kağıtları ve mukavvaları keserek maketler yapar, çevresinde gördüklerini maketler haline getirir*" şeklindeki ifadesi ile sanatçının sanata ilgisinin ileri yaşlarda da devam ettiğini dile getirir.

Şadan Bezeyiş, 1951 yılında "Nurullah Berk atölyesi, Cemal Tollu, Feyhaman Duran, Hikmet Onat, Şefik Bursalı, Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Ali Hadi Bara öğrenimiyle İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü birincilikle bitirdi. Akademinin Talebe Cemiyeti A. Dürer ödülünü kazandı."[3] Şadan Bezeyiş 1952 yılında Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve İtalyan Kültür

[1] G. İnal, Çağdaşlar, Güzel Sanatlar Akademisi 1951 Mezunları: Şadan Bezeyiş, Adnan Çoker, Turan Erol, Abdurrahman Öztoprak, Orhan Peker, İş Bankası Kültür Yayınları. Sanat Dizisi; 94. İstanbul 2006, s. 15.
[2] G. İnal, a.g.e., s.16.
[3] G. Elibal, *Şadan Bezeyiş Kronolojisi Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları*, İstanbul 1981, s.12.

Ataşeliği kararıyla ihtisas yapmak üzere İtalya'ya gönderildi.[4] Sanatçı, Roma Güzel Sanatlar Akademisi uluslararası giriş sınavını birinci aday olarak kazandı. 1954 yılında Roma Heykeltraşlık-Meday Uzmanlık Akademisi'ne özellikle alındı. Roma Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Dekoratif Mimari Bölümü ile Gravür Baskı Oyma Sanatları dallarını yarışma birinciliği ile bitirerek, LODE (üstad) ünvanı ile onurlandırıldı.[5]

Güzel sanatların hemen her dalında aldığı üstün başarı ödülleriyle 1955 yılında yurda döndü. Resim ve heykel çalışmalarına paralel olarak, mimari dekorasyon alanında da serbest uygulamalar yaptıktan sonra, 1956 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne asistan olarak atandı.

1958 yılında Uluslararası Venedik Bienali'nde ve Lugano uluslararası yarışmasında yapıtlarıyla Türkiye'yi temsil etti. 1958-1960 yıllarını, doktora üstü çalışmalar yapmak üzere gönderildiği İtalya'da geçirdi. Resim, heykel ve mimarlık arasındaki bağıntılar konusunda çalışmalar yapmasını sağlayan mesleki incelemelerde de bulunan Şadan Bezeyiş, 1960 yılında doktora üssü Perfezionamento Akademik Bölümü diplomasıyla birlikte yurda döndü ve İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde öğretim üyeliği görevine atandı.[6] Sanatçı bir yandan yoğun resim çalışmalarını gerçekleştirirken bir yandan da öğretim görevini sürdürmüştür.

Sanatçı, yaşamı süresince birçok ulusal ve uluslararası sergiye katılarak ve uluslararası sergilerde Türkiye'yi temsil ederek, sayısız kişisel sergiler açarak ve çalışmalarıyla pek çok ödüller kazanarak başarısını ve üretkenliğini kanıtlamıştır. Sanatçının yükseköğretim kurumlarındaki öğretim üyeliği görevi sanat eğitimcisi olarak başarısını gösterirken İstanbul Teknik Üniversitesi Güzel Sanat Bölümü Başkanlığı, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Görsel ve Çevresel Sanatlar Dalı Başkanlığı gibi görevleri ise yönetimsel görevlerindeki başarısının göstergesi olmaktadır.

Sanatçının sanatsal ilgili alanları Güneş[7] tarafından *"güzel sanatların diğer kolları ile olan alakası: ressam olduğu kadar heykeltıraştır. Dekorasyon, fresk, mozaik, seramik ile meşgul olduğu gibi amatör bir fotoğrafçıdır"* şeklinde betimlenmektedir. Sanatçı 29 Nisan 2017 tarihinde vefat etmiştir.

Sanatçının eserleri, Türkiye'de İstanbul Resim ve Heykel, Ankara'da Resim-Heykel ve İstanbul Modern Müzesi ve diğer özel müzelerde, uluslararası düzeyde de; New York Çağdaş Müzesi, İtalya Turin Kent Müzesi, Lugano Kent Müzesi, New York Birleşmiş Milletler Binası ve diğer dünyaca ünlü pek çok müze ya da koleksiyonlarda yer almaktadır.[8]

Bu araştırma Şadan Bezeyiş'in yaşamı ve önemli eserleri üzerinden sanatçının üslubunun Türk Resim Sanatı'nın görsel dilinin oluşmasına yaptığı katkıları betimlenme amacını taşımaktadır. Türk Resim Heykel Sanatı'nın modernleşmesinde öncü rol oynayan ressamlardan biri olan Şadan Bezeyiş hakkında yapılan bu çalışma sanatçı ile ilgili çok az araştırma yapılması yönündeki önemli bir eksiği kapatarak sanatçıya hak ettiği değerin verilmesi adına bir basamak olması ve bundan sonraki araştırmalara kaynak teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır.

Yöntem

Araştırma betimsel bir araştırma olup durum tespiti yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılarak alan yazın taranmış, sanatçı ile ilgili bilgilere ve sanatçının eserlerine ulaşılmış ve eserlerin sanatsal özellikleri açısından incelemesi yapılmıştır.

---

[4] N. Akyunak, ŞadanBezeyiş'in Bir Sergisi. Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları, İstanbul 1981, s.11.

[5] İnal, *a.g.e.,,* s. 209.

[6] D. Mazlum, Çok Yönlü Bir Sanatçı, *Mimarlık Dergisi; Sanat,* (90) 4, 1990, s.28

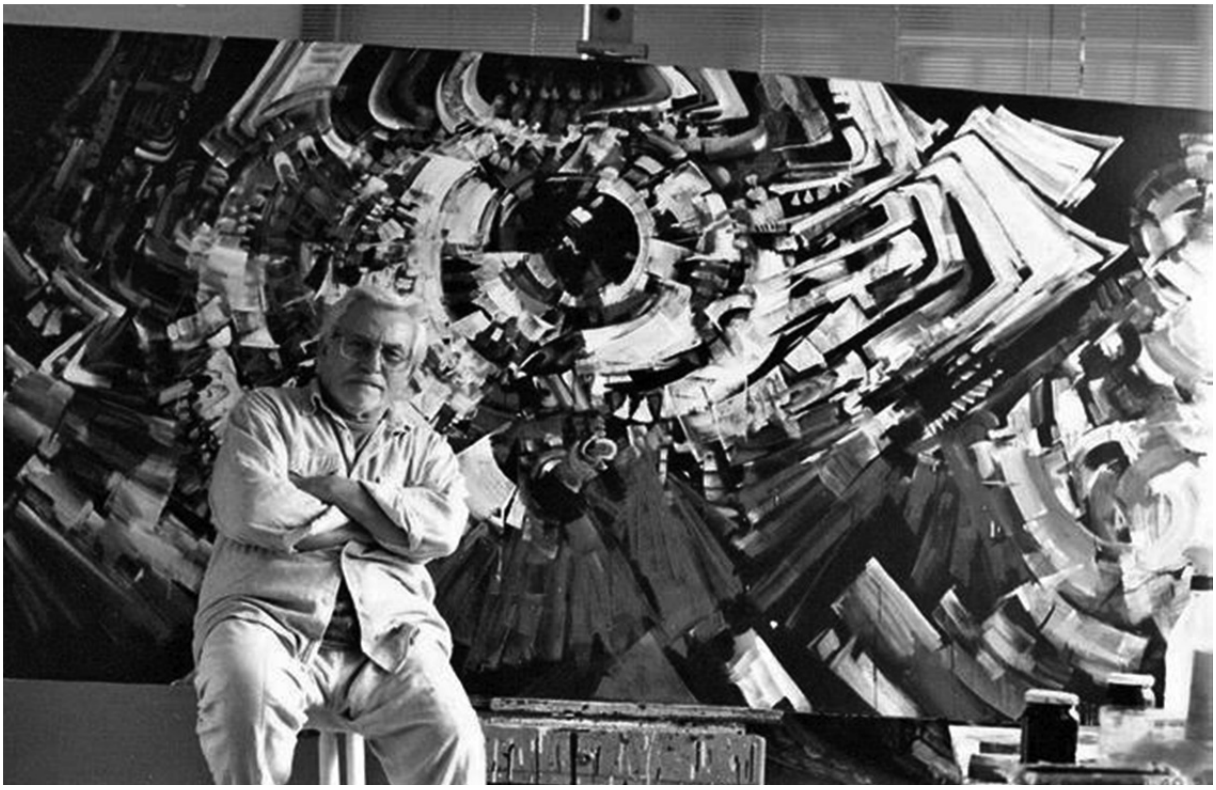
[7] S. Güneş, Ressam Şadan Bezeyiş, Sanat Dünyası Dergisi: Mimari, Dekorasyon, Resim, Heykel, Edebiyat, Film, Tiyatro, Musiki, (3) 60, 1968, s.3

[8] Contemporary: Adnan Çoker, Şadan Bezeyiş, Adem Genç, Murat İrem, Buket Savcı, Evrim Kılıç, Olcay Art, Mart Matbaa, İstanbul 2014, s.10

Bulgular ve Yorumlar

Mazlum[9]Resim 1'de görülen Şadan Bezeyiş'in, sanat anlayışını *"bize özgü bir görüntünün gelmiş geçmiş bazlarını ve geleceğe dönük vurgulamasını, evrensel boyutları ve genel dizayn yapısının farklı boyutlarını kendine özgü bir üslupla yansıtma"* olarak tanımlamaktadır. Sanatçı bir röportajında:[10] *"başka bir deyişle, çalışmalarımın geçmişle gelecek arasında, soyut ve somut ayırımı yapmayan gerçekçi, fantastik ve gerçeküstücü boyutsal varlıklar olduğunu düşünüyorum"* ifadesini kullanmıştır.

Çakaloz[11] Şadan Bezeyiş'in futürist biçemin, hız mesajının dışında, bu biçemin form, renkli formlar önerisinin, ülkemizde kendi kişiliğinde ve öznelliğinde bir yorumcusu olduğunu ifade eder. Akyunak[12] sanatçının resimlerinde en çok dikkati çeken tarafın kuvvetli bir teknik ve üstün bir desen kabiliyetinin olduğunu ifade eder. Sanatçının çalışma konularında yer alan formları ise ister soyut ister nesnel öğelerde olsun bu öğelerin doğasının gerektirdiği ya da önerdiği yapıya tutsak olmadan, salt sanatçının sezgisiyle ve özgürce bu yapının dışına taşan, deformasyon-stilizasyon yoluyla devinerek çeşitlenen ve lirik bir renkçilikle birbirinden ayrışanlar olarak tanımlamaktadır.

Resim 1: Şadan Bezeyiş'in fotoğrafı[13]

Sanatçının sanat hayatının başlangıcında kendisini yetiştiren sanatçılardan Nurullah Berk, Bedri Rahmi Eyüpoğlu gibi sanatçılar ile D Grubu sanatçılarının etkisinde kaldığı görülür. Bu dönemdeki resimleri dönemin sanatsal akım-

[9] D. Mazlum, a.g.e., s.28
[10] Şadan Bezeyiş, Atatürk ve Cumhuriyet. Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları, İstanbul 1981, s.4-5
[11] O.Z. Çakaloz, Renkli Formların Ressamı: Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları, İstanbul, 1981, s.6
[12] N. Akyunak, a.g.e., s.11
[13] (http://www.itu.edu.tr/haberler)

larından biri olan D Grubu'nun kübizm etkisindeki resimsel uzam (espas) anlayışını içselleştirerek figüratif ve figüratif olmayan (nonfigüratif) tarz arasında özellikler yansıtmaktadır. Sanatçının bu dönemdeki soyut resimlerinde biçimi aşırı ölçüde parçalama eğilimi görülürken sonraki dönemlerdeki yapıtlarında Resim 2 ve Resim 3'de görüldüğü gibi Anadolu folklorunu içeren yerel öğelerin ve figürlerin çeşitli parçalarının gerçeküstücü bir tarzda bütünleştirildiği görülmektedir. Sanatçı bağlı bulunduğu sanat tarzı ile ilgili olarak bir röportajında:[14] *"Abstre sanat tarzına bağlıyım. Abstre sanat iki türlüdür. Biri Figüratif Abtre diğeri de Nonfigüratif Abstredir. Bu itibarla bağlı bulunduğum abstre figüratifde azami derecede stilizasyona gidilmiş fakat figür hissedilerek, eserde bazı leke, renk, ışık tesirleri ile şekiller meydana getirilmiştir"* şeklinde ifade etmektedir.[15] Sanatçı bazen çok modern, bazen çok realist, bazen de teknik dokusal zenginliği en ince nakışları ve en yalın formları işlediğini ifade eder.

Resim 2: Atlar, Tuval Üzeri Yağlıboya, 73 x 58 cm[16]
Resim 3: Soyut Kompozisyon Tuval Üzerine Yağlıboya 154 x 152 cm 2002[17]

Şadan Bezeyiş:[18] *"Kompozisyonlarımda, görüntü dünyam bazı kereler non figüratif bütünleme içindedir. Bu gelişimde, kitle, hareket, aksiyon, ritim yoluyla kitleden en küçük ayrıntıya kadar "manzara" etkisinde oluşan görümselliği kavramayı amaç edinir. Buna paralel olarak renk, çizgi, form ve dokunun oluşturduğu ve başlangıçta değindiğim geleneğimizin nakışsı figüratif esprisi ve bundan yaygınlık kazanan stilizasyonu, kişisel yapım içinde, motif-doku zenginliğini yansıtmayı basamaklar"* şeklindeki ifadesi ile çalışma tarzı ile ilgili bilgi vermektedir.

[14] S. Güneş, a.g.e., s.3
[15] M.A. Gökberk, "Bir Sanat ve Dizayn Ustası: Şadan Bezeyiş" Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları, Sayı 28, İstanbul 1981.
[16] (http://www.beyazart.com)
[17] Olcay Art, a.g.e., s.11
[18] Şadan Bezeyiş, a.g.es., s.5

Resim 4: Atatürk ve Cumhuriyet. Tuval Üzerine Yağlıboya 140 x 276 cm,
1973 yılında yapılmıştır. (Bezeyiş, 1981).

Sanatçıya göre figüratif veya nonfigüratif diye bir ayrım yoktur. Doğaya özgün yapısal karakteri seçip onu ortaya koymak vardır. (Gökberk, 1981). Şadan Bezeyiş'in teknik anlamda giderek ustalaşan resimleri bu figüratif ve figüratif olmayan anlayış arasında gelgitlerle biçimlenirken, özellikle soyut resimleri hızla kübizme özgü resimsel uzamın dışına çıkarak zamanla daha dışavurumcu (ekspresyonist) bir nitelik kazandı. Böylece figüratif resimleri bir yandan kültürel, diğer yandan ise törensel bir içerik kazandı. Sanatçının bu yöndeki gelişiminin en güzel örneklerinden biri de merhum akademisyenimizin bir dönem bölüm başkanlığını da yaptığı Taşkışla Güzel Sanatlar Bölümümüzün üst katındaki kulede bulunan, 1973 yılı yapımı "Atatürk ve Cumhuriyet" resmidir.[19]

Bezeyiş (1981) özgün ve plastik değer ölçüleri içinde ele alınan bu düzenlemenin, belirgin ana tema etrafında kompozisyonun bütününü oluşturan ve gelişim olarak, konuların zincirleme devamlılığında oluşan Atatürk ve Cumhuriyet ile Özgürlük yaşamını simgelediğini ifade eder. Bu eserin aynı zamanda içinde bulunulan çağın zaman, mekan gelişiminde, Türk'ün düşünme ve çağdaşlaşma gücü, insan vasfı, karakter ve zekası yanı sıra evrensel boyutlarda yaygınlaşan "Atatürk Kemalizmi"nin simgesi olmakla birlikte kazanılmış demokratik özgürlüğün, "Yurtta Barış-Cihanda Barış" ve insan haklarının meşalesini simgeleyen özgürlük serüveninin gelişim olgusunu yansıttığını da belirtir.

Bezeyiş (1981) bu eserin ortasında bulunan elips form ve ondan çıkan ışınların devamlılığının uzaysal enerjinin dinamik sürecini yansıttığını, eserin abstre görüntüde olan alt yapı bölümü ile figüratif öğelerin yer aldığı bölümün ise Atatürk ve Cumhuriyet'in devrim ve ilkelerini İstiklal savaşından günümüze kadar oluşturulması sürecini yansıttığını ifade eder. Eserin orta kısmında uzay-mesafe-zaman olgusunu simgeleyen elips formun ortasında geleceğin dünyası temsil edilmektedir. Bu temsil içinde yer alan bayrak öğesi ise vatan, millet duygusuna vurgu yapmaktadır. Balkaya[20]görsel sanatlarda bayrak öğesinin sıklıkla kullanıldığını, tarihi prodüksiyonlarda, savaşlarda hep ön plana çıkarıldığını, Milli duyguların bir simgeyle harekete geçirilmesinde önemli bir etken olduğunu ifade eder.

[19] http://www.itu.edu.tr/haberler/2017/05/02/prof-dr-sadan-bezeyis-son-yolculuguna-ugurlandi
[20] F. Balkaya, *Sanat Üzerine Yazdıklarım (93-98 Makaleler)*, Armoni Yay., İstanbul 1998, s.90.

Sanatçı bir röportajında[21] çalışmalarındaki hareket noktasını kendi cümleleri ile şu şekilde ifade etmektedir: "*Çalışmalarımda hareket noktam, geleneksel sanatımızın köklerine dayanan çağdaş Türk sanatının ileri dizayn yapısı ve görümsel felsefesinden kaynaklanan "doğa-insan-yaşam" olgusunun görsel etkinliğini günümüz düzeyinde yeni ve özgün yorumuyla uzay kavramında vurgulamaktır"* şeklinde belirtmiştir.

Aynı röportaj "*bu anlatı içinde, doğa'nın gerçek yapısı ve bıraktığı izlenimleri ayrıştırmak, bilim ve teknik verileri önünde ulaşılan yeni birleşimleriyle değişen ama özgün ve yeni biçimleri elde etmek olasıdır ve sanırım bu biçimselliği buldum. Bu birleşmişler, diğer deyişiyle yeni biçimler resim ile kişi arasında ilkin bir ilişki kurarlar. Sonra da bu değişik kişilerin bilinçaltı duyarlığına yanıt getirdikleri kadar, bilinçüstüne çıkışa da çok yönlülük içeriğinde olanak getirerek, yapıtla izleyicisi arasında sürekli bir alışverişi yelpazelendirmektedirler*" şeklinde devam etmektedir.[22]

Bezeyiş'in tabloları Resim 5 ve Resim 6'da da görüleceği üzere görünüşte nonfigüratif resimlermiş hissini vermekte ise de o karışık düzen içinde sanatçının asıl kişiliğini yapan ve şuuraltı dünyasını yansıtan yüzlerce figürün yer aldığı görünmektedir. Bu soyutlamalar gözü ve muhayyeleyi tatmin ettiği kadar tabloya da bir doku güzelliği katmaktadır.[23]

Resim 5: Soyut Kompozisyon, 1025x72 cm Tuval Üzerine Yağlıboya[24]
Resim 6: Müzik (1969). Tuval Üzerine Yağlıboya 60 x 75 cm.[25]

Şadan Bezeyiş, giderek figür ilişkilerinin çerçeve içinde belirginleştiği soyut kompozisyon araştırmalarını uzun zaman denemiştir. Uzmanlık eğitimi sırasında Batı'dan (İtalya'dan) kazandığı deneyimlerin bir tahliline girişilirse,

[21] G. İnal, a.g.e., s.21.
[22] Şadan Bezeyiş, a.g.e., s.4.
[23] N. Akyunak, a.g.e., s.11.
[24] G. İnal, a.g.e., s.225.
[25] S. Tansuğ, Çağdaş Türk Sanatı, Remzi Kitabebi, İstanbul 1996, s.280.

öyle sanıyorum bir çaba sonucunda, İtalya'nın çağdaş dünya resmine yaptığı futürist akımdan etkilenmelere kadar ulaşılabilir. Ancak bu etkilenmelerin futürist manifestolara uygun düşmediği, hatta aksine bu ilginç akımın kendi nitelik araştırmasının tam zıddına "statik" bir kompozisyon yöntemi olarak benimsenmiş olduğu ifade edilebilir. Şadan Bezeyiş'in resminde kompozisyonun parçalı bütünlenişi, bazı İtalyan futüristlerinin mekanik düzen kurgusu eğilimlerini hatırlatmaktadır. Fakat Şadan Bezeyiş'in kompozisyonları futüristlerin hız kaygılarının aksine yavaştan ve ağırdır. Bu anlayış içinde soyut kompozisyon perdesinin aralanıp sahneye bazı belirgin figür ilişkilerinin çıkması, bir futüristi çileden çıkarabilecek kadar pes perdededir.[26]

Gökberk'e göre[27] Şadan Bezeyiş'in resimlerinde çizgi ve renk huzmeleri içinde göze çarpan muhteşem görünüş birbirini izleyen dalgalar gibi inip kalkmaktadır. Sanatçının soyut resimlerinde belirginleşen figür ve peyzaj eğilimleri, fantastik temalar çevresinde gelişmekte ve renkçi bir üslupla biçim almaktadır. Tansuğ[28] yerel-soyutçu bir eğilimin, Şadan Bezeyiş'in sanatını belirleyen başlıca özellik olduğunu ifade etmektedir.

Anadolu kültüründe yer alan binlerce yıllık geçmişi ve yaşanmışlığı olan motifler, sanatçının eserlerinin vazgeçilmeyen imgeleri arasında yer etmiştir. Sanatçı, yöresel ve ulusal olan kültürel unsurları evrensel bir dille ifade etmeye çalışırken daima halk sanatının zenginliğini çağdaş teknikle yaşatma ve özgün bir Türk resmine ulaşma çabası içinde olmuştur. Sanatçı bütün çalışmalarında Anadolu duyarlılığını özgün bir anlatım dili ile yansıtmayı başarmıştır.

Sonuçlar ve Öneriler

Birçok ulusal ve uluslararası sergiye katılan Şadan Bezeyiş, çok sayıda açtığı kişisel sergiler ile gösterdiği üretkenliği ve özgün çalışmaları ile ödüllendirilerek adını duyurmuş ender sanatçılarımızdan biridir. Günümüzde sanatçının birçok eseri, ulusal ve uluslararası müzelerin ve kurumların koleksiyonlarında yer almaktadır.

Şadan Bezeyiş'in resimlerinde genellikle Anadolu tarihi ve folklorundan esinlendiği fantastik konuların renkçi, yerel ve soyut bir üslup ile betimlendiği görülmektedir. Sanatçı eserleri yoluyla zengin Anadolu kültürüne ait değerleri yansıtmanın yanı sıra Batı resminin teknik olanaklarını da kullanarak ortaya özgün sanat eserleri çıkarma yolunu seçmiştir. Sanatçı bu yönüyle Anadolu'ya ait değerleri kabullenerek, bunları çalışmalarında kullanan ve bu zengin Anadolu mirasını gelecek kuşaklara taşıyan sanatçılarımızın başında gelmektedir. Sanatçının Anadolu'nun bu kültürel unsurlarını çalışmalarının imgeleri haline getirerek bu eserlerle ilgili bir farkındalık oluşturma yönünde de etkisi yadsınamaz.

Yeni yetişen genç neslin Şadan Bezeyiş gibi çağdaş sanatçılarımızı tanımalarına, onların sanatları hakkında bilgi sahibi olmalarına ve o sanatçılarımızın resimlerinde imge olarak kullanmış oldukları kültür varlığı ve kültür mirası konumundaki eserleri tanımalarına ve özümsemelerine yönelik çalışmaların sayısı artırılmalıdır.

Kaynaklar

Akyunak, N. "Şadan Bezeyiş'in Bir Sergisi", *Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları*, Ocak 1981 İstanbul, 27 (11).

Balkaya, F. "*Sanat Üzerine Yazdıklarım (93-98 Makaleler),* Armoni Yayınları, Ankara 1998.

Bezeyiş, Ş. "Kendimden Sözetmek", *Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları*, İstanbul 1981, 27 (4-5).

[26] S. Tansuğ, Bir Sanat ve Dizayn Ustası: Şadan Bezeyiş. Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları, İstanbul 1981, s.10.
[27] M.A. Gökberk, a.g.e.
[28] S. Tansuğ, a.g.e., s.281

Bezeyiş, Ş. "Atatürk ve Cumhuriyet", *Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları*, Sayı:36, İstanbul 1981,

Çakaloz, O. Z. "Renkli Formların Ressamı: Şadan Bezeyiş" *Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları*, 1981 İstanbul, 27 (6-7).

Elibal, G. "Şadan Bezeyiş Kronolojisi", *Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları*, İstanbul 1981, 27 (11).

Gökberk, M. A. "Bir Sanat ve Dizayn Ustası: Şadan Bezeyiş", *Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları,* Sayı:28, İstanbul 1981.

Güneş, S. "Ressam Şadan Bezeyiş", *Sanat Dünyası Dergisi: Mimari, Dekorasyon, Resim, Heykel, Edebiyat, Film, Tiyatro, Musiki*, 3(60), 1968, s.3-7.

İnal, G. *Çağdaşlar, Güzel Sanatlar Akademisi 1951 Mezunları: Şadan Bezeyiş, Adnan Çoker, Turan Erol, Abdurrahman Öztoprak, Orhan Peker*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanat Dizisi; 94, İstanbul 2006.

Mazlum, D. "Çok Yönlü Bir Sanatçı", *Mimarlık Dergisi; Sanat*. 90, 4, 1990, 24.

Contemporary: Adnan Çoker, Şadan Bezeyiş, Adem Genç, Murat İrtem, Buket Savcı, Evrim Kılıç, Olcay Art, İstanbul 2014. 11.

Tansuğ, S. "Şadan Bezeyiş İçin" *Sanat Çevresi: Resim, Heykel, Dekoratif Sanatlar, Mimarlık, Tiyatro, Sinema, Televizyon, Fotoğraf, Sanat Olayları*. İstanbul 1981, 27 (10).

Tansuğ, S. *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, (4. Basım), İstanbul 1996.

http://www.itu.edu.tr/haberler/2017/05/02/prof-dr-sadan-bezeyis-son-yolculuguna-ugurlandi

http://www.beyazart.com

Ressam Balkan Naci İslimyeli'nin Sanat Anlayışı

Selahattin Yilmaz
Dr. Öğretim Üyesi / Giresun Üniversitesi, sartyilmaz@gmail.com
Elif Mamur Yilmaz
Dr. Öğretim Üyesi / Giresun Üniversitesi, elifmamuryilmaz@gmail.com

Giriş

1947 yılında Adapazarı'nda doğan Balkan Naci İslimyeli ilkokul çağına kadar bu kentte yaşar. Balkan Naci'nin babası nüfus memurudur. Bu nedenle Kendini Türkiye'li olarak tanımlamasına karşın Balkan Naci İslimye'den göç eden bir aileden gelir. İlkokulu Tekirdağ'da, liseyi Aydın'da bitirir. 1972 yılında Marmara Üniversitesi Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu Resim Bölümü'nden mezun olur. Sanatını geliştirmek üzere 1975'te Salzburg'a 1980 yılında Floransa'ya, 1989, 1990 ve 1995 yıllarında A.B.D.'ye gider. 1978 yılında İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda öğretim üyesi olan sanatçı halen Işık Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliği görevine devam etmektedir.

O yerel olduğu kadar evrensel ve çok yönlü bir sanatçıdır. Görsel sanatların, resim, fotoğraf, heykel, video, enstalasyon, tasarım gibi farklı formlarında eserler veren İslimyeli, şiir ve öykü yazmakta, sinema filmi yönetmekte, kültürel dizilerde danışmanlık yapmaktadır. Onun sanat anlayışının oluşmasında at yetiştiriciliğinden tıp doktorluğuna geçen dedenin, nüfus memurluğunun yanında karikatür çizen babanın etkilerinin yanında, insan kişiliğinin oluşmasında ilk çocukluk yıllarının payı düşünüldüğünde Adapazarı'nda geçirdiği ilk çocukluk yıllarının yaşantıları yadsınamaz. Kendini 1968 kuşağı içinde konumlandıran sanatçının, 2017 yılında 70. Yaş ve 45. sanat yılı nedeniyle İstanbul'da açtığı prospektif sergi sanat yaşamının, dünya görüşünün bir özeti gibidir. Suç, Söz, Suret, Dejavu, Matah gibi kitapları bulunan sanatçının birçok dergide şiir ve öyküleri yayımlanmıştır.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Balkan Naci İslimyeli'nin günümüze kadar ürettiği eserler, hakkında yazılanlar ve söyleşiler üzerinden sanat anlayışını betimlenmek, araştırmanın sonuçlarından hareketle gelecek kuşaklara ve araştırmacılara bir perspektif sunmaktır.

Yöntem

Araştırmaya konu olan Balkan Naci İslimyeli'nin araştırmacı, deneyci ve çok yönlülüğü nedeniyle onun sanat anlayışının tüm boyutlarıyla tanımlamanın sınırlı bir araştırmada yeterli olmayacağı düşüncesinden hareketle, son 10 yılda sanatçı hakkında yazılanlar, söyleşiler, sergileri, sergi katologları araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. Araştırma verileri söz konusu kaynaklardan alan yazın taraması yoluyla elde edilmiş, araştırma verileri tematik analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Araştırma kapsamına alınan dokümanlar her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanarak kategoriler ve temalar oluşturulmuştur. Uyumsuz kategori ve temalar üzerinde tartışılarak görüş birliği sağlanmıştır. Sanatçının yapıtları birlikte analiz edilmiş ve literatürle ilişkilendirilmiştir.

Bulgular

Tablo 1: Balkan Naci İslimyeli'nin sanatsal özelliklerine ilişkin tema ve kategoriler

Temalar	Kategoriler
Sosyal sorunlar ve sanatçı sorumluluğu	Geçmiş-bugün-gelecek
Kavramlar ve içerikler	Suç, sürgün, göç, yıkım, kimlik, alınyazısı, hesaplaşma, adım, yol, barış, varoluş, hava, su, toprak, ateş, suret, çöküş, söz, gezginler, akıl-delilik, sır, iz, bellek, arınma, Dejavu, düş, özgürlük, eşitsizlik
Evrensellik	Doğu-Batı, efsaneler, inançlar, kültürel birikimler, gelenek
Teknik çeşitlilik	Çoğulluk, resim, heykel, fotoğraf, enstalasyon, tasarım,
Anlatım özellikleri	Tematik üretim, somut, soyut, kavramsal sanat, kaligrafi, ironi, mizah, anlatımcılık, gizem, mecaz, postmodernizm
Diğer özellikler	Çok yönlülük, entelektüellik, yenilikçilik, bilinç, duyarlık, sevgi, özgüven, doğalcılık gezginlik.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Balkan Naci İslimyeli'nin sanat anlayışına, ilişkin sosyal sorunlar ve sanatçı sorumluluğu, kavramlar ve içerikler, evrensellik, teknik çeşitlilik, anlatım özellikleri ve diğer özellikler temalarıyla ifade edilebilecek özellikler bulunmuştur. Bu özelliklerin iç içe geçmiş olması nedeniyle tematik tartışmalar yerine bütüncül bir bakış açısıyla bazı çalışmaları üzerinden yorumlara gidilmiştir.

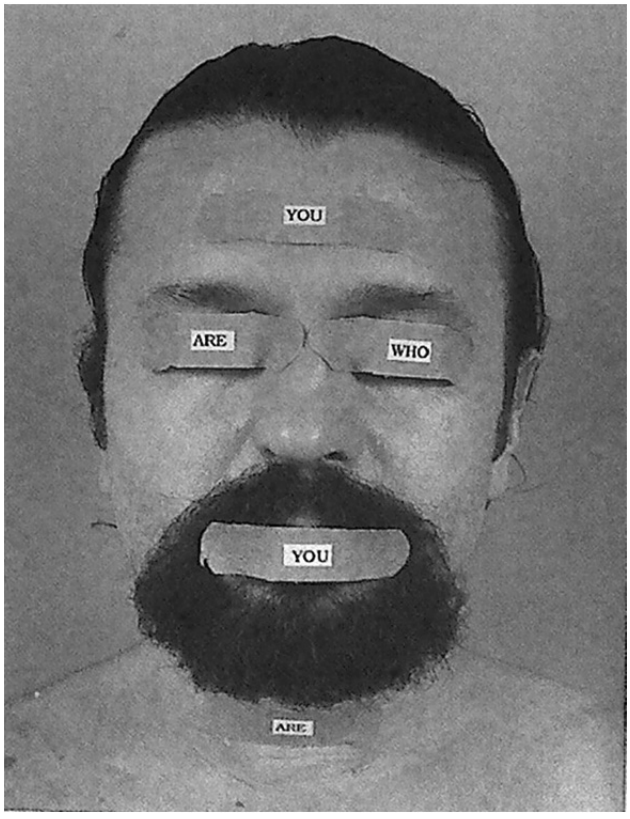
İslimyeli'nin sanatsal etkinlikleri biçimsel değişimler gösteren evrelerden oluşur. Simgeci romantik bir üsluptan kavramsal anlatım diline, üç boyutlu çalışmalara ve enstalasyona uzanan çalışmalarında insanı, doğayı sorgular, eleştirir.[1] Onun sanatında portre önemli bir anlatım aracıdır. "İnsan, geçmiş, gelecek" gibi düşünsel içerikli tuval resimlerinde, kimi zaman kendi portresini kullandığı görülür; insanı ve insanlığı sorgular, sorgulatır.

[1] A. Ersoy, *500 Türk Sanatçısı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004.

Resim 1-Resim 2

Kendi portresini kullanarak 1990'larda gerçekleştirdiği Deli Gömleği içerikli çalışmalarında (Resim 1-2) sanatçı, akıl ve düş gücü arasındaki hassas dengenin yaratım sürecindeki işlevini ironik bir biçimde vurgular. Ona göre akıl dış dünyayı anlatmaktadır. Delilik ise sanatçının iç dünyanın dışavurumudur.

Resim 3: *You Are Who You Are*

Benzer şekilde "Sen kimsin? Kimsen O'sun", soru ve yanıtının verildiği bu portrede (Resim 3) varoluşa, evrene, Tanrıya ve mistik duygulara yöneltir, düşünmesi, sorgulaması için izleyiciyi sarsar. Ona göre sanatçı düşünen-düşündüren, sorgulayan-sorgulatan, aydınlatan kişidir.

Resim 4: *Sanatçı, sevap-günah defteri 1995*

Sanatçı, sevap-günah defteri adlı fotoğraf çalışmasında görüldüğü gibi sanatçıya önemli sosyal sorumluluklar yükleyen İslimyeli sevap ve günah defteri metaforuyla bu sorumluluğuna gönderme yapmaktadır. Ona göre toplumu bilinçlendirmek, aydınlatmak sanatçının görevleri arasındadır.

Resim 5

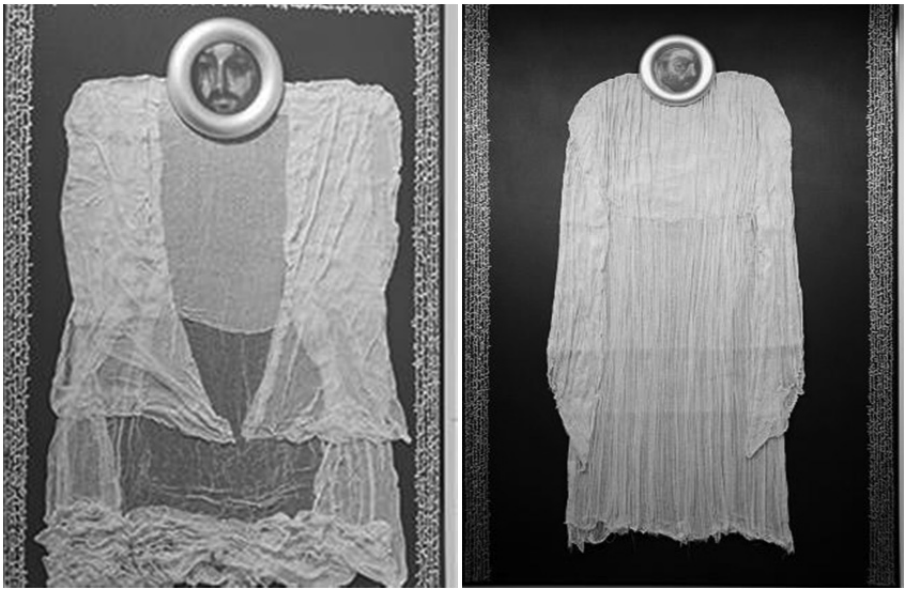
İnsan yüzünü insanın mühürü olarak gören sanatçı, gittikçe suretin bize ait olmaktan çıktığına sistemin bilboardu haline geldiğine dikkat çekmektedir. Arka yüz temalı çalışmalarında sistemin talepleri, değerleriyle biçimlenen insanın konu mankeni haline geldiğini belirtmekte, kişilik karmaşası ve şizofrenik bir parçalanmayı anlatmaktadır.

Suç teması İslimyeli'nin en çok üzerinde çalıştığı temalar arasındadır. Portre ve suç kavramlarını birleştirdiği çalışmalardan biri Hitler'in emriyle genetikçiler tarafından gerçekleştirilen ve 12 portreden oluşan portreleri kendi portresiyle birleştirerek ırkçılığa getirdiği eleştiridir. (Resim 6) Bu çalışmalarda ayrımcılığa gösterilen tepki kadar, insanlar arası eşitliğe de vurgu yapmaktadır.

Resim 6

Giysiyi Nasreddin Hoca'nın ye kürküm ye mantığıyla, aidiyeti yüceltmek için kullanılan bir aksesuar, insanın zarfı ve üniforma olarak tanımlar. Doğarken giydiği kundakla, ölünce giydiği kefen arasında bir çeşitleme olarak ele alır. (Resim 7-8)

Resim 7-Resim 8

Giysinin bu kadar büyütülmesi, sosyal sınıflara bulaşan bir hastalık haline gelmesine neden olduğunu düşünür. Bu bağlamda tüketim toplumuna ve modaya meydan okuduğu tasarımlar geliştirir.

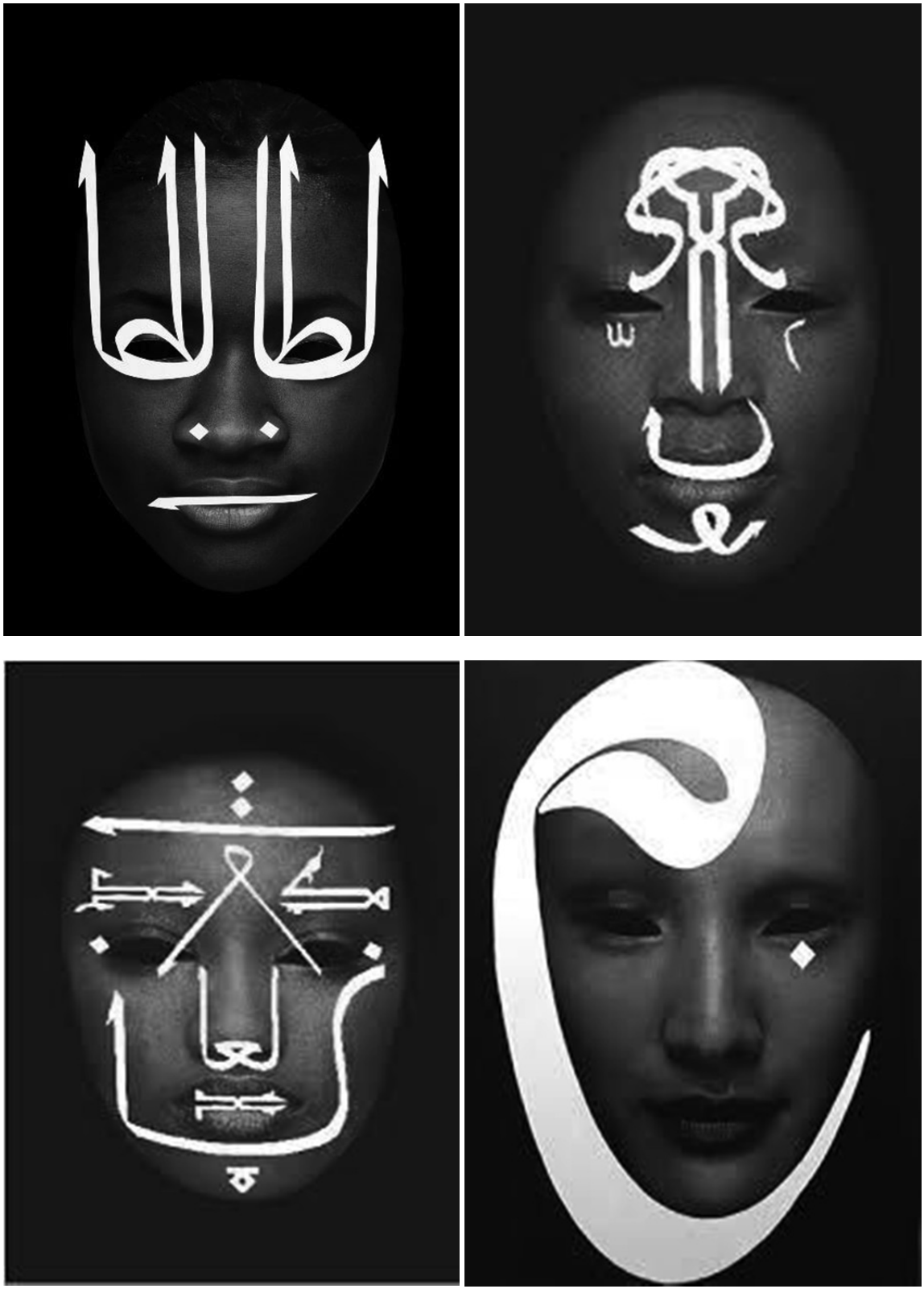

Resim 9-Resim 10

İslimyeli'nin tasarladığı bu ikili giysi figürlerinin adı MATAHT'tır. Açılımı Mahmutpaşa ve Tahtakale'dir (Resim9-10). Halk pazarlarında bulduğu en ucuz malzemelerle gerçekleştirdiği giysi tasarımlarıyla on bin dolarlara ifade edilen moda tasarımlarına ironik bir göndermedir.

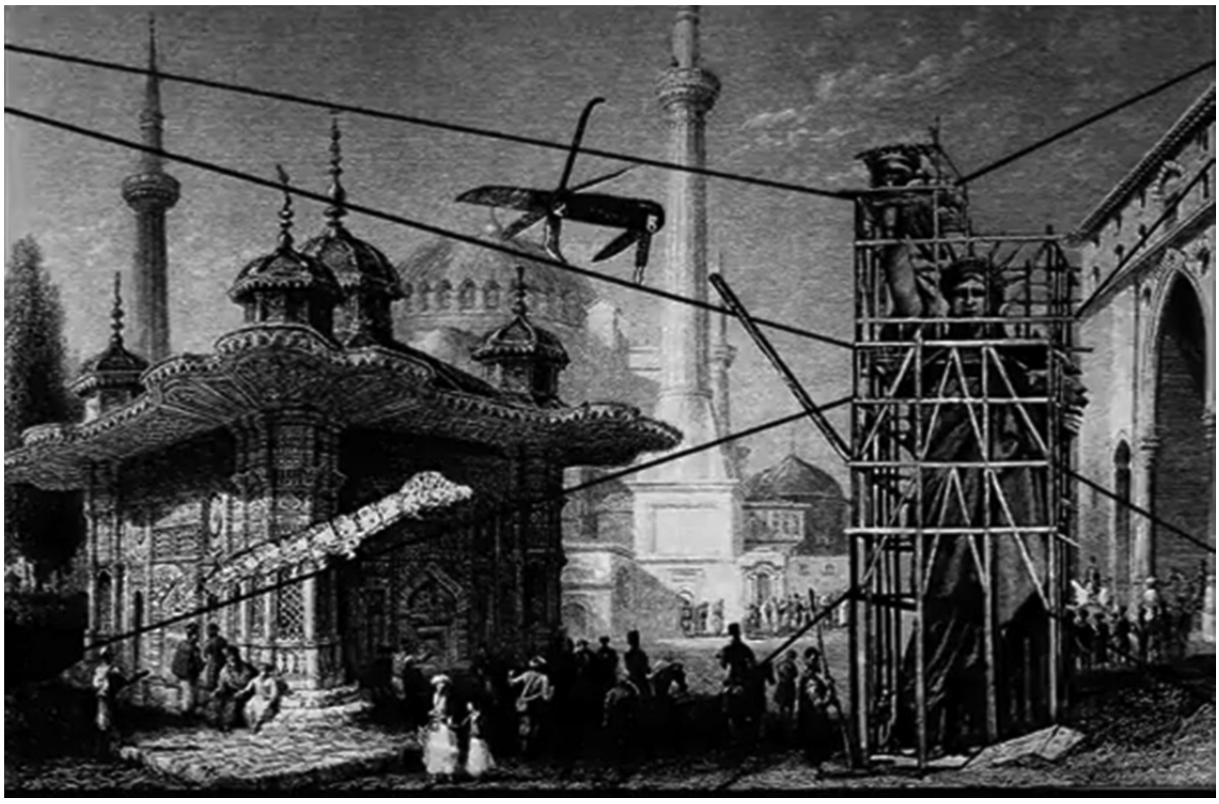
Yazının görsel boyutuyla ilgilenen sanatçı özellikle portre ve büst çalışmalarında yazıyı kullanmaktadır. Yazının hem resimsel hem de kavramsal niteliğini dikkate alan sanatçı, yazıyı bir iletişim unsuru olarak değerlendirir. Bu portrelerinde Afrika insanının ezilmişliğine, horlanmışlığına, dışlanmışlığına dikkat çekerken; Arapça kaligrafinin insan yüzlerinde kullanılması "alınyazısı" algısına temel oluşturmakta, mazlum insana bir saygı duruşuna davet etmektedir (Resim11).

Onun resimlerinde Arapça, İngilizce ve Türkçe karakterler kullanılmakta, yazıyı resmin merkezine oturtmaktadır. Yazı resmin soyutlanmış halidir diyen sanatçı, yazıyı plastik bir değer olarak kullanmanın yanında, çocuk resimlerinde olduğu gibi yapıtın anlamını güçlendirme aracı olarak kullanmaktadır.

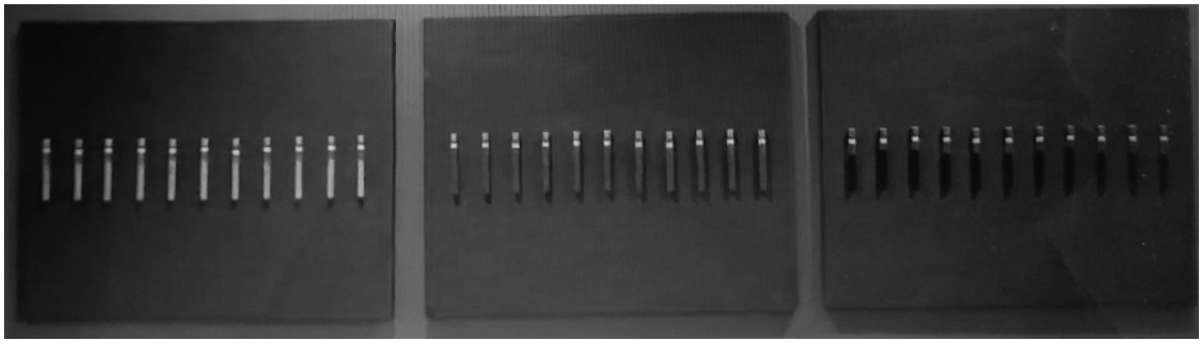
Resim 11

Onun anti-emperyalist kimliği birçok çalışmasında karşımıza çıkar. Örneğin Galata'daki büyük yangınla ilgili çalışma eski gravürlerin yorumuna dayanır. Kompozisyonda Amerika'nın Özgürlük Heykeli kafes içine alınmış, Galata'daki yangın söndüren itfaiye Özgürlük heykelindeki ateşi söndürür biçimde ironik anlam yüklenmiştir. Bu İslam dünyasındaki yangının Amerika'yı da yakacağı anlamına gelmektedir (Resim 12).

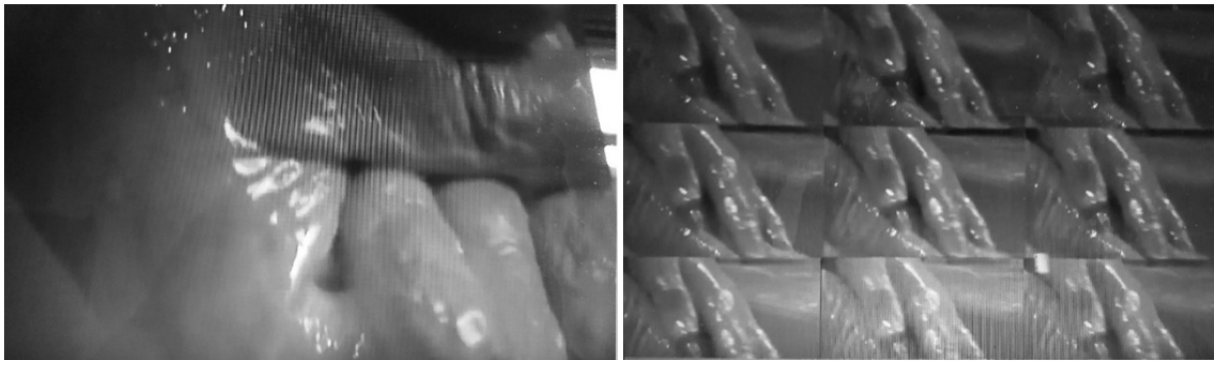

Resim 12

Sanatçıyı "insanlık tarihinin suç delillerini araştıran, belgeleyen ve insanlığın hafızasına sanat yapıtları aracılığıyla kaydeden ve insan vicdanının sözcüsü olarak" tanımlayan İslimyeli, insanlık tarihinin ayıplarını da konu edinir. İnsanların sürgün edilmesini, öldürülmesini ve vatan özlemlerini *Kül, Toprak* ve *Kan* doldurduğu tüpleri üç siyah pano halinde izleyiciye sunarken, insanlığın suç ve utançlar tarihine dikkat çekmekte, insanlığın kendi geçmişiyle yüzleşmesine zemin oluşturmaktadır (Resim 13). Kan lekesi çıkmaz adlı video çalışmasında kanlı eller kanla yıkanmaktadır (Resim 14-15).

Resim 13

Resim 14

O bireyin özgürleşmesini eğitimle ilişkilendirir ve eğitimde Rousseau'cu anlayışı benimser. Rousseau çocuğu bir tohuma benzetir ve çocuğun potansiyel olarak getirdiği güçlerin ve yeteneklerin gelişmesi için doğal ve özgür bir ortam önerir.[2]Benzer şekilde İslimyeli de özellikle ilk çocukluk döneminde verilen aile ve çocuğun sosyal çevresinden aldığı eğitim insan kişiliği üzerindeki etkisine dikkat çekerken okullarda verilen eğitimin çocuğun özgürlüğüne ilk kamusal müdahale olarak görür.

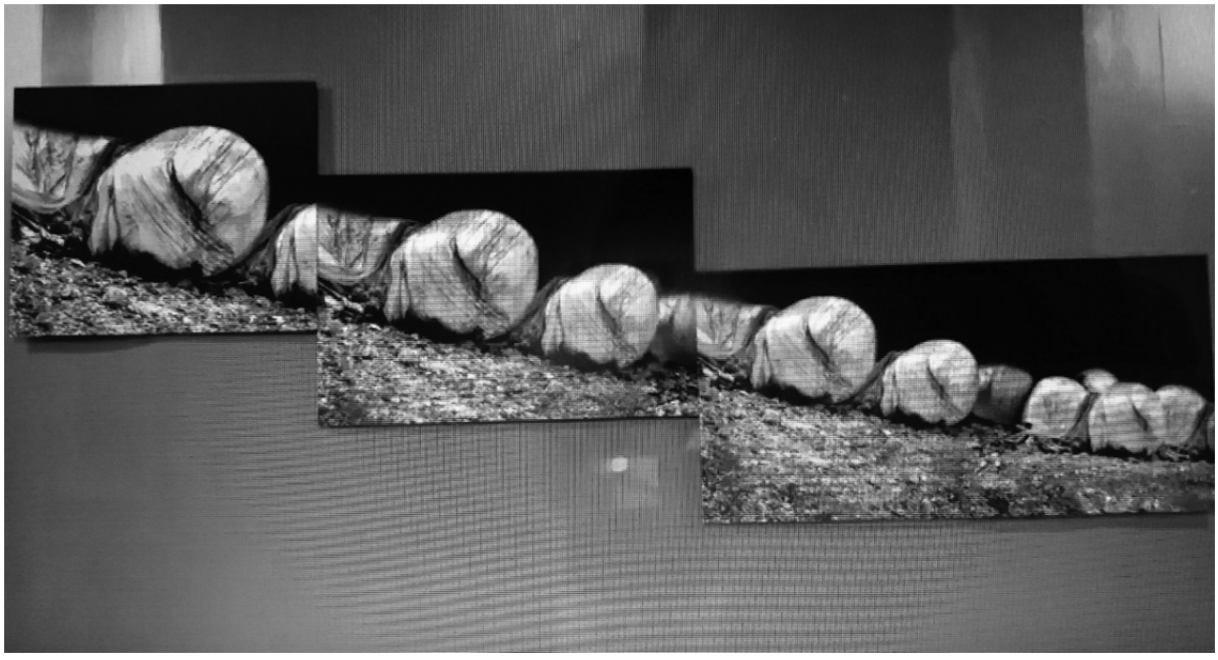

Resim 15

[2] K. Aytaç, *Çağdaş Eğitim Akımları,* İkinci Baskı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

"Karatahta" adlı çalışmalarında sınırlar, görülmez şiddet, duvarlar gibi nesneleri kullanarak, karatahtayı önünde çocukların cezalandırıldığı, örselendiği bir metafor olarak tanımlar. Bu durumun bizim genetik yapımıza işleyerek özgürlük isteğimizi uysallaştırdığı ve bağımlılığa dönüştürdüğü düşüncesindedir. Baskıcı eğitimin çocuğu düşündürmekten çok şiddet kültürüne temel oluşturduğu varsayımından hareketle toplumsal şiddeti eğitimle temellendirmektedir.[3]

Kayıp Çocuklar isimli yapıtı, insanlığın en saf hali olan çocukluğun saflığının eğitimle alimizden alındığını anlatıyor. Okulu anımsatan yerleştirmede el kana bulanmış bir fotoğraf, kara tahta ve okul sırası üzerinde okunması gereken yazılar dikkat çekiyor (Resim 15). "Eğitim sistemine her gün darbe vurulduğu günümüzle mukayese ettiğimizde, İslimyeli eğitimin her zaman bozuk olduğunu ama günümüze gelince, artık sözünün bile edilmemesi gerektiğini vurgular" [4]Bu bağlamda sanat eğitiminin doğumla başlaması gerektiğinin altını çizerek, bu konudaki düşüncelerini şöyle özetler: "Biz ulus olarak, yeni nesillerin en alıcı ve en değerli yıllarını onları sanattan uzak tutarak yaşatıyoruz. Eğitimi salt bir meslek edinme süreci olarak görüyoruz ve bu nedenle sanatı da yalnız ilgilisinin uğraştığı özel, hatta sakıncalı bir alan sayıyoruz. Oysa sanat, işi ne olursa olsun, özgür, özgün ve yaratıcı bireyleri yetiştiren en büyük okul. Aynı zamanda demokrat ve sorgulayıcı kuşakların eğitimine en büyük katkı. Bu bilince erişmeden büyüyen kuşaklar, çok gecikmiş olarak sanat eğitimine başlıyor, yani bizim yanımıza geliyorlar. Bu nedenle yaptığımız eğitimin bir bölümü hasar tespiti ve restorasyonla geçiyor" [5]

Resim 16

İslimyeli'nin bir özelliği de çalışmalarında eski, atık ve artık malzemeleri kullanmasıdır. Bit pazarlarını, eskicileri dolaştığını söyler. Genel olarak malzemeye göre içerik değil, içeriğe göre malzeme araştırır. Ancak bazen karşısına çıkan bir malzeme ona yol, yön gösterebilir. Örneğin yukarıdaki çalışma Safranbolu'da bir arazide ortalığa bırakılmış, kimyasal atık torbalarından oluşturulmuştur. Bu atıkların onda yarattığı çağrışımlar; "soykırım, insan geçmişi ve tarihi kirlilik" tir. Dolayısıyla insan, insanlıkla ilgili çağrışımlara ve uyaranlara katkı sağlayabilecek her türlü nesne onun sanatında hem plastik hem de kavramsal boyutuyla anlamlı hale gelebilmektedir (Resim 16).

[3] http://www.architectureoflife.net/balkan-naci-islimyeli-kozmos-ve-toz-sergisi-ile-ekavart-galeride/
[4] http://pinarsaracoglu.blogspot.com.tr/2017/09/balkan-naci-islimyelinin-45-yllk.html
[5] (http://www.sozcu.com.tr/hayatim/kultur-sanat-haberleri/balkan-naci-islimyeli-sanatin-ruhu-oldu-beyin-olumu-ise-gerceklesmek-uzere/)

Özetle sanat; İslimyeli'nin hem bir varoluş hem de bir mücadele alanı olarak her türlü yeniliğe, tekniğe, forma, anlatım biçimlerine açık, izleyiciyi de mücadele alanına çeken bir sorumluluk ve zorunluluk alanıdır.

Sonuç ve Öneriler

Balkan Naci İslimyeli'nin sanatı insan odaklı, geçmiş, bugün ve gelecekle ilgilidir. Yapıtlarında karamsar duygular uyandıran göstergeler ağırlıkta olsa da insanda mücadele ve umut duygularını harekete geçiren bir arka plan gizlidir. Onun estetiği güzellik ve haz duygularından çok içerik ve anlamla ilgilidir. Bu bağlamda; onun sanatsal sorunları suç, sürgün, göç, yıkım, kimlik, alınyazısı, hesaplaşma, adım, yol, barış, varoluş, hava, su, toprak, ateş, suret, çöküş, söz, gezginler, akıl-delilik, sır, iz, bellek, arınma, Dejavu, düş, özgürlük, eşitsizlik gibi insan ve insanlık odaklı konseptlerden oluşmaktadır.

Bu sonuç sanat eğitimi süreçlerinde sosyal, felsefi ve psikolojik temelli ya da kavram odaklı girişimlerin hem sanatçı duyarlılığı ve farkındalığı hem de çağımız sorunlarıyla mücadele bilinci içinde insan yetiştirme çabalarına ışık tutabilecek açılımlar sunmaktadır.

Sanat eğitimi uygulamalarının resim, heykel, grafik, enstalasyon, fotoğraf, dijital sanat, tasarım karikatür, video sanatı gibi teknik çeşitliliği gelişmekte olanların araştırma, deneme becerilerinin geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Araştırma, sorgulama, analiz sentez yapma, değerlendirme, yaratma gibi üst düzey düşünme biçimlerinin sanat uğraşıyla doğrudan bağlantılı olduğunun altını çizen bu araştırma sonuçları okul öncesi eğitimden yüksek öğretime kadar yeterli düzey ve nitelikte sanat eğitiminin tüm programlara sindirilmesi çağımız sorunlarına çözüm arayışlarında bir yaklaşım olarak karar vericilere ipuçları sunmaktadır.

İslimyeli'nin eğitime yaklaşımı, çocuğun saflığının, özgürlüğünün korunması ve zedelenmemesi noktasındadır. Sanat eğitimini doğumla başlaması gerektiğini öneren sanatçının düşüncelerinden hareketle çocuğun eğitimine aile eğitimiyle başlanması gerektiği çıkarımına kaynaklık etmektedir. Bu bağlamda gerek ailede gerekse eğitim kurumlarında çocuk odaklı yaklaşımların benimsenmesi, kültürel farklılıkların değerinin vurgulanması şiddet ve suç kültürünün barış kültürüne evrilmesine zemin oluşturabilir.

Kaynakça

Aytaç. K. *Çağdaş Eğitim Akımları,* İkinci Baskı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Ersoy, A. *500 Türk Sanatçısı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004.

Özsezgin, K. *Görsel Sanatçılar Ansiklopedisi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2011

Tanyolaç, N. *Balkan Naci İslimyeli,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

http://www.architectureoflife.net/balkan-naci-islimyeli-kozmos-ve-toz-sergisi-ile-ekavart galeride/

http://pinarsaracoglu.blogspot.com.tr/2017/09/balkan-naci-islimyelinin- 45-yllk.html

http://www.sozcu.com.tr/hayatim/kultur-sanat-haberleri/balkan-naci-islimyeli-sanatin-ruhu-oldu-beyin-olumu-ise-gerceklesmek-uzere/

https://www.youtube.com/watch?v=UvYrtQnEfSE&t=1654s

TRT(2012) https://www.youtube.com/watch?v=T8q-bg6R1LI

TRT Türk (2014) http://www.bozluartproject.com/arka-yuz/

https://www.youtube.com/watch?v=WyKVJisfmSI

Sakaryalı Milli Güreşçi Mithat Bayrak'ın Spordaki Başarılarının Basına Yansıması

Özlem Taşkıran

Doktora Öğrencisi / Dokuz Eylül Üniversitesi, ozlem.taskiran88@hotmail.com

Giriş

Türklerin Ata sporlarından biri olan güreş, Türk tarihi boyunca her dönemde varlığını korumuştur. Türk gençleri de güreşe ilgi göstermiştir. Başlarda yiğitlik oyunu olarak adlandırılan güreş, Eski Türklerde de yer edinmiştir. Çin kaynaklarına bakıldığında; güreş Eski Türklerde "toslama" işareti ile gösterilirken, Türkistan'ın Yen-çi şehrinde yeni yılın ilk günü yiğitlerin savaştıkları ve öküz, at ve deve güreşi yapıldığı dikkat çekmiştir.[1] Osmanlı İmparatorluğu ve diğer Türk devletlerinde ise bu spor hızlı bir gelişim göstererek yaygınlaşmıştır. Özellikle sporcu Türk sultanları vakıf usulüyle Güreşçiler Tekkesi gibi kurumlar oluşturmuşlardır. Bu kurumlar kendi alanları üzerine çalışan, günümüzün güreş kulüpleri gibi işlev görmüşlerdir.[2]

Yağlı güreş ile başlayan Türk güreşi Cumhuriyet döneminde modernleşmeye dayalı olarak ülkemizde modern güreşin de yayılmasına neden olmuştur. Yağlı güreşte müsabakalar, geleneksel spor organizasyonları iken, minder güreşi FİLA kurallarına göre uygulanan modern güreştir. Bir bakıma da yağlı güreş Milli karakter taşırken, minder güreşi evrenseldir. Yağlı güreş deyince ülkemizde aklımıza gelen isimler, Kel Aliço, Hergeleci İbrahim, Ahmet Taşçı gibi isimlerken, minder güreşinde, Yaşar Doğu, Müzahir Sille, Celal Atik, Gazanfer Bilge, Mithat Bayrak gibi güreş kulüplerinde yetişmiş isimlerdir.[3]

Hazırlanılan bu çalışmada Türk basınında uzun süre yer edinmiş, değerli güreşçimiz Mithat Bayrak'ın hayatı, spordaki başarıları ve sporu bıraktıktan sonraki antrenörlük sürecine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

---

[1] Özbay Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 57, Ankara 1992, s.6

[2] Güven, a.g.e., s. 12.

[3] İbrahim Yıldıran, "Geleneksel Yağlı Güreşin, Kültürel, Yapısal ve Bilimsel Açıdan Modern Minder Güreşiyle Farklılıklarının Değerlendirilmesi", *Gazi ve Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, V, Ankara 2000, s. 56.

Sporcunun Hayatı ve Spordaki Başarıları

Olimpiyatlarda Greko-romen stilinde ülkemize iki altın madalya birden kazandıran bir sporcumuz olan Milli Güreşçimiz Mithat Bayrak, 1929 yılında Sakarya'da doğmuştur.[4] Ailesi Rize'den gelen güreşçinin gücü daha 17 yaşlarındayken çalıştığı, babasına ait olan bıçkı atölyesinde fark edilmiştir.

Gücü ile dikkatleri üzerine toplayan Bayrak 17 yaşında Sakarya'da güreş sporu ile tanışmıştır. Bir süre sonra ise Gazanfer Bilge, Hüseyin Erkmen, Celal Atik gibi ünlü güreşçilerin antrenmana çıktığı Kasımpaşa Kulübü'nde antrenmana çıkmıştır. Kasımpaşa-Sakarya arasında sürekli gidip gelmiştir. Güreşçimizi Gazanfer Bilge, Mehmet Oktav, Hüseyin Erkmen, Celal Atik gibi değerli isimler çalıştırmıştır.[5] Bu çalışmalarının meyvesini ise ilk kez 1953 yılında Konya'da düzenlenen Türkiye Şampiyonası'nda 73 kiloda Türkiye Şampiyonu olarak almıştır.[6] Sonrasında yurt içindeki başarılarınla kalmayıp, ismini uluslararası müsabakalarda duyurmaya başlamıştır. Bunların ilki Barselona'da düzenlenen Akdeniz Oyunlarıdır. Akdeniz oyunları başladığı sıralarda güreşçilerimizin fazla kiloları dikkat çekerken, 73 kilo da mücadele veren Mithat Bayrak'ın 74 kilo da olduğu basında yer almıştır.[7] Buna rağmen muhtemel galipler arasında güreş dalında Türkiye'nin liderliği konuşulmuştur.[8] Akdeniz Oyunları başladıktan sonra tahminler doğru çıkarken, Ahmet Bilek, Bekir Büke ve Hamit Kaplan şampiyon olmuştur. Mithat bayrak'a bakıldığında talihsizliklerle dolu bu müsabaka da Fransız sporcu Leclere'yi sayı hesabıyla yenmiş, Milli sporcumuz üstünlük göstermesine rağmen hakem tarafından mağlup edilmiştir. Bunun üzerine seyirciler karara tepki göstermiştir. Mısırlı hakem'in hakaret dolu sözleri üzerine Türk heyeti finallerde Mısır ve İtalyan hakemlerini istemediklerini net bir dille ifade etmiştir.[9] Bayrak, ilk uluslararası başarısını ise Kazım Ayvaz'ın kilo sebebiyle Milli takıma çağrılmaması ve onun yerine Bayrak'ın çağrılması sonucu elde etmiştir. 1956 Melbourne Olimpiyatlarına katılan Milli güreşçimizin talihi bu oyunlarda değişmiştir.[10] Final gününe 4 güreşçi ile katılan Türkiye'nin finaldeki isimlerinden biri de 73 kiloda yarışan ve Amerika Birleşik Devletlerinden Jay Holt'u yenen Mithat Bayrak olmuştur.[11] Finalde ise aynı gün içinde önce İsveçli rakibi Berlin'i yenen Bayrak, daha sonra altın madalya için yarıştığı Rus rakibi Manaev'i yenmiş ve altın madalyanın sahibi olmuştur.[12] Rıza Doğan'ın 67 kiloda ikincilik, Dursun Ali'nin 52 kiloda üçüncülük, Müzahir Sille'nin 62 kiloda dördüncülük aldığı oyunlarda 73 kiloda Mithat Bayrak kazandığı altın madalya ile Türkiye'yi sıralamada ikincilik koltuğuna yerleştirmiştir.[13]

11 Ekim- 23 Ekim 1959 tarihleri arasında gerçekleşmiş olan ve açılışı Beyrut'ta yapılan 3. Akdeniz Oyunları ise Lübnan'da gerçekleşmiştir. Türkiye bu oyunlara 121 sporcu ile katılmıştır.[14] Olimpiyatlarda olduğu gibi Akdeniz Oyunlarında da güreşte Türk Milli Takımı favori gösterilmiştir. İlk müsabakalar ise serbestte 17 Ekim tarihinde başlamıştır.[15] 19 Ekim'de başlayan Greko-Romen stilinde, 73 kiloda Mithat Bayrak ilk turda İspanyol rakibi karşısında 8.32 tuşla galip gelmiştir.[16] Yarışmaların sonunda 73 kiloda Mithat Bayrak 2. olmuştur. Türkiye ise genel sıralamasında şampiyon olmuştur.[17]

---

[4] M. Murat İğrek, Ata Karataş, *Son Yüzyılda Türk Güreşi*, Step Ajans Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 193.
[5] http://www.turkguresvakfi.org.tr/Sampiyon-Guresciler/mithat--bayrak/34, Erişim Tarihi: 02.10.2017, Saati: 13.15.
[6] Asırlık Çınar İstanbul Güreş İhtisas Kulübü (1919-1927), İstanbul Güreş İhtisas Eğitim ve Sosyal Vakfı, İstanbul, 1986, s. 144.
[7] Akşam, 15 Temmuz 1955, s. 8.
[8] Akşam, 15 Temmuz 1955, s. 2.
[9] Akşam, 19 Temmuz 1955, s.8.
[10] İğrek, Karataş, a.g.e, s. 193.
[11] Cumhuriyet, 6 Aralık 1956, s. 6.
[12] Cumhuriyet, 7 Aralık 1956, s. 6.
[13] Milliyet, 7 Aralık 1956, s.6.
[14] Cumhuriyet, 11 Ekim 1959, s.6.
[15] Cumhuriyet, 17 Ekim 1959, s.6.
[16] Cumhuriyet, 20 Ekim 1959, s.6.
[17] Cumhuriyet, 21 Ekim 1959, s.6.

Figür 1: 1956 Melbourne Olimpiyatlarında Mithat Bayrak, Cumhuriyet, 7 Aralık 1956

Figür 2: Avustralya'nın (Melbourne) şehrinde 1956 yılı olimpiyatlarına iştirak eden Türk Güreş Kulübü ve idarecileri Avustralyalılarla abide önünde (Başvekil Menderes'in temsilcisi iki milletvekili Hamza Osman Erkan (Adapazarı), Müfit Erkuyumcu (Bursa) ile idareciler ve şampiyonlar)
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi

Güreşçimiz, 1960 Olimpiyatları öncesinde Kazım Ayvaz ile mücadele etmiş, pek çok kişi tarafından kendisine şans tanınmamasına rağmen, Türkiye'yi Roma'da temsil etme hakkı kazanmıştır.[18]

Gazetelere Mithat Bayrak'ın kısa özgeçmişi ise şu şekilde yansımıştır:

[18] İğrek, Karataş, a.g.e, s. 193-194.

Mithat Bayrak

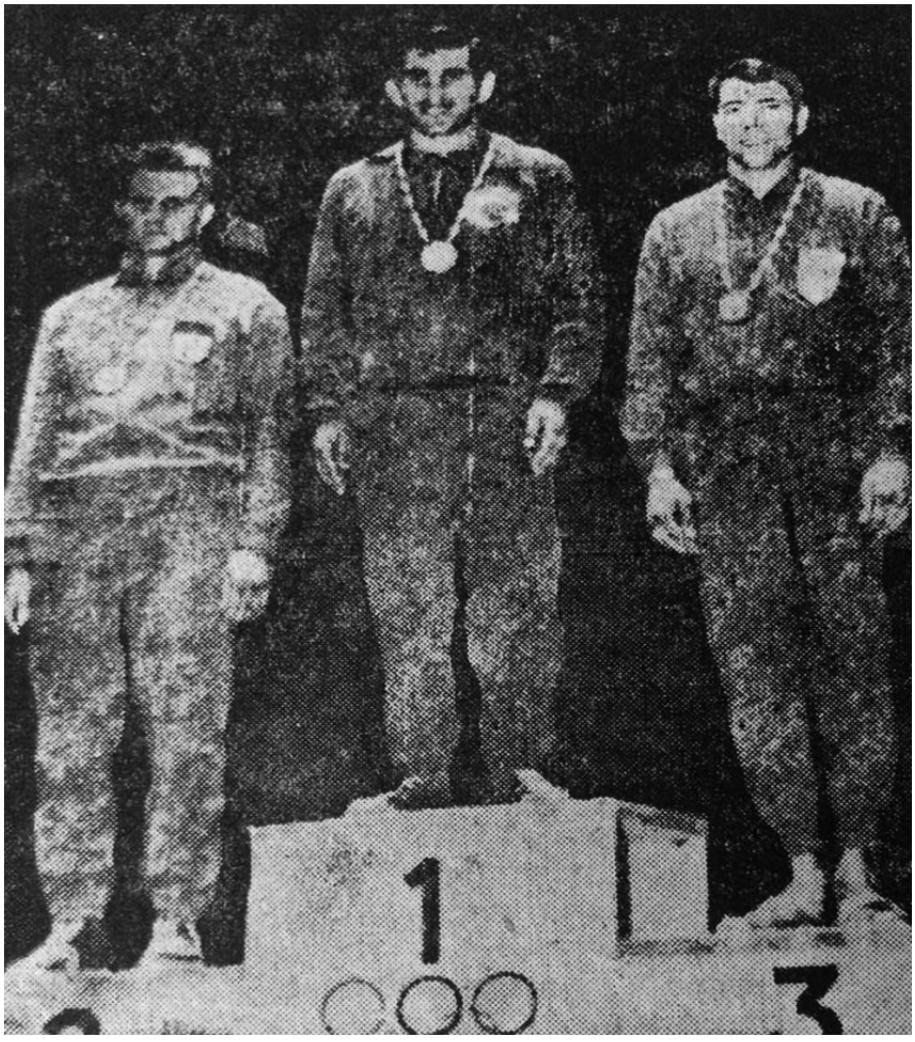
Demirspor (Ankara) Kulubünden olup1929 yılında Geyve'de dünyaya gelmiştir. İkinci defa Olimpiyadlara katılmakta olup Romada Greko-romen 73 kiloda güreşecektir. Mithat, 1956 Melbourne Olimpiyadında Greko-romen 73 kilo 1., 1956 İstanbul Dünya Kupası Greko-romen 73 kilo 2., 1959 Beyrut 3. Akdeniz Oyunları Greko-romen 73 kilo 2. olmuştur.[19]

Roma'da ilk gece yapılan müsabakalarda 73 kiloda Mithat Bayrak Yugoslav Horvat'ı mağlup etmiştir. Ertesi günkü rakibi ise İsviçre'den Hirsch Buhl olmuştur.[20] Sonrasında Avustralyalı Berger ile mücadele eden Bayrak, 10 dakika 30 saniyede rakibini tuşla mağlup etmiştir.[21] Avustralyalı rakibini mağlup eden güreşçi, İsveçli rakibini de mağlup ederek bir mücadeleyi daha başarı ile sonuçlandırmıştır.[22] Mithat Bayrak böylece tur atlamıştır.[23] 73 kiloda Mithat Bayrak Macar rakibini yenip, Rus rakibiyle berabere kalınca finale kalmayı garantilemiştir. Finalde ise oyunlarda sıkletinin en güçlü sporcusu olan Fransız rakibini tuş yapamayarak mağlup etmiştir. Böylelikle ikinci defa Türk milletini gururlandırmış ve güreş tarihimize yeni bir madalya daha kazandırmıştır.[24]

Figür 3: 1960 Roma Olimpiyatlarında Antrenörü Bayrak'ı Kucaklarken, Cumhuriyet 1 Eylül 1960

[19] Cumhuriyet, 27 Ağustos 1960, s. 6.
[20] Cumhuriyet, 27 Ağustos 1960, s. 6.
[21] Cumhuriyet, 28 Ağustos 1960, s.6.
[22] Cumhuriyet, 30 Ağustos 1960, s.6.
[23] Cumhuriyet, 31 Ağustos 1960, s.6.
[24] Cumhuriyet, 1 Eylül 1960, s.6.

Figür 4: Mithat Bayrak Şeref Kürsüsünde, Cumhuriyet 2 Eylül 1960

Koltukaltı girişleri ve kafa kolları ile puanları toplayan Mithat Bayrak olimpiyatlarda üst üste aldığı altın madalya ile uzun yıllar tekrarı olmayan bir başarıya imza atmıştır.[25] Milliyet gazetesinin her yıl geleneksel olarak düzenlediği yılın sporcusu anketi 31 Aralık 1960 tarihinde yılbaşı gecesi neticelenirken, ertesi gün yılın sporcusunun Mithat Bayrak olduğu gazetede yer almıştır.[26]

Bir süre sonra Bayrak gazetelere verdiği demeçte hastalığının spor yapmasına engel olduğunu, bu nedenle de sporu bırakabileceğini açıklamıştır.[27] Ancak bir süre daha spora devam etmiş, aldığı şampiyonluklar için Fenerbahçe Kulübü adına kaptan Lefter kendisine bir çiçek buketi takdim etmiştir.[28]

[25] İğrek, Karataş, a.g.e, s. 194.
[26] Milliyet, 1 Ocak 1961, s. 8.
[27] Milliyet, 28 Ocak 1961, s. 6.
[28] Milliyet, 20 Mayıs 1961, s. 6.

Figür 5: Lefter Mithat Bayrak 'a buket takdim ederken, Milliyet 20 Mayıs 1961

Artarda gelen başarıları bir süre sonra sağlık sorunları nedeniyle sekteye uğrarken, güreşçimiz 1964 Tokyo Olimpiyatlarında başarılı olamamış ve aktif olarak güreşi bırakma kararı almıştır. Güreşi bıraktıktan sonra bir süre İstanbul Güreş İhtisas Kulübünde antrenör olarak görev yapmıştır. Daha sonra Almanya'ya yerleşmiş, Alman liglerinde spor hayatına devam etmiştir.[29] Uzun yıllar spor hayatına Almanya'da devam eden Milli güreşçimiz, 1987 yılında Almanya'da güreş antrenörlüğüne başlamıştır. KSV Witten güreş takımı Alman Antrenör Jochenklotzing'in görevine son verirken, ondan aldığı görevi Mithat Bayrak'a teslim etmiştir.[30] Bayrak bu görevi ile Alman sporcularının uluslararası mücadelelerde mindere çıkmasını sağlamıştır.[31]

Güreşçimiz Almanya'da yaşamını devam ettirirken, geçirdiği rahatsızlık sonucu 2014 yılında hayata gözlerini kapamıştır. Türkiye Güreş Federasyonu Başkanı Hamza Yerlikaya ve FILA Asbaşkanı Ahmet Ayık Bayrak'ın ailesine başsağlığı dilemiştir. Gençlik ve Spor Bakanı Akif Çağatay Kılıç ise başsağlığı mesajı yayınlamıştır. Bu mesajda şu ifadelere yer vermiştir:

"*1956 Melbourne ve 1960 Roma Olimpiyatları'nda grekoromen stilde 73 kiloda şampiyon olarak adını Türk Güreş tarihine altın harflerle yazdıran Milli güreşçi Mithat Bayrak'ın vefatını derin bir üzüntüyle öğrenmiş bulunuyorum. Bayrağımızı olimpiyat oyunlarında dalgalandırma başarısı gösteren Mithat Bayrak'a Allah'tan rahmet, ailesine ve Türk spor kamuoyuna başsağlığı dilerim.*"[32]

[29] İğrek, Karataş, a.g.e, s. 194.
[30] Milliyet, 29 Aralık 1987, s. 14.
[31] Asırlık Çınar İstanbul Güreş İhtisas Kulübü (1919-1927), İstanbul Güreş İhtisas Eğitim ve Sosyal Vakfı, İstanbul, 1986, s. 145.
[32] http://www.milliyet.com.tr/olimpiyat-sampiyonu-mithat-bayrak---1870454-skorerhaber/Erişim Tarihi: 02.10.2017, Saati: 14.04

Sonuç

1929 yılında başlayan ve 2014 yılında sona eren başarılarla dolu bir hayat hikayesine sahip olan Mithat Bayrak, şansın da kendi yanında olması ile birlikte dönemin en önemli güreşçilerinin arasından sivrilmiştir.

Önemli güreşçilerin çalıştırdığı bu değerli isim yoğun çalışmalarının sonucunda üst üste aldığı galibiyetlerle, ülkemize olimpiyatlarda üst üste iki altın madalya kazandırmış ve bizleri gururlandırmıştır. Mithat Bayrak'ın kırdığı bu rekor uzun yıllar kırılamazken, Bayrak elde ettiği başarı ile adını güreş tarihimize yazdırmıştır. Başarılarının yanı sıra güreşi bıraktıktan sonraki süreçte çalıştırdığı takımlarda yerli yabancı pek çok güreşçiyi uluslararası müsabakalara hazırlamıştır. Yetiştirdiği bu isimler onun adının yaşamasını sağlamıştır. Bu noktada hazırladığım bu çalışma ile Milli güreşçimizi genç nesle tanıtmak, onun başarılarını haklı noktaya getirmek birinci hedefim olmuştur. Bayrağımızı 1956 Melbourne ve 1960 Roma olimpiyatlarında dalgalandıran bu değerli ismi saygı ile anıyorum.

Kaynakça

Akşam Gazetesi,

Asırlık Çınar İstanbul Güreş İhtisas Kulübü (1919-1927), İstanbul Güreş İhtisas Eğitim ve Sosyal Vakfı, İstanbul 1986.

Cumhuriyet Gazetesi

Güven, Özbay. *Türklerde Spor Kültürü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı 57, Ankara 1992.

http://www.milliyet.com.tr/olimpiyat-sampiyonu-mithat-bayrak---1870454-skorerhaber/Erişim Tarihi: 02.10.2017, Saati: 14.04.

http://www.turkguresvakfi.org.tr/Sampiyon-Guresciler/mithat--bayrak/34, Erişim Tarihi: 02.10.2017, Saati: 13.15.

İğrek M. Murat*, Karataş Ata, Son Yüzyılda Türk Güreşi*, Step Ajans Matbaacılık, İstanbul 2000.

Milliyet Gazetesi

Yıldıran, İbrahim. "Geleneksel Yağlı Güreşin, Kültürel, Yapısal ve Bilimsel Açıdan Modern Minder Güreşiyle Farklılıklarının Değerlendirilmesi", *Gazi ve Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, V, Ankara 2000.

OSAMER
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
OSMANLI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SAKARYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ